

श्री वीतरागाय नमः

उपनेर्षया
विगमेर्षया
ध्रुवेर्षया

श्री जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्र

गुरुप्राण आगम जत्रीसी

आशीर्वाद दाता : तपस्वी गुरुदेव पूज्य श्री रतिलालजी महाराज साहेब
प्रधान संपादिका : अपूर्व श्रुत आराधक पू. श्री लीलमबाई महासतीजी

સ્વ. પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ના હસ્તાક્ષરો

સમયારા સમણો હોદ્દ વંનચરેણ વંનણો
નાણેણ ચ મુણી હોદ્દ તવેણ હોદ્દ તાવસો ॥

ઉત્ત-અ-૨૫ ગા-૩૨

સમલાવધા કામણા થાયછે, બ્રહ્મમર્યધા બ્રાહ્મણા હોયછે;
જ્ઞાન થી મુનિ થાયછે, તપ થી તાપસ થાયછે.

જેય કન્ને વિર-નોરા લક્ષે વિ પિદ્ધિકુવ્વદ્
સાહીળે-ચચદ્-નોરા સેદુ-વાદ્-તિ-બુચ્ચદ્ ॥

દશ-અ-૨ ગા-૩

જે મનુષ્ય મુંદર અનેમિપ લોગ પ્રાપ્ત થયા છતાં તેનાથી પીડવતાવ છે
(અધીવ છોડોદેહે.) અને તે સ્વાધીન લોગોને પણ ત્યાગોદેહે તે સાચા.

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ
ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ
ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

શ્રી વીતરાગાય નમઃ

ગોંડલ ગચ્છ જયવંત હો

પૂ. શ્રી ટુંગર - દેવ - જય - માણેક - પ્રાણ - રતિ ગુરુભ્યો નમઃ

શ્રી ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસી

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની ચીર સ્મૃતિ તથા
તપસચાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા. મહાપ્રયાણ દશાબ્દીવર્ષ ઉપલક્ષ
સ્થવિર રચિત ઉપાંગ સંગ્રહ

શ્રી જંબૂહ્રીપપ્રજ્ઞાપ્તિ સૂત્ર

(મૂળપાઠ, ભાવાર્થ, વિવેચન, પરિશિષ્ટ)

: પાવન નિશ્રા :

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમદાર્શનિક પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.

: સંપ્રેરક :

વાણીભૂષણ પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ. સા. અને આગમ દિવાકર પૂ. જનકમુનિ મ. સા.

: પ્રકાશન પ્રેરક :

ધ્યાનસાધક પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ. સા. અને શાસનઅરુણોદય પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા.

: શુભાશિષ :

મંગલમૂર્તિ પૂજ્યવરા
પૂ. શ્રી મુક્તાબાઈ મ.

: પરામર્શ પ્રયોજિકા :

ઉત્સાહધરા
પૂ. શ્રી ઉષાબાઈ મ.

: અનુવાદિકા :

મંગલમૂર્તિ
પૂ. શ્રી મુક્તાબાઈ મ.

: પ્રકાશક :

શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

: પ્રધાન સંપાદિકા :

અપૂર્વ શ્રુત આરોધક
પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.

: સહ સંપાદિકા :

ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ.
તથા સાધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

PARASDHAM

પારસધામ, વલ્લભબાગ લેન, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

: આગમ પ્રકાશન પ્રારંભ :

ઈ. સ. ૧૯૯૭ - ૧૯૯૮ પૂ. શ્રી પ્રાણગુરુ જન્મશતાબ્દી વર્ષ • ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન, રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશન - ઈ. સ. ૨૦૦૯

પ્રકાશક : શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન, પારસધામ, ઘાટકોપર

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત

: ૧૦૫૦ * દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રત : ૧૦૦૮

પ્રકાશન તારીખ

: આસોવદ અમાસ - વીર નિર્વાણ કલ્યાણક તથા

તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂજ્ય શ્રી રતિલાલજી મ. સા. જન્મદિન

ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

શ્રી પરાગભાઈ શાહ • શ્રી શૈલેષભાઈ દેસાઈ • શ્રી બર્જશભાઈ દેસાઈ
શ્રી સુમતિભાઈ શાહ • શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ • શ્રી જિતેનભાઈ શાહ

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

www.parasdham.org * www.jainaagam.org

૧. મુંબઈ -

પારસધામ

વલ્લભબાગ લેન,

ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

૨. U. S. A. -

Girish P. Shah

4048, Twyla Lane, Campbell

CA - 95008-3721. U.S.A.

Ph. : (India) 09867054439

(U.S.A) 001- 408-373-3564

૩. રાજકોટ -

શેઠ ઉપાશ્રય

પ્રસંગ હોલ પાછળ,

૧૫૦ ફુટ રીંગ રોડ,

કાલાવડ રોડ, રાજકોટ - ૩૬૦૦૦૫

ફોન - ૯૮૨૪૦૪૩૭૬૯

૪. વડોદરા -

શ્રી હરેશભાઈ લાઠીયા

ગૌતમ, ૧૨, પંકજ સોસાઈટી,

નર્મદા ગેસ્ટ હાઉસની સામે,

ઈલોરા પાર્ક, વડોદરા - ૩૯૦૦૨૩

ફોન - ૯૮૨૪૦૫૮૪૮૯

મુદ્રક : શિવકૃપા ઓફસેટ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ - ફોન : ૦૭૯-૨૫૬૨૩૮૨૮

શ્રી

મ

પૂ

જી

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી

બા. બ્ર. પૂ. ગુરુદેવ

શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ને અનન્ય શ્રદ્ધાભાવે..

સમર્પણ

વાત્સલ્ય ભીનું જેનું વદન,

કરુણા ભીના જેના નયન,

સંયમ સુવાસિત જીવન,

હિતશિક્ષાના વિગલ વારિથી ખીલવ્યા

મમ જીવનનાસંયમ સુમન,

આકાશ સમ વિરાટ વ્યક્તિત્વના ધારક,

સમંદર સમ ગંભીરતાદિ ગુણોના ગ્રાહક,

અગણિત ગુણરત્નોના રત્નાકર,

પારદર્શક પવિત્રતાના પ્રભાકર,

દર્પણ સમ દિવ્ય સ્નેહમૂર્તિ,

જિનશાસનના અનુશાસ્તા,

ગૌરવવંતા ગોંડલગચ્છના અનસ્ત સિતારા,

મમ જીવનના અનંત અનંત ઉપકારી,

પૂજ્યપાદ 'ગુરુપ્રાણ'ના પવિત્ર હસ્તામ્બુજે

સાદર સલિનય સમર્પણ...

- પૂ. ફૂલ - આત્ર ગુરુણીના સુશિષ્યા

આર્યા મુક્તાબાઈ મ.

તપ સમ્રાટ તપસ્વી ગુરુદેવ પૂ. રતિલાલજી મ. સા. બા

આશીર્વાચન

ગુરુ મહારાજની
જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે
આગમોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે,
તેનો મને આનંદ છે,
તમે સહુ સાધ્વીવૃંદ આગમનો અભ્યાસ કરી,
તેનાં મૂળભૂત તત્ત્વોને સમજો,
જીવનને પંચાચારમય બનાવો,
સમાજમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરો.
ગુરુ મહારાજના નામને અમર બનાવો અને
સંયમી જીવનને સફળ બનાવો.
એ જ મારા અંતરના આશીર્વાદ છે.

મારી સાથે ચાતુર્માસ અર્થે રોયલ પાર્ક સંઘમાં જિરાજમાળ સાધ્વીવૃંદ
ભગવાન મહાવીરની વાણીને સમગ્ર વિશ્વમાં
ગૂંજતી કરે તેવા શુભાશિષ.

– મુનિ રતિલાલ
તા. ૧૪/૯/૯૭
રોયલ પાર્ક ઉપાશ્રય,
રાજકોટ.

ગોંડલ ગરહ શિવોમહિ પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા. ના સ્વદેસ્તાકારે

આશીર્વાચન

ૐ
ૐ ૧૫૦ ૧૧૦ ૨૨૫

એત્રા અનુજ્ઞાયતે લલ્યેણ અનુમન્યતે ચ
યદ્ "ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી" પુનર્પ્રકાશને
અવશ્યં કાર્પી | ૨૨ મલા કાર્પી પૂજ્ય -
ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય
નમ્રમુનિના પ્રારંભને ૨૨ મલા ભાવઃ
લત્ર કાર્પી લોષો ન સ્યાત્ ૨૨ મલા -
પિસ્વક્તેન અનુમદનં કીયતે -
શુભં સ્યાત્
૨૨ મલા સ્યાત્
૨૨ મલા સ્યાત્
અર્પિતે -

આનંદ મંગલમ્

૨૭-૫-૨૦૦૧

અક્ષયવૃત્તીયા
સોમવાર

હું આજ્ઞા આપું છું તથા આ કાર્યને સ્વીકૃતિ આપું છું કે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીનું પુનઃ પ્રકાશન અવશ્ય કરવું જોઈએ. આ મહાકાર્ય પૂજ્ય ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય શ્રી નમ્રમુનિ પ્રારંભ કરે, આ મારા ભાવ છે. આ કાર્યની અનુમોદના કરું છું.
આનંદ મંગલમ્.

શુભ થાઓ... સુંદર થાઓ...
આ આશીર્વાચન અર્પિત કરું છું.

તા. ૨૭-૦૪-૨૦૦૬
અક્ષયવૃત્તીયા - સોમવાર.

ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી અનુવાદિકા મહાસતીજીઓ

પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની
બા. શ્ર. પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.
સહસંપાદિકા
ડૉ. સાંધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ. તથા
સાંધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

સાંનિદ્ય
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.
પૂ. શ્રી ગિરીશચન્દ્રજી મ. સા.
જ્ઞાનદાનના સંપૂર્ણ સહયોગી
પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિ મ. સા.

સૂત્રનું નામ

અનુવાદિકા

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સૂચગડાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર
શ્રી ભગવતી સૂત્ર (૧ થી ૫ ભાગ)
શ્રી જ્ઞાતા સૂત્ર
શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અનુત્તરોવવાઈ સૂત્ર
શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર
શ્રી વિપાક સૂત્ર
શ્રી ઉવવાઈ સૂત્ર
શ્રી રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર
શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર
શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર (ભાગ-૧ થી ૩)
શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
શ્રી જ્યોતિષગણરાજ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
(ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ)
શ્રી ઉપાંગસૂત્ર (શ્રી નિરયાવલિકાદિ)
શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (ભાગ-૧, ૨)
શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર
શ્રી નંદી સૂત્ર
શ્રી અનુયોગદાર સૂત્ર
શ્રી નિશીથ સૂત્ર
શ્રી ત્રણ છેદ સૂત્ર
શ્રી આવશ્યક સૂત્ર

પૂ. હસુમતીબાઈ મ., પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.
પૂ. ઉર્મીલાબાઈ મ.
પૂ. વીરમતીબાઈ મ.
પૂ. વનીતાબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. આરતીબાઈ મ.
પૂ. સુમનબાઈ મ.
પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.
પૂ. ભારતીબાઈ મ.
પૂ. સન્મતિબાઈ મ.
પૂ. સુનિતાબાઈ મ.
પૂ. ઉષાબાઈ મ.
પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.
પૂ. બિંદુ-રૂપલ દ્વય મ.
પૂ. પુનિતાબાઈ મ.
પૂ. સુધાબાઈ મ.
પૂ. મુક્તાબાઈ મ.
પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.
પૂ. કિરણબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. અમિતાબાઈ મ. પૂ. સુમતિબાઈ મ.
પૂ. ગુલાબબાઈ મ.
પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.
પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.
પૂ. લીલમબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. ડોલરબાઈ મ.
પૂ. રૂપાબાઈ મ.

सिंह सभा पराक्रमी, हंस सभा उज्ज्वल यशोमूर्ति, सौराष्ट्र केसरी पूज्य
गुरुदेव श्री प्राणलालजी म. सा. नां श्री चरणोभां शतगुण

प्रणामांजलि

ज्ञानता
आर्जवता

सहिष्णुता
लघुता

सज्जनता
प्रसन्नता
भव्यता
तज्ज्ञता
मार्दवता
अप्रमत्तता
दक्षता

प्रतिरुपता
उत्साहितता
नम्रता
विभुता
कृतज्ञता
प्रभुता
प्रौढता

वैदिकसाधनादि

करुणता
सौम्यता
साम्प्रता
शूरवीरता
धीरता
स्थिरता
दयाणुता
समयज्ञता
प्रमोदता

गिरागुरुत्वता
अवधार कुशणता
ईन्द्रिय दमनता
गरिष्ठता
विशाणता
प्रेमाणता
निर्भयता
स्वर्माधुर्य

आत्मरमणता
तल्लीनता
सत्यवस्तुत्वता
प्रतिभासंपन्नता
पवित्रता
दोक्षिण्यता
प्रशमता
अर्हता

कांतिकारकता
समन्वयता
लोकप्रियता
ज्ञानदाता
शिक्षादाता
कृतार्थता
तत्त्वलोकता

ज्ञानोत्सुकता
आस्तिक्यता
ज्ञानपूढता
क्षमाशीलता
वैराग्यवार्धक्य
उदासीनता
नेतिकता

ओजस्विता
तेजस्विता
वर्यस्विता
प्रयवन पटुता
गुणशालकता
ज्ञानप्रसारकता
श्रद्धाणुता
उदारता

स्नेहयुक्तता
धर्मकलाधरता
संगठनकारकता
पथप्रदर्शितता
सम्यक्पराक्रमता
सौष्ठवता
वरिष्ठता
गंभीरता

सेवाशीलता
अकुतूहलता
ओकांतप्रियता
अनेकांतदर्शिता
वियक्षता
आराधकता
लावण्यता
परमार्थता
कुशलता

कर्मनिष्ठता
निर्वपता
दिव्यता

रोयकता

उपशमता

सुविनीतता
निर्वेदता
समता
वीरता

प्रविणता
उपशांतता

परिपक्वता
श्रुतसंपन्नता
श्रेष्ठता
अमीरता

अमीरता
चारित्र परायणता

शतादि सद्गुणालंकृत तव वपुः लूयाद् लवालंबनम्

પૂ. શ્રી કુંભર-દેવ-જય-માણિક-પ્રાણ-રતિ-જમ-ગુરુભ્યો નમઃ
પૂ. હીર-વેલ-માન-દેવ-ઉજમ-કૂલ-ગોત્રી-આમ્ર-અમૃત-ગુરુકીભ્યો નમઃ

ગોંડલ સંપ્રદાય-ગુરુપ્રાય રતિ પરિવાર

મંગલ મનીષી મુનિવરો
શાસ્ત્ર શુશ્રૂષિકા શ્રમણીવુંદ

૦૧. પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.	૦૬. પૂ. શ્રી મનહરમુનિ મ. સા.
૦૨. પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ.સા.	૦૭. પૂ. શ્રી ગજેન્દ્રમુનિ મ. સા.
૦૩. પૂ. શ્રી જનકમુનિ મ.સા.	૦૮. પૂ. શ્રી સુશાંતમુનિ મ. સા.
૦૪. પૂ. શ્રી જગદીશમુનિ મ.સા.	૦૯. પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા.
૦૫. પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ.સા.	૧૦. પૂ. શ્રી પીચુખમુનિ મ. સા.

૦૧. પૂ. ગુલાબબાઈ મ.	૩૭. પૂ. પ્રીતિસુધાબાઈ મ.	૭૩. પૂ. નલિનીબાઈ મ.
૦૨. પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.	૩૮. પૂ. મીનળબાઈ મ.	૭૪. પૂ. રક્ષિતાબાઈ મ.
૦૩. પૂ. લલિતાબાઈ મ.	૩૯. પૂ. મનીષાબાઈ મ.	૭૫. પૂ. રોશનીબાઈ મ.
૦૪. પૂ. લીલમબાઈ મ.	૪૦. પૂ. કિરણબાઈ મ.	૭૬. પૂ. અંજીતાબાઈ મ.
૦૫. પૂ. વિમળાબાઈ મ.	૪૧. પૂ. હસ્મિતાબાઈ મ.	૭૭. પૂ. સંજીતાબાઈ મ.
૦૬. પૂ. હંસાબાઈ મ.	૪૨. પૂ. શૈલાબાઈ મ.	૭૮. પૂ. સંઘમિત્રાબાઈ મ.
૦૭. પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.	૪૩. પૂ. ઉર્મિબાઈ મ.	૭૯. પૂ. આરતીબાઈ મ.
૦૮. પૂ. વિજયાબાઈ મ.	૪૪. પૂ. સુધાબાઈ મ.	૮૦. પૂ. રૂપાબાઈ મ.
૦૯. પૂ. તરૂલતાબાઈ મ.	૪૫. પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.	૮૧. પૂ. મિતલબાઈ મ.
૧૦. પૂ. જસવંતીબાઈ મ.	૪૬. પૂ. સ્મિતાબાઈ મ.	૮૨. પૂ. શ્રેયાબાઈ મ.
૧૧. પૂ. વસુબાઈ મ.	૪૭. પૂ. ઉર્મિલાબાઈ મ.	૮૩. પૂ. શ્રીદેતાબાઈ મ.
૧૨. પૂ. પ્રભાબાઈ મ.	૪૮. પૂ. ડોલરબાઈ મ.	૮૪. પૂ. શ્રુતિબાઈ મ.
૧૩. પૂ. લતાબાઈ મ.	૪૯. પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.	૮૫. પૂ. ભાવનાબાઈ મ.
૧૪. પૂ. ભદ્રાબાઈ મ.	૫૦. પૂ. સંગીતાબાઈ મ.	૮૬. પૂ. ભવિતાબાઈ મ.
૧૫. પૂ. સુમિત્રાબાઈ મ.	૫૧. પૂ. નંદાબાઈ મ.	૮૭. પૂ. જીજ્ઞેષાબાઈ મ.
૧૬. પૂ. સાધનાબાઈ મ.	૫૨. પૂ. સુનંદાબાઈ મ.	૮૮. પૂ. શ્રેયાંસીબાઈ મ.
૧૭. પૂ. અરુણાબાઈ મ.	૫૩. પૂ. જયેશાબાઈ મ.	૮૯. પૂ. પરિજ્ઞાબાઈ મ.
૧૮. પૂ. સરલાબાઈ મ.	૫૪. પૂ. અર્ચિતાબાઈ મ.	૯૦. પૂ. શ્વેતાંસીબાઈ મ.
૧૯. પૂ. વનિતાબાઈ મ.	૫૫. પૂ. અજિતાબાઈ મ.	૯૧. પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.
૨૦. પૂ. દીક્ષિતાબાઈ મ.	૫૬. પૂ. અમિતાબાઈ મ.	૯૨. પૂ. શીલાબાઈ મ.
૨૧. પૂ. ધીરમતીબાઈ મ.	૫૭. પૂ. પુનિતાબાઈ મ.	૯૩. પૂ. હેમાંશીબાઈ મ.
૨૨. પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.	૫૮. પૂ. સુનિતાબાઈ મ.	૯૪. પૂ. નમ્નતાબાઈ મ.
૨૩. પૂ. હસુમતીબાઈ મ.	૫૯. પૂ. ગીતાબાઈ મ.	૯૫. પૂ. પત્રાબાઈ મ.
૨૪. પૂ. સુમતિબાઈ મ.	૬૦. પૂ. વિદુબાઈ મ.	૯૬. પૂ. પૂર્વાબાઈ મ.
૨૫. પૂ. અનુમતિબાઈ મ.	૬૧. પૂ. તરુબાઈ મ.	૯૭. પૂ. જાગૃતિબાઈ મ.
૨૬. પૂ. વીરમતીબાઈ મ.	૬૨. પૂ. મીનાબાઈ મ.	૯૮. પૂ. પ્રબોધિકાબાઈ મ.
૨૭. પૂ. યશોમતીબાઈ મ.	૬૩. પૂ. પૂર્ણાબાઈ મ.	૯૯. પૂ. પ્રિયલબાઈ મ.
૨૮. પૂ. જ્ઞાનશીલાબાઈ મ.	૬૪. પૂ. રશ્મિતાબાઈ મ.	૧૦૦. પૂ. સ્વરૂપાબાઈ મ.
૨૯. પૂ. દર્શનશીલાબાઈ મ.	૬૫. પૂ. બિંદુબાઈ મ.	૧૦૧. પૂ. સુહાનીબાઈ મ.
૩૦. પૂ. વિનોદીનીબાઈ મ.	૬૬. પૂ. વિરલબાઈ મ.	૧૦૨. પૂ. હૃદયાબાઈ મ.
૩૧. પૂ. પ્રજ્ઞાબાઈ મ.	૬૭. પૂ. રૂપલબાઈ મ.	૧૦૩. પૂ. વૈદેહીબાઈ મ.
૩૨. પૂ. પ્રિયદર્શનાબાઈ મ.	૬૮. પૂ. તેજલબાઈ મ.	૧૦૪. પૂ. ભવ્યાંશીબાઈ મ.
૩૩. પૂ. કૃપાબાઈ મ.	૬૯. પૂ. સુજીતાબાઈ મ.	૧૦૫. પૂ. જયણાબાઈ મ.
૩૪. પૂ. મીરાબાઈ મ.	૭૦. પૂ. સ્વાતિબાઈ મ.	૧૦૬. પૂ. સંબોદીબાઈ મ.
૩૫. પૂ. કુંદનબાઈ મ.	૭૧. પૂ. શ્વેતાબાઈ મ.	૧૦૭. પૂ. ભવ્યાનીબાઈ મ.
૩૬. પૂ. જયોતિબાઈ મ.	૭૨. પૂ. રેણુકાબાઈ મ.	

શ્રુત સેવાનો સત્કાર

શ્રુતાધાર (મુખ્યદાતા)

માતૃશ્રી જયાબેન શાંતિલાલ કામદાર.

માતૃશ્રી રમાબેન છોટાલાલ દફતરી.

એક કહેવત પ્રચલિત છે કે કૂવામાં હોય તે એવેડામાં આવે. વડ એવા ટેટા, બાપ એવા બેટા. માતા - પિતાના દેહપિંડથી વ્યક્તિનો દેહપિંડ રચાય છે અને માતા - પિતાના સંસ્કાર દેહથી વ્યક્તિનો સંસ્કાર દેહ તૈયાર થાય છે.

માતૃશ્રી જયાબેન અને પિતાશ્રી શાંતિભાઈ કામદાર તથા માતૃશ્રી રમાબેન અને પિતાશ્રી છોટાલાલભાઈ દફતરી દેવ, ગુરુ, ધર્મ પ્રત્યે અવિહસ શ્રદ્ધા ધરાવતા હતાં. તેઓના શ્વાસ સાથે નવકાર મંત્રનું સ્મરણ જોડાયેલું હતું. ધર્મવાંચન, ધર્મ શ્રવણ, સત્સંગના રંગે રંગાયેલું તેઓનું જીવન હતું.

આવા સંસ્કારી, ધર્મનિષ્ઠ, પરાર્થપરાયણ માતા - પિતાના સુસંતાન ડૉ. પ્રેમીલાબેન અને શ્રી કિરીટભાઈ અમેરિકામાં વસવાટ કરવા છતાં ભૌતિકતાના વાતાવરણ વચ્ચે ધાર્મિકતાની સુવાસ ફેલાવી રહ્યા છે. શ્રી કિરીટભાઈ વર્ષોથી જૈના (જૈન ફેડરેશન ઓફ અમેરિકા) માં સેવા આપી રહ્યાં છે. જૈન ધર્મના પ્રચાર અને પ્રસાર માટે પાર્લામેન્ટ ઓફ જૈન રીલીઝયનમાં પાર્ટ લઈ રહ્યા છે. છેલ્લા ઘણાં વર્ષોથી ભારતમાં આવીને પર્યુષણ મહાપર્વની સાધના - આરાધના સંત - સતીજીઓના સાંનિધ્યે કરી રહ્યા છે.

જૈના, જૈન સેન્ટર, પાર્લામેન્ટ ઓફ જૈન રીલીઝયન આદિ ધાર્મિક - સામાજિક કાર્યના સહકાર્યકર શ્રી ગિરીશભાઈ શાહે આગમ રીપ્રિન્ટનું કાર્ય સ્વીકાર્યું છે, તે જાણીને તેઓએ શ્રુતાધાર બનવાનું નિશ્ચિત કર્યું અને ભવિષ્યમાં જિનશાસન પ્રાપ્ત થાય તેવું પુણ્ય કર્મ ઉપાર્જિત કર્યું છે. આપની આ શ્રુત સેવાને ધન્યવાદ આપતા અમે આનંદ અનુભવીએ છીએ.

ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય સદ્વિવેક

- તીર્થંકર પ્રભુના પવિત્ર ઉપદેશરૂપ આગમગ્રંથો દરેક ધર્મનિષ્ઠ સ્વાધ્યાયપ્રેમી શ્રમણોપાસકે પોતાના ઘરમાં વસાવવા જોઈએ.
- તીર્થંકરોની અનુપસ્થિતિમાં તીર્થંકરોના ઉપદેશરૂપ ગ્રંથો સાક્ષાત્ તીર્થંકર તુલ્ય માનીને આગમગ્રંથોને ઘરમાં કબાટ કે શોકેશમાં સુવ્યવસ્થિત રૂપે રાખવા.
- પ્રતિદિન તીર્થંકરોને સ્મૃતિપટ પર લાવી અહોભાવપૂર્વક ત્રણ ભાવ વંદન કરવા .
- ઘરના સદસ્યોએ સાથે મળી શ્રદ્ધાપૂર્વક આગમવાંચન કરવું.
- વિનય ધર્મનું મૂળ છે તેથી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય માટે ગુરુની આજ્ઞા લેવી.
- ૩૨ આગમગ્રંથોમાંથી કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસના પ્રથમ અને ચોથા પ્રહરમાં અને ઉત્કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય અસ્વાધ્યાય કાલને છોડીને એટલે કે બે સંધ્યા અને બે મધ્યાહન કાલીન ૪૮ મિનિટને છોડીને ગમે ત્યારે કરી શકાય છે.
- પ્રાતઃ ઉષાકાલ, સંધ્યાકાલ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિએ બે - બે ઘડી શાસ્ત્રનો મૂળપાઠ વાંચવો નહીં.
- ૩૨ અસ્વાધ્યાયમાં શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય થાય નહીં.
- ઘરમાં સંડાસ - બાથરૂમ હોય, સ્ત્રીઓને માસિકધર્મ હોય, વગેરે કારણોથી ઘરમાં આગમ રાખવાથી અશાતના થાય, તેવી માન્યતા યોગ્ય નથી કારણકે સાધ્વીજી પોતાની પાસે આગમ ગ્રંથો રાખે છે.
- માસિક ધર્મવાળા બહેનોએ શાસ્ત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તે વ્યક્તિની સામે પણ સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તેનાથી દૂર અલગ સ્થાનમાં બેસીને સ્વાધ્યાય કરી શકાય છે. ગુજરાતી અનુવાદ, ભાવાર્થ, વિવેચન, માસિક ધર્મમાં પણ બહેનો વાંચી શકે છે. તેમાં કોઈ જાતની અશાતના નથી.
- **આ સમસ્ત નિયમો મૂળપાઠ વાંચવા કે સ્વાધ્યાય કરવા માટેના છે.** કેવળ શાસ્ત્રોના ગુજરાતી ભાવાર્થ વાંચવા હોય, તો ઉપરોક્ત નિયમો લાગુ પડતા નથી.
- આગમગ્રંથોના આધારે જ ભૂતકાલમાં અનંત જીવોએ આત્મકલ્યાણ કર્યું છે. આગમગ્રંથોના આધારે જ પાંચમા આરાના અંત સુધી જિનશાસન જયવંતું રહેશે. તેથી આગમગ્રંથોનું સંપૂર્ણતઃ બહુમાન જાળવવું.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	15	અવસર્પિણી : સુષમા નામનો બીજો આરો	૬૭
પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	17	અવસર્પિણી : સુષમદુષમા નામનો ત્રીજો આરો	૬૮
પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	19	ત્રીજા આરામાં કુલકર વ્યવસ્થા	૭૧
પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ	21	ઋષભદેવ સ્વામી : જીવન વર્ણન	૭૩
પૂર્વ પ્રકાશનના બે બોલ	23	ઋષભદેવ સ્વામીની સંયમ સાધના	૭૮
અભિગમ	25	ઋષભદેવ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન	૮૩
સંપાદકીય	29	ઋષભદેવ સ્વામીની સંઘ સંપદાદિ	૮૬
સંપાદન અનુભવો	41	ઋષભદેવ સ્વામીનું નિર્વાણ	૯૦
અનુવાદિકાની કલમે	43	અવસર્પિણી : દુષમસુષમા નામનો ચોથો આરો	૯૯
૩૨ અસ્વાધ્યાય	54	અવસર્પિણી : દુષમા નામનો પાંચમો આરો	૧૦૧
શાસ્ત્ર પ્રારંભ		અવસર્પિણી : દુષમદુષમા નામનો છઠ્ઠો આરો	૧૦૪
પ્રથમ વક્ષસ્કાર		ઉત્સર્પિણી : દુષમદુષમા નામનો પ્રથમ આરો	૧૧૧
પરિચય	૧	ઉત્સર્પિણી : દુષમા નામનો બીજો આરો	૧૧૩
વિષય પ્રારંભ	૨	ઉત્સર્પિણી : દુષમસુષમા નામનો ત્રીજો આરો	૧૧૭
જંબૂદ્વીપનું સ્થાન : સંસ્થાનાદિ	૩	ઉત્સર્પિણીના સુષમાદિ આરા	૧૧૮
જંબૂદ્વીપની જગતી અને વનખંડ	૫	ત્રીજો વક્ષસ્કાર	
જંબૂદ્વીપના દ્વાર	૯	પરિચય	૧૨૪
ભરતક્ષેત્ર	૧૧	વિનીતા રાજધાની	૧૨૬
દક્ષિણાર્ધ ભરત	૧૪	ભરત ચક્રવર્તી	૧૨૭
વૈતાલ્ય પર્વત	૧૭	ચક્રત્વર્ણની ઉત્પત્તિ મહોત્સવ	૧૩૦
ઉત્તરાર્ધ ભરત	૩૨	દિગ્વિજય પ્રયાણ : માગધતીર્થ વિજય	૧૩૮
બીજો વક્ષસ્કાર		વરદામ તીર્થ વિજય	૧૪૮
પરિચય	૩૬	પ્રભાસ તીર્થ વિજય	૧૫૬
ભરતક્ષેત્રમાં કાળપરિવર્તન	૩૭	સિંધુદેવી વિજય	૧૫૭
અવસર્પિણી : સુષમસુષમા નામનો પ્રથમ આરો	૪૪	વૈતાલ્ય વિજય ૧૫૮	
અવસર્પિણી કાળનો પર્યવ હાનિકમ	૬૫	કૃતમાલદેવ વિજય	૧૬૦

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
સેનાપતિ દ્વારા દક્ષિણ સિંધુ નિષ્ક્રુટ વિજય	૧૬૦	મહાહિમવંત પર્વત કૂટ સંખ્યા	૨૭૧
તિમિસ્ર ગુફા દ્વારા નિર્ગમન	૧૬૫	હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	૨૭૨
ઉત્તરાર્ધ ભરત : કિરાત વિજય	૧૭૫	નિષધ વર્ષધર પર્વત	૨૭૫
ઉત્તરાર્ધ સિંધુ નિષ્ક્રુટ વિજય	૧૮૧	તિગિંચ્છ દ્રહાદિ	૨૭૭
યુલ્લહિમવંત વિજય	૧૮૧	હરિ, સીતોદાનદી	૨૭૮
ઋષભકૂટ પર નામાંકન	૧૮૨	નિષધ પર્વત કૂટ સંખ્યા	૨૮૨
વિદ્યાધર શ્રેણી વિજય	૧૮૩	મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	૨૮૩
ગંગાદેવી વિજય	૧૮૬	ગંધમાદન ગજદંત પર્વત	૨૮૬
નૃત્તમાલક દેવ વિજય	૧૮૭	ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર	૨૮૦
ઉત્તરાર્ધ ગંગા નિષ્ક્રુટ વિજય	૧૮૭	યમક પર્વતો	૨૮૨
ખંડપ્રપાત ગુફા દ્વારા નિર્ગમન	૧૮૮	પાંચ દ્રહ અને સો કાંચનક પર્વતો	૨૮૪
નવનિધિ સંપ્રાપ્તિ	૧૮૯	જંબૂવૃક્ષ આદિ	૨૮૭
દક્ષિણાર્ધ ગંગા નિષ્ક્રુટ વિજય	૨૦૪	માલ્યવંત ગજદંત પર્વત	૩૦૫
દિગ્વિજય સમાપન : નગર પ્રવેશ	૨૦૮	કચ્છ વિજય	૩૦૮
ચક્રવર્તીનો રાજ્યાભિષેક	૨૧૬	ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત	૩૧૫
રત્ન, નિધિઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન	૨૨૬	સુકચ્છ વિજય	૩૧૭
ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ સંપદા	૨૨૯	ગ્રાહાવત્યાદિ અંતરનદીઓ	૩૧૮
ભરત ચક્રવર્તીનું મોક્ષગમન	૨૩૦	ઉત્તરવર્તી વિજયાદિ	૩૧૯
ભરતક્ષેત્ર નામહેતુ	૨૩૩	ઉત્તર, દક્ષિણી સીતામુખવન	૩૨૪
ચોથો વક્ષસ્કાર		પૂર્વમહાવિદેહની દક્ષિણવર્તી આઠ વિજય	૩૨૭
પરિચય	૨૩૪	સોમનસ ગજદંત પર્વત	૩૨૯
યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વત	૨૩૭	દેવકુરુક્ષેત્ર	૩૩૧
પદ્મદ્રહ, પદ્મ, ભવન	૨૩૯	ચિત્રવિચિત્ર કૂટ પર્વતો	૩૩૨
ગંગા, સિંધુ, રોહિતાંશા નદી	૨૪૫	નિષધાદિ દ્રહ અને કાંચનક પર્વત	૩૩૩
યુલ્લહિમવંત પર્વત કૂટ સંખ્યા	૨૫૪	શાલ્મલી વૃક્ષાદિ	૩૩૪
હેમવત ક્ષેત્ર	૨૫૯	વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત પર્વત	૩૩૫
મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત	૨૬૪	પશ્ચિમ મહાવિદેહ : વિજય, પર્વત, નદી	૩૩૬
મહાપદ્મદ્રહ	૨૬૫	મંદર-મેરુ પર્વત	૩૪૦
રોહિતા, હરિકંતા નદી	૨૬૬	ભદ્રશાલ વન	૩૪૨

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નંદન વન	૩૪૯	જંબૂદ્વીપની પર્વત સંખ્યા	૪૩૫
સોમનસ વન	૩૫૩	જંબૂદ્વીપના પર્વતોની કૂટ સંખ્યા	૪૩૬
પંડક વન	૩૫૫	તીર્થ સંખ્યા	૪૩૬
મંદર પર્વતના ત્રણ કાંડ	૩૬૧	શ્રેણી સંખ્યા	૪૩૭
મંદર મેરુનાં સોળ નામ	૩૬૩	વિજયાદિની સંખ્યા	૪૩૮
નીલવંત વર્ષધર પર્વત	૩૬૪	દ્રહ સંખ્યા	૪૩૯
રમ્યકુવાસ ક્ષેત્ર	૩૬૮	મહાનદી સંખ્યા	૪૩૯
રુક્મિ વર્ષધર પર્વત૩૬૯		સાતમો વક્ષસ્કાર	
હેરણ્યવત ક્ષેત્ર	૩૭૩	પરિચય	૪૪૫
શિખરી વર્ષધરપર્વત	૩૭૫	જંબૂદ્વીપમાં ચંદ્રાદિની સંખ્યા	૪૪૭
ઐરવત ક્ષેત્ર	૩૭૯	સૂર્યમંડલની સંખ્યા	૪૪૮
પાંચમો વક્ષસ્કાર		સૂર્યમંડલનું ચારક્ષેત્ર	૪૫૧
પરિચય	૩૮૧	સૂર્યમંડલો વચ્ચેનું અંતર	૪૫૨
અધોલોકવાસી દિશાકુમારિકા દેવીઓ	૩૮૩	સૂર્ય વિમાનની લંબાઈ-પહોળાઈ	૪૫૩
ઉર્ધ્વલોકવાસી દિશાકુમારિકા દેવીઓ	૩૮૭	સૂર્યમંડલો અને મેરુનું અંતર	૪૫૩
રુચકવાસી દિશાકુમારિકા દેવીઓ	૩૮૯	સૂર્યમંડલોની લંબાઈ-પહોળાઈ : પરિધિ	૪૫૭
જન્માભિષેક માટે શકેન્દ્રનું આગમન	૩૯૫	સૂર્યની મુહૂર્તગતિ	૪૬૧
શકેન્દ્રના યાન-વિમાનનું વર્ણન	૪૦૨	દિવસ રાત્રિના પ્રમાણની હાનિવૃદ્ધિ	૪૬૮
ઈશાનેન્દ્રનું આગમન	૪૦૭	તાપ અંધકાર ક્ષેત્ર	૪૭૨
ચમરેન્દ્રાદિનું આગમન	૪૦૯	સૂર્ય દર્શન વિષયક લોક પ્રતીતિ	૪૭૯
અભિષેકની પૂર્વ વિધિ	૪૧૪	ગમન ક્ષેત્ર સંબંધી અતીતાદિ પ્રશ્નો	૪૮૧
તીર્થંકર જન્માભિષેકમાં દેવોલ્લાસ	૪૧૭	ઉર્ધ્વાદિ દિશામાં સૂર્ય પ્રકાશ પ્રમાણ	૪૮૩
જન્માભિષેક સમાપન વિધિ	૪૨૪	ઉર્ધ્વોપપન્નકાદિ : ઈંદ્ર વિરહાદિ	૪૮૪
છઠ્ઠો વક્ષસ્કાર		અઢીદ્વીપ બાહ્યવર્તી જ્યોતિષી	૪૮૫
પરિચય	૪૨૮	ચંદ્રમંડલની સંખ્યા	૪૮૮
જંબૂદ્વીપ અને લવણસમુદ્રના સ્પર્શાદિ	૪૨૯	ચંદ્રમંડલ ચારક્ષેત્ર	૪૮૯
જંબૂદ્વીપની ખંડસંખ્યા	૪૩૦	ચંદ્રમંડલો વચ્ચેનું અંતર	૪૯૦
જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ	૪૩૨	ચંદ્ર વિમાનની લંબાઈ-પહોળાઈ	૪૯૧
જંબૂદ્વીપમાં ક્ષેત્ર સંખ્યા	૪૩૪	ચંદ્રમંડલો અને મેરુનું અંતર	૪૯૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મંડલોની લંબાઈ-પહોળાઈ : પરિધિ	૪૯૫	જ્યોતિષી વિમાનોનું મેરુ આદિથી અંતર	૫૬૬
ચંદ્રની મુહૂર્તગતિ	૪૯૯	સર્વથી અંદર, બહાર, ઉપરના નક્ષત્રો	૫૬૯
નક્ષત્ર મંડલની સંખ્યા	૫૦૩	જ્યોતિષી વિમાનોનો આકાર	૫૭૦
નક્ષત્ર મંડલ ચારક્ષેત્ર	૫૦૪	વિમાનોની લંબાઈ-પહોળાઈ	૫૭૦
નક્ષત્ર મંડલો વચ્ચેનું અંતર	૫૦૫	વિમાનોના વાહક દેવો	૫૭૧
નક્ષત્ર વિમાનની લંબાઈ-પહોળાઈ, પરિધિ	૫૦૬	જ્યોતિષી દેવોની ગતિ	૫૭૭
નક્ષત્ર મંડલ અને મેરુનું અંતર	૫૦૬	જ્યોતિષી દેવોની ઋદ્ધિ	૫૭૭
નક્ષત્ર મંડલોની લંબાઈ-પહોળાઈ, પરિધિ	૫૦૭	તારાઓ વચ્ચેનું અંતર	૫૭૮
નક્ષત્ર મુહૂર્તગતિ	૫૦૮	અગ્રમહિષીઓ : ભોગમર્યાદા	૫૭૯
નક્ષત્ર મંડલોનો ચંદ્ર મંડળમાં સમાવેશ	૫૧૦	જ્યોતિષી દેવોની સ્થિતિ	૫૮૧
સૂર્યોદય વ્યવસ્થા	૫૧૩	જ્યોતિષી દેવોનું અલ્પબહુત્વ	૫૮૩
સંવત્સરના પ્રકાર	૫૧૬	જંબૂદ્વીપમાં તીર્થંકર આદિની સંખ્યા	૫૮૪
માસ, પક્ષ, દિવસાદિની સંખ્યા : નામાદિ	૫૨૨	જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર	૫૮૭
કરણાધિકાર	૫૨૮	જંબૂદ્વીપની શાશ્વતતા-અશાશ્વતતા	૫૮૮
સંવત્સર, અયન, ઋતુ આદિ	૫૩૧	જંબૂદ્વીપનું સ્વરૂપ	૫૮૯
યુગમાં અયન, ઋતુ, વગેરેની સંખ્યા	૫૩૩	જંબૂદ્વીપ નામહેતુ	૫૯૦
નક્ષત્ર : દસદ્વાર	૫૩૪	ઉપસંહાર	૫૯૧
નક્ષત્રયોગ	૫૩૫	પરિશિષ્ટ	
નક્ષત્રના સ્વામી દેવ	૫૩૮	ચંદ્રના ૧૫ મંડલોની વિગતનું કોષ્ટક	૫૯૩
નક્ષત્રના તારા વિમાનની સંખ્યા	૫૩૯	સૂર્યના ૧૮૪ મંડલોની વિગતનું કોષ્ટક	૫૯૪
નક્ષત્રોના ગોત્ર અને સંસ્થાન	૫૪૧	જંબૂદ્વીપમાં જ્યોતિષ મંડલનું કોષ્ટક	૬૧૦
નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય યોગકાલ	૫૪૨	જંબૂદ્વીપના મુખ્યક્ષેત્ર અને પર્વતનું કોષ્ટક	૬૧૨
કુલ, ઉપકુલ, કુલોપકુલ નક્ષત્રો	૫૪૫	જંબૂદ્વીપના ૪૨૫ કૂટનું કોષ્ટક	૬૧૪
પૂનમ-અમાસ	૫૪૭	જંબૂદ્વીપની ૯૦ મહાનદીઓનું કોષ્ટક	૬૧૬
પૂનમ-અમાસ સાથે નક્ષત્ર સંબંધ	૫૪૭	જંબૂદ્વીપના ૯૦ કુંડોનું કોષ્ટક	૬૨૨
માસ પરિસમાપક નક્ષત્રો અને પુરુષ છાયા	૫૫૪	પારિભાષિક શબ્દોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા	૬૨૪
જ્યોતિષ મંડલના વિષય સૂચક દ્વાર	૫૬૩		
તારા દેવોની અલ્પાદિ ઋદ્ધિ હેતુ	૫૬૪		
ચંદ્ર પરિવાર	૫૬૫		

આકૃતિઓની સૂચી					
વિષય	વક્ષ.	પૃષ્ઠ	વિષય	વક્ષ.	પૃષ્ઠ
લોક વિભાગ	૧	૪	જંબૂપીઠ, મણિપીઠિકા, જંબૂવૃક્ષ	૪	૩૦૩
સર્વાભ્યંતર સ્થાને જંબૂદ્વીપ	૧	૪	જંબૂવનખંડ	૪	૩૦૪
વૃત્ત ચક્રવાલ વિષ્કંભ	૧	૪	મહાવિદેહક્ષેત્રની ૩૨ વિજયો	૪	૩૧૩
અઢીદ્વીપ આકાર તથા માપ	૧	૪	ભત્રીસ વિજય પ્રમાણ	૪	૩૧૪
જંબૂદ્વીપ જગતી પ્રમાણ	૧	૭	સોળ વક્ષસ્કાર પર્વત પ્રમાણ	૪	૩૧૬
જગતી ગવાક્ષ કટક	૧	૭	જંબૂદ્વીપના ચાર મુખવન	૪	૩૨૭
જંબૂદ્વીપ જગતી	૧	૮	સુદર્શન મેરુપર્વત	૪	૩૪૨
જંબૂદ્વીપ દ્વાર પ્રમાણ	૧	૧૦	ભદ્રશાલવન અને તેના આઠ વિભાગ	૪	૩૪૭
જંબૂદ્વીપના ચાર દ્વાર	૧	૧૧	નંદનવનના કૂટાદિ	૪	૩૫૩
ભરતક્ષેત્ર	૧	૧૩	સોમનસવન પ્રાસાદાદિ	૪	૩૫૪
જીવા, ઈષુ, ધનુ:પૃષ્ઠ અને બાહા	૧	૧૬	પંડકવન અભિષેક શિલાદિ	૪	૩૬૦
ભરત ક્ષેત્રના બાહાદિ	૧	૧૭	મેરુપર્વતના ત્રણ કાંડ	૪	૩૬૩
વૈતાહ્ય પર્વત	૧	૨૮	જ્યોતિષ ચક્ર	૭	૪૪૮
વૈતાહ્ય પર્વત-ગુફા	૧	૩૦	સૂર્યનું મંડળ સદશ મંડળ	૭	૪૫૦
ઋષભકૂટ પર્વત	૧	૩૫	જીવાકોટી પરના બે સૂર્યમંડળ	૭	૪૫૦
અંગુલાદિ પ્રમાણ	૨	૪૩	સૂર્યનું ભ્રમણક્ષેત્ર	૭	૪૫૧
૮૧ પદનું વાસ્તુ	૩	૧૫૪	સૂર્ય મંડળો વચ્ચેનું અંતર	૭	૪૫૨
વાસ્તુશાસ્ત્ર કથિત ૧૬ પ્રકારના ઘર	૩	૧૫૫	સૂર્ય મંડળો અને મેરુ વચ્ચે અંતર	૭	૪૫૬
તિમિન્ના ગુફાના ૪૮ પ્રકાશ મંડલો	૩	૧૭૪	બંને સૂર્યો વચ્ચેનું અંતર	૭	૪૬૦
ગુફાગત નદીઓ	૩	૧૭૫	ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર અને દષ્ટિપથ	૭	૪૬૬
નવનિધિ અને તેની મંજૂષા	૩	૨૦૩	દક્ષિણાયન-ઉત્તરાયણ સૂર્ય	૭	૪૬૭
છ ખંડ વિજય યાત્રાક્રમ	૩	૨૦૫	દક્ષિણાયનમાં પ્રકાશ-અંધકારક્ષેત્ર	૭	૪૭૭
સાત એકેન્દ્રિય રત્નો	૩	૨૨૭	ઉત્તરાયણમાં પ્રકાશ-અંધકારક્ષેત્ર	૭	૪૭૭
જંબૂદ્વીપ	૪	૨૩૬	ચંદ્રમંડળ	૭	૪૮૪
શ્રી દેવીનું મુખ્ય ક્રમણ અને ભવન	૪	૨૪૫	અઢીદ્વીપ બહાર ચંદ્ર-સૂર્ય	૭	૪૮૭
શ્રી દેવીના પદ્મોની ગોઠવણી	૪	૨૪૫	ચંદ્રમંડળ સમાવિષ્ટ નક્ષત્રમંડળ	૭	૫૧૧
ધોધરૂપે પડતી નદીઓની જીલ્લિકા	૪	૨૫૨	મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય-સૂર્યાસ્ત	૭	૫૧૫
પદ્મ પુંડરિક દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓ	૪	૨૫૨	ભરત-ઐરવતમાં સૂર્યોદય-સૂર્યાસ્ત	૭	૫૧૫
પ્રપાતકુંડ, દેવદ્વીપ, દેવી ભવન	૪	૨૫૩	નક્ષત્રોની તારાસંખ્યા તથા આકારાદિ	૭	૫૪૦
હેમવત આદિમાં વૃત્તવૈતાહ્યપર્વત	૪	૨૬૨	સમપૃથ્વીથી સૂર્યાદિની ઊંચાઈ	૭	૫૬૮
મહાપદ્માદિ દ્રહોમાંથી નીકળતી નદીઓ	૪	૨૭૧	જ્યોતિષ્ક દેવ વિમાન સંસ્થાન	૭	૫૭૦
ગજદંતા પર્વતો : દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર	૪	૨૮૧	તારાઓ વચ્ચે અંતર	૭	૫૭૮

કોષ્ટકોની સૂચી					
વિષય	વક્ષ.	પૃષ્ઠ	વિષય	વક્ષ.	પૃષ્ઠ
ભરતક્ષેત્ર	૧	૩૪	હરિસલિલા, સીતોદા નદી	૪	૨૮૧
દીર્ઘ વૈતાલ્ય પર્વત	૧	૨૮	સીતા, નારીકંતા નદી	૪	૩૬૬
દીર્ઘ વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરની શ્રેણીઓ	૧	૩૦	નરકંતા, રૂપ્યકૂલા નદી	૪	૩૭૨
ઋષભકૂટ પ્રમાણ	૧	૩૫	રક્તા, રક્તવતી, સુવર્ણકૂલા નદી	૪	૩૭૭
ઉત્સર્પિણીકાલના પાંચ મેઘ	૨	૧૧૬	ઉત્તરકુરુક્ષેત્રના પાંચ દ્રહ અને		
ચક્રવર્તીની નવનિધિ	૩	૨૦૪	કાંચનક પર્વતો	૪	૨૯૬
ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નો	૩	૨૨૭	પદ્મદ્રહના પદ્મોની સંખ્યા સ્થાનાદિ	૪	૨૪૪
ચક્રવર્તી દિગ્વિજય અધિષ્ઠાતા દેવાદિ	૩	૨૦૬	ભદ્રશાલવન	૪	૩૪૮
ઐરવત ક્ષેત્ર	૪	૩૮૦	નંદનવન	૪	૩૫૩
હેમવત ક્ષેત્ર	૪	૨૬૩	સોમનસવન	૪	૩૫૫
હેરણ્યવત ક્ષેત્ર	૪	૩૭૫	પંડકવન	૪	૩૬૧
હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	૪	૨૭૫	૫૬ દિશાકુમારિકાઓનું કાર્ય	૫	૩૯૫
રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્ર	૪	૩૬૯	દેવોની કાર્યવાહી	૨	૯૮
મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	૪	૨૮૬	વૈમાનિક દેવોના ઇન્દ્રોની ઘંટાદિ	૫	૪૧૨
દેવકુરુ ક્ષેત્ર	૪	૩૨૨	જ્યોતિષી દેવોના ઇન્દ્રોની ઘંટાદિ	૫	૪૧૩
ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર	૪	૨૯૧	વ્યંતર દેવોના ઇન્દ્રોની ઘંટાદિ	૫	૪૧૩
મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજય	૪	૩૧૪	ભવનપતિ દેવોના ઇન્દ્રોની ઘંટાદિ	૫	૪૧૪
યુલ્લહિમવંત પર્વત	૪	૨૩૮	જંબૂદ્વીપના પૂર્વ-પશ્ચિમ એક લાખ યોજન	૬	૨૩૫
મહાહિમવંત પર્વત	૪	૨૬૫	જંબૂદ્વીપના દક્ષિણોત્તર એક લાખ યોજન	૬	૪૩૧
નિષધ પર્વત	૪	૨૭૭	૧૪ નદીઓનું ઉદ્દગમ સ્થાન	૬	૪૪૩
નીલવાન પર્વત	૪	૩૬૬	મહાનદીઓ અને તેનો પરિવાર	૬	૪૪૩
રુકિમ પર્વત	૪	૩૭૧	સૂર્યાદિ સંવત્સરના અહોરાત્ર પ્રમાણાદિ	૭	૫૨૨
શિખરી પર્વત	૪	૩૭૭	એક પક્ષના દિવસ નામાદિ	૭	૫૨૭
ગજદંત વક્ષસ્કાર પર્વતો	૪	૨૮૯	નક્ષત્ર મંડળ સંખ્યાદિ	૭	૫૦૪
સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો	૪	૩૧૭	ચંદ્રયોગ અને નક્ષત્રો	૭	૫૩૭
યમક પર્વત	૪	૨૯૪	નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય, યોગકાળ	૭	૫૪૫
ચિત્ર-વિચિત્ર પર્વત	૪	૩૩૩	જ્યોતિષી વિમાનોના વાહક દેવો	૭	૫૭૬
મેરુ પર્વત	૪	૩૪૧	જ્યોતિષી દેવો ઊર્ધ્વોપપત્તકાદિ	૭	૪૮૬
ચાર વૃત વૈતાલ્ય પર્વત	૪	૨૭૫	મહિનાના નક્ષત્રો, સ્થિતિ, પોરસી છાયા	૭	૫૬૦
યુલ્લહિમવંત કૂટ	૪	૨૫૯	તાપ અંધકાર ક્ષેત્ર પહોળાઈ	૭	૪૭૮
ગંગા, સિંધુ, રોહિતાંશા નદી	૪	૨૫૩			
રોહિતા, હરિકંતા નદી	૪	૨૭૦			

ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ, એકાવતારી આચાર્ય પ્રવર

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.

જીવન દર્શન

નામ	: શ્રી ડુંગરસિંહભાઈ.
જન્મ	: વિ. સં. ૧૭૯૨.
જન્મભૂમિ	: માંગરોળ.
પિતાશ્રી	: ધર્મનિષ્ઠ શ્રી કમળસિંહભાઈ બદાણી.
માતૃશ્રી	: સંસ્કાર સંપન્ના શ્રીમતી હીરબાઈ.
જન્મ સંકેત	: માતાએ સ્વપ્નમાં લીલોછમ પર્વત અને કેસરી સિંહને પોતાની સમીપે આવતો જોયો.
ભાતૃ ભગિની	: ચાર બેન - બે ભાઈ.
વૈરાગ્ય નિમિત્ત	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.નો ઉપદેશ.
સંયમ સ્વીકાર	: વિ. સં. ૧૮૧૫ કારતક વદ - ૧૦ દિવસબંદર.
સદ્ગુરુદેવ	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.
સહ દીક્ષિત પરિવાર	: સ્વયં, માતૃશ્રી હીરબાઈ, બહેન વેલબાઈ, ભાણેજી - માનકુંવરબેન અને ભાણેજ - હીરાચંદભાઈ.
સંયમ સાધના	: અપ્રમત્તદશાની પ્રાપ્તિ માટે સાડા પાંચ વર્ષ નિદ્રાત્યાગ, જ્ઞાનારાધના, ધર્મશાસ્ત્રો, દર્શનશાસ્ત્રો અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ.
તપ આરાધના	: રસેન્દ્રિય વિજયના વિવિધ પ્રયોગો, મિતાહાર. સ્વાધ્યાય, સાડાપાંચ વરસ નિદ્રાત્યાગ, ધ્યાનરૂપ આભ્યંતર તપ.
ગોંડલ ગચ્છ સ્થાપના	: વિ. સં. ૧૮૪૫ મહાસુદ - ૫ ગોંડલ.
તથા આચાર્ય પદ પ્રદાન	
જવલંત ગુણો	: વિનય, વિવેક, વિચક્ષણતા, વિરક્તિ, કડ્ડણા, સમયસૂચકતા વગેરે...

પ્રમુખ શિષ્ય	: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
પ્રમુખ શિષ્યા	: પૂ. શ્રી હીરબાઈ મ., પૂ. શ્રી વેલબાઈ મ., પૂ. શ્રી માનકુંવરબાઈ મ.
સાધુ સંમેલન	: વિ. સં. ૧૮૬૧માં આજ્ઞાનુવર્તી ૪૫ જેટલા સાધુ-સાધ્વીજીઓનું સંમેલન કરી સંતોની આચાર વિશુદ્ધિ માટે ૧૩ નિયમો બનાવ્યાં.
વિહાર ક્ષેત્ર	: કાઠિયાવાડ, ઝાલાવાડ, કચ્છ, માંગરોળ, વેરાવળ, પોરબંદર, દીવબંદર આદિ કંઠાળ પ્રદેશમાં ગ્રામાનુગ્રામ.
પ્રતિબોધિત શ્રાવકવર્ષ	: શ્રી શોભેચંદ્ર કરસનજી શાહ - વેરાવળ.
સ્થિરવાસ	: વિ. સં. ૧૮૭૧ ચૈત્ર સુદ - ૧૫ થી ગોંડલમાં.
અનશન આરાધના	: વિ. સં. ૧૮૭૭ ફાગણ સુદ - ૧૩ થી અનશન પ્રારંભ, વૈશાખ સુદ - ૧૫ સમાધિમરણ.
આયુષ્ય	: ૮૪ વર્ષ, સંયમ પર્યાય - ૬૨ વર્ષ, આચાર્ય પદ - ૩૨ વર્ષ.
ઉત્તરાધિકારી	: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
ઉપનામ	: ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રાવિજેતા, યુગપ્રધાન, એકાવતારી.
પાટ પરંપરા	: ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય પ્રવર ગુરુદેવ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા. દ્વિતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી. તૃતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી નેણસી સ્વામી. ચતુર્થ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી જેસંગજી સ્વામી. પંચમ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી દેવજી સ્વામી. મહાતપસ્વી પૂ. શ્રી જયચંદ્રજી સ્વામી યુગદષ્ટા તપસ્વી પૂ. શ્રી માણેકચંદ્રજી મ.સા. સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા. તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.
વિદ્યમાન વિચરતો પરિવાર	: ૧૧ સંતો, ૩૦૦ જેટલા સતિજીઓ.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી, મુનિપુંગવ
પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.

જીવન દર્શન

શુભ નામ	પ્રાણલાલભાઈ.
જન્મભૂમિ	વેરાવળ.
પિતા	શ્રીમાન શ્રી કેશવજીભાઈ મીઠાશા.
માતા	સંસ્કાર સંપત્તા કુંવરભાઈ.
જ્ઞાતિ	વીસા ઓસવાળ.
જન્મદિન	વિ. સં. ૧૯૫૪, શ્રાવણ વદ પાંચમ, સોમવાર.
ભાતૃ-ભગિની	ચાર ભાઈ, ત્રણ બહેનો.
વૈરાગ્ય બીજારોપણ	બે વર્ષની બાલ્યવયે.
વૈરાગ્ય ભાવ-પ્રગટીકરણ	૧૩ વર્ષની કુમાર અવસ્થામાં.
સંયમ સ્વીકાર	૨૧ માં વર્ષે વિ. સં. ૧૯૭૬ ફાગણ વદ છટ્ટ, ગુરુવાર. તા. ૧૩-૩-૧૯૨૦
દીક્ષા ભૂમિ	બગસરા-દરબાર વાજસુરવાળાના ઉદ્યાનમાં વટવૃક્ષ નીચે.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
સંયમદાતા	મહાતપસ્વી પૂ. જયચંદ્રજી મ.સા.
શિક્ષા દાતા	પરમ શ્રદ્ધેય તપસ્વી માણેકચંદ્રજી મ. સા.
ધાર્મિક અભ્યાસ	આગમજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા સાહિત્ય, રાસ સાહિત્ય, વ્યાકરણ, મહાકાવ્યો, કર્મસાહિત્ય, જૈનેતર ગ્રંથોનું વિશાળ અવલોકન, દર્શન શાસ્ત્રના તજજ્ઞ.
સંઘ નેતૃત્વ	ત્રણ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયે તપસ્વી પૂ. માણેકચંદ્રજી મ. સા. ના સંચારાના સમયથી.
સેવા શુશ્રૂષા	વડીલ સાત ગુરુબ્રાતા અને અનેક સંતોની સેવા કરી.

સમાજોત્કર્ષ

ચતુર્વિધ સંઘ સમાધિ માટે તારવેલા ત્રણ સિદ્ધાંત
(૧) લોકોના પરોપકાર માટે દાનધર્મની પ્રધાનતા
(૨) અ ખંડન વાદ (૩) નીતિ અને પ્રામાણિકતાનું
આંદોલન, જૈન-જૈનેતરો (કાઠી, દરબાર, આહિર)ને સપ્ત
વ્યસનથી મુક્તિ, અનેક સ્થાને સાધર્મિક રાહત યોજના.

જ્ઞાન પ્રસાર

રાજકોટ, ગોંડલ, જેતપુર, ધીરાજી, વડિયા, વેરાવળ,
પોરબંદર, માંગરોળ, જામનગર, ભાવનગર વગેરે અનેક
સ્થાને જ્ઞાન ભંડાર, વિદ્યાલયની સ્થાપના અને જીર્ણોદ્ધાર.

દેહ વૈભવ

લાવણ્યમયી મુદ્રા, સૂર્ય સમ તેજસ્વી મુખ, ચંદ્રસમી શાંત
આત્મા, વિશાળ ભાલ, નૂરભર્યા નયનો, ઘૂઘરાળા કેશ, વીણા
જેવો સુમધુર કંઠ અને સિંહ જેવી ગર્જના.

આભ્યંતર વૈભવ

વિનય સંપન્નતા, વિવેક, સાદાઈ, પ્રેમ, વૈરાગ્ય, સેવા,
પ્રવચન-પટુતા, ગુરુચરણ સેવા, દીર્ઘ દષ્ટિ, ત્યાગમસ્તી.

વિહાર ક્ષેત્ર

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત.

ગોંડલ ગચ્છ સંમેલન

વિ. સં. ૨૦૦૭માં ગચ્છ ઐક્યતા માટે મહત્વનું યોગદાન.

ઉપનામ

પંજાબ કેસરી કાશીરામજી મ. સા. દ્વારા પ્રદત્ત
'સૌરાષ્ટ્ર કેસરી'

સ્વહસ્તે દીક્ષિત પરિવાર

ચાર સંત- તપોધની પૂ. રતિલાલજી મ. સા., અનશન
આરાધક તપસ્વી પૂ. જગજીવનજી મ. સા., પૂ. નાના
રતિલાલજી મ. સા., પરમ દાર્શનિક પૂ. જયંતમુનિજી
મ. સા., પૂ. મોટા પ્રભાબાઈ મ. આદિ ૧૫ સતીજી.

અંતિમ ચાતુર્માસ

બગસરા.

દેહ વિલય

વિ. સં. ૨૦૧૩ માગસર વદ તેરસ, શનિવાર પ્રાતઃ ૭-૩૦
કલાકે ઈ. સ. ૨૯-૧૨-૧૯૫૬.

અંતિમ વિધિ

સાતલડી નદીના કિનારે (બગસરા)

શિષ્ય પરિવાર

વર્તમાને ૧૧૮ સંત-સતિજીઓ 'પ્રાણ પરિવાર' ના નામે
સમગ્ર ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

તપસત્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ.સા. નું

જીવન દર્શન

શુભ નામ	રતિલાલભાઈ
જન્મસ્થાન	પરબવાવડી (સૌરાષ્ટ્ર)
જન્મદિન	આસોવદ અમાસ વિ. સં. ૧૯૬૯
પિતા	શ્રીમાન માધવજીભાઈ રૈયાણી
માતા	સદાચાર સંપત્રા જમકુબાઈ
વૈરાગ્ય ભાવ	૧૭ મા વર્ષે
દીક્ષા	ફાગણ વદ પાંચમ, ગુરુવાર વિ. સં. ૧૯૮૯-જૂનાગઢ
ગુરુદેવ	સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. પ્રાણલાલજી મ.સા.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
અભ્યાસ યોગ	વ્યાવહારિક- પાંચ ધોરણ, ધાર્મિક- ૧૯ આગમ કંઠસ્થ, શ્વેતામ્બર-દિગંબર સાહિત્ય, કાર્મગ્રંથિક સાહિત્ય, દાર્શનિક સાહિત્ય, વ્યાકરણ સાહિત્ય
સાધના યોગ	રાત્રિ-દિવસ નિરંતર જાગૃતદશાએ આત્મસાધના અલ્પનિદ્રા.
સેવાયોગ	વડીલ વૃદ્ધ ૯ સંતોની સેવા કરી.
તપયોગ	૧૯ વર્ષ એકાંતર ઉપવાસ, ૯૯૯ આર્યબિલ તપ(સાગાર), ૧૯ વર્ષ પાણીનો ત્યાગ, ૯ વર્ષ મકાઈ સિવાય શેષ અનાજ ત્યાગ.

મૌનયોગ

દીક્ષા પછી ૯ વર્ષ એકાંત મૌન સાધના. ઈ. સ. ૧૯૯૨ નવેમ્બરથી આજીવન મૌન આરાધના.

પુણ્ય પ્રભાવ

ગુરુદેવના પુણ્ય પ્રભાવે અનેક આત્માઓએ માસખમણ આદિ નાની મોટી તપશ્ચર્યાઓ તથા હજારોની સંખ્યામાં વર્ષાંતપની આરાધના કરી છે. તેમજ દાન, શીલ અને ભાવની વૃદ્ધિ થઈ છે.

વિહાર ક્ષેત્ર

ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, ઓરિસ્સા, બિહાર, બંગાળ

જ્ઞાન અનુમોદન

શ્રમણી વિદ્યાપીઠના પ્રેરક બની ૩૦ શિષ્યાઓ અને ૩૦ વૈરાગી બહેનોને અભ્યાસાર્થે રહેવાની આજ્ઞા આપી. ત્રણ સામૂહિક ચાતુર્માસ કરાવી શાસ્ત્રવાચના કરાવી.

દીક્ષા પ્રદાનસંખ્યા

૧૪૫ મુમુક્ષુઓને અણગાર બનાવ્યા.

આચરિત સૂત્રો

જતું કરવું, ગમ ખાવો, વાદ-વિવાદ કે દલીલ ન કરવા, જે થાય તે સારા માટે, કોઈ પણ જીવની ટીકા કે નિંદા ન કરવી.

જીવંત ગુણો

વિશાળતા, ઉદારતા, માધ્યસ્થતા, સહિષ્ણુતા, ભદ્રિકતા, સમાધાન વૃત્તિ, જ્ઞાનરુચિ.

અનશન પ્રત્યાખ્યાન

ઈ. સ. ૧૯૯૨ રાજકોટમાં પૂ. ભાગ્યવંતાબાઈ મ. ને ૫૯ દિવસની અનશન આરાધના કરાવી.

અંતિમ ચાતુર્માસ

રાજકોટ, શ્રી રોયલપાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ સંચાલિત ઓમાનવાળા ઉપાશ્રય.(૧૯૯૭)

મહાપ્રયાણ

રાજકોટ, તા. ૮-૨-૧૯૯૮ મહા સુદ ૧૧ા રવિવાર મધ્યાહ્ન કાળે ૧.૩૫ કલાકે.

અંતિમ દર્શન તથા પાલખી

શ્રી રોયલ પાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ, રાજકોટ.

અંતિમક્રિયા સ્થાન

'તપસમ્રાટ તીર્થધામ',
રાજકોટ-અમદાવાદ હાઈ-વે, સાત હનુમાન સામે,
રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ

(બીજી આવૃત્તિ)

તીર્થંકર ભગવાનના અમૃતસમા વચનોને ‘આગમ’ રૂપે ગણધર ભગવંતોએ ઝીલીને શિષ્ય પરંપરાને અર્પણ કર્યાં અને આપણને અમૃત વચનો પ્રાપ્ત થયા.

તીર્થંકર ભગવાને અનંતજ્ઞાનને શ્રીમુખેથી પ્રગટકરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગણધર ભગવંતોએ આગમજ્ઞાનને હૃદયસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

શિષ્ય પરંપરાએ આગમ જ્ઞાનને કંઠસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

દેવર્દિંગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમજ્ઞાનને ગ્રંથસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગ્રંથસ્થ આગમોને અનેક આચાર્યોએ સમયાનુસાર લોકભોગ્ય ભાષાશૈલીમાં અનુવાદ કરીને સર્વજન સહજ બનાવ્યા. આ જ પરંપરામાં સૌરાષ્ટ્રકેસરી પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની જન્મશતાબ્દી અવસરે તેમના જ પરિવારના મહાસતીજીઓએ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરીને જૈન સમાજની જ્ઞાન સાધનાને આગમિક બનાવવામાં બહુમૂલો ફાળો આપ્યો છે. આ મહા કાર્યમાં અપૂર્વ શ્રુત આરાધિકા પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની શ્રી લીલમબાઈમ. અને સહ સંપાદિકા શ્રી આરતીબાઈમ., શ્રી સુબોધિકાબાઈમ. ના સહયોગ મળ્યો છે.

આ આગમ બત્રીસીની પ્રથમ આવૃત્તિને ગુજરાતના દરેક સંપ્રદાયના સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો બહોળો પ્રતિસાદ મળતા ટૂંક સમયમાં ૧૦૦૦ આગમ ગ્રંથો અનુપલબ્ધ થઈ ગયા અને પુનઃ પ્રકાશનની આવશ્યકતા ઉભી થઈ.

અહીં એક ખાસ ઉલ્લેખ કરવાનો કે જ્યારે પ્રથમવાર આગમ પ્રકાશનની તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે જ તપસમ્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ. સા. એ શાસન પ્રભાવક પૂ. શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. પર કૃપાદષ્ટિ વરસાવી. તેમણે પાટીમાં લખી આપ્યું કે નમ્રમુનિ આગમ પ્રકાશનનું કાર્ય સંભાળશે.

પૂ. ગુરુદેવની દીર્ઘદષ્ટિ અને કૃપાદષ્ટિને અનુભવતા પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા. એ અમોને આજ્ઞા આપી કે આપણે આગમ ગ્રંથો પ્રકાશનની બીજી આવૃત્તિ 'પારસધામ' ના ઉપક્રમે પ્રગટ કરવી છે.

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા. ની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીને પારસધામ - ઘાટકોપરના ઉપક્રમે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીને પુનઃ પ્રગટ કરતા આનંદ અનુભવીએ છીએ.

અમારા આ અણમોલ કાર્યમાં અમને શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ (હેમાણી)-U.S.A. તથા શ્રી જિતેનભાઈ શાહ (કલકત્તા) નો અનન્ય સહકાર મળ્યો, જેના કારણે અમારું કાર્ય સરળ બન્યું છે. અમારા આ કોમ્પ્યુટર કાર્યમાં શ્રી અમીનભાઈ આઝાદ તથા સ્નેહા અમીત દર્જનો પણ સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે. તેવી જ રીતે ઉદારદિલા દાતાશ્રીઓ એ પણ અમને સહયોગ આપીને અમારું કાર્ય વેગવાન બનાવેલ છે.

અમે તે સર્વના આભારી છીએ.

અંતમાં આગમ પ્રકાશન આપણા સહુના આત્માને અનંતજ્ઞાન પ્રાગટ્યમાં સહયોગી બને એ જ ભાવના.

• શ્રી ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન •

PARASDHAM

વલ્લભબાગ લેન, તિલક રોડ, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

પૂર્વ પ્રકાશકના બે બોલ

(પહેલી આવૃત્તિ)

અનંત તીર્થંકર સહ પ્રભુ મહાવીરના અનંત જ્ઞાનની અમૂલ્ય નિધિ છે આપણા આગમગ્રંથો. જેના માધ્યમથી જ જિનશાસન જયવંતું રહ્યું છે, રહે છે અને રહેશે. તેને જીવંત રાખવા અને જન જનનાં મન સુધી પહોંચાડવા તે પ્રત્યેક જૈન નામ ધરાવતી વ્યક્તિની પવિત્ર ફરજ છે. આ પવિત્ર ફરજને જ ધર્મ સમજીને જે તેનું આચરણ કરે છે અને પોતાનાં તન-મન અને ધનને તે કાર્યમાં સમર્પિત કરે છે, તેનું મનુષ્ય જીવન સફળ થાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તે સાધક જિનશાસનની પ્રભાવનાનો અમૂલ્ય લાભ પ્રાપ્ત કરે છે.

આવો જ અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરવા આપણા ગુજરાતી સમાજને માટે આગમોના મૂળ પાઠ તથા સરળ ગુજરાતી અનુવાદ વિવેચન સહિત પ્રકાશન કરવા માટે પૂ. મુક્ત લીલમ પરિવારને એક ચિંતનધારા જૂનાગઢની પુણ્યભૂમિ પર સ્પર્શી અને જેને રાજાણા નગરી રાજકોટમાં રોયલપાર્ક ઉપાશ્રયમાં સાકાર સ્વરૂપ મળ્યું.

આપણા સૌના પરમ ઉપકારી ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રા વિજેતા, એકાવતારી, યુગપુરુષ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ. સા.ની પાટ પરંપરાએ પૂ. શ્રી જય-માણેકના લાડીલા શિષ્યરત્ન સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા.ની જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે આ વિરાટ આયોજન કર્યું. પૂ. મહાસતીજીઓએ પોતાની ચિંતનધારાને પૂજ્ય ગુરુવર્યોની સમક્ષ પ્રગટ કરી. સહુના હર્ષોલ્લાસ અને આશીર્વાદ સાથે સ્વીકૃતિના સમાચાર પ્રાપ્ત થયા. રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘની નિશ્રામાં અમે તુરંત સમિતિ રચવાની જાહેરાત કરી.

રાજકોટ પ્રાણ પરિવારના સામૂહિક ચાતુર્માસ દરમ્યાન જન્મ શતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે વિ. સં. ૨૦૫૩ સન્ ૧૯૯૭ માં "પૂ. પ્રાણગુરુ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિ રાજકોટ"ની સ્થાપના થઈ. ત્યાર પછી તપસમ્રાટ શ્રી રતિલાલજી મ. સા., ગુજરાત કેસરી પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા. ઠા. પાંચ તથા પ્રાણ પરિવારના ૭૩ સાધ્વીજીઓના પાવન સાંનિધ્યમાં જન્મ શતાબ્દીના પ્રથમ ચરણની તપ-જપ, સાધના સાથે ભવ્ય રીતે ઉજવણી કરવામાં આવી.

શ્રી ગુરુ પ્રાણ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ દ્વારા ૩૨ આગમો અને પ્રાણગુરુ સ્મૃતિ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનું નિશ્ચિત થયું. આગમોનું લેખન કાર્ય પ્રાણ પરિવારના સતીવૃદ્ધ સહર્ષ સ્વીકારી લીધું. આ રીતે સર્વ સમવાયનો સુયોગ થતાં કાર્યનો પ્રારંભ વેગવંત થયો અને બત્રીસ આગમો ક્રમશઃ ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થયા.

આ પ્રકાશનના અણમોલ અવસરે આશીર્વાદ વરસાવી સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપનાર તપ સમ્રાટ ગુરુદેવ **પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા.** તથા દરેક આગમના રહસ્યોને પ્રગટ કરતો, તત્ત્વોનું વાસ્તવિક દર્શન કરાવતો, આશીષ વરસાવતો અમારા ઉત્સાહને વધારતો અભિગમ પ્રેષિત કરનારા ગોંડલ ગચ્છના સંત શિરોમણિ પરમ દાર્શનિક **પૂ. શ્રી જયંતીલાલજી મ. સા.**, અમ માર્ગદર્શક ગુજરાત કેસરી **પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા.**, તથા આગમ દિવાકર **પૂ. શ્રી જનક મુનિજી મ. સા.** નીડર વક્તા **પૂ. શ્રી જગદીશમુનિજી મ. સા.** આદિ મુનિ ભગવંતો તથા આગમને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપનાર, અથાગ પરિશ્રમ સહિત નિઃસ્વાર્થ ભાવે સંપૂર્ણ સહયોગ આપનાર આગમ મનીષી **પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિજી મ. સા.** ના પણ અમો ઋણી છીએ.

વાત્સલ્ય વરિષ્ઠા પૂજ્યવરા **પૂ. મુક્તાબાઈ મ.**, પ્રધાન સંપાદિકા અપૂર્વશ્રુત આરાધક **પૂ. લીલમબાઈ મ.**, અમ પ્રકાશન કાર્યના ઉદ્ભાવિકા, ઉત્સાહધરા **પૂ. ઉષાબાઈ મ.**, સહ સંપાદિકા **ડો. પૂ. શ્રી આરતીબાઈ મ.** તથા **પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.** અને પ્રાણ પરિવારના અનુવાદિકા સર્વ મહાસતીજીઓના અમે ઋણી છીએ.

શ્રુતાધાર સહયોગીઓ, અમ આગમ પ્રકાશનમાં નિષ્ઠાથી સેવા આપનાર શ્રી મુકુંદભાઈ પારેખ, શ્રી મણિભાઈ શાહ, શ્રી નવનીતભાઈ – તરુબેન, કુમારી ભાનુબેન, શ્રી જયવંતભાઈ શાહ તથા આગમને કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ કરી મુદ્રણ કરી આપનાર ભાઈ શ્રી નેહલ હસમુખભાઈ મહેતાના અમો આભારી છીએ.

આગમ પ્રકાશન કાર્યમાં શુદ્ધિકરણનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. છતાં ક્યાંય અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય તો શુદ્ધ વાંચી તે તરફ અમારું ધ્યાન દોરવા નમ્ર વિનંતી છે.

અંતમાં સૌના સહિયારા પુરુષાર્થ બદલ શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન સદાને માટે સૌના કૃતજ્ઞ બની રહેશે.

જય જિનેન્દ્ર

શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન – ટ્રસ્ટી મંડળ

શ્રી ચંદ્રકાંત માણેકચંદ શેઠ (પ્રમુખ)
શ્રી અશ્વિનભાઈ કુંભાણી (ટ્રેઝરર)
શ્રી કે. પી. શાહ (ટ્રસ્ટી)

શ્રી રમણીકલાલ નાગરદાસ શાહ (ચેરમેન)
શ્રી ટી. આર. દોશી (ઉપપ્રમુખ)
શ્રી કીરીટભાઈ શાહ (ટ્રસ્ટી)

અભિગમ

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમ દાર્શનિક
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ.સા.

બંધુવર ! જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ એ ક્ષેત્રીય ભાવોનું પ્રદર્શક વિશાળ ભાવયુક્ત ભાષામાં લખાયેલું અદ્ભુત શાસ્ત્ર છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિના વિષયને તો સંપાદક મંડળ સુંદર અનુવાદ સાથે કડીબદ્ધ પ્રકાશિત કરશે, તેથી તે વિષય ઉપર બહુ જ મર્યાદિત પ્રકાશ નાંખી, હાલમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ પ્રત્યે જે વિચારધારાઓ પ્રવર્તે છે તે, તથા આજનો વૈજ્ઞાનિકયુગ, ક્ષેત્ર તથા અવકાશ મંડળના બધા ગ્રહો, ઉપગ્રહો પ્રત્યે જે વિજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે, તેના આધારે પણ કેટલીક વિચારધારાઓ પ્રસ્ફુટિત થયેલી છે, તે વિષય પર અહીં સમાલોચના કરતા પાઠકો માટે આવશ્યક વિચાર પ્રદર્શિત કરવા બહુ જ જરૂરી છે.

શાળામાં ભણતો વિદ્યાર્થી વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર કે બીજા ગ્રહો માટે જે કાંઈ સિદ્ધ કરેલા ગણિત યુક્ત વિચારો લઈને જો આ ધર્મશાસ્ત્ર વાંચે, તો તેના મનમાં માનસિક સંઘર્ષ ઉત્પન્ન થાય તે સ્વાભાવિક છે. તેને આ શાસ્ત્રો કેવળી પ્રરૂપિત છે, તે શાસ્ત્રો સાથે તર્કથી વિચારણા કરવી ગેરવ્યાજબી છે, એમ કહી ઉત્તર આપવો રહ્યો.

આવા પ્રશ્નોને સામે રાખી અમે અહીં બહુ જ સમાધાનકારી વલણ સાથે પ્રત્યુત્તર આપશું અને આપણા પવિત્ર શાસ્ત્રોની પવિત્ર ભાવનાઓને જરાપણ ઠેસ ન લાગે કે અવિનય, અભક્તિ ન થાય તેનો ખ્યાલ રાખી, પક્ષ-વિપક્ષની વિચારધારાને એક સૂત્રમાં લાવવા કોશિશ કરીશું.

અત્યાર સુધી રાજકોટના આગમ પ્રકાશક ટ્રસ્ટ દ્વારા શાસ્ત્રો માટે આમુખ, અભિગમ, કે તત્ત્વ દૃષ્ટિના જે લેખો મંગાવવામાં આવ્યા, તે શાસ્ત્રની વિષય વસ્તુનો સ્પર્શ કરી, મહિમાભાવે લખવામાં આવ્યા છે પરંતુ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ વિશે જે કાંઈ અત્યારે કહેવું છે, તે શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન વચ્ચે ઊભો થયેલા "ગજગ્રાહ" કે વિવાદને સમલક્ષી બનાવવા માટે લખવું છે પરંતુ તે ઘણું જ કઠિન છે. છતાં ગુરુકૃપાએ આ વિષયમાં

જે કાંઈ ચિંતન કર્યું છે કે સમાધાન મેળવ્યું છે તે પ્રગટ કરી, શાસ્ત્રની પૂજ્યતાને અખંડ જાળવી રાખી અમે વિરમશું અને પાઠકને કેટલું સમાધાન મળ્યું, તે તેના પર છોડી દેશું.

શાસ્ત્ર જે કાંઈ ભૌતિક જગતનું વર્ણન કરે છે. તેમાં શાસ્ત્રનો લક્ષ્યાર્થ શું છે ? તે પ્રથમથી જ અધ્યેતાએ સમજી લેવું જોઈએ.

શાસ્ત્રકારનું લક્ષ અને તેમાં પણ ખાસ કરીને, જૈન શાસ્ત્રનું લક્ષ જરા પણ ભૌતિકવાદી નથી. માનસિક વિકલ્પો દૂર કરી, આત્માનો શુદ્ધ ઉપયોગ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય, એ જ એકમાત્ર લક્ષ રહ્યું છે. આ લક્ષને સિદ્ધ કરવા માટે બુદ્ધિને ઠૂંટી મુકી શકાતી નથી. પરંતુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે બૌદ્ધિક સમાધાન થયા પછી બુદ્ધિ વ્યવહાર ક્ષેત્રથી વેગળી થઈ શુદ્ધ લક્ષ પ્રત્યે વળે છે. જેને જૈન શાસ્ત્રોમાં ધ્યાનયોગ કહેવામાં આવ્યો છે. જ્ઞાન અને ધ્યાન આ બંને ઉપાસનાની મુખ્ય બે બાજુઓ છે. જ્ઞાનમાં વિસ્તાર છે જ્યારે ધ્યાનમાં સંકોચ છે. જ્ઞાનમાં જાણવાનું છે જ્યારે ધ્યાનમાં ભૂલવાનું છે. જ્ઞાન વિશેષ પ્રત્યે વળે છે જ્યારે ધ્યાન સામાન્ય તત્ત્વનો સ્પર્શ કરે છે. અનેક અંશોને સ્પર્શ કર્યા પછી જ્ઞાન પાછું વળે છે અને ધ્યાનમાં પરિણત થાય છે અર્થાત્ એક તત્ત્વ ઉપર આવીને સ્થિર થાય છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં જૈન શાસ્ત્રકારોએ ક્ષેત્ર સંબંધી અને આકાશીય ગ્રહો સંબંધી સુવ્યવસ્થિત ઘટમાળનું પ્રદર્શન કરી, બુદ્ધિને પૂરો ક્ષેત્રીય ખોરાક આપી દીધો છે અને આ ક્ષેત્રીય હિસાબ કિતાબ એટલો બધો સચોટ તથા ગણિતબદ્ધ છે કે જેમાં જોમેટ્રીના બધા સિદ્ધાંતો સમાવિષ્ટ થયેલા છે.

ભગવાન મહાવીરે વૈજ્ઞાનિક ઢંગથી પૂરેપૂરા હિસાબ સાથે જંબૂદ્વીપની પરિધિનું જે માપ આપ્યું છે, તે જોમેટ્રીના સિદ્ધાંત પ્રમાણે બરાબર ઠીક ઉતરે છે.

જંબૂદ્વીપ પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવો ગોળ છે. તેનો વ્યાસ એક લાખ યોજનનો છે અને તેની પરિધિ ૩, ૧૬, ૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ્ય, ૧૩૩ આંગુલ, ૫ જવ, ૧જૂ, ૧ લીંખ, ૬ વાલાગ્ર અને ૧ વ્યવહાર પરમાણું જેટલી છે.

જૈન શાસ્ત્રનું આ આખું વર્ણન ધ્યાનયોગને સ્થિર કરવા માટે છે અને અધ્યેતાની બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ અને ગણિત બદ્ધ થાય તેમજ તત્ત્વદર્શી બને તે લક્ષે કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં નદીઓ, પહાડો અને વનખંડો વગેરેના અતિ રમણીય અને વાસનાઓથી મનને મુક્ત કરે તેવા ભવ્ય વર્ણનો છે. આ બધા વર્ણનો કોઈ માણસને યાત્રા કરવા માટે કે બીજા પ્રદેશની ધન સામગ્રીને ખેંચી લાવવા માટે નથી પરંતુ માનવની બુદ્ધિ ક્ષેત્રીય સમાધાન

મેળવી સંતુષ્ટ થાય અને પોતાના ઘર તરફ વળે. તેવું તેનું ઉત્તમ લક્ષ છે.

જૈન ધર્મના ભૂગોળ તથા ખગોળશાસ્ત્ર આજના વિજ્ઞાન સાથે મેળ ધરાવતા નથી. જૈન દર્શનના ગણિત પ્રમાણે રોજ બદલાવકો સૂર્ય અને બદલાવકો ચંદ્ર આવે છે અર્થાત્ જે સૂર્ય સોમવારે ઉગે છે તેનો વારો બુધવારે આવે છે અને મંગળવારે જે સૂર્ય ઉગે છે તેનો વારો ગુરુવારે આવે છે. આમ બે સૂર્ય વારાફરતી ઉદયમાન થઈ આકાશમાં ફરતા રહે છે. એવી જ રીતે બે ચંદ્રનું પણ ગણિત છે. જે આજના જગતમાં વૈજ્ઞાનિક મનુષ્યને પચે તેવું નથી. ઉપરાંત આજે વૈજ્ઞાનિકો ઉત્તર ધ્રુવ તરફ છ મહિના રાત્રિ અને છ મહિના દિવસનું કથન કરે છે. તેનો પણ જૈન ગણિતમાં મેળ બેસવો મુશ્કેલ છે. આ જ રીતે ગંગા અને સિંધુ જે બંને મહાન નદીઓ ભરતક્ષેત્રમાં આવે છે તે બે ગુફાઓમાંથી પાર થઈને દક્ષિણ ભરતક્ષેત્રમાં આવે છે. તેવી જૈનભૂગોળની માન્યતા છે. જ્યારે આવી ગુફાઓનો પત્તો મેળવવો આજના માનવોની સંકુચિત શક્તિના કારણે મુશ્કેલ નહીં પણ અતિ મુશ્કેલ છે. આવા તો અટપટા કેટલાય પ્રશ્નો ઊભા થાય તેમ છે. માટે અહીં બંધુઓ ! જૈનભૂગોળને વિજ્ઞાન સાથે મેળ બેસાડવાની કોશિશ કરવી તે લક્ષ્મીન વાત જેવું છે કારણ કે જૈન ખગોળ અને ભૂગોળ આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિ ધરાવે છે. જ્યારે વૈજ્ઞાનિકો પ્રત્યક્ષ અને શોધ દ્રષ્ટિ ધરાવે છે અને તેઓની શોધ હજુ ચાલુ જ છે. માટે પવિત્ર જૈન આગમના ભાવોને કેવળીગમ્ય સ્વીકારી, તે ભાવો ઉપર માનવની નાની બુદ્ધિથી ટીકા ટીપ્પણી કરવી તે ઉચિત નથી, તેનું વજન કરવા માટે બુદ્ધિ ચલાવવી તે આપણી જ કુપાત્રતાને પ્રગટ કરવા જેવું છે.

વસ્તુતઃ આજે હજારો વરસથી અસ્ખલિત ભાવે આ આગમો જળવાઈ રહ્યા છે અને સમસ્ત આગમોનું એક માત્ર લક્ષ ત્યાગ વૈરાગ્ય છે. એટલે આ આપ્તવાણીમાં જરાપણ કુતર્ક કરવા જેવું નથી. જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ કે તે વિષયને સ્પર્શ કરતા સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ કે ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ શાસ્ત્રો ગણિત વિજ્ઞાનના આધારે કેટલું ઉચ્ચકોટિનું રેખાંકન કરે છે તે અધ્યયન કર્તાએ શીખવા જેવું છે.

આપણે ત્યાં ચાર અનુયોગનું વર્ણન આવે છે. (૧) દ્રવ્યાનુયોગ (૨) ગણિતાનુયોગ (૩) ચરણકરણાનુયોગ અને (૪) ધર્મકથાનુયોગ આ બધા અનુયોગ આત્મલક્ષી વીતરાગભાવને પ્રગટ કરવા માટે છે. જેમાં ગણિતાનુયોગનો સમગ્ર વિષય મનુષ્યની બુદ્ધિને સ્થિર કરાવવા માટે છે. તે બધું ગણિતબદ્ધ છે, સંતુલનમાં રહેલું છે. માટે કર્તૃત્વ કે રાગ દ્વેષના પરિણામો છોડવા જોઈએ. સંસારના પદાર્થોનું અસ્તિત્વ સ્વયં પોતાની શક્તિના આધારે છે અને તેનું ગણિત અને માપ તોલ સુનિશ્ચિત છે માટે બધા

પદાર્થોનું દર્શન કરી તેનું ગણિત કરી જીવે પાછા વળી પોતાના કેન્દ્રમાં સ્થિર થવા જેવું છે.

ઉપસંહાર :-

આ લેખ પૂરો કરતા અમારે એટલું જ કહેવાનું છે કે જૈન શાસ્ત્રો પ્રત્યે મનુષ્યની ભક્તિ ઊંડાઈથી કેળવાય તથા તેમના નિર્મળ શબ્દો, ભાષાનો અસ્ખલિત પ્રવાહ મનુષ્ય મનને નિર્મળ બનાવે, તે ઉપાદેય છે. શાસ્ત્રોની ભાષા અર્ધમાગધી હોવા છતાં તેમાં કેટલું સૌષ્ઠવ અને માધુર્ય ભરેલું છે તે પાઠ કર્તાએ પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી અનુભવ કરી નત મસ્તક થવું જોઈએ, આ આગમો આપણી મોટી સંપત્તિ છે અને જૈનશાસનનો પાયો છે, તે ભૂલવું ન જોઈએ. કેવળ જૈનશાસન નહીં પરંતુ સમગ્ર ભારતીય સંસ્કૃતિ તથા ત્યાગમય સંસ્કૃતિમાં ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનનો જે મહિમા છે અને તેમાં પણ જૈનશાસ્ત્રોએ પૂરો ભાગ ભજવ્યો છે તે ભારતના કોઈપણ વિદ્વાનોએ નજર અંદાજ ન કરવો જોઈએ. વિશ્વના બીજા રાષ્ટ્રોના ખાસ કરીને જર્મનના વિદ્વાનોએ જૈન સંસ્કૃતિ તથા તત્ત્વજ્ઞાનને ખૂબ જ બિરદાવ્યું છે અને ઘોષણા કરી છે કે— ભારતના આધ્યાત્મિક જગતમાંથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને કે તેમની અહિંસાની સાધનાને હટાવી દેવામાં આવે તો ભારતીય સંસ્કૃતિનો મહિમા આઠ આના કરતા પણ ઓછો થઈ જાય, તેવો સંભવ છે. ભારતના મહાન સંત સ્વામી વિવેકાનંદે કહ્યું છે કે— ભારતના બગીચામાં વિકાસ પામેલો જૈન ધર્મ ઉચ્ચકોટિનો ગુલદસ્તો છે. સંત વિનોબા તો જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયેલા છે અને કહે છે કે— જૈન તત્ત્વજ્ઞાન પરમ વિરક્તિનું સૂચક છે તે જ રીતે કાકા સાહેબ કાલેલકર જૈન ધર્મના સ્યાદ્વાદથી મંત્રમુગ્ધ છે. તો આપણે આ બધા શાસ્ત્રોની ઊંડાઈમાં અગવાહન કરી દિવ્યતા મેળવવાની છે. તેના ઉપર કુતર્કથી બીજા કોઈ પણ વિરાધનાપૂર્ણ અભિપ્રાયો આપવાની આવશ્યકતા નથી.

અંતે આગમ અનુવાદના આ મહાકાર્યમાં શાસ્ત્રનું નેતૃત્વ કરનારા આગમરત્ન ત્રિલોકમુનિ છે. પ્રાણ પરિવારના પ્રબુદ્ધ મહાસતીજીઓએ આગમ અનુવાદનો ભગીરથ પુરુષાર્થ કર્યો છે, તે સતીમંડળનું નેતૃત્વ મહાપુણ્યશાળી સાક્ષાત્ ભગવતી સ્વરૂપ લીલમબાઈ મ.એ સ્વીકાર્યું છે. તે સહુને હૃદયના આશીર્વાદ છે કે તેઓ ધારેલું કામ પૂર્ણ કરી ગોંડલ ગચ્છની જ્ઞાન સાધના ઉપર સુવર્ણ કળશ ચઢાવે, શાસનની પ્રભાવના કરી અમરત્વને પ્રાપ્ત કરે... આનંદ મંગલમ્

જયંતમુનિ
પેટરબાર

સંપાદકીય

અપૂર્વ શ્રુતઆરાધક ભાવયોગિની
બા. બ્ર. પૂ. લીલમબાઈ મ. સ.

ભ્રાન્તિ ભંજક ભગવંતના પરમાગમ ભાગ્ય યોગે મને મળી ગયા,
સ્વાધ્યાય ચિંતન કરવાના સુઅવસરો "પ્રાણ" પસાયે પાંગરી રહ્યા,
"કૂલ-આમ્ર" ગુરુણીના કૃપા ભર્યા વરદ્ હસ્ત મમ શિર પર રહો,
સંપાદન કાર્ય સફળ બને તેવું સામર્થ્ય બળ સદા મળતું રહો.

પ્રિય વાચક સજ્જન ગણ !

આજે આપના કરકમળમાં જંબૂદ્વીપનું સાદ્યંત દર્શન કરાવતું આગમ શ્રી
'જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ' નામનું ઉપાંગ સૂત્ર અર્પણ કરી રહ્યા છીએ, તેનો આનંદ રોમેરોમ
છવાઈ રહ્યો છે.

આ સૂત્રમાં ગણિત સહિત, નય-પ્રમાણ સહિત, ભૂગોળનું અદ્ભુત, વાસ્તવિક
યથાતથ્ય વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ વર્ણન અનંત જ્ઞાની અરિહંત પરમાત્માના
જ્ઞાનની પ્રસાદી રૂપ છે. તે કોઈ દંતકથા નથી કે નથી કપોલ કલ્પિત ગપ્પા. હા ! તેનો
વિસ્તાર વિસ્મય પમાડે તેવો જરૂર છે. આ સૂત્રનું ઊંડાણથી અધ્યયન કરવામાં આવે,
છ દ્રવ્યના ગુણ-પર્યાયની લીલા જાણી લેવામાં આવે તો મોક્ષગામી જીવો માટે મુક્તિનું
કારણ બની શકે છે.

જ્ઞાની પુરુષો કહે છે કે જ્ઞાન ગમક થાય તો ચેતનામાં ચમક પ્રગટે અને તે જ્ઞાન
ઝમક ઝમક કરતું ઝળકી ઊઠે. જિનવાણીમાં જો પ્રાણ પાંગરે તો સંસાર સાગરને પાર
કરી શરીર રૂપ નાવ નાંગરે અને જન્મ-મરણનો નાશ કરી, અવ્યાબાધ સુખને પ્રાપ્ત
કરી, સિદ્ધાલયના કાંગરે પહોંચી જઈ જીવ અવિચલ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. શાશ્વત શાંતિનો
સ્વાદ માણતો તે લોકાગ્રે વસી સદાકાળ માટે સ્વરૂપ સામ્રાજ્યનો સમ્રાટ બનીને જીવે છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રનું નામ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ છે. આ ક્ષેત્રમાં જંબૂ નામના અનેક વૃક્ષો

હોવાથી તેનું નામ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ તેવું સાર્થક છે. સ્થવિર મુનિપુંગવોએ આ સૂત્રના પ્રકરણોને અધ્યયન, ઉદ્દેશક કે વિભાગ, તેવા નામ ન આપતા, ગુણ નિષ્પત્ત, અર્થ પરક, યથાર્થ એવું 'વક્ષસ્કાર' નામ આપ્યું છે.

'વક્ષસ્કાર'નો અર્થ શોધવા આ સંપાદિકાને બહુ દિન ચિંતન, મનનની મસ્તી માણવી પડી છે. વક્ષ શબ્દ ઘણો આડ્લાદ જનક છે. વક્ષ એટલે ઊભરેલો, ઉપર ઊઠેલો ભાગ. તે ઊભરેલો ભાગ જમીન ઉપરનો હોય કે શરીર ઉપરનો હોય; આનંદ, હર્ષ ગુણમાંથી ઊભરાયો હોય કે પદાર્થ કક્ષમાંથી ઊભરાયો હોય, તેને વક્ષ કહેવામાં આવે છે. માનવ શરીરમાં નાભિથી ઉપર ઊભરેલા ભાગને વક્ષ:સ્થળ કહે છે અને જમીન ઉપરના ઊભરેલા, ઉપર ઉઠેલા ભાગને વક્ષસ્કાર(પર્વત) કહે છે. મહર્ષિ પુરુષો ઉપાંગ સૂત્રમાં જેવું, જે જાતનું વર્ણન કરે છે, તેને તેવું જ નામ આપે છે. તેઓનો એક પણ અક્ષર નિરર્થક હોતો નથી. તેથી જ પ્રસ્તુત સૂત્રના પ્રકરણોને વક્ષસ્કાર નામ આપ્યું છે.

લોકમાં છ દ્રવ્ય છે. તેમાંથી પાંચ અજીવ છે, તે પૈકીના ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આ બે દ્રવ્ય લોક વ્યાપી છે અને આકાશાસ્તિકાય લોકાલોક વ્યાપી છે તે એક દ્રવ્ય છે. આ ત્રણે અરૂપી દ્રવ્યો પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર રહે છે. પોત-પોતાના સ્વભાવાનુસાર ગુણ-પર્યાયમાં દ્રવ્યા કરે છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યો આખા લોકમાં ઠસોઠસ ભરેલાં છે અને તે સ્વભાવ-વિભાવ રૂપે પરિણત થયા કરે છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓ પોતે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમાં છે. સ્થવિર ભગવંતો એ તેના ત્રણ પ્રકાર દર્શાવ્યા છે. વિસ્રસા, મિશ્રસા અને પ્રયોગસા. શુદ્ધ સ્વભાવી પરમાણુઓ સ્વ પ્રયોગથી એટલે સ્વભાવથી (વિસ્રસાથી) કે પર પ્રયોગ (પ્રયોગસા)થી બીજા પરમાણુઓ સાથે સંયોગ સંબંધથી જોડાય છે ત્યારે નવું રૂપ સર્જિત થાય છે અને તે વર્ગણા કહેવાય છે.

વિસ્રસારૂપે પુદ્ગલ સ્કંધોની વર્ગણા સર્જાય છે ત્યારે તેના વિવિધ આકાર સર્જાય છે, સ્વાભાવિક પરિણતિથી જ પુરુષાકાર લોક સર્જાયો છે અને તે શાશ્વત છે. આ લોકમાં જીવ અને પુદ્ગલ ઠસોઠસ ભર્યા છે. પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કંધરૂપે પરિણત થાય, તે તેનો વિભાવ છે. પૌદ્ગલિક દરેક સામગ્રીના વિભાવને વૈભવ કહેવાય છે. જીવ આ વૈભવનો લાભ લે છે, તેને માણે છે અને તેને સુખ, દુઃખ રૂપે અનુભવે છે. જીવો અનાદિકાળથી

પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી પૌદ્ગલિક વૈભવમાં પોતાનું સુખ-દુઃખ માની બેઠા છે અને તેથી જ તે સંસારી કહેવાય છે. સંસારી જીવ સ્વપુરુષાર્થથી આ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તે કર્મ કહેવાય છે અને કર્મ સંયોગે, પુદ્ગલ સહાયે જીવ શરીર બનાવે છે. આવા શરીરધારી જીવો લોકમાં ઠસોઠસ ભર્યા છે.

આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરતાં જ્ઞાની ભગવંતોએ આ સૂત્રમાં પુદ્ગલને મુખ્ય કરી, દ્વીપ સમુદ્રનું જ્ઞાન કરાવી, ચૈતન્ય સ્વરૂપી જીવને પરથી પરાંગમુખ કરાવી, સ્વ સન્મુખ કરવા માટે ઉપદેશ આપ્યો છે. લોકમાં પુદ્ગલ સ્કંધો જ્યાં-જ્યાં ગોઠવાયા છે, તેનું નાનકડું સેમ્પલ જંબૂદ્વીપના વર્ણનના માધ્યમે પ્રગટ કર્યું છે. અશુભ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ યુક્ત પુદ્ગલનો પ્રચય નીચે ઊતરતો જાય છે, તેને અધોલોક કહે છે. શુભ વર્ણાદિ યુક્ત પુદ્ગલ પ્રચયો ઉપર ઊભરતા જાય છે તેને ઊર્ધ્વલોક કહે છે. તે બંને લોકની મધ્યમાં જે પુદ્ગલ પ્રચય ઊભરતો-ઊભરતો એક લાખ યોજન પર્યંત ઉપર ઊભરેલો છે તેને મેરુ પર્વત કહે છે. તે મેરુ પર્વત સર્વની મધ્યમાં છે. તેને ફરતો જંબૂદ્વીપ છે. ચાલો, આપણે જંબૂદ્વીપની યાત્રાનો પ્રારંભ કરીએ.

પ્રથમ વક્ષસ્કાર :- આપણું માનસપક્ષી ઊડીને મધ્યલોકના મધ્યભાગમાં નીચે ઉતરી ગયું. જંબૂદ્વીપનો આછેરો ખ્યાલ લેવા માટે તેમણે સીધા પુદ્ગલપ્રચય રાજાનો સંપર્ક સાધ્યો અને પ્રશ્ન કર્યો— આપના દેશમાં કયો માલ પ્રચુર પ્રમાણમાં થાય છે ? તેનો ઉપયોગ ક્યાં, કેટલા પ્રમાણમાં થાય છે ? પુદ્ગલપ્રચય રાજાએ ઉત્તર આપ્યો— અમારા રાજ્યમાં પૌદ્ગલિક સામગ્રીનો વૈભવ પ્રચુર પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે આખા જગતને લાલાયિત કરી આંદોલિત કરી દે છે. અમારો માલ એકેન્દ્રિય જીવો ગ્રહણ કરે છે, તે નાના નાના શરીરો બનાવી અખિલ વિશ્વમાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિના રૂપમાં વિકાસ પામી જન્મ-મરણ કરતા રહે છે. અમારા માલથી જ પૃથ્વીકાયના જીવો જંબૂદ્વીપના પર્વતો, ક્ષેત્રો બનાવે છે. અપકાયના જીવો નદીઓ, તળાવો બનાવે છે. અમારા માલની ખૂબી એ છે કે તેની પર્યાયો બદલાય છે. પણ તેનો કદી વિનાશ થતો નથી. દ્રવ્યના રૂપમાં અમારું અસ્તિત્વ કાયમ રાખીને સ્કંધરૂપ વિભાવમાં પરિણત થતાં અમારા માલના આધારે જ તેઓ બધા ક્ષેત્રાદિ રચે છે. તે પૈકીનો આ જંબૂદ્વીપ પણ ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલ સ્કંધોથી આકાર પામે છે.

તેમાં પણ ઉપર બેઠેલા ગોળાકાર મેરુપર્વતની ચારેય બાજુ પરમાણુ પુદ્ગલોની વર્ગણાઓ એક લાખ યોજન પર્યંત ગોઠવાઈને ધરતીના રૂપમાં આકારિત બની છે. તે ધરતીના છેડે તે વર્ગણાઓ ઉપર ઊભરાતી-ઊભરાતી ગવાક્ષજાળી સહિત કિલ્લાના રૂપમાં આકારિત થયેલી છે.

તેના ઉપર પદ્મવર વેદિકા(પાળી), વનખંડ ઈત્યાદિ રચનારૂપ પુદ્ગલોનો દ્રવ્યાનુયોગ રચાઈ ગયેલો છે.

પુદ્ગલોની આ કુદરતી રચનાઓ જેટલા આકાશને અવગાહીને રહે છે, તેને માનવો ક્ષેત્ર કહે છે. જંબૂદ્વીપમાં ૧૮૦ ખંડ ગોઠવાયેલા છે. તેમાનો એક ખંડ-વિભાગ ભરત ક્ષેત્રનો છે. તેના દ્વારા ક્ષેત્રાનુયોગ, તે સર્વની લંબાઈ આદિ માપ બતાવતા ગણિતાનુયોગ પ્રગટ કર્યો છે, પુદ્ગલ પ્રચયનું વર્ણન કરતાં, તેના વર્ણાદિગુણો, પર્વત, ભરત ક્ષેત્રાદિના વૃક્ષમાં કેવી રીતે રહ્યા છે, તેનું કથન કરી ભાવાનુયોગ અને તેની સ્થિતિ પ્રગટ કરી કાલાનુયોગનું કથન કર્યું છે. આ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ આ ચાર અનુયોગથી પ્રગટ થતાં જંબૂદ્વીપના પુદ્ગલો પ્રથમ વક્ષસ્કારની ધરતી બની શોભી રહ્યા છે.

અમારા પુદ્ગલોના માલથી શરીર બનાવતા શરીરધારીઓને પુદ્ગલો પોતાની ગોદમાં રાખે છે અને ચારે ગતિમાં લઈ જઈને અમારા પુદ્ગલ સામ્રાજ્યના રહેલા ધરતી, કિલ્લા, પર્વત ઉપર રમાડે છે. દેવગતિમાં લઈ જઈને પદ્મવરવેદિકા, વનખંડ, ભરતક્ષેત્ર, વૈતાલ્ય પર્વત, ગંગા-સિંધુ નદીના રમણીય સ્થાનમાં ફેરવે છે અને પર્વત, ગુફા, નદીઓના અધિષ્ઠાતા દેવ બનાવી ત્યાં ગોઠવી દે છે. અમારા માલમાંથી જ બનાવેલા ઝરૂપા, કૂટ, ઝરણા, દ્રહ, શ્રેણી રૂપ નગરો, મહેલો, પ્રાસાદો વગેરે વિભિન્ન રમણીય સ્થાનોમાં કીડા કરાવે છે અને તેઓને મારા કાળ નામના મિત્રના હાથમાં સોંપી દે છે તે કાળ મિત્ર તેને એક પલ્લોપમાદિ કાળ મર્યાદા સુધી જીવન વ્યતીત કરાવે છે.

જે જીવો અમારા માલનો સંગ કનિષ્ઠ રૂપે કરે છે, તેને તેઓ નરક, તિર્યચના કનિષ્ઠ સ્થાનમાં લઈ જાય છે અને કર્કશ-ઉષ્ણાદિ રૂપ બનાવી રાખેલા ત્યાંના પુદ્ગલો ઉપર ખેલકૂદ કરાવે છે.

જે લોકો અમારા માલનો શ્રેષ્ઠરૂપે સંગ કરે છે તેને તેઓ મનુષ્યાદિ સ્થાનમાં

લઈ જાય છે. ત્યાં સત્નો સંગ થતાં તેઓ અમારો સંગ છોડી દે છે. તેથી સિદ્ધાલયમાં પહોંચ્યાડવા અમે વળાવીયા થઈએ છીએ. આ રીતે પુદ્ગલપ્રયય રાજા માનસ પક્ષીને કહે છે કે તમે જો મારું પ્રકરણ ખોલશો તો મને વિસ્તારથી પામી શકશો.

બીજો વક્ષસ્કાર :- આપણું માનસ પક્ષી ઊડીને કાલચક્રવાલ કુમારના દેશમાં આવી પહોંચ્યું. તે કાલચક્રવાલ કુમારના રાજમંદિરના કક્ષમાં જઈને સીધું કાલકુમારને મળ્યું અને વિનય સહિત શિષ્ટાચારથી પૂછ્યું, આપના દેશમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં રમણીયતમ વાતાવરણ દષ્ટિગોચર થાય છે. પક્ષીનો કલરવ, વનસ્પતિની રસાળતા, ધરતીની મનોહરતા, ઊંચા-પહોળા મનુષ્યો યુગલના રૂપમાં દેખાય છે. શું આવું વાતાવરણ સદાકાળ રહે છે ?

પક્ષીની વાત સાંભળી કાલકુમાર ઉદાસીન બની ગયા. તેમણે પોતાના દેશનું વર્ણન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો.

જૂઓ માનસ પક્ષીરાજ ! મારા મોટાભાઈએ દસ ક્ષેત્રનું રાજ્ય મને સોંપ્યું છે. તેમાંના બે ક્ષેત્ર આ જંબૂદ્વીપમાં છે. એકનું નામ ભરત અને બીજાનું નામ ઐરવતક્ષેત્ર. તેમાં તમે આ ભરતક્ષેત્રમાં આવ્યા છો. મારું કાર્ય સ્થિતિ નિર્માણ કરવાનું છે. મારા મોટાભાઈ પુદ્ગલનો જે માલ જીવોને આપે તે માલનું નિર્માણ કેટલો સમય રાખવું અને પછી બદલી દેવું તેનો ખ્યાલ મારે રાખવો પડે છે.

મારી પાસે છ પ્રકારનો માલ હોય છે. શુભતમ, શુભતર, શુભ, અશુભ, અશુભતર, અશુભતમ. જે જીવો પાસે જેવી પુણ્ય પાપની મૂડી હોય તેવો માલ મારી પાસેથી ગ્રહણ કરી શકે છે.

જ્યારે પુણ્યશાળી આત્માઓ આવે ત્યારે તે મૂલ્યવાન(શુભતમ) માલ ગ્રહણ કરે છે. તે વખતે વાતાવરણ અતિરમણીય બની જાય છે અને ત્રણ ગાઉની ઊંચાઈવાળા માનવોને ત્રણ પલ્યોપમની સુદીર્ઘ સ્થિતિ હું પ્રદાન કરું છું.

તે સમયે કેટલાક બાદર એકેન્દ્રિય જીવો તે ધરતી ઉપર અતિ રમણીય રંગ-બે રંગી પુદ્ગલોમાં સુશોભિત થઈ વનસ્પતિનું રૂપ ધારણ કરે છે. જુદા-જુદા ગુણધર્મોથી મનોહર દસ જાતિના કલ્પવૃક્ષો જીવોની મનોકામનાને પૂર્ણ કરે છે.

માનસ પક્ષીરાજ ! તમે અત્યારે જોઈ રહ્યા છો તેવા પ્રકારની શુભતમ સ્થિતિયુક્ત એક વિભાગ પૂર્ણ થાય. ત્યાર પછી જીવો કંઈક ન્યૂન પુણ્ય પ્રભાવે મારી પાસેથી શુભતર -બીજા પ્રકારનો માલ ગ્રહણ કરે છે. તે યુગલ દંપતિઓ મારા પ્રભાવે બે ગાઉની ઊંચાઈવાળા થાય છે અને તે જીવોને હું બે પલ્યોપમની સ્થિતિ પ્રદાન કરું છું. તે જીવો કામરાગ પૂર્ણ બની સુખી અવસ્થામાં કાલ વ્યતીત કરે છે. આ રીતે બીજો વિભાગ પૂર્ણ થાય છે.

પક્ષીરાજ ! તમે જૂઓ તો ખરા ! મારા ત્રીજા વિભાગમાં તો અવનવા દશ્યોનું સર્જન થાય છે. પ્રારંભમાં તો ન્યૂનતર પુણ્યવાળા જીવો સુખેથી જીવન જીવવા માટે ત્રીજા પ્રકારનો શુભ માલ ગ્રહણ કરે છે. એક ગાઉના શરીરવાળા જીવો એક પલ્યોપમ સુધી પુણ્ય ભોગવી શકે છે.

ત્યાર પછી મારા રાજ્યનું દશ્ય બદલાય જાય છે.

હું શુભ પુદ્ગલો સાથે થોડા થોડા અશુભ પુદ્ગલોનું મિશ્રણ કરીને માલ આપું છું. તેથી માનવો કાંઈક અશાતા અનુભવતા, ક્ષુધાતુર, અલ્પ સંખ્યક ફળ-ફૂલ માટે કલેશ અનુભવતા આર્તધ્યાનના પરિણામવાળા યુગલ દંપતિઓ સર્જાય છે. સાધનોની સુવિધા ન મળતાં અરસ-પરસમાં મારા-તારાનો ભેદ થતાં તે બે ને સમજાવનાર ત્રીજો વ્યક્તિ પ્રવેશ કરે છે. તે ત્રીજો પુરુષ એટલે કુલકર. તે યુગલિક પ્રજા ઉપર કંટ્રોલ કરે છે.

ત્યાર પછી નાભિ કુલકર અને મરુદેવા માતાની કુક્ષિએ ઉજ્જવળ, શાંતરસના પરમાણુનો, તીર્થકર નામ કર્મ યોગ્ય ઉત્તમોત્તમ માલ લઈને ઋષભકુમાર મારા રાજ્યમાં પ્રવેશ કરે છે. તે ઋષભકુમારને પોતાના ચેતન સ્વરૂપની જાણ-પીછાણ થઈ ગઈ હોવાથી તે પુદ્ગલના સંગથી નિસંગી થવા તીર્થકર નામ કર્મરૂપી પૌદ્ગલિક સાધનને મ્યાનમાં રાખીને જ અવતાર ધારણ કરે છે. જે કર્મ રૂપ પુદ્ગલોના સાધનો પ્રાપ્ત થયા છે તેને ઋષભ અનાસક્તપણે ભોગવીને છોડી દે છે. ઋષભ રાજા પ્રજાને નીતિ-વ્યવહાર, કૃષિ, શિલ્પ શીખવાડી, રાજ્ય વ્યવસ્થાનું સ્થાપન કરી, પુત્રોને રાજ્ય ઉપર આરૂઢ કરી, ભોગમાંથી યોગ તરફ જાય છે. હજાર વર્ષ સુધી સાધના કરી, નિસંગ દશાનો અનુભવ કરતાં, કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી, તીર્થકર નામ કર્મના સાધનને બહાર લાવી, તેનો ઉપયોગ કરી, ચાર તીર્થની સ્થાપના કરી, ધર્મરાજ્યનું સ્થાપન કરે

છે. ઋષભ અર્હતનું ચરિત્ર ખરેખર અપૂર્વ અને અદ્ભૂત છે. અંતે ૮૪ લાખ પૂર્વ પૂર્ણ થતાં ઋષભ અર્હત પુદ્ગલ લોકથી અલગ થઈ સ્વરૂપાનંદી બની જાય છે. તેમના તેજસ્વી શરીરની અંતિમ વિધિ કરવા ઊર્ધ્વલોકમાંથી દેવો આવે અને ત્યાગી મહાત્માનું શરીર કેટલું પૂજનીક, અર્ચનીક છે તે તેમના શરીરને વંદન નમસ્કાર કરીને ઋષભ અર્હતના શરીરના દાઢ, અસ્થિ ગ્રહણ કરીને તીર્થકરના સ્થૂલ દેહના મહિમાને પ્રગટ કરે છે. ત્રીજો વિભાગ પૂર્ણ થતાં ચોથા વિભાગમાં ઋષભ સમાન તીર્થકરાદિ મહાપુરુષો જન્મ ધારણ કરે છે. આ રીતે ચોથો વિભાગ પૂર્ણ થાય છે.

ત્યારપછી જીવોના પુણ્ય ઘટી જવાથી તે જીવો મારી પાસેથી અશુભતર અને કમશ: અશુભતમ માલ ગ્રહણ કરે છે. અશુભતર અને અશુભતમ માલના પ્રભાવે ચારે બાજુ પાંચમા અને છઠા વિભાગના દુઃખમય દશ્યો સર્જાય છે, માનવોના નાના નાના દેહ, ૭૨ બિલમાં જ નિવાસ, મનુષ્યોની અતિ દુઃખી અવસ્થા થાય છે.

આ રીતે સારા-નરસા છ વિભાગ અને નરસા-સારાના બીજા છ વિભાગમાં માનસ યાત્રી પક્ષીને પૌદ્ગલિક જગતમાં ફેરવી, ભિન્ન-ભિન્ન દશ્યો બતાવીને કહું કે અમારું ક્ષેત્ર નિહાળવા તમે બીજા વક્ષસ્કારના કક્ષને ખોલીને જોશો ત્યારે તેને માણી શકશો. હવે અમારા ત્રીજા ભાઈના રાજ્યમાં પધારો.

ત્રીજો વક્ષસ્કાર :- આપણું માનસ પક્ષી ઊડ્યું અને આવી ચઢ્યું ત્રીજા વક્ષસ્કારના કક્ષમાં. ત્યાં કર્મભોગ કુમારનું સામ્રાજ્ય છે. માનસ પક્ષીની જાણવાની આતુરતા જોઈને કર્મભોગકુમારે પોતાના રાજ્યના વર્ણનનો પ્રારંભ કર્યો અને કહું કે આ કક્ષમાં કર્મ અને ધર્મ, મારું અને તારું, જ્યાં જૂઓ ત્યાં પુદ્ગલનું રાજ્ય જોવા મળે છે. આ કક્ષમાં પુદ્ગલપિંડના ભોગ અને અંતે તેના ત્યાગ માટે સર્જિત ભરત રાજાનું વર્ણન છે. તે સ્વયં પોતાનું કથાનક કહે છે તે તમે સાંભળો.

ઋષભપિતાએ અમારા સો ભાઈઓમાં રાજ્યનું વિભાજન કર્યું હોવા છતાં સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રના ભોગ્ય ભોગોને એકત્રિત કરવાની મારી તમન્ના કેવી હોય છે? તે ભરતક્ષેત્રને વશ કરવા, પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવવા ક્યા ક્યા સાધન જોઈએ તે હું તમોને સમજાવું છું.

ભરતક્ષેત્રના છ ખંડને જીતવા મેં બહુ પુણ્ય કરી સાત એકેન્દ્રિય રત્ન અને સાત

પંચેન્દ્રિય રત્ન પ્રાપ્ત કર્યાં. સાત પંચેન્દ્રિય રત્નમાં સવારી કરવા અથ્થ રત્ન અને હસ્તિ રત્ન, સેનાને સંભાળવા સેનાધિપતિ રત્ન, રહેવાના સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા વર્ધકીરત્ન, શુભ મુહૂર્ત કાઢવા પુરોહિત રત્ન, વિવિધ પ્રકારની રસોઈ જમવા માટે અને અન્ન પ્રાપ્ત કરવા ગાથાપતિરત્ન, ઋતુને અનુકૂળ પાંચે ઈન્દ્રિયના ભોગ માટે સ્ત્રીરત્ન તથા સાત એકેન્દ્રિય રત્નમાં પ્રકાશ માટે મણિરત્ન, ગુફામાં અજવાળા પાથરવા કાંકણી રત્ન, ગુફાના દ્વાર ખોલવા, રસ્તાને સમ બનાવવા દંડરત્ન, છ ખંડનું રાજ્ય મેળવવા ક્ષેત્રાદિનું જાણપણું મેળવવા, દિશા સૂચન કરે તેવું ચક્રરત્ન; નદી પાર કરવા ચર્મરત્ન; વરસાદ, તાપ આદિનું નિવારણ કરે તેવું છત્રરત્ન; શત્રુને જીતવા, કમ્મર પર ધારણ કરાતું અસિરત્ન; આ રીતે ચૌદ રત્નો ધારણ કરી, નવ નિધાન પ્રાપ્ત કરી છ ખંડનો અધિપતિ બની હું કર્મ ચક્રવર્તીપણે પંકાયો છું.

મારા પુણ્યયોગે હું જીવું ત્યાં સુધી પૌદ્ગલિક જગત મારી સેવા કરે પણ હું તેને પરલોકમાં સાથે લઈ જઈ શકતો નથી.

જૂઓ ! પૌદ્ગલિક જગતની લીલા અજબગજબની છે. જે જીવો ઉચ્ચકોટિના ભોગો ભોગવ્યા જ કરે, તે જીવ સંસારનો ત્યાગ ન કરે તો કનિષ્ઠ જગ્યામાં ધકેલાઈ જાય છે અને જેઓ તેની સાથે મિત્રની જેમ અનન્ય ભાવથી વર્તે અને મુનિવેશ ધારણ કરે તો મોક્ષમાં પહોંચી જાય છે.

ત્રીજા વક્ષસ્કારના કક્ષમાં ભરત ચક્રવર્તી અરીસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે ભોગમાંથી યોગ તરફ જવાની પૂર્ણ પ્રક્રિયા ભરત રાજાના નાટકથી જોઈ આપણા માનસપક્ષીએ મનનશીલ બનીને, ત્યાંથી રવાના થઈને ચોથા ભાઈના રાજ્યમાં જવા વણથંભી યાત્રા લંબાવી.

ચોથો વક્ષસ્કાર :- માનસ પક્ષી ઉડયન કરતું ચોથા વક્ષસ્કાર કક્ષમાં આવી પહોંચ્યું. ત્યાં તેણે ઉપચયકુમારનું રાજ્ય જોવા જંબૂદ્વીપની પ્રદક્ષિણા કરી. ભરત ક્ષેત્ર જેવા ઐરવત ક્ષેત્રને, હેમવત જેવા હેરણ્યવત ક્ષેત્રને, હરિવર્ષ જેવા રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રને તથા મહાવિદેહ અને દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર જેવા ક્ષેત્રોને જોયા. ત્યાં મુખ્ય સુમેરુ પર્વત અને અન્ય ઘણાં પર્વતો, સરોવરો, નદીઓ, રમણીય ઝરણાઓ આવાસો, જાત-જાતના માનવો, પશુઓ, વનખંડો કુત્રિમ અને અકુત્રિમ સર્વ સ્થાનોને જોઈને માનસ પક્ષીરાજ ઠરી ગયા અને

ચિંતન-મનનની મોજ માણતાં યાત્રા આગળ ધપાવી.

પાંચમો વક્ષસ્કાર :- ઊડતું-ઊડતું માનસ પક્ષી પાંચમા વક્ષસ્કારના કક્ષમાં આવી ઊભું રહ્યું. તે પક્ષીરાજને અભિષેક રાજકુમાર મેરુ પર્વત ઉપરના પંડગવનમાં લઈ ગયા. ત્યાં એક નવજાત તીર્થંકરની કાયા ઉપર કરાતો અભિષેક જોયો અને અંતરના ઉદ્ગાર સરી પડ્યા- વાહ ! અભિષેક કરાતી આ કાયા અણારંભી પુણ્યથી બંધાયેલી; સર્વ જીવો પ્રતિ કરુણા ભરેલી, વિશ્વ મૈત્રીની ભાવનાથી પુષ્ટ બનેલી, સમરસથી રસાળ થયેલી, સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવ રસાયણ અને શાંત રસથી પૂર્ણ ભરેલી, સંયમ-તપની તેજસ્વિતાથી માનવતાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલી, તીર્થંકર નામ કર્મની પ્રકૃતિના પ્રચુર પુણ્યની આ લીલા છે. તે કાયાના ગુણગાન મુનિપુર્ગવોએ કર્યા છે. મધ્યલોકના આર્યક્ષેત્રમાં સપ્તધાતુથી નિર્માણ પામેલા તે નરપુંગવ, તીર્થંકર નામકર્મની મુદ્રાથી અંકિત થઈ, સત્તામાં બંધ પડેલી પુણ્ય પ્રકૃતિથી, રળિયામણા માનવ તનના ખોળીયાના ખોખામાં સુશોભિત થઈ જગતમાં પધારે છે. જન્મ સમયે ત્રણ જ્ઞાનના નેત્રવાળા પ્રભુ પૂર્ણ વિશ્વને આંદોલિત કરી દે છે. તીર્થંકર નામ કર્મની પ્રકૃતિની શક્તિ ત્રણે ય લોકમાં પાંગરી ઊઠે છે. નારકીઓને પણ ક્ષણિક પ્રકાશ આપી જાગૃત કરે છે. તે પુણ્ય પ્રકૃતિ દિક્કુમારીકાઓને સૂતિકા કર્મ કરવા આહ્વાન આપે છે અને ઈન્દ્રોને નીચે ઉતારી મેરુ પર્વત ઉપર લાવે છે. શકેન્દ્રને તો જંબૂદ્વીપની ધરતી ઉપર, પોતાના આવાસ સુધી ખેંચી લાવે છે. શકેન્દ્રના કરકમળમાં બિરાજિત થઈને મેરુપર્વતની ટોચે રહેલા પંડકવનમાં જન્મજાત તીર્થંકર પ્રભુ પધારે છે અને અભિષેકશિલા ઉપર આરૂઢ ઈન્દ્રના અંકમાં બિરાજિત થાય છે. કરોડો દેવોથી અભિષેક કરાતો, જગતના સુગંધી પદાર્થોથી સુવાસિત થતો પ્રભુનો દેહ શોભી ઊઠે છે. માનસ પક્ષી તીર્થંકર પ્રકૃતિનો મહિમા જોતા વીર્યોલ્લાસથી ઉલ્લાસિત થઈ, તેમના ચરણમાં નમી પડ્યું. યાત્રાળુઓએ તેને જાગૃત કરી આગળ વધવા કહ્યું અને તે મનન કરતું આવી પહોંચ્યું છટા કક્ષમાં.

છટો વક્ષસ્કાર :- છટા કક્ષમાં અંક ગણિતકુમારનું સામ્રાજ્ય હતું. ત્યાં બેસીને તે જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રો, દ્વીપો, નદીઓ, કૂટો, પહાડો, ગુફાઓ, પર્વતો, વાપિકાઓ, વનરાજીઓની સંખ્યાનું ગણિત ગણવા લાગ્યું અને ગણિત યોગથી સભર બની ગયું. ત્યાંથી શીઘ્ર ઊડીને માનસ પક્ષી સાતમા કક્ષમાં આવી પહોંચ્યું.

સાતમો વક્ષસ્કાર :- આ સાતમાં કક્ષમાં ગગનકુમારનું સામ્રાજ્ય હતું. ત્યાં તેણે અવનવી દુનિયા નિહાળી. સૂર્ય-ચંદ્રનો પ્રકાશ; ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાનો આલોક નીહાળ્યો. તેઓના વિમાનના નામ, કામ અને સરનામાની નોંધ કરી, તેના પરિભ્રમણનું ગણિત માંડ્યું. છ કક્ષની ભૂગોળ જાણ્યા પછી આ કક્ષની ખગોળમાં પણ તેને ખૂબ મજા પડી ગઈ. તેના અનેક ચિત્રો(નકશા) જોઈ મસ્તીમાં ઝૂલવા લાગ્યું.

આ રીતે માનસ પક્ષી સાતે ય વક્ષસ્કારને વ્યવસ્થિત રીતે જોવા લાગ્યું, મનનનું પણ મનન કરવા લાગ્યું, ચિંતનનું પણ ચિંતન કરવા લાગ્યું. આખરે કોઈએ અવાજ દીધો...જાગો... જંબૂદ્વીપની યાત્રા પૂર્ણ થઈ છે.

પાઠક ગણ ! આપણે આગમને અવલોકીએ તો આપણો ક્ષયોપશમ વધી જાય છે, ક્ષાયક ભાવમાં આવવાનો સામર્થ્યયોગ જાગે છે. સામર્થ્યયોગ જાગૃત કરવાના ઉપાયો આ શાસ્ત્રમાં છે. તેનો ઉપયોગ કરવા જિજ્ઞાસા જાગૃત કરવી, તે મારું, તમારું, સહુનું કર્તવ્ય છે.

જય જય જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, પ્રભુ જય જય જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ.

જ્યાં વિચરી રહી જિનેશ્વરની, સંચરણ શક્તિ,(૨)

ભાવ ભરીને કરું પંચ પરમેષ્ઠીની સ્તુતિ... પ્રભુ (૨)

જન્મ મરણને ટાળી...(૨) પામું પંચમ ગતિ...જય જય

આભાર : સાધુવાદ : ધન્યવાદ :-

ગોંડલ ગરછ શિરોમણી, અમારા નાયક પરમ દાર્શનિક પૂ. જયંતિલાલજી મ. સા. આગમના રહસ્યોને ઉદ્ઘાટિત કરતો અભિગમ પ્રેષિત કરીને આગમને ઓપાવે છે. અમારો આગમ કાર્યનો વેગ જરા ય ઓછો ન થાય તેવું પ્રોત્સાહન પાથેય આપતા રહે તેવી કામના સાથે તેઓશ્રીના ચરણોમાં સાદર ભાવે શત શત કોટી વંદના કરું છું. તેમજ પરમાગમના પ્રમોદક વાણીભૂષણ પૂ. ગિરીશગુરુદેવ જેઓશ્રી પ્રતિપણે અમારા માર્ગદર્શક બની આસન્ન ઉપકારી બની રહ્યા છે. તેઓશ્રીના ચરણોમાં સાભાર, સાદર વંદના કરું છું.

આગમ અનુવાદમાં દીવેલ પૂરી અમારો ઉત્સાહ વધારનાર, અમારા ત્રિલોક

મુનિરાજ તો મૌન તપ સહિત આગમની આરાધના કરી, નિસ્પૃહી બની, નિષ્કામભાવે આગમને અલંકૃત કરી રહ્યા છે. તેમના અનેક ઉપકારને કયા શબ્દથી વર્ણવું ? બસ ! કરજોડી અનેકશઃ વંદના સહિત ધન્યવાદ અર્પણ કરું છું.

પ્રસ્તુત આગમના અનુવાદિકા છે અમારા ૭૧ સાધ્વીગણના મુગટસમા, સરલ સ્વભાવી, શાંત, દાંત, તપસ્વિની, વાત્સલ્ય વરિષ્ઠા મમ ગુરુણી મૈયા સૌમ્યમૂર્તિ **અંબાબાઈ મહાસતીજી**ના પટોધરા સુશિષ્યા મંગલમૂર્તિ પૂજ્યવરા **મુક્તાબાઈ સ્વામી**. તેઓશ્રીને કયા શબ્દથી વધાવું ? ફક્ત દેહના ઉત્તમાંગ એવા મસ્તકને તેમના ચરણો સુધી નમાવી વંદન કરું છું અને આગમ કાર્ય પૂર્ણ થાય તેવો અનુગ્રહ કરતાં રહે, પ્રેરણા પાથેય ભરતા રહે તેવી કામના કરું છું.

કર્તવ્યનિષ્ઠા, કૃતજ્ઞા, ઉદારમના મમશિષ્યા સાધ્વીશ્રી ઉષા એવં સંપાદન સહયોગ સેવારત સાધ્વીશ્રી હસુમતી તથા વીરમતીને તેમના યોગદાન માટે અનેકશઃ ધન્યવાદ.

અમારા સહસંપાદિકા ડૉ. આરતીશ્રી તથા સુબોધિકાશ્રી. જેઓ તપસ્વિની બનીને શાસ્ત્રને અણમોલ અને લોકભોગ્ય બનાવવા, આગમમાં આકૃતિઓ, કોષ્ટકો વગેરે મૂકીને, અનુવાદની કાયાપલટ કરવાનો ક્ષયોપશમભાવે પ્રશંસનીય પુરુષાર્થ કરી રહી છે. તેઓના પુરુષાર્થને મનોમન વંદી તેમના પ્રયત્નને ધન્યવાદ અર્પું છું. તેઓ આરોગ્યવાન રહે, તેઓની કાર્ય કરવાની તમન્ના વૃદ્ધિંગત થાય તેવી ભાવના કરું છું.

મારી સાથે રહેલા સર્વ સહયોગી સાધ્વીશ્રીઓને પણ અનેકશઃ ધન્યવાદ. તેઓ પણ ખૂબ ખૂબ સેવા શુશ્રૂષા કરી શાતા ઉપજાવી રહ્યા છે.

શ્રમણોપાસક મુકુંદભાઈ, મણીભાઈ, ધીરુભાઈ વગેરેને ધન્યવાદ. ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશનના સભ્ય શ્રી પરમાગમ પ્રત્યે અવિહડ ભક્તિ ભાવથી ભરેલા ભામાશા શ્રીયુત રમણિકભાઈ અને આગમ પ્રકાશન કરવાના અડગ ભેખધારી, દઢ સંકલ્પી, તપસ્વિની વિજ્યાબેન તથા શ્રી માણેકચંદભાઈ શેઠના સુપુત્ર નરબંકા, રોયલ પાર્ક સ્થા. જૈન સંઘના યુવા પ્રમુખ શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ તથા કાર્યાન્વિત સર્વ સભ્યગણ, કાર્યકર્તાઓ, મુદ્રણ કરનાર નેહલભાઈ તેમના પિતાશ્રી હસમુખભાઈ, તેમના સહયોગી જીજ્ઞેશ જોષી, નીતા દરિયાનાણી અને શાબીરભાઈ તથા આગમના દાનદાતાઓ વગેરે

સર્વને અભિનંદન સાથે અનેકશઃ ધન્યવાદ.

પ્રસ્તુત આગમના શ્રુતાધાર યુવાશ્રાવક શ્રી નીલેશભાઈ ચંદ્રકાંતભાઈ હેમાણીને ધર્મધ્યાનમાં અભિવૃદ્ધિ સહિતના ધન્યવાદ.

આ આગમના અનુવાદ, સંશોધન, સંપાદનમાં ઉપયોગી થયેલા, પૂર્વ પ્રકાશિત આગમપ્રકાશકો તથા સંપાદકોનો આભાર સહ અનેકશઃ સાધુવાદ.

આગમ અવગાહન કરવામાં ઉપયોગ શૂન્યતાના યોગે ત્રૂટી રહી જવા પામી હોય, જિનવાણી વિરુદ્ધ લખાયું કે છપાયું હોય તો ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિથ્યામિ દુક્કડમ્.....

**વીતરાગ વચન વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો માંગુ પુનઃ પુનઃ ક્ષમાપના
મંગલ મૈત્રી પ્રમોદ ભાવમાં, વહો સહુ, એવી કરું છું વિજ્ઞાપના**

**પ. પૂ. અંબાભાઈ મ. સ. ના
સુશિષ્યા - આર્યા લીલમ**

સંપાદન અનુભવ

ડો. સાધ્વી આરતી તથા સાધ્વી સુબોધિકા

મોક્ષમાર્ગનું આદ્ય સોપાન છે સમ્યગ્જ્ઞાન અને અંતિમ સોપાન છે કેવળજ્ઞાન. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના ઉપાયો આગમોમાં સમાયેલા છે. સાધ્યની સિદ્ધિ માટે આગમજ્ઞાન અનિવાર્ય છે. પરમ ઉપકારી તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ.સા.એ અસીમ કૃપા કરી, અમોને શ્રમણી વિદ્યાપીઠમાં પંડિત શ્રી શોભાયંદ ભારિલ્લજી અને રોશનલાલજી જૈન પાસે આગમિક, દાર્શનિક, તાત્ત્વિક, સાહિત્યિક અને વ્યાકરણાદિનો પાંચ-પાંચ વરસ અભ્યાસ કરાવ્યો. દીક્ષા દાન આપીને જ્ઞાનની ખૂટતી કડીઓને પૂર્ણ કરવા ત્રણ-ત્રણ વર્ષ સામૂહિક ચાતુર્માસ કરાવી, સ્વયં પોતે વાચના આપી અને પોતાના સાંનિધ્યમાં વાચના કરાવી છે. અમારા જ્ઞાન ખજાનાને સમૃદ્ધ બનાવવા ગુરુણીમૈયા પૂ. લીલમબાઈ મ.એ શિલ્પી બની ખૂબ જહેમત ઉઠાવી છે. આજે અમારી પાસે યત્કિંચિત જે કાંઈ જ્ઞાન મૂડી છે તે પૂ. ગુસ્વર્થોનું કૃપા ફળ છે.

વાત્સલ્ય વારિધિ પૂ. મુક્ત-લીલમ ગુરુણીશ્રી તથા ગુરુભગિની પૂ. ઉષાબાઈ મ.સ. એ આગમ પ્રકાશન કાર્યમાં સહસંપાદિકા બનાવી અમને શ્રુતસેવાની અમૂલ્ય તક આપી છે. આ સમયે આપ સહુના ચરણોમાં કોટીશઃ વંદના. આ પાવન પળે ગચ્છ શિરોમણી પૂ. જયંતિલાલજી મ.સા., વાણી ભૂષણ પૂ. ગિરીશમુનિ મ.સા. તથા સર્વ ગુરુ ભગવંતો અને રત્નાધિક ગુરુણી ભગવંતોના શુભાશિષે આ કાર્યને સુચારુરૂપે સંપન્ન કરીએ તેવી અંતરેચ્છા પ્રગટ કરીએ છીએ.

આગમ અનુવાદ અને સંપાદન કાર્ય દરમ્યાન આગમમનીષી પૂ. તિલોક મુનિ મ.સા. આગમ રહસ્યોની ચાવીઓ આપીને અમારી ક્ષયોપશમ શક્તિને તેજસ્વી બનાવી રહ્યા છે. તેઓશ્રીને અમે અંતરથી અભિવંદીએ છીએ.

કહેવાય છે કે સર્પ સાથેના યુદ્ધ દરમ્યાન નોળીયો વારંવાર નોળવેલ પાસે દોડી જાય છે અને તેને સૂંઘીને નવું બળ, નવો ઉત્સાહ મેળવી સર્પ સાથેના યુદ્ધમાં વિજયી

બને છે. આગમ સંપાદનના ગુરુભાર વહનમાં ગુરુણીમૈયા પૂ. વીરમતીબાઈ મ. અમારા માટે નોળવેલ સમ છે. નાંખી નજર ન પહોંચે તેટલું વિશાળ કાર્ય, ક્યારેક થાક અનુભવાય, ક્યારેક ઉત્સાહ મંદ પડે તો ક્યારેક સહસંપાદિકાના યાનમાંથી અધવચ્ચે જ ઉતરી જવાનું મન થઈ જાય, તેવા સમયે પૂ. વીરમતીબાઈ મ.ની પ્રેરણા અંતરમાં નવો પ્રાણ પૂરે છે. તેઓ સંપાદન કાર્યના માત્ર પ્રેરક જ નથી પરંતુ અમારા કાર્યમાં અનેક રીતે સહાયક બની અમારા બોજને હળવો બનાવે છે. સ્વયં અનેકવિધ પ્રતિકૂળતા ભોગવી અમને અનુકૂળતા આપે છે, મતિ મુંજાય જાય, આગમમાં ગમ ન પડે ત્યારે માર્ગદર્શક બની, તેઓશ્રી આગમ સેવાનો પરોક્ષ તથા મૂક લાભ લઈ રહ્યા છે. તેઓની શ્રુત અનુમોદનાને અહર્નિશ અભિવંદના.

સહવર્તી રત્નાધિક પૂ. બિંદુબાઈ મ. તથા ગુરુકુલવાસી સર્વ સાધ્વી ભગવંતો અમારી કાર્ય સફળતાના સહભાગી છે. શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ આગમ પ્રકાશનના સંપૂર્ણ સહયોગી છે. તે સહુનો અંતરથી આભાર માનીએ છીએ.

સદા ઋણી માતતાત ચંપાબેન-શામળજીભાઈ
કર્યું તમે સુસંસ્કારોનું સિંચન,
અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !
આપ્યું અણમોલું સંયમ જીવન
શરણુ ગ્રહું પૂ. મુક્ત-લીલમ ગુરુણીશ્રી
ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન
દેવગુરુધર્મની મળે એવી કૃપા
શ્રુત આરતીએ કરું કષાયોનું શમન.

સદા ઋણી માતતાત લલિતાબેન-પોપટભાઈ
કર્યું તમે સુસંસ્કારોનું સિંચન,
અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !
આપ્યું અણમોલું સંયમ જીવન
શરણુ ગ્રહું પૂ. મુક્ત-લીલમ-વીર ગુરુણીશ્રી
ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન
દેવગુરુધર્મની મળે એવી કૃપા
શ્રુત સુબોધે કરું કષાયોનું શમન.

અનુવાદિકાની કલમે

- મંગલમૂર્તિ પૂજ્યવરા મુક્તાબાઈ મ.

દાર્શનિક જગતમાં જૈન દર્શન એક આગવું અને વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. જૈનદર્શને જગત સમક્ષ જીવ-અજીવ સૃષ્ટિ, લોક-પરલોક આદિ વિષયોનું તલસ્પર્શી ચિંતન રજૂ કર્યું છે. જૈનાગમોનો મુખ્ય વિષય અધ્યાત્મ હોવા છતાં તે આનુષંગિક રૂપે વિશ્વના પ્રાયઃ સર્વ વિષયોને સ્પર્શે છે. ગણિત, ભાષા, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ખગોળ, વૈદ્યકીય આદિ વિષયોમાંથી કેટલાક વિષયોની અલ્પ પ્રમાણમાં તો કેટલાક વિષયોની વિસ્તૃત માહિતી આગમોમાં જોવા મળે છે. આગમો ભૂગોળ અને ખગોળ વિષયક વિસ્તૃત માહિતીના ખજાના રૂપ છે. જો કે આગમ સાહિત્યમાં ભૂગોળ કે ખગોળ શબ્દનો પ્રયોગ નથી પરંતુ ક્ષેત્રલોકના વર્ણન અંતર્ગત, લોકમાં સ્થિત સર્વ ક્ષેત્રો, પૃથ્વીઓ, નદીઓ, તળાવો, પર્વતો, વનો આદિ ભૂગોળ વિષયક વર્ણન અને મધ્યલોકમાં વસતા સૂર્ય, ચંદ્રાદિ જ્યોતિષી દેવો વગેરે ખગોળ વિષયક વર્ણન દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર, સમવાયાંગ સૂત્ર, ભગવતી સૂત્ર, જીવાભિગમ સૂત્ર વગેરે આગમોમાં અનેક સ્થાને ભૌગોલિક માહિતીઓ તો છે જ પરંતુ તે વિષયને અનુલક્ષીને રચાયેલા જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ-સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ જેવા સ્વતંત્ર આગમો તે વિષયની મહત્તા સૂચિત કરે છે. આ આગમો વર્તમાન સંશોધકોને પથદર્શક બને છે.

પ્રસ્તુત જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં મહદ્ અંશે જંબૂદ્વીપનું વર્ણન છે. એશિયા આદિ ૬ ખંડો આ જંબૂદ્વીપની દક્ષિણે આવેલા ભરતક્ષેત્રમાં સમાવિષ્ટ થાય છે. આ ભરત ક્ષેત્ર ઉપરાંત માનવ વસ્તી ધરાવતા અન્ય ક્ષેત્રો પણ જંબૂદ્વીપમાં છે અને જંબૂદ્વીપની બહાર ઘાતકી ખંડ દ્વીપ વગેરેમાં પણ માનવ વસ્તી છે. માનવ વસ્તી ન હોય તેવા પણ અસંખ્યાત દ્વીપ છે. તે સર્વનું વર્ણન આગમ સાહિત્યમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

આગમ સાહિત્યમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનું સ્થાન :- આગમ સાહિત્યમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિની 'અંગબાહ્ય' સૂત્ર રૂપે ગણના થાય છે. આગમ સાહિત્ય અંગસૂત્ર અને અંગ

બાહ્ય સૂત્ર, તેવા બે વિભાગમાં વિભક્ત છે. ગણધર ભગવંતો દ્વારા રચિત આગમો 'અંગ સૂત્ર' કહેવાય છે. અંગ સૂત્ર સાક્ષાત્ ગણધર ભગવંતો દ્વારા રચિત હોવાથી સ્વતઃ પ્રમાણ રૂપ જ છે.

ચૌદ પૂર્વીથી દશ પૂર્વી સ્થવિર ભગવંતો દ્વારા રચિત આગમો "અંગબાહ્ય સૂત્ર" કહેવાય છે. આ અંગબાહ્ય સૂત્રો પરતઃ પ્રમાણરૂપ છે. દશપૂર્વી સાધુ ભગવંતો અવશ્ય સમ્યગ્દર્શી હોય છે. તેથી તેમના દ્વારા રચિત ગ્રંથોમાં તથ્યોના વિરોધી તત્ત્વ પ્રરૂપણાની સંભાવના નથી. તેમની પ્રરૂપણા સત્ય અને પ્રમાણભૂત હોય છે.

શ્રી દેવવાચક ગણિએ શ્રી નંદી સૂત્રમાં અંગ સૂત્રો અને અંગ બાહ્ય સૂત્રોને કાલિક શ્રુત અને ઉત્કાલિક શ્રુત, તે બે વિભાગમાં વિભક્ત કર્યા છે. જે સૂત્રોનો સ્વાધ્યાય પ્રથમ અને ચોથા પ્રહરે જ કરી શકાય, તેને કાલિક શ્રુત કહેવામાં આવે છે અને જે સૂત્રનો સ્વાધ્યાય સંધ્યા સમયની બે-બે ઘડીઓ વર્જિને કરી શકાય તેને ઉત્કાલિક શ્રુત કહે છે. અંગ સૂત્રો તો કાલિક શ્રુત જ છે. અંગ બાહ્ય સૂત્રોમાં કેટલાક કાલિક શ્રુતરૂપ છે અને કેટલાક ઉત્કાલિક શ્રુતરૂપ છે. તેમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજાપ્તિ કાલિક શ્રુત રૂપ છે. નંદીસૂત્રની અંગબાહ્ય કાલિક શ્રુતની ગણનામાં જંબૂદ્વીપ પ્રજાપ્તિનું આઠમું સ્થાન છે. આગમોના અંગ, ઉપાંગ, મૂળ અને છેદ રૂપ વર્ગીકરણમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજાપ્તિ પાંચમું ઉપાંગ છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજાપ્તિ સૂત્રના વક્ષસ્કાર :- જંબૂદ્વીપ પ્રજાપ્તિ એક અધ્યયન રૂપ છે અને તેના સાત વક્ષસ્કાર-પ્રકરણ છે. વક્ષસ્કાર શબ્દનો વાસ્તવિક અર્થ પ્રકરણ નથી પરંતુ સૂત્રકારે પ્રકરણ અર્થમાં વક્ષસ્કાર શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. જંબૂદ્વીપમાં વક્ષસ્કાર નામના પ્રમુખ પર્વતો છે. આ વક્ષસ્કાર પર્વતો એક ક્ષેત્રને જુદા જુદા વિભાગમાં વિભક્ત કરે છે. પ્રકરણ કે ઉદ્દેશક એક અધ્યયનના વિષયાનુરૂપ જુદા જુદા વિભાગ કરે છે. આ વિભાગ કરવાની સામ્યતાના કારણે સૂત્રકારે પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉદ્દેશક કે પ્રકરણ અર્થમાં વક્ષસ્કાર શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે, તે પ્રસંગોચિત છે.

આ આગમના પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ એવા બે વિભાગ પણ કરવામાં આવે છે. તેમાં ૧ થી ૪ વક્ષસ્કારનો સમાવેશ પૂર્વાર્ધમાં અને ૫ થી ૭ વક્ષસ્કારનો સમાવેશ ઉત્તરાર્ધમાં કરવામાં આવે છે. જંબૂદ્વીપ પ્રજાપ્તિનો સૂત્ર પાઠ ૪, ૧૪૬ (ચાર હજાર એકસો છેતાલીશ) શ્લોક પ્રમાણ ગણવામાં આવ્યો છે.

જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની વિશાળતા :- જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રનો વિષય મુખ્યતયા ગણિતાનુયોગમાં સમાવિષ્ટ થાય છે. આ સૂત્ર ભરતાદિ ક્ષેત્ર, વૈતાઢ્યાદિ પર્વતો, ગંગાદિ નદીઓ, વનો, કૂટોની લંબાઈ, પહોળાઈ, ઊંચાઈ, ઊંડાઈ, શરાદિ ગણિત તથા સૂર્ય, ચંદ્રાદિ વિમાનો, મંડલો, મંડલોની વચ્ચેનું અંતર વગેરે ગણિતની ગણનાઓથી ભરપૂર છે.

ઋષભદેવ સ્વામી અને ભરત ચક્રવર્તીના વર્ણન દ્વારા આ સૂત્રમાં ધર્મકથાનુયોગ પણ દષ્ટિગોચર થાય છે.

બીજા વક્ષસ્કારમાં ઋષભદેવ સ્વામીના સંયમ જીવનના વર્ણન પ્રસંગે ઈરિયાસમિએ આદિ સૂત્ર તથા તણં ભગવં ણિગંગંથાણ ય પંચમહવ્વયાઈં સભાવણાઈં, છચ્ચ જીવણિકાએ ધમ્મં દેસમાણે વિહરઈ, તં જહા-પુઢ વીકાઈ... વગેરે સૂત્ર દ્વારા આચાર ધર્મ પણ જોવા મળે છે.

અરહો ણં ઉસભસ્સ દુવિહા અંતકરભૂમી હોત્થા, તં જહા-જુગંતરભૂમી ય પરિયાયંતકરભૂમી ય..., જીવાણ વિ સવ્વભાવે, અજીવાણ વિ સવ્વભાવે, મોક્ખ મગ્ગસ્સ વિસુદ્ધત્તરાએ ભાવે જાણેમાણે ઈત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા તત્ત્વજ્ઞાન ઝળકે છે.

જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ : મુખ્ય વિષય વસ્તુ :- જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં જંબુદ્વીપ નામવાળા અનેક દ્વીપોમાંથી મધ્યવર્તી, કેન્દ્રવર્તી જંબુદ્વીપનું વર્ણન છે. મધ્યલોકમાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે, તેની મધ્યમા જંબુદ્વીપ નામનો દ્વીપ છે.

જંબુદ્વીપ વિષયક પ્રશ્નોથી સૂત્રનો પ્રારંભ થાય છે. કહિ ણં ધંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે ? કે મહાલણ ણં ધંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે પણ્ણત્તે ? સૂત્રકારે આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે સંપૂર્ણ જંબુદ્વીપનું વર્ણન કર્યું છે.

પ્રથમ વક્ષસ્કારમાં જંબુદ્વીપનો આકાર, તદ્ગત પદાર્થો, જંબુદ્વીપની જગતી = કોટ, કિલ્લો; જંબુદ્વીપની દક્ષિણમાં સ્થિત ભરત ક્ષેત્ર, તેની મધ્યમાં રહેલો દીર્ઘ વૈતાઢ ય પર્વત, તે પર્વતથી વિભાજિત દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્ર અને ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્ર વગેરે વિષયોનું વર્ણન છે.

બીજા વક્ષસ્કારમાં ભરતક્ષેત્રમાં વર્તતા કાળનું વર્ણન છે. ભરત ક્ષેત્રમાં કાળ

પરિવર્તનશીલ છે. ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમનું એક કાળચક્ર છે. તેના ઉત્સર્પિણી કાળ અને અવસર્પિણી કાળ નામના બે વિભાગ છે. પુનઃ તે બંને કાળ વિભાગના છ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે, જે આરાના નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે આરાનું સંપૂર્ણ વર્ણન આ વક્ષસ્કારમાં છે. તે ઉપરાંત ત્રીજા આરાના અંત ભાગમાં ઋષભદેવ સ્વામી થઈ ગયા, તેમના જીવનનું, તેમને શીખવેલી કળાઓ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન તથા નિર્વાણ સમયનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

ત્રીજા વક્ષસ્કારમાં ભરત ક્ષેત્રના પ્રથમ ચક્રવર્તીના નામે ભરત ક્ષેત્રના, ઐરવત ક્ષેત્રના અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સર્વ વિજયના, સર્વ કાલના ચક્રવર્તીઓની છ ખંડ વિજય યાત્રા, ૧૪ રત્ન, નવનિધિ આદિ સંપદાનું વર્ણન છે.

ચોથા વક્ષસ્કારમાં ૬ વર્ષધર પર્વતો, સાત મહાક્ષેત્રો, પર્વત ઉપરના દ્રહો-સરોવરો, તેમાંથી પ્રવાહિત થતી નદીઓ, પર્વત ઉપરના કૂટો અને વનાદિના કૂટો, વનો વગેરેનું વર્ણન છે. મધ્યલોકમાં જંબૂદ્વીપના કેન્દ્ર સ્થાને સ્થિત સાધિક એક લાખ યોજન ઊંચા એવા સુમેરુ પર્વતનું વર્ણન છે.

પાંચમા વક્ષસ્કારમાં મેરુ પર્વત ઉપરના પંડકવનમાં ઈન્દ્રો જન્મજાત તીર્થંકર પ્રભુનો જંબૂદ્વીપના તીર્થો, નદીઓ, દ્રહો તથા સમુદ્રોના પાણીથી અભિષેક કરે છે, તે અભિષેક વિધિનું સંપૂર્ણ વર્ણન છે.

છઠ્ઠા વક્ષસ્કારમાં જંબૂદ્વીપના પર્વતો, કૂટો, નદીઓ આદિનું માત્ર સંખ્યા દષ્ટિથી કથન છે. છઠ્ઠો વક્ષસ્કાર ચોથા વક્ષસ્કારના ઉપસંહાર રૂપ છે.

સાતમા વક્ષસ્કારમાં જંબૂદ્વીપમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા રૂપ જ્યોતિષખંડલ મેરુને પ્રદક્ષિણા-પરિભ્રમણ કરે છે. તેમની ગતિ, રાત્રિ-દિવસની ઉત્પત્તિ, નક્ષત્રના યોગ આદિ ખગોળનું વર્ણન છે.

આ રીતે છ વક્ષસ્કારમાં જૈન ભૂગોળ અને સાતમા વક્ષસ્કારમાં જૈન ખગોળનું વર્ણન છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની ઉદ્દગમ નગરી :- ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ મિથિલા નગરીના માણિભદ્ર નામના ચૈત્યમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની દેશના આપી હતી. સૂત્રકારે આ આગમના પ્રથમ સૂત્ર અને અંતિમ સૂત્ર, આ બંને સૂત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ

કર્ચો છે. મિથિલા નગરીની ગણના આર્ય ક્ષેત્રમાં કરવામાં આવે છે. મિથિલા વિદેહ જનપદની રાજધાની હતી. વિદેહ રાજ્ય ઉત્તરમાં હિમાલય, દક્ષિણમાં ગંગાનદી, પશ્ચિમમાં ગંડકી અને પૂર્વમાં મહી નદી સુધી વિસ્તૃત હતું. વર્તમાને નેપાળની સીમા ઉપર જ્યાં જનકપુર નામનું ગામ છે, તે પ્રાચીન કાળની મિથિલા હોવી જોઈએ, તેમ કેટલાક વિદ્વાનોનું માનવું છે, જ્યારે કેટલાક વિદ્વાનો સીતામઢી પાસેના 'મુહિલા' નામના સ્થાનને મિથિલાનું અપભ્રંશ માને છે.

ઠાણાંગ સૂત્રમાં ૧૦ રાજધાનીઓના નામમાં મિથિલાનું નામ છે. આ મિથિલા નગરીમાં ભગવાન મહાવીરના ૬ ચાતુર્માસ થયા હતા. આ નગરમાં જ પ્રત્યેક બુદ્ધ નમી રાજર્ષિ, કંકણ ધ્વનિ શ્રવણ દ્વારા વૈરાગ્ય વાસિત બન્યા હતા, ચોથા નિહ્લવે આ નગરીમાં જ સમુચ્છેદિકવાદનું પ્રવર્તન કર્યું હતું, આઠમા અકંપિત નામના ગણધરની જન્મભૂમિ હતી.

પ્રસ્તુત આગમમાં મિથિલા ઉપરાંત **વિનીતા નગરી**નું પણ અલ્પાંશે વર્ણન છે. **एत्थ णं विणीयाणामं रायहाणी पणत्ता ।** આ વિનીતા નગરીનું અપર નામ અયોધ્યા છે. આ નગરી ભરત ક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં છે. જૈન સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ આ નગરી સહુથી પ્રાચીન છે. તે અનેક તીર્થંકરોની જન્મભૂમિ અને દીક્ષા ભૂમિ છે. તે ભરત ચકવર્તી, અચલ ગણધર, રામ-લક્ષ્મણ બળદેવ, વાસુદેવની જન્મભૂમિ છે.

આવશ્યક મલયગિરિવૃત્તિ અનુસાર આ નગરના નિવાસીઓએ વિવિધ કળામાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હોવાથી તેને કૌશલા કહેતા હતા. તે નગરમાં જન્મ થવાના કારણે ભગવાન ઋષભ દેવને કૌશલીય-કૌશલિક કહેતા હતા. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં **उसभं णं अरहा कोसलिए...** આ રીતે કૌશલિક ઋષભ અરિહંતનો અનેકવાર ઉલ્લેખ છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિની ઉપદેશ શૈલી :- પ્રસ્તુત આગમનો ઉપદેશ પ્રભુએ કેવી શૈલીથી આપ્યો છે તેનો ઉલ્લેખ સૂત્રકારે સૂત્રમાં **अज्झयणे अट्टं च, हेउ च, पसिणं च, कारणं च, वागरणं च भुज्जो भुज्जो उवदंसेइ** સૂત્રપાઠથી કર્યો છે. સૂત્રકારે પ્રત્યેક વિષયના અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, કારણ વગેરે દ્વારા કથન કર્યું છે.

ભગવાન જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રના અર્થને- પ્રતિપાદ્ય વિષયને, તેના અન્વયાર્થને **से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?** હે ભગવન્ ! તેનું શુ કારણ છે કે તેનું કથન આ

પ્રમાણે થાય છે ? તેવા પ્રશ્નો અને તેજટ્ટેણં તેવા ઉત્તરો દ્વારા પ્રગટ કર્યા છે.

જંબુદ્વીપ પ્રજાપ્તિમાં પ્રાયઃ સૂત્રકારે પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિ અપનાવી છે. જેમ કે કહિણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે ? ગોયમા ! અયં ણં જંબુદ્વીવે સવ્વદ્વીવસમુદ્દાઈં સવ્વભંતરણ ગૌતમ સ્વામીના મુખે પ્રશ્ન રજૂ કર્યો છે કે જંબુદ્વીપ દ્વીપ ક્યાં છે ? ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ સર્વ દ્વીપ સમુદ્રની મધ્યમાં છે. આ રીતે ગૌતમ અને પ્રભુ મહાવીરના પ્રશ્નોત્તર રૂપે જંબુદ્વીપ પ્રજાપ્તિ સૂત્રનું વર્ણન કર્યું છે.

અહીં વ્યાકરણ-પ્રશ્ન પૂછાયા વિના જ પ્રભુએ તે તે વિષયનું પ્રતિપાદન પણ કર્યું છે. જેમ કે તયાણં ઇહગયસ્સ મણુસસ્સ સીયાલીસાણ જોયણસહસ્સેહિં દોહિં ય તેવટ્ટેહિં જોયણ સણહિં ણગવીસાણ જોયણસ્સ સટ્ટિભાગેહિં સૂરિણ ચક્ખુફાસં હવ્વમાગચ્છઈ - અહીં સૂર્યની દષ્ટિપથતાના માપ આદિનું કથન કર્યું છે.

વર્તમાન વિજ્ઞાન અને જંબુદ્વીપ પ્રજાપ્તિ વર્ણિત જૈન ભૂગોળ ખગોળ :-
વર્તમાનના વૈજ્ઞાનિકો જે પૃથ્વીનું કથન કરે છે તે જ પૃથ્વીનું કથન જૈન શાસ્ત્રો પણ કરે છે. પરંતુ બંનેની માન્યતામાં આકાશ પાતાળ જેટલું અંતર છે. જૈન ભૂગોળ, ખગોળ અને વર્તમાન વિજ્ઞાન વચ્ચે એટલું બધું અંતર છે કે તેની સાથે કોઈ પણ પ્રકારે તુલના થઈ શકે તેમ નથી.

જૈનદષ્ટિએ પૃથ્વી દડા જેવી ગોળ નથી, ધરી પર ફરતી નથી, આકાશમાં ફરતી નથી પણ આકાશમાં સ્થિર છે. પૃથ્વી આકાશમાં જરૂર છે, આ દેખાતી આપણી પૃથ્વી સાથે(પહેલી નરકની પૃથ્વી) જોડાયેલી છે. તે પૃથ્વીપિંડ પછી ઘનવાત પિંડ, તનુવાત પિંડ, ઘનોદધિ પિંડ, આ ત્રણેય પિંડ પૂર્ણ થયા પછી અસંખ્યાત યોજન-અબજો માર્ઠલ સુધી નર્યું આકાશ છે. તે આકાશ ઉપર પૃથ્વી પ્રતિષ્ઠિત છે.

જૈનદષ્ટિએ આ દેખાતી પૃથ્વી જેટલી જ પૃથ્વી નથી. જૈન શાસ્ત્રની ભૂગોળ નિર્વિવાદપણે માને છે કે ઉત્તરધ્રુવ-દક્ષિણધ્રુવ પાસે પૃથ્વીની સમાપ્તિ થતી નથી. જૈન શાસ્ત્રાનુસાર જંબુદ્વીપના દક્ષિણ છેડે ભરત ક્ષેત્ર નામનું અબજો માર્ઠલનું એક ક્ષેત્ર છે. તે ભરત ક્ષેત્રની વચ્ચે વૈતાલ્ય પર્વત હોવાથી તેના ઉત્તર ભરત અને દક્ષિણ ભરત તેવા બે વિભાગ પડી ગયા છે. આજની આ દેખાતી એશિયાદિ છ ખંડાત્મક દુનિયા દક્ષિણ

ભરત ક્ષેત્રમાં છે, તેમાં આપણો ભારત દેશ પણ આવી જાય છે. જૈન દષ્ટિએ વર્તમાન પૃથ્વીની આગળ હજુ જંગી ધરતી વિદ્યમાન છે. ઉત્તરધ્રુવથી આગળ ઉત્તરભરત, વૈતાલ્ય પર્વતથી મહાવિદેહક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર સુધી એટલે કરોડો કિલોમીટર સુધી પૃથ્વી પથરાયેલી છે. દક્ષિણધ્રુવથી આગળ પણ સેંકડો માઈલ સુધી પૃથ્વી પથરાયેલી છે. વિજ્ઞાનિકો તેની જાણકારી હજુ મેળવી શક્યા નથી.

જ્યોતિષમંડલ તે આકાશી વસ્તુ છે. ખગોળ-આકાશી તત્ત્વ બાબતમાં પણ જૈન ખગોળને વિજ્ઞાન સાથે આકાશ-પાતાળનું અંતર છે. જૈન ખગોળ પ્રમાણે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓ આપણી પૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજનથી ઉપર છે. તેઓ સૂર્યને નહીં પણ મેરુને કેન્દ્રમાં રાખી, મેરુને પ્રદક્ષિણા કરે છે. વિજ્ઞાને સૂર્યમંડળને આકાશી ગ્રહો જ માન્યા છે જ્યારે જૈન ખગોળકારોએ તે ગ્રહો ઉપર અસંખ્ય વિમાનો, દેવોની મહાતિમહા સૃષ્ટિ વર્ણવી છે. તે અંગે વૈજ્ઞાનિકો જાણકારી મેળવી શક્યા નથી. જેમ આકાશમાં ઊંચે ઊર્ધ્વલોક તરફ વિજ્ઞાન સંશોધન કરી શક્યું નથી તેમ પાતાળમાં સાત નરકો અંગે કોઈ માહિતી મેળવી શક્યું નથી. સાતે ગ્રહો અને પૃથ્વી વૈજ્ઞાનિકોએ જેટલી જોઈ છે, તે જૈન બ્રહ્માંડ આગળ બિંદુ સમાન પણ નથી.

અવકાશમાંથી આવતા ન સમજાય તેવી ભાષાના શબ્દ સંદેશાઓ યંત્રમાં ઝીલાયા કરે છે. તે ઉપરથી વૈજ્ઞાનિક અનુમાન કરે છે કે અવકાશમાં બીજા ગ્રહોમાં વસ્તી હોવી જોઈએ અને તે અહીંના મનુષ્ય કરતાં વધુ બુદ્ધિશાળી, વધુ સુખી હોવા જોઈએ.

વિજ્ઞાન એ વિકસતું જ્ઞાન છે. ખુદ વૈજ્ઞાનિકો પણ કહે છે કે આજનું સંશોધન આવતીકાલે ખોટું પણ પડી શકે છે, તેમાં ફેરફાર પણ થઈ જાય. તે ઉપરાંત વિજ્ઞાનના નિર્ણયો યંત્રો, ગણિત અને અનુમાનના આધારે એટલે કે પરોક્ષ આંખે લેવાય છે. જ્યારે તીર્થંકરોએ જૈનાગમોમાં જે કહ્યું છે કે તે તીર્થંકરોએ દૂરબીન દ્વારા જોઈને કે રોકેટાદિ અવકાશમાં મોકલીને જણાવ્યું નથી. તેઓએ જ્ઞાનચક્ષુથી ત્રણેય કાળની વાત જાણી, યથાર્થ કથન કર્યું છે.

તેઓને અસત્ય ઉપદેશ આપવાનું કોઈ પ્રયોજન ન હતું. જૈનધર્મ, જૈનતત્ત્વ-જ્ઞાનના આદ્ય પ્રકાશક વીતરાગ, સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો હોય છે. તેઓશ્રીના આપેલા જ્ઞાનને તેમના આદ્ય શિષ્યો-ગણધરો ઝીલે છે. તે જ્ઞાન આધારે તેઓ શાસ્ત્રની રચના કરે છે તે શાસ્ત્રો દ્વારા તીર્થંકર દેવના જ્ઞાનનો જુદી-જુદી રીતે વિસ્તાર થતો રહે છે. તે વાણી

યથાર્થ(સર્વથા સત્ય) હોય છે.

પરંતુ વૈજ્ઞાનિકોના નિર્ણયો પરિવર્તન પામે છે. આજ નહીં તો કાલે વિજ્ઞાન પણ સત્યાંશને પામશે.

વ્યાખ્યા સાહિત્ય :- વ્યાખ્યા સાહિત્યને છ વિભાગમાં વિભક્ત કરવામાં આવે છે. (૧) નિર્યુક્તિ (૨) ભાષ્ય (૩) ચૂર્ણિ (૪) ટીકા (૫) ટબ્બા (૬) અનુવાદ.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર ઉપર કોઈ નિર્યુક્તિ કે ભાષ્ય ઉપલબ્ધ નથી. જાણવા મળે છે કે તેના ઉપર ચૂર્ણિ લખાયેલી હતી. પણ તેના લેખક, પ્રકાશન અંગે કોઈ માહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી. આચાર્ય મલયગિરિએ તેના ઉપર ટીકા લખી હતી પરંતુ તે પણ અપ્રાપ્ત છે. આચાર્ય શાંતિચંદ્ર ગણિએ તેના ઉપર ટીકા લખી છે તે હાલ ઉપલબ્ધ છે.

આ ટીકાકાળ પછી શ્રી અમોલક ઋષિએ તેનો હિન્દી અનુવાદ પ્રકાશિત કર્યો અને ત્યાર પછી હિન્દી-ગુજરાતી ભાષામાં તેના અનુવાદો પ્રકાશિત થતા રહ્યા છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ :- શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રના સંસ્કૃત, હિન્દી, ગુજરાતી ભાષામાં અનેક સંસ્કરણો પ્રકાશિત થયા છે. તે જ કડીમાં ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન દ્વારા આ આગમનો ગુજરાતી અનુવાદ પ્રકાશિત કરી, એક નૂતન કડી ઉમેરતા અમો ધન્યતા અનુભવીએ છીએ.

અમારા પ્રસ્તુત પ્રકાશનની વિશેષતા એ છે કે તેમાં મૂળપાઠ, ભાવાર્થ અને વિવેચન સાથે વિષયને સરળ બનાવવા ઉપયોગી આકૃતિઓ, કોષ્ટકો તથા પરિશિષ્ટ આપવામાં આવ્યા છે. વાંચકો ગ્રંથના ભાવોને સરળતાથી સમજી શકે તેવા લક્ષ્યપૂર્વક પૂવાચાર્યોના ઉપલબ્ધ પ્રકાશિત આગમો તથા ‘લોકપ્રકાશ’, ‘બૃહદ્સંગ્રહણી’, ‘જૈનદષ્ટિએ મધ્યલોક’ જેવા ગ્રંથોનો આધાર લઈ, આ સંસ્કરણ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. જે આગમ પ્રેમી જિજ્ઞાસુઓને અવશ્ય ઉપયોગી થશે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિના પ્રકાશિત ગ્રંથો :-

સમય	ગ્રંથ	પ્રકાશક
સં. ૧૬૩૯	પૂ. હીરવિજયજી સૂરિકૃત ટીકા	—
સં. ૧૬૪૫	પૂ. પુણ્યવિજયજી મ. સા. કૃત ટીકા	—
સં. ૧૬૬૦	શાંતિચંદ્રગણિકૃત પ્રમેયરત્ન મંજૂષા નામની ટીકા	—
ઈ.સ. ૧૮૮૫	પ્રમેય રત્ન મંજૂષા ટીકા	ધનપતસિંહ,

ઈ.સ. ૧૯૨૦	પ્રમેયરત્ન મંજૂષા ટીકા જૈન પુસ્તકોદ્ધાર	કલકત્તા દેવચંદ લાલાભાઈ
સં. ૨૪૪૬ ઈ.સ. ૧૯૭૮	અમોલક ઋષિકૃત હિન્દી અનુવાદ પૂ. ધાસીલાલજી મ.સા. કૃત સંસ્કૃત ટીકા; સમિતિ - અમદાવાદ	ઈંડ - મુંબઈ હેદ્રાબાદ જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર
ઈ.સ. ૧૯૯૪	હિન્દી અનુવાદ	હિન્દી, ગુજરાતી અનુવાદ આગમ પ્રકાશન સમિતિ - બ્યાવર
સં. ૨૦૪૬	જૈનાગમ નવનીત પૂ. ત્રિલોકમુનિ મ. સા. પ્રકાશન સમિતિ	જૈનાગમ નવનીત સિરોહી

ઋણ સ્વીકાર :

આ અગાધ સંસાર સાગરમાંથી મારી જીવનનૈયાને સમ્યક્ સમજણના સહારે સંયમ તટે લાવનાર, સંયમ પ્રદાતા આગમ રહસ્યના ઉદ્ઘાટક, આર્ષદષ્ટા પૂજ્યપાદ ગુરુપ્રાણના ઋણમાંથી ઉઋણ થવાનું ઉત્તમોત્તમ નિમિત્ત મળ્યું, ઉપકારી પૂ. પ્રાણગુરુવરની જન્મશતાબ્દી વર્ષ !!

આ શતાબ્દીની સ્મૃતિને ચિર સ્મરણીય બનાવવા મમ શિષ્યા સાધ્વી રત્ના ઉષાબાઈ મ. ની પ્રબળ ભાવનાએ આગમ બત્રીસીનું સરલ, સરસ ભાવયુક્ત ગુજરાતીમાં પ્રકાશન કરવાનું આયોજન થયું. જેથી જન જનના મનમાં પરમતારક પરમાત્માની વાણી ગુંજતી અને ગાજતી રહે, જેના પ્રભાવે દેવ, ગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધાનો દીપ અંતરમાં ભવોભવ ઝળહળતો રહે !!

પૂ. ગુરુદેવની કૃપાએ આ ભાવના સાકાર થઈ. સહુના સહિયારા પુરુષાર્થથી કાર્યનો પ્રારંભ થયો અને શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન દ્વારા પ્રકાશન કાર્ય હાથ ધરાયું. ગુરુવર્યોની કૃપાએ આ કાર્ય આજે વેગવંતું બન્યું છે.

ગોંડલગચ્છના આદ્ય સંસ્થાપક નિદ્રા વિજેતા ૧૦૦૮ બા. બ્ર. પૂ. ડુંગરદાદાની

પાટાનુપાટ બિરાજિત, ગોંડલ સંપ્રદાયના ચમકતા સિતારા પૂ. જય-માણેક-પ્રાણગુરુની અસીમ કૃપાએ, ગુરુભ્રાતા તપસમ્રાટ પૂ. રતિલાલજી મ.સા.ના અંતરના અમૃતમય આશીર્વાદે તથા મમ સંયમ જીવનના ઘડવૈયા પરમ તારક ગુરુણીમૈયા જયણાચારી પૂ. ફૂલકુંવરબાઈ મ. તથા વાત્સલ્યહૃદયા, સૌમ્યમૂર્તિ પૂ. અંબાભાઈ મ.ના અનન્ય અનુગ્રહે આજે જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રના ભગવદ્ભાવોને સ્વની સ્વાધ્યાયના સહારે આગમપ્રેમી આત્માઓની જિજ્ઞાસાને સંતોષવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આ સમયે સહુ ગુરુ ભગવંતો પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રગટ કરું છું. વર્તમાન બિરાજમાન ગોંડલગચ્છ શિરોમણી પરમ- દાર્શનિક પ. પૂ. શ્રી જયંતલાલજી મહારાજ સાહેબ, જેઓ અભિગમ મોકલી, પ્રસ્તુત આગમનું રહસ્ય પ્રગટ કરી અનન્ય ઉપકાર કર્યો છે. તેમજ વાણીભૂષણ ગિરીશ ગુરુદેવ માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા છે; તેમનો હાર્દિક આભાર માની વંદન પાઠવું છું.

આ આયોજનની પૂર્ણ સફળતા માટેના અખંડ ભેખધારી, આગમ રહસ્યવેત્તા, અપ્રમાદી પૂ. ત્રિલોકમુનિ મ.સા.નો અંતરથી આભાર માનું છું.

આગમ સંપાદન કાર્યને સુઘડ, સચોટ, સુંદર અને સરસ બનાવવા નિશ્ચિન અપ્રમત્ત ભાવે કાર્ય કરનાર મમ લઘુ ગુરુભગિની સાધ્વીરત્ના શ્રી લીલમબાઈ મ. ની શ્રુતસેવાની અંતરના ઉમળકે અનુમોદના કરી ભૂરી ભૂરી પ્રશંસા કરું છું. તેમજ સહ કાર્યકર્તા પ્રજ્ઞાવાન શિષ્યા-પ્રશિષ્યા વિનયવંતા સાધ્વી હસુમતિ, આરતી, સુબોધિકાને અંતરના આશીર્વાદ આપું છું કે આપનું આગમોનું અવગાહન આપને આત્મભાવોમાં ગમન કરાવનારું બને..

શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશનના પ્રમુખ, ઉત્સાહી કાર્યકર્તા ઉદારદિલા શ્રીયુત્ ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ વગેરે દરેક આ અપૂર્વ સત્કાર્યને સાઘંત સફળ બનાવવા પ્રયત્નશીલ રહ્યા છે. શ્રી મુકુંદભાઈ પારેખ, મણીભાઈ, ભાઈ શ્રી નેહલ વગેરે દરેકે શ્રુતસેવામાં સહકાર આપી વીતરાગ વાણી પ્રત્યેની શ્રદ્ધા સાકાર કરી છે.

ગુરુ ભક્તિવંત સ્વ. ઈંદુબેન હેમાણીની ધાર્મિક ભાવના, દેવ, ગુરુ, ધર્મની શ્રદ્ધા અનન્ય ગુરુભક્તિને સાકાર કરવા ઉદારમના સુપુત્ર શ્રી નીલેશ ચંદ્રકાંતભાઈ હેમાણીએ આ આગમના શ્રુતાધાર બની માતૃ ઋણ, પિતૃ ઋણ અને ગુરુ ઋણમાંથી મુક્ત થવાનો

यत्किञ्चित् प्रयत्नं कुर्यात्. ते ज्ञानपिपासु माटे अनुकरणीयं छे.

परमात्माना आगम आधे छे आत्मानी गम,
आगम भावो विना क्यांय नथी कंई दम,
आगम रडस्यना आत्मज्ञानमां निशदिन रम,
आगमवाणी कडे छे डे आत्मन् ! पापोथी विरम...

अडो परमात्मा !

आपनी आगमोक्त आज्ञाओने हुं मारा जवनमां आत्मसात् करी
अनंतभवोना अनंत कर्मोना अंत करी, अनंत सिद्धोना सिद्धालयमां निवास करवा
प्रयत्नशील बनूं, अे ज अंतरनी सदभावना...

आ आगमना अनुवाद कार्यमां जिनाज्ञा विरुद्ध लभायुं डोय तो अनंत सिद्ध
भगवंतो, गुरु भगवंतोनी साक्षीअे त्रिविधे त्रिविधे मिच्छामि दुक्कडम्....

—आर्या मुक्ताबाई म.

૩૨ અસ્વાધ્યાય

શાસ્ત્રના મૂળપાઠ સંબંધી

ક્રમ	વિષય	અસ્વાધ્યાય કાલ
	આકાશસંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧	આકાશમાંથી મોટો તારો ખરતો દેખાય	એક પ્રહર
૨	દિગ્દાહ—કોઈ દિશામાં આગ જેવું દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૩	અકાલમાં મેઘગર્જના થાય [વર્ષાઋતુ સિવાય]	બે પ્રહર
૪	અકાલમાં વીજળી ચમકે [વર્ષાઋતુ સિવાય]	એક પ્રહર
૫	આકાશમાં ઘોરગર્જના અને કડાકા થાય	આઠ પ્રહર
૬	શુકલપક્ષની ૧, ૨, ૩ની રાત્રિ	એક પ્રહર
૭	આકાશમાં વીજળી વગેરેથી યજ્ઞનું ચિહ્ન દેખાય	જ્યાં સુધી દેખાય ત્યાં સુધી
૮	કરા પડે	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૯	ધુમ્મસ	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૦	આકાશ ધૂળ—૨જથી આચ્છાદિત થાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
	ઔદારિક શરીર સંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧૧	તિર્યચ, મનુષ્યના હાડકાં બળ્યા, ધોવાયા વિના હોય,	૧૨ વર્ષ
૧૨-૧૩	તિર્યચના લોહી, માંસ ૬૦ હાથ, મનુષ્યના ૧૦૦ હાથ [ફૂટેલા ઈંડા હોય તો ત્રણ પ્રહર]	દેખાય ત્યાં સુધી
૧૪	મળ—મૂત્રની દુર્ગંધ આવે અથવા દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૫	સ્મશાન ભૂમિ [૧૦૦ હાથની નજીક હોય]	—
૧૬	ચંદ્રગ્રહણ—ખંડ/પૂર્ણ	૮/૧૨ પ્રહર
૧૭	સૂર્યગ્રહણ—ખંડ/પૂર્ણ	૧૨/૧૬ પ્રહર
૧૮	રાજાનું અવસાન થાય તે નગરીમાં	નવા રાજા થાય ત્યાં સુધી
૧૯	યુદ્ધસ્થાનની નિકટ	યુદ્ધ ચાલે ત્યાં સુધી
૨૦	ઉપાશ્રયમાં પંચેન્દ્રિયનું કલેવર	જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી
	ચાર મહોત્સવ—ચાર પ્રતિપદા	
૨૧-૨૮	અષાઢ, આસો, કારતક અને ચૈત્રની પૂર્ણિમા અને ત્યાર પછીની એકમ	સંપૂર્ણ દિવસ—રાત્રિ
૨૯-૩૨	સવાર, સાંજ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિ.	એક મુહૂર્ત

[નોંધ :- પરંપરા અનુસાર ભાદરવા સુદ પૂનમ અને વદ એકમના દિવસે પણ અસ્વાધ્યાય મનાય છે. તેની ગણના કરતાં ૩૪ અસ્વાધ્યાય થાય છે.]

શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર

સ્થવિર રચિત ઉપાંગ સંગ્રહ

મૂળપાઠ,

ભાવાર્થ,

વિવેચન,

પરિશિષ્ટ

પ્ર. શ્રી અનુવાદિકા :
મુક્તાબાઈ મ.

આ કાલિકસૂત્ર છે. તેના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પહેલા તથા ચોથા પ્રહરમાં થઈ શકે છે.

પ્રથમ વક્ષસ્કાર

પરિચય

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં જંબૂદ્વીપની જગતી(કોટ) અને ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન છે. મધ્યલોકના સર્વ દ્વીપ સમુદ્રોની મધ્યમાં સ્થિત જંબૂદ્વીપને ફરતી જગતી છે.

જગતી :- જગતી એટલે કોટ, કિલ્લો. આ જગતી ૮ યોજન ઊંચી છે અને તેના ઉપર એક વેદિકા છે.

વેદિકા :- વેદિકા એટલે યજ્ઞકુંડના ઓટલા જેવો ઊંચો ભૂમિ ભાગ, બેસવા યોગ્ય પાણી કે જે દેવોની રમણભૂમિ છે. તે વેદિકાની બંને બાજુએ વનખંડ હોય છે.

વનખંડ :- જુદી-જુદી જાતના વૃક્ષોના ઉદ્યાનને વનખંડ કહે છે. આ વનખંડોમાં વાવડીઓ અને શિલાઓ હોય છે. તે દેવોના કીડા સ્થાનો છે.

ગવાક્ષકટક :- ગવાક્ષકટક એટલે જાળી યુક્ત ગોખલા જેવો ભાગ(ગેલેરી). જગતીની ચારે બાજુ જગતીની લવણ સમુદ્ર તરફની દિવાલમાં ગવાક્ષકટક છે.

જગતીની ચારે દિશામાં જગતી જેટલા ઊંચા ચાર દરવાજા છે અને તે વિજયાદિ ચાર દેવથી અધિષ્ઠિત છે.

ભરતક્ષેત્ર :- ભરતક્ષેત્ર દક્ષિણ જંબૂદ્વીપમાં સ્થિત છે. ભરતક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં વૈતાહ્ય પર્વત છે. તેથી ભરતક્ષેત્રના બે વિભાગ થાય છે તથા ગંગા, સિંધુ નદીના કારણે તે બંને વિભાગના પુનઃ ત્રણ-ત્રણ વિભાગ થાય છે.

આ પર્વતમાં બે ગુફા છે, જે ઉત્તર ભરત અને દક્ષિણ ભરતને જોડતા બોગદા કે ટનલનું કાર્ય કરે છે.

વૈતાહ્ય પર્વત :- રૂપ્યમય વૈતાહ્ય પર્વત ૨૫ યોજન ઊંચો છે. તેના ઉપર સવા છ યોજન ઊંચા કૂટ શિખર છે. આ રીતે તે કુલ $૨૫ + ૬ \frac{૨}{૩}$ યોજન = ૩૧ યોજન ઊંચાઈ ધરાવે છે. આ વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર ૧૦ અને ૨૦ યોજનની ઊંચાઈ પર એક-એક મેખલા = કટી ભાગ જેવો પહોળો ભૂમિ ભાગ છે અને તેના ઉપર અનુક્રમે વિદ્યાધર મનુષ્યોના નગરો અને લોકપાલ દેવોના આભિયોગિક દેવો-સેવક દેવોના ભવનો અર્થાત્ નિવાસ સ્થાન છે.

આ વક્ષસ્કારમાં આ સર્વ ભૂમિઓ તથા મનુષ્યાદિના સ્વરૂપનું વર્ણન છે. આ રીતે આ વક્ષસ્કાર અને આ સૂત્ર મુખ્યતથા જૈન ભૂગોળને વર્ણવતું સૂત્ર છે.

શ્રી જંબૂદીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર

પ્રથમ વક્ષસ્કાર

વિષય પ્રારંભ :-

૧ જમો અરિહંતાણં । તેણં કાલેણં તેણં સમણં મિહિલા જામં જયરી હત્યા । રિદ્ધિત્થિમિય સમિદ્ધા, વણ્ણઓ । તીસે ણં મિહિલાએ જયરીએ બહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીભાએ, એથ ણં માણિભદ્દે જામં ચેદ્દા હત્યા, વણ્ણઓ । જિયસત્તુ રાયા, ધારિણી દેવી, વણ્ણઓ ।

તેણં કાલેણં તેણં સમણં સામી સમોસદ્દે, પરિસા ણિગ્ગયા, ધમ્મો કહિઓ, પરિસા પડિગયા ।

ભાવાર્થ :- અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર હો. તે કાળે—વર્તમાન અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરાના અંતમાં, તે સમયે—ભગવાન મહાવીર વિદ્યમાન હતા, તે સમયે મિથિલા નામની એક નગરી હતી. તે રિદ્ધિ, સિદ્ધિ, સમૃદ્ધિથી સમૃદ્ધ હતી. તે મિથિલાનગરીની બહાર ઈશાન ખૂણામાં માણિભદ્ર નામનું યજ્ઞાયતન હતું.

તે મિથિલાનગરીમાં જિતશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેને ધારિણી નામની પટ્ટરાણી હતી. નગર, ઉદ્યાન, રાજા, રાણી, આ સર્વનું વર્ણન ઉવવાઈ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

તે કાળે, તે સમયે ભગવાન મહાવીર સ્વામી મિથિલા નગરીમાં પધાર્યા. પરિષદ દર્શન કરવા નીકળી, ભગવાન જ્યાં બિરાજતા હતાં ત્યાં આવી, ભગવાને ધર્મદેશના આપી, ધર્મદેશના સાંભળી પરિષદ પાઠી ફરી.

૨ તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ જેટ્ઠે અંતેવાસી ઇંદભૂઈ જામં અણગારે ગોયમગોત્તેણં સત્તુસ્સેહે, સમચરંસસંઠાણસંઠિએ જાવ એવં વયાસી —

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે, ભગવાન મહાવીરના જયેષ્ઠ અંતેવાસી શિષ્ય ઈન્દ્રભૂતિ નામના અણગાર હતા. તે ગૌતમ ગોત્રમાં જન્મ્યા હતા. તેના શરીરની ઊંચાઈ સાત હાથની હતી. તેમનું સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હતું

અર્થાત્ ચારે બાજુથી સપ્રમાણ શરીર હતું. યાવત્ ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું—

જંબૂદ્વીપનું સ્થાન સંસ્થાનાદિ :-

૩ કહિ ણં ભંતે! જંબુદ્વીવે દીવે ? કેમહાલણ ણં ભંતે! જંબુદ્વીવે દીવે ? કિંસંઠિણ ણં ભંતે! જંબુદ્વીવે દીવે ? કિમાયારભાવપડોયારે ણં ભંતે! જંબુદ્વીવે દીવે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે સવ્વદીવસમુદ્ધાણં સવ્વબિંભતરાણ સવ્વખુદ્ધાણ વટ્ટે, તેલ્લાપૂયસંઠાણસંઠિણ વટ્ટે, રહચક્કવાલસંઠાણસંઠિણ વટ્ટે, પુક્ખરકણિયા સંઠાણ સંઠિણ વટ્ટે, પડિપુણ્ણચંદસંઠાણસંઠિણ વટ્ટે, ઇયં જોયણસયસહસ્સં આયામવિક્ખંભેણં, તિણ્ણિ જોયણસયસહસ્સાઈં સોલસ સહસ્સાઈં દોણિણ ય સત્તાવીસે જોયણસણ તિણ્ણિ ય કોસે અટ્ટાવીસં ચ ધણુસયં તેરસ અંગુલાઈં અઢ્ઢંગુલં ચ કિંચિવિસેસાહિયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે । સે ણં ઇયાણ વઙ્ગરામઈણ જગઈણ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવાન ! આ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ ક્યાં છે ? આ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કેટલો વિશાળ છે ? તેનું સંસ્થાન કેવું છે ? આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

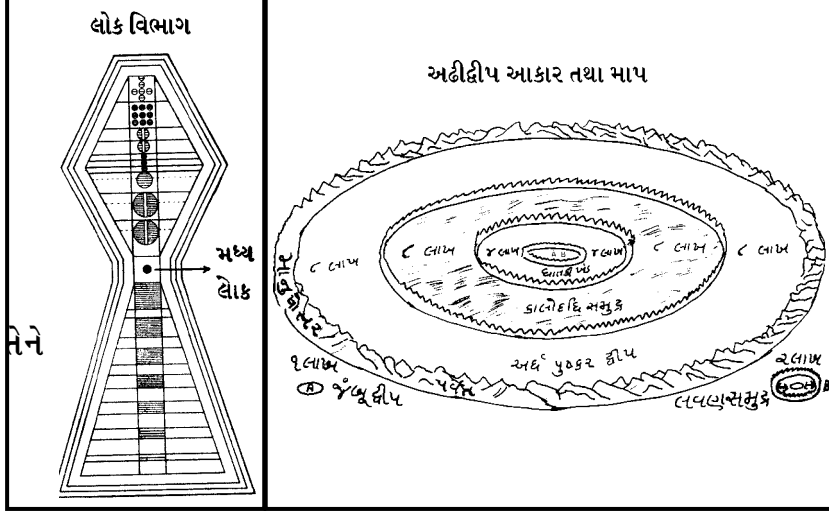
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપ બધા દ્વીપ સમુદ્રોમાં આભ્યંતર છે, તે બધાથી નાનો છે, તે ગોળ છે, તળેલા પૂડલા જેવો ગોળ છે, રથના પૈડાના ચક્રવાલની જેવો ગોળ છે, કમળની કર્ણિકાની જેવો ગોળ છે, પરિપૂર્ણ ચંદ્ર જેવો ગોળ છે. તે ગોળાકારમાં તે એક લાખ યોજન લાંબો, પહોળો છે. તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, સોળ હજાર, બસો સત્યાવીસ યોજન, ત્રણ ગાઉ, એકસો અઠ્યાવીસ ધનુષ્ય અને સાડા તેર અંગુલથી કંઈક વધારે છે.

તે જંબૂદ્વીપ, એક વજ્રમય જગતી(કોટ)થી ચારે બાજુએ ઘેરાયેલો છે અર્થાત્ તે જંબૂદ્વીપને ફરતી એક વજ્રમય જગતી છે.

વિવેચન :-

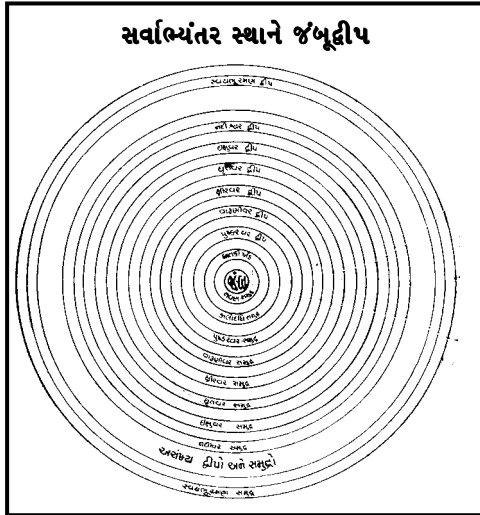
પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પ્રશ્નોત્તરના માધ્યમે મધ્યલોકની મધ્યમાં સ્થિત જંબૂદ્વીપના સ્વરૂપનું વર્ણન છે. અહીં સૂત્રકારે ગૌતમ સ્વામીના મુખે (૧) કહિ ણં, (૨) કે મહાલણ, (૩) કિં સંઠિણ (૪) કિમાયાર ભાવપડોયારે, આ ચાર પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યા છે અને તેના ઉત્તર આ પ્રમાણે આપ્યા છે.

(૧) જંબૂદ્વીપનું સ્થાન :- ચૌદ રાજુ પ્રમાણ લોકના ત્રણ વિભાગ છે. (૧) ઊર્ધ્વલોક (૨) મધ્યલોક (તિરછા લોક) (૩) અધોલોક. આ ત્રણમાંથી તિરછા લોકમાં અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર છે. આ અસંખ્યાત દ્વીપ

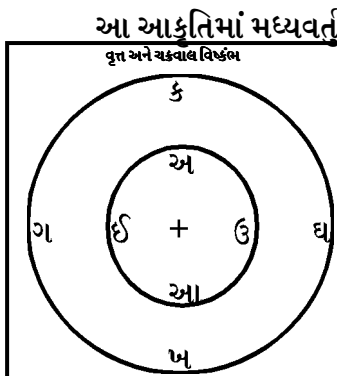
સમુદ્રના સર્વાભ્યંતર સ્થાને અર્થાત્ બરાબર મધ્યમાં જંબૂદ્વીપ છે.

(૨) જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર :- અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રમાં કેન્દ્રવર્તી જંબૂદ્વીપ સૌથી નાનો છે. વીંટળાઈને રહેલા દ્વીપ - સમુદ્રો અ - યો - યથી દ્વિગુણિત - દ્વિગુણિત (બમણા - બમણા)

વિસ્તારવાળા છે. જંબૂદ્વીપનો વૃત્ત વિષ્કંભ ૧ લાખ યોજન છે. જંબૂદ્વીપને ફરતો લવણ સમુદ્ર છે. તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૨ લાખ યોજન છે. તેને ફરતો ધાતકીખંડ છે. તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૪ લાખ યોજન છે. તેને ફરતો કાલોદધિ સમુદ્ર છે. તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ આઠ લાખ યોજન છે. તેને ફરતો પુષ્કર દ્વીપ છે. તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ સોળ લાખ યોજન છે. આ પુષ્કર દ્વીપની બરાબર મધ્યમાં વલયાકારે સંપૂર્ણ દ્વીપવર્તી માનુષોત્તર નામનો પર્વત છે. ત્યાં સુધીનો અર્ધ પુષ્કર દ્વીપનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ આઠ લાખ યોજન છે અને આ માનુષોત્તર પર્વત સુધીના અદ્વી દ્વીપમાં મનુષ્યો રહે છે. આ રીતે દ્વિગુણિત વિષ્કંભ વધતા-વધતા અંતિમ

સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અર્ધ રાજૂ પ્રમાણ છે.

આ આકૃતિમાં મધ્યવર્તુળ જંબૂદ્વીપનું છે. તેમાં અ થી આ, ઈ થી ઉ સુધીના વિસ્તારને વૃત્ત વિષ્કંભ વૃત્ત અને ચક્રવાલ વિષ્કંભ કહે છે અને તે એક લાખ યોજન છે. બીજું વલયાકાર વર્તુળ લવણસમુદ્રનું છે. તેમાં ક થી અ, આ થી ખ, ઈ થી ગ, ઉ થી ઘ સુધીના વિસ્તારને ચક્રવાલ વિષ્કંભ કહે છે, તે બે લાખ યોજન છે.

જંબૂદ્વીપની પરિધિ :- જંબૂદ્વીપની પરિધિ ૩,૧૬,૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ્ય, ૧૩૩૩ અંગુલ, ૫ જવ અને ૧ જૂ પ્રમાણ છે. સૂત્રકારે જવ અને જૂ પ્રમાણ પરિધિનું કથન કર્યું નથી, પણ અધિક શબ્દથીજ તે સૂચિત કર્યું છે.

(૩) જંબૂદ્વીપનું સંસ્થાન-આકાર :- જંબૂદ્વીપનો આકાર વૃત્ત ગોળ

।કાર-વર્તુળાકાર છે. શેષ દ્વીપસમુદ્રો વલયાકાર ગોળ છે. સૂત્રકારે જંબૂદ્વીપના વૃત્ત ગોળાકાર સંસ્થાનને પૂડલો, રથનું પૈદું, કમળની કણિકા અને પૂર્ણ ચંદ્ર, આ ચાર ઉપમા દ્વારા સમજાવ્યું છે.

(૪) જંબૂદ્વીપના આકારભાવ પ્રત્યાવતાર :- આકારશ્ચ સ્વરૂપં, ભાવાશ્ચ-જગતી વર્ષ વર્ષધરા-દ્યાસ્તદગત પદાર્થ, તેષાં પ્રત્યવતારઃ અવતરણઃ આવિર્ભાવ ઇતિ । આકાર = સ્વરૂપ, ભાવ = પદાર્થ; જગતી, ક્ષેત્ર, પર્વત વગેરે. જંબૂદ્વીપમાં રહેલા પદાર્થો તથા તેના સ્વરૂપનું ગ્રહણ 'આકાર ભાવ પ્રત્યાહાર' શબ્દથી કરવામાં આવે છે.

સૂત્રકારે જંબૂદ્વીપ વિષયક ત્રણ પ્રશ્નના ઉત્તર આ સૂત્રમાં આપ્યા છે અને ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જંબૂદ્વીપની જગતીનો ઉલ્લેખ કરી, તેનું વર્ણન અને જંબૂદ્વીપના સંપૂર્ણ સ્વરૂપનું વર્ણન સાત વક્ષસ્કાર દ્વારા કર્યું છે.

જંબૂદ્વીપની જગતી અને વનખંડ :-

૪ સા ણં જગઈ અટ્ટ જોયણાં ડહું ઉચ્ચત્તેણં, મૂલે બારસ જોયણાં વિક્ખંભેણં, મજ્ઞે અટ્ટ જોયણાં વિક્ખંભેણં, ઉવરિં ચત્તારિ જોયણાં વિક્ખંભેણં, મૂલે વિત્થિણ્ણા, મજ્ઞે સંક્ખિત્તા, ઉવરિં તણુયા ગોપુચ્છસંઠાણસંઠિયા સવ્વવઙ્ગરામઈ અચ્છા સપ્પહા લપ્પહા ઘટ્ટા મટ્ટા ણીરયા ણિમ્મલા ણિપ્પંકા ણિક્કંકડચ્છાયા સપ્પભા, સમિરીયા (સસિરીયા) સડ્ડજ્જોયા પાસાદીયા દરિસણિજ્જા અભિરૂવા પડિરૂવા ।

સા ણં જગઈ એગેણં મહંતગવક્ખકકડણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તા । સે ણં ગવક્ખકકડણ અદ્ધજોયણં ડહું ઉચ્ચત્તેણં પંચ ધણુસયાં વિક્ખંભેણં, સવ્વરયણામણ અચ્છે જાવ અભિરૂવે પડિરૂવે ।

તીસે ણં જગઈ ઉપ્પિં બહુમજ્ઞદેસભાણ, એત્થ ણં મહઈ એગા પડમવરવેઙ્ગયા પણ્ણત્તા — અદ્ધજોયણં ડહું ઉચ્ચત્તેણં, પંચ ધણુસયાં વિક્ખંભેણં, જગઈસમિયા પરિક્ખેવેણં સવ્વરયણામઈ, અચ્છા જાવ અભિરૂવા પડિરૂવા । તીસે ણં પડમવરવેઙ્ગયાણ અયમેયા- રૂવે વણ્ણાવાસે પણ્ણત્તે, તં જહા — વઙ્ગરામયા ણેમા એવં જહા જીવાભિગમે જાવ ધુવા ણિયયા સાસયા અક્ખયા અવ્વયા અવટ્ઠિયા ણિચ્ચા ।

ભાવાર્થ :- તે જગતી આઠ યોજન ઊંચી છે, મૂળમાં બાર યોજન પહોળી છે, મધ્યમાં આઠ યોજન પહોળી છે અને ઉપર ચાર યોજન પહોળી છે. મૂળમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત-સાંકડી અને ઉપર પાતળી છે. તેથી તેનો આકાર ઊંચા કરેલા ગાયના પૂંછડાં જેવો દેખાય છે. તે જગતી સંપૂર્ણ વજરત્નમય, સ્વચ્છ, સુકોમળ (મુલાયમ), ઘસેલી, માંજેલી હોય તેમ સુંવાળી, રજરહિત, મેલરહિત, ગંદકીરહિત છે.

તેની દીપ્તિ નિરાવરણરૂપે પ્રકાશિત છે, અનુપમ પ્રભાચુક્ત છે, દિશા-વિદિશાઓમાં તેના કિરણો ફેલાતા હોવાથી અતિ શોભનીય છે, ઉદ્યોતયુક્ત છે, ચિત્તને પ્રસન્ન કરે તેવી છે, જોવા યોગ્ય છે, મનને ગમે તેવી મનોહર છે, મનમાં વસી જાય તેવી છે.

તે જગતીની ચારેબાજુ વિશાળ ગવાક્ષકટક(જાળીયુક્ત ગેલેરી) છે. તે અર્ધો યોજન ઊંચો અને પાંચસો ધનુષ્ય પહોળો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય સ્વચ્છ યાવત્ મનને અભિપ્સિત અને પ્રતિરૂપ છે.

તે જગતીની ઉપર ચાર યોજનના સમતલ ભૂમિ ભાગની બરાબર મધ્યમાં એક મોટી પદ્મવરવેદિકા છે. તે અર્ધો યોજન ઊંચી અને પાંચસો ધનુષ્ય પહોળી છે. તેની પરિધિ જગતીની સમાન છે. તે સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ મનોહર અને મનને અભિપ્સિત છે. તે પદ્મવરવેદિકાના નેમ ભૂમિ ભાગથી બહાર નીકળેલા પ્રદેશ વજ્રમણિના બનેલા છે વગેરે વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્ર પ્રમાણે સમજવું યાવત્ તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે.

૫ તીસે ણં જગઈઁ ડિપ્પિં પડમવરવેઙ્ગ્યાઁ બાહિં ઇત્થ ણં મહં ઇગે વણસંઢે પણ્ણત્તે । દેસૂણાઙ્ગં દો જોયણાઙ્ગં વિક્કખંભેણં, જગઈસમિઁ પરિક્કહેવેણં, વણસંઢ વણ્ણઓ ણેયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે જગતી ઉપર પદ્મવરવેદિકાની બહાર બાજુ અર્થાત્ લવણ સમુદ્ર તરફ એક વિશાળ વનખંડ (અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષોનો સમૂહ) છે, તે વનખંડનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ અર્થાત્ ચૂડીના આકારની પહોળાઈ, દેશોન બે યોજનની છે. તેની પરિધિ જગતીની સમાન છે. તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

૬ તસ્સ ણં વણસંઢસ્સ અંતો બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે, સે જહાણામઁ આલિંગપુક્કરેઙ્ગે વા જાવ ણાણાવિહપંચવણ્ણેહિં મણીહિં, તણેહિં ડવસોભિઁ, તં જહા-કિણ્ણેહિં જાવ સુક્કિલેહિં; ઇવં વણ્ણો ગંધો રસો ફાસો સદ્દો પુક્કરિણીઓ પવ્વયગા ઘરગા મંઢવગા પુઢવિસિલાપટ્ટયા ય ણેયવ્વા ।

તત્થ ણં બહવે વાણમંતરા દેવા ય દેવીઓ ય આસયંતિ સયંતિ ચિટ્ઠંતિ ણિસીયંતિ તુયટ્ટંતિ રમંતિ લલંતિ કીલંતિ મોહંતિ પુરાપોરાણાણં સુચિણ્ણાણં સુપરક્કંતાણં સુખાણં કડાણં કમ્માણં કલ્લાણાણં કલ્લાણફલવિત્તિવિસેસં પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે વનખંડમાં અત્યંત સમતલ, રમણીય ભૂમિ ભાગ છે. તે આલિંગપુષ્કર-ચર્મ મઢેલા ઢોલના ઉપરના ભાગ જેવો સમતલ છે યાવત્ અનેક પ્રકારના પંચરંગી મણિઓથી અને વિવિધ તૃણોથી સુશોભિત છે. તે મણિઓ કૃષ્ણ યાવત્ શ્વેત છે. આ રીતે તે મનોહર વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ અને શબ્દથી યુક્ત છે. ત્યાં પુષ્કરિણી(નાની વાવડીઓ), પર્વત, કદલી આદિ ગૃહ, મંડપ તથા પૃથ્વીમય શિલાપટ્ટક છે.

ત્યાં અનેક વાણવ્યંતર દેવ અને દેવીઓ આશ્રય લે છે, શયન કરે છે, ઊભા રહે છે, બેસે છે, સૂવે છે, પડખું ફેરવતાં ફેરવતાં વિશ્રામ કરે છે, રમણ કરે છે, મનોરંજન કરે છે, ક્રીડા કરે છે, પરસ્પર આનંદપ્રમોદ કરે છે. આ પ્રમાણે તેઓ પોતાનાં પૂર્વ ભવના ઉપાર્જિત શુભ, કલ્યાણકારી કર્મોનાં કલ્યાણકારી ફળરૂપ વિશેષ સુખનો ઉપભોગ કરતા વિચરે છે.

૭ તીસે ણં જગઈએ ડપ્પિ અંતો પડમવરવેડયાએ એથ ણં એમે મહં વણસંડે પણ્ણત્તે, દેસૂણાં ડો જોયણાં વિક્ખંભેણં વેડયાસમિએ પરિક્ખેવેણં વણસંડ વણ્ણઓ તણવિહૂણે ણેયવ્વો ।

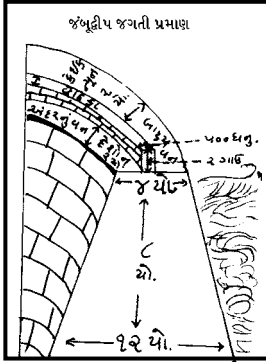
ભાવાર્થ :- તે જગતીની ઉપર પદ્મવરવેદિકાની અંદર અર્થાત્ જંબૂદ્વીપ તરફ એક વિશાળ વનખંડ છે. તે વનખંડનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ દેશોન બે યોજન છે. તેની પરિધિ પદ્મવર-વેદિકાની પરિધિની સમાન છે. તે વન કૃષ્ણ છે યાવત્ તૃણ સિવાય સર્વ વર્ણન બાહ્ય વન વિભાગની સમાન જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના અંતભાગમાં ગોળાકારે આવેલી જગતીનું વર્ણન છે.

જગઈ :- જગતી = કોટ. જેમ નગરને ફરતો કોટ-કિલ્લો હોય છે તેમ જંબૂદ્વીપ આદિ સર્વ દ્વીપ અને સમુદ્રને ફરતી જગતી શાશ્વત ભાવે રહેલી છે.

જંબૂદ્વીપની જગતીનું માપ :- આ જગતી ૮ યોજન ઊંચી છે અને તે મૂળમાં ૧૨ યોજન પહોળી છે. ઉપર-ઉપર તેની પહોળાઈ ઘટતી જાય છે. ૧ યોજનની ઊંચાઈ પર તે ૧૧ યોજન પહોળી છે, ૨ યોજનની ઊંચાઈ પર ૧૦ યોજન, ૩ યોજનની ઊંચાઈ પર ૯ યોજન પહોળી છે. આ રીતે ક્રમશઃ પહોળાઈ ઘટતા-ઘટતા ૮ યોજનની ઊંચાઈ પર જગતી ૪ યોજન પહોળી છે.

જગતીનું સંસ્થાન :- જગતીનો આકાર ઊંચા કરેલા ગોપુરજ જેવો છે. ગાયનું પૂંછડું જેમ મૂળમાં જાડું હોય અને પછી પાતળું થતું જાય છે, તેમ જગતી મૂળમાં પહોળી છે અને પછી ઉપર ઉપર જતાં તેની પહોળાઈ ઘટતી જાય છે.

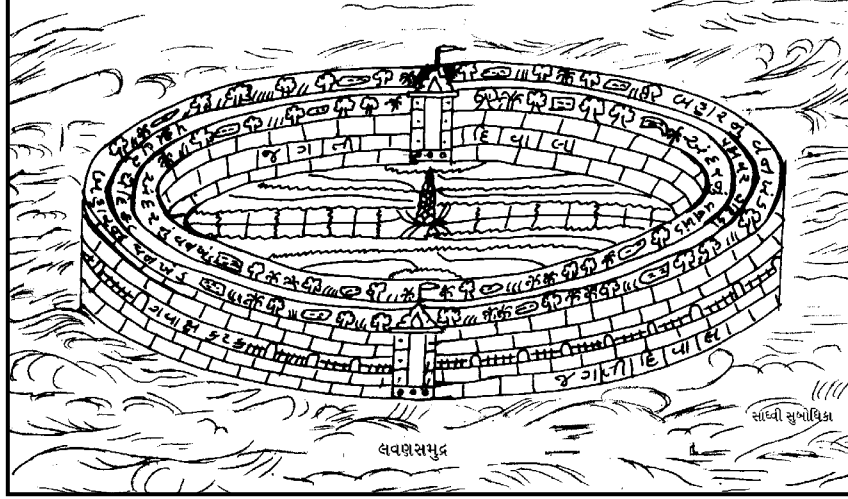
જગતી પરના ગવાક્ષ કટક :- ગવક્ષકકડાએ - ગવાક્ષ કટક.

મહાગવાક્ષકટકેન-બૃહજ્જાલકસમૂહેન ગવાક્ષ કટક એટલે જાળી સમૂહ. જગતીના કોટ ઉપર ફરતો ચારેબાજુ સર્વદિશામાં જાળી સમૂહ છે. ઇચ્ચ ગવાક્ષશ્રેણિર્લવણોદપાર્કે જગતીભિતિ બહુમધ્યભાગગતાડવગંતવ્યા । આ ગવાક્ષ-જાળી લવણસમુદ્ર બાજુ જગતીની ભીંતના મધ્ય ભાગમાં છે. તે દેવો અને વિદ્યાધરોનું

મનોરંજનનું સહેલગાહનું સ્થાન છે. તે ગવાક્ષકટક અર્ધો યોજન ઊંચો અને ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળો છે.

જંબૂદ્વીપ જગતી

જગતી પર પદ્મવરવેદિકા :- જગતીની ઉપર બરાબર મધ્યમાં ફરતા ગોળાકારમાં એક વેદિકા— યજ્ઞ કુંડની પાળી જેવું દેવોનું કીડા સ્થાન છે. પદ્મવરવેદિકા-દેવભોગભૂમિ ।- વૃત્તિરુ તે વેદિકા અર્ધો યોજન ઊંચી અને ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળી છે. આ વેદિકા ઉપર, વેદિકાની બાજુની દિવાલો પર, વેદિકાના સર્વસ્થાને લાખ પાંખડીવાળા રત્નમય કમળો છે, તેથી તે પદ્મવરવેદિકાના નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

જગતી ઉપરના વનખંડો :- જગતીની ઉપર પદ્મવરવેદિકાની બંને બાજુએ વનખંડો છે. પદ્મવરવેદિકાની બહાર અર્થાત્ લવણસમુદ્ર તરફ અને અંદર અર્થાત્ જંબૂદ્વીપ તરફ જગતીના આખા ગોળાકારની ઉપર વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષોથી યુક્ત એક-એક, એમ કુલ બે વનખંડ છે.

૪ યોજનની પહોળાઈવાળી જગતી પર બરાબર મધ્યમાં ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળી વેદિકા છે. ૪ યોજનમાંથી ૫૦૦ ધનુષ્ય બાદ કરતાં બંને વનખંડોનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૨૫૦-૨૫૦ ધનુષ્ય ન્યૂન બે યોજનનો છે.

તે બંને વનખંડના સમતલ ભૂમિભાગ પંચવર્ણી મણિઓ અને તૃણોથી સુશોભિત છે. તે બંને વનખંડ કાળા, કાળી આભાદિથી યુક્ત છે. આ વનના કેટલાક ભાગમાં કાળા પાંદડાવાળા વૃક્ષના કારણે કૃષ્ણ છાયાદિ છે. વૃક્ષની મધ્યવયમાં પ્રાયઃ તેના પાંદડા કાળા લાગે છે. નીલ પાંદડાના યોગથી કેટલોક વનખંડ નીલ છાયાયુક્ત હોય છે. મોરની ડોક જેવા વર્ણને નીલ અને પોપટની પાંખ જેવા વર્ણને લીલો વર્ણ કહે છે.

આ વનખંડ કૃષ્ણ, કૃષ્ણાદિ આત્મા, કૃષ્ણાદિ ઇયામય છે. આ વનખંડમાં સૂર્યકિરણો પ્રવેશી શકતા નથી અને તેથી તે વનખંડ શીતલ રહે છે. બંને વનખંડ એક સમાન છે. તેમાં માત્ર તફાવત એ છે કે બહારનો વનખંડ પવનના કારણે મણિ-તૃણના ધ્વનિથી યુક્ત છે, જ્યારે અંદરનો વનખંડ પદ્મવરવેદિકાના કારણે વાયુના સંચારથી રહિત હોવાથી મણિ-તૃણના ધ્વનિથી રહિત પ્રશાંત હોય છે.

જંબૂદ્વીપના દ્વાર :-

૮ જંબુદ્વીવસ્સ ણં ભંતે ! દીવસ્સ કઙ્ઙ દારા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ચત્તારિ દારા પ્ણત્તા, તં જહા- વિજ્ઞ, વેજયંતે, જયંતે, અપરાજિઞ્ઞ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવાન ! જંબૂદ્વીપનાં કેટલાં દ્વાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપનાં ચાર દ્વાર છે- (૧) વિજય (૨) વૈજયન્ત (૩) જયંત (૪) અપરાજિત.

૯ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવસ્સ દીવસ્સ વિજ્ઞ ણામં દારે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પ્વ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં પ્ણયાલીસં જોયણ-સહસ્સાઈ વીઙ્ઙવ્ણત્તા જંબુદ્વીવેદીવે પુરત્થિમેપેરંતે લવણસમુદ્ધપુરત્થિમદ્ધસ્સ પ્ચ્ચત્થિમેણં સીયાઞ્ઞ મહાણ્ણઈઞ્ઞ ડપ્પિ, ઞ્ઞત્થ ણં જંબુદ્વીવસ્સ દીવસ્સ વિજ્ઞ ણામં દારે પ્ણત્તે - અદ્ધ જોયણાઈ ડદ્ધં ડચ્ચત્તેણં ચત્તારિ જોયણાઈ વિક્કખંભેણં તાવઙ્ઙયં ચેવ પવેસેણં સેઞ્ઞ વરકણગથૂભિયાઞ્ઞ જાવ દારસ્સ વ્ણ્ણઓ જાવ રાયહાણી । ઞ્ઞં ચત્તારિ વિ દારા સ-રાયહાણિયા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપનું વિજય નામનું દ્વાર ક્યાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મંદરપર્વતથી ૪૫ હજાર યોજન દૂર જંબૂદ્વીપની પૂર્વ દિશાના અંતમાં અને લવણસમુદ્રના પૂર્વાર્ધની પશ્ચિમમાં સીતા મહાનદીની ઉપર જંબૂદ્વીપનું વિજય નામનું દ્વાર છે. તે આઠ યોજન ઊંચું અને ચાર યોજન પહોળું છે. તેનો પ્રવેશમાર્ગ પણ ચાર યોજન પહોળો છે. તે દ્વાર શ્વેત અને ઉત્તમ સુવર્ણમય સ્તૂપિકાઓથી યુક્ત છે યાવત્ તે વિજય દ્વાર અને વિજય દેવની રાજધાની પર્યંતનું વર્ણન તથા વિજયદ્વાર સહિત ચારે દ્વાર અને ચારે દ્વારના દેવોની રાજધાનીઓનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

૧૦ જંબુદ્વીવસ્સ ણં ભંતે ! દીવસ્સ દારસ્સ ય દારસ્સ ય કેવઙ્ઙ અબાહાઞ્ઞ અંતરે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! અડનાસીઈં જોયણસહસ્સાઈં બાવણ્ણં ચ જોયણાઈં દેસૂણં ચ
અદ્ધજોયણં દારસ્સ ય દારસ્સ ય અબાહાણ અંતરે પણ્ણત્તે ।

અડનાસીઈં સહસ્સા, બાવણ્ણં ચેવ જોયણા હુંતિ ।

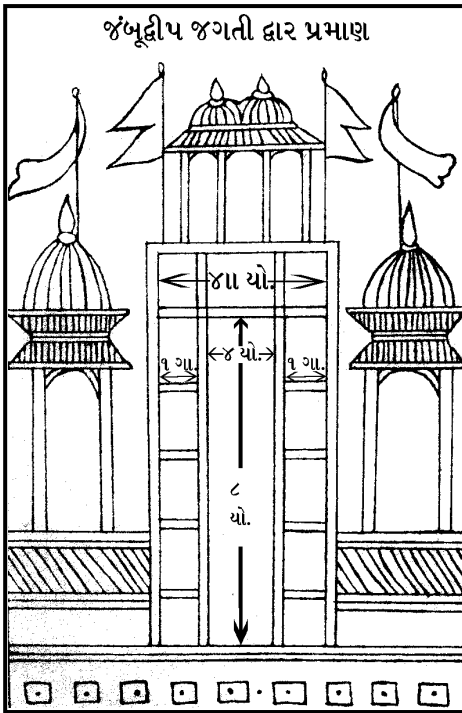
ઠુણં ચ અદ્ધજોયણં, દારંતરં જંબુદીવસ્સ ॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના એક દ્વારથી બીજા દ્વારા વચ્ચે કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના એક દ્વારથી બીજા દ્વાર વચ્ચે અંતર ઓગણાએંશી હજાર બાવન યોજન અને અર્ધા યોજન (૭૯,૦૫૨ $\frac{૧}{૨}$)માં કંઈક ઓછું છે.

ગાથાર્થ- જંબૂદ્વીપના દ્વારોનું અંતર દેશોન ઓગણાએંશી હજાર સાડા બાવન યોજન છે.

વિવેચન :-

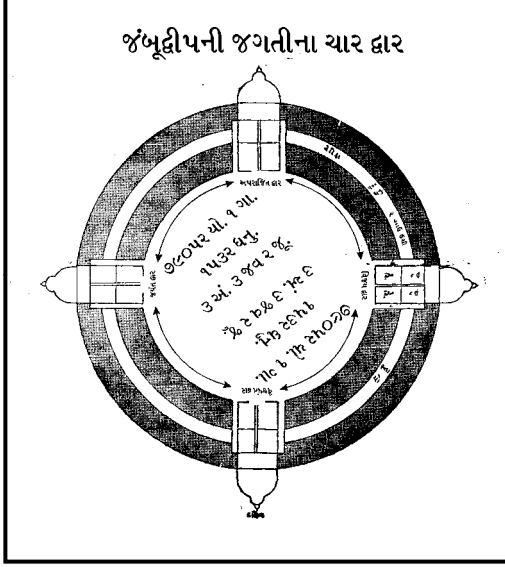

જંબૂદ્વીપના ચાર દ્વારોના સ્થાન અને નામ :-
જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં ૪૫,૦૦૦ યોજન દૂર, જંબૂદ્વીપના અંતભાગમાં, જગતીની મધ્યમાં એક-એક, કુલ મળી ચાર દ્વાર છે. પૂર્વ દિશામાં વિજય, દક્ષિણ દિશામાં વૈજયંત, પશ્ચિમ દિશામાં જયંત અને ઉત્તર દિશામાં અપરાજિત નામનું દ્વાર આવેલું છે.

જંબૂદ્વીપના ચાર દ્વારોનું પ્રમાણ :- જંબૂદ્વીપના વિજયાદિ ચારે દ્વારો આઠ યોજન ઊંચા અને ચાર યોજન પહોળા છે. તે દ્વારોની બંને બાજુની બારસાખ એક-એક ગાઉની છે. બારસાખ સહિત ચારે દ્વારોની પહોળાઈ ૪૧૧ યોજન છે.

જંબૂદ્વીપના ચાર દ્વાર વચ્ચેનું અંતર :- જંબૂદ્વીપના ચારે દ્વારો વચ્ચેનું અંતર, જંબૂદ્વીપની પરિધિમાંથી ચાર દ્વારોની પહોળાઈ બાદ કરતાં જે આવે, તેના ચતુર્થાંશ જેટલું છે. તે આ પ્રમાણે છે-

દરેક દ્વાર સાડા ચાર યોજન પહોળા હોવાથી ચારે દ્વારનો સરવાળો અઠાર યોજન થયો. તે અઠાર યોજનને જંબૂદ્વીપની પરિધિ (૩,૧૬,૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ્ય, ૧૩૩૩ અંગુલ)માંથી બાદ કરતાં ૩,૧૬,૨૦૯ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ્ય, ૧૩૩૩ અંગુલ રહે છે. તેનો ચતુર્થાંશ (ચોથો ભાગ) એટલે ૭૯,૦૫૨ યોજન, ૧ ગાઉ, ૧૫૩૨ ધનુષ્ય, ૩૩૩ અંગુલ, ૩૩૩ જવ અને બે જૂ પ્રાપ્ત થાય છે. તે દ્વારોનું પરસ્પર અંતર જાણવું.

સૂત્રકારે સૂત્રમાં ૭૮,૦૫૨ યોજન અને અર્ધ યોજનમાં ન્યૂન અંતર કહ્યું છે. તે કિંચિત્ ન્યૂનથી ૧ ગાઉ, ૧,૫૩૨ ધનુષ્ય વગેરેનું સૂચન કર્યું છે.

જંબૂદ્વીપ દ્વારના સ્વામી દેવ તેની રાજધાનીઓ :-
એક પલ્લવોપમની સ્થિતિવાળા વિજયાદિ દ્વારના નામવાળા ચાર દેવ તેના સ્વામી છે. તે ચારે દેવોની રાજધાનીઓ, આપણા આ જંબૂદ્વીપથી અસંખ્યાત યોજન દૂર, અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્ર પછી બીજો જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ છે, તે જંબૂદ્વીપમાં ૧૨,૦૦૦ યોજન અંદર જઈએ ત્યારે વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી અને અપરાજિતા નામની ચારે દેવોની એક-એક રાજધાની ચારે દિશાઓમાં છે.

ભરતક્ષેત્ર :-

૧૧ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે ભરહે ણામં વાસે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચુલ્લહિમવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, દાહિણલવણસમુદ્દસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમ્મલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમ્મલવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, एत्थ ણં જંબુદ્વીવે દીવે ભરહે ણામં વાસે પળ્ણત્તે — ખાણુબહુલે કંટકબહુલે વિસમબહુલે દુગ્ગવહુલે પવ્વયબહુલે, પવાયવહુલે ઝજ્ઞરબહુલે ણિજ્ઞરબહુલે ખજ્ઞાબહુલે દરિબહુલે ણઈબહુલે દહબહુલે રુક્ખબહુલે ગુચ્છબહુલે ગુલ્મબહુલે, લયાબહુલે વલ્લીબહુલે અડવીબહુલે સાવયબહુલે તેણબહુલે તક્કરબહુલે ડિંબબહુલે ડમરબહુલે દુબ્ધિક્ખબહુલે દુક્કાલબહુલે પાસંડબહુલે કિવણબહુલે, વળીમગબહુલે, ઈતિબહુલે, મારિબહુલે, કુવુટ્ટિબહુલે, અણાવુટ્ટિબહુલે, રાયબહુલે, રોગબહુલે, સંકિલેસબહુલે, અભિક્ખણં અભિક્ખણં સંખોહબહુલે ।

પાઈણપડીણાયે, ઉદીણદાહિણ-વિત્થિણ્ણે, ઉત્તરઓ પલિયંકસંઠાણસંઠિએ, દાહિણઓ ધણુપિટ્ઠસંઠિએ, તિહા લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, ગંગાસિંધૂહિં મહાણઈહિં વેયટ્ટેણ ય પવ્વણ છબ્ભાગપવિભત્તે, જંબુદ્વીવદીવણુયસયભાગે પંચ છવ્વીસે જોયણસાએ છચ્ચ એગૂણ-વીસઙ્ખાએ જોયણસ્સ વિક્ખંભેણં ।

ભરહસ્સ ણં વાસસ્સ બહુમજ્ઞદેસભાણ, એથ ણં વેયઙ્ઠે ણામં પવ્વણ પણ્ણત્તે, જે ણં ભરહં વાસં દુહા વિભયમાણે-વિભયમાણે ચિટ્ઠ્ઠ્ઠ્ઠ, તં જહા — દાહિણ્ણહ્રુભરહં ચ ઉત્તરહ્રુભરહં ચ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત નામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! યુલ્લહિમવંત(લઘુ હિમવંત) વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, દક્ષિણવર્તી લવણ સમુદ્રની ઉત્તરમાં, પૂર્વવર્તી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમવર્તી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત નામનું ક્ષેત્ર છે.

તે ભરતક્ષેત્રમાં પ્રાયઃ(બહુલતાએ) સૂકાવૃક્ષના દૂંઠાં તથા બોરડી, બાવળ જેવા કાંટાળા વૃક્ષો, ઊંચી-નીચી ભૂમિ; દુર્ગમ સ્થાનો, પર્વતો, પ્રપાતો(પડી જવાય તેવા સ્થાનો), વહેતા પાણીના ધોધ, ઝરણોઓ, ખાડાઓ, ગુફાઓ, નદીઓ, દ્રહો, વૃક્ષો, ગુચ્છો, ગુલ્મો, લતાઓ, વેલાઓ, વનો, જંગલી હિંસક પશુઓ હોય છે. ત્યાં ચોરો, સ્વદેશના લોકોના ઉપદ્રવો, શત્રુકૃત ઉપદ્રવો ઘણા હોય છે. ત્યાં દુર્ભિક્ષ, દુષ્કાળ સાધુ-સંન્યાસી, ગરીબ, ભિખારી વગેરે બહુ હોય છે. ત્યાં પાકનો નાશ કરનારી જીવોત્પત્તિ, જન સંહારક રોગોત્પત્તિ ઘણી હોય છે, ત્યાં કુવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, પ્રજાપીડક ઘણા રાજાઓ, રોગો, સંકલેશો (શારીરિક, માનસિક અસમાધિ ઉત્પાદક કજ્યાદિ) તથા વારંવાર માનસિક અસ્થિરતા ઉત્પન્ન કરે તેવા કષ્ટદાયી દંડની બહુલતા હોય છે. આવી સ્થિતિવાળું ભરતક્ષેત્ર છે.

તે ભરતક્ષેત્ર પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળું છે. તે ભરતક્ષેત્ર ઉત્તર દિશામાં પલ્લંક સંસ્થાને અર્થાત્ લંબચોરસ આકારે છે અને દક્ષિણ દિશામાં ધનુષ્યના કમાનની જેમ ગોળાકારે સંસ્થિત છે. તે ભરતક્ષેત્ર પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ આ ત્રણ દિશામાં લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. ગંગા અને સિંધુ બે મહાનદી તથા વૈતાલ્ય પર્વત દ્વારા તેના છ વિભાગ(ખંડ) થાય છે. તે જંબૂદ્વીપના ૧૯૦મા ભાગે છે અર્થાત્ તેનો વિષ્કંભ(વિસ્તાર-પહોળાઈ) ૫૨૬ કૈટ્યોજન છે.

ભરતક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો વૈતાલ્ય નામનો પર્વત છે. તે પર્વત ભરતક્ષેત્રને બે વિભાગમાં વિભક્ત કરતો સ્થિત છે. ભરતક્ષેત્રના બે વિભાગ આ પ્રમાણે છે— દક્ષિણાર્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્ધ ભરત.

વિવેચન :-

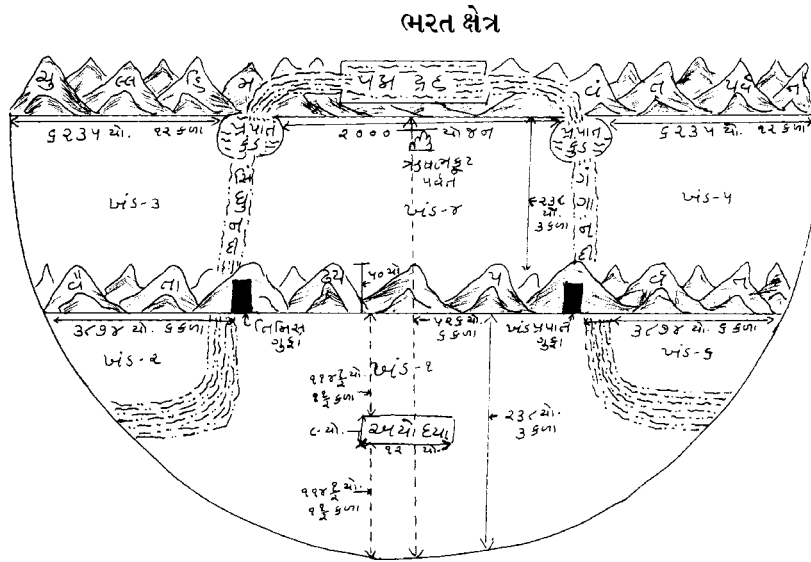
પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપગત ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન છે. તેનું સ્વરૂપ, સ્થાન સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

જંબુદ્વીવદીવણડયસયભાગે :- ભરતક્ષેત્ર જંબૂદ્વીપના ૧૯૦મા ભાગે છે. એક લાખ યોજનના જંબૂદ્વીપના ૧૯૦ ખંડ થાય છે.

જંબૂદ્વીપના ૧૯૦ ખંડ :-

ભરત-ઐરવતના	એક-એક ખંડ = ૨ ખંડ
ચુલ્લહિમવંત-શિખરી પર્વતના	બે-બે ખંડ = ૪ ખંડ
હેમવત-હેરણ્યવતના	ચાર-ચાર ખંડ = ૮ ખંડ
મહાહિમવંત-રૂક્મિ પર્વતના	આઠ-આઠ ખંડ = ૧૬ ખંડ
હરિવાસ-રમ્યકુવાસના	સોળ-સોળ ખંડ = ૩૨ ખંડ
નિષધ-નીલવાન પર્વતના	બત્રીસ-બત્રીસ ખંડ = ૬૪ ખંડ
મહાવિદેહ ક્ષેત્રના	ચોસઠ ખંડ = ૬૪
	કુલ ૧૯૦ ખંડ

આ પ્રત્યેક ખંડ પરફલ્કૃત યોજન પ્રમાણ છે. પરફલ્કૃત યો. \times ૧૯૦ ખંડ = ૧,૦૦,૦૦૦ લાખ યોજન પ્રમાણ જંબૂદ્વીપ થાય છે. તેમાં ભરતક્ષેત્ર જંબૂદ્વીપના ૧૯૦મા ભાગ રૂપે છે અર્થાત્ પરફલ્કૃત યોજન પહોળું છે.

ખાણુ બહુલે :- ઠૂંઠાંની બહુલતા. કાંટાળા વૃક્ષની બહુલતા, વિષમ સ્થાનની બહુલતા વગેરે ભરતક્ષેત્રના ભૂમિભાગનું આ વર્ણન કોઈપણ સ્થાનવિશેષ અને કાળવિશેષની અપેક્ષાએ છે, તેમ અહીં સમજવું જોઈએ.

ભરતક્ષેત્રમાં એકાંત શુભકાળમાં સર્વ ક્ષેત્રો શુભરૂપે અને સમતલ હોય છે. એકાંત અશુભકાળમાં સર્વ ક્ષેત્રાદિ અશુભ જ હોય છે અને શુભાશુભ મિશ્રકાળમાં ક્યાંક શુભતા, ક્યાંક અશુભતા, ક્યાંક સમ-સ્થળ, ક્યાંક વિષમ સ્થળ હોય છે. અહીં જે ઠૂંઠાંદિની બહુલતા વગેરે કથન કર્યું છે તે મિશ્રકાળ અર્થાત્ ત્રીજા આરાના અંતથી ૧૦૦ વર્ષ ન્યૂન પાંચમાં આરા સુધીના કાલગત ક્ષેત્ર માટે અને તે પણ પ્રદેશ વિશેષોની અપેક્ષાએ છે. તેથી જ સૂત્રકાર પાંચમાં આરાના વર્ણનમાં સમતલભૂમિ ભાગનું કથન અવિરોધ ભાવે કરી શક્યા છે.

દક્ષિણાર્ધ ભરત :-

૧૨ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણઢ્ઢે ભરહે ણામં વાસે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! વેયઢ્ઢુસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, દાહિણલવણસમુદ્દસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણઢ્ઢે ભરહે ણામં વાસે પળ્ણત્તે — પાર્ણપડીણાયે ઉદીણદાહિણ-વિત્થિણ્ણે અદ્ધચંદસંઠાણસંઠિએ તિહા લવણસમુદ્દં પુટ્ઠે, ગંગાસિંધૂહિં મહાણઈહિં તિભાગપવિભત્તે દોણિણ અદ્ધતીસે જોયણસએ તિણિણ ય એગૂણવીસઙ્ગાભાગે જોયણસ્સ વિક્કલંભેણં ।

તસ્સ જીવા ઉત્તરેણં પાર્ણપડીણાયયા, દુહા લવણસમુદ્દં પુટ્ઠા - પુરત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ઠા, પચ્ચત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ઠા, ણવ જોયણસહસ્સાઙ્ગં સત્ત ય અડયાલે જોયણસએ દુવાલસ ય એગૂણવીસઙ્ગાભાએ જોયણસ્સ આયામેણં, તીસે ધણુપુટ્ઠે દાહિણેણં ણવ જોયણસહસ્સાઙ્ગં સત્તછાવટ્ઠે જોયણસએ ઇક્કં ચ એગૂણવીસઙ્ગાભાગે જોયણસ્સ કિંચિવિસેસાહિયં પરિક્કલેવેણં પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધ ભરત નામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! વૈતાલ્ય પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, દક્ષિણવર્તી લવણ સમુદ્રની ઉત્તર દિશામાં, પૂર્વવર્તી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પશ્ચિમવર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વદિશામાં જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપનું દક્ષિણાર્ધ ભરત નામનું ક્ષેત્ર છે.

આ દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્ર પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળું, અર્ધચંદ્રના આકારે સ્થિત છે. તે પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, તેમ ત્રણ દિશામાં લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે ગંગા-સિંધુ મહાનદીથી ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત છે. તે દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્ર બસો આડત્રીસ યોજન અને ત્રણ કળા (૨૩૮ ૧/૨ યોજન)થી કાંઈક અધિક પહોળું છે. દક્ષિણાર્ધ ભરતની ઉત્તરવર્તી ધનુષ્ય પ્રત્યંચા જેવી જીવા(લાંબાઈવાળો

કિનારો-વિભાગ) પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી છે. તે જીવા બે બાજુથી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે જીવા પૂર્વદિશાની કોટિ-કિનારાથી, પૂર્વી અંત ભાગથી પૂર્વ સમુદ્રને અને પશ્ચિમી કિનારાથી પશ્ચિમી સમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે પૂર્વ પશ્ચિમવર્તી જીવા નવ હજાર સાતસો અડતાલીસ યોજન અને બાર કળા (૯,૭૪૮ ૧/૨ યોજન) લાંબી છે. તેનું ધનુઃપૃષ્ઠ-ધનુષ્યાકાર ભાગ દક્ષિણ દિશામાં નવ હજાર સાતસો છપાંસઠ યોજન અને એક કળા (૯,૭૬૬ ૧/૨ યોજન)થી કાંઈક અધિક છે. આ ધનુઃપૃષ્ઠનું માપ ગોળાઈની અપેક્ષાએ સમજવું.

૧૩ દાહિણઙ્ઘ્રહરહસ્સ ણં ધંતે ! વાસસ્સ કેરિસણ આયારભાવપડોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે, સે જહાણામણ આલિંગપુવ્વખરેડિ વા જાવ ણાણાવિહપંચવણ્ણેહિં મણીહિં તણેહિં ઉવસોભિણ, તં જહા- કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દક્ષિણાર્ધ ભરતનો ભૂમિભાગ અતિ સમતલ છે. તે મૃદંગ(ઢોલક)ના ઉપરી ચર્માચ્છાદિત ભાગની જેમ સમતલ છે **યાવત્** તે અનેકવિધ પંચરંગી મણિઓથી યુક્ત છે અને કૃત્રિમ-અકૃત્રિમ તૃણો વનસ્પતિઓથી સુશોભિત છે.

૧૪ દાહિણઙ્ઘ્રહરહે ણં ધંતે ! વાસે મણુયાણં કેરિસણ આયારભાવપડોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! તે ણં મણુયા બહુસંઘયણા, બહુસંઠાણા, બહુઉચ્ચત્તપજ્જવા, બહુઆડપજ્જવા, બહૂં વાસાં આડં પાલેતિ, પાલિત્તા અપ્પેગઙ્ઘયા ણિરયગામી અપ્પેગઙ્ઘયા તિરિયગામી અપ્પેગઙ્ઘયા મણુયગામી અપ્પેગઙ્ઘયા દેવગામી અપ્પેગઙ્ઘયા સિજ્ઙ્ઘંતિ બુજ્ઙ્ઘંતિ મુચ્ચંતિ પરિણિવ્વાયંતિ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવાન ! દક્ષિણાર્ધ ભરતના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં મનુષ્યોના સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઈ, આયુષ્ય અનેક પ્રકારના છે. તે અનેક વર્ષોનું આયુષ્ય ભોગવે છે. આયુષ્ય ભોગવીને કેટલાક નરકગતિમાં, કેટલાક તિર્યંચગતિમાં, કેટલાક મનુષ્યગતિમાં અને કેટલાક દેવગતિમાં જાય છે અને કેટલાક સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને પરિનિર્વાણને પામે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

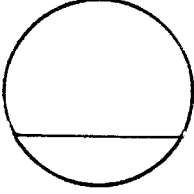
વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દક્ષિણાર્ધ ભરતનું વર્ણન છે. ભરતક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં વૈતાલ્ય પર્વત છે. ત્યાંથી દક્ષિણ દિશાનું ક્ષેત્ર દક્ષિણાર્ધ ભરત કહેવાય છે. ગંગા-સિંધુ નદીના કારણે તેના ઉ વિભાગ થાય છે.

ભરતક્ષેત્રનો આકાર :- જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્ર તથા દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્રનો આકાર તીર ચઢાવેલા

ધનુષ્ય જેવો છે. આ સૂત્રમાં તેની જીવા, ધનુ:પૃષ્ઠ, ઈષુ વગેરેનું માપ બતાવવામાં આવ્યું છે.

જીવા :- વૃત્ત ક્ષેત્રના છેલ્લા ખંડની પૂર્વ-પશ્ચિમ લંબાઈ અથવા ધનુષ્યની દોરી જેવી ઉત્કૃષ્ટ લંબાઈને જીવા કહે છે.

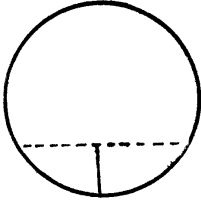

વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય, પૂર્વાપરાન્ત ગોચર: ।

આયામ: પરમો યોઽત્ર સા જીવેત્યભિધીયતે ॥ – લોકપ્રકાશ, સર્ગ ૧૬, ગા. ૭

ગાથાર્થ :- વિવક્ષિત ક્ષેત્રની પૂર્વ પશ્ચિમ સુધીની ઉત્કૃષ્ટ લંબાઈને જીવા કહે છે— દક્ષિણાર્ધભરતની જીવા ૮,૭૪૮ ૧/૨ યોજનની છે.

ઈષુ :- ધનુ:પૃષ્ઠના મધ્યથી જીવાના મધ્યભાગ સુધીના વિષ્કંભને ઈષુ, શર, કે બાણ કહે છે.

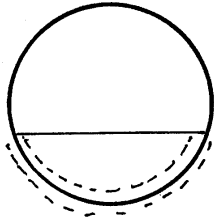
વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય જીવાયા મધ્યભાગત: ।

વિષ્કમ્બો યોઽર્ણવં યાવત્, સ ઈષુ પરિભાષિત: ॥

—લોક પ્રકાશ, સર્ગ ૧૬, ગા. ૬

ગાથાર્થ :- વિવક્ષિત ક્ષેત્રની જીવાના મધ્ય ભાગથી સમુદ્ર સુધીના વિષ્કંભને ઈષુ કહે છે. દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્રની ઈષુ (વિષ્કંભ) સાધિક ૨૩૮ ૧/૨ યોજન છે.

ધનુ:પૃષ્ઠ :- વૃત્ત પદાર્થનો છેલ્લો દેશભાગ ધનુષ્યના આકાર જેવો થાય છે, તેટલા દેશભાગને ખંડ કહેવામાં આવે છે. ખંડ સ્થાનીય ધનુષ્યનું કામદુ-કમાન જેવા ભાગને ધનુ:પૃષ્ઠ કહે છે. તે ભાગ પરિધિના એક દેશરૂપ હોય છે. અર્ધ ચંદ્રાકાર ભરત વગેરે ક્ષેત્રના પાછળના ભાગને ધનુ:પૃષ્ઠ કહે છે.

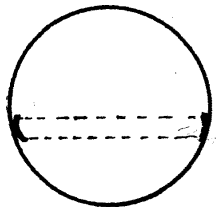

વિવક્ષિતક્ષેત્રજીવા, પૂર્વાપરાન્ત સીમયા ।

યોઽબ્ધિસ્પર્શો પરિક્ષેપો, ધનુ:પૃષ્ઠં તદૂચિરે ॥ – લોકપ્રકાશ, સર્ગ-૧૬, ગા. ૮

ગાથાર્થ :- વિવક્ષિત ક્ષેત્રની જીવાના પૂર્વી છેડાથી પશ્ચિમી છેડા સુધીની, સમુદ્રને સ્પર્શતી પરિધિને ધનુ:પૃષ્ઠ કહે છે. દક્ષિણાર્ધ ભરતનું ધનુ:પૃષ્ઠ સાધિક ૮,૭૬૬ ૧/૨ યોજન પ્રમાણ છે.

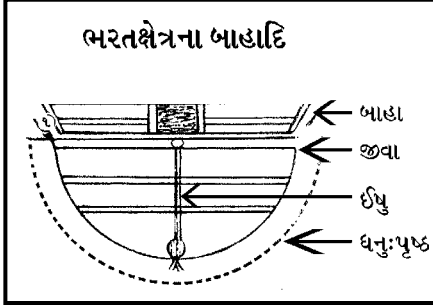
બાહા :- ખંડની બે બાજુના પડખા.

પૂર્વક્ષેત્ર ધનુ: પૃષ્ઠાદ્ધનુ:, પૃષ્ઠેઽગ્રિમેઽધિકમ્ ।

ખણ્ડં વક્રબાહુ વદ્યત્સા બાહેત્યભિધીયતે ॥ – લોકપ્રકાશ, સર્ગ-૧૬, ગા-૯.

પૂર્વના ધનુ:પૃષ્ઠ અને પછીના ધનુ:પૃષ્ઠ વચ્ચેનો વાંકા હાથ જેવો વધારાનો જે ખંડ હોય તે બાહા કહેવાય છે અર્થાત્ મોટા ધનુ:પૃષ્ઠ અને નાના ધનુ:પૃષ્ઠની વચ્ચેના તફાવતરૂપ ભૂમિ ભાગને બાહા કહે છે.

ભરતક્ષેત્રનું ધનુઃપૃષ્ઠ એક જ છે, તેથી તેને બાહા હોતી નથી પરંતુ ભરત ક્ષેત્રના દક્ષિણ-ઉત્તર એવા બે વિભાગના કારણે ઉત્તર ભરતને બે બાહા થઈ શકે છે. દક્ષિણ ભરતને બાહા નથી. દક્ષિણ ભરતનું વર્ણન હોવા છતાં પ્રાસંગિક રૂપે અહીં બાહાનું કથન કર્યું છે.

આલિંગપુક્ષરેઝ :- આલિંગો-મુરજો વાદ્યવિશેષ આલિંગ એટલે મૃદંગ, ઢોલ વગેરે વાદ્ય વિશેષ, પુષ્કર ચર્મપુટકં-પુક્ષરં

એટલે ચામડું. મૃદંગ કે ઢોલનો ચર્મ મઢેલો ભાગ જેમ સમતલ-સપાટ હોય છે, તેમ આ ક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ સમતલ હોય છે.

પૂર્વ સૂત્રમાં ભરતક્ષેત્રમાં સ્થાણુ બહુલતા, વિષમતા આદિનો જે ઉલ્લેખ થયો છે, તે સંપૂર્ણ ક્ષેત્રના સામાન્ય વર્ણનની દૃષ્ટિએ છે. અહીં રમણીય ભૂમિભાગનું જે વર્ણન છે, તે કાલ વિશેષની દૃષ્ટિએ છે. ભરત ક્ષેત્રમાં શુભ અને અશુભની મુખ્યતાવાળી બે પ્રકારની સ્થિતિઓનું કથન સ્થાનભેદ અથવા કાલભેદના કારણે અસંગત નથી. પૂર્વસૂત્રમાં જે વર્ણન છે તે મિશ્રકાળની અપેક્ષાએ છે અને અહીં જે વર્ણન છે તે શુભ કાળની અપેક્ષાએ છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં દક્ષિણાર્ધ ભરતના મનુષ્યોની નરકગતિ, તિર્યચગતિ, મનુષ્યગતિ, દેવગતિ અને મોક્ષપ્રાપ્તિનું જે વર્ણન છે, તે આરા-વિશેષની અપેક્ષાથી છે. ભરત ક્ષેત્રમાં ત્રીજા-ચોથા આરામાં મનુષ્યો મોક્ષ ગતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ભોગકાળ કે યુગલિક કાળમાં યુગલિકો એક દેવગતિને જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું વર્ણન બીજા વક્ષસ્કારમાં છે.

વૈતાટ્ય પર્યત :-

૧૫ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે ભરહે વાસે વેયઢ્ઢે ણામં પવ્વણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ઉત્તરઢ્ઢુ-ભરહવાસસ્સ દાહિણેણં, દાહિણ-ભરહવાસસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમ-લવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણ, એત્થ ણં જંબુદ્દીવે દીવે ભરહે વાસે વેયઢ્ઢે ણામં પવ્વણ્ણત્તે-પાઈણપડીણાયણ, ઉદીણદાહિણવિત્થિણ્ણે દુહા લવણસમુદ્દં પુટ્ઢે- પુરત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ઢે, પચ્ચત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ઢે, પળવીસં જોયણાઈં ઉઢ્ઢું ઉચ્ચત્તેણં છસ્સકોસાઈં જોયણાઈં ઉવ્વેહેણં, પળ્ણાસં જોયણાઈં વિક્કખંભેણં । તસ્સ બાહા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં ચત્તારિ અટ્ટાસીણ જોયણસણ સોલસ ય ણ્ણવીસઈંભાગે જોયણસ્સ અદ્ધભાગં ચ આયામેણં પળ્ણત્તા । તસ્સ જીવા ઉત્તરેણં

પાઈળપડીણાયયા દુહા લવણસમુદ્ધં પુટ્ટા-પુરત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્ધં પુટ્ટા, પચ્ચત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્ધં પુટ્ટા, દસ જોયણસહસ્સાઈં સત્ત ય વીસે જોયણસએ દુવાલસ ય એગૂણવીસઙ્ગભાગે જોયણસ્સ આયામેણં । તીસે ધણુપુટ્ઠં દાહિણેણં દસ જોયણસહસ્સાઈં સત્ત ય તેયાલે જોયણસએ પણ્ણરસ ય એગૂણવીસઙ્ગભાગે જોયણસ્સ પરિક્ખેવેણં, રુયગસંઠાણસંઠિએ, સવ્વરયયામએ, અચ્છે જાવ અભિરૂવે પડિરૂવે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં વૈતાહ્ય પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્રની દક્ષિણ દિશામાં, દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં, પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં વૈતાહ્ય પર્વત સ્થિત છે.

તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળો છે. તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ બે દિશામાં લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે પૂર્વી અંતભાગથી પૂર્વી સમુદ્રને અને પશ્ચિમી અંતભાગથી પશ્ચિમી સમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે ૨૫ યોજન ઊંચો, સવા ઇ યોજન (એક ગાઉ અધિક ઇ યોજન) જમીનમાં ઊંડો અને ૫૦ યોજન પહોળો છે. પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં તેની બાહ્ય સાધિક ચારસો અઠ્યાસી યોજન સાડા સોળ કળા (૪૮૮ યોજન)ની પરિઘિરૂપે કે ગોળાઈ રૂપે છે. ઉત્તર દિશામાં આવેલી તેની જીવા પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી છે અને પૂર્વ પશ્ચિમ બે બાજુથી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે. પૂર્વી અંતભાગથી પૂર્વી સમુદ્રને અને પશ્ચિમી અંતભાગથી પશ્ચિમી સમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે જીવાની લંબાઈ સાધિક દસ હજાર સાતસો વીસ યોજન અને બાર કળા (૧૦,૭૨૦ ૩/૪ યોજન)ની છે. દક્ષિણ દિશામાં આવેલું તેનું ધનુઃપૃષ્ઠ દસ હજાર, સાતસો તેંતાલીસ યોજન અને પંદર કળા (૧૦,૭૪૩ ૩/૪ યોજન) ગોળાઈરૂપે છે. તે વૈતાહ્ય પર્વત રૂચક નામના ગળાના આભરણના સંસ્થાને છે.

આ વૈતાહ્ય પર્વત પૂર્ણતયા રજતમય છે, સ્વરૂપ છે યાવત્ મનને ગમે તેવો અને મનમાં વસી જાય તેવો છે.

૧૬ સે ણં ઉભઓ પાસિં દોહિં પઝમવરવેઙ્ગયાહિં દોહિં ય વણસંઢેહિં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખત્તે । તાઓ ણં પઝમવરવેઙ્ગયાઓ અદ્ધજોયણં ઉઢ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, પંચધણુસયાઈં વિક્ખંભેણં, પવ્વયસમિયાઓ આયામેણં । વણ્ણઓ ભાણિયવ્વો । તે ણં વણસંઢા દેસૂણાઈં દો જોયણાઈં વિક્ખંભેણં, પઝમવરવેઙ્ગયાસમગા આયામેણં, કિણ્ણહા કિણ્ણોભાસા વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- તે વૈતાહ્ય પર્વત ઉત્તર અને દક્ષિણ બંને બાજુએ બે પદ્મવરવેદિકા અને બે વનખંડોથી પૂર્ણતઃ ઘેરાયેલો છે. તે પદ્મવરવેદિકા અર્ધ યોજન ઊંચી અને ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળી અને પર્વત જેટલી

લાંબી છે. તે વનખંડો દેશોન બે યોજનના પહોળા છે અને પદ્મવરવેદિકા જેટલા લાંબા છે. તે અતિ સઘન હોવાથી કૃષ્ણવર્ણી અને કૃષ્ણકાંતિવાળા છે વગેરે વર્ણન ઉવવાઈ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

૧૭ વેયઙ્કુસ્સ ણં પવ્વયસ્સ પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં દો ગુહાઓ પળ્ણત્તાઓ-ઉત્તર-દાહિણાયયાઓ પાર્ણપડીણવિત્થિળ્ણાઓ પળ્ણાસં જોયણાં આયામેણં, દુવાલસ જોયણાં વિક્કખંભેણં, અટ્ટુ જોયણાં ઉટ્ટું ઉચ્ચત્તેણં, વડ્ડરામયકવાડોહાડિયાઓ, જમલજુયલ કવાડઘણદુપ્પવેસાઓ ણિચ્ચંધયારતિમિસ્સાઓ વવગયગહચંદ- સૂરળકલ્લજોડસપહાઓ સવ્વરયયામણ અચ્છે જાવ અભિરૂવાઓ પડિરૂવાઓ, તં જહા- તિમિસગુહા ચેવ, ચંડપ્પવાયગુહા ચેવ । તત્થણંદો દેવા મહિઙ્ગીયા, મહજ્જુઈયા, મહાબલા, મહાયસા મહાસોક્ખા મહાણુભાગા પલિઓવમટ્ટિઈયા પરિવસંતિ, તં જહા- કયમાલણ ચેવ ણટ્ટમાલણ ચેવ ।

ભાવાર્થ :- વૈતાલ્ય પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ બંને દિશામાં એક-એક, એમ બે ગુફા છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળી છે. તે ૫૦ યોજન લાંબી, ૧૨ યોજન પહોળી અને આઠ યોજન ઊંચી છે. તે ગુફાઓ હંમેશાં વજ્રરત્નમય દરવાજા(બારણા)થી બંધ રહે છે. સમસ્થિત તે બંને દરવાજા એવા સઘન રીતે બંધ રહે છે કે તે ગુફામાં પ્રવેશ કરવો અશક્ય છે. તે બંને બંધ ગુફાઓ સઘન અંધકારથી વ્યાપ્ત રહે છે. તે ગુફાઓ ગ્રહ, ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રો વગેરેના પ્રકાશથી રહિત હોય છે, તે બંને ગુફાઓ સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ મનને ગમે તેવી અને મનમાં વસી જાય તેવી છે. તે ગુફાઓના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) તિમિસ ગુફા (૨) ખંડ પ્રપાત ગુફા.

ત્યાં મહા ઐશ્વર્યવાન, દ્યુતિમાન, બળવાન, યશસ્વી, સુખી, મહાભાગ્યવાન અને એક પત્યોપમની સ્થિતિવાળા બે અધિપતિ દેવ રહે છે. યથા- (૧) કૃતમાલક (૨) નૃત્તમાલક.

૧૮ તેસિ ણં વળસંડાણં બહુસમરમણિજ્જાઓ ભૂમિભાગાઓ વેયઙ્કુસ્સ પવ્વયસ્સ ઉભઓ પાસિં દસ દસ જોયણાં ઉટ્ટું ઉપ્પજ્જા, એત્થ ણં દુવે વિજ્જાહરસેઢીઓ પળ્ણત્તાઓ-પાર્ણપડીણાયયાઓ ઉદીણદાહિણવિત્થિળ્ણાઓ દસ દસ જોયણાં વિક્કખંભેણં, પવ્વયસમિયાઓ આયામેણં, ઉભઓ પાસિં દોહિં પડમવરવેઈયાહિં દોહિં વળસંડેહિં સંપરિક્કલ્લત્તાઓ । તાઓ ણં પડમવરવેઈયાઓ અદ્ધજોયણં ઉટ્ટું ઉચ્ચત્તેણં, પંચ ધણુસયાં વિક્કખંભેણં, પવ્વયસમિયાઓ આયામેણં, વળ્ણઓ ણેયવ્વો । વળસંડા વિ પડમવરવેઈયાસમગા આયામેણં, વળ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- (વૈતાલ્ય પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ બંને બાજુએ આવેલા) તે વનખંડો-બગીચાઓના રમણીય સમતલ ભૂમિભાગથી બંને બાજુએ દશ-દશ યોજન ઊંચે જઈએ ત્યારે વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ઉત્તર અને દક્ષિણ બંને બાજુએ એક-એક એમ બે વિદ્યાધરની શ્રેણિઓ અર્થાત્ આવાસ પકિતઓ આવી

છે. (બહુ લાંબી અને અત્યલ્પ પહોળી જગ્યાને શ્રેણી કહેવાય છે.) તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળી છે. તે દશ યોજન પહોળી અને પર્વત જેટલી લાંબી છે. તે શ્રેણીઓની બંને બાજુ એક-એક એમ બે પદ્મવર વેદિકા અને બે વનખંડ છે. તે પદ્મવરવેદિકાઓ અર્ધો યોજન ઊંચી, ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળી અને પર્વત જેટલી લાંબી છે. તે વનખંડો વેદિકા જેટલા જ લાંબા છે વગેરે વેદિકા અને વનખંડનું સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૯ વિજ્ઞાહરસેઢીળં ઢંતે ! ઢૂમીળં કેરિસણ આયારઢાવકપડોયારે પળ્ળત્તે ?

ગોયમા ! ઢહુસમરમળિજ્જે ઢૂમિઢાગે પળ્ળત્તે, સે જઢાળામણ- આલિંગ પુકખરેઢ વા જાવ ળાળાવિહપંચવળ્ળેહિં મળીહિં તળેહિં ય ઉવસોઢિણ, તં જઢા- કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ । તત્થ ળં ઢાહિળિલ્લાણ વિજ્ઞાહરસેઢીણ ગગળ વલ્લઢપામોક્ખા પળ્ળાસં વિજ્ઞાહરળગરાવાસા પળ્ળત્તા, ઉત્તરિલ્લાણ વિજ્ઞાહર- સેઢીણ રહ ળેઠર-ચક્કવાલપામોક્ખા સઢિં વિજ્ઞાહરળગરાવાસા પળ્ળત્તા । ંવામેવ સપુવ્વાવરેળં ઢાહિળિલ્લાણ ઉત્તરિલ્લાણ વિજ્ઞાહરસેઢીણ ંગં ઢસુત્તરં વિજ્ઞાહર- ળગરાવાસસયં ઢવતીતિ મક્ખાયં । તે વિજ્ઞાહરળગરા રિઢ્ઢત્થિમિય સમિઢ્ઢા, પમુઢયજળજાળવયા જાવ અઢિરૂવા પઢિરૂવા । તેસુ ળં વિજ્ઞાહરળગરેસુ વિજ્ઞાહરરાયાળો પરિવસંતિ-મહયા-હિમવંતમહંતમલયમંઢરમહિંઢસારા રાયવળ્ળઓ ઢાળિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વિઢાઢર શ્રેણીઓની ભૂમિનું અર્થાત્ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વિઢાઢર શ્રેણીઓનો ભૂમિભાગ ઢણો સમતલ, રમણીય છે. તે ઢોલકના ચર્મઢઢિત ભાગની જેમ સમતલ છે યાવત્ તે અનેક પ્રકારના પંચવર્ણી મણિઓથી યુક્ત છે તથા કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ બંને પ્રકારની તૃણ વનસ્પતિઓથી સુશોભિત છે. દક્ષિણવર્તી વિઢાઢરની શ્રેણીમાં ગગનવલ્લભ વગેરે વિઢાઢરના પચાસ(૫૦) મોઢા નગરો છે અને ઉત્તરવર્તી વિઢાઢરની શ્રેણીમાં રથનુપુર ચક્રવાલ આઢિ સાઢ(ૢ૦) નગરો છે. આ પ્રમાણે દક્ષિણવર્તી અને ઉત્તરવર્તી બન્ને વિઢાઢર શ્રેણીઓના નગરોની સંખ્યા એકસો દશ છે. તે વિઢાઢરના નગર વૈભવશાળી, સુરક્ષિત અને સમૃઢ્ઢ છે. ત્યાં આનંઢ-પ્રમોઢના સાઢનો પ્રચુર માત્રામાં હોવાથી ત્યાંના નિવાસીઓ અને અન્ય ભાગોમાંથી આવેલી વ્યક્તિઓ આનંઢિત રહે તેવા યાવત્ મનોજ્ઞ અને મનમાં વસી જાય તેવા તે નગરો છે.

તે વિઢાઢરના નગરોમાં મહાહિમવંત, મલય, મેરુ અને મહેન્ઢ્ર પર્વતોની જેમ મર્યાઢા કરનાર મહાન- પ્રઢાન વિઢાઢર રાજાઓ નિવાસ કરે છે. તેઓનું સંપૂર્ણ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના કોણિક રાજાના વર્ણનાનુસાર જાણવું.

૨૦ વિજ્ઞાહરસેઢીળં ઢંતે ! મળુયાળં કેરિસણ આયારઢાવકપડોયારે પળ્ળત્તે ?

ગોયમા ! તે ણં મણુયા બહુસંઘયણા બહુસંઠાણા બહુઠ્ઠવત્તપજ્જવા બહુઆઠ્ઠપજ્જવા બહૂં વાસાં આઠં પાલેતિ, પાલિત્તા અપ્પેગ્ગયા ણિરયગામી અપ્પેગ્ગયા તિરિયગામી અપ્પેગ્ગયા મણુયગામી અપ્પેગ્ગયા દેવગામી અપ્પેગ્ગયા સિજ્જંતિ બુજ્જંતિ મુચ્ચંતિ પરિણિવ્વાયંતિ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેતિ ।

તાસિ ણં વિજ્જાહરસેઠીણં બહુસમરમણિજ્જાઓ ભૂમિભાગાઓ વેયઙ્કસ પવ્વયસ્સ ઠમઓ પાસિં દસ દસ જોયણાં ઠઙ્કં ઠપ્પઠ્ઠા, ઇત્થ ણં દુવે આભિઓગ્ગ-સેઠીઓ પણ્ણત્તાઓ- પાઈણપડીણાયયાઓ ઠદીણદાહિણવિત્થિણ્ણાઓ દસ દસ જોયણાં વિક્ખંભેણં, પવ્વયસમિયાઓ આયામેણં, ઠમઓ પાસિં દોહિં પઠમવરવેઙ્ગાહિં દોહિ ય વણસંઠેહિં સંપરિક્ખિત્તાઓ, વણ્ણઓ દોણહવિ, પવ્વયસમિયાઓ આયામેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વિદ્યાધરની શ્રેણીઓના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્યાંના મનુષ્યો વિવિધ સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઈ અને આયુષ્યવાળા હોય છે. અનેક વર્ષનું આયુષ્યપૂર્ણ કરીને કેટલાક વિદ્યાધર મનુષ્યો નરકગતિમાં, કેટલાક તિર્યચગતિમાં, કેટલાક મનુષ્યગતિમાં અને કેટલાક દેવગતિમાં જાય છે અને કેટલાક સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈને પરિનિર્વાણ પામે છે અને સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.

તે વિદ્યાધર શ્રેણીઓના બહુરમણીય સમભૂમિભાગથી દશ-દશ યોજન ઠપર વૈતાઢ્ય પર્વતની બન્ને બાજુએ આભિયોગિક દેવોની અર્થાત્ જૃંભક જાતિના વ્યંતર દેવ વિશેષોની બે શ્રેણીઓ- આવાસપંક્તિઓ છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી અને ઠત્તર-દક્ષિણ પહોળી છે. તે બન્ને શ્રેણીઓ બંને બાજુએ એક એક, એમ કુલ બે પદ્મવર વેદિકાઓ અને બે વનખંડોથી આવૃત્ત છે. તે વેદિકાઓ અને વનખંડની લંબાઈ પર્વતની સમાન છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૨૧ આભિઓગ્ગસેઠીણં ઠંતે ! કેરિસે આયારભાવપડોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ તણેહિં ઠવસોભિે । તાસિ ણં આભિઓગ્ગસેઠીણં તત્થ તત્થ દેસે તહિં તહિં બહવે વાણમંતરા દેવા ય દેવીઓ ય આસયંતિ જાવ કઢાણં કમ્માણં કલ્લાણ ફલવિત્તિવિસેસં પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ।

તાસુ ણં આભિઓગ્ગસેઠીસુ સક્કસ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો સોમજમવરુણવેસમણ કાઙ્ગયાણં આભિઓગ્ગાણં દેવાણં બહવે ભવણા પણ્ણત્તા । તે ણં ભવણા બાહિં વટ્ટા અંતો ચઠરંસા, વણ્ણઓ ।

તત્થ ણં સવ્કસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો સોમજમવરુણવેસમણ્ણકાઙ્ગાયાણં બહવે આભિઓગ્ગા દેવા મહિઙ્ગિયા જાવ પલિઓવમટ્ઠિઙ્ગિયા પરિવસંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આભિયોગિક શ્રેણીઓનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે આભિયોગિક દેવોની શ્રેણીઓનો સમતલ રમણીય ભૂમિભાગ છે યાવત્ તે ક્ષેત્ર અકૃત્રિમ અને કૃત્રિમ(મનુષ્ય કૃત) બંને પ્રકારની તૃણ વનસ્પતિઓથી સુશોભિત છે.

તે આભિયોગિક દેવોની શ્રેણીઓના સ્થાનોમાં અનેક વ્યંતર દેવ-દેવીઓ આવે છે યાવત્ પોતાના પૂર્વકૃત પુણ્ય કર્મોના ફળનો ઉપભોગ કરતાં વિચરે છે.

તે આભિયોગિક શ્રેણીઓમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકના સોમ, યમ, વરુણ, વૈશ્રમણ આદિ ચાર લોકપાલ દેવોના આભિયોગિક-સેવક દેવોના ઘણા ભવનો છે. તે ભવન બહારથી ગોળ અને અંદરથી ચોરસ છે. ભવનોનું વર્ણન અન્ય સૂત્રથી જાણવું.

ત્યાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકના અત્યંત ઋદ્ધિ સંપન્ન યાવત્ એકપલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ નામના લોકપાલ દેવોના સેવક દેવો નિવાસ કરે છે.

૨૨ તાસિ ણં આભિઓગ્ગસેઠ્ઠીણં બહુસમરમણિજ્જાઓ ભૂમિભાગાઓ વેયઙ્ગુસ્સ પવ્વયસ્સ ઉભઓ પાસિં પંચ પંચ જોયણાંઙ્ગુ ડહ્મં ઉપ્પજ્જતા, એત્થ ણં વેયઙ્ગુસ્સ પવ્વયસ્સ સિહરતલે પણ્ણત્તે- પાઈણપડિણાયે, ઉદીણદાહિણવિત્થિણ્ણે દસ જોયણાંઙ્ગુ વિક્કખંભેણં, પવ્વયસમગે આયામેણં । સે ણં એક્કાએ પડમવરવેઙ્ગિયાએ એક્કેણં વણસંઢેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિખત્તે । પમાણં વણ્ણઓ દોણ્ણંપિ ।

ભાવાર્થ :- વૈતાલ્ય પર્વતની બન્ને બાજુએ તે આભિયોગિક શ્રેણીઓના રમણીય, સમતલ ભૂમિભાગથી પાંચ-પાંચ યોજન ઉપર વૈતાલ્યપર્વતનું શિખરતલ છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળું છે. તેની પહોળાઈ દશ યોજન છે, લંબાઈ પર્વત જેટલી છે. તે એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડથી ચારે બાજુથી ઘેરાયેલું છે. તે બન્નેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૨૩ વેયઙ્ગુસ્સ ણં ભંતે! પવ્વયસ્સ સિહસ્તલસ્સ કેરિસાએ આયાસ્ભાવપડોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે । સે જહાણામએ- આલિંગપુક્કખરેઙ્ગુ વા જાવ ણાણાવિહપંચવણ્ણેહિં મણીહિં તણેહિ ય ઉવસોભિએ । વાવીઓ, પુક્કખરિણીઓ જાવ વાણમંતરા દેવા ય દેવીઓ ય આસયંતિ જાવ પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૈતાલ્ય પર્વતના શિખરતલનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને રમણીય છે. તે ચર્મમઢિત મૃદંગ જેવો સમતલ છે. યાવત્ બહુવિધ પંચરંગી મણિઓથી અને તૃણોથી શોભિત છે. ત્યાં અનેક વાવડીઓ, સરોવરો વગેરે છે યાવત્ ત્યાં અનેક વાણવ્યંતર દેવ-દેવીઓ આવે છે યાવત્ પૂર્વકૃત પુણ્ય કર્મોના ફળનો ઉપભોગ કરતાં વિચરે છે.

૨૪ જંબુદીવે ણં ધંતે ! દીવે ભારહે વાસે વેયઙ્કપવ્વે કઙ્ કૂડા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ણવ કૂડા પણ્ણત્તા, તં જહા- સિદ્ધાયત્તણ્ણકૂડે દાહિણ્ણહરહકૂડે ઁંડપ્પવાયગુહાકૂડે માણિભદ્ધકૂડે વેયઙ્કકૂડે પુણ્ણભદ્ધકૂડે તિમિસગુહાકૂડે ઉત્તરહરહકૂડે વેસમણ્ણકૂડે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વત પર કેટલા કૂટ(શિખર) છે ?

હે ગૌતમ ! નવ કૂટ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ (૨) દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ (૩) ખંડ પ્રપાત ગુફાકૂટ (૪) માણિભદ્ર કૂટ (૫) વૈતાલ્ય કૂટ (૬) પૂર્ણભદ્ર કૂટ (૭) તિમિસ ગુફા કૂટ (૮) ઉત્તરાર્ધ ભરત કૂટ (૯) વૈશ્રમણ કૂટ.

૨૫ કહિં ણં ધંતે ! જંબુદીવે દીવે ભારહે વાસે વેયઙ્કપવ્વે સિદ્ધાયત્તણ્ણકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પુરત્થિમલવણસમુદ્ધસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, દાહિણ્ણહરહકૂડસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદીવે દીવે ભારહે વાસે વેયઙ્કે પવ્વે સિદ્ધાયત્તણ્ણકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે- છ સક્કોસાં જોયણાં ઉઙ્કં ઉચ્ચત્તેણં, મૂલે છ સક્કોસાં જોયણાં વિક્કખંભેણં, મજ્ઙ્ઙે દેસૂણાં પંચ જોયણાં વિક્કખંભેણં, ઉવરિ સાંરેગાં તિણ્ણિ જોયણાં વિક્કખંભેણં, મૂલે દેસૂણાં વીસં જોયણાં પરિક્કહેવેણં, મજ્ઙ્ઙે દેસૂણાં પણ્ણરસ જોયણાં પરિક્કહેવેણં, ઉવરિં સાંરેગાં ણવ જોયણાં પરિક્કહેવેણં, મૂલે વિત્થિણ્ણે, મજ્ઙ્ઙે સંખિત્તે, ઉપ્પિ તણુએ ગોપુચ્છસંઠાણસંઠિએ, સવ્વરયણામએ અચ્છે જાવ અભિરૂવે પઢિરૂવે । સે ણં એગાએ પડમવરવેઙ્ગાએ એગેણ ય વણસંઢેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિખિત્તે, પમાણં વણ્ણઓ દોણ્ણંપિ ।

સિદ્ધાયત્તણ્ણકૂડસ્સ ણં ઉપ્પિ બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે, સે જહાણામએ આલિંગપુક્કહેઙ્ગે વા જાવ વાણમંતરા દેવા ય દેવીઓ ય જાવ પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર, પૂર્વદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટની પૂર્વમાં સિદ્ધાયતન નામનું કૂટ છે. તે સવા છ યોજન ઊંચું, મૂળભાગમાં સવા છ યોજન પહોળું, મધ્યમાં દેશોન પાંચ યોજન અને ઉપર સાધિક ત્રણ યોજન પહોળું છે. તેની પરિધિ મૂળમાં દેશોન ૨૦ યોજન, મધ્યમાં દેશોન ૧૫ યોજન અને ઉપર સાધિક નવ યોજનની છે. આ કૂટ મૂળમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત-સાંકડું અને ઉપર પાતળું છે. તે ગોપુર્ય્ય સંસ્થાને(આકારે) સંસ્થિત છે. તે સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ મનોજ અને મનોહર છે. તે કૂટ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડથી પરિવેષ્ટિત છે. તે બંનેનું પ્રમાણ વગેરે વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

સિદ્ધાયતન કૂટની ઉપર મૃદંગના ચર્મ મઢિત ભાગ જેવો અતિ સમતલ રમણીય ભાગ છે વગેરે પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ ત્યાં વાણવ્યંતર દેવ-દેવીઓ પૂર્વકૃત પુણ્ય ફળનો ઉપભોગ કરતાં વિચરણ કરે છે.

૨૬ તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાગે, એથ ણં મહં એગે સિદ્ધાયતણે પણ્ણત્તે-કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં વિક્કખંભેણં, દેસૂણં કોસં ઉહ્હં ઉચ્ચત્તેણં, અણેગખંભસયસણિવિટ્ટે ખલ્લભુગ્ગયસુકયવહ્હરવેહ્હયા તોરણવરરહ્હય-સાલભંજિયસુસિલિટ્ટવિસિટ્ટલટ્ટસંઠિયપસત્થવેરુલિયવિમલ-ખંભે ણાણામણિ-રયણ-ખચિય-ઉજ્જલ-બહુસમ-સુવિભત્ત-ભૂમિભાગે, ઈહામિગ-ઉસ-ભતુર-ગણ-મગર-વિહગ-વાલગ-કિણ્ણ-રુ-સર-ભ-ચ-મ-ર-કું-જ-ર-વ-ળ-લ-ય-પ-ઝ-મ-લ-ય-ભ-ત્તિ-ચિ-ત્તે-કં-ચ-ણ-મ-ણિ-ર-ય-ણ-થૂ-ભિ-યા-એ, ણાણા-વિ-હ-પં-ચ-વ-ણ-ઘં-ટા-પ-ડા-ગ-પ-રિ-મં-ડિ-ય-ગ-ગ-સિ-હ-રે-ધ-વ-લે-મ-રી-ઙ્ક-વ-યં-વિ-ણિ-મ્મુ-યં-તે-લા-ઉ-લ્લો-હ્હ-ય-મ-હિ-એ-જા-વ-હ્હ-યા ।

ભાવાર્થ :- તે બહુરમણીય સમતલ ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક સિદ્ધાયતન છે. તે એક ગાઉ લાંબુ, અર્ધ ગાઉ પહોળું અને દેશોન(કંઈક ન્યૂન) એક ગાઉ ઊંચું છે. તે અનેક સો થાંભલાઓ ઉપર સ્થિત છે. તે સ્તંભો, સ્તંભગત સુરચિત વજ્ર વેદિકાઓ, તોરણો, શ્રેષ્ઠ, મનને આનંદિત કરનારી શાલભંજિકા અર્થાત્ પુતળીઓથી સુશોભિત છે. તે સ્તંભો સારી રીતે જોડેલા; વિલક્ષણ; સ્નિગ્ધ, સુંદર આકારવાળા, ઉત્તમ વૈદૂર્યમણિમય અને વિમળ છે. તેનો(સિદ્ધાયતનનો) ભૂમિભાગ અનેક પ્રકારના મણિઓ અને રત્નોથી જડેલો છે, ઉજ્જવળ, સમતલ અને સુવિભક્ત છે. તે ઈહામૃગ-વરૂ, વૃષભ-બળદ, ઘોડા, મનુષ્ય, મગર, પક્ષી, સર્પ, કિત્તર, કસ્તુરી મૃગ, શરભ(અષ્ટાપદ), ચમરી ગાય, હાથી, વનલતા અને પદ્મલતા વગેરેના ચિત્રોથી અંકિત છે. તેની સ્તૂપિકા(શિખર) સુવર્ણ, મણિ અને રત્નોથી નિર્મિત છે. તે શિખરનો અગ્રભાગ પંચવર્ણી મણિઓ, અનેક પ્રકારની ઘંટાઓ અને પતાકાથી શોભિત છે. તે સિદ્ધાયતન શ્વેત છે અને શ્વેતપ્રભા(કિરણોને) ફેલાવે છે. ત્યાંની ભૂમિ લીંપેલી અને દિવાલો ધોળેલી હોય છે. યાવત્ તે સિદ્ધાયતનની ઉપર અનેક ધજાઓ ફરફરતી હોય છે વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રાનુસાર જાણવું.

૨૭ કહિ ણં ભંતે ! વેયઙ્ઠે પવ્વે દાહિણઙ્ઠુભરહકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ઁંડપ્પવાયકૂડસ્સ પુરત્થિમેણં, સિદ્ધાયતણકૂડસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં વેયઙ્ઠુપવ્વે દાહિણઙ્ઠુભરહકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે । સિદ્ધાયતણકૂડપ્પમાણસરિસે જાવ વિહરંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વૈતાલ્ય પર્વત પર દક્ષિણાર્ધ ભરત નામનું કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ખંડ પ્રપાત કૂટની પૂર્વમાં અને સિદ્ધાયતન કૂટની પશ્ચિમમાં વૈતાલ્ય પર્વતનું દક્ષિણાર્ધ ભરત નામનું કૂટ છે. તેનું પરિમાણ આદિ સંપૂર્ણ વર્ણન સિદ્ધાયતન કૂટની સદશ જ છે યાવત્ અનેક દેવ-દેવીઓ ત્યાં વિચરે છે.

૨૮ તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ, એત્થ ણં મહં એગે પાસાયવડેસએ પણ્ણત્તે- કોસં ઁડ્ઢં ઁચ્ચત્તેણં, અદ્ધકોસં વિક્કખંભેણં, અબ્ભુગ્ગયમૂસિય પહસિએ જાવ અભિરૂવે પડિરૂવે ।

તસ્સ ણં પાસાયવડેસગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ, એત્થ ણં મહં એગા મણિપેઢિયા પણ્ણત્તા- પંચ ધણુસયાઇં આયામવિક્કખંભેણં, અઙ્ઠાઇજ્જાહિં ધણુસયાઇં બાહલ્લેણં, સવ્વમણિમઈં । તીસે ણં મણિપેઢિયાએ ઁપ્પિં સિંહાસણં પણ્ણત્તં, સપરિવારં ભાણિયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટના અતિ સમતલ, સુંદર ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક ઉત્તમ પ્રાસાદવતંસક(મહેલ) છે. તે એક ગાઉ ઊંચો અને અર્ધો ગાઉ લાંબો-પહોળો છે. તેમાંથી નીકળતાં તેજોમય કિરણોથી તે જાણે હસતો હોય તેવો લાગે છે યાવત્ તે મનોજ્ઞ અને મનમાં વસી જાય તેવો છે. તે મહેલની બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ મણિપીઠિકા છે. તે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબી, પહોળી અને અઢીસો ધનુષ્ય જાડી છે. તે સંપૂર્ણ મણિમય છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક સિંહાસન છે. તે સિંહાસન તથા દેવ પરિવારનું વિસ્તૃત વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

૨૯ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- દાહિણઙ્ઠુભરહકૂડે દાહિણઙ્ઠુભરહકૂડે ?

ગોયમા ! દાહિણઙ્ઠુભરહકૂડે ણં દાહિણઙ્ઠુભરહે ણામં દેવે મહિઙ્ઠીએ જાવ પલિઓવમટ્ટિઈએ પરિવસઈ । સે ણં તત્થ ચઁણ્ઠં સામાણિયસાહસ્સીણં ચઁણ્ઠં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિણ્ઠં પરિસાણં સત્તણ્ઠં અણિયાણં સત્તણ્ઠં અણિયાહિવઈણં, સોલસણ્ઠં આયરક્ક-દેવસાહસ્સીણં દાહિણઙ્ઠુભરહકૂડસ્સ દાહિણઙ્ઠાએ રાયહાણીએ, અણ્ણેસિંં બહૂણં દેવાણ ય દેવીણ ય જાવ વિહરઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટને દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ ઉપર અત્યંત ઋદ્ધિશાળી તથા એક પલ્યોપમની સ્થિતિ-વાળા દક્ષિણાર્ધ ભરત નામના દેવ રહે છે. તે દેવ ચાર હજાર સામાનિક દેવ, પોતાના પરિવારથી પરિવૃત્ત ચાર અગ્રમહિષીઓ, ત્રણ પરિષદ, સાત સેનાઓ, સાત સેનાપતિ, સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવ અને બીજા ઘણાં દેવ-દેવીઓ પર અધિપતિપણું કરતાં સુખપૂર્વક નિવાસ કરે છે, વિચરણ કરે છે.

૩૦ કહિ ણં મંતે ! દાહિણઙ્ગુભરહકૂડસ્સ દેવસ્સ દાહિણઙ્ગુ ભરહા ણામં રાયહાણી પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દક્ષિણેણં તિરિયમસંખેજ્જદીવસમુદ્દે વીર્ડવહ્તા, અણ્ણમિ જંબુદ્દીવે દીવે દાહિણેણં બારસ જોયણ્ણ-સહસ્સાઈં ઓગાહિત્તા, એથ્થ ણં દાહિણઙ્ગુભરહકૂડસ્સ દેવસ્સ દાહિણઙ્ગુભરહા ણામં રાયહાણી ભાણિયવ્વા જહા વિજયસ્સ દેવસ્સ । એવં સવ્વકૂડા ણેયવ્વા જાવ વેસમણ્ણકૂડે, પરોપ્પરં પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં, ઇમેસિં વણ્ણાવાસે ગાહા-

મજ્જા વેયઙ્ગુસ્સ ડ, કણગમયા તિણ્ણિ હોંતિ કૂડા ડ ।

સેસા પવ્વયકૂડા, સવ્વે રયણામયા હોંતિ ॥

માણિભદ્દકૂડે વેયઙ્ગુકૂડે પુણ્ણભદ્દકૂડે એ તિણ્ણિ કૂડા કણગમયા સેસા છપ્પિ રયણામયા । દોણ્ણં વિસરિસણામયા દેવા-કયમાલએ ચેવ ણટ્ટમાલએ ચેવ, સેસાણં છણ્ણં સરિસણામયા ।

જણ્ણામયા ય કૂડા, તણ્ણામા ખલુ હવંતિ તે દેવા ।

પલિઓવમટ્ટિઈયા, હવંતિ પત્તેયં પત્તેયં ॥

રાયહાણીઓ- જંબુદ્દીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણેણં તિરિયં અસંખેજ્જ-દીવસમુદ્દે વીર્ડવહ્તા અણ્ણમ્મિ જંબુદ્દીવે દીવે બારસ જોયણ્ણ-સહસ્સાઈં ઓગાહિત્તા, એથ્થ ણં રાયહાણીઓ ભાણિયવ્વાઓ વિજયરાયહાણી સરિસિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ નામના દેવની દક્ષિણાર્ધ ભરત નામની રાજધાની ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરીને જઈએ ત્યારે ત્યાં બીજો જંબુદ્વીપ નામનો દ્વીપ આવે છે. તે દ્વીપની દક્ષિણ દિશામાં બાર હજાર યોજન દૂર દક્ષિણાર્ધભરતકૂટ દેવની દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ નામની રાજધાની છે. તેનું વર્ણન વિજયદેવની રાજધાનીની સમાન જાણવું. આ રીતે વૈશ્રમણ્ણકૂટ સુધીના સર્વ કૂટોનું વર્ણન છે. તે અનુક્રમે પૂર્વથી પશ્ચિમ

તરફ સ્થિત છે. તેના વર્ણનની એક ગાથા છે—

ગાથાર્થ— વૈતાલ્ય પર્વતની મધ્યના ત્રણ કૂટ સુવર્ણમય છે, બાકીના બધા કૂટ રત્નમય છે.

માણિભદ્રકૂટ, વૈતાલ્યકૂટ અને પૂર્ણભદ્રકૂટ, આ ત્રણ કૂટ સુવર્ણમય છે અને શેષ છ કૂટ રત્નમય છે. તિમિસ્રકૂટ અને ખંડપ્રપાત કૂટ, આ બે કૂટ ઉપર કૃતમાલક અને નૃત્તમાલક નામનાં કૂટથી જુદા નામવાળા બે દેવ રહે છે. શેષ છ કૂટો પર કૂટ સદશ નામવાળા દેવો છે.

ગાથાર્થ— જે નામ કૂટોના છે તે જ નામ તેના અધિપતિ દેવોના છે. તે બધા એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા છે.

રાજધાનીઓ— મંદર પર્વતની દક્ષિણમાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રોને પાર કર્યા પછી બીજા જંબૂદ્વીપમાં, બાર હજાર યોજન અંદર જઈએ ત્યાં તેની રાજધાનીઓ છે, તેનું વર્ણન વિજયા રાજધાની સમાન કહેવું જોઈએ.

૩૧ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ वेयङ्गे पव्वए, वेयङ्गे पव्वए ?

ગોયમા ! વેયઙ્ગે ણં પવ્વણ ભરહં વાસં દુહા વિભયમાણે-વિભયમાણે ચિટ્ઠિહ, તં જહા- દાહિણઙ્ગુભરહં ચ ઉત્તરઙ્ગુભરહં ચ । વેયઙ્ગુગિરિકુમારે ય ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગીણ જાવ પલિઓવમટ્ટિઈણ પરિવસઈ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! एवं वुच्चइ- वेयङ्गे पव्वए वेयङ्गे पव्वए ।

અદુત્તરં ચ ણં ગોયમા ! વેયઙ્ગુસ્સ પવ્વયસ્સ સાસણ ણામધેજ્જે પણ્ણત્તે । જં ણ કયાઈ ણ આસિ, ણ કયાઈ ણ અત્થિ, ણ કયાઈ ણ ભવિસ્સઈ, ભુવિં ચ, ભવઈ ય, ભવિસ્સઈ ય, ધુવે ણિયણ સાસણ અક્ખણ અવ્વણ અવટ્ટિણ ણિચ્ચે ।

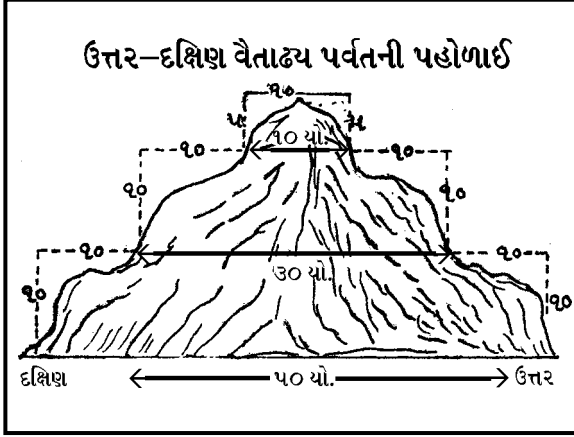
ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! વૈતાલ્ય પર્વતને "વૈતાલ્યપર્વત" કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! વૈતાલ્ય પર્વત ભરતક્ષેત્રને દક્ષિણાર્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્ધ ભરત નામના બે ભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. તેના ઉપર વૈતાલ્યગિરિકુમાર નામના પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવ નિવાસ કરે છે. હે ગૌતમ ! તેથી તે પર્વતને વૈતાલ્ય પર્વત કહે છે.

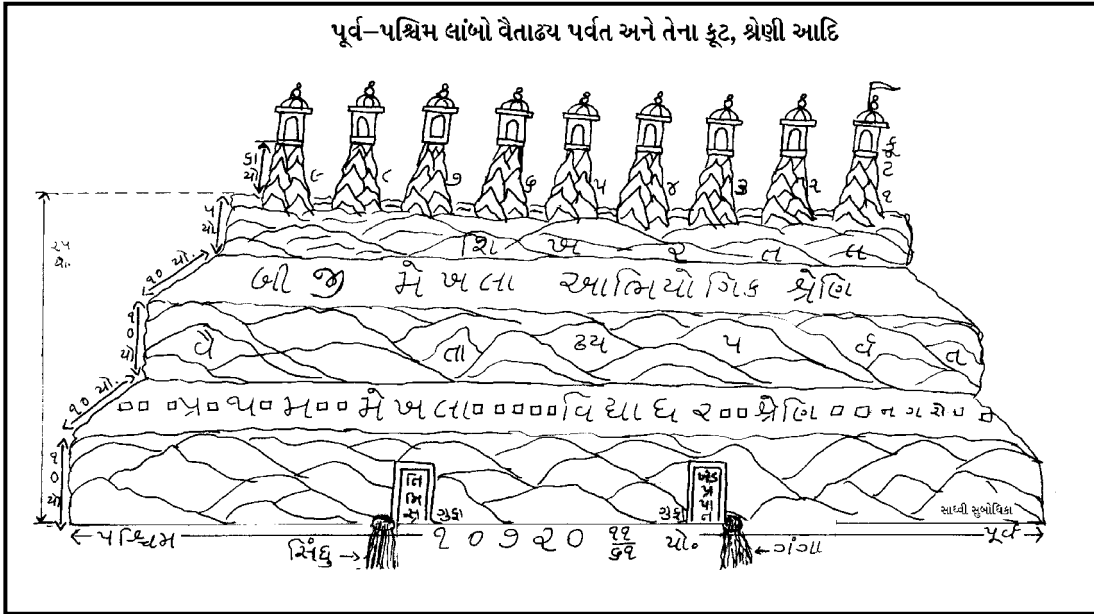
હે ગૌતમ ! તે ઉપરાંત વૈતાલ્ય પર્વતનું નામ શાશ્વત છે અર્થાત્ આ નામ ક્યારે ય ન હતું, નથી, અને રહેશે નહીં તેમ નથી. તે ભૂતકાલમાં હતું, વર્તમાને છે અને ભવિષ્યમાં રહેશે. તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં વૈતાલ્ય પર્વત અને તેના ઉપર સ્થિત વિદ્યાધરોના નગરો, વ્યંતરદેવોના નિવાસ—સ્થાનરૂપ કૂટો વગેરેનું વર્ણન છે.

જંબૂદ્વીપમાં વૈતાહ્ય પર્વતનું સ્થાન :-
જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં અર્થાત્ હિમવંત પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં ૨૩૮ યોજન અને ૩ કળા અને લવણ સમુદ્રથી ઉત્તર દિશામાં ૨૩૮ યોજન ૩ કળા દૂર, રુપ્યમય વૈતાહ્ય પર્વત સ્થિત છે. તે પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબો છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ બંને બાજુએ જંબૂદ્વીપની જગતીને ભેદીને લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. દક્ષિણમાં દક્ષિણાર્ધ ભરત છે, ઉત્તરમાં ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્ર છે.

વૈતાહ્ય પર્વત પ્રમાણ :-

જીવા	પહોળાઈ	ઊંડાઈ	ઊંચાઈ	ઈષુ	બાહા	ધનુ:પૃષ્ઠ	સ્વરૂપ	સંસ્થાન
૧૦,૭૨૦ યો. ૧૨ કળા	૫૦ યો.	૩૫ યો.	૨૫ યો.	૨૮૮ યો. ૩ કળા	૪૮૮ યો. ૧૬૫ કળા	૧૦,૭૪૩ યો. ૧૫ કળા	૨૪૩૫૫	૩૫૬ નામના આભૂષણ જેવું

પહોળાઈ :- વૈતાહ્ય પર્વત ૫૦ યોજન પહોળો છે. ૧૦ યોજન ઊંચે તેની બંને બાજુએ ૧૦-૧૦ યોજન પહોળી મેખલા-કટી સ્થાનીય સમતલ ભૂમિભાગ છે. તેના ૨૦ યોજન બાદ થતાં અહીં પર્વતની

પહોળાઈ ૩૦ યોજન રહે છે.

ત્યાંથી ૧૦ યોજન ઊંચે, પર્વતની બંને બાજુએ ૧૦-૧૦ યોજન પહોળી બીજી મેખલા છે. તેના ૨૦ યોજન બાદ થતાં અહીં પર્વતની પહોળાઈ ૧૦ યોજન રહે છે.

ત્યાંથી પાંચ યોજનની ઊંચાઈ પર્યંત વૈતાહ્ય ૧૦ યોજન પહોળો છે. તે શિખરતલ ઉપર પર્વતના ૯ કૂટ-શિખરો છે. આ રીતે વૈતાહ્યના ત્રણ ખંડ થાય છે.

વૈતાહ્યના ત્રણ ખંડ :-

ત્રણ વિભાગ	લંબાઈ	ઊંચાઈ	પહોળાઈ
પ્રથમ ખંડ	૧૦,૭૨૦ ૧/૨ યો.	૧૦ યોજન	૫૦ યોજન
બીજો ખંડ	૧૦,૭૨૦ ૧/૨ યો.	૧૦ યોજન	૩૦ યોજન
ત્રીજો ખંડ	૧૦,૭૨૦ ૧/૨ યો.	૫ યોજન	૧૦ યોજન

આ રીતે વૈતાહ્ય પર્વત ૨૫ યોજન ઊંચો છે અને તેના ઉપર સવા છ યોજન ઊંચા, સવા છ યોજન લાંબા-પહોળા નવ શિખરો છે.

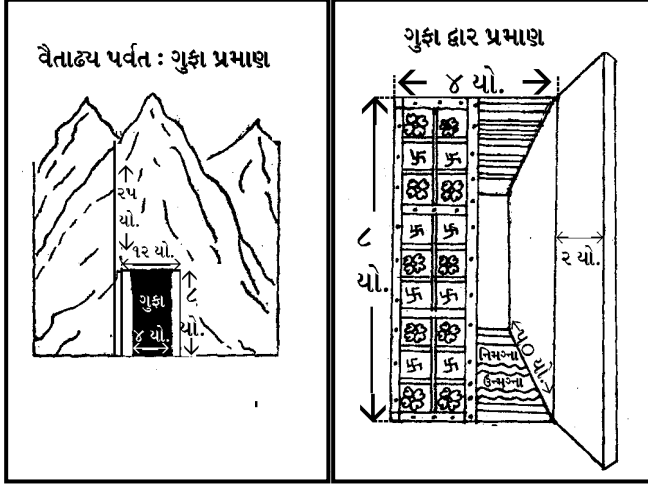
ઊંડાઈ :- પર્વતો ઊર્ધ્વ દિશામાં ઊંચા હોય છે, તેમ જમીનમાં ઊંડા પણ હોય છે. તે તેનો પાયો છે, મૂળ છે. અઢીદ્વીપના મેરુ પર્વત સિવાયના બધા પર્વતો પોતાની ઊંચાઈના ચોથા ભાગ જેટલા જમીનમાં ઊંડા છે. વૈતાહ્ય પર્વત ૨૫ યોજન ઊંચો છે. તેનો ચોથો ભાગ એટલે સવા છ યોજન જમીનમાં ઊંડો છે.

બાહા :- વૈતાહ્ય પર્વતનું ધનુઃપૃષ્ઠ મોટું છે અને દક્ષિણાર્ધ ભરતનું ધનુઃપૃષ્ઠ નાનું છે, તેથી તેને બાહા સંભવે છે.

બાહાનું પ્રમાણ કાઢવાની રીત :- મોટા ધનુઃપૃષ્ઠમાંથી નાના ધનુઃપૃષ્ઠને બાદ કરતાં જે સંખ્યા આવે તેનું અર્ધુ કરતા જે સંખ્યા આવે તે બાહા કહેવાય છે.

વૈતાહ્યનું મહાધનુઃપૃષ્ઠ		- ભરતાર્ધનું લઘુ ધનુઃપૃષ્ઠ		=	પ્રાપ્ત સંખ્યા	અર્ધુ કરતા પ્રાપ્ત બાહા
૧૦,૭૪૩ ૧/૨	-	૯,૭૬૬ ૧/૨	=	૯૭૭ ૧/૨	૪૮૮ ૧/૪	
યોજન		યોજન		યોજન	યોજન	

વૈતાહ્ય પર્વતની ગુફાઓ :- વૈતાહ્ય પર્વતની પૂર્વ દિશામાં ખંડપ્રપાત અને પશ્ચિમ દિશામાં તિમિસ ગુફા છે. આ ગુફાઓ ઉત્તર અને દક્ષિણ ભરતાર્ધને જોડતા માર્ગ જેવી છે. આ ગુફા ઉત્તર-દક્ષિણ ૫૦

યોજન લાંબી છે. પૂર્વ-પશ્ચિમ ૧૨ યોજન પહોળી અને ૮ યોજન ઊંચી છે.

આ ગુફાની ઉત્તર-દક્ષિણ બંને બાજુએ ૪ યોજન પહોળા અને આઠ યોજન ઊંચા વજ્રમય દ્વાર છે અને તે દ્વારથી ગુફા બંધ રહે છે. ચક્રવર્તી દિગ્વિજય સમયે તેના દ્વાર ખોલાવે છે અને માત્ર ચક્રવર્તીના જીવન પર્યત જ તે દ્વાર ખુલા રહે છે.

આ બંને ગુફામાં ત્રણ-ત્રણ યોજનની વિસ્તૃત ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના

નામની બે નદીઓ ગુફાની એક દિવાલમાંથી પ્રવેશી બીજી દિવાલમાંથી બહાર નીકળી ગંગા, સિંધુમાં મળી જાય છે.

તિમિસ્ર ગુફાના અધિપતિ કૃતમાલક દેવ છે અને ખંડપ્રપાતા ગુફાના અધિપતિ નૃતમાલક દેવ છે વગેરે વર્ણન સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

વિદ્યાધર શ્રેણીઓ :- વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર ૧૦ યોજન ઊંચે, પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણ બંને બાજુએ એક-એક, એમ બે વિદ્યાધરની શ્રેણીઓ છે. તે પર્વત જેટલી લાંબી અને ૧૦-૧૦ યોજન પહોળી છે. પર્વતની આ મેખલા અર્થાત્ કટીભાગ જેવા સપાટ ભૂમિભાગ ઉપર વિદ્યાધર મનુષ્યોના પંક્તિબદ્ધ નગરો છે અને ત્યાં વિદ્યાધર મનુષ્યો નિવાસ કરે છે. દક્ષિણમાં ૫૦ અને ઉત્તરમાં ૬૦ વિદ્યાધરોના નગરો છે. વિદ્યાધર મનુષ્યો ત્યાં રહેતા હોવાથી તે વિદ્યાધર શ્રેણીના નામે પ્રસિદ્ધ છે.

વૈતાહ્ય પર્વત પર વિદ્યાધર અને આભિયોગિક દેવોના આવાસો :-

નામ	દિશા	પર્વતની ઊંચાઈએ	લાંબાઈ	પહોળાઈ	વેદિકા સંખ્યા	વન ખંડ	નગર
વિદ્યાધર શ્રેણી	ઉત્તર/દક્ષિણ	૧૦ યોજન	સાધિક ૧૦,૭૨૦ યોજન	૧૦ યોજન	બે	બે	૬૦/૫૦
આભિયોગિક શ્રેણી	ઉત્તર/દક્ષિણ	૨૦ યોજન	સાધિક ૧૦,૭૨૦ યોજન	૧૦ યોજન	બે	બે	-

આભિયોગિક શ્રેણીઓ :- વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર વિદ્યાધર શ્રેણીથી ૧૦ યોજન ઊંચે અર્થાત્ પર્વતની ૨૦ યોજનની ઊંચાઈ પર, પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણ બંને દિશામાં એક-એક, એમ બે આભિયોગિક શ્રેણીઓ છે. તે પર્વત જેટલી લાંબી અને ૧૦-૧૦ યોજન પહોળી છે. પર્વતની આ મેખલા ઉપર લોકપાલ દેવોના

આભિયોગિક = સેવક દેવોના પંક્તિબદ્ધ નિવાસ સ્થાનો છે. તેમાં મુખ્યતયા વ્યંતર જાતિના જૃંભક દેવો નિવાસ કરે છે. અહીં આભિયોગિક દેવો રહેતા હોવાથી તે આભિયોગિક શ્રેણીના નામે પ્રખ્યાત છે.

વૈતાહ્ય પર્વતનું શિખરતલ :- વૈતાહ્યપર્વત ઉપર આભિયોગિક શ્રેણીથી પાંચ યોજન ઉપર અર્થાત્ વૈતાહ્ય પર્વતની ૨૫ યોજનની ઊંચાઈ ઉપર વૈતાહ્ય પર્વતનું શિખરતલ છે. તે ૧૦ યોજન પહોળું છે. અહીં વૈતાહ્ય પર્વતની પહોળાઈ પણ ૧૦ યોજનની જ છે. શિખરતલ વૈતાહ્ય પર્વત જેટલી લંબાઈ ધરાવે છે. આ શિખરતલ પર જ વૈતાહ્ય પર્વતના નવ કૂટ-શિખરો આવેલા છે.

વૈતાહ્ય પર્વતના કૂટ :- વૈતાહ્ય પર્વતના શિખરતલ ઉપર પૂર્વદિશાથી શરૂ કરી પશ્ચિમ તરફ અનુક્રમે નવકૂટ છે. (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ (૨) દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ (૩) ખંડપ્રપ્રાત ગુફાકૂટ (૪) માણિભદ્રકૂટ (૫) વૈતાહ્યકૂટ (૬) પૂર્ણભદ્રકૂટ (૭) તિમિસ્ર ગુફાકૂટ (૮) ઉત્તરાર્ધ ભરતકૂટ (૯) વૈશ્રમણ કૂટ.

વૈતાહ્ય પર્વતના નવ કૂટ :-

સમાન વિગત						
કૂટ	ઊંચાઈ	પહોળાઈ	પરિધિ	આકાર	દેવ પરિવાર	રાજધાની
નવ કૂટ	૬૫ યો.	મૂળ-૬૫ યો. મધ્ય-૫ યો. ઉપર-સાધિક ૩ યો.	મૂળ-દેશોન ૨૦ યો. મધ્ય-દેશોન ૧૫ યો. ઉપર-સાધિક ૯ યો.	ગોપુરુષ્ઠ	અગ્રમહિષી-૪ સામાનિક-૪૦૦૦ આત્મરક્ષક-૧૬૦૦૦ પરિષદ-૩ સેના-સેનાપતિ-૭	બીજા જંબૂદ્વીપમાં
અસમાન વિગત						
કૂટ	નિર્મિત	પ્રાસાદા દિ.		અધિષ્ઠાયક દેવ		
નવ કૂટ	૧, ૨, ૩, ૭, ૮, ૯, (૬ કૂટ) કૂટ રત્નમય ૪, ૫, ૬, (૩ કૂટ) કૂટ સુવર્ણમય	સિદ્ધાયતનકૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન ઊંચાઈ-દેશોન ૧ ગાઉ લંબાઈ-૧ ગાઉ પહોળાઈ-૦૧૧ ગાઉ	શેષ નવકૂટ ઉપર દેવોના પ્રાસાદ ઊંચાઈ-૧ ગાઉ લંબાઈ-૦૧૧ ગાઉ પહોળાઈ-૦૧૧ ગાઉ	૧ - ૨ દક્ષિણાર્ધભરતદેવ ૩ નૃતમાલકદેવ ૪ માણિભદ્રદેવ ૫ વૈતાહ્યકુમારદેવ	૬ પૂર્ણભદ્રદેવ ૭ કૃતમાલકદેવ ૮ ઉત્તરાર્ધ- ભરતદેવ ૯ વૈશ્રમણદેવ	

વૈતાહ્ય પર્વત ઉપરની વેદિકા અને વનખંડો :- વૈતાહ્ય પર્વત તથા બંને વિદ્યાધર શ્રેણીઓની

ચારેબાજુ બે-બે પદ્મવરવેદિકા અને બે-બે વનખંડ છે. બંને આભિયોગિક શ્રેણીઓ, શિખરતલ તથા નવે નવકૂટની ચોમેર એક-એક પદ્મવરવેદિકા અને એક-એક વનખંડ છે. તે વેદિકા અને વનખંડ જગતીની વેદિકા અને વનખંડની સમાન જ છે.

ઉત્તરાર્ધ ભરત :-

૩૨ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે ઉત્તરદ્વુભરહે ણામં વાસે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચુલ્લહિમવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, વેયદ્વુસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એથ ણં જંબુદ્વીવે દીવે ઉત્તરદ્વુભરહે ણામં વાસે પળ્ણત્તે-પાઈણપડીણાયએ ઉદિણદાહિણ વિત્થિણ્ણે પલિયંકસંઠાણસંઠિએ દુહા લવણસમુદ્દં પુટ્ટે-પુરત્થિમિલ્લાએ કોડી પુરત્થિ મિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, પચ્ચત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, ગંગાસિંધૂહિં મહાણઈહિં તિભાગપવિભત્તે, દોણિણ અદ્દત્તીસે જોયણસએ તિણિણ ય એ ગૂળ-વીસઙ્ગભાગે જોયણસ્સ વિક્કખંભેણં ।

તસ્સ બાહા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં અદ્દારસ બાણડએ જોયણસએ સત્ત ય એગૂળવીસઙ્ગભાગે જોયણસ્સ અદ્દભાગં ચ આયામેણં ।

તસ્સ જીવા ઉત્તરેણં પાઈણપડીણાયયા દુહા લવણસમુદ્દં પુટ્ટા તહેવ જાવ ચોદ્દસ જોયણસહસ્સાઙ્ગં ચત્તારિ ય એકકહત્તરે જોયણસએ છચ્ચ એગૂળવીસઙ્ગભાએ જોયણસ્સ કિંચિવિસેસૂણે આયામેણં પળ્ણત્તા ।

તીસે ધણુપિટ્ટે દાહિણેણં ચોદ્દસ જોયણસહસ્સાઙ્ગં પંચ અદ્દાવીસે જોયણસએ એકકારસ ય એગૂળવીસઙ્ગભાએ જોયણસ્સ પરિક્કહેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં ઉત્તરાર્ધ ભરતનામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ચુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, વૈતાઢ્ય પર્વતની ઉત્તરમાં, પૂર્વવર્તી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમવર્તી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં, ઉત્તરાર્ધ ભરત નામનું ક્ષેત્ર છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળું છે, તે પલંગના આકારે (લંબચોરસ) છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ બંને બાજુની દિશામાં લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. પૂર્વી કિનારેથી પૂર્વી લવણસમુદ્રને અને પશ્ચિમી કિનારેથી પશ્ચિમી લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે ગંગા મહાનદી અને સિંધુ મહાનદીના કારણે ત્રણ ભાગોમાં વિભક્ત છે. તે બસો આડત્રીસ અને ત્રણ કળા(૨૩૮ ૧/૨) યોજન પહોળું છે. તેની બાહા(ભુજાકાર ક્ષેત્ર વિશેષ) પૂર્વ-પશ્ચિમમાં એક હજાર, આઠસો બાણું અને સાડા સાત કળા(૧,૮૯૨ ૭/૮) યોજન લાંબી છે.

તેની જીવા ઉત્તરમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી છે. પૂર્વ-પશ્ચિમ બંને બાજુએ લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. તે પૂર્વી કિનારેથી પૂર્વી લવણસમુદ્રને અને પશ્ચિમી કિનારેથી પશ્ચિમી લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. તેની લંબાઈ કાંઈક ન્યૂન ચૌદ હજાર, ચારસો એકોત્તેર અને છ કળા(૧૪,૪૭૧ ૬/૮) યોજન છે. તેનું દક્ષિણી ધનુઃપૃષ્ઠ ચૌદ હજાર, પાંચસો અઠ્યાવીસ અને અગિયાર કળા(૧૪,૫૨૮ ૧/૮) યોજનનું ગોળાકાર છે.

૩૩ ઉત્તરદ્વુભરહસ્સ ણં ધંતે ! વાસસ્સ કેરિસે આચારભાવપડોચારે પળ્ણત્તે ?

ગોચમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પળ્ણત્તે, સે જહાણામણ્ણ-આલિંગપુક્કચરેઈ વા જાવ કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનો ઉપરી ભાગ ઢોલકના ચર્મમઢિત ભાગ જેવો બહુ સમતલ અને રમણીય છે યાવત્ કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ તૃણ વનસ્પતિઓથી સુશોભિત છે.

૩૪ ઉત્તરદ્વુભરહે ણં ધંતે ! વાસે મણુયાણં કેરિસે આચારભાવપડોચારે પળ્ણત્તે ?

ગોચમા ! તે ણં મણુયા બહુસંઘચણા જાવ સવ્વદુક્કચાણમંતં કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- હે પ્રશ્ન- ભગવન્ ! ઉત્તરાર્ધ ભરતના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યો બહુ સંઘચણવાળા છે વગેરે ઉત્તરાર્ધ ભરતના મનુષ્યોનું સંપૂર્ણ વર્ણન દક્ષિણ ભરતની સમાન છે યાવત્ તે મનુષ્યો સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે, મુક્ત થાય છે.

૩૫ કહિ ણં ધંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે ઉત્તરદ્વુભરહે વાસે ઉસઠ્ઠકૂડે ણામં પવ્વણ્ણ પળ્ણત્તે ?

ગોચમા ! ગંગાકુંડસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, સિંધુકુંડસ્સ પુરત્થિમેણં, ચુલ્લહિમવંતસ્સ વાસહરપવ્વચ્ચસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે,એત્થ ણં જંબુદ્દીવે દીવે ઉત્તરદ્વુભરહે વાસે ઉસહ-કૂડે ણામં પવ્વણ્ણ પળ્ણત્તે-અટ્ટ જોચણાં ડહ્હં ઉચ્ચત્તેણં, દો જોચણાં ડહ્હં ઉચ્ચત્તેણં, મૂલે અટ્ટ જોચણાં વિક્કખંભેણં, મજ્જે છ જોચણાં વિક્કખંભેણં, ઉવરિં ચત્તારિ જોચણાં વિક્કખંભેણં, મૂલે સાઝરેગાં પળ્ણવીસં જોચણાં પરિક્કચેવેણં, મજ્જે સાઝરેગાં અટ્ટારસ જોચણાં પરિક્કચેવેણં, ઉવરિં સાઝરેગાં દુવાલસ જોચણાં પરિક્કચેવેણં, મૂલે વિત્થિણ્ણે મજ્જે સંકિચ્છત્તે ઉપ્પિ તણુણ્ણે ગોપુચ્છસંઠાણસંઠિણ્ણે સવ્વજંબૂણયામણ્ણ અચ્છે સળ્ણહે જાવ અભિરૂવે પડિરૂવે ।

સે ણં એગાએ પઝમવરવેઙ્ગાએ તહેવ જાવ ભવણં કોસં આયામેણં અદ્ધકોસં વિક્કલંભેણં દેસૂણં કોસં ઉઠ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં । અટ્ઠો તહેવ, ઉપ્પલાણિ પઝમાણિ જાવ ડસભે ય એથ દેવે મહિઙ્ગીએ જાવ દાહિણેણં રાયહાણી તહેવ મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ જહા વિજયસ્સ અવિસેસિયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં ઋષભકૂટ નામનો પર્વત ક્યાં આવ્યો છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ગંગાકુંડની પશ્ચિમમાં અને સિંધુ કુંડની પૂર્વદિશામાં, ચુલ્લાહિમવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણી તળેટીના (નજીકના) પ્રદેશમાં, જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં ઋષભકૂટ નામનો પર્વત છે. તે પર્વત આઠ યોજન ઊંચો, બે યોજન ઊંડો, મૂળમાં ૮ યોજન, મધ્યમાં ૬ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન પહોળો છે, મૂળમાં સાધિક ૨૫ યોજન, મધ્યમાં સાધિક ૧૮ યોજન, ઉપર સાધિક ૧૨ યોજનની પરિધિથી યુક્ત છે. મૂળમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સાંકડો અને ઉપર પાતળો છે. તે ગોપુચ્છ સંસ્થાને સંસ્થિત છે. તે જાંબૂનદમય (શ્યામવર્ણા રત્નમય) છે. તે સ્વચ્છ યાવત્ મનોજા અને મનોહર છે.

તેની ચોમેર એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડ છે યાવત્ તે પર્વત પર એક ગાઉ લાંબું, અર્ધ ગાઉ પહોળું અને દેશોન એક ગાઉ ઊંચું ભવન છે. ભવનની ચોમેર વાવડીઓ છે. તેમાં ઉત્પલો, પદ્મો વગેરે વિવિધ પ્રકારના પુષ્પો છે. ત્યાંની વાવડીઓ ઋષભકૂટની પ્રભા અને વર્ણ જેવા સામાન્ય કમળો, હજાર પાંખડીવાળા કમળો અને લાખ પાંખડીવાળા પદ્મ કમળોથી યુક્ત છે, ત્યાં એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા ઋષભ નામના મહર્ષિક દેવ વસે છે યાવત્ મેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તેની રાજધાની છે. વિજય રાજધાનીની જેમ તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન સમજવું.

વિવેચન :-

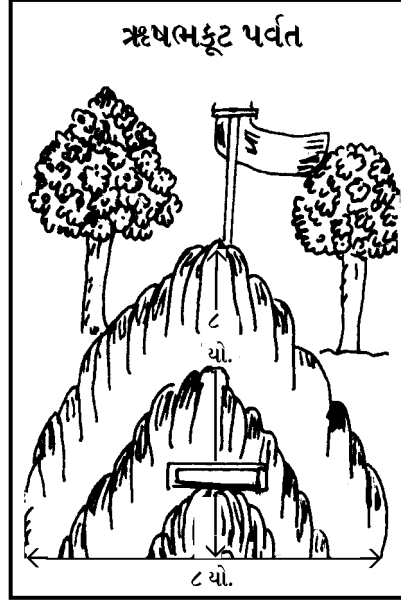
વૈતાહ્ય પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્ર છે. ગંગા-સિંધુ નદીના કારણે તે ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત છે.

ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણાદિ :-

નામ	જીવા	પહોળાઈ	બાહા	ધનુઃપૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્ર	૮,૭૪૮ યો. ૧૨ કળા	૨૩૮ યો. ૩ કળા	—	૮,૭૬૬ યો. ૧ કળા		ગંગા-સિંધુ	સુષમાદિ	તીર ચડાવેલા ધનુષ્ય જેવું
ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્ર	૧૪,૪૭૧ યો. ૬ કળા	૨૩૮ યો. ૩ કળા	૧૮૮૨ યો. ૭૧ કળા	૧૪,૫૨૮ યો. ૧૧ કળા	ઋષભ કૂટ	અને પરિવારરૂપ	છ આરાનું પરિવર્તન	પલ્યંક (લંબચોરસ)
સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્ર	૧૪,૪૭૧ યો. ૬ કળા	૫૨૬ યો. ૬ કળા		૧૪,૫૨૮ યો. ૧૧ કળા		૨૮,૦૦૦		તીર ચડાવેલા ધનુષ્ય જેવું.

ઉત્તર ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યાદિનું વર્ણન દક્ષિણ ભરત પ્રમાણે જાણવું.

ઋષભકૂટ :- ઉત્તર ભરતક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતકુંડની વચ્ચે ચુલ્લહિમવંતની તળેટીમાં ઋષભકૂટ પર્વત છે. ચક્રવર્તી છ ખંડ પરની વિજયયાત્રા દરમ્યાન વચ્ચમાં આવતા આ પર્વત પર પોતાનું નામ અંકિત કરે છે.

ઋષભકૂટ પ્રમાણાદિ :-

નામ હેતુ	ઊંચાઈ	પહોળાઈ			ઊંડાઈ	નિર્મિત	આકાર
ઋષભ નામનો દેવ અધિષ્ઠાયક હેવાથી	૮ યો.	મૂળમાં ૮ યો.	મધ્યમાં ૬ યો. પાઠાંતરે	ઉપર ૪ યો.	૨ યો.	શ્યામવર્ણ રત્નમય	ગોપુચ્છ જેવો
		૧૨ યો.	૮ યો.	૪ યો.			

॥ વક્ષસ્કાર-૧ સંપૂર્ણ ॥

બીજો વક્ષસ્કાર

પરિચય

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં ભરતક્ષેત્રમાં પરિવર્તન પામતા કાળનું વર્ણન છે. ભરતક્ષેત્રમાં કાળ નિરંતર પરિવર્તન પામ્યા કરે છે. ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમનું કાળચક્ર ફર્યા જ કરે છે.

કાળચક્ર અને તેના આરા-વિભાગોના કાળમાનની ગણના સાગરોપમાદિથી થતી હોવાથી સૂત્રકારે આ વક્ષસ્કારના પ્રારંભમાં ગણના કાળ અને ઉપમા કાળનું કથન કર્યું છે. પ્રાયઃ આ વર્ણન અનુયોગ દ્વારા સૂત્ર પ્રમાણે જ છે.

આ કાળ ચક્રના બે વિભાગ છે. (૧) અવસર્પિણી કાળ અને (૨) ઉત્સર્પિણી કાળ. જે કાળમાં દ્રવ્યાદિ ગુણધર્મો હીન, ક્ષીણ થતાં જાય તેને અવસર્પિણી કાળ કહે છે. જે કાળમાં દ્રવ્યાદિ ગુણધર્મો વૃદ્ધિ પામતા જાય તેને ઉત્સર્પિણી કાળ કહે છે.

તે બંને કાળના છ-છ વિભાગો છે, જે આરાના નામે પ્રખ્યાત છે. આ છ-છ આરાનો કાળ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે.

અવસર્પિણીના પ્રથમ ત્રણ અને ઉત્સર્પિણીના અંતિમ ત્રણ આરા યુગલિકકાળ કહેવાય છે. તે સમયે ભરત ક્ષેત્રમાં સ્ત્રી-પુરુષો યુગલરૂપે જન્મ પામતા અને રહેતા હોવાથી તેને યુગલિક ભૂમિ; અસિ(શસ્ત્ર), મસિ(લેખન), કૃષિ(ખેતી), આ ત્રણ કાર્ય ત્યાં ન હોવાથી અકર્મભૂમિ અને યુગલિકો સંચિત પૂર્વ પુણ્યના કારણે વિપુલ ભોગ ભોગવતા હોવાથી ભોગભૂમિના નામે પણ ઓળખાય છે.

અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા-ચોથા આરામાં તીર્થંકર, ચકવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવાદિ શ્લાઘનીય પુરુષો થાય છે.

અવસર્પિણીના પ્રથમના ત્રણ આરામાં ત્રીજા આરાના અંતિમ ભાગને છોડીને, તથા ઉત્સર્પિણીના અંતિમ ત્રણ આરામાં (ચોથા આરાના પ્રથમ ભાગને છોડીને) રાજ્યાદિ વ્યવસ્થા બાદર અગ્નિ હોતા નથી. ત્રીજા આરાના અંત ભાગમાં જન્મ ધારણ કરતા પ્રથમ તીર્થંકર કળા, વ્યાપાર, રાજ્ય વ્યવસ્થા અને ધર્મના આદ્ય પ્રણેતા બને છે. વર્તમાન અવસર્પિણીના ચોવીસ તીર્થંકરોમાંથી પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીનું વિસ્તૃત જીવન વર્ણન તથા તેમના નિર્વાણ મહોત્સવનું સાંગોપાંગ વર્ણન પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં છે.

આ રીતે ભરત ક્ષેત્રના એક કાળચક્રનું, તેના બે કાળ વિભાગનું અને ૧૨ આરાનું વર્ણન પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં છે.

બીજો વક્ષસ્કાર

ભરતક્ષેત્રમાં કાળ પરિવર્તન :-

૧ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે ભારહે વાસે કઙ્કવિહે કાલે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! દુવિહે કાલે પળ્ણત્તે, તં જહા-ઓસપ્પિણિકાલે ય ઉસ્સપ્પિણિકાલે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં કેટલા પ્રકારનો કાળ કહ્યો છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે કાળના બે પ્રકાર છે. અવસર્પિણી કાળ અને ઉત્સર્પિણીકાળ.

૨ ઓસપ્પિણિકાલે ણં ભંતે ! કઙ્કવિહે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! છવ્વિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- સુસમસુસમાકાલે, સુસમાકાલે, સુસમ
દુસ્સમાકાલે, દુસ્સમસુસમાકાલે, દુસ્સમાકાલે, દુસ્સમદુસ્સમાકાલે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! અવસર્પિણી કાળના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અવસર્પિણી કાળના છ પ્રકાર છે- (૧) સુષમસુષમા કાળ (૨) સુષમા કાળ
(૩) સુષમદુઃષમા કાળ (૪) દુઃષમસુષમા કાળ (૫) દુઃષમા કાળ (૬) દુઃષમદુઃષમાકાળ.

૩ ઉસ્સપ્પિણિકાલે ણં ભંતે ! કઙ્કવિહે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! છવ્વિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- દુસ્સમદુસ્સમાકાલે, દુસ્સમાકાલે,
દુસ્સમસુસમાકાલે, સુસમદુસ્સમાકાલે, સુસમાકાલે, સુસમસુસમાકાલે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્સર્પિણી કાળના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉત્સર્પિણી કાળના છ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે- (૧) દુઃષમદુઃષમાકાળ
(૨) દુઃષમા કાળ (૩) દુઃષમસુષમા કાળ (૪) સુષમદુઃષમા કાળ (૫) સુષમા કાળ (૬) સુષમસુષમા કાળ.

૪ ઇગમેગસ્સ ણં ભંતે ! મુહુત્તસ્સ કેવઇયા ઉસ્સાસદ્ધા વિયાહિયા ?

ગોયમા ! અસંખિજ્જાણં સમયાણં સમુદયસમિહસમાગમેણં સા ઇગા આવલિયત્તિ

વુચ્ચઈ, સંખિજ્જાઓ આવલિયાઓ ડસાસો, સંખિજ્જાઓ આવલિયાઓ ણીસાસો,

હટ્ઠસ્સ અણવગલ્લસ્સ, ણિરુવકિટ્ઠસ્સ જંતુણો ।

એગે ડસાસણીસાસે, એસ પાણુ ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૧॥

સત્ત પાણૂંં સે થોવે, સત્ત થોવાઈં સે લવે ।

લવાણં સત્તહત્તરીએ, એસ મુહુત્તે ત્તિ આહિએ ॥૨॥

તિણ્ણિ સહસ્સા સત્ત ય, સયાઈં તેવત્તરિં ચ ડસાસા ।

એસ મુહુત્તો ધ્ધણિઓ, સવ્વેહિં અણંતણાણીહિં ॥૩॥

એણં મુહુત્તપ્પમાણેણં તીસં મુહુત્તા અહોરત્તો, પણ્ણરસ અહોરત્તા પક્કહો, ડો પક્કહા માસો, ડો માસા ડડ, તિણ્ણિ ડડ અયણે, ડો અયણા સંવચ્છરે, પંચસંવચ્છરિએ જુગે, વીસં જુગાઈં વાસસએ, ડસ વાસસયાઈં વાસસહસ્સે, સયં વાસસહસ્સાણં વાસસયસહસ્સે, ચડરાસીઈં વાસસયસહસ્સાઈં સે એગે પુવ્વંગે, ચડરાસીઈ પુવ્વંગસયસહસ્સાઈં સે એગે પુવ્વે, એવં તુઢિયંગે તુઢિએ, અઢઢંગે અઢઢે, અવવંગે અવવે, હુહુયંગે હુહુએ, ડપ્પલંગે ડપ્પલે, પડમંગે પડમે, ણલિણંગે ણલિણે, અત્થણિડરંગે અત્થણિડરે, અડઅંગે અડઅ, ણડયંગે ણડઅ, પડયંગે પડઅ, ચૂલિયંગે ચૂલિએ, સીસ પહેલિયંગે સીસપહેલિએ, એવં ચડરાસીઈં સીસપહેલિયંગસયસહસ્સાઈં સા એગા સીસ પહેલિયા । એતાવતાવ ગણિએ, એતાવતાવ ગણિયસ્સ વિસએ, તેણં પરં ઓવમિએ ।

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્ ! એક મુહૂર્તમાં કેટલા ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસ કહ્યા છે ?

હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત સમય = ૧ આવલિકા	૧૫ અહોરાત્ર = ૧ પક્ષ
સંખ્યાત આવલિકા = ૧ ઉચ્છવાસ	૨ પક્ષ = ૧ માસ
સંખ્યાત આવલિકા = ૧ નિઃશ્વાસ	૨ માસ = ૧ ઋતુ
એક ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસ = ૧ પ્રાણ	૩ ઋતુ = ૧ અયન
(હૃષ્ટ-પુષ્ટ વ્યાધિ રહિત વૃદ્ધાવસ્થા રહિત	૨ અયન = ૧ સંવત્સર (વર્ષ)
મનુષ્યના એક ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસને પ્રાણ કહે છે.)	૫ સંવત્સર (વર્ષ) = ૧ યુગ
૭ પ્રાણ = ૧ સ્તોક	૨૦ યુગ = ૧૦૦ વર્ષ
૭ સ્તોક = ૧ લવ	૧૦ સો વર્ષ = ૧૦૦૦ વર્ષ
૭૭ લવ = ૧ મુહૂર્ત અથવા	૧૦૦ હજાર વર્ષ = ૧ લાખ વર્ષ
(૩,૭૭૩ શ્વાસોશ્વાસ = ૧ મુહૂર્ત	૮૪ લાખ વર્ષ = ૧ પૂર્વાંગ
એમ સર્વ અનંતજ્ઞાનીઓ આવા કહે છે.	૮૪ લાખ પૂર્વાંગ = ૧ પૂર્વ
૩૦ મુહૂર્ત = ૧ અહોરાત્ર	

આ રીતે ૮૪ લાખથી ગુણતાં ત્યાર પછીની રાશિ ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે— ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, અડડાંગ, અડડ, અવવાંગ, અવવ, હુહુકાંગ, હુહુક, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ, પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અર્થનિપુરાંગ, અર્થનિપુર, અયુતાંગ, અયુત, નયુતાંગ, નયુત, પ્રયુતાંગ, પ્રયુત, ચૂલિકાંગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાંગ, શીર્ષપ્રહેલિકા. ૮૪ લાખ શીર્ષ પ્રહેલિકાંગ = ૧ શીર્ષ પ્રહેલિકા હોય છે.

શીર્ષ પ્રહેલિકા સુધી જ ગણના થાય છે, ત્યાં સુધી જ ગણિતનો વિષય છે, ત્યાર પછી ઉપમાકાળનો વિષય છે.

૫ સે કિં તં ડવમિં ?

ડવમિં ડુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- પલિઓવમે ય સાગરોવમે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઔપમિક કાળ શું છે અર્થાત્ તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઔપમિક કાળના બે પ્રકાર છે- (૧) પલ્યોપમ (૨) સાગરોપમ.

૬ સે કિં તં પલિઓવમે ?

પલિઓવમસ્સ પરૂવણં કરિસ્સામિ- પરમાણુ ડુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- સુહુમે ય વાવહારિં ય । અણંતાણં સુહુમપરમાણુપુગ્ગલાણં સમુદયસમિઙ્ગસમાગમેણં વાવહારિં પરમાણુ ણિપ્ફજ્જઙ્ગ, તત્થ ણો સત્થં કમઙ્ગ-

સત્થેણ સુતિક્ખેણ વિ, છેત્તું ભેત્તું ચ જં કિર ણ સક્કા ।

તં પરમાણું સિદ્ધા, વયંતિ આં પમાણાણં ॥૧॥

અણંતાણં વાવહારિયપરમાણુણં સમુદયસમિઙ્ગસમાગમેણં સા ંગા ડસ્સણ્હ- સણ્હિયાઙ્ગ વા, સણ્હસણ્હિયા ઙ્ગ વા, ડદ્ધરેણૂ ઙ્ગ વા તસરેણૂ ઙ્ગ વા રહરેણૂ ઙ્ગ વા, વાલગ્ગે ઙ્ગ વા લિક્ખા ઙ્ગ વા, જૂયા ઙ્ગ વા, જવમજ્ઙ્ગે ઙ્ગ વા, ડસ્સેહંગુલે ઙ્ગ વા; અદ્ધ ડસ્સણ્હસણ્હિયાઓ સા ંગા સણ્હસણ્હિયા અદ્ધ સણ્હસણ્હિયાઓ સા ંગા ડદ્ધરેણૂ, અદ્ધ ડદ્ધરેણૂઓ સા ંગા તસરેણૂ, અદ્ધ તસરેણૂઓ સા ંગા રહરેણૂ, અદ્ધ રહરેણૂઓ સે ંગે ડેવકુરુ-ડત્તરકુરાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગે, અદ્ધ ડેવકુરુ-ડત્તરકુરાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગા, સે ંગે હરિવાસરમ્મયવાસાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગે, અદ્ધ હેમવયહેરણ્ણવયાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગા સે ંગે પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગે, અદ્ધ પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગા ભરહેરવયાણં મણુસ્સાણં સે ંગે વાલગ્ગે । અદ્ધ ભરહેરવયાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગા સા ંગા લિક્ખા, અદ્ધ

લિક્ષાઓ સા એગા જૂયા, અટ્ટ જૂયાઓ સે એગે જવમજ્ઞે, અટ્ટ જવમજ્ઞા સે એગે અંગુલે ।

એણં અંગુલપ્પમાણેણં છ અંગુલાઈં પાઓ, બારસ અંગુલાઈં વિહત્થી, ચડવીસં અંગુલાઈં રયણી, અડયાલીસં અંગુલાઈં કુચ્છી, છણ્ણડઈ અંગુલાઈં સે એગે અક્કહેઈ વા દંડેઈ વા ધણૂઈ વા જુગેઈ વા મુસલેઈ વા ણાલિઆઈ વા । એણં ધણુપ્પમાણેણં દો ધણુસહસ્સાઈં ગાડયં, ચત્તારિ ગાડયાઈં જોયણં ।

એણં જોયણપ્પમાણેણં જે પલ્લે જોયણં આયામવિક્કખંભેણં, જોયણં ઉઢ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, તં તિગુણં સવિસેસં પરિક્કહેવેણં । સે ણં પલ્લે-

એગાહિયબેહિયતેહિય, ઉક્કાસેણં સત્તરત્તપરૂઢાણં ।
સંમટ્ટે, સણ્ણિચિએ, ભરિએ વાલગ્ગકોડીણં ॥

તે ણં વાલગ્ગા ણો અગ્ગી ડહેજ્જા, ણો વાએ હરેજ્જા, ણો કુત્થેજ્જા, ણો પરિવિઢ્ઠંસેજ્જા, ણો પૂઠ્ઠાએ હવ્વમાગચ્છેજ્જા । તઓ ણં વાસસએ વાસસએ એ ગમેણં વાલગ્ગં અવહાય જાવડેણં કાલેણં સે પલ્લે ળીણે, ણીરએ, ણિલ્લેવે ણિટ્ટિએ ભવડે સે તં પલિઓવમે ।

એસિં પલ્લાણં, કોડાકોડી હવેજ્જ દસગુણિયા ।
તં સાગરોવમસ્સ ઉ, એગસ્સ ભવે પરિમાણં ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પલ્લોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! હવે પલ્લોપમના સ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરીશ. પરમાણુના બે પ્રકાર છે. (૧) સૂક્ષ્મ પરમાણુ (૨) વ્યાવહારિક પરમાણુ. અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુ પુદ્ગલોનો સમુદાય એકત્રિત થવાથી એક વ્યાવહારિક પરમાણુ બને છે. તેને (વ્યાવહારિક પરમાણુને) શસ્ત્ર કાપી શકે નહીં. કોઈ વ્યક્તિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી પણ તેનું છેદન-ભેદન કરી શકે નહીં. તે વ્યાવહારિક પરમાણુ સર્વ પ્રમાણોનું આદિ કારણ છે, તેમ સર્વજ્ઞોએ કહ્યું છે.

તે અનંતાનંત વ્યાવહારિક પરમાણુઓનો સમુદાય એકત્રિત થવાથી એક ઉત્પલક્ષણપ્લક્ષણિકા, પ્લક્ષણપ્લક્ષણિકા, ઊર્ધ્વરેણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ, વાલાગ્ર, લીખ, જૂ, જવમધ્ય અને ઉત્સેધાંગુલની નિષ્પત્તિ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે-

(૧) આઠ ઉત્પલક્ષણપ્લક્ષણિકા = એક પ્લક્ષણપ્લક્ષણિકા, (૨) આઠ પ્લક્ષણ પ્લક્ષણિકા = એક ઊર્ધ્વરેણુ, (૩) આઠ ઊર્ધ્વરેણુ = એક ત્રસરેણુ, (૪) આઠ ત્રસરેણુ = એક રથરેણુ, (૫) આઠ રથરેણુ =

એક દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોનો વાલાગ્ર, (૬) દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યના આઠ વાલાગ્ર = હરિવર્ષ, રમ્યક્ વર્ષના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, (૭) હરિવર્ષ રમ્યક્ વર્ષના મનુષ્યના આઠ વાલાગ્ર = હેમવત-હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, (૮) હેમવત-હૈરણ્યવતક્ષેત્રના મનુષ્યોના આઠ વાલાગ્ર = પૂર્વ મહાવિદેહ અને અપર મહાવિદેહના મનુષ્યોનો એક વાલાગ્ર, (૯) પૂર્વમહાવિદેહ-અપર મહાવિદેહના મનુષ્યોના આઠ વાલાગ્ર = ભરત, ઐરાવત ક્ષેત્રના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, (૧૦) ભરત, ઐરાવતક્ષેત્રના મનુષ્યના આઠ વાલાગ્ર = એક લીખ, (૧૧) આઠ લીખ = એક જૂ, (૧૨) આઠ જૂ = એક જવનો મધ્યભાગ, (૧૩) આઠ જવના મધ્યભાગ = એક ઉત્સેધાંગુલ થાય છે.

આ અંગુલ પ્રમાણથી

૬ અંગુલ = ૧ પાદ

૧૨ અંગુલ = ૧ વેત

૨૪ અંગુલ = ૧ રત્ની (કોણી સુધીનો હાથ)

૪૮ અંગુલ = ૧ કુક્ષી (બે હાથ)

૯૬ અંગુલ = ૧ ધનુષ્ય

યુગ, અક્ષ, દંડ, મુસલ કે નાલિકા

આ ધનુષ્ય પ્રમાણથી

૨૦૦૦ ધનુષ્ય = ૧ ગાઉ

૪ ગાઉ = ૧ યોજન

આ યોજન પ્રમાણથી એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો, એક યોજન ઊંડો અને સાધિક ત્રણ યોજનની પરિધિવાળો પલ્ય(ખાડો) હોય, તે પલ્યને એક-બે-ત્રણ વગેરે વધુમાં વધુ સાત દિવસના બાળકના ઉગેલા વાલાગ્રના ટુકડાથી ઠાંસીઠાંસીને આખો એવી રીતે ભરવામાં આવે કે અગ્નિ તેને બાળી ન શકે, વાયુ તેને ઉડાડી ન શકે, તે કોહવાઈ ન શકે, નાશ ન પામી શકે, સડી ન શકે. આ રીતે ભરેલા તે પલ્યમાંથી સો-સો વર્ષે એક-એક વાલાગ્ર ખંડોને બહાર કાઢવામાં આવે અને જેટલા સમયમાં તે પલ્ય વાલાગ્રથી શૂન્ય થાય, નીરજ, નિર્લેપ, એકદમ ખાલી થઈ જાય તેટલા કાળને પલ્યોપમ કહે છે. આવા એક પલ્યોપમને દશ કોડાકોડીથી ગુણતા એક સાગરોપમ થાય છે અર્થાત્ દસ કોડાકોડી પલ્યોપમનો એક સાગરોપમ થાય છે.

૭ **एणं** सागरोवमप्पमाणेणं चत्तारिसागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा तिण्णि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा, दो सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमदुस्समा, एगा सागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिया कालो दुस्समसुसमा, एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समा, एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समदुस्समा ।

પુનરવિ ઉસ્સપ્પિણીએ એકકવીસં વાસસહસ્સાઈં કાલો દુસ્સમદુસ્સમા, એકકવીસં વાસસહસ્સાઈં કાલો દુસ્સમા, એગા સાગરોવમકોડાકોડી બાયાલીસાએ વાસસહસ્સેહિં ઊણિઓ કાલો દુસ્સમસુસમા, દો સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલો સુસમદુસ્સમા, તિણ્ણિ સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલો સુસમા, ચત્તારિસાગરોવમ કોડાકોડીઓ કાલો સુસમસુસમા, દસસાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલો ઓસપ્પિણી,

દસસાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલો ઉસ્સપ્પિણી, વીસં સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલો ઓસપ્પિણી-ઉસ્સપ્પિણી ।

ભાવાર્થ :- આ સાગરોપમ પ્રમાણથી— ૪ કોડાકોડી સાગરોપમનો પ્રથમ સુષમસુષમા કાળ, ૩ કોડાકોડી સાગરોપમનો બીજો સુષમાકાળ, ૨ કોડાકોડી સાગરોપમનો ત્રીજો સુષમદુઃષમાકાળ, ૪૨,૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન ૧ કોડાકોડી સાગરોપમનો ચોથો દુઃષમસુષમાકાળ, ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો પાંચમો દુઃષમાકાળ, ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો છઠ્ઠો દુઃષમદુઃષમાકાળ છે.

ત્યાર પછી ફરી ઉત્સર્પિણીકાળમાં ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો પ્રથમ દુઃષમદુઃષમાકાળ, ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો બીજો દુઃષમાકાળ, ૪૨,૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન ૧ કોડાકોડી સાગરોપમનો ત્રીજો દુઃષમસુષમાકાળ, ૨ કોડાકોડી સાગરોપમનો ચોથો સુષમદુઃષમાકાળ, ૩ કોડાકોડી સાગરોપમનો પાંચમો સુષમાકાળ, ૪ કોડાકોડી સાગરોપમનો છઠ્ઠો સુષમસુષમાકાળ છે.

આ રીતે દશ કોડાકોડી સાગરોપમનો અવસર્પિણી કાલ અને દશ કોડાકોડી સાગરોપમનો ઉત્સર્પિણી કાલ થાય છે. ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમના અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીકાળનું એક કાળચક્ર હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ભરતક્ષેત્રમાં ચક્રગતિએ પરિવર્તન પામતા કાળનું વર્ણન છે. ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં કાલનું પરિવર્તન થયા કરે છે. ત્યાં એક સમાન કાળ નથી. ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમનું એક કાલચક્ર છે. તે અવસર્પિણીકાળ અને ઉત્સર્પિણીકાળમાં વિભક્ત છે.

અવસર્પિણીકાળ :- સર્પ એટલે સરકવું, અવ એટલે નીચેની તરફ, હીનતા તરફ સરકતો કાળ અથવા સર્પિણી—સર્પનું શરીર મોઢા તરફથી પૂંછડી તરફ હીન થતું જાય છે તેમ શુભથી અશુભ તરફ ગતિ કરતો કાળ. જે કાળમાં જીવોના સંઘયણ, સંસ્થાન ઉત્તરોત્તર ન્યૂન થતાં જાય; આયુષ્ય અને અવગાહના ઘટતી જાય તથા ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય અને પુરુષાકાર પરાક્રમનો ક્રમશઃ ડ્રાસ થતો જાય; પુદ્ગલોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ હીન થતાં જાય; શુભતમ ભાવો શુભતર, શુભ, અશુભ, અશુભતર, અશુભતમ બની નિમ્નથી નિમ્નતમ અવસ્થામાં આવી જાય, તેને અવસર્પિણીકાળ કહે છે.

ઉત્સર્પિણીકાળ :- ઉત્ એટલે ઉપર. સર્પનું શરીર પૂંછડેથી મુખ તરફ જતાં તેનું શરીરવૃદ્ધિ પામે છે, તેમ અશુભથી શુભ તરફ ગતિ કરતો કાળ. તે કાળમાં જીવોના સંઘયણ, સંસ્થાન ઉત્તરોત્તર શુભ થતાં જાય; આયુષ્ય અને અવગાહના વધતી જાય; ઉત્થાન, કર્માદિ વૃદ્ધિ પામે; પુદ્ગલોના વર્ણાદિ શુભ થતાં જાય; અશુભતમ ભાવો ક્રમશઃ અશુભતર, અશુભ, શુભ, શુભતર, શુભતમ બની અંતે ઉચ્ચતમ અવસ્થામાં આવી જાય તેને ઉત્સર્પિણીકાળ કહે છે.

આ અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી કાળના છ છ વિભાગ છે, તે 'આરા'ના નામે પ્રસિદ્ધ છે. અવસર્પિણીનો

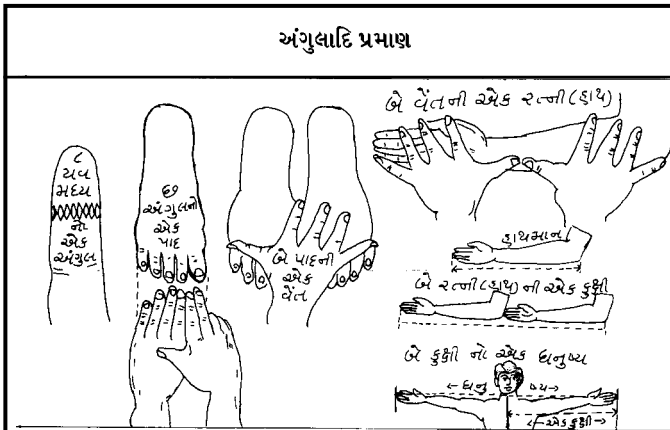
પ્રથમ અને ઉત્સર્પિણીનો છટો, અવસર્પિણીનો બીજો અને ઉત્સર્પિણીનો પાંચમો, તેમ વિપરીત ક્રમથી તે તે આરામાં સમાન ભાવ હોય છે.

છ આરા :-

આરાનું નામ	આરાના ભાવ-નામ હેતુ	આરાનો સ્થિતિકાળ	અવસર્પિણી નો આરો	ઉત્સર્પિણી નો આરો
સુખમસુખમા	સુખ સુખ. જેમાં કેવળ સુખજ વર્તતું હોય તે	૪ કોડાકોડી સાગરોપમ	૧	૬
સુખમા	સુખ. જે આરો સુખમય હોય	૩ કોડાકોડી સાગરોપમ	૨	૫
સુખમદુઃખમા	સુખ દુઃખ. જેમાં સુખ ઘણું અને દુઃખ થોડું હોય તે	૨ કોડાકોડી સાગરોપમ	૩	૪
દુઃખમસુખમા	દુઃખ સુખ. જેમાં દુઃખ ઘણું અને સુખ થોડું હોય તે	૪૨,૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન ૧ કોડાકોડી સાગરોપમ	૪	૩
દુઃખમા	દુઃખ. જે આરો દુઃખમય હોય તે	૨૧,૦૦૦ વર્ષ	૫	૨
દુઃખમદુઃખમા	દુઃખ દુઃખ. જેમાં કેવળ દુઃખ જ વર્તતું હોય તે	૨૧,૦૦૦ વર્ષ	૬	૧

કાળયક કાળમાન :- અવસર્પિણીકાળ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમનો છે. ઉત્સર્પિણીકાળ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમનો છે. બંને મળી ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમનું કાળયક પૂર્ણ થાય છે. તે કાળયક ફરતું જ રહે છે.

કોડાકોડી :- કરોડને કરોડથી ગુણતા જે રાશિ આવે તે કોડાકોડી કહેવાય છે.

સાગરોપમ તે ઉપમાકાળ છે. તેને સમજાવવા સૂત્રકારે પ્રારંભમાં પ્રાસંગિક રીતે ગણનાકાળનું વર્ણન કર્યું છે. સમયથી શીર્ષપ્રહેલિકા પર્યંત ગણનાકાળ છે. ઉપમાકાળમાં પલ્યોપમ અને સાગરોપમને પલ્યની ઉપમાથી સમજાવ્યા છે. તે સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે. તેમાં અંગુલ, પાદ વગેરેની આકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે.

અવસર્પિણી : સુષમસુષમા નામનો પ્રથમ આરો :-

૮ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે ભરહે વાસે ઇમીસે ઓસ્સપ્પિણીએ સુસમસુસમાએ સમાએ ઉત્તમકટ્ટપત્તાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસાએ આચારઃભાવપહોચારે હોત્થા ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે હોત્થા, સે જહાણામાએ આલિંગપુક્કરેઠ્ઠિ વા જાવ ણાણાવિહપંચવણ્ણેહિં મણીંહિં તણેહિ ય ઉવસોભિએ, તં જહા — કિણ્ણેહિં જાવ સુવિકલ્લેહિં । એવં વણ્ણો ગંધો રસો ફાસો સદ્દો ય તણાણ ય મણીણ ય ભાણિયવ્વો જાવ તત્થ ણં બહવે મણુસ્સા ય મણુસ્સીઓ ય આસયંતિ સયંતિ ચિટ્ઠંતિ ણિસીયંતિ તુયટ્ઠંતિ હસંતિ રમંતિ લલંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીકાળનો સુષમસુષમા નામનો પ્રથમ આરો સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થામાં વર્તી રહ્યો હોય ત્યારે ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે (સુષમસુષમા નામના પ્રથમ આરામાં) તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ રમણીય અને ઢોલકના ચર્મ મઢિત ભાગ જેવો સમતલ હોય છે યાવત્ તે ભૂમિભાગ અનેક પ્રકારના પંચવર્ણી મણિઓ અને તૃણોથી સુશોભિત હોય છે. તે તૃણ અને મણિઓ કૃષ્ણથી શ્વેત પર્યંતના પાંચે વર્ણવાળા હોય છે. આ રીતે મણિ તૃણાદિના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને શબ્દાદિનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું યાવત્ ત્યાં ઘણા મનુષ્ય, મનુષ્યાણીઓ આશ્રય લેતા, શયન કરતા, ઊભા રહેતા, બેસતા, સૂતા, હસતા, રમણ કરતા, મનોરંજન કરતા વિચરણ કરે છે.

૯ તીસે ણં સમાએ ભરહે વાસે બહવે ઉદ્દાલા કુદ્દાલા મોદ્દાલા કયમાલા ણટ્ટમાલા દંતમાલા ણાગમાલા સિંગમાલા સંખમાલા સેયમાલા ણામં દુમગણા પણ્ણત્તા, કુસવિકુસ વિસુદ્ધરુક્ખમૂલા, મૂલમંતો કંદમંતો જાવ બીયમંતો; પત્તેહિ ય પુપ્ફેહિ ય ફલેહિ ય ઉચ્છણ્ણપડિચ્છણ્ણા, સિરીએ અર્ઘ્વ-અર્ઘ્વ ઉવસોભેમાણા ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે (પ્રથમ આરામાં) ભરત ક્ષેત્રમાં ઉદાલ, કુદાલ, મોદાલ, કૃતમાલ, નૃત્તમાલ, દંતમાલ, નાગમાલ, શ્રુંગમાલ, શંખમાલ અને શ્વેતમાલ નામના ઉત્તમ જાતિના વૃક્ષનો સમૂહ હોય છે. તે વૃક્ષોના મૂળભાગ કુશ, વિકુશ-દર્ભાદિ ઘાસથી રહિત હોય છે; તે વૃક્ષો પ્રશસ્ત મૂળ, કંદ, યાવત્ બીજ યુક્ત હોય છે. તે વૃક્ષો પત્ર, ફૂલોથી અને ફળોથી વ્યાપ્ત હોવાથી અતિ સુશોભિત હોય છે.

૧૦ તીસે ણં સમાએ ભરહે વાસે તત્થ તત્થ બહવે ભેરુતાલવણાં હેરુતાલવણાં મેરુતાલવણાં પયાલવણાં સાલવણાં સરલવણાં સત્તિવણ્ણવણાં પૂયફલિ વણાં ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે (પ્રથમ આરામાં) ભરતક્ષેત્રમાં અનેક સ્થાને અનેક ભેરુતાલ વૃક્ષો, હેરુતાલ વૃક્ષો, મેરુતાલ વૃક્ષો, પ્રવાલવૃક્ષો, સાલવૃક્ષો, સરલવૃક્ષો, સપ્તપર્ણ વૃક્ષો, સોપારી વૃક્ષો, ખજૂરી વૃક્ષો, નાળિયેરી વૃક્ષોના વન હોય છે. તે વૃક્ષોના મૂળભાગો કુશ, દર્ભાદિ ઘાસથી રહિત યાવત્ સુશોભિત હોય છે.

૧૧ તીસે ણં સમાએ ભરહે વાસે તત્થ તત્થ બહવે સેરિયાગુમ્મા ણોમાલિયાગુમ્મા કોરંટયગુમ્મા બંધુજીવગુમ્મા મણોજ્જગુમ્મા બીયગુમ્મા બાણગુમ્મા કણરુગુમ્મા કુજ્જયગુમ્મા સિંદુવારુગુમ્મા મોગ્ગરુગુમ્મા જૂહિયાગુમ્મા મલ્લિયાગુમ્મા વાસંતિયાગુમ્મા વત્થુલગુમ્મા કત્થુલગુમ્મા સેવાલગુમ્મા અગત્થિયગુમ્મા મગદંતિયાગુમ્મા ચંપકગુમ્મા જાઙ્ગુમ્મા ણવણીઝયાગુમ્મા કુન્દગુમ્મા મહાજાઙ્ગુમ્મા રમ્મા મહામેહ ણિકુરંબભૂયા દસદ્ધવણ્ણં કુસુમં કુસુમેતિ; જે ણં ભરહે વાસે બહુસમરમણિજ્જં ભૂમિભાગં વાયવિધુયગ્ગસાલા મુક્કપુપ્ફપુંજોવચારકલિયં કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે (પ્રથમ આરામાં) ભરતક્ષેત્રમાં ઠેકઠેકાણે સેરિકા ગુલ્મ- પુષ્પાદિના છોડો હોય છે. નવમાલિકા ગુલ્મ, કોરંટંક ગુલ્મ, બંધુજીવક ગુલ્મ, મનોવદ્ધ ગુલ્મ, બીજ ગુલ્મ, બાણ ગુલ્મ, કર્ણિકાર ગુલ્મ, કુબ્જક ગુલ્મ, સિંદુવાર ગુલ્મ, મુદ્ગર ગુલ્મ, સુવર્ણ જુહીના ગુલ્મ, મલ્લિકા ગુલ્મ, વાસંતિકા ગુલ્મ, વસ્તુલ ગુલ્મ, કસ્તુલ ગુલ્મ, શૈવાલ ગુલ્મ, અગસ્તિ ગુલ્મ, મંગદંતિકા ગુલ્મ, ચંપક ગુલ્મ, જાતી ગુલ્મ, નવનીતિકા ગુલ્મ, કુંદ ગુલ્મ, મહાજાતી ગુલ્મ હોય છે. તે ગુલ્મ રમણીય વાદળાઓના સમૂહ જેવા લાગે છે, પંચરંગી ફૂલોથી કુસુમિત હોય છે અને તે ગુલ્મો વાયુથી કંપતી પોતાની શાખાઓના અગ્રભાગથી ખરેલાં ફૂલો વડે ભરતક્ષેત્રના અતિ સમતલ, રમણીય ભૂમિભાગને અલંકૃત કરે છે.

૧૨ તીસે ણં સમાએ ભરહે વાસે તત્થ તત્થ તહિં તહિં બહુઈઓ પડમલયાઓ જાવ સામલયાઓ ણિચ્ચં કુસુમિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ઠેકઠેકાણે નિત્ય કુસુમિત અનેક પદ્મલતાઓ યાવત્ શ્યામલતાઓ હોય છે.

૧૩ તીસે ણં સમાએ ભરહે વાસે તત્થ તત્થ તહિં તહિં બહુઈઓ વણરાઈઓ પણ્ણત્તાઓ- કિણ્ણહાઓ, કિણ્ણહોભાસાઓ જાવ મણોહરાઓ ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ઠેકઠેકાણે ઘણી વનરાજીઓ(વન પંક્તિઓ) હોય છે. તે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ આભાવાળી હોય છે યાવત્ મનોહર હોય છે.

૧૪ તીસે ણં સમાએ ભરહે વાસે તત્થ તત્થ તહિં-તહિં મત્તંગા ણામં દુમગ્ગા પણ્ણત્તા, જહા સે ચંદપ્પભઓછ્ણ્ણપડિચ્છ્ણ્ણા ચિટ્ઠંતિ । એવં જાવ અણિગ્ગા ણામં દુમગ્ગા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ઠેકઠેકાણે મતાંગનામના અનેક કલ્પવૃક્ષ હોય છે. ચંદ્રપ્રભા નામની સુરાની જેમ તે વૃક્ષો માદક રસથી પરિપૂર્ણ તુષ્ટિ-પુષ્ટિકારક હોય છે. તે વૃક્ષો પુષ્પાદિથી આચ્છાદિત રહેવાના કારણે સુશોભિત દેખાય છે. આ પ્રમાણે અશિગણા સુધી દસ કલ્પવૃક્ષોનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

૧૫ તીસે ણં ભંતે ! સમા઼ ભરહે વાસે મણુયાણ કેરિસ઼ આયાર઼ ભાવપડોયારે પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! તે ણં મણુયા સુપ્પ઼િટ્ઠિયકુમ્મચારુચલણા જાવ અભિરૂવા પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રના મનુષ્ય(યુગલિક પુરુષ)નું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે યુગલિક મનુષ્યો સુંદર, પ્રમાણોપેત આકારવાળા, કાચબાની જેમ ઉન્નત ચરણવાળા યાવત્ મનોજ અને મનોહર હોય છે.

૧૬ તીસે ણં ભંતે ! સમા઼ ભરહે વાસે મણુઈણં કેરિસ઼ આયાર઼ ભાવપડોયારે પણ્ણત્તે?

ગોયમા ! તાઓ ણં મણુઈઓ સુજાયસવ્વંગસુંદરીઓ, પહાણમહિલાગુણેહિં જુત્તાઓ, અ઼િક્કંતવિસપ્પમાણમડયા, સુકુમાલકુમ્મસંઠિયવિસિટ્ઠચલણાઓ, ઉજ્જુ મડયપીવર઼સુસાહયંગુલીઓ, અભ્ભુણ્ણયર઼િયતલિણતંબસૂ઼િણિદ્ધણકલા, રોમરહિય વટ્ઠલટ્ઠસંઠિયઅજહણ્ણપસત્થલક્ખણઅકોપ્પજંઘજુયલાઓ, સુણિમ્મિયસુગૂઠ સુજાણુમંસલસુબદ્ધસંઘીઓ, કયલી઼ખંભા઼રેગસંઠિયણિવ્વણસુકુમાલમડયમંસલ અવિરલસમસંહિયસુજાયવટ્ઠપીવર઼ણિરંતરોરુઓ,

અટ્ટાવયવી઼યપટ્ઠસંઠિય પસત્થવિચ્છિણ્ણપિહુલસોણીઓ, વયણાયમપ્પમાણ દુગુણિયવિસાલમંસલસુબદ્ધ જહણવર઼ધારિણીઓ, વજ્જવિરા઼યપ્પસત્થલક્ખણ ણિરો઼દરા તિવલિયવલિયતણુણમિયમ઼્ઞિમાઓ, ઉજ્જુયસમસહિયજચ્ચતણુ કસિણણિદ્ધ આ઼િજ્જલલહસુજાયસુવિભત્તકંતસોભંતરુ઼લરમણિજ્જરોમરાઈઓ,

ગંગાવત્તપયાહિણાવત્તતરંગભંગુર઼રવિ કિરણતરુણ-બોહિયઆકોસાયંતપડમગંઘીર ઼િયડણાભિઓ, અણુભ્ભડપસત્થપીણકુચ્છીઓ, સણ્ણયપાસાઓ, સંગયપાસાઓ, સુજાયપાસાઓ, મિયમા઼યપીણર઼િયપાસાઓ, અકરંદુયકણગ઼રુયગ ણિમલ્લસુજાય ણિરુવહયગાયલટ્ઠીઓ, કંચણકલસપ્પમાણસમસહિયલટ્ઠુચ્ચુયામેલગ઼મલજુયલ વટ્ઠિય અભ્ભુણ્ણયપીણર઼િયપીવરપયોહરાઓ,

ભુયંગઅણુપુવ્વતણુયગોપુચ્છવટ્ઠ સમસંહિયણમિયઆ઼િજ્જલલિયબાહાઓ,

તંબળહાઓ, મંસલગ્ગહત્થાઓ, પીવરકોમલવરંગુલીયાઓ, ણિદ્ધપાણિલેહાઓ, રવિસસિસંખચક્કસોત્થિયસુવિભત્તસુવિરિયપાણિલેહાઓ, પીણુણ્ણયકક્ક વક્ક-વત્થિપ્પણ્ણાઓ, પડિપુણ્ણગલ-કપોલાઓ, ચરંગુલસુપ્પમાણકંબુવરસરિસ ગીવાઓ,

મંસલસંઠિયપસત્થહણુગાઓ, દાહિમપુપ્ફપ્પગાસ પીવર પલંબ કુંચિય વરાધરાઓ, સુંદરુત્તરોટ્ટાઓ, દહિદગરયચંદ- કુંદવાસંતિમડલધવલ અચ્છિદ્ધ વિમલદસણાઓ, રત્તુપ્પલપત્તમડયસુકુમાલતાલુઝીહાઓ, કણવીર મડલ અકુહિલઅભુગ્ગયઝ્ઝુ તુંગણાસાઓ, સારયણવકમલકુમુયકુવલયવિમલદલ ણિયરસરિસલક્ષણપસત્થ-અજિમ્હકં તણયણાઓ, પત્તલધવલાયત આતંબલોયણાઓ, આણામિયચાવરુહલકિણ્ણહ-બ્ભરાઈસંગયસુજાયભુમગાઓ,

અલ્લીણપમાણજુત્તસવણાઓ, સુસવણાઓ, પીણમટ્ટગંડલેહાઓ, ચરંસપસત્થસમણિડાલાઓ, કોમુઈરયણિયર વિમલપડિપુણ્ણસોમવયણાઓ, છત્તુણ્ણયઉત્તમંગાઓ, અકવિલસુસિણિદ્ધસુગંધદીહસિરયાઓ ।

છત્તજ્ઝયજૂયથૂભદામિણિકમંડલુકલસવાવિસોત્થિયપડાગજવ મચ્છકુમ્મ-રહવરમગરજ્ઝયઅંકથાલઅંકુસઅટ્ટાવય સુપ્પટ્ટગમયૂરસિરિઅભિસેય તોરણમેઙ્ગિણિ-ઉદહિવરભવણગિરિવરઆયંસસલીલગયઝસભસીહચામરઉત્તમ પસત્થબત્તીસલક્ષણધરીઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સમયમાં (સુષમસુષમા નામના પ્રથમ આરામાં) ભરતક્ષેત્રની મનુષ્યાણી(યુગલિક સ્ત્રીઓ)નું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સ્ત્રીઓ સુજાત-પ્રમાણોપેત સર્વાંગ સુંદર હોય છે, સ્ત્રીઓના મુખ્યગુણ (પ્રિયવચન, અનુકૂળ વર્તન વગેરે)થી યુક્ત હોય છે.

તેઓના **ચરણો**- અતિસુંદર, વિશિષ્ટ પ્રમાણોપેત- પોતપોતાના શરીરને અનુરૂપ પ્રમાણવાળા, મૃદુ, સુકુમાર, કાયબાના સંસ્થાન જેવા હોય છે. તેઓના **પગની આંગળીઓ**- સરળ, મૃદુ, માંસલ, સુસંગત પરસ્પર જોડાયેલી હોય છે. તે **આંગળીઓના નખ** ઉત્તર, રતિદ-જોનારને આનંદપ્રદ, પાતળા, રક્તવર્ણી, પવિત્ર-મેલરહિત અને સ્નિગ્ધ હોય છે. તેઓની બંને **જંઘાઓ(પિંડી)**- રોમરહિત, ગોળ, રમ્ય આકારવાળી (ક્રમથી ઉપર-ઉપર વધુ સ્થૂલ), અજઘન્ય એટલે ઉત્કૃષ્ટ પ્રશંસનીય લક્ષણોથી યુક્ત અને સુભગ હોવાથી અકોપ્ય, અદ્વેષ્ય; અઘૃણ્ય હોય છે. (બેડોળ અવયવ જોઈ કોઈને દ્રેષ જાગે, ઘૃણા થાય.) તેઓના **જાનુમંડળ(ઢીંચણ)** બંને ઘૂંટણ સુનિર્મિત-અત્યંત પ્રમાણપેત, માંસલ અને તેના સાંધા

દઢ સ્નાયુઓથી સારી રીતે બદ્ધ હોય છે. તેઓના બંને **ઉરુ(સાથળ)**— કેળના સ્તંભથી વધુ સુંદર સંસ્થાન— વાળા, કોઈ પણ જાતના ઘા આદિના નિશાન વિનાના, સુકુમાર, મૃદુ, માંસલ, અવિરલ-પરસ્પર અડીને રહેલા, સમતુલ્ય પ્રમાણવાળા, સક્ષમ, સુજાતવૃત્ત-શ્રેષ્ઠ ગોળાકાર રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા, પુષ્ટ, હંમેશાં અંતર રહિત હોય છે. તેઓની **શ્રોણી**— કટીનો અગ્રભાગ અક્ષત દ્યુતફલકની જેમ શ્રેષ્ઠ આકારયુક્ત, પ્રશસ્ત, વિસ્તીર્ણ, અતિસ્થૂલ હોય છે. તેઓનો **કટિ(કમ્મર)નો પૂર્વભાગ**— વદન- મુખ કરતાં (૧૨ અંગુલ પ્રમાણથી) દ્વિગુણિત અર્થાત્ ૨૪ અંગુલ પહોળો, માંસલ, સુબદ્ધ, હોય છે. તેઓનું **કટિરૂપ મધ્યાંગ**— વજ્રરત્ન જેવું મનોહર, સામુદ્રિક શાસ્ત્ર કથિત પ્રશસ્ત ગુણ-લક્ષણયુક્ત, વિકૃત ઉદરથી રહિત અર્થાત્ અલ્પ ઉદરવાળું, ત્રિવલીથી યુક્ત, બળયુક્ત, ગોળાકાર અને તનુ-પાતળું હોય છે. તેની **રોમરાજિ**— ઋજુ-સરળ, સમ-એક સરખી, સંહિત-પરસ્પર મળેલી, જાતિ-સ્વભાવથી પાતળી, કૃષ્ણ, સ્નિગ્ધ-સુંવાળી, આદેય-નેત્ર માટે સ્પૃહણીય લલિત-સુંદરતા યુક્ત, સુજાત, સુવિભક્ત-યોગ્ય વિભાગથી સંપન્ન, કાંત-કમનીય, શોભાયમાન, અતિમનોહર હોય છે. તેઓની **નાભિ**— ગંગા નદીના વમળની જેમ ગોળ, દક્ષિણાવર્ત તરંગની જેમ ગોળ, ઉદય પામતા સૂર્યના કિરણોથી વિકસિત થતાં કમળ સમાન ગૂઢ અને ગંભીર હોય છે. તેઓના **ઉદરનો વામ-ડાબો ભાગ**— અનુદ્ભટ-અસ્પષ્ટ, બહાર ન દેખાય તેવો પ્રશસ્ત, પીન-સ્થૂલ હોય છે. તેઓના બંને **પાર્શ્વ**— પડખા કમશ: સાંકડા, સંગત-દેહ પ્રમાણને અનુરૂપ, સુંદર રીતે સુજાત-નિષ્પન્ન થયેલા, ઉચિત પ્રમાણમાં સ્થૂલ, જોનારાને આનંદપ્રદ, મનોહર હોય છે. તેઓની **દેહયષ્ટિ**—સાંઠી અકરંડુક-માંસલ હોવાથી હાડકા ન દેખાય તેવી, સુવર્ણ જેવી કાંતિથી યુક્ત, નિર્મળ-સ્વાભાવિક અને ઉપરથી લાગતા મેલથી રહિત, સુજાત-દોષ રહિતપણે ઉત્પન્ન, નિરુપહત-જ્વરાદિ રોગ તેમજ દંશાદિ ઉપદ્રવોથી રહિત હોય છે. તેઓના **સ્તન**— સુવર્ણ કળશની જેમ મનોહર, એક સરખા, પરસ્પર મળેલા, સુંદર અગ્રભાગથી યુક્ત, સમશ્રેણીમાં યુગ્મરૂપે ગોળાકાર, ઉભારયુક્ત, સ્થૂળ, આનંદદાયક અને માંસલ હોય છે. તેઓની બંને **ભુજાઓ**— બાહુ, સર્પની જેમ કમશ: નીચેની તરફ પાતળી, ગોપુચ્છની જેમ ગોળાકાર, અવિરલ-એક સરખી, આદેય અને મનોહર હોય છે. તેઓના **હાથના નખ**— તામ્રવર્ણના હોય છે, અગ્રહસ્ત માંસલ હોય છે. **હાથની આંગળીઓ**— પુષ્ટ, કોમળ અને ઉત્તમ હોય છે. તેઓની **હસ્તરેખાઓ**— સ્નિગ્ધ-ચળકતી હોય છે. તેમની **હથેળીમાં સુવિભક્ત, સુસ્પષ્ટ, સુનિર્મિત સૂર્ય, ચંદ્ર, શંખ, ચક્ર અને સ્વસ્તિકના રેખા ચિહ્નો** હોય છે. તેઓનો **કક્ષભાગ—બગલ, વક્ષ:—સ્થળ, ગુહ્યપ્રદેશ** પુષ્ટ, ઉન્નત અને પ્રશંસ્ય હોય છે. તેઓનું **ગળું અને કંઠપ્રદેશ**— પરિપુષ્ટ, સુંદર હોય છે. તેઓની **ગ્રીવા**— ડોક, ઉત્તમ શંખ સદશ ત્રણ રેખાયુક્ત, ચાર અંગુલ પ્રમાણવાળી હોય છે. તેમની **હડપચી**— માંસલ, ઉચિત આકારવાળી અને પ્રમાણોપેત હોય છે. તેઓનો **અધરોષ**— નીચેનો હોઠ દાડમના ફૂલ જેવો લાલ, પુષ્ટ, ઉપરના હોઠ કરતાં લાંબો, કંઈક વળેલો હોવાથી સુંદર, શ્રેષ્ઠ દેખાતો હોય છે. તેઓનો **ઉપરનો હોઠ** સુંદર હોય છે. તેઓના **દાંત**— દહીં, જલકણ, ચંદ્ર, કુંદપુષ્પ(મોગરો), વાસંતીની કળી જેવા શ્વેત, પોલાણરહિત, વિમળ હોય છે. તેઓનું **તાલુ, જીભા**— રક્ત કમળની પાંખડીઓની જેમ લાલ, મૃદુ, સુકુમાર હોય છે. તેઓની **નાસિકા**— કણેર વૃક્ષની કલિકાની જેમ અકુટિલ, બે ભ્રમરની મધ્યમાંથી નીકળતી, સરળ, ઉત્તુંગ-ઊંચી, અણીયાળી હોય છે. તેઓના **નયનો**— શરદ ઋતુના નૂતન વિકસિત સૂર્ય વિકાસી પદ્મો, ચંદ્રવિકાસી કુમુદ-ઉત્પલો, કુવલય-નીલોત્પલ, નીલ-

કમળોના નિર્મળ પત્રોના સમૂહ જેવા અર્થાત્ રક્ત, શ્વેત અને નીલવર્ણી, શુભલક્ષણોના યોગથી પ્રશસ્ત, અજિહ્વ- ભદ્રભાવયુક્ત અર્થાત્ નિર્વિકાર, કાંત-સુંદર હોય છે. તેઓની સુંદર પાંપણો- પલકથી યુક્ત, ધવલ, લાંબી-કર્ણાન્તગત, આતામ્ર-આછા લાલ રંગની હોય છે. તેઓની ભ્રમરો- નેણ, ખેંચેલા ધનુષ્યની જેવી સુંદર, થોડી વાંકી, કાળા વાદળોની રેખાની સમાન, પાતળી, સુજાત-શોભનીય હોય છે. તેઓના કાન- સુસંગત, પ્રમાણયુક્ત હોય છે. તેઓના કપોલ- લમણા પુષ્ટ, ઊંચા-નીચા ન હોય તેવા સમાન, મૃષ્ટ-શુદ્ધ હોય છે. તેઓનું લલાટ- ભાલ પ્રદેશ ચોરસ, પ્રશસ્ત, સમ-અવિષમ હોય છે. તેઓનું વદન- મુખ શરદઋતુના પૂર્ણમાસી ચંદ્રની જેમ પરિપૂર્ણ, સૌમ્ય- પ્રસન્ન હોય છે. તેઓનું ઉત્તમાંગ- મસ્તક છત્રની જેમ ઉન્નત હોય છે. તેઓના વાળ- કાળા, સ્નિગ્ધ-રેશમી, સુગંધિત અને લાંબા હોય છે.

તે સ્ત્રીઓ ઉર લક્ષણી હોય છે. તે ઉર લક્ષણો-ચિહ્નો આ પ્રમાણે છે- (૧) છત્ર (૨) ધ્વજા (૩) યજ્ઞ સ્તંભ (૪) સ્તૂપ (૫) માળા (૬) કમંડળ (૭) કળશ (૮) વાપી-વાવડી (૯) સ્વસ્તિક (૧૦) પતાકા (૧૧) યવ (૧૨) મન્સ્ય (૧૩) કાયબો (૧૪) શ્રેષ્ઠરથ (૧૫) મકર ધ્વજ (૧૬) અંક-કાળા તલ (૧૭) થાળ (૧૮) અંકુશ (૧૯) અષ્ટાપદ-દ્યુતપદ્મ (૨૦) સુપ્રતિષ્ઠક-સરાવલો (૨૧) મોર (૨૨) અભિષેક પામતી લક્ષ્મી (૨૩) તોરણ (૨૪) પૃથ્વી (૨૫) સમુદ્ર (૨૬) ઉત્તમભવન (૨૭) પર્વત (૨૮) શ્રેષ્ઠ દર્પણ (૨૯) લીલોત્સુક હાથી (૩૦) બળદ (૩૧) સિંહ (૩૨) ચામર.

૧૭ હંસસરિસર્ગઈઓ, કોઈલમહુરગિરસુસ્સરાઓ, કંતાઓ, સવ્વસ્સ અણુમયાઓ, વવગય વલિપલિયવંગદુવ્વણ્ણવાહિદોહગ્ગસોગમુક્કાઓ, ઉચ્ચત્તેણ ય ણરાણ થોવૂણ મુસ્સિયાઓ, સભાવસિંગારચારુવેસાઓ, સંગયગયહસિયભણિયચિટ્ટિયવિલાસસંલાવણિઝણજુત્તોવયારકુસલાઓ, સુંદરથળજહળવયળ કરચલણણયળલાવણ્ણવણ્ણરુવજોવ્વણવિલાસકલિયાઓ, ણંદળવળવિવરચારિણીઊવ્વઅચ્છરાઓ, ભરહવાસમાણુસચ્છરાઓ, અચ્છેરગપેચ્છણિજ્જાઓ, પાસાઈયાઓ જાવ અભિરૂવાઓ પડિરૂવાઓ ।

ભાવાર્થ :- તેઓની(યુગલિક સ્ત્રીની) હંસ જેવી ગતિ, કોયલ જેવો મધુર સ્વર હોય છે, તેઓ કાંતિયુક્ત હોય છે. તેઓ સર્વજનમાન્ય હોય છે. તેઓના શરીર પર ક્યારેય કરચલી પડતી નથી, વાળ સફેદ થતા નથી અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા આવતી નથી. તેઓ હીનાધિક અવયવ, અપ્રશસ્ત વર્ણ, જવરાદિ વ્યાધિ, દુર્ભાગ્ય-વેધવ્ય, પતિ, પુત્રના મરણજન્ય અને દારિદ્રજન્ય દુઃખ, શોકથી રહિત હોય છે. તેની ઊંચાઈ પુરુષ કરતા કિંચિત્ ન્યૂન હોય છે. સ્વભાવથી જ તેનો વેષ શૃંગારાનુરૂપ હોય છે. તેઓ સુયોગ્યગતિ, હાસ્ય, વચન, ચેષ્ટા, વિલાસ, શૃંગાર, તેમજ પરસ્પરના વાર્તાલાપમાં નિપુણ હોય છે અર્થાત્ લોકવ્યવહારમાં કુશળ હોય છે. તેઓના સ્તન, જઘન-કટિભાગ, વદન, હાથ, પગ, નયન, લાવણ્ય, રૂપ, યૌવન, વિલાસ(સ્ત્રી યોગ્ય ચેષ્ટાઓ) સુંદર હોય છે. તે સ્ત્રીઓ નંદનવનમાં વિચરણશીલ-વિચરણના સ્વભાવવાળી અપ્સરાઓ જેવી હોય છે, ભારતવર્ષની માનવીય અપ્સરાઓ સમાન શોભતી હોય છે. તેઓ મનુષ્ય લોકના આશ્ચર્યરૂપ હોવાથી લોકો વડે પ્રેક્ષણીય હોય છે, પ્રાસાદીય યાવત્ મનોજ અને મનોહર હોય છે.

૧૮ તે પં મણુયા ઓહસ્સરા, હંસસ્સરા, કોંચસ્સરા, પંદિસ્સરા, પંદિઘોસા, સીહસ્સરા, સીહઘોસા, સૂસરા, સુસરણિઘોસા, છાયા-યવો-જ્જોવિયંગમંગા, વજ્જરિસહ્ણારાય- સંઘયણા, સમચરંસસંઠાણ સંઠિયા, છવિણિરાતંકા, અણુલોમ વાઝવેગા, કંકગ્ગહણી, કવોય-પરિણામા, સઝણિ-પોસ-પિટ્ટંતરોરુ-પરિણયા, છદ્ધણુસહસ્સ મૂસિયા ।

ભાવાર્થ :- તે સમયના મનુષ્ય(સ્ત્રી પુરુષો) ઓઘસ્વરા- મેઘ જેવા ગંભીર સ્વરવાળા, હંસ જેવા મધુર સ્વરવાળા, કોંચ પક્ષી જેવા દીર્ઘ સ્વરવાળા, નંદી સ્વરા- દ્વાદશવિધ તૂર્ય વાજિંત્ર સમુદાયના સ્વર જેવા સ્વરવાળા, નંદીના ઘોષ-નાદ જેવા ઘોષવાળા, સિંહ જેવા બલિષ્ઠ સ્વરવાળા, સિંહના ઘોષ જેવા ઘોષવાળા, સુસ્વરા, સુસ્વરઘોષવાળા, શરીર પ્રભાથી પ્રકાશિત અંગવાળા અર્થાત્ શરીરના અંગેઅંગમાંથી ફેલાતી ઉર્જાવાળા, વજ્રઋષભનારાય સંઘયણવાળા, સમયતુરસ સંસ્થાનવાળા, ચર્મરોગરહિત ત્વચાવાળા હોય છે. તેઓ અનુકૂળ વાયુવેગવાળા, કંકપક્ષીની જેમ નિર્લેપ ગુદાવાળા, કપોત-કબૂતરની જેવી પ્રબળ પાચનશક્તિવાળા(કબૂતર પત્થરને પણ પચાવી શકે છે.) પક્ષી જેવી બાહ્ય ગુદા, ગુપ્તાંગ અને ઉરુવાળા તથા ૬૦૦૦ ધનુષ્યની ઊંચાઈવાળા હોય છે.

૧૯ તેસિ પં મણુયાણં બે છપ્પણ્ણા પિટ્ટકરંડકસયા પણ્ણત્તા સમણાઝસો ! પઝમ્પલ્લ ગંધસરિસણીસાસસુરભિવયણા । તે પં મણુયા પગ્ગહ્મયા પગ્ગહ્મવસંતા, પગ્ગહ્મયણુ-કોહમાણમાયાલોભા, મિઝમદ્ધવસંપણ્ણા, અલ્લીણા, ભદ્ધગા, વિણીયા, અપ્પિચ્છા, અસણ્ણિહિસંચયા, વિઢિમંતરપરિવસણા, જહિચ્છિયકામકામિણો ।

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ! તે મનુષ્યોને અસ્થિમય ૨૫૬ પાંસળીઓ હોય છે. પદ્મ અને કમળ જેવા સુગંધી શ્વાસોશ્વાસથી તેમનું મુખ સુવાસિત રહે છે. તે મનુષ્યો પ્રકૃતિથી શાંત સ્વભાવવાળા, પ્રકૃતિથી મંદ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભવાળા, ક્રોમળ અને સરળ વ્યવહારવાળા હોય છે. તેઓ અલીન-વિષયોમાં અતિલીન હોતા નથી, ભદ્ર-કલ્યાણ ભાગી, વિનીત, અલ્પેચ્છા-મણિ, સુવર્ણ વગેરે પ્રતિ અલ્પ મમત્વી, તેના અસંગ્રાહક હોય છે. તેઓનો નિવાસ પ્રાસાદાકાર વૃક્ષમાં હોય છે, તેઓ યથેચ્છ-ઈચ્છા પ્રમાણે ભોગ ભોગવનારા હોય છે.

૨૦ તેસિ પં ભંતે ! મણુયાણં કેવહ્મકાલસ્સ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જહ્મ ?

ગોયમા ! અટ્ટમભત્તસ્સ આહારટ્ટે સમુપ્પજ્જહ્મ, પુઢવી-પુપ્ફ-ફલાહારા પં તે મણુયા પણ્ણત્તા સમણાઝસો !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યોને કેટલા સમય પછી આહારની ઈચ્છા થાય છે ?

ઉત્તર- હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ગૌતમ ! તેઓને ત્રણ દિવસ પછી આહારની ઈચ્છા થાય છે અને તે પૃથ્વી અને પુષ્પ, ફળનો આહાર કરે છે.

૨૧ તીસે ણં ભંતે ! પુઢવીએ કેરિસાએ આસાએ પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સે ણં ઇટ્ટે ઇટ્ટતરે ચેવ જાવ મળામે મળામતરે ચેવ ।

જહાળામએ સે ભંતે ! ગુલેઝ વા ઁંડેઝ વા સક્કરાઝ વા મચ્છંડિયાઝ વા પપ્પહમોયએઝ વા ભિસેઝ વા પુપ્ફત્તરાઝ વા પઝમુત્તરાઝ વા વિજયાઝ વા મહાવિજયાઝ વા આકાસિયાઝ વા આદંસિયાઝ વા આગાસફલોવમાઝ વા, ઁવમાઝ વા, અળોવમાઝ વા; ભવે ઁયારૂવે ?

ગોયમા ! ણો ઇળઢે સમઢે । સા ણં પુઢવી ઇતો ઇટ્ટતરિયા ચેવ, પિયતરિયા ચેવ, કંતતરિયા ચેવ, મળુળ્ણતરિયા ચેવ, મળામતરિયા ચેવ આસાએળં પળ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે પૃથ્વીનો આસ્વાદ કેવો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વીનો આસ્વાદ ઈષ્ટ, ઈષ્ટતર યાવત્ મનોહર હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! શું તેનો આસ્વાદ ગોળ, ખાંડ, સાકર, ખડી સાકર, પર્પટમોદક(લાડવા) વિશેષ, લાસાલાડવા, પુષ્પોત્તર(અન્ય સાકર વિશેષ), પન્નોત્તર(એક પ્રકારની સાકર), વિજયા, મહાવિજયા, આકશિકા, આદર્શિકા, આકાશ ફલોપમા તથા અન્ય ઉપમા યોગ્ય અને અનુપમ; એવો હોય છે ? (સૂત્રોક્ત સર્વ પદાર્થો તે સમયના વિશિષ્ટ મધુર સ્વાદવાળા પદાર્થો છે.)

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે નથી. તે પૃથ્વીનો સ્વાદ ગોળ, સાકર વગેરે પદાર્થો કરતાં પણ અધિક ઈષ્ટતર-બધી ઈદ્રિયોને વધુ સુખપ્રદ, અધિક પ્રિયકર, અધિક કાંત-વધુ રચિકર, અધિક મનોહર, અધિક મનોહર(મનોગમ્ય) હોય છે.

૨૨ તેસિ ણં ભંતે ! પુપ્ફફલાળં કેરિસાએ આસાએ પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! સે ણં ઇટ્ટે ઇટ્ટતરે ચેવ જાવ મળામતરે ચેવ ।

જહાળામએ સે ભંતે ! રળ્ણો ચાઁરંતચક્કવટ્ટિસ્સ કલ્લાળે ભોયળજાએ સયસહ-સ્સળિપ્પળ્ણે વળ્ણેળુવવેએ, જાવ ફાસેળુવવેએ, આસાયળિજ્જે, વિસાયળિજ્જે, દીવળિજ્જે, દપ્પળિજ્જે, મયળિજ્જે, બિંહળિજ્જે, સવ્વિદિયગાયપલ્હાયળિજ્જે; ભવે ઁયારૂવે ?

ગોયમા ! ણો ઇળઢે સમઢે । તેસિ ણં પુપ્ફફલાળં ઁત્તો ઇટ્ટતરાએ ચેવ જાવ મળામતરાએ ચેવ આસાએ પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે પુષ્પો અને ફળોનો સ્વાદ કેવો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે ફળ-ફૂલોનો આસ્વાદ ઈષ્ટતર યાવત્ મનોહર હોય છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તેનો આસ્વાદ એક લાખ સુવર્ણમુદ્રાઓથી નિષ્પન્ન, કલ્યાણકારક, અતિસુખપ્રદ, પ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ અને પ્રશસ્ત સ્પર્શયુક્ત, આસ્વાદનીય, વિસ્વાદનીય (વિશેષ આસ્વાદ યોગ્ય), જઠરાગ્નિને ઉદીપ્ત કરનાર, ઉત્સાહ અને સ્ફૂર્તિ વધારનાર, આહ્લાદ ભાવ વધારનાર, બૃહણ્ણીય-શરીરની ધાતુઓની વૃદ્ધિ કરનાર, પ્રહ્લાદનીય-ઈદ્રિય અને શરીરને પુષ્ટ કરનાર ચક્રવર્તીના ભોજન જેવો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે પુષ્પ અને ફળોનો આસ્વાદ, તે ભોજન કરતાં વધુ ઈષ્ટતર યાવત્ વધુ મનોગમ્ય હોય છે.

૨૩ તે ણં ભંતે ! મણુયા તમાહારં આહારેત્તા કહિં વસહિં ઉવેતિ ? ગોયમા ! રૂક્ષગેહાલયા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

તેસિ ણં ભંતે ! રૂક્ષાણં કેરિસણ આયારુભાવપડોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! કૂડાગારસંઠિયા, પેચ્છાચ્છત્તઙ્ગયથૂભતોરણગોડર વેડયા-ચોપ્ફાલગ-અટ્ટાલગપાસાયહમ્મિયગવક્ષવાલગ્ગપોડયાવલભીઘરસંઠિયા । અણ્ણે ઇત્થ બહવે વરુભવણવિસિટ્ટસંઠાણસંઠિયા દુમગણા સુહસીયલચ્છાયા પણ્ણત્તા સમણાડસો !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો તેવા પ્રકારના આહારનું ભોજન કરતાં ક્યાં રહે છે ?

ઉત્તર— હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ગૌતમ ! તે મનુષ્યો વૃક્ષ રૂપી ઘરોમાં રહે છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે વૃક્ષોનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે વૃક્ષ કૂટ, પ્રેક્ષાગૃહ-નાટ્યગૃહ, છત્ર, ધ્વજા, સ્તૂપ-ચબૂતરો, તોરણ, ગોપૂર-નગરદ્વાર, વેદિકા-બેસવા યોગ્ય પાળી, ચોપાડ-ફળિયું, અટ્ટાલિકા-અટારી, બારીઓ, પ્રાસાદ-શિખરબંધી દેવભવન અથવા રાજભવન, હવેલીઓ, ઝરૂખા, જળમહેલ અને વલભીગૃહ જેવા આકારવાળા હોય છે. તેમજ શ્રેષ્ઠ ભવનો વગેરે અન્ય ઘણા પ્રકારના આકારવાળા શુભ-શીતળ છાયાવાળા વૃક્ષો હોય છે.

૨૪ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાણ ભરહે વાસે ગેહાઈ વા ગેહાવણાઈ વા ? ગોયમા ! ણો ઇણ્ટ્ટે સમટ્ટે, રૂક્ષગેહાલયા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં શું ઘર હોય છે ? શું ગેહાપણ-દુકાનો અથવા બજાર હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે ઘર વગેરે હોતા નથી. તે મનુષ્યોને માટે વૃક્ષ તે જ ઘર રૂપ હોય છે.

૨૫ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે ગામાઈ વા જાવ સંણિવેસાઈ વા ।
ગોયમા ! ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, જહિચ્છિયકામગામિણો ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ગામ, નગર તથા સન્નિવેશાદિ હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે ગ્રામ, નગર તથા સન્નિવેશાદિ હોતા નથી. તે મનુષ્યો સ્વભાવથી ઈચ્છાનુસાર વિચરણશીલ હોય છે.

૨૬ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે અસીઈ વા, મસીઈ વા, કિસીઈ વા,
વણિણ્ણત્તિ વા, પણિણ્ણત્તિ વા, વાણિજ્જેઈ વા ?

ગોયમા ! ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયઅસિમસિકિસિવણિયપણિયવાણિજ્જા ણં તે
મણુયા પણ્ણત્તા !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે શું ભરતક્ષેત્રમાં તલવાર વગેરે આધારિત યુદ્ધકળા, શ્યાહી કલમ આધારિત લેખનકળા, કૃષિકળા- ખેતી, વણિક કળા, ખરીદવા-વેચવા સંબંધીકળા, વ્યાપાર વાણિજ્ય કળા, માલ જોખવાદિ સંબંધી કળા હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે અસિ આદિ કળાઓ હોતી નથી. તે મનુષ્યો અસિ, મષિ, કૃષિ, વણિક, ક્ય-વિક્રય કળા અને વાણિજ્યકળા આદિથી રહિત હોય છે.

૨૭ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે હિરણ્ણેઈ વા, સુવણ્ણેઈ વા, કંસેઈ વા,
દૂસેઈ વા, મણિમોત્તિયસંઘસિલપ્પવાલરત્તરયણસાવણ્ણેઈ વા ।

હંતા, અત્થિ । ણો ચેવ ણં તેસિં મણુયાણં પરિભોગત્તાએ હવ્વમાગચ્છઈ ।

ભાવાર્થ :- હે ભગવાન ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ચાંદી, સોનું, કાંસુ, વસ્ત્ર, મણિઓ, મોતી, શંખ, શિલા-સ્ફટિક, પ્રવાલ, રક્તરત્ન- માણેક, સ્વાપતેય- રજતસુવર્ણ વગેરે હોય છે ?

ઉત્તર— હા, ગૌતમ ! તે સમયે ચાંદી, સોનું આદિ હોય છે, પરંતુ તે મનુષ્યોના ઉપયોગમાં આવતું નથી.

૨૮ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે રાયાઈ વા, જુવરાયાઈ વા,
ઈસરત્તલવર- માડંબિયકોડુંબિયઈભસેટ્ટિસેણાવઈસત્થવાહાઈ વા ?

ગોયમા ! ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયઈઙ્ઙિસક્કારા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં રાજા, યુવરાજ, ઈશ્વર-ઐશ્વર્યશાળી અને પ્રભાવશાળી પુરુષ; તલવર- જાગીરદાર કે રાજ સન્માનિત વિશિષ્ટ નાગરિક; માંડલિક- અનેક દેશોના

રાજા; કૌટુંબિક- વિશાળ પરિવારના મુખ્ય વડીલ; ઈભ્ય- હાથીના વજન પ્રમાણ વિપુલ ધન વૈભવના સ્વામી; શ્રેષ્ઠી-સંપત્તિ અને સદ્વ્યવહારથી પ્રતિષ્ઠા પામેલ શેઠ; સેનાપતિ-ચતુરગિણીસેનાના અધિકારી; સાર્થવાહ- અનેક નાના વ્યાપારીઓને સાથે લઈને દેશાંતરમાં વ્યવસાય કરનારા સમર્થ વ્યાપારી હોય છે?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે રાજા આદિ હોતા નથી. તે મનુષ્યો ઋદ્ધિ, વૈભવ અને સત્કાર આદિથી નિરપેક્ષ હોય છે.

૨૯ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે દાસેઝ વા, પેસેઝ વા, સિસ્સેઝ વા, ભયગેઝ વા, ભાઝલ્લણ્ણ વા, કમ્મકરણ્ણ વા ?

ગોયમા ! ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયઆભિઓગા ણં તે મણુયા પ્ણત્તા સમણાઝસો !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં દાસ, પ્રેષ્ય-દૂતનું કાર્ય કરનારા સેવક, શિષ્ય પગાર લઈને કાર્ય કરનારા પરિચારક, ભાગ વહેંચનારા-ભાગીદાર અને ઘર સંબંધી કાર્ય કરનાર નોકર હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે દાસ આદિ હોતા નથી. તે મનુષ્યો સ્વામી-સેવકભાવ, આજ્ઞા-આજ્ઞાપકભાવ આદિથી રહિત હોય છે.

૩૦ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે માયાઝ વા, પિયાઝ વા, ભાયાઝ વા, ભગિણીઝ વા, ભજ્જાઝ વા, પુત્તાઝ વા, ધૂયાઝ વા, સુણ્ણહાઝ વા ?

ગોયમા ! હંતા અત્થિ, ણો ચેવ ણં તિવ્વે પેમ્મબંધણે સમુપ્પજ્જઝ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, પત્ની, પુત્ર, પુત્રી અને પુત્રવધૂ હોય છે ?

ઉત્તર- હા ગૌતમ ! તે સમયે માતા-પિતા આદિ સંબંધો હોય છે પરંતુ તે મનુષ્યોને તેમાં તીવ્ર પ્રેમબંધ હોતો નથી.

૩૧ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે અરીઝ વા, વેરિણ્ણ વા, ઘાયણ્ણ વા, વહણ્ણ વા, પહિણીયણ્ણ વા, પચ્ચામિત્તેઝ વા ?

ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયવેરાણુસયા ણં તે મણુયા પ્ણત્તા સમણાઝસો !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવાન ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં અરિ- શત્રુ, ઉદર બિલાડીની જેમ જાતીય વેરવાળા વૈરિક, ઘાત કરાવનારા ઘાતક, વધ કરનારા વધક અથવા થપ્પડ આદિ દ્વારા વ્યથા ઉત્પન્ન કરનારા, વ્યથક, કામ બગાડનારા પ્રત્યનીક- વિરોધી, પહેલાં મિત્ર બન્યા પછી શત્રુ બની જનારા પ્રત્યમિત્ર હોય છે ?

ઉત્તર- ગૌતમ ! તે સમયે શત્રુ, વેરી આદિ હોતા નથી. તે મનુષ્યો વેરાનુબંધ રહિત હોય છે.

૩૨ અત્થિ ણં ધંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે મિત્તાઈ વા, વયંસાઈ વા, ણાયએ
ઈ વા, સંઘાડિએઈ વા, સહાઈ વા, સુહીઈ વા, સંગએઈ વા ?

હંતા અત્થિ, ણો ચેવ ણં તેસિં મણુયાણં તિવ્વે રાગબંધણે સમુપ્પજ્જઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં મિત્ર, સમાનવયવાળા સાથી, જ્ઞાતિજન, સહચારી, સખા- સાથે ખાનારા, સુહૃદ સ્નેહયુક્ત (પ્રેમાળ) મિત્ર દરેક સમયે સાથ દેનારા, હિત ઈચ્છનારા, હિતકર શિક્ષા દેનારા સાથી, સાંગતિક- સમયે-સમયે મળનારા સાથી આદિ હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે મિત્ર આદિ હોય છે, પરંતુ તે મનુષ્યોને તેમાં તીવ્ર રાગબંધ થતો નથી.

૩૩ અત્થિ ણં ધંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે આવાહાઈ વા, વિવાહાઈ વા,
જણ્ણાઈ વા, સદ્ધાઈ વા, થાલીપાગાઈ વા, મિયપિંડણિવેદણાઈ વા ?

ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયઆવાહવિવાહજણ્ણસદ્ધથાલીપાક-
મિયપિંડ- ણિવેદણાઈ વા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં આવાહ-લગ્ન પહેલાં વાગ્દાન રૂપ ઉત્સવ, લગ્નોત્સવ, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, સ્થાલીપાક- પ્રીતિભોજ, મૃતક ભોજન, નિવેદ વગેરે હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે આવા કોઈ વ્યવહાર હોતા નથી. તે મનુષ્યો આવાહ, વિવાહ, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, પ્રીતિભોજ અને મૃતક ભોજન, નિવેદ વગેરેથી રહિત હોય છે.

૩૪ અત્થિ ણં ધંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે ઇંદમહાઈ વા, ખંદમહાઈ વા,
ણાગમહાઈ વા, જક્ખમહાઈ વા, ભૂયમહાઈ વા, અગડમહાઈ વા, તડાગમહાઈ વા,
દહમહાઈ વા, ણઈમહાઈ વા, રુક્ખમહાઈ વા, પવ્વયમહાઈ વા, થૂમમહાઈ વા,
ચેઈયમહાઈ વા ?

ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે, વવગય મહિમા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ઈન્દ્રોત્સવ, સ્કંદોત્સવ- કાર્તિકેયને અનુલક્ષીને થતો મહોત્સવ, નાગકુમારનો ઉત્સવ, યક્ષોત્સવ, ભૂતોત્સવ, કૂવાના નિમિત્તે થતો ઉત્સવ, તળાવોત્સવ, વૃક્ષોત્સવ, પર્વતોત્સવ, સ્તૂપોત્સવ અને ચૈત્યોત્સવ વગેરે ઉત્સવો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે ઈન્દ્રોત્સવ આદિ હોતા નથી. તે મનુષ્યો ઉત્સવો-મહોત્સવોથી રહિત હોય છે.

૩૫ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ણડપેચ્છાઈ વા, ણટ્ટપેચ્છાઈ વા, જલ્લપેચ્છાઈ વા, મલ્લપેચ્છાઈ વા, મુટ્ટિયપેચ્છાઈ વા, વેલંબગપેચ્છાઈ વા, કહગપેચ્છાઈ વા, પવગપેચ્છાઈ વા, લાસગપેચ્છાઈ વા ?

ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયકોઠહલ્લા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં નટોના ખેલ, તમાશા, નાટકના અભિનય, જલ્લ-દોરડા પર ચઢી કળાબાજોની કળા, મલ્લોની કુસ્તી, મૌષ્ટિક-મુક્કાબાજી, વિદૂષકોના કૌતુક, કથાકારની કથા, પ્લાવક-છલાંગ મારવાની અથવા નદીને તરવાની ક્રિયા, લાસક-નૃત્યવિશેષ આ સર્વ ક્રિયાઓને જોવા માટે લોકો ભેગા થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે આ પ્રકારના નટોના ખેલ-તમાશા આદિ હોતા નથી કારણ કે તે મનુષ્યો કુતૂહલથી રહિત હોય છે.

૩૬ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે સગડાઈ વા, રહાઈ વા, જાણાઈ વા, જુગ્ગાઈ વા, ગિલ્લિઈ વા, થિલ્લિઈ વા, સીયાઈ વા, સંદમાણિયાઈ વા ?

ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે, પાયચારવિહારા તં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં શકટ-ગાડુ, રથ, યાન-અન્ય વાહન, યુગ્ય-બે હાથ લાંબુ-પહોળું ડોળી જેવું યાન, ગિલ્લિ-બે પુરુષો દ્વારા ઉપાડાતી ડોલી, થિલ્લિ-બે ઘોડા અથવા ખચ્ચરો દ્વારા ખેંચાતી બગીઓ, શિબિકા-પડદાવાળી પાલખીઓ અને સ્યંદમાનિકા- પુરુષ પ્રમાણ પાલખી, ઈત્યાદિ વાહનો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે શકટ આદિ વાહનો હોતા નથી. તે મનુષ્યો પગે ચાલનારા હોય છે.

૩૭ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે ગાવીઈ વા, મહિસીઈ વા, અયાઈ વા, એલગાઈ વા ?

હંતા અત્થિ, ણો ચેવ ણં તેસિં મણુયાણં પરિભોગત્તાએ હવ્વમાગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ગાય, ભેંસ, બકરી, ઘેટી વગેરે (દુધાળા) પશુઓ હોય છે ?

ઉત્તર— હા ગૌતમ ! તે પશુઓ હોય છે પરંતુ તે મનુષ્યોના ઉપયોગમાં આવતા નથી અર્થાત્ તે મનુષ્યોને તેના દૂધ વગેરેથી કોઈ પ્રયોજન હોતું નથી.

૩૮ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે આસાઈ વા, હત્થીઈ વા, ઉટ્ટાઈ વા,

ગોળાઈ વા, ગવયાઈ વા, અયાઈ વા, ઇલાગાઈ વા, સસગાઈ વા, મિયાઈ વા, વરાહાઈ વા, રુરુત્તિ વા, સરભાઈ વા, ચમરાઈ વા, સબરાઈ વા, કુરંગાઈ વા, ગોકળ્લાઈ વા ?

હંતા અત્થિ, ણો ચેવ ણં તેસિં મળુયાણં પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ઘોડા, હાથી, ઊંટ, ગાય, ગવય- જંગલીગાય (રોઝ), બકરાં, ઘેટાં, સસલા, મૃગ, વરાહ- સૂવર, રુરુ- મૃગવિશેષ, શરભ- અષ્ટાપદ, ચમર- ચમરી ગાય, સાબર-શાખાવાળા શીંગડા હોય તેવા મૃગવિશેષ, કુરંગ-મૃગવિશેષ, અને ગોકર્ણ-મૃગવિશેષ વગેરે પશુઓ હોય છે ?

ઉત્તર— હા ગૌતમ ! તે સમયે ઘોડા આદિ પશુઓ હોય છે પરંતુ તે મનુષ્યોના ઉપયોગમાં આવતા નથી.

૩૯ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાણ ભરહે વાસે સીહાઈ વા, વગ્ઘાઈ વા, વિગ, દીવિગ અચ્છ, તરચ્છ સિયાલ બિડાલ સુળગ કોકંતિય કોલસુળગાઈ વા ?

ગોયમા ! હંતા અત્થિ, ણો ચેવ ણં તેસિં મળુયાણં આબાહં વા વાબાહં વા છવિચ્છેયં વા ઉપ્પાર્યેતિ, પગ્ઘ્ઘયા ણં તે સાવયગળા પળ્ણત્તા !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવાન ! શું તે સમયમાં ભરતક્ષેત્રમાં સિંહ, વાઘ, વરૂ, દ્વીપિક-ચિત્તો, અચ્છ-રીંછ, તરક્ષ-મૃગભક્ષી વાઘ વિશેષ, શિયાળ, બિલાડી, કૂતરા, લોમડી, જંગલી કૂતરા અથવા સૂવર આદિ જંગલી પશુઓ હોય છે ?

ઉત્તર— હા ગૌતમ ! તે સમયે સિંહ આદિ જંગલી પશુઓ હોય છે પરંતુ તે મનુષ્યોને આબાધા-અલ્પબાધા(અલ્પકષ્ટ) વિશેષ કષ્ટ પહોંચાડતા નથી અને છવિચ્છેદ-તેના શરીરનાં અંગોપાંગનું છેદન-ભેદન કરતા નથી અથવા નહોર ભરાવતા નથી. તે શ્વાપદ-જંગલી જાનવરો પ્રકૃતિથી જ ભદ્ર હોય છે.

૪૦ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાણ ભરહે વાસે સાલીઈ વા, વીહિ ગોહૂમ જવ જવજવાઈ વા, કલામસૂરમુગ્ગમાસતિલકુલત્થળિપ્પાગઆલિસંદગ અયસિકુસુંભ કોદ્દવકંઘુવરગ રાલગસળસરિસવમૂલગબીયાઈ વા ?

ગોયમા ! હંતા અત્થિ, ણો ચેવ ણં તેસિં મળુયાણં પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં શાલી-કલમ જાતિના ચોખા, ત્રીહિ-ત્રીહિ જાતિના ચોખા, ગોધૂમ-ઘઉં, જવ, જવજવ વિશેષ જાતિના જવ અથવા જુવાર, કલાય- વટાણા, મસૂર, મગ, અડદ, તલ, કળથી, વાલ, આલિસંદક- ચોળા, અળસી, કુસુમ્ભ-કસુંબ વૃક્ષના બી-જેનાં પુષ્પો વસ્ત્ર રંગવાના કામમાં આવે છે, કોદ્રવ-કોદરો, કંઘુ-મોટા પીળા ચોખા, વરક, રાલક- નાના પીળા ચોખા, સણ-ધાન્ય વિશેષ, સરસવ, મૂલક-મૂળા આદિ જમીનકંદના બીજ, વગેરે ધાન્યાદિ હોય છે ?

ઉત્તર- હા ગૌતમ ! તે સમયે શાલિ આદિ ધાન્ય હોય છે પરંતુ તે મનુષ્યોના ઉપયોગમાં આવતા નથી.

૪૧ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરણે વાસે ગઢાઈ વા, દરી ઓવાયપવાયવિસમ-વિજ્જલાઈ વા ?

ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે, તીસે સમાએ ભરણે વાસે બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે, સે જહાણામએ આલિંગપુક્કરેઈ વા૦ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ખાડા, દરી-ગુફાઓ, અવપાત-ગુપ્ત ખાડા કે જ્યાં પ્રકાશમાં ચાલતાં પણ પડવાની શંકા રહે; પ્રપાત-ઝંપાપાત સ્થાન કે જ્યાંથી વ્યક્તિ મનમાં કોઈ કામના લઈને પડે અને પ્રાણ આપી દે, તેવું સ્થાન. વિષમ સ્થાન-જ્યાં ચડવું-ઉતરવું મુશ્કેલ હોય તેવા સ્થાન; કાદવવાળા લપસણા સ્થાન; વગેરે વિષમસ્થાનો હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે ખાડા આદિ વિષમ સ્થાનો હોતા નથી. તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં અતિ સમતલ અને રમણીય ભૂમિ હોય છે. તે મૃદંગના ચર્મમઢિત ભાગ જેવી સમ હોય છે.

૪૨ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરણે વાસે ખાણૂઈ વા, કંટગત્તણયકયવરાઈ વા, પત્તકયવરાઈ વા ?

ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે, વવગયખાણુકંટગત્તણયકયવરપત્તકયવરા ણં સા સમા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં સ્થાણુ-દૂંઠાં, કાંટા, ઘાસનો કચરો અને પાંદડાનો કચરો આદિ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે દૂંઠાં આદિ હોતા નથી. તે કાળ દૂંઠાં, કંટક, ઘાસના કચરા અને પાંદડાઓના કચરાથી રહિત હોય છે.

૪૩ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરણે વાસે ડંસાઈ વા, મસગાઈ વા, જૂઆઈ વા, લિક્કાઈ વા, ઢિંકુણાઈ વા, પિસુઆઈ વા ?

ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે, વવગયડંસમસગજૂયલિક્કઃ ઢિંકુણપિસુયા-ઉવદ્ધવિરહિયા ણં સા સમા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ડાંસ, મચ્છર, જૂ, લીખ, માંકડ અને પિશૂક-ડાંસ આદિ ક્ષુદ્ર જંતુઓ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે ડાંસ, મચ્છર આદિ હોતા નથી. તે કાળ ડાંસ, મચ્છર, જૂ, લીખ, માંકડ અને પિશૂક આદિ ક્ષુદ્ર જંતુઓના ઉપદ્રવરહિત હોય છે.

૪૪ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે અહીં વા, અચગરાઈ વા ?

ગોયમા ! હંતા અત્થિ, ણો ચેવ ણં તેસિં મણુયાણં આબાહં વા, વાબાહં વા, છવિચ્છેયં વા ઉપ્પાર્યેતિ, પગઈભદ્દયા ણં વાલગગણા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં સાપ અને અજગર હોય છે ?

ઉત્તર— હા ગૌતમ ! તે સમયે સાપ, અજગર હોય છે પરંતુ તે મનુષ્યો માટે અબાધાજનક (વિબાધા જનક, તેમજ દૈહિકપીડા અને વિકૃતિજનક) હોતા નથી. તે સર્પ, અજગર આદિ પ્રકૃતિથી ભદ્ર હોય છે.

૪૫ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે ડિંબાઈ વા, ડમરાઈ વા, કલહબોલ-ખારવેરમહાજુદ્ધાઈ વા, મહાસંગામાઈ વા, મહાસત્થપડણાઈ વા, મહાપુરિસપડણાઈ વા, મહારુહિરણિવડણાઈ વા ?

ગોયમા ! ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયવેરાણુબંધા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં ડિંબ- ભયજનક સ્થિતિ, ડમર- પરસ્પરના ઉપદ્રવ કે બાહ્ય ઉપદ્રવ, કલહ-વાગ્યુદ્ધ, બોલ-અનેક દુઃખી વ્યક્તિઓના ચિત્કાર, ક્ષાર-ખાર, પારસ્પરિક ઈર્ષ્યા, વેર- અસહનશીલતાના કારણે થતો હિંસ્ય હિંસકભાવ, મહાયુદ્ધ- વ્યૂહરચના સહિતનું યુદ્ધ, મહાસંગ્રામ-વ્યૂહરચના અને વ્યવસ્થા યુક્ત યુદ્ધ, મહાશસ્ત્ર પતન-યુદ્ધ સમયે નાગબાણ, તામસબાણ, પવનબાણ, અગ્નિબાણ આદિ દિવ્ય અસ્ત્રોનો પ્રયોગ, મહાપુરુષ પતન- યુદ્ધ સમયે રાજાદિ વિશિષ્ટ પુરુષોનો વધ, મહારુઘિર નિપતન-યુદ્ધ સમયે પ્રવાહરૂપમાં રક્તપાત ઇત્યાદિ હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે ભયજનક કોઈ પણ પરિસ્થિતિ હોતી નથી. તે મનુષ્યો વૈરાનુબંધ-શત્રુત્વના ભાવોથી રહિત હોય છે.

૪૬ અત્થિ ણં ભંતે ! તીસે સમાએ ભરહે વાસે દુબ્ભૂયાણિ વા, કુલરોગાઈ વા, ગામરોગાઈ વા, મંડલરોગાઈ વા, પોટ્ટરોગાઈ વા, સીસવેયણાઈ વા, કણ્ણોટ્ટઅચ્છિણહ-દંતવેયણાઈ વા, કાસાઈ વા, સાસાઈ વા, સોસાઈ વા, દાહાઈ વા, અરિસાઈ વા, અજીરગાઈ વા, દઓદરાઈ વા, પંડુરોગાઈ વા, ભગંદરાઈ વા, એગાહિયાઈ વા, બેયાહિયાઈ વા, તેયાહિયાઈ વા, ચઠ્ઠથાહિયાઈ વા, ઇંદગ્ગહાઈ વા, ધણુગ્ગહાઈ વા, ચંદગ્ગહાઈ વા, જક્ખગ્ગહાઈ વા, ભૂયગ્ગહાઈ વા, મત્થગસૂલાઈ વા, હિયયસૂલાઈ વા, પોટ્ટસૂલાઈ વા, કુચ્છિસૂલાઈ વા, જોણિસૂલાઈ વા, ગામમારીઈ વા, સણ્ણિવેસમારીઈ વા, પાણક્ખયા, જણક્ખયા, વસણ્ણભૂયંઅણારિઆ ?

ગોયમા ! ણો ણ્ણટ્ટે સમટ્ટે, વવગયરોગાયંકા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં શું દુર્ભૂત દુર્ઘટના(હોનારત) કુલરોગ-કુળ પરંપરાગત રોગો; ગ્રામ રોગો-ગામ વ્યાપી રોગ; મંડલ રોગ-અનેક ગામમાં ફેલાયેલા રોગ; પોટ્ટ રોગ-પેટ સંબંધી રોગ; શીર્ષવેદના-મસ્તકની પીડા; કર્ણ, ઓષ્ઠ, નેત્ર, નખ અને દાંતની વેદના; ખાંસી, શ્વાસ રોગ, શોષ-ક્ષય રોગ, દાહ-જલન, અર્શ-હરસ, અજીર્ણ, જલોદર, પાંડુરોગ, ભગંદર, એક દિવસના અંતરે આવતો તાવ, બે દિવસના અંતરે આવતો તાવ, ત્રણ દિવસના અંતરે આવતો તાવ, ચાર દિવસના અંતરે આવતો તાવ, ઈન્દ્રગ્રહ, ધનુર્ગ્રહ, સ્કંદગ્રહ, યજ્ઞગ્રહ, ભૂતગ્રહ આદિ દેવ કૃત ઉપદ્રવો; મસ્તકશૂળ, હૃદય-શૂળ, ઉદર-શૂળ, કુક્ષિશૂળ, યોનિશૂળ, ગામમાં ફેલાતી મરકી(કોલેરા રોગ), સન્નિવેશમાં ફેલાતી મરકી, પ્રાણીઓનો નાશ, જન ક્ષય-મનુષ્યોનો નાશ વગેરે રોગો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યો રોગ અને આતંક-શીઘ્ર પ્રાણઘાતક શૂળ આદિ રોગ રહિત હોય છે.

૪૭ તીસે ણં ભંતે ! સમાઘે ભારહે વાસે મણુયાણં કેવઙ્ગયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દેસૂણાઙ્ગં તિણ્ણિ પલિઓવમાઙ્ગં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ પલિઓવ- માઙ્ગં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવાન ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં મનુષ્યોની સ્થિતિ-આયુષ્ય કેટલા કાળનું હોય છે ?

ઉત્તર— ગૌતમ ! તે સમયે તે મનુષ્યોનું આયુષ્ય જઘન્ય કંઈક ન્યૂન ત્રણ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમનું હોય છે.

૪૮ તીસે ણં ભંતે ! સમાઘે ભારહે વાસે મણુયાણં સરીરા કેવઙ્ગયં ઉચ્ચત્તેણં પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં દેસૂણાઙ્ગં તિણ્ણિ ગાઝયાઙ્ગં, ઉક્કોસેણં તિણ્ણિ ગાઝયાઙ્ગં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં મનુષ્યોનાં શરીરની અવગાહના(ઊંચાઈ) કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તેમના શરીરની અવગાહના જઘન્ય કંઈક ન્યૂન ત્રણ ગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની હોય છે.

૪૯ તે ણં ભંતે ! મણુયા કિંસંઘયણી પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! વઙ્ગરોસભ્ણારાયસંઘયણી પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યોને કયુ સંહનન હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યોને વજ્રઋષભનારાય સંહનન હોય છે.

૫૦ તેસિ ણં ભંતે ! મણુયાણં સરીરા કિંસંઠિયા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! સમચરંસસંઠાણસંઠિયા પણ્ણત્તા । તેસિ ણં મણુયાણં બેછપ્પણ્ણા પિટ્ઠકરંડયસયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યોને ક્યું સંસ્થાન હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેઓને સમયતુરસ સંસ્થાન હોય છે. તેને ૨૫૬ પાંસળીઓ હોય છે.

૫૧ તે ણં ભંતે ! મણુયા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા કહિં ગચ્છંતિ, કહિં ઉવવજ્જંતિ?

ગોયમા ! છમ્માસાવસેસાઠયા જુયલગં પસવંતિ, ઇગૂણપણ્ણં રાઈંદિયાઈં સારક્ખંતિ, સંગોવેંતિ; સારક્ખિત્તા સંગોવેત્તા, કાસિત્તા, છીંઈત્તા, જંભાઈત્તા, અક્કિટ્ઠા, અવ્વહિયા, અપરિયાવિયા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા દેવલોણ્ણુ ઉવવજ્જંતિ, દેવલોયપરિગ્ગહા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને ક્યાં જાય છે, ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્યારે તે મનુષ્યનું આયુષ્ય છ માસ બાકી રહે છે, ત્યારે તે યુગલ-એક બાળક અને એક બાલિકાને જન્મ આપે છે. તેઓ ઓગણપચ્ચાસ દિવસ-રાત તેની સારસંભાળ, પાલન પોષણ, સંરક્ષણ કરે છે. આ પ્રમાણે પાલન પોષણ અને રક્ષણ કરીને તેઓ ઉદરસ આવતા કે ઈંક ખાતા, શારીરિક વ્યથા અને પરિતાપ પામ્યા વિના, કાળના સમયે કાળ ધર્મ પામી (મૃત્યુ પામી) દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે મનુષ્યોનો જન્મ દેવલોકમાં જ થાય છે.

૫૨ તીસે ણં ભંતે ! સમાણ ભારહે વાસે કઈવિહા મણુસ્સા અણુસજ્જિત્થા ?

ગોયમા ! છવ્વિહા પણ્ણત્તા, તં જહા — પમ્હગંધા, મિયગંધા, અમમા, તેયસ્સિ, સહા, સણિચારી ।

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રમાં કેટલા પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! છ પ્રકારના મનુષ્ય હોય છે યથા- (૧) પન્નગંધા (૨) મૃગગંધા (૩) અમમા (૪) તેજસ્વી (૫) સહા (૬) શનૈશ્ચારી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અવસર્પિણી કાલના પ્રથમ વિભાગ-સુષમસુષમા કાલનું વિસ્તૃત વિવેચન છે.

યુગલિક કાળ :- અવસર્પિણી કાળના પહેલા, બીજા, ત્રીજા આરાને યુગલિક કાળ કહેવામાં આવે છે.

આ સમયમાં સ્ત્રી-પુરુષ યુગલરૂપે-જોડલે જન્મે છે, તેથી તે યુગલિક કાળ રૂપે ઓળખાય છે. આ કાળ પુણ્યકાળ પણ કહેવાય છે. પુણ્યયોગે આ સમયની ભૂમિ, વૃક્ષ, મનુષ્ય વગેરે શ્રેષ્ઠ હોય છે. આ સમયમાં ભરતક્ષેત્રાદિમાં મનુષ્યો પોતાની ઈચ્છાનુસાર ભોગપૂર્તિ કરી શકે છે, ભોગોપભોગના સાધનો પણ ઈચ્છાનુસાર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તેથી તે ભોગ કાળ રૂપે પણ પ્રસિદ્ધ છે. આ સમયે ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યો શસ્ત્ર ચલાવવા રૂપ કાર્ય, લખવા રૂપ કાર્ય કે ખેતી, વ્યાપારાદિ કાર્ય કર્યા વિના કલ્પવૃક્ષથી જ પોતાનો જીવન વ્યવહાર ચલાવે છે, તેથી તે અકર્મભૂમિ પણ કહેવાય છે.

પ્રથમ આરાનો નામ હેતુ :- સુષમાનો અર્થ છે સુખ. આ કાળમાં સર્વત્ર સુખ સુખ અને સુખ જ હોય છે. અતિશય સુખ, કેવળ સુખ જ વર્તતું હોવાથી તેનું નામ 'સુષમસુષમા' પ્રસિદ્ધ થયું છે.

યુગલિક કાળની ભૂમિ અને વનસ્પતિ શોભા :- આ આરામાં ભરતક્ષેત્રની ભૂમિ અતિસમતલ અને રમણીય હોય છે. આ સમયે પૃથ્વી, પાણી, વાયુમંડળ તથા પ્રત્યેક પ્રાકૃતિક પદાર્થો ઉત્તમ, સુખકારી અને સ્વાસ્થ્યપ્રદ હોય છે, ઉત્તમ પુષ્પ, ફળો યુક્ત વૃક્ષો, વનો-વૃક્ષ સમૂહો, લતાઓ, ગુલ્મો-પુષ્પ યુક્ત છોડથી પૃથ્વી અતિ શોભાયમાન હોય છે. આ વૃક્ષાદિ મનુષ્યના ઉપભોગ માટે હોતા નથી. **કુસવિકુસવિશુદ્ધ-રુક્ષમૂલા**- તે વૃક્ષાદિનો મૂળભાગ-થડની સમીપનો ભૂમિભાગ કુસ, વિકુસ વગેરે પ્રકારના ઘાસ રહિત હોય છે, તેના ક્યારાઓ કચરા, ઘાસ વિનાના વિશુદ્ધ હોય છે.

યુગલિક કાળના કલ્પવૃક્ષ :- આ સમયમાં મનુષ્યોનો સંપૂર્ણ જીવન નિર્વાહ કલ્પવૃક્ષ આધારિત હોય છે. તે સમયે વિશિષ્ટ પ્રકારના ૧૦ જાતિના વૃક્ષો હોય છે. અમુક પ્રકારના વૃક્ષોના ફળાદિ ખાદ્ય આહારરૂપે પરિણત થાય છે તો અમુક વૃક્ષના પત્રાદિ વસ્ત્રરૂપે ઉપયોગમાં આવે છે. કેટલાક વૃક્ષો સૂર્ય સમ પ્રકાશ અર્પે છે. તેઓની પરિણતિના આધારે તે વૃક્ષોને ૧૦ પ્રકારમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યા છે. આ વૃક્ષો કલ્પવૃક્ષ રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. સૂ. ૧૪માં આદિ અને અંતના બે નામ આપી જાવ શબ્દથી સંક્ષિપ્ત પાઠ જોવા મળે છે.

(૧) મત્તાંગ :- માદક રસ દેનારા. અહીં મત્ત શબ્દથી હર્ષના કારણભૂત પદાર્થો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આનંદદાયક પેયવસ્તુ જેના અવયવરૂપ છે તેવા વૃક્ષો અર્થાત્ આનંદદાયક પેયવસ્તુઓ આપનારા વૃક્ષોને મત્તાંગ કહે છે. આ વૃક્ષના ફૂલો પરિપક્વ થાય ત્યારે તેમાંથી રસપ્રવાહ વહે છે. તે રસપાન કરી લોકો આનંદિત બને છે. મનુષ્ય જે પેયની ઈચ્છા કરે, તે રીતે તે વૃક્ષ સ્વયં, સ્વભાવતઃ પરિણત થઈ જાય છે. ચંદ્રપ્રભા વગેરે સુરાથી તેને ઉપમિત કર્યા છે. તે તેની મધુરતા સૂચિત કરવા માટે જ છે. આ વૃક્ષો સુરાઓ આપે છે તેમ ન સમજવું. ઉપમાઓ હંમેશાં એકદેશથી જ હોય છે. તે વૃક્ષો અમાદક એવા અમૃતમય પેય પદાર્થો વહાવે છે.

(૨) ભૃતાંગ :- ભાજન-પાત્ર-વાસણ આપનારા વૃક્ષો. આ વૃક્ષોના પત્રાદિ વિવિધ પ્રકારના પાત્ર આકારે પરિણત થઈ જાય છે.

(૩) ત્રુટિતાંગ :- અનેક પ્રકારના વાજિંત્ર આપનારા વૃક્ષો. આ વૃક્ષોનું અનેક પ્રકારના વાજિંત્રરૂપે પરિણમન થઈ જાય છે.

(૪) દીપશિખા :- ઉદ્યોત આપનારા વૃક્ષો. તે વૃક્ષો સ્વાભાવિક રૂપે જ ઉદ્યોત-પ્રકાશ યુક્ત હોય છે. તે સંધ્યા સમયના પ્રકાશ જેવો પ્રકાશ આપે છે.

(૫) જ્યોતિષિક :- જ્યોતિ- પ્રકાશ આપનારા વૃક્ષો. આ વૃક્ષો સ્વાભાવિક રૂપે જ સૂર્ય, ચંદ્ર આદિ જ્યોતિષી દેવની સમાન તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે.

(૬) ચિત્રાંગ :- માળાઓ આપનારા વૃક્ષો. તે વિસ્રસા પરિણામથી માળારૂપે પરિણત થઈ માળાઓ પ્રદાન કરે છે.

(૭) ચિત્રરસ :- વિવિધ પ્રકારના રસવંતા ભોજન આપનારા વૃક્ષો. તે સ્વભાવતઃ મધુરાદિ રસ રૂપે પરિણત થઈ વિવિધ પ્રકારના ભોજન આપે છે.

(૮) મણ્યંગ :- આભૂષણ આપનારા વૃક્ષો. સ્વભાવતઃ આભૂષણો રૂપે પરિણત આ વૃક્ષો યુગલિકોની આભૂષણ ઈચ્છાની પૂર્તિ કરે છે.

(૯) ગેહાકાર :- ગૃહ, નિવાસ સ્થાન આપનારા વૃક્ષો. આ વૃક્ષો મનોનુકૂલ ભવનવિધિથી યુક્ત હોય છે. ભવનના આકારવાળા આ વૃક્ષો યુગલિકોને આશ્રય આપે છે.

(૧૦) અનગન :- વસ્ત્ર આપનારા વૃક્ષો. આ વૃક્ષોના પત્રો, છાલ આદિ સ્વભાવતઃ વસ્ત્રાકારે પરિણત થાય છે. તેના પ્રભાવે સર્વ મનુષ્યોને ઈચ્છાનુસાર વસ્ત્ર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ કલ્પવૃક્ષોનું વિશેષ વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રથી જાણવું.

યુગલિક કાળના મનુષ્ય-મનુષ્યાણી :- આ સમયના મનુષ્યો-મનુષ્યાણીઓ સર્વાંગ સુંદર હોય છે. તથા પ્રકારના કાળ પ્રભાવે સ્ત્રી-પુરુષ બંને જોડલે જ જન્મે છે. એકલો પુરુષ કે એકલી સ્ત્રી, બે પુરુષ કે બે સ્ત્રી જન્મ ધારણ કરતા નથી. તે ક્ષેત્ર અનુસાર તેનો કાળ પરિપક્વ થતાં તે યુગલ જ પતિ-પત્નીરૂપ વ્યવહાર કરે છે. વિવાહ વિના પણ તેઓના પતિ-પત્ની રૂપ સંબંધ ટકી રહે છે.

પુણ્યયોગે તેઓ મનોહર, કમનીય કાયા ધરાવે છે. માનવ રૂપે રહેલા તે દેવ કે અપ્સરા સમાન પ્રતીત થાય છે. સૂત્રકારે પુરુષના શરીરનું, વર્ણન જાવ(યાવત) શબ્દથી સંક્ષિપ્ત કર્યું છે. તે વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રથી જાણવું. સ્ત્રીના પ્રત્યેક અંગનું વર્ણન વિવિધ ઉપમાઓ દ્વારા કર્યું છે. તે સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે. તે સમયની સ્ત્રીઓ ૩૨ લક્ષણી હોય છે.

૩૨ લક્ષણો :- સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીના સૌભાગ્ય સૂચક ૩૨ લક્ષણો વર્ણવ્યા છે. છત્ર, ધ્વજા વગેરે લક્ષણો સૂત્ર પાઠથી સ્પષ્ટ છે. આ લક્ષણો શરીર પર ચિહ્ન રૂપે હોય છે. આ બત્રીસે-બત્રીસ ચિહ્નો જેના શરીર પર હોય તે સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ, પરમ સૌભાગ્યશીલ કહેવાય છે.

પ્રથમ આરામાં યુગલિકોનો આહાર :- આ કાળના મનુષ્યોને ત્રણ દિવસે આહારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ ત્રીજે ત્રીજે દિવસે તુવેરના દાણા પ્રમાણ કલ્પવૃક્ષના પત્ર, પુષ્પ, ફળાદિનો આહાર કરે છે.

આહારની સત્ત્વતાના કારણે એકવાર આહાર કર્યા પછી ત્રણ દિવસ સુધી તેઓને ક્ષુધા લાગતી નથી. જેમ વર્તમાન સમયે યુદ્ધમાં સૈનિકોને તેવા પ્રકારની સત્ત્વશીલ ગોળી આપવામાં આવે છે કે જેથી તેમને એક એક અઠવાડિયા સુધી ક્ષુધા લાગતી નથી.

પ્રથમ આરાના યુગલિકોનું આયુષ્ય :- યુગલિકોનું જઘન્ય આયુષ્ય દેશોન ત્રણ પલ્યનું અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યનું છે. સમયે સમયે આયુષ્યહીન થતાં અંતે બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. અહીં જઘન્ય આયુષ્ય યુગલિક સ્ત્રીઓની અપેક્ષાએ અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય યુગલિક પુરુષોની અપેક્ષાએ સમજવું કારણ કે યુગલિક સ્ત્રી, પુરુષ કરતાં કિંચિત્ ન્યૂન આયુષ્ય અને ઊંચાઈવાળી હોય છે.

પ્રથમ આરાના મનુષ્યની ઊંચાઈ :- જઘન્ય દેશોન ત્રણ ગાઉની ઊંચાઈ સ્ત્રીઓની અપેક્ષાએ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની ઊંચાઈ પુરુષોની અપેક્ષાએ હોય છે.

સમયે સમયે અવગાહનામાં હાનિ થતાં આ આરાના અંતે બે ગાઉની અવગાહના થઈ જાય છે.

પ્રથમ આરામાં : સંતાન પ્રતિપાલના :- પ્રથમ આરાના યુગલ છ મહિના આયુષ્ય શેષ રહે ત્યારે એક યુગલને જન્મ આપે છે. ૪૯ દિવસ તે બાળકનું લાલન, પાલન અને સંરક્ષણ કરે છે. તે યુગલ બાળકની ૪૯ દિવસની અવસ્થાઓ વૃત્તિકારે વર્ણવી છે.

સપ્તોત્તાનશયા લિહન્તિ દિવસાન્ સ્વાઙ્ગુષ્ઠમાર્યાસ્તતઃ
કૌ રિઙ્ખન્તિ પદૈસ્તતઃ કલગિરો યાન્તિ સ્ખલદ્ભિસ્તતઃ ।

સ્થેયોભિશ્ચ તતઃ કલાગુણભૃતસ્તારુણ્ય ભાગોદ્ગતાઃ ।

સપ્તાહેન તતો ભવન્તિ સદ્ગાદાનેઽપિ યોગ્યાસ્તતઃ ॥

અર્થ :- તે યુગલિક બાળકો જન્મથી એક સપ્તાહ પર્યંત ચત્તા સૂઈ પોતાનો અંગૂઠો ચૂસતા રહે છે. બીજા સપ્તાહમાં ઘૂંટણીએ ચાલવા લાગે, ત્રીજા સપ્તાહમાં ચાલતા શીખે, ચોથા સપ્તાહમાં મધુરવાણી બોલવા માંડે, પાંચમાં સપ્તાહમાં સ્થિર પગે ચાલતા થઈ જાય, છઠ્ઠા સપ્તાહમાં સર્વકળામાં વિશારદ થઈ જાય અને સાતમાં સપ્તાહમાં તેઓ યુવાવસ્થાપત્ર ભોગોના ઉપભોક્તા થઈ જાય છે. કેટલાક તો તે સમયે સમ્યગ્દર્શન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પણ થઈ જાય છે.

પ્રથમ આરામાં યુગલિકના જાતિ પ્રકાર :- આ આરામાં પદ્મગંધાદિ ગુણના યોગથી મનુષ્યો સ્વભાવથી જ છ પ્રકારની જાતિવાળા થઈ જાય છે અર્થાત્ પદ્મગંધવાળા મનુષ્યની એક જાતિ, કસ્તૂરી જેવી ગંધવાળાની બીજી જાતિ, તેમ છ જાતિ તે સમયે હોય છે. તે છ પ્રકાર સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

યુગલિક આયુબંધ, મૃત્યુ તથા ગતિ :- યુગલિકો વર્તમાન આયુષ્યના છ માસ શેષ હોય ત્યારે પરભવના દેવાયુનો બંધ કરે છે. યુગલિકો મરીને એક દેવગતિમાં જ જાય છે. દેવગતિમાં પણ તેઓ ભવનપતિથી બીજા દેવલોક સુધીની ગતિ પામે છે. કારણ કે યુગલિકો વર્તમાનમાં જેટલું આયુષ્ય હોય

તેથી વધુ આયુષ્ય દેવભવમાં પામી શકતા નથી. પ્રથમ આરાના યુગલિકોનું આયુષ્ય ૩ પલ્યોપમનું છે. તેથી તેઓ ત્રણ પલ્યોપમ કે તેથી ન્યૂન સ્થિતિવાળા દેવભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. ભવનપતિ દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ સાગરોપમ ઝાઝેરી છે, પ્રથમ દેવલોકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨ સાગરોપમ અને બીજા દેવલોકના દેવોની ૨ સાગરોપમ ઝાઝેરી છે. તેથી યુગલિકો ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થતાં નથી. તેઓ વધુમાં વધુ ૩ પલ્યોપમની મધ્યમ સ્થિતિ જ પામે છે. વાણવ્યંતરોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ પલ્યોપમની અને જ્યોતિષ્કદેવોની ૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પલ્યોપમની સ્થિતિ હોવાથી વ્યંતર અને જ્યોતિષ્કમાં ઉત્પન્ન થતાં યુગલિકો ત્યાંની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

યુગલિકો અનપવર્ત્ય આયુષ્યવાળા હોય છે, તેઓનું અકાલ મૃત્યુ થતું નથી. આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યારે તેઓ કોઈ પણ જાતના કષ્ટ વિના ઈર્ષિક, બગાસુ કે ઉધરસ આવે અને મૃત્યુ પામે છે.

આ રીતે યુગલિક કાળના મનુષ્યો શારીરિક, માનસિક, સાંયોગિક આદિ સર્વ પ્રકારની સંપૂર્ણ અનુકૂળતાનો ભોગવટો કરતા જીવન વ્યતીત કરે છે.

અવસર્પિણી કાળનો પર્યાવહાનિ ક્રમ :-

૫૩ તીસે ણં સમાણ ચઝહિં સાગરોવમકોડાકોડીહિં કાલે વીઙ્કકંતેહિં અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં અણંતેહિં ગંધપજ્જવેહિં, અણંતેહિં રસપજ્જવેહિં, અણંતેહિં ફાસપજ્જવેહિં, અણંતેહિં સંઘયણપજ્જવેહિં, અણંતેહિં સંઠાણપજ્જવેહિં, અણંતેહિં ઉચ્ચત્તપજ્જવેહિં, અણંતેહિં આરુપજ્જવેહિં, અણંતેહિં ગુરુલહુપજ્જવેહિં, અણંતેહિં અગુરુલહુપજ્જવેહિં, અણંતેહિં ઉટ્ટાણકમ્મબલવીરિયપુરિસક્કારપરક્કમપજ્જવેહિં, અણંતગુણપરિહાણીણ પરિહાયમાણેપરિહાયમાણે ઇત્થ ણં સુસમા ણામં સમાકાલે પડિવર્જિસુ સમણાઠ્ઠો !

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્યમાનુ શ્રમણ ! તે સમયે- જ્યારે (પ્રથમ આરો) ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો કાળ વ્યતીત થાય છે, ત્યારે અનંત વર્ણ પર્યાય, અનંત ગંધ પર્યાય, અનંત રસ પર્યાય, અનંત સ્પર્શ પર્યાય, અનંત સંહનન પર્યાય, અનંત સંસ્થાન પર્યાય, અનંત ઉચ્ચત્વ પર્યાય, અનંત આયુષ્ય પર્યાય, અનંત ગુરુલઘુ પર્યાય, અનંત અગુરુલઘુ પર્યાય, અનંત ઉત્થાન કર્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષાકાર, પરાક્રમ પર્યાયોની, અનંતગુણ હાનિ થતાં થતાં આ સુષમસુષમા નામનો કાળ સમાપ્ત થાય ત્યારે સુષમા નામનો કાળ શરૂ થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અવસર્પિણી કાળની હીયમાન અવસ્થાઓનું કથન છે. અવસર્પિણી કાળ એટલે હીયમાન કાળ. કાળ તો નિત્ય દ્રવ્ય છે, તેની હાનિ સંભવિત નથી પરંતુ તે કાલે વર્તતા દ્રવ્યની અને ગુણની જે પર્યાયો હોય તેમાં હાનિ વૃદ્ધિ સંભવે છે. પ્રત્યેક દ્રવ્ય અને તેના ગુણની અનંત પર્યાય હોય છે. આ

પર્યાયના પરિવર્તનમાં કાળ નિમિત્ત બને છે, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી અવસર્પિણીને હીયમાન કાળ કહેવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં તે કાલગત અવસ્થાઓ હીયમાન થતી જાય છે.

પજ્જવેહિં :— પર્યાય, પર્યવ કે અવસ્થાઓ, દ્રવ્ય કે ગુણના નિર્વિભાગ અંશ. પર્યવાબુદ્ધિકૃતા નિર્વિભાગા ભાગાઃ। બુદ્ધિ કલ્પનાથી દ્રવ્ય-ગુણના ભાગ કરતાં કરતાં અંતે એવો અંશ-ભાગ આવે કે જેનો ભાગ કરવો હવે શક્ય જ ન હોય, તેવા તે નિર્વિભાગ અંશને પર્યવ કે પર્યાય કહે છે. તેવા પર્યાય અનંત હોય છે. જેમ કે એક ગુણ કાળો વર્ણ, બે ગુણ કાળો વર્ણ યાવત્ અનંત ગુણ કાળો વર્ણ હોય છે. આ રીતે પ્રત્યેક વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના તેમજ જીવની અવસ્થાઓના અનંત પર્યવ હોય છે.

પર્યવ હાનિ ક્રમ :— અવસર્પિણી કાળના પ્રથમ સમયે અર્થાત્ 'સુખમસુખમા' કાળના પ્રથમ સમયે વૃક્ષ, ફળ, પુષ્પો વગેરે સર્વમાં જે વર્ણાદિ હોય છે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે. તસ્ય કેવલિ પ્રજ્ઞયા છિદ્ધમાના યદિ નિર્વિભાગા ભાગાઃ ક્રિયન્તે તર્હિ અનન્તા ભવન્તિ । તે વર્ણાદિને જો કેવળીની પ્રજ્ઞાથી નિર્વિભાગ કરવામાં આવે તો, તેના અનંત ભાગ થાય છે. તેષાં મધ્યાદનન્ત ભાગાત્મક ઇકોરાશિપ્રથમારકદ્વિતીયસમયે ત્રુટયતિ- વૃત્તિ. તેમાંથી અનંત ભાગાત્મક એક રાશિ પ્રથમ આરાના બીજા સમયે હીન થાય છે, ક્ષીણ થાય છે. ત્રીજા સમયે બીજા અનંત ભાગાત્મક રાશિ હીન થાય છે, ચોથા સમયે ત્રીજા અનંત ભાગાત્મક રાશિ હીન થાય છે. આ જ હાનિક્રમ અવસર્પિણી કાળના અંતિમ સમય સુધી ચાલુ રહે છે. અનંતના અનંત ભેદ છે. પ્રતિ સમયે અનંત ભાગાત્મક રાશિનો ક્ષય થવા છતાં તે ગુણનો ઉચ્છેદ-નાશ થતો નથી. ક્ષીણ પામતા પર્યાયનું અનંત નાનું છે અને મૂળ પર્યાયરાશિનું અનંત મોટું છે, તેથી વર્ણાદિ ગુણોની સમયે સમયે હાનિ થવા છતાં તે ગુણનો નાશ થતો નથી.

વળપજ્જવેહિં..... ફાસપજ્જવેહિં :— પુદ્ગલ દ્રવ્યના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ ગુણ છે અને તેના પર્યવોની અનંત ભાગાત્મક રાશિ પ્રતિ સમયે ક્ષીણ થતી રહે છે.

સંઘયણ-સંઠાણ પજ્જવેહિં :— હાડકાની મજબૂતાઈ-રચનાને સંઘયણ કહે છે. છ પ્રકારના સંઘયણમાંથી આ આરામાં એક વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ હોય છે. પ્રથમ સમયે તેની જે મજબૂતાઈ હોય તેના કરતાં બીજા સમયે તે મજબૂતાઈ અનંત ગુણહીન થઈ જાય છે.

શરીરની શોભા અથવા શરીરના આકારને સંસ્થાન કહે છે. આ આરામાં એક સમયતુરસ સંસ્થાન હોય છે. પ્રતિસમયે શરીરની શોભા અનંતભાગ ક્ષીણ થતી જાય છે.

ઉચ્ચત્તપજ્જવેહિં :— ઊંચાઈ, અવગાહના, પ્રથમ આરામાં મનુષ્યોના શરીરની ઉ ગાઉની ઊંચાઈ હોય છે. જેટલા આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને જીવ રહે, તેને અવગાહના કહે છે. લોકાકાશના પ્રદેશ અસંખ્યાત જ છે. તેથી અવગાહનામાં આકાશપ્રદેશની અપેક્ષાએ અનંત ભાગોની હીનતા ઘટિત થઈ શકતી નથી. પરંતુ આકાશ પ્રદેશગત પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે હીનતા સમજવી. પ્રથમ સમયે જેટલા આકાશપ્રદેશ અવગાહના હોય તેના કરતાં બીજા સમયે એક આકાશપ્રદેશ ઓછી અવગાહના થાય તો પણ તદ્ગત શરીર પુદ્ગલ અનંત ભાગ હીન થઈ જાય છે.

આરુપ્પજ્જવેહિં :- આ આરાના મનુષ્યોનું ૩ પલ્લવનું આયુષ્ય હોય છે. એક સમય, બે સમય એમ ૩ પલ્લવના સ્થિતિ સ્થાનો અસંખ્યાત છે. તેથી સ્થિતિની અપેક્ષાએ અનંતભાગની હાનિ સંભવિત નથી. તેથી આયુષ્યની હીયમાનતા આયુષ્યકર્મના દલિકોની અપેક્ષાએ ઘટિત થાય છે. ભવસ્થિતિના કારણભૂત અનંતાનંત આયુદલિકો હોય છે. તેમાં પ્રતિક્ષણ અનંતભાગ હીનતા આવે છે. ત્રણ પલ્લવના આયુષ્યમાંથી આયુષ્ય એક સમય ન્યૂન થાય તો પણ અનંત આયુષ્ય દલિકોની હાનિ થાય છે.

ગુરુલહુપ્પજ્જવેહિં :- ગુરુલઘુ પર્યવો. ગુરુ લઘુ દ્રવ્યથી બાદર સ્કંધ રૂપ દ્રવ્ય અર્થાત્ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ શરીરનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. આ આરામાં વૈક્રિય કે આહારક શરીર હોતા નથી.

ઔદારિક શરીરમાં વર્ણ, ગંધાદિ પ્રતિસમયે હીન થતાં જાય છે. તેમજ આ આરાના પ્રારંભમાં તેજસ શરીરને આશ્રયી જઠરાગ્નિ અતિ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. પ્રતિસમયે તે હાનિ પામતા જઠરાગ્નિની શક્તિ મંદ-મંદતર થતી જાય છે.

અગુરુલહુપ્પજ્જવેહિં :- અગુરુલઘુ પર્યાવો. અગુરુલઘુ દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ સ્કંધરૂપ દ્રવ્ય અર્થાત્ કાર્મણ શરીર, ભાષાવર્ગણા, મનોવર્ગણાનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. કાર્મણ શરીરગત શાતાવેદનીય, શુભનિર્માણ, સુસ્વર, સૌભાગ્ય, આદેય વગેરે પુણ્યકર્મ પ્રકૃતિઓ, તેની સ્થિતિ, અનુભાગ, પ્રદેશ વગેરે પ્રતિક્ષણ અનંત ભાગાત્મક રાશિરૂપે હીનતાને પામે છે.

મનરૂપ મનોવર્ગણામાં શીઘ્ર, અસંદિગ્ધ, ધ્રુવાદિ રૂપે વિષયને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ક્ષીણતાને પામે છે. ભાષા રૂપ પરિણત ભાષાવર્ગણામાં રાગ, ગાંભીર્યતા, સ્વર વગેરે ક્ષીણતાને પામે છે.

ઉદ્ઘાણકમ્મ....પ્પજ્જવેહિં :- ઉત્થાન- ઊભા થવું વગેરે ક્રિયા, કર્મ- ફેંકવું, ગમન વગેરે ચેષ્ટા વિશેષ, બલ- શારીરિક સામર્થ્ય, વીર્ય- જીવનો ઉત્સાહ, આત્મ સામર્થ્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ-મર્દાનગીયુક્ત પરાક્રમ, બહાદુરી, આત્મવીર્ય, શરીર વીર્યનું ક્રિયાન્વિત થવું, કાર્ય કરવું. આ ઉત્થાનાદિ પ્રતિસમયે અનંતભાગાત્મક રાશિ ક્ષીણતાને પામે છે.

જે રીતે અવસર્પિણીકાલમાં આ પર્યવો ક્ષીણ થતાં જાય છે તે જ રીતે ઉત્સર્પિણી કાળમાં તે સર્વ પર્યવોની અનંતભાગાત્મક રાશિએ વૃદ્ધિ પામે છે.

સુપમા નામનો બીજો આરો :-

૫૪ જંબૂદ્દીવે ણં મંતે ! દીવે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ સુસમાએ સમાએ ઉત્તમકટ્ટપત્તાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસાએ આયારઃભાવપહોયારે હોત્થા ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે હોત્થા, સે જહાણામએ આલિંગપુક્કરેઇ વા તં ચેવ જં સુસમસુસમાએ પુવ્વવણિણયં, ણવરં ણાણત્તં ચઠ્ઠધણુસહસ્સમૂસિયા, એગે અટ્ટાવીસે પિટ્ટકરંડુયસાએ, છટ્ટભત્તસ્સ આહારટ્ટે, ચઠ્ઠસટ્ટિં રાઈંદિયાઈં

સારક્ષંતિ, દો પલિઓવમાઈં આઠ, સેસં તં ચેવ ।

તીસે ણં સમાએ ચઠવ્વિહા મણુસ્સા અણુસજ્જિત્થા, તં જહા — એકા, પઠરજંઘા, કુસુમા, સુસમણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં આ અવસર્પિણી કાલનો સુષમા નામનો કાલ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ-પરાકાષ્ટાએ હોય ત્યારે ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને રમણીય હોય છે. તે ઢોલકના ચર્મમઢિત ભાગ જેવો સમતલ હોય છે. તેનું કથન સુષમસુષમા કાલની સમાન જાણવું જોઈએ. બંને આરા વચ્ચે તફાવત એ જ છે કે આ કાળના(બીજા આરાના) મનુષ્ય ચાર હજાર ધનુષ્યની અવગાહનાવાળા હોય છે અર્થાત્ તેના શરીરની ઊંચાઈ બે ગાઉની હોય છે. તેને ૧૨૮ પાંસળીઓ હોય છે, બે દિવસ પછી તેને ભોજનની ઈચ્છા થાય છે. તે પોતાના સંતાનનું પાલન પોષણ ૬૪ દિવસ કરે છે. તેનું આયુષ્ય બે પલ્યોપમનું હોય છે. શેષ સર્વ વર્ષાન સુષમસુષમા કાળ પ્રમાણે જ છે.

તે સમયે ચાર પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. (૧) એક-પ્રવર, શ્રેષ્ઠ, (૨) પ્રચુર જંઘ-પુષ્ટ જંઘાવાળા, (૩) કુસુમ-ફૂલ જેવા કોમળ, સુકુમાર, (૪) સુશમન-અત્યંત શાંત.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સુષમા નામના બીજા આરાનું સ્વરૂપ વર્ણન છે. બીજા આરાના મનુષ્યો, ભૂમિ આદિનું વર્ણન પ્રથમ આરા પ્રમાણે જ જાણવું.

આ આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યોની ઊંચાઈ ૨ ગાઉની અને અંતમાં ૧ ગાઉની હોય છે. તેમના શરીરમાં ૧૨૮ પાંસળીઓ હોય છે. તે મનુષ્યોને બે દિવસે આહારની ઈચ્છા થાય છે અને બોર પ્રમાણે આહાર કરે છે. આ આરાના પ્રારંભમાં બે પલ્યોપમનું અને અંતે એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. તે કાલમાં માતા-પિતા સંતાનનું પાલન-પોષણ, સંરક્ષણ ૬૪ દિવસ કરે છે. બાળ વિકાસની ૭ અવસ્થા હોવાથી તે એક-એક અવસ્થા સાધિક નવ દિવસની જાણવી. વર્ષાદિમાં સમયે સમયે હીનતા આવતી જાય છે.

સુષમદુષમા નામનો ત્રીજો આરો :-

૫૫ તીસે ણં સમાએ તિહિં સાગરોવમકોડાકોડીહિં કાલે વીઙ્કકંતે અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં જાવ અણંતગુણપરિહાણીએ પરિહાયમાણે પરિહાયમાણે, એથ ણં સુસમદુસ્સમા ણામં સમા પઢિવજ્જિસુ, સમણાઠસો !

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ! તે સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયોની અનંતગુણ હાનિ થતાં થતાં જ્યારે ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમનો આ સુષમા નામનો કાળ સમાપ્ત થાય, ત્યારે સુષમદુષમા નામનો કાળ-ત્રીજો આરો શરૂ થાય છે.

૫૬ સા ણં સમા તિહા વિભજ્જહ, તં જહા- પઢમે તિભાણ, મજ્ઝિમે તિભાણ, પચ્છિમે તિભાણ ।

ભાવાર્થ :- આ કાળ-ત્રીજો આરો ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત છે. તે આ પ્રમાણે- (૧) પ્રથમ ત્રિભાગ (૨) મધ્યમ ત્રિભાગ (૩) પશ્ચિમ ત્રિભાગ.

૫૭ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે ઇમીસે ઓસપ્પિણીણ સુસમદુસ્સમાણ સમાણ પઢમ-મજ્ઝિમેસુ તિભાણસુ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસણ આયારભાવપડોયારે હોત્થા ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે હોત્થા, સો ચેવ ગમો ણેયવ્વો, ણાણત્તં દો ધણુસહસ્સાઈં ઉહ્ઠું ઉચ્ચતેણં, તેસિં ચ મણુયાણં ચડસટ્ઠિપિટ્ઠકરંડુગા, ચડત્થભત્તસ્સ આહારત્થે સમુપ્પજ્જહ, ઠિઈં પલિઓવમં, ઇગૂણાસીઈં રાઈંદિયાઈં સારક્કંતિ, સંગોવેતિ જાવ દેવલોગપરિગ્ગહિયા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા સમણાસો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં અવસર્પિણી કાલના સુષમદુષમા નામના ત્રીજા આરાના પ્રથમ અને મધ્યમ ત્રિભાગમાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે અતિરમણીય સમતલ ભૂમિભાગ હોય છે. તે સમયના સર્વ ભાવો પ્રથમ આરા પ્રમાણે જ હોય છે. વિશેષતા એ છે કે ત્રીજા આરામાં મનુષ્યની ઊંચાઈ ૨૦૦૦ ધનુષ્ય અર્થાત્ ૧ ગાઉની હોય છે. તે કાલના મનુષ્યના શરીરમાં ૬૪ પાંસળીઓ હોય છે. તે મનુષ્યોને એક દિવસના આંતરે આહારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. માતાપિતા સંતાનનું પાલન-સંરક્ષણ ૭૯ દિવસ કરે છે. તે સમયના મનુષ્ય દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

૫૮ તીસે ણં ધંતે ! સમાણ પચ્છિમે તિભાણ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસણ આયારભાવ-પડોયારે હોત્થા ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે હોત્થા, સે જહાણામણ આલિંગપુક્કરેઈ વા જાવ મણીહિં તણેહિં ઉવસોભિણ, તં જહા — કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે કાળના-આરાના પશ્ચિમ ત્રિભાગમાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે અતિરમણીય ઢોલકના ચર્મમઢિત ભાગ જેવો સમતલ ભૂમિભાગ હોય છે. યાવત્ તે ભૂમિભાગ કૃત્રિમ-અકૃત્રિમ તૃણ, મણિઓથી સુશોભિત હોય છે.

૫૯ તીસે ણં ધંતે ! સમાણ પચ્છિમે તિભાગે ભરહે વાસે મણુયાણં કેરિસણ આયાર- ભાવપડોયારે હોત્થા ?

ગોયમા ! તેસિં મણુયાણં છવ્વિહે સંઘયણે, છવ્વિહે સંઠાણે, બહૂણિ ધણુસયાણિ ઉહું ઉચ્ચત્તેણં, જહણ્ણેણં સંખિજ્જાણિ વાસાણિ, ઉક્કોસેણં અસંખિજ્જાણિ વાસાણિ આડયં પાલેતિ, પાલેત્તા અપ્પેગઙ્ગયા ણિરયગામી, અપ્પેગઙ્ગયા તિરિયગામી, અપ્પેગઙ્ગયા મણુસ્સગામી, અપ્પેગઙ્ગયા દેવગામી, અપ્પેગઙ્ગયા સિજ્જંતિ જાવ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવનુ ! તે કાળ-આરાના પશ્ચિમ ત્રિભાગમાં ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યોને છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, સેંકડો ધનુષ્યની ઊંચાઈ હોય છે. તેઓનું જઘન્ય આયુષ્ય સંખ્યાત વર્ષનું અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અસંખ્યાત વર્ષનું હોય છે. આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કેટલાક નરકગતિમાં, કેટલાક તિર્યચગતિમાં, કેટલાક મનુષ્યગતિમાં, કેટલાક દેવગતિમાં જાય છે અને કેટલાક સિદ્ધ બની સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ત્રીજા આરાનું સ્વરૂપ દર્શન છે. આ આરામાં મનુષ્યાદિના સ્વરૂપમાં ઘણો ફેરફાર થાય છે તેને સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવા આ આરાના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવે છે. આ આરો બે કોડાકોડી સાગરોપમનો છે.

ત્રીજા આરાના ત્રણ વિભાગ :- બે કોડાકોડી સાગરોપમના ત્રણ વિભાગ કરતા પ્રત્યેક વિભાગ ૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫ ૩૬ (૬૬ લાખ કરોડ, ૬૬ હજાર કરોડ, ૬ સો કરોડ, ૬૬ કરોડ, ૬૬ લાખ, ૬૬ હજાર, ૬૬૬ ૩૬) સાગરોપમનો થાય છે.

ત્રીજા આરાના પ્રથમના બે ભાગ :- પ્રથમ અને મધ્યમ ભાગમાં યુગલિક કાળ જ હોય છે. તે સમયના મનુષ્યાદિનું સ્વરૂપ પ્રથમ આરા પ્રમાણે જાણવું. આ બંને વિભાગમાં પ્રથમ-દ્વિતીય આરાની જેમ ક્રમિક પરંતુ અધિકાધિક પ્રમાણમાં રૂપી પદાર્થના વર્ણાદિ ગુણોની હાનિ થતી રહે છે. પ્રારંભમાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય એક પલ્લોપમ અને અંતે કોડપૂર્વનું હોય છે. ઊંચાઈ પ્રારંભમાં એક ગાઉ અને અંતમાં ૫૦૦ ધનુષ્યની હોય છે. તેઓના શરીરમાં ૬૪ પાંસળીઓ હોય છે. પ્રતિદિન આહારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે અને માતાપિતા સંતાનોની પ્રતિપાલના ૭૯ દિવસ કરે છે. બાળ યુગલિકોના વિકાસ ક્રમની ૭ અવસ્થામાં પ્રત્યેક અવસ્થામાં સાધિક ૧૧ દિવસ વ્યતીત થાય છે.

આ બંને વિભાગ-કાળમાં યુગલિક ધર્મ જ હોય છે. તે કાળ સુખમ જ હોય છે પરંતુ અંતિમ ત્રીજા ભાગના પ્રારંભમાં મિશ્રકાળ અને તેના અંતભાગમાં યુગલ ધર્મ સમાપ્ત થઈ જાય છે તે સમયે લોકો દુઃખનો અનુભવ કરે છે તેથી તેને દુષ્કાળ કહ્યો છે.

ત્રીજા આરાનો અંતિમ ત્રીજો ભાગ :- આ અંતિમ ત્રીજા ભાગના અંતિમ પલ્યોપમના આઠમા ભાગમાં પુદ્ગલના વર્ણાદિ ગુણોની અક્રમિક અને અનિશ્ચિતરૂપે શીઘ્ર અતિ હાનિ થાય છે. આ કાળ, યુગલકાળ અને કર્મભૂમિકાળનો મિશ્રણકાળ છે. આ સમયમાં કલ્પવૃક્ષની સંખ્યા અને ફળ આપવાની શક્તિ ક્રમશઃ ઓછી થઈ જાય છે. યુગલ વ્યવસ્થામાં ફેરફાર થવા લાગે છે. આ આરાનો ૮૪ લાખ પૂર્વ જેટલો સમય શેષ રહે ત્યારે પરિવર્તન કાળ સમાપ્ત થઈ જાય છે. યુગલકાળ સમાપ્ત થઈ કર્મભૂમિ કાળ શરૂ થઈ જાય છે. વિવિધ પ્રકારના કર્મો, સંતાનોત્પત્તિ, આહાર, મનુષ્યોના સ્વભાવાદિમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. મોક્ષમાર્ગનો પ્રારંભ થઈ જાય છે. મનુષ્યો છ સંઘયણ, છ સંસ્થાનવાળા થાય છે.

ત્રીજા આરામાં કુલકર વ્યવસ્થા :-

૬૦ તીસે ણં સમાએ પચ્છિમે તિભાએ પલિઓવમટ્ટુભાગાવસેસે એથ્થ ણં ઇમે પળ્લરસ કુલગરા સમુપ્પજ્જિત્થા, તેં જહા- સુમઈ પડિસ્સુઈ સીમંકરે સીમંધરે ખેમંકરે ખેમંધરે વિમલવાહણે ચક્ખુમં જસમં અભિચંદે ચંદાભે પસેણઈ મરુદેવ ણાભી ઉસભે ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- તે આરાના અંતિમ ત્રીજા ભાગનો એક પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પંદર કુલકર-વિશિષ્ટ બુદ્ધિશાળી પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે. તેના (આ અવસર્પિણી કાળના કુલકરના) નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) સુમતિ (૨) પ્રતિશ્રુતિ (૩) સીમંકર (૪) સીમંધર (૫) ક્ષેમંકર (૬) ક્ષેમંધર (૭) વિમલવાહન (૮) ચક્ષુષ્માન (૯) યશસ્વાન (૧૦) અભિચંદ્ર (૧૧) ચંદ્રાભ (૧૨) પ્રસેનજિત (૧૩) મરુદેવ (૧૪) નાભિ (૧૫) ઋષભ.

૬૧ તત્થ ણં સુમઈપડિસ્સુઈસીમંકરસીમંધર-ખેમંકરાણં એતેસિં પંચણં કુલગરાણં હવ્કારે ણામં દંડણીઈ હોત્થા । તે ણં મણુયા હવ્કારેણં દંડેણં હયા સમાણા લજ્જિયા, વિલજ્જિયા, વેઢ્ઠા, ભીયા, તુસિણીયા, વિણયોણયા ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે પંદર કુલકરોમાંથી સુમતિ, પ્રતિશ્રુતિ, સીમંકર, સીમંધર અને ક્ષેમંકર આ પાંચ કુલકરોની "હ"કાર નામની દંડનીતિ હોય છે. તે સમયના મનુષ્ય 'હકાર'દંડ- "હા, તમે આ શું કર્યું?" આટલું કહેવા રૂપ દંડથી અભિહત થઈને, લજ્જિત, વિશેષ લજ્જિત, અતિશય લજ્જિત, ભયભીત, તૂષણીક- ચૂપ બનીને વિનયથી નમ્ર બની જાય છે.

૬૨ તત્થ ણં ખેમંધર-વિમલવાહણ-ચક્ખુમ-જસમ-અભિચંદાણં એતેસિં પંચણં કુલગરાણં મવ્કારે ણામં દંડણીઈ હોત્થા । તે ણં મણુયા મવ્કારેણં દંડેણં હયા સમાણા લજ્જિયા જાવ વિણયોણયા ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- ૧૫ કુલકરોમાંથી ક્ષેમંધર, વિમલવાહન, ચક્ષુષ્માન, યશસ્વાન અને અભિચંદ્ર, આ પાંચ કુલકરોની મકાર નામની દંડનીતિ હોય છે.

તે સમયના મનુષ્યો મકાર- "માકુરુ—નહીં કરો, આવું ન કરો" આટલું કહેવા રૂપ દંડથી લજ્જિતાદિ બની, વિનયથી નમ્ર બની જાય છે.

૬૩ તત્થ ણં, ચંદાભપસેણઙ્ગમરુદેવણાભિડસભાણં એતેસિ ણં પંચણહં કુલગરાણં ધિક્કારે ણામં દંડણીઈં હોત્થા । તે ણં મણુયા ધિક્કારેણં દંડેણં હયા સમાણા લજ્જિયા જાવ વિણયોણયા ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- તેમાંથી ચંદ્રાભ, પ્રસેનજિત, મરુદેવ, નાભિ અને ઋષભ, આ પાંચ કુલકરોની ધિક્કાર નામની નીતિ હોય છે. તે સમયના મનુષ્યો "ધિક્કાર, તને ધિક્કાર છે." આટલું કહેવા રૂપ દંડથી અભિહત, લજ્જિતાદિ થઈને, વિનયથી નમ્ર બની જાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ત્રીજા આરાના અંતિમ ત્રીજા ભાગના અંતિમ પલ્લોપમના આઠમા ભાગમાં થતાં કુલકરોના કાર્યનું દિગ્દર્શન છે. ભરત ક્ષેત્રમાં કાળનું પરિવર્તન થતું હોવાથી ૩ આરા સુધી યુગલ ધર્મ હોય છે. ત્રીજા આરાના અંતભાગમાં યુગલધર્મ પૂર્ણ થઈ, કર્મભૂમિકાળ શરુ થાય છે. તે સમયે વ્યવસ્થા માટે કુલકરોની ઉત્પત્તિ થાય છે.

કુલકર :- યુગલિક કુલ(સમૂહ)ના અધિપતિને કુલકર કહે છે. તેઓ લોક વ્યવસ્થાપક હોય છે. તેઓ યુગલિકના કુલોની રચના કરે છે તેથી કુલકર કહેવાય છે. તે સમયે કાળના પ્રભાવે કલ્પવૃક્ષની સંખ્યા અને ફળ આપવાની શક્તિ ઘટવા લાગે છે અને યુગલિકોમાં લોભ તથા મમત્ત્વ ભાવની વૃદ્ધિ થવા લાગે છે. તેઓ કલ્પવૃક્ષ ઉપર માલિકી ભાવ જમાવવા પ્રયત્નશીલ બની જાય છે. તેથી તેઓ વચ્ચે નીતિનાશક વિવાદ અને કલહ શરૂ થઈ જાય છે. તે સમયે કુલકરો યુગલિકો વચ્ચે કલ્પવૃક્ષનું વિભાજન કરી આપે છે અને દંડનીતિના પ્રયોગ દ્વારા તેઓના વિવાદ અને કલહને દૂર કરી શાંતિ સ્થાપે છે.

કુલકરોની દંડનીતિ :- કુલકરોને કઠોર દંડનીતિનો પ્રયોગ કરવો પડતો નથી. ઉપાલંભના એકાદ વાક્યથી તે યુગલિકો લજ્જા પામી, ફરી કદાપિ તે નીતિનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી જેમ અશ્વને ચાબુક મારવાથી પીડા થાય તેમ આ ઉપાલંભ વાક્યથી યુગલિકો પીડા પામે છે. તેમના વ્યવહારમાં ત્રણ નીતિનો પ્રયોગ થાય છે.

(૧) હકાર દંડનીતિ :- અપરાધી પ્રતિ "હા, આ શું કર્યું? આ ઉપાલંભ વાક્યરૂપ દંડ આપવાને 'હકાર' દંડનીતિ કહે છે. પ્રથમના પાંચ કુલકર પર્યંત આ દંડનીતિથી જ વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે છે. પછી તેનું ઉલ્લંઘન થવા લાગે છે.

(૨) મકાર દંડનીતિ :- અપરાધી પ્રતિ 'મા કુરુ—આમ ન કરો' આવા ઉપાલંભ વાક્ય રૂપ દંડ આપવાને મકાર દંડનીતિ કહે છે. તેઓ સ્વલ્પ અપરાધ માટે હકાર અને મોટા અપરાધ માટે મકાર દંડનીતિનો પ્રયોગ કરે છે. મધ્યના પાંચ કુલકર પર્યંત આ બંને દંડનીતિ ચાલુ રહે છે પછી તેનું પણ ઉલ્લંઘન થવા લાગે છે.

(૩) ધિક્કાર નીતિ :- અપરાધી પ્રતિ 'તમને ધિક્કાર છે' આવા ઉપાલંભ વાક્યરૂપ દંડ આપવાને 'ધિક્કાર દંડનીતિ' કહે છે. અંતિમ પાંચ કુલકરો આ નીતિનો પ્રયોગ કરે છે. તેઓ અલ્પ અપરાધ માટે પહેલી, મધ્યમ અપરાધ માટે બીજી અને અત્યુત્કૃષ્ટ અપરાધ માટે ત્રીજી નીતિનો ઉપયોગ કરે છે.

કુલકર સંખ્યા :- સમવાયાંગ સૂત્ર, ઠાણાંગ સૂત્રમાં ૭ કુલકર કહ્યા છે. અહીં ૧૫ કુલકરનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ તેમાં કોઈ વિરોધ નથી. સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોય છે. કેટલાક ગ્રંથોમાં ઋષભદેવને છોડીને ૧૪ કુલકર પણ કહ્યા છે. ઋષભ દેવના રાજ્યાભિષેક પૂર્વે તેઓ કુલકર અવસ્થામાં રહ્યા હતા, તેથી અહીં તેઓને કુલકર કહ્યા છે.

કુલકર આયુષ્ય :- પ્રથમ કુલકરનું આયુષ્ય પલ્યોપમના દસમા ભાગનું હતું. પછીના ૧૨ કુલકરનું આયુષ્ય અનુક્રમે એક બીજાથી ઓછું ઓછું અસંખ્યાતા પૂર્વનું અને ૧૪-૧૫મા કુલકરનું આયુષ્ય સંખ્યાતા પૂર્વનું હોય છે.

ત્રીજા આરાના અંતિમ ત્રીજા ભાગના અંતિમ પલ્યોપમના આઠમા વિભાગમાં કુલકર થયા. અસત્કલ્પનાથી એક પલ્યોપમના ૪૦ ભાગ કલ્પીએ અને તેના આઠ વિભાગ કરીએ, તો પ્રત્યેક વિભાગમાં પાંચ-પાંચ ભાગ આવે. પાંચ ભાગવાળા આઠમા વિભાગમાં બધા કુલકર થયા. તેમાં પહેલા કુલકરનું આયુષ્ય પલ્યોપમના દસમા ભાગનું છે. પલ્યોપમના ૪૦ ભાગ કલ્પ્યા છે તેથી તેનો દસમો ભાગ કાઢવા દસથી ભાંગતા, $40 \div 10 = 4$ ભાગ આવે. તેટલું આઠ કુલકરનું આયુષ્ય જાણવું. પલ્યોપમના આઠમા વિભાગના ૪ ભાગમાં પ્રથમ કુલકર અને શેષ ૧ ભાગમાં સર્વ કુલકર થયા. આ પાંચ ભાગવાળો પલ્યોપમનો આઠમો વિભાગ મિશ્રકાળ કહેવાય છે.

ઋષભદેવ સ્વામી જીવન વર્ણન :-

૬૪ ગાભિસ્સ ણં કુલગરસ્સ મરુદેવાએ ભારિયાએ કુચ્છિસિ એથ ણં ઉસહે ણામં અરહા કોસલિએ પઢમરાયા પઢમજિણે પઢમકેવલી પઢમતિથયરે પઢમધમ્મવર-ચાઉરંતચક્કવટ્ટી સમુપ્પજ્જિત્થા ।

ભાવાર્થ :- નાભી કુલકરના મરુદેવા નામના ભાર્યાની કુક્ષીથી કૌશલિક(કોશલ દેશમાં અવતરિત) પ્રથમ રાજા, પ્રથમ જિન, પ્રથમ કેવળી, પ્રથમ તીર્થંકર, પ્રથમ ધર્મવરચાઉરંતચક્કવર્તી, એવા ઋષભ અર્હત્ ઉત્પન્ન થયા.

૬૫ તએ ણં ઉસહે અરહા કોસલિએ વીસં પુવ્વસયસહસ્સાઈં કુમારવાસમજ્ઞે વસઈ, વસિત્તા તેવટ્ઠિં પુવ્વસયસહસ્સાઈં મહારાયવાસમજ્ઞે વસઈ । તેવટ્ઠિં પુવ્વસયસહસ્સાઈં મહારાયવાસમજ્ઞે વસમાણે લેહાઈયાઓ ગણિયપ્પહાણાઓ સઉણરુયપજ્જવસાણાઓ, બાવત્તરિં કલાઓ, ચોસટ્ઠિં મહિલાગુણે, સિપ્પસયં ચ

કમ્માણં તિણ્ણિવિ પયાહિયાએ ઉવદિસઇ, ઉવદિસિત્તા પુત્તસયં રજ્જસએ અભિસિંચઇ, અભિસિંચિત્તા તેસીઇં પુવ્વસયહસ્સાઇં મહારાયવાસમજ્ઞે વસઇ,

વસિત્તા જે સે ગિમ્હાણં પઢમે માસે પઢમે પક્ખે ચિત્તબહુલે, તસ્સ ણં ચિત્તબહુલસ્સ ણવમીપક્ખેણં દિવસસ્સ પચ્છિમે ભાગે ચઇત્તા હિરણ્ણં, ચઇત્તા સુવણ્ણં, ચઇત્તા કોસં, કોટ્ટાગારં, ચઇત્તા બલં, ચઇત્તા વાહણં, ચઇત્તા પુરં, ચઇત્તા અંતેરુરં, ચઇત્તા વિરલધણકણગરયણમણિમોત્તિયસંખસિલપ્પવાલ રત્તરયણસંતસાર સાવજ્જં વિચ્છદ્ધુચિત્તા, વિગોવઇત્તા દાયં દાઇયાણં પરિભાએત્તા, સુદંસણાએ સીયાએ સદેવ મણુયાસુરાએ પરિસાએ સમણુગમ્મમાણમગ્ગે ।

સંખિયચક્કિયણંગલિયમુહમંગલિયપૂસમાણગવદ્ધમાણગઆઇક્કગ લંખમંખ- ઘંટિયગણેહિં તાહિં ઇટ્ટાહિં, કંતાહિં, પિયાહિં, મણુણ્ણાહિં, મણામાહિં, ઊરાલાહિં, કલ્લાણાહિં, સિવાહિં, ધણ્ણાહિં, મંગલ્લાહિં, સસ્સિરિયાહિં, હિયય ગમણિજ્જાહિં, હિયયપલ્હાયણિજ્જાહિં, કણ્ણમણિવ્વુઝ્ઝકરીહિં, અપુણરુત્તાહિં અટ્ટસઇયાહિં વગ્ગૂહિં અણવરયં અભિણંદંતા ય અભિથુણંતા ય એવં વયાસી — જય જય નંદા ! જય જય ભદ્દા ! ધમ્મેણં અભીએ પરીસહોવસગ્ગાણં, ધમ્મે તે અવિગ્ઘં ભવઠ ત્તિ કટ્ટુ અભિણંદંતિ ય અભિથુણંતિ ય ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી, તે કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ ૨૦ લાખ પૂર્વ પર્યંત કુમારાવસ્થામાં રહ્યા, ૬૩ લાખ પૂર્વ પર્યંત મહારાજ પદે (રાજા તરીકે) રહ્યા. ૬૩ લાખ પૂર્વ પર્યંત મહારાજા પદ પર રહ્યા ત્યારે તેઓએ પ્રજાના હિત માટે લેખન કળા, ગણિત કળા વગેરે શકુનિરુત-પક્ષીઓની ભાષા પર્યંતની ૭૨ કળાઓ, ૬૪ મહિલા ગુણ-સ્ત્રીની કળાઓ અને સો શિલ્પ, આસિ મસિ અને કૃષિ આ ત્રણે ય કર્મ અર્થાત્ સર્વ પ્રજા હિતકારી કર્તવ્યો બતાવ્યા; બતાવીને સો પુત્રોનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પોતે મહારાજા રૂપે કુલ ૮૩ લાખ પૂર્વ પર્યંત ગૃહવાસમાં રહ્યા.

ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને ઋષભરાજા ગ્રીષ્મઋતુના પ્રથમ માસના પ્રથમ પક્ષમાં, ચૈત્ર વદ નોમના (ગુજરાતી ફાગણ વદ નોમ)ના દિવસના પાછલા ભાગમાં ચાંદી, સોનું, ખજાનો, કોઠાર, ચતુરંગિણી સેના, અશ્વાદિ વાહનો, નગર, અંત:પુર, વિપુલ પ્રમાણમાં ધન, સુવર્ણ, રત્ન, મણિ, મોતી, શંખ, સ્ફટિક, પ્રવાલ, રક્તરત્ન વગેરે જગતના સારભૂત પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, આ બધા પદાર્થો અસ્થિર છે તેથી તેને ત્યાજ્ય માનીને, પરિવારાદિને ધન વહેંચીને 'સુદર્શના' નામની શિબિકા પર આરૂઢ થયા ત્યારે દેવ, મનુષ્ય, અસુરો, તેમની સાથે ચાલ્યા.

શંખ વગાડનાર શંખિઓ, ચક્ર ફેરવનારા ચક્રીઓ, સોનાના હળને ગળામાં લટકાવનાર લાંગુલિકો

મંગલમય શુભ વચન બોલનારા મુખ માંગલિકો, સ્તુતિ, બિરુદાવલી ગાનારા ભાટ ચારણો, પોતાના ખંભા ઉપર પુરુષોને બેસાડનારા વર્ધમાનકો, કથાકારો, વાંસ ઉપર ચઢીને ખેલ દેખાડનારા લંબો, ચિત્રપટ બતાવી આજીવિકા ચલાવનારા મંબો, ઘંટ વગાડનારા ઘંટિક પુરુષો વગેરે, ઈષ્ટ, કાંત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, મનોરમ, ઉદાર, કલ્યાણકારી, નિરુપદ્રવી, પવિત્ર, મંગલકારી, શબ્દાલંકાર-અર્થાલંકારયુક્ત, હૃદયગમ્ય, હૃદયને પ્રફુલ્લિત કરનારી, કાન તથા મનને શાંતિ દેનારી, પુનરુક્તિ દોષ રહિત, સેંકડો અર્થવાળી, વાણી વડે નિરંતર અભિનંદન કરતાં, સ્તુતિ, પ્રશંસા કરતાં અને હે નંદા ! આનંદદાતા ! આપનો જય થાઓ. હે ભદ્રા ! કલ્યાણકાર ! આપનો જય થાઓ. આપ ધર્મના પ્રભાવથી પરીષદો અને ઉપસર્ગ સમયે નિર્ભય રહો, સિંહાદિ ભયને ભયાવહ તથા ઘોર, હિંસક પ્રાણી દ્વારા કરવામાં આવતા ઉપદ્રવોને ક્ષમાપૂર્વક સહન કરો, આપની ચારિત્રધર્મની આરાધના નિર્વિઘ્ન રહો. આ પ્રમાણે બોલતા વારંવાર પ્રભુનો સત્કાર અને સ્તુતિ પ્રશંસા કરતા હતા.

૬૬ તए णं उसभे अरहा कोसलिए णयणमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे एवं जहा उववाइए जाव आउलबोलबहुलं णभं करंते विणीयाए रायहाणीए मज्झंमज्झेणं णिगच्छइ, णिगच्छिता आसियसंमज्जियसित्तसुइक-पुप्फोवयास्कलियं सिद्धत्थवणविउलरायमगं करेमाणे हयगयरहपहकरेण पाइक्क चडकरेण य मंद मंदयं उद्धुरेणुयं करेमाणे-करमाणे जेणेव सिद्धत्थवणे उज्जाणे, जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता असोगवरपायवस्स अहे सीयं ठवेइ, ठवित्ता सीयाओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता सयमेवआभरणालंकारं ओमुयइ, ओमुइत्ता सयमेव चउहिं मुट्ठीहिं लोयं करेइ, करित्ता छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं आसाढ ठहिं णक्खत्तेणं जोगमुवागएणं उग्गाणं, भोगाणं राइण्णाणं, खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एणं देवदूसमादाय मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ નાગરિક જનોની હજારો નેત્રપંક્તિઓથી વારંવાર નિહાળાતા ઔપપાતિક સૂત્ર વર્ણિત કોણિક રાજાના નિર્ગમનની જેમ વિનીતા રાજધાનીના મધ્યમ માર્ગથી નીકળ્યા. પહેલા સુગંધિત જળ છંટાયેલા, સાફ કરાયેલા, ફરી સુરભિ જળથી સિંચિત, અનેક જગ્યાએ પુષ્પો વડે સુશોભિત કરાયેલા સિદ્ધાર્થવન તરફ જતા રાજમાર્ગ ઉપર તેઓ ચાલ્યા. તે સમયે ઘોડા, હાથી, રથ, પાયદળ-સૈનિકોના ચાલવાથી જમીન ઉપર જામેલી ધૂળ ધીમે-ધીમે ઉપર ઊડી રહી હતી. તે પ્રમાણે ચાલતા તેઓ જ્યાં સિદ્ધાર્થવન ઉદ્યાન હતું, જ્યાં ઉત્તમ અશોક વૃક્ષ હતું, ત્યાં આવ્યા. અશોક વૃક્ષ નીચે શિબિકાને ઊભી રખાવી, શિબિકા ઊભી રહેતા ઋષભરાજા તેમાંથી નીચે ઉતર્યા, નીચે ઉતરીને સ્વયં અલંકારો ઉતાર્યા. અલંકાર ઉતારીને સ્વયં ચાર મુષ્ટિઓ દ્વારા (ચતુર્મુષ્ટિક પ્રમાણ મસ્તકના) વાળ નો લોચ કર્યો અને ચોવિહારા છઠની તપસ્યા સહિત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો ચંદ્રમા સાથે યોગ થયો તે સમયે ઉગ્ર, ભોગ, રાજન્ય અને ક્ષત્રિય કુળના ૪૦૦૦ પુરુષો સહિત તથા દેવ પ્રદત્ત દિવ્ય વસ્ત્ર ગ્રહણ કરી,

મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરી, અણગાર બન્યા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આદિ તીર્થંકર ઋષભદેવ સ્વામીના જન્મ, ગૃહવાસ અને દીક્ષાનું વર્ણન છે.

ઋષભદેવનો જન્મ :- નાભિ કુલકર અને મરુદેવા યુગલિક હોવા છતાં મિશ્રકાળના પ્રભાવે અનેક વર્ષોનું આયુષ્ય અવશેષ હતું ત્યારે, જ્યાં વિનીતા નગરી વસવાની હતી, તે ભૂમિ પર ઋષભદેવનો યુગલરૂપે જન્મ થયો. ૬૪ ઈન્દ્રોએ મેરુપર્વત પર પ્રભુનો જન્માભિષેક કર્યો.

ઋષભદેવના અપરનામો :- ઋષભદેવની વિવિધ વિશેષતાના કારણે તેમના અન્ય નામો પ્રચલિત થયાં છે. તે આ પ્રમાણે છે—

કૌશલિક :- કોશલ દેશની ભૂમિમાં જન્મ થયો હોવાથી પ્રભુ કૌશલિક નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

પ્રથમ રાજા :- આ અવસર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાના બે ભાગ અને ત્રીજા ભાગના અંતિમ પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પર્યંત રાજા-પ્રજા કે સ્વામી-સેવકના કોઈ ભેદ ન હતા. કુલકરના સમયમાં પણ રાજ્ય વ્યવસ્થા ન હતી. આ અવસર્પિણી કાળમાં અભિષેક કરાયેલા પ્રથમ રાજા ઋષભદેવ થયા.

પ્રથમ જિન :- રાગ-દ્વેષને જિતે તે જિન કહેવાય. મોહનીયકર્મ સંપૂર્ણ ક્ષય પામે તે જિન. ઋષભદેવ સ્વામી ૧૦મા ગુણસ્થાનના અંત સમયે મોહનીયનો ક્ષય કરી, આ અવસર્પિણીના પ્રથમ જિન થયા.

વૃત્તિકારે જિનથી મન:પર્યવજિન ગ્રહણ કર્યા છે. તીર્થંકરો દીક્ષા લે તે સમયે જ તેમને મન:પર્યવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. ઋષભ દેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી પ્રથમ મન:પર્યવ જિન થયા અને દીક્ષા ગ્રહણ કરતાં પ્રથમ સાધુ થયા.

પ્રથમ કેવળી :- ચાર ઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે તે જીવ કેવળી કહેવાય છે. ૧૨મા ગુણસ્થાનના અંતે જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી ઋષભદેવ પ્રથમ કેવળી થયા.

પ્રથમ તીર્થંકર :- તીર્થંકર નામ કર્મના ઉદયે જીવ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા રૂપ ચાર તીર્થની સ્થાપના કરે છે. તે તીર્થ સ્થાપકને તીર્થંકર કહે છે. ઉત્સર્પિણી કાળના અંતિમ તીર્થંકરના શાસન વિચ્છેદ પછી ભરતક્ષેત્રમાં શાસનનો અભાવ હતો, તેવા સમયે ઋષભદેવ સ્વામીએ શાસન સ્થાપી તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું. તેથી તેઓ પ્રથમ તીર્થંકર કહેવાયા.

પ્રથમ ચક્રવર્તી :- જેમ ચક્રવર્તી ચારે દિશાના અંત પર્યંતનું રાજ્ય ભોગવે છે. તેથી તે ચાઉરન્ત ચક્રવર્તી કહેવાય છે. તીર્થંકરો ચાર ગતિનો, કોઠાદિ ચાર કષાયનો અંત કરતા હોવાથી અથવા અંત એટલે અવયવ (અન્તોઽવયવે સ્વરૂપે ચ — હેમચંદ્ર કોષ) દાનાદિ ચાર અવયવ જેના છે તેવા ધર્મ રાજ્ય, આત્મ રાજ્યનો ભોગવટો કરતાં હોવાથી, ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી કહેવાય છે. તે સમયમાં ઋષભદેવ પ્રથમ ધર્મવર ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી થયા.

ઋષભદેવનો રાજ્ય શાસન કાળ :- ઋષભદેવે સ્વામી ૨૦ લાખ પૂર્વના થયા ત્યારે ઈન્દ્રોએ ઋષભદેવનો રાજ્યાભિષેક કર્યો અને ઋષભદેવ રાજા બન્યા. ૬૩ લાખ પૂર્વ સુધી તેઓએ રાજ્યનું પાલન કર્યું. આ સમયે યુગલિક કાળ સંપૂર્ણ રીતે સમાપ્ત થવાનો હોવાથી ઋષભરાજાએ પ્રજાને કર્મભૂમિ યોગ્ય અનેક કળાઓ શીખવાડી, પુરુષોને ૭૨ અને સ્ત્રીઓને ૬૪ કળા શીખવાડી.

સિપ્પસયં :- ઋષભરાજાએ ૧૦૦ શિલ્પ શીખવાડ્યા. તેમાં મૂળ પાંચ શિલ્પ છે. તે પ્રત્યેકના ૨૦-૨૦ પ્રકારો હોવાથી સો શિલ્પ થઈ ગયા. મૂળ પાંચ શિલ્પ આ પ્રમાણે છે—

(૧) **કુંભકૃત શિલ્પ :-** કલ્પવૃક્ષ દ્વારા આહાર પ્રાપ્તિ દુર્લભ બની ત્યારે ઋષભરાજાએ ૨સોઈ બનાવવાના સાધન રૂપ પાત્ર અને તેમાં પ્રથમ ઘટ નિર્માણ રૂપ શિલ્પનો ઉપદેશ આપ્યો.

(૨) **ચિત્રકૃત શિલ્પ :-** કાળના પ્રભાવે ચિત્રાંગ કલ્પવૃક્ષો નાશ પામ્યા ત્યારે ઋષભરાજાએ ચિત્ર શિલ્પનો ઉપદેશ આપ્યો.

(૩) **લોહકૃત શિલ્પ :-** રાજ્યવ્યવસ્થા વિકસાવતા રાજ્ય-પ્રજાના રક્ષણ માટે ક્ષત્રિય વર્ગ ઊભો થયો. આ ક્ષત્રિયો પ્રજાની રક્ષા માટે હાથમાં હથિયારો રાખવા લાગ્યા. તે માટે ઋષભરાજાએ લોહશિલ્પનો ઉપદેશ આપ્યો.

(૪) **તંતુવાય શિલ્પ :-** વસ્ત્રો આપનારા 'અનાગ્નેય' કલ્પવૃક્ષો નાશ પામ્યા ત્યારે ઋષભરાજાએ તંતુવાય(વણાટ) શિલ્પનો ઉપદેશ કર્યો.

(૫) **નાપિત શિલ્પ :-** કાળ પ્રભાવથી તે સમયે યુગલિકોના રોમ-નખ વધવા લાગ્યા. નખાદિથી તેઓને વ્યાઘાત ન થાય તે હેતુથી ઋષભરાજાએ નાપિત શિલ્પનો ઉપદેશ આપ્યો.

ઋષભદેવનું રાજ્ય વિભાજન :- ઋષભદેવે દીક્ષા ગ્રહણ કરતાં પૂર્વે રાજ્યના ૧૦૦ વિભાગ કરી ૧૦૦ પુત્રોને વહેંચી આપ્યા હતા. સૂત્રગત **પુત્રસયં** શબ્દ ઋષભરાજાને ૧૦૦ પુત્ર હોવાનું સૂચન કરે છે પરંતુ ઋષભદેવના વિવાહ સંબંધી કોઈ ઉલ્લેખ આગમોમાં નથી. ગ્રંથકારો ઋષભદેવના વિવાહનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે પ્રભુ ૯ લાખ પૂર્વના થયા ત્યારે ઈન્દ્ર-ઈન્દ્રાણીઓએ ઋષભકુમારના વિવાહ સુમંગલા અને સુનંદા નામની બે કન્યા સાથે કરાવ્યા હતા. તેમાં સુમંગલા પ્રભુની સાથે જન્મેલી કન્યા હતી અને સુનંદા નામની કન્યા સાથે જોડલે જન્મેલા બાળપુરુષનું તાડફળ પડવાથી મૃત્યુ થયું અને એકલી થઈ ગયેલી કન્યાને નાભિકુલકરે ઋષભકુમારની પત્ની થશે તેમ કહી સ્વીકારી અને ત્યાર પછી યોગ્ય વયે ઋષભકુમાર સાથે તેના વિવાહ કરાવ્યા. ઋષભ રાજાને સુમંગલા દ્વારા જોડલે જન્મેલા ૮૮ પુત્ર અને એક પુત્રી-બ્રાહ્મી તથા સુનંદા દ્વારા બાહુબલી નામક એક પુત્ર અને સુંદરી નામક એક પુત્રી, એમ ૧૦૦ પુત્ર અને ૨ પુત્રી, કુલ ૧૦૨ સંતાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી.

દીક્ષા ગ્રહણ પૂર્વે ઋષભરાજાએ પોતાના રાજ્યના ૧૦૦ વિભાગ કરી પ્રત્યેક પુત્રનો એક-એક રાજ્ય પર રાજ્યાભિષેક કર્યો.

૨૦ લાખ પૂર્વ કુમારાવસ્થાના + ૬૩ લાખ પૂર્વ રાજ્યાવસ્થાના = ૮૩ લાખ પૂર્વ ગૃહવાસમાં રહી ઋષભરાજા દીક્ષા લેવા તત્પર બન્યા.

વર્ષાદાન અને દીક્ષા યાત્રા :- તીર્થકરો દીક્ષા ગ્રહણ કરે તે પૂર્વે વાર્ષિક દાન આપે છે. ત્રીજા આરાના કારણે યાચકોના અભાવમાં ઋષભરાજા પરિવારના લોકોને દાન આપી; સોનું, ચાંદી વગેરેનો ત્યાગ કરી; દેવો, અસુરો, મનુષ્યોના સમૂહથી ઘેરાયેલા; હજારો લોકોના અભિવાદન અને અભિનંદનને ઝીલતા સુદર્શના નામક શિબિકા દ્વારા સિદ્ધાર્થ નામના દીક્ષાવનમાં પહોંચ્યા.

જયજય નંદા : જય જય ભદ્રા :- નંદ એટલે આનંદ, સમૃદ્ધિ. અહીં નંદ શબ્દ સંબોધન સૂચક છે. હે સમૃદ્ધિ શાલિન ! હે આનંદ દાતા ! ભદ્રા એટલે કલ્યાણ કે કલ્યાણકારી. હે કલ્યાણકારી ! આપનો જય થાઓ.

ચરહિં મુટ્ટીહિં લોચં... :- સિદ્ધાર્થ વનમાં અશોકવૃક્ષ નીચે ઋષભરાજાએ સર્વાલંકારનો ત્યાગ કરી, ચાર મુષ્ટિ લોચ કર્યો. પ્રથમ એક મુષ્ટિ દ્વારા દાઢી-મૂછના વાળોનું લુંચન કર્યું. ત્રણ મુષ્ટિ પ્રમાણ માથાના વાળનું લુંચન કર્યું. એક મુષ્ટિ પ્રમાણ વાળ હજુ મસ્તક પર શોભી રહ્યા હતા ત્યારે ઈન્દ્રે વિનંતી કરી કે મારા પર અનુગ્રહ કરી એક મુષ્ટિ કેશ રહેવા દો. પ્રભુએ તે વાત માન્ય કરી એક મુષ્ટિ પ્રમાણ વાળનું લુંચન ન કર્યું. આ કારણથી સૂત્રમાં ચતુર્મુષ્ટિ લોચનું વિધાન છે. સામાન્ય નિયમ મુજબ સાધુઓ પંચમુષ્ટિ લોચ જ કરે છે.

દેવદૂષ્ય :- તીર્થકરો દીક્ષા ગ્રહણ કરે તે સમયે ઈન્દ્ર પ્રભુના ડાબા ખભે વસ્ત્ર સ્થાપિત કરે છે. તે દેવદૂષ્ય કહેવાય છે. તીર્થકરો આ દેવદૂષ્યને પોતાના હાથે દૂર કરતા નથી અને જો સ્વયંમેવ પડી જાય, શરીર પરથી સરી જાય તો ઉપાડીને પાછું શરીર પર સ્થાપિત કરતા નથી.

ઋષભ દેવ સ્વામીની સંયમ સાધના :-

૬૭ ઉસભે ણં અરહા કોસલિણ સંવચ્છર સાહિયં ચીવરધારી હોત્થા, તેણ પરં અચેલણ । જપ્પભિં ચ ણં ઉસભે અરહા કોસલિણ મુંડે ભવિત્તા અગારાઓ અણગારિયં પવ્વણ, તપ્પભિં ચ ણં ઉસભે અરહા કોસલિણ ણિચ્ચં વોસટ્ઠકાણ, ચિયત્તદેહે જે કેહ્ ઉવસગ્ગા ઉપ્પજ્જંતિ, તં જહા- દિવ્વા વા માણુસા વા તિરિક્ખજોણિયા વા પડિલોમા વા અણુલોમા વા તત્થ પડિલોમા- વેત્તેણ વા જાવ કસેણ વા કાણ આઉટ્ટેજ્જા; અણુલોમા- વંદેજ્જ વા જાવ પજ્જુવાસેજ્જ વા, તે સવ્વે સમ્મં સહઈ યમઈ તિતિક્ખઈ અહિયાસેઈ ।

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ સાધિક એક વરસ સુધી વસ્ત્રધારી રહ્યા, ત્યારપછી નિર્વસ્ત્ર થયા. કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ જ્યારથી ગૃહસ્થાવસ્થાને ત્યાગી શ્રમણધર્મમાં પ્રવ્રજિત થયા ત્યારથી તેઓ વ્યુત્સૃષ્ટ

કાય-શરીર સંસ્કાર, શ્રૃંગાર આદિ શોભારહિત; ત્યક્તદેહ- શરીર પ્રત્યેના મમત્વથી રહિત બનીને; દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચકૃત- નેતરની સોટી તથા ચામડાની ચાબુકથી મારવા રૂપ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ અને વંદન, નમસ્કાર તથા પર્યુપાસના કરવા રૂપ અનુકૂળ ઉપસર્ગોને સહન કરતા હતા; ક્ષમા ભાવપૂર્વક ખમતા હતા; સ્વકર્તવ્ય માની નિર્જરાર્થે તિતિક્ષા કરતા હતા; વૈરાગ્યભાવપૂર્વક આનંદાનુભૂતિ સહિત સહન કરતા હતા; અર્થાત્ સંયમભાવોમાં અવિચલ રહેતા હતા.

૬૮ ત્વં પંચ ભગવં સમણે જાણ, ઈરિયાસમિણ જાણ પારિદ્વાવણિયા સમિણ, મણસમિણ, વયસમિણ કાયસમિણ, મણગુત્તે, વયગુત્તે, કાયગુત્તે, ગુત્તે, ગુત્તિંદિણ, ગુત્તબંધયારી, અકોહે, અલોહે, સંતે, પસંતે, ઉવસંતે, પરિણિવ્વુદે, છિણ્ણસોણ, ણિરુવલેવે, સંખમિવ ણિરંજણે, જચ્ચકણગં ઇવ જાયરૂવે, આદરિસપડિભાગે ઇવ પાગડભાવે, કુમ્મો ઇવ ગુત્તિંદિણ, પુક્ખરપત્તમિવ ણિરુવલેવે, ગગણમિવ ણિરાલંબણે, અણિલે ઇવ ણિરાલણ, ચંદો ઇવ સોમદંસણે, સૂરો ઇવ તેયંસી, વિહગો ઇવ અપડિબદ્ધગામી, સાગરો ઇવ ગંભીરે, મંદરો ઇવ અકંપે, પુઠ્ઠવી વિવ સવ્વફાસવિસહે, જીવો વિવ અપ્પડિહયગ્ગ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી (દીક્ષા પછી) તેઓ ઉત્તમ શ્રમણ બન્યા- ઈર્યાસમિતિ આદિ પાંચે ય સમિતિથી યુક્ત, તેમજ મન, વચન અને કાયાની સમિતિ તથા ગુપ્તિથી યુક્ત, પૂર્ણ નિયંત્રિત ગુપ્તેન્દ્રિય, ગુપ્તબ્રહ્મચારી, ક્રોધાદિ કષાયોથી રહિત, શાંત, પ્રશાંત, અત્યંત શાંત, ઉપશાંત, પરીષદ, ઉપસર્ગ સમયે અવ્યાકુળ, પરમ શીતલીભૂત થઈ ગયા હતા. છિન્નસ્રોત- સંસાર પ્રવાહ રહિત કે આશ્રવ રહિત અથવા શોકનું છેદન કરી, નિરુપલેપ થઈ ગયા હતા. તેઓ (૧) શંખ જેવા નિરંજન, (૨) જાત્યકનક જેવા નિખાલસ- સહજ સ્વભાવી (નિર્મળ ચારિત્રી), (૩) દર્પણગત પ્રતિબિંબ જેવા પ્રગટ ભાવયુક્ત, (૪) કાયબા જેવા ગુપ્તેન્દ્રિય, (૫) કમળપત્ર જેવા નિર્લેપ, (૬) આકાશ જેવા નિરાલંબી, (૭) પવન જેવા નિરાલય, ભ્રમણશીલ (૮) ચંદ્ર જેવા સૌમ્યદર્શી, (૯) સૂર્ય જેવા તેજસ્વી, (૧૦) પક્ષી જેવા અપ્રતિબદ્ધ વિહારી, (૧૧) સાગર જેવા ગંભીર, (૧૨) મંદરપર્વત જેવા અકંપ, (૧૩) પૃથ્વી જેવા અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સર્વ કષ્ટ સહિષ્ણુ અને (૧૪) જીવ જેવા અપ્રતિહત ગતિવાળા થયા.

૬૯ ણત્થિ ણં તસ્સ ભગવંતસ્સ કત્થઈ પડિબંધે । સે પડિબંધે ચડવ્વિહે ભવઈ, તં જહા- દવ્વઓ, ચિત્તઓ, કાલઓ, ભાવઓ ।

દવ્વઓ- ઇહ ખલુ માયા મે, પિયા મે, ભાયા મે, ભગિણી મે, ભજ્જા મે, પુત્તા મે, ધૂયા મે, ણત્તા મે સુણ્ણા મે, સહિસયણા મે, સગંથસંથુયા મે, હિરણ્ણં મે, સુવણ્ણં મે, કંસં મે, દૂસં મે, ધણં મે, ઉવગરણં મે; અહવા સમાસઓ સચ્ચિત્તે વા અચિત્તે વા, મીસણ વા દવ્વજાણ; સેવં તસ્સ ણ ભવઈ । ચિત્તઓ- ગામે વા, ણગરે

વા, અરણ્યે વા, ખેત્તે વા, ખલે વા, ગેહે વા, અંગણે વા; એવં તસ્સ ણ ભવઈ ।

કાલઓ- થોવે વા, લવે વા, મુહુત્તે વા, અહોરત્તે વા, પક્ખે વા, માસે વા, ઉરુણ વા, અયણે વા, સંવચ્છરે વા, અણ્ણયરે વા દીહકાલપડિબંધે; એવં તસ્સ ણ ભવઈ । ભાવઓ- કોહે વા, માણે વા, માયાણ વા, લોહે વા, ભણ વા, હાસે વા, એવં તસ્સ ણ ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- તે ભગવાનને કોઈપણ પ્રકારનો પ્રતિબંધ ન હતો. તે પ્રતિબંધના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) દ્રવ્યથી (૨) ક્ષેત્રથી (૩) કાળથી (૪) ભાવથી.

દ્રવ્ય પ્રતિબંધ- આ મારી માતા, મારા પિતા, મારા ભાઈ, મારી બહેન છે. આ મારી પત્ની, મારા દીકરા, મારી દીકરી, મારી પૂત્રવધૂ, મારા પૌત્ર-દોહિત્ર, મારા મિત્ર છે. આ મારા સ્વજન અને સંબંધીઓ છે. આ સોનું, ચાંદી, ઉપકરણો આદિ મારા છે. અથવા સંક્ષેપમાં સચેત-સ્વજન, પશુ, દાસાદિ, અચેત-સુવર્ણાદિ, મિશ્ર-અલંકાર સહિતના બળદાદિ મારા છે. તે સર્વ પ્રકારના મમત્વના પ્રતિબંધ રહિત હતા અર્થાત્ તેમાં આસક્ત ન હતા.

ક્ષેત્ર પ્રતિબંધ- તેઓને ગામ, નગર, અરણ્ય, ખેતર, ખળા-અનાજ રાખવાના સ્થાન, ઘર, આંગણા વગેરે પ્રતિ આસક્તિ ભાવ ન હતો.

કાળ પ્રતિબંધ- સ્તોક, લવ, મુહૂર્ત, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર તથા અન્ય કોઈપણ દીર્ઘકાળ પર તેઓને મમત્વ ભાવ ન હતો.

ભાવ પ્રતિબંધ- તેમને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ભય, હાસ્ય વગેરે ન હતા.

૭૦ સે ણં ભગવં વાસાવાસવજ્જં હેમંતગિમ્હાસુ ગામે ઇગરાઈણ, ણગરે પંચરાઈણ, વવગયહાસસોગઅરઈભયપરિત્તાસે, ણિમ્મમે ણિરહંકારે લહુભૂણ અગંથે વાસીતચ્છણે અદુટ્ટે ચંદણાણુલેવણે અરત્તે, લેટ્ટુમ્મિ કંચણમ્મિ ય સમે, ઇહલોણ પરલોણ ય અપડિબદ્ધે, જીવિયમરણે નિરવકંખે, સંસારપારગામી, કમ્મસંગણિગ્ઘાયણટ્ટાણ અબ્ભુટ્ટિણ વિહરઈ ।

ભાવાર્થ :- તે ઋષભદેવ સ્વામી વર્ષાવાસ(ચાતુર્માસ) સિવાયના સમયમાં શિયાળા અને ઉનાળામાં ગામમાં એક રાત, નગરમાં પાંચ રાત નિવાસ કરતા હતા. હાસ્ય, શોક, અરતિ, ભય તથા આકસ્મિક ભયથીરહિત, મમતારહિત, અહંકારરહિત, લઘુભૂત, બાહ્ય તથા આભ્યંતર ગ્રંથિથીરહિત, કુહાડાથી કોઈ તેના શરીરની ચામડી ઉતારે તો તેના પર દ્વેષરહિત અને કોઈ ચંદનનો લેપ કરે તો તેના પ્રત્યે રાગ(આસક્તિ)રહિત, પથ્થર અને સુવર્ણમાં સમાનભાવ રાખનારા, આ લોકમાં અને પરલોકમાં

અપ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ આ લોકના અને દેવભવના સુખમાં તૃષ્ણારહિત, જીવન અને મરણની આકાંક્ષારહિત, સંસાર પાર કરવા અને કર્મ સંબંધનો વિચ્છેદ કરવા માટે અભ્યુત્થિત-પ્રયત્નશીલ બની વિચરણ કરતા હતા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ભગવાન ઋષભદેવના છન્નસ્થકાળનું, સંયમ સાધનાનું વર્ણન છે.

વોસદ્ધુકાણ :- વ્યુત્સૃષ્ટકાય. ભગવાને દીક્ષા લીધી ત્યારથી તેઓ વિસર્જિત કાયાવાળા અર્થાત્ સ્નાન, વિભૂષા, વાળ સમારવા, નખાદિને સંસ્કારિત કરવા રૂપ શરીરની સાર સંભાળના ત્યાગી હતા.

ચિયતદેહે :- ત્યક્ત દેહ. શરીર પરના મમત્વને તેઓએ ત્યાગી દીધું હતું. તેથી ઉપસર્ગોને સહન કરવામાં સમર્થ હતા. અન્ય દ્વારા થતી અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાને સમભાવે સહન કરતા હતા.

ઠવસગ્ગા :- ઉપસર્ગ એટલે ઉપદ્રવ. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચો દ્વારા જે ઉપદ્રવો કરવામાં આવે તેને ઉપસર્ગ કહે છે. તેમાં કેટલાક અનુલોમ = અનુકૂળ હોય અને કેટલાક પ્રતિલોમ = પ્રતિકૂળ હોય છે. **અનુકૂળ ઉપસર્ગો-** રાગાત્મક ઉપદ્રવો, જીવને ગમે તેવા સુખદાયી ઉપદ્રવોને અનુકૂળ ઉપસર્ગ કહે છે. જેમ કે કોઈ વંદન કરે, માન-સન્માન કરે વગેરે. **પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો-** દ્વેષાત્મક ઉપદ્રવો. જીવને ન ગમે તેવા દુઃખદાયી ઉપદ્રવોને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ કહે છે. જેમ કે માર પડવો વગેરે. ભગવાન આ ઉપસર્ગોને શાંતિપૂર્વક સહન કરતા હતા. તેને માટે સૂત્રકારે ચાર શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

સહઈ- કોઈપણ પ્રકારના ભય વિના સહન કરવું, **ખમઈ-** ઉપસર્ગ તથા તેના કર્તા પ્રત્યે ક્રોધ કર્યા વિના ક્ષમાભાવપૂર્વક સહન કરવું, ખમવું. **તિતિક્ષઈ-** ઉપસર્ગના સમયે દીન બનતા ન હતા. અદીન ભાવે સહન કરતા હતા. **અહિયાસેઈ-** ઉપસર્ગ સમયે વિચલિત થતાં નહીં. અવિચલ ભાવે ધૈર્ય અને પ્રસન્નતા પૂર્વક સહન કરતા હતા.

ભગવાન સંયમ સ્વીકાર પછી રાગ-દ્વેષથી રહિત ભાવે સમિતિ-ગુપ્તિનું પાલન કરતા હતા.

સમિતિ- સમિત: સમ્યક્ પ્રવૃત્ત: । ગમનાદિ ક્રિયાઓની સમ્યક્ પ્રવૃત્તિને સમિતિ કહે છે. **ઈર્યાસમિતિ-** સમ્યક્ રીતે ગમનાગમનની પ્રવૃત્તિ. **ભાષા સમિતિ-** હિત, મિત, મૂદુ, નિરવદ્યાદિ ભાષા બોલવી, **એષણા સમિતિ-** નવકોટિ વિશુદ્ધ આહાર, વસ્ત્રાદિનું ગ્રહણ કરવું. **આદાન ભંડમત્ત નિક્ષેવણા સમિતિ-** વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે ઉપકરણોને ઉપયોગપૂર્વક, લેવા, જોઈને પોંજીને મૂકવા. **ઉચ્ચાર પ્રસવણ ખેલ જલ્લ સિંઘાણ પરિઠાવણિયા સમિતિ-** મળ, મૂત્ર, કફ, મેલ, નાકની લીંટ વગેરેનો જીવ જંતુ રહિત સ્થાનમાં ત્યાગ કરવો.

મન, વચન, કાયાની સમ્યક્ પ્રવૃત્તિને મનસમિતિ વગેરે કહે છે. અહીં વચન સમિતિનો સમાવેશ ભાષા સમિતિમાં, કાય સમિતિનો સમાવેશ ઈર્યાસમિતિ વગેરેમાં થઈ જાય છે છતાં તેનું મહત્વ અને આદર પ્રદર્શિત કરવા સમિતિરૂપે કથન કરવામાં આવ્યું છે.

તીર્થંકર પરમાત્માને વસ્ત્ર પાત્રાદિનો અભાવ હોવાથી ત્રીજી સમિતિ સંભવે નહીં પરંતુ દેવદૂષ્યની અપેક્ષાએ તે સમજવી.

ગુપ્તિ :- મન, વચન, કાયાનો નિરોધ તે મનોગુપ્તિ વગેરે કહેવાય છે.

સમિતિ-ગુપ્તિ તફાવત :-

સત્પ્રવૃત્તિરૂપા: સમિતયોઽસત્પ્રવૃત્તિનિરોધરૂપાસ્તુ ગુપ્તય: । સમિતિ સત્પ્રવૃત્તિરૂપ છે જ્યારે ગુપ્તિ અસત્પ્રવૃત્તિના નિરોધ રૂપ છે.

ભગવાનની ચૌદ ઉપમાઓ :- ભગવાનની ઉચ્ચ પ્રકારની સાધક દશાનું વર્ણન સૂત્રકારે ચૌદ ઉપમા દ્વારા કર્યું છે. યથા—

(૧) **સંખમિવ ગિરંજણે :-** શંખ શ્વેત હોય છે તેમ જીવને મલિન કરનાર કર્મોનો નાશ કરી પ્રભુ વિશુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપને પામ્યા હતા.

(૨) **જચ્ચકણગમિવ જાયરૂવે :-** જાત્યકનક = શુદ્ધ સુવર્ણ. વિશોધિત, અન્ય કુધાતુઓથી અમિશ્રિત, ઉત્તમ સુવર્ણ જાત્યકનક કહેવાય છે તેમ પ્રભુ જાત રૂપ = રાગાદિ વિભાવ રહિત, નિર્મળ અને નિર્દોષ સ્વરૂપ રમણતા રૂપ ચારિત્રના પ્રતિપાલક હતા.

(૩) **આદિરસપડિભાગે ઇવ પાગડભાવે :-** જે વસ્તુ જેવી હોય તેવું જ અરિસામાં પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ ભગવાન અનિગૂહિત અભિપ્રાયવાળા અર્થાત્ માયાકપટ રહિત હતા. આંતરિક ભાવાનુસાર તેઓનો બાહ્ય વ્યવહાર હતો.

(૪) **કુમ્મો ઇવ ગુત્તિદિષ્ટિ :-** જેમ કાચબો પોતાના ચાર પગ અને ગરદન આ પાંચ અવયવને પોતાની ઢાલમાં સંગોપિત કરી પોતાનું રક્ષણ કરે છે, તેમ ભગવાન પાંચે ઈન્દ્રિયોને વિષયોથી ગોપવતા હતા અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત ન હતા.

(૫) **પુક્કરપત્તમિવ ગિરૂવલેવે :-** કમળ કાદવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પાણીથી સંવર્ધિત થાય છે પરંતુ તે કાદવથી અને પાણીથી નિર્લેપ રહે છે. તેમ ભગવાન સ્નેહરૂપ લેપથી રહિત હતા.

(૬) **ગગણમિવ ગિરાલંબણે :-** આકાશને જેમ કોઈ સહારો હોતો નથી, તે આલંબન રહિત હોય છે તેમ ભગવાન કુળ, ગામ વગેરેની નિશ્ચાથી રહિત હતા.

(૭) **અગિલે ઇવ ગિરાલણ :-** વાયુ કોઈપણ સ્થાનના પ્રતિબંધ વિના સર્વત્ર વિચરણ કરે છે તેમ ભગવાન કોઈ એક ઘરમાં બંધાયેલા ન હતા. વસ્તી વગેરેમાં મમત્વ રહિત અપ્રતિબંધ વિહારી હતા.

(૮) **ચંદો ઇવ સોમદંસણે :-** ચંદ્રનું દર્શન સર્વને પ્રિય છે, મન અને નેત્રને આહ્લાદકારી હોય છે તેમ ભગવાન સૌમ્ય સ્વરૂપી હતા. સર્વ જીવને આનંદ આપનાર હતા.

(૯) સૂરો ઇવ તેયંસી :- સૂર્ય પોતાના તેજથી નક્ષત્રાદિના તેજને હરે છે તેમ ભગવાન અન્યતીર્થિકોના તેજને હરી લેતા હતા.

(૧૦) વિહગો ઇવ અપડિબદ્ધગામી :- પક્ષી કોઈપણ જાતના બંધન વિના સર્વત્ર ઉડે છે તેમ ભગવાન સર્વત્ર વિચરતા હતા. કર્મક્ષય માટે કોઈની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સ્વબળે અનાર્ય દેશોમાં પણ વિચરતા હતા.

(૧૧) સાગરો ઇવ ગંભીરે :- સમુદ્ર અગાધ-અતલસ્પર્શી હોય છે. તેમ ભગવાન પણ ગંભીર હતા. તેના અનંતજ્ઞાનનો તાગ પામી શકાતો નહીં. તેમના અભિપ્રાયને કોઈ જાણી શકતા નહીં અથવા ભગવાન નિરૂપમ જ્ઞાની હોવાથી અન્યના દુશ્ચરિત્રો જાણવા છતાં, હર્ષ-શોકાદિના કારણોના સદ્ભાવમાં પણ હર્ષાદિથી રહિત હતા.

(૧૨) મંદરો ઇવ અકંપે :- મંદર પર્વત ભયંકર આંધીમાં, કલ્પાંતકાલીન સંવર્તક વાયરાથી પણ અકંપ રહે છે, અડોલ રહે છે તેમ ભગવાન ભયંકર ઉપસર્ગ પરીષદ સમયે અડોલ રહેતા હતા.

(૧૩) પુઢવી ઇવ સવ્વફાસવિસહે :- પૃથ્વી તેના પર થતાં સારા-નરસા સર્વ સ્પર્શને, સર્વ ક્રિયાઓને સહન કરે છે તેમ ભગવાન અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સ્પર્શોને સહન કરતા હતા.

(૧૪) જીવો ઇવ અપ્પડિહયગઈ :- જીવની ગતિ અપ્રતિબદ્ધ હોય છે. પર્વત, સમુદ્ર કે લોક ગત કોઈપણ પદાર્થ તેની ગતિને રોકી શકતા નથી તેમ ભગવાન પણ અન્યતીર્થિકો, પાષંડીઓથી પ્રતિઘાત પામતા ન હતા.

પ્રતિબંધ :- 'આ મારું છે' તેવો ભાવ જ બંધનરૂપ છે. આ મમકાર જ જીવને સંસારમાં જકડી રાખે છે, માતા, પિતાદિ કુટુંબીજનો તથા ધન-ધાન્યાદિ દ્રવ્ય પ્રત્યેના મમત્વ ભાવને દ્રવ્ય પ્રતિબંધ, ગામાદિ ક્ષેત્ર પ્રત્યેના મમત્વભાવને ક્ષેત્રપ્રતિબંધ, દિવસ-રાત્રિ વગેરે કાળ પ્રત્યેના મમત્વભાવ તે કાળપ્રતિબંધ કહે છે. જેમ કે આ ઋતુ જ મને અનુકૂળ છે, વગેરે. ક્રોધ, માન, હાસ્ય વગેરે દૂષિત ભાવોને ત્યાગે નહીં તે ભાવપ્રતિબંધ છે. ભગવાન ચારે પ્રકારના પ્રતિબંધથી રહિત હતા.

જીવિયમરણે ણિરવકંચે :- જીવન-મરણની આકાંક્ષાથી રહિત હતા. ઈન્દ્રો, રાજાઓ આદિ પૂજા-સત્કાર કરે છે, તો વધુ જીવું, તેવી જીવનની અભિલાષા તથા પરીષદ-ઉપસર્ગ સમયે 'જલદી મરણ પામું તો આપત્તિઓથી મુક્તિ મળે' તેવી મૃત્યુની આકાંક્ષાથી રહિત હતા. જીવન અને મરણ બંને પ્રત્યે તેમને સમદષ્ટિ હતી.

આ રીતે ભગવાન ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી કર્મના ક્ષય અર્થે સંયમનું પાલન કરતા વિચરતા રહ્યા.

ઋષભદેવ સ્વામીને કૈવલ્યજ્ઞાન :-

૭૧ તસ્સ ણં ભગવંતસ્સ ઇણં વિહારેણં વિહરમાણસ્સ ઇગે વાસસહસ્સે વિઙ્કવંતે સમાણે પુરિમતાલસ્સ ણગરસ્સ બહિયા સગડમુહંસિ ડજ્જાણંસિ ણિગ્ગોહવરપાયવસ્સ

અહે જ્ઞાનંતરિયાએ વટ્ટમાણસ્સ ફગ્ગુણબહુલસ્સ ઇક્કારસીએ પુવ્વણ્હકાલસમયંસિ અટ્ટમેણં ભત્તેણં અપાણણં ઉત્તરાસાઢાણક્ખત્તેણં જોગમુવાગણં અણુત્તરેણં ણાણેણં, દંસણેણં, અણુત્તરેણં ચરિત્તેણં, અણુત્તરેણં તવેણં બલેણં વીરિણં આલણં, વિહારેણં, ભાવણાએ, ઁંતીએ, મુત્તીએ તુટ્ઠીએ, અજ્જવેણં, મદ્દવેણં, લાઘવેણં, સુચરિયસોવચિયફલણિવ્વાણમગ્ગેણં અપ્પાણં ભાવેમાણસ્સ અણંતે અણુત્તરે ણિવ્વાઘાએ ણિરાવરણે કસિણે પડિપુણ્ણે કેવલવરણાણદંસણે સમુપ્પણ્ણે;

જિણે જાએ કેવલી સવ્વણ્ણુ સવ્વદરિસી સણેરઙ્ગતિરિયણરામરસ્સ લોગસ્સ પજ્જવે જાણઙ પાસઙ, તં જહા — આગઙ્ ગઙ્ ઠિઙ્ ચવણં ઉવવાયં ભુત્તં કઢં પડિસેવિયં આવીકમ્મં રહોકમ્મં; તં તં કાલં મણવયકાઙ્ગે જોગે એવમાદી જીવાણ વિ સવ્વભાવે, અજીવાણ વિ સવ્વભાવે, મોક્ખમગ્ગસ્સ વિસુદ્ધતરાએ ભાવે જાણમાણે પાસમાણે; એસ ઁલુ મોક્ખમગ્ગે મમં અણ્ણેસિં ચ જીવાણં હિયસુહણિસ્સેયસકરે, સવ્વદુક્ખવિમોક્ખણે, પરમસુહસમાણણે ભવિસ્સઙ ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે વિચરણ કરતાં ભગવાનને એક હજાર વર્ષ પૂરા થયા, ત્યારે પુરિમતાલ નગરની બહાર શકટમુખ નામના ઉદ્યાનમાં, વટવૃક્ષની નીચે, ધ્યાનાંતરિકામાં વર્તતા, ઙાગણ વદ એકાદશીના દિવસે, દિવસના પૂર્વ ભાગમાં; ચૌવિહારા અદ્દમ તપની આરાધનામાં; ચંદ્રની સાથે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના યોગમાં; સર્વોત્તમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, બળ, વીર્યથી યુક્ત; નિર્દોષ સ્થાનમાં આવાસ અને વિહાર કરતા; મહાવ્રત સંબંધી ઉત્તમ ભાવના ભાવતાં; ક્ષમા, નિષ્પરિગ્રહતા, સંતોષ, સરળતા, કોમળતા, લઘુતા આદિ ગુણોને ધારણ કરતાં; સચ્ચારિત્રની વૃદ્ધિ થતાં(પુષ્ટિ થતાં) અને તેનાં ઙળ સ્વરૂપે નિર્વાણમાર્ગમાં આત્માને ભાવિત કરતા; અનંત, અનુત્તર, નિર્વ્યાઘાત, નિરાવરણ, સંપૂર્ણ, પ્રતિપૂર્ણ, શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું. પ્રભુ જિન, કેવળી, સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયા. તેઓ નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવલોકની સર્વ પર્યાયોના જ્ઞાતા થયા. યથા— તેઓ જીવોની આગતિ, ગતિ, સ્થિતિ, ઉપપાત, ભુક્ત, કૃત અને સેવિત, પ્રગટ તથા ગુપ્ત કાર્યોને તેમજ તે કાળે વર્તતા મન, વચન, કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ ઈત્યાદિ જીવોના સર્વ ભાવોને અને અજીવ દ્રવ્યના સર્વ ભાવોને જાણવા લાગ્યા. મોક્ષમાર્ગના વિશુદ્ધતર ભાવોને જાણતા અને જોતા તેઓને જણાયું કે આ મોક્ષમાર્ગ મારા માટે અને અન્ય જીવો માટે હિતકારી, સુખકારી, કલ્યાણકારી થશે; સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરાવનાર, પરમ સુખ આપનાર અને આનંદદાયક થશે.

૭૨ તણં સે ભગવં સમણાણં ણિગંથાણં પંચ મહવ્વયાઙ્ સભાવણાઙ્, છચ્ચ જીવણિકાએ ધમ્મં દેસમાણે વિહરઙ્; તં જહા — પુઢવિકાઙ્ગે જાવ તસ્સકાઙ્ગે, તહેવ ભાવણાગમેણં પંચ મહવ્વયાઙ્ સભાવણાઙ્ગે ભાણિયવ્વાઙ્ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભગવાન શ્રમણોને-નિર્ગ્થ નિર્ગ્થીઓને ભાવનાસહિત પાંચ મહાવ્રત તથા ૯

કાયના જીવોનું સ્વરૂપ દર્શાવતો ઉપદેશ આપતા વિચરવા લાગ્યા. તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવનિકાય તથા ભાવના સહિત પાંચ મહાવ્રતોનું વિસ્તૃત વર્ણન આચારાંગ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં કેવલ્ય પ્રાપ્તિ પૂર્વેની અવસ્થા, કેવલ્ય સ્વરૂપ અને તેના ફળનું કથન છે.

જ્ઞાનંતરિયાઃ :- શુક્લ ધ્યાનના ચાર ભેદ છે. (૧) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર (૨) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર (૩) સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ (૪) વ્યુચ્છિન્ન ક્રિયા નિવૃત્તિ. તેમાંથી આરબ્ધધ્યાનસ્ય સમાપ્તિપૂર્વસ્યાના-રમ્ભણમિત્યર્થઃ । -વૃત્તિ. આદિના બે ભેદની સમાપ્તિ અને પછીના બે ભેદની હજુ પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય, તેની વચ્ચેની અવસ્થાને ધ્યાનાંતરિકા કહે છે.

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ પૂર્વેની અવસ્થા :- કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે કેવળજ્ઞાનની અત્યંત નજીક પહોંચી ગયેલા જીવના જ્ઞાનાદિ અનુત્તર હોય છે.

અનુત્તરેણ ણાણેણં :- અનુત્તર જ્ઞાનથી. ક્ષપક શ્રેણી પર આરૂઢ જીવને નિશ્ચિતરૂપે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨મા ગુણસ્થાનના અંતે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય કર્મનો ક્ષય થાય છે. તેની સમીપનું જ્ઞાન તે અનુત્તર જ્ઞાન કહેવાય છે. અનુત્તરેણેતિ-ક્ષપકશ્રેણિપ્રતિપન્નત્વેન કેવલાસન્નત્વેન પરમ વિશુદ્ધ-પદપ્રાપ્તત્વેન ન વિદ્યતે ઉત્તરં-પ્રધાનમગ્રવર્તિ । -વૃત્તિ. ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત, કેવળજ્ઞાનની આસન્ન(સમીપ) પરમ વિશુદ્ધ પદ પ્રાપ્ત થવાથી, તેમજ જેની પછી તેવા ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપવાળું જ્ઞાન ન હોય તેને અનુત્તર કહે છે તેવા અનુત્તર, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વગેરેની પરાકાષ્ટા દ્વારા આત્માને ભાવિત કરતા કેવળજ્ઞાન-દર્શન પ્રગટ થાય છે.

કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શનનો અર્થ :- સામાન્યવિશેષોભયાત્મકે જ્ઞેયવસ્તુનિ જ્ઞાનં વિશેષાવબોધરૂપં, દર્શન સામાન્યાવબોધરૂપમતિ । - જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપ્તિ વૃત્તિ. લોકાલોકના સામાન્ય વિશેષ ઉભયાત્મક જ્ઞેય વસ્તુનો વિશેષરૂપે અવબોધ કરનારું, વિશેષરૂપે નિશ્ચય કરનારું જ્ઞાન અને સામાન્યરૂપે વસ્તુને જાણનારું દર્શન કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન સર્વ પદાર્થને જાણે છે. કેવળજ્ઞાન વડે વસ્તુના વિશેષ ગુણધર્મો અને કેવળ દર્શન વડે વસ્તુના સામાન્ય ગુણધર્મો જણાય છે. કેવળજ્ઞાન નિરાવરણ હોવાથી તેમના જ્ઞાન ઉપયોગ સમયે સામાન્ય અને દર્શન ઉપયોગ સમયે વિશેષ ગુણધર્મો પણ પ્રકાશિત થઈ જાય છે પણ જ્ઞાનમાં વિશેષ ગુણધર્મની અને દર્શનમાં સામાન્ય ગુણધર્મની પ્રધાનતા રહે છે.

કેવળજ્ઞાન-દર્શનનું સ્વરૂપ :- સૂત્રકારે કેવળજ્ઞાન-દર્શનનું સ્વરૂપ સમજાવવા અનેક વિશેષણોનો પ્રયોગ કર્યો છે. **અનંત**- આ કેવળજ્ઞાન-દર્શન અવિનાશી હોવાથી અનંત છે. **અનુત્તર**- સર્વોત્તમ-સર્વોત્કૃષ્ટ હોવાથી અનુત્તર છે. **નિર્વ્યાઘાત**- તે દિવાલાદિ દ્વારા અપ્રતિહત છે માટે નિર્વ્યાઘાત છે. **નિરાવરણ**- કર્મરૂપી આવરણનો સર્વથા ક્ષય થવાથી નિરાવરણ છે. **કૃત્સ્ન**- મૂર્ત-અમૂર્ત સકલ અર્થને ગ્રહણ કરતું હોવાથી કૃત્સ્ન છે. **પ્રતિપૂર્ણ**- ચંદ્રની જેમ પોતાના સર્વ અંશોથી પૂર્ણ હોવાથી પરિપૂર્ણ છે. **કેવળ**-

અસહાય— અન્ય જ્ઞાનાદિની સહાય રહિત હોવાથી કેવળ અને વર એટલે શ્રેષ્ઠ એવું કેવળજ્ઞાન, કેવળ-દર્શન પ્રભુને પ્રગટ થયું.

કેવળજ્ઞાન-દર્શનનું ફળ :— કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રાપ્તિના ફળ સ્વરૂપે જીવ સમસ્ત પદાર્થના જ્ઞાતાદૃષ્ટા બની જાય છે.

લોગસ્સ પજ્જવે :— દેવ, નારકી, તિર્યચ, મનુષ્યથી યુક્ત પંચાસ્તિકાયાત્મક ક્ષેત્રના અર્થાત્ લોકના અને ઉપલક્ષણથી અલોકની સર્વ અવસ્થાઓના હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ જ્ઞાતાદૃષ્ટા થઈ જાય છે.

તેની ગતિ, આગતિ, ચ્યવન પ્રતિસેવનાદિ-મૈથુનાદિને જાણે અને જૂએ છે. તેઓ માટે કોઈ વસ્તુ રહસ્યમય રહેતી નથી.

કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી તેઓ સાધુ ધર્મ અને શ્રાવક ધર્મ તેમજ છ કાયનું સ્વરૂપ લોકો સમક્ષ પ્રગટ કરે છે.

ઋષભદેવ સ્વામીની સંઘ સંપદાદિ :—

૭૩ **ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ ચરુસીઈં ગણા ચરુસીઈં ગણહરા હોત્થા ।**

ભાવાર્થ :— કૌશલિક ઋષભ દેવ તીર્થંકરને ઉત્કૃષ્ટ ૮૪ ગણ અને ૮૪ ગણધર હતા.

૭૪ **ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ ઉસભસેણપામોક્ખાઓ ચુલસીઈં સમણ સાહસ્સીઓ ઉક્કોસિયા સમણસંપયા હોત્થા ।**

ભાવાર્થ :— કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ને ઋષભસેન પ્રમુખ ઉત્કૃષ્ટ ૮૪,૦૦૦(ચોર્યાસી હજાર) શ્રમણોની સંપદા હતી.

૭૫ **ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ બંભીસુંદરીપામોક્ખાઓ તિણિણ અજ્જિયા-સયસાહસ્સીઓ ઉક્કોસિયા અજ્જિયાસંપયા હોત્થા ।**

ભાવાર્થ :— કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ને બ્રાહ્મી-સુંદરી પ્રમુખ ઉત્કૃષ્ટ ૩,૦૦,૦૦૦(ત્રણ લાખ) આર્યાઓની સંપદા હતી.

૭૬ **ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ સેજ્જંસપામોક્ખાઓ તિણિણ સમણોવાસગ-સયસાહસ્સીઓ પંચ ય સાહસ્સીઓ ઉક્કોસિયા સમણોવાસગસંપયા હોત્થા ।**

ભાવાર્થ :— કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ને શ્રેયાંસપ્રમુખ ઉત્કૃષ્ટ ૩,૦૫,૦૦૦(ત્રણ લાખ પાંચ હજાર) શ્રાવકોની સંપદા હતી.

૭૭ ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ સુભદ્દા-પામોક્ખાઓ પંચ સમણોવાસિયા-સયસાહસ્સીઓ ચડપણ્ણં ચ સહસ્સા ઉક્કોસિયા સમણોવાસિયા સંપયા હત્થા ।

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ઋષભ અર્હતને સુભદ્રાપ્રમુખ ઉત્કૃષ્ટ ૫,૫૪,૦૦૦(પાંચ લાખ ચોપન હજાર) શ્રાવિકાઓની સંપદા હતી.

૭૮ ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ અજિણાણં જિણસંકાસાણં, સવ્વક્ખર-સણ્ણિવાઈણં, જિણો વિવ અવિતહં વાગરમાણાણં ચત્તારિ ચડદસપુવ્વીસહસ્સા અદ્ધટ્ટમા ય સયા ઉક્કોસિયા ચડદસપુવ્વી સંપયા હત્થા ।

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ઋષભ અર્હતને જિન નહીં પણ જિન સરીખા, સર્વાક્ષર સન્નિપાતિ, (સર્વ અક્ષરોના સંયોગોના જ્ઞાતા), જિનેશ્વરની જેમ જ યથાર્થ અર્થના પ્રરૂપક, ઉત્કૃષ્ટ ૪,૪૦૦(ચાર હજાર ચારસો) ચૌદપૂર્વીની સંપદા હતી.

૭૯ ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ ણવ ઓહિણાણિસહસ્સા ઉક્કોસિયા ઓહિણાણિ સંપયા હત્થા ।

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ઋષભ અર્હતને ઉત્કૃષ્ટ ૯,૦૦૦(નવ હજાર) અવધિજ્ઞાનીની સંપદા હતી.

૮૦ ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ વીસં જિણસહસ્સા, વીસં વેડવ્વિયસહસ્સા છ્ચ્ચ સયા ઉક્કોસિયા વિડલમઙ્ગસહસ્સા છ્ચ્ચ સયા પણ્ણાસા, બારસ વાઈસહસ્સા છ્ચ્ચ સયા પણ્ણાસા ।

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ઋષભ અર્હતને ઉત્કૃષ્ટ ૨૦,૦૦૦(વીસ હજાર) કેવળીની સંપદા હતી.

કૌશલિક ઋષભ અર્હતને ઉત્કૃષ્ટ ૨૦,૬૦૦(વીસ હજાર છસો) વૈક્રિય લબ્ધિવાળા, ૧૨,૬૫૦(બાર હજાર છસો પચાસ) વિપુલમતિ મન:પર્યવજ્ઞાની અને ૧૨,૬૫૦(બાર હજાર છસો પચાસ) વાદી હતા.

૮૧ ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ ગઙ્ગલ્લાણાણં, ઠિઙ્ગલ્લાણાણં, આગમેસિ-ભદ્દાણં, બાવીસં અણુત્તરોવવાઈયાણં સહસ્સા ણવ ય સયા ઉક્કોસિયા અણુત્તરોવવાઈય-સંપયા હત્થા ।

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ઋષભ અર્હતને કલ્યાણ ગતિવાળા, કલ્યાણ સ્થિતિવાળા, આગામી ભવ-દેવ ભવ પછીના મનુષ્યભવમાં કલ્યાણ થવાનું છે, તેવા ૨૨,૯૦૦(બાવીસ હજાર નવસો) અનુત્તરોપપાતિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારાઓની સંપદા હતી.

૮૨ ઉસભસ્સ ણં અરહઓ કોસલિયસ્સ વીસં સમણસહસ્સા સિદ્ધા, ચત્તાલીસં અજ્જિયાસહસ્સા સિદ્ધા, સટ્ઠિ અંતેવાસીસહસ્સા સિદ્ધા ।

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ઋષભ અર્હતના ૨૦,૦૦૦(વીસ હજાર) શ્રમણો, ૪૦,૦૦૦(ચાલીસ હજાર) આર્યાઓ, સર્વ મળી ૬૦,૦૦૦(સાઠ હજાર) જીવો સિદ્ધ થયા.

૮૩ અરહઓ ણં ઉસભસ્સ બહવે અંતેવાસી અણગારા ભગવંતો- અપ્પેગઇયા માસ- પરિયાયા, એવં જહા ઉવવાઇએ સચ્ચેવ અણગારવણ્ણઓ જાવ ઉઠ્ઠંજાણૂ અહોસિરા જ્ઞાણકોટ્ટોવગયા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણા વિહરંતિ ।

ભાવાર્થ :- ઋષભ અર્હતના ઘણા અંતેવાસી અણગાર ભગવંતોમાંથી કેટલાક એક માસની દીક્ષાપર્યાય-વાળા હતા વગેરે વર્ણન ઉવવાઈસૂત્ર પ્રમાણે જાણવું યાવત્ ઊર્ધ્વ જાનુ, અધોશિર ધ્યાનકોષ્ઠોપગત સાધુઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં વિચરતા હતા.

૮૪ અરહઓ ણં ઉસભસ્સ દુવિહા અંતકરભૂમી હત્યા, તં જહા — જુગંતકરભૂમી ય પરિયાયંતકરભૂમી ય, જુગંતકરભૂમી જાવ અસંખેજ્જાઈં પુરિસજુગાઈં પરિયાયંતકર-ભૂમિ અંતોમુહુત્તપરિયાએ અંતમકાસી ।

ભાવાર્થ :- ઋષભ અર્હતની અંતકર ભૂમિ-કર્મોનો અંત કરનાર મોક્ષગામી જીવનો કાળ બે પ્રકારનો છે. (૧) યુગાન્તકરભૂમિ અને (૨) પર્યાયાન્તકરભૂમિ. યુગાન્તકરભૂમિ- તેમના મોક્ષ પ્રાપ્ત શિષ્યોની પરંપરા અસંખ્યાત પુરુષ પરંપરા સુધીની હતી અને પર્યાયાન્તકરભૂમિ- તેમના કેવળજ્ઞાન પર્યાય પછી મોક્ષ માર્ગ શરૂ થવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો હતો.

૮૫ ઉસભે ણં અરહા પંચ ઉત્તરાસાઢે અભીઈ છટ્ટે હત્યા, તં જહા — ઉત્તરાસાઢાહિં ચુએ, ચઇત્તા ગબ્ભં વક્કંતે, ઉત્તરાસાઢાહિં જાએ, ઉત્તરાસાઢાહિં રાયાભિસેયં પત્તે, ઉત્તરાસાઢાહિં મુંડે ભવિત્તા અગારાઓ અણગારિયં પવ્વઇએ, ઉત્તરાસાઢાહિં અણંતે અણુત્તરે જાવ કેવલવરણાણદંસણે સમુપ્પણ્ણે, અભીઈણા પરિણિવ્વુએ ।

ભાવાર્થ :- ઋષભ અર્હતના જીવનની પાંચ મહત્ત્વ પૂર્ણ ઘટના ઉત્તરાસાઢા નક્ષત્રમાં અને એક અભિજિત નક્ષત્રમાં ઘટિત થઈ હતી. (૧) ચ્યવન ઉત્તરાસાઢા નક્ષત્રમાં સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાંથી ચ્યવી પ્રભુ મરુદેવી માતાની કુક્ષીમાં અવતર્યા (૨) ઉત્તરાસાઢા નક્ષત્રમાં જન્મ થયો. (૩) ઉત્તરાસાઢા નક્ષત્રમાં રાજ્યાભિષેક થયો. (૪) ઉત્તરાસાઢા નક્ષત્રમાં મુંડિત થઈ ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી, અણગારપણામાં પ્રવ્રજિત થયા. (૫) ઉત્તરાસાઢા નક્ષત્રમાં અનંત, અનુત્તર કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું અને અભિજિત નક્ષત્રમાં પ્રભુનું નિર્વાણ થયું.

૮૬ **उसभे णं अरहा कोसलिए वज्जरिसहणाराय संघयणे समचउरस संठाण-संठिए, पंचधणुसयाइं उड्डं उच्चत्तेणं होत्था ।**

ભાવાર્થ :- કૌશલિક ભગવાન ઋષભ અર્હત્ વજ્રઋષભનારાય સંહનન, સમયતુરસ સંસ્થાન અને પાંચસો ધનુષ્યની શરીરની ઊંચાઈવાળા હતા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ભગવાનની સંઘ સંપદાનું પરિમાણ નિર્દિષ્ટ છે. તે સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

ચૌદપૂર્વી :- ચૌદપૂર્વને ધારણ કરનારા ચૌદપૂર્વી કહેવાય છે. તેઓ સર્વાક્ષર સત્ત્રિપાતી લબ્ધિના ધારક હોય છે. તેઓ સર્વ અક્ષરોના સત્ત્રિપાત-સંયોગોના જ્ઞાતા હોય છે. તેઓ જિન નહીં પણ જિન સરીખા કહેવાય છે. તેઓ જિનની જેમ અવિતથ-સત્ય અર્થની પ્રરૂપણા કરે છે.

ગઙ્ગકલ્લાણાણં...અણુત્તરોવવાઙ્ગયાણં :- ગતિકલ્યાણ-પ્રાયઃ શાતાવેદનીયના ઉદયવાળા. દેવોની ગતિ કલ્યાણરૂપ હોવાથી તેઓ ગતિકલ્યાણ કહેવાય છે. **ટિઙ્ગકલ્લાણાણં** જેઓની દેવાયુરૂપ સ્થિતિ કલ્યાણ રૂપ છે તે સ્થિતિ કલ્યાણ કહેવાય છે. **આગમેસિંભદ્ધાણં**- આગામી-દેવભવ પદ્ધિના મનુષ્યભવમાં જેઓનું મોક્ષ રૂપ કલ્યાણ થવાનું છે. આ ત્રણે વિશેષણોથી યુક્ત અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો અનુત્તરો-પપાતિક કહેવાય છે. પ્રસ્તુતમાં સૂત્રકારે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનારા સાધુઓને દ્રવ્ય નિક્ષેપની અપેક્ષાથી અનુત્તરોપપાતિક કહ્યા છે.

અંતકરભૂમી :- અંતકર = મોક્ષગામી, મોક્ષમાં જનાર જીવો, **ભૂમિ** = કાળ. મોક્ષગામી જીવોનો કાળ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. **(૧) યુગાંતકરભૂમિ**- યુગ = પાંચ પાંચ વર્ષના કાળને યુગ કહે છે. આ યુગરૂપીકાળ ક્રમિક છે. તે જ રીતે ગુરુશિષ્ય પરંપરા પણ ક્રમિક હોય છે તેથી સૂત્રકારે અહીં યુગ શબ્દથી ગુરુશિષ્ય પરંપરાનું ગ્રહણ કર્યું છે. મોક્ષગામી ગુરુ શિષ્ય, પ્રશિષ્યની પરંપરાનો કાળ તે યુગાંતકરભૂમિ કહેવાય છે. તીર્થંકર પદ્ધિ જ્યાં સુધી આચાર્ય પરંપરા મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય, ત્યાં સુધીની કાલમર્યાદા તેમની યુગાંતકર-ભૂમિ કહેવાય છે. ઋષભદેવ સ્વામી પદ્ધિ અસંખ્યાત પાટ પરંપરા સુધી જીવો મોક્ષને પામ્યા હતા. તેથી તેમની યુગાંતકરભૂમિ અસંખ્યાતકાલ છે. **(૨) પર્યાયાંતકરભૂમિ**- પર્યાય = કેવળ પર્યાય. ભગવાનના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પદ્ધિ, જેટલા સમય પદ્ધિ જીવ મોક્ષે જાય તેની કાલમર્યાદા પર્યાયાંતકર ભૂમિ કહે છે અર્થાત્ પ્રભુના કેવલ્ય પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ માર્ગ શરૂ થવાના વચ્ચેના સમયને પર્યાયાંતકર ભૂમિ કહે છે. ઋષભદેવ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ત્યારપછી એક અંતમુહૂર્ત મરુદેવા માતા મોક્ષે ગયા. તેથી તેમની પર્યાયાંતકરભૂમિ અંતમુહૂર્તકાળની છે.

પંચ ઉત્તરાસાઢે અમ્પીઙ્ છદ્દે :- ઋષભ દેવ સ્વામીના જીવનની પાંચ મહત્વપૂર્ણ ઘટના ઉત્તરાસાઢા નક્ષત્રમાં અને એક અભિજિત નક્ષત્રમાં થઈ હતી.

આગમમાં તીર્થંકરના જીવનની જન્માદિ ઘટના માટે 'કલ્યાણક' શબ્દનો પ્રયોગ જોવા મળતો નથી

પરંતુ ગ્રંથો અને વૃદ્ધ પરંપરા તીર્થકરોના જીવનની આ મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટનાઓને "કલ્યાણક" કહે છે. તે પાંચ ઘટના આ પ્રમાણે છે— (૧) ચ્યવન (૨) જન્મ (૩) દીક્ષા (૪) કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ (૫) નિર્વાણ. ગ્રંથકારોએ પ્રથમ તીર્થકરના રાજ્યાભિષેક અને અંતિમ તીર્થકરના ગર્ભ સંહરણના પ્રસંગ સહિત તેઓના છ-છ કલ્યાણક કહ્યા છે.

સ્થાનાંગ સૂત્રમાં તીર્થકરોના (૧) જન્મ (૨) દીક્ષા (૩) કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને (૪) નિર્વાણ પ્રસંગે ૬૪ ઈન્દ્રો આવે છે, તેવો ઉલ્લેખ છે. પ્રથમ તીર્થકરનો રાજ્યાભિષેક તથા લગ્ન પ્રસંગ ઉજવવા ઈન્દ્રો, દેવ-દેવીઓ આવે છે, તેવો ઉલ્લેખ ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે.

ઋષભદેવ સ્વામીનું નિર્વાણ :-

૮૭ ઉસથે ણં અરહા વીસં પુવ્વસયહસ્સાઈં કુમારવાસમજ્ઞે વસિત્તા, તેવટ્ઠિં પુવ્વસયસહસ્સાઈં મહારજ્જવાસમજ્ઞે વસિત્તા, તેસીઈં પુવ્વસયહસ્સાઈં અગારવાસમજ્ઞે વસિત્તા, મુંડે ભવિત્તા અગારાઓ અણગારિયં પવ્વણ્ણે । ઉસથે ણં અરહા એગં વાસસહસ્સં છઠ્ઠમત્થપરિયાયં પાઠણિત્તા, એગં પુવ્વસયસહસ્સં વાસસહસ્સૂણં કેવલી-પરિયાયં પાઠણિત્તા, એગં પુવ્વસયસહસ્સં બહુપહિપુણ્ણં સામણ્ણપરિયાયં પાઠણિત્તા, ચરસીઈં પુવ્વસયસહસ્સાઈં સવ્વાઠયં પાલણ્ણા જે સે હેમંતાણં તચ્ચે માસે પંચમે પક્ખે માહબહુલે, તસ્સ ણં માહબહુલસ્સ તેરસીપક્ખેણં દસહિં અણગારસહસ્સેહિં સદ્ધિં સંપરિવુડે અટ્ટાવયસેલસિહરંસિ ચોદ્દસમેણં ભત્તેણં અપાણણં સંપલિયંક-ણિસણ્ણે પુવ્વણ્ણકાલસમયંસિ અભીણ્ણા ણક્ખત્તેણં જોગમુવાગણં સુસમદુસમાણ્ણે સમાણ્ણે એગૂણ્ણણત્તીહિં પક્ખેહિં સેસેહિં કાલગણ્ણે જાવ સવ્વદુક્ખપ્પહીણે।

ભાવાર્થ :- ઋષભ અર્હત્ વીસ લાખપૂર્વ કુમારઅવસ્થામાં અને ત્રેસઠલાખ પૂર્વ મહારાજાવસ્થામાં, આ પ્રમાણે ૮૩ (ત્યાસી) લાખ પૂર્વ ગૃહવાસમાં રહીને, મુંડિત થઈને, ગૃહવાસમાંથી અણગાર ધર્મમાં પ્રવ્રજિત થઈને, એક હજાર વર્ષ છઠ્ઠમ્થ પર્યાયનું અને એક હજાર વર્ષ ન્યૂન એક લાખ પૂર્વ કેવળ પર્યાયનું, સર્વ મળીને પરિપૂર્ણ એક લાખ પૂર્વ સુધી શ્રામણ્યપર્યાયનું-સાધુપણાનું પાલન કરીને, ચોર્યાસીલાખ પૂર્વનું પરિપૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવીને, હેમંત ઋતુના ત્રીજા મહિનામાં, પાંચમાં પક્ષમાં મહા વદ-૧૩ (ગુજરાતી પોષ વદ-૧૩)ના દશ હજાર સાધુઓ સહિત, અષ્ટાપદ પર્વતના શિખર ઉપર છ દિવસના ચોવિહારા ઉપવાસપૂર્વક પૂર્વાહ્નિકાળમાં પર્યકાસનમાં અવસ્થિત, ચંદ્રયોગ યુક્ત અભિજિત નક્ષત્રમાં, સુષમદુઃષમા આરાના નેવ્યાસી (૮૮) પક્ષ-ત્રણ વર્ષ, સાડા આઠ માસ શેષ રહ્યા ત્યારે (તેઓ) કાળધર્મને પામ્યા યાવત્ મોક્ષગતિને પ્રાપ્ત કરીને સર્વ દુઃખ રહિત થયા.

૮૮ જં સમયં ચ ણં ઉસથે અરહા કોસલિણે કાલગણ્ણે વીઝ્ઠ્ઠકંતે, સમુજ્જાણ્ણે

છિન્નજાઈજરામરણબંધને, સિદ્ધે જાવ સવ્વદુકખપ્પહીને, તં સમયં ચ ણં સવ્વકસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો આસણે ચલિણે । તણ્ણં સે સવ્વકે દેવિંદે, દેવરાયા, આસણં ચલિયં પાસઈ, પાસિત્તા ઓહિં પઠંજઈ, પઠંજિત્તા ભયવં તિત્થયરં ઓહિણા આભોણે ઇ, આભોણ્ણા એવં વયાસી- પરિણિવ્વુણે ખલુ જંબુદ્દીવે દીવે ભરહે વાસે ઉસહે અરહા કોસલિણે, તં જીયમેયં તીયપચ્ચુપ્પણ્ણમણાગયાણં સવ્વકાણં દેવિંદાણં દેવરાઈણં તિત્થયરાણં પરિણિવ્વાણમહિમં કરેત્તણે ।

તં ગચ્છામિ ણં અહંપિ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ પરિણિવ્વાણમહિમં કરેમિ ત્તિ કટ્ટુ વંદઈ, ણમંસઈ, વંદિત્તા ણમંસિત્તા ચરરાસીઈણે સામાણિય સાહસ્સીહિં, તાયત્તીસાણે તાયત્તીસણેહિં, ચઠ્ઠહિં લોગપાલેહિં, અટ્ટહિં અગ્ગમહિસીહિં સપરિવારાહિં, તિહિં પરિસાહિં, સત્તહિં અણીણેહિં, સત્તહિં અણિયાહિ- વઈહિં ચઠ્ઠહિં ચરરાસીઈહિં આયરક્કદેવસાહસ્સીહિં, અણ્ણેહિ ય બહૂહિં સોહમ્મકપ્પ વાસીહિં વેમાણિણેહિં દેવેહિં દેવીહિ ય સદ્ધિં સંપરિવુડે તાણે ઉક્કિટ્ટાણે દિવ્વાણે દેવગઈણે વીઈવયમાણે વીઈવયમાણે તિરિયમસંખેજ્જાણં દીવસમુદ્દાણં મજ્જંમજ્જેણં જેણેવ અટ્ટાવયપવ્વણે, જેણેવ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ સરીણે, તેણેવ ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિત્તા વિમણે, ણિરાણંદે, અંસુપુણ્ણયણે તિત્થયરસરીયં તિક્કુત્તો આયાહિણે પયાહિણં કરેઈ, કરેત્તા ણચ્ચા- સણ્ણે ણાઈદૂરે સુસ્સૂસમાણે ણમંસમાણે અભિમુહે વિણણં પંજલિઉડે પજ્જુવાસઈ ।

ભાવાર્થ :- જ્યારે કૌશલિક ઋષભ અર્હત્ કાળ ધર્મ પામી શરીર છોડી, જન્મ, જરા તથા મૃત્યુના બંધનથી મુક્ત થયા અને સિદ્ધ, બુદ્ધ યાવત્ સર્વદુઃખ રહિત થયા તે સમયે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકનું આસન ચલિત થયું અર્થાત્ અંગ સ્ફૂરાયમાન થયા. દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે પોતાની અંગ સ્ફૂરણને જાણી અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો, ઉપયોગ કરી તેણે ભગવાનને અવધિજ્ઞાનથી જોયા. જોઈને તે આ પ્રમાણે બોલ્યા— જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં કૌશલિક અરિહંત ઋષભ પરિનિર્વાણને પામ્યા છે. તેથી અતીત, અનાગત અને વર્તમાન દેવેન્દ્ર, દેવરાજ, શકનો જીવ વ્યવહાર છે કે તીર્થકરોનો નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવવો. તેથી હું પણ તીર્થકર ભગવાનનો પરિનિર્વાણ મહોત્સવ કરવા જાઉં. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે ત્યાંથી પ્રભુને વંદન નમસ્કાર કર્યા. વંદન નમસ્કાર કરીને ચોર્યાસી હજાર સમાન ઋદ્ધિવાળા સામાનિક દેવો, ગુરુસ્થાનીય તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો, સપરિવાર આઠ અગ્રમહીષિઓ, ત્રણ પરિષદો, સાત સેનાઓ, સાત સેનાધિપતિઓ, ચારે દિશાઓના ચોર્યાસી ચોર્યાસી હજાર આત્મરક્ષક દેવો અને બીજા પણ સૌધર્મ- કલ્પવાસી ઘણાં દેવ-દેવીઓથી પરિવૃત્ત થઈને, તેમની સાથે ઉત્કૃષ્ટ દિવ્ય ગતિથી ચાલતાં તિર્યગ્ લોકવર્તી અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો પાર કરતાં, જ્યાં અષ્ટાપદ પર્વત અને જ્યાં તીર્થકર ભગવાનનું શરીર હતું, ત્યાં આવ્યા અને ઉદાસ, આનંદ રહિત તથા અશ્રુપૂર્ણ નયને તીર્થકરના શરીરની ત્રણવાર આદક્ષિણા-

પ્રદક્ષિણા કરી, તે પ્રમાણે કરીને અત્યંત દૂર નહીં અને અતિ નજીક પણ નહીં તે રીતે શુશ્રૂષા કરતા, નમસ્કાર કરતાં વિનયપૂર્વક હાથ જોડી, સંમુખ ઊભા રહી પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા.

૮૯ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા ઉત્તરઙ્ગલોગાહિવર્દે, અદ્વાવીસ-વિમાણસયસહસ્સાહિવર્દે, સૂલપાણી, વસહવાહણે, સુરિંદે, અયરંબરવત્થધરે જાવ વિડલાઈં ભોગભોગાઈં ભુંજમાણે વિહરઈ । તણં તસ્સ ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો આસણં ચલઈ । તણં સે ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા આસણં ચલિયં પાસઈ, પાસિત્તા ઓહિં પડંજઈ, પડંજઈત્તા ભગવં તિત્થયરં ઓહિણા આભોણ્ણ, આભોણ્ણ જહા સક્કે ણિયગપરિવારેણં ભાણિયવ્વો જાવ પજ્જુવાસઈ ।

એવં સવ્વે દેવિંદા જાવ અચ્ચુણ્ણ દેવિંદે ણિયગપરિવારેણં ભાણિયવ્વા, એવં વીસં ભવણવાસીણં વાણમંતરાણં સોલસ જોહિસિયાણં દોણિણં ઈંદા ણિયગપરિવારા ણેયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- તે કાલે, તે સમયે ઉત્તરાર્ધ લોકાધિપતિ, અદ્વાવીસ લાખ વિમાનોના સ્વામી, શૂલપાણિ-જેમના હાથમાં શૂલ છે તેવા, વૃષભના વાહનવાળા, નિર્મળ આકાશ જેવાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર ધારી દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન વિપુલ ભોગો ભોગવતા રહેતા હતા.

ત્યારે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાનનું આસન ચલાયમાન થયું. દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાને પોતાનું આસન ચલાયમાન થતું જોયું. આ પ્રમાણે જોઈને અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કર્યો. પ્રયોગ કરી તીર્થંકર ભગવાનને અવધિજ્ઞાન દ્વારા જોયા. જોઈને શકેન્દ્રની જેમ પોતાના દેવ પરિવાર સહિત ભગવાન સમીપે આવ્યા. તે જ રીતે અચ્યુતેન્દ્ર સુધીના સર્વ ઈન્દ્રો પરિવાર સહિત આવ્યા. ભવનવાસીઓના વીસ ઈન્દ્ર, વાણવ્યંતરના ૧૬ ઈન્દ્ર, જ્યોતિષ્કોના બે ઈન્દ્ર(સૂર્ય તથા ચંદ્ર) પોત પોતાના દેવ પરિવારોની સાથે અષ્ટાપદ પર્વત પર આવ્યા.

૯૦ તણં સક્કે દેવિંદે, દેવરાયા બહવે ભવણવઈવાણમંતરજોહિસવેમાણિણે દેવે એવં વયાસી — ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! ણંદણવણાઓ સરસાઈં ગોસીસવર-ચંદણકટ્ટાઈં સાહરહ, સાહરેત્તા તઓ ચિહ્ણાઓ રણ્ણ- એણં ભગવઓ તિત્થયરસ્સ, એણં ગણધરાણં, એણં અવસેસાણં અણગારાણં । તણં તે ભવણવઈ જાવ વેમાણિયા દેવા ણંદણવણાઓ સરસાઈં ગોસીસવર-ચંદણકટ્ટાઈં સાહરંતિ, સાહરેત્તા તઓ ચિહ્ણાઓ રણ્ણંતિ- એણં ભગવઓ તિત્થયરસ્સ, એણં ગણહરાણં, એણં અવસેસાણં અણગારાણં ।

ભાવાર્થ :- ત્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ, શકે ઘણા ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક દેવોને કહ્યું- હે

દેવાનુપ્રિયો ! નંદનવનમાંથી શીઘ્ર સરસ, ઉત્તમ ગોશીર્ષ ચંદનના લાકડા લઈ આવો. લાવીને ત્રણ ચિતાઓ બનાવો. એક તીર્થંકર ભગવાન માટે, એક ગણધરો માટે અને એક શેષ સર્વ મુનિઓ માટે. ત્યારે તે ભવનપતિ યાવત્ વૈમાનિકદેવો નંદનવનમાંથી સરસ, ઉત્તમ, ગોશીર્ષ ચંદનના લાકડા લઈ આવ્યા, લાવીને ત્રણ ચિતાઓ બનાવી. એક તીર્થંકર ભગવાન માટે, એક ગણધરો માટે અને એક મુનિઓ માટે.

૧૧ તદ્દં પુનઃ સર્વકે દેવિન્દે દેવરાયા આભિઓગે દેવે સદ્વાવેઙ્, સદ્વાવેત્તા એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ મ્હો દેવાણુપ્પિયા ! ળીરોદગ્-સમુદ્દાઓ ળીરોદગં સાહરહ । તદ્દં પુનઃ તે આભિઓગા દેવા ળીરોદગ્-સમુદ્દાઓ ળીરોદગં સાહરંતિ ।

તદ્દં પુનઃ સર્વકે દેવિન્દે દેવરાયા તિત્થયર-સરીરગં ળીરોદગેણં પ્હાણેઙ્, પ્હાણેત્તા સરસેણં ગોસીસવર-ચંદણેણં અણુલિંપઙ્, અણુલિંપેત્તા હંસલક્ખણં પડસાડયં ણિયંસેઙ્, ણિયંસેત્તા સવ્વાલંકારવિમ્હુસિયં કરેઙ્ ।

તદ્દં પુનઃ તે મ્હવણવઙ્ જાવ વેમાણિયા દેવા ગણહર-સરીરગાં અણગાર-સરીરગાંપિ ળીરોદગેણં પ્હાવંતિ, પ્હાવેત્તા સરસેણં ગોસીસવર-ચંદણેણં અણુલિંપંતિ, અણુલિંપેત્તા અહયાં ઢિવ્વાં દેવદૂસ-જુયલાં ણિયંસંતિ, ણિયંસેત્તા સવ્વાલંકારવિમ્હુસિયાં કરંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે આભિયોગિકદેવોને બોલાવ્યા. બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું- હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્ર ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ક્ષીરોદક લાવો. તે આભિયોગિક દેવો ક્ષીરોદક સમુદ્રમાંથી ક્ષીરોદક લાવ્યા.

ત્યારપછી (પોતાના જીવ વ્યવહાર અનુસાર) દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે તીર્થંકરના શરીરને ક્ષીરોદકથી સ્નાન કરાવ્યું. સ્નાન કરાવી સરસ, ઉત્તમ, ગોશીર્ષ ચંદનનો લેપ કર્યો. લેપ કરીને તેમને હંસ જેવાં શ્વેત-વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, વસ્ત્ર પહેરાવીને (શ્રમણ યોગ્ય) સર્વ અલંકારોથી શણગાર્યું. પછી ભવનપતિ યાવત્ વૈમાનિક આદિ દેવોએ ગણધરોનાં શરીરને અને સાધુઓનાં શરીરને ક્ષીરોદકથી સ્નાન કરાવ્યું. સ્નાન કરાવીને તેમને સ્નિગ્ધ, ઉત્તમ ગોશીર્ષ ચંદનનો લેપ કર્યો. લેપ કરીને બે દિવ્ય દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરાવ્યાં. એ પ્રમાણે કરીને સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત કર્યાં.

૧૨ તદ્દં પુનઃ સર્વકે દેવિન્દે દેવરાયા તે મ્હવે મ્હવણવઙ્ જાવ વેમાણિએ દેવે એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ મ્હો દેવાણુપ્પિયા ! ઈહા-મિગ-ઉસમ્હતુરગ જાવ વણલયપડમલય- મ્હત્તિચિત્તાઓ તઓ સિવિયાઓ વિઝવ્વહ, એગં મ્હગવઓ તિત્થયરસ્સ, એગં ગણહરાણં, એગં અવસેસાણં અણગારાણં, તદ્દં પુનઃ તે મ્હવે મ્હવણવઙ્ જાવ વેમાણિયા તઓ સિવિયાઓ વિઝવ્વંતિ, એગં મ્હગવઓ તિત્થયરસ્સ, એગં ગણહરાણં,

एगं अवसेसाणं अणगाराणं ।

તણ ણં સે સવ્કકે દેવિંદે દેવરાયા વિમણે, ણિરાણંદે, અંસુપુણ્ણયણે ભગવઓ તિત્થયરસ્સ વિણ્ણજમ્મજરામરણસ્સ સરીરગં સીયં આરુહેઙ્ઙ આરુહેત્તા ચિઙ્ગાઙ્ઙ ઠવેઙ્ઙ। તણ ણં તે બહવે ભવણવઙ્ઙ જાવ વેમાણિયા દેવા ગણહરાણં, અણગારાણ ય વિણ્ણજમ્મજરામરણાણં સરીરગાં સીયં આરુહેત્તિ, આરુહેત્તા ચિઙ્ગાઙ્ઙ ઠવેત્તિ ।

ભાવાર્થ:- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે અનેક ભવનપતિ યાવત્ વૈમાનિક દેવોને કહ્યું- હે દેવાનુપ્રિયો! વરુ, વૃષભ(બળદ), ઘોડા, વનલતા, પદ્મલતા વગેરે ચિત્રોથી અંકિત ત્રણ પાલખીઓની વિકુર્વણા કરો. એક તીર્થંકર ભગવાનને માટે, એક ગણધરોને માટે અને એક શેષ સાધુઓને માટે. ઈન્દ્રની આજ્ઞાનુસાર ભવનપતિ યાવત્ વૈમાનિક આદિ દેવોએ ત્રણ શિબિકાઓની વિકુર્વણા કરી. એક તીર્થંકર ભગવાન માટે, એક ગણધરો માટે તથા એક શેષ અણગારો માટે.

ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે ઉદાસ અને ખિન્ન ભાવે તેમજ અશ્રુપૂર્ણ નયનોએ જન્મ, જરા, મૃત્યુથી મુક્ત થયેલા તીર્થંકર પ્રભુના શરીરને પાલખીમાં પધરાવ્યું, પાલખીમાં પધરાવીને પાલખીને ચિત્ર પર સ્થાપી. ત્યારપછી ભવનપતિ યાવત્ વૈમાનિક આદિ દેવોએ જન્મ, જરા અને મરણથી મુક્ત થયેલા ગણધર અને સાધુઓના શરીરને પાલખીમાં પધરાવ્યાં અને ચિત્ર પર રાખ્યાં.

૧૩ તણ ણં સવ્કકે દેવિંદે દેવરાયા અગ્નિકુમારે દેવે સદ્દાવેઙ્ઙ, સદ્દાવેત્તા ંવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! તિત્થયરચિઙ્ગાઙ્ઙ, ગણહરચિઙ્ગાઙ્ઙ અણગારચિઙ્ગાઙ્ઙ અગ્નિકાયાં વિઙ્ગવ્વહ, વિઙ્ગવ્વિત્તા ંયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણહ । તણં તે અગ્નિકુમારા દેવા વિમણા, ણિરાણંદા, અંસુપુણ્ણયણા તિત્થયરચિઙ્ગાઙ્ઙ જાવ અણગારચિઙ્ગાઙ્ઙ ય અગ્નિકાયાં વિઙ્ગવ્વંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે અગ્નિકુમારદેવોને બોલાવ્યા, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું- હે દેવાનુપ્રિયો ! તીર્થંકરની ચિત્રમાં, ગણધરોની ચિત્રમાં અને સાધુઓની ચિત્રમાં શીઘ્ર અગ્નિકાયની વિકુર્વણા કરો. આ પ્રમાણે કરીને મને સૂચના આપો. ત્યારપછી તે અગ્નિકુમારદેવોએ ઉદાસ ભાવે, દુઃખિત ચિત્તે અને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે તીર્થંકરની ચિત્રમાં, ગણધરોની ચિત્રમાં તેમજ અણગારોની ચિત્રમાં અગ્નિકાયની વિકુર્વણા કરી.

૧૪ તણ ણં સે સવ્કકે દેવિંદે દેવરાયા વાઙ્ગુમારે દેવે સદ્દાવેઙ્ઙ, સદ્દાવેત્તા ંવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! તિત્થયરચિઙ્ગાઙ્ઙ જાવ અણગારચિઙ્ગાઙ્ઙ ય વાઙ્ગુકાયાં વિઙ્ગવ્વહ, વિઙ્ગવ્વિત્તા અગ્નિકાયાં ઙ્ગજ્જાલેહ, તિત્થયરસરીરગં, ગણહર-સરીરગાં, અણગારસરીરગાં ચ ઙ્ગામેહ । તણ ણં તે વાઙ્ગુમારા દેવા

વિમળા, ગિરાણંદા, અંસુપુણ્ણયણા તિત્થયરચિઙ્ગાણ જાવ વિઝ્વંતિ, અગ્નિકાયં
ઉજ્જાર્લેતિ, તિત્થયરસરીરગં ગણહરસરીરગાણિ, અણગારસરીરગાણિ ય ઙ્ગાર્મંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે વાયુકુમાર દેવોને બોલાવ્યા. બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું—
તીર્થકરની ચિતામાં, ગણધરોની ચિતામાં અને અણગારોની ચિતામાં વાયુની વિકુર્વણા કરો. અગ્નિ
પ્રજ્વલિત કરો. તીર્થકરના શરીરને, ગણધરોના શરીરને તથા અણગારોનાં શરીરને અગ્નિ સંયુક્ત કરો.
વાયુકુમાર દેવોએ ઉદાસ ભાવે, દુઃખિત ચિત્તે તથા અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે ચિતાઓમાં વાયુકાયની વિકુર્વણા કરી,
અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરી તીર્થકરના શરીર, ગણધરોનાં શરીર તથા અણગારોનાં શરીર અગ્નિ સંયુક્ત કર્યા.

૯૫ તણ ણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા તે બહવે ભવણવઙ્ગ જાવ વેમાણિણ દેવે
એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! તિત્થયરચિઙ્ગાણ જાવ અણગારચિઙ્ગાણ
અગુરુ-તુરુક્કઘયમધું ચ કુંભગ્ગસો ય ભારગ્ગસો ય સાહરહ । તણ ણં તે ભવણવઙ્ગ
જાવ ભારગ્ગસો ય સાહરંતિ ।

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે ભવનપતિ યાવત્ વેમાનિક આદિ દેવોને આ પ્રમાણે કહ્યું— હે
દેવાનુપ્રિયો! તીર્થકરની ચિતા, ગણધરોની ચિતા અને અણગારોની ચિતામાં અનેક કુંભ પ્રમાણ અને
અનેક ભાર પ્રમાણ અગર, તગર, ઘી અને મઘ નાંખો, ત્યારે તે ભવનપતિ આદિ દેવોએ તીર્થકરની ચિતા,
ગણધરોની ચિતા તથા અણગારોની ચિતામાં અનેક કુંભ પ્રમાણ અગર, તગર, ઘી અને મઘ નાંખ્યું.

૯૬ તણ ણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા મેહકુમારે દેવે સદ્દાવેઙ્ગ, સદ્દાવેત્તા એવં
વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! તિત્થયરચિઙ્ગં જાવ અણગારચિઙ્ગં ચ
ખીરોદગેણં ણિવ્વાવેહ । તણ ણં તે મેહકુમારા દેવા તિત્થયરચિઙ્ગં જાવ ણિવ્વાવેતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે મેઘકુમાર દેવોને બોલાવ્યા. બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું—
હે દેવાનુપ્રિયો ! તીર્થકરની ચિતાને ગણધરોની ચિતાને અને અણગારોની ચિતાને ક્ષીરોદકથી બુઝાવો.
મેઘકુમારદેવોએ તીર્થકરની ચિતાને, ગણધરોની ચિતાને અને અણગારોની ચિતાને બુઝાવી.

૯૭ તણ ણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ ઉવરિલ્લં દાહિણં
સકહં ગેણ્હઙ્ગ, ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા ઉવરિલ્લં વામં સકહં ગેણ્હઙ્ગ, ચમરે અસુરિંદે,
અસુરરાયા હિટ્ઠિલ્લં દાહિણં સકહં ગેણ્હઙ્ગ, બલી વઙ્ગરોયણિંદે વઙ્ગરોયણરાયા હિટ્ઠિલ્લં
વામં સકહં ગેણ્હઙ્ગ, અવસેસા ભવણવઙ્ગ જાવ વેમાણિયા દેવા જહારિહં અવસેસાં
અંગમંગાં, કેઙ્ગ જિણ્ભત્તીણ, કેઙ્ગ જીયમેયં ત્તિકટ્ટુ કેઙ્ગ ધમ્મો ત્તિ કટ્ટુ ગેણ્હંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે તીર્થકર ભગવાનની ઉપરની જમણી દાઢ ગ્રહણ કરી.

દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનેન્દ્રે ઉપરની ડાબી દાઢ ગ્રહણ કરી. અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરે નીચેની જમણી દાઢ લીધી. વૈરોચનરાજ વૈરોચનેન્દ્ર બલીએ નીચેની ડાબી દાઢ લીધી. બાકીના ભવનપતિ, વૈમાનિક આદિ દેવોમાંથી કેટલાક દેવોએ જિનેન્દ્ર ભગવાનની ભક્તિથી, કેટલાકે પરંપરાનુગત જીત વ્યવહાર સમજીને અને કેટલાક દેવોએ આ આપણો ધર્મ છે તે પ્રમાણે માનીને યથાયોગ્ય અંગે-અંગનાં અસ્થિ ગ્રહણ કર્યાં.

૯૮ તદ્દાં પુનઃ સર્વકલે દેવિન્દે દેવરાયા બહવે ભવણવઙ્ગ જાવ વૈમાણિણ દેવે જહારિહં એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! સવ્વરયણામણ, મહઙ્ગમહાલાલ તઓ ચેઙ્ગયથૂભે કરેહ, એગં ભગવઓ તિત્થયરસ્સ ચિઙ્ગાણ, એગં ગણહરચિઙ્ગાણ, એગં અવસેસાણં અણગારાણં ચિઙ્ગાણ । તદ્દાં પુનઃ તે બહવે જાવ કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે ભવનપતિ યાવત્ વૈમાનિક આદિ દેવોને યથાયોગ્ય રૂપે આ પ્રમાણે કહ્યું- હે દેવાનુપ્રિયો ! સર્વ રત્નમય વિશાળ ત્રણ સ્તૂપોનું નિર્માણ કરો. એક તીર્થકર ભગવાનની ચિતાના સ્થાને, એક ગણધરોની ચિતાના સ્થાને અને એક બાકીના અણગારોની ચિતાના સ્થાને. તે ભવનપતિ વગેરે દેવોએ તે પ્રમાણે કર્યું.

૯૯ તદ્દાં પુનઃ તે બહવે ભવણવઙ્ગ જાવ વૈમાણિયા દેવા તિત્થયરસ્સ પરિણિવ્વાણમહિમં કરેતિ, કરેત્તા જેણેવ પંદીસરવરે દીવે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ । તદ્દાં પુનઃ સર્વકલે દેવિન્દે દેવરાયા પુરત્થિમિલ્લે અંજણગપ્વણ અટ્ટાહિયં મહામહિમં કરેતિ । તદ્દાં પુનઃ સર્વકલે દેવિન્દે દેવરાયસ્સ દેવરાયસ્સ ચત્તારિ લોગપાલા ચડસુ દહિમુહપ્વણસુ અટ્ટાહિયં મહામહિમં કરેતિ ।

ઈસાણે દેવિન્દે દેવરાયા ઉત્તરિલ્લે અંજણગે અટ્ટાહિયં મહામહિમં કરેતિ, તસ્સ લોગપાલા ચડસુ દહિમુહેસુ અટ્ટાહિયં મહામહિમં કરેતિ ।

ચમરો ય દાહિણિલ્લે અંજણગે, તસ્સ લોગપાલા દહિમુહપ્વણસુ । બલી પચ્ચત્થિમિલ્લે અંજણગે, તસ્સ લોગપાલા દહિમુહેસુ ।

તદ્દાં પુનઃ તે બહવે ભવણવઙ્ગ જાવ અટ્ટાહિયાઓ મહામહિમાઓ કરેતિ, કરિત્તા જેણેવ સાઙ્ગં સાઙ્ગં વિમાણાઙ્ગં, જેણેવ સાઙ્ગં સાઙ્ગં ભવણાઙ્ગં, જેણેવ સાઓ સાઓ સભાઓ સુહમ્માઓ, જેણેવ સયા સયા માણવગા ચેઙ્ગયખંભા તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા વઙ્ગરામણસુ ગોલવટ્ટસમુગ્ગણસુ જિણ સકહાઓ પક્ખિવંતિ, પક્ખિવિત્તા અગ્ગેહિં વરેહિં મલ્લેહિ ય ગંધેહિ ય અચ્ચેતિ, અચ્ચેત્તા વિડલાઙ્ગં ભોગભોગાઙ્ગં ભુંજમાણા વિહરંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી અનેક ભવનપતિ યાવત્ વૈમાનિક આદિ દેવોએ તીર્થંકર ભગવાનનો નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવ્યો. આ પ્રમાણે કરીને નંદીશ્વર દ્વીપમાં ગયા. દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રે પૂર્વ દિશામાં સ્થિત અંજનક પર્વત પર આઠ દિવસનો નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવ્યો. દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રેના ચાર લોકપાલ દેવોએ ચાર દધિમુખ પર્વત પર આઠ દિવસનો નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવ્યો. દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનેન્દ્રે ઉત્તરદિશાવર્તી અંજનક પર્વત પર આઠ દિવસનો નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવ્યો. તેના ચારે લોકપાલ દેવોએ ચારે ય દિશાના દધિમુખ પર્વતો ઉપર નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવ્યો.

ચમરેન્દ્રે દક્ષિણ દિશાવર્તી અંજનક પર્વત ઉપર, તેના લોકપાલ દેવોએ દધિમુખ પર્વતો પર નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવ્યો. બલીએ પશ્ચિમ દિશાવર્તી અંજનક પર્વત પર અને તેના લોકપાલ દેવોએ દધિમુખ પર્વતો પર નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવ્યો.

આ પ્રમાણે ઘણા ભવનપતિ, વાણવ્યંતર આદિ દેવોએ અષ્ટાલ્લિકા મહોત્સવ ઉજવ્યો. આ પ્રમાણે કરીને જ્યાં પોત પોતાના વિમાન, ભવન, સુધર્માસભા તથા પોતાનાં માણવક નામના ચૈત્ય સ્થંભ હતા, ત્યાં આવ્યા. આવીને જિનેશ્વરદેવની દાઢ તથા અસ્થિ આદિને વજ્રમય ગોળાકાર ડબ્બીઓમાં રાખ્યા, રાખીને નવી ઉત્તમ માળાઓ તથા સુગંધિત દ્રવ્યોથી પૂજા કરી, પૂજા કરીને પોતાના વિપુલ સુખોપભોગ ભોગવતા રહેવા લાગ્યા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ભગવાનના મોક્ષગમનનું અને ઈન્દ્રો દ્વારા તેમના પાર્થિવ દેહની કરાતી અંત્ય વિધિનું વર્ણન છે.

एगूणणवरईर्हिं पक्खेर्हिं :- ૮૯ પક્ષ. ઋષભદેવ ભગવાન નિર્વાણ પામ્યા ત્યારે ત્રીજા આરાના ૮૯ પક્ષ બાકી હતા. ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૮૯ પક્ષ વ્યતીત થયા ત્યારે ચોથો આરો શરૂ થયો. એક મહિનાના બે પક્ષ અને ૧૨ મહિનાના એક વર્ષના હિસાબે ૮૯ પક્ષ એટલે ૩ વરસ અને સાડા આઠ માસ થાય છે.

सिद्धे :- સિદ્ધ. નિષ્ઠિતાર્થ, કૃતકૃત્ય થયા. તેના સમસ્ત કાર્ય સિદ્ધ-પૂર્ણ થયા. **बुद्धे-** બુદ્ધ. જ્ઞાન સ્વરૂપ થયા. લોકાલોકના સર્વ પદાર્થના જ્ઞાતા થયા. **मुत्ते-** મુક્ત. ભવોપગ્રાહી સર્વ કર્મથી મુક્ત થયા. **अंतगडे-** અંતકૃત. સર્વ દુઃખોનો અંત કરનાર થયા. **परिणिव्वुडे-** પરિનિવૃત્ત. કર્મજનિત સંતાપથી રહિત થવાથી ચારે બાજુથી સર્વથા શાંત-શીતલીભૂત થયા. **सव्वदुक्खपहीण-** સર્વ દુઃખપ્રક્ષીણ. શારીરિક, માનસિક, જન્મ, મરણના સર્વ દુઃખો ક્ષીણ થઈ ગયા.

आसणे चलिए :- આસન ચલાયમાન થયું. તીર્થંકર પરમાત્માના ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કૈવલ્ય પ્રાપ્તિ, નિર્વાણ વગેરે મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગના સમયે ઈન્દ્રોના આસન ચલાયમાન થાય છે, તેમના અંગ સ્ફૂરાયમાન થાય છે. તે ઉપરાંત કોઈ મનુષ્ય દેવોને અનુલક્ષીને એકાગ્રતા પૂર્વક જપ-તપ કરે ત્યારે પણ તે દેવોના અંગ

સ્ફૂરાયમાન થાય છે. જ્યારે આસન ચલાયમાન થાય ત્યારે મધ્યલોકમાં કોઈક વિશિષ્ટ ઘટના ઘટી છે, તેમ ઈન્દ્ર જાણે છે અને પોતાના અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરી તે ઘટનાને જાણી લે છે.

જિયં :- જીત વ્યવહાર. પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા વ્યવહારને જીત વ્યવહાર કહે છે. તીર્થંકરોના જન્મ, દીક્ષા, કેવલ્ય પ્રાપ્તિ, નિર્વાણ પ્રસંગ ઉજવવા આવવાનો, ઈન્દ્રોનો પારંપરિક વ્યવહાર છે.

તઓ ચિઙ્ગાઓ રણ્હ :- ત્રણ ચિતા બનાવો ઋષભદેવ નિર્વાણ પામ્યા ત્યારે ઈન્દ્રે પ્રભુ માટે, પ્રભુ સાથે સહનિર્વાણ પામેલા ગણધરો અને સાધુઓ માટે ચંદનકાષ્ઠની પણ ચિતા તૈયાર કરવી ગ્રંથોમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે ઈન્દ્રો તીર્થંકરો માટે પૂર્વદિશામાં ગોળ, ગણધરો માટે દક્ષિણદિશામાં ત્રિકોણ અને પશ્ચિમદિશામાં અન્ય સાધુઓ માટે ચોરસ ચિતા તૈયાર કરાવે છે.

વાણમંતરાણં સોલસ ઇંદા :- વાણવ્યંતરના ૧૬ ઈન્દ્રો. ૬૪ ઈન્દ્રોની ગણનામાં અને સ્થાનાંગ સૂત્રમાં વાણવ્યંતર દેવોના ૩૨ ઈન્દ્રો કહ્યા છે. વ્યંતરના ૩૨ ઈન્દ્રો સમાન ઋદ્ધિવાળા નથી. તેમાંથી કાલાદિ ૧૬ ઈન્દ્રો મહા- ઋદ્ધિવાળા છે, તે પ્રધાન ૧૬ ઈન્દ્રોનો જ અહીં ઉલ્લેખ છે. સૂત્રકારની શૈલી વિચિત્ર અને સમયોચિત હોય છે.

તીર્થંકરોના દેહની અંત્યક્રિયામાં દેવોની કાર્યવાહી :-

૧	ભવનપતિ, વ્યંતરદેવો	ચંદનકાષ્ઠ, ગોશીર્ષ ચંદનાદિ લાવીને ચિતાનું નિર્માણ કરે.
૨	આભિયોગિક દેવો	ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ક્ષીરોદક લઈ આવે.
૩	શકેન્દ્ર	પ્રભુના દેહને ક્ષીરોદકથી સ્નાન કરાવી અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા સંબંધિત સર્વ કાર્ય માટે અન્ય દેવોને આજ્ઞા આપે, શ્વેત દેવદૂષ્ય પહેરાવે અને અલંકારોથી વિભૂષિત કરે.
૪	ચારે નિકાયના દેવો	શિબિકાનું નિર્માણ કરે.
૫	શકેન્દ્ર	પ્રભુના દેહને શિબિકામાં પધરાવે અને શિબિકાને ચિતા ઉપર સ્થાપે.
૬	અગ્નિકુમાર દેવો	ચિતામાં અગ્નિ પ્રગટાવે.
૭	વાયુકુમાર દેવો	વાયુ દ્વારા અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરે.
૮	ચારે નિકાયના દેવો	અનેક ભાર પ્રમાણ ઘી, અગરાદિ દ્રવ્યો ચિતામાં નાંખે.
૯	મેઘકુમાર દેવો	ક્ષીરોદકથી ચિતાને ઠારે.
૧૦	શકેન્દ્ર	પ્રભુની ઉપરની જમણી દાઢ ગ્રહણ કરે.

૧૧	ઈશાનેન્દ્ર	પ્રભુની ઉપરની ડાબી દાઢ ગ્રહણ કરે.
૧૨	ચમરેન્દ્ર	પ્રભુની નીચેની જમણી દાઢ ગ્રહણ કરે.
૧૩	બલીન્દ્ર	પ્રભુની નીચેની ડાબી દાઢ ગ્રહણ કરે.
૧૪	ચારે જાતિના દેવો	અન્ય અંગોપાંગના અસ્થિ ગ્રહણ કરે.
૧૫	ચારે જાતિના દેવો	નંદીશ્વર દ્વીપ પર નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવે.

નંદીશ્વરદ્વીપમાં દેવોના ઉત્સવ ઉજવવાના સ્થાનો :-

શકેન્દ્ર પૂર્વદિશાના અંજનક પર્વત ઉપર ઉત્સવ ઉજવે.

ઈશાનેન્દ્ર ઉત્તરદિશાના અંજનક પર્વત ઉપર ઉત્સવ ઉજવે.

ચમરેન્દ્ર દક્ષિણદિશાના અંજનક પર્વત ઉપર ઉત્સવ ઉજવે.

બલીન્દ્ર પશ્ચિમ દિશાના અંજનક પર્વત ઉપર ઉત્સવ ઉજવે.

બધા લોકપાલ દેવો દધિમુખ પર્વત ઉપર ઉત્સવ ઉજવે.

આ રીતે દેવો દ્વારા ઉજવાયેલા ભવ્ય નિર્વાણ મહોત્સવથી દેવાધિદેવની ત્રૈલોક્ય પૂજનીયતા અને દેવોની દેવાધિદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને ભક્તિના ભાવો પ્રગટ થાય છે.

અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ :- આ શબ્દના બે પ્રકારે અર્થ થાય છે— (૧) આઠ દિવસીય ઉત્સવ. તીર્થકરોના જન્મથી નિર્વાણ પર્યંતના મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગો પૂર્ણ કરી દેવો નંદીશ્વર દ્વીપ ઉપર જઈ આઠ દિવસ સુધી ઉત્સવ ઉજવે છે (૨) દેવો દ્વારા ઉજવાતા ઉત્સવ માટે અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ શબ્દપ્રયોગ રૂઢ થયેલો છે કારણ કે દરેક ઉત્સવ આઠ દિવસનો જ હોય, તેવું નથી.

કુંભગણો :- કુંભાગ્રણ: કુંભ = ઘડો, અગ્ર = પરિમાણ, પ્રમાણશ: = અનેક કુંભ પ્રમાણ, અનેક કુંભ જેટલા.

ભારગણો :- ભારાગ્રણ: ભાર = ૨૦ તોલાનો ૧ ભાર અથવા એક પુરુષ જેટલું વજન ઉપાડી દૂર ફેંકી શકે તેટલા વજનને એક ભાર કહે છે. તેવા અનેકભાર પ્રમાણ.

અવસર્પિણી : દુઃખમસુષમા નામનો ચોથો આરો :-

૧૦૦ તીસે ણં સમાઁ દોહિં સાગરોવમકોઢાકોઢીહિં કાલે વીઙ્કકંતે અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં જાવ પરિહાયમાણે પરિહાયમાણે ઇત્થ ણં દૂસમસુસમા ણામં સમા કાલે પઢિવર્જિંસુ સમણાસો !

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! તે સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયનો ક્રમશઃ દ્રાસ થતાં બે કોડાકોડી સાગરોપમનો ત્રીજો આરો પૂર્ણ થાય છે ત્યારે દુઃષમસુષમા નામના ચોથા આરાનો પ્રારંભ થાય છે.

૧૦૧ તીસે ણં ધંતે ! સમાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસએ આયારભાવપડોયારે પણ્ણત્તે?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે । સે જહાણામએ આલિંગપુક્કરેઙ્ગે
વા જાવ મણીહિં તણેહિં ય ઉવસોભિએ, તં જહા — કત્તિમેહિં ચેવ અકત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ રમણીય અને ઢોલકના ચર્મ મઢિત ભાગ જેવો સમતલ હોય છે વગેરે વર્ણન જાણવું યાવત્ તે કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ મણિઓ અને તૃણોથી(તૃણ વનસ્પતિઓથી) સુશોભિત હોય છે.

૧૦૨ તીસે ણં ધંતે ! સમાએ ભરહે મણુયાણં કેરિસએ આયારભાવપડોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! તેસિં મણુયાણં છવ્વિહે સંઘયણે, છવ્વિહે સંઠાણે, બહૂં ધણૂં ડહૂં
ઉચ્ચત્તેણં, જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી આઝયં પાલેતિ । પાલિત્તા
અપ્પેગઙ્ગયા ણિરયગામી જાવ અપ્પેગઙ્ગયા સવ્વદુક્કાણમંતં કરેતિ ।

તીસે ણં સમાએ તઓ વંસા સમુપ્પજ્જિત્થા, તં જહા — અરહંતવંસે,
ચક્કવટ્ટિવંસે, દસારવંસે । તીસે ણં સમાએ તેવીસં તિત્થયરા, ઇક્કારસ ચક્કવટ્ટિ,
ણવ બલદેવા, ણવ વાસુદેવા સમુપ્પજ્જિત્થા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે(ચોથા આરાના) મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યોને છ પ્રકારના સંહનન અને છ પ્રકારના સંસ્થાન હોય છે. તેમની ઊંચાઈ અનેક ધનુષ્ય પ્રમાણ હોય છે. તેઓનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વનું આયુષ્ય હોય છે. આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને તેઓ નરકાદિ ચાર ગતિઓમાં જાય છે અને કેટલાક સિદ્ધ થઈ સંપૂર્ણ દુઃખનો અંત કરે છે.

તે સમયે ત્રણ વંશ ઉત્પન્ન થાય છે—અર્હત્ વંશ, ચક્કવર્તી વંશ અને દશાર(બળદેવ-વાસુદેવ) વંશ. તે કાળમાં ત્રેવીસ તીર્થંકર, અગિયાર ચક્કવર્તી, નવ બળદેવ, નવ વાસુદેવ ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં દુષમસુષમા નામના ચોથા આરાનું સ્વરૂપ વર્ણન છે. આ આરો ૪૨,૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનો હોય છે. આ આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યની ઊંચાઈ અનેક ધનુષ્ય

પ્રમાણ અર્થાત્ ૨ થી ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ હોય છે અને ઉતરતા આરે ૭ હાથની ઊંચાઈ હોય છે. આ આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વનું હોય છે, ઉતરતા આરે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૧૦૦ વર્ષ અર્થાત્ ૨૦૦ વર્ષમાં કાંઈક ન્યૂન હોય છે. આ આરાના મનુષ્યો નરકાદિ ચારે ગતિ અને મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ આરામાં છ સંઘયણ અને છ સંસ્થાન હોય છે. આ આરાના પ્રારંભમાં ૩૨ અને અંતે ૧૬ પાંસળીઓ હોય છે. આ યુગલિક કાળ નથી તેથી પ્રથમ આરામાં અસિ, મસિ, કૃષિ વિદ્યા, વેર-વિરોધ, રોગ ઉપદ્રવ વગેરે જે જે ભાવોનો નિષેધ હતો તે બધા ભાવો આ આરામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

વંશ :- પિતા, પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર વગેરે સંતાન પરંપરાને વંશ કહેવામાં આવે છે. આ સૂત્રમાં સંતાનરૂપ વંશનું ગ્રહણ કર્યું નથી. **વંશા** **ઇવ** **વંશા:** । વંશ પરંપરાની જેમ, વંશ સમાન એક પછી બીજા તેમ પ્રવાહરૂપે તીર્થકરાદિ થાય છે. જેમ એક સમય પછી બીજો સમય, એક આવલિકા પછી બીજી આવલિકા આવે છે અને સમયાદિનો પ્રવાહ ચાલુ રહે છે. તેમ ચોથા આરામાં તીર્થકર, ચક્રવર્તી અને બળદેવ, વાસુદેવ ક્રમશઃ એક પછી એક થાય છે, તેથી તેને તીર્થકરાદિ વંશ કહે છે.

દસાર વંશે :- દશાર્હ વંશ-વાસુદેવ વંશ. દશાર્હ શબ્દ દશા અને અર્હ શબ્દના મેળથી નિષ્પન્ન થાય છે. અર્હ એટલે પૂજ્ય, પૂજનીય. જેઓની દશા-અવસ્થા પૂજનીય છે તેવા વાસુદેવ દશાર્હ કહેવાય છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ત્રણ વંશના કથન પછી "તેવીસં તિત્થયરા, ઇક્કારસ ચક્કીવટ્ટી, ણવ બલદેવા, ણવ વાસુદેવા..." સૂત્રપાઠમાં બળદેવ અને વાસુદેવ બંનેનું ગ્રહણ હોવાથી 'દશાર વંશ'નો માત્ર વાસુદેવ વંશ, એવો અર્થ ન કરતા બળદેવ-વાસુદેવ વંશ અર્થ ગ્રહણ કર્યો છે અને બળદેવ મોટા ભાઈ હોવાથી પ્રથમ બળ દેવનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

પ્રથમ તીર્થકર અને પ્રથમ ચક્રવર્તી ત્રીજા આરાના અંતમાં થાય છે. તેથી ચોથા આરામાં શેષ ૨૩ તીર્થકર, ૧૧ ચક્રવર્તી, ૮ બળદેવ અને ૮ વાસુદેવ થાય છે. ઉપલક્ષણથી ૮ પ્રતિવાસુદેવ પણ થાય છે. પ્રતિવાસુદેવનો વાસુદેવ દ્વારા વધ થતો હોવાથી તેમની ગણના અહીં કરવામાં આવી નથી, તેવું વૃદ્ધોનું કથન છે. આ આરાના ૮૮ પક્ષ અર્થાત્ ૩ વર્ષ અને સાડા આઠ મહિના શેષ રહે ત્યારે ૨૪મા તીર્થકર નિર્વાણ પામે છે.

દુઃષમા નામનો પાંચમો આરો :-

૧૦૩ તીસે ણં સમાએ એક્કાએ સાગરોવમકોડાકોડીએ બાયલીસાએ વાસસહસ્સેહિં
ઊણિયાએ કાલે વીઠ્ઠકંતે અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં તહેવ જાવ પરિહાણીએ પરિહાય
માણે-પરિહાયમાણે એથ્થ ણં દુસમા ણામં સમા કાલે પઢિવજ્જિસ્સઇ સમણાસો !

ભાવાર્થ :- તે સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયો હીન થતાં થતાં ૪૨,૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનો ચોથા આરો પૂર્ણ થાય છે ત્યારે દુષમા નામના પાંચમા આરાનો પ્રારંભ થાય છે.

૧૦૪ તીસે ણં ભંતે ! સમાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસાએ આચારભાવપડોચારે ભવિસ્સઇ? ગોચમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે ભવિસ્સઇ, સે જહાણામાએ આલિંગ પુક્કરેઇ વા મુઙ્ગપુક્કરેઇ વા જાવ કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે કાળમાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને રમણીય હોય છે. તે ઢોલકના ચર્મમદિત ભાગ જેવો સમતલ હોય છે વગેરે વર્ણન જાણવું, યાવત્ ત્યાં સ્વાભાવિક અને મનુષ્યકૃત બંને પ્રકારના મણિઓ અને તુણ વનસ્પતિઓ હોય છે.

૧૦૫ તીસે ણં ભંતે ! સમાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ મણુયાણં કેરિસાએ આચારભાવપડોચારે પણ્ણત્તે ?

ગોચમા ! તેસિં મણુયાણં છવ્વિહે સંઘયણે, છવ્વિહે સંઠાણે, બહુઇઓ રયણીઓ ઉઠ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં સાઙ્ગેણં વાસસયં આઝયં પાલેત્તિ, પાલેત્તા અપ્પેગઙ્ગયા ણિરયગામી જાવ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેત્તિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે ભરત ક્ષેત્રના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે કાળમાં ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યોને છ સંહનન અને છ સંસ્થાન હોય છે. તે મનુષ્યોની ઊંચાઈ અનેક હાથની હોય છે. તેઓ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત તથા ઉત્કૃષ્ટ સાધિક સો વર્ષનું (બસો વર્ષ સુધીનું) આયુષ્ય ભોગવે છે. આયુષ્યને ભોગવીને તેમાંથી કેટલાક નરકાદિ ચાર ગતિઓમાં જાય છે અને કેટલાક સિદ્ધ થઈ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.

૧૦૬ તીસે ણં સમાએ પચ્છિમે તિભાગે ગણધમ્મે, પાસંહધમ્મે, રાયધમ્મે, જાયતેએ , ધમ્મચરણે ય વોચ્છિજ્જિસ્સઇ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળના અંતિમ ત્રીજા ભાગમાં ગણધર્મ-સામાજિક વ્યવહારો; વિવિધ ધાર્મિક મતો, પરંપરાઓ; રાજધર્મ; અગ્નિ અને ચારિત્ર ધર્મનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં દુષમ નામના પાંચમાં આરાનું સ્વરૂપ દર્શન છે. ૨૧,૦૦૦ વર્ષના આ આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યોની ઊંચાઈ અનેક હાથની અર્થાત્ ૭-૧૦ રત્ની-હાથની અને અંતમાં એક હાથની, આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રારંભમાં સાધિક ૧૦૦ વર્ષ, અંતમાં ૨૦ વર્ષનું હોય છે. વૃત્તિકારે સાધિક શબ્દથી ૩૦ વર્ષ ગ્રહણ કરી ૧૩૦ વર્ષનું આયુષ્ય કહ્યું છે. આ આરાના મનુષ્યોને પ્રારંભમાં ૧૬

અને ઉતરતા આરે ૮ પાંસળીઓ હોય છે. આ કાળમાં હિંસા, અનૈતિકતાદિ દુર્ગુણો વૃદ્ધિ પામતા જાય છે અને ક્ષમા, અહિંસાદિ ગુણોની હાનિ થતી રહે છે. ગુરુ-શિષ્ય પણ અવિનીત, અયોગ્ય અને અલ્પજ્ઞ થાય છે.

બહુસમરમણિજ્ઞે :- આ કાળમાં ગંગાકિનારે, ઉદ્યાનોમાં, વૈતાલ્યગિરિની કુંજો વગેરેમાં સમતલ અને રમણીય ભૂમિઓ જોવા મળે છે. પ્રથમ વક્ષસ્કારમાં ભરતક્ષેત્રના વર્ણનમાં **ખાણુબહુલે...વિસમ બહુલે** કહ્યું છે પરંતુ તેની સાથે વિરોધ થતો નથી. કારણ કે તે સૂત્રમાં બહુલતા શબ્દ છે. ઘણી જ ભૂમિ વિષમ હોય તેને લક્ષમાં રાખીને **વિસમ બહુલે** કહ્યું છે જ્યારે અહીં બહુસમરમણીય કહ્યું છે તે ઉદ્યાનાદિની સમભૂમિને લક્ષમાં રાખીને કહ્યું છે.

સૂત્રગત ભવિષ્યકાળ-વર્તમાનકાળ પ્રયોગના હેતુ :- પ્રસ્તુત સૂત્રમાં **પઢિવજ્જિસ્સઈ** જેવો ભવિષ્ય-કાલીન ક્રિયાપદનો પ્રયોગ છે. તે વક્તાની અપેક્ષાએ છે. વક્તા-ઉપદેષ્ટા ભગવાન મહાવીર સ્વામી તેમજ ગણધરો યતુર્થ આરામાં થયા. તેઓ માટે પાંચમો આરો ભવિષ્ય હોવાથી 'પાંચમો આરો' શરૂ થશે તેમ ભવિષ્યકાલીન ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કર્યો છે અને આ જ સૂત્રમાં **પાલેતિ, કરેતિ** વગેરે વર્તમાનકાલીન ક્રિયાપદો છે. પ્રત્યેક અવસર્પિણીના પાંચમાં આરાનું સ્વરૂપ એક સમાન જ હોય છે તે સૂચિત કરવા સૂત્રકારે વર્તમાનકાલીન ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કર્યો છે.

પાંચમા આરામાં મોક્ષગતિ :- પ્રસ્તુત સૂત્રગત '**સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેતિ**' આ કથન યોથા આરાના જન્મેલા અને પાંચમાં આરામાં મોક્ષ પ્રાપ્ત જીવોની અપેક્ષાએ સમજવું જોઈએ. પાંચમાં આરામાં જન્મેલા પાંચમાં આરામાં મોક્ષ પામી શકતા નથી. યોથા આરામાં જન્મેલા પાંચમાં આરામાં મોક્ષે જઈ શકે છે. જેમ કે ગૌતમ સ્વામી, સુધર્મા સ્વામી, જંબૂસ્વામી. ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૩ વર્ષ અને સાડા આઠ મહિને પાંચમા આરાનો પ્રારંભ થયો અને ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ગૌતમસ્વામી ૧૨ વર્ષ, સુધર્માસ્વામી ૨૦ વરસે અને જંબૂસ્વામી ૬૪ વર્ષે નિર્વાણ પામ્યા. આ અવસર્પિણી કાલમાં જંબૂસ્વામી અંતિમ કેવળી થયા. જંબૂસ્વામીના મોક્ષગમન પછી ૧૦ બોલ વિચ્છેદ થયા. (૧) પરમ અવધિજ્ઞાન (૨) મન:પર્યવજ્ઞાન (૩) કેવળજ્ઞાન (૪ થી ૬) પરિહાર વિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર (૭) પુલાક લબ્ધિ (૮) આહારક શરીર (૯) જિનકલ્પ (૧૦) ઉપશમ-ક્ષપક શ્રેણી.

પચ્છિમે તિભાગે :- અંતિમ ત્રીજો ભાગ. પાંચમો આરો ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો છે. તેના ત્રણ ભાગ ૭,૦૦૦-૭,૦૦૦ વર્ષના થાય છે. તેના બે ભાગ અર્થાત્ પાંચમાં આરાના ૧૪,૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત થઈ જાય અને અંતિમ ત્રીજા ભાગના ૭,૦૦૦ વરસમાં સૂત્રોક્ત તત્ત્વોનો વિચ્છેદ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે તે ૭,૦૦૦ વર્ષમાં છેલ્લા કોઈ વર્ષોમાં કે દિવસોમાં ગણ વ્યવસ્થા નાશ પામે, કોઈ સમયે સામાજિક વ્યવસ્થાઓ નાશ પામે, કોઈ સમયે અન્ય દાર્શનિકમતો અને કોઈ સમયે નિર્ગ્રંથ ધર્મનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે. આ રીતે ક્રમશઃ હાનિ થતાં અંતે છેલ્લે દિવસે બાદર અગ્નિનો વિચ્છેદ થાય છે.

ગણધમ્મે :- ગણધર્મ. ગણ = સમુદાય, જ્ઞાતિ વગેરે, ધર્મ = તે તે જ્ઞાતિના વિવાહાદિ વ્યવહારો. પાંચમા આરાના અંતે જ્ઞાતિ વ્યવહારો વગેરે નાશ પામે છે.

પાસંહધમ્મે :- પાષંડધર્મો, અન્ય ધર્મો. પ્રાચીન કાળમાં અન્યમતના અનુયાયીઓ માટે પાષંડી શબ્દ

પ્રયુક્ત થતો હતો. વર્તમાનમાં પાખંડી શબ્દ નિંદામૂલક અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે. ઢોંગીને પાખંડી કહે છે. પ્રાચીનકાળમાં પાખંડ કે પાખંડ શબ્દ સાથે નિંદાત્મક ભાવ જોડાયેલ ન હતો. પાંચમાં આરાના અંતે અન્ય ધર્મો નાશ પામે છે.

રાયધમ્મે :- રાજધર્મ. પ્રજાને હિંસાદિ કાર્યથી રોકવા દંડ-ન્યાયાદિ આપવા રૂપનિગ્રહ અને અહિંસા, વ્યાપારાદિ કાર્યમાં પ્રોત્સાહિત કરવા રૂપ અનિગ્રહાદિ રૂપ રાજાના ધર્મનો નાશ થાય છે.

જાયતેષુ :- જાતતેજ એટલે અગ્નિ. જાત = જન્મ, ઉત્પત્તિ, તેજ = તેજસ્વી. ઉત્પત્તિ સમયથી જ અગ્નિ જાજવલ્યમાન હોવાથી અગ્નિને જાતતેજ કહે છે. અતિરૂક્ષ(લુખા) અને અતિ સ્નિગ્ધ કાળમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. અગ્નિને ઉત્પન્ન થવા રૂક્ષ-સ્નિગ્ધ મિશ્રકાળની આવશ્યકતા રહે છે. પહેલા, બીજા અને ત્રીજા આરાના અંતિમ પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પર્યંત સ્નિગ્ધ કાળ હોય છે અને છઠ્ઠા આરામાં રૂક્ષકાળ હોય છે. તેથી તેમાં અગ્નિ સંભવે નહીં. ત્રીજા આરાના અંતિમ ભાગમાં અને ચોથા, પાંચમાં આરામાં અગ્નિ હોય છે. છઠ્ઠા આરાનો રૂક્ષકાળ શરુ થવાથી પાંચમાં આરાના અંતે અગ્નિ નાશ પામે છે. અગ્નિ નાશ પામવાથી રાંધવું વગેરે અગ્નિથી થતી પ્રત્યેક ક્રિયાનો પણ નાશ થાય છે.

ધમ્મ ચરણે :- ધર્માચરણ, ચારિત્રધર્મ. છઠ્ઠા આરામાં બિલમાં રહેતા મનુષ્યો ચારિત્ર ધર્મનું પાલન કરી શકતા નથી. પાંચમા આરાના અંતે શ્રાવક, શ્રાવિકાનો દેશવિરતિ ધર્મ અને સાધુ, સાધ્વીનો સર્વવિરતિ ધર્મ અર્થાત્ જૈન શાસન, ચતુર્વિધ સંઘ, જૈનધર્મ નાશ પામે છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ગણધર્મ, પાખંડધર્મ, રાજધર્મ, અગ્નિ અને ચારિત્ર ધર્મના નાશનો ઉલ્લેખ છે. પરંપરા તથા ગ્રંથો અનુસાર પાંચમા આરાના અંતિમ દિવસે પ્રથમ પ્રહરે જૈન ધર્મ, બીજા પ્રહરે અન્ય ધર્મો, ત્રીજા પ્રહરે રાજધર્મ અને ચોથા પ્રહરે બાદર અગ્નિ વિચ્છેદ પામે છે. તે પ્રમાણે કથન છે.

આ સૂત્રમાં ચારિત્રધર્મના નાશનું કથન છે. તેથી ઉપલક્ષણથી જણાય છે કે છઠ્ઠા આરામાં કેટલાક જીવોને સમ્યક્ત્વ રૂપ ધર્મ પ્રાપ્ત થતો રહેશે.

અવસર્પિણી-દુઃષમદુઃષમા નામનો છઠ્ઠો આરો :-

૧૦૭ તીસે ણં સમાએ એક્કાવીસાએ વાસસહસ્સેહિં કાલે વિઙ્કકંતે અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં જાવ પરિહાયમાણે-પરિહાયમાણે એથ ણં દુસમદુસમા ણામં સમા કાલે પઢિવજ્જિસ્સઇ સમણાઝઓ !

ભાવાર્થ :- તે સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયો હાનિ પામતાં પામતાં પાંચમા આરાના ૨૧,૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત થાય છે, ત્યારે દુષમદુષમા નામના છઠ્ઠા આરાનો પ્રારંભ થાય છે.

૧૦૮ તીસે ણં ભંતે ! સમાએ ઉત્તમકટ્ટપત્તાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસાએ આયારભાવ-પહોયારે ભવિસ્સઇ ?

ગોયમા ! કાલે ભવિસ્સઈ હાહાભૂઐ, ભંભાભૂઐ, કોલાહલભૂઐ । સમાણુભાવેણ ય
 ખરફરુસધૂલિમઈલા, દુવ્વિસહા, વાઝલા, ભયંકરા ય વાયા સંવટ્ટગા ય વાઈતિ,
 ઇહ અભિક્ખં ધૂમાહિંતિ ય દિસા સમંતા રઝસ્સલા રેણુકલુસતમપડલણિરાલોયા, સમય
 લુક્ખયાઐ ય ણં અહિયં ચંદા સીયં મોચ્છિહિંતિ, અહિયં સૂરિયા તવિસ્સંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે (છટ્ટો) આરો પરાકાષ્ઠા પર પહોંચશે ત્યારે ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું
 હશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે કાળ(છટ્ટો આરો) દુઃખથી પીડિત મનુષ્યોના હાહાકારના શબ્દથી વ્યાપ્ત
 થશે; પશુઓના ભાંભરવાના શબ્દથી વ્યાપ્ત થશે અને પક્ષી સમૂહના કોલાહલથી વ્યાપ્ત થશે. કાળના
 પ્રભાવે તે સમયે કઠોર, અતિ કઠોર, ધૂળ-રજથી મલિન, દુઃસહ્ય, વ્યાકુળતા ઉત્પાદક, ભયંકર, પદાર્થોને
 એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને ફેંકી દે તેવો સંવર્તક નામનો વાયુ વાશે; દિશાઓ સતત ધૂમનું વમન કરશે,
 દિશાઓ ધૂમિત થશે. સર્વત્ર ધૂળ-રજ છવાઈ જવાથી તે દિશાઓ ઘોર અંધકારના કારણે પ્રકાશ રહિત થશે.

કાળની રૂક્ષતાના કારણે ચંદ્ર અતિ ઠંડી વરસાવશે અને સૂર્ય અતિ તપશે અર્થાત્ કાળ અને શરીરની
 રૂક્ષતાના કારણે ચંદ્ર-સૂર્યની અતિ ઠંડી, અતિ ગરમી લોકોને પરિતાપ પહોંચાડશે.

૧૦૯ અદુત્તરં ચ ણં ગોયમા ! અભિક્ખણં અરસમેહા વિરસમેહા ધારમેહા ધત્તમેહા
 અગ્ગિમેહા વિજ્જુમેહા વિસમેહા અસણિમેહા અજવણિજ્જોદગા વાહિરોગ-વેદણોદીરણ-
 પરિણામસલિલા, અમણુણ્ણપાણિયગા ચંડાણિલપહતતિક્ખધારા-ણિવાતપઝરં વાસં
 વાસિહિંતિ ।

જેણં ભરહે વાસે ગામં જાવ જણવયં, ચઝપ્પયગવેલઐ, ધહયરે, પક્કિધસંધે
 ગામારણ્ણપ્પયારણિરઐ તસે ય પાણે, બહુપ્પયારે રુક્ક-ગુચ્છ-ગુમ્મલય-વલ્લિ-
 પવાલંકુર-માદીઐ તણવણસ્સઙ્કાઙ્કાઐ ઓસહિઓ ય વિદ્ધંસેહિંતિ ।

પવ્વયગિરિ-ડોંગરુત્થલ-ભટ્ટિમાદીઐ ય વેયઙ્ક-ગિરિ-વજ્જે વિરાવેહિંતિ, સલિલ-
 બિલ-વિસમ-ગઙ્ક-ણિણ્ણુણ્યાણિ ય ગંગા-સિંધુ-વજ્જાઙ્કં સમીકરેહિંતિ ।

ભાવાર્થ :- હે ગૌતમ ! ત્યાર પછી અમનોજ્ઞ રસવાળા અરસમેઘ; વિપરીત રસવાળા વિરસમેઘ;
 સાજીખાર જેવા ક્ષારયુક્ત જલવાળા ક્ષારમેઘ; ખાતર જેવા રસવાળા ખાત્રમેઘ; ખાટા રસવાળા ખટ્ટમેઘ;
 અગ્નિ સમ દાહકારી જલવાળા અગ્નિમેઘ; અતિ વિજળી પડે તેવા જલવાળા વિદ્યુત્મેઘ; વિષયુક્ત અને
 શસ્ત્ર જેવા પ્રાણઘાતક જલવાળા વિષમેઘ; જીવન નિર્વાહ માટે અયોગ્ય, કુષ્ટાદિ લાંબી બિમારી રૂપ
 વ્યાધિ જન્ય અને શૂળાદિ પ્રાણહારી બીમારી રૂપ રોગજન્ય, વેદનોત્પાદક જલવાળા તથા અપ્રિય-અમનોજ્ઞ

જલવાળા પ્રચંડ પવનથી આહત, તીક્ષ્ણ, તીવ્રવેગી જલધારા વરસાવતા પ્રચુર મેઘો વરસ્યા કરશે.

તે મેઘવર્ષા ભરતક્ષેત્રના ગામ આદિમાં વસતા મનુષ્યો, ગાય વગેરે ચોપગા પ્રાણીઓ, આકાશમાં ઉડતા પક્ષી ગણ અને અન્ય પણ ગામ અને વનોમાં સંચરતા અનેક પ્રકારના બેઈન્દ્રિયાદિ ત્રસ પ્રાણીઓ, આત્માદિ વૃક્ષો, ગુચ્છ, નવમાલિકાદિ ગુલ્મ, અશોક આદિ લતાઓ, કારેલા વગેરેના વેલાઓ, પલ્લવ રૂપ પ્રવાલ, અંકુરા, તૃણ, બાદર વનસ્પતિકાય, ધાન્યાદિરૂપ ઔષધિ વગેરેનો નાશ કરશે.

તે મેઘવર્ષા વૈતાલ્ય પર્વતને વર્જિને ઉજ્જયંત, વૈભાર વગેરે ક્રીડા પર્વતો; ગોપાલગિરિ વગેરે ગિરિપર્વતો, ડુંગરાઓ; ટીંબાઓ, ભ્રાષ્ટા-ધૂળ રહિતની વિશાળ ભૂમિ અને મહેલ, શિખર આદિ સર્વસ્થાનોનો નાશ કરશે.

ગંગા, સિંધુ નદીને વર્જિને સલિલબિલ-પૃથ્વી પરના પાણીના સ્રોતોને (ઝરણાઓને); વિષમગર્તા-ખાડાઓને, નીચે રહેલા પાણીના દ્રહોને, ઉપર-નીચે આવેલા પાણીના સ્થાનોને સમાન કરી નાંખશે.

૧૧૦ તીસે ણં ભંતે ! સમાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ ભૂમીએ કેરિસએ આયારભાવપહોયારે ભવિસ્સઇ ?

ગોયમા ! ભૂમી ભવિસ્સઇ ઇંગાલભૂયા, મુમ્મુરભૂયા, છારિયભૂયા, તત્તકવેલ્લુયભૂયા, તત્તસમજોઇભૂયા, ધૂલિબહુલા, રેણુબહુલા, પંકબહુલા, પળયબહુલા, ચલણિબહુલા, બહૂળં ધરણિગોયરાણં સત્તાણં દુણ્ણિક્કમા યાવિ ભવિસ્સઇ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયમાં ભરતક્ષેત્રની ભૂમિનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે દુષ્પદુષ્પમા કાળમાં તે ભૂમિ જ્વાલારહિત અગ્નિપિંડ જેવી અંગારભૂત, છૂટા અગ્નિઓના તણખા જેવી મુર્ચુરભૂત, ગરમ ભસ્મ જેવી ક્ષારિકભૂત, તપેલી કડાઈ કે તપેલા નળીયા જેવી, સર્વ ભાગમાં સમાન જ્વાલાવાળી અગ્નિ જેવી હશે. તે ભૂમિ પ્રચુર માત્રામાં ધૂળ, રેતી, કાદવ, ક્રીચડ ચાલતા પગ ખૂંચી જાય તેવા ગારાવાળી થશે અને તેથી પ્રાણીઓને ચાલવામાં ખૂબ મુશ્કેલી પડશે.

૧૧૧ તીસે ણં ભંતે ! સમાએ ભરહે વાસે મણુયાણં કેરિસએ આયારભાવપહોયારે ભવિસ્સઇ ?

ગોયમા ! મણુયા ભવિસ્સંતિ દુરૂવા દુવ્વણ્ણા દુગંધા દુરસા દુફાસા અણિટ્ઠા અકંતા અપ્પિયા અસુખા અમણુણ્ણા અમણામા હીણસ્સરા દીણસ્સરા અણિટ્ઠસ્સરા અકંતસ્સરા, અપ્પિયસ્સરા, અમણામસ્સરા, અમણુણ્ણસ્સરા, અણાદેજ્જ વયણ પચ્ચાયાતા, ણિલ્લજ્જા, કૂડકવડકલહંબંધવેરણિરયા, મજ્જાયાતિક્કમપ્પહાણા, અકજ્જણિચ્ચુ-જ્જુયા ગુરુણિયોગવિણયરહિયા ય, વિકલરૂવા,

પરુઢ્ઢળહકેસમંસુરોમા, કાલા, ખરઃફરુસસમાવણ્ણા, ફુટ્ટસિરા, કવિલપલિય-કેસા, બહુળહારુણિસંપિણદ્ધદુદ્દંસ-ણિજ્જરૂવા, સંકુડિયવલી-તરંગપરિવેઢિયંગમંગા, જરાપરિણયવ્વથેરગણરા, પવિરલ-પરિસડિયદંતસેઢી, ઉબ્હઢઢઘઢમુહા, વિસમળયણ-વંકળાસા, વંકવલી-વિગય-ભેસળમુહા, દહુકિટિભસિભ્ભફુડિયફરુસચ્છવી, ચિત્તલંગમંગા,

કચ્છૂંખસરાભિભૂયા, ખરતિલ્લખળલ્લખકંડૂઇયવિકયતળૂ, ટોલગતિવિસમસંધિ-બંધળા, ઉલ્લકડુય-ટ્ટિય-વિત્તલ્લબલકુસંઘયળકુપ્પમાળકુસંઠિયા, કરૂવા, કુટ્ટાળા-સળકુસેજ્જકુભોઇળો, અસુઇળો, અળેગવાહિપરિપીલિઅંગમંગા, ખલંત-વિભ્ભલગઈ, ણિરુચ્છાહા, સત્તપરિવજ્જિયા વિગયચેટ્ટા, ણટ્ટુતેયા, અભિક્લળં સીઝળહ-ખરઃફરુસ-વાયવિજ્ઙ્ઙાડિય-મલિળપંસુરઓગુંડિઅંગમળા,

બહુકોહમળળમાયાલોભા, બહુમોહા, અસુભદુલ્લખભાગી, ઓસળળં ઢમ્મસળળ-સમ્મત્તપરિભ્ભટ્ટા, ઉલ્લકોસેળં રયળિપ્પમાળમેત્તા, સોલસવીસઇવાસપરમાઝસો, બહુ-પુત્તળત્તુપરિયાલપળયબહુલા ગંગાસિંધૂઓ મહાળઈઓ વેયટ્ઢું ચ પલ્લવં ણીસાઍ ણિગોયભૂયા ભીયમેત્તા બાવત્તરિં બિલવાસિળો મળુયા ભવિસ્સંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે કાળમાં ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે કાળના મનુષ્યો કુરૂપ-અશોભનરૂપ-આકૃતિવાળા, દુષ્ટવર્ણ, દુષ્ટગંધ-દુર્ગંધ, દુષ્ટ રસ, દુષ્ટ સ્પર્શ યુક્ત શરીરવાળા હશે. તેથી તેઓ અનિષ્ટ, અકાંત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ, અમનામ, હીનસ્વરા, હીનસ્વરા, અનિષ્ટસ્વરા, અકાંતસ્વરા, અપ્રિયસ્વરા, અમનોજ્ઞ સ્વરા, અમનામ સ્વરા(મનમાં ગ્લાનિ થાય તેવા સ્વરવાળા), તેમના વચનને સાંભળવાની પણ કોઈ ઈચ્છા ન કરે તેવા અનાદેય વચનવાળા અને અનાદેય જન્મવાળા થશે. તેઓ નિર્લજ્જ, કૂડકપટ, કલહ, બંધન, વધ, વૈરમાં અત્યંત રત રહેશે; મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરવામાં તત્પર, અકાર્ય કરવામાં ઉદ્યત રહેશે; માન આપવા યોગ્ય ગુરુજનોની-વડીલોની આજ્ઞાનું પાલન અને વિનયથી રહિત થશે. તેઓ વિકલ-ન્યૂનાધિક અંગોપાંગ-વાળા કાણા, લંગડાદિ થશે. તેઓ વઘેલા નખ, કેશ, મૂંછ, ઠંવાટીવાળા, કાળા, અત્યંત કઠોર સ્પર્શવાળા (અથવા ઘેરા નીલ-શ્યામવર્ણી) થશે. મોઢા પરની કરચલીઓની રેખાના કારણે કૂટેલાં માટલાં જેવા મસ્તકવાળા, શ્વેત કેશધારી, સ્નાયુઓ અને નસો દેખાવાના કારણે દુર્દર્શનીય થશે. તેમનું શરીર-અંગો રેખાત્મક કરચલીઓથી વ્યાપ્ત રહેશે, તેઓ હંમેશાં વૃદ્ધ જેવા દેખાશે; કેટલાક દાંત પડી જવાથી વિરલ દંતશ્રેણીના કારણે વિકૃત ઘડાના મુખ જેવા વિકૃત લાગશે; તેઓના નેત્ર અને નાક વાંકા હશે; કુટિલ-વક કરચલીઓના કારણે તેઓ ભયંકર લાગશે.

દ્ઢુ, કટિભ, સિધ્મ વગેરે કુષ્ટ રોગોથી કઠોર ચામડીવાળા અને કાબરચીતરા અંગવાળા થશે.

ધાધર, કંડુ-ખંજવાળ રોગથી વ્યાપ્ત થવાના કારણે અને કઠોર તીક્ષ્ણ નખોથી શરીર ખંજવાળવાના કારણે તેમના શરીર વિકૃત થઈ જશે. તેમની ચાલ ઊંટ જેવી અને તેમના સાંધાઓ વિષમ હશે. તેઓના હાડકા અસ્થિર અને વિભક્ત-પરસ્પરના સંશ્લેષથી રહિત હશે; તેઓ દુર્બળ, કુસંહનન, પ્રમાણહીન શરીર, કુસંસ્થાન, કુરૂપવાળા હશે. તેઓના સ્થાન, આશન, શયન અને ભોજન વગેરે ખરાબ થશે અને તેઓની રહેણીકરણી ગંદકી યુક્ત હશે. તેઓના શરીરના પ્રત્યેક અંગો અનેકવિધ વ્યાધિઓથી પીડિત હશે. તે વિહ્વળ ગતિવાળા, નિરુત્સાહી, આત્મ બળથી રહિત, વિકૃત ચેષ્ટા અને ક્રાંતિ રહિત થશે. તેઓ શીત, ઉષ્ણ, તીક્ષ્ણ, કઠોર, સ્પર્શવાળા વાયુથી ઊડતા મલિન ધૂળકણોથી અવગુઠિત-મેલના થર યુક્ત શરીર-વાળા રહેશે. તેઓ ઘણા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહવાળા, અસુખી, દુઃખભાગી, પ્રાયઃ ધર્મ શ્રદ્ધા અને સમ્યક્ત્વથી રહિત થશે, ઉત્કૃષ્ટ એક હાથ પ્રમાણ ઊંચાઈવાળા, ૧૬ અને ૨૦ વર્ષના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય-વાળા, અલ્પ આયુષ્યમાં પણ ઘણા પુત્ર-પૌત્રોવાળા તથા તેના પર અતિ સ્નેહ રાખનારા થશે. તે ગંગા-સિંધુ મહાનદી તથા વૈતાલ્ય પર્વતનો આશ્રય કરી ૭૨ બિલોમાં રહેશે. નિગોદ ભૂત(નિગોદ જીવોની જેમ સંમિલિત નિવાસવાળા) અને બીજ ભૂત (ભરતક્ષેત્રમાં મનુષ્યોના બીજ સમાન) ૭૨ બિલવાસી મનુષ્યો રહેશે.

૧૧૨ તેણં ણં ધંતે ! મણુયા કિમાહારિસ્સંતિ ?

ગોયમા ! તેણં કાલેણં તેણં સમણં ગંગાસિંધૂઓ મહાણઈઓ રહપહમિત્ત-વિત્થરાઓ અક્કસોયપ્પમાણમેત્તં જલં વોજ્ઞિહિંતિ । સે વિ ય ણં જલે બહુમચ્છ-કચ્છભાઈણ્ણે, ણો ચેવ ણં આઝબહુલે ધવિસ્સઈ ।

તણં ણં તે મણુયા સૂરુગ્ગમણમુહુત્તંસિ ય સૂરત્થમણમુહુત્તંસિ ય બિલેહિંતો ણિદ્ધાઈસ્સંતિ, બિલેહિંતો ણિદ્ધાઈત્તા મચ્છકચ્છભે થલાઈં ગાહેહિંતિ, ગાહેત્તા સીયાતવ-તત્તેહિં મચ્છકચ્છભેહિં ઈક્કવીસં વાસસહસ્સાઈં વિત્તિં કપ્પેમાણા વિહરિસ્સંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો શેનો આહાર કરશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે ગંગા-સિંધુ આ બે મહાનદીમાં રથ પ્રમાણ પહોળું અને રથના ચક્રની નાભિ-ધુંસર પ્રમાણ ઊંડું પાણી વહેશે. તે પાણીમાં માછલા, કાચબા વગેરે ઘણા થશે અને પાણી અલ્પ રહેશે. બિલવાસી તે મનુષ્યો સૂર્યોદયના સમયે અને સૂર્યાસ્તના સમયે બિલમાંથી બહાર નીકળશે. બહાર નીકળીને; મચ્છ, કચ્છને જમીન ઉપર લાવીને ખાડામાં દાટશે. રાત્રિની ઠંડી અને દિવસના તાપમાં તપાવીને (શુષ્કરસ વાળા બનાવી) તે મચ્છ-કચ્છ દ્વારા ૨૧,૦૦૦ વર્ષ સુધી જીવન નિર્વાહ કરશે.

૧૧૩ તે ણં ધંતે ! મણુયા ણિસ્સીલા ણિવ્વયા ણિગુણા ણિમ્મેરા ણિપ્પચ્ચક્કાણ-પોસોહવવાસા, ઓસણં મંસાહારા મચ્છાહારા ખુદ્ધાહારા કુણિમાહારા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા કહિં ગચ્છિહિંતિ, કહિં ઊવવજ્જિહિંતિ ?

ગોયમા ! ઓસણં ણરગ-તિરિક્ખજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જિહિંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સમયના શીલરહિત, દુરાચારી, અણુવ્રત-મહાવ્રત રહિત, ઉત્તમગુણ રહિત, કુળ મર્યાદા રહિત, પ્રત્યાખ્યાન અને પૌષ્ઠોપવાસ રહિત, માંસાહારી, મત્સ્યાહારી, તુચ્છાહારી, કુણિમાહારી-ચરબી વગેરેનો આહાર કરનારા તે મનુષ્યો મરણના સમયે મૃત્યુ પામી ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયના(છટ્ટા આરાના) મનુષ્યો પ્રાયઃ નરક ગતિ અને તિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે.

૧૧૪ તીસે ણં ભંતે ! સમાણ સીહા, વગ્ઘા, વિગા, દીવિયા, અચ્છા, તરચ્છા, પરસ્સરા, સરભસિયાલબિરાલસુણગા, કોલસુણગા, સસગા, ચિત્તગા, ચિલ્લલગા ઓસણં મંસાહારા, મચ્છાહારા, ખોદ્દાહારા, કુણિ માહારા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા કહિં ગચ્છિહિંતિ કહિં ઉવવજ્જિહિંતિ ?

ગોયમા ! ઓસણં ણરગ-તિરિક્ખજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જિહિંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સમયના માંસાહારી, મત્સ્યાહારી, ક્ષુદ્રાહારી, કુણિમાહારી એવા સિંહ, વાઘ, વરુ, દીપડા, રીંછ, તરક્ષ- વાઘની એક જાતિ, પરાશર- ગેંડો, શરભ- અષ્ટાપદ, બિલાડા, કૂતરા, જંગલી કૂતરા, ડુક્કર, સસલા, ચિત્રક, ચિલ્લગ- કૂતરાની એક જાત વગેરે પશુઓ મરણના સમયે મૃત્યુ પામીને ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયના (છટ્ટા આરાના) તે પશુઓ પ્રાયઃ નરક કે તિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે.

૧૧૫ તે ણં ભંતે ! ઢંકા, કંકા, પિલગા, મગ્ગુગા, સિહી ઓસણં મંસાહારા જાવ કહિં ગચ્છિહિંતિ કહિં ઉવવજ્જિહિંતિ ?

ગોયમા ! ઓસણં ણરગ-તિરિક્ખજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જિહિંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે સમયે માંસાહારી યાવત્ કુણિમાહારી એવા ઢંક- કાગડાની એક જાત, કંડ- લક્કડખોદ પક્ષી, પિંગલ, મુદ્રક- જલકાગડા, શિખી- મોર, વગેરે પક્ષી મરણના સમયે મૃત્યુ પામી ક્યાં જશે, ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે પક્ષીઓ પ્રાયઃ નરક અને તિર્યંચગતિમાં ઉત્પન્ન થશે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દુષમદુષમા નામના છટ્ટા આરાનું સ્વરૂપ વર્ણન છે.

દુષ્પદ્મમા નામહેતુ :- આ કાળ વિભાગમાં દુઃખ ને દુઃખ જ હોય છે, તેમાં સુખનો અભાવ હોય છે તેથી તેનું નામ દુષ્પદ્મમા પ્રસિદ્ધ થયું છે.

છટ્ટા આરાના વરસાદ અને નાશ :- સામાન્ય રીતે મેઘ—વરસાદ જગતને જીવન આપનાર, તાપનાશક અને સર્વને ઈષ્ટ હોય છે પરંતુ કાલના પ્રભાવે આ આરામાં તેની અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિ થશે. તેમાં અરસ, વિરસ, સાજી, કરીષ, ખાટા રસવાળા પાણીની, અગ્નિ જેવા દાહ કરનારા પાણીની, વિષમય પાણીની અને પર્વતોને પણ ભેદી નાંખે તેવા વજ્ર જેવા પાણીની વર્ષા થશે.

કાલ સપ્તતિ પ્રકરણ ગ્રંથમાં આ વરસાદનું કાલમાન બતાવ્યું છે. ક્ષાર, અગ્નિ, વિષ, અમ્લ અને વિદ્યુત આ પાંચ પ્રકારના મેઘ ૭-૭ દિવસ વરસશે. તે પર્વતાદિ સર્વ સ્થાનનો નાશ કરી સર્વ સ્થાનને સમાન કરી નાંખે છે. ગ્રંથાંતરમાં તો પાંચમાં આરાના ૧૦૦ વર્ષ શેષ હોય ત્યારે આ વરસાદ થશે તેમ કહ્યું છે તથા આ સમયે વસ્તુઓને ખેદાન મેદાન કરી નાંખે તેવા ભયંકર વાયરા વાશે. તે વાયુ પૃથ્વી પર રહેવા માટે ગામ, નગર, ગૃહાદિને; પહેરવા માટે વસ્ત્રાદિને; જમીનમાંથી ઉત્પન્ન થતાં ધાન્ય, ફળોને નષ્ટ પ્રાય કરી નાંખશે.

આવા ભયંકર પર્વત ભેદી વરસાદમાં કોઈ માનવ કે પશુઓ જીવી શકે નહીં પરંતુ ભરતક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવ બીજભૂત કેટલાક મનુષ્યો અને તિર્યંચોને ઉપાડી-ઉપાડીને વૈતાહ્ય પર્વતની ગુફાઓ પાસે આવેલા ૭૨ બિલોમાં મૂકી દેશે. તેના દ્વારા સંજી તિર્યંચ અને મનુષ્યોની પરંપરા ચાલશે કારણ કે ગર્ભજ જીવો માટે માતાપિતાની પરંપરા અવિચ્છિન્ન રહેવી જરૂરી છે. આ રીતે દેવ દ્વારા સંહરિત મનુષ્યો અને સ્થલચર, ખેચર વગેરે સંજી તિર્યંચોની પરંપરા ૨૧,૦૦૦ વર્ષ પર્યંત ચાલશે.

પવ્વય ગિરિ ડોંગરુત્થલભટ્ટિ :- પર્વત— પર્વ એટલે ઉત્સવ. તેને વિસ્તૃત કરે તે પર્વતો, તે પર્વતોને કીડા પર્વત પણ કહે છે. **ગિરિ પર્વત—** ગિરિ એટલે શબ્દ. જે પર્વત ઉપર લોકો રહેતા હોય, તે લોકોના શબ્દોથી પર્વત શબ્દાયમાન હોય તેવા પર્વતોને ગિરિ પર્વત કહે છે. **ડુંગર—** ડુંગર એટલે શિલા. મોટી-મોટી શિલાવાળા પર્વતોને ડુંગર કહે છે. **ઉત્થલ—** ધૂળ સમૂહના ઉત્તર સ્થાનો ટીંબાઓ અથવા ઉત્તર ટેકરીઓ. **ભ્રાષ્ટા—** ધૂળ રહિતની વિશાળ ભૂમિ.

ઓસણ્ણં ધમ્મસણ્ણા સમ્મત્ત પરિભટ્ટા :- પ્રાયઃ ધર્મ સંજ્ઞા = શ્રદ્ધા અને સમ્યક્ત્વથી પરિભ્રષ્ટ હોય છે. અહીં પ્રાયઃ શબ્દ ગ્રહણ કર્યો હોવાથી કોઈક જીવ સમ્યક્ત્વ પામી શકે છે, તેમ સમજવું.

છટ્ટા આરાના મનુષ્યના બિલસ્થાનો :- છટ્ટા આરામાં ગામ, નગરાદિનો નાશ થવાથી મનુષ્યો પોતાનું રક્ષણ કરવા ગંગા અને સિંધુ નદીઓના કાંઠાઓ ઉપર રહેલી ભેખડોમાં ગુફા જેવાં બિલ સ્થાનોમાં રહેશે. દક્ષિણાવર્તી વૈતાહ્ય પર્વતની સમીપે ગંગાનદીના બંને તટ ઉપર ૯-૯ = ૧૮ બિલો અને તે જ રીતે સિંધુનદીના બંને કિનારે ૯-૯ = ૧૮ બિલો, કુલ ૩૬ બિલોમાં દક્ષિણાર્ધ ભરતના મનુષ્યો અને તિર્યંચો રહેશે. તે જ રીતે ઉત્તરવર્તી વૈતાહ્ય પર્વતના ૩૬ બિલોમાં ઉત્તર ભરતક્ષેત્રના મનુષ્ય અને તિર્યંચો રહેશે. આ બિલો ભયંકર અને ઘોર અંધકારવાળા હશે. ચોર કારાગૃહમાં રહે તેમ મનુષ્યાદિ તેમાં રહેશે. તે મનુષ્યો દિવસના તાપ અને રાત્રિની શીત પીડાના કારણે બહાર નીકળી શકશે નહીં.

શાશ્વતી ગંગા સિંધુની હાનિ વિષયક શંકા સમાધાન :- ગંગા-સિંધુ નદી શાશ્વતી છે, તેના ઉદ્ગમ સ્થાનભૂત યુલ્લહિમવંત પર્વત પર આરાઓનું પરિવર્તન થતું નથી, તો તેમાંથી નીકળતી ગંગા-સિંધુ નદીના પાણીમાં હાનિ કેમ થાય ? અને જો તેમ થતું હોય તો તે શાશ્વત કેમ કહેવાય ?

સમાધાન :- ગંગા સિંધુ નદી યુલ્લહિમવંત પર્વતમાંથી નીકળી પ્રપાતકુંડમાં પડે અને તે કુંડમાંથી બહાર નીકળે ત્યાં સુધી ગંગાનદીના પ્રવાહમાં કિંચિત્ પણ હાનિ થતી નથી. ત્યારપછી શુભકાળના પ્રભાવે બીજી હજારો નદીઓ તેમાં મળવાથી તેનો પ્રવાહ વધતો જાય છે પરંતુ આ છટ્ટા આરામાં દુષ્ટ-કાળના પ્રભાવે બીજી નદીઓનો પ્રવાહ તેમાં મળશે નહીં, અત્યંત તાપથી આ પ્રવાહ સુકાય જશે. પરંતુ પચ્ચાદિ દ્રહમાંથી તેનો પ્રવાહ સતત વહ્યા કરશે અને સમુદ્ર સુધી અલ્પ પ્રમાણમાં પણ તે વહેતી જ રહેશે છે તે અપેક્ષાએ તે બંને નદીઓ શાશ્વત છે.

છટ્ટા આરાના મનુષ્ય-તિર્યચોની ગતિ :- છટ્ટા આરાના મનુષ્યો અને તિર્યચો પ્રાયઃ માંસાહારી, મત્સ્યાહારી, કિલષ્ટ પરિણામી થશે. તેથી તેઓ નરક અને તિર્યચ ગતિમાં જશે. પ્રાયઃ શબ્દ ગ્રહણ કર્યો હોવાથી જણાય છે કે કેટલાક મનુષ્યો ક્ષુદ્રાન્ન-તુચ્છ ધાન્યનો આહાર કરનારા અને અકિલષ્ટ અધ્યવસાય-વાળા હશે. તેવા કોઈક જીવો સ્વર્ગે પણ જશે.

સંક્ષેપમાં આ કાલમાં ભરતક્ષેત્રની સ્થિતિ અત્યંત સંકટાપન્ન, ભયંકર, હૃદયવિદારક, અનેક રોગોત્પાદક, અત્યંત શીત, તાપ, વર્ષાદિથી દુઃસહ્ય હશે.

નિગોયભૂયા :- છટ્ટા આરાના મનુષ્યોના નિવાસ સ્થાન રૂપ ૭૨ બિલ છે. તેના માટે વિશેષણરૂપે સૂત્રકારે 'નિગોયભૂયા' શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. નિગોદભૂત-નિગોદ જેવા ૭૨ બિલમાં મનુષ્યો, પશુઓ, પક્ષીઓ નિવાસ કરશે.

નિગોદ વનસ્પતિના અનંતા જીવો એક શરીરમાં સાથે રહે છે. પરંતુ પરસ્પર બાધક બનતા નથી. તે જ રીતે છટ્ટા આરાના મનુષ્યો, પશુઓ, પક્ષીઓ એક સાથે વૈતાલ્ય પર્વતના બિલરૂપ આવાસોમાં એક સાથે રહેશે પરંતુ પરસ્પર એકબીજાને બાધક બનશે નહીં. અત્યંત હર્ષ કે અત્યંત શોકજન્ય પરિસ્થિતિમાં જીવો પ્રાયઃ વૈરભાવને ભૂલીને સાથે રહે છે. શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર વર્ણિત દાવાનલના સમયે પણ હિંસક અહિંસક સર્વ પ્રકારના પશુ-પક્ષીઓ એક જ મેદાનમાં રહ્યા હતા. ત્યાં પણ સૂત્રકારે નિગોદ ભૂત શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે.

ઉત્સર્પિણી : દુઃષમદુઃષમા : પહેલો આરો :-

૧૧૬ તીસે ણં સમા઼્ એકકવીસા઼્ વાસસહસ્સેહિં કાલે વી઼્કકંતે આગમિસ્સા઼્
 ડસ્સપ્પિણી઼્ સાવણબહુલપડિવ઼્ બાલવકરણંસિ અભી઼્ણવ્વત્તે ચોદ્ધસપઢમસમયે
 અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં જાવ અણંતગુણપરિવુઢ્ઢી઼્ પરિવહ્માણે ઇત્થ ણં દૂસમદૂસમા
 ણામં સમા કાલે પડિવજ્જિસ્સ઼્ સમણાડસો !

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ! તે અવસર્પિણીકાળના છટ્ટા આરાના એકવીશ હજાર વર્ષ વ્યતીત થશે ત્યારે ઉત્સર્પિણીકાળના શ્રાવણ કૃષ્ણ પ્રતિપદાના દિવસે બાલવ નામના કરણમાં, ચંદ્ર સાથે અભિજિત નક્ષત્રનો યોગ થાય ત્યારે ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ, પ્રાણ વગેરે ચૌદ પ્રકારના કાળના પ્રથમ સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયો વૃદ્ધિ પામતા-પામતા દુષમદુષમા નામનો કાળ-પ્રથમઆરો શરૂ થશે.

૧૧૭ તીસે ણં ધંતે ! સમાણ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસણ આયારભાવપડોયારે ભવિ-
સ્સઈ ?

ગોયમા ! કાલે ભવિસ્સઈ હાહાભૂણ, ધંધાભૂણ એવં સો ચેવ દૂસમદૂસમા-વેઢ
ઓ ણેયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે ઉત્સર્પિણી કાળના પ્રથમ આરામાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમય હાહાકારમય, ચિત્કારમય થશે. તે સર્વ વર્ષાન અવસર્પિણીકાળના છટ્ટા આરાની સમાન જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઉત્સર્પિણી કાળના દુષમદુષમા નામના પ્રથમ આરાનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. આ આરામાં ઘણું દુઃખ હોય છે તેથી તે દુષમદુષમા કહેવાય છે. તે ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો હોય છે.

ઉત્સર્પિણીકાળનો પ્રારંભદિન :- શ્રાવણ વદ-૧, ગુજરાતી તિથિ પ્રમાણે અષાઢ વદ-૧ના દિવસે ઉત્સર્પિણી કાળ અને તેના પ્રથમ આરાનો પ્રારંભ થાય છે. અષાઢ પૂર્ણિમાના છેલ્લા સમયે અવસર્પિણીકાળ પૂર્ણ થાય છે. બાલવ નામના કરણ અને અભિજિત નક્ષત્રના પ્રથમ સમયે ઉત્સર્પિણી કાળનો પ્રારંભ થાય છે. આ ઉત્સર્પિણીકાળના પ્રારંભ સમયે, ચૌદ પ્રકારના કાળના પ્રારંભનો પણ પ્રથમ સમય કહેવાય છે. તે ચૌદ પ્રકારના કાળ આ પ્રમાણે છે— (૧) ઉચ્છ્વાસ અથવા નિઃશ્વાસ (૨) પ્રાણ (૩) સ્તોક (૪) લવ (૫) મુહૂર્ત (૬) અહોરાત્ર (૭) પક્ષ (૮) માસ (૯) ઋતુ (૧૦) અયન (૧૧) સંવત્સર (૧૨) યુગ (૧૩) કરણ (૧૪) નક્ષત્ર.

સમય તે કાળનો નિર્વિભાગ અંશ છે. તેમાં આદિ, અંતનો વ્યવહાર શક્ય નથી તેથી સમય કાળ ગણનાનું આદિ એકમ હોવા છતાં અહીં ચૌદ પ્રકારની કાળ ગણનામાં તેનું કથન કર્યું નથી. સમય પછીનું એકમ છે આવલિકા. તે અવ્યવહાર્ય હોવાથી તેની પણ ગણના અહીં કરી નથી. વૃત્તિકારે કહ્યું છે કે સમયસ્સ નિર્વિભાગ કાલત્વેન આદ્યન્તવ્યવહારાભાવાદ્ આવલિકાયાશ્ચ અવ્યવહારાર્થત્વેન ઉપેક્ષા ।

ઉત્સર્પિણી રૂપ મહાકાળ જે સમયે શરૂ થાય છે, તે જ સમયે તેના અવાન્તરભૂત ઉચ્છ્વાસાદિ ૧૪ કાળ વિશેષનો પણ પ્રારંભ થાય છે અને પોત-પોતાનું પ્રમાણ સમાપ્ત થતાં તે સમાપ્ત થઈ જાય છે. આ રીતે કાળના અવાન્તર એકમો પ્રારંભ સમાપ્તિ પામતા પામતા મહાકાળની સમાપ્તિ સાથે સમાપ્ત

થાય છે. મહાકાળના પ્રારંભ સાથે પુનઃ તેનો પ્રારંભ થાય છે. આ રીતે બાલવ કરણ, અભિજીત નક્ષત્રમાં ઉત્સર્પિણીકાલનો પ્રારંભ થાય છે.

વર્ષાદિનો વૃદ્ધિ ક્રમ :- ઉત્સર્પિણી કાળમાં સમયે સમયે વર્ષા, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન, સંઘયણાદિ પર્યાયો અનંતગુણ વૃદ્ધિ પામતા રહે છે. અવસર્પિણી કાળમાં જે ક્રમથી વર્ષાદિ પર્યાયો ક્ષીણ થતા હતા તે જ ક્રમથી ઉત્સર્પિણીકાળમાં તે અનંતગુણ વૃદ્ધિ પામે છે. શેષ મનુષ્યો, આહાર, ગતિ વગેરે સંપૂર્ણ વર્ષન અવસર્પિણીના છટ્ટા આરા જેવું હોય છે.

દુષમા નામનો બીજો આરો :-

૧૧૮ તીસે ણં સમાએ એકવીસાએ વાસસહસ્સેહિં કાલે વિઙ્કંતે અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં જાવ અણંતગુણપરિવુઢ્ઠીએ પરિવુઢ્ઠેમાણે પરિવુઢ્ઠેમાણે એથ ણં દૂસમા ણામં સમા કાલે પઢિવજ્જિસ્સઇ સમણાસો !

ભાવાર્થ :- તે સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયો અનંતગુણ પરિવર્ધિત થતાં ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો પહેલો આરો પૂર્ણ થશે ત્યારે 'દુષમા' નામનો બીજો આરો શરૂ થશે.

૧૧૯ તેણં કાલેણં તેણં સમણં પુક્ખલસંવટ્ટએ ણામં મહામેહે પાઠ્ઠભવિસ્સઇ ભરહપ્પ- માણમેત્તે આયામેણં, તદણુરૂવં ચ ણં વિક્ખંભબાહલ્લેણં । તએ ણં સે પુક્ખલસંવટ્ટએ મહામેહે ખિપ્પામેવ પતણતણાઇસ્સઇ, પતણતણાઇત્તા ખિપ્પામેવ પવિજ્જુયાઇસ્સઇ, પવિજ્જુયાઇત્તા ખિપ્પામેવ જુગમુસલમુટ્ઠિપ્પમાણમેત્તાહિં ધારાહિં ઓઘમેઘં સત્તરત્તં વાસં વાસિસ્સઇ, જે ણં ભરહસ્સ વાસસ્સ ભૂમિભાગં ઇંગાલભૂયં, મુમ્મુરભૂયં, છારિયભૂયં, તત્તકવેલ્લગભૂયં, તત્તસમજોઇભૂયં ણિવ્વાવિસઇ ।

ભાવાર્થ :- તે ઉત્સર્પિણી કાળના, દુષમા નામના બીજા આરાના સમયમાં પુષ્કર સંવર્તક નામનો મહામેઘ પ્રગટ થશે. તે લંબાઈ, પહોળાઈ, જાડાઈમાં ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ થશે અર્થાત્ સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રને તે વ્યાપ્ત કરશે. ક્ષણ માત્રમાં આખા ભરતક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ત થઈને તે ગર્જશે, વીજળીના ચમકારા કરશે, વિદ્યુત યુક્ત થઈને તુરત જ તે રથના ધુસર પ્રમાણ, સાંબેલા અને મુટ્ટી પ્રમાણ મોટી ધારાથી સાત રાત-દિવસ સુધી સર્વ ક્ષેત્રમાં એકસરખો (તે મેઘ) પાણીને વરસાવશે. તે વરસાદ ભરત ક્ષેત્રની અંગારમયી, મુર્મુરમયી, ક્ષારમયી, તપેલા નળીયા જેવી તપ્ત, જવાલાવાળી અગ્નિ જેવી દાહક ભૂમિને શીતળ કરશે.

૧૨૦ તંસિ ચ ણં પુક્ખલસંવટ્ટાંસિ મહામેહંસિ સત્તરત્તં ણિવઙ્કંતે સમાણંસિ એથ ણં ધીરમેહે ણામં મહામેહે પાઠ્ઠભવિસ્સઇ, જાવ સત્તરત્તં વાસં વાસિસ્સઇ, જે ણં ભરહવાસસ્સ ભૂમીએ વણ્ણં ગંધં રસં ફાસં ચ જણઇસ્સઇ ।

ભાવાર્થ :- સાત અહોરાત્ર પછી તે પુષ્કર સંવર્તક મેઘ વિરામ પામશે ત્યારે ક્ષીર મેઘ નામનો મહામેઘ પ્રગટ થશે. યાવત્ સાત અહોરાત્ર સુધી તે ક્ષીરોદક વરસાવશે. તે વરસાદ ભરત ક્ષેત્રની ભૂમિના અશુભ વર્ષાદિને શુભ બનાવી દેશે.

૧૨૧ તંસિ ચ ણં ક્ષીરમેહંસિ સત્તરત્તં ણિવઙ્ગંસિ સમાણંસિ એત્થ ણં ઘયમેહે ણામં મહામેહે પાઠ્ઠભવિસ્સઈ જાવ સત્તરત્તં વાસં વાસિસ્સઈ, જેણં ભરહસ્સ વાસસ્સ ભૂમીએ સિણેહભાવં જણસ્સઈ ।

ભાવાર્થ :- સાત અહોરાત્ર પછી તે ક્ષીરમેઘ વિરામ પામશે ત્યારે ઘૃતમેઘ નામનો મહામેઘ પ્રગટ થશે યાવત્ સાત અહોરાત્ર સુધી ઘૃતોદકને વરસાવશે. તે વરસાદ ભરતભૂમિમાં સ્નિગ્ધતા ઉત્પન્ન કરશે.

૧૨૨ તંસિં ચ ણં ઘયમેહંસિ સત્તરત્તં ણિવઙ્ગંસિ સમાણંસિ એત્થ ણં અમયમેહે ણામં મહામેહે પાઠ્ઠભવિસ્સઈ જાવ સત્તરત્તં વાસં વાસિસ્સઈ, જેણં ભરહે વાસે રુક્ક-ગુચ્છ-ગુમ્મલયવલ્લિતણપવ્વગ-હરિયઓસહિપવાલંકુરમાઈએ તણવણસ્સઈકાઈએ જણસ્સઈ।

ભાવાર્થ :- સાત અહોરાત્ર પછી તે ઘૃતમેઘ વિરામ પામશે ત્યારે અમૃતમેઘ નામનો મહામેઘ પ્રગટ થશે યાવત્ સાત અહોરાત્ર સુધી અમૃતોદકને વરસાવશે. તે વરસાદ ભરતભૂમિમાં વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વેલા, તૃણ, પર્વગ, હરિત, ઔષધિ, પલ્લવ, કૂંપળ વગેરે બાદર વનસ્પતિને ઉત્પન્ન કરશે.

૧૨૩ તંસિં ચ ણં અમયમેહંસિ સત્તરત્તં ણિવઙ્ગંસિ સમાણંસિ એત્થ ણં રસમેહે ણામં મહામેહે પાઠ્ઠભવિસ્સઈ જાવ વાસં વાસિસ્સઈ, જે ણં તેસિંં બહૂણં રુક્ક-ગુચ્છ-ગુમ્મલયવલ્લિતણપવ્વગ-હરિયઓસહિપવાલંકુરમાદીણં તિત્તકડુયકસાયઅંબિલમહુરે પંચવિહે રસવિસેસે જણસ્સઈ ।

તए ણં ભરહે વાસે ભવિસ્સઈ પરુઠ્ઠરુક્ક-ગુચ્છ-ગુમ્મલયવલ્લિતણપવ્વગ-હરિયઓસહિએ, ઉવચિયતયપત્તપવાલંકુરપુષ્પફલસમુઙ્ગે, સુહોવભોગે યાવિ ભવિસ્સઈ।

ભાવાર્થ :- સાત અહોરાત્ર પછી તે અમૃતમેઘ વિરામ પામશે ત્યારે રસમેઘ નામનો મહામેઘ પ્રગટ થશે યાવત્ સાત અહોરાત્ર સુધી રસોદકને વરસાવશે. તે વરસાદ ભરતક્ષેત્રના ઉત્પન્ન થયેલા અનેક વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વેલા, તૃણ, પર્વગ, હરિત, ઔષધિ, પલ્લવ, કૂંપળાદિમાં તીખો, કડવો, કષાયેલો, ખાટો અને મીઠો એમ પાંચ પ્રકારના રસ ઉત્પન્ન કરશે.

ત્યારપછી ભરતક્ષેત્ર, ઉગેલા વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વેલા, તૃણ, પર્વગ, હરિત, ઔષધિ, ઉપચિત-પુષ્ટ છાલ, પલ્લવ, અંકુર, પુષ્પ, ફળથી સમુદિત અને સુખોપભોગ્ય બનશે.

૧૨૪ તદ્દં પાણં મણુયા ભરહં વાસં પરૂઠરુક્ષગુચ્છગુમ્મલયવલ્લિતણ-
પવ્વયહરિયઓસહીયં, ઉવચિયતયપત્તપવાલંકુરપુપ્ફફલસમુદ્દયં, સુહોવભોગં જાયં
ચાવિ પાસિહિંતિ, પાસિત્તા બિલેહિંતો ણિદ્ધાઇસ્સંતિ, ણિદ્ધાઇત્તા હદ્ધુતુટ્ટા અણ્ણમણં
સદ્દાવિસ્સંતિ સદ્દાવિતા એવં વદિસ્સંતિ- જાણં પાણુપ્પિયા ! ભરહે વાસે પરૂઠ
રુક્ષગુચ્છ જાવ સુહોવભોગે, તં જે પાણુપ્પિયા ! અમ્હં કેદ્દ અજ્જપ્પભિદ્ધ અસુભં
કુણિમં આહારં આહારિસ્સદ્ધ, સે પાણં અણેગાહિં છાયાહિં વજ્જણિજ્જે ત્તિ કટ્ટુ સંઠિદ્ધં
ઠવેસ્સંતિ, ઠવેત્તા ભરહે વાસે સુહંસુહેણં અભિરમમાણા-અભિરમમાણા
વિહરિસ્સંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે બિલવાસી મનુષ્યો ભરતક્ષેત્રને ઉગેલા વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વેલા, તૃણ, પર્વગ, હરિત, ઔષધિ, ઘાલ, પલ્લવ, અંકુર, પુષ્પ, ફળથી સંયુક્ત, સમુદ્ધિ અને સુખોપભોગ્ય થયેલું જોશે, તે જોઈને બિલમાંથી બહાર નીકળશે, બહાર નીકળીને હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઈને એકબીજાને બોલાવશે, પરસ્પર વિચાર વિનિમય કરશે અને પરસ્પર કહેશે, હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતક્ષેત્રમાં વૃક્ષ, ગુચ્છ વગેરે સુખોપભોગ્ય થઈ ગયા છે, તો હે દેવાનુપ્રિયો ! આજથી આપણામાંથી કોઈ અશુભ માંસાહાર કરશે તેની સાથે પંકિતમાં બેસી ભોજન કરવું અને તેનો સ્પર્શ કરવો કે તેના પડછાયાનો સ્પર્શ પણ વર્જનીય ગણાશે, તેવો નિર્ણય કરીને ભરતક્ષેત્રમાં સુખપૂર્વક રહેશે.

૧૨૫ તીસે પાણં ભંતે ! સમાણં ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસણ આયારભાવપડોયારે ભવિસ્સદ્ધ ?
ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે ભવિસ્સદ્ધ જાવ સે જહાણામણ આલિંગ-
પુક્કરેદ્ધ વા, મુદ્ધંગપુક્કરેદ્ધ વા જાવ ણાણાવિહ પંચવણ્ણેહિં મણીહિં તણેહિં ય
ઉવસોભિણ, તં જહા — કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે કાળમાં ઉત્સર્પિણીકાળના દુઃખમા નામના બીજા આરામાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ, રમણીય અને ઢોલકના ચર્મ મદિત ભાગ જેવો સમતલ થશે યાવત્ અનેક પ્રકારના પંચરંગી મણિઓથી તેમજ કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ તૃણ વનસ્પતિઓથી સુશોભિત થશે.

૧૨૬ તીસે પાણં ભંતે સમાણં મણુયાણં કેરિસણ આયારભાવપડોયારે ભવિસ્સદ્ધ ?

ગોયમા ! તેસિ પાણં મણુયાણં છવ્વિહે સંઘયણે, છવ્વિહે સંઠાણે, બહૂદ્ધિઓ રયણીઓ ઉદ્ધં ઉચ્ચત્તેણં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં સાદરેણં વાસસયં આડયં

પાલેહિંતિ, પાલેત્તા અપ્પેગ્ગયા ગિરયગામી જાવ ણ સિજ્ઞંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે સમયે મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યોને છ પ્રકારના સંહનન, છ પ્રકારના સંસ્થાન હશે. તેઓની ઊંચાઈ અનેક હાથની હશે. તેઓનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક સો વર્ષનું હશે. આયુષ્યને ભોગવીને કેટલાક નરકગતિ યાવત્ કેટલાક દેવગતિમાં જશે પરંતુ કોઈપણ જીવ સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થશે નહીં.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉત્સર્પિણી કાળના દુષમા નામના બીજા આરાનું વર્ણન છે. આ આરામાં દુઃખ હોય છે પણ અતિશય દુઃખ નથી. આ આરો ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો છે. આ આરો અવસર્પિણીના પાંચમાં આરા સદશ હોય છે અર્થાત્ મનુષ્ય, તેની ઊંચાઈ, આયુષ્ય, જમીનની સરસતા વગેરે પાંચમા આરા તુલ્ય હોય છે. દુઃખમદુષમાકાલમાં થયેલી જમીનની રુક્ષતા દૂર કરવા પાંચ પ્રકારના મેઘ વરસે છે.

ઉત્સર્પિણીકાલના પાંચ મેઘ :-

	મહામેઘનું નામ	પાણીના	માપ ગુણ	કાળ	સમય સ્થિતિ	વર્ષા-ફળ
૧	પુષ્કર સંવર્તક	પ્રશસ્ત પાણી	ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ	૭ રાત્રિ દિવસ	ઉત્સર્પિણી કાળનો બીજો આરો	પૃથ્વીની દાહકતાનું શમન કરે.
૨	ક્ષીર મેઘ	દૂધ તુલ્ય પાણી	"	"	"	પૃથ્વીમાં શુભ વર્ણાદિ ઉત્પન્ન કરે.
૩	ઘૃતમેઘ	ઘી તુલ્ય પાણી	"	"	"	પૃથ્વીને સ્નિગ્ધ બનાવે.
૪	અમૃતમેઘ	અમૃત તુલ્ય પાણી	"	"	"	વનસ્પતિ ઉત્પન્ન કરે.
૫	રસમેઘ	પાંચ રસવાળું પાણી	"	"	"	વનસ્પતિમાં પંચવિધ રસ ઉત્પન્ન કરે.

જ સિદ્ધાંતિ :- ઉત્સર્પિણીકાલના આ બીજા આરામાં કોઈ જીવ સિદ્ધ થતા નથી. ઉત્સર્પિણીકાલનો બીજો આરો, અવસર્પિણીકાલના પાંચમાં આરા જેવો જ હોય છે. અવસર્પિણીકાલના પાંચમાં આરામાં પાંચ ગતિ કહી છે અને અહીં ઉત્સર્પિણીકાલના બીજા આરામાં સિદ્ધ ગતિનો નિષેધ કર્યો છે. અવસર્પિણીકાલના ચોથા આરામાં તીર્થકર વિદ્યમાન હોય છે. પાંચમાં આરામાં તેનું શાસન હોય છે. તેથી ચોથા આરામાં જન્મેલી વ્યક્તિ પાંચમાં આરામાં સિદ્ધ થઈ શકે છે. પરંતુ ઉત્સર્પિણીકાલના બીજા આરામાં તીર્થકર કે તીર્થકરનું શાસન વિદ્યમાન હોતું નથી. તેથી આ આરામાં કોઈ સિદ્ધ થતાં નથી.

ઉત્સર્પિણી કાળના બીજા આરામાં રાજ્ય વ્યવસ્થાદિ પ્રવર્તન :- અવસર્પિણીના છટ્ટા અને ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ આરામાં બિલવાસી મનુષ્ય હોય છે. તેઓમાં રાજ્યાદિ વ્યવસ્થા હોતી નથી. બીજા આરામાં પાંચ પ્રકારના વરસાદના કારણે જમીન રસવતી બનતા, વનસ્પતિ ઉગવાથી બિલવાસી મનુષ્યો બહાર નીકળી, અન્ય ક્ષેત્રોમાં વિચરવા લાગે છે. તે સમયે નગરાદિ વ્યવસ્થા અને રાજ્ય વ્યવસ્થાદિ અસ્તિત્વમાં આવે છે. નગરાદિ વ્યવસ્થા માટે વૃત્તિકારે ત્રણ કારણ દર્શાવ્યા છે— (૧) કોઈ વ્યક્તિને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થાય અને તે જ્ઞાનના આધારે રાજનીતિ આદિ શરૂ કરે (૨) ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવ કોઈ મનુષ્યને પ્રેરણા-જ્ઞાનાદિ આપી તે વ્યવસ્થા શરૂ કરાવે અથવા (૩) કાલાનુભવ જનિત નિપુણતાથી આ વ્યવસ્થા શરૂ થાય છે. જેમ વૃક્ષાદિને જોઈને બિલવાસી મનુષ્યો સ્વયં સ્ફૂરણાથી જ માંસાહારનો ત્યાગ અને માંસાહાર કરનાર સાથે વ્યવહાર ન રાખવાની નીતિ અપનાવે છે, તેમ કાલપ્રભાવે સર્વ વ્યવસ્થા ગોઠવાય જાય છે. કાલસપ્તતિ ગ્રંથમાં બીજા આરામાં નગરાદિ વ્યવસ્થા કરનાર કુલકર થશે તમે કહ્યું છે.

દુષમસુષમા નામનો ત્રીજો આરો :-

૧૨૭ તીસે જં સમાઁ એકકવીસાઁ વાસસહસ્સેહિં કાલે વીઙ્કંતે અણંતેહિં વણ્ણ- પજ્જવેહિં જાવ પરિવઢ્ઢેમાણે-પરિવઢ્ઢેમાણે એથ્થ જં દુસ્સમસુસમા જામં સમા કાલે પઢિવજ્જિસ્સઙ્ગ સમણાસો !

ભાવાર્થ :- તે સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયો ક્રમશઃ પરિવર્ધિત થતાં-થતાં જ્યારે ૨૧,૦૦૦ વર્ષનો બીજો આરો વ્યતીત થશે ત્યારે દુષમસુષમા નામ ત્રીજા આરાનો પ્રારંભ થશે.

૧૨૮ તીસે જં ધંતે ! સમાઁ ધરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસાઁ આયારભાવપડોયારે ધવિસ્સઙ્ગ? ગોયમા ! બહૂસમરમણિજ્જે ધૂમિધાગે ધવિસ્સઙ્ગ, સે જહાણામઁ આલિંગપુક્કરેઙ્ગ વા જાવ કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે કાળમાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે કાળમાં ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને રમણીય હશે. તે ઢોલકના ચર્મમઢિત ભાગ જેવો સમતલ હશે. યાવત્ તે અનેક પ્રકારના કૃત્રિમ-અકૃત્રિમ તૃણ વનસ્પતિઓથી સુશોભિત હશે.

૧૨૨ તેસિ ણં ભંતે ! મણુયાણં કેરિસણ આયારભાવપડોયારે ભવિસ્સઈ ?

ગોયમા ! તેસિ ણં મણુયાણં છવ્વિહે સંઘયણે, છવ્વિહે સંઠાણે, બહૂં ધણૂં ઉઠ્ઠું ઉચ્ચત્તેણં, જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડીઆડયં પાલેહિંતિ, પાલેત્તા અપ્પેગઈયા ણિરયગામી જાવ સવ્વદુક્ખાણં અંતં કરેહિંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યોને છ પ્રકારના સંહનન અને સંસ્થાન હશે. તેઓના શરીરની ઊંચાઈ અનેક ધનુષ્ય પ્રમાણ હશે. તેઓનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ એક પૂર્વકોટિનું હશે. આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને કેટલાક નરકગતિમાં જશે યાવત્ કેટલાક સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે.

૧૩૦ તીસે ણં સમાણ તઓ વંસા સમુપ્પજ્જિસ્સંતિ, તં જહા- તિત્થયરવંસે, ચક્કવટ્ટિવંસે દસારવંસે । તીસે ણં સમાણ તેવીસં તિત્થયરા, એક્કારસ ચક્કવટ્ટી, ણવ બલદેવા, ણવ વાસુદેવા સમુપ્પજ્જિસ્સંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળમાં ત્રણ વંશ ઉત્પન્ન થશે. (૧) તીર્થંકર વંશ (૨) ચક્રવર્તી વંશ અને (૩) દશાઈ વંશ- બળદેવ વાસુદેવ વંશ. તે કાળમાં ત્રેવીસ તીર્થંકર, અગિયાર ચક્રવર્તી અને નવ બળદેવ, નવ વાસુદેવ ઉત્પન્ન થશે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઉત્સર્પિણી કાળના દુષ્પ્રમાણના નામના ત્રીજા આરાનું સ્વરૂપ દર્શન છે. આ આરો ૪૨,૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનો હોય છે. આ આરો પ્રતિલોમપણે અવસર્પિણીના ચોથા આરા જેવો જ હોય છે.

ઉત્સર્પિણીકાલમાં પ્રથમ તીર્થંકરની ઉત્પત્તિ- આ આરાના પ્રથમ સમયથી ૮૯ પક્ષ અર્થાત્ ૩ વર્ષ અને સાડા આઠ મહિના વ્યતીત થયા પછી પ્રથમ તીર્થંકર જન્મ ધારણ કરે છે. આ પ્રથમ તીર્થંકરની ઊંચાઈ, વર્ણ, આયુ વગેરે અવસર્પિણી કાલના ચોવીસમા તીર્થંકરની સમાન જ હોય છે. તે રીતે ક્રમશઃ ત્રેવીસ તીર્થંકરો થાય છે. તીર્થંકરો વચ્ચેનું અંતર પણ અવસર્પિણી કાલના તીર્થંકરોની સમાન સમજવું. જે જે તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિ અવસર્પિણીકાલમાં જે આરાનો જેટલો કાળ બાકી રહે છે, તે જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીકાલમાં તે તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિ તે આરાનો તેટલો કાળ વ્યતીત થયા પછી સમજવી.

ઉત્સર્પિણીના સુષ્પ્રમાણ આરા :-

૧૩૧ તીસે ણં સમાણ સાગરોવમકોડાકોડીણ બાયાલીસાણ વાસસહસ્સેહિં ઋણિયાણ કાલે વીઠ્ઠકંતે અણંતેહિં વણ્ણપજ્જવેહિં જાવ અણંતગુણપરિવુટ્ટીણ પરિવટ્ટેમાણે

પરિવહેમાણે એથ ણં સુસમદૂસમા ણામં સમા કાલે પડિવજ્જિસ્સઇ સમણાસો !

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ગૌતમ ! તે સમયે અનંત વર્ષાદિ પર્યાયો પરવર્ધિત થતાં થતાં જ્યારે ૪૨ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનો ત્રીજો આરો પૂર્ણ થશે ત્યારે સુષમદુષમા નામના યોથા આરાનો પ્રારંભ થશે.

૧૩૨ સા ણં સમા તિહા વિભજિસ્સઇ તં જહા- પઢમે તિભાગે, મજ્ઙિમે તિભાગે, પચ્છિમે તિભાગે ।

ભાવાર્થ :- તે કાળ ત્રણ ભાગોમાં વિભક્ત થશે, તે આ પ્રમાણે છે- પ્રથમ તૃતીય ભાગ, મધ્યમ તૃતીય ભાગ અને અંતિમ તૃતીય ભાગ.

૧૩૩ તીસે ણં ભંતે ! સમાએ પઢમે તિભાએ ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસાએ આયારભાવપડોયારે ભવિસ્સઇ ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે જાય ભવિસ્સઇ । મણુયાણં જા ચેવ ઓસપ્પિણીએ પચ્છિમે તિભાગે વત્તવ્વયા સા ભાણિયવ્વા, કુલગરવજ્જા ઉસભસામિવજ્જા । તીસે ણં સમાએ પઢમે તિભાએ રાયધમ્મે જાવ ધમ્મચરણે ય વોચ્છિજ્જિસ્સઇ ।

તીસે ણં સમાએ મજ્ઙિમપચ્છિમેસુ તિભાગેસુ જા પઢમમજ્ઙિમેસુ વત્તવ્વયા ઓસપ્પિણીએ સા ભાણિયવ્વા । સુસમા તહેવ, સુસમાસુસમાવિ તહેવ જાવ છવ્વિહા મણુસ્સા અણુસજ્જિસ્સંતિ જાવ સણિચ્ચારી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે કાળના પ્રથમ ત્રિભાગમાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને રમણીય હશે. અવસર્પિણી કાળના સુષમ-દુઃષમ નામના ત્રીજા આરાના અંતિમ તૃતીય વિભાગમાં મનુષ્યોના સ્વરૂપનું જેવું વર્ણન કર્યું છે, તેમાંથી કુલકર અને ઋષભદેવ સ્વામીના વર્ણનને છોડીને, શેષ સર્વ વર્ણન આ આરાના મનુષ્યોનું પણ સમજવું. તે કાળના પ્રથમ ત્રિભાગમાં રાજધર્મ, યાવત્ ચારિત્રધર્મ વિચ્છિન્ન થશે. આ કાળના મધ્યમ અને અંતિમ ત્રિભાગની વક્તવ્યતા, અવસર્પિણીકાળના પ્રથમ અને મધ્યમ ત્રિભાગની જેવી સમજવી જોઈએ. સુષમા અને સુષમસુષમાકાળ પણ તે જ પ્રમાણે છે. છ પ્રકારના મનુષ્યો આદિનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઉત્સર્પિણી કાળના સુષમદુષમા નામના યોથા આરાનું સ્વરૂપ વર્ણન છે. આ આરો અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાની જેમ બે કોડાકોડી સાગરોપમનો છે. આ આરાના ત્રણ વિભાગમાંથી

પ્રથમ વિભાગનું સંપૂર્ણ વર્ણન અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના અંતિમ ત્રિભાગની સમાન છે. તે સમાનતામાં જે તફાવત છે તેનો ઉલ્લેખ સૂત્રકારે કુલગરવજ્જા, ઉસભસામિવજ્જા શબ્દથી કર્યો છે.

ઉસભસામિવજ્જા :- ઋષભ દેવ સ્વામીને વર્જિને.. તેની વ્યાખ્યા બે રીતે કરવામાં આવે છે. અવસર્પિણી-કાલના વર્ણનમાં, ત્રીજા આરામાં થયેલા ઋષભદેવ સ્વામીએ પુરુષોની ૭૨ કળા, સ્ત્રીઓની ૬૪ કળા, શિલ્પો, કૃષિ વિદ્યા, લેખન વિદ્યા આ સર્વ શીખવાડ્યું, તે પ્રમાણે વર્ણન છે. પ્રસ્તુત યોથા આરાના વર્ણનમાં અંતિમ તીર્થકર શિલ્પાદિ શીખવાડે તેમ કહેવું ઉચિત નથી. પૂર્વ પ્રવૃત્ત શિલ્પો, પાકાદિ ક્રિયાઓની અનુવૃત્તિ જ હોય છે માટે ઋષભદેવને વર્જિને અર્થાત્ ઋષભદેવ સ્વામીની જેમ શિલ્પો, કળાઓ શીખવવી તેવું વર્ણન ન કરવું અથવા અવસર્પિણીના ત્રીજા આરામાં એક પ્રથમ તીર્થકર ઋષભદેવ થયા તેમ ઉત્સર્પિણીના યોથા આરામાં એક ભદ્રકૃત નામના ચોવીશમા તીર્થકર થશે. માટે 'ઋષભદેવ સ્વામી'ના નામ પૂર્વકનું કથન ન કરવું અને ભદ્રકૃત સ્વામી એવા નામથી કથન કરવાનું સૂચન છે.

કુલગરવજ્જા :- કુલકરને વર્જિને. અવસર્પિણીકાળમાં અંતિમ ત્રિભાગમાં કુલકર થાય છે. તેઓ કુલમાનવ સમૂહોની રચના કરે છે. તેવી કુલ વ્યવસ્થા ઉત્સર્પિણીના યોથા આરામાં કુલકરોએ કરવાની રહેતી નથી. તે સર્વ વ્યવસ્થા પૂર્વકાળથી ચાલુ જ હોય છે, તે અપેક્ષાએ સૂત્રકારે "કુલકર વર્જિને" તેવું કથન કર્યું છે. કેટલાક આચાર્યઓનું કથન છે કે—

અળ્ણે પઠંતિ તં જહા-તીસે ણં સમાણ પઠમે તિભાણ ઇમે પળ્ણરસ કુલગરા સમુપ્પજ્જિસ્સંતિ તં જહા- સુમઈ, પડિસ્સુઈ, સીમંકરે, સીમંધરે, ખેમંકરે, ખેમંધરે, વિમલવાહણે, ચક્ખુમં, જસમં, અભિચંદે, ચંદાભે, પસેણઈ, મરુદેવે, ણાખી, ઉસભે, સેસં તં ચેવ દંઢણીઈઓ પડિલોમાઓ ણેયવ્વાઓ।

તે કાલના પ્રથમ ત્રિભાગમાં પંદર કુલકર થશે— (૧) સુમતિ (૨) પ્રતિશ્રુતિ (૩) સીમંકર (૪) સીમંધર (૫) ક્ષેમંકર (૬) ક્ષેમંધર (૭) વિમલવાહન (૮) ચક્ષુષ્માન (૯) યશસ્વાન (૧૦) અભિચંદ્ર (૧૧) ચંદ્રાભ (૧૨) પ્રસેનજિત (૧૩) મરુદેવ (૧૪) નાભિ (૧૫) ઋષભ. શેષ વર્ણન તે જ પ્રમાણે જાણવું.

ઠાણાંગ સૂત્રમાં આગામી ચોવીસીના સાત કુલકરનો નામોલ્લેખ છે. (૧) મિત્તવાહન (૨) સુભૂમ (૩) સુપ્રભ (૪) સ્વયંપ્રભ (૫) દત્ત (૬) સુધર્મ (૭) સુભંધુ.

ઉત્સર્પિણીના યોથા આરાના પ્રથમ વિભાગમાં કુલકરોના અસ્તિત્વને સ્વીકારનારાઓના મતે આ કુલકરો ત્રણ પ્રકારની દંડનીતિનો પ્રયોગ કરે છે. આ ત્રિવિભાગમાં રાજધર્મ, ગણધર્મ આદિ નાશ પામે છે. ૨૪મા તીર્થકરના નિર્વાણ પછીનો કાળ મિશ્રકાળ હશે, તે સમયે કલ્પવૃક્ષ ફળ આપવાનો પ્રારંભ કરશે પણ તેનું પ્રમાણ હજી અલ્પ હોવાથી પ્રથમના કુલકર ત્રણે દંડનીતિનો ઉપયોગ કરશે તત્પશ્ચાત્ કાળક્રમે લોકો ભદ્ર પ્રકૃતિના થતાં જશે, કલ્પવૃક્ષો વધુ ફળદાયી થતાં જશે તેમ બે દંડનીતિ અને પછી એક દંડનીતિ કુલકરો અજમાવશે. યોથા આરાનો અંતિમ ત્રીજા ભાગનો, અંતિમ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ પૂર્ણ થાય ત્યારે સર્વ મનુષ્યો અહમિન્દ્રત્વને પ્રાપ્ત કરશે. તાત્પર્ય એ છે કે અરિષ્ટનામક બારમા ચક્રવર્તીના કુળમાં ઉત્પન્ન કુલકરો રાજધર્માદિ નાશ પામ્યા પછી હકારાદિ દંડનીતિ દ્વારા સમાજ વ્યવસ્થા કરશે. આ

આરાના ત્રણે વિભાગનું શેષ વર્ણન અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના તે તે વિભાગ જેવું જ જાણવું.

રાયધમ્મે :- આ ત્રીજા આરાના પ્રથમ વિભાગમાં રાજ્યધર્મ નાશ પામશે. અહીં ગણધર્મ, પાપંડ ધર્મ, રાજધર્મ, જાતતેજ-અગ્નિ અને ચારિત્ર ધર્મમાંથી મધ્યના રાજધર્મના ગ્રહણથી પૂર્વના બે અને પછીનો એક, એમ ત્રણે ધર્મનું ગ્રહણ થઈ જાય છે અર્થાત્ ત્રિભાગમાં ગણાદિ ધર્મો નાશ પામે છે.

સુસમા તહેવ, સુસમાસુસમાવિ :- આ ઉત્સર્પિણીકાલના પાંચમા છટ્ટા આરાનું અતિદેશાત્મક વર્ણન છે. સુષમા નામનો પાંચમો આરો અને સુષમસુષમા નામનો છટ્ટો આરો ક્રમશઃ અવસર્પિણીકાલના બીજા અને પહેલા આરાની સમાન હોય છે. તેનું સંપૂર્ણ કથન પૂર્વવત્ જાણવું.

॥ વક્ષસ્કાર-૨ સંપૂર્ણ ॥

અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીના છ આરા :-

અવસર્પિણી		નામ હેતુ	કાળમાન	આયુષ્ય	ઉંચાઈ	પાંસળી	સહનન	સંસ્થાન
આરા ક્રમ	આરાનું નામ							
૧	સુષમ સુષમા	અતિ સુખમય	૪ કોડાકોડી સાગરોપમ	૩ પલ્યો.	૩ ગાઉ	૨૫૬	વજ્ર ઋષભ	સમ ચતુસ
૨	સુષમા	સુખમય	૩ કોડાકોડી સાગરોપમ	૨ પલ્યો.	૨ ગાઉ	૧૨૮	વજ્ર ઋષભ	સમ ચતુસ
૩	સુષમ- દુષમા ૧, ૨, વિભાગ ત્રીજો વિભાગ	સુખમય	૨ કોડાકોડી સાગરોપમ	૧ પલ્યો.	૧ ગાઉ	૬૪	વજ્ર ઋષભ	સમ ચતુસ
		સુખ દુખમય મિશ્ર		અસંખ્યાત વર્ષ સંખ્યાત વર્ષ [કોડપૂર્વ]	૧ ગાઉથી ૫૦૦ ધનુ.	છ સહનન	છ સંસ્થાન	
૪	દુષમ સુષમા	દુઃખ વધુ સુખ થોડું	૪૨૦૦૦ ન્યૂન ૧ કોડાકોડી સાગરોપમ	કોડપૂર્વ અંતમાં સાધિક ૧૦૦ વર્ષ	૫૦૦ ધનુ. અંતમાં અનેક હાથ	૩૨	છ સહનન	છ સંસ્થાન
૫	દુષમા	દુઃખમય	૨૧૦૦૦ વર્ષ	સાધિક ૧૦૦ વર્ષ અંતમાં ૨૦ વર્ષ	અનેક હાથ અંતમાં ૧ હાથ	૧૬	છ સહનન	છ સંસ્થાન
૬	દુષમ દુષમા	અતિ દુઃખમય	૨૧૦૦૦ વર્ષ	૨૦ વર્ષ ૧૬ વર્ષ	૧ હાથ મૂઠા હાથ	૮	છેવટ સં.	હુંડ સં.

આહારે ચ્છા	આહાર પ્રમાણ	સંતાન પાલન	ગતિ	જૈનધર્મ અન્ય ધર્મ	શ્લાઘનીય પુરુષો	જીવન નિર્વાહ કળા	રાજ્યા વ્યવસ્થા	અગ્નિ	ઉત્સર્ષિણી	
									આરાના નુ નામ	આરા ક્રમ
૩ દિવસે	તુવેર પ્રમાણ	૪૯ દિવસ	દેવ	ધર્મ નથી. સમ્યક્ત્વ સંભવે	નથી	નથી. કલ્પવૃક્ષ થી નિર્વાહ	નથી	નથી	સુષમ સુષમા	૬
૨ દિવસે	બોર પ્રમાણ	૬૪ દિવસ	દેવ	ધર્મ નથી. સમ્યક્ત્વ સંભવે	નથી	નથી. કલ્પવૃક્ષ થી નિર્વાહ	નથી	નથી	સુષમા	૫
૧ દિવસે	આંબળા પ્રમાણ	૭૯ દિવસ	દેવ	ધર્મ નથી. સમ્યક્ત્વ સંભવે	નથી	નથી કલ્પવૃક્ષથી જીવન નિર્વાહ	નથી	નથી	સુષમ દુષમ રજો ત્રીજો વિભાગ	૪
પ્રતિદિન	અનિયત	અનિયત	૪ ગતિ + મોક્ષ ગતિ	જૈન ધર્મ અન્ય ધર્મ છે	તીર્થંકર ૧લા/૨૪મા ← ચક્રવર્તી → ૧૫લા/૧૨મા	અસિ મસિ કૃષિ કળા	૧૫ કુલકર + રાજા	છે	પ્રથમ વિભાગ	
અનિયત	અનિયત	અનિયત	૪ ગતિ + મોક્ષ ગતિ	જૈન ધર્મ, અન્ય ધર્મ છે	૨૩ તીર્થંકર ૧૧ ચક્રવર્તી ૯ બળદેવ ૯ વાસુદેવ ૯ પ્રતિ વાસુદેવ	"	રાજ્ય વ્યવસ્થા છે	છે	દુષમ સુષમા	૩
"	"	"	૪ ગતિ ← + → મોક્ષ ←	"	નથી	"	"	છે	દુષમા	૨
"	"	"	પ્રાયઃ નરક તિર્યચ	નથી	નથી	નથી. માંસાહાર થી નિર્વાહ	નથી	નથી	દુષમ દુષમા	૧

ત્રીજો વક્ષસ્કાર

પરિચય

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં ચક્રવર્તી ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ-છ વિભાગ ઉપર વિજય મેળવે છે, તેનું વર્ણન છે.

ભરતક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી કાળમાં ૧૨ ચક્રવર્તી થાય છે. તેઓ ચૌદ રત્ન, નવનિધિ અને સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રના સ્વામી હોય છે. ભરતક્ષેત્રમાં કાળનું પરિવર્તન થયા કરે છે. તેમાં અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા આરાના અંતભાગમાં પ્રથમ તીર્થંકર થાય ત્યારે પ્રથમ ચક્રવર્તી પણ થાય છે. જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રનું તથા તેમાં થતાં કાળ પરિવર્તનનું વર્ણન પ્રથમ-બીજા વક્ષસ્કારમાં પૂર્ણ કરી, સૂત્રકાર આ વક્ષસ્કારમાં ચક્રવર્તીનું વર્ણન કરે છે.

ચક્રવર્તી :- જે વ્યક્તિ ચક્રને અનુસરતા ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવી, તેનું આધિપત્ય ભોગવે તે ચક્રવર્તી કહેવાય છે.

ચક્રવર્તી તીર્થંકરની જેમજ ઉત્તમ જાતિ, ગોત્ર અને રાજકુળમાં જ જન્મ ધારણ કરે છે. ચક્રવર્તીની માતા તીર્થંકરની માતાની જેમ ૧૪ સ્વપ્નાઓ જુએ છે પણ તે સ્વપ્નાઓ તીર્થંકરની માતાના સ્વપ્ના કરતાં કાંઈક ઝાંખા હોય છે. ચક્રવર્તી કળાચાર્યની હાજરી માત્રથી શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર તથા સમસ્ત કળાઓમાં વિશારદ થાય છે.

તેઓ પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન અને ૧૦૦૮ ઉત્તમ લક્ષણયુક્ત હોય છે. તેમના વક્ષઃસ્થળ ઉપર દક્ષિણવર્ત રોમરાજીથી બનેલું શ્રીવત્સનું ચિહ્ન હોય છે. ૨૦૦૦ દેવો તેના અંગ રક્ષક(બોડી ગાર્ડ) હોય છે.

આ ચક્રવર્તી યથાયોગ્ય સમયે રાજ્યગાદી ઉપર આવે છે અને માંડલિક રાજા બને છે. ચક્રવર્તી પ્રગટ થયા પછી ચક્રવર્તીની પૂજા કરે તેનો મહોત્સવ ઉજવે તત્પશ્ચાત્ વિજય યાત્રાનો પ્રારંભ કરે છે.

ચક્રવર્તી જે જે ક્ષેત્રમાં વિજય માટે જાય છે. તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવ-દેવીઓને અદ્ભુત તપની આરાધના દ્વારા આધીન કરે છે અને તે ક્ષેત્ર પર વિજય મેળવે છે.

આ રીતે તે ક્રમશઃ ત્રણ તીર્થ, ગંગા-સિંધુ નદી, ચાર નિષ્કૂટ(ખૂણાના ભાગ) વૈતાલ્ય પર્વત, તિમિસ્રા અને ખંડ પ્રપાત ગુફા તેમજ નવનિધિ પર વિજય મેળવે છે.

ચક્રવર્તી વિજય યાત્રાના પ્રારંભથી અંત સુધીમાં કુલ ૧૩ અદ્ભુત તપની આરાધના કરે છે. યથા— (૧-૩) ત્રણ તીર્થના દેવો, (૪-૫) ગંગા-સિંધુ દેવી, (૬) વૈતાલ્ય ગિરિકુમાર દેવ, (૭-૮) કૃતમાલ અને

નૃતમાલ દેવ, (૯) યુલ્લહિમવંત ગિરિદેવ, (૧૦) વિદ્યાધર રાજાઓ, (૧૧) નવનિધિના નિમિત્તે, (૧૨) રાજ્યપ્રવેશ (૧૩) ચક્રવર્તીપણાના અભિષેક સમયે. બે ગુફાઓના દ્વાર ખોલતી વખત બે અક્રમ સેનાપતિ કરે છે. આ રીતે છ ખંડની સિદ્ધિ માટે કુલ ૧૫ અક્રમ કરવામાં આવે છે. તીર્થંકર ચક્રવર્તીઓને પ્રકૃષ્ટ પુણ્યપ્રકૃતિના કારણે છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવવા અક્રમ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. સંકલ્પ માત્રથી તે તે અધિષ્ઠાયક દેવો તીર્થંકરને વશ થઈ જાય છે.

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં પ્રસંગોચિત રૂપે ચક્રવર્તીની સ્નાનવિધિ, ચક્રવર્તીના શરીર-ગુણોનું વર્ણન, ચક્રવર્તીના રથ, ધનુષ્ય, બાણ, ચક્ર પૂજા વિધિ, પુત્ર જન્મ મહોત્સવ, ચક્રવર્તીનો નગર પ્રવેશ, મહાભિષેક, કિરાત જાતીય મનુષ્યો વગેરેનું તાદૃશ વર્ણન જોવા મળે છે.

આ વર્ણન આ અવસર્પિણીના પ્રથમ તીર્થંકરના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીના નામથી કર્યું છે. ભરત ચક્રવર્તીને અરીસાભુવનમાં કૈવલ્ય પ્રાપ્તિ અને તેના મોક્ષગમન પર્યતનું સંપૂર્ણ વર્ણન છે.

શ્રીજે વક્ષસ્કાર

વિનીતા રાજધાની :-

૧ સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- ભરહે વાસે, ભરહે વાસે ?

ગોયમા ! ભરહે ણં વાસે વેયઙ્કુસ્સ પ્વયસ્સ દાહિણેણં ચોદ્દસુત્તરં જોયણસયં એ વ્કારસ ય એગુણવીસઈભાએ જોયણસ્સ, અબાહાએ લવણસમુદ્દસ્સ ઉત્તરેણં ચોદ્દસુત્તરં જોયણસયં એવ્કારસ ય એગુણવીસઈભાએ જોયણસ્સ, અબાહાએ ગંગાએ મહાણઈએ પચ્ચત્થિમેણં, સિંધૂએ મહાણઈએ પુરત્થિમેણં, દાહિણઙ્કુભરહમજ્જિલ્લતિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એત્થ ણં વિણીયા ણામં રાયહાણી પણ્ણત્તા- પાર્ણપડીણાયયા, ડીણદાહિણવિત્થિણ્ણા, દુવાલસજોયણાયમા, ણવજોયણ વિત્થિણ્ણા, ધણવઈમઈ- ણિમ્માયા, ચામીયરૂપાગારૂણાણામણિપંચવણ્ણકવિસીસગપરિમંડિયાભિરામા, અલકાપુરીસંકાસા, પમુઈયપક્કીલિયા, પચ્ચક્કં દેવલોગભૂયા, રિદ્ધિત્થિમિયસમિદ્ધા, પમુઈય જણ જાણવયા જાવ અભિરૂવા પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભરતક્ષેત્રને ભરતક્ષેત્ર કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વતની દક્ષિણમાં ૧૧૪ કૃત્તિ યોજન દૂર અને દક્ષિણ લવણસમુદ્રની ઉત્તર દિશામાં ૧૧૪ કૃત્તિ યોજન દૂર, ગંગા મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં અને સિંધુ મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં, દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રના ત્રણ ખંડમાંથી મધ્યવર્તી ખંડના બરાબર મધ્ય ભાગમાં વિનીતા(અયોધ્યા) નામની નગરી છે.

તે નગરી પૂર્વ પશ્ચિમ ૧૨ યોજન લાંબી અને ઉત્તર દક્ષિણ ૯ યોજન પહોળી; ધનપતિ કુબેર દ્વારા નિર્મિત; પંચવર્ણી મણિઓથી સુશોભિત; કપિ(વાંદરાના) શીર્ષ જેવા કાંગરાવાળા સુવર્ણમય કિલ્લાના કારણે મનોહર, અલકાપુરી-ઈન્દ્રનગરી સદશ પ્રમુદિત, પ્રકીર્ણિત-આનંદ, પ્રમોદ અને કીડાના સ્થાનયુક્ત; સાક્ષાત્ દેવલોક જેવી, ઋદ્ધિ, શાંતિ, સમૃદ્ધિથી યુક્ત, પ્રમુદિત મનુષ્ય અને દેશથી યુક્ત યાવત્ મનોહર અને મનોહર હતી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રનો પ્રારંભ ભરતક્ષેત્રના નામહેતુના પ્રશ્નથી થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ વક્ષસ્કારના અંતિમ સૂત્રમાં છે કે ભરત નામના દેવના કારણે આ ક્ષેત્રનું ભરત એવું નામ છે. આ સૂત્રગત પ્રશ્ન અને અંતિમ સૂત્રગત ઉત્તરની વચ્ચે આ સંપૂર્ણ વક્ષસ્કારમાં ભરતક્ષેત્રનું સ્વરૂપ, ભરત નામના પ્રથમ ચક્રવર્તીના માધ્યમે સર્વ ચક્રવર્તીના દિગ્વિજયનું વર્ણન છે.

ચોદસુત્તર.....જોયણસ્સ :- વૈતાલ્ય પર્વત અને દક્ષિણ લવણ સમુદ્ર આ બંનેથી ૧૧૪ ૧/૨ દૂર આ વિનીતા નગરી આવેલી છે. ભરતક્ષેત્રના ૫૨૬ ૧/૨ યોજનના વિસ્તારમાંથી મધ્યમાં સ્થિત વૈતાલ્ય પર્વતની ૫૦ યોજનની પહોળાઈ બાદ કરતાં ૪૭૬ ૧/૨ યોજન શેષ રહે છે. તેથી ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્ર ૨૩૮ ૧/૨ યોજન પ્રમાણ થશે. દક્ષિણ ભરતમાં આ નગરી ૯ યોજન પહોળી છે. તે બાદ કરતા ૨૨૯ ૧/૨ આવે તેના બે વિભાગ થતાં ૧૧૪ ૧/૨ યોજન વૈતાલ્ય અને લવણ સમુદ્રથી વિનીતા નગરીની દૂરી નિશ્ચિત થાય છે. શેષ વર્ણન સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

ભરત ચક્રવર્તી :-

૨ તત્થ ણં વિણીયાએ રાયહાણીએ ભરહે ણામં રાયા ચાઝરંતચક્કવટ્ટી સમુપ્પજ્જિત્થા, મહયાહિમવંતમહંતમલયમંદરરજ્જં પસાસેમાણે વિહરહ્ । બિહ્ઓ ગમો રાયવણ્ણગસ્સ ઇમો —

તત્થ અસંખેજ્જકાલવાસંતરેણ ઉપ્પજ્જાએ જસંસી ઉત્તમે અભિજાએ સત્તવીરિય પરક્કમગુણે, પસત્થવણ્ણસરસારસંઘયણતણુગબુદ્ધિધારણ મેહા સંઠાણસીલપ્પગઈ પહાણગારવચ્છાયાગહ્ણ, અણેગવયણપ્પહાણે, તેયઆઝબલવીરિયજુત્તે, અહ્હુસિરઘ્ણ ણિચિયલોહસંકલણારાયવહ્ણસહસંઘયણદેહધારી ઝસજુગભિંગારવદ્ધમાણગ-ભદ્દાસણસંખચ્છત્તવીયણિપહાગચક્કણંગલમૂસલરહસોત્થિયઅંકુસચંદાઈચ્ચઅગ્ગિ-જૂયસાગરહંદજ્જયપુહવિપઝમકુંજરસીહાસણદંડકુમ્મગિરિવરતુરગવરવરમઝકુંડલ ણંદાવત્તધણુકોંતગાગરભવણવિમાણઅણેગલક્કણપસત્થસુવિભત્તચિત્તકરચરણ-દેસખાએ ઝહ્હામુહલોમજાલસુકુમાલણિદ્ધમઝ યાવત્તપસત્થલોમવિરહ્ણસિરિવચ્છ-ચ્છણ્ણવિઝલવચ્છેદેસખેત્તસુવિભત્તદેહધારી, તરુણરવિરસિસબોહિયવરકમલ વિબુદ્ધ-ગભવણે હયપોસણકોસસણિભપસત્થપિટ્ઠંતણિરૂવલેવે, પઝમુપ્પલકુંદ-જાઈજૂહિય-વરચંપગણાગપુપ્ફસારંગતુલ્લગંધી, છત્તીસાહિયપસત્થપત્થિવગુણેહિં જુત્તે, અવ્વોચ્છિણ્ણાયવત્તે, પાગહઝભયજોણી, વિસુદ્ધિયગકુલગયણપુણ્ણચંદે, ચંદે ઇવ

સોમયાણયજ્ઞમળણિવ્વુઙ્કરે, અક્ષોભે સાગરો વ્વથિમિણ, ધળવઙ્કવ્વ ભોગસમુદય-સહવ્વયાણ, સમરે અપરાઙ્ક, પરમવિક્કમગુણે, અમરવઙ્કસમાળસરિસરૂવે, મળુયવઙ્ક ભરહચક્કવટ્ઠી ભરહં ભુંજઙ્ક પળડ્ડસત્તુ ।

ભાવાર્થ :- તે વિનીતા નામની રાજધાનીમાં ભરત નામના યાતુરંત-ચારે દિશાના અંત પર્યંત રાજ્ય કરનારા ચક્રવર્તી રાજા ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ મહાહિમવંત, મલય, મેરુપર્વત જેવા મહાન યાવત્ રાજ્યનું પાલન કરતા વિચરે છે. [ચક્રવર્તી રાજાનું બીજી રીતે વર્ણન કરે છે.]

[તે ભરત ચક્રવર્તીનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે]— તે વિનીતા નગરીમાં અસંખ્યાતકાળ પછી ભરત નામના ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થાય છે. આ ભરત ચક્રવર્તી યશસ્વી, શ્રેષ્ઠ પુરુષ હોવાથી ઉત્તમ, ઉત્તમ વંશમાં ઉત્પન્ન થવાથી અભિજાત-કુલીન હોય છે. તેઓ સત્ત્વ-સાહસિક, વીર્ય-આંતરિક બળ તથા પરાક્રમ વગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે. તેઓનું શરીર પ્રશસ્ત વર્ણાદિ અને સુદૃઢ સંહનન યુક્ત હોય છે. ઔત્પાતિકી વગેરે બુદ્ધિ, અનુભૂત અર્થને ધારણ કરનારી ધારણા શક્તિ, હેય અને ઉપાદેય વિવેચક બુદ્ધિ રૂપ મેઘા, સંસ્થાન(આકાર), શીલાચાર, પ્રકૃતિ વગેરે પ્રશસ્ત અને ઉત્તમ હોય છે. તેઓના આજ્ઞા, ઐશ્વર્ય, શરીર શોભા તથા ગતિ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. તેઓ વિવિધ પ્રકારના પ્રભાવશાળી વચન બોલવામાં નિપુણ, તેમજ અન્યને પરાસ્ત કરે તેવો પ્રતાપ, અનપવર્તનીય આયુષ્ય, બળ અને વીર્યથી યુક્ત હોય છે. તેઓ છિદ્રરહિત, સઘન, લોખંડની શ્રુંખલાની જેમ દૃઢ વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ યુક્ત હોય છે.

તેઓની હથેળી અને પગના તળીયા મત્સ્ય, ધોંસરું, ઝારી, વર્ધમાનક, ભદ્રાસન, શંખ, છત્ર, વીંજણો, પતાકા, ચક્ર, હળ, મૂસળ, રથ, સ્વસ્તિક, અંકુશ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, યજ્ઞસ્તંભ, સમુદ્ર, ઈન્દ્રધ્વજ, પૃથ્વી, કમળ, હાથી, સિંહાસન, દંડ, કાચબો, ઉત્તમપર્વત, ઉત્તમઅશ્વ, શ્રેષ્ઠ મુગટ, કુંડળ, નંદાવર્ત, ધનુષ્ય, ભાલો, કુંપિકા(કુંભ), ભવન, વિમાન વગેરે પ્રશસ્ત, વિસ્મયકારી, ભિન્ન-ભિન્ન ૧૦૦૮ લક્ષણોથી સુંદર હોય છે. તેઓનું વિશાળ વક્ષઃસ્થળ ઊર્ધ્વમુખી, સુકુમાર, સ્નિગ્ધ, દક્ષિણાવર્ત પ્રશસ્ત એવી રોમરાજિથી રચિત, શ્રીવત્સના ચિહ્નથી યુક્ત હોય છે. તેઓ દેશ-કોશલદેશ અને ક્ષેત્ર-વિનીતા નગરીમાં અનન્ય, વિશિષ્ટ શરીરાકૃતિના ધારક હોય છે. તેઓનો વર્ણ ઉગતા સૂર્યના કિરણોથી વિકસિત કમળના મધ્યભાગ જેવો સુવર્ણવર્ણી હોય છે. ઘોડાના અપાન-ગુદાભાગની જેમ તેઓનો પૃષ્ઠાંત ભાગ મળથી અલિપ્ત હોય છે. તેઓના શરીરની સુગંધ પદ્મ, ઉત્પલ, ચમેલી, માલતી, જુઈ, ચંપક, નાગકેસર અને કસ્તુરી જેવી સુગંધથી સુગંધિત હોય છે. તેઓ અતીવ પ્રશસ્ત ૩૬ રાજગુણોથી યુક્ત હોય છે. તેઓ એકછત્રી રાજ્યના ધારક, નિર્મળ માતૃવંશ, પિતૃવંશવાળા, પોતાના નિષ્કલંક કુળરૂપી ગગનમાં મૃદુ સ્વભાવના કારણે પૂર્ણચંદ્રની જેમ નેત્ર અને મનને આનંદદાયી લાગે છે. તેઓ અક્ષુબ્ધ ક્ષીરસમુદ્રની જેમ નિશ્ચલ, સ્થિર અને ગંભીર; ધનપતિ કુબેરની જેમ વિદ્યમાન દ્રવ્યાનુસાર ભોગોપભોગના ભોક્તા, સમરાંગણમાં અપરાજિત, ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી યુક્ત હોય છે. ઈન્દ્રતુલ્ય રૂપવાળા, પ્રનષ્ટ શત્રુવાળા, મનુષ્યાધિપતિ ભરત રાજા ભરતક્ષેત્ર ઉપર શાસન કરે છે, તેનો ઉપભોગ કરે છે. (ઉપરોક્ત વિશેષતાઓથી વિશિષ્ટ ભરત ચક્રવર્તીઓના નામ ઉપરથી ભરતક્ષેત્રનું 'ભરતક્ષેત્ર' એવું નામાભિધાન થયું છે.)

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ભરત નામના ચક્રવર્તીનું વર્ણન છે.

ભરહે ણામં...ચક્રવર્તી :- આ અવસર્પિણીકાળમાં, ત્રીજા આરામાં અસંખ્યાત કાળ વ્યતીત થયા પછી ભરત નામના ચક્રવર્તી થયા. ગત ઉત્સર્પિણી કાળના ચતુર્થ આરામાં અંતિમ ચક્રવર્તી પછી આ અવસર્પિણીના તૃતીય આરાના અંતિમ ત્રીજા ભાગમાં ભરત ચક્રવર્તી થયા, તેથી કહ્યું છે કે અસંખ્યાત કાળ પછી ભરત ચક્રવર્તી થયા.

વૃત્તિકાર આ શબ્દની અન્ય રીતે વ્યાખ્યા કરે છે. અસંખ્યાત કાળ-વર્ષો પછી ભરત નામના ચક્રવર્તી થાય છે. **અસંખ્યેય કાલ વર્ષાન્તરેણ સકલકાલવર્તિનિ ચક્રવર્તિમણ્ડલે ભરતનામક ચક્રવર્તિસમ્ભવ-સૂચકં** । અસંખ્યાત કાળ-વર્ષ પછી પ્રત્યેક ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળવર્તી ચક્રવર્તી મંડળમાં-૧૨ ચક્રવર્તીમાંથી કોઈ એક ચક્રવર્તીનું નામ ભરત હોય છે. જેમ કે આગામી ઉત્સર્પિણીમાં ભરત નામના પ્રથમ ચક્રવર્તી થશે. આ રીતે પ્રત્યેક અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીકાળમાં બાર ચક્રવર્તીનું થવું તે, એક શાશ્વત નિયમ છે તેમ ભરત નામના એક ચક્રવર્તીનું થવું, તે બાબત પણ શાશ્વત છે. તે ચક્રીના નામ ઉપરથી શાશ્વત એવા ભરતક્ષેત્રનું ભરતક્ષેત્ર એવું નામાભિધાન થયું છે. માત્ર ઋષભ પુત્ર ભરત ઉપરથી નહીં.

અનેગલલક્ષણ :- અનેક લક્ષણ. લક્ષણ એટલે ચિહ્ન. મહાપુરુષોના શરીર, હાથ-પગના તળિયા પર શુભ, મંગલ વસ્તુઓના રેખા ચિહ્ન હોય છે. નિશીથ ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે સામાન્ય મનુષ્યને ૩૨ લક્ષણો, બળદેવ અને વાસુદેવને ૧૦૮ લક્ષણો અને તીર્થંકર તથા ચક્રવર્તીના શરીર પર ૧૦૦૮ લક્ષણો હોય છે. શેષ વર્ણન સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

ચાતુરંત ચક્રવર્તી :- ચાતુરંત ચક્રવર્તી. જેને અધીન ચક્ર હોય, ચક્રના આધારે જે સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર ઉપર વિજય મેળવે છે તે ચક્રવર્તી કહેવાય છે. ચાતુરંત-ચારે દિશાના અંત પર્યંતની પૃથ્વી. ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પૂર્વાદિ ત્રણ દિશામાં સમુદ્ર અને ઉત્તર દિશામાં હિમવંત પર્વત પર્યંતની પૃથ્વીના સ્વામી હોવાથી ચાતુરંત ચક્રવર્તી કહેવાય છે.

છત્તીસાહિયપસત્થપત્થિવગુણેહિં જુત્તે :- ચક્રવર્તી છત્રીસ રાજગુણોના ધારક હોય છે. તે છત્રીસ રાજગુણો આ પ્રમાણે છે— (૧) ખામી રહિત, (અંગોપાંગ) (૨) લક્ષણોથી પૂર્ણ (૩) રૂપસંપત્તિ યુક્ત શરીર (૪) મદ રહિત (૫) પરાક્રમી (૬) યશસ્વી (૭) કૃપાળુ (૮) કળાઓમાં નિપુણ (૯) શુદ્ધ રાજકુળ માં ઉત્પન્ન (૧૦) વૃદ્ધના અનુયાયી (૧૧) ત્રણ પ્રકારની-પ્રભુ, મંત્ર અને ઉત્સાહ નામની શક્તિવાળા (૧૨) પ્રજાનુરાગી (૧૩) પ્રજાના ગુરુ(પિતા તુલ્ય) (૧૪) સમાનરૂપે ત્રણ પુરુષાર્થ(ધર્મ, અર્થ, કામ)ને સાધનારા (૧૫) ભરપૂર ભંડારવાળા (૧૬) સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા (૧૭) ચર પુરુષોની દૃષ્ટિથી લાંબો વિચાર કરનારા (૧૮) સિદ્ધિ પર્યંત કાર્ય કરનારા (૨૦) શસ્ત્રમાં પ્રવીણ (૨૧) શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ (૨૨-૨૩) દુષ્ટના નિગ્રહ, શિષ્ટના અનુગ્રહમાં તત્પર (૨૪) સામ, દામ, દંડ અને ભેદ ઉપાય વડે ઉપાર્જિત લક્ષ્મી-વાળા (૨૫) દાનવીર (૨૬) નિશ્ચયથી જય મેળવનારા (૨૭) ન્યાયપ્રિય (૨૮) ન્યાયવેત્તા (૨૯) વ્યસનોના

ત્યાગી (૩૦) અત્યંત પરાક્રમી (૩૧) ગાંભીર્ય ગુણયુક્ત (૩૨) ઔદાર્ય (૩૩) ચાતુર્યથી ભૂષિત (૩૪) પ્રણામ પર્યંત જ ક્રોધ રાખનારા અર્થાત્ સામી વ્યક્તિ ક્ષમાયાચના કરે ત્યારે તુરંત જ શાંત થઈ જનારા (૩૫) તાત્વિક (૩૬) સાત્વિક.

સમુપ્પજ્જિત્થા :- ઉત્પન્ન થાય છે. અર્ધમાગધી ભાષાનુસાર **સમુપ્પજ્જિત્થા**, **હોત્થા** ક્રિયાપદનો પ્રયોગ ત્રણે કાળ માટે થઈ શકે છે. પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં તેનો વર્તમાન કાળ રૂપે અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં ચક્રવર્તીની વિજય યાત્રા અને સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્ર પરના વિજયનું વર્ણન છે. પ્રત્યેક ચક્રવર્તી ૧૪ રત્નો આદિ સમાન ઋદ્ધિના ધારક હોય છે, તેમની વિજય યાત્રાનો માર્ગ, વિજયવિધિ સમાન હોય છે. તેઓ એક સમાન પદ્ધતિએ ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવે છે. આવા ત્રૈકાલિક સનાતન સત્યોના વર્ણનોમાં વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ થાય છે.

સૂત્રકારે આ સૂત્રના પ્રથમ વાક્યમાં **સમુપ્પજ્જિત્થા**નો પ્રયોગ કરી, બીજા વાક્યમાં **રજ્જં પસાસેમાણે વિહરઈ** વર્તમાન ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ જ ભાષાશૈલી પછીના સૂત્રોમાં પણ જોવા મળે છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સૂત્રકાર દ્વારા પ્રયુક્ત **સમુપ્પજ્જિત્થા** ક્રિયાપદ વર્તમાન કાળવાચી છે.

ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ : મહોત્સવ :-

૩ તए णं तस्स भरहस्स रण्णो अण्णया कयाइ आउहघरसालाए दिव्वे चक्करयणे समुप्पज्जित्था ।

તए णं से आउहघरिए भरहस्स रण्णो आउहघरसालाए दिव्वं चक्करयणं समुप्पणं पासइ, पासित्ता हट्टुट्टुचितमाणंदिए, णंदिए, पीइमणे, परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए जेणामेव दिव्वे चक्करयणे तेणामेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ, करेत्ता करयल जाव कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ, करेत्ता आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणामेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणामेव भरहे राया, तेणामेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता करलय जाव जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावेत्ता एवं वयासी — एवं खलु देवाणुप्पियाणं आउहघरसालाए दिव्वे चक्करयणे समुप्पण्णे, तं एयणं देवाणुप्पियाणं पियट्टयाए पियं णिवेएमि, पियं भे भवउ ।”

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી કોઈક સમયે તેમની આયુધશાળામાં દિવ્ય ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થાય છે.

ત્યારપછી આયુધશાળાના રક્ષક, આયુધશાળામાં ઉત્પન્ન થયેલા તે દિવ્ય ચક્રરત્નને જુએ છે. તેને જોઈને તે હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. હર્ષિત, સંતુષ્ટ, આનંદિત, પ્રસન્નચિત્તવાળા, પ્રીતિકારી મનવાળા,

અતિ સૌમ્ય મનવાળા અને હર્ષાતિરેકથી વિકસિત હૃદયવાળા તે આયુધરક્ષક દિવ્ય ચક્રરત્ન સમીપે આવીને ત્રણવાર આદક્ષિણા પ્રદક્ષિણા કરી, હાથ જોડીને ચક્રરત્નને પ્રણામ કરે છે, પ્રણામ કરીને આયુધ-શાળામાંથી બહાર નીકળે છે, નીકળીને જ્યાં બહાર ઉપસ્થાનશાળા (સભા-કચેરી)માં ભરત રાજા હોય ત્યાં આવે છે, આવીને હાથ જોડીને “આપનો જય હો, આપનો વિજય હો” એવા શબ્દોથી જયઘોષ કરતા રાજાને વધામણી આપે છે કે “હે દેવાનુપ્રિય ! આપની આયુધશાળામાં દિવ્ય ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું છે. હે દેવાનુપ્રિય ! આ ઈષ્ટ અર્થનું, નિવેદન કરવા હું આવ્યો છું. આ સમાચાર આપને પ્રિયકારી થાઓ.”

૪ તए णं भरहे राया तस्स आउहघरियस्स अंतिए एयमट्टं सोच्चा णिसम्म हट्टे जाव विसप्पमाणहियये वियसियवरकमलणयणवयणे, पयलियवरकडग-तुडिय-केऊरमउड कुण्डल हारविरायंतरइयवच्छे, पालंबपलंबमाणघोलंतभूसणधरे, ससंभमं, तुरियं, चवलं णरिंदे सीहासणाओ अब्भुट्टेइ, अब्भुट्टित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ, पच्चोरूहित्ता पाउयाओ ओमुयइ, ओमुइत्ता एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ, करेत्ता अंजलि-मउलियग्ग-हत्थे चक्करयणाभिमुहे सत्तट्टपयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचित्ता दाहिणं जाणुं धरणितलंसि णिहट्टु करयल जाव अंजलिं कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ, करेत्ता तस्स आउहघरियस्स अहामालियं मउडवज्जं ओमोयं दलयइ, दलइत्ता विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ, दलइत्ता सक्कारेइ, सम्माणेइ, सक्कारेत्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ, पडिविसज्जेत्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे ।

ભાવાર્થ :- આયુધશાળાના રક્ષક પાસેથી ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિના સમાચાર સાંભળી ભરત રાજા હર્ષિત યાવત્ વિકસિત હૃદયવાળા થાય છે યાવત્ જેની આંખો અને મુખ કમળ વિકસિત થઈ જાય છે જેના વલય, બાજુબંધ, મુગટ, કુંડલ તથા વક્ષ:સ્થલને શોભાવતા હાર અને ગળામાં લટકતી માળાઓ (હર્ષાતિરેકથી શરીર કંપિત થવાથી) કંપિત થઈ રહી છે; તેવા ભરત રાજા આદરપૂર્વક, ત્વરિતગતિથી, ઉત્કંઠાપૂર્વક પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઊભા થાય છે, પાદપીઠ ઉપર પગ મૂકી નીચે ઉતરે છે, નીચે ઊતરીને પાદુકાઓ ઉતારી, ઉત્તરીય વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરે છે, હાથને અંજલિબદ્ધ કરીને ચક્રરત્નની સન્મુખ, ચક્રની દિશામાં સાત-આઠ પગલાં જાય છે, જઈને ડાબો ગોઠણ ઊંચો રાખી, જમણો ગોઠણ જમીન પર સ્થાપી (નમોત્યુણં મુદ્રામાં બેસી) હાથને અંજલિ બદ્ધ કરી, ચક્રરત્નને પ્રણામ કરે છે. તે પ્રમાણે પ્રણામ કરીને આયુધશાળાના રક્ષકને પોતાના મુગટ સિવાય બધાંજ આભૂષણો દાનમાં આપી દે છે. તેને જીવનોપયોગી વિપુલ પ્રીતિદાન આપે છે અર્થાત્ જીવનપર્યંત તેના ભરણ-પોષણ રૂપ આજીવિકાની વ્યવસ્થા કરી, તેનો સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે. સત્કાર અને સન્માન કરીને તેને વિસર્જિત કરે છે. આ પ્રમાણે કરીને રાજા પૂર્વાભિમુખ થઈને સિંહાસન પર બેસે છે.

૫ તદ્દ પં સે ભરહે રાયા કોડુંબિયપુરિસે સદ્દાવેઙ્, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી-
 ઁખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! વિણીયં રાયહાણિં સબ્બિંભતરુબાહિરિયં આસિય સંમજ્જિય
 સિત્ત સુઙ્ગ રત્થંતરવીહિયં, મંચાઙ્મંચકલિયં, ણાણાવિહરાગવસણુસિયઙ્ગયપડાગાઙ્-
 પડાગ-મંડિયં, લાઙ્લોઙ્ગમહિયં, ગોસીસસરસરત્તદદ્દરદિણ્ણપંચંગુલિતલં ઉવચિય
 ચંદણકલસં, ચંદણઘડસુકયતોરણપડિદુવારદેસભાયં, ગંધુદ્ધયાભિરામં, સુગંધવર-
 ગંધિયં, ગંધવટ્ઠિભૂયં કરેહ, કારવેહ; કરેત્તા, કારવેત્તા ય એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણહ।

તદ્દ પં તે કોડુંબિય પુરિસા ભરહેણં રણ્ણા એવં વુત્તા સમાણા હદ્દુ ઝાવ
 અંજલિં કટ્ટુ એવં સામિત્તિ આણાએ વિણણં વયણં પડિસુણંતિ, પડિસુણિત્તા
 ભરહસ્સ અંતિયાઓ પડિણિક્ખમંતિ, પડિણિક્ખમિત્તા વિણીયં રાયહાણિં ઝાવ
 ગંધવટ્ઠિભૂયં કરેત્તા, કારવેત્તા ય તમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે ભરત રાજા પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને (આજ્ઞાકિત સેવકોને) બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે— હે દેવાનુપ્રિયો ! શીઘ્ર વિનીતા નગરની અંદર-બહાર ચારેબાજુ ગંધોદક છાંટીને, કચરો કાઢીને એકદમ સ્વચ્છ અને સાફ કરો; રાજમાર્ગ અને અન્ય માર્ગો પર દર્શકોને બેસવા મંચ ઉપર મંચ બનાવી તેને સુસજ્જિત કરો; વિવિધ પ્રકારના રંગીન વસ્ત્રોની, સિંહાદિના ચિહ્નથી અંકિત ધ્વજાઓ, ઊંચી અને લાંબી પતાકાઓ તથા તે પતાકાની ઉપર-ઉપર રહેતી અતિપતાકાઓથી સુશોભિત કરો; નગરની પ્રાસાદોની જમીનને છાણથી લીંપાવી, દિવાલોને ચૂનાથી ધોળાવી, ગોશીર્ષ, સરસ, રક્તચંદન અને દર્દરચંદનથી પાંચ અંગુલિયુક્ત પંજાના છાપા મરાવો, પ્રાસાદના દ્વાર પર ચંદન કળશો મૂકાવો, ચંદન કળશને તોરણના આકારમાં સ્થાપિત કરો, સુગંધી ધૂપથી નગરને અભિરામ બનાવો. તે નગર જાણે સુગંધની ગોળી ન હોય ! તેવી તેને સુગંધિત કરો, કરાવો, તેમ કરી, કરાવી મને તે કાર્ય થઈ ગયાની સૂચના આપો.

ભરત રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે સેવકો ખૂબ હર્ષિત અને પ્રસન્ન થઈને હાથ જોડીને “સ્વામીની જેવી આજ્ઞા” આ પ્રમાણે કહીને આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરે છે. આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરીને ભરત રાજાની પાસેથી જાય છે અને જઈને રાજાના આદેશ પ્રમાણે વિનીતા રાજધાનીને શણગારીને, સુગંધિત કરીને, રાજાની પાસે આવીને, આજ્ઞાપાલન કર્યાના સમાચાર આપે છે.

૬ તદ્દ પં સે ભરહે રાયા જેણેવ મજ્જણઘરે, તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્, ઉવાગચ્છિત્તા મજ્જણઘરં અણુપવિસઙ્, અણુપવિસિત્તા સમુત્તજાલાકુલાભિરામે, વિચિત્તમણિરયણ-
 કુટ્ઠિમતલે રમણિજ્જે ણહાણમંડવંસિ, ણાણામણિ રયણભત્તિચિત્તંસિ ણહાણપીઠંસિ,
 સુહણિસણ્ણે, સુહોદણ્ણિં, ગંધોદણ્ણિં, પુપ્ફોદણ્ણિં, સુદ્ધોદણ્ણિં ય પુણ્ણે કલ્લાણગપવર-
 મજ્જણવિહીએ મજ્જિએ ।

તત્થ કોઝયસર્પિહિં બહુવિહેહિં કલ્લાણગપવરમજ્જણાવસાણે પમ્હલસુકુમાલ-
ગંધકાસાઝયલૂહિયંગે, સરસસુરહિગોસીસચંદનાણુલિત્તગત્તે, અહયસુમહઘ્ઘદૂસરયણ-
સુસંવુડે, સુઝમાલાવણ્ણગવિલેવણે, આવિદ્ધમણિસુવણ્ણે કપ્પિયહારદ્ધહારતિસરિય-
પાલંબપલંબમાણકડિસુત્તસુકયસોહે, પિણદ્ધગેવિજ્જગઅંગુલિજ્જગલલિઅંગયલલિય-
કયાભરણે, ણાણામણિકડગતુડિયથંભિયભુએ અહિયરૂવસસ્સિરીએ, કુણ્ણલ-
ઝજ્જોઝયાણે, મઝડદિત્તસિરીએ, હારોત્થયસુકયવચ્છે, પાલંબપલંબમાણ સુકયપડ-
ઉત્તરિજ્જે, મુદ્ધિયાપિંગલંગુલીએ, ણાણામણિકણગવિમલમહરિહણિણોવિયમિસિ-
મિસંતવિરઝયસુસિલિટ્ઠવિસિટ્ઠલટ્ઠસંઠિયપસત્થઆવિદ્ધવીરવલણે ।

કિં બહુણા ? કપ્પરુક્ખણે ચેવ અલંકિયવિભૂસિએ, ણરિંદે સકોરંટ જાવ
ચઝચામરવાલવીઝયંગે, મંગલજયજયસદ્ધકયાલોએ, અણેગગણ્ણાયગદંડણાયગ જાવ
દૂયસંધિવાલસદ્ધિં સંપરિવુડે, ધવલમહામેહણિગ્ગણે ઇવ ગહગણદિપ્પંતરિક્ખતારા-
ગણાણ મજ્જે સસિવ્વ પિયદંસણે ણરવર્ઠ ધૂવપુપ્ફગંધમલ્લહત્થગણે મજ્જણઘરાઓ
પડિણિક્ખમઝ, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ આઝહઘરસાલા, જેણેવ ચક્કરયણે, તેણામેવ
પહારેત્થ ગમણાણે ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા જ્યાં પોતાનું સ્નાનઘર છે ત્યાં આવે છે અને સ્નાનઘરમાં પ્રવેશ કરે
છે, પ્રવેશ કરીને મોતીઓથી સજાવેલા; ઝરુખાથી અતિ સુંદર; અનેકવિધ મણિ, રત્નો જડેલા ભૂમિતલથી
રમણીય તેવા સ્નાન મંડપમાં, કલાત્મક રીતે જડેલા મણિરત્નોથી સુશોભિત સ્નાનપીઠ(બાજોઠ) ઉપર
સુખપૂર્વક બેસે છે.

ન અતિગરમ, ન અતિ ઠંડા તેવા સુખપ્રદ જળથી, ચંદનાદિ મિશ્રિત, સુગંધી જળથી, પુષ્પમિશ્રિત
જળથી, શુદ્ધોદકથી, કલ્યાણકારી, ઉત્તમસ્નાન વિધિથી રાજા સ્નાન કરે છે.

તે સેંકડો ક્રોતુકો-વિધિવિધાનોથી કલ્યાણકારી સ્નાનવિધિ પૂરી થઈ ગયા પછી રૂઝડાંવાળા,
સુકોમળ, સુગંધિત, કાષાયિક રંગના વસ્ત્રથી અંગ લૂંછે છે; શરીર પર રસમય, સુગંધિત, ગોશીર્ષ ચંદનનો
લેપ કરે છે; અખંડિત, મૂલ્યવાન, શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરે છે; પવિત્રમાળા ધારણ કરે છે; કેસરાદિ
સુગંધિત દ્રવ્યો(પરફ્યુમ) છાંટે છે; મણિ જડેલા સોનાના આભૂષણો ધારણ કરે છે; કલ્પિત-યથાસ્થાને
અઢારસરો હાર, અર્ધહાર-નવસરો હાર અને ત્રણસરો હાર તથા કટિસૂત્ર-કંદોરો ધારણ કરવાથી સુશોભિત;
કંઠમાં કંઠાભરણ, આંગળીઓમાં મુદ્રિકાઓ, મસ્તકમાં કેશાભરણ(પુષ્પાદિ) ધારણ કરવાથી રાજા
સુશોભિત લાગે છે. વિવિધ પ્રકારના મણિઓથી નિર્મિત કંકણ, ત્રુટિત-તોડા, બાજુબંધથી તે સ્તંભિત ભુજા-
વાળા થઈ જાય છે. સુંદર કુંડળોથી ઉદ્યોતિત મુખમંડળવાળા; મુગટથી ચમકતા મુખમંડળવાળા; હારોથી
આચ્છાદિત, સુંદર વક્ષઃસ્થળવાળા; લાંબા લહેરાતા ઉત્તરીય વસ્ત્રને ધારણ કરનારા; સુવર્ણની મુદ્રિકાઓથી

સુવર્ણમયી દેખાતી આંગળીઓવાળા; સુયોગ્ય શિલ્પીઓ દ્વારા અનેક પ્રકારના મણિ-સુવર્ણથી બનાવાયેલા વિમળ, ઉજ્જવળ, મૂલ્યવાન, અત્યંત સુંદર, સંધિ વિશિષ્ટ, પ્રશંસનીય આકારવાળા સુંદર વિજયકંકણને ધારણ કરે છે; વધુ શું કહેવું? આ રીતે અલંકાર યુક્ત અને વેશભૂષા યુક્ત તે નરેન્દ્ર કલ્પવૃક્ષની જેમ શોભી ઉઠે છે; કોરંટ પુષ્પથી યુક્ત છત્ર ધારણ કરાયેલા **યાવત્** વિંજાતા ચાર ચામરના વાળથી સ્પર્શિત અંગ-વાળા રાજાને જોતા જ લોકો મંગલકારી જયનાદ કરે છે. અનેક ગણનાયકો, દંડનાયકો **યાવત્** દૂતો અને રાજ્યના સીમા રક્ષકોથી વીંટાળાયેલા, મહામેઘમાંથી બહાર નીકળતા શ્વેત ચંદ્રની જેમ પ્રિયદર્શી તે રાજા ધૂપ, પુષ્પ, ગંધ, દ્રવ્ય, માળા વગેરે સામગ્રી હાથમાં લઈ સ્નાનઘર(મહેલ)માંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને જ્યાં આયુધશાળા છે, જ્યાં ચક્રરત્ન છે, તે દિશામાં જાય છે.

૭ તદ્દાં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો બહવે ઈસર જાવ પભિઙ્ગો અપ્પેગ્ગયા પમહત્થગયા, અપ્પેગ્ગયા ઉપ્પલહત્થગયા જાવ અપ્પેગ્ગયા સયસહસ્સપત્તહત્થગયા ભરહં રાયાણં પિટ્ઠો-પિટ્ઠો અણુગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરત રાજાના ઘણા ઈશ્વર, તલવર વગેરેમાંથી કેટલાક લોકો હાથમાં કમળ, કેટલાક લોકો ઉત્પલ કમળ **યાવત્** કેટલાક લોકો લાખ પાંદડીવાળા કમળ લઈને ભરત રાજાની પાછળ-પાછળ ચાલે છે.

૮ તદ્દાં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો બહૂઈઓ-

ખુજ્જા ચિલાઈ વામણિ, વડ્ઢીઓ બબ્બરી બડસિયાઓ ।

જોણિય પલ્હવિયાઓ, ઈસિણિય-થારુકિણિયાઓ ॥૧॥

લાસિય લડસિય દમિલી, સિંહલિ તહ આરબી પુલિંદી ય ।

પવ્કકણિ બહલિ મુરુંડી, સબરીઓ પારસીઓ ય ॥૨॥

અપ્પેગ્ગયા વંદણકલસહત્થગયાઓ, ધિંગાર-આદંસથાલસુપ્પિટ્ઠગવાયકરગ-રયણકરંડપુપ્ફચંગેરી-મલ્લ-વણ્ણ-ચુણ્ણ-ગંધહત્થગયાઓ, વત્થઆભરણ-લોમહત્થય-ચંગેરી-પુપ્ફપડલહત્થગયાઓ જાવ લોમહત્થગ-પડલહત્થગયાઓ, અપ્પેગ્ગયાઓ સીહા-સણહત્થગયાઓ, છત્તચામરહત્થગયાઓ, તિલ્લસમુગ્ગયહત્થગયાઓ, કોટ્ઠસમુગ્ગય-હત્થગયાઓ જાવ સાસવસમુગ્ગયહત્થગયાઓ ।

તેલ્લે કોટ્ઠસમુગ્ગે, પત્તે ચોએ ય તગરમેલા ય ।

હરિયાલે હિંગુલણ, મણોસિલા સાસવસમુગ્ગે ॥૧॥

અપ્પેગ્ગયાઓ તાલિયંટહત્થગયાઓ, અપ્પેગ્ગયાઓ ધૂવકડુચ્છુયહત્થગયાઓ ભરહં રાયાણં પિટ્ઠો-પિટ્ઠો અણુગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજાની ઘણી દાસીઓ— (૧) ચિલાતી-ચિલાતદેશની કુબ્જાદાસીઓ (૨) બાબરી-બાબર દેશની વામન તથા નાભિની નીચે વક્રશરીરવાળી (૩) બકુશિકા (૪) જોનિકય (૫) પલ્લવિકા (૬) ઈશાનિકા (૭) થારુકિનિકા (૮) લાસિકી (૯) બકુશિકા (૧૦) દ્રાવિડી (૧૧) સિંહલી (૧૨) આરબી (૧૩) પુલિન્દ્રિ (૧૪) પક્કણી (૧૫) બાહલી (૧૬) મુરુન્ડી (૧૭) શાબરી અને (૧૮) પારસી(ગા.૧/૨).

આ અઢાર દેશની દાસીઓમાંથી કેટલીક હાથમાં મંગળ કળશ, ઝારી, દર્પણ, થાળ, સરાવલું, વાતકરક-ઘટ વિશેષ, રત્નની પેટી, ફૂલોની છાબડીઓ, માળા, રંગ, ચૂર્ણ ભરેલી અને સુગંધી પદાર્થો ભરેલી છાબડીઓ, વસ્ત્રોની, આભૂષણોની, મોરપીંછોની છાબડીઓ, ફૂલોના ગજરા ભરેલી છાબડીઓ **યાવત્** મોરપીંછ, સિંહાસન, છત્ર, ચામર અને તેલ ભરેલા પાત્ર લઈને, ચાલે છે. કેટલીક દાસીઓ કોષ્ટકના પાત્ર **યાવત્** સર્ષપ(સરસવ)ના પાત્ર હાથમાં લઈને ચાલે છે.

તેલ, કોષ્ટક, પત્ર, ગંધ દ્રવ્ય, તગરમિશ્રિત દ્રવ્ય, હરતાલ, હિંગળો, મન:સિલક અને સર્ષપના પાત્ર(ગા. ૧), કેટલીક દાસીઓ હાથમાં તાલપત્ર-પંખા, ધૂપદાની લઈને ભરતરાજાની પાછળ-પાછળ ચાલે છે.

૯ ત્વં પં સે ભરહે રાયા સવ્વિઢ્ઢીઐ, સવ્વજુઈઐ, સવ્વબલેણં, સવ્વસમુદયેણં, સવ્વાયરેણં, સવ્વવિભૂસાઐ, સવ્વવિભૂઈઐ, સવ્વવત્થપુપ્ફગંધમલ્લાલંકારવિભૂસાઐ સવ્વતુડિયસદ્સણિણાણં મહયા ઇઢ્ઢીઐ જાવ મહયા વરતુડિયજમગસમગપવાઈઐ પં સંખપણવપહહભેરિઙ્ગલ્લરિખરમુહિમુરયમુઙ્ગદુંદુહિણિગ્ગોસણાઈઐણં જેણેવ આહઘરસાલા, તેણેવ ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિત્તા આલોઐ ચક્કરયણસ્સ પણામં કરેઈ, કરેત્તા જેણેવ ચક્કરયણે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિત્તા લોમહત્થયં પરામુસઈ, પરામુસિત્તા ચક્કરયણં પમજ્જઈ, પમજ્જિત્તા દિવ્વાઐ ઉદગધારાઐ અબ્ભુક્કહેઈ, અબ્ભુક્કિત્તા સરસેણં ગોસીસચંદણેણં અણુલિંપઈ, અણુલિંપિત્તા અગ્ગેહિં વરેહિં ગંધહિં મલ્લેહિં ય અચ્ચિણઈ, પુપ્ફારુહણં, મલ્લગંધવણ્ણચુણ્ણવત્થારુહણં, આભરણારુહણં કરેઈ, કરેત્તા અચ્છેહિં, સણ્ણેહિં, સેઐહિં, રયયામઐહિં, અચ્છરસા-તંદુલેહિં ચક્કરયણસ્સ પુરો અટ્ટટ્ટમંગલઐ આલિહઈ, તં જહા — સોત્થિય સિરિવચ્છ પંદિયાવત્ત વઢ્ઢમાણગ ભદ્દાસણ મચ્છ કલસ દપ્પણ અટ્ટમંગલઐ આલિહિત્તા કાઠુણં કરેઈ ઉવયારં,

કિં તે- પાડલમલ્લિયચંપગઅસોગપુણ્ણાગચૂયમંજરીણવમાલિયબકુલ-તિલગકળવીરુકુંદકોજ્જયકોરંટયપત્તદમણયવરસુરહિસુગંધગંધિયસ્સ, કયગ્ગહગહિય કરયલપબ્ભટ્ટવિપ્પમુવકસ્સ, દસઢ્ઢવણ્ણસ્સ, કુસુમણિગરસ્સ તત્થ ચિત્તં જાણુસ્સેહ-

પ્પમાણમિત્તં ઓહિણિગરં કરેત્તા ચંદ્રપ્પભ વઙ્ગ વેરુલિયવિમલદંડં, કંચનમણિરયણ-
ભત્તિચિત્તં, કાલાગુરૂપવરકુંદુરૂક્કતુરૂક્કધૂવગંધુત્તમાણુવિદ્ધં ચ ધૂમવટ્ઠિં
વિણિમ્મુયંતં, વેરુલિયમયં કઠ્ઠચ્છુયં પગ્ગહેત્તુ પયતે, ધૂવં દહઈ, દહેત્તા સત્તટ્ઠપયાઈં
પચ્ચોસક્કઈ, પચ્ચોસક્કેત્તા વામં જાણું અંચેઈ જાવ પ્પણામં કરેઈ, કરેત્તા
આહઘરસાલાઓ પઠ્ઠિણિક્કખમઈ, પઠ્ઠિણિક્કખમેત્તા જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ઠાણસાલા,
જેણેવ સીહાસણે, તેણેવ ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિત્તા સીહાસણવરગ્ગ પુરત્થાભિમુહે
સણ્ણિસીયઈ, સણ્ણિસિત્તા અટ્ઠારસ સેણિપ્પસેણીઓ સદ્દાવેઈ સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી —

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે ભરતરાજા પોતાની સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ, દ્યુતિ, બલ-સૈન્ય અને પરિવારાદિ સમૂહથી યુક્ત થઈને આવે છે, ચક્રરત્ન પ્રતિ પૂર્ણ આદરભાવ સહિત; યથાયોગ્ય સમસ્ત વિભૂષાથી સુસજ્જ, પોતાના સમસ્ત વૈભવ સહિત; વસ્ત્ર, પુષ્પ, ગંધ, અલંકાર અને સર્વ શોભા સહિત; સર્વ વાજિંત્રોના નાદ સહિત તથા મહાઋદ્ધિ, મહાદ્યુતિ યાવત્ એક સાથે વગાડવામાં આવતા શ્રેષ્ઠ વાજિંત્રો- શંખ, ઢોલ, મોટા ઢોલ, ભેરી, ઝાલર, ખરમુખી, મુરજ, મૃદંગ, દુંદુભિના મહાનાદ સહિત તે ભરતરાજા આયુધશાળા સમીપે આવે છે. આવીને ચક્રરત્ન દષ્ટિગોચર થતાં જ [દૂરથી] ચક્રરત્નને પ્રણામ કરે છે. પ્રણામ કરીને જ્યાં ચક્રરત્ન છે ત્યાં આવે છે. આવીને હાથમાં મોરપીંછ ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણ કરીને ચક્રરત્નનું પ્રમાર્જન કરે છે, પ્રમાર્જન કરીને દિવ્ય જલધારાથી પ્રક્ષાલન કરે છે, પ્રક્ષાલન કરીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનનો લેપ કરે છે, લેપ કરીને તાજા ઉત્તમ સુગંધિત દ્રવ્યો અને પુષ્પોથી પૂજા કરે છે, પૂજા કરીને તેના ઉપર પુષ્પો, માળાઓ, ગંધ દ્રવ્યો, ચૂર્ણ, વસ્ત્ર અને અલંકારો ચઢાવે છે, પુષ્પાદિ ચઢાવીને તે ચક્રરત્નની સામે ઉજ્જવળ સ્નિગ્ધ, શ્વેત, રત્નમય અક્ષત ચોખાથી અષ્ટમંગલનું આલેખન કરે છે. તે અષ્ટમંગલોના નામ આ પ્રમાણે છે. યથા— સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નંદાવર્ત, વર્ધમાનક, ભદ્રાસન, મત્સ્ય, કળશ અને દર્પણ. અષ્ટ મંગલનું આલેખન કરીને દરેક મંગળ દ્રવ્યના ચિત્રની અંદર આલેખવામાં આવેલા વર્ણો ઉપર ગુલાબ, મોગરા, ચંપક, અશોક, પુત્રાગ, વૃક્ષના પુષ્પો, આમ્રમંજરી, નવમલ્લિકા, બકુલ, તિલક, કણેર, કુંદ, કુબ્જક, કોરંટક, પત્ર, દમનક વગેરે તાજા, અમ્લાન, સુરભિત અને પાંચ વર્ણના પુષ્પોને રાજા અત્યંત કોમળતાથી પોતાના હાથેથી ગ્રહણ કરીને ચઢાવે છે. આશ્ચર્યકારક રીતે તે પુષ્પોને એટલી માત્રામાં ચઢાવે છે કે તે ચક્રરત્નની ચારેબાજુની ભૂમિમાં પુષ્પોનો જાનુપ્રમાણ(ઘૂંટણ સુધી), ૨૮ અંગુલ પ્રમાણ ઢગલો થઈ જાય છે.

ત્યારપછી ચંદ્રપ્રભમણિ, વજ્રમણિ અને વૈદુર્યમણિ જેવા વિમલ દંડવાળી; સુવર્ણ અને મણિરત્નોથી નિર્મિત; કાલાગુરુ, શ્રેષ્ઠ કુંદરુષ્ક, તુરુષ્ક, લોબાન વગેરે ધૂપના ઉત્તમ પદાર્થની સુગંધથી સુગંધિત; ધૂપની સુગંધ જેમાંથી નીકળતી હોય તેવી ધૂપદાનીને ગ્રહણ કરી; તેમાં ધૂપ કરીને ચક્રને ધૂપ આપે છે. ત્યારપછી રાજા પાછા પગે ચાલીને સાત, આઠ પગલા પાછળ જઈને, ત્યાં પોતાના ડાબા ઘૂંટણને ઊભો રાખીને, જમણા ઘૂંટણને જમીન પર સ્થાપિત કરીને (નમોત્થુર્ણની મુદ્રામાં બેસીને) યાવત્ ચક્રને પ્રણામ કરે છે, પ્રણામ કરીને આયુધશાળામાંથી બહાર નીકળે છે; બહાર નીકળીને બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળા-સભાભવનમાં આવે છે અને પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન પર વિધિવત્ બેસે છે. બેસીને અઢાર શ્રેણી-પ્રશ્રેણી સર્વ જાતિના

પ્રજાજનોને બોલાવે છે. બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે—

૧૦ ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! ઉસ્સુક્કં, ઉક્કરં, ઉક્કટ્ટં, અદિજ્જં, અમિજ્જં, અભદ્દપ્પવેસં, અદંડકોદંડિમં, અધરિમં, ગણિયાવરુણાહ્મજ્જકલિયં, અણેગ-તાલા-યરાણુચરિયં, અણુહ્હુયમુહ્મંગં, અમિલાયમલ્લદામં, પમુહ્હયપક્કીલિય સપુરજ્જાણવયં વિજયવેજ્જયં ચક્કરયણસ્સ અટ્ટાહિયં મહામહિમં કરેહ, કરેત્તા મમેયમાણત્તિયં ખિપ્પામેવ પચ્ચપ્પિણહ ।

તદ્દા ણં તાઓ અટ્ટારસ સેણિપ્પસેણીઓ ભરહેણં રણ્ણા એવં વુત્તાઓ સમાણીઓ હટ્ટાઓ જાવ વિણણં વયણં પહિસુણેતિ, પહિસુણિત્તા ભરહસ્સ રણ્ણો અંતિયાઓ પહિણિક્ખમેતિ, પહિણિક્ખમિત્તા ઉસ્સુક્કં જાવ ઉક્કરં અટ્ટાહિયં મહામહિમં કરેતિ ય કારવેતિ ય, કરેત્તા કારવેત્તા ય જેણેવ ભરહે રાયા, તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા જાવ તમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્ર જકાતનાકા પર લેવાતા રાજ્યકરથી પ્રજાજનોને મુક્ત કરો; સંપત્તિ કે પશુધન પર લેવાતા રાજ્યકરથી મુક્ત કરો અને ખેતી નીપજ, અનાજ વગેરે પર લેવાતા રાજ્યકરથી મુક્ત કરો; અદેય = પ્રજાજનો કર રૂપે કાંઈ આપે નહીં અને અમેય = રાજકર્મચારીઓ કરરૂપે કાંઈ માપે કે ગણે નહીં; પ્રજાજનોના ઘરમાં રાજકર્મચારીઓ પ્રવેશે નહીં; અપરાધી પ્રજાજનને દંડ આપવામાં આવે નહીં તથા અપરાધી રાજકર્મચારીઓને કુદંડ આપવામાં આવે નહીં અર્થાત્ પ્રજાજનો કે રાજકર્મચારીના અપરાધ બદલ દંડરૂપે વસૂલ કરાતી રકમ લેવામાં આવે નહીં; રાજદેણા માફ કરવામાં આવે; ગણિકાઓ, નટપુરુષો પોતાની કળાઓ બતાવે; તાલ બજાવનારાઓ વાદનવિધિ પ્રમાણે કળા દર્શાવતા મૃદંગોને ઊર્ધ્વ દિશામાં ઉપર રાખીને વાદન કરે; નગરને તાજી પુષ્પમાળાઓથી શણગારવામાં આવે; આ રીતે વિનીતાનગરી અને કોશલ દેશવાસીઓ પ્રમોદિત બની, કીડા સહિત ચક્રત્નની ઉત્પત્તિ નિમિત્તે, મહાવિજયના સૂચન રૂપે અષ્ટાહ્લિકા મહોત્સવ ઊજવે. આ કાર્ય કરીને શીઘ્ર મને તે સમાચાર આપો.

ભરતરાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે સાંભળીને અઢાર શ્રેણી-પ્રશ્રેણીના પ્રજાજન ખુશ થાય છે યાવત્ વિનયપૂર્વક રાજાનાં વચન શિરોધાર્ય કરે છે. તે પ્રમાણે કરીને રાજાની પાસેથી નીકળે છે. નીકળીને તેઓ રાજાની આજ્ઞાનુસાર અષ્ટાહ્લિકા મહોત્સવ નિમિત્તે નગરીને શુલ્ક મુક્ત કરવી વગેરે વ્યવસ્થા કરે છે અને કરાવે છે. ત્યારપછી ભરતરાજાની સમીપે આવીને તેમને કહે છે કે “આપની આજ્ઞાનુસાર બધી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે.” આ રીતે ભરત રાજાની આજ્ઞા મુજબ નગરીમાં અષ્ટાહ્લિકા મહોત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચક્રવર્તીના ચક્રત્નની ઉત્પત્તિ તથા તેની પૂજાવિધિનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

ચક્રવર્તી પૂર્વભવના પ્રબળ પુણ્યપ્રભાવે ૧૪ રત્નના સ્વામી બને છે. તેની પ્રાપ્તિ ક્રમશઃ થાય છે. તેમાં સહુથી પ્રથમ આયુધશાળા-શસ્ત્રાગારમાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થાય છે. તે દેવાધિષ્ઠિત હોય છે. તે ચક્રરત્નની સહાયતાથી જ રાજા છ બંડ પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને ચક્રવર્તી પદને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૪ રત્નમાં ચક્રરત્નની પ્રધાનતા છે.

ચક્રરત્ન રત્નમય અને સ્વચ્છ જ હોય છે. તેમ છતાં તેનું પ્રમાર્જન, પ્રક્ષાલન, પૂજાવિધિ વગેરે પ્રક્રિયા દ્વારા ચક્રરત્ન પ્રતિ અને તેના અધિષ્ઠિત દેવ પ્રતિ ચક્રવર્તીનો આદર ભાવ પ્રદર્શિત થાય છે.

ચક્રવર્તીની સ્નાનવિધિ, પૂજાવિધિ વગેરે વર્ણન ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ :- મહા ઉત્સવ. રાજાને ત્યાં પુત્રજન્મ આદિ કોઈપણ આનંદજનક પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તેનો ઉત્સવ સમગ્ર પ્રજાજનો ઉજવે છે. સમસ્ત પ્રજાજનો તેનો આનંદ માણી શકે તે લક્ષથી ઉત્સવના પ્રારંભમાં પ્રજાજનોને સર્વ પ્રકારની ઉપાધિથી મુક્ત કરાય છે. તેથી જ નગરીને કરમુક્ત, દંડમુક્ત કરવાની ઘોષણા થાય છે. ત્યારપછી આનંદ પ્રમોદ માટે વાદ્ય, વાજિંત્ર, નાટકાદિ ક્રિયાઓ થાય છે. કોઈપણ શુભકાર્ય પૂર્ણ થયા પછી દેવો-મનુષ્યો મહોત્સવ ઉજવે તે અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પ્રસ્તુતમાં ચક્ર રત્નની ઉત્પત્તિના આનંદમાં ચક્રવર્તી ઉત્સવ ઉજવે છે તેનું સૂચન છે.

અઠારસસેણિપ્પસેણીઓ :- ૧૮ શ્રેણી-પ્રશ્રેણી જનો. આ ૧૮ પ્રકારમાં સર્વ પ્રજાજનોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તે ૧૮માં નવ નારુક અને નવ કારુક કહેવાય છે. તે ૧૮ને શ્રેણી કહે છે.

નવ નારુક :- (૧) કુંભાર-માટીના વાસણાદિ બનાવનાર (૨) પટેલ-ગામના મુખી (૩) સુવર્ણકાર-સોનું ઘડનાર સોની (૪) સુપકાર-રસોઈયા (૫) ગંધર્વ-ગાયક (૬) કાશ્યપ-નાપિત, વાણંદ (૭) માળી (૮) કચ્છકાર-કથાકાર (૯) તાંબૂલિક-તંબોળી, પાન વિકેતા.

નવ કારુક :- (૧) ચર્મકાર- મોચી, ચંપલાદિ બનાવનાર (૨) યંત્રપીલક- તેલી, ઘાંચી-તલાદિને પીસી તેલ કાઢનાર (૩) ગંધિક- ગાંધી (૪) છિંપક- રંગારા, વસ્ત્રાદિ રંગનાર (૫) કંશકર- કંસારા (૬) સીવક- દરજી, વસ્ત્ર સીવનારા (૭) ગોપાલ- ભરવાડ, ગાયનું પાલન કરનારા (૮) ભિલ્લ (૯) ધીવર- માછીમાર.

આ ૧૮ શ્રેણી અને તેની અવાંતર જાતિઓ પ્રશ્રેણી કહેવાય છે.

દિગ્વિજય પ્રયાણ : માગધતીર્થ વિજય :-

૧૧ ત્વં એ નં સે દિવ્વે ચક્કરયણે અટ્ટાહિયાએ મહામહિમાએ ણિવ્વત્તાએ સમાણીએ આરહઘરસાલાઓ પડિણિક્ખમઙ્ગ પડિણિક્ખમિત્તા અંતલિક્ખપડિવણ્ણે, જક્ખ-સહસ્સ-સંપરિવુડે, દિવ્વતુડિય-સહ્સણ્ણિણાણં આપૂરેંતે ચેવ અંબરતલં વિણીયાએ રાયહાણીએ મજ્ઙમજ્ઙેણં ણિગ્ગચ્છઙ્ગ ણિગ્ગચ્છિત્તા ગંગાએ મહાણઈએ દાહિણિલ્લેણં કૂલેણં પુરત્થિમં દિસિં માગહતિત્થાભિમુહે પયાએ યાવિ હત્થા ।

ભાવાર્થ :- અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થઈ ગયા પછી તે દિવ્ય ચક્રરત્ન આયુધશાળા-શસ્ત્રાગારમાંથી બહાર નીકળે છે, નીકળીને આકાશ માર્ગે ચાલે છે. તે ચક્ર એક હજાર યક્ષોથી અધિષ્ઠિત હોય છે. દિવ્ય વાજિંત્રોના ધ્વનિ અને નિર્ઘોષથી આકાશને પૂરિત કરતું અર્થાત્ શબ્દાયમાન કરતું તે ચક્રરત્ન વિનીતા રાજધાનીની મધ્યમાંથી નીકળે છે, નીકળીને ગંગા મહાનદીના દક્ષિણી કિનારેથી પૂર્વ દિશામાં માગધતીર્થ તરફ જવા માટે ગમન કરે છે.

૧૨ ત્વં ણં સે ભરહે રાયા તં દિવ્વં ચક્રકરયણં ગંગા઼ મહા઼ણ઼્ઈ઼ દાહિ઼ણિલ્લે઼ણં કૂલેણં પુરત્થિમં દિસિં માગહતિત્થાભિમુહં પયાયં પાસ઼઼્ પાસિત્તા હટ્ટુતુટ્ટ ઝાવ કો઼઼ંબિયપુરિસે સદ્દાવે઼ સદ્દાવિત્તા ઇવં વયાસી- ઝિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! આભિસેક્કં હત્થિરયણં પ઼િક્કપ્પેહ, હયગયરહ-પવરજોહકલિયં ષા઼રં઼ગિણિં સેણ્ણં સણ્ણાહેહ, ઇત્તમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણહ । ત્વં ણં તે કો઼઼ંબિયપુરિસા ઝાવ પચ્ચપ્પિ- ણંતિ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા તે દિવ્ય ચક્રરત્નને ગંગા મહાનદીના દક્ષિણી કિનારેથી પૂર્વ દિશામાં માગધતીર્થ તરફ પ્રયાણ કરતું જુએ છે, જોઈને તે હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે યાવત્ કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે— હે દેવાનુપ્રિયો ! શીઘ્ર અભિષિક્ત, હસ્તિરત્નને સુસજ્જ કરો. ઘોડા, હાથી, રથ અને શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ, સૈનિકો સહિત ચતુરંગિણી સેનાને તૈયાર કરો. આજ્ઞાનુસાર કાર્ય થઈ ગયાના મને સમાચાર આપો. ત્યારપછી તે કૌટુંબિક પુરુષો આજ્ઞાનુસાર કાર્ય કરી રાજાને સમાચાર આપે છે.

૧૩ ત્વં ણં સે ભરહે રાયા જે઼ણેવ મજ્જઞઘરે, તેણેવ ડવાગચ્છ઼઼્ ડવાગચ્છિત્તા મજ્જઞઘરં અણુપવિસ઼઼્ અણુપવિસિત્તા ઝાવ સસિવ્વ પિયદંસણે ણરવ઼઼્ મજ્જઞઘરાઓ પ઼િક્કિવ્વમ઼઼્ પ઼િક્કિવ્વમિત્તા હયગયરહ-પવરવાહણભ઼-ચ઼ડગર-પહકર-સંકુલા઼ સેણા઼ પહિયકિત્તી જેણેવ બાહિરિયા ડવ઼઼્ાણસાલા, જેણેવ આભિસેક્કે હત્થિરયણે તેણેવ ડવાગચ્છ઼઼્, ડવાગચ્છિત્તા અંજઞગિરિકૂ઼ડસણિઞ્ઞં ગયવ઼ં ણરવ઼઼્ ડુરૂ઼઼ે ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ભરતરાજા સ્નાનઘર સમીપે આવીને, સ્નાનઘરમાં પ્રવેશ કરે છે યાવત્ ચંદ્રની જેમ જોવામાં પ્રિય લાગતાં તે રાજા સ્નાનગૃહમાંથી નીકળે છે.

સ્નાનઘરમાંથી બહાર નીકળીને ઘોડા, હાથી, રથ, બીજા ઉત્તમ વાહનો અને યોદ્ધાઓના વિસ્તૃતવૃંદથી વ્યાપ્ત સેનાથી સુશોભિત તે રાજા બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળા-બહારના સભાભવન સમીપે જ્યાં અભિષિક્ત હસ્તિરત્ન છે, ત્યાં આવે છે અને અંજનગિરિના શિખર જેવા ગજપતિ પર તે નરપતિ આરૂઢ થાય છે.

૧૪ તણ ણં સે ઢરહાહિવે ણરિંદે હારોત્થય-સુકયરઙ્ગવચ્છે, કુંડલરુજ્જોઙ્ગયાણે, મરુડદિત્તસિરણ, ણરસીહે, ણરવર્ઙ, ણરિંદે, ણરવસહે, મરુયરાય-વસઢકપ્પે અઢ્ઢહિય રાયતેય-લચ્છીણ દિપ્પમાણે, પસત્થમંગલસણિં સંથુવ્વમાણે, જયસદ્કયાલોણ, હત્થિચંધવરગણ, સકોરંટમલ્લદામેણં છત્તેણં ઢરિજ્જમાણેણં, સેયવરચામરાહિં રુદ્ધુવ્વમાણીહિં-રુદ્ધુવ્વમાણીહિં જકચસહસ્સ-સંપરિવુડે વેસમણે ચેવ ઢણવર્ઙ, અમરવઙ્ગ-સણિણાણ ઙ્ગીણ પહિયકિત્તી, ગંગાણ મહાણર્ઙ દાહિણિલ્લેણં કૂલેણં ગામાગર ણગર-ચેડ-કઢ્ઢક-મડંબ-દોણમુહપટ્ટણાસમ-સંબાહ-સહસ્સમંડિયં, થિમિય-મેઙ્ગીયં વસુહં અઢિજિણમાણે-અઢિજિણમાણે અગ્ગાં વરાં રયણાં પડિચ્છમાણે-પડિચ્છમાણે તં દિવ્વં ચકકરયણં અણુગચ્છમાણે-અણુગચ્છમાણે જોયણંતરિયાહિં વસહીહિં વસમાણે-વસમાણે જેણેવ માગહતિત્થે, તેણેવ રવાગચ્છઙ્ગ ।

રવાગચ્છિત્તા માગહતિત્થસ્સ અદૂરસામંતે દુવાલસજોયણાયામં, ણવજોયણ-વિત્થિણ્ણં, વરણગર સરિચ્છં, વિજય-ચંધાવારણિવેસં કરેઙ્ગ કરેત્તા વઙ્ગુઙ્ગરયણં સદ્ધાવેઙ્ગ, સદ્ધાવેત્તા ંવં વયાસી- ચિપ્પામેવ ઢો દેવાણુપ્પિયા ! મમ આવાસં પોસહસાલં ચ કરેહિ, કરેત્તા મમેયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણાહિ । તણ ણં સે વઙ્ગુઙ્ગરયણે ઢરહેણં રણ્ણા ંવં વુત્તે સમાણે હટ્ટુટ્ટુ જાવ અંજલિ કટ્ટુ ંવં સામી ! તહત્તિ આણાણ વિણણ્ણં વયણં પડિસુણેઙ્ગ પડિસુણેત્તા ઢરહસ્સ રણ્ણો આવસહં પોસહસાલં ચ કરેઙ્ગ કરેત્તા ંયમાણત્તિયં ચિપ્પામેવ પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે ભરતાધિપતિ, નરેન્દ્ર, હારોથી વ્યાપ્ત, સુશોભિત અને પ્રીતિદાયક વક્ષઃ સ્થલવાળા, કુંડળોથી ઉદ્યોતિત મુખવાળા, મુગટથી દેદીપ્યમાન મસ્તકવાળા, મનુષ્યોમાં સિંહ જેવા શૌર્યવાન, નરપતિ (પ્રજાપાલક), નરેન્દ્ર, નર વૃષભ (સ્વીકૃત કાર્યભારના નિર્વાહક), મરુત-વ્યંતર આદિ દેવોના ઇન્દ્રોની મધ્યમાં મુખ્ય સૌધર્મેન્દ્ર જેવા, રાજોચિત તેજસ્વિતારૂપ લક્ષ્મીથી અત્યંત દીપ્તિમાન, સેંકડો મંગલસૂચક શબ્દોથી સ્તુતિ કરાયેલા, દર્શન થતાં જ લોકો દ્વારા જયનાદથી વધાવાતા; પકડસ્તિ પર બેઠેલા; કોરંટના પુષ્પોની માળાઓથી યુક્ત છત્રને ધારણ કરાયેલા; શ્રેષ્ઠ, શ્વેત ચામરથી વીંજાતા; હજારો યક્ષોથી પરિવૃત્ત કુબેર જેવા ઢનપતિ; ઇન્દ્રની જેવી ઋદ્ધિથી વિસ્તૃત કીર્તિને પ્રાપ્ત થયેલા તે ભરતરાજા ગંગામહાનદીના દક્ષિણવર્તી કિનારેથી હજારો ગ્રામ, આકર (ખાણો), નગર, ખેટ, કર્બટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પક્ટન, આશ્રમ તથા સંબાધથી સુશોભિત, પ્રજાજનયુક્ત પૃથ્વીને (ત્યાંના રાજાઓને) જીતતાં- જીતતાં ઉત્કૃષ્ટ- શ્રેષ્ઠ રત્નોને ભેટના રૂપમાં ગ્રહણ કરતાં, દિવ્ય ચક્રરત્નનું અનુસરણ કરતાં, એક-એક યોજન ઉપર પોતાના પડાવ નાંખતાં, માગધતીર્થ સમીપે આવે છે.

માગધતીર્થની સમીપે આવીને માગધ તીર્થથી ન અતિ દૂર ન અતિ સમીપે બાર યોજન લાંબી,

નવ યોજન પહોળી જગ્યામાં સૈન્ય માટે શ્રેષ્ઠ નગર સદશ નિવાસ રૂપ ઘાવણી નાંખે છે, પડાવ કરે છે, પડાવ કરીને વર્ધકી રત્ન(શ્રેષ્ઠ શિલ્પકાર)ને બોલાવે છે, બોલાવીને કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિય! મારા માટે આવાસસ્થાન અને પૌષ્ઠશાળાનું શીઘ્ર નિર્માણ કરો અને તે કાર્ય પૂર્ણ કરી મને સૂચના આપો”. રાજાનો આ આદેશ સાંભળીને શિલ્પકાર હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. તે હાથ જોડીને આ પ્રમાણે કહે છે કે— “હે સ્વામી ! જેવી આપની આજ્ઞા”. એમ કહીને વિનયપૂર્વક રાજાના આદેશને સ્વીકારે છે અને ભરત રાજા માટે આવાસસ્થાન તથા પૌષ્ઠશાળાનું નિર્માણ કરે છે, નિર્માણ કરીને રાજાને કાર્ય થઈ ગયાની સૂચના આપે છે.

૧૫ તए णं से भरहे राया आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहिता जेणेव पोसहसाला, तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता पोसहसालं अणुपविसइ अणुपविसिता पोसहसालं पमज्जइ पमज्जिता दब्भसंथारगं संथरइ संथरिता दब्भसंथारगं दुरुहइ दुरुहिता मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्टमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हिता पोसहसालाए पोसहिए, बंभयारी, उम्मुक्कमणिसुवण्णे, ववगयमाला-वण्णग-विलेवणे, णिक्खित्त-सत्थमुसले, दब्भसंथारोवगए, एगे अबीए अट्टमभत्तं पडिजागरमाणे पडिजागरमाणे विहरइ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા અભિષિક્ત હસ્તિરત્ન ઉપરથી નીચે ઊતરે છે, નીચે ઊતરીને પૌષ્ઠશાળા સમીપે આવીને પૌષ્ઠશાળામાં પ્રવિષ્ટ થાય છે, ત્યાં પૌષ્ઠશાળાનું પ્રમાર્જન કરે છે. પ્રમાર્જન કરીને અઢી હાથ પ્રમાણ દર્ભ-ડાભનું આસન પાથરે છે, આસન પાથરીને તેના ઉપર બેસે છે, બેસીને માગધતીર્થ કુમારદેવને ઉદેશીને અટ્ટમ તપ(ત્રણ દિવસના ઉપવાસ)ને ધારણ કરે છે, ધારણ કરીને પૌષ્ઠશાળામાં પૌષ્ઠ કરે છે; બ્રહ્મચારી બનીને, મણિ-સુવર્ણમય આભૂષણો શરીર ઉપરથી ઊતારીને શરીર પરના ચંદન આદિ સુગંધિત પદાર્થોના લેપને દૂર કરીને, શસ્ત્ર, મુશળ(સાંબેલુ) વગેરેના સાવધ યોગનું ત્યાગ કરીને દર્ભાસન ઉપર બેસીને ભરત રાજા મગધાધિપતિના ચિંતનમાં એકરૂપ બની, અન્ય સર્વ વ્યાપાર છોડી, એકલા જ સૈન્યાદિની સહાય વિના આત્મબળપૂર્વક અટ્ટમની તપસ્યામાં જાગૃત બની(ત્રણ દિવસ) રહે છે.

૧૬ તए णं से भरहे राया अट्टमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमिता जेणेव बाहिरिया उवट्टाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी- खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हयगयरह-पवरजोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह, चाउग्घंटं आसरहं पडिकप्पेह त्ति कट्टु मज्जणघरं अणुपविसइ जाव ससिच्च पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमिता हयगयरह-पवरवाहण जाव

જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા, જેણેવ ચાઝઘંટે આસરહે, તેણેવ ઉવાગચ્છઈ ઉવાગચ્છિત્તા ચાઝઘંટં આસરહં દુરૂઠે ।

ભાવાર્થ :- અદ્વમની તપસ્યા પૂર્ણ થયા પછી ભરતરાજા પૌષધશાળામાંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળામાં આવે છે, આવીને પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવે છે, બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! ઘોડા, હાથી, રથ અને ઉત્તમ યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગિણી સેનાને શીઘ્ર સુસજ્જ (તૈયાર) કરો અને ચાર ઘંટાવાળા અશ્વરથને તૈયાર કરો”. આ પ્રમાણે કહીને રાજા સ્નાનગૃહમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે **યાવત્** ચંદ્રની સમાન અતિ પ્રિય લાગતા રાજા સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળે છે, નીકળીને ઘોડા, હાથી, રથ, બીજા ઉત્તમ વાહનો અને સેનાથી સુશોભિત થઈને, તે રાજા બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળાની સમીપે, ચાર ઘંટાવાળો અશ્વ રથ છે ત્યાં આવે અને રથારૂઠ થાય છે.

૧૭ તણ્ણં સે ભરહે રાયા ચાઝઘંટં આસરહં દુરૂઠે સમાણે હય-ગય-રહપવર-જોહ-કલિયાણ સંધ્ધિ સંપરિવુડે મહયા-ભડચડગર-પહગરવંદ-પરિક્ખત્તે ચક્ક-રયણદેસિય મગ્ગે અણેગરાયવર-સહસ્સાણુજાયમગ્ગે મહયા ઉક્કિટ્ટુ-સીહણાયબોલ-કલકલરવેણં પક્કુભિય-મહાસમુદ્ધરવ ભૂયં પિવ કરેમાણે-કરેમાણે પુરત્થિમદિસાભિમુહે માગહતિત્થેણં લવણસમુદ્ધં ઓગાહઈ જાવ સે રહવરસ્સ કુપ્પરા ઉલ્લા ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ભરતરાજા જ્યારે ચાતુર્ઘટ-ચાર ઘંટાવાળા અશ્વ રથ ઉપર આરૂઠ થાય છે, ત્યારે તે રાજા ઘોડા, હાથી, રથ અને પદાતીઓ-સૈનિકો સહિતની ચતુરંગિણી સેનાથી પરિવૃત્ત થાય છે. ચક્ર પ્રદર્શિત માર્ગ પર મોટા મોટા યોદ્ધાઓ અને હજારો મુગટધારી શ્રેષ્ઠ રાજાઓ તેમની પાછળ ચાલે છે. રાજાના આ ગમન સમયે ઉત્કૃષ્ટ સિંહનાદના ધ્વનિ અને કલરવ યુક્ત શબ્દથી એવું લાગે છે કે જાણે વાયુ દ્વારા ક્ષુબ્ધ થયેલો મહાસાગર ઘુઘવાટા કરતો ન હોય ! તે રીતે તેઓ પૂર્વદિશા તરફ આગળ વધતાં, માગધ તીર્થના કિનારેથી રથના ચક્રની નાભિ ભીની થાય તેટલા ઊંડા લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે.

૧૮ તણ્ણં સે ભરહે રાયા તુરગે ણિગિણ્હઈ, ણિગિણ્હિત્તા રહં ઠવેઈ, ઠવેત્તા ધણું પરમુસઈ, તણ્ણં તં અઙ્ગુગય-બાલચંદ-ઈંદધણુસંકાસં વરમહિસ-દરિય-દપ્પિય-દદ્ધ-ઘણ-સિંગગ-રઙ્ગ-સારં ઝરગવર-પવર-ગવલ-પવર-પરહુય-ભમરકુલ-ળીલિ-ણિદ્ધ-ધંતધોયપટ્ટં ણિઝણોવિય-મિસિમિસિંત-મણિરયણ-ઘંટિયાજાલ-પરિક્ખત્તં તઙ્ગિ તરુણકિરણ-તવણિજ્જ-બદ્ધચિંધં દદ્ધર-મલયગિરિ-સિહર-કેસર-ચામર-બાલદ્ધ-ચંદ-ચિંધં કાલ-હરિયરત્ત-પીય-સુક્કિલ-બહુણ્હારુણિ-સંપિણ્હજીવં જીવિયંતકરણં ચલજીવં ધણું-ગહિરુણ સે ણરવઈ ઉસું ચ વરવઙ્ગુકોડિયં વઙ્ગુસારતોંડં કંચણમણિ-કણગરયણ-ધોઙ્ગુ-સુકયપુંચં અણેગમણિરયણ-વિવિહ-સુવિરઙ્ગુ-ણામચિંધં વઙ્ગુસાહં ઠાઈરુણ ઠાણં

આયતકળ્ણાયતં ચ કારુણ ડસુમુદારં ઇમાઈ વયળાઈ તત્થ ઢાણિય સે ણરવઈ-

હંદિ સુળંતુ ઢવંતો, ઢાહિરઓ ઁલુ સરસ્સ ઁ દેવા ।

ળાગાસુરા સુવળ્ણા, તેસિં ઁુ ણમો પળિવયામિ ॥૧॥

હંદિ સુળંતુ ઢવંતો, અઢ્ઢિંઢતરઓ સરસ્સ ઁ દેવા ।

ળાગાસુરા સુવળ્ણા, સવ્વે મે તે વિસયવાસી ॥૨॥

ઇતિ કટ્ટુ ડસું ણિસિરઈ ।

પરિગર-ળિગરિય-મજ્ઙ્ઙો, વાડઢુય-સોઢમાળકોસેજ્જો ।

ચિત્તેળ સોઢાઁ ઢળુવરેળ, ઇંદોવ્વ પચ્ચકઁ ॥૩॥

તં ચંચલાયમાળં, પંચમિચંદોવમં મહાચાવં ।

છ્જ્જઈ વામે હત્થે, ણરવઈળો તંમિ વિજયંમિ ॥૪॥

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા ઘોડાની લગામ ઢેંચીને રથ ઊભો રાખી ઢનુષ્ઠ ડપાડે છે. તે ઢનુષ્ઠ તત્કાલ ડદિત ઢાળચંદ્ર(શુકલ પક્ષી ઢીજના ચંદ્ર) અને મેઘઢનુષ્ઠ સદશ આકારવાળું ઢોય છે; શ્રેષ્ઠ ભેંસના સુદઢ, સઘન-નિચ્છિદ્ર, રમણીય શીંગડા જેવું શ્રેષ્ઠ ઢોય છે; તે ઢનુષ્ઠનો પૃષ્ઠભાગ ડત્તમ નાગ, મહિષશ્રુંગ, ક્રોયલ, ભ્રમર સમૂહ, નીલી ગુટિકા સમ ડજ્જવળ, કાળી કાંતિવાળો, તેજથી જ્જવલ્યમાન અને નિર્મળ ઢોય છે; નિપુણ કારીગરો ઢારા ઢનાવેલી મણિરત્નની ચમકતી ઘંટડીઓ(ઘૂઘરીઓ)થી વેષ્ટિત ઢોય છે; તે ઢનુષ્ઠ વિજળી સદશ નવીન કિરણવાળું, સુવર્ણ નિર્મિત ચિહ્નોવાળું ઢોય છે. તે ઢનુષ્ઠ ડપર(શૌર્યના ચિહ્નરૂપે) દર્દર અને મલય ગિરિના શિખરસ્થ સિંહની કેશરાલના વાળ ઢાંઢ્યા ઢોય છે; (શોભા માટે ચમરી ગાયના વાળ ઢાંઢ્યા ઢોય છે;) તે અર્ધ ચંદ્રના ચિહ્નથી અંકિત ઢોય છે. તેની જીવા(પ્રત્યંચા) કાળા, નીલા, લાલ, પીળા અને શ્વેતવર્ણી સ્નાયુઓથી ઢંઢાયેલી ઢોય છે. શત્રુના જીવનનો અંત કરનારા, ચંચળ પ્રત્યંચાવાળા ઁવા તે ઢનુષ્ઠને નરપતિ ગ્રહણ કરે છે. તત્પશ્ચાત્ ઢાણ ગ્રહણ કરે છે. તે ઢાણના ઢંને અંતભાગ વજ્રમય ઢોય છે. તેનો અગ્રભાગ અભેઢ ઢોવાથી વજ્ર જેવો સાર સંપન્ન ઢોય છે. તેના પૃષ્ઠ ભાગ ડપર મણિઓ અને રત્નો સુવર્ણથી જડેલા ઢોય છે અને નિપુણ કારીગરથી નિર્મિત ઢોય છે. તેની ડપર વિવિઢ પ્રકારના મણિરત્નોથી ચક્રવર્તીનું નામ અંકિત ઢોય છે. તે ઢાણને ગ્રહણ કરી તેના મૂલ ભાગને યથાસ્થાને સ્થાપિત કરીને ઢનુષ્ઠ ડપર ઢાણ ચઢાવે છે અને પ્રત્યંચાને કાન સુઢી ઢેંચીને આ પ્રમાણે ઢોલે છે-

ગાથાર્થ- મારા ઢાણમાં અંકિત ક્ષેત્રસીમાના ઢર્હિભાગમાં રહેનારા “હે નાગકુમાર, અસુરકુમાર, સુવર્ણકુમાર દેવો ! તમે સાંભળો, હું તમને પ્રણામ કરું છું”. ॥૧॥

મારા ઢાણમાં અંકિત ક્ષેત્રની અંદર રહેનારા, “હે નાગકુમાર, અસુરકુમાર સુવર્ણકુમાર દેવો ! તમે સાંભળો, તમે મારા ઢાણના વિષય ભૂત છો.અર્થાત્ તમે મારી નિશ્ચા સ્વીકાર કરો” ॥૨॥ આ પ્રમાણે

કહીને બાણ છોડે છે.

જેમ મલ્લ-પહેલવાન કચ્છ બાંધે તેમ નરપતિ(બાણ છોડતા પૂર્વે) યુદ્ધોચિત વસ્ત્રથી પોતાની કમ્મર બાંધે છે. તે સમયે તેનું કૌશેય વસ્ત્ર સામુદ્રીય પવનથી લહેરાતું હોય છે. ॥૩૩॥

વીજળી જેવા દેદીપ્યમાન, શુકલપક્ષના પાંચમના ચંદ્ર જેવા સુશોભિત, વિજય અપાવનારા એવા મહાધનુષ્યને ડાબા હાથમાં ધારણ કરેલા નરપતિ પ્રત્યક્ષ ઈન્દ્ર જેવા શોભે છે. ॥૪॥

૧૯ તए णं से सरे भरहेणं रण्णा णिसट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवालस जोयणाइं गंता मागहतित्थाहि-वइस्स देवस्स भवणंसि णिवइए । तए णं से मागहतित्थाहिवई देवे भवणंसि सरं णिवइयं पासइ पासित्ता आसुरुत्ते रूढ्ठे चंडिक्कए कुविए मिसिमिसेमाणे तिवलियं भिउडिं णिडाले साहरइ, साहरित्ता एवं वयासी- केस णं भो ! एस अपत्थिय- पत्थए दुरंतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउइसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जे णं मम इमाए एयाणुरूवाए दिव्वाए देविड्डीए दिव्वाए देवजुईए दिव्वेणं देवाणुभावेणं लद्धाए पत्ताए अभिसमण्णागयाए उप्पिं अप्पुस्सुए भवणंसि सरं णिसिरइ त्ति कट्टु सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता जेणेव से णामाहयंके सरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तं णामाहयंકં सरं गेण्हइ, णामंકं અણુપ્પવાएइ, णामंકं અણુપ્પવાए માણસ્સ इमे एयारूवे अज्ઝત્થिए ચિંતિए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા જેવું તે બાણ છોડે કે તરત જ તે બાણ બાર યોજન દૂર જઈને માગધતીર્થના અધિપતિ દેવના ભવનમાં પડે છે. માગધ તીર્થાધિપતિ પોતાના ભવનમાં પડેલા બાણને જુએ છે, જોઈને તે ક્રુધ, રુષ્ટ, ચંડ-વિકરાળ અને ક્રોધથી લાલધૂમ બની, દાંત કચકચાવતા અને હોઠ કરડતા, કપાળમાં ત્રણ કરચલી યુક્ત બની, નેણ ચડાવી આ પ્રમાણે બોલે છે— જેને કોઈ ઈચ્છતું નથી તેવા મૃત્યુની ઈચ્છા કરનાર, દુઃખદ અંત અને અશુભ લક્ષણવાળો, હીનપુણ્ય ચતુર્દશીના દિવસે જન્મેલો, લજ્જા તથા શોભારહિત તે કોણ અભાગી છે કે જે પૂર્વજન્મના પુણ્યથી ઉપાર્જિત, ઉપલબ્ધ અને સ્વાધીન દેવભવન, રત્ન આદિ રૂપ ઋદ્ધિ; શરીર, આભરણ વગેરેની કાંતિ; અચિંત્ય વૈક્રિય શક્તિરૂપ પ્રભાવ મારી પાસે હોવા છતાં મારા પર બાણનો પ્રહાર કરે છે. આ પરસંપત્તિનો ઉત્સુક કોણ છે? આ પ્રમાણે કહીને પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઊઠે છે, ઊઠીને જ્યાં તે નામાંકિત બાણ પડ્યું છે ત્યાં જાય છે, જઈને તે બાણને હાથમાં ગ્રહણ કરે છે. હાથમાં લઈને ક્રમશઃ અક્ષરો વાંચે છે, નામાંકિત અક્ષરો વાંચીને તેના મનમાં આ પ્રમાણે અધ્યવસાય ચિંતન, વિચાર, મનોભાવ તથા સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૦ उप्पण्णे खलु भो ! जंबुद्वीवे दीवे भरहे वासे भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्ठी, तं जीयमेयं तीयपच्चुप्पण्ण-मणागयाणं मागहतित्थकुमारणं देवाणं राईण-मुवत्थाणीयं

કરેત્તણ, તં ગચ્છામિ ણં અહંપિ ભરહસ્સ રણ્ણો ઉવત્થાણીયં કરેમિત્તિ કટ્ટુ એવં સંપેહેઇ, સંપેહેત્તા હારં મડડં કુંડલાણિ ય કડગાણિ ય તુડિયાણિ ય વત્થાણિ ય આભરણાણિ ય સરં ચ ણામાહયંકં માગહતિત્થોદગં ચ ગેણ્ણહ, ગિણ્ણિહત્તા તાણ ઉક્કિટ્ઠાણ તુરિયાણ ચવલાણ જયણાણ સીહાણ સિગ્ઘાણ ઉદ્ધુયાણ દિવ્વાણ દેવગઈણ વીઈવયમાણે વીઈવયમાણે જેણેવ ભરહે રાયા તેણેવ ઉવાગચ્છઇ,

ઉવાગચ્છિત્તા અંતલિક્ખપડિવણ્ણે સર્ચિંચિણીયાઇં પંચવણ્ણાઇં વત્થાઇં પવર પરિહિણ કરયલપરિગ્ગહિયં દસણ્ણં સિરસાવત્તં મત્થણ અંજલિં કટ્ટુ ભરહં રાયં જણં વિજણં વદ્ધાવેઇ વદ્ધાવેત્તા એવં વયાસી — અભિજિણં દેવાણુપ્પિણ્ણિં કેવલકપ્પે ભરહે વાસે પુરત્થિમેણં માગહતિત્થમેરાણ તં અહણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં વિસયવાસી, અહણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં આણત્તીકિંકરે, અહણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં પુરત્થિમિલ્લે અંતવાલે, તં પડિચ્છંતુ ણં દેવાણુપ્પિયા ! મમં ઇમેયારૂવં પીઇદાણં તિ કટ્ટુ હારં મડડં કુંડલાણિ ય કડગાણિ ય જાવ માગહતિત્થોદગં ચ ઉવણેઇ । તણ ણં સે ભરહે રાયા માગહતિત્થ-કુમારસ્સ દેવસ્સ ઇમેયારૂવં પીઇદાણં પડિચ્છઇ પડિચ્છિત્તા માગહતિત્થકુમારં દેવં સક્કારેઇ સમ્માણેઇ સક્કારેત્તા સમાણેત્તા પડિવિસજ્જેઇ ।

ભાવાર્થ :- અહો ! જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં ભરત નામના યાતુરંત ચક્રવર્તી રાજા ઉત્પન્ન થયા છે. અમારો જીવ વ્યવહાર-પરંપરાગત આચાર છે કે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યવર્તી માગધતીર્થના અધિષ્ઠાતા દેવકુમારો ત્યાં જઈને રાજાને ભેટ આપે. તેથી હું પણ જાઉં અને જઈને ભરત રાજાને ઉપહાર-ભેટ આપું. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે હાર, મુગટ, કુંડળ, કંકણ, કડા, બાજીબંધ, વસ્ત્ર, વિવિધ અલંકાર, (ભરતના નામથી) નામાકિત બાણ અને માગધતીર્થનું (રાજ્યાભિષેક યોગ્ય) પાણી ગ્રહણ કરે છે. તે બધું લઈને તે ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, ચપળ સિંહની ગતિ જેવી પ્રબળ, શીઘ્રતાયુક્ત, તીવ્રતાયુક્ત, દિવ્ય દેવગતિથી ભરત રાજા પાસે આવે છે.

ત્યાં ભરત રાજા પાસે આવીને નાની ઘૂઘરીઓના રણકારયુક્ત, પંચરંગી ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરેલા તે દેવ આકાશમાં જ ઊભા રહીને દસે નખ ભેગા થાય તેમ બન્ને હાથ જોડીને, મસ્તકે અડાડી અંજલિ પૂર્વક ભરતરાજાને જય-વિજય શબ્દોથી વધાવે છે, વધાવીને આ પ્રમાણે કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિય! આપે પૂર્વ દિશામાં માગધતીર્થ સુધી સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્રને સારી રીતે જીતી લીધું છે. હું આપ દેવાનુપ્રિયનો દેશનિવાસી છું, આપ દેવાનુપ્રિયનો આજ્ઞાનુવર્તી સેવક છું, આપનો પૂર્વદિશાનો અંતપાળ છું, ઉપદ્રવનિવારક છું. તેથી આપ મારા આ પ્રીતિદાન-ભેટનો સ્વીકાર કરો.” આ પ્રમાણે કહીને હાર, મુગટ, કુંડળ, કટક **યાવત્** માગધતીર્થોદક વગેરે ભરત રાજાને ભેટ રૂપે અર્પણ કરે છે.

ભરતરાજા માગધ તીર્થકુમારના પ્રીતિદાનનો સ્વીકાર કરે છે. સ્વીકાર કરીને માગધ તીર્થકુમાર

દેવનો સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે, સત્કાર-સન્માન કરીને તેને વિદાય કરે છે.

૨૧ ત્વં જે ભરહે રાયા રહં પરાવત્તેઙ્ પરાવત્તેતા માગહતિત્થેણં લવણસમુદ્દાઓ પચ્ચુત્તરઙ્ પચ્ચુત્તરિત્તા જેણેવ વિજયખંધાવાર-ણિવેસે જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્ ઉવાગચ્છિત્તા તુરેણ્ ણિગિણ્હઙ્ ણિગિણ્હિત્તા રહં ઠવેઙ્ ઠવેત્તા રહાઓ પચ્ચોરુહઙ્ પચ્ચોરુહેત્તા જેણેવ મજ્જણઘરે તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્ ઉવાગચ્છિત્તા મજ્જણઘરં અણુપવિસઙ્ અણુપવિસિત્તા જાવ સસિવ્વ પિયદંસણે ણરવેઙ્ મજ્જણઘરાઓ પડિણિક્ખમઙ્ પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ ભોયણમંડવે તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્ ઉવાગચ્છિત્તા ભોયણમંડવંસિ સુહાસણવરગે અટ્ટમભત્તં પારેઙ્ પારેત્તા ભોયણમંડવાઓ પડિણિક્ખમઙ્ પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્ ઉવાગચ્છિત્તા સીહાસણવરગે પુરત્થાભિમુહે ણિસીયઙ્ ણિસીઙ્ત્તા અટ્ટારસ સેણિપ્પસેણીઓ સદ્દાવેઙ્ સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી — ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! ઉસ્સુક્કં ઉક્કરં જાવ માગહતિત્થકુમારસ્સ દેવસ્સ અટ્ટાહિયં મહામહિમં કરેહ જાવ એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા પોતાનો રથ પાછો વાળે છે. રથ પાછો વાળીને તે માગધતીર્થમાંથી પસાર થઈને લવણસમુદ્રમાંથી પાછા ફરે છે, પાછા ફરીને પોતાની છાવણીની બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળા સમીપે આવીને લગામ ખેંચી, રથ ઊભો રાખે છે, રથમાંથી નીચે ઉતરે છે, ઊતરીને સ્નાનગૃહમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે **યાવત્** ચંદ્ર જેવા પ્રિયદર્શની રાજા સ્નાનાદિ કરીને સ્નાનઘરમાંથી બહાર નીકળે છે. બહાર નીકળીને ભોજનમંડપમાં આવીને, સુખાસને બેસીને, અટ્ટમનું પારણું કરે છે. અટ્ટમનું પારણું કરીને તેઓ ભોજનમંડપમાંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને બાહ્ય-ઉપસ્થાનશાળામાં સિંહાસન પાસે આવે છે અને સિંહાસન પર પૂર્વાભિમુખ બેસે છે. સિંહાસન ઉપર બેસીને અઠાર શ્રેણી-પ્રશ્રેણીના અધિકૃત પુરુષોને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! મેં માગધતીર્થકુમારદેવ ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, તે નિમિત્તે નગરીમાં કર ન લેવો વગેરે અષ્ટાક્તિકાના મહોત્સવનું આયોજન કરો” **યાવત્** તેઓ તે કાર્ય થઈ ગયાના રાજાને સમાચાર આપે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચક્રવર્તી દિગ્વિજય માટે પ્રયાણ કરે તે સમયનું દશ્ય અને માગધતીર્થને જીતવાનું તાદૃશ ચિત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

માગધતીર્થ સ્થાન :- દક્ષિણ ભરત ક્ષેત્રના પૂર્વ કિનારે ગંગા મહાનદી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે, ત્યાં માગધતીર્થ છે.

વિનીતાથી માગધતીર્થનો માર્ગ :- ગંગાનદી, વિનીતા નગરની સમશ્રેણીએ પૂર્વદિશામાં વહે છે અને

પૂર્વ સમુદ્રમાં મળે છે. ચક્રત્ન વિનીતા નગરમાંથી પૂર્વીદારથી બહાર નીકળી, ગંગાનદીના દક્ષિણી તટ-દક્ષિણ દિશા તરફના કિનારે-કિનારે પૂર્વ તરફ આગળ વધે છે. ચક્રત્ન અંતરિક્ષમાં માર્ગ બતાવતું આગળ ચાલે ત્યારે ચક્રવર્તી અને સૈન્ય તેનું અનુસરણ કરે છે.

માગધતીર્થના અધિપતિ :- ભવનપતિના નાગકુમાર જાતિના માગધકુમાર દેવ માગધતીર્થના અધિપતિ છે. તેઓ નાગકુમાર જાતિના હોવાથી કુમાર કહેવાય છે.

આ સૂત્રોમાં પ્રસંગાનુરૂપ ચક્રવર્તીની સ્નાનવિધિ, ચક્રવર્તીના ધનુષ્ય અને બાણનું વર્ણન દષ્ટિગોચર થાય છે. તે સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે. સૂત્રગત કેટલાક વિશિષ્ટ શબ્દના ભાવ આ પ્રમાણે છે—

જોયણંતરિયાહિં :- દિગ્વિજય માટે નીકળેલા ચક્રવર્તી એક-એક યોજનના અંતરે પડાવ કરતાં આગળ વધે છે. પ્રયાણના પહેલા દિવસે પ્રમાણાંગુલ પ્રમાણ એક યોજન જઈને ચક્ર સ્થિર થાય છે. દરરોજ ચક્ર તેટલું જ ચાલે છે. જ્યાં ચક્ર સ્થિર થાય ત્યાં રાજા પડાવ નાંખે. ચક્રવર્તીઓ અને તેના સૈનિકો ભિન્ન ભિન્ન અવગાહના અને શક્તિવાળા હોય છે. અલ્પ શરીરી, અલ્પ શક્તિવાળા સૈનિકો પણ દિવ્ય શક્તિના કારણે તેટલું ક્ષેત્ર ચાલી શકે છે.

યોજનના માપનો વ્યવહાર ચક્રના ચાલવાના આધારે નિશ્ચિત થયેલો છે. વૃત્તિકાર કહે છે— **પ્રયાણ પ્રથમદિને યાવત્ ક્ષેત્રમતિક્રમ્ય સ્થિતં તાવદ્ યોજનમિતિ વ્યવહિયતે** । પ્રયાણના પ્રથમ દિવસે ચક્રત્ન જેટલા ક્ષેત્રનું અતિક્રમણ કરીને સ્થિત થાય તેટલા ક્ષેત્રને યોજન કહે છે. યોજન માપનો વ્યવહાર ચક્ર ગમનના આધારે નિશ્ચિત થાય છે. તે માપ પ્રમાણાંગુલથી માપવામાં આવે છે.

માગહતિત્થકુમારસ્સ...પોસહિષ્ :- મગધકુમાર દેવને આધીન કરવા ભરત રાજા અઠમ પૌષધ-ત્રણ ઉપવાસ સહિત પૌષધ વ્રતનો સ્વીકાર કરે છે. અહીં પૌષધ શબ્દથી શ્રાવકનું ૧૧મું પૌષધ વ્રત સમજવાનું નથી. ચક્રવર્તી આ વ્રત ઐહિક કાર્ય, સાંસારિક કાર્ય માટે કરે છે, તેથી તેને ૧૧મું પૌષધવ્રત કહેવું ઉચિત નથી. અહીં પૌષધવ્રત એટલે વ્રત વિશેષ, અભિગ્રહ ધારણ કર્યો તેમ સમજવું જોઈએ. વૃત્તિકાર જણાવે છે કે— **પૌષધંનામેહાભિમતદેવતા સાધનાર્થકવ્રત વિશેષોઽભિગ્રહ ઇતિ યાવત્, નન્વેકાદશવ્રતરુપસ્તદ્વતઃ સાંસારિક કાર્યચિંતનાનૌચિત્યાત્** । ચક્રવર્તી સાંસારિક કાર્ય-દેવતાને આધીન કરવા પૌષધરૂપ વિશેષ અભિગ્રહ ધારણ કરે છે. તે પૌષધવ્રતની સદશ છે પરંતુ પૌષધવ્રત નથી.

આ પ્રસંગ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઐહિક કાર્યની સિદ્ધિ પણ સંવર, તપ આદિ અનુષ્ઠાન પૂર્વક થાય છે. **એહિક કાર્યસિદ્ધિરપિ સંવરાનુષ્ઠાનપૂર્વિકૈવા** । — વૃત્તિ. તેથી જ ચક્રવર્તી ત્રણ દિવસ પર્યંત બ્રહ્મચર્યનું પાલન, મણિ સુવર્ણાદિનો ત્યાગ, શસ્ત્રાદિ તથા સર્વ પાપકારી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે.

પરમજાગરુક પુણ્યપ્રકૃતિકાઃ સંકલ્પમાત્રેણ સિસાધયિષિતસુરસાધનસિદ્ધિ નિશ્ચયં જાનાના જિનચક્રિણો ।— વૃત્તિ. તીર્થંકર ચક્રવર્તીઓને માગધાદિ દેવોને સાધવા અઠમ પૌષધ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. તીર્થંકરોની ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય પ્રકૃતિના ઉદયે સંકલ્પ માત્રથી માગધાદિ દેવો તેમની આજ્ઞા સ્વીકારી લે છે.

હંદિ સુણંતુ... :- ચક્રવર્તી અંતઃસ્થ, બહિઃસ્થ દેવતાઓને સંબોધિત કરી પ્રણામ કરે છે. હંદિ શબ્દ પ્રયોગ સંબોધન માટે થયો છે. આ ગાથામાં નમસ્કાર માટે નમો અને પણિવયામિ બે શબ્દનો પ્રયોગ છે, તે ચક્રવર્તીની ભક્તિની અતિશયતા દર્શાવે છે.

ચક્રવર્તી બાણને છોડવા તૈયાર થાય છે. ત્યારે તે બાણાધિષ્ઠાયક દેવને નમસ્કાર કરે તે ઉચિત કારણ કે તે બાણાદિ ચક્રવર્તીને વિજય પ્રાપ્ત કરાવે છે. જેમ શસ્ત્રધારી શસ્ત્રની પૂજા કરે છે, તેમ શત્રુના જયમાં સહાયકારી એવા દેવોને તે વંદન કરે છે.

દિગ્વિજય : વરદામતીર્થ વિજય :-

૨૨ તણં પં સે દિવ્વે ચક્રકરયણે વઙ્ગરામયતુંબે લોહિયક્ખામયારણે જંબૂણયણેમીણે
 ણાણામણિ-ખુરપ્પથાલ-પરિણે મણિમુત્તાજાલભૂસિણે સણંદિઘોસે સર્ચિંચિણીણે દિવ્વે
 તરુણ-રવિ-મંડલણિણે ણાણામણિ-રયણઘંટિયાજાલ-પરિક્ખિત્તે સવ્વોડય-સુરભિકુસુમ-
 આસત્ત-મલ્લદામે અંતલિક્ખપડિવણે જક્ખસહસ્સસંપરિવુડે દિવ્વતુડિય-સદ્ધ
 સણિણાદેણં પૂરેતે ચેવ અંબરતલં ણામેણ ય સુદંસણે ણરવઙ્ગસ્સ પઢમે ચક્રકરયણે
 માગહતિત્થકુમારસ્સ દેવસ્સ અઢ્ઢાહિયાણે મહામહિમાણે ણિવ્વત્તાણે સમાણીણે
 આઠહઘરસાલાઓ પડિણિક્ખમઙ્ગ પડિણિક્ખમિત્તા દાહિણપચ્ચત્થિમં દિસિં
 વરદામતિત્થાભિમુહે પયાણે યાવિ હોત્થા ।

ભાવાર્થ :- માગધ તીર્થકુમાર દેવ વિજયનો, અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થાય ત્યારે ચક્રરત્ન આયુધ-
 શાળામાંથી બહાર નીકળે છે. તે ચક્રરત્નની નાભિ વજ્રમયી હોય છે; આરા લોહિતાક્ષ રત્નના હોય છે;
 ઘરી જંબૂનદ-સુવર્ણમયી હોય છે; અંદરની પરિઘિરૂપ થાણું વિવિધ પ્રકારના મણિઓથી નિર્મિત હોય છે.
 તે ચક્રરત્ન મણિ-મોતીઓની સરોથી વિભૂષિત હોય છે; તે ૧૨ પ્રકારના વાજિંત્રોનો નિનાદ અને ઘૂઘરીઓનો
 રણકાર કરતું રહે છે; તે દિવ્યપ્રભાથી યુક્ત હોય છે; મધ્યકાલીન સૂર્ય જેવું તેજસ્વી હોય છે; વર્તુળાકાર
 અને અનેક મણિ-રત્નમય ઘંટડીઓથી વ્યાપ્ત હોય છે; સર્વ ઋતુની સુગંધી માળાઓથી સુશોભિત હોય
 છે. તે આકાશમાં અવસ્થિત રહે છે; હજાર યક્ષોથી (દેવોથી) અધિષ્ઠિત હોય છે; દિવ્યવાદ્યોના ધ્વનિ અને
 નિર્ઘોષથી આકાશને પૂરિત કરે છે. ચક્રવર્તીનું સુદર્શન નામનું આવું પ્રથમ ચક્રરત્ન આયુધશાળામાંથી
 બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને તે ચક્રરત્ન દક્ષિણપશ્ચિમ(નેઋત્ય કોણ) તરફ વરદામ તીર્થાભિમુખ
 પ્રયાણ શરૂ કરે છે.

૨૩ તણં પં સે ભરહે રાયા તં દિવ્વં ચક્રકરયણં દાહિણપચ્ચત્થિમં દિસિં વરદામ-
 તિત્થાભિમુહં પયાતં યાવિ પાસઙ્ગ પાસિત્તા હટ્ટતુટ્ટ જાવ કોડુંબિયપુરિસે સદ્ધાવેડ
 સદ્ધાવિત્તા એવં વયાસી-ચિપ્પામેવ મ્હો દેવાણુપ્પિયા ! હય-ગય-રહપવર જોહકલિયં

ચાતુરંગિણિ સેણં સણ્ણાહેહ, આભિસેવ્કં હત્થિરયણં પડિકપ્પેહ, ત્તિ કટ્ટુ મજ્જણઘરં
અણુપવિસઙ્ગઃ જાવ સસિવ્વ પિયદંસણે, ણરવર્ઙ્ગ મજ્જણઘરાઓ પડિણિક્ખમઙ્ગ જાવ
ગયવઙ્ગ દુરુઠ્ઠે જાવ સેયવરચામરાહિં ઉદ્ધુવ્વમાણીહિં-ઉદ્ધુવ્વમાણીહિં મગ્ગયવર-ફલગ
પવર-પરિગર-ખેડય-વરવમ્મ-કવય-માઢી-સહસ્સકલિણે ઉક્કડવરમઉડ-તિરીડ-પડાગ-
ઙ્ગય-વેજયંતિચામર-ચલંત-છત્તંધયારકલિણે, અસિ-ખેવણિ-ખગ્ગ-ચાવણારાય-કણય-
કપ્પણિ-સૂલ-લડ્ડાભિંડિમાલ-ધણુહ-તોણ-સરપહરણેહિ ય કાલ-ણીલ-રુહિર-પીય-
સુવ્વિકલ્લ-અણેગચિંધ-સયસણિણવિટ્ઠે,

અપ્પોડિય-સીહણાય-છેલિય-હયહેસિય-હત્થિ ગુલગુલાઙ્ગ-અણેગરહ-સયસહસ્સ-
ઘણઘણેત-ણીહમ્મમાણ-સદ્ધસહિણ-જમગસમગ-ભંભાહોરંભ-કિણિંત-ખરમુહિ-મુગુંદ-
સંખિય-પરિલિ-વવ્વગ-પરિવાઙ્ગિ-વંસ-વેણુ-વિપંચિ-મહત્તિ-કચ્છ-ભિરિગિસિગિ-કલ-તાલં
કંસતાલ-કરધાણુવ્વિદ્ધેણ મહયા સદ્ધસણિણાદેણ સયલમવિ જીવલોગં પૂરયંતે
બલવાહણસમુદણં એવં જક્ખસહસ્સસંપરિવુડે વેસમણે ચેવ ધણવર્ઙ્ગ અમરવર્ઙ્ગ-સણિણાણ
ઙ્ગીણ પહિયકિત્તી ગામ ગામાગર ણગર જાવ વિજયખંધાવાર-ણિવેસં કરેઙ્ગ કરેત્તા
વહ્ગુરયણં સદ્ધાવેઙ્ગ સદ્ધાવિત્તા એવં વયાસી-ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! મમ આવાસં
પોસહસાલં ચ કરેહિ, મમેયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણાહિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા દિવ્ય ચક્રરત્નને દક્ષિણપશ્ચિમ દિશામાં વરદામ તીર્થાભિમુખ પ્રયાણ કરતું જુએ છે, જોઈને તેઓ હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. તેઓ કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવે છે. બોલાવીને કહે છે કે- “હે દેવાનુપ્રિયો ! ઘોડા, હાથી, રથ અને શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ સહિત ચતુરંગિણી સેના અને અભિષિક્ત હસ્તિરત્નને શીઘ્ર સુસજ્જ કરો.” આ પ્રમાણે કહીને રાજા સ્નાનગૃહમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે, યાવત્ સ્નાન કરીને ચંદ્રની જેમ શોભતા નરપતિ સ્નાનઘરમાંથી બહાર નીકળી ગજરત્ન ઉપર આરૂઢ થાય છે. તેઓની બંને બાજુ ચામર વીંઝાવા લાગે છે. (અનેક યોદ્ધાઓ નરપતિ સાથે ચાલે છે.) તે યોદ્ધાઓ હાથમાં ઢાલો ધારણ કરીને; કમ્મરપટ્ટાથી કમ્મર કસીને; બાણ, કવચ અને ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ મુગટ ધારણ કરે છે. તેઓ પતાકા-નાની નાની ઝંડીઓ; ધ્વજા-મોટા ઝંડાઓ; વૈજયંતી બંને બાજુ નાની નાની પતાકાઓ હોય તેવા ઝંડા, ચામર તથા છત્રની છાયાથી યુક્ત હોય છે. તેઓ તલવાર, ગોફણ, સામાન્ય તલવાર, ધનુષ્ય, લોહમય બાણ, કણક(બાણ વિશેષ), નાનું ખડ્ગ, શૂલ, લાકડી, ભાલા, વાંસના બનેલા ધનુષ્ય, ભાથા સામાન્ય બાણ આદિ કાળા, નીલા, લાલ, પીળા અને શ્વેતરંગના સેંકડો ચિહ્નોથી ચિહ્નિત શસ્ત્રોથી યુક્ત હોય છે. વારંવાર ભુજા ઠપકારતા, સિંહનાદ કરતા, હર્ષાતિરેકથી સીત્કારના શબ્દ કરતાં તે યોદ્ધાઓ ભરતરાજાની સાથે ચાલે છે.

(ભરત રાજાની સાથે ચતુરંગિણી સેના ચાલે છે.) તે ચતુરંગિણી સેના ઘોડાઓના હણહણાટ;

હાથીઓની ચીંઘાડ; સેંકડો, હજારો, લાખો રથના રણઝણાટ, વીંઝાતી ચાબુકોના અવાજથી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરે છે. તે ચતુરંગિણી સેના વગાડવામાં આવતા ઢોલ, મોટા ઢોલ, વીણા, કાહલી, મૃદંગ, નાના શંખ, પરિલી, ઘાસનાં તૃણોથી બનાવેલા વાદ્ય વિશેષ, વાંસળી, વિશેષ પ્રકારની વીણા, કાચબાના આકારની મોટી વીણા, સારંગી, કરતાલ, કાંસ્યતાલ-કાંસાની કરતાલ વગેરેથી ઉત્પન્ન વિપુલ ધ્વનિ-પ્રતિધ્વનિથી સંપૂર્ણ જીવલોકને વ્યાપ્ત કરે છે.

બલ-સેના અને વાહન સમુદાયથી યુક્ત, હજારો યક્ષોથી પરિવૃત્ત, તે ભરતરાજા કુબેર જેવા વૈભવ-શાળી દેખાય છે. તેઓ પોતાની ઋદ્ધિથી અમરપતિ-ઈન્દ્ર જેવા યશસ્વી, ઐશ્વર્યશાળી જણાય છે. તેવા તે ભરત રાજા ગ્રામાદિ ઉપર વિજય મેળવતાં-મેળવતાં વરદામ તીર્થ સમીપે આવે છે અને ત્યાં પડાવ નાંખે છે. ત્યારપછી વર્ધકીરત્નને બોલાવીને કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિય! યથાશીઘ્ર મારા માટે આવાસસ્થાન અને પૌષ્ઠશાળા બનાવો. મારા આદેશ પ્રમાણે કાર્ય થઈ જાય એટલે મને સમાચાર આપો.”

૨૪ ત્વં ણં સે આસમ-દોણમુહ-ગામપટ્ટણ-પુરવર-ખંધાવાર-ગિહાવણ-વિભાગકુસલે, ઇગાસીઈપદેસુ સવ્વેસુ ચેવ વત્થુસુ ણેગગુણજાણે પંડિણે વિહિણૂ પળયાલીસાણે દેવયાણં, વત્થુપરિચ્છાણે ણેમિપાસેસુ ભત્તસાલાસુ કોટ્ટણિસુ ય વાસઘરેસુ ય વિભાગકુસલે, છેજ્જે વેજ્જે ય દાણકમ્મે પહાણબુદ્ધી, જલયાણં ભૂમિયાણં ય ભાયણે, જલથલગુહાસુ જંતેસુ પરિહાસુ ય કાલનાણે, તહેવ સદ્દે વત્થુપ્પણેસે પહાણે, ગભ્ભિણિ કણ્ણ-રુક્ખ-વલ્લિ-વેદ્ધિય-ગુણ-દોસવિયાણે, ગુણઢે, સોલસપાસાયકરણકુસલે, ચડસટ્ઠિ વિકપ્પવિત્થિયમઈ, ણંદાવત્તે ય વદ્ધમાણે સોત્થિયરુયગ તહ સવ્વઓ-ભદ્ધસણિવેસે ય બહુવિસેસે, ઉદ્દંડિય-દેવ-કોટ્ટ-દારુ-ગિરિ-ખાય-વાહણવિભાગકુસલે-

ઇહ તસ્સ બહુગુણઢે, થવઈરયણે ણરિંદચંદસ્સ ।

તવ-સંજમ-ણિવિદ્ધે, કિં કરવાણી-તુવટ્ટાઈ ॥૧॥

સો દેવકમ્મવિહિણા, ખંધાવારં ણરિંદ-વયણેણં ।

આવસહભવણકલિયં, કરેઈ સવ્વં મુહુત્તેણં ॥૨॥

કરેત્તા પવરપોસહઘરં કરેઈ કરેત્તા જેણેવ ભરહે રાયા જાવ ઇયમાણત્તિયં
ખિપ્પામેવ પચ્ચપ્પિણઈ, સેસં તહેવ જાવ મજ્જણઘરાઓ પડિણિક્ખમઈ જાવ ચાડ્ઘંટે
આસરહે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ ।

ભાવાર્થ :- ચક્રવર્તીનું વર્ધકી રત્ન આશ્રમ, દ્રોણમુખ, ગામ, પટ્ટન, નગર, સૈન્ય શિબિર-છાવણી, ગૃહ, દુકાનના વિભાગ કરવામાં, વાસ્તુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેના યથા યોગ્ય સ્થાન વગેરે જાણવામાં કુશળ હોય છે. તે વર્ધકી રત્ન વાસ્તુશાસ્ત્ર માન્ય ૮૧ આદિ પદવાળા સર્વ પ્રકારના વાસ્તુના (ઘરના) અનેક ગુણના જાણનાર

પંડિતો હોય છે તથા ૪૫ પ્રકારના દેવની પૂજા વિધિમાં વિચક્ષણ હોય છે. તે વાસ્તુપરીક્ષાના વિધિજ્ઞ હોય છે. વિવિધ પરંપરાનુગત પ્રાસાદો-મહેલો, ભોજનશાળા, કિલ્લા, વાસગૃહ-શયનગૃહના યથાયોગ્ય નિર્માણમાં નિપુણ હોય છે. તે છેદન યોગ્ય, વેદન યોગ્ય, કાષ્ઠાદિ વિધિ તથા દાનકર્મ-ગેરુ કે લાલ રંગના દોરા (નાડાછડી) આદિ બાંધવાની વિધિઓમાં પ્રધાન બુદ્ધિવાળા હોય છે, જલગત ભૂમિને પાર કરવાના સાધનોની રચનામાં કુશળ હોય છે. તે જળગત-સ્થળગત ભોંયરાઓ બનાવવા, સુરંગાદિ મૂકવા, ખાઈઓ ખોદવા વગેરેના કાળજ્ઞાન અર્થાત્ શુભ સમયના જ્ઞાતા હોય છે. તે શબ્દ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વાસ્તુ પ્રદેશ-ઘર બનાવવાની ભૂમિમાં ઉગેલી ફળાભિમુખવેલો, કન્યાની જેમ (કન્યા સંતાન રૂપ ફળ ન આપે તેમ) નિષ્ફળ કે દુષ્કળ વેલો, વૃક્ષો, વૃક્ષો પર ચડતી લતાઓ, વેષ્ટનોના ગુણદોષના જ્ઞાતા હોય છે. તે વર્ધકી રત્ન ગુણાઢ્ય(પ્રજ્ઞા, હસ્તલાઘવાદિ ગુણોથી) યુક્ત હોય છે. તે ૧૬ પ્રકારના મહેલ, ઘર બનાવવામાં તથા શિલ્પ શાસ્ત્રાનુસારી ૬૪ પ્રકારના ગૃહ નિર્માણમાં વિસ્તૃત મતિવાળા હોય છે. તે નંદાવર્ત, વર્ધમાનક, સ્વસ્તિક, રૂચક, સર્વતોભદ્ર આદિ વિશેષ પ્રકારના ગૃહો, ધ્વજાઓ, ઈદ્રાદિ દેવ પ્રતિમાઓ, કોષ્ઠ ભવનની મેડીઓ અથવા ધાન્યના કોઠારો, લોકો વાસ કરી શકે તેવી પર્વતીય-ગિરિગુફાઓ, ખાઈ કે પુષ્કરિણીઓ, યાન-પાલખી વગેરે વાહનાદિના નિર્માણમાં કુશળ હોય છે.

ગાથાર્થ— બહુગુણવાન, પૂર્વાચરિત તપ-સંયમથી પ્રાપ્ત એવું નરેન્દ્ર ચંદ્ર(ચક્રવર્તી)નું આ ગાથાપતિરત્ન-વર્ધકી રત્ન, “હું શું કરું?, ચક્રીની હું શું સેવા કરું?” તેમ વિચારતા ચક્રીની સમીપે રહે છે. ॥૧૧॥

નરેન્દ્ર—ભરત ચક્રીના ઇલાવણી બનાવવાના આદેશ વચનોથી વર્ધકીરત્ન દેવી શક્તિ દ્વારા મુહૂર્ત માત્રમાં ચક્રી માટે પ્રાસાદ અને અન્ય સૈન્યાદિ માટે આવાસનું નિર્માણ કરે છે.

આવાસોનું નિર્માણ કરીને શ્રેષ્ઠ પૌષ્ઠશાળાનું નિર્માણ કરે છે, ત્યારપછી તે ભરતરાજા પાસે આવે છે, આવીને કાર્ય થઈ ગયાના સમાચાર આપે છે. ભરતરાજા સ્નાન કરીને બહાર નીકળી, યાતુર્ઘટ અથ્થ રથ સમીપે આવે છે. તે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૨૫ તણ્ પં તં ધરણિતલ-ગમણલહું તતો બહુલક્ષણપસત્થં હિમવંતકંદરંતર-ણિવાય-સંવદ્ધિય ચિત્ત તિણિસદલિયં જંબૂણયસુકયકૂબરં કણયદંડિયારં પુલયવઈર-ઈંદળીલ-સાસગ-પવાલ-ફલિહ-વરરયણ-લેટ્ટુ-મણિ-વિદ્દુમવિભૂસિયંડ અડયાલીસાર-રઈય-તવણિજ્જ-પટ્ટસંગહિય-જુત્તતુંબં પઘસિય-પસિય-ણિમ્મિય-ણવપટ્ટ-પુટ્ટપરિણિટ્ટિયં વિસિટ્ટ-લટ્ટ-ણવલોહ-વદ્ધકમ્મં હરિ-પહરણ-રયણ-સરિસ-ચક્કં કક્કેયણ-ઈંદળી સાસગ સુસમાહિય-બદ્ધજાલકડગં પસત્થ વિચ્છિણ્ણસમધુરં પુરવરં ચ ગુત્તં સુકરણતવણિજ્જ-જુત્તકલિયં કંકડગણિજુત્તકપ્પણં પહરણાણુજાયં ખેડગ-કણગ-ધણુ-મંડલગ્ગ-વરસત્તિ-કોંત-તોમર-સરસય-બત્તીસતોણ-પરિમંડિયં કણગરયણચિત્તં જુત્તં હલીમુહ-બલાગ-ગયદંત-ચંદ-મોત્તિય-તણસોલ્લિય-કું-દ-કુ-ડય-વરસિંદુ-વાર-કં-દલ-વરફેણણિગર-હાર-

કાસપ્પગાસધવલેહિં અમરમળ-પવળજઙ્ગ-ચવલ-સિઘગામીહિં ચઝહિં ચામરાકળગ-
ભૂસિયંગેહિં તુરગેહિં સચ્છત્તં સજ્ઙયં સઘટં સપડાગં સુકયસંધિકમ્મં સુસમાહિય-
સમરકળગ-ગંભીરતુલ્લઘોસં વરકુપ્પરં સુચક્કં વરણેમીમંડલં વરધુરાતોંડં વરવઙ્ગ-
બદ્ધતુંબં વરકંચળભૂસિયં વરાયરિયણિમ્મિયં વરતુરગસંપઝત્તં વરસારહિ- સુસંપગ્ગહિયં
વરપુરિસે વરમહારહં દુરૂઢે આરૂઢે ।

પવર-રયણપરિમંડિયં કળય-ચિંચિનીજાલસોભિયં અઝ્ઙં સોયામણિ-કળગ-
તવિય-પંકય-જાસુયણ-જલણજલિય-સુયતોં ડરાગં ગુંજદ્ધ-બંધુજીવગ-રત્ત-હિંગુલગ-
ણિગર-સિંદૂર-રુઙ્ગલ-કુંકુમ-પારેવયચલણ ણયણ-કોઙ્ગલ-દસણાવરણ-રઙ્ગાતિરેગ- રત્તાસોગ-
કળગ-કેસુય-ગયતાલુ-સુરિંદગોવગ- સમપ્પભપ્પગાસં બિંબફલ-સિલપ્પવાલ-ઝટ્ટેત-સૂર-
સરિસં સવ્વોઝય-સુરભિકુસુમ આસત્તમલ્લદામં ઝસિય-સેયજ્ઙયં મહામેહ- રસિય ગંભીર-
ણિદ્ધઘોસં સત્તુહિયયકંપણં પખાએ ય સસ્સિરીયં, ણામેણં પુહવિ-વિજય લંભંતિ વિસ્સુતં
લોગવિસ્સુયજસો અહયં ચાઝઘટં આસરહં પોસહિએ ણરવઙ્ગે દુરૂઢે ।

ભાવાર્થ :- ચક્રવર્તીનો તે રથ પૃથ્વીતલ પર શીઘ્રગામી અને ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે. તેનું નિર્માણ હિમવંત પર્વતની નિર્વાત કંદરાઓમાં સંવર્ધિત, વિવિધ પ્રકારના તિનિશ વૃક્ષોના કાષ્ઠથી કરવામાં આવે છે. તેનું ધૂંસર જંબૂનદ નામના સુવર્ણથી નિર્મિત હોય છે. તેના ચક્ર કનકમય, લઘુદંડ જેવા આરાથી યુક્ત હોય છે. તે રથ પુલાક રત્ન, વજ્રરત્ન, ઈન્દ્રનીલ રત્ન, સાસગ રત્ન, પ્રવાલ રત્ન, સ્ફટિક રત્ન વગેરે વિવિધ પ્રકારના રત્નો તથા ચંદ્રકાંતાદિ મણિ અને મુંગા-પ્રવાલથી વિભૂષિત હોય છે. તે રથના પૈડાઓના ૪૮ આરા (એક-એક પૈડાના ૧૨-૧૨ આરા, ૪ પૈડાના ૧૨×૪ = ૪૮ આરા) રક્ત સુવર્ણમય પટીઓથી સુદૃઢ રીતે તુંબ-નાભિ સાથે જોડાયેલા હોય છે. તે પૈડાની ચક્રપરિધિમાં ઘસીને સાફ કરેલી, નવી-નવી પટીઓ સારી રીતે જડેલી હોય છે અને તેની મજબૂતાઈ માટે ઠેકઠેકાણે લગાડેલી લોખંડની પટીઓ અને ખીલીઓથી તે અતિ મનોહર દેખાય છે (ટીકાનુસાર તેના અવયવો નવીન લોખંડ અને નવીન ચર્મથી આબદ્ધ હોય છે.) તેના પૈડા વાસુદેવના ચક્રરત્ન જેવા દેખાય છે. તે રથમાં બાંધેલી જાળીમાં કર્કેતન રત્ન, ઈન્દ્રનીલ રત્ન, સાસગ રત્ન જડેલા હોય છે. તેની ધુરા પ્રશસ્ત, વિસ્તીર્ણ અને સમ હોય છે. તે ધુરા ચળકતા સુવર્ણથી નિર્મિત હોય છે. તે શ્રેષ્ઠ નગરની જેમ સુરક્ષિત હોય છે. (અથવા જેમ દરવાજાને છોડીને કિલ્લાના દ્વાર ગુપ્ત હોય છે તેમ સારથિના સ્થાનને છોડીને ધુરા ગુપ્ત હોય છે, દેખાતી નથી.) તેની રાશ શ્રેષ્ઠ કિરણોવાળા તપનીય સુવર્ણથી બનેલી હોય છે. તે રથમાં શોભા માટે અનેક સ્થાને કવચો સ્થાપિત હોય છે. તે અસ્ત્ર, શસ્ત્રથી પરિપૂરિત હોય છે. તે ઢાલ, બાણ વિશેષ, ઘનુષ્ય, મંડલાગ્ર-તલવાર વિશેષ, ત્રિશૂલ, ભાલા, તોમર-બાણ વિશેષ, સેંકડો બાણો જેમાં હોય તેવા ઊર ભાથાથી મંડિત હોય છે. તે આયુધો કનક, રત્નથી નિર્મિત, ચિત્રોથી ચિત્રિત હોય છે. તેમાં જોડાયેલા ઘોડાઓ હલીમુખ, બગલા, હાથીદાંત, ચંદ્ર, મોતી, મલ્લિકા, કુંદ, કટજ, નિગુંડી અને કુંદલ-મોગરાના શ્વેત પુષ્પો, ઉત્તમ ફીણ સમૂહ, મોતીના

હાર, કાશ-તૃણ વિશેષ જેવા શ્વેત હોય છે. તે અશ્વોની ગતિ દેવ, મન અને વાયુની ગતિને પરાસ્ત કરે તેવી હોય છે. તે અશ્વોના અંગો ચાર ચમરોથી અને સુવર્ણાભરણથી વિભૂષિત હોય છે. તે રથ છત્ર, ધ્વજા, ઘંટડીઓ અને પતાકાઓથી યુક્ત હોય છે. તેની સંઘીઓનું જોડાણ સુંદર રીતે કરાયેલું હોય છે. સમર કનક નામના સંગ્રામવાદના ઘોષ જેવો તેનો ગંભીર ઘોષ હોય છે. તે રથના બંને પૈડા પરનું ઢાંકણ સુંદર હોય છે. ચક્રયુક્ત નેમિમંડળ-ચક્રની ધાર સુંદર હોય છે. તેના ધૂંસરના બંને ખૂણા સુંદર હોય છે. તેની વજ્જરત્નથી આબદ્ધ બંને નાભિ(તુંબ) સુંદર હોય છે. તે શ્રેષ્ઠ સુવર્ણથી વિભૂષિત હોય છે.

તે સુયોગ્ય શિલ્પકારો દ્વારા નિર્મિત હોય છે; તે ઉત્તમ ઘોડાઓથી યુક્ત હોય છે. તેની લગામ નિપુણ સારથિના હાથમાં હોય છે. તે રથ ઉત્તમોત્તમ રત્નોથી સુશોભિત હોય; તે નાની નાની સોનાની ઘંટડીઓથી શોભતો હોય છે, શત્રુથી અજેય હોય છે. તેનો રંગ વિદ્યુત, તપ્ત સુવર્ણ, કમળ, જપાકુસુમ, દીપ્ત અગ્નિ અને પોપટની ચાંચ જેવો લાલ હોય છે. તેનું તેજ-પ્રકાશ ચણોઠીના અર્ધભાગ, બંધુજીવક પુષ્પ, સારી રીતે ઘૂંટેલ હિંગુલરાશિ, સિંદૂર, રુચિકર કુંકુમ, કબૂતરના પગ, કોયલની આંખ, અધરોષ્ટ-નીચેનો હોઠ, મનોહર રક્ત અશોકવૃક્ષ, સુવર્ણ, પલાશપુષ્પ, હાથીનું તાળવું, ઈન્દ્રગોપક-વરસાદમાં ઉત્પન્ન થનારા લાલરંગના નાનાં નાનાં જીવડાં જેવું લાલ હોય છે. તેની કાંતિ બિંબફળ, શિલાપ્રવાલ અને ઊગતા સૂર્ય જેવી હોય છે. સર્વ ઋતુઓના સુગંધિત પુષ્પોની ગૂંથેલી માળાઓ રથ પર લટકતી હોય છે. તેના પર ઉન્નત-ઊંચી શ્વેત ધ્વજા લહેરાતી હોય છે. મહામેઘની ગર્જના જેવો તેનો ઘોષ અત્યંત ગંભીર હોય છે. તે ઘોષ શત્રુના હૃદયને કંપાવે છે. જગવિખ્યાત, લોકવિશ્રુત, મહા યશસ્વી એવા ભરત રાજા સવારે પૌષ્ઠ પાળીને અને અદ્ભુત તપ રૂપ પૌષ્ઠનું પારણું કર્યા વિના ચતુર્ધટ “પૃથ્વીવિજયલાભ” નામના અશ્વરથ પર આરૂઢ થાય છે.

૨૬ તए णं से भरहे राया चाउगधंठं आसरहं दुरूढे समाणे सेसं तहेव जहा मागहे तित्थे णवरं दाहिणाभिमुहे वरदामतित्थेणं लवणसमुद्धं ओगाहइ जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला एवं जाव पीइदाणं से, णवरं हार मउड कुंडलस्स ठाणे चूडामणिं च दिव्वं उरत्थगेविज्जगं सोणियसुत्तगं भाणियव्वं; तहेव मागधतित्थोदगस्स ठाणे वरदाम तित्थोदगं । एवं दाहिणिल्ले अंतवाले सेसं तहेव जाव अट्टाहिया णिव्वत्ता ।

ભાવાર્થ :- અને ત્યારપછી તે ભરતરાજા દક્ષિણ દિશા તરફ આગળ વધતા, વરદામ તીર્થમાં થઈને લવણ સમુદ્રમાં પોતાના રથની ધરી ડૂબે ત્યાં સુધી પ્રવેશ કરે છે. **યાવત્** માગધતીર્થ કુમારની જેમજ ચક્રવર્તીને ભેટ આપે છે. તેમાં તજાવત એ છે કે હાર, મુકુટ અને કુંડલના સ્થાને વરદામતીર્થકુમાર દેવ ભરતરાજાને દિવ્ય ચૂડામણિ(મસ્તકનું આભૂષણ); વક્ષ:સ્થળનું આભૂષણ; ગળામાં પહેરવાના અલંકાર; કમરમાં પહેરવાનો કંદોરો, વસ્ત્ર અને બીજા આભૂષણો વગેરે ભેટમાં આપીને કહે છે કે “હું આપનો દક્ષિણદિશાનો અંતપાલ છું. હું ઉપદ્રવનિવારક, સીમારક્ષક બનું છું.” શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું **યાવત્** અષ્ટાક્તિકા મહોત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચક્રવર્તીના વરદામતીર્થના વિજયનું વર્ણન છે.

વરદામતીર્થ સ્થાન :- દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્રના દક્ષિણી લવણ સમુદ્રના કિનારે, વિનીતા નગરીની દક્ષિણમાં બરાબર સીધી રેખાએ અને જંબૂદ્વીપની જગતીની દક્ષિણ દિશાના વૈજયંત નામના દ્વારની સીધી રેખાએ વરદામ તીર્થ છે.

વરદામ તીર્થના અધિપતિ દેવ :- વરદામ તીર્થકુમાર નામના ભવનપતિ દેવ આ તીર્થના અધિષ્ઠાયક દેવ છે. તેનું ભવન સમુદ્ર તટગત તીર્થથી ૧૨ યોજન દૂર લવણ સમુદ્રની અંદર છે. સૂત્રકારે વરદામતીર્થ વિજયના વર્ણન મધ્યે ચક્રરત્ન, વર્ધકીરત્ન અને ચક્રવર્તીના રથનું વર્ણન કર્યું છે. સૂત્રગત કેટલાક વિશિષ્ટ શબ્દોનું સ્પષ્ટીકરણ—

વત્યૂસુ :- વાસ્તુશાસ્ત્ર. વાસ્તુ = ઘર. શુભાશુભ પ્રકારના ઘર, દુકાનાદિ બનાવવા સંબંધી શુભાશુભ દિશા, નક્ષત્ર, સ્થાનાદિ દર્શાવતા શાસ્ત્રને વાસ્તુશાસ્ત્ર કહે છે. **વત્યુપ્પણ્ણે** = વાસ્તુક્ષેત્ર, ઘરની જગ્યા. વર્ધકી રત્ન વાસ્તુશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હોય છે.

ઘ્ણાસીઈ પ્ણસુ...દેવયાણં :- વાસ્તુ શાસ્ત્રાનુસાર વાસ્તુક્ષેત્રમાં દેવોના જુદા-જુદા પદ=ભાગ હોય છે. તે સર્વ ભાગોના સ્વામી ૪૫ દેવો છે. નગર અને રાજાના ગૃહોમાં દેવોના ૬૪ પદ(ભાગ), પ્રાસાદ તથા મંડપમાં ૧૦૦ પદ અને શેષ ગૃહોમાં ૮૧ પદ હોય છે. તે પદ વડે વાસ્તુની પૂજા કરવામાં આવે છે.

૮૧ પદનું વાસ્તુ									
દ	૫	૪	દં	સૂ	સ	ભૂ	ન	શ્	
દિ	આય		અર્ચમલ			સાક્ષિ		પૂ	
અ	આપ વાસ્					સચિતા		વિ	
શૈ	પૃષ્ઠી		બ્રહ્મા			વૈલ		ગૃ	
સૌ	દર					૨-૮૮		૫	
ભ								ગં	
મુ	રુક		મૈત્રગણ			દં		ભૂ	
અ	રુક					જય		મૃ	
શૈ	૨૧							પિ	
	૫	૨૦	અ	૮	૫	સુ	દૌ		

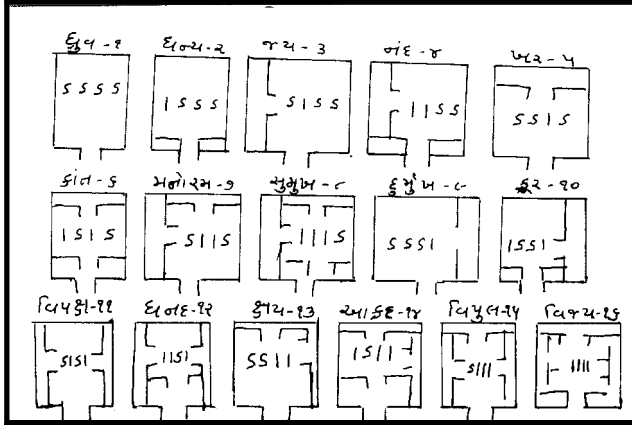
વાસ્તુક્ષેત્રમાં ૮૧ પદનું મંડળ કરે ત્યારે મધ્યમાં બ્રહ્માના ૮ પદ, તેની ૪ દિશામાં અર્ચમા દેવ વગેરે ચારના ૯-૯ પદ (૬ × ૪ =) ૨૪ પદ, મધ્યના ૪ ખૂણામાં ૮ દેવોના ૨-૨ પદ, ૮ × ૨ = ૧૬ પદ, બહાર ઈશા વગેરે ૩૨ દેવના ૩૨ પદ ભાગ હોય છે. આ રીતે કુલ (૮ + ૨૪ + ૧૬ + ૩૨ =) ૮૦ થાય છે.

સોલસપાસાય કરણે :- સોળ પ્રકારના ગૃહ નિર્માણમાં વર્ધકી રત્ન કુશળ હોય છે. વાસ્તુશાસ્ત્રમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે શુભાશુભ ગૃહના અનેક પ્રકાર નિર્દિષ્ટ છે. વાસ્તુશાસ્ત્રમાં આલિંદ-ઓસરી, પરસાળ, ગેલેરી કે ઓરડી જેવા નાના ભાગની દિશા અને એક ઓરડાની અપેક્ષાએ ૧૬ પ્રકારના ઘરનું વિધાન છે. અનેક ઓરડાની અપેક્ષાએ ઘરના અનેક પ્રકાર પણ દર્શાવ્યા છે. તેમાંથી ૧૬ પ્રકારના ઘર અને તેનું ફળ આ પ્રમાણે છે. યથા—

વાસ્તુશાસ્ત્ર કથિત ૧૬ પ્રકારના ઘર :-

ઘર પ્રકાર	ફળ	ઘર પ્રકાર	ફળ	ઘર પ્રકાર	ફળ
૧	ધ્રુવ સ્થિરતા	૬	કાંત સર્વસંપત	૧૧	વિપક્ષ બાંધવ
૨	ધન્ય ધન પ્રાપ્તિ	૭	મનોહર મનનો આહ્લાદ	૧૨	ધનદ ધન
૩	જય જય	૮	સુમુખ લક્ષ્મી	૧૩	ક્ષય ક્ષય
૪	નંદ પુત્ર	૯	દુર્મુખ યુદ્ધ	૧૪	આકંઠ મૃત્યુ
૫	ખર દારિદ્ર્ય	૧૦	કુર વિષમતા	૧૫	વિપુલ આરોગ્ય
				૧૬	વિજય સર્વસંપત્

વાસ્તુશાસ્ત્ર કથિત સોળ પ્રકારના ઘર

આ આકૃતિમાં ચાર-ચાર I અને S વાળા નિશાન છે. તેમાં I નો અર્થ આલિંદ-ઓસરી-પરસાળ સમજવો અને S નો અર્થ ત્યાં ઓસરી નથી તેમ સમજવું. તે ચાર ક્રમથી પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર દિશા ગ્રહણ કરવી અને ઓરડાનો દરવાજો છે તે પૂર્વદિશા છે તેમ સમજવું. પ્રથમ ધ્રુવ પ્રકારના ઘરમાં SSSS નિશાન છે. તે ઘરમાં ઓસરી નથી. ઓસરી વિનાનું એક ઓરડાવાળું ઘર સમજવું. બીજા ધન્ય પ્રકારના ઘરમાં I SSS નિશાન છે. તેમાં પૂર્વ દિશામાં

ઓસરી સમજવી અને જય પ્રકારના ઘરમાં SISS નિશાની છે, તેથી દક્ષિણમાં ઓસરી છે. તેમ ૧૬ પ્રકારના ઘર સમજવા.

ખંદાવત્તે ચ :- વાસ્તુશાસ્ત્રમાં નંદાવર્ત આદિ શુભ પ્રકારના ઘરોનું કથન છે.

નંદાવર્તગૃહ :- આ ગૃહમાં મકાનના દ્વારથી પ્રદક્ષિણાના છેડે ઓસરી-ઓસરી હોય છે. આ ઘરમાં પશ્ચિમ દિશા સિવાયની ત્રણ દિશામાં દ્વાર હોય છે.

વર્ધમાન ગૃહ :- મકાનના દ્વાર અને આલિંદ વચ્ચે એક અને બીજા એક શુભ પ્રદક્ષિણા જે ઘરમાં હોય તે વર્ધમાન ગૃહ કહેવાય છે. તેમાં દક્ષિણ દિશામાં દ્વાર ન હોય.

સ્વસ્તિક ગૃહ :- પશ્ચિમ દિશાના છેડે એક ઓસરી હોય, મકાન સાથે જોડાયેલી પૂર્વદિશાના છેડે બે

ઓસરી હોય અને એક જૂદી ઓસરી હોય, તેવું પૂર્વ દિશાના દ્વારવાળું સ્વસ્તિક ગૃહ હોય છે.

સર્વતો ભદ્ર ગૃહ :- ચારે તરફ ઓસરીવાળું, રાજા અને પંડિત સમુદાયને ઉચિત ચારે દિશામાં દ્વારવાળું સર્વતોભદ્ર ગૃહ કહેવાય છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ટીકામાં વરાહ સંહિતાના આધારે આ ચાર પ્રકારના ગૃહનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. મૂળપાઠમાં રૂચક નામના ગૃહનું પણ કથન છે.

પ્રભાસતીર્થ વિજય :-

૨૭ તए णं से दिव्वे चक्करयणे वरदामतित्थकुमारस्स देवस्स अट्टाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिवण्णे जाव पयाए यावि होत्था ।

ભાવાર્થ :- વરદામ તીર્થકુમાર દેવના વિજયનો અષ્ટાહિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થતાં તે દિવ્ય ચક્રરત્ન શસ્ત્રાગારમાંથી બહાર નીકળે છે. બહાર નીકળીને આકાશ માર્ગે ઉત્તરપશ્ચિમ દિશામાં પ્રભાસતીર્થાભિમુખ પ્રયાણ શરૂ કરે છે.

૨૮ તए णं भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं तहेव जाव पभासतित्थेणं लवणसमुद्दं ओगाहेइ जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला जाव पीइदाणं से । णवरं मालं मउडिं मुत्ताजालं हेमजालं सरं च णामाहयं, पभासतित्थोदगं च, पच्चत्थिमिल्ले अंतवाले, सेसं तहेव जाव अट्टाहिया णिव्वत्ता ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા દિવ્ય ચક્રરત્નને અનુસરતાં યાવત્ પ્રભાસતીર્થમાં થઈને રથના ચક્રની ધરી ડૂબે ત્યાં સુધી લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે યાવત્ વરદામતીર્થકુમારની જેમ પ્રભાસતીર્થકુમાર ચક્રવર્તીને ભેટ આપે છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે ચૂડામણિ આદિના સ્થાને પ્રભાસતીર્થકુમાર ભરત ચક્રીને રત્નોની માળા, મુગટ, દિવ્ય મોતીઓની રાશિ, સુવર્ણરાશિ, ભેટ રૂપે આપીને કહે છે કે— “હું આપનો પશ્ચિમદિશાનો અંતપાલ છું, હું આપનો સીમારક્ષક બનું છું.” શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. યાવત્ અષ્ટાહિકા મહોત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચક્રવર્તીના પ્રભાસ તીર્થ વિજયનું વર્ણન છે.

પ્રભાસ તીર્થનું સ્થાન :- આ તીર્થ દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રના પશ્ચિમી લવણસમુદ્રના કિનારે, જ્યાં સિંધુનદી લવણ સમુદ્રને મળે છે, તે સંગમ સ્થાન ઉપર છે.

પ્રભાસ તીર્થ અધિપતિ દેવ :- પ્રભાસતીર્થકુમાર નામના ભવનપતિ દેવ આ તીર્થના અધિષ્ઠાયક દેવ

છે. તેનું ભવન સમુદ્રતટગત તીર્થથી ૧૨ યોજન દૂર લવણ સમુદ્રની અંદર છે. શેષ વર્ણન સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

સિંધુદેવી વિજય :-

૨૯ ત્વં પં સે દિવ્વે ચક્કરયણે પભાસતિત્થકુમારસ્સ દેવસ્સ અટ્ટાહિયાણ મહામહિમાણ ણિવ્વત્તાણ સમાણીણ આઠહઘરસાલાઓ પડિણિક્ખમઙ્ગ જાવ સિંધૂણ મહાણઈણ દાહિણિલ્લેણં કૂલેણં પુરત્થિમં દિસિં સિંધુદેવીભવણાભિમુહે પયાણ યાવિ હોત્થા ।

ત્વં પં સે ભરહે રાયા તં દિવ્વં ચક્કરયણં સિંધૂણ મહાણઈણ દાહિણિલ્લેણં કૂલેણં પુરત્થિમં દિસિં સિંધુદેવીભવણાભિમુહં પયાયં પાસઙ્ગ પાસિત્તા હટ્ટુતુટ્ટુચિત્તમાણંદિણ તહેવ જાવ જેણેવ સિંધૂણ દેવીણ ભવણં તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્ગ ઉવાગચ્છિત્તા સિંધૂણ દેવીણ ભવણસ્સ અદૂરસામંતે દુવાલસજોયણાયામં ણવજોયણવિત્થિણં વરણગરસરિચ્છં વિજયખંધાવારણિવેસં કરેઙ્ગ જાવ સિંધુદેવીણ અટ્ટમભત્તં પગિણહઙ્ગ; સિંધુદેવિં મણસિ કરેમાણે ચિટ્ટુઙ્ગ । ત્વં પં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો અટ્ટમભત્તંસિ પરિણમમાણંસિ સિંધૂણ દેવીણ આસણં ચલઙ્ગ ।

ત્વં પં સા સિંધુદેવી આસણં ચલિયં પાસઙ્ગ પાસિત્તા ઓહિં પઝંજઙ્ગ, પઝંજિત્તા ભરહં રાયં ઓહિણા આભોણ્ણ આભોણ્ણિત્તા ઇમે ણયારૂવે અજ્ઙ્ગત્થિણ ચિંતિણ પત્થિણ મણોગણ સંકપ્પે સમુપ્પજ્જિત્થા- ઉપ્પણ્ણે ખલુ ભો ! જંબુદ્દીવે દીવે ભરહે વાસે ભરહે ણામં રાયા ચાઠરંતચક્કવટ્ટી, તં જીયમેયં તીયપચ્ચુપ્પણ્ણમણાગયાણં સિંધૂણં દેવીણં ભરહાણં રાઈણં ઉવત્થાણિયં કરેત્તણ ।

તં ગચ્છામિ ણં અહંપિ ભરહસ્સ રણ્ણો ઉવત્થાણિયં કરેમિ ત્તિ કટ્ટુ કુંભટ્ટસહસ્સં રયણચિત્તં ણાણામણિ-કણગરયણ-ભત્તિચિત્તાણિ ય દુવે કણગભદ્દાસણાણિ ય કડગાણિ ય તુડિયાણિ ય વત્થાણિ ય આભરણાણિ ય ગેણહઙ્ગ, ગેણિહત્તા તાણ ઉક્કિટ્ટાણ જાવ ણં વયાસી —

અભિજિણ ણં દેવાણુપ્પિણ્ણં કેવલકપ્પે ભરહે વાસે, અહણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં વિસયવાસિણી, અહણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં આણત્તિકિંકરી, તં પડિચ્છંતુ ણં દેવાણુપ્પિયા ! મમ ઇમં ણયારૂવં પીઙ્ગદાણં તિ કટ્ટુ કુંભટ્ટસહસ્સં રયણચિત્તં ણાણામણિકણગ ણ વં સો ચેવ ગમો જાવ અટ્ટાહિયા ણિવ્વત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રભાસતીર્થ કુમાર દેવના વિજયનો અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થઈ ગયા પછી તે દિવ્ય ચક્રરત્ન શસ્ત્રાગારથી બહાર નીકળે છે **યાવત્** સિંધુ મહાનદીના દક્ષિણી કિનારે થઈને, પૂર્વ દિશામાં સિંધુદેવીના ભવન તરફ પ્રયાણ કરે છે.

ભરતરાજા તે દિવ્ય ચક્રરત્નને સિંધુ મહાનદીના દક્ષિણી કિનારે થઈને પૂર્વ દિશામાં સિંધુદેવીના ભવન તરફ જતાં જુએ છે. તેથી તે મનમાં ખૂબ આનંદ પામી, સંતુષ્ટ થઈને ચક્રને અનુસરતા સિંધુદેવીના ભવન સમીપે આવે છે, આવીને સિંધુદેવીના ભવનથી ન અતિ દૂર કે ન અતિ નજીક, બાર યોજન લાંબો અને નવ યોજન પહોળો, શ્રેષ્ઠ નગર જેવો સૈન્ય સ્કંધાવાર-પડાવ કરે છે **યાવત્** સિંધુદેવીને ઉદ્દેશીને અક્રમ તપનો સ્વીકાર કરે છે. આ અક્રમ પૌષ્ઠમાં ભરત રાજા મનમાં સિંધુદેવીનું ધ્યાન ધરે છે અને તે અક્રમ તપના પરિણામથી સિંધુદેવીનું આસન ચલાયમાન થાય છે અર્થાત્ અંગ સ્ફૂરાયમાન થાય છે. પોતાનું આસન ચલાયમાન થતાં સિંધુદેવી અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે છે. અવધિજ્ઞાનથી તે ભરતરાજાને જુએ છે, જોઈને દેવીના મનમાં આ પ્રમાણે ચિંતન, વિચાર, મનોભાવ અને સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે કે જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં ભરત નામના ચાતુરંત ચક્રવર્તી રાજા ઉત્પન્ન થયા છે. અતીત, વર્તમાન, અનાગત સિંધુદેવીઓનો પરંપરાગત વ્યવહાર છે કે તેઓ રાજાને ભેટ આપે. તેથી હું પણ જાઉં અને રાજાને ઉપહાર આપું. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે દેવી રત્નોથી ભરેલા ૧૦૦૮ કુંભ અને વિવિધ પ્રકારના મણિ, સુવર્ણ, રત્નથી નિર્મિત સોનાના બે ભદ્રાસન, કડા, બાજુબંધ અને બીજા આભૂષણો લઈને તીવ્ર ગતિપૂર્વક ત્યાં આવે છે અને રાજાને કહે છે કે “હે દેવાનુપ્રિય ! આપે સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્ર પર વિજય મેળવ્યો છે. હું આપના રાજ્યમાં નિવાસ કરનારી, આપની આજ્ઞાકારિણી સેવિકા છું. હે દેવાનુપ્રિય ! રત્નથી ભરેલા એક હજાર આઠ કળશ, વિવિધ પ્રકારના મણિ, સુવર્ણ, રત્નોથી નિર્મિત આ બે ભદ્રાસનો વગરનો ભેટરૂપે સ્વીકાર કરો.”

રાજા તે ભેટનો સ્વીકાર કરે છે વગેરે વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું **યાવત્** અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સિંધુદેવીને વશવર્તી બનાવવાનું વર્ણન છે.

સિંધુદેવી ભવન :- મહર્દિક દેવ-દેવીઓના ભવનો અનેક સ્થાને હોય છે. જેમ કે— સિંધુદેવીનું એક ભવન ઉત્તર ભરતક્ષેત્રમાં સિંધુ નદી જ્યાં સિંધુપ્રપાત કુંડમાં પડે છે, તે કુંડમાં સિંધુ દ્વીપ ઉપર છે અને બીજું એક ભવન, સિંધુનદી વૈતાલ્ય પર્વતની નીચેથી નીકળી દક્ષિણ ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્તરથી દક્ષિણ દિશામાં વિનીતા નગરીની સમાંતર રેખામાં વહેતી-વહેતી જ્યાંથી પશ્ચિમ દિશા તરફ વળાંક લે છે, તે પશ્ચિમી વળાંક સમીપે છે. ચક્રવર્તી છ ખંડની વિજયયાત્રા દરમ્યાન દક્ષિણ ભરતક્ષેત્રમાં સિંધુ નદીના પશ્ચિમ વળાંક પાસે સિંધુ દેવીનું જે ભવન છે, ત્યાં આવીને અક્રમ તપરાધના કરીને સિંધુ દેવી ઉપર વિજય મેળવે છે.

વૈતાલ્ય વિજય :-

૩૦ ત્વં ણં સે દિવ્વે ચક્કરયણે સિંધૂં દેવીં અટ્ટાહિયાં મહામહિમાં ણિવ્વ-

તાએ સમાળીએ આઠઘરસાલાઓ તહેવ જાવ ઉત્તરપુરત્થિમં દિસિં વેયઙ્ગપવ્વયાભિમુહે પયાએ યાવિ હોત્થા ।

તએ ણં સે ભરહે રાયા તં દિવ્વં ચક્કરયણં ઉત્તરપુરત્થિમં દિસિં વેયઙ્ગપવ્વ-યાભિમુહં પયાયં ચાવિ પાસઇ પાસિત્તા જેણેવ વેયઙ્ગપવ્વએ જેણેવ વેયઙ્ગસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ ઉવાગચ્છિત્તા વેયઙ્ગસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે દુવાલસજોયણાયમં ણવજોયણવિચ્છિણ્ણં વરણગરસરિચ્છં વિજયખંધાવાર-ણિવેસં કરેઇ કરેત્તા જાવ વેયઙ્ગિરિકુમારસ્સ દેવસ્સ અટ્ટમભત્તં પગિણહઇ પગિણિહત્તા જાવ વેયઙ્ગિરિકુમારં દેવં મણસી કરેમાણે કરેમાણે ચિટ્ટઇ । તએ ણં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો અટ્ટમભત્તંસિ પરિણમમાણંસિ વેયઙ્ગિરિકુમારસ્સ દેવસ્સ આસણં ચલઇ, એવં સિંધુગમો ણેયવ્વો, પીઇદાણં-આભિસેક્કં રયણાલંકારં કડગાણિ ય તુડિયાણિ ય વત્થાણિ ય આભરણાણિ ય ગેણહઇ ગેણિહત્તા તાએ ઉક્કિટ્ટાએ જાવ અટ્ટાહિયં ણિવ્વત્તા ।

ભાવાર્થ :- સિંધુદેવીનો અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થતાં દિવ્ય ચક્રરત્ન પૂર્વવત્ શસ્ત્રાગારથી બહાર નીકળે અને ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં વૈતાહ્ય પર્વત તરફ પ્રયાણ કરે છે.

ભરતરાજા તે દિવ્ય ચક્રરત્નને ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં વૈતાહ્ય પર્વત તરફ જતાં જુએ છે અને તેને અનુસરતા વૈતાહ્ય પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફની તળેટી સમીપે આવીને, બાર યોજન લાંબો અને નવ યોજન પહોળો સૈન્યનો પડાવ નાંખે છે. વૈતાહ્યકુમાર દેવને ઉદ્દેશીને અટ્ટમ તપનો સ્વીકાર કરે છે, વૈતાહ્યગિરિકુમારના ધ્યાનમાં એકાગ્ર બને છે. તે અટ્ટમ તપના પરિણામે વૈતાહ્યગિરિકુમારનું આસન કંપિત થાય છે, આસન કંપિત થતાં તે દેવ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે છે વગેરે વર્ણન સિંધુદેવી પ્રમાણે જાણવું. વૈતાહ્યગિરિકુમાર દેવ, ભરતરાજાને પ્રીતિદાન-ભેટ આપવા માટે અભિષેક યોગ્ય, રાજાને પહેરવા યોગ્ય રત્નાલંકાર-મુગટ, કટક, ત્રુટિત, વસ્ત્ર અને બીજા આભૂષણો લઈને તીવ્ર ગતિથી રાજા પાસે આવે છે યાવત્ અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વૈતાહ્યગિરિકુમાર દેવને વશવર્તી બનાવવાનું વર્ણન છે.

વૈતાહ્યગિરિકુમાર દેવનું આવાસ સ્થાન :- વૈતાહ્ય પર્વતના નવ કૂટમાંથી પાંચમા વૈતાહ્યકૂટ ઉપર વૈતાહ્યગિરિકુમાર દેવનું આવાસ સ્થાન છે. તે સિંધુદેવીના ભવનથી ઈશાનકોણમાં છે. તે દેવને વશવર્તી બનાવવા ચક્રવર્તી દક્ષિણવર્તી વૈતાહ્ય પર્વતના વૈતાહ્ય કૂટની તળેટી સમીપે આવી અટ્ટમ પૌષ્ઠ કરે છે. શેષ વર્ણન સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

કૃતમાલ દેવ વિજય :-

૩૧ ત્વં પં સે દિવ્વે ચક્કરયણે વેયહ્હુગિરિકુમારસ્સ દેવસ્સ અટ્ટાહિયાણ મહામહિમાણ ણિવ્વત્તાણ સમાણીણ પચ્ચત્થિમં દિસિં તિમિસગુહાભિમુહે પયાણ યાવિ હોત્થા । જાવ તિમિસગુહાણ અદૂરસામંતે વરણગરસરિચ્છં વિજયખંધાવારણિવેસં કરેઙ્ગ કયમાલસ્સ દેવસ્સ અટ્ટમભત્તં પગિણહ્હુ જાવ કયમાલગં દેવં મણસીકરેમાણે-મણસીકરેમાણે ચિટ્ટહ્હુ । ત્વં પં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો અટ્ટમભત્તંસિ પરિણમમાણંસિ કયમાલસ્સ દેવસ્સ આસણં ચલહ્હુ તહેવ જાવ વેયહ્હુગિરિકુમારસ્સ ણવરં પીઙ્ગદાણં ઇત્થીરયણસ્સ તિલગચોદ્દસં ભંડાલંકારં કડગાણિ ય તહેવ જાવ અટ્ટાહિયા ણિવ્વત્તા ।

ભાવાર્થ :- વૈતાહ્યગિરિકુમાર દેવનો અષ્ટાક્ષિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થયા પછી તે દિવ્ય ચક્રરત્ન પશ્ચિમ દિશામાં તિમિસ ગુફા તરફ પ્રયાણ કરે છે. ભરતરાજા તે દિવ્ય ચક્રરત્નને પશ્ચિમ દિશામાં તિમિસ ગુફા તરફ જતાં જુએ છે. **યાવત્** તિમિસ ગુફાથી ન અતિ દૂર કે ન અતિ નજીક શ્રેષ્ઠ નગર જેવો સૈન્યનો પડાવ નાંખે છે **યાવત્** કૃતમાલદેવને ઉદ્દેશીને અટ્ટમ તપ કરે છે અને મનમાં કૃતમાલદેવનું ધ્યાન કરે છે. આ પ્રમાણે ભરતરાજાના અટ્ટમ તપના પરિણામથી કૃતમાલ દેવનું આસન ચલાયમાન થાય છે. શેષ વર્ણન વૈતાહ્યગિરિકુમાર પ્રમાણે જાણવું. વિશેષતા એ છે કે કૃતમાલદેવ ભરતરાજાને સ્ત્રીરત્નના તિલક સુધીના ચૌદ અલંકારની પેટી તથા કટક, ત્રુટિત ભેટમાં આપે છે **યાવત્** કૃતમાલદેવનો અષ્ટાક્ષિકા મહોત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં કૃતમાલદેવને વશવર્તી બનાવવાનું વર્ણન છે.

કૃતમાલ દેવ આવાસ સ્થાન :- વૈતાહ્ય પર્વતના નવકૂટમાંથી સાતમું તિમિસ ગુફા કૂટ છે. આ કૂટમાં કૃતમાલ દેવનું આવાસ સ્થાન છે. તે વૈતાહ્યકૂટથી પશ્ચિમ દિશામાં છે. આ દેવ પર વિજય મેળવવા ચક્રવર્તી તિમિસકૂટની તળેટીમાં તિમિસ ગુફાની સમીપે સ્થિત થાય છે.

તિલગચોદ્દસં :- ચૌદમું તિલક નામનું લલાટનું આભરણ છે. કૃતમાલ દેવ સ્ત્રીરત્ન માટે ચૌદ રત્ન અલંકારથી યુક્ત મંજુસા-પેટી ચક્રવર્તીને ભેટ આપે છે. તે ચૌદ અલંકારના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) હાર (૨) અર્ધહાર (૩) રઈગ (૪) કનક (૫) રત્ન (૬) મુક્તાવલી (૭) કેયૂર (૮) કટક-કડા (૯) ત્રુટિત-બાજુબંધ (૧૦) મુદ્રા-વીંટી (૧૧) કુંડળ (૧૨) ઉરસૂત્ર (૧૩) ચૂડામણિ (૧૪) તિલક.

દક્ષિણ સિંધુ નિષ્કૂટ વિજય :-

૩૨ ત્વં પં સે ભરહે રાયા કયમાલસ્સ અટ્ટાહિયાણ મહામહિમાણ ણિવ્વત્તાણ સમાણીણ

સુસેનં સેનાવં સદ્વાવેઙ્, સદ્વાવેત્તા એવં વયાસી- ગચ્છાહિ ણં ભો દેવાણુપ્પિયા ! સિંધૂએ મહાણં પચ્ચત્થિમિલ્લં ણિક્ખુ ડં સસિંધુસાગરગિરિમેરાગં સમવિસમણિક્ખુ- ડાણિ ય ઓયવેહિ ઓયવેત્તા અગ્ગાં વરાં રયણાં પડિચ્છાહિ પડિચ્છિત્તા મમેય- માણત્તિયં પચ્ચપ્પિણાહિ ।

ભાવાર્થ :- કૃતમાલદેવનો અષ્ટાક્ષિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થયા પછી ભરતરાજા તેના સુષેણ નામના સેનાપતિને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે કે “હે દેવાનુપ્રિય ! સિંધુ મહાનદીના પશ્ચિમ દિગ્વર્તી ભરતક્ષેત્રના ખંડ રૂપ નિષ્કૂટ પ્રદેશ, કે જે પૂર્વમાં અને દક્ષિણમાં સિંધુ મહાનદી, પશ્ચિમદિશામાં પશ્ચિમ સમુદ્ર અને ઉત્તરદિશામાં વૈતાલગિરિ વડે ઘેરાયેલ છે, તેના સમ, વિષમ વિવિધ ક્ષેત્રોને મારે આધીન કરો. તેઓને અધિકૃત કરીને ત્યાંથી તમે ઉત્તમ રત્નોને (ભેટ સ્વરૂપે-પ્રીતિદાન સ્વરૂપે) ગ્રહણ કરો. મારા આદેશ પ્રમાણે કાર્ય નિષ્પન્ન થયાના મને સમાચાર આપો.”

૩૩ તએ ણં સે સેનાવં બલસ્સ ણેયા ભરહે વાસમ્મિ વિસ્સુયજસે મહાબલપરક્કમે મહપ્પા ઓયંસી તેયલક્ખણજુત્તે મિલક્ખુભાસાવિસારએ ચિત્તચારુભાસી ભરહે વાસમ્મિ ણિક્ખુડાણં ણિણ્ણાણ ય દુગ્ગમાણ ય દુપ્પવેસાણ ય વિયાણએ અત્થસત્થકુસલે ।

રયણં સેનાવં સુસેણે ભરહેણં રણ્ણા એવં વુત્તે સમાણે હટ્ટુટ્ટુચિત્તમાણંદિએ જાવ કરયલપરિગ્ગહિયં દસણહં સિરસાવત્તં મત્થએ અંજલિં કટ્ટુ એવં સામી ! તહત્તિ આણએ વિણ્ણણં વયણં પડિસુણેઙ્ પડિસુણેત્તા ભરહસ્સ રણ્ણો અંતિયાઓ પડિણિક્ખમઙ્ પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ સએ આવાસે તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્ ઉવાગચ્છિત્તા કોહુંબિયપુરિસે સદ્વાવેઙ્ સદ્વાવિત્તા એવં વયાસી- ચિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! આભિસેક્કં હત્થિરયણં પડિકપ્પેહ હયગયરહપવર-જોહકલિયં ચાઉરંગિણિં સેણ્ણં સણ્ણાહેહ ત્તિ કટ્ટુ જેણેવ મજ્જણઘરે તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્, ઉવાગચ્છિત્તા મજ્જણઘરં અણુપવિસઙ્, અણુપવિસિત્તા ણહાએ જાવ મજ્જણઘરાઓ પડિણિક્ખમઙ્, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા જેણેવ આભિસેક્કે હત્થિરયણે તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્, ઉવાગચ્છિત્તા આભિસેક્કં હત્થિરયણં દુરૂઢે ।

ભાવાર્થ :- તે સુષેણ સેનાપતિ સૈન્યના નેતા હોય છે. ભરતક્ષેત્રમાં તેમનો યશ ફેલાયેલો હોય છે; તેઓ અતિ બળવાન અને પરાક્રમી; સ્વભાવે મહાન (વિશાળ અને ગંભીર); આંતરિક ઓજયુક્ત હોવાથી ઓજસ્વી, શારીરિક તેજથી યુક્ત હોવાથી તેજસ્વી, ઉત્તમ લક્ષણથી યુક્ત, આરબી, પારસી વગેરેમાં સ્વેચ્છ ભાષાઓ નિપુણ હોય છે; શિષ્ટ ભાષી; ભરતક્ષેત્રના અવાંતર ખંડ રૂપ નિષ્કૂટના ઊંડા, દુર્ગમ, દુષ્પ્રવેશ્ય સ્થાનોના ભોમિયા અને બાણાદિ અસ્ત્ર, તલવારાદિ શસ્ત્ર ચલાવવામાં કુશળ હોય છે.

આ પ્રકારના ગુણ સંપન્ન તે સુષેણ સેનાપતિરત્ન ભરત રાજાનો આદેશ સાંભળીને હર્ષિત-સંતુષ્ટ થાય છે **યાવત્** બંને હાથ જોડીને, અંજલીરૂપે તેને મસ્તકે લગાવીને “સ્વામી ! જેવી આપની આજ્ઞા” એ પ્રમાણે કહીને રાજાના આદેશનો વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે, આ પ્રમાણે કહીને ત્યાંથી નીકળીને પોતાના આવાસસ્થાને આવીને, સેવક પુરુષોને બોલાવે છે, બોલાવીને કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! અભિષિક્ત હસ્તિરત્નને તૈયાર કરો; તેમજ ઘોડા, હાથી, રથ અને ઉત્તમ યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગિણી સેનાને તૈયાર કરો.”

આ પ્રમાણે આદેશ આપીને સ્નાનઘરમાં પ્રવેશ કરીને તે સ્નાન કરે છે **યાવત્** સ્નાન કરીને, સુસજ્જિત થઈ સ્નાન ઘર(ભવન)માંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળી બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળા તથા અભિષિક્ત હસ્તિરત્ન સમીપે આવે છે, આવીને તે ગજરાજ ઉપર આરૂઢ થાય છે.

૩૪ તદ્દાં પં સે સુસેણે સેનાવર્ષે હથિચંધવરગણ સકોરંટમલ્લદામેણં છત્તેણં ધરિજ્જમાણેણં હયગયરહ-પવરજોહકલિયાણ ચાઝરંગિણીણ સેનાણ સંદ્ધિં સંપરિવુડે મહયા-ભડચડગર-પહગરવંદ-પરિક્લિષ્તે મહયાઝક્કિટ્ટુ-સીહણાય-બોલ-કલકલસદ્દેણં પક્ખુભિય-મહાસમુદ્ધરવ-ભૂયંપિવ કરેમાણે-કરેમાણે સવ્વિહીણ સવ્વજ્જુઈણ સવ્વબલેણં જાવ ણિગ્ઘોસણાઈણં જેણેવ સિંધૂ મહાણઈ તેણેવ ડવાગચ્છઈ, ડવાગચ્છિત્તા ચમ્મરયણં પરામુસઈ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ગજરત્ન ઉપર બિરાજમાન, કોરંટપુષ્પની માળા યુક્ત છત્રને ધારણ કરેલા; ઘોડા, હાથી, યોદ્ધા સમૂહ તથા ચતુરંગિણી સેનાથી પરિવૃત્ત, ગંભીર, ઉત્કૃષ્ટ સિંહનાદના કલકલ ધ્વનિથી સમુદ્રની સમાન ધૂધવાટા કરતા સૈન્ય સાથે, સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ, ઘૃતિ(આભા) તથા સૈન્ય સહિત **યાવત્** અનેક વાજિંત્રોના અવાજ સાથે તે સુષેણ સેનાપતિ સિંધુમહાનદીની સમીપે આવે છે અને ચર્મરત્નને ગ્રહણ કરે છે.

૩૫ તદ્દાં પં તં સિરિવચ્છસરિસરૂવં મુત્તતારદ્ધચંદચિત્તં અયલમકંપં અભેજ્જકવયં જંતં સલિલાસુ સાગરેસુ ય ઉત્તરણં દિવ્વં ચમ્મરયણં સણ-સત્તરસાઈં સવ્વધણ્ણાઈં જત્થ રોહંતિ ઇગદિવસેણ વાવિયાઈં, વાસં ણારુણ ચક્કવટ્ટિણા પરામુદ્દે દિવ્વે ચમ્મરયણે ડુવાલસ જોયણાઈં તિરિયં પવિત્થરઈ તત્થ સાહિયાઈં ।

ભાવાર્થ :- તે ચર્મરત્ન શ્રીવત્સ જેવા આકારવાળું; મોતી, તારા, અર્ધ ચંદ્ર જેવા ચિત્રોથી ચિત્રિત, અચલ, અકંપ અને અભેદ કવચ જેવું, નદી અને સમુદ્રને પાર કરવાના તે એક પ્રકારના યંત્ર-સાધન રૂપ હોય છે. દેવી શક્તિથી યુક્ત આ ચર્મરત્ન ઉપર વાવેલા શણાદિ ૧૭ પ્રકારના અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના ધાન્ય એક દિવસમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. વર્ષાનું આગમન જાણીને ચક્રવર્તી દ્વારા ગ્રહણ કરાતા, તે ૧૨ યોજન વિસ્તારવાળું થઈ જાય છે.

૩૬ તણ ણં સે દિવ્વે ચમ્મરયણે સુસેણસેણાવણા પરામુદ્દે સમાણે ચિપ્પામેવ ણાવાભૂણ જાણ યાવિ હોત્થા ।

તણ ણં સે સુસેણે સેણાવર્ણ સખંધાવાર-બલવાહણે ણાવાભૂયં ચમ્મરયણં દુરુહહ્ દુરુહિત્તા સિંધુમહાણં વિમલજલ-તુંગવીચિં ણાવાભૂણં ચમ્મરયણેણં સબલવાહણે સસાસણે સમુત્તિણ્ણે ।

ભાવાર્થ :- સુષેણ સેનાપતિ દ્વારા ગ્રહણ કરાતા-સ્પર્શ થતાં જ તે દિવ્ય ચર્મરત્ન શીઘ્ર નૌકા રૂપે પરિણત થાય છે. સુષેણ સેનાપતિ સૈન્ય તથા હાથી, ઘોડા, રથ વગેરે વાહનો સહિત નૌકારૂપ પરિણત થયેલા ચર્મરત્ન ઉપર સવાર થઈને નિર્મળ જળવાળી, તરંગોથી પરિપૂર્ણ સિંધુ મહાનદીને પાર કરે છે.

૩૭ તઓ મહાણર્ણમુત્તરિત્તુ સિંધું અપ્પહિહયસાસણે ય સેણાવર્ણ કહિંચિ ગામાગર ણગરપવ્વયાણિ ચેડકબ્બહમહંબાણિ પટ્ટણાણિ ય સિંહલણ બબ્બરણ ય સવ્વં ચ અંગલોયં બલાવલોયં ચ પરમરમ્મં, જવણદીવં ચ પવરમણિરયણ-કણગ-કોસાગારસમિદ્ધં આરબકે રોમકે ય અલસંડવિસયવાસી ય પિક્કુરે કાલમુહે જોણણ ય ઉત્તરવેયઙ્ગસંસિયાઓ ય મેચ્છજાઈં બહુપ્પગારા દાહિણ-અવરેણ જાવ સિંધુસાગરંતોત્તિ સવ્વપવરકચ્છં ચ ઓયવેરુણ પહિણિયત્તો બહુસમરમણિજ્જે ય ભૂમિભાગે તસ્સ કચ્છસ્સ સુહણિસણ્ણે, તાહે તે જણવયાણ ણગરાણ પટ્ટણાણ ય જે ય તહિં સામિયા પભૂયા આગરપતી ય મંડલપતી ય પટ્ટણપતી ય સવ્વે ઘેત્તૂણ પાહુડાઈં આભરણાણિ ભૂસણાણિ રયણાણિ ય વત્થાણિ ય મહરિહાણિ અણ્ણં ચ જં વરિદ્ધં રાયારિહં જં ચ ઇચ્છિયવ્વં એયં સેણાવર્ણસ્સ ઉવર્ણેતિ મત્થયકયંજલિપુડા, પુણરવિ કારુણ અંજલિં મત્થયંમિ પણયા "તુબ્બે અમ્હત્થ સામિયા દેવયં વ સરણાગયા મો તુબ્બં વિસયવાસિણોત્તિ" વિજયં જંપમાણા સેણાવર્ણા જહારિહં ઠવિય પૂઙ્ગય વિસજ્જિયા ણિયત્તા સગાણિ ણગરાણિ પટ્ટણાણિ અણુપવિટ્ટા ।

ભાવાર્થ :- સિંધુ મહાનદીને પાર કરીને, જેની આજ્ઞાનું કોઈ ઉલ્લંઘન ન કરી શકે તેવી અખંડિત આજ્ઞા-વાળા સુષેણ સેનાપતિ ગ્રામ, આકર, નગર, પર્વત, ખેટ, કર્બટ, મડંબ, પટ્ટન આદિને જીતતા, સિંહલદેશ, બર્બર દેશ, અંગલોક, અત્યંત રમણીય બલાવલોક, ઉત્તમ મણિઓ અને રત્નોના ભંડારોથી સમૃદ્ધ યવન દ્વીપ; આરબદેશ, રોમદેશ, અલસંડ દેશ, પિક્કુર, કાલમુખ અને જોનક વગેરે નિષ્કૂટની ઉત્તર દિશામાં વૈતાલ્ય પર્વતની તળેટીમાં રહેતી બહુવિધ મ્લેચ્છજાતિઓને, દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં સિંધુ નદી અને સમુદ્રના સમીપવર્તી સર્વ શ્રેષ્ઠ ક્ષેત્રોને જીતીને પાછા ફરે છે અને તે ક્ષેત્રના અત્યંત સુંદર ભૂમિભાગમાં સુખપૂર્વક નિવાસ કરે છે. ત્યારે તે જનપદોના, નગરોના, પટ્ટનોના માલિકો, સમર્થ લોકો-સુવર્ણ આદિની ખાણના

માલિકો, મંડલપતિ, પત્તનપતિ આદિ સર્વ લોકો અનેક આભરણ(શરીર પર ધારણ કરવા યોગ્ય અલંકાર), ભૂષણ(ઉપાંગો પર ધારણ કરવા યોગ્ય અલંકાર), રત્ન, બહુમૂલ્ય વસ્ત્ર અને અન્ય પણ અનેક શ્રેષ્ઠ રાજોચિત ઈચ્છિત વસ્તુઓ (હાથી, રથ વગેરે) ઉપહારના રૂપમાં લઈને સુષેણ સેનાપતિ પાસે આવે છે અને હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને ભેટ રૂપે અર્પણ કરે છે. અર્પણ કરીને ફરી હાથ જોડીને, બંને હાથને અંજલિબદ્ધ કરીને મસ્તકે લગાડી, પ્રણામ કરી, ખૂબ જ નમ્રતાથી કહે છે કે- “આપ અમારા સ્વામી છો, દેવતાની જેમ અમે આપના શરણાગત છીએ. આપના દેશવાસી(અધીનસ્થ) છીએ.” આ પ્રમાણે વિજયસૂચક શબ્દ કહે છે. સુષેણ સેનાપતિ તે સર્વ જનોને તેની યોગ્યતા અનુસાર યોગ્ય પદ પર સ્થાપિત કરીને, તેનું સન્માન કરીને વિદાય આપે છે. તેઓ પોત-પોતાના નગરો, પત્તનો આદિ સ્થાનોમાં પાછા જાય છે.

૩૮ તાહે સેનાવૈ સવિણઓ ઘેત્તૂણ પાહુડાઈં આભરણાણિ ભૂસણાણિ રચણાણિ ય પુણરવિ તં સિંધુણામધેજ્જં ઉત્તિણ્ણે અણહસાસણબલે, તહેવ ભરહસ્સ રણ્ણો ણિવેણ્ણ ણિવેણ્ણા ય અપ્પિણિત્તા ય પાહુડાઈં સક્કારિય-સમ્માણિણ સહરિસે વિસજ્જિણ સગં પડમંડવમણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી વિનયશીલ, અક્ષત શાસન અને બળ સંપન્ન સુષેણ સેનાપતિ બધી ભેટો, આભરણો, ભૂષણો અને રત્નો લઈને સિંધુ નદી પાર કરીને ભરતરાજાની પાસે આવીને રાજાને બધી વાત કરે છે. સમાચાર આપીને ભેટમાં આવેલી સર્વ વસ્તુઓ રાજાને આપે છે. રાજા સેનાપતિનો સત્કાર, સન્માન કરી હર્ષ યુક્ત ચિત્તે વિદાય આપે છે. વિદાય લઈને સેનાપતિ તંબૂમાં રહેલા પોતાના આવાસ સ્થાનમાં આવે છે.

૩૯ તણે ણં સુસેણે સેનાવૈ ણ્ણાણ જાવ જિમિયભુત્તરણાણ સમાણે સરસગોસીસ-ચંદણુવિક્કણ્ણ-ગાયસરીરે ઉપ્પિ પાસાયવરણાણ ફુટ્ટમાણેહિં મુહંગમત્થણ્ણિં બત્તીસણ્ણબદ્ધેહિં ણાહણ્ણિં વરતરુણીસંપણ્ણેહિં ઉવણચ્ચિચ્ચમાણે-ઉવણચ્ચિજમાણે ઉવગિજ્જમાણે-ઉવગિજ્જમાણે ઉવલાલિજ્જમાણે-ઉવલાલિજ્જમાણે મહયાહયણ્ણટ્ટ-ગીય-વાહય-તંતી-તલ-તાલ-તુહિય-ઘણ-મહંગ-પહુપ્પવાહયરવેણં ઇટ્ટે સહ્ફરિસરસરૂવગંધે પંચવિહે માણુસ્સણ કામભોગે ભુંજમાણે વિહરણ્ણ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી સુષેણ સેનાપતિ સ્નાન કરે છે, યાવત્ સ્નાન સંબંધી સર્વ વિધિ કરીને, શરીરાવયવો પર ગોશીર્ષ ચંદનનો લેપ કરીને, પોતાના નિવાસ સ્થાને જાય છે. ત્યાં મૃદંગ વગેરેના ધ્વનિ, બત્રીસ પ્રકારના નાટક અને તરુણ સ્ત્રીઓના નૃત્ય-ગાન વગેરે થાય છે, નૃત્ય ગાનને અનુસરતા વાજિંત્રો, વીણા, તબલા અને ઢોલ વગેરે છે, મૃદંગમાંથી મેઘગર્જના જેવો ગંભીર ધ્વનિ નીકળે છે, નિષ્ણાત વાજિંત્રવાદકો નિપુણતાથી પોત-પોતાનાં વાજિંત્ર વગાડે છે. આ રીતે સુષેણ સેનાપતિ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે શબ્દ,

સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધમય પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય સંબંધી પ્રિય કામભોગોને ભોગવતા ત્યાં રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચક્રવર્તીના સેનાપતિ રત્ન દ્વારા દક્ષિણાર્ધ ભરતના સિંધુ નિષ્કૂટના વિજયનું વર્ણન છે. તે નિષ્કૂટ, સિંધુ નદીની પશ્ચિમમાં કોણવર્તી-ખૂણાના ભાગરૂપે તથા દક્ષિણાર્ધ ભરતના એક ખંડ રૂપે છે. તે ભરતક્ષેત્રના બીજા ખંડ રૂપે પ્રસિદ્ધ છે.

દક્ષિણાર્ધ સિંધુ નિષ્કૂટની ચારે દિશાવર્તી સીમાઓ :- આ નિષ્કૂટની પૂર્વ દિશા અને દક્ષિણ દિશામાં સિંધુ નદી છે. પશ્ચિમ દિશામાં લવણ સમુદ્ર અને ઉત્તર દિશામાં વૈતાલ્ય પર્વત છે.

સૂત્રકારે સિંધુ નિષ્કૂટ-બીજા ખંડના વિજય વર્ણનની મધ્યમાં સેનાપતિ રત્ન અને ચર્મરત્નનું વર્ણન કર્યું છે. જે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

અચલમકંપં :- અચલ, અકંપ. ચર્મરત્નને વર્ણવતા આ બંને શબ્દો સમાનાર્થક છે. સમાનાર્થક બે શબ્દોનો પ્રયોગ અતિશયતાનું સૂચન કરે છે. ચક્રવર્તીની આખી સેના ચર્મરત્નને ચલિત કરવા, કંપિત કરવા પ્રયત્ન કરે તો પણ તે ચર્મરત્ન અંશમાત્ર ચલાયમાન થતું નથી.

સળધાન્યં સપ્તદશં :- સતરમું શણ નામનું ધાન્ય. ૧૭ પ્રકારના ધાન્ય. ઉપલક્ષણથી સર્વે ધાન્ય ચર્મરત્ન ઉપર એક દિવસમાં નિષ્પન્ન થાય છે. વૃત્તિમાં પરંપરાનુસાર માન્યતાનું કથન છે કે ગૃહપતિ રત્ન આ ચર્મરત્ન પર સૂર્યોદય સમયે પ્રથમ પ્રહરમાં ધાન્યનું વાવેતર કરે, બીજા પ્રહરે પાણીનું સિંચન કરી વર્ધિત કરે, ત્રીજા પ્રહરમાં તે પરિપક્વ થાય અને ચોથા પ્રહરે તેને લણવામાં આવે છે. તે ૧૭ પ્રકારના ધાન્યના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) શાલી-ચોખા (૨) જવ (૩) વ્રીહિ-એક જાતના ચોખા (૪) કોદ્રવ (૫) રાલ (૬) તલ (૭) મગ (૮) અડદ (૯) ચોળા (૧૦) ચણા (૧૧) તુવેર (૧૨) મસૂર (૧૩) કળથી (૧૪) ઘઉં (૧૫) રાજમા(સોયાબીન) (૧૬) અળસી (૧૭) શણ. અન્ય સ્થાને ૨૪ પ્રકારના ધાન્યનું કથન છે. અહીં ક્ષુદ્ર ધાન્યનું કથન ન કરતાં મુખ્ય ધાન્યોનું જ કથન કર્યું છે.

ઉત્તરવેયઙ્ગસંસિયાઓ :- ઉત્તર વૈતાલ્યમાં સંશ્રિત-આશ્રયે રહેતી મ્લેચ્છ જાતિ. અહીં ઉત્તર વૈતાલ્યથી દક્ષિણાર્ધ સિંધુ નિષ્કૂટની ઉત્તર દિશામાં સ્થિત વૈતાલ્યની તળેટીમાં રહેલી જાતિઓ સમજવી. અહીં દક્ષિણાર્ધ ભરત અને તેના સિંધુ નિષ્કૂટ-ખંડનું કથન છે. તે વૈતાલ્ય પર્વતની દક્ષિણ બાજુ છે.

તિમ્મિસ ગુહા દ્વારા નિર્ગમન :-

૪૦ ત્વં ણં સે ભરહે રાયા અણ્ણયા કયાઇ સુસેણં સેણાવેઇં સદ્દાવેઇ સદ્દવેત્તા एवं વયાસી- ગચ્છ ણં ચિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! તિમ્મિસગુહાએ દાહિણિલ્લસ્સ દુવારસ્સ કવાડે વિહાડેહિ, વિહાડેત્તા મમ ઇયમત્તિયં પચ્ચપ્પિણાહિ ।

તણ ણં સે સુસેણે સેણાવઈ ભરહેણં રણ્ણા ંવં વુત્તે સમાણે હટ્ટુટ્ટુ જાવ કરયલપરિગ્ગહિયં સિરસાવત્તં મત્થણ અંજલિં કટ્ટુ ંવં સામી ! તહત્તિ આણાણ વિણણં વયણં પડિસુણેઈ પડિસુણેત્તા ભરહસ્સ રણ્ણો અંતિયાઓ પડિણિક્ખમઈ, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ સણ આવાસે જેણેવ પોસહસાલા તેણેવ ંવાગચ્છઈ, ંવાગચ્છિત્તા દબ્બસંથારણં સંથરઈ, કયમાલસ્સ દેવસ્સ અટ્ટમભત્તં પગિણહઈ, પોસહસાલાણ પોસહિણ બંભયારી જાવ અટ્ટમભત્તંસિ પરિણમમાણંસિ પોસહસાલાઓ પડિણિક્ખમઈ પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ મજ્જણઘરે તેણેવ ંવાગચ્છઈ ંવાગચ્છિત્તા ણ્ણાણ જાવ સુદ્ધપ્પવેસાઈ મંગલાઈ વત્થાઈ પવરપરિહિણ અપ્પમહગ્ઘા-ભરણાલંકિયસરીરે ધૂવપુપ્ફગંધ-મલ્લહત્થગણ મજ્જણઘરાઓ પડિણિક્ખમઈ, પડિણિક્ખત્તા જેણેવ તિમિસગુહાણ દાહિણિલ્લસ્સ દુવારસ્સ કવાડા તેણેવ પહારેત્થ ગમણાણ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ંક દિવસ ભરતરાજા સુષેણ સેનાપતિને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે કે “હે દેવાનુપ્રિય ! તમે શીઘ્ર જાઓ, તિમિસ ગુફાના દક્ષિણી ભાગના દ્વારનાં બંને દરવાજા બોલો, બોલીને મને જાણ કરો.”

ભરતરાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે સુષેણ સેનાપતિ પોતાના મનમાં હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે, પોતાના બંને હાથ જોડી, અંજલિબદ્ધ કરીને મસ્તકે લગાવી, “સ્વામી ! જેવી આપની આજ્ઞા”, એ પ્રમાણે કહીને વિનયપૂર્વક રાજાના વચનનો સ્વીકાર કરે છે, આજ્ઞા સ્વીકારીને ભરતરાજાની પાસેથી નીકળીને પોતાના નિવાસસ્થાનની પૌષ્ઠશાળામાં આવે છે, આવીને દર્ભાસન પાથરે છે. દર્ભાસન પાથરીને તેના પર બેસીને કૃતમાલદેવને ઉદ્દેશીને અટ્ટમ તપ કરે છે, પૌષ્ઠશાળામાં પૌષ્ઠ કરે છે, બ્રહ્મચર્યનો સ્વીકાર કરે છે. અટ્ટમ પૂર્ણ થતાં તે પૌષ્ઠશાળામાંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને સ્નાન ઘરમાં આવીને સ્નાન કરે છે; યાવત્ રાજસભામાં પ્રવેશવા યોગ્ય શ્રેષ્ઠ, માંગલિક વસ્ત્ર ધારણ કરે છે; અલ્પ વજન-વાળા પણ બહુમૂલ્ય આભૂષણોથી શરીરને અલંકૃત કરે છે, ધૂપ, પુષ્પ, સુગંધિત પદાર્થો અને માળાઓ હાથમાં લઈને, સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળીને, તિમિસગુફાના દક્ષિણી દ્વારના કમાડ તરફ જવા પ્રયાણ કરે છે.

૪૧ તણ ણં તસ્સ સુસેણસ્સ સેણાવઈસ્સ બહવે રાઈસર-તલવર-માડંબિય જાવ સત્થવાહપ્પભિઈઓ અપ્પેગઈયા ંપ્પલહત્થગયા જાવ સુસેણં સેણાવઈં પિટ્ઠઓ અણુગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે સુષેણ સેનાપતિની પાછળ પાછળ ંશ્ચર્યશાળી, પ્રભાવશાળી પુરુષો, રાજસન્માનિત વિશિષ્ટ મનુષ્યો, માંડલિક રાજાઓ જાગીરદાર અને સાર્થવાહ આદિ પોત-પોતાના હાથમાં કમળ આદિ લઈ ચાલે છે.

૪૨ તए णं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहुईओ खुज्जाओ चिलाइयाओ जाव इंगिय-
चिंतिय-पत्थिय-वियाणियाओ णिउणकुसलाओ विणीयाओ अप्पेगइयाओ कलस-
हत्थगयाओ सुसेणं सेणावइं अणुगच्छंति ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી સુષેણ સેનાપતિની પાછળ-પાછળ ચિંતિત અને અભિલષિત ભાવને, સંકેતને ચેષ્ટામાત્રથી સમજી લેવામાં, જાણવામાં સમર્થ, સ્વભાવથી જ વિનયશીલ ચિલાત દેશની કુબ્જા વગેરે દાસીઓ હાથમાં કળશ વગેરે લઈને ચાલે છે.

૪૩ તए णं से सुसेणे सेणावई सव्विड्डीए सव्वजुईए जाव णिग्घोस-णाइएणं
जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
आलोए पणामं करेइ, करेत्ता लोमहत्थगं परामुसइ, परामुसित्ता तिमिसगुहाए
दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे लोमहत्थेणं पमज्जइ, पमज्जित्ता दिव्वाए उदगधाराए
अब्भुक्खेइ, अब्भुक्खेत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितले चच्चए दलइ, दलइत्ता
अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं य मल्लेहि य अच्चिणेइ, अच्चिणेत्ता पुप्फारुहणं वत्थारुहणं
करेइ, करेत्ता आसत्तोसत्तविउलवट्ट करेइ, करेत्ता अच्छेहिं सण्णेहिं रययामएहिं
अच्छरसा-तंडुलेहिं तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडाणं पुरओ
अट्टट्टमंगलए आलिहइ, तं जहा- सोत्थिय सिरिवच्छ जाव मत्थए अंजलिं
कट्टु कवाडाणं पणामं करेइ, करेत्ता दंडरयणं परामुसइ ।

ભાવાર્થ :- સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ અને દ્યુતિથી યુક્ત સુષેણ સેનાપતિ વાદ્ય-ધ્વનિની સાથે તિમિસ ગુફાના દક્ષિણી દ્વાર સમીપે આવે છે, આવીને તિમિસ ગુફાના દ્વારને જોતાં જ સેનાપતિ તેને પ્રણામ કરે છે. મયૂરપીંછને હાથમાં ગ્રહણ કરી તિમિસ ગુફાના તે દક્ષિણી દ્વારના દરવાજાને પોંજે છે. તેના પર દિવ્ય-જળનો અભિષેક કરે છે, ઘસીને ઉતારેલા ભીના ગોશીર્ષ ચંદનવાળી પાંચ આંગળીઓ સહિત હથેળીના થાપા મારે છે; નવા ઉત્તમ, સુગંધિત પદાર્થોથી અને માળાઓથી તેની પૂજા કરે છે; તેનાં ઉપર પુષ્પ માળાઓ, વસ્ત્ર વગેરે ચઢાવે છે અને ચંદરવો બાંધે છે. પાસે મૂકેલી વસ્તુઓનું પ્રતિબિંબ પડે તેવા સ્વચ્છ, નિર્મળ, શ્વેત, રજતમય ચાંદીના ચોખાથી તિમિસ ગુફાના દરવાજાની આગળ સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ વગેરે અષ્ટ માંગલિક પ્રતીકોનું આલેખન કરે છે **યાવત્** મસ્તક પર બંને હાથની અંજલિ કરી, દરવાજાને પ્રણામ કરે છે, પ્રણામ કરીને દંડરત્નને ગ્રહણ કરે છે.

૪૪ તए णं तं दंडरयणं पंचलइयं, वइरसारमइयं, विणासणं सव्वसत्तुसेण्णाणं
खंधावारे णरवइस्स गड्ढ-दरि-विसम-पब्भारगिरिवर-पवायाणं समीकरणं संतिकरं
सुभकरं हितकरं रण्णो हिय-इच्छिय-मणोरहपूरगं दिव्वमप्पडिहयं दंडरयणं गहाय

સત્તદ્વપયાઈં પચ્ચોસક્કઈ, પચ્ચોસક્કિત્તા તિમિસગુહાએ દાહિણિલ્લસ્સ દુવારસ્સ કવાડે દંડરયણેણં મહયા મહયા સદ્દેણં તિક્ખુત્તો આઝડેઈ । તએ ણં તિમિસગુહાએ દાહિણિલ્લસ્સ દુવારસ્સ કવાડા સુસેણસેણાવઙ્ગણા દંડરયણેણં મહયા મહયા સદ્દેણં તિક્ખુત્તો આઝડિયા સમાણા મહયા મહયા સદ્દેણં કોંચારવં કરેમાણા, સરસરસ્સ સગાઈં સગાઈં ઠાણાઈં પચ્ચોસક્કિત્થા ।

ભાવાર્થ :- તે દંડરત્ન પાંચ કાતળીરૂપ રેખાથી યુક્ત; વજ્રના સારથી નિર્મિત; સમગ્ર શત્રુ સેનાનું વિનાશક; ચક્રવર્તીના સૈન્યના માર્ગમાં આવતા અને પડાવ સ્થાનના ખાડા-ટેકરા, ઊંચી-નીચી ભૂમિને, ટેકરાઓને, પડી જવાય તેવી પથરાણ જગ્યાને સમતલ કરે છે. તે ચક્રવર્તી માટે શાંતિકર, શુભંકર, હિતકર, ઈચ્છિત મનોરથોનું પૂરક, દિવ્ય-હજાર દેવોથી અધિષ્ઠિત, અપ્રતિહત-કોઈપણ સ્થાને પ્રતિઘાત ન પામે તેવું અબાધિત હોય છે. તેવા તે દંડરત્નને ઉપાડીને સુષેણ સેનાપતિ દઢ પ્રહાર કરવા માટે સાત-આઠ પગલા પાછળ ખસીને, વેગપૂર્વક તિમિસ ગુફાના દક્ષિણી દ્વારના તે દરવાજા પર મોટો અવાજ થાય તે રીતે ત્રણ વાર દંડરત્ન દ્વારા પ્રહાર કરે છે. સુષેણ સેનાપતિના દંડરત્ન દ્વારા કરાયેલા આ ત્રણ પ્રહારથી કોંચ પક્ષીની જેમ જોર-જોરથી કિયૂડ-કિયૂડ અવાજ કરતાં તે દરવાજા પોતાના સ્થાનથી ખસી જાય છે અર્થાત્ ખુલી જાય છે.

૪૫ તએ ણં સે સુસેણે સેણાવઙ્ગે તિમિસગુહાએ દાહિણિલ્લસ્સ દુવારસ્સ કવાડે વિહાડેઈ, વિહાડેત્તા જેણેવ ભરહે રાયા તેણેવ ડવાગચ્છઈ, ડવાગચ્છિત્તા જણેણં વિજણેણં વદ્ધાવેઈ, વદ્ધાવેત્તા એવં વયાસી- વિહાડિયા ણં દેવાણુપ્પિયા ! તિમિસગુહાએ દાહિણિલ્લસ્સ દુવારસ્સ કવાડા, એયણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં પિયં ણિવેએમ્મો પિયં મે ભવઝ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી સુષેણ સેનાપતિ (તિમિસ ગુફાના દક્ષિણી દ્વારના દરવાજા ખોલીને) ભરત રાજા પાસે આવે છે. રાજાને જય-વિજય શબ્દોથી વધાવે છે, વધાવીને રાજાને આ પ્રમાણે કહે છે- “હે દેવાનુ-પ્રિય ! તિમિસ ગુફાના દક્ષિણી દ્વારના કમાડ ખોલ્યાં છે. હું આ પ્રમાણે આપને પ્રિય નિવેદન કરું છું. તે આપના માટે પ્રિયકારી થાઓ.”

૪૬ તએ ણં સે ભરહે રાયા સુસેણસ્સ સેણાવઙ્ગસ્સ અંતિએ એયમંદું સોચ્ચા ણિસમ્મ હટ્ટતુટ્ટ જાવ સુસેણં સેણાવઙ્ગં સક્કારેઈ સમ્માણેઈ, સક્કારિત્તા સમ્માણિત્તા કોહુંબિયપુરિસે સદ્દાવેઈ, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી- ચિપ્પામેવ મો દેવાણુપ્પિયા ! આમિસેવ્કં હત્થિરયણં પઢિકપ્પેહ અંજણગિરિકૂડસણિમ્મં ગયવરં ણરવઙ્ગે દુરુઢે ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા સુષેણ સેનાપતિ પાસેથી આ વાત સાંભળીને પોતાના મનમાં હર્ષિત, સંતુષ્ટ થાય

છે **યાવત્** ભરત રાજા સુષેણ સેનાપતિનો સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે, સત્કાર-સન્માન કરીને તે પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે— હે દેવાનુપ્રિયો ! અભિષિક્ત હસ્તિરત્નને શીઘ્ર તૈયાર કરો **યાવત્** અંજનગિરિના શિખરની જેવા તે ગજરાજ ઉપર નરપતિ આરૂઢ થાય છે.

૪૭ તए णं से भरहे राया मणिरयणं परामुसइ, तो तं [जं णं] चउरंगुलप्पमाणमित्तं च अणगघं तंसियं छलंसं अणोवमजुइं दिव्वं मणिरयणपतिसमं वेरुलियं सव्वभूयकंतं जेण य मुद्दागएणं दुक्खं ण किंचि जायइ, हवइ आरोग्गे य सव्वकालं, तेरिच्छियदेव-माणुसकया य उवसग्गा सव्वे ण करेति तस्स दुक्खं, संगामे वि असत्थवज्झो होइ णरो मणिवरं धरेतो, ठियजोव्वण-केस-अवट्टिय-णहो, हवइ य सव्वभयविप्पमुक्को। तं मणिरयणं गहाय से णरवई हत्थिरयणस्स दाहिणिल्लाए कुंभीए णिक्खवइ ।

ભાવાર્થ :- ગજરત્ન પર આરૂઢ થયા પછી ભરત રાજા મણિરત્નને ગ્રહણ કરે છે. તે **મણિરત્ન** ૪ અંગુલ લાંબુ અને ૨ અંગુલ પહોળું, અમૂલ્ય, ત્રિકોણાકાર-ત્રણ ખૂણા અને છ કોટિ-હાંસવાળું હોય છે, તે અનુપમ દ્યુતિયુક્ત, દિવ્ય, મણિઓમાં સર્વોત્કૃષ્ટ, વૈદૂર્યમણિની જાતિનું, સર્વ પ્રાણીઓને પ્રિય હોય છે. તેને મસ્તક પર ધારણ કરનારને કોઈપણ જાતનું દુઃખ રહેતું નથી, તેના સર્વ દુઃખ, ચિંતા નાશ પામે; તે સદાકાળ નીરોગી રહે છે; તેના પર તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવકૃત ઉપસર્ગોની અસર થતી નથી; સંગ્રામમાં પણ કોઈ શસ્ત્ર તેનો વધ કરી શકતું નથી, આ શ્રેષ્ઠ મણિને જે મનુષ્ય ધારણ કરે તેનું યૌવન સદાકાળ સ્થિર રહે છે, તેના કેશ-નખ વધતા નથી, તે સર્વ પ્રકારના ભયથી મુક્ત રહે છે. ભરત રાજા તે મણિરત્નને ગ્રહણ કરી, ગજરાજના જમણા કુંભસ્થળ પર (મસ્તકની જમણી બાજુ) સ્થાપિત કરે છે.

૪૮ તए णं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थय-सुकयरइयवच्छे अमरवइसण्णिभाए इड्डीए पहियकित्ती मणिरयणकउज्जोए चक्करयणदेसियमग्गे अणेगरायवर-सहस्साणु-जायमग्गे महायाउक्किट्टु-सीहणायबोल-कलकलरवेणं पक्खुभिय समुद्धरव-भूयंपिव करेमाणे-करेमाणे जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्ले दुवारे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तिमिसगुहं दाहिणिल्लेणं दुवारेणं अईइ ससिच्च मेहंधयार-णिवहं ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે ભરતક્ષેત્રના અધિપતિ નરેન્દ્ર ભરત ચક્રીનું હારથી આચ્છાદિત વક્ષઃસ્થળ સુશોભિત અને પ્રીતિકર લાગે છે. **યાવત્** અમરપતિ-ઈદ્ર જેવી ઋદ્ધિ, ઐશ્વર્યના કારણે જેની કીર્તિ ફેલાઈ રહી છે, જેના મણિરત્નનો પ્રકાશ ચારે બાજુ પથરાઈ રહ્યો છે, ચક્ર રત્ન જેને ગંતવ્ય માર્ગ નિર્દિષ્ટ કરી રહ્યું છે, હજારો રાજાઓ જેનું અનુગમન કરી રહ્યા છે, તેવા ભરત રાજા સર્વોત્કૃષ્ટ સિંહનાદના અવાજના કારણે જાણે કે સમુદ્ર ઘૂઘવાટા કરતો ન હોય તેવો અવાજ કરતાં સૈન્ય સાથે તિમિસ ગુફાના દક્ષિણીવર્તી દ્વાર સમીપે આવે છે. આવીને અંધકાર યુક્ત કાળા વાદળામાં ચંદ્ર પ્રવેશે તેમ અંધકારમયી તિમિસ ગુફામાં દક્ષિણી દ્વારથી પ્રવેશ કરે છે.

૪૯ તદ્દુષ્ણં સે ભરહે રાયા છત્તલં દુવાલસંસિયં અટ્ટકણિયં અહિગરણિ-સંઠિયં અટ્ટ-સોવણિયં કાગણિરયણં પરામુસઙ્ગં । તદ્દુષ્ણં તં ચરંરંગુલપ્પમાણમિત્તં અટ્ટસુવણ્ણં ચ વિસહરણં અઙ્ગલં ચરંરસ-સંઠાણસંઠિયં સમતલં માણુમ્માણજોગા જતો લોગે ચરંતિ સવ્વજણ-પણ્ણાવગા । ણવિ ચંદો, ણવિ તત્થ સૂરો, ણવિ અગ્ગી, ણવિ તત્થ મણિણો તિમિરં ણાસંતિ અંધયારે, જત્થ તયં દિવ્વપ્પભાવજુત્તં દુવાલસજોયણાં તસ્સ લેસાઙ્ગં વિવહ્ઙ્ગંતિ તિમિરણિગરપડિસેહિયાઓ, રત્તિં ચ સવ્વકાલં ઘંધાવારે કરેઙ્ગં આલોયં દિવસભૂયં ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા ૬ તલ, ૧૨ કોટિ-હાંસ, ૮ કર્ણિકા-ખૂણાવાળા; એરણના આકારવાળા; આઠ સોનામહોર જેટલા વજનવાળા કાકણિરત્નને ગ્રહણ કરે છે. તે કાકણિરત્ન ચાર અંગુલ લાંબુ, પહોળું, આઠ સોનામહોર પ્રમાણ વજનવાળું હોય છે. તે સર્વપ્રકારના સ્થાવર-જંગમ વિષને દૂર કરે છે. અતુલ્ય, સમચોરસ, સમતલ હોય છે. તે સમયે લોકમાં આ રત્નથી જ માન-ઉન્માનના વ્યવહારો સંપન્ન થાય છે અર્થાત્ માનાદિ જે વસ્તુ પર રાજકર્મચારી કાકણિરત્નથી ચિહ્ન અંકિત કરે તે માનાદિ પ્રામાણિક ગણાય છે.

જે ગુફાના અંધકારને સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ કે અન્ય મણિ નાશ કરવા સમર્થ નથી, તે અંધકારને આ કાકણિરત્ન દૂર કરે છે. તે કાકણિરત્ન ૧૨ યોજન સુધી પ્રકાશ પાથરે છે અને ગાઠ અંધકારનો નાશ કરે છે. ચક્રવર્તીની છાવણીમાં રાત્રે પણ દિવસ જેવો પ્રકાશ કરે છે.

૫૦ જસ્સ પભાવેણ ચક્કવટ્ટી, તિમિસગુહં અઙ્ગે સેણ્ણસહિએ અભિજેત્તું બિતિયમદ્ધભરહં રાયપવરે કાગણિં ગહાય તિમિસગુહાએ પુરચ્છિમિલ્લ-પચ્ચત્થિમિલ્લેસું કડએસુ જોયણંતરિયાં પંચધણુસયવિક્કંભાં જોયણુજ્જોયકરાં ચક્કણેમીસંઠિયાં ચંદમંડલપડિણિકાસાં એગૂણપણ્ણં મંડલાં આલિહમાણે-આલિહમાણે અણુપ્પવિસઙ્ગં । તદ્દુષ્ણં સા તિમિસગુહા ભરહેણં રણ્ણા તેહિં જોયણંતરિએહિં પંચધણુ-સયાયામ-વિક્કંભેહિં જોયણુજ્જોયકરેહિં એગૂણપણ્ણાએ મંડલેહિં આલિહિજ્જમાણેહિં-આલિહિજ્જમાણેહિં ચિપ્પામેવ આલોગભૂયા ઉજ્જોયભૂયા દિવસભૂયા જાયા યાવિ હોત્થા ।

ભાવાર્થ :- જેના પ્રભાવથી ચક્રવર્તી બીજા અર્ધ ભરત ક્ષેત્રને અર્થાત્ ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્ર ઉપર વિજય મેળવવા તિમિસ ગુફાને સેના સહિત પાર કરે છે, તેવા કાકણિરત્નને ગ્રહણ કરીને ભરત રાજા તેના દ્વારા ગુફાની પૂર્વી-પશ્ચિમી દિવાલ પર, એક-એક યોજનના અંતરે, ૫૦૦ ધનુષ્યની પહોળાઈ-વ્યાસવાળા, ૧ યોજન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરનારા અર્થાત્ ઉત્તર દક્ષિણ બંને તરફ ૧-૧ યોજન સુધી પ્રકાશ ફેલાવનારા, ચક્રની પરિધિના આકારવાળા અર્થાત્ ગોળ-પરિપૂર્ણ ચંદ્ર જેવા પ્રકાશિત ૪૯ માંડલા કરતાં-કરતાં ગુફામાં

પ્રવેશ કરે છે. ત્યારપછી (આગળ વધતા) ભરત રાજા દ્વારા એક-એક યોજના આંતરે, એક-એક યોજના ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા ૪૯ માંડલા આલેખતા, તે તિમિસ્ર ગુફા પ્રકાશવાળી, ઉદ્યોતવાળી અને દિવસ હોય તેવી બની જાય છે.

૫૧ તીસે ણં તિમિસ્રગુહાએ બહુમજ્જદેસભાએ એથ ણં ઉમ્મગ્ગ-ણિમ્મગ્ગજલાઓ ણામં દુવે મહાણઈઓ પણ્ણત્તાઓ । જાઓ ણં તિમિસ્રગુહાએ પુરત્થિમિલ્લાઓ ભિત્તિ કડગાઓ પવૂઢાઓ સમાણીઓ પચ્ચત્થિમેણં સિંધુ મહાણઈં સમપ્પેતિ ।

ભાવાર્થ :- તે તિમિસ્ર ગુફાના બરાબર મધ્ય ભાગમાં ઉન્મગ્ગજલા અને નિમગ્ગજલા નામની બે મહાનદીઓ છે. તે તિમિસ્ર ગુફાની પૂર્વ તરફની ભીંતમાંથી ગુફામાં પ્રવેશી, પશ્ચિમ દિશામાં સિંધુ મહાનદીમાં ભળી જાય છે.

૫૨ સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ ઉમ્મગ્ગ-ણિમ્મગ્ગજલાઓ મહાણઈઓ ?

ગોયમા ! જણં ઉમ્મગ્ગજલાએ મહાણઈએ તણં વા પત્તં વા કટ્ટં વા સક્કરં વા આસે વા હત્થી વા રહે વા જોહે વા મણુસ્સે વા પક્કિખપ્પઈ તણં ઉમ્મગ્ગજલામહાણઈ તિક્કુત્તો આહુણિય-આહુણિય એગંતે થલંસિ એદ્દે । જણં ણિમ્મગ્ગજલાએ મહાણઈએ તણં વા પત્તં વા કટ્ટં વા સક્કરં વા જાવ મણુસ્સે વા પક્કિખપ્પઈ તણં ણિમ્મગ્ગજલા મહાણઈ તિક્કુત્તો આહુણિય-આહુણિય અંતો જલંસિ ણિમ્મગ્ગજલાવેદ્દે । સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ — ઉમ્મગ્ગ-ણિમ્મગ્ગજલાઓ મહાણઈઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! આ નદીઓને ઉન્મગ્ગજલા અને નિમગ્ગજલા મહાનદી કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉન્મગ્ગજલા મહાનદીમાં તૃણ, પાંદડાં, લાકડાં, પથ્થરના ટુકડા, ઘોડા, હાથી, રથ, યોદ્ધા કે મનુષ્ય, જે કાંઈપણ નાંખવામાં આવે તે વસ્તુને તે નદી ત્રણ વાર ચકરાવે ચડાવી એકાંત, નિર્જલ સ્થાનમાં નાંખી દે છે અર્થાત્ તુંબડાની જેમ પથ્થર વગેરે સર્વ વસ્તુ પાણીની સપાટી ઉપર તરે છે અને તરતી-તરતી કિનારે પહોંચી જાય છે.

નિમગ્ગજલા મહાનદીમાં તૃણ, પાંદડાં, કાષ્ઠ, પથ્થરના ટુકડા તથા મનુષ્ય વગેરે જે કાંઈ પણ નાંખવામાં આવે તે વસ્તુને તે ત્રણવાર ચકરાવે ચડાવી ડૂબાડી દે છે અર્થાત્ પથ્થરની જેમ તૃણાદિ સર્વ વસ્તુ ડૂબી જાય છે. હે ગૌતમ ! આ કારણથી એ મહાનદીઓ અનુક્રમે ઉન્મગ્ગજલા અને નિમગ્ગજલા કહેવાય છે.

૫૩ તએ ણં સે મહાયા ચક્કરયણદેસિયમ્મગ્ગે જાવ મહયા ઉક્કિટ્ઠ સીહણાયં કરેમાણે કરેમાણે સિંધુએ મહાણઈએ પુરત્થિમિલ્લેણં કૂડેણં જેણેવ ઉમ્મગ્ગ-ણિમ્મગ્ગ

જલા મહાણઈ તેણેવ ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિતા વહુઈરયણં સદાવેઈ, સદવેત્તા એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ મ્હો દેવાણુપ્પિયા ! ઉમ્મગ્ગણિમ્મગ્ગજલાસુ મહાણઈસુ અણેગચંમ્હ સયસણિવિટ્ઠે અયલમકંપે અમ્હેજ્જકવણે સાલંબણબાહાણે સવ્વરયણામણે સુહસંકમે કરેહિ, કરેત્તા મમ ણ્યમાણત્તિયં ખિપ્પામેવ પચ્ચપ્પિણાહિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ભરતરાજા ચક્રરત્ન દ્વારા નિર્દિષ્ટ માર્ગે આગળ વધતાં યાવત્ સેના સાથે ઉચ્ચ સ્વરથી સિંહનાદ કરતાં અનેક રાજાઓ સાથે સિંધુ મહાનદીના પૂર્વદિશાના કિનારે (તિમિસ્ર ગુફામાં) ઉન્મગ્નજલા મહાનદીની સમીપે આવીને પોતાના વર્ધકીરત્ન (શ્રેષ્ઠ શિલ્પી)ને બોલાવે છે. તેને બોલાવીને કહે છે કે- “હે દેવાનુપ્રિય ! ઉન્મગ્નજલા અને નિમગ્નજલા મહાનદીઓ ઉપર ઉત્તમ પુલ બનાવો. સેંકડો થાંભલાઓ ઉપર સ્થિત, અચલ, અકંપ, સુદૃઢ, કવચની જેમ અભેદ, બંને બાજુ એ આલંબનરૂપ, આધારભૂત દીવાલો સહિત સંપૂર્ણ રત્નમય, લોકો સુખપૂર્વક પાર કરી શકે તેવો પુલ બનાવો અને મારા આદેશ પ્રમાણે તે કાર્ય થઈ જાય એટલે મને સમાચાર આપો.”

૫૪ તણે ણં સે વહુઈરયણે મ્હરહેણં રણ્ણા એવં વુત્તે સમાણે હટ્ઠુતુટ્ઠુ જાવ વિણણં પહિસુણેઈ, પહિસુણેત્તા ખિપ્પામેવ ઉમ્મગ્ગ-ણિમ્મગ્ગજલાસુ મહાણઈસુ અણેગ ચંમ્હસય-સણિવિટ્ઠે જાવ સુહસંકમે કરેઈ, કરેત્તા જેણેવ મ્હરહે રાયા તેણેવ ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિતા જાવ ણ્યમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણઈ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજાના આ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે તે વર્ધકી રત્ન પોતાના ચિત્તમાં હર્ષિત, સંતુષ્ટ થાય છે યાવત્ વિનયપૂર્વક રાજાના આદેશનો સ્વીકાર કરે છે. રાજાજ્ઞા સ્વીકારીને તરત જ તે ઉન્મગ્નજલા અને નિમગ્નજલા નામની નદીઓ ઉપર સેંકડો થાંભલાઓવાળો તથા લોકો સુખપૂર્વક નદીને પાર કરી શકે તેવો પુલ બનાવે છે, બનાવીને ભરત રાજાને સમાચાર આપે છે.

૫૫ તણે ણં સે મ્હરહે રાયા સચંધાવાર-બલે ઉમ્મગ્ગણિમ્મગ્ગજલાઓ મહાણઈઓ તેહિં અણેગચંમ્હસયસણિવિટ્ઠેહિં જાવ સુહસંકમેહિં ઉત્તરઈ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ભરતરાજા પોતાની સમગ્ર સેના સાથે સેંકડો થાંભલાઓ ઉપર સ્થિત, એવા પુલ દ્વારા ઉન્મગ્નજલા અને નિમગ્નજલા નામની નદીઓની પાર કરે છે.

૫૬ તણે ણં તીસે તિમિસગુહાણે ઉત્તરિલ્લસ્સ દુવારસ્સ કવાડા સયમેવ મહયા મહયા કોંચારવં કરેમાણા સરસરસ્સ સગ્ગાઈં સગ્ગાઈં ઠાણાઈં પચ્ચોસવિક્કથા ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે જેવી નદીઓ પાર કરે તરત જ તિમિસ્રગુફાના ઉત્તરી દ્વારના બારણાં કોંચ પક્ષીની જેમ કિચૂડ-કિચૂડ અવાજ કરતાં સડસડાટ પોતાની મેળે જ ખૂલી જાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં તિમિસ ગુફાને ખોલવાનું, અંધકારમયી તિમિસ ગુફાને પ્રકાશમયી બનાવવાનું અને તદ્દગત નદીઓને પાર કરવાનું વર્ણન છે. આ કાર્ય દંડરત્ન, મણિરત્ન તથા કાકણિરત્ન દ્વારા થાય છે; ઉન્મગ્ના, નિમગ્ના નદી ઉપર પુલ બનાવવાનું કાર્ય વર્ધકી રત્ન કરે છે. આ પ્રસંગે સૂત્રકારે દંડરત્ન, મણિરત્ન અને કાકણિરત્નનું વર્ણન કર્યું છે.

અદ્દસુવર્ણ :— કાકણિરત્ન આઠ સુવર્ણ પ્રમાણ હોય છે. તે સુવર્ણ માન આ પ્રમાણે છે—

૪ મધુરતૃણ ફળ = ૧ શ્વેત સરસવ. ૧૬ શ્વેત સરસવ = ૧ અડદ ધાન્ય. ૨ અડદ ધાન્ય = ૧ ચણોઠી.
૫ ચણોઠી = ૧ કર્મમાસ. ૧૬ કર્મમાસ = ૧ સુવર્ણ(એક તોલા)

માણુમ્માણજોગા :— તે સમયે પાલી આદિથી ધાન્ય, પળી આદિથી પ્રવાહી, ચણોઠી આદિથી સુવર્ણાદિ માપવામાં આવતા હતા. વર્તમાને કિલોલીટર, કિલોમીટર આદિ માન-ઉન્માનના માપ છે. ચક્રવર્તીના સમયમાં જે માનોન્માન-માપ પ્રવર્તતા હતા તે કાકણિરત્નથી જનમાન્ય બનતા હતા.

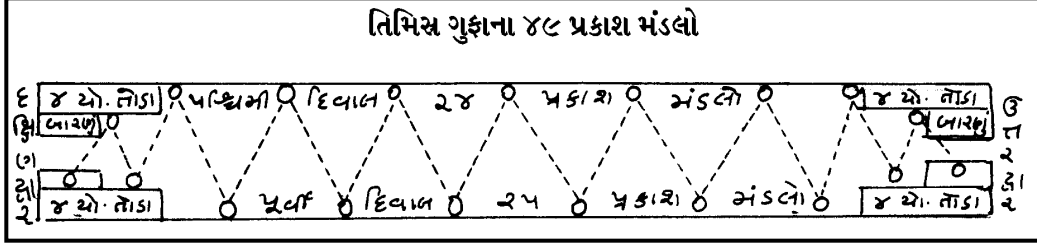
તે માપ અને માપથી મપાયેલી, તોળાયેલી વસ્તુના ઉચિત માપની ગુણવત્તા વગેરેની કસોટી રાજ કર્મચારીઓ કરતા હતા. વસ્તુ અને માપની કસોટી કર્યા પછી અને તેના પર મહોર લગાવ્યા પછી જ તે લોકમાન્ય બનતી હતી. ચક્રવર્તીના સમયમાં ચકાસણીમાંથી ઉત્તીર્ણ બનેલ માપ અને તદ્દગત પદાર્થોને કાકણિરત્નથી અંકિત, ચિહ્નિત કરવામાં આવતા હતા. તે જ સ્ટાન્ડર્ડ ગણાતા. જેમ હાલમાં I.S.I. ના માર્કાવાળી કંપનીનો માલ, માપ જનમાન્ય બને છે તેમ.

તિમિસ ગુફાનું સ્થાન :— પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર નવ કૂટ છે. તેમાંથી સાતમા કૂટની નીચે આ ગુફા સ્થિત છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ ૧૨ યોજન પહોળી અને ઉત્તર-દક્ષિણ ૫૦ યોજન લાંબી, ૮ યોજન ઊંચી છે. ઉત્તર-દક્ષિણ બંને બાજુએ તે ગુફા દ્વારથી બંધ રહે છે. તે દ્વાર ૮ યોજન ઊંચા અને ૪ યોજન પહોળા હોય છે. તે દ્વારની બંને બાજુએ ૪ યોજન લાંબા, ૪ યોજન પહોળા ત્રોટક-ટોડા હોય છે. બંને બાજુના ચાર-ચાર યોજનના ટોડાને ગણતા ૮ યોજનના ટોડા અને ૪ યોજનના દ્વાર = ૧૨ યોજનની પહોળાઈ થાય છે. પ્રત્યેક દ્વારને ૨-૨ યોજન પહોળા ૨ કમાડ છે. તે કમાડ ખુલ્લે ત્યારે ટોડાના ટેકાથી ખુલ્લા રહે છે.

ટોડા :— આ ગુફાના દરવાજાના બે કમાડ હોય છે. એક-એક કમાડની પાછળ ૪ યોજન લાંબો અને ૪ યોજન પહોળો બારણાના ટેકા રૂપે એક-એક ટોડો(તોડક) છે.

एगूणपणं मंडलाइं :— અંધકારપૂર્ણ તિમિસ ગુફાને પ્રકાશિત કરવા ચક્રવર્તી ૪૯ મંડલ કરે છે. ગજારૂઠ ચક્રવર્તી પોતાના ગજ ઉપર મણિરત્ન સ્થાપે છે અને તેના પ્રકાશમાં તે ગુફામાં પ્રવેશ કરે છે પરંતુ પાછળ આવતા વિશાળ સૈન્ય માટે તથા તેના જીવન પર્યંત ખુલ્લી રહેતી આ અંધકાર પૂર્ણ ગુફામાં કાયમી પ્રકાશ માટે કાકણિરત્નથી એક-એક યોજનના અંતરે વર્તુળો દોરે છે. તે વર્તુળો માંડલા કે મંડલ કહેવાય છે. તે

મંડલો ગુફા ખુલ્લી રહે ત્યાં સુધી સૂર્ય જેવો ઝળહળતો પ્રકાશ ફેલાવતા રહે છે.

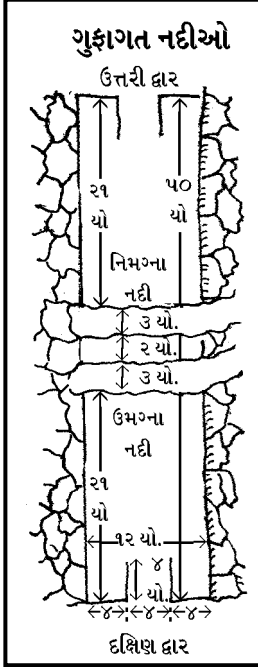

ગુહાયાં પ્રવિશન્ ભરતઃ પાશ્ચાત્યપાન્થજન પ્રકાશકરણાય દક્ષિણદ્વારે પૂર્વદિક્ષપાટે પ્રથમં યોજનં મુક્ત્વા પ્રથમં મળ્ડલમાલિખતિ, તતો ગોમૂત્રિકાન્યાયેનોત્તરતઃ પશ્ચિમદિક્ષપાટ તોડકે તૃતીયં યોજનાદૌ દ્વિતીયમળ્ડલમાલિખતિ, તતઃ તેનૈવ ન્યાયેન પૂર્વદિક્ષપાટ તોડકે ચતુર્થ યોજનાદૌ તૃતીયં, તતઃ પશ્ચિમદિગ્ધિતૌ પઞ્ચમયોજનાદૌ ચતુર્થઃ, તતઃ પૂર્વદિગ્ધિતૌ ષષ્ટયોજનાદૌ પઞ્ચમં તતઃ પશ્ચિમ દિગ્ધિતૌ સપ્તયોજનાદૌ ષષ્ઠઃ તતઃ પૂર્વદિગ્ધિતૌ અષ્ટમયોજનાદૌ સપ્તમ એવં વાચ્યમ્ ॥

ચકવર્તી ગુફામાં પ્રવેશી ૧ યોજનના અંતે અને બીજા યોજનના પ્રારંભમાં પૂર્વી કમાડ પર પહેલું મંડલ દોરે છે. બીજા યોજનના અંતે અને ત્રીજા યોજનના પ્રારંભમાં પશ્ચિમી દરવાજાના તોડા પર બીજું મંડલ દોરે છે. ત્રીજા યોજનના અંતે પૂર્વી તોડા ઉપર ત્રીજું મંડલ દોરે છે. ચોથા યોજનના અંતે ગુફાની પશ્ચિમી દિવાલ પર ચોથું મંડલ દોરે છે. આ રીતે ગોમત્રિકાની જેમ મંડલ દોરતા ૧, ૩, ૫, ૭, ૯ એમ એકી સંખ્યક ૨૫ મંડલો પૂર્વી દિવાલ ઉપર અને ૨, ૪, ૬ એમ બેકી સંખ્યક ૨૪ મંડલો પશ્ચિમી દિવાલ ઉપર આલેખાય છે.

તિમિસ્ર ગુફાવર્તી ૪૯ મંડલો :-

મંડલ ક્રમ	મંડલનો યોજન ક્રમ	મંડલ સ્થાન
૧લું મંડલ	એક યોજન પૂર્ણ થતાં બીજા યોજનના પ્રારંભમાં	પૂર્વી કમાડ પર
૨જું મંડલ	ત્રીજા યોજનના પ્રારંભમાં	પશ્ચિમી કમાડના તોડા પર
૩જું મંડલ	ચોથા યોજનના પ્રારંભમાં	પૂર્વી કમાડના તોડા પર
૪થું મંડલ	પાંચમાં યોજનના પ્રારંભમાં	પશ્ચિમી દિવાલ ઉપર
૫મું મંડલ	છઠ્ઠા યોજનના પ્રારંભમાં	પૂર્વી દિવાલ પર
૬ઠ્ઠું મંડલ	સાતમા યોજનના પ્રારંભમાં	પશ્ચિમી દિવાલ પર
	આ અનુક્રમથી સામસામી દિવાલ પર મંડલ કરતાં	
૪૭મું મંડલ	૪૮મા યોજનના પ્રારંભમાં	પૂર્વી કમાડના તોડા ઉપર
૪૮મું મંડલ	૪૯મા યોજનના પ્રારંભમાં	પશ્ચિમી કમાડના તોડા ઉપર
૪૯મું મંડલ	૫૦મા યોજનના પ્રારંભમાં	પૂર્વી કમાડ ઉપર

આ પ્રત્યેક મંડલ ૫૦૦ ધનુષ્ય લાંબા પહોળા અને સાધિક ત્રણ ગણી પરિધિવાળા હોય છે. પ્રત્યેક મંડલનો પ્રકાશ ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં બંને બાજુએ એક-એક યોજન, પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં ગુફાની પહોળાઈ જેટલો અર્થાત્ ૧૨ યોજન પર્યત અને ઉપર-નીચે ૮ યોજન પર્યત ફેલાય છે.

ઉન્મગ્નજલા-નિમગ્નજલા નદીનું સ્થાન :- તિમિસ ગુફામાં દક્ષિણી દ્વારથી ૨૧ યોજન અને તે દ્વારના ટોડાથી ૧૭ યોજન અંદર જતાં ઉન્મગ્નજલા નદી આવે છે. તે નદી ૩ યોજન પહોળી અને ૧૨ યોજન લાંબી છે. ઉન્મગ્નજલા નદીથી ૨ યોજનના અંતરે અને તિમિસ ગુફાના ઉત્તરી દ્વારથી ૨૧ યોજન તથા તેના ટોડાથી ૧૭ યોજન અંદર નિમગ્નજલા નદી છે. તે પણ ત્રણ યોજન પહોળી અને ૧૨ યોજન લાંબી છે.

ઉન્મગ્નજલા નદીમાં પડતી કોઈ પણ વસ્તુ તથા પ્રકારના સ્વભાવે ઉપર જ રહે છે અને નિમગ્નજલા નદીમાં પડતી કોઈ પણ વસ્તુ તથા પ્રકારના સ્વભાવે નીચે ડૂબી જાય છે. તેમ છતાં વર્ધકીરત્ન પોતાની અચિંત્ય શક્તિના પ્રભાવે તે નદી ઉપર પુલ બનાવી શકે છે અને ચકવર્તીના જીવનકાળ પર્યત તે પુલ યથાવત્ રહે છે.

ઉત્તરાર્ધ ભરત : કિરાત વિજય :-

૫૭ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ઉત્તરદ્વરહે વાસે બહવે આવાડા ણામં ચિલાયા પરિવસંતિ । અઢ્ઢા દિત્તા વિત્તા વિચ્છિણ્ણવિઝલભવણ-સયણાસણ-જાણવાહણાણ્ણા બહુધણ-બહુજાયરૂવરયયા આઓગપઓગસંપઠ્ઠા વિચ્છિણ્ણિયપઠ્ઠરભત્તપાણા બહુદાસીદાસ ગોમહિસ ગવેલગપ્પભૂયા બહુજણસ્સ અપરિભૂયા સૂરા વીરા વિક્કંતા વિચ્છિણ્ણ-વિઝલ-બલવાહણા બહુસુ સમરસંપરાણ્ણુ લઢ્ઢલક્ખા યાવિ હોત્થા ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે-ત્રીજા, ચોથા આરામાં, તે સમયે-ચકવર્તીના દિગ્વિજય યાત્રા સમયે ઉત્તરાર્ધ ભરત-ક્ષેત્રમાં આપાત નામના કિરાતો રહેતા હોય છે. તેઓ સંપત્તિશાળી, પ્રભાવશાળી અને પોતાની જાતિમાં પ્રખ્યાત હોય છે. તેઓ ભવનો, શયનાસનો, રથાદિ યાનો, અશ્વાદિ વાહનો વગેરે વિપુલ સાધન સામગ્રી તથા સોનું, ચાંદી વગેરે પુષ્કળ ધનના માલિક હોય છે. તેઓ સંપત્તિના આદાન પ્રદાન અને દ્રવ્યોપાર્જન રૂપ વ્યાપારમાં સંલગ્ન હોય છે. તેઓને ત્યાં વિપુલ પ્રમાણમાં ખાદ્ય સામગ્રી બનાવવામાં આવે છે અથવા તેમને ત્યાં ભોજન કર્યા પછી પણ પ્રચુર માત્રામાં ખાદ્ય-પેય સામગ્રી વધે છે. તેમને ત્યાં ઘણા દાસ, દાસી, ગાય, ભેંસ, બળદ હોય છે. તેઓ અપરિભૂત હોય છે અર્થાત્ અનેક લોકો મળીને પણ તેને હરાવી શકતા નથી, તેઓ પ્રતિજ્ઞા પાલનાદિમાં શૂર; દાનાદિ આપવામાં તેમ જ યુદ્ધ કરવામાં વીર અને વિકાંત-ભૂમંડળ પર-સંપૂર્ણ પૃથ્વી પર એક સાથે આક્રમણ કરવામાં સમર્થ હોય છે. તેઓ પાસે વિપુલ પ્રમાણમાં સૈન્ય, વાહનો હોય છે. મહાયુદ્ધમાં પણ લબ્ધલક્ષ્ય(લક્ષ્યવેધમાં શક્તિશાળી) હોય છે.

૫૮ તए णं तेसिं आवाडचिलायाणं अण्णया कयाई विसयंसि बहूइं उप्पाइयसयाइं पाउब्भवित्था तं जहा- अकाले गज्जियं, अकाले विज्जुयं, अकाले पायवा पुप्फंति, अभिक्खणं-अभिक्खणं आगासे देवयाओ णच्चंति ।

તए णं તે આવાડચિલાયા વસયંસિ બહૂં ઉપ્પાઇયસયાઇં પાઠ્ઠભૂયાઇં પાસંતિ પાસિત્તા અણ્ણમણ્ણં સદ્ધાવેત્તિ સદ્ધાવેત્તા એવં વયાસી- એવં ખલુ દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં વસયંસિ બહૂં ઉપ્પાઇયસયાઇં પાઠ્ઠભૂયાઇં તંજહા- અકાલે ગજ્જિયં, અકાલે વિજ્જુયા, અકાલે પાયવા પુપ્ફંતિ, અભિક્ખણં-અભિક્ખણં આગાસે દેવાયાઓ ણચ્ચંતિ, તં ણ ણજ્જઇ ણં દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં વસયસ્સ કે મણ્ણે ઉવદ્ધવે ભવિસ્સઇ ત્તિ કટ્ટુ ઓહયમણ-સંકપ્પા ચિંત્તાસોગસાગરં પવિટ્ઠા કરયલપલ્હત્થમુહા અટ્ટજ્ઞાણોવગયા ભૂમિગયદિટ્ઠિયા ઢિયાયંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે ચક્રવર્તીના આગમન પૂર્વે તે આપાતકિરાતોના દેશમાં અકસ્માત્ સેંકડો ઉત્પાત-અશુભ, અનિષ્ટ સૂચક નિમિત્તો પ્રગટ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે- અકાળે ગાજવીજ થાય છે, અકાળે વીજળી ચમકે છે, અકાળે વૃક્ષો પુષ્પિત થાય છે અને આકાશમાં દેવ, ભૂત, પ્રેત વારંવાર નૃત્ય કરે છે.

આપાતકિરાતો પોતાના દેશમાં આવા સેંકડો અશુભ સૂચક નિમિત્તોને પ્રગટ થતાં જોઈને એક-બીજાને બોલાવીને પરસ્પર કહે છે કે- “હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણા દેશમાં અકાળે ગાજ-વીજ, અકાળે વૃક્ષ ઉપર ફૂલ આવવાં, આકાશમાં વારંવાર ભૂત પ્રેતોનું નૃત્ય વગેરે સેંકડો અશુભ નિમિત્તો પ્રગટ થાય છે. હે દેવાનુપ્રિયો! કોને ખબર આપણા દેશમાં કેવા ઉપદ્રવ થશે ?” (આ રીતે પરસ્પર વિચાર વિનિમય કરતાં) તેઓ શૂન્યમનસ્ક થઈ જાય છે; રાજ્યભ્રંશ, ધન અપહરણ આદિની ચિંતાથી શોકસાગરમાં ડૂબી જાય છે; લમણે હાથ દઈને જમીન પર નીચી દષ્ટિ રાખીને; વિચારમાં ગરકાવ થઈ, આર્તધ્યાન કરે છે.

૫૯ તए णं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे जाव समुद्दरवभूयं पिव करेमाणे करेमाणे तिमिसगुहाओ उत्तरिल्लेणं दारेणं णीइ ससिच्च मेहंधयारणिवहा ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ચક્રનું અનુસરણ કરતા યાવત્ સમુદ્રના ઘૂઘવાટાની જેમ અવાજ અને સિંહનાદ વગેરે કરતાં, સૈન્યથી યુક્ત ભરતરાજા અંધકારપૂર્ણ, કાળાડીબાગ વાદળામાંથી ચંદ્રની જેમ તિમિસ ગુફાના ઉત્તરી દ્વારથી બહાર નીકળે છે.

૬૦ તए णं ते आवाडचिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं एज्जमाणं पासंति पासित्ता आसुरत्ता रुट्ठा चंडिककिया कुविया मिसिमिसेमाणा अण्णमण्णं सद्धान्वेत्ति, सद्धान्वेत्ता एवं वयासी- एस णं देवाणुप्पिया ! केइ अप्पत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे

હીણપુણ્ણ- ચાઝદ્દસે હિરિસિરિપરિવજ્જિણ, જે ણં અમ્હં વિસયસ્સ ડવરિં વીરિણં
હવ્વમાગચ્છઙ્ગિ. તં જહા ણં ઘત્તામો દેવાણુપ્પિયા ! જહા ણં ઇસ અમ્હં વિસયસ્સ
ડવરિં વીરિણં ણો હવ્વમાગચ્છઙ્ગિ ત્તિ કટ્ટુ અણ્ણમણ્ણસ્સ અંતિણ ઇયમટ્ટું પડિસુણેતિ
પડિસુણેત્તા સણ્ણદ્ધબદ્ધવમ્મિયકવયા ઉપ્પીલિયસરાસણપટ્ટિયા પિણદ્ધગેવિજ્જા
બદ્ધઆવિદ્ધ-વિમલવરચિંધપટ્ટા ગહિયઆઝહપ્પહરણા જેણેવ ભરહસ્સ રણ્ણો અગ્ગાણીયં
તેણેવ ડવાગચ્છંતિ ડવાગચ્છિત્તા ભરહસ્સ રણ્ણો અગ્ગાણીણ સંદ્ધિં સંપલગ્ગા યાવિ
હોત્થા ।

ભાવાર્થ :- આપાત કિરાતો ભરત રાજાની અગ્રસેનાને પોતાના દેશમાં પ્રવેશતાં જોઈને તત્કાળ અત્યંત
ક્રુદ્ધ, રુષ્ટ, વિકરાળ અને તીવ્ર ક્રોધથી લાલઘૂમ બની પરસ્પર એક-બીજાને બોલાવી આ પ્રમાણે કહે છે—
“હે દેવાનુપ્રિયો ! મૃત્યુને ઈચ્છનારો, અશુભ લક્ષણવાળો, હીન પુણ્ય ચૌદશના અશુભ દિવસે જન્મેલો,
અભાગી, લજ્જા અને શોભાથી રહિત, તે ક્રોધ છે કે જે આપણા દેશ ઉપર વીર્યપૂર્વક આક્રમણ કરવા
આવી રહ્યો છે ? હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે તેની સેનાને વેર-વિખેર કરી નાંખીએ. જેથી તે આપણા દેશ
ઉપર બળપૂર્વક આક્રમણ કરી શકે નહીં.” આ પ્રમાણે પરસ્પર વિચાર કરી તેઓ પોતાના
કર્તવ્યનો(આક્રમણનો સામનો કરવાનો) નિર્ણય કરે છે. તે પ્રમાણે નિર્ણય કરીને તેઓ કવચ ધારણ કરીને,
પ્રત્યંચા ચઢાવેલા ધનુષ્યો ગ્રહણ કરીને, ગળામાં શ્રીવારક્ષક- 'ઐવેયક' નામનું ઉપકરણ વિશેષ પહેરીને,
વીરતા સૂચક ચિહ્નપટ(વસ્ત્ર વિશેષ) મસ્તક પર બાંધીને, આયુધો અને પ્રહરણો ગ્રહણ કરીને ભરતરાજાની
અગ્રસેનાની સમીપે આવીને તેમની સાથે યુદ્ધ કરે છે.

૬૧ તણ ણં તે આવાડચિલાયા ભરહસ્સ રણ્ણો આગાણીયં હયમહિય-પવરવીરઘાઙ્ગિય-
વિવડિય-ચિંધદ્ધય-પડાગં કિચ્છપ્પાણોવગયં દિસોદિસિં પડિસેહિંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે આપાત કિરાતો ભરત રાજાની સેનાના અગ્રભાગના કેટલાક વિશિષ્ટ યોદ્ધાઓને મારી
નાંખે છે; કેટલાકને ધાયલ કરે છે; કેટલાકને આઘાત પહોંચાડે છે; તેઓની ગરુડ આદિ ચિહ્નોથી યુક્ત
ધ્વજા-પતાકાઓનો નાશ કરે છે; ભરતરાજાની અગ્રસેનાના શેષ સૈનિકો પોતાના પ્રાણ બચાવા ચારે બાજુ
દશે દિશાઓમાં ભાગી જાય છે.

૬૨ તણ ણં સે સેણાબલસ્સ ણેયા વણ્ણઓ જાવ ભરહસ્સ રણ્ણો અગ્ગાણીયં
આવાડ-ચિલાણ્ણિં હય-મહિય-પવર-વીર જાવ દિસોદિસિં પડિસેહિયં પાસઙ્ગિ પાસિત્તા
આસુરુત્તે રુટ્ટે ચંડિક્કિણ કુવિણ મિસિમિસેમાણે કમલામેલં આસરયણં દુરુહઙ્ગિ ।

ભાવાર્થ :- સૈન્યના નેતા એવા તે સુષેણ સેનાપતિ(સેનાપતિનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું) ભરતરાજાની
અગ્રસેનાના વીર યોદ્ધાઓને કિરાતો દ્વારા હણાતા, ઘવાતા યાવત્ દસે દિશામાં નાસી જતા જોઈને ક્રુદ્ધ,
રુષ્ટ, વિકરાળ અને તીવ્ર ક્રોધથી લાલઘૂમ બની કમલામેલ નામના અશ્વરત્ન ઉપર આરૂઢ થાય છે.

૬૩ તપ્ત ણં તં અસીઙ્-મંગુલ-મૂસિયં ણવ-ણઙ્-મંગુલપરિણાહં અટ્ટસય-મંગુલમાયતં
 બત્તીસમંગુલ-મૂસિયસિરં ચરંગુલ-કણ્ણાગં વીસઙ્-અંગુલબાહાગં ચરંગુલ-જાણૂકં
 સોલસ-અંગુલ-જંઘાગં ચરંગુલ-મૂસિયચુરં મુત્તોલી-સંવત્ત-વલિય-મજ્ઙં-ઈસિં અંગુલ-પણયપટ્ટં
 સંણયપટ્ટં સંગયપટ્ટં સુજાયપટ્ટં પસત્થપટ્ટં વિસિટ્ટપટ્ટં ણીજાણુણ્ણય વિત્થય થદ્ધપટ્ટં
 વિત્તલય-કસ-ણિવાય-અંકેલ્લણ-પહાર-પરિવજ્જિ-અંગં તવણિજ્જ-થાસગાહિલાણં
 વરકણ્ણ-સુફુલ્લ-થાસગ-વિચિત્તરયણ-રજ્જુપાસં કંચણમણિ-કણ્ણ-પયરગ-ણાણાવિહ-
 ઘંટિયાજાલ-મુત્તિયાજાલ-ઈહિં પરિમંડિણં પટ્ટેણ સોભમાણેણ સોભમાણં કક્કેયણ-
 ઙ્ગંદણીલ-મરગય-મસારગલ્લ-મુહમંડણ-રઙ્ગં આવિદ્ધમાણિક્ક-સુત્તગવિભૂસિયં કણ્ણામય-
 પઝમ-સુકય-તિલકં ।

દેવમઙ્-વિકપ્પિયં સૂરવરિંદ-વાહણજોગ્ગં ચ તં સુરૂવં દૂઙ્ગમાણ-પંચચારુ-
 ચામરામેલગં ધરેતં અણદબ્બ-બાહં અબ્બેલ-ણયણં કોકાસિય-બહલ-પત્તલચ્છં સયાવરણ-
 ણવકણ્ણ-તવિય-તવણિજ્જ-તાલુ-જીહા-સયં, સિરિયાભિસેય ઘાણં, પોક્કરપત્તમિવ
 સલિલબિંદુજુયં અચંચલં ચંચલસરીરં, ચોક્ક-ચરગ-પરિવ્વાયગો વિવ હિલીયમાણં-
 હિલીયમાણં ચુરચલણ-ચચ્ચપુડેહિં ધરણિયલં અભિહણમાણં-અભિહણમાણં દો વિ ય ચલણે
 જમ્મગસમ્મગં મુહાઓ વિણિગ્ગમંતં વ સિઘ્ઘયાણ મુણાલતંતુ-ઉદગમવિ ણિસ્સાણ પવ્વકમંતં
 જાઙ્કુલરૂવ-પચ્ચય-પસત્થ-બારસાવત્તગ-વિસુદ્ધલક્ષણં સુકુલપ્પસૂયં મેહાવિં ભદ્ધયં વિણીયં
 અણુય-તણુય-સુકુમાલ-લોમ-ણિદ્ધ-ચ્છવિં સુજાય-અમર મણ-પવણ-ગરુલ-
 જઙ્ગ-ચવલ-સિઘ્ઘગામિં ઙ્ગિસિમિવ ચંતિખમાણ, સુસીસમિવ પચ્ચક્કયા વિણીયં,
 ઉદગ-હુતવહ-પાસાણ-પંસુ-કદ્દમ-સસક્કર-સવાલુહલ્લ-તટ્કડગ-વિસમ-પબ્બારગિરિ-
 દરીસુ લંઘણ-પિલ્લણ-ણિત્થારણા-સમત્થં અચંડપાડિયં દંડપાટિં અણંસુપાટિં, અકાલ-
 તાલું ચ કાલહેસિં, જિયણિદ્ધં, ગવેસગં, જિયપરીસહં જચ્ચજાતીયં મલ્લિહાણિં
 સુગપત્ત-સુવણ્ણ-કોમલં મણાભિરામં કમલામેલં ણામેણં આસરયણં સેણાવર્ઙ્ કમેણ
 સમભિરૂદ્ધે ।

ભાવાર્થ :- તે કમલામેલ અશ્વરત્નની (ખરીથી કાન પર્યંત) ૮૦ અંગુલની ઊંચાઈ; મધ્યમાં પેટ પાસે
 ૮૮ અંગુલની ગોળાઈ; (મુખથી પૂંછના મૂળભાગ સુધી) ૧૦૮ અંગુલની લંબાઈ હોય છે. તે અશ્વનું ૩૨
 અંગુલનું મસ્તક; ૪ અંગુલના કાન; ૨૦ અંગુલની બાહા અર્થાત્ મસ્તકથી નીચે અને ઘૂંટણથી ઉપરનો
 ભાગ (પગનો ઉર્ધ્વભાગ); ૪ અંગુલના ઘૂંટણ; ૧૬ અંગુલની જંઘા-ઘૂંટણથી ખરી સુધીનો ભાગ; ૪
 અંગુલની ખરી હોય છે. તેનો મધ્યભાગ ઉપર નીચે સાંકડો અને મધ્યમાં વિસ્તૃત, કોઠી જેવો ગોળ અને

ચલન સ્વભાવવાળો હોય છે. આરોહક બેસે ત્યારે તેની પીઠ કાંઈક નમી જાય છે અર્થાત્ આરોહક સુખપૂર્વક બેસી શકે તેવી તેની પીઠ હોય છે. તેનો પીઠ ભાગ ક્રમશઃ નીચેની બાજુએ નમતો જાય છે; દેહના પ્રમાણાનુરૂપ, તેમજ જન્મથી જ દોષ રહિત, પ્રશસ્ત અને વિશિષ્ટ પ્રકારનો હોય છે તથા હરણની જંઘાઓની જેમ ઉન્નત; બંને પાર્શ્વ ભાગમાં વિસ્તૃત અને ચરમ ભાગમાં સુદૃઢ; નેતર, લતા, ચાબુક, કોડાના માર કે તેના આઘાત જનિત ચિક્ષોથી રહિત હોય છે. તેની ચાલ અસવારને મનોનુકૂલ હોય છે. તેનું અહિલાણ—મુખ પર બાંધવામાં આવતું અલંકાર સુવર્ણમય અને આભલા જડિત હોય છે. તેની લગામ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણમય પુષ્પો અને આભલાથી શોભિત રત્નમય હોય છે. તેની પીઠ, મણિથી જડિત સુવર્ણમય પાંદડીઓ, ઘૂઘરીઓ તથા મોતીઓથી સુશોભિત હોય છે. તેનું મુખ કર્કેતન રત્ન, ઈન્દ્રનીલ રત્ન, મસારગલ રત્ન તથા માણેક જડિત 'સૂત્રક' નામના મુખ આભરણથી સજ્જિત હોય છે. તેના કપાળ પર પદ્માકારે સુવર્ણ તિલક કરવામાં આવે છે.

દૈવી કુશળતાથી તેને વિભૂષિત કરવામાં આવે છે તેથી તે દેવેન્દ્રના વાહન સમાન સુંદર શોભે છે. તે અશ્વ ગરદન, ભાલ, મસ્તક અને બે કાન આ પાંચ સ્થાનગત પાંચ ચામરોના મિલાપને મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે અર્થાત્ મસ્તક આદિ પાંચ સ્થાને રહેલા મસ્તકાલંકાર, કર્ણાલંકારાદિથી સુંદર લાગે છે. તેનું ભાલ- લલાટ તેજ યુક્ત હોય છે. તેની આંખ અસંકુચિત(ખુલી) તથા મોટી હોય છે અને તેની પાપણ વિકસિત તથા દૃઢ હોય છે. ડાંશ-મચ્છરથી રક્ષા માટે અને શોભા માટે નવીન સુવર્ણના તારથી નિર્મિત ઝૂલથી(તેની પીઠ) સદા આચ્છાદિત હોય છે. તેના મુખમાં રહેલા તાલુ અને જીહ્વા તપાવેલા સોના જેવા લાલ હોય છે. લક્ષ્મીના અભિષેકસૂચક 'અભિસેચન' નામનું લક્ષણ(ચિહ્ન) તેની નાસિકા ઉપર હોય છે. તે નાસિકા સરોવરગત ક્રમળપત્ર પરનાં પાણીઓનાં ટીપાં(ઝાકળબિંદુ)ઓની જેમ લાવણ્યમય દેખાય છે. તે સ્વામીના કાર્યમાં અચંચલ-સ્થિર હોય છે પરંતુ તેનું શરીર અને અંગોપાંગ જાતિ સ્વભાવજન્ય ચંચલતાથી યુક્ત હોય છે.

સ્નાનાદિ દ્વારા શરીરની શુદ્ધિ કરેલા ચરકાદિ પરિવ્રાજકો, અશુચિમય પદાર્થોનો સ્પર્શ થઈ ન જાય તે માટે અશુચિમય પદાર્થો અને સ્થાનોથી પોતાને દૂર રાખે છે તેમ આ અશ્વ પણ ઊંચા-નીચા સ્થાનો તથા અપવિત્ર સ્થાનો ઇગેડીને, પવિત્ર અને સુગમ્ય માર્ગો પર જ ચાલે છે. તે પગની ખરીથી પૂરોવર્તી ભૂમિને તાડિત કરતો ચાલે છે અર્થાત્ પોતાના ડાબલાનો તબડક-તબડક અવાજ કરતો ચાલે છે. તે અશ્વ નૃત્ય સમયે આગળના બંને પગ એક સાથે ઊંચા કરીને નીચે મૂકે ત્યારે મુખરૂપી ગુફામાંથી જાણે બંને પગ બહાર નીકળી રહ્યા હોય, તેવું લાગે છે. તેની ચાલ એવી લઘુ અને મૃદુ હોય છે કે તે ક્રમળતંતુ અને પાણી ઉપર પણ ચાલવામાં સમર્થ હોય છે અર્થાત્ ક્રમળ તંતુ પર ચાલવા છતાં તે તૂટે નહીં અને પાણી પર ચાલવા છતાં તે ડૂબે નહીં. તેના જાતિ, કુળ, રૂપ વગેરે પ્રશસ્ત હોય છે. તે દ્વાદશાવર્ત વગેરે અશ્વશાસ્ત્ર કથિત લક્ષણથી યુક્ત હોય છે. તે સુકૂળ પ્રસૂત, મેઘાવી-માલિકના અભિપ્રાયને સંકેત માત્રથી સમજી લેનાર, ભદ્ર અને વિનીત હોય છે. તેની રોમરાજી અતિ સૂક્ષ્મ-સુકોમળ, મુલાયમ હોય છે. તેની ચાલ સુંદર હોય છે અને તેની ગતિ દેવ, મન, પવન, ગરુડ પક્ષીની ગતિને જીતી જાય તેવી ચપળ અને શીઘ્રગામી હોય છે. તે ઋષિઓની જેમ ક્ષમાવંત હોય છે અર્થાત્ તે કોઈને લાત કે પૂછડાથી મારતો નથી. તે સુશિષ્યની

જેમ પ્રત્યક્ષ વિનીત હોય છે. તે પાણી, અગ્નિ, પત્થર, ધૂળ, કાદવ, કાંકરા, રેતી, નદીતટ, પર્વતોની ખીણ, ગિરિ કંદરાને પાર કરવામાં સમર્થ હોય છે.

તે અચંડપાતી-સમર્થ યોદ્ધાઓ પણ તેને રણમાં પછાડી શકતા નથી; દંડપાતી- વિચાર્યા વિના શત્રુ સેના પર દંડની જેમ કૂદી પડવાના સ્વભાવવાળો તથા અનશ્ચુપાતી-દુર્દાંત શત્રુ સેના જોઈને કે માર્ગના થાકથી કટિ પણ ડરતો નથી. તેનું તાળવું કાળાશ રહિત હોય છે. તે યથાસમયે જ હણહણાટ કરે છે અથવા રાજ્યમાં અરાજકતા ફેલાવાની હોય ત્યારે અશુભ સૂચક હણહણાટ કરે છે. તે યુદ્ધાવસરે અલ્પનિદ્રા લે છે. તે ઉચિત્ત સ્થાને જ મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરે છે. તે પરીષદ વિજેતા અર્થાત્ યુદ્ધ સમયે પ્રાપ્ત પીડાથી અભિન્ન રહે છે. તે જાતિવંત-ઉચ્ચ નસલનો હોય છે. તેનું મોગરાના પુષ્પ જેવું નાક, પોપટની પાંખ જેવો સોહામણો વર્ણ, સુકોમળ શરીરવાળો તે અશ્વ અતિસુંદર દેખાય છે. આવા કમલામેલ નામના અશ્વરત્ન પર સેનાપતિ આરૂઢ થાય છે.

૬૪ કુવલય-દલસામલં ચ રયણિકર-મંડલણિભં સત્તુજણવિણાસણં કણગરયણદંડં
જવમાલિય-પુપ્ફસુરહિંગંધિં જાણામણિલય-ભત્તિચિત્તં ચ પધોત-મિસિમિસિંત-તિક્કધારં
દિવ્વં જગ્ગરયણં લોકે અણોવમાણં તં ચ પુણો વંસ-રુક્ક-સિંગટ્ટિ-દંત-કાલાયસ-
વિપુલ-લોહદંડક-વરવઙ્ગરભેદકં જાવ સવ્વત્થ અપ્પહિહયં કિં પુણ દેહેસુ જંગમાણં?

પણ્ણાસંગુલદીહો, સોલસ સો અંગુલાઈં વિચ્છિણ્ણો ।

અદ્ધંગુલસોણીકો, જેટ્ટપમાણો અસી ભણિઓ ॥૧॥

અસિરયણં જરવઙ્ગસ્સ હત્થાઓ તં ગહિરુણ જેણેવ આવાડચિલાયા તેણેવ
ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિત્તા આવાડચિલાઈં સદ્ધિ સંપલગ્ગો યાવિ હોત્થા । તણ્ણ
સે સુસેણે સેણાવઈં તે આવાડચિલાઈં હયમહિયપવરવીરઘાઈય જાવ દિસો દિસિં
પહિસેહેઈ ।

ભાવાર્થ :- ચક્રવર્તીનું અસિરત્ન = તલવાર નીલકમળ જેવી શ્યામ હોય છે. તેને ધૂમાવવામાં આવે ત્યારે તે ચંદ્રમંડળ જેવી લાગે છે. તે શત્રુ વિઘાતક હોય છે. તેની મૂઠ કનક રત્નની બનેલી હોય છે. તે નવમલ્લિકાના પુષ્પ જેવી સુગંધથી સુવાસિત હોય છે. વિવિધ મણિમય લતા આદિના ચિત્રોથી ચિત્રિત તે તલવાર બધાને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દે છે. શાણ પર ઘસવાથી તેની ધાર તીક્ષ્ણ અને ઉદ્યોતિત રહે છે. આ તલવાર દેવ અધિષ્ઠિત હોય છે. અનુપમ એવી તે તલવાર વાંસ, વૃક્ષ, શીંગડા, હાડકા, હાથીદાંત, કાલાયસ- લોહદંડ, વજ્ર(હીરા)નું ભેદન કરવામાં સમર્થ છે યાવત્ સર્વત્ર અપ્રતિહત હોય છે અર્થાત્ સર્વ દુર્ભેદ વસ્તુનું પણ ભેદન કરે છે તો જંગમ-હરતા ફરતા મનુષ્યો, પશુના શરીરોને ભેદી નાંખે તેમાં આશ્ચર્ય શું? તે તલવાર ઉત્કૃષ્ટ માપથી ૫૦ અંગુલ લાંબી, ૧૬ અંગુલ પહોળી, અર્ધ અંગુલ જાડી હોય છે.

આવા અસિરત્નને ભરતરાજાના હાથમાંથી ગ્રહણ કરીને સુષેણ સેનાપતિ જ્યાં આપાત કિરાતો

છે ત્યાં આવીને આપાત કિરાતો સાથે યુદ્ધ કરે છે. સુષેણ સેનાપતિ તે આપાત કિરાતોના શ્રેષ્ઠ વીર યોદ્ધાઓને હણી નાંખે છે; ઘાયલ કરે છે યાવત્ શેષ યોદ્ધાઓ પ્રાણ બચાવવા દસે દિશામાં નાસી જાય છે.

૬૫ તए णं आवाडचिलाया सुसेणसेणावइणा हयमहिय जाव पडिसेहिया समाणा भीया तत्था वहिया उव्विग्गा संजायभया अत्थामा अबला अवीरिया अपुरिसक्कार-परक्कमा अधारणिज्जमिति कट्टु अणेगाइं जोयणाइं अवक्कमंति, अवक्कमिता एगयओ मिलायंति, मिलायित्ता जेणेव सिंधू महाणई तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता वालुयासंथारए संथरेंति, संथेरत्ता वालुयासंथारए दुरूहंति, दुरुहित्ता अट्टमभत्ताइं पगिण्हंति, पगिण्हित्ता वालुया-संथारोवगया उत्ताणया अवसणा अट्टमभत्तिया जे तेसिं कुलदेवया मेहमुहा णामं णागकुमारा देवा, ते मणसीकरेमाणा-मणसीकरेमाणा चिट्ठंति । तए णं तेसिं आवाडचिलायाणं अट्टमभत्तंसि परिणममाणंसि मेहमुहाणं णागकुमाराणं देवाणं आसणाइं चलंति ।

ભાવાર્થ :- તે સમયે સુષેણ સેનાપતિ દ્વારા હારેલા અને હણાયેલા આપાતકિરાતો મેદાન છોડી ભાગી જાય છે. તેઓ ભયાક્રુણ, ત્રસ્ત, ઉદ્વિગ્ન, ભયભીત, શક્તિ રહિત, નિર્બળ, નિવીર્ય અને પરાક્રમ રહિત થઈને, “શત્રુ સેનાનો સામનો કરવો શક્ય નથી,” આ પ્રમાણે વિચારીને; ત્યાંથી અનેક યોજન દૂર ભાગી જાય છે.

આ પ્રમાણે દૂર જઈને તેઓ કોઈ (એકાંત)સ્થાનમાં મળે છે અને સાથે મળીને સિંધુ મહાનદી સમીપે આવે છે, આવીને તે નદીના કિનારે રેતીનો સંસ્તારક-આસન બનાવીને તે રેતીના સંસ્તારક પર બેસી જાય છે. ત્યારપછી અટ્ટમ તપનો સ્વીકાર કરીને, વાલુકામય સંસ્તારક પર બેસીને, ઊર્ધ્વમુખ રાખીને, નિર્વસ્ત્ર બનીને, ઘોર આતાપનાને સહન કરતાં, પોતાના કુળદેવતા મેઘમુખ નામના નાગકુમારોનું મનમાં ધ્યાન કરતાં અટ્ટમ તપમાં લીન બને છે. ત્યારે તેઓના અટ્ટમતપના પરિણામથી મેઘમુખ નાગકુમાર દેવોનું આસન ચલાયમાન થાય છે.

૬૬ તए णं मेहमुहा णागकुमारा देवा आसणाइं चलियाइं पासंति पासित्ता ओहिं पउंजंति, पउंजित्ता आवाडचिलाए ओहिणा आभोएंति, आभोएत्ता अण्णमण्णं सद्दावेत्ति, सद्दावेत्ता एवं वयासी — एवं खलु देवाणुप्पिया ! जंबुद्वीवे दीवे उत्तरडुभरहे वासे आवाडचिलाया सिंधूए महाणईए वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्टमभत्तिया अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसीकरेमाणा-मणसीकरेमाणा चिट्ठंति, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं आवाडचिलायाणं अंतिए पाउब्भवित्तए त्ति कट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणेंति, पडिसुणेत्ता ताए उक्किट्ठाए

તુરિયાએ જાવ વીઙ્વયમાણા-વીઙ્વયમાણા જેણેવ જંબુદ્વીવે દીવે ઉત્તરદ્વુભરહે વાસે જેણેવ સિંધુ મહાણઈ જેણેવ આવાડચિલાયા તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ,

ઉવાગચ્છિત્તા અંતલિક્ષપડિવણ્ણા સર્ચિચિણિયાઈ પંચવણ્ણાઈ વત્થાઈં પવરપરિહિયા તે આવાડચિલાએ એવં વયાસી- હં ભો આવાડચિલાયા ! જણ્ણં તુભ્ભે દેવાણુપ્પિયા ! વાલુયાસંથારોવગયા ઉત્તાણગા અવસણા અટ્ટમભત્તિયા અમ્હે કુલદેવએ મેહમુહે ણાગકુમારે દેવે મણસીકરેમાણા-મણસીકરેમાણા ચિટ્ઠુઈ, તએ ણં અમ્હે મેહમુહા ણાગકુમારા દેવા તુભ્ભં કુલદેવયા તુમ્હં અંતિયણ્ણં પાઠ્ઠભૂયા, તં વદહ ણં દેવાણુપ્પિયા ! કિં કરેમો ? કિં આચિટ્ઠામો ? કે વ ભે મણસાઈએ ?

ભાવાર્થ :- મેઘમુખ નાગકુમાર દેવો પોતાના આસનને ચલાયમાન થતાં જોઈને અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે છે. અવધિજ્ઞાન દ્વારા આપાતકિરાતોને જોઈને તેઓ પરસ્પર આ પ્રમાણે કહે છે, “હે દેવાનુપ્રિયો ! જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં સિંધુ મહાનદી પર રેતીના આસનો પર બેઠેલા આપાતકિરાતો ઊર્ધ્વમુખ રાખી, નિર્વસ્ત્ર થઈને, આતાપના સહન કરતાં, અટ્ટમતપની તપશ્ચર્યામાં લીન બન્યા છે. તેઓ મેઘમુખ નાગકુમાર દેવોનું, તેના કુળદેવતાનું અર્થાત્ આપણા સર્વેનું ધ્યાન કરીને બેઠા છે. તેથી હે દેવાનુપ્રિય ! તેની સમક્ષ આપણે પ્રગટ થવું જોઈએ.” આ પ્રમાણે પરસ્પરની વાત સાંભળી, વિચાર વિનિમય કરી, ઉત્કૃષ્ટ દેવગતિથી જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રની સિંધુ મહાનદીના કિનારે સ્થિત આપાતકિરાતોની પાસે આવે છે. નાની નાની ઘંટડીઓ-ઘૂંઘરીઓવાળા પંચરંગી ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરેલા તે દેવો આકાશમાં અદ્ધર રહીને આપાતકિરાતોને કહે છે— હે આપાતકિરાતો ! હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે રેતીના આસન ઉપર બેસીને, ઊર્ધ્વમુખ રાખી, નિર્વસ્ત્ર થઈને, આતાપના પૂર્વક અટ્ટમતપમાં લીન બનીને, અમારું-મેઘમુખ નાગકુમાર દેવોનું, તમારા કુળદેવતાનું ધ્યાન કરી રહ્યા છો. તે જોઈને અમે તમારા કુળદેવતાઓ મેઘમુખ નાગકુમાર દેવો તમારી સમક્ષ પ્રગટ થયા છીએ. હે દેવાનુપ્રિયો ! તમારી શું ઈચ્છા છે ? અમે તમારા માટે શું કરીએ ?”

૬૭ તએ ણં તે આવાડચિલાયા મેહમુહાણં ણાગકુમારાણં દેવાણં અંતિએ એયમટ્ઠં સોચ્ચા ણિસમ્મ હટ્ઠુટ્ઠુ જાવ હિયયા ઉટ્ઠાએ ઉટ્ઠેતિ ઉટ્ઠેત્તા જેણેવ મેહમુહા ણાગકુમારા દેવા તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા કરયલપરિગ્ગહિયં જાવ મત્થએ અંજલિં કટ્ઠુ મેહમુહે ણાગકુમારે દેવે જએણં વિજએણં વદ્ધાવેતિ, વદ્ધાવિત્તા એવં વયાસી-એસ ણં દેવાણુપ્પિએ ! કેઈ અપ્પત્થિયપત્થિએ દુરંતપંતલક્ષણે હીણપુણ્ણચાઉદ્દસે હિરિ-સિરિ-પરિવજ્જિએ જે ણં અમ્હં વિસયસ્સ ઉવરિં વિરિએણં હવ્વમાગચ્છઈ, તં તહા ણં ઘત્તેહ દેવાણુપ્પિયા ! જહા ણં એસ અમ્હં વિસયસ્સ ઉવરિં વિરિએણં ણો હવ્વમાગચ્છઈ ।

ભાવાર્થ :- મેઘમુખ નાગકુમાર દેવોના આ પ્રમાણેના વચન સાંભળીને આપાતકિરાતો પોતાના મનમાં હર્ષિત, સંતુષ્ટ થઈને યાવત્ ત્યાંથી ઊઠે છે, ઊઠીને મેઘમુખ નાગકુમાર દેવ સમીપે આવીને, હાથ જોડીને, હાથની અંજલિ કરીને મસ્તક નમાવે છે. આ પ્રમાણે કરીને મેઘમુખ નાગકુમાર દેવોને જય-વિજય શબ્દોથી વધાવે છે; તેનો જયનાદ, વિજયનાદ કરીને આ પ્રમાણે કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! મૃત્યુના પ્રાર્થી, દુઃખદ અંત અને અશુભ લક્ષણવાળા યાવત્ અભાગી, લજ્જા અને શોભાથી રહિત કોઈ પુરુષ, સૈન્ય સાથે અમારા દેશ પર ચઢાઈ કરીને આવ્યો છે. હે દેવાનુપ્રિયો ! આપ તેને ત્યાંથી એવી રીતે દૂર કરો કે જેથી તે અમારા દેશ ઉપર શક્તિપૂર્વક સસૈન્ય આક્રમણ કરી શકે નહીં.”

૬૮ તए णं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा ते आवाडचिलाए एवं वयासी- एस णं भो देवाणुप्पिया ! भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी महिड्डीए महज्जुईए जाव महासोक्खे, णो खलु एस सक्को केणइ देवेण वा दाणवेण वा किण्णरेण वा किंपुरिसेण वा महोरगेण वा गंधव्वेण वा सत्थप्पओगेण वा अग्गिपओगेण वा मंतप्पओगेणं वा उद्वित्तए पडिसेहित्तए वा, तहावि य णं तुब्भं पियट्टयाए भरहस्स रण्णो उवसगं करेमोत्ति कट्टु तेसिं आवाडचिलायाणं अंतियाओ अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति, समोहणित्ता मेघाणीयं विउव्वंति विउव्वित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयखंधावारणिवेसे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता उप्पिं विजयखंधावारणिवेसस्स खिप्पामेव पतणतणायंति, पतणतणायित्ता खिप्पामेव पविज्जुयायंति, पविज्जुयावित्ता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासिउं पवत्ता यावि होत्था ।

ભાવાર્થ :- ત્યારે મેઘમુખ નાગકુમાર દેવો આપાતકિરાતોને કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમારા દેશ ઉપર આક્રમણ કરનાર, આ મહાઋદ્ધિશાળી, પરમ દ્યુતિમાન યાવત્ પરમ સૌખ્યશાળી, ચાતુરંત ચક્રવર્તી ભરત નામના રાજા છે. તેમના ઉપર કોઈ દેવ, દાનવ, કિંપુરુષ, મહોરગ કે કોઈ ગંધર્વ, શસ્ત્ર પ્રયોગથી, અગ્નિપ્રયોગથી કે મંત્ર પ્રયોગથી ઉપદ્રવો કરી શકે તેમ નથી, તેમને દૂર કરી શકે તેમ નથી, તેમજ તમારા દેશ પરના આક્રમણને રોકી શકાય તેમ નથી. તો પણ તમારી પ્રીતિને વશ અમે ભરતરાજાને ઉપસર્ગ આપીશું.” આ પ્રમાણે કહીને તેઓ આપાતકિરાતો પાસેથી ચાલ્યા જાય છે. તેઓ વૈકિય સમુદ્ઘાત દ્વારા આત્મપ્રદેશોને શરીરમાંથી બહાર કાઢે છે. આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢીને તેના દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલા વૈકિય પુદ્ગલોના સહારે વાદળોઓની વિકુર્વણા કરે છે. આ પ્રમાણે વિકુર્વણા કરીને ભરતરાજાની છાવણી સમીપે આવે છે. ત્યાં આવીને તુરંત જ વાદળોની ગર્જના, વીજળીના ચમકારાઓ સાથે તે વાદળાઓ દ્વારા ધોધમાર વરસાદ વરસાવે છે. સાત દિવસ-રાત સુધી યુગ, મુસળ અને મુષ્ટિ પ્રમાણ મોટી ધારાઓથી વરસાદ વરસાવે છે.

૬૯ તए णं से भरहे राया उप्पिं विजयक्खंधावारस्स जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहिं

ધારાહિં ઓઘમેઘં સત્તરત્તં વાસં વાસમાણં પાસઈ પાસિત્તા ચમ્મરયણં પરામુસઈ, તણં તં સિરિવચ્છ-સરિસરૂવં વેઢો ભાણિયવ્વો જાવ દુવાલસજોયણાઈં તિરિયં પવિત્થરઈ, તત્થ સાહિયાઈં, તણં સે ભરહે રાયા સખંધાવારબલે ચમ્મરયણં દુરૂહઈ દુરૂહિત્તા દિવ્વં છત્તરયણં પરામુસઈ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારે ભરતરાજા પોતાની વિજય સ્કંધાવારની ઇલાવણી ઉપર યુગ, મુસલ અને મુષ્ટિકા પ્રમાણ મોટી ધારાઓથી વરસતા વરસાદને જોઈને પોતાના ચર્મરત્નને ગ્રહણ કરે છે. તે ચર્મરત્ન શ્રીવત્સના આકારનું હોય છે વગેરે વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. ભરત રાજા તે ચર્મરત્ન ગ્રહણ કરે કે તુરંત જ તે સાધિક બાર યોજન તિરછું વિસ્તૃત થઈ જાય છે.

ત્યાર પછી ભરતરાજા પોતાની સેના સહિત તે ચર્મરત્ન ઉપર આરૂઢ થાય છે. તેના પર ચઢીને તેઓ છત્તરત્નને ગ્રહણ કરે છે.

૭૦ તણં ણવણઠઈ-સહસ્સ-કંચણ-સલાગ-પરિમંડિયં મહરિહં અઝ્ઙ્ઙં ણિવ્વણ-સુપસત્થવિસિટ્ઠલટ્ઠં કંચણસુપુટ્ઠદંડં મિઠરાયવટ્ઠલટ્ઠ-અરવિંદકણિયસમાણરૂવં વત્થિપણ-સે ય પંજરવિરાઈયં વિવિહભત્તિચિત્તં મણિમુત્તપવાલ-તત્તવણિજ્જ-પંચવણિય-ધોયરયણ-રૂવરઈયં રયણમરીઈ-સમપ્પણાકપ્પકાર-મણુરંજિણલ્લિયં રાય-લચ્છિ-ચિંધં અજ્જુણ-સુવણ્ણ-પંડુરપચ્ચત્થય-પટ્ટદેસભાગં તહેવ તવણિજ્જ-પટ્ટધમ્મંત-પરિગયં અહિય-સસ્સિરીયં સારય-રય-ણિયર-વિમલ-પહિપુણ્ણ-ચંદમંડલ-સમાણરૂવં ણરિંદ-વામપ્પમાણ-પગઈ-વિત્થંદ-કુમુદસંદ-ધવલં રણ્ણો સંચારિમં વિમાણં સૂરાતવ-વાયવુટ્ઠિદોસાણ ય ક્ખયકરં તવગુણેહિં લઘ્ઢં-

અહયં બહુગુણદાણં, ઝરુણ વિવરીયસુકયચ્છાયં ।

છત્તરયણં પહાણં, સુદુલ્લહં અપ્પપુણ્ણાણં ॥૧॥

પમાણરાઈંણ તવગુણાણ ફલેગદેસભાગં વિમાણવાસે વિ દુલ્લહતરં વગ્ઘારિય-મલ્લદામકલાવં સારયધવલભ્ભ-રયણિગરપ્પગાસં દિવ્વં છત્તરયણં મહિવઈસ્સ ધરણિયલ-પુણ્ણચંદો ।

તણં સે દિવ્વે છત્તરયણે ભરહેણં રણ્ણા પરામુટ્ટે સમાણે ક્ખિપ્પામેવ દુવાલસ જોયણાઈં, પવિત્થરઈ સાહિયાઈં તિરિયં ।

ભાવાર્થ :- તે છત્તરત્ન ૯૯,૦૦૦ સુવર્ણ નિર્મિત શલાકાઓ-સળિયાઓથી સુશોભિત હોય છે; તે મહા મૂલ્યવાન હોય છે અથવા ચક્રવર્તીને યોગ્ય હોય છે. તે અયોધ્ય હોય છે, તેને જોયા પછી શત્રુઓ

શસ્ત્ર ઉઠાવી શકતા નથી, યુદ્ધ કરી શકતા નથી; તે છિદ્રાદિ દોષરહિત, સુપ્રશસ્ત લક્ષણ યુક્ત, વિશિષ્ટ, મનોહર હોય છે અથવા વિશિષ્ટ લઘુ-અતિ વિશાળ હોવાથી અનેક સુવર્ણમય પ્રતિદંડ-અનેક સળિયાઓ તેમાં જોડાયેલા હોય છે. તે છત્ર ઉન્નત અને ગોળ હોય છે. તેનો દંડ(હાથો) કમળકર્ણિકા જેવો ગોળ, મૃદુ અને રજતમય શ્વેત હોય છે. તે છત્ર મધ્યભાગમાં (દંડ સાથે અનેક સળિયા જોડાયેલા હોય છે તે ભાગમાં) પાંજરા જેવું લાગે છે. તે છત્ર અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી ચિત્રિત હોય છે. તેના ઉપર મણિ, મોતી, પ્રવાલ, રક્ત સુવર્ણ તથા પંચવર્ણી દેદીપ્યમાન રત્નોથી કળશાદિ આકારો બનાવ્યા હોય છે. રત્નના કિરણો જેવા રંગની આભા ઉપસાવવામાં નિપુણ કારીગરોએ તેમાં કિરણો રેલાવતા રંગો પૂર્યા હોય છે. તે રાજ્યલક્ષ્મીના ચિહ્નથી અંકિત હોય છે. તે છત્ર અર્જુન નામના શ્વેતસુવર્ણમય વસ્ત્રથી આચ્છાદિત હોય છે અર્થાત્ શ્વેત સુવર્ણમય વસ્ત્રથી તે છત્ર બનેલું હોય છે અને તેને ફરતો રક્ત સુવર્ણમય વસ્ત્રનો પટો હોય છે. તે અતિ શોભનીય હોય છે. શરદકાલીન ચંદ્રની જેમ તે નિર્મળ અને પૂર્ણ ગોળાકાર હોય છે. તે છત્ર રત્નનો સ્વાભાવિક વિસ્તાર ચક્રવર્તીના ધનુષ્ય પ્રમાણ લાંબુ-પહોળું હોય છે. તે ચંદ્ર વિકાસી કમળોના વન જેવું શ્વેત હોય છે. તે રાજાના સંચરણશીલ-જંગમ વિમાન રૂપ હોય છે. તે સૂર્યનો તાપ, વાયુ, વર્ષાદિ વિધનોનું વિનાશક હોય છે. પૂર્વ જન્મના આચરિત તપ-પુણ્યના ફળ સ્વરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે.

ગાથા— તે છત્રરત્ન વિશિષ્ટ યોદ્ધાઓ દ્વારા પણ ખંડિત થતું નથી, ઐશ્વર્યાદિ અનેક ગુણોનું પ્રદાયક હોય છે. ઋતુથી વિપરીત, સુખદાયી છાયા કરે છે અર્થાત્ શીત ઋતુમાં ઉષ્ણછાયા અને ગ્રીષ્મઋતુમાં શીતછાયા આપે છે. આવું પ્રધાન છત્રરત્ન અલ્પપુણ્યવાન માટે દુર્લભ હોય છે. ॥૧૧॥

તે છત્રરત્ન પ્રમાણપેત ૧૦૦૮ લક્ષણયુક્ત શરીરધારી ચક્રવર્તીના પૂર્વાચરિત તપ, સંયમાદિ ગુણોના ફળના એક દેશભાગરૂપે હોય છે અર્થાત્ પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યના ફળરૂપે છત્રરત્ન પ્રાપ્ત થાય છે. વિમાનવાસી દેવોને પણ તે દુર્લભ હોય છે. તે છત્રની ચારેબાજુ ફૂલની માળાઓ લટકતી હોય છે. શરદકાલીન ધવલ મેઘ તથા ચંદ્રના પ્રકાશની જેમ તે ભાસ્વર-ઉદ્યોતિત હોય છે. તે દિવ્ય(એક હજાર દેવોથી અધિષ્ઠિત) છત્રરત્ન પૃથ્વી પર પરિપૂર્ણ ચંદ્રમંડળ જેવું શોભે છે. ભરતરાજા તેને ગ્રહણ કરે કે તરત જ તે સાધિક ૧૨ યોજન વિસ્તૃત થઈ જાય છે.

૭૧ ત્વં જં સે ભરહે રાયા છત્તરયણં ધંધાવારસ્સુવરિં ઠવેઙ્, ઠવેત્તા મણિરયણં પરામુસઙ્ વેઢો જાવ છત્તરયણસ્સ વત્થિભાગંસિ ઠવેઙ્ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા છત્રરત્ન ઉઠાડી પોતાની(ચર્મરત્ન ઉપર સ્થિત) સેના ઉપર ધારણ કરે છે. ત્યારપછી તેઓ મણિરત્નને ગ્રહણ કરે છે. મણિરત્નનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. ચર્મરત્ન અને છત્રરત્નના સંપુટમાં પ્રકાશ અર્થે ભરત રાજા મણિરત્નને છત્રરત્નના મધ્યભાગમાં પ્રતિદંડ-સળિયાઓ વચ્ચે સ્થાપિત કરે છે.

૭૨ તસ્સ ય અણતિવરં ચારુરૂવં સિલ-ણિહિયત્થમંત-સેતુસાલિ-જવ-ગોહૂમ-મુગ્ગ-માસ-તિલ-કુલત્થ-સટ્ટિગ-ણિપ્ફાવ-ચણગ-કોદ્દવ-કોત્થું ભરિ-કં ગુવરગ-રાલગ-

અનેગ-ધણ્ણાવરણ-હારિયગ-અલ્લગ-મૂલગ-હલિદ્-લાઝય-તઝસ-તુંબ-કાર્લિંગ-કવિદ્-અંબ-અંબિલિય-સવ્વણિપ્ફાયે સુકુસલે ગાહાવઙ્ગરયણેત્તિ સવ્વજણવિસ્સુયગુણે ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી અન્ય કોઈ વસ્તુ તેના જેવી ન હોય તેવા અતિપ્રધાન, સુંદર, મનોહરમાં મનોહર રૂપવાળા ગાથાપતિરત્ન શિલાની જેમ સ્થિર એવા ચર્મરત્ન ઉપર ડાંગર, જવ, ઘઉં, મગ, અડદ, તલ, કળથી, તંદુલ, વાલ, કોદરા, કોસ્તુંભરી-ધાન્ય વિશેષ, કાંગ, રાળ વગેરે અનેક પ્રકારના ધાન્ય-અનાજ તથા વરણ-વનસ્પતિ વિશેષ; ભાજી વગેરે પત્રશાક; આદુ, મૂળા, હળદર વગેરે કંદમૂળ, દૂધી, કાકડી, તુંબડા, ચીભડા કોઠીબડા, આમ્ર, આંબળા વગેરે સર્વ પદાર્થોના બીજ નાંખી, સૂર્યાસ્ત સુધી તે પદાર્થ ઊગાડવામાં કુશળ કૃષિકારરૂપે મનુષ્યોમાં પ્રસિદ્ધ હોય છે.

૭૩ તણ ણં તે ગાહાવઙ્ગરયણે ભરહસ્સ રણ્ણો તદ્દિવસપ્પઙ્ગણ-ણિપ્ફાઙ્ગય-પૂયાણં સવ્વધણ્ણાણં અનેગાઙ્ગ કુંભસહસ્સાઙ્ગ ઉવટ્ઠવેતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે ગાથાપતિરત્ન તે જ દિવસે વાવેલા અને તે જ દિવસે પકાવી, લણીને સાફ કરીને તૈયાર કરેલા સર્વધાન્યના અનેક હજારો કુંભ ભરતરાજાને અર્પણ કરે છે.

૭૪ તણ ણં સે ભરહે રાયા ચમ્મરયણસમારૂઢે છત્તરયણસમોચ્છણ્ણે મણિરયણ-ઉજ્જોણ સમુગ્ગયભૂણં સુહંસુહેણં સત્તરત્તં પરિવસઙ્ગ-

ણવિ સે ખુહા ણ તણ્ણા, ણેવ ભયં ણેવ વિજ્જણ દુક્ખં ।

ભરહાહિવસ્સ રણ્ણો, ખંધાવારસ્સવિ તહેવ ॥૧॥

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે ભરત રાજા ચર્મરત્ન પર આરૂઢ, છત્રરત્નથી સુરક્ષિત અને મણિરત્ન દ્વારા ઉદ્યોતિત, બંધ કરેલા સંપુટની જેવા તે સંપુટમાં સુખપૂર્વક સાત રાત્રિ-દિવસ પસાર કરે છે.

ગાથાર્થ- તે સાત રાત્રિ દિવસમાં ભરતરાજા અને તેના સૈન્યને ભૂખ, દીનતા, ભય કે દુઃખનો અનુભવ થતો નથી.

૭૫ તણ ણ તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો સત્તરત્તંસિ પરિણમમાણંસિ ઙ્ગમેયારૂઢે અજ્ઙ્ગત્થિણ ચિંતિણ પત્થિણ મણોગણ સંકપ્પે સમુપ્પજ્જિત્થા- કેસ ણં ભો ! અપત્થિયપત્થણ દુરંતપંતલક્ખણે જાવ પરિવજ્જિણ જે ણં મમં ઙ્ગમાણ ણયાણુરૂઢાણ દિવ્વાણ દેવિઙ્ગીણ જાવ અભિસમણ્ણાગયાણ ઉપ્પિં વિજયખંધાવારસ્સ જાવ વાસં વાસઙ્ગ ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે સાત દિવસ રાત પસાર થયા ત્યારે ભરત રાજાના મનમાં એવો વિચાર, ભાવ, સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે વિચારે છે કે મૃત્યુને ઈચ્છનારા, દુઃખદ અંત અને અશુભલક્ષણવાળા એવા

એ કોણ છે ? કે જે મારી પાસે દિવ્ય ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દ્યુતિ હોવા છતાં પણ મારી સેના પર યાવત્ સાત દિવસ રાતથી ધોધમાર વરસાદ વરસાવે છે ?

૭૬ તए णं तस्स भरहस्स रण्णो इमेयारूवं अज्झत्थियं चितियं पत्थियं मणोगयं संकप्पं समुप्पणं जाणित्ता सोलस देवसहस्सा सण्णज्झिउं पवत्ता यावि होत्था । तए णं ते देवा सण्णद्धबद्धवम्मियकवया जाव गहियाउहप्पहरणा जेणेव ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता मेहमुहे णागकुमारे देवे एवं वयासी- हं भो ! मेहमुहा णागकुमारा ! देवा अप्पत्थियपत्थगा जाव हिरिसिरि परिवज्जिया किण्णं तुब्भे ण याणह भरहं रायं चाउरंतचक्कवट्ठिं महिड्ढियं जाव उद्वित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि णं तुब्भे भरहस्स रण्णो विजयखंधावारस्स उप्पिं जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासह, तं एवमवि गए, इत्तो खिप्पामेव अवक्कमह, अहव णं अज्ज पासह चित्तं जीवलोगं।

ભાવાર્થ :- જ્યારે ભરતરાજાના મનમાં આવો વિચાર, ભાવ, સંકલ્પ ઉદ્ભવે કે તુરંત સોળ હજાર દેવો— [ચૌદ રત્નોના રક્ષક ચૌદ હજાર દેવો અને બે હજાર ભરત રાજાના અંગરક્ષક દેવો], યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જાય છે. તેઓ પોતાનાં શરીર પર લોઢાનાં કવચ કસીને બાંધે છે યાવત્ શસ્ત્રાસ્ત્ર ધારણ કરીને મેઘમુખ નાગકુમાર દેવો પાસે આવે છે અને તેને કહે છે કે— “હે મેઘમુખ નાગકુમાર દેવો ! મૃત્યુને ઈચ્છનારા યાવત્ લજ્જા, શોભાથી રહિત એવા તમે શું ચાતુરંત ચક્રવર્તી ભરત રાજાને ઓળખતા નથી ? જાણતા નથી ? તે મહાન ઋદ્ધિશાળી છે યાવત્ તેને કોઈ ઉપદ્રવ કરી શકે તેમ નથી છતાં પણ તમે ભરતરાજાની સેના ઉપર યુગ, મુસળ અને મુષ્ટિકા પ્રમાણ જલધારાઓથી સાત દિવસ-રાતથી ભયંકર અનરાધાર વરસાદ વરસાવી રહ્યા છો ? તમારું આ કાર્ય અનુચિત છે, તમે આ કાર્ય વગર વિચાર્યું કર્યું છે, પરંતુ જે થઈ ગયું તે થઈ ગયું, તેનો શું ઠપકો દેવો ? હવે તમે જલદી તમારા અપરાધની ક્ષમા માંગો, અન્યથા તમે વર્તમાન ભવથી અન્ય ભવને અર્થાત્ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરશો.”

૭૭ તए णं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा भीया तत्था वहिया उव्विग्गा संजायभया मेघाणीकं पडिसाहरंति, पडिसाहरित्ता जेणेव आवाड-चिलाया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता आवाडचिलाए एवं वयासी- एस णं देवाणुप्पिया ! भरहे राया महिड्ढिए जाव णो खलु एस सक्को केणइ देवेण वा जाव उवद्वित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि य णं अम्हेहिं देवाणुप्पिया ! तुब्भं पियट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्गे कए, गच्छइ णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! णहाया जाव उल्लपडसाडगा ओचूलग-णियच्छा अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय पंजलिउडा

પાયવડિયા ભરહં રાયાણં સરણં ઉવેહ, પણિવઇય-વચ્છલા ખલુ ઉત્તમપુરિસા, ણત્થિ
 ભે ભરહસ્સ રણ્ણો અંતિયાઓ ભયમિતિ કટ્ટુ; એવં વદિત્તા જામેવ દિસિં પાઠ્ઠભૂયા
 તામેવ દિસિં પડિગયા ।

ભાવાર્થ :- જ્યારે તે દેવતાઓ મેઘમુખ નાગકુમાર દેવોને આ પ્રમાણે કહે છે, ત્યારે તેઓ ભયભીત,
 ત્રસ્ત, વ્યથિત અને ઉદ્વિગ્ન બનીને, ખૂબ ડરીને વાદળોની ઘટાઓ સંકેલી લે છે, સંકેલીને આપાતકિરાતો
 પાસે આવીને આ પ્રમાણે કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતરાજા મહાઋદ્ધિશાળી છે યાવત્ તેને કોઈ
 મંત્રાદિપ્રયોગ દ્વારા ઉપદ્રવ કરી શકે તેમ નથી. હે દેવાનુપ્રિયો ! છતાં પણ તમારા પ્રત્યેની પ્રીતિના કારણે
 અમે ભરતરાજાને ઉપસર્ગ આપ્યો, વિધન ઊભુ કર્યું. હવે હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે જાઓ, સ્નાન કરી, યાવત્
 ભીના વસ્ત્ર ધારણ કરીને તથા શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ રત્નો લઈને, હાથ જોડીને, ભરતરાજાના પગ પકડીને, તેનું
 શરણું સ્વીકારો. ઉત્તમ પુરુષો-શરણાગત, મનુષ્યો પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવ રાખે છે, તમે ભરત રાજાથી કોઈપણ
 પ્રકારનો ભય પામશો નહીં;” આ પ્રમાણે કહીને તે દેવો જે દિશામાંથી આવ્યા હતા તે જ દિશામાં ચાલ્યા જાય છે.

૭૮ તए णं ते आवाडचिलाया मेहमुहेहिं णागकुमारेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा
 उट्टाए उट्टेति उट्टेत्ता णहाया जाव उल्लपडसाडगा ओचूलग-णियच्छा अग्गाइं वराइं
 रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं
 जाव मत्थए अंजलिं कट्टु रायं जएणं विजएणं वद्धाविति, वद्धावित्ता अग्गाइं
 वराइं रयणाइं उवणेति उवणित्ता एवं वयासी —

વસુહર ગુણહર જયહર, હિરિસિરિધી-કિત્તિધારક ણરિંદ ।

લક્ષ્ણસહસ્સધારક, રાયમિદં ણે ચિરં ધારે ॥૧॥

હયવઙ્ ગયવઙ્ ણરવઙ્, ણવણિહિવઙ્ ભરહવાસપઢમવઙ્ ।

બત્તીસજણવયસહસ્સરાય, સામી ચિરં જીવ ॥૨॥

પઢમણરીસર ઈસર, હિયઈસર મહિલિયાસહસ્સાણં ।

દેવસયસાહસીસર, ચોદ્ધસરયણીસર ! જસંસી ! ॥૩॥

સાગર-ગિરિમેરાગં, ઉત્તરપાઈણમભિજિયં તુમए ।

તા અમ્હે દેવાણુપ્પિયસ્સ, વિસए પરિવસામો ॥૪॥

અહો ણં દેવાણુપ્પિયાણં ઈઙ્ઠી જુઈ જસે બલે વીરિए પુરિસક્કારપરક્કમે
 દિવ્વા દેવજુઈ દિવ્વે દેવાણુભાવે લદ્ધે પત્તે અભિસમણ્ણાગए । તં દિટ્ઠા ણં
 દેવાણુપ્પિયાણં ઈઙ્ઠી જાવ અભિસમણ્ણાગए । તં ખામેમુ ણં દેવાણુપ્પિયા ! ખમંતુ

णं देवाणुप्पिया ! खंतुमरहंतु णं देवाणुप्पिया ! णाइ भुज्जो भुज्जो एवं करणाए
त्ति कट्टु पंजलिउडा पायवडिया भरहं रायं सरणं उर्विति ।

ભાવાર્થ :- મેઘમુખ નાગકુમારદેવો આ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે તે આપાતકિરાતો ઊઠે છે; ઊઠીને સ્નાન કરીને યાવત્ ભીના વસ્ત્ર ધારણ કરીને; શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ રત્ન લઈને, ભરતરાજા પાસે આવીને; હાથ જોડી, અંજલિ મસ્તકે લગાવી; ભરત રાજાને “જય-વિજય” શબ્દોથી વધાવે છે. શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ રત્નો ભેટ રૂપે અર્પણ કરીને આ પ્રમાણે કહે છે—

ગાથાર્થ— “હે વસુધર ! ષટ્પાંડવર્તી વૈભવના સ્વામી. હે ગણધર ! હે જયશીલ ! હે લજ્જા, લક્ષ્મી, બુદ્ધિ, કીર્તિના ધારક ! રાજોચિત હજારો લક્ષણોથી સંપન્ન હે નરેન્દ્ર ! અમારા આ રાજ્યનું દીર્ઘકાળ સુધી આપ પાલન કરો.” ॥ ૧ ॥

“હે અશ્વપતિ ! ગજપતિ ! નરપતિ ! નવનિધિપતિ ! ભરતક્ષેત્રના પ્રથમાધિપતિ ! બત્રીસ હજાર દેશોના રાજાઓના અધિનાયક ! આપ ચિરકાળ સુધી જીવિત રહો.” ॥ ૨ ॥

“હે પ્રથમ નરેશ્વર ! હે ઐશ્વર્ય શાલી ! ચોસઠ હજાર સ્ત્રીઓનાં હૃદયેશ્વર ! લાખો દેવોના સ્વામિન્ ! ચૌદ રત્નોના ધારક ! યશસ્વિન્ ! આપે પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ, દિશામાં સમુદ્ર પર્યંત અને ઉત્તરદિશામાં યુલ્લાહિમવંત પર્વત સુધી ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધ સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રને જીતી લીધું છે. હવેથી અમે આપ દેવાનુપ્રિયના દેશવાસી છીએ; અમે આપના પ્રજાજન છીએ.” ॥ ૩-૪ ॥

“આપ દેવાનુપ્રિયે આશ્ચર્યકારી એવી ઋદ્ધિ(સંપત્તિ), દ્યુતિ(કાંતિ), કીર્તિ, શારીરિક શક્તિ, આત્મિક શક્તિ, આત્મગૌરવ અને પરાક્રમ-ઉત્સાહ, દિવ્ય દ્યુતિ, દિવ્ય પરમોત્કૃષ્ટ પ્રભાવ પુણ્યોદયથી મેળવ્યા છે, પ્રાપ્ત કર્યા છે, સ્વાધીન કર્યા છે. અમે આપની ઋદ્ધિનો સાક્ષાત્ અનુભવ કર્યો છે. અમે આપની ક્ષમાયાચના કરીએ છીએ. હે દેવાનુપ્રિય ! અમે ક્ષમાને યોગ્ય છીએ, ભવિષ્યમાં હવે પછી આવું ક્યારેય નહીં કરીએ.” આ પ્રમાણે કહીને બે હાથ જોડી, ચરણોમાં પડી, ભરતરાજાનું શરણું સ્વીકારે છે.

૭૯ तए णं से भरहे राया तेसिं आवाडचिलायाणं अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छइ,
पडिच्छिता ते आवाडचिलाए एवं वयासी — गच्छह णं भो ! तुब्भे ममं बाहुच्छाया-
परिग्गहिया णिब्भया णिरुव्विग्गा सुहंसुहेणं परिवसह, णत्थि भे कत्तो वि भयमत्थि
त्ति कट्टु सक्कारेइ सम्माणेइ, सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता पडिविसज्जेइ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા, તે આપાતકિરાતોના ઉત્તમ શ્રેષ્ઠરત્નોનો ભેટરૂપે સ્વીકાર કરે છે, સ્વીકાર કરીને તેમને કહે છે કે હવે તમે તમારા સ્થાને જાઓ. મારી ભુજાઓની છાયા સ્વીકારીને, મારા આશ્રયમાં તમે નિર્ભય અને નિરુદ્દેગપણે સુખપૂર્વક રહો. હવે તમને કોઈનો પણ ભય નથી. આ પ્રમાણે કહીને ભરતરાજા તેઓનો સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે, સત્કાર-સન્માન કરીને તેઓને વિદાય કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રના મધ્યખંડ અને તેમાં વસતા કિરાત લોકો સાથેના યુદ્ધ અને ચક્રવર્તીના વિજયનું વર્ણન છે. કિરાત વિજય વર્ણન પ્રસંગે સૂત્રકારે અશ્વરત્ન, અસિરત્ન, ઇત્રરત્ન અને ગાથાપતિ રત્નનું વર્ણન કર્યું છે.

સૂત્રગત કેટલાક વિશિષ્ટ શબ્દો આ પ્રમાણે છે— વેઢો-વેષ્ટક. વેષ્ટક: વસ્તુવિષયવર્ણકો । વેઢો એટલે વર્ણન. જેમ વર્ણઓ શબ્દ દ્વારા પાઠ સંક્ષિપ્ત કરવામાં આવે છે તેમ વેઢો શબ્દ દ્વારા પણ પાઠ સંક્ષિપ્ત કરાય છે. પૂર્વે વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય તે જ વર્ણન 'વેઢો' શબ્દ દ્વારા સૂચિત કરાય છે.

ચરુરંગુલકણ્ણાગં :- અશ્વરત્નના કાન ૪ અંગુલના હોય છે. નાના કાન તે શ્રેષ્ઠ ઘોડાનું લક્ષણ ગણાય છે. તેનાથી ઘોડાનું યૌવન સ્થિર રહે છે.

બારસાવત્તગ :- અશ્વરત્નના ૧૨ અંગ પર આવર્ત-ચક્રાકાર ચિહ્ન હોય છે. તે ૧૨ અંગ આ પ્રમાણે છે— (૧) પ્રપાણ-ઓષ્ટતલ (૨) કંઠ (૩) બંને કાન (૪) પૃષ્ઠભાગ (૫) પૃષ્ઠનો મધ્યભાગ (૬) નયન (૭) બંને હોઠ (૮) પાછળના પગના ઘૂંટણની ઉપરનો ભાગ (૯) આગળના પગના ઘૂંટણની ઉપરનો ભાગ (૧૦) વામકુક્ષિ (૧૧) પાશ્વ-બંને પડખા (૧૨) લલાટ. આ બાર અંગ પર આવર્તવાળો-ચક્રાકાર ચિહ્ન-વાળો અશ્વ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. તેમાં કંઠ ઉપરનું આવર્ત 'દેવમણિ' કહેવાય છે, તે અશ્વની મહત્તા સૂચવે છે.

સુરવરિંદવાહણ :- ઈન્દ્રના અશ્વનું નામ ઉચ્ચે:શ્રવા છે. ચક્રવર્તીનો અશ્વ દિવ્યશક્તિના કારણે શરીરશોભા અને ગુણમાં ઉચ્ચે:શ્રવા જેવો હોય છે.

ણિહિય :- નિક્ષિપ્ત, નાંખેલું — ગાથાપતિ રત્ન ચર્મરત્નના એક ભાગમાં ઘઉં આદિ બીજને નાંખે છે, વાવે છે. તેને જમીન ખેડવી વગેરે કાર્ય કરવા પડતા નથી. ચર્મરત્ન ઉપર સવારે નાંખેલા બીજ બપોર સુધીમાં ઊગી જાય છે. ગાથાપતિ પ્રથમ પ્રહરમાં બીજનું વાવેતર કરે છે અર્થાત્ બીજ નાંખી દે છે. બીજા પ્રહરમાં પાણીનું સિંચન કરે, ત્રીજા પ્રહરમાં તે પરિપક્વ બને અને ચોથા પ્રહરમાં તે અન્ન ઉપભોગ માટે સેનામાં સર્વત્ર મોકલે છે. આ સર્વ કાર્ય ગાથાપતિરત્નના કુશળ પ્રભાવથી થાય છે.

કુંભસહસ્સાઈ :- ગાથાપતિ રત્ન હજારો કુંભ અનાજ તૈયાર કરી સેનાને પહોંચાડે છે. આ કુંભનું માપ ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર પેજ નં. ૨૮૮માં આ પ્રમાણે છે— એક અંજલી પ્રમાણ ધાન્યને અસૃતિ કહે છે.

૨ અસૃતિ = ૧ પ્રસૃતિ(ખોખો). ૨ પ્રસૃતિ = ૧ સેતિકા. ૪ સેતિકા = ૧ કુડવ. ૪ કુડવ = ૧ પ્રસ્થ. ૪ પ્રસ્થ = ૧ આઢક. ૬૦ આઢક = ૧ જઘન્ય કુંભ. ૮૦ આઢક = ૧ મધ્યકુંભ. ૧૦૦ આઢક = ૧ ઉત્કૃષ્ટ કુંભ.

સેતિકા, કુડવ, પ્રસ્થ વગેરે મગધ દેશ પ્રચલિત માપ વિશેષ છે. ગાથાપતિરત્ન આવા અનેક હજાર ઉત્કૃષ્ટ કુંભ પ્રમાણ અનાજ વગેરે નિષ્પન્ન કરે છે.

ઉત્તરાર્ધ સિંધુ નિષ્કૂટ વિજય :-

૮૦ તए णं से भरहे राया सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी-
गच्छाहि णं भो देवाणुप्पिया ! दोच्चं पि सिंधूए महाणईए पच्चत्थिमं णिक्खुडं
ससिंधुसागर-गिरिमेरागं समविसम-णिक्खुडाणि य ओयवेहि ओयवेत्ता अग्गाइं
वराइं रयणाइं पडिच्छाहि पडिच्छित्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाहि ।
एवं जहा दाहिणिल्लस्स ओयवणं तहा सव्वं भाणियव्वं जाव पच्चणुभवमाणा
विहरंति ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા સુષેણ સેનાપતિને બોલાવે છે અને કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિય ! તમે જાઓ, બીજો પશ્ચિમી સિંધુ નિષ્કૂટ-ખૂણાનો ખંડ કે જે પૂર્વમાં સિંધુ મહાનદી અને પશ્ચિમમાં સમુદ્ર, ઉત્તરમાં હિમવંત પર્વત અને દક્ષિણમાં વૈતાલ્ય પર્વત દ્વારા મર્યાદિત છે, તે પ્રદેશના સમ, વિષમ સ્થાનો પર વિજય મેળવો અને ત્યાંથી ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ રત્નોને ભેટ રૂપે મેળવો, આ પ્રમાણે કરીને મને કાર્ય પૂર્ણ થઈ ગયાના સમાચાર આપો.

તે સર્વ વર્ણન દક્ષિણ સિંધુ નિષ્કૂટના વિજયના વર્ણનની સમાન જાણવું **યાવત્** તે સુખપૂર્વક રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ભરતક્ષેત્રના ત્રીજા ખંડ ઉત્તરસિંધુનિષ્કૂટના વિજયનું વર્ણન છે.

ઉત્તર સિંધુ નિષ્કૂટ સ્થાન :- યુલ્લાહિમવંત પર્વતમાંથી સિંધુ નદી નીકળી છે અને ઉત્તર ભરત ક્ષેત્રમાં ઉત્તરથી દક્ષિણ તરફ વહેતી-વહેતી વૈતાલ્ય પર્વત નીચેથી વહી દક્ષિણ ભરત ક્ષેત્રમાં પ્રવેશે છે. ઉત્તર ભરત ક્ષેત્રમાં આ સિંધુ નદીની પશ્ચિમ દિશામાં ખૂણાનો જે ખંડ-ભૂમિ વિભાગ છે, તે ઉત્તર સિંધુ નિષ્કૂટના નામે પ્રસિદ્ધ છે.

સેનાપતિ દક્ષિણ સિંધુ નિષ્કૂટની જેમ જ ઉત્તર સિંધુ નિષ્કૂટ ઉપર વિજય મેળવે છે.

યુલ્લાહિમવંત વિજય :-

૮૧ તए णं दिव्वे चक्करयणे अण्णया कयाइ आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ
जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं चुल्लहिमवंत-पव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था । तएणं से
भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव चुल्लहिमवंत-वासहरपव्वयस्स अदूरसामंते
जाव णिवेसं करेइ । चुल्लहिमवंत-गिरिकुमारस्स देवस्स अट्टमभत्तं पणिहइ, तहेव
जहा मागह कुमारस्स णवरं उत्तरदिसाभिमुहे जेणेव चुल्लहिमवंत-वासहरपव्वए
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता चुल्लहिमवंत-वासहरपव्वयं तिक्खुत्तो रहसिरेणं

ફુસઈ, ફુસિત્તા તુરણ ણિગિણ્હઈ, ણિગિણ્હિત્તા તહેવ રહં ઠવેઈ ઠવેત્તા ઘણું પરામુસઈ જાવ આયતકળ્ણાયતં ચ કારુણ જાવ ડહું વેહાસં ણિસટ્ટે સમાણે ખિપ્પામેવ બાવત્તરિં જોયણાં ગંતા ચુલ્લહિમવંત-ગિરિકુમારસ્સ દેવસ્સ મેરાણ ણિવઈણ ।

તણ ણં સે ચુલ્લહિમવંતગિરિકુમારે દેવે મેરાણ સરં ણિવઈયં પાસઈ, પાસિત્તા આસુરુત્તે રુટ્ટે જાવ પીઠ્ઠાણં-સવ્વોસહિં ચ માલં ગોસીસચંદણં કડગાણિ જાવ દહોદણં ચ ગેણ્હઈ ગેણ્હિત્તા તાણ ડકકટ્ટાણ જાવ ઉત્તરેણં ચુલ્લહિમવંત-ગિરિમેરાણ અહણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં વિસયવાસી, અહણ્ણં દેવાણુપ્પિયાણં ઉત્તરિલ્લે અંતવાલે જાવ પડિવિસજ્જેઈ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે દિવ્ય ચક્રરત્ન શસ્ત્રાગારમાંથી બહાર નીકળે છે યાવત્ ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં યુલ્લહિમવંત પર્વત તરફ પ્રયાણ કરે છે. ત્યારપછી તે ભરત રાજા દિવ્ય ચક્રને અનુસરતાં યાવત્ યુલ્લહિમવંત પર્વતના મધ્યભાગની તળેટીમાં, પર્વતથી ન અતિ નજીક ન અતિ દૂર પડાવ નાંખે છે. યુલ્લહિમવંતગિરિકુમાર દેવને અનુલક્ષીને અક્રમ ગ્રહણ કરે છે. આ સંપૂર્ણ વર્ણન માગધકુમાર દેવની જેમજ જાણવું. અહીં વિશેષતા એ છે કે ભરત રાજા ઉત્તર દિશામાં યુલ્લહિમવંત પર્વત સમીપે આવીને યુલ્લહિમવંત પર્વત સાથે રથનો અગ્રભાગ ત્રણવાર અથડાવે છે, અથડાવીને ઘોડાની લગામ ખેંચીને રથને ઊભો રાખે છે. રથને ઊભો રાખી, ધનુષ્ય ગ્રહણ કરી, બાણને કાન સુધી ખેંચીને યાવત્ તીરને ઉપર આકાશમાં છોડે છે. તે બાણ શીઘ્ર ૭૨ યોજન દૂર યુલ્લહિમવંતગિરિકુમાર દેવના સ્થાનની સીમામાં પડે છે.

યુલ્લહિમવંત ગિરિકુમાર દેવ પ્રીતિદાન-ભેટ આપવા સર્વોષધિઓ અર્થાત્ રાજ્યાભિષેક વિધિ માટે આવશ્યક વનસ્પતિઓ, કલ્પવૃક્ષની પુષ્પમાળાઓ, ગોશીર્ષ ચંદન, કડા વગેરે યાવત્ પદ્મદ્રહનું જળ ગ્રહણ કરી ઉત્કૃષ્ટ દેવગતિથી ભરત રાજા પાસે આવે છે અને કહે છે કે યાવત્ “હું ઉત્તર દિશામાં યુલ્લહિમવંત પર્વતની સીમામાં સ્થિત આપ દેવાનુપ્રિયનો દેશવાસી બનું છું. હવેથી આપ દેવાનુપ્રિયનો ઉત્તર દિશાનો અંતપાલ-દિક્પાલ છું” યાવત્ ભરત રાજા યુલ્લહિમવંત ગિરિકુમારદેવને વિદાય આપે છે, તે વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

અધ્યભકૂટ પર નામાંકન :-

૮૨ તણ ણં સે ભરહે રાયા તુરણ ણિગિણ્હઈ ણિગિણ્હિત્તા રહં પરાવત્તેઈ, પરાવવેત્તા જેણેવ ડસહકૂડે તેણેવ ડવાગચ્છઈ, ડવાગચ્છિત્તા ડસહકૂડં પવ્વયં તિક્ખુત્તો રહસિરેણં ફુસઈ, ફુસિત્તા તુરણ ણિગિણ્હઈ ણિગિણ્હિત્તા રહં ઠવેઈ, ઠવેત્તા છત્તલં ડુવાલસંસિયં અટ્ટકળ્ણિયં અહિગરણિ સંઠિયં અટ્ટ સોવળ્ણિયં કાગણિરયણં પરામુસઈ, પરામુસિત્તા ડસભકૂડસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમિલ્લંસિ કડગંસિ ણામગં આડ્ઢેઈ-

ઓસપ્પિની-ઈમીસે, તડ્યાએ સમાએ પચ્છિમે ભાએ ।
 અહમંસિ ચક્કવટ્ટી, ભરહો ઇય ણામધિજ્જેણં ॥૧॥
 અહમંસિ પઢમરાયા, અહયં ભરહાહિવો ણરવરિંદો ।
 ણત્થિ મહં પહિસત્તુ, જિયં મએ ભારહં વાસં ॥૨॥

इति कट्टु णामगं आउडेइ, आउडित्ता रहं परावत्तेइ, परावत्तेत्ता जेणेव
 विजय-खंधावारणिवेसे, जेणेव बाहिरिया उवट्टाणसाला तेणेव उवागच्छइ
 उवागच्छित्ता जाव महामहिमं करेइ ।

ભાવાર્થ :- યુલ્લહિમવંત પર્વત ઉપર વિજય મેળવ્યા પછી ભરતરાજા રથના ઘોડાની લગામ ખેંચીને રથને પાછો ફેરવે છે. પાછો ફેરવીને ઋષભકૂટ પર્વતની સમીપે આવે છે, ત્યાં આવીને ઋષભકૂટ પર્વત સાથે રથના અગ્રભાગને ત્રણવાર અથડાવે છે, અથડાવીને ઘોડાની લગામ ખેંચીને, રથને ઊભો રાખીને, ૬ તલ, ૧૨ હાંસ, ૮ ખૂણાવાળા, એરણના આકારવાળા, ૮ સુવર્ણ જેટલા (૮ તોલા) વજનવાળા કાકણિરત્નને ગ્રહણ કરે છે. કાકણિરત્ન ગ્રહણ કરી તેના દ્વારા, ઋષભકૂટ પર્વતની પૂર્વી દિવાલ ઉપર આ પ્રમાણે નામ લખે છે.

આ અવસર્પિણીકાળના ત્રીજા આરાના અંતિમ ત્રીજા ભાગમાં હું ભરતનામનો ચક્રવર્તી થયો છું. ॥૧॥ હું ભરતક્ષેત્રનો પ્રથમ રાજા, ભરતક્ષેત્રનો અધિપતિ નરેન્દ્ર છું, મારો કોઈ પ્રતિશત્રુ નથી. મેં ભરતક્ષેત્રને જીતી લીધું છે. ॥૨॥

આ પ્રમાણે ભરત રાજા પોતાનું નામ અને પરિચય લખીને રથને પાછો ફેરવે છે, પાછો ફેરવીને પોતાની છાવણીમાં બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળામાં આવે છે **યાવત્** મહામહિમા-મહોત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઉત્તર ભરતક્ષેત્રના મધ્ય ખંડમાં ઋષભકૂટ પર્વત ઉપર કાકણિરત્નથી ચક્રવર્તી પોતાનો પરિચય લખે છે તેનું વર્ણન છે. ચક્રવર્તીઓનો તે જીત વ્યવહાર-પરંપરાગત વ્યવહાર છે.

ઋષભકૂટ ઉપર પરિચયમાં ચક્રવર્તી લખે છે કે મેં સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્રને જીતી લીધું છે, તે લેખન પહેલો અને ચોથો બે મોટા અને બે નાના ખંડ ઉપર વિજય મેળવ્યો હોવાથી બહુલતાની અપેક્ષાએ સમજવું. ગંગા નદીથી વિભક્ત બે નિષ્કૂટ રૂપ બે ખંડ જીતવાના બાકી હોવા છતાં તેને ગૌણ કરીને આ કથન સમજવું. પાંચમા, છઠ્ઠા આ બંને ખંડને ચક્રવર્તી ઋષભ કૂટ પર નામ લેખન પછી જીતે છે.

વિદાઘર શ્રેણી વિજય :-

८૩ તए णं से दिव्वे चक्करयणे चुल्लहिवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्टाहियाए

મહામહિમાએ ગિવ્વત્તાએ સમાળીએ આઝહઘરસાલાઓ પડિગિવ્વમઝ પડિગિવ્વમિત્તા
જાવ દાહિણં દિસિં વેયઙ્ગપવ્વયાભિમુહે પયાએ યાવિ હોત્થા ।

ભાવાર્થ:- યુદ્ધહિમવંત ગિરિકુમાર દેવનો અષ્ટાક્ષિકા મહોત્સવ પૂરો થતાં, તે દિવ્ય ચક્રરત્ન શસ્ત્રાગારથી બહાર નીકળે છે. બહાર નીકળીને યાવત્ તે દક્ષિણ દિશામાં વૈતાલ્ય પર્વત તરફ પ્રયાણ કરે છે.

૮૪ તએ ણં સે ભરહે રાયા તં દિવ્વં ચક્કરયણં જાવ વેયઙ્ગસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરિલ્લે
ણિતંબે તેણેવ ડવાગચ્છઙ્ગે જાવ ણમિવિણમીણં વિજ્જાહરરાઈણં અટ્ટમભત્તં પગિણહઙ્ગે
પગિણિહત્તા પોસહસાલાએ (અટ્ટમભત્તિએ) ણમિવિણમિવિજ્જાહર-રાયાઓ મણસીકરેમાણે-
મણસીકરેમાણે ચિટ્ટઙ્ગે । તએ ણં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો અટ્ટમભત્તંસિ પરિણમમાણંસિ
ણમિવિણમિ-વિજ્જાહરરાયાણો દિવ્વાએ મઈએ ચોઈયમઈ અણ્ણમણ્ણસ્સ અંતિયં
પાઠ્ઠભવંતિ પાઠ્ઠભવિત્તા એવં વયાસી- ઉપ્પણે ખલુ ભો દેવાણુપ્પિયા ! જંબુદ્વીવે
દીવે ભરહે વાસે ભરહે રાયા ચાઝરંતચક્કવટ્ટી તં જીયમેયં તીયપચ્ચુપ્પણ્ણમણાગયાણં
વિજ્જાહરરાઈણં ચક્કવટ્ટીણં ડવત્થાણિયં કરેત્તાએ, તં ગચ્છામો ણં દેવાણુપ્પિયા !
અમ્હેવિ ભરહસ્સ રણ્ણો ડવત્થાણિયં કરેમો ।

ઇતિ કટ્ટુ વિણમી ણારુણં ચક્કવટ્ટિં દિવ્વાએ મઈએ ચોઈયમઈ- માણુમ્માણ-
પ્પમાણજુત્તં તેયસ્સિ રૂવલક્ષણજુત્તં ઠિયજુવ્વણ-કેસવટ્ટિયણહં સવ્વરોગણાસણિં
બલકરિં ઇચ્છિયસીઝ્ઞહફાસજુત્તં-

તિસુ તણુયં તિસુ તંબં, તિવલીણં તિઝ્ઞણયં તિગંભીરં ।

તિસુ કાલં તિસુ સેયં, તિયાયતં તિસુ ય વિચ્છિણ્ણં ॥૧॥

સમસરીરં ભરહે વાસંમિ સવ્વમહિલપ્પહાણં સુંદરથણ-જઘણ-વરકર-ચલણ-ણયણ-
સિરસિજ-દસણ-જણહિયરમણ-મણહરિં સિંગારગાર જાવ જુત્તોવયારકુસલં અમરવહૂણં
સુરૂવં રૂવેણં અણુહરંતી સુભદ્દં ભદ્દમ્મિ જોવ્વણે વટ્ટમાણિં ઇત્થીરયણં; ણમી ય
રયણાણિ ય કઢગાણિ ય તુડિયાણિ ય ગેણ્ણહઙ્ગે, ગેણિહત્તા તાએ ડવ્વિકટ્ટાએ તુરિયાએ
જાવ ડઢ્ઢૂયાએ વિજ્જાહરગઈએ જેણેવ ભરહે રાયા તેણેવ ડવાગચ્છંતિ, ડવાગચ્છિત્તા
અંતલિક્ક-પડિવણ્ણા જાવ જએણં વિજએણં વઢ્ઢાવેતિ વઢ્ઢાવિત્તા એવં વયાસી-
અભિજિએ ણં દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હે દેવાણુપ્પિયાણં આણત્તિકિંકરા ઇતિ કટ્ટુ તં
પડિચ્છંતુ ણં દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં ઇમં જાવ વિણમી ઇત્થીરયણં ણમી રયણાણિ
સમપ્પેઙ્ગે ।

तए णं से भरहे राया जाव णमि विणमीणं विज्जाहरराईणं अट्टाहिया णिव्वत्ता।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા તે દિવ્ય ચક્રરત્નને અનુસરતાં વૈતાલ્ય પર્વતની ઉત્તર દિશાવર્તી તળેટીમાં આવે છે **યાવત્** નમિ-વિનમિ નામના વિદ્યાધર રાજાઓને ઉદ્દેશીને અટ્ટમતપ કરે છે. પૌષ્ઠ-શાળામાં અટ્ટમતપમાં નમિ-વિનમિ વિદ્યાધર રાજાનું મનમાં ચિંતન કરતા રહે છે. ભરત રાજાના અટ્ટમ તપના પરિણામથી નમિ-વિનમિ વિદ્યાધર રાજાઓ પોતાની દિવ્યમતિ જનિત જ્ઞાનથી પ્રેરિત પરસ્પર મળે છે અને કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિય ! જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં ભરત નામના યાતુરંત ચક્રવર્તી રાજા ઉત્પન્ન થયા છે. ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યવર્તી વિદ્યાધર રાજાઓનો જીવ વ્યવહાર-પરંપરાગત આચાર છે કે તેઓ તે ચક્રવર્તી રાજાને ભેટ આપે. તેથી આપણે પણ ભરતરાજાને આપણા તરફથી ભેટ આપીએ.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વિનમિ નામના વિદ્યાધર રાજા પોતાની દિવ્યબુદ્ધિથી પ્રેરિત થઈને ચક્રવર્તી ભરતરાજાને ભેટ આપવા માટે સુભદ્રા નામનું સ્ત્રીરત્ન સાથે લે છે. તે **સ્ત્રીરત્ન** માન, ઉન્માન, પ્રમાણથી યુક્ત હોય છે. તે તેજસ્વી, રૂપ-લાવણ્ય અને ઊર લક્ષણથી યુક્ત હોય છે, સ્થિર યૌવના હોય છે. તેના કેશ અને નખ મર્યાદાથી વધુ વૃદ્ધિ પામતા નથી. તેનો સ્પર્શ સર્વ રોગનો નાશ કરે છે, તેના ઉપભોક્તાના બળની વૃદ્ધિ કરે છે. તે ઈચ્છિત શીત, ઉષ્ણ સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે અર્થાત્ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં તે શીત સ્પર્શ-વાળી અને શીત ઋતુમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળી હોય છે.

ગાથાર્થ— તેના કટિ, ઉદર અને ત્વચા, આ ત્રણ અંગ પાતળા; આંખના ખૂણા, અધરોષ્ઠ અને યોનિ આ ત્રણ અંગ લાલ હોય છે. તેનું ઉદર ત્રણ આવલિ-રેખા યુક્ત હોય છે. તેના સ્તન, જઘન-કટિનો પશ્ચાત ભાગ અને યોનિ આ ત્રણ અંગ ઉન્નત-પુષ્ટ હોય છે; નાભિ, સ્વભાવ અને સ્વર આ ત્રણ ગંભીર હોય છે; કેશ, ભ્રમર અને આંખની કીકી, આ ત્રણ કાળા હોય છે; દાંત, સ્મિત અને ચક્ષુ, આ ત્રણ શ્વેત હોય છે; વેણી(ચોટલો), ભુજા અને લોચન આ ત્રણ લાંબા હોય છે; શ્રોણીચક્ર, જઘન અને નિતંબ આ ત્રણ પહોળા હોય છે.

તે સમયતુરસ સંસ્થાન યુક્ત અને ભરતક્ષેત્રની સ્ત્રીઓમાં પ્રધાન હોય છે. તેના સ્તન, જઘન, બંને કર, ચરણ અને નયન સુંદર હોય છે. મસ્તકના કેશ અને દાંત મનોહર હોય છે. તે પુરુષોના ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારી હોય છે. તેનો વેશ નવરસગત શૃંગારના ઘર જેવો હોય છે અર્થાત્ ઉત્તમ શૃંગાર અને ઉત્તમ વેશયુક્ત હોય છે **યાવત્** તે લોક વ્યવહારમાં કુશળ અને પ્રવીણ હોય છે. દેવાગંનાઓના સૌંદર્યનું અનુસરણ કરતી તે કલ્યાણકારી-સુખપ્રદ યૌવન યુક્ત હોય છે.

ચક્રવર્તીને ભેટ આપવા વિદ્યાધર રાજા વિનમિ સુભદ્રા નામના સ્ત્રીરત્નને અને નમિ રાજા રત્ન, કટક અને ત્રુટિતને ગ્રહણ કરીને ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, તીવ્ર, વિદ્યાધર ગતિથી ભરત રાજા સમીપે આવે છે. આવીને આકાશમાં સ્થિર રહીને જય-વિજય શબ્દોથી ભરતરાજાને વધાવે છે અને કહે છે— “અમે આપના આજ્ઞાનુવર્તી સેવક છીએ. આપ અમારી આ ભેટનો સ્વીકાર કરો.” આ પ્રમાણે કહીને વિનમિ રાજા સ્ત્રીરત્ન અને નમિરાજા રત્ન, આભરણ ભેટ આપે છે **યાવત્** નમિ-વિનમિ વિદ્યાધર રાજાઓનો અષ્ટાક્ષિકા મહોત્સવ ઉજવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરની વિદ્યાધર શ્રેણીના વિજયનું વર્ણન છે. ભરત ચક્રીના સમયમાં વિદ્યાધર શ્રેણીઓના રાજા નમિ અને વિનમિ હતા. ગ્રંથ પ્રમાણે ભરત ચક્રી સાથે વિદ્યાધરોનું યુદ્ધ ૧૨ વર્ષ ચાલ્યું હતું અને પછી વિજય મેળવ્યો હતો. અહીં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે ભરત રાજાએ વિદ્યાધર રાજાને જીતવા અદ્ભુત તપ કર્યો અને તેઓ તત્કાળ તેમને વશ થઈ ગયા.

દિવ્વાણ મર્ફ :— ભરત રાજાએ નમિ-વિનમિને ઉદ્દેશીને, તેમનું ધ્યાન ધરીને અદ્ભુત પૌષ્ઠ કર્યો. નમિ-વિનમિને અવધિજ્ઞાન ન હોવા છતાં ભરત ચક્રવર્તી આવ્યાની જાણ દિવ્યમતિથી થઈ ગઈ, તેમ સૂત્રકાર જણાવે છે. અહીં દિવ્યમતિ શબ્દથી નિર્મળ મતિજ્ઞાનનું ગ્રહણ થાય છે.

જેમ પ્રથમ અને બીજા બે દેવલોકમાં દેવીઓ હોય છે. બીજા દેવલોકથી ઉપર દેવીઓ નથી. વિમાનવાસી દેવ-દેવીઓનું અવધિજ્ઞાન ઉપર પોતાના વિમાનની ધ્વજા સુધીના ક્ષેત્રને જ જાણી શકે છે.

ત્રીજા-ચોથા કે ઉપર આઠમા દેવલોક સુધીના કોઈ પણ દેવ પહેલા-બીજા દેવલોકની દેવીનું સ્મરણ કરે તો પહેલા-બીજા દેવલોકની દેવીને તે વિમાન સંબંધી અવધિજ્ઞાન ન હોવા છતાં વિશિષ્ટ મતિથી તે દેવોના ભાવો જાણી તે દેવલોકમાં જાય છે, તેમ અહીં નમિ-વિનમિને અવધિજ્ઞાન ન હોવા છતાં તે વિશિષ્ટ મતિ(ટેલીપથી)થી ચક્રવર્તીના ભાવ જાણી લે છે.

વિનમિ પોતાની પુત્રી સુભદ્રા-સ્ત્રીરત્ન ભરતરાજાને ભેટ આપે છે. તેના વર્ણનમાં સૂત્રકારે ચક્રવર્તીના સ્ત્રીરત્નનું વર્ણન કર્યું છે. જે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

માણુમ્માણપ્પમાણજુત્તં :- તે સ્ત્રીરત્ન માન, ઉન્માન, પ્રમાણથી યુક્ત હોય છે.

માનોપેત :- પાણીથી છલોછલ ભરેલી કુંડીમાં પ્રવેશતા ઉર શેર પાણી બહાર નીકળે તો તે વ્યક્તિ માનયુક્ત કહેવાય છે.

ઉન્માનોપેત :- વ્યક્તિને ત્રાજવામાં તોળતા તેનું વજન ૧૦૦૦ પલ થાય તો તે ઉન્માનોપેત કહેવાય છે.

પ્રમાણોપેત :- જે વ્યક્તિનું મુખ આત્માંગુલથી ૧૨ અંગુલ પ્રમાણ અને કુલ ઊંચાઈ ૧૦૮ અંગુલ પ્રમાણ હોય તો તે પ્રમાણોપેત કહેવાય છે. આ સુભદ્રા સ્ત્રીરત્ન ત્રણે રીતે સપ્રમાણ હોય છે.

ગંગાદેવી વિજય :-

८૫ તए णं से दिव्वे चक्करयणे आउहघरसालाओ पडिणिकखमइ जाव उत्तर-पुरत्थिमं दिसिं गंगादेवीभवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था । सच्चेव सव्वा सिंधुवत्तव्वया जाव णवरं कुंभट्टसहस्सं रयणचित्तं णाणामणिकणगरयणभत्तिचित्ताणि य दुवे कणगसीहासणाइं सेसं तं चेव जाव महिमत्ति ।

ભાવાર્થ :- (વિદ્યાધર શ્રેણીના વિજયનો અષ્ટાહિકા મહોત્સવ પૂરો થાય) ત્યારપછી દિવ્ય ચક્રરત્ન શસ્ત્રાગારમાંથી બહાર નીકળે છે અને ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં ગંગાદેવીના ભવન તરફ પ્રયાણ કરે છે. ત્યાં ગંગાદેવી ભરત રાજાને આધીન થાય છે વગેરે સમસ્ત વર્ણન સિંધુદેવીના પ્રસંગની સમાન જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે ગંગાદેવી ભરતરાજાને ભેટના રૂપમાં વિવિધ રત્નોથી યુક્ત એક હજાર આઠ કળશો અને વિવિધ પ્રકારનાં મણિઓથી ચિત્રિત સુવર્ણ, રત્નોથી સુશોભિત બે સોનાના સિંહાસન ભેટ આપે છે, યાવત્ અષ્ટાહિકા મહોત્સવ ઉજવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ગંગાદેવી ઉપરના વિજયનું વર્ણન છે.

ગંગાદેવી ભવન સ્થાન :- ગંગાનદી ચુલ્લહિમવંત પર્વતમાંથી નીકળી પર્વત ઉપર વહેતી-વહેતી પર્વત ઉપરથી ધોધરૂપે નીચે ઉત્તર ભરત ક્ષેત્રમાં જ્યાં પડે છે, ત્યાં ગંગાપ્રપાત કુંડ છે અને તે ગંગાપ્રપાત કુંડમાં ગંગાદેવી ઉપર ગંગાદેવીનું ભવન છે.

ગંગાદેવીના વિજયનું સંપૂર્ણ વર્ણન સિંધુ દેવીના વિજય પ્રમાણે જાણવું.

નૃતમાલક દેવ વિજય :-

૮૬ તદ્દાં પંચ દિવ્યે ચક્રચરયણે ગંગાદેવીએ અદ્વાહિયાએ મહામહિમાએ ગિવ્વત્તાએ સમાણીએ આઠહરસાલાઓ પડિણિક્ખમઇ પડિણિક્ખમિત્તા જાવ ગંગાએ મહાણઈએ પચ્ચત્થિમિલ્લેણં કૂલેણં દાહિણદિસિંં ચંડપ્પવાયગુહાભિમુહે પયાએ યાવિ હોત્થા ।

તદ્દાં પંચ ભરહે રાયા જેણેવ ચંડપ્પવાયગુહા તેણેવ ડવાગચ્છઈ, એવં સવ્વા કયમાલવત્તવ્વયા જેયવ્વા ણવરં ણટ્ટમાલગે દેવે, પીઝ્ઢાણં સે અલંકારિયભંડં, કડગાણિ ય સેસં સવ્વં તહેવ જાવ અદ્વાહિયા મહામહિમા ।

ભાવાર્થ :- ગંગાદેવીનો અષ્ટાહિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થતાં તે દિવ્ય ચક્રરત્ન શસ્ત્રાગારમાંથી બહાર નીકળીને ગંગામહાનદીના પશ્ચિમી કિનારે, દક્ષિણ દિશામાં ખંડપ્રપાત ગુફા તરફ પ્રયાણ કરે છે.

ત્યારપછી ભરત રાજા ખંડપ્રપાત ગુફા સમીપે આવે છે. ત્યાંના નૃતમાલક દેવ પરના વિજયનું સર્વ વર્ણન કૃતમાલક દેવ પ્રમાણે જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે નૃતમાલક દેવ પ્રીતિદાનમાં અલંકારપાત્ર, કટક વગેરે આપે છે. શેષ અષ્ટાહિકા મહોત્સવ પર્યંતનું સર્વ વર્ણન તે જ પ્રમાણે જાણવું.

ઉત્તરાર્ધ ગંગા નિષ્કૂટ વિજય :-

૮૭ તદ્દાં પંચ ભરહે રાયા ણટ્ટમાલસસ દેવસસ અદ્વાહિયાએ મહામહિમાએ ગિવ્વત્તાએ

સમાળીં સુસેણં સેનાવદં સદાવેદ, એવં સિંધુગમો ળેયવ્વો જાવ ગંગાં મહાણદં પુરત્થિમિલ્લં ળિક્ખુડં સગંગાસાગર-ગિરિમેરાગં સમવિસમ-ણિક્ખુડાણિ ય ઓયવેદ ઓયવેત્તા અગ્ગાણિ વરાણિ રયણાણિ પડિચ્છદ, પડિચ્છિત્તા જેણેવ ગંગામહાણદં તેણેવ ડવાગચ્છદ ડવાગચ્છિત્તા ડોચ્ચંપિ સક્ખંધાવારબલે ગંગામહાણદં વિમલ-જલતુંગવીદં ળાવાભૂણં ચમ્મરયણેણં ડત્તરદ, ડત્તરિત્તા જેણેવ ભરહસ્સ રણ્ણો વિજયખંધાવારણિવેસે જેણેવ બાહિરિયા ડવટ્ટાણસાલા તેણેવ ડવાગચ્છદ ડવાગચ્છિત્તા આભિસેક્કાઓ હત્થિરયણાઓ પચ્ચોરુહદ, પચ્ચોરુહિત્તા અગ્ગાદં વરાદં રયણાદં ગહાય જેણેવ ભરહે રાયા તેણેવ ડવાગચ્છદ, ડવાગચ્છિત્તા કરયલપરિગ્ગહિયં જાવ અંજલિં કટ્ટુ ભરહં રાયં જણં વિજણં વદ્ધાવેદ, વદ્ધાવિત્તા અગ્ગાદં વરાદં રયણાદં ડવણેદ । તેણં સે ભરહે રાયા સુસેણસ્સ સેનાવદસ્સ અગ્ગાદં વરાદં રયણાદં પડિચ્છદ, પડિચ્છિત્તા સુસેણં સેનાવદં સક્કારેદ, સમ્માણેદ સક્કારેત્તા સમ્માણેત્તા પડિવિસજ્જેદ । તેણં સે સુસેણે સેનાવદં ભરહસ્સ રણ્ણો અંતિયાઓ પડિણિક્ખમદ, સેસં તેહેવ જાવ વિહરદ ।

ભાવાર્થ :- નૃતમાલક દેવનો અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થયા પછી ભરત રાજા સુષેણ સેનાપતિને બોલાવે છે યાવત્ ગંગાનિષ્કૂટના (ખંડ-પ) વિજય માટે કહે છે. તે સર્વ વર્ણન સિંધુ નિષ્કૂટના વિજય પ્રમાણે જ જાણવું. યાવત્ ગંગામહાનદીનો પૂર્વી નિષ્કૂટ કે જે પશ્ચિમમાં ગંગાનદી, પૂર્વમાં સમુદ્ર, ડત્તરમાં યુલ્લહિમવંત અને દક્ષિણમાં વૈતાહ્ય પર્વતની સીમાવાળો છે, તેના સમવિષમ સ્થાનો પર વિજય મેળવીને; અગ્ર શ્રેષ્ઠ રત્નો ભેટરૂપે ગ્રહણ કરીને; ગંગામહાનદી સમીપે આવીને; નાવરૂપ ચર્મરત્ન દ્વારા વિમળ જલવાળી, ઊંચા ડછળી રહેલા તરંગવાળી ગંગા મહાનદીને, સેનાપતિ બીજીવાર સૈન્ય સહિત પાર કરે છે, પાર કરીને ભરત રાજાની છાવણી અને બાહ્ય ડપસ્થાનશાળાની સમીપે આવે છે.

આવીને અભિષિક્ત ડસ્તિરત્ન ડપરથી નીચે ડતરે છે, નીચે ડતરીને તે ડત્તમ, શ્રેષ્ઠ રત્ન લઈને, ભરત રાજા પાસે આવીને બંને હાથ જોડીને, અંજલિ કરીને, ભરત રાજાને જય-વિજય શબ્દોથી વધાવે છે; વધાવીને ડત્તમ શ્રેષ્ઠ રત્ન જે ભેટના રૂપમાં મળ્યાં હતાં, તે રાજાને સમર્પિત કરે છે. ભરત રાજા સુષેણ સેનાપતિ દ્વારા સમર્પિત ડત્તમ, શ્રેષ્ઠ રત્નનો સ્વીકાર કરે છે; રત્નોને સ્વીકારીને સુષેણ સેનાપતિનો સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે. તેને સત્કૃત, સન્માનિત કરીને વિસર્જિત કરે છે. ત્યારપછી આનંદપૂર્વક રહે છે ત્યાં સુધીનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

ખંડપ્રપાત ગુહા દ્વારા નિર્ગમન :-

૮૮ તેણં સે ભરહે રાયા અણ્ણયા કયાદ સુસેણે સેનાવદરયણં સદાવેદ સદાવેત્તા

एवं वयासी- गच्छणं भो देवाणुप्पिया ! खंडप्पवायगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेहि एवं जहा तिमिसगुहाए तहा भाणियव्वं जाव भरहो उत्तरिल्लेणं दुवारेणं अईइ, ससिच्च मेहंधयारणिवहं तहेव पविसंतो मंडलाइं आलिहइ । तीसे णं खंडप्पवायगुहाए बहुमज्जेदेसभाए उम्मग्ग-णिमग्ग जलाओ णामं दुवे महाणईओ तहेव णवरं पच्चत्थिमिल्लाओ कडगाओ पवूढाओ समाणीओ पुरत्थिमेणं गंगं महाणइं समप्पेति, सेसं तहेव णवरं पच्चत्थिमिल्लेणं कूलेणं गंगाए संकमवत्तव्वया तहेव ।

तए णं खंडप्पवायगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया कौचारवं करेमाणा-करेमाणा सरसरस्सगाइं ठाणाइं पच्चोसक्कित्था । तए णं से भरहे राया चक्क रयणदेसियमग्गे जाव खंडप्पवायगुहाओ दाहिणिल्लेणं दारेणं णीणेइ ससिच्च मेहंधयार-णिवहाओ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી એકદા ભરત રાજા સુષેણ સેનાપતિને બોલાવે છે, બોલાવીને તેને કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિય ! તમે જાઓ, ખંડ પ્રપાતગુફાના ઉત્તરી દ્વાર(કમાડ) ખોલો.” દ્વાર ખોલવાનું સંપૂર્ણ વર્ણન તિમિસ ગુફાની જેમ જાણવું **યાવત્** ખુલેલા ઉત્તરી દ્વારથી અંધકારયુક્ત વાદળાઓમાં ચંદ્ર પ્રવેશે તેમ ભરત રાજા ખંડપ્રપાતગુફામાં પ્રવેશ કરીને, મંડલોનું આલેખન કરે છે. તે ખંડપ્રપાતગુફાની બરાબર મધ્યમાંથી ઉન્મગ્નજલા અને નિમગ્નજલા નામની બે મોટી નદીઓ વહે છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે આ નદીઓ ખંડપ્રપાત ગુફાના પશ્ચિમી ભાગમાંથી નીકળી પૂર્વી ભાગમાં ગંગા મહા-નદીમાં મળી જાય છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે આ ઉન્મગ્નજલા-નિમગ્નજલા નદીઓના પશ્ચિમી કિનારે આવીને પુલ બનાવીને તે બંને નદીઓ પાર કરે છે.

ત્યાર પછી ખંડપ્રપાત ગુફાના દક્ષિણી દ્વારના બારણા કૌંચપક્ષીની જેમ મોટેથી અવાજ કરતાં સડસડાટ સ્વયંમેવ ખુલી જાય છે. ચક્રત્ન દ્વારા નિર્દેશિત માર્ગનું અનુસરણ કરતા સમુદ્રના ઘૂઘવાટાની જેમ અવાજ કરતાં અને સિંહનાદ વગેરે કરતાં, અનેક રાજાઓની સાથે ભરત રાજા નિબિડ(ગાઢ) અંધકારયુક્ત વાદળો માંથી બહાર નીકળતા ચંદ્રની જેમ ખંડપ્રપાત ગુફાના દક્ષિણી દ્વારથી બહાર નીકળી છે.

નવનિધિ વિજય :-

૮૯ તए णं से भरहे राया गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्ले कूले दुवालसजोयणायामं णवजोयणविच्छिण्णं विजयखंधावारणिवेसं करेइ । अवसिट्ठं तं चेव जाव णिहिरयणाणं अट्टमभत्तं पगिण्हइ । तए णं से भरहे राया पोसहसालाए जाव णिहिरयणे

મળસીકરેમાણે-મળસીકરેમાણે ચિદ્વૈ । તસ્સ ય અપરિમિયરત્તરયણા ઘુયમક્ષયમવ્વયા
સદેવા લોકોપચયંકરા ઉવગયા ણવ ણિહિઓ લોગવિસ્સુયજસા, તં જહા

ભાવાર્થ :- ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યા પછી ભરતરાજા ગંગા મહાનદીના પશ્ચિમી કિનારે બાર યોજન લાંબી, નવ યોજન પહોળી, શ્રેષ્ઠ નગર જેવી ઇલાવણી તૈયાર કરાવે છે અને તેમાં નિવાસ કરે છે. શેષ વર્ષન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ નિધિરત્નો માટે અક્રમ તપ ગ્રહણ કરે છે. ત્યારપછી ભરત રાજા મનમાં નવનિધિઓનું ચિંતન કરતાં પૌષ્ઠશાળામાં રહે છે.

અપરિમિત રક્તાદિ રત્નોવાળા, ધ્રુવ-શાશ્વત, અક્ષય-અવિનાશી, અવ્યય, દેવાધિષ્ઠિત, વિવિધ આચાર, વિવિધ વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ અને વિધિના દર્શક પુસ્તકરૂપ હોવાથી લોકપુષ્ટિ દાયક, લોકપ્રસિદ્ધ એવા નવનિધિઓ આ પ્રમાણે છે-

૯૦ જેસપ્પે પંડુયણ, પિંગલણ સવ્વરયણે મહાપઝમે ।
કાલે ય મહાકાલે, માણવગે મહાણિહી સંખે ॥૧॥

ભાવાર્થ :- (૧) નૈસર્પનિધિ (૨) પાંડુક નિધિ (૩) પિંગલક નિધિ (૪) સર્વ રત્ન નિધિ (૫) મહાપદ્મનિધિ (૬) કાલનિધિ (૭) મહાકાલનિધિ (૮) માણવકનિધિ (૯) શંખનિધિ. તે નિધિઓ પોતપોતાનાં નામના દેવોથી અધિષ્ઠિત હોય છે. ॥૧॥

૯૧ જેસપ્પંમ્મિ ણિવેસા, ગામાગરણગરપટ્ટણાણં ચ ।
દોણમુહમહંબાણં ઘંઘાવારાવણગિહાણં ॥૨॥

ભાવાર્થ :- નૈસર્પનિધિ- ગામ, ખાણ, નગર, પતન, દ્રોણમુખ, મંડબ, ઇલાવણી, દુકાન, ઘર વગેરેના સ્થાપનની સમગ્ર વિધિ અર્થાત્ વાસ્તુશાસ્ત્ર સંબંધી સર્વવિધિનું જ્ઞાન આ નિધિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે અને તત્સંબંધી કેટલીક સામગ્રીઓનો સંગ્રહ તેમાં હોય છે. ॥૨॥

૯૨ ગણિયસ્સ ય ઉપ્પત્તી, માણુમ્માણસ્સ જં પમાણં ચ ।
ધણ્ણસ્સ ય બીયાણ ય, ઉપ્પત્તી પંડુણ ભણિયા ॥૩॥

ભાવાર્થ :- પાંડુકનિધિ- ગણના, માપ, તોલાદિની ઉત્પત્તિ વિધિ, ગણી શકાય તેવા નાણિયેરાદિ, માપી શકાય તેવા ધાન્યાદિ, તોળી શકાય તેવા ગોળ-સાકરાદિ વસ્તુઓની ઉત્પાદનવિધિનું જ્ઞાન, આ નિધિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ માપ, તોલાદિ યોગ્ય ધાન્ય, બીજ વગેરે પદાર્થોનો સંગ્રહ, સંરક્ષણ આ નિધિમાં હોય છે. ॥૩॥

૯૩ સવ્વા આભરણવિહી, પુરિસાણં જા ય હોઝ મહિલાણં ।
આસાણ ય હત્થીણ ય, પિંગલણિહિમ્મિ સા ભણિયા ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ :- પિંગલનિધિ- સ્ત્રીના, પુરુષના અને હાથી, ઘોડા વગેરે પશુઓના આભૂષણો બનાવવાની, તેનો ઉપયોગ કરવાની વિધિનું જ્ઞાન આ નિધિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે અને તે આભૂષણોનો સંગ્રહ આ નિધિમાં હોય છે. ॥૪॥

૧૪

રયણાઈ સવ્વરયણે, ચઝદસ વિ વરાઈ ચક્કવટ્ટિસ્સ ।
ઉપ્પજ્જંતે ઈગિંદિયાઈ, પંચિંદિયાઈ ચ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ :- સર્વરત્ન નિધિ- સાત એકેન્દ્રિય રત્ન અને સાત પંચેન્દ્રિય રત્ન; ચક્રવર્તીના આ ૧૪ શ્રેષ્ઠ રત્નો અને અન્ય અનેક રત્નોની ઉત્પત્તિ, નિષ્પત્તિ તથા તેના ઉપયોગ સંબંધી જાણકારી અને સંગ્રહ આ નિધિમાં હોય છે. આ નિધિ સર્વ રત્નના ભંડાર રૂપ છે. ॥૫॥

૧૫

વત્થાણ ય ઉપ્પત્તી, ણિપ્પત્તી ચેવ સવ્વભત્તીણં ।
રંગાણ ય ધોવ્વાણ ય, સવ્વા એસા મહાપઝમે ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ :- મહાપદ્મનિધિ- સર્વ પ્રકારના વસ્ત્રની ઉત્પત્તિ, તેની ડીઝાઈન, રંગવા, ધોવા વગેરે વિધિનું જ્ઞાન આ નિધિ દ્વારા થાય છે. તેમજ તત્સંબંધી કેટલીય સાધન સામગ્રી પણ આ નિધિમાં હોય છે. ॥૬॥

૧૬

કાલે કાલણ્ણાણં, ભવ્વપુરાણં ચ તિસુ વિ વંસેસુ ।
સિપ્પસયં કમ્માણિ ય, તિણ્ણિ પયાણ હિયકરાણિ ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ :- કાલનિધિ- ત્રણે કાળનું જ્ઞાન; જ્યોતિષ જ્ઞાન; પૂર્વ ભવોનું જ્ઞાન; તીર્થકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ આ ત્રણેના વંશની ઉત્પત્તિનું જ્ઞાન તથા ૧૦૦ શિલ્પનું જ્ઞાન અને કૃષિ કર્મ આદિ કર્મોનું જ્ઞાન, આ નિધિ દ્વારા થાય છે. તેમજ આ નિધિમાં તત્સંબંધી વિવિધ સાધનો, ચિત્રો પણ હોય છે. ॥૭॥

૧૭

લોહસ્સ ય ઉપ્પત્તી હોઈ, મહાકાલે આગરાણં ચ ।
રૂપ્પસ્સ સુવણ્ણસ્સ ય, મણિમુત્તસિલપ્પવાલાણં ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ :- મહાકાલનિધિ- લોહું, રૂપું, સોનું, મણિ, મોતી, સ્ફટિક, પ્રવાલ વગેરેની ઉત્પત્તિ અને તેની ખાણો સંબંધી જ્ઞાન આ નિધિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પદાર્થોનો સંગ્રહ પણ આ નિધિમાં હોય છે. ॥૮॥

૧૮

જોહાણ ય ઉપ્પત્તી, આવરણાણં ચ પહરણાણં ચ ।
સવ્વા ય જુદ્ધણીઈ, માણવગે દંડણીઈ ય ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ :- માણવક વિધિ- યોદ્ધાઓ, તેના કવચ, શસ્ત્રો; ચક્રવ્યૂહાદિ યુદ્ધનીતિ; સામ, દામ આદિ ચાર પ્રકારની દંડનીતિ સંબંધી વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન આ નિધિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે તથા તત્સંબંધી કેટલોય સંગ્રહ આ નિધિમાં હોય છે. ॥૯॥

૧૯

નટ્ટવિહી ણાડગવિહી, કવ્વસ્સ ય ચડવ્વિહસ્સ ઉપ્પત્તી ।
સંખે મહાણિહિમ્મિ, તુડિયંગાણં ચ સવ્વેસિં ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ :- શંખ નિધિ— નટ વિધિ, નાટ્ય-અભિનય વિધિ, કાવ્ય વિધિ, ધર્માદિ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થ અથવા સંસ્કૃતાદિ ચાર પ્રકારની ભાષા નિબદ્ધ કાવ્ય વિધિનું જ્ઞાન તથા વાદ્યોનું જ્ઞાન આ નિધિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે અને તત્સંબંધી વિવિધ સામગ્રી, ચિત્રો વગેરે પણ આ નિધિમાં હોય છે. ॥૧૦॥

૧૦૦

ચક્કટ્ટપડ્ડાણા, અટ્ટુસ્સેહા ય ણવ ય વિક્કલંભા ।
બારસદીહા મંજૂસંઠિયા, જળહવીઙ્ મુહે ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ :- આ સર્વ નિધિઓનો આકાર મંજૂષા-પટારા જેવો હોય છે. તે પ્રત્યેક નિધિને આઠ-આઠ પૈડાં હોય છે. તેની ઊંચાઈ આઠ યોજન, પહોળાઈ નવ યોજન અને લંબાઈ બાર યોજન હોય છે. ॥૧૧॥

૧૦૧

વેરૂલિયમણિકવાડા, કણગમયા વિવિહરયણપડિપુણ્ણા ।
સસિસૂરચક્કલક્કલ્લણ, અણુસમવયણોવવત્તી યા ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ :- આ નિધિઓના કમાડ વૈદુર્યમણિ જડિત સુવર્ણમય, અનેક રત્નોથી પરિપૂર્ણ; ચંદ્ર, સૂર્ય તથા ચક્રના ચિહ્નથી યુક્ત તથા સમ(અવિષમ) રચનાવાળા હોય છે. ॥૧૨॥

૧૦૨

પલિઓવમટ્ટિઈયા, ણિહિસરિસણામા ય તત્થ ખલુ દેવા ।
જેસિં તે આવાસા, અવિક્કજ્જા આહિવચ્ચા ય ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ :- એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા, નિધિના નામની સમાન નામવાળા દેવો તેના અધિપતિ દેવ છે. તે નિધિઓ જ તે દેવના આવાસ રૂપ છે અર્થાત્ તે દેવો તેમાં જ વસે છે. તેના અધિપતિ બનવાની ઈચ્છાથી કોઈ તેને ખરીદી શકતું નથી. ॥૧૩॥

૧૦૩

એ ણવણિહિરયણા, પભૂયધણરયણસંચયસમિદ્ધા ।
જે વસમુપગચ્છંતિ, ભરહાહિવચ્ચવટ્ટીણં ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ :- આ નવ નિધિઓ ઘણા ધન, રત્નના સંચયથી સમૃદ્ધિવંત હોય છે. તે ભરતાધિપતિ ભરત વગેરે ચક્રવર્તીઓને વશવર્તી થઈ જાય છે. ॥૧૪॥

૧૦૪ તદ્દ ણં સે ભરહે રાયા અટ્ટમભત્તંસિ પરિણમમાણંસિ પોસહસાલાઓ
પડિણિક્કલ્લમ્મ, એવં જાવ ણિહિરયણાણં અટ્ટાહિયા ણિવ્વત્તા ।

ભાવાર્થ :- નવનિધિ વશ થયા પછી ભરતરાજા અટ્ટમની તપસ્યા પૂર્ણ થતાં પૌષ્ઠશાળામાંથી બહાર નીકળે છે વગેરે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ નિધિ રત્નોનો અષ્ટાલ્લિકા મહોત્સવ ઉજવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચક્રવર્તી નવનિધિને વશવર્તી બનાવે છે, તેનું વર્ણન છે.

નવનિધિનું સ્થાન :- ગંગામુખ-ગંગાનદી પૂર્વદિશામાં જ્યાં સમુદ્રને મળે છે, ત્યાં ગંગાનદીના દક્ષિણી કિનારે નવનિધિ રહે છે. તે નવનિધિ દેવ અધિષ્ઠિત છે. તેના અધિષ્ઠાયક દેવોના આવાસ તે નિધિમાં જ હોય છે.

ચક્રવર્તી આ નિધિને આધીન બનાવવા ખંડપ્રપાત ગુફામાંથી બહાર નીકળી ગંગાનદીના પશ્ચિમી કિનારે સ્થિત થઈ અટક કરે છે ત્યારે ગંગા સમુદ્ર મિલન સ્થાને રહેલા તે નિધિઓ ચક્રવર્તીને વશ થઈ જાય છે અને જ્યારે ચક્રી ગંગાના પૂર્વી કિનારા દ્વારા પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ કરે છે ત્યારે તે નવનિધિ પાતાલ માર્ગે પ્રયાણ કરીને ગંગાના પૂર્વી વળાંક સમીપે ચક્રવર્તીને મળે છે અને ચક્રવર્તીના પગ નીચે જમીનમાં ચાલતી ચક્રવર્તીની રાજધાની સમીપે આવે છે. તે ચક્રવર્તીની રાજધાનીની બહાર રહે છે; કારણ કે પ્રત્યેક નિધિ ચક્રીના નગર જેવડા હોય છે. નગર બહાર રહેતા આ નિધિઓના મુખ ચક્રવર્તીના લક્ષ્મીગૃહમાં હોય છે. તેના મુખ સુરંગ જેવા હોય છે.

નવનિધિનો આકાર :- નવનિધિ મંજૂષા-પટારાના આકારે હોય છે. તેને આઠ પૈડા હોય છે. તેની અંદર અને બહારની દિવાલો રત્નો, મણિજડિત સુવર્ણમયી હોય છે.

નવ નિધિનું સ્વરૂપ :- નિધિના સ્વરૂપ વિષયક બે પ્રકારના અર્થ ઉપલબ્ધ છે. (૧) નિધિઓ દિવ્ય કલ્પ ગ્રંથ રૂપે છે અને (૨) નિધિઓ તે તે વસ્તુના સંગ્રહ રૂપ છે. તે બંને અર્થ અવિરોધિ અને સ્વીકાર કરવા યોગ્ય છે. બંનેના સુમેળથી નિધિઓનું સર્વાંગીય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સંબંધી સર્વ વિષય ભાવાર્થ-ગાથાર્થમાં સ્પષ્ટ છે.

ચક્રવર્તીની નવનિધિ :-

ક્રમ	નિધિનામ	અધિષ્ઠાયક	નિધિગત વસ્તુ
૧	નેસર્પ નિધિ	નેસર્પ દેવ	ગામ-નગર-ગૃહાદિ સ્થાપના વિધિના ગ્રંથો
૨	પાંડુક નિધિ	પાંડુક દેવ	ધન, ધાન્ય, માન વિધિ તથા તે સર્વની ઉત્પત્તિ વિધિના ગ્રંથો
૩	પિંગળ નિધિ	પિંગળ દેવ	સ્ત્રી, પુરુષ, ગજાશ્વાદિ આભરણ વિધિના ગ્રંથો
૪	મહાપદ્મ નિધિ	મહાપદ્મ દેવ	વસ્ત્ર ઉત્પત્તિ, તેને રંગવા, ધોવાની વિધિના ગ્રંથો
૫	સર્વરત્ન નિધિ	સર્વરત્ન દેવ	ચક્રાદિ ચૌદ રત્ન તથા અન્ય સર્વ રત્ન ઉત્પત્તિ વિધિના ગ્રંથો
૬	કાલ નિધિ	કાલ દેવ	૬૩ શલાકા ચરિત્ર, જ્યોતિષ, શિલ્પાદિ શાસ્ત્ર વિધિના ગ્રંથો
૭	મહાકાલ નિધિ	મહાકાલ દેવ	મણિ, રત્ન, પ્રવાલ, ધાતુ વગેરેની ખાણો તથા તેની પ્રાપ્તિ વિધિના ગ્રંથો
૮	માણવક નિધિ	માણવક દેવ	સર્વ શસ્ત્ર ઉત્પત્તિ, યુદ્ધ નીતિ, બખ્તરાદિ ઉત્પત્તિ વિધિના ગ્રંથો
૯	શંખ નિધિ	શંખ દેવ	ગાયન, નાટ્ય, કાવ્ય, વાજિંત્રાદિ વિધિના ગ્રંથો

પ્રત્યેક નિધિ મંજુષા ૧૨ યોજન લાંબી, ૯ યોજન પહોળી અને ૮ યોજન ઊંચી છે

દક્ષિણાર્ધ ગંગા નિષ્ક્રૂટ વિજય :-

૧૦૫ તદ્દં નં સે ભરહે રાયા ણિહિરયણાણં અટ્ટાહિયાએ મહામહિમાએ ણિવ્વત્તાએ સમાણીએ સુસેણં સેણાવહરયણં સદ્દાવેહ, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી- ગચ્છણ્ણં ભો દેવાણુપ્પિયા ! ગંગામહાણઈએ પુરત્થિમિલ્લિં ણિક્ખુહં દુચ્ચંપિ સગંગાસાગરગિરિમેરાગં સમવિસમ ણિક્ખુહાણિ ય ઓયવેહિ ઓયવેત્તા એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણાહિ ।

તદ્દં નં સે સુસેણે તં ચેવ પુવ્વવણ્ણિયં ભાણિયવ્વં જાવ ઓયવિત્તા તમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણઇ જાવ વિહરઇ ।

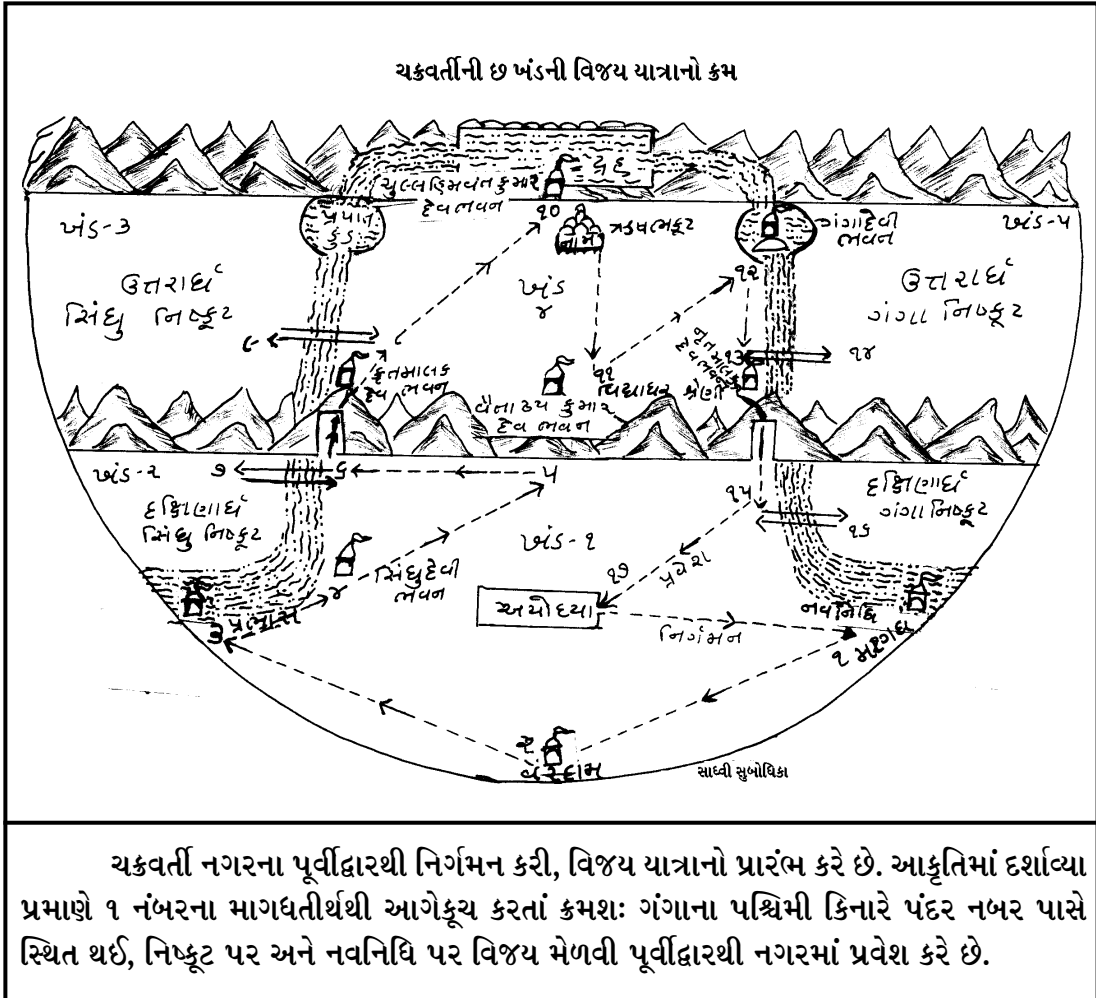
ભાવાર્થ :- નવનિધિનો અષ્ટાક્ષિકા મહોત્સવ પૂર્ણ થતા ભરત રાજા પોતાના સુષેણ સેનાપતિને બોલાવે છે, બોલાવીને કહે છે કે- “હે દેવાનુપ્રિય ! તમે જાઓ, ગંગાનદીનો પૂર્વી નિષ્ક્રૂટ કે જે પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશામાં ગંગા નદીથી, પૂર્વ દિશામાં સમુદ્રથી અને ઉત્તરદિશામાં વૈતાલ્યપર્વતથી પરિવૃત છે. તેના સમવિષમ

સ્થાનો પર વિજય મેળવી મને તેની જાણ કરો.”

સુષેણ સેનાપતિ તે ક્ષેત્રો પર વિજય મેળવે છે, વગેરે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. યાવત્ ભરતરાજાને વિજયના સમાચાર આપે છે. ભરતરાજા સત્કાર કરી તેને વિદાય આપે છે યાવત્ સુષેણ સેનાપતિ પોતાના આવાસ સ્થાને આવીને સુખોપભોગમાં લીન બનીને રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચક્રવર્તીના અંતિમ-છઠ્ઠા ખંડના વિજયનું વર્ણન છે. અહીં ચક્રવર્તીની દિગ્વિજય યાત્રા પૂર્ણ થાય છે. તત્પશ્ચાત્ તેઓ પોતાની રાજધાની તરફ પ્રયાણ કરે છે. ભરત ચક્રવર્તીની દિગ્વિજય યાત્રા ૬૦૦૦૦ વર્ષે પૂર્ણ થઈ હતી.

ચક્રવર્તી દિગ્વિજય-અધિષ્ઠાતાદેવાદિ :-

ક્રમ	સ્થાન	અધિપતિ	વશ કરવા અટ્ટમ તપ	વશ કરવાની વિધિ	ચક્રવર્તીને મળતી વિશિષ્ટ વસ્તુની ભેટ
પ્રથમ ખંડ					
માગધ તીર્થ	દક્ષિણાર્ધ ભરતના પૂર્વી સીમાંતે ગંગા નદી સમુદ્રને મળે ત્યાં	માગધતીર્થ કુમાર દેવ	અટ્ટમ તપ	૧૨ યોજન દૂર તીર ફેંકીને	હાર, મુગટાદિ આભૂષણ તથા વસ્ત્ર
વરદામ તીર્થ	અયોધ્યા નગરીની સીધી રેખાએ દક્ષિણાર્ધ ભરતના દક્ષિણી સીમાંતે	વરદામ તીર્થ કુમાર દેવ	અટ્ટમ તપ	૧૨ યોજન દૂર તીર ફેંકીને	વિષોપહારક ચૂડામણી નામનું શિરોભૂષણ
પ્રભાસ તીર્થ	દક્ષિણાર્ધ ભરતના પશ્ચિમી સીમાંતે સિંધુ નદી સમુદ્રને મળે ત્યાં	પ્રભાસ તીર્થ કુમાર દેવ	અટ્ટમ તપ	૧૨ યોજન દૂર તીર ફેંકીને	મોતીની રાશિ, સુવર્ણ રાશિ.
સિંધુ ભવન	દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં સિંધુના પશ્ચિમી વળાંક પાસે	સિંધુદેવી	અટ્ટમ તપ	સંકલ્પ માત્રથી	બે ભદ્રાસન તથા રત્ન ભરેલા ૧૦૦૮ કળશ
વૈતાલ્ય ગિરિ કુમાર ભવન	વૈતાલ્ય પર્વતના પાંચમા કૂટ ઉપર	વૈતાલ્ય ગિરિ કુમાર દેવ	અટ્ટમ તપ	સંકલ્પ માત્રથી	અભિષેક યોગ્ય રાજ અલંકારો
કૃતમાલક દેવ ભવન	વૈતાલ્ય પર્વતના સાતમા કૂટ ઉપર	કૃતમાલક દેવ	અટ્ટમ તપ	સંકલ્પ માત્રથી	સ્ત્રીરત્ન યોગ્ય તિલકાદિ ૧૪ અલંકારો
ચક્રવર્તી તિમિસ્ર ગુફા પાસે રહે. સેનાપતિ બીજા ખંડ ઉપર વિજય મેળવી પાછા આવે					
બીજો ખંડ					
દક્ષિણાર્ધ સિંધુ નિષ્કૂટ	દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં સિંધુની પશ્ચિમે ખૂણાનો પ્રદેશ	ભિન્ન ભિન્ન સ્વેચ્છ રાજાઓ	—	સેનાપતિ યુદ્ધ કરીને	મૂલ્યવાન વસ્તુઓ

તિમિસ્ર ગુફા દ્વારોદ્ઘાટન	તિમિસ્ર ગુફાનું દક્ષિણ દ્વાર	કૃતમાલ દેવ	સેનાપતિ અટ્ટમ કરે.	દંડ રત્નથી ત્રણ વાર પ્રહાર કરીને દ્વાર ખોલે.	—
ચોથો ખંડ	ઉત્તરાર્ધ ભરતનો મધ્યખંડ	કિરાતો		યુદ્ધ કરીને	બહુમૂલ્ય રત્નો
ચક્રવર્તી ચોથા ખંડમાં તિમિસ્રગુફા પાસે રહે, સેનાપતિ ત્રીજા ખંડ ઉપર વિજય મેળવી પાછા આવે.					
ત્રીજો ખંડ					
ઉત્તરાર્ધ સિંધુ નિષ્કૂટ	ઉત્તરાર્ધ ભરતમાં સિંધુની પશ્ચિમે	ભિન્ન ભિન્ન મ્લેચ્છ રાજાઓ	—	સેનાપતિ યુદ્ધ કરીને	મૂલ્યવાન વસ્તુઓ
યુલ્લહિમવંત કુમાર ભવન	યુલ્લહિમવંત પર્વત ઉપર	યુલ્લહિમવંત કુમારદેવ	અટ્ટમ	૭૨ યોજન દૂર તીર ફેંકીને	શ્રેષ્ઠ ઔષધિ, કલ્પવૃક્ષની માળા, ગોશીર્ષ ચંદનાદિ
વિદ્યાધર શ્રેણી	વૈતાલ્ય પર્વત પર ૧૦ યોજનની ઊંચાઈ પર	રાજાઓ	અટ્ટમ	સંકલ્પ માત્રથી	સ્ત્રીરત્ન, આભૂષણો
ગંગાદેવી ભવન	ઉત્તરાર્ધ ભરત ગંગા પ્રપાત કુંડમાં	ગંગાદેવી	અટ્ટમ	સંકલ્પ માત્રથી	બે સિંહાસન તથા રત્ન ભરેલા ૧૦૦૮ કળશો
નૃતમાલ ભવન	વૈતાલ્ય પર્વતના ત્રીજા કૂટ પર	નૃતમાલ દેવ	અટ્ટમ	સંકલ્પ માત્રથી	આભૂષણોથી પૂરિત ડાબલો
ચક્રવર્તી ચતુર્થ ખંડમાં ખંડપ્રપાતાગુફા પાસે રહે. સેનાપતિ પાંચમા ખંડ પર વિજય મેળવી પાછા આવે.					
પાંચમો ખંડ					
ઉત્તરાર્ધ ગંગાનિષ્કૂટ	ઉત્તરાર્ધ ભરતમાં ગંગાનદીના પૂર્વ ભાગમાં	મ્લેચ્છ રાજાઓ		સેનાપતિ યુદ્ધ કરીને	મૂલ્યવાન વસ્તુઓ
ખંડપ્રપાત ગુફા દ્વારોદ્ઘાટન	ખંડપ્રપાત ગુફાનું દક્ષિણ દ્વાર	નૃતમાલ દેવ	સેનાપતિ અટ્ટમ તપ કરે.	દંડરત્નથી ત્રણ પ્રહાર કરીને	—

નવનિધિ	ગંગાનદી સમુદ્રને મળે ત્યાં ગંગાના દક્ષિણી કિનારે	તે તે નામ—વાળા નવ દેવો	અટ્ટમ	સંકલ્પ માત્રથી	નવનિધિ
ચક્રવર્તી પ્રથમખંડમાં ખંડ પ્રપાતા ગુફા પાસે રહે. સેનાપતિ છટ્ટા ખંડ ઉપર વિજય મેળવી પાછા આવે.					
છટ્ટો ખંડ					
દક્ષિણાર્ધ ગંગાનિષ્ક્રૂટ	દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં ગંગા નદીના પૂર્વભાગમાં	શ્વેચ્છ રાજાઓ		સેનાપતિ યુદ્ધ કરીને	મૂલ્યવાન વસ્તુઓ
વિનીતા નગર પ્રવેશ	દક્ષિણાર્ધ ભરત પ્રથમ ખંડની મધ્યમાં	નગર અધિષ્ઠાયક દેવો	નગરની સુખશાંતિ માટે અટ્ટમ	—	—
ચક્રવર્તી અભિષેક	નગરની બહાર ઈશાન દિશામાં અભિષેક મંડપ	—	અટ્ટમ	—	—

આ રીતે દિગ્વિજય યાત્રા દરમ્યાન ચક્રવર્તી ૩ તીર્થ, ૨ નદીની દેવી, ૨ ગુફાના દેવ, ૨ પર્વતના દેવ, વિદ્યાધર રાજા, નવ નિધિ, વિનીતા પ્રવેશ અને અભિષેક, એમ કુલ ૧૩ અટ્ટમ કરે છે. બે ગુફાના દ્વાર ખોલવા સેનાપતિ બે અટ્ટમ કરે છે. ગુફાવર્તી બે-બે નદી એમ કુલ ૪ શાશ્વત નદીઓ ઉપર સ્થાયી પુલ ચક્રવર્તીના આદેશથી વર્ધકી રત્ન બનાવે છે અને બંને ગુફાને પ્રકાશિત રાખવા ચક્રવર્તી ૪૯-૪૯ મંડળ આલેખે છે. જે ચક્રવર્તીની હયાતી સુધી રહે છે. ૩ તીર્થ અને યુલ્લહિમવંત પર્વત આ ચાર સ્થાન પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા બાણ ફેંકવામાં આવે છે. યુલ્લહિમવંત પર્વત ઉપર ૭૨ યોજન સુધી તીર ફેંકવા ચક્રવર્તી પર્વતની ઊંચાઈ-૧૦૦ યોજન જેટલું ઊંચું વૈક્રિય શરીર બનાવી તીર ફેંકે છે.

દિગ્વિજય સમાપન : નગર પ્રવેશ :-

૧૦૬ તણ્ણં સે દિવ્વે ચક્કરયણે અણ્ણયા કયાઈ આઝઘરસાલાઓ પડિણિક્ખમઈ જાવ દાહિણપચ્ચત્થિમં દિસિં વિણીયં રાયહાણિં અભિમુહે પયાણે યાવિ હોત્થા ।

તણ્ણં સે ભરહે રાયા જાવ પાસઈ પાસિત્તા હટ્ટતુટ્ટુ જાવ કોડુંબિયપુરિસે સહાવેઈ સહાવેત્તા ઇવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! આભિસેક્કં જાવ પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી એક દિવસ તે દિવ્યચક્રરત્ન શસ્ત્રાગારમાંથી બહાર નીકળીને યાવત્ દક્ષિણપશ્ચિમ

દિશામાં વિનીતા રાજધાની તરફ પ્રયાણ કરે છે.

ભરતરાજા ચક્રરત્નને જોઈને હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. યાવત્ પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવીને કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! અભિષિક્ત હસ્તિરત્નને તૈયાર કરો યાવત્ કાર્ય પૂર્ણ થતાં મને સમાચાર આપો.” કૌટુંબિક પુરુષો તે કાર્ય કરી રાજાને સમાચાર આપે છે.

૧૦૭ તદ્દાં પુનઃ સે ભરહે રાયા અજ્જિયરજ્જો ણિજ્જિયસત્તુ ઉપ્પણ્ણસમત્તરયણે ચક્કરયણપ્પહાણે ણવણિહિવર્ઘ્ણ સમિદ્ધકોસે બત્તીસરાયવર-સહસ્સાણુયાયમગ્ગે સટ્ટીએ વરિસસહસ્સેહિં કેવલકપ્પં ભરહં વાસં ઓયવેઙ્ગ, ઓયવેત્તા કોડુંબિયપુરિસે સદ્ધાવેઙ્ગ સદ્ધાવેત્તા એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! આભિસેક્કં હત્થિરયણં હયગયરહ તહેવ જાવ અંજણગિરિકૂડ-સણ્ણિભં ગયવઙ્ગ ણરવર્ઘ્ણ દુરુઢે ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા કે જેણે રાજ્ય અર્જિત કર્યું છે, શત્રુઓને નિર્જિત-પરાસ્ત કર્યા છે, સર્વ રત્નમાં પ્રધાન ચક્રરત્નવાળા, નવનિધિના અધિપતિ, સમૃદ્ધ કોષાગાર સંપત્ત, ૩૨૦૦૦ રાજાઓ જેના અનુગામી છે, તેવા ભરત રાજા ૬૦,૦૦૦ વર્ષે સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્ર પર વિજય મેળવીને સેવક પુરુષોને બોલાવે છે. બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્ર અભિષિક્ત હસ્તિરત્ન તૈયાર કરો” યાવત્ ભરત રાજા અંજનગિરિના શિખર સમાન ઉન્નત ગજરાજ પર આરૂઢ થાય છે.

૧૦૮ તદ્દાં પુનઃ તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો આભિસેક્કં હત્થિરયણં દુરુઢસ્સ સમાણસ્સ ઇમે અદ્ધુદ્ધમંગલગા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા, તં જહા- સોત્થિય જાવ દપ્પણે। તયણંતરં ચ ણં પુણ્ણકલસંભિંગાર દિવ્વા ય છત્તપડાગા જાવ સંપટ્ટિયા। તયણંતરં ચ વેરુલિયભિસંતવિમલદંડં જાવ આહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયં ।

તયણંતરં ચ ણં સત્ત ઈગિંદિયરયણા પુરઓ અહાણુપુવીએ સંપટ્ટિયાયા, તં જહા- ચક્કરયણે છત્તરયણે ચમ્મરયણે દંડરયણે અસિરયણે મણિરયણે કાગણિરયણે। તયણંતરં ચ ણં ણવ મહાણિહિઓ પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા, તંજહા- ણેસપ્પે પંડુયએ જાવ સંખે ।

તયણંતરં ચ ણં સોલસ દેવસહસ્સા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા । તયણંતરં ચ ણં બત્તીસં રાયવરસહસ્સા અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા । તયણંતરં ચ ણં સેણાવઙ્ગરયણે પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિએ । એવં ગાહાવઙ્ગરયણે, વહ્હુઙ્ગરયણે, પુરોહિયરયણે । તયણંતરં ચ ણં ઇત્થિરયણે પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

તયણંતરં ચ ણં બત્તીસં ઉકલ્લાણિયા સહસ્સા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા।

તયણંતરં ચ ણં બત્તીસં જણવયકલ્લાણિયા સહસ્સા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।
તયણંતરં ચ ણં બત્તીસં બત્તીસઇબદ્ધા ણાહગસહસ્સા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા,
તયણંતરં ચ ણં તિણ્ણિ સટ્ઠા સૂવસયા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

તયણંતરં ચ ણં અટ્ટારસ સેણિપ્પસેણીઓ પુરઓ સંપટ્ટિયા । તયણંતરં ચ ણં
ચરરાસીઈ આસસયસહસ્સા પુરઓ સંપટ્ટિયા । તયણંતરં ચ ણં ચરરાસીઈ હત્થિસય-
સહસ્સા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા । તયણંતરં ચ ણં છણ્ણઝઈ મણુસ્સકોડીઓ પુરઓ
અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા । તયણંતરં ચ ણં બહહે રાઈસર તલવર જાવ સત્થવાહપ્પભિઙ્ગો
પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

તયણંતરં ચ ણં બહવે અસિગ્ગાહા, લટ્ટિગ્ગાહા, કુંતગ્ગાહા, ચાવગ્ગાહા, ચામરગ્ગાહા,
પાસગ્ગાહા, ફલગ્ગાહા, પસુગ્ગાહા, પોત્થયગ્ગાહા, વીણગ્ગાહા, કુવિયગ્ગાહા હડપ્ફગ્ગાહા
દીવિયગ્ગાહા સઈહિં સઈહિં રૂવેહિં, એવં વેસેહિં ચિંધેહિં ણિઓઈહિં સઈહિં સઈહિં
વત્થેહિં પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

તયણંતરં ચ ણં બહવે દંડિણો મુંડિણો સિહંડિણો જડિણો પિચ્છિણો હાસકારગા
ખેહ્હુકારગા દવકારગા ચાહ્હુકારગા કંદપ્પિયા કુક્કુઙ્ગા મોહરિયા ગાયંતા ય વાયંતા ય
ણચ્ચંતા ય હસંતા ય રમંતા ય કીલંતા ય સાસેંતા ય સાવેંતા ય જાવેંતા ય રાવેંતા ય
સોભેંતા ય સોભાવેંતા ય આલોયંતા જયજયસહં ચ પઝંજમાણા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ
સંપટ્ટિયા ।

એવં ડવવાઙ્ગમેણં જાવ તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો પુરઓ આસા આસધરા ડભઓ
પાસિં ણાગા ણાગધરા પિટ્ટઓ રહા રહસંગેલ્લી અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા હસ્તિ રત્ન ઉપર આરૂઢ થાય છે ત્યારે તેમની આગળ સહુથી પહેલા આઠ-આઠની
સંખ્યામાં મંગલ પ્રતીકો, પ્રસ્થાપિત થાય છે અર્થાત્ તેને લઈને રાજપુરુષો ચાલે છે. તે આઠ મંગલ આ
પ્રમાણે છે— સ્વસ્તિક યાવત્ દર્પણ. તેની પાછળ જળથી પરિપૂર્ણ કળશ, ઝારીઓ, દિવ્ય છત્ર, પતાકા
વગેરે લઈને રાજપુરુષો ચાલે છે. તેની પાછળ વૈદૂર્ય(નીલમથી) નિર્મિત, દેદીપ્યમાન દંડયુક્ત છત્ર ચાલે છે.

તેની પાછળ ચક્રરત્ન, છત્રરત્ન, ચર્મરત્ન, દંડરત્ન, અસિરત્ન, મણિરત્ન, કાકણિરત્ન, આ સાત
એકેન્દ્રિયરત્ન યથાક્રમથી ચાલે છે. તેની પાછળ અનુક્રમે નૈસર્પ, પાંડુક યાવત્ શંખ, આ નવનિધિઓ
ભૂમિગત રહીને ચાલે છે.

તેની પાછળ સોળ હજાર દેવો અને તેની પાછળ બત્રીસ હજાર રાજાઓ ચાલે છે. તેની પાછળ

સેનાપતિરત્ન, ગાથાપતિ રત્ન, વર્ધકીરત્ન અને પુરોહિત રત્ન ચાલે છે. તેની પાછળ સ્ત્રી રત્ન(પરમ સુંદરી સુભદ્રા) ચાલે છે.

તેની પાછળ બત્રીસ હજાર ઋતુ કલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ (જેનો સ્પર્શ ઋતુથી પ્રતિકૂળ રહે છે અર્થાત્ શીતકાળમાં ગરમ અને ગ્રીષ્મકાળમાં શીતલ રહે છે, તેવી રાજકુલોત્પન્ન કન્યાઓ) ચાલે છે. તેની પાછળ બત્રીસ હજાર જનપદ કલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ(દેશના અગ્રગણ્ય પુરુષોની કન્યાઓ) યથાક્રમે ચાલે છે. તેની પાછળ બત્રીસ બત્રીસ પાત્રોથી આબદ્ધ બત્રીસ હજાર નાટક મંડળીઓ ચાલે છે. તેની પાછળ ત્રણસો સાઠ સૂપકાર(રસોઈયા) ચાલે છે.

તેની પાછળ અઢાર શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિના લોકો ચાલે છે. તેની પાછળ ક્રમશઃ ચોર્યાસી લાખ ઘોડાઓ ચાલે છે. તેની પાછળ ચોર્યાસી લાખ હાથીઓ ચાલે છે. તેની પાછળ છત્રુ કરોડ પદાતીઓ(પદયાત્રી) ચાલે છે. તેની પાછળ અનેક રાજા, તલવર-રાજ સન્માનિત વિશિષ્ટ નાગરિકો યાવત્ સાર્થવાહો આદિ યથાક્રમે ચાલે છે.

તેની પાછળ તલવારધારી, લાઠીધારી, ભાલાધારી, ધનુર્ધારી, ચામરધારી, ઉદ્ધત ઘોડા અને બળદોને વશમાં રાખવા માટે ચાબુક આદિ લઈને ચાલતા પાશધારી; લાકડાનું પાટિયું લીધેલા ફલકધારી, કુહાડા લીધેલા પરશુધારી, પુસ્તકધારી, વીણા ગ્રહણ કરનારા વીણા ધારી, કરિયાણાના ડબ્બાઓ ધારણ કરનારા કુપ્યગ્રાહી, મશાલચી, દીવાઓ લઈને ચાલનારા દીપકધારી, પોતપોતાના કાર્યને અનુરૂપ આકાર, વસ્ત્રાલંકાર, ચિહ્ન અને આભરણથી યુક્ત થઈને તે કાર્યને યોગ્ય વસ્ત્રો ધારણ કરીને અનુક્રમે ચાલે છે.

તેની પાછળ ઘણા દંડ ધારણ કરનારા, મસ્તક મુંડેલા; શિખાધારી; જટાધારી; મયૂરપિચ્છને ધારણ કરનારા, હસાવનારા, દ્યુત વિશેષમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા; ક્રીડા, ખેલ, તમાશા કરનારા; ખુશામતિયા-હાજી હા કરનારા; કામુક અથવા શૃંગારિક ચેષ્ટા કરનારા, ભાંડ આદિ કાચિક કુચેષ્ટા કરનારા વાચાળ લોકો ગાતા, ખેલ કરતા(તાળીઓ વગાડતા), નાચતા, હસતા, પાસા આદિ દ્વારા રમતા, પ્રમોદકારી ક્રીડા કરતા, બીજાને ગીત વગેરે શીખવાડતાં, સંભળાવતાં, કલ્યાણકારી વાક્ય બોલતાં, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અવાજ કરતાં, મનોહર વેશ આદિથી શોભતાં અને બીજાને શોભાવતા, પ્રસન્ન કરતા, ભરતરાજાને જોતા, તેનો જયનાદ કરતા લોકો યથાક્રમે ચાલે છે.

આ પ્રસંગ વિસ્તારથી ઔપપાતિકસૂત્ર પ્રમાણે, કોણિક રાજાના વર્ણન અનુસાર સંગ્રાહ્ય છે. યાવત્ ભરતરાજાની આગળ મોટા કદાવર ઘોડા, ઘોડેસવારો, તેની બંને બાજુ હાથી, હાથી પર સવાર થયેલા પુરુષો અને તેની પાછળ રથોનો સમૂહ યથાક્રમથી ચાલે છે.

૧૦૯ તए णं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थय-सुकय-रइय-वच्छे जाव अमरवइ-सण्णिभाए इड्डीए पहियकिती चक्करयण-देसियमग्गे अणेगरायवर-सहस्साणुयायमग्गे जाव समुद्धरव-भूयंपिव करेमाणे-करेमाणे सव्विड्डीए सव्वजुईए जाव णिग्घोस-णाइयरवेणं जाव जोयणंतरियाहिं वसहीहिं वसमाणे-वसमाणे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव

ઉવાગચ્છઈ, ઉવાગચ્છિત્તા વિળીયાઈ રાયહાળીઈ અદૂરસામંતે દુવાલસજોયળાયામં
ળવજોયળ-વિત્થિળ્ળં વરળગરસરિચ્છં વિજય-ચંધાવારળિવેસં કરેઈ, કરેત્તા વઙ્ગઈરયળં
સદ્વાવેઈ સદ્વાવેત્તા જાવ વિળીયાઈ રાયહાળીઈ અટ્ટમભત્તં પગિળ્ળહઈ, પગિળ્ળિત્તા
અટ્ટમભત્તં પડિજાગરમાળે-પડિજાગરમાળે વિહરઈ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે નરેન્દ્ર, ભરતક્ષેત્રના અધિપતિ કે જેનું વક્ષસ્થળ હારોથી વ્યાપ્ત, સુશોભિત અને પ્રીતિકર છે યાવત્ અમરપતિ-દેવરાજ ઈન્દ્ર જેવી જેની સમૃદ્ધિ છે, પ્રસિદ્ધ કીર્તિ છે, ચક્ર નિર્દેશિત માર્ગ પર ચાલતા અનેક હજારો રાજાઓ દ્વારા જેનું અનુસરણ થઈ રહ્યું છે, તેવા ભરત રાજા સમુદ્રના ઘૂઘવાટાની જેમ નાદ કરતાં, સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ અને ઘુતિથી સહિત યાવત્ ભેરી વગેરે વાજિંત્રોના ધ્વનિ સાથે દિવ્ય ચક્રરત્નની પાછળ ચાલતાં ચાલતાં, એક-એક યોજના અંતરે પડાવ કરતાં-કરતાં, વિનીતા રાજધાની સમીપે આવે છે. રાજધાનીથી ન અતિ દૂર ન અતિ નજીક બાર યોજના લાંબો, નવ યોજના પહોળો ઉત્તમનગર જેવો સૈન્યનો પડાવ નાંખીને પોતાના વર્ધકી રત્નને બોલાવે છે.

આ સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ વિનીતા રાજધાનીને ઉદ્દેશીને ભરત રાજા અટ્ટમતપ કરે છે યાવત્ અટ્ટમની તપશ્ચર્યામાં જાગૃતિપૂર્વક લીન બનીને રહે છે.

૧૧૦ તઈ ણં સે ભરહે રાયા અટ્ટમભત્તંસિ પરિળમળંસિ પોસહસાલાઓ પડિળિક્ખમઈ,
પડિળિક્ખમિત્તા કોહુંબિયપુરિસે સદ્વાવેઈ, સદ્વાવેત્તા તહેવ જાવ અંજળગિરિ-કૂહ-
સળ્ળિળ્ળં ગયવઈ ણરવઈ દુરુઢે ।

તં ચેવ સવ્વં જહા હેટ્ટા ણવરિં ણવ મહાળિહિઓ ચત્તારિ સેળાઓ ણ
પવિસંતિ સેસો સો ચેવ ગમો જાવ ણિગ્ગોસળાઈઈળં વિળીયાઈ રાયહાળીઈ મજ્ઙંમજ્ઙેળં
જેળેવ સઈ ગિહે જેળેવ ભવળવરવડિંસળપડિદુવારે તેળેવ પહારેત્થ ગમળાઈ ।

ભાવાર્થ :- અટ્ટમ તપ પૂર્ણ થતાં ભરતરાજા પૌષ્ઠશાળામાંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને સેવક પુરુષોને બોલાવે છે યાવત્ ભરતરાજા અંજનગિરિના શિખર જેવા ઊંચા ગજપતિ ઉપર આરૂઢ થાય છે.

નગર પ્રવેશ સંબંધી તે સર્વ વર્ણન પૂર્વ સૂત્ર વર્ણિત ક્રમિક ઋદ્ધિની સમાન જાણવું, તેમાં વિશેષતા એ છે કે નવ મહાનિધિઓ અને ચાર સેનાઓ રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરતી નથી યાવત્ ભરતરાજા વાજિંત્રની ધ્વનિ સાથે વિનીતા રાજધાનીની મધ્યમાં થઈને પોતાના રાજભવનના તથા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રાસાદ-મહેલના પ્રવેશ દ્વારની દિશાભિમુખ પ્રયાણ શરૂ કરે છે.

૧૧૧ તઈ ણં તસ્સ ભરહસ્સ રળ્ળો વિળીયં રાયહાળિં મજ્ઙંમજ્ઙેળં અળુપવિસમાળસ્સ
અપ્પેગઈયા દેવા વિળીયં રાયહાળિં સબ્ધિંતરબાહિરિયં આસિય- સમ્મજ્જિય-ઓવલિત્તં
કરેંતિ, અપ્પેગઈયા મંચાઈ-મંચ-કલિયં કરેંતિ, ઈવં સેસેસુવિ પઈસુ,

અપ્પેગૈયા-નાનાવિહ-રાગ-વસણ-ઉસ્સિય- ધય- પડાગા- મંડિયભૂમિયં કરેતિ, અપ્પેગૈયા લાઝલ્લોઝય-મહિયં કરેતિ, અપ્પેગૈયા ગંધવટ્ટિભૂયં કરેતિ । અપ્પેગૈયા હિરણ્ણવાસં વાસિંતિ, અપ્પેગૈયા સુવણ્ણ- રયણ-વઙ્ગ- આભરણવાસં વાસેતિ ।

ભાવાર્થ :- તે ભરત રાજા જ્યારે વિનીતા નગરીના મધ્ય માર્ગથી નગરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે કેટલાક દેવો નગરીની અંદર બહાર પાણી છાંટી, નગરને સ્વચ્છ કરી, લીંપે છે; કેટલાક દેવો સીડીઓવાળા પ્રેક્ષાગૃહ બનાવે છે; તે જ પ્રમાણે બીજા સર્વ પદો પૂર્વવત્ જાણવા **યાવત્** કેટલાક નગરીને વિવિધ રંગીન વસ્ત્રોથી નિર્મિત ઊંચી-ઊંચી ધ્વજા-પતાકાઓથી વિભૂષિત ભૂમિવાળી બનાવે છે; કેટલાક મંડપ બનાવે છે; ચંદ્રવો તાણી ભૂમિને સુસજ્જિત કરે છે; કેટલાક ભૂમિને સુગંધિત બનાવે છે; કેટલાક તે સમયે ચાંદીની વર્ષા કરે છે; કેટલાક દેવો સુવર્ણ, રત્ન, હીરા અને આભૂષણોની વર્ષા કરે છે.

૧૧૨ તए णं तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणिं मज्झंमज्झेणं अणुपविसमाणस्स सिंघाडग जाव महापहेसु बहवे अत्थत्थिया कामत्थिया भोगत्थिया लाभत्थिया इड्ढिस्सिया किब्बिसिया कारोडिया कारवाहिया संखिया चक्किया णंगलिया मुहमंगलिया पूसमाणया वद्धमाणया लंखमंखमाइया; ताहिं ओरालाहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं सिवाहिं धण्णाहिं मंगल्लाहिं सस्सिरीयाहिं हियय-गमणिज्जाहिं हियय-पल्हायणिज्जाहिं वग्गूहिं अणवरयं अभिणंदंता य अभिथुणंता य एवं वयासी-

જય જય ણંદા ! જય જય ભદ્દા ! ભદ્દં તે અજિયં જિણાહિ, જિયં પાલયાહિ, જિયમજ્ઞે વસાહિ, ઇંદો વિવ દેવાણં, ચંદો વિવ તારાણં, ચમરો વિવ અસુરાણં, ધરણો વિવ ણાગાણં, બહૂં પુવ્વસયસહસ્સાઈં, બહૂંઓ પુવ્વકોડીઓ બહૂંઓ પુવ્વકોડાકોડીઓ વિણીયાए રાયહાણીए ચુલ્લહિમવંત-ગિરિ-સાગર-મેરાગસ્સ ય કેવલકપ્પસ્સ ભરહસ્સ વાસસ્સ ગામાગર-ણગર-ખેડ-કબ્બડ-મડંબ- દોણમુહ-પટ્ટના-સમ-સણિવેસેસુ સમ્મં પયા-પાલણો-વજ્જિય-લદ્ધજસે મહયા હયણટ્ટ જાવ વિહરાહિ ત્તિ કટ્ટુ જયજયસદ્દં પઝંજંતિ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા જ્યારે વિનીતા રાજધાનીના મધ્ય માર્ગથી પ્રવેશ કરે છે ત્યારે નગરીના ત્રણ રસ્તા ભેગા થાય તેમાં **યાવત્** મહાપંથોમાં અનેક ધનાર્થી, કામાર્થી, ભોગાર્થી, લાભાર્થી, ગોધન આદિ ઋદ્ધિના અભિલાષી, ભાંડ આદિ, પાનવાહક, કરવાહક, શંખ વગાડનારા, ચક્રધારી, હળધારી, મંગલમય શુભ વચન બોલનારા ચારણાદિ, સ્તુતિ ગાયકો, બીજાના ખંભા પર બેઠેલા પુરુષ, વાંસના અગ્રભાગ પર ખેલ દેખાડનારા નટ, ચિત્રપટ બતાવીને આજીવિકા ચલાવનારા; ઉત્તમ, ઈષ્ટ, કમનીય, પ્રિય, મનોજ,

મનોહર કલ્યાણકારી, પ્રશંસાયુક્ત, મંગલ, લાલિત્ય, ઔદાર્ય આદિ ગુણોથી યુક્ત, હૃદયગમનીય, હૃદયને આહ્વાદિત કરનારી વાણીથી અને માંગલિક શબ્દોથી રાજાને સતત અભિવંદન કરતાં, સ્તુતિ કરતાં આ પ્રમાણે બોલે છે—

“જનજનને આનંદ આપનારા રાજન્ ! આપનો જય હો, આપનો વિજય હો, જનજનને માટે કલ્યાણ સ્વરૂપ રાજન્ ! આપ સદા વિજયી હો, આપનું કલ્યાણ હો. જેના પર વિજય ન મેળવ્યો હોય તેના પર આપ વિજય પ્રાપ્ત કરો, જેને જીતી લીધા છે તેનું પાલન કરો, જીતેલાઓને સાથે રાખો. દેવોમાં ઈંદ્રની જેમ, તારાઓમાં ચંદ્રની જેમ, અસુરોમાં ચમરેન્દ્રની જેમ અને નાગોમાં ધરણેન્દ્રની જેમ લાખો પૂર્વ, કરોડોપૂર્વ, કોટાકોટી પૂર્વ સુધી વિનીતા રાજધાની અને ઉત્તરદિશામાં યુલ્લહિમવંત(લઘુહિમવંત) પર્વત અને બીજી ત્રણ દિશાઓમાં સમુદ્રોની સીમાવાળા સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રનાં ગામ, ખાણ, નગર, ખેટ, કર્ખટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પત્તન, આશ્રમ, આવાસ, સન્નિવેશ, આ ક્ષેત્રોમાં વસનારા પ્રજાજનોનું સારી રીતે પાલન કરીને યશ ઉપાર્જન કરી યાવત્ તેમનું આધિપત્ય કરતા વિચરો.” આ પ્રમાણે કહી જય-જય શબ્દથી રાજાનો જયઘોષ કરે છે.

૧૧૩ ત્વં પં સે ભરહે રાયા ણયણમાલાસહસ્સેહિં પિચ્છિજ્જમાણે- પિચ્છિજ્જમાણે વયણમાલા-સહસ્સેહિં અભિથુવ્વમાણે-અભિથુવ્વમાણે હિયય- માલાસહસ્સેહિં ઉણ્ણંદિજ્જ-માણે-ઉણ્ણંદિજ્જમાણે મણોરહ- માલાસહસ્સેહિં વિચ્છિપ્પમાણે-વિચ્છિપ્પમાણે કંતિરૂવ-સોહગ્ગુણેહિં પિચ્છિજ્જમાણે- પિચ્છિજ્જમાણે અંગુલિમાલાસહસ્સેહિં દાઙ્ગમાણે- દાઙ્ગમાણે દાહિણહત્થેણં બહૂણં ણરણારીસહસ્સાહિં અંજલિમાલાસહસ્સાહિં પડિચ્છેમાણે પડિચ્છેમાણે ભવણપંતીસહસ્સાહિં સમઙ્ગમાણે-સમઙ્ગમાણે તંતી-તલ-તુડિય-ગીય- વાઙ્ગ-રવેણં મધુરેણં મણહરેણં મંજુમંજુણા ઘોસેણં અપડિબુજ્જમાણે- અપડિબુજ્જમાણે જેણેવ સ્સે ગિહે જેણેવ સ્સે ભવણવરવડિંસયદુવારે તેણેવ ઉવાગચ્છઙ્ગ, ઉવાગચ્છઙ્ગ આભિસેવ્કં હત્થિરયણં ઠવેઙ્ગ, ઠવેત્તા આભિસેવ્કાઓ હત્થિયણાઓ પચ્ચોરુહઙ્ગ,

પચ્ચોરુહિત્તા સોલસ દેવસહસ્સે સવ્કારેઙ્ગ સમ્માણેઙ્ગ, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા, બત્તીસં રાયસહસ્સે સવ્કારેઙ્ગ સમ્માણેઙ્ગ, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા, સેણાવઙ્ગરયણં સવ્કારેઙ્ગ સમ્માણેઙ્ગ, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા એવં ગાહાવઙ્ગરયણં વહ્હુઙ્ગરયણં પુરોહિયરયણં સવ્કારેઙ્ગ સમ્માણેઙ્ગ, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા તિણ્ણિ સટ્ઠે સૂયસે સવ્કારેઙ્ગ સમ્માણેઙ્ગ, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા, અટ્ટારસ સેણિપ્પસેણીઓ સવ્કારેઙ્ગ સમ્માણેઙ્ગ, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા, અણ્ણેવિ બહવે રાઈસર જાવ સત્થવાહપ્પભિઙ્ગો સવ્કારેઙ્ગ સમ્માણેઙ્ગ, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા પડિવિસજ્જેઙ્ગ, ઇત્થીરયણેણં, બત્તીસાએ ઉકલ્લાણિયાસહસ્સેહિં, બત્તીસાએ જણવયકલ્લાણિયા-સહસ્સેહિં, બત્તીસાએ બત્તીસઙ્ગબ્ધેહિં ણાડયસહસ્સેહિં સઙ્ગિં સંપરિવુદ્ધે

ભવળવર-વડિસગં અરૂં જહા કુબેરો વ્વ દેવરાયા કૈલાસસિહરસિંગભૂયાં

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરત રાજા હજારો નયન પંકિતઓથી જોવાતાં; હજારો વચન પંકિતથી સ્તુતિ કરાતાં; હજારો હૃદય પંકિતમાં સ્થાન મેળવતાં; હજારો મનોરથ પંકિત પૂર્ણ કરતાં; કાંતિ, રૂપ અને સૌભાગ્ય ગુણોના કારણે આશ્ચર્ય દષ્ટિથી જોવાતા; હજારો અંગુલી પંકિતથી નિર્દિષ્ટ; જમણી બાજુથી ઘણા હજારો નર-નારીની હજારો અંજલી પંકિતને સ્વીકારતા; હજારો ભવન પંકિતઓને પસાર કરતા; ગીત, તંત્રી, તાલ, ત્રુટિત વગેરે વાજિંત્રો સહિતના ગીતોના મધુર, મનોહર, મંજૂલ સ્વરોને સાંભળતા-સાંભળતા પોતાના રાજ ભવન અને તેના સર્વોત્તમ પ્રવેશ દ્વાર સમીપે પહોંચે છે. દ્વાર સમીપે આવીને હસ્તિરત્નને ઊભો રાખી, તેના ઉપરથી નીચે ઉતરે છે,

હાથી ઉપરથી નીચે ઉતરીને ભરત રાજા સહુ પ્રથમ ૧૬,૦૦૦ દેવોનું સત્કારપૂર્વક સન્માન કરે છે. તત્પશ્ચાત્ ૩૨,૦૦૦ રાજાઓનું સત્કાર પૂર્વક સન્માન કરે છે. તત્પશ્ચાત્ અનુક્રમે સેનાપતિરત્ન, ગાથાપતિરત્ન, વર્ધકીરત્ન અને પુરોહિતરત્ન આ ચારે ય પંચેન્દ્રિય રત્નોનું સત્કાર પૂર્વક સન્માન કરે છે.

તત્પશ્ચાત્ અનુક્રમે ૩૬૦ રસોઈયા અને ૧૮ શ્રેણી-પ્રશ્રેણીના મહાજનોનું સત્કારપૂર્વક સન્માન કરે છે. તત્પશ્ચાત્ અન્ય ઘણા રાજાઓ, ઐશ્વર્યશાળી પુરુષો યાવત્ સાર્થવાહ આદિનું સત્કારપૂર્વક સન્માન કરે છે અને તે સર્વને વિદાય આપે છે. દેવો આદિને વિદાય કરીને, સુભદ્રા સ્ત્રીરત્ન, ૩૨,૦૦૦ ઋતુકલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ અને ૩૨,૦૦૦ જનપદકલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ સાથે; ૩૨-૩૨ પાત્રોથી આબદ્ધ ૩૨,૦૦૦ નાટક મંડળીથી વીંટાળાયેલા; કૈલાશ પર્વતના શિખર જેવા ભરત રાજા પોતાના સર્વોત્તમ પ્રાસાદમાં દેવરાજ કુબેરની જેમ પ્રવેશ કરે છે.

૧૧૪ તણ સે ભરહે રાયા મિત્ત ણાઙ ણિયગ સયણ સંબંધિ પરિયણં પચ્ચુવેક્કહ, પુચ્ચવેક્કિત્તા જેણેવ મજ્જણઘરે તેણેવ ડવાગચ્છહ, ડવાગચ્છિત્તા જાવ મજ્જણઘરાઓ પડિણિક્કમહ, પડિણિક્કમિત્તા જેણેવ ભોયણમંડવે તેણેવ ડવાગચ્છહ, ડવાગચ્છિત્તા ભોયણમંડવંસિ સુહાસણવરગણ અટ્ટમભત્તં પારેહ, પારેત્તા ડપ્પિં પાસાયવરગણ ફુટ્ટમાણેહિં મુઙ્ગમત્થણેહિં બત્તીસહ્બદ્ધેહિં ણાહણેહિં વરતરુણીસંપડત્તેહિં ડવલાલિજ્જમાણે-ડવલાલિજ્જમાણે ડવણચ્ચિજ્જમાણે- ડવણચ્ચિજ્જમાણે ડવગિજ્જમાણે-ડવગિજ્જમાણે મહયા-હય-ણટ્ટ જાવ ભુંજમાણે વિહરહ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી રાજા પોતાના મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, માતા, પિતા, ભાઈ, બહેનાદિ પરિવારજનો શ્વસુર, સાળા આદિ સ્વજનો, સંબંધીઓ, આસપાસના પાડોશી વગેરેને કુશળ-સમાચાર પૂછે છે. ત્યારપછી સ્નાનગૃહમાં જાય છે. સ્નાન આદિ કરીને સ્નાનઘરમાંથી બહાર નીકળીને ભોજન મંડપમાં આવે છે. ભોજન મંડપમાં આવીને સુખાસન ઉપર બેસીને અટ્ટમ તપનું પારણું કરે છે. પારણું કરીને પોતાના મહેલમાં જાય છે. મૃદંગોનો અવિરલ ધ્વનિ થઈ રહ્યો છે, તેવા ૩૨ પ્રકારના નાટકોથી આનંદ

પામતા, શ્રેષ્ઠ તરુણ રાણીઓ સાથે વાજિંત્રો સાંભળતા, નૃત્યોનું અવલોકન કરતાં, ગીતો સાંભળતા યાવત્ વિપુલ સુખો ભોગવતાં રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચક્રવર્તીના દિગ્વિજય-છ ખંડ પરના વિજય મેળવી લીધા પછી, ગંગાનદીના પશ્ચિમી કિનારેથી અયોધ્યા નગરી તરફનું પ્રયાણ અને નગર પ્રવેશનું સુસ્પષ્ટ, વિસ્તૃત વર્ણન છે. તદ્ગત કેટલાક વિશિષ્ટ શબ્દોના અર્થ આ પ્રમાણે છે—

ઉત્કલ્લાણિયા :- ઋતુકલ્યાણિકા. ચક્રવર્તી ૩૨,૦૦૦ રાજાઓના વિજેતા બને છે. તે રાજાઓ પોતાની કન્યાઓ ચક્રવર્તીને ભેટરૂપે અર્પણ કરે છે અને ચક્રવર્તી તેમની સાથે લગ્ન કરે છે. તે કન્યાઓ ઋતુ કલ્યાણિકા હોય છે અર્થાત્ તેઓનો સ્પર્શ ઋતુને અનુકૂળ હોય છે. ઠંડીમાં તેનો સ્પર્શ ઉષ્ણ અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં તેનો સ્પર્શ ઠંડો હોય છે.

જનવયકલ્લાણિયા :- જનપદકલ્યાણિકા. ચક્રવર્તી ૩૨,૦૦૦ દેશ જીતે છે. તે દેશોના અગ્રણીજન, પણ પોતાની એક એક કન્યા રાજાને ભેટ ધરે છે અને ચક્રવર્તી તે ૩૨,૦૦૦ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરે છે. તે કન્યાઓ જનપદ કલ્યાણિકા કહેવાય છે.

બત્તીસઙ્બદ્ધા ણાડગ :- ૩૨,૦૦૦ રાજાઓ જ્યારે પોતાની કન્યાના ચક્રવર્તી સાથે લગ્ન કરાવે છે ત્યારે પાણિગ્રહણ મહોત્સવમાં કર મોચનના સમયે પોતાની કન્યા સાથે એક-એક નાટક મંડળી પણ ભેટરૂપે આપે છે. તે પ્રત્યેક નાટક મંડળીમાં ૩૨-૩૨ પાત્રો હોય છે. તે નાટક મંડળી ચક્રવર્તીની ૩૨,૦૦૦ રાણીઓ સાથે મહેલમાં જ રહે છે.

વિળીયાણ રાયહાણીણ અટ્ટમભત્તં પગિણહૃ :- દિગ્વિજય કરીને વિનીતા નગરીમાં પાછા ફરી રહેલા ચક્રવર્તી વિનીતા નગરીના અધિષ્ઠાયક દેવોને અનુલક્ષી અટ્ટમ પૌષ્ઠ કરે છે. દિગ્વિજય દરમ્યાન માગધાદિ તીર્થ, પર્વત, નદી આદિના અધિષ્ઠાયક દેવો, વિદ્યાધરાદિ નરપતિઓ પર અધિકાર મેળવવા અટ્ટમ કરે છે. વિનીતા નગરીના દેવો તો પ્રથમથી જ ચક્રવર્તીની આજ્ઞામાં હોય છે પણ આ પ્રવેશ સમયનો અટ્ટમ, નગરમાં ઉપદ્રવ ન થાય, તે અર્થે કરે છે.

નગરજનોની સર્વ પ્રકારની સુખ, શાંતિ અને સમાધિ માટે ચક્રવર્તી અટ્ટમ તપની આરાધના કરે છે. વિજયમાં સહયોગી બનેલા સર્વ દેવો, પંચેન્દ્રિય રત્નો, અનેક દેશોના રાજા, મહારાજાઓ તેમજ સમસ્ત પ્રજાજનોનો ઉચિત સત્કાર કર્યા પછી જ ગૃહપ્રવેશ અને અટ્ટમ તપનું પારણું કરે છે. આ સર્વ પ્રવૃત્તિમાં ચક્રવર્તીની નગરજનો પ્રત્યેની હિતચિંતા, ઉદારતા, જનવત્સલતા જેવા ગુણો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

ચક્રવર્તી રાજાનો અભિષેક :-

૧૧૫ તણ ણં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો અણ્ણયા કયાઈ રજ્જધુરં ચિંતેમાણસ્સ ઇમેયારૂવે

અજ્ઞાતિય જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા - અભિજિણં મણિયગ- બલવીરિય-પુરિસક્કાર- પરકમ્મેણ ચુલ્લહિમવંત-ગિરિસાગરમેરાણ કેવલકપ્પે ભરહે વાસે, તં સેયં ખલુ મે અપ્પાણં મહયા રાયાભિસેણં અભિસિંચાવિત્તેણ ત્તિ કટ્ટુ એવં સંપેહેઇ, સંપેહિત્તા કલ્લં પાઠપ્પભાણે જલંતે જેણેવ મજ્જણઘરે જાવ પડિણિક્ખમઇ, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા સીહાસણવરગણે પુરત્થાભિમુહે ણિસીયઇ, ણિસીઇત્તા સોલહ દેવસહસ્સે, બત્તીસં રાયવરસહસ્સે, સેણાવઇરયણે, ગાહાવઇરયણે, વઙ્ગઇરયણે પુરોહિયરયણે તિણિણ સટ્ટે સૂવસણે, અટ્ટારસ સેણિપ્પસેણીઓ, અણ્ણે ય બહવે રાઈસર, તલવર જાવ સત્થવાહ- પ્પભિઇઓ સદ્દાવેઇ, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી- અભિજિણં મણિયગ- પુરિસક્કાર- બલવીરિય જાવ કેવલકપ્પે ભરહે વાસે, તં તુબ્બે ણં દેવાણુપ્પિયા ! મમં મહયારાયાભિસેયં વિયરહ ।

ભાવાર્થ :- રાજ્યધુરાનું વહન કરતા ભરત રાજાના મનમાં એકદા આ પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કે મેં મારા બળ, વીર્ય, પુરુષાર્થ અને પરાક્રમથી એક તરફ યુલ્લહિમવંત પર્વત અને ત્રણ બાજુ સમુદ્રોથી મર્યાદિત સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રને જીતી લીધું છે. તેથી હવે હું ભવ્ય રાજ્યાભિષેક કરાવું, તે યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને યાવત્ બીજે દિવસે સવારે ભરત રાજા સ્નાનઘરમાં પ્રવેશ કરી, સ્નાન આદિ કરીને, બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળામાં આવીને સિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસીને, સોળ હજાર આભિયોગિક દેવો, બત્રીસ હજાર મુખ્ય રાજાઓ, સેનાપતિરત્ન, ગાથાપતિ રત્ન, વર્ધકીરત્ન, પુરોહિત રત્ન, ત્રણસો સાઠ રસોઈયા, અઢાર શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિના લોકો અને બીજા ઘણાં માંડલિક રાજાઓ, ઐશ્વર્યશાળી અને પ્રભાવ- શાળી પુરુષો યાવત્ સાર્થવાહોને બોલાવીને કહે છે કે- “હે દેવાનુપ્રિયો ! મેં મારા બળ, વીર્યથી સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રને જીતી લીધું છે. તેથી હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે મારા રાજ્યાભિષેકના ભવ્ય સમારોહની તૈયારી કરો.”

૧૧૬ તણં મણિયગ- પુરિસક્કાર- બલવીરિય- પુરિસક્કાર- પરકમ્મેણ ચુલ્લહિમવંત- ગિરિસાગરમેરાણ કેવલકપ્પે ભરહે વાસે, તં સેયં ખલુ મે અપ્પાણં મહયા રાયાભિસેણં અભિસિંચાવિત્તેણ ત્તિ કટ્ટુ એવં સંપેહેઇ, સંપેહિત્તા કલ્લં પાઠપ્પભાણે જલંતે જેણેવ મજ્જણઘરે જાવ પડિણિક્ખમઇ, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા સીહાસણવરગણે પુરત્થાભિમુહે ણિસીયઇ, ણિસીઇત્તા સોલહ દેવસહસ્સે, બત્તીસં રાયવરસહસ્સે, સેણાવઇરયણે, ગાહાવઇરયણે, વઙ્ગઇરયણે પુરોહિયરયણે તિણિણ સટ્ટે સૂવસણે, અટ્ટારસ સેણિપ્પસેણીઓ, અણ્ણે ય બહવે રાઈસર, તલવર જાવ સત્થવાહ- પ્પભિઇઓ સદ્દાવેઇ, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી- અભિજિણં મણિયગ- પુરિસક્કાર- બલવીરિય જાવ કેવલકપ્પે ભરહે વાસે, તં તુબ્બે ણં દેવાણુપ્પિયા ! મમં મહયારાયાભિસેયં વિયરહ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા આ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે સોળ હજાર આભિયોગિકદેવો યાવત્ સાર્થવાહ વગેરે ઘણા હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. તેઓ અંજલિ બદ્ધ હાથ મસ્તકે અડાડી ભરતરાજાના આદેશનો વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે.

૧૧૭ તણં મણિયગ- પુરિસક્કાર- બલવીરિય- પુરિસક્કાર- પરકમ્મેણ ચુલ્લહિમવંત- ગિરિસાગરમેરાણ કેવલકપ્પે ભરહે વાસે, તં સેયં ખલુ મે અપ્પાણં મહયા રાયાભિસેણં અભિસિંચાવિત્તેણ ત્તિ કટ્ટુ એવં સંપેહેઇ, સંપેહિત્તા કલ્લં પાઠપ્પભાણે જલંતે જેણેવ મજ્જણઘરે જાવ પડિણિક્ખમઇ, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા સીહાસણવરગણે પુરત્થાભિમુહે ણિસીયઇ, ણિસીઇત્તા સોલહ દેવસહસ્સે, બત્તીસં રાયવરસહસ્સે, સેણાવઇરયણે, ગાહાવઇરયણે, વઙ્ગઇરયણે પુરોહિયરયણે તિણિણ સટ્ટે સૂવસણે, અટ્ટારસ સેણિપ્પસેણીઓ, અણ્ણે ય બહવે રાઈસર, તલવર જાવ સત્થવાહ- પ્પભિઇઓ સદ્દાવેઇ, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી- અભિજિણં મણિયગ- પુરિસક્કાર- બલવીરિય જાવ કેવલકપ્પે ભરહે વાસે, તં તુબ્બે ણં દેવાણુપ્પિયા ! મમં મહયારાયાભિસેયં વિયરહ ।

તદ્દેવેણ સે ભરહે રાયા અદ્દમભત્તંસિ પરિણમમાણંસિ આભિયોગિએ દેવે સદ્દાવેદ્, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી-ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! વિણીયાએ રાયહાણીએ ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીભાએ એગં મહં અભિસેયમંડવં વિઝવ્વેહ વિઝવ્વિત્તા મમ એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણહ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ભરતરાજા પૌષ્ઠશાળામાં આવીને, જાગૃતિ પૂર્વક, અદ્દમની તપસ્યા કરે છે. અદ્દમ તપ પૂર્ણ થતાં તે આભિયોગિક દેવોને બોલાવીને કહે છે કે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! વિનીતા રાજધાનીના ઉત્તરપૂર્વ દિગ્ભાગમાં એક વિશાળ અભિષેક મંડપની વૈકિયલબ્ધિ દ્વારા રચના કરો. એ પ્રમાણે કરીને મને જાણ કરો.”

૧૧૮ તદ્દેવેણ તે આભિયોગા દેવા ભરહેણં રણ્ણા એવં વુત્તા સમાણા હદ્દુતુટ્ઠા જાવ એવ સામિત્તિ આણાએ વિણએણં વયણં પહિસુણંતિ, પહિસુણિત્તા વિણીયાએ રાયહાણીએ ઉત્તરપુરત્થિમં દિસીભાગં અવક્કમંતિ, અવક્કમિત્તા વેઝવ્વિયસમુગ્ઘાએણં સમોહણંતિ, સમોહણિત્તા સંખજ્જાઈં જોયણાઈં દંડં ણિસિરંતિ, તં જહા-વહરાણં જાવ રિટ્ઠાણં અહાબાયરે પુગ્ગલે પરિસાડેંતિ, પરિસાડિત્તા અહાસુહુમે પુગ્ગલે પરિયાદિયંતિ, પરિયાદિત્તા દોચ્ચંપિ વેઝવ્વિય સમુગ્ઘાએણં સમોહણંતિ, સમોહણિત્તા બહુસમરમણિજ્જં ભૂમિભાગં વિઝવ્વંતિ; સે જહાણામએ આલિંગપુક્કચરેદ્ વા જાવ ઉવસોભિએ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા આ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે આભિયોગિક દેવો પોતાના મનમાં હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. “જેવી સ્વામીની આજ્ઞા” આ પ્રમાણે કહીને, તેઓ ભરતરાજાના આદેશનો વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે, સ્વીકાર કરીને વિનીતા રાજધાનીના ઉત્તરપૂર્વ દિગ્ભાગમાં-ઈશાન કોણમાં જઈને વૈકિય સમુદ્ઘાત દ્વારા પોતાના આત્મપ્રદેશોને સંખ્યાત યોજનના દંડરૂપે બહાર કાઢે છે. તેના દ્વારા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વજ્ર રત્ન યાવત્ રિષ્ટ રત્નાદિના સ્થૂલ, અસાર પુદ્ગલોને છોડીને, યથાયોગ્ય સારભૂત સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તેને ગ્રહણ કરીને બીજીવાર વૈકિય સમુદ્ઘાત કરીને મૃદંગના ઉપરી ભાગ જેવા સમતલ, સુંદર ભૂમિભાગની રચના કરે છે.

૧૧૯ તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જ્ઞ દેસભાએ એત્થ ણં મહં એગં અભિસેયમંડવં વિઝવ્વંતિ અણેગચંભસય-સણિણવિટ્ઠં જાવ ગંધવટ્ઠિભૂયં પેચ્છાઘર- મંડવ, વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- તે સમતલ રમણીય ભૂમિભાગની બરાબર વચ્ચેમાં એક વિશાળ અભિષેક મંડપની રચના કરે છે. તે મંડપ સેંકડો થાંભલાઓ ઉપર સ્થિત હોય છે યાવત્ તેને સુગંધની સુગંધિત ગોળી જેવો બનાવે છે વગેરે વર્ણન પ્રેક્ષાગૃહ મંડપ જેવું જ જાણવું.

૧૨૦ તસ્સ ણં અભિસેયમંડવસ્સ બહુમજ્જ્ઞદેસભાએ એત્થ ણં મહં એગં અભિસેય-

પીઠં વિઙ્વંતિ- અચ્છં સળ્હં જાવ પડિરૂવં । તસ્સ ણં અભિસેયપેઢસ્સ તિદિસિં તઓ તિસોવાણપડિરૂવે વિઙ્વંતિ, તેસિ ણં તિસોવાણપડિરૂવગાણં અયમેયારૂવે વણ્ણાવાસે પળ્ણત્તે જાવ તોરણા । તસ્સ ણં અભિસેયપેઢસ્સ બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પળ્ણત્તે । તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથ્થ ણં મહં એગં સીહાસણં વિઙ્વંતિ । તસ્સ ણં સીહાસણસ્સ અયમેયારૂવે વણ્ણાવાસે પળ્ણત્તે જાવ દામવળ્ણગં સમત્તં ત્તિ । તએ ણં તે દેવા અભિસેયમંડવં વિઙ્વંતિ વિઙ્વિત્તા જેણેવ ભરહે રાયા જાવ પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે અભિષેક મંડપની બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ અભિષેકપીઠની રચના કરે છે. તે અભિષેકપીઠ સ્વચ્છ અને મુલાયમ હોય છે.

તે અભિષેકપીઠની ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ ત્રણ સોપાન માર્ગોની રચના કરે છે. તે ત્રિસોપાનનું તોરણ પર્યતનું વર્ણન (વક્ષ-૪, સૂ-૧૭/૧૮ પ્રમાણે) જાણવું.

તે અભિષેકપીઠનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ હોય છે. તે અત્યંત સમતલ અને સુંદર ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં તેઓ એક વિશાળ સિંહાસન બનાવે છે.

સિંહાસનનું વર્ણન વિજયદેવના સિંહાસનની સમાન જાણવું. તે દેવો આ પ્રમાણે અભિષેકમંડપની રચના કરી, ભરતરાજા પાસે આવી, તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ ગયાના સમાચાર આપે છે.

૧૨૧ તએ ણં સે ભરહે રાયા આભિયોગાણં દેવાણં અંતિએ એયમટ્ટં સોચ્ચા ણિસમ્મ હટ્ટુટ્ટુ જાવ પોસહસાલાઓ પડિણિક્ખમઙ્ગ પડિણિક્ખમિત્તા કોઠંબિયપુરિસે સદ્ધવેઙ્ગ સદ્ધવેત્તા એવં વયાસી-ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! આભિસેક્કં હત્થિરયણં પડિકપ્પેહ, પડિકપ્પેત્તા હયગયરહપવર-જોહકલિયં ચાઠરંગિણિં સેણં સળ્ણાહેઙ્ગ સળ્ણાહેત્તા એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણહ; જાવ પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે આભિયોગિક દેવો પાસેથી તે સમાચાર સાંભળી ભરતરાજા હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. **યાવત્** પૌષ્ઠશાળામાંથી બહાર નીકળીને તે, પોતાના સેવક પુરુષોને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! યથાશીઘ્ર હસ્તિરત્નને તૈયાર કરો. હસ્તિરત્નને તૈયાર કરીને ઘોડા, હાથી, રથ અને શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ-સૈનિકો સહિત ચાતુરંગિણી સેનાને તૈયાર કરો. આ પ્રમાણે કરીને મને સમાચાર આપો” સેવક પુરુષો તે પ્રમાણે કાર્ય કરીને રાજાને સમાચાર આપે છે.

૧૨૨ તએ ણં ભરહે રાયા મજ્જણઘરં અણુપવિસઙ્ગ જાવ અંજણગિરિકૂડસણિણંભં ગયવઙ્ગ ણરવઙ્ગ આરુઢે । તએ ણં તસ્સ ભરહસ્સ રળ્ણો આભિસેક્કં હત્થિરયણં

દુરુહસ્સ સમાણસ્સ ઇમે અદ્દુમંગલગા પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા જો ચેવ ગમો વિણીયં પવિસમાણસ્સ સો ચેવ એથ ણિક્ખમમાણસ્સ વિ જાવ વિણીયં રાયહાણિં મજ્ઞમજ્ઞેણં ણિગચ્છઇ, ણિગાચ્છિત્તા જેણેવ વિણીયાએ રાયહાણીએ ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીભાએ જાવ અભિસેયમંડવે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ,

ઉવાગચ્છિત્તા અભિસેયમંડવ દુવારે આભિસેક્કં હત્થિરયણં ઠાવેઇ, ઠાવેત્તા આભિસેક્કાઓ હત્થિરયણાઓ પચ્ચોરુહઇ, પચ્ચરુહિત્તા ઇત્થીરયણેણં બત્તીસાએ ઉડ કલ્લાણિયાસહસ્સેહિં બત્તીસાએ જણવયકલ્લાણિયાસહસ્સેહિં બત્તીસાએ બત્તીસઇબદ્ધેહિં ણાડગસહસ્સેહિં સદ્ધિં સંપરિવુડે અભિસેયમંડવં અણુપવિસઇ, અણુપવિસિત્તા જેણેવ અભિસેયપેઠે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા અભિસેયપેઠં અણુપ્પયાહિણી કરેમાણે-કરેમાણે પુરત્થિમિલ્લેણં તિસોવાણપડિરૂવણં દુરુહઇ દુરુહિત્તા જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા પુરત્થાભિમુહે સણ્ણિસણ્ણે।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી ભરતરાજા સ્નાનગૃહમાં પ્રવેશ કરી, સ્નાનાદિથી નિવૃત્ત થઈને અંજનગિરિના શિખર જેવા ઉન્નત ગજરાજ ઉપર આરૂઠ થાય છે. અભિષિક્ત હસ્તિરત્ન ઉપર આરૂઠ થયેલા રાજાની સહુથી આગળ આઠ મંગલ પ્રતીક ચાલે છે. આ રીતે રાજાનું વિનીતા રાજધાનીમાંથી નીકળવાનું સંપૂર્ણ વર્ણન તેના વિનીતા નગરીના પ્રવેશ વર્ણનની સમાન જાણવું યાવત્ ભરતરાજા વિનીતા રાજધાનીની મધ્યમાંથી નીકળે છે, નીકળીને જ્યાં વિનીતા રાજધાનીના ઉત્તરપૂર્વ દિગ્ભાગમાં અભિષેકમંડપ છે, ત્યાં આવે છે.

અભિષેકમંડપના દરવાજે પર અભિષિક્ત હસ્તિરત્નને ઊભો રાખે છે, ઊભો રાખીને તેઓ હસ્તિરત્ન ઉપરથી નીચે ઉતરે છે, નીચે ઊતરીને સ્ત્રીરત્ન સુભદ્રા, બત્રીસ હજાર ઋતુકલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ, બત્રીસ હજાર જનપદ કલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ, બત્રીસ-બત્રીસ પાત્રોથી આબદ્ધ બત્રીસ હજાર નાટક મંડળીઓ સહિત અભિષેકમંડપમાં પ્રવેશ કરે છે, પ્રવેશ કરીને અભિષેકપીઠ પાસે આવીને, અભિષેક-પીઠની ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી, પૂર્વ તરફ સ્થિત ત્રણ સીડીઓ(પગથિયા) ચડીને સિંહાસન સમીપે આવે છે, ત્યાં આવીને પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન ઉપર બેસે છે.

૧૨૩ તએ ણં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો બત્તીસં રાયસહસ્સા જેણેવ અભિસેયમંડવે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ ઉવાગચ્છિત્તા અભિસેયમંડવં અણુપવિસંતિ અણુપવિસિત્તા અભિસેય-પેઠં અણુપ્પયાહિણી-કરેમાણા-અણુપ્પયાહિણી-કરેમાણા ઉત્તરિલ્લં તિસોવાણપડિરૂવ-ણં જેણેવ ભરહે રાયા તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા કરયલ જાવ અંજલિં કટ્ટુ ભરહં રાયાણં જણં વિજણં વદ્ધાવેતિ, વદ્ધાવિત્તા ભરહસ્સ રણ્ણો ણચ્ચાસણ્ણે

णाइदूरे सुस्सूसमाणा जाव पज्जुवासंति । तए णं तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ तेवि तह चेव णवरं दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं जाव पज्जुवासंति ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજાની પાછળ બત્રીસ હજાર મુખ્ય રાજાઓ, અભિષેકમંડપ છે ત્યાં આવીને અભિષેકમંડપમાં પ્રવેશ કરે છે, પ્રવેશ કરીને અભિષેકપીઠની ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી, ઉત્તર દિશાના ત્રિસોપાન-પગથિયા ચડીને ભરતરાજા સમીપે આવીને હાથ જોડી યાવત્ અંજલિ કરીને ભરતરાજાને જય-વિજય શબ્દોથી વધાવે છે, વધાવીને ભરતરાજાની ન અતિ દૂર ન અતિ નજીક, પર્યુપાસના કરતાં યથાસ્થાને બેસે છે.

ત્યાર પછી ભરતરાજાના સેનાપતિરત્ન યાવત્ સાર્થવાહ આદિ ત્યાં આવે છે, તે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તેઓ દક્ષિણ તરફના ત્રિસોપાન માર્ગથી અભિષેકપીઠ પર આવે છે અને રાજાની સેવામાં ઉપસ્થિત થાય છે.

૧૨૪ तए णं से भरहे राया आभियोगे देवे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तं महत्थं महग्घं महरिहं महारायाभिसेयं उवट्टवेह ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ભરતરાજા આભિયોગિક દેવોને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! મારા માટે મહાર્થ- જેમાં મણિ, સુવર્ણ, રત્ન આદિનો ઉપયોગ થયો હોય, મહાર્થ- બહુ મૂલ્યવાન, મહાર્થ- જેમાં વાજિંત્રો સહિત ઘણો મોટો ઉત્સવ મનાવી શકાય, એવા મહારાજ્યાભિષેકની વ્યવસ્થા કરો.”

૧૨૫ तए णं ते आभियोगिया देवा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्टुत्तुचित्ता जाव उत्तरपुरित्थमं दिसीभागं अवक्कमंति, अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति, एवं जहा विजयस्स तहा इत्थंपि जाव पंडगवणे एगओ मिलायंति ए गओ मिलाइत्ता जेणेव दाहिणड्ढुभरहे वासे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता विणीयं रायहाणिं अणुप्पयाहिणी करेमाणा-करेमाणा जेणेव अभिसेयमंडवे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता तं महत्थं महग्घं महरिहं महारायाभिसेयं उवट्टवेति ।

ભાવાર્થ :- ભરત રાજા આ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે આભિયોગિક દેવો હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. યાવત્ તેઓ ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં જઈને; વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરીને ક્ષીર સમુદ્ર, સર્વ નદી, તીર્થો, દ્રહોના પાણી, ગોશીર્ષ ચંદન, પર્વતીય ઔષધિઓ લઈ પંડગવનમાં એકત્રિત થાય છે ત્યાં સુધીનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રગત વિજય દેવના અભિષેકના વર્ણન પ્રમાણે જાણવું. પંડગવનમાં એકત્રિત થઈને તે દેવો દક્ષિણાર્ધ

ભરતની વિનીતા રાજધાનીમાં આવે છે, વિનીતા રાજધાનીને પ્રદક્ષિણા કરી, અભિષેક મંડપમાં ભરતરાજ સમીપે આવી, મહાર્થ, મહાર્થ, મહાર્થ, રાજ્યાભિષેકને અનુરૂપ ક્ષીરોદકાદિ સામગ્રી સ્થાપિત કરે છે.

૧૨૬ તદ્દાં તં ભરહં રાયાણં બત્તીસં રાયસહસ્સા સોભણંસિ તિહિ કરણ દિવસ-
ણકલ્પત્ત મુહુત્તંસિ ઉત્તરપોટ્ટવયા વિજયંસિ તેહિં સાભાવિણહિ ય ઉત્તરવેડવ્વિણહિ ય
વરકમલ-પડ્ડાણેહિં સુરભિવર-વારિપડિપુણેહિં જાવ મહયા મહયા રાયાભિસેણં
અભિસિંચંતિ, અભિસેઓ જહા વિજયસ્સ, અભિસિંચિત્તા પત્તેયં-પત્તેયં જાવ અંજલિં
કટ્ટુ તાહિં ઇટ્ટાહિં, જહા પવિસંતસ્સ ભણિયા તહા જાવ વિહરાહિ ત્તિ કટ્ટુ
જયજયસહં પડંજંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ભરત રાજાના ૩૨,૦૦૦ રાજાઓ નિર્દોષ શુભ તિથિ, કરણ, દિવસ, નક્ષત્ર અને મુહૂર્તમાં-ઉત્તરા ભાદ્રપદ નક્ષત્ર અને વિજય નામના મુહૂર્તમાં સ્વાભાવિક અને ઉત્તરવૈદિક દ્વારા ઉત્પન્ન શ્રેષ્ઠ કમળો ઉપર પ્રતિષ્ઠાપિત, સુરભિત ઉત્તમ જળથી પરિપૂર્ણ એક હજાર આઠ કળશોથી મોટા આનંદ ઉત્સવ સાથે ભરતરાજાનો અભિષેક કરે છે.

અભિષેકનું સંપૂર્ણ વર્ણન વિજયદેવના અભિષેકની સમાન જાણવું. યાવત્ તે રાજાઓ હાથ જોડીને પ્રવેશ સમયની જેમ જય જયકાર કરે છે યાવત્ “હે રાજન્ ! તમે સુખપૂર્વક વિચરો,” તેમ આશિષ વચન કહે છે.

૧૨૭ તદ્દાં તં ભરહં રાયાણં સેનાવરયણે, ગાહાવરયણે, વહુરયણે, પુરોહિયરયણે
તિણિ ય સદ્ધા સૂવસયા અદ્ધારસ સેણિપ્પસેણીઓ અણ્ણે ય બહવે જાવ સત્થવાહ-
પ્પભિણ્ણો એવં ચેવ અભિસિંચંતિ તેહિં વરકમલપડ્ડાણેહિં તહેવ અભિથુણંતિ ય ।
સોલહ દેવસહસ્સા એવં ચેવ ણવરં પમ્હલસુકુમાલાણે જાવ દિવ્વં દેવદૂસજુયલં
ણિયંસાવેંતિ, મડ્ડં પિણ્ણેંતિ ।

તયણંતરં ણં દદ્ધર-મલય-સુગંધગંધિણેહિં ગંધેહિં ગાયાહં અબ્ભુક્ખેંતિ દિવ્વં
ચ સુમણદામં જાવ પિણ્ણેંતિ, કિં બહુણા ? ગંઢિમવેઢિમ જાવ અલંકિય વિભૂસિયં
કરેંતિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી સેનાપતિરત્ન, ગાથાપતિરત્ન, વર્ધકીરત્ન, ત્રણસો સાઠ રસોઈયાઓ, અઢાર શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિજન અને બીજા ઘણા માંડલિક રાજાઓ, સાર્થવાહો વગેરે ઉત્તમ કમળપત્રો પર રાખેલા, સુરભિત, ઉત્તમ જળથી પરિપૂર્ણ, કળશોથી ભરતરાજાનો અભિષેક કરે છે અને રાજાની સ્તુતિ કરે છે. તે જ રીતે સોળ હજાર દેવો ભરત રાજાનો અભિષેક કરે છે. અહીં વિશેષતા એ છે કે અભિષેક કર્યા પછી દેવો

રંછડાવાળા સુકોમળ વસ્ત્ર-ટુવાલથી રાજાનું શરીર લૂંછે છે **યાવત્** બે દેવદૂષ્ય દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરાવી મુગટ પહેરાવે છે.

ત્યાર પછી તે દેવો રાજાના શરીર ઉપર દર્દર અને મલય ચંદનની સુગંધથી સુગંધિત દ્રવ્યો-અત્તર છાંટે છે; દિવ્ય પુષ્પોની માળા પહેરાવે છે; વિશેષ શું કહેવું? પુષ્પાદિ ગૂંથેલી, સુવર્ણના તારાદિ વીંટેલી માળાઓથી રાજાને વિભૂષિત કરે છે.

૧૨૮ ત્વં પં સે ભરહે રાયા મહયા-મહયા રાયાભિસેણં અભિસિંચિણ સમાણે કોડું-બિયપુરિસે સદ્વાવેઙ્, સદ્વાવેત્તા એવં વયાસી-ખિપ્પામેવ મ્હો દેવાણુપ્પિયા ! હત્થિ-ખંધવરગયા વિણીયાએ રાયહાણીએ સિંઘાડગ-તિગ-ચઝક્ક-ચચ્ચર જાવ મહાપહપહેસુ મહયા-મહયા સદ્દેણં ઝગ્ગોસેમાણા-ઝગ્ગોસેમાણા ઝસ્સુક્કં ઝક્કરં જાવ સપુરજણવયં દુવાલસ-સંવચ્છરિયં પમોયં ઘોસેહ ઘોસેત્તા મમેયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણહ ।

ત્વં પં તે કોડુંબિયપુરિસા ભરહેણં રણ્ણા એવં વુત્તા સમાણા હદ્દુત્તુ જાવ વિણણં વયણં પડિસુણેતિ પડિસુણેત્તા જાવ ઘોસંતિ ઘાસેત્તા એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે વિશાળ રાજ્યાભિષેક સમારોહમાં અભિષેક થયા પછી ભરતરાજા પોતાના સેવક પુરુષોને બોલાવે છે, બોલાવીને તેઓને કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! હાથી પર સવાર થઈને તમે લોકો વિનીતા રાજધાનીનાં ત્રિકોણ સ્થાનો, ચતુષ્કોણ સ્થાનો, જ્યાં ચારથી વધારે રસ્તા મળતા હોય તેવા સ્થાનો અને વિશાળ રાજમાર્ગો પર ઉદ્ઘોષણા કરો કે આ રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે રાજ્યને શુદ્ધકમુક્ત, કરમુક્ત કરવામાં આવે છે. **યાવત્** ૧૨ વરસ સુધી વિનીતા નગરી અને કોશલ દેશમાં ઉત્સવ ઉજવો. આવી ઘોષણા કરી મને તે કાર્ય થયાના સમાચાર આપો.”

ભરતરાજા આ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે તે સેવકપુરુષો હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઈને વિનયપૂર્વક તે વચનોને સાંભળે છે. સાંભળીને તે પ્રમાણે ઘોષણા કરાવી રાજાને તે વાતથી વિદિત કરે છે.

૧૨૯ ત્વં પં સે ભરહે રાયા મહયા-મહયા રાયાભિસેણં અભિસિત્તે સમાણે સીહાસણાઓ અબ્હુટ્ટેઙ્, અબ્હુટ્ટેત્તા ઇત્થિરયણેણં જાવ ણાડગસહસ્સેહિં સદ્ધિં સંપરિવુડે અભિસેય-પેઠાઓ પુરત્થિમિલ્લેણં તિસોવાણપડિરૂવણં પચ્ચોરુહઙ્, પચ્ચોરુહિત્તા અભિસેય-મંડવાઓ પડિણિક્ખમઙ્, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ આભિસેક્કે હત્થિરયણે તેણેવ ઝવાગચ્છઙ્, ઝવાગચ્છિત્તા અંજણગિરિકૂડસણિણમ્ ગયવઙ્ ણરવઙ્ દુરુઠે ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે ભવ્ય મહારાજ્યાભિષેક સમારોહમાં અભિષેક થઈ ગયા પછી ભરતરાજા સિંહાસન ઉપરથી ઊઠે છે. સ્ત્રીરત્ન સુભદ્રા, **યાવત્** નાટક મંડળીઓથી ઘેરાયેલા તે રાજા અભિષેકપીઠ ઉપરથી

પૂર્વના સીડી સોપાનથી નીચે ઉતરીને અભિષેક મંડપમાંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને અભિષિક્ત હસ્તિરત્ન પાસે આવીને અંજનગિરિના શિખર જેવા ઉન્નત ગજરાજ ઉપર આરુઢ થાય છે.

૧૩૦ ત્વં તસ્મિન્ ભરહસ્સ રણ્ણો બત્તીસં રાયસહસ્સા અભિસેયપેઢાઓ ઉત્તરિલ્લેણ તિસોવાણપડિરૂવણં પચ્ચોરુહંતિ । ત્વં તસ્મિન્ ભરહસ્સ રણ્ણો સેનાવડરયણે જાવ સત્થવાહપ્પભિર્હો અભિસેયપેઢાઓ દાહિણિલ્લેણ તિસોવાણપડિરૂવણં પચ્ચોરુહંતિ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજાની પાછળ બત્રીસ હજાર મુખ્ય રાજાઓ અભિષેકપીઠના ઉત્તરદિશાના પગથિયાથી નીચે ઉતરે છે. તેમની પાછળ ભરત રાજાના સેનાપતિરત્ન યાવત્ સાર્થવાહ આદિ અભિષેકપીઠના દક્ષિણી પગથિયાથી નીચે ઊતરે છે.

૧૩૧ ત્વં તસ્મિન્ ભરહસ્સ રણ્ણો આભિસેવકં હત્થિરયણં દુરુઢસ્સ સમાણસ્સ ઇમે અટ્ટમંગલગા પુરો જાવ સંપટ્ટિયા ! એવં જહા અઇગચ્છમાણસ્સ ગમો સો ચેવ ઇહંપિ ણેયવ્વો જાવ કુબેરોવ્વ દેવરાયા કેલાસં સિહરસિંગભૂયં ।

ત્વં ત્વં સે ભરહે રાયા મજ્જણઘરં અણુપવિસડ્, અણુપવિસિત્તા જાવ ભોયણ-મંડવંસિ સુહાસણવરગણે અટ્ટમભત્તં પારેડ્, પારેત્તા ભોયણમંડવાઓ પડિણિક્ખમડ્ પડિણિક્ખમિત્તા ઉપ્પિ પાસાયવરગણે ફુટ્ટમાણેહિં મુડ્ડંગમત્થણ્ણિં જાવ ભુંજમાણે વિહરડ્ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી અભિષિક્ત હસ્તિરત્ન પર આરુઢ થયેલા ભરત રાજાની સહુથી આગળ આઠ મંગલ પ્રતીકો ચાલે છે યાવત્ કુબેર જેવા ભરત રાજા કેલાસગિરિના શિખર જેવા નિજ ભવનમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યાં સુધીનું સંપૂર્ણ વર્ણન ભરત રાજાના વિનીતા નગરના પ્રવેશ વર્ણનની સમાન સમજવું. માત્ર દેવો અને રાજાઓના સત્કારનું કથન અહીં કરવાનું નથી.

ત્યાર પછી ભરતરાજા સ્નાનગૃહમાં જાય છે યાવત્ સ્નાનાદિ કાર્યો પૂર્ણ કરી, ભોજન મંડપમાં સુખાસને બેસીને અટ્ટમનું પારણું કરે છે. પારણું કરીને ભોજનમંડપમાંથી બહાર નીકળીને પોતાના શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ પ્રાસાદમાં જાય છે અને ત્યાં મૃદંગાદિ વાજિંત્રો વગેરે ઈન્દ્રિય વિષયોના સુખો ભોગવતા રહે છે.

૧૩૨ ત્વં ત્વં ભરહે રાયા દુવાલસસંવચ્છરિયંસિ પ્પમોયંસિ ણિવ્વત્તંસિ સમાણંસિ જેણેવ મજ્જણઘરે તેણેવ ઉવાગચ્છડ્, ઉવાગચ્છિત્તા જાવ મજ્જણઘરાઓ પડિણિક્ખમડ્, પડિણિક્ખમિત્તા જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા જાવ સીહાસણવરગણે પુરત્થાભિમુહે ણિસીયડ્, ણિસાઇત્તા સોલસ દેવસહસ્સે સવ્કારેડ્ સમ્માણેડ્, સવ્કારેત્તા સમ્માણેત્તા

પડિવિસજ્જેઙ્ઠ, પડિવિસજ્જેતા બત્તીસં રાયવરસહસ્સા સવ્કારેઙ્ઠ સમ્માણેઙ્ઠ, સવ્કારેતા સમ્માણેતા સેણાવરયણં સવ્કારેઙ્ઠ સમ્માણેઙ્ઠ, સવ્કારેતા સમ્માણેતા જાવ પુરોહિયરયણં સવ્કારેઙ્ઠ સમ્માણેઙ્ઠ, સવ્કારેતા સમ્માણેતા એવં તિણ્ણિ સદ્દં સૂવયારસણ અદ્ધારસ સેણિપ્પસેણીઓ સવ્કારેઙ્ઠ સમ્માણેઙ્ઠ, સવ્કારેતા સમ્માણેતા અણ્ણે ય બહવે રાઈસર તલવર જાવ સત્થવાહપ્પભિઙ્ઠો સવ્કારેઙ્ઠ સમ્માણેઙ્ઠ, સવ્કારેતા સમ્માણેતા પડિવિસજ્જેઙ્ઠ, પડિવિસજ્જિત્તા ઊપ્પિં પાસાયવરગણ જાવ વિહરઙ્ઠ ।

ભાવાર્થ :- જ્યારે પ્રમોદ-ઉત્સવમાં બાર વર્ષ પૂરા થાય ત્યારે ભરત રાજા સ્નાનગૃહમાં સ્નાન કરીને, તૈયાર થઈને, બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળામાં આવી સિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસે છે. સિંહાસન ઉપર બેસીને સોળ હજાર દેવોનો સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે, તેનો સત્કાર-સન્માન કરીને વિદાય આપે છે. બત્રીસ હજાર મુખ્ય રાજાઓનો સત્કાર-સન્માન કરે છે, સત્કારિત-સન્માનિત કરીને તેમને વિદાય આપે છે; સેનાપતિરત્ન, પુરોહિતરત્ન વગેરેનો, ત્રણસો સાઠ રસોઈયા, અઢાર શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિજનો, ઘણા માંડલિક રાજાઓ, ઐશ્વર્યશાળી અને સાર્થવાહ આદિનો સત્કાર-સન્માન કરે છે. તેઓને સત્કારિત-સન્માનિત કરીને વિદાય આપે છે, વિદાય આપીને તે પોતાના શ્રેષ્ઠ-ઉત્તમ મહેલમાં જાય છે અને ત્યાં વિપુલ સુખ ભોગવતાં રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ભરત રાજાના દિગ્વિજય પછી ચક્રવર્તીપણાના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન છે. રાજ્યાભિષેક સમયે સમારોહ નિર્વિધને સંપન્ન થાય તે માટે ભરત રાજા અક્રમ તપ કરે છે.

રાજ્યાભિષેક સ્થાન :- વિનીતા નગરીની બહાર ઈશાન ખૂણામાં.

રાજ્યાભિષેક સ્થાન રચના તથા કર્તા :- રાજ્યાભિષેક સ્થાનની રચના ચક્રવર્તીના આભિયોગિક દેવો, ચક્રવર્તીની આજ્ઞાથી બનાવે છે. તેઓ સહુ પ્રથમ વિશાળ જમીનને સમતલ બનાવે છે. તે સમતલ ભૂમિની મધ્યમાં અભિષેક મંડપ અને અભિષેક મંડપની મધ્યમાં અભિષેકપીઠ રચે છે. તે અભિષેકપીઠની પૂર્વ, ઉત્તર, દક્ષિણ ત્રણ દિશામાં પીઠ ઉપર ચડવા ત્રણ-ત્રણ પગથિયા અને તે અભિષેક પીઠની મધ્યમાં ચક્રવર્તીનું સિંહાસન બનાવે છે.

ચક્રવર્તી તેની ૬૪,૦૦૦ સ્ત્રીઓ તથા ૩૨,૦૦૦ નાટક મંડળીઓ સાથે પૂર્વ સોપાન શ્રેણીથી અભિષેક પીઠ ઉપર ચડી પૂર્વાભિમુખ બેસે છે.

૩૨,૦૦૦ રાજાઓ ઉત્તરી સોપાન શ્રેણીથી અભિષેકપીઠ ઉપર ચડી રાજાની ડાબી બાજુ ઉત્તર દિશામાં બેસે છે.

સેનાપતિ આદિ રત્નો, ૧૮ શ્રેણી-પ્રશ્રેણીજનો દક્ષિણી સોપાન શ્રેણીથી ચડી ચક્રવર્તીની જમણી બાજુ દક્ષિણ દિશામાં બેસે છે.

આભિયોગિક દેવો પંડગવન, નંદનવન આદિ વનોની ઔષધિઓ, ક્ષીરસમુદ્ર તથા સર્વતીર્થો,

નદીઓ, સરોવરાદિના પાણી વગેરે લઈને આવે છે. ત્યાર પછી ૧૦૦૮ સુવર્ણાદિ કુંભથી ૩૨,૦૦૦ રાજાઓ, સેનાપતિ આદિ, ૧૬,૦૦૦ દેવો અનુક્રમથી ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કરે છે.

ચક્રવર્તીપણાના અભિષેક પછી ૧૨ વર્ષ પર્યંત પોતાના રાજ્યને કરમુક્ત કરે છે અને ૧૨ વર્ષ ઉત્સવ ઉજવાય છે. ૧૨ વર્ષ પર્યંત ૩૨,૦૦૦ રાજા વગેરે વિનીતામાં જ રહે છે. ૧૨ વર્ષ ઉત્સવ સંપન્ન થતાં બધાનું સન્માન કરી રાજા તેઓને વિદાય કરે છે.

ઉત્તરપોટુવયા :- ઉત્તરભાદ્રપદા નક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે યોગ થાય ત્યારે ભરત ચક્રવર્તીનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. રાજાના અભિષેક યોગ્ય ૧૩ નક્ષત્રો છે. શ્રવણ, જ્યેષ્ઠા, હસ્ત, અશ્વિની, અભિજિત, પુષ્ય, રોહિણી, ત્રણ ઉત્તરા-ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ઉત્તરભાદ્રપદા, મૃગશિર, અનુરાધા અને રેવતી નક્ષત્રમાં અભિષેક કરાયેલા રાજા ઘણા કાળ પર્યંત પૃથ્વીનું પાલન કરે છે.

વિજયંસિ :- ભરત ચક્રવર્તીનો અભિષેક વિજય મુહૂર્તમાં કરવામાં આવે છે. દિવસના પ્રથમ બે પ્રહરમાં એક ઘડી ન્યૂન હોય અથવા એક ઘડી અધિક બે પ્રહર દિવસ બાકી રહે ત્યારે સર્વ કાર્યને સિદ્ધ કરનાર એવું વિજય મુહૂર્ત હોય છે.

રત્ન તથા નિધિઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન :-

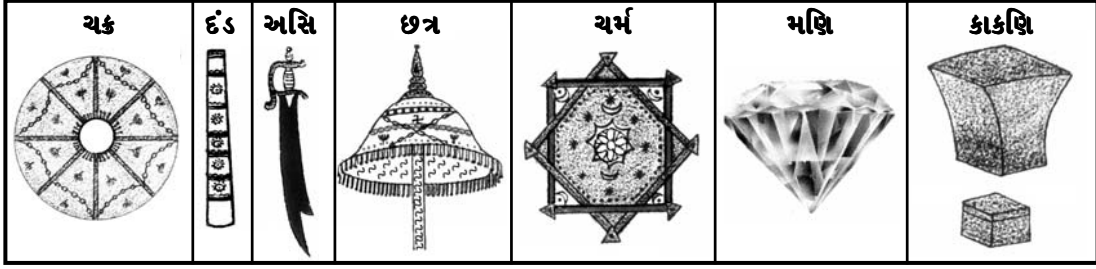
૧૩૩ ભરહસ્સ રણ્ણો ચક્કરયણે દંડરયણે અસિરયણે છત્તરયણે એતે ણં ચત્તારિ એ ગિંદિયરયણા આઠહઘરસાલાએ સમુપ્પણા । ચમ્મરયણે મણિરયણે કાગણિરયણે ણવ ય મહાણિહીઓ એ એ ણં સિરિઘરંસિ સમુપ્પણા । સેણાવઙ્ગરયણે, ગાહાવઙ્ગરયણે, વઙ્ગુઙ્ગરયણે, પુરોહિયરયણે એ એ ણં ચત્તારિ મણુયરયણા વિણીયાએ રાયહાણીએ સમુપ્પણા । આસરયણે, હત્થિરયણે એ એ ણં દુવે પંચિંદિયરયણા વેયઙ્ગુગિરિપાયમૂલે સમુપ્પણા । સુભદ્દા ઇત્થીરયણે ઉત્તરિલ્લાએ વિજ્જાહરસેઢીએ સમુપ્પણે ।

ભાવાર્થ :- ભરત રાજાના ચક્રરત્ન, દંડરત્ન, અસિરત્ન અને છત્રરત્ન, આ ચાર એકેન્દ્રિયરત્ન આયુધગૃહ શાળામાં(શસ્ત્રાગારમાં) ઉત્પન્ન થાય છે. ચર્મરત્ન, મણિરત્ન, કાકણિરત્ન અને નવમહાનિધિઓ લક્ષ્મી ગૃહમાં(ભંડારમાં) ઉત્પન્ન થાય છે. સેનાપતિરત્ન, ગાથાપતિરત્ન, વર્ધકીરત્ન અને પુરોહિતરત્ન આ ચાર મનુષ્યરત્ન વિનીતા રાજધાનીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અશ્વરત્ન અને હસ્તિરત્ન આ બે પંચેન્દ્રિયરત્ન વૈતાલ્યપર્વતની તળેટીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સુભદ્રા નામનું સ્ત્રીરત્ન ઉત્તર વિદ્યાધરની શ્રેણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્ન અને નવ નિધિના ઉત્પત્તિ સ્થાનનો નિર્દેશ છે. ચક્રરત્નાદિ

એકેન્દ્રિય રત્નો તથા નવનિધિ શાશ્વતા છે. તેમાં સમુપદ્યતે ક્રિયાપદનો અર્થ “પ્રગટ થાય છે” તેમ સમજવો. ચક્રાદિ રત્નો આયુધ શાળામાં પ્રગટ થાય છે. નવનિધિ ગંગામુખ પાસે રહે છે, ત્યાંથી તે ચક્રવર્તી સાથે ભુગર્ભ માર્ગે ચાલીને આવે છે અને વિનીતા નગરીની બહાર રહે છે પણ તેના મુખ રાજાના લક્ષ્મીગૃહમાં હોય છે. તેથી અહીં જે કહ્યું કે નવનિધિ લક્ષ્મીગૃહમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે તેના મુખની અપેક્ષાએ કહ્યું છે તેમ સમજવું.

ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નો :-

ક્રમ	રત્નના નામ	પ્રમાણ	ઉત્પત્તિ સ્થાન	મુખ્ય કાર્ય	વિશેષતા	વર્ણન સૂત્ર
૧	ચક્રરત્ન	એક ધનુષ	આયુધશાળા	આકાશમાં ચાલતુ માર્ગ બતાવે, વિજય અપાવે.	શત્રુને સેંકડો વર્ષે હણીને જ ચક્રી પાસે આવે, સ્વ-ગોત્રીને ન હણે	૨૪
૨	દંડરત્ન	બે હાથ	આયુધ શાળા	વિષમભૂમિ સમ કરે, ગુફાના દ્વાર ખોલે.	મનોરથપૂરક અને શાંતિકર હોય છે.	૪૭
૩	અસિરત્ન	૫૦ અંગુલ	આયુધશાળા	શત્રુનો નાશ કરે,	પહાડાદિ ભેદે, વિજય અપાવે.	૬૭
૪	છત્રરત્ન	બે હાથ	આયુધશાળા	વૃષ્ટિ, વાયુ, તાપથી રક્ષા કરે	શીતકાળે ગરમી, ઉષ્ણકાળે શીતળતા આપે, ચક્રીના સ્પર્શે સાધિક બાર યોજન વિસ્તાર પામી શકે.	૭૩
૫	ચર્મરત્ન	બે હાથ	લક્ષ્મી ભંડાર	નાવાકાર રૂપે પરિણમી સૈન્યને નદીઓ પાર કરાવે.	વિવિધ આકાર ધારણ કરે, ચક્રીના સ્પર્શે સાધિક બાર યોજન વિસ્તાર પામી શકે.	૩૭

૬	મણિરત્ન	૪ અંગુલ	લક્ષ્મી ભંડાર	તત્કાલ સૂર્ય જેવો દિવ્યપ્રકાશ કરે, ભયનું નિવારણ કરે.	સર્વ દુઃખનું હરણ કરે, આરોગ્ય પ્રદાન કરે, યૌવન સ્થિર રાખે.	૫૦
૭	કાકણિરત્ન	૪ અંગુલ	લક્ષ્મી ભંડાર	આલેખિત રેખા દ્વારા દીર્ઘકાળ પર્યંત સૂર્ય જેવો પ્રકાશ આપે.	—	૫૨
૮	સેનાપતિ	પ્રમાણોપેત રત્ન	નગરમાં	યુદ્ધ સંચાલન કરે, નિષ્કૂટની વિજય યાત્રા કરે.	સર્વ લિપિ, સર્વસ્થાન, યુદ્ધ વ્યૂહાદિના જ્ઞાતા હોય	૩૫
૯	ગાથાપતિ	પ્રમાણોપેત રત્ન	નગરમાં	અન્નભંડારના અધિપતિ, ભોજ્ય સામગ્રી ઉત્પન્ન કરે ધાન્યને શીઘ્ર ઊગાડે.	સવારે વાવેલા ધાન્યને સાંજે ઉગાડી શકે.	૭૫
૧૦	વર્ધકીરત્ન	પ્રમાણોપેત	નગરમાં	વાસ્તુ શાસ્ત્રાનુસાર ગ્રામ, ગૃહ, પુલ, પડાવ, નિર્માણ કરે.	મુહૂર્ત માત્રમાં નગરાદિની રચના કરી શકે.	૨૬
૧૧	પુરોહિત રત્ન	પ્રમાણોપેત	નગરમાં	શાંતિકર્મ કરે, પુરોહિતનું કામ કરે.	જ્યોતિષ વિદ્યા, મંત્ર, તંત્રમાં પારંગત હોય	—
૧૨	ગજરત્ન	પ્રમાણોપેત	વૈતાઢ્ય તળેટી	ચકવર્તી સવારી કરે, યુદ્ધમાં વિજય અપાવે.	—	—
૧૩	અશ્વરત્ન	૧૦૮ અંગુલ લાઘું, ૮૦ અંગુલ ઊંચું	વૈતાઢ્ય તળેટી	સેનાપતિ નિષ્કૂટ વિજયાર્થે તેના ઉપર સવારી કરે, વિજયદાતા	પાણી, કમળતંતુ પર ચાલી શકે અલ્પ ક્રોધી, કુચેષ્ટાથી રહિત હોય.	૬૬
૧૪	સ્ત્રીરત્ન	પ્રમાણોપેત	વિદ્યાધર શ્રેણીમાં	ચક્રીને ભોગ્ય.	અવસ્થિત યૌવન હોય, ભોક્તાના બળની વૃદ્ધિ કરે, સ્પર્શથી સર્વ રોગ શાંત થાય, શીતકાળે ઉષ્ણ, ઉષ્ણકાળે શીત સ્પર્શ હોય.	૮૮

સાતે એકેન્દ્રિય રત્ન પૃથ્વીકાયમય છે. સાત પંચેન્દ્રિયરત્નમાંથી ગજરત્ન, અશ્વરત્ન તિર્યચ છે. શેષ ચાર મનુષ્ય છે.

ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ સંપદા :-

૧૩૪ તણ પં સે ભરહે રાયા ચડસણહં રયણાણં, ણવણં મહાણિહીણં, સોલસણહં દેવસાહસ્સીણં, બત્તીસાણ રાયસહસ્સાણં, બત્તીસાણ ઉડકલ્લાણિયાસહસ્સાણં બત્તીસાણ જણવયકલ્લાણિયાસહસ્સાણં, બત્તીસાણ બત્તીસઇબદ્ધાણં ણાડગસહસ્સાણં, તિણહં સટ્ટીણં સૂયસયાણં, અટ્ટારસણહં સેણિપ્પસેણીણં, ચડરાસીઇણ આસસયસહસ્સાણં, ચડરાસીઇણ દંતિસયસહસ્સાણં, ચડરાસીઇણ રહસયસહસ્સાણં, છણ્ણડઇણ મણુસ્સકોડીણં, બાવત્તરીણ પુરવરસહસ્સાણં, બત્તીસાણ જણવયસહસ્સાણં, છણ્ણડઇણ ગામકોડીણં, ણવણડઇણ દોણમુહસહસ્સાણં, અડયાલીસાણ પટ્ટણસહસ્સાણં, ચડવ્વીસાણ કબ્બડસહસ્સાણં, ચડવ્વીસાણ મડંબસહસ્સાણં, વીસાણ આગરસહસ્સાણં, સોલસણહં ખેડસહસ્સાણં, ચડસણહં સંવાહસહસ્સાણં, છપ્પણ્ણાણ અંતરોદગાણં, ણગૂણપણ્ણાણ કુરજ્જાણં વિણીયાણ રાયહાણીણ ચુલ્લહિમવંતગિરિ-સાગરમેરાગસ્સ કેવલકપ્પસ્સ ભરહસ્સ વાસસ્સ અણ્ણેસિં ચ બહૂણં રાઈસર-તલવર જાવ સત્થવાહપ્પભિઈણં આહેવચ્ચં પોરેવચ્ચં સામિત્તં ભટ્ટિત્તં મહત્તરગત્તં આણા-ઈસર-સેણાવચ્ચં કારેમાણે પાલેમાણે ઓહયણિહસુ કંટણ્ણસુ ઉદ્ધિયમણિણ સુ સવ્વસત્તુસુ ણિજ્જિણ્ણસુ ।

ભાવાર્થ :- ભરતરાજા ચૌદરત્નો, નવ મહાનિધિઓ, સોળ હજાર દેવતાઓ, બત્રીસ હજાર રાજાઓ, બત્રીસ હજાર ઋતુકલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ, બત્રીસ હજાર જનપદકલ્યાણિકા સ્ત્રીઓ, બત્રીસ બત્રીસ પાત્રોથી આબદ્ધ બત્રીસ હજાર નાટક મંડળીઓ, ત્રણસો સાઠ રસોઈયાઓ, અઢાર શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિ જનો, ચોર્યાસી લાખ ઘોડા, ચોર્યાસી લાખ હાથીઓ, ચોર્યાસી લાખ રથ, ઇન્નું કરોડ પદાતિ મનુષ્યો, બોતેર હજાર મહાનગરો, બત્રીસ હજાર જનપદો, ઇન્નું કરોડ ગામ, નવ્વાણું હજાર દ્રોણમુખ, અડતાલીસ હજાર પટ્ટણો, ચોવીસ હજાર કર્બટો, ચોવીસ હજાર મડંબો, વીસ હજાર ખાણો, સોળ હજાર ખેટ, ચૌદ હજાર સંબાધો, છપ્પન અંતરોદકો-અંતવર્તી જળના સન્નિવેશ વિશેષો અને ઓગણપરચ્યાસ કુરાજનો-ભીલ આદિ જંગલી જાતિના રાજ્યો, આ સર્વના અને વિનીતા રાજધાનીના, ઉત્તરમાં યુલ્લહિમવંત પર્વતથી અને ત્રણ દિશામાં સમુદ્રોથી મર્યાદિત સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રના, બીજા અનેક ઐશ્વર્યશાળી, પ્રભાવશાળી પુરુષો, યાવત્ સાર્થવાહ આદિનું આધિપત્ય-અગ્રેસરપણું(આગેવાની), ભર્તૃત્વ(પ્રભુત્વ), સ્વામિત્વ, મહત્તરત્વ(અધિનાયકપણું), આજ્ઞેશ્વરત્વ, સેનાપતિપણું સર્વાધિકૃતરૂપમાં પાલન કરતાં, આદેશનું પાલન કરાવતા, સર્વ શત્રુઓ પર વિજય પામેલા પોતાના કંટક રૂપ શત્રુઓનો નાશ કરતાં, તેઓને વશ કરતાં, દેશનિકાલ કરતાં ભરત રાજા રાજ્યનું પાલન કરે છે.

૧૩૫ ભરહાહિવે ણરિંદે વરચંદણચચ્ચિયંગે વરહારરઙ્ગવચ્છે વરમઝડવિસિટ્ટુવ વરવત્થ-ભૂસણધરે સવ્વોઝય-સુરહિકુસુમવર-મલ્લ-સોભિયસિરે વરણાઙ્ગ-ણાઙ્ગજ્જ-વર-ઈત્થિ ગુમ્મ-સંદ્ધિં સંપરિવુઢે સવ્વોસહિ-સવ્વરયણ- સવ્વસમિઙ્ગસમગ્ગે સંપુણ્ણમણોરહે હયામિત્ત- માણમહણે પુવ્વકયતવપ્પભાવ- ણિવિટ્ટુ-સંચિયફલે ભુંજઙ્ગ માણુસ્સણ સુહે ભરહે ણામ- ધેજ્જે ।

ભાવાર્થ :- તે ભરતાધિપતિ નરેન્દ્રના અંગ શ્રેષ્ઠ ચંદનથી અર્ચિત (લિપ્ત) રહે છે. તેનું વક્ષસ્થળ હારોથી સુશોભિત અને પ્રીતિકર હોય છે. તે શ્રેષ્ઠ મુગટથી વિભૂષિત હોય છે. તે ઉત્તમ, બહુમૂલ્ય આભૂષણ ધારણ કરે છે. બધી ઋતુઓના ફૂલોની સુરભિત સુંદર માળાથી તેનું મસ્તક શોભાયમાન બને છે. ઉત્કૃષ્ટ નાટક, નૃત્યાદિનું નિરીક્ષણ કરતાં (૬૪,૦૦૦) સુંદર સ્ત્રીઓના સમૂહથી પરિવૃત્ત રહે છે. સર્વ ઔષધિઓ, સર્વરત્નો, સર્વ બાહ્ય, આભ્યંતર પરિષદ રૂપ સમિતિથી પૂર્ણ મનોરથવાળા; શત્રુઓના માન-મદને ઉતારતા; પોતાના પૂર્વકૃત તપના પ્રભાવથી સુલભ ઙ્ગ ભોગવતાં; ભરત નામના રાજા પોતાના પુણ્ય કર્મોનાં પરિણામ સ્વરૂપ મનુષ્ય જીવનનાં સુખોનો ઉપભોગ કરે છે.

ભરત ચક્રવર્તીનું મોક્ષગમન :-

૧૩૬ તણ્ણં સે ભરહે રાયા અણ્ણયા કયાઙ્ગ જેણેવ મજ્જણઘરે તેણેવ ઝવાગચ્છઙ્ગ ઝવાગચ્છિત્તા જાવ સસિવ્વ પિયદંસણે ણરવઙ્ગ મજ્જણઘરાઓ પઙ્ગિણિક્ખવઙ્ગ પઙ્ગિણિક્ખમિત્તા જેણેવ આદંસઘરે જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઝવાગચ્છઙ્ગ ઝવાગચ્છિત્તા સીહાસણવરગણ્ણ પુરત્થાભિમુહે ણિસીયઙ્ગ, ણિસીયઙ્ગિત્તા આદંસઘરંસિ અત્તાણં દેહમાણે દેહમાણે ચિટ્ઠઙ્ગ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી એક વાર ભરતરાજા સ્નાનઘરમાં આવીને યાવત્ સ્નાન કરે છે. મેઘ સમૂહને ભેદીને બહાર નીકળતા ચંદ્ર જેવા સુંદર લાગતા તે રાજા સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળીને અરીસાભુવનમાં જાય છે. સિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસે છે અને અરીસામાં પડતાં પોતાના પ્રતિબિંબને વારંવાર જુએ છે.

૧૩૭ તણ્ણં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો સુભેણં પરિણામેણં પસત્થેહિં અજ્ઙ્ગવસાણેહિં લેસાહિં વિસુજ્ઙ્ગમાણીહિં-વિસુજ્ઙ્ગમાણીહિં ઈહાપોહમગ્ગણગવેસણં કરેમાણસ્સ તયાવરિજ્જાણં કમ્માણં ઝણ્ણં, કમ્મરયવિકિરણકરં અપુવ્વકરણં પવિટ્ઠસ્સ અણંતે અણુત્તરે ણિવ્વાઘાણ્ણ ણિરાવરણે કસિણે પઙ્ગિપુણ્ણે કેવલવરણાણદંસણે સમુપ્પણ્ણે ।

ભાવાર્થ :- ભરત રાજાને અરીસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોતાં જોતાં શુભ પરિણામથી; પ્રશસ્ત અધ્યવસાયથી; લેશ્યાઓની વિશુદ્ધિ થવાથી; અધ્યાત્મ ભાવયુક્ત ચિંતન મનન કરતાં તદાવરણીય કર્મનો

ક્ષય થવાથી; કર્મરૂપરજનો નાશ કરનારા એવા અપૂર્વકરણ રૂપ શુકલધ્યાનમાં પ્રવેશ થવાથી અનંત, અનુત્તર, નિર્વ્યાઘાત, નિરાવરણ, સંપૂર્ણ, પ્રતિપૂર્ણ એવું કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩૮ તદ્દં શં સે ભરહે કેવલી સયમેવાભરણાલંકારં ઓમુયઇ, ઓમુઇત્તા સયમેવ પંચમુદ્વિયં લોયં કરેઇ, કરેત્તા આયંસઘરાઓ પડિણિક્ખમઇ, પડિણિક્ખમિત્તા અંતેરં મજ્ઞંમજ્ઞેણં ણિગ્ગચ્છઇ, ણિગ્ગચ્છિત્તા દસહિં રાયવરસહસ્સેહિં સદ્ધિં સંપરિવુડે વિણીયં રાયહાણિં મજ્ઞંમજ્ઞેણં ણિગ્ગચ્છઇ, ણિગ્ગચ્છિત્તા મજ્ઞદેસે સુહંસુહેણં વિહરઇ, વિહરિત્તા જેણેવ અટ્ટાવે પવ્વે તેણેવ ડવાગચ્છઇ, ણિગ્ગચ્છિત્તા અટ્ટાવયં પવ્વયં સણિયં-સણિયં દુરૂહઇ, દુરૂહિત્તા મેઘઘણસણિકાસં દેવસણિવાયં પુઠ્ઠવિસિલાપટ્ટયં પડિલેહેઇ, પડિલેહિત્તા સંલેહણા-ઙ્ગુસણા-ઙ્ગુસિણે ભક્ત-પાણ-પડિયાઇક્ખે પાઓવગે કાલં અણવકંખમાણે-અણવકંખમાણે વિહરઇ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી તે ભરત કેવળી પોતે જ પોતાનાં આભૂષણ, અલંકાર ઉતારે છે. પોતે જ પંચમુદ્વિ લોચ કરે છે. અરીસાભુવનમાંથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળીને અંત:પુરની વચ્ચે થઈને રાજભવન-માંથી બહાર નીકળી જાય છે. તેના દ્વારા પ્રતિબોધિત દશ હજાર રાજાઓથી પરિવૃત્ત ભરત કેવળી વિનીતા રાજધાનીની મધ્યમાં થઈને બહાર નીકળીને, મધ્યદેશમાં-કોશલદેશમાં સુખપૂર્વક વિચરણ કરે છે. વિચરણ કરતાં-કરતાં એકદા (લાખ પૂર્વ વર્ષ વિચરણ કરી) તેઓ અષ્ટાપદ પર્વત સમીપે આવીને ધીરે ધીરે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢે છે. પર્વત ઉપર ચઢીને સઘન મેઘ અને દેવસન્નિપાત જેવા શ્યામ પૃથ્વીશિલાપટ્ટકનું પ્રતિલેખન કરે છે. પ્રતિલેખન કરીને ત્યાં સંલેખના(શરીર, કષાય ક્ષયકારી) તપનો સ્વીકાર કરે છે, ખાન-પાનનો પરિત્યાગ કરે છે, પાદપોપગમન અર્થાત્ સંથારો અંગીકાર કરે છે. (જેમાં કપાયેલી વૃક્ષની ડાળની જેમ શરીરને સંપૂર્ણ નિષ્પ્રકંપ રાખવામાં આવે તેને પાદપોપગમન સંથારો કહે છે.) જીવન અને મરણની આકાંક્ષા રહિત બની તેઓ આત્મારાધનામાં લીન બની જાય છે.

૧૩૯ તદ્દં શં સે ભરહે કેવલી સત્તત્તરિં પુવ્વસયસહસ્સાઇં કુમારવાસમજ્ઞે વસિત્તા, એગં વાસસહસ્સં મંડલિય-રાય-મજ્ઞે વસિત્તા, છ પુવ્વસયસહસ્સાઇં વાસસહસ્સૂણગાઇં મહારાયમજ્ઞે વસિત્તા, તેસીઇં પુવ્વસયસહસ્સાઇં અગારવાસમજ્ઞે વસિત્તા, એગં પુવ્વસયસહસ્સં દેસૂણગં કેવલિ-પરિયાયં પાઠણિત્તા તમેવ બહુપડિપુણ્ણં સામણ્ણપરિયાયં પાઠણિત્તા ચરસીઇ પુવ્વસયસહસ્સાઇં સવ્વાઠયં પાઠણિત્તા માસિણે પં ભક્તેણં અપાણ- એગં સવણેણં ણક્ખત્તેણં જોગમુવાગેણં ળીણે વેયણિજ્જે આઠેણામે ગોએ કાલગે વીઠ્ઠકંતે સમુજ્જાએ છિણ્ણજાઇ-જરા-મરણ-બંધણે સિદ્ધે બુદ્ધે મુત્તે પરિણિવ્વુડે અંતગડે સવ્વદુક્ખપ્પહીણે ।

ભાવાર્થ :- ભરત કેવળી, સિત્તેર લાખ પૂર્વ સુધી કુમારાવસ્થામાં રહીને, એક હજાર વર્ષ સુધી માંડલિક રાજરૂપે રહીને, એક હજાર વર્ષ ન્યૂન છ લાખ પૂર્વ સુધી મહારાજપદે—ચક્રવર્તી સમ્રાટ રૂપે રહીને, ત્યાંસી લાખ પૂર્વ સુધી ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને, અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન એક લાખ પૂર્વ સુધી કેવળીપર્યાયમાં—સર્વજ્ઞ અવસ્થામાં રહીને, લગભગ એક લાખ પૂર્વ સુધી સંપૂર્ણ શ્રામણ્યપર્યાયનું પાલન કરીને અને ચોર્યાસી લાખ પૂર્વનું પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવીને અંતે એક મહિનાના ચોવિહારા, અન્ન-પાણી વગેરે આહારરહિત, અનશન કરી, વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર આ ચાર ભવોપગ્રાહી, અઘાતિ કર્મોનો ક્ષય કરીને શ્રવણ નક્ષત્રમાં જ્યારે ચંદ્રનો યોગ થાય ત્યારે દેહ ત્યાગ કરે છે; જન્મ-જરા અને મૃત્યુનાં બંધનોને તે તોડી નાંખે છે અને તે સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વૃત્ત, અંતકૃત—આવાગમનના નાશક અને સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોનો નાશ કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ભરત ચક્રવર્તીના કેવલ્ય પ્રાપ્તિની ઘટનાનું વર્ણન છે. સૂત્રકારે આ ઘટના ઉપર પ્રકાશ પાડતા કહ્યું છે કે ભરત રાજા અરીસા ભુવનમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોતાં-જોતાં વિચાર શ્રેણીએ ચઢ્યા, અંતરમુખ વિચારશ્રેણીમાં જ ઘાતિકર્મોનો ક્ષય કરીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, ત્યાર પછી પોતાના સર્વ આભૂષણોને ઉતાર્યા પરંતુ કથા ગ્રંથોમાં ભરત ચક્રવર્તીના કેવળજ્ઞાનની કથા આ પ્રમાણે મળે છે—

ભરતરાજા અરીસાભુવનમાં સિંહાસન ઉપર બેઠા હતા. અરીસામાં પડતાં પોતાના પ્રતિબિંબને જોઈ રહ્યા હતા. પોતાના સૌન્દર્ય, શોભા અને રૂપ પર તે પોતે જ મુગ્ધ બન્યા હતા. ત્યાં પોતાના પ્રતિબિંબને જોતાં જોતાં તેની દષ્ટિ પોતાની આંગળી ઉપર પડી. આંગળીમાં વીંટી ન હતી. તે નીચે પડી ગઈ હતી. ભરતે પોતાની આંગળી પર ફરીથી દષ્ટિ સ્થિર કરી. વીંટી વિના તેને પોતાની આંગળી સારી ન લાગી. જેવી રીતે સૂર્યના પ્રકાશમાં ચંદ્રની દ્યુતિ નિષ્પ્રભ લાગે છે. તેમ તેને પોતાની આંગળી નિસ્તેજ લાગી. તેને એ પ્રમાણે વિચાર આવ્યો કે આંગળીની કોઈ શોભા જ નથી. જે સૌંદર્ય હતું તે વીંટીનું જ હતું. વીંટી નથી તો આંગળી કેવી અશોભનીય લાગે છે ?

ભરત ઊંડા ચિંતનમાં નિમગ્ન બન્યા. તેણે પોતાનાં શરીર પરથી બીજાં આભૂષણો પણ ઊતારી નાંખ્યાં. સૌન્દર્ય પરીક્ષણની દષ્ટિથી પોતાનાં આભૂષણરહિત અંગોને જોયાં. તેણે એવી અનુભૂતિ કરી કે—ચમકતાં સુવર્ણનાં આભરણો અને રત્નનાં અલંકાર રહિત, મારું અંગ વાસ્તવમાં અનાકર્ષક લાગે છે. તેનું પોતાનું સૌન્દર્ય, પોતાની શોભા જ ક્યાં છે ?

ભરતની ચિંતનધારા અંતર્મુખ બની. શરીરની અંદરની અશુચિમયતા પર તેનું ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું. તેણે મનોમન એવો અનુભવ કર્યો કે શરીરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ માંસ, રક્ત, મજ્જા, વિષ્ટા, મૂત્ર અને મળ યુક્ત છે. તેનાથી ભરેલું શરીર સુંદર કે શ્રેષ્ઠ ક્યાંથી હોય ?

રાજા વિશેષ, વિશેષતર આત્માભિમુખ બનતા ગયા, આત્માના પરમ પાવન, વિશુદ્ધ, ચેતનામય અને શાશ્વત સ્વરૂપની અનુભૂતિમાં ઉત્તરોત્તર નિમગ્ન બન્યા. તેના પ્રશસ્ત અધ્યવસાય ઉજ્જવળ, નિર્મળ

બનતા ગયા. તેના પરિણામો એટલા તીવ્ર બની ગયા કે તેનાં કર્મબંધન તૂટવાં લાગ્યાં. પરિણામોની પાવનધારા તીવ્ર-તીવ્રતર-તીવ્રતમ થતી ગઈ. માત્ર અંતમુહૂર્તમાં પોતાના આ પવિત્ર, શુદ્ધ ભાવચારિત્ર દ્વારા ભરતે તે વિરાટ ઉપલબ્ધિ સ્વાધીન કરી લીધી. ચાર ઘાતિકર્મ ક્ષીણ થઈ ગયાં. ભરતરાજાનું જીવન કેવલ્યથી દિવ્ય જ્યોતિમય બની ગયું.

આ રીતે આગમ ગ્રંથો અને કથા ગ્રંથોના કથાનકમાં તફાવત છે. તેમ છતાં ભરત રાજાનું અરીસા ભવનમાં જવું, ત્યાં પોતાના પ્રતિબિંબ દર્શનના નિમિત્તથી અંતર્મુખ બનવું અને અરીસા ભવનમાં કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી, તે મુખ્ય વિષય બંનેમાં સમાન છે.

ભરતનું જીવન, જીવનની બે પરાકાષ્ટાઓનું પ્રતીક છે, ચક્રવર્તીનું જીવન જ્યાં ભોગની પરાકાષ્ટા છે, ત્યાં એકાએક પ્રાપ્ત થયેલ સર્વજ્ઞતામય પરમ ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ શ્રમણ જીવન ત્યાગની પરાકાષ્ટા છે. આ બીજી પરાકાષ્ટામાં મુહૂર્ત માત્રમાં ભરતે જે કરી બતાવ્યું તે નિશ્ચયથી તેના પ્રબળ મનોબલનું અને પુરુષાર્થનું ધોતક છે.

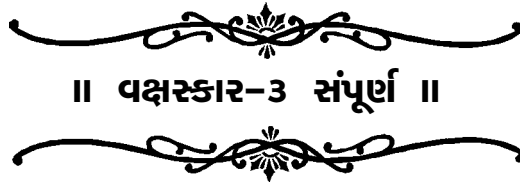
ભરતક્ષેત્ર : નામહેતુ :-

૧૪૦ **ભરહે ય ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગીએ મહજ્જુર્ણે જાવ પલિઓવમટ્ઠિર્ણે પરિવસઈ, સે**
एणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ भरहे वासे भरहे वासे ।

અદુત્તરં ચ ણં ગોયમા ! ભરહસ્સ વાસસ્સ સાસણ ણામધિજ્જે પણ્ણત્તે, જં ણ કયાઈ ણ આસિ, ણ કયાઈ ણત્થિ, ણ કયાઈ ણ ભવિસ્સઈ, ભુવિં ચ ભવઈ ય ભવિસ્સઈ ય, ધુવે ણિયણ સાસણ અક્ખણ અવ્વણ અવટ્ઠિણ ણિચ્ચે ભરહે વાસે ।

ભાવાર્થ :- અહીં ભરતક્ષેત્રમાં મહાન ઋદ્ધિશાળી, પરમ દ્યુતિશાળી, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા ભરત નામના દેવ નિવાસ કરે છે. તેથી હે ગૌતમ ! આ ક્ષેત્રને ભરતવર્ષ અથવા ભરતક્ષેત્ર કહેવામાં આવે છે.

અથવા હે ગૌતમ ! ભરતવર્ષનું ભરતક્ષેત્ર આ નામ શાશ્વત છે, ક્યારે ય ન હતું, ક્યારે ય નહીં હોય અને ક્યારે ય રહેશે નહીં તે પ્રમાણે બનતું નથી. આ નામ હતું, છે અને રહેશે. ભરત ક્ષેત્રનું આ નામ ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે.

॥ વક્ષસ્કાર-૩ સંપૂર્ણ ॥

ચોથો વક્ષસ્કાર

પરિચય

ચોથા વક્ષસ્કારમાં જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રો, વર્ષધર પર્વતો, વૈતાલ્ય પર્વતો, પર્વતો પરના કૂટો, પર્વતો ઉપરના દ્રહો, દ્રહોમાંથી પ્રવાહિત થતી નદીઓ, વનો તથા મેરુ પર્વતનું વર્ણન છે.

છ વર્ષધર પર્વતો જંબૂદ્વીપને સાત ક્ષેત્રમાં વિભાજિત કરે છે.

વર્ષધર :- વર્ષ એટલે ક્ષેત્ર. ક્ષેત્રના વિભાજનને ધારણ કરે તે વર્ષધર. તે યુલ્લહિમવંત, મહાહિમવંત, નિષધ, નીલવાન, રુકિમ અને શિખરી આ છ વર્ષધર પર્વતો છે.

આ પર્વતો ઉપર દ્રહ-સરોવર છે અને તેમાંથી કુલ ચૌદ મહાનદીઓ વહે છે અને જંબૂદ્વીપના ભિન્ન ભિન્ન સાત ક્ષેત્રોમાં વહી સમુદ્રને મળે છે.

ક્ષેત્ર :- જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણ દિશાથી શરૂ કરી ક્રમશઃ (૧) ભરત (૨) હેમવત (૩) હરિવર્ષ (૪) મહાવિદેહ (૫) રમ્યકૂર્વર્ષ (૬) હેરણ્યવત્ (૭) ઐરવત, સાત ક્ષેત્ર આવેલા છે.

ઉત્તરકુરુ-દેવકુરુમાં સુષમસુષમા નામના પ્રથમ આરા જેવા ભાવો વર્તે છે.

હરિવર્ષ-રમ્યકૂ વર્ષ ક્ષેત્રમાં સુષમા નામના બીજા આરા જેવા ભાવો વર્તે છે.

હેમવત્-હેરણ્યવત્ ક્ષેત્રમાં સુષમદુષમા નામના ત્રીજા આરા જેવા ભાવો વર્તે છે.

પૂર્વ-અપર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દુષમસુષમા નામના ચોથા આરા જેવા ભાવો વર્તે છે.

ભરત-ઐરવતમાં છ એ છ આરાનું પરિવર્તન થયા કરે છે.

ક્ષેત્ર વિભાજક પર્વતો અને નદીઓ :- મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિભાજિત કરતાં પર્વતો વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાય છે. ચાર ગજદંતાકાર વક્ષસ્કાર પર્વત, ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર અને દેવકુરુ ક્ષેત્રને મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી ભિન્ન કરે છે. ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો તથા ૧૨ અંતર નદીઓ મહાવિદેહને ઊર વિજયમાં વિભક્ત કરે છે.

ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહના ઊર વિજયમાં દીર્ઘ વૈતાલ્ય પર્વત અને ગંગા, સિંધુ અથવા રક્તા, રક્તવતી નામની બે-બે નદીઓ છે. તે પર્વતો અને નદીઓ ૩૪ ક્ષેત્રને છ-છ ખંડમાં વિભાજિત કરે છે. પ્રત્યેક ક્ષેત્રના ચક્રવર્તી તે તે ક્ષેત્રના છ ખંડ પર વિજય મેળવે છે.

જંબૂવૃક્ષ :- ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપના અધિષ્ઠાતા અનાદત દેવના નિવાસ સ્થાનરૂપ જંબૂવૃક્ષ નામનું પૃથ્વીકાયમય શાશ્વત વૃક્ષ છે. તેના નામ ઉપરથી આ દ્વીપ જંબૂદ્વીપ કહેવાય છે.

કૂટો, કૂટ પર્વતો :- વર્ષધર પર્વતો, વક્ષસ્કાર પર્વતો અને ગજદંત પર્વતો ઉપર કૂટ(શિખરો) છે. તે ઉપરાંત વનોમાં કૂટ-શિખર જેવા પર્વતો છે તે કૂટ પર્વત કહેવાય છે. જેમ કે ઋષભકૂટ વગેરે.

જંબૂદ્વીપના કેન્દ્ર સ્થાને એક લાખ યોજનનો મેરુ પર્વત છે. તે ૯૯,૦૦૦ યોજન ઊંચો અને ૧,૦૦૦ યોજન જમીનમાં ઊંડો છે. તેના ભદ્રશાલાદિ ચાર વનો છે. આ મેરુ પર્વત ત્રણે લોકને સ્પર્શે છે.

પૂર્વના ત્રણ વક્ષસ્કારમાં ભરત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ દર્શાવતી સૂત્રકારે પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વતથી શરૂ કરી ઐરવત ક્ષેત્ર સુધીના જંબૂદ્વીપના સર્વ ક્ષેત્રોના સ્વરૂપને પ્રગટ કર્યું છે.

જંબૂદ્વીપનું પૂર્વ-પશ્ચિમ પરિમાણ-એક લાખ યોજન :-

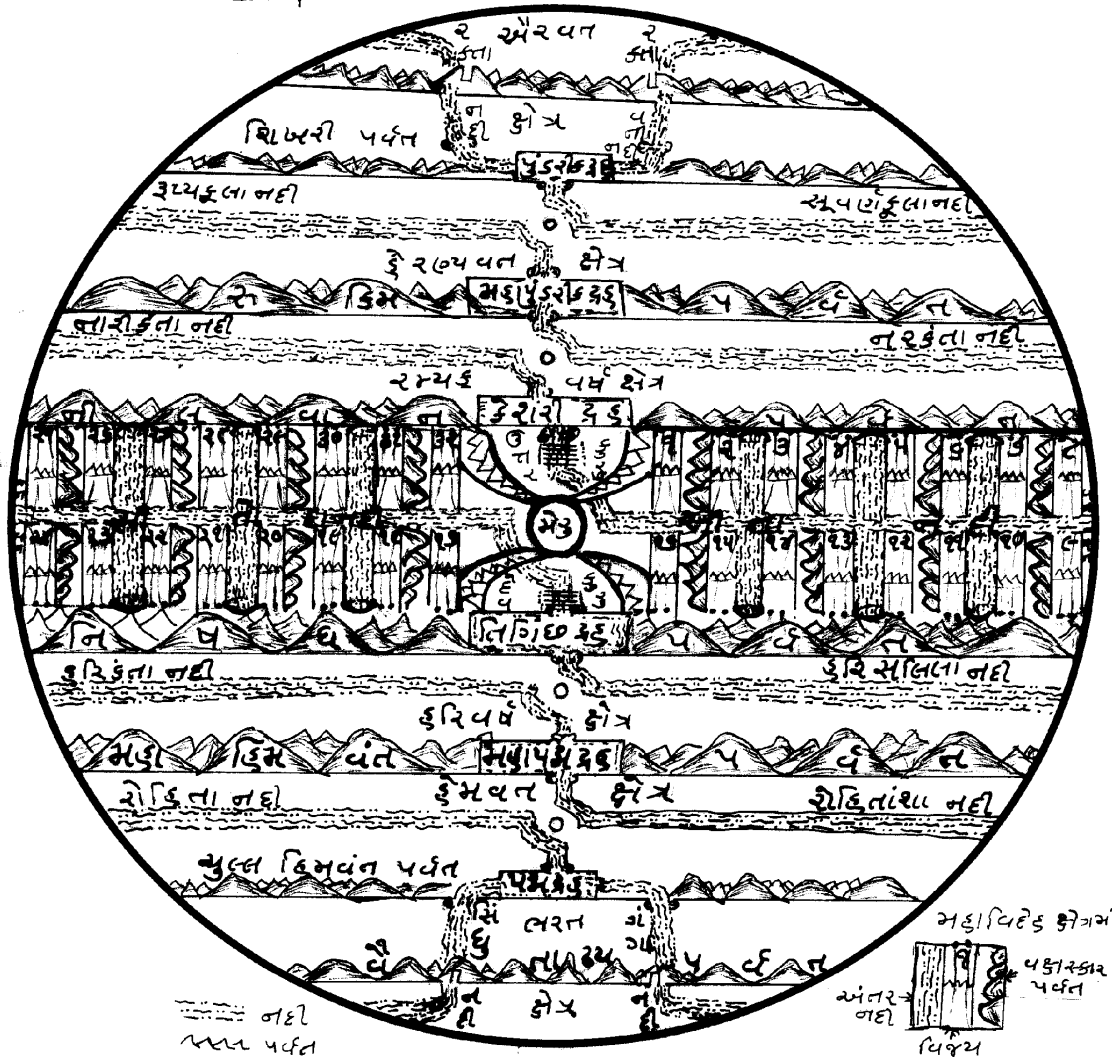
નામ	માપ	કુલ યોજન
મેરુ	૧૦,૦૦૦ યો.	૧૦,૦૦૦ યો.
૨ ભદ્રશાલાવન	૨૨,૦૦૦ + ૨૨,૦૦૦	૪૪,૦૦૦ યો.
૮ વક્ષસ્કાર પર્વત	૫૦૦ યો. × ૮	૪,૦૦૦ યો.
૧૬ વિજય	૨,૨૧૨ ઝૂંચો. × ૧૬	૩૫,૪૦૪ યો.
૬ અંતર નદી	૧૨૫ યો. × ૬	૭૫૦ યો.
૨ મુખવન	૨,૯૨૩ યો. × ૨	૫,૮૪૬ યો.
		<u>૧,૦૦,૦૦૦ યો.</u>

જંબૂદ્વીપનું ઉત્તર-દક્ષિણ પરિમાણ-એક લાખ યોજન :-

નામ	માપ	કુલ યોજન
ભરત-ઐરવત ક્ષેત્ર	૫૨૬ યો. ૬ કળા × ૨	૧,૦૫૨ યો. ૧૨ કળા
યુલ્લહિમવંત-શિખરી પર્વત	૧,૦૫૨ યો. ૧૨ કળા × ૨	૨,૧૦૫ યો. ૫ કળા
હેમવત-હેરણ્યવત ક્ષેત્ર	૨,૧૦૫ યો. ૫ કળા × ૨	૪,૨૧૦ યો. ૧૦ કળા
મહાહિમવંત-રુકિમ પર્વત	૪,૨૧૦ યો. ૧૦ કળા × ૨	૮,૪૨૧ યો. ૧ કળા
હરિવર્ષ-રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્ર	૮,૪૨૧ યો. ૧ કળા × ૨	૧૬,૮૪૨ યો. ૨ કળા
નિષધ-નીલવાન પર્વત	૧૬,૮૪૨ યો. ૨ કળા × ૨	૩૩,૬૮૪ યો. ૪ કળા
મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	૩૩,૬૮૪ યો. ૪ કળા	૩૩,૬૮૪ યો. ૪ કળા
		<u>૯૯,૯૯૮ યો. ૩૮ કળા</u>

૧૯ કળા = એક યોજનના હિસાબે ૩૮ કળા = ૨ યો. / ૯૯,૯૯૮+૨=૧,૦૦,૦૦૦ યોજન

જંબૂદીપ

थोथो वक्षस्कार

चुल्लहिमवंत वर्षधर पर्वत :-

१ कहि णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे चुल्लहिमवंते णामं वासहर पव्वए पण्णत्ते ?

गोयमा ! हेमवयस्स वासस्स दाहिणेणं, भरहस्स वासस्स उत्तरेणं, पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं, पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्वीवे दीवे चुल्लहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते । पाईणपडीणायए, उदीणदाहिणवित्थिण्णे, दुहा लवणसमुद्दं पुट्टे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्टे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्टे ।

एगं जोयणसयं उड्डं उच्चत्तेणं, पणवीसं जोयणाइं उव्वेहेणं, एगं जोयणसहस्सं बावण्णं च जोयणाइं दुवालस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं । तस्स बाहा पुरत्थिम पच्चत्थिमेणं पंच जोयणसहस्साइं तिण्णि य पण्णासे जोयणसए पण्णरस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं आयामेणं ।

तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया जाव पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्टा, चउव्वीसं जोयणसहस्साइं णव य बत्तीसे जोयणसए अद्धभागं च एगूणवीसएभाए किंचि विसेसूणा आयामेणं पण्णत्ता । तीसे धणुपुट्टे दाहिणेणं पणवीसं जोयणसहस्साइं दोण्णि य तीसे जोयणसए चत्तारि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं पण्णत्ते ।

रुयगसंठाणसंठिए सव्वकणगामए, अच्छे, सण्हे जाव पडिरूवे । उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते दुण्हवि पमाणं वण्णओ । चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंति ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં યુલ્લહિમવંત નામનો વર્ષધર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં હેમવય ક્ષેત્રની દક્ષિણમાં, ભરતક્ષેત્રની ઉત્તરમાં, પૂર્વી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણ સમુદ્રની પૂર્વમાં, યુલ્લહિમવંત પર્વત છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળો છે. તે પૂર્વી સીમાન્તે પૂર્વી લવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમી સીમાન્તે પશ્ચિમી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે.

તે સો યોજન ઊંચો છે. તે પચ્ચીશ યોજન ભૂમિગત-ઊંડો છે. તે એક હજાર બાવન યોજન અને બાર કળા (૧,૦૫૨ ૧/૨ યો.) પહોળો છે. તેની પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી બંને બાહા પાંચ હજાર, ત્રણસો પચાસ યોજન અને સાડા પંદર કળા (૫,૩૫૦ ૧/૨ યો.) છે.

તેની ઉત્તરવર્તી જીવા પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી છે અને તે ચોવીસ હજાર, નવસો, બત્રીસ યોજન અને અર્ધી કળા (૨૪,૮૩૨ યો. અર્ધી કળા) છે. તેના પૂર્વી-પશ્ચિમી બંને છેડા લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે. તેની દક્ષિણવર્તી ધનુઃપૃષ્ઠની પરિધિ પચ્ચીશ હજાર બસો ત્રીસ યોજન અને ચાર કળા (૨૫,૨૩૦ ૧/૨ યો.) છે.

તેનું સંસ્થાન (આકાર) રૂચક નામના ગળાના આભૂષણ વિશેષ જેવું છે. તે પર્વત સંપૂર્ણ સુવર્ણમય, ઉજ્જવળ, સ્વચ્છ અને શ્લક્ષ્ણ યાવત્ મનોહર છે. તેની ઉત્તર-દક્ષિણ બંને બાજુએ બે પદ્મવરવેદિકા અને બે વનખંડ છે. આ યુલ્લહિમવંત પર્વતની ઉપર બહુ રમણીય, ઢોલકના ચર્મમઢિત ભાગ જેવો સમતલ ભૂમિભાગ છે યાવત્ ત્યાં ઘણા દેવ-દેવીઓ બેસે છે યાવત્ વિચરે છે. [પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન વક્ષસ્કાર-૧ અનુસાર જાણવું છે.]

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં યુલ્લહિમવંત પર્વતનું સ્થાન, માપ, વનખંડાદિનું વર્ણન છે.

યુલ્લહિમવંત પર્વત પ્રમાણ :-

દિશા	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુઃપૃષ્ઠ	શર	સંસ્થાન	સ્વરૂપ
મેરુપર્વતની દક્ષિણમાં ભરતક્ષેત્રની ઉત્તરમાં	૧૦૦ યોજન	૨૫ યોજન	૧,૦૫૨ યો. ૧૨ કળા	૫,૩૫૦ યો. ૧૫૫૫ કળા	ઉત્તરવર્તી ૨૪,૮૩૨ યો. ૦૫૫ કળા	૨૫,૨૩૦ યો. ૪ કળા	૧,૫૭૮ યોજન ૧૮ કળા	રૂચક-ગળાના આભરણ જેવું	સુવર્ણમય

વાસહર :- વર્ષધર પર્વત. વર્ષ = ક્ષેત્ર. ક્ષેત્રની સીમાનું નિર્ધારણ કરે, સીમા નિશ્ચિત કરે તેને વર્ષધર પર્વત કહે છે. જંબૂદ્વીપમાં છ વર્ષધર પર્વત છે અને તેના કારણે જંબૂદ્વીપ સાત વિભાગમાં વિભક્ત થાય છે. યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વત દક્ષિણાર્ધ જંબૂદ્વીપમાં સ્થિત છે. તે ભરતક્ષેત્ર અને હેમવય ક્ષેત્રની સીમા

નિશ્ચિત કરે છે અથવા ભરત અને હેમવય ક્ષેત્રને વિભક્ત કરે છે.

જંબૂદ્વીપમાં ક્રમશઃ આવેલા પ્રત્યેક ક્ષેત્રો અને પર્વતો બમણા બમણા વિસ્તારવાળા છે. યુલ્લહિમવંત પર્વત ભરતક્ષેત્રથી બમણા વિસ્તારવાળો છે. ભરતક્ષેત્રનો વિસ્તાર-પહોળાઈ પર ૬ યોજન અને ૬ કળા પ્રમાણ છે. તેથી યુલ્લહિમવંત પર્વતની પહોળાઈ એક હજાર બાવન યોજન અને બાર કળા (૧,૦૫૨ ૩/૪ યો.) પ્રમાણ છે.

યુલ્લહિમવંત : પદ્મદ્રહ અને પદ્માદિ :-

૨ તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથ ણં એકકે મહં પડમદ્દહે ણામં દહે પણ્ણત્તે । પાઈણપડીણાયએ, ઉદીણદાહિણવિત્થિણ્ણે, એકકં જોયણસહસ્સં આયામેણં, પંચ જોયણસયાઈં વિક્કલંભેણં, દસ જોયણાઈં ઉવ્વેહેણં, અચ્છે, સણ્ણહે, રયયામયકૂલે જાવ પડિરૂવે ।

ભાવાર્થ :- તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી બરાબર મધ્યમાં એક પદ્મદ્રહ નામનો દ્રહ (સરોવર) છે. તે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે. તે હજાર (૧,૦૦૦) યોજન લાંબો, પાંચસો (૫૦૦) યોજન પહોળો અને દસ (૧૦) યોજન ઊંડો છે. તે સ્વચ્છ, સ્નિગ્ધ, રજતમય કિનારાવાળો યાવત્ મનોહર છે.

૩ સે ણં એગાએ પડમવરવેઝ્યાએ એગેણ ય વણસંડેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિવ્વત્તે । વેઝ્યા વણસંડવણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે દ્રહ ચારે બાજુ એક પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડથી સંપરિવૃત્ત છે. વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૪ તસ્સ ણં પડમદ્દહસ્સ ચડદ્ધિસિં ચત્તારિ તિસોવાણપડિરૂવગા પણ્ણત્તા । વણ્ણાવાસો ભાણિયવ્વો । તેસિ ણં તિસોવાણપડિરૂવગાણં પુરઓ પત્તેયં-પત્તેયં તોરણા પણ્ણત્તા । તે ણં તોરણા ણાણામણિમયા, વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- તે પદ્મદ્રહની ચારે દિશામાં ત્રણ-ત્રણ પગથિયાવાળી ચાર સોપાનપંક્તિ (સીડી) છે, તેનું વર્ણન જાણવું. તે પ્રત્યેક સોપાન પંક્તિની આગળ વિવિધ મણિમય તોરણો છે. તેનું વર્ણન જાણવું. [આ જ વક્ષસ્કારમાં ગંગાપ્રપાત કુંડના વર્ણનમાં તોરણનું વિસ્તૃત વર્ણન છે]

૫ તસ્સ ણં પડમદ્દહસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથં મહં એગે પડમે પણ્ણત્તે- જોયણં આયામવિક્કલંભેણં, અદ્ધજોયણં બાહલ્લેણં, દસ જોયણાઈં ઉવ્વેહેણં, દો કોસે ઊસિએ જલંતાઓ, સાઝેરેગાઈં દસજોયણાઈં સવ્વગેણં પણ્ણત્તે । સે ણં એગાએ જગઈએ સવ્વઓ

સમંતા સંપરિક્ષિત્તે જંબુદીવ-જગદ્ગમ્પમાણા, ગવક્ષકડા વિ તહ ચેવ પમાણેણં ।

ભાવાર્થ :- તે પદ્મદ્રહની બરાબર મધ્યમાં એક મોટું પદ્મ કમળ છે. તે એક યોજન લાંબુ, પહોળું, અર્ધયોજન જાડું, દસ યોજન પાણીની અંદર ઊડું અને બે ગાઉ અર્થાત્ અર્ધ યોજન પાણીની ઉપર ઊંચું છે. તેની સર્વ મળીને ઊંચાઈ સાતિરેક ૧૦ યોજન છે. તે કમળ ચારે બાજુ જગતીથી પરિવૃત્ત છે. તે જગતીની ઊંચાઈ, વિષ્કંભ, આકાર વગેરે જંબૂદીપની જગતીની સમાન છે અને જગતી પરના ગવાક્ષ કટક-જાલક સમૂહ પણ તે જ પ્રમાણવાળા જાણવા.

૬ તસ્સ ણં પડમસ્સ અયમેવારૂવે વણ્ણાવાસે પણ્ણત્તે, તં જહા- વડ્ડરામયા મૂલા, રિટ્ટામણ કંદે, વેરુલિયામણ ણાલે, વેરુલિયામયા બાહિરપત્તા, જંબૂણયામયા અભિંતરપત્તા, તવણિજ્જમયા કેસરા, ણાણામણિમયા પોક્ષરત્થિભાયા, કણગામર્દ કણિગા । સા ણં અદ્ધજોયણં આયામવિક્ષંભેણં, કોસં બાહલ્લેણં, સવ્વકણગામર્દ, અચ્છા જાવ પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- તે પદ્મનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે— તે કમળનું મૂળ વજ્રમય, કંદરિષ્ટ રત્નમય, નાલ વૈદ્યુર્ય રત્નમય, બાહ્યપત્રો વૈદ્યુર્યરત્નમય, આભ્યંતર પત્ર-જાંબૂનદ-લાલાશ યુક્ત સુવર્ણમય, કેસરા-તંતુઓ લાલ સુવર્ણમય, તેના ડોડાનો ભાગ-બીજ ભાગ વિવિધ પ્રકારના રત્નમય અને તેની કર્ણિકા સુવર્ણમય છે. તે કર્ણિકા અર્ધયોજન(૨ ગાઉ) લાંબી-પહોળી અને ૧ ગાઉ જાડી છે. તે સંપૂર્ણપણે સુવર્ણમયી તથા સ્વચ્છ યાવત્ મનોહર છે.

૭ તીસે ણં કણિયાણ ઉપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે, સે જહાણામણ આલિંગપુક્ષરેણ વા । તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાણ ણં મહં ણે ભવણે પણ્ણત્તે- કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં વિક્ષંભેણં, દેસૂણં કોસં ઉદ્ધું ઉચ્ચત્તેણં, અણેગક્ષંભસયસણિવિટ્ટે, પાસાઈણ દરિસણિજ્જે અભિરૂવે પડિરૂવે ।

તસ્સ ણં ભવણસ્સ તિદિસિં તઓ દારા પણ્ણત્તા । તેણં દારા પચ્ચધણુસયાઈં ઉદ્ધું ઉચ્ચત્તેણં, અદ્ધાજ્જાઈં ધણુસયાઈં વિક્ષંભેણં, તાવડ્ડયં ચેવ પવેસેણં, સેયાવર-કણગ-થૂભિયા જાવ વણમાલાઓ ણેયવ્વાઓ ।

ભાવાર્થ :- તે કર્ણિકાની ઉપર અત્યંત સમતલ અને સુંદર ભૂમિભાગ છે. તે ચર્મમદિત ઢોલક જેવો સમતલ છે. તે સમતલ રમણીય ભૂમિભાગની બરાબર વચ્ચેમાં એક વિશાળ ભવન આવેલું છે. તે એક ગાઉ લાંબુ, અર્ધો ગાઉ પહોળું અને કાંઈક ન્યૂન એક ગાઉ ઊંચું, સેંકડો થાંભલાઓથી યુક્ત છે, તે સુંદર અને દર્શનીય છે.

તે ભવનની ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ દ્વાર છે. તે દ્વાર પાંચસો ધનુષ્ય ઊંચા, અઢીસો ધનુષ્ય પહોળા છે. તેટલા જ પ્રમાણવાળો તેનો પ્રવેશ માર્ગ છે. તે દ્વાર ઉપર ઉત્તમ સુવર્ણમય નાના નાના શિખર-કાંગરા છે **યાવત્** તે પુષ્પ માળાઓથી સુશોભિત છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૮ તસ્સ ણં ભવણસ્સ અંતો બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે, સે જહાણામણ્ણ આલિંગ પુક્કરેઇ વા વણ્ણઓ । તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જેદેસભાણ્ણે એથ્થ ણં મહઈ એગા મણિપેઢિયા પણ્ણત્તા । સા ણં મણિપેઢિયા પંચધણુસયાઈ આયામવિક્કખંભેણં, અઙ્ગાઈજ્જાઈ ધણુસયાઈ બાહલ્લેણં, સવ્વમણિમઈ અચ્છા જાવ પઢિરૂવા । તીસે ણં મણિપેઢિયાણ્ણે ઉપ્પિં એથ્થ ણં મહં એગે સયણિજ્જે પણ્ણત્તે, સયણિજ્જવણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે ભવનનો અંદરનો ભૂમિભાગ ચર્મમઢિત ઢોલક જેવો સમતલ અને રમણીય છે. તેની બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ મણિપીઠિકા છે. તે મણિપીઠિકા પાંચસો ધનુષ્ય લાંબી, પહોળી છે અને અઢીસો ધનુષ્ય જાડી છે, સંપૂર્ણ મણિમય અને સ્વચ્છ **યાવત્** મનોહર છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક વિશાળ શય્યા છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૯ સે ણં પડમે અણ્ણેણં અટ્ઠસણ્ણં પડમાણં તદ્દુચ્ચત્ત-પ્પમાણમિત્તાણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિત્તે । તે ણં પડમા અદ્ધજોયણં આયામ-વિક્કખંભેણં, કોસં બાહલ્લેણં, દસજોયણાઈ ઉવ્વેહેણં, કોસં ઋસિયા જલંતાઓ, સાઈરેગાઈ દસજોયણાઈ સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- તે મૂળ કમળ તેનાથી અર્ધા પ્રમાણવાળા અન્ય ૧૦૮ કમળોથી પરિવૃત્ત છે. તે કમળો અર્ધો યોજન લાંબા-પહોળા છે. એક ગાઉ જાડા, દશ યોજન પાણીની અંદર ઊંડા અને એક ગાઉ પાણીની ઉપર ઊંચા ઉઠેલાં છે. તેઓની કુલ ઊંચાઈ સાતિરેક દશ યોજન છે.

૧૦ તેસિ ણં પડમાણં અયમેયારૂવે વણ્ણાવાસે પણ્ણત્તે, તં જહા વડ્ડરામયા મૂલા જાવ કણગામઈ કણિયા । સા ણં કણિયા કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં બાહલ્લેણં, સવ્વકણગામઈ, અચ્છા સણ્ણહા જાવ પઢિરૂવા । તીસે ણં કણિયાણ્ણે ઉપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે જાવ મણીહિં ઉવસોભિણ્ણે ।

ભાવાર્થ :- તે કમળોનું વિશેષ વર્ણન આ પ્રમાણે છે— તેના મૂળ વજરત્નમય **યાવત્** કણિકા સુવર્ણમય છે.

તે કણિકા એક ગાઉ લાંબી, અર્ધો ગાઉ જાડી, સંપૂર્ણ સુવર્ણમય છે. તે સ્વચ્છ છે વગેરે વર્ણન જાણવું.

તે કર્ણિકાની ઉપર એક સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગ છે યાવત તે વિવિધ મણિઓથી સુશોભિત છે.

૧૧ તસ્સ ણં પઝમસ્સ અવરુત્તરેણં, ઉત્તરેણં, ઉત્તરપુરત્થિમેણં, એત્થ ણં સિરીએ દેવીએ ચઝણં સામાણિયસાહસ્સીણં ચત્તારિ પઝમ સાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ । તસ્સ ણં પઝમસ્સ પુરત્થિમેણં એત્થ ણં સિરીએ દેવીએ ચઝણં મહત્તરિયાણં ચત્તારિ પઝમા પ્ણત્તા ।

તસ્સ ણં પઝમસ્સ દાહિણપુરત્થિમેણં, એત્થણં સિરીએ દેવીએ અભિંતરિયાએ પરિસાએ અટ્ટુણં દેવસાહસ્સીણં અટ્ટુ પઝમસાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ । દાહિણેણં મજ્ઞિમપરિસાએ દસણં દેવસાહસ્સીણં દસ પઝમસાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ । દાહિણ-પચ્ચત્થિમેણં બાહિરિયાએ પરિસાએ બારસણં દેવસાહસ્સીણં બારસ પઝમસાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ । પચ્ચત્થિમેણં સત્તણં અણિયાહિવર્ણં સત્ત પઝમા પ્ણત્તા ।

તસ્સ ણં પઝમસ્સ ચઝદ્ધિસિં સવ્વઓ સમંતા, એત્થ ણં સિરીએ દેવીએ સોલણં આયરક્ખદેવસાહસ્સીણં સોલસ પઝમસાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ ।

ભાવાર્થ :- તે મૂળ કમળના ઉત્તરપશ્ચિમમાં, ઉત્તર દિશામાં અને ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં શ્રીદેવીના ચાર હજાર સામાનિક દેવોના ચાર હજાર પદ્મ છે. તે (મૂળ કમળ)ની પૂર્વમાં શ્રીદેવીની ચાર મહત્તરિકાઓના ચાર પદ્મ છે.

તે મૂળકમળના દક્ષિણપૂર્વમાં શ્રીદેવીના આભ્યંતર પરિષદના આઠ હજાર દેવોના આઠ હજાર પદ્મ છે, દક્ષિણમાં મધ્યમ પરિષદના દશ હજાર દેવોના દશ હજાર પદ્મ, દક્ષિણપશ્ચિમમાં બાહ્ય પરિષદના બાર હજાર દેવોના બાર હજાર પદ્મ છે. પશ્ચિમમાં સાત સેનાપતિદેવોનાં સાત પદ્મ છે. તે મૂળકમળની ચારે દિશાઓમાં ચારેબાજુ શ્રીદેવીનાં સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના સોળ હજાર પદ્મ છે.

૧૨ સે ણં તિહિં પઝમપરિક્ખેવેહિં સવ્વઓ સમંતા સંપિરિક્ખિત્તે, તં જહા-અભિંતરેણં મજ્ઞિમણં બાહિરેણં । અભિંતરેણં પઝમપરિક્ખેવે બત્તીસં પઝમસયસાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ । મજ્ઞિમણં પઝમપરિક્ખેવે ચત્તાલીસં પઝમસયસાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ । બાહિરિએ પઝમપરિક્ખેવે અડયાલીસં પઝમસયસાહસ્સીઓ પ્ણત્તાઓ । એવામેવ સપુવ્વાવરેણં તિહિં પઝમપરિક્ખેવેહિં એગા પઝમકોડી વીસં ચ પઝમસયસાહસ્સીઓ ભવંતીતિ અક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- તે મૂળ કમળ(પૂર્વકથિત કમળો સિવાયના અન્ય) આભ્યંતર, મધ્યમ અને બાહ્ય એવા ત્રણ કમળ વલયથી, ચારેબાજુ પરિવૃત્ત છે. આભ્યંતર કમળ વલયમાં ૩૨ લાખ કમળો છે. મધ્યમ કમળ

વલયમાં ૪૦ લાખ કમળો છે. બાહ્ય કમળ વલયમાં ૪૮ લાખ કમળો છે. આ પ્રમાણે ત્રણે કમળ વલયમાં કુલ મળીને એક કરોડ વીસ લાખ(૧,૨૦,૦૦,૦૦૦) કમળો છે.

૧૩ સે કેણટ્ટેણં ધંતે ! एवं वुच्चइ पउमदहे, पउमदहे ?

ગોયમા ! પઝમદહે ણં તત્થ-તત્થ દેસે-દેસે તહિં-તહિં બહવે ઉપ્પલાઈં જાવ સયસહસ્સપત્તાઈં પઝમદહપ્પભાઈં પઝમદહાગારાઈં પઝમદહવણ્ણાભાઈં સિરી ય ઇત્થ દેવી મહિઠ્ઠીયા જાવ પલિઓવમટ્ઠિઈયા પરિવસઈ । સે ઇણટ્ટેણં ।

અદુત્તરં ચ ણં ગોયમા ! પઝમદહસ્સ સાસણ ણામધેજ્જે પણ્ણત્તે ણ કયાઈ ણાસિ જાવ અવટ્ઠિણ ણિચ્ચે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! તે પદ્મદ્રહને પદ્મદ્રહ કહેવાનું શું કારણ છે ?

હે ગૌતમ ! તે પદ્મદ્રહમાં ઠેકઠેકાણે ઘણા કમળો છે યાવત્ લાખ પાંખડીવાળા આદિ અનેક પ્રકારનાં પદ્મકમળો છે. તે પદ્મકમળો પદ્મદ્રહ જેવી આત્મા, આકાર અને વર્ણવાળા હોય છે. ત્યાં પરમ ઋદ્ધિશાલિની એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળી 'શ્રી' નામની દેવી નિવાસ કરે છે, તેથી તે દ્રહ પદ્મદ્રહ કહેવાય છે. અથવા તો હે ગૌતમ ! તે પદ્મદ્રહ નામ શાશ્વત છે. તે ક્યારેય નાશ પામતું નથી. યાવત્ અવસ્થિત છે, નિત્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં યુલ્લહિમવંત પર્વત ઉપરના પદ્મદ્રહ ગત પદ્મદ્રહિનું વર્ણન છે.

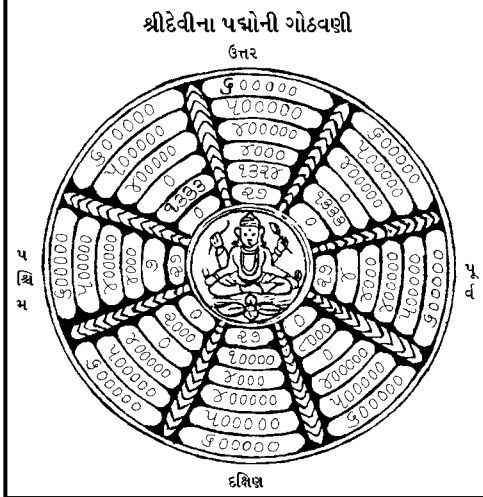
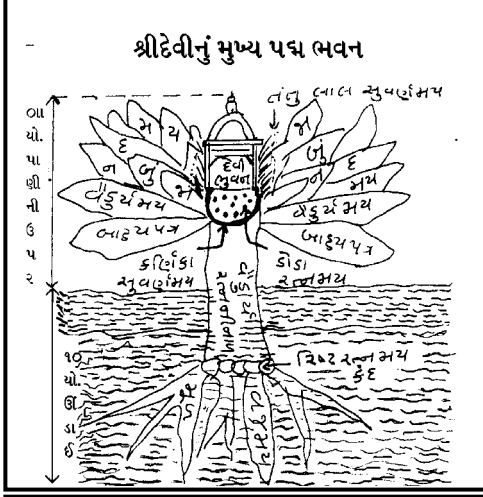
પદ્મદ્રહ નામહેતુ :- આ દ્રહમાં (૧) પદ્મદ્રહના આકારવાળા અર્થાત્ લંબચોરસ આકારવાળા હજાર પાંખડીવાળા, લાખ પાંખડીવાળા, ચંદ્રવિકાસી, સૂર્યવિકાસી આદિ અનેક પ્રકારના પદ્મો-કમળો ઉગે છે. (૨) આ દ્રહમાં શ્રીદેવી અને તેના પરિવારના શાશ્વતા, પદ્મદ્રહના આકારવાળા, તેવી જ આત્માવાળા પૃથ્વીકાયના બનેલા એક કોડ ઉપરાંતના પદ્મો છે અથવા (૩) પદ્મદ્રહ એવું તેનું શાશ્વતું નામ છે. તેથી આ દ્રહ પદ્મદ્રહના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

જંબુદ્વીવ જગદ્દિપમાણા :- યુલ્લહિમવંત પર્વત પરના 'પદ્મદ્રહ'ની મધ્યમાં એક પદ્મ છે, તેની ચારે બાજુ જગતી (કિલ્લો) છે. તે જગતીનું માપ જંબૂદ્વીપની જગતી જેટલું જ છે અર્થાત્ આ જગતી આઠ યોજન ઊંચી અને મૂળમાં ૧૨ યોજન, મધ્યમાં ૮ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન પહોળી છે. અહીં જગતીની આઠ યોજનની ઊંચાઈ બતાવી છે તે પાણીના ઉપરના ભાગની જગતીની અપેક્ષાએ કહી છે. તે જગતી પાણીમાં ૧૦ યોજન ઊંડી છે (સૂત્રકારે તેનું કથન કર્યું નથી.) આ રીતે તે કુલ ૧૮ યોજન ઊંચી છે. વૃત્તિકાર તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ રીતે કરે છે.— સા ચ જગતી જમ્બૂદ્વીપજગતિપ્રમાણા વેદિતવ્યા, એત્તચ્ચ પ્રમાણં જલાદુપરિષ્ટાદ્જ્ઞેયં, દશ યોજનાત્મક જલાવગાહ પ્રમાણસ્ય અવિવક્ષિતત્વાત્ । - વૃત્તિ.

પદ્મદ્રહના પદ્મોની સંખ્યા, સ્થાનાદિ :-

ક્રમ	પદ્મસ્થાન	પદ્મ સંખ્યા	લંબાઈ	પહોળાઈ	જાડાઈ	પાણીમાં ઊંડાઈ	પાણી ઉપર ઊંચાઈ	કુલ ઊંચાઈ	વિશેષતા
શ્રીદેવીનું કેન્દ્રનું પદ્મ	પદ્મદ્રહની મધ્યમાં	૧	૧ યો.	૧ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	૧૦ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$૧૦ \frac{૧}{૪}$ યો.	આ પદ્મ ઉપર શ્રીદેવીનું ભવન છે.
૧લું વલય	મૂળપદ્મની ચારે બાજુ	૧૦૮	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	૧૦ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$૧૦ \frac{૧}{૪}$ યો.	શ્રીદેવીના આભૂષણો હોય છે.
૨જું વલય	પ્રથમવલયની ચારે બાજુ	૩૪,૦૧૧	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	૧૦ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$૧૦ \frac{૧}{૪}$ યો.	શ્રીદેવીના પરિવારના ભવનો હોય
	વાયવ્યકોણ, સામાનિક ઈશાનકોણ દેવના ઉત્તરમાં	૪,૦૦૦							
	પૂર્વમાં મહત્તરા દેવીના	૪							
	અગ્નિકોણમાં આભ્યંતર પરિષદના	૮,૦૦૦							
	દક્ષિણમાં મધ્યમ પરિષદના	૧૦,૦૦૦							
	નૈઋત્યકોણમાં બાહ્ય પરિષદના	૧૨,૦૦૦							
	પશ્ચિમમાં સેનાપતિના	૭							
૩જું વલય	બીજાવલયની ચારે બાજુ	૧૬,૦૦૦	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	૧૦ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$૧૦ \frac{૧}{૪}$ યો.	આત્મરક્ષક દેવોના ભવન છે.
૪થું વલય	ત્રીજા વલયની ચારે બાજુ	૩૨ લાખ	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	૧૦ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$૧૦ \frac{૧}{૪}$ યો.	આભ્યંતર પરિષદના આભિયોગિક દેવોના ભવન
૫મું વલય	ચોથા વલયની ચારે બાજુ	૪૦ લાખ	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	૧૦ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$૧૦ \frac{૧}{૪}$ યો.	મધ્યમ પરિષદના આભિયોગિક દેવના ભવન
૬ઠું વલય	પાંચમા વલયની ચારે બાજુ	૪૮ લાખ	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	૧૦ યો.	$\frac{૧}{૪}$ યો.	$૧૦ \frac{૧}{૪}$ યો.	બાહ્ય પરિષદના આભિયોગિક દેવના ભવન છે.

શ્રીદેવીનું મૂળ પદ્મ :- પદ્મદ્રહની બરાબર મધ્યમાં શ્રીદેવીનું પદ્મ છે. પદ્મપરિવારમાં તે સૌથી મોટું છે.

તે રત્નો, મણિઓ આદિ પૃથ્વીકાયમય છે. તેની પાંદડીઓ તપનીય-તપાવેલા સુવર્ણ જેવી લાલ છે. તેની ચારે બાજુ કુલ ૧૮ યોજન ઊંચી જગતી (કિલ્લો) છે.

પદ્મદ્રહ્મના પદ્મોની રચના, ગોઠવણી :- પદ્મદ્રહ્મમાં શ્રીદેવી અને તેના પરિવારના ૧ કોડ, ૨૦ લાખ, ૫૦ હજાર અને ૨૦ કમળો છે. તે સર્વ પદ્મો શાશ્વતા પૃથ્વીકાયના છે. તે પદ્મો પદ્મદ્રહ્મના આકાર અને વર્ણ-વાળા છે. પદ્મદ્રહ્મની મધ્યમાં શ્રીદેવીનું મૂળ પદ્મ અને તેની ચારે બાજુ છ વલયમાં છ પ્રકારના શેષ પદ્મો ગોઠવાયેલા છે.

તદ્વચ્ચત્તપ્પમાણમિત્તાણં :- છ વલયમાં રહેલા કમળો પૂર્વ-પૂર્વ કરતાં ઊંચાઈમાં અર્ધ પ્રમાણવાળા છે અર્થાત્ તે આગળના પદ્મની પાણીની ઉપરની ઊંચાઈ અર્ધ પ્રમાણવાળી અને લંબાઈ-પહોળાઈ પણ અર્ધ પ્રમાણ હોય છે. જેમ કે- પ્રથમ વલયના ૧૦૮ કમળો કેન્દ્રના શ્રીદેવીના પદ્મ કરતાં અર્ધા માપ- વાળા છે. તે અર્ધ યોજન લાંબા, પહોળા અને ૬ યોજન પ્રમાણ પાણીથી ઉપર છે. બીજા વલયના પદ્મો પ્રથમ વલયના પદ્મ કરતાં અર્ધા છે અને મૂળ પદ્મ કરતાં ૬ છે. તેમ અંતિમ વલય પર્યંત જાણવું. તે સર્વ વલયના પદ્મો અર્ધા અર્ધા પ્રમાણવાળા હોવાથી જ ૧,૦૦૦ યોજન લાંબા-પહોળા પદ્મદ્રહ્મમાં તે સર્વ પદ્મો સમાય શકે છે. તે સર્વ પદ્મોનું કુલ ક્ષેત્રફળ ૨,૦૦,૦૦૫ $\frac{૧૩૩}{૬}$ યોજન થાય છે અને પદ્મદ્રહ્મનું ક્ષેત્રફળ પાંચ લાખ યોજન છે. તેથી તેમાં સર્વ પદ્મો સહજ રીતે સમાઈ શકે છે.

પ્રથમ વલયના ૧૦૮ પદ્મોમાં શ્રીદેવીના આભૂષણો હોય છે. એષુ ચ શ્રીદેવ્યા ભૂષણાદિ વસ્તૂનિ તિષ્ઠન્તિ इति सूत्रानुक्तોऽपि विशेषो बोध्यः । - વૃત્તિ.

ગંગા, સિંધુ, રોહિતાંશા નદી :-

૧૪ તસ્સ ણં પઝમહહસ્સ પુરત્થિમિલ્લેણં તોરણેણં ગંગા મહાણઈ પવૂઢા સમાણી પુરત્થાભિમુહી પંચ જોયણસયાઈં પવ્વણં ગંતા ગંગાવત્તકૂડે આવત્તા સમાણી પંચ તેવીસે જોયણસણ તિણિણ ય એગૂણવીસહિમ્પાણે જોયણસ્સ દાહિણાભિમુહી પવ્વણં ગંતા મહયા ઘહમુહપવત્તિણં મુત્તાવલીહારસંઠિણં સાઈરેગજોયણસણં પવાણં પવહહં.

ભાવાર્થ :- તે પદ્મદ્રહના પૂર્વી તોરણથી ગંગામહાનદી પ્રવાહિત થઈ, પર્વત ઉપર પૂર્વ દિશામાં ૫૦૦ યોજન સુધી વહીને, ગંગાવર્તકૂટને આવરિત કરતી, વળાંકને લઈને પાંચસો ત્રેવીસ અને યોજન ત્રણ કળા (૫૨૩ ૩/૪ યો.) સુધી દક્ષિણ દિશામાં વહે છે. તત્પશ્ચાત્ તે ગંગાનદી મોટા ઘડાના મુખમાંથી નીકળતા પાણીના પ્રવાહની જેમ પ્રચંડ વેગથી મુક્તાવલી હારના સંસ્થાને સાધિક ૧૦૦ યોજન ઉપરથી ધોધરૂપે નીચે પડે છે.

૧૫ ગંગા મહાણઈ જઓ પવડઈ, એથ ણં મહં એગા જિભિયા પળ્ણત્તા । સા ણં જિભિયા અદ્ધજોયણં આયામેણં, છસ્સકોસાઈં જોયણાઈં વિક્કખંભેણં, અદ્ધકોસં બાહલ્લેણં, મગરમુહ-વિડટ્ટ-સંઠાણસંઠિયા, સવ્વવરમઈ, અચ્છા સળ્હા જાવ પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- તે ગંગામહાનદી પર્વતના જે સ્થાન ઉપરથી ધોધરૂપે નીચે પડે છે, ત્યાં એક મોટી જીલ્હિકા-જીભના આકારની પાણી પડવાની પ્રનાલી(પાઈપ જેવી) છે. તે અર્ધયોજન(૨ ગાઉ) લાંબી, સવા છ યોજન (૬ યોજન અને ૧ ગાઉ) પહોળી અને અર્ધ ગાઉ જાડી છે. તે મુખ ફાડેલા મગરમચ્છના સંસ્થાન-વાળી, સર્વ વજ્રમય, નિર્મળ, સ્નિગ્ધ યાવત્ મનોહર છે.

૧૬ ગંગા મહાણઈ જત્થ પવડઈ, એથ ણં મહં એગે ગંગપ્પવાય કુંડે ણામં કુંડે પળ્ણત્તે, સટ્ઠિં જોયણાઈં આયામવિક્કખંભેણં, ણડયં જોયણસયં કિંચિવિસેસાહિયં પરિક્કહેવેણં, દસ જોયણાઈં ઉવ્વેહેણં, અચ્છે સળ્હે રયયામયકૂલે, વરમયપાસે, વરતલે, સુવળ્ણ-સુભ્ભરયયામય-વાલુયાએ, વેરુલિયમણિ-ફાલિય-પડલ-પચ્ચોયડે, સુહોયારે, સુડત્તારે, ણાણામણિતિથ-સુબદ્ધે, વટ્ટે, અણુપુવ્વ-સુજાય-વપ્પ-ગંભીર-સીયલ-જલે, સંછળ્ણ-પત્ત-ભિસમુણાલે, બહુડપ્પલ-કુમુય-ળલિણ-સુભગ-સોગંધિય-પોંડરીય-મહાપોંડરીય-સયપત્ત-સહસ્સપત્ત-સયસહસ્સપત્ત-પપ્ફુલ્લ-કેસરોવચિએ, છપ્પય-મહુયર-પરિભુજ્જમાણ-કમલે, અચ્છ-વિમલ-પત્થ-સલિલપુળ્ણે, પડિહત્થ-ભમંત-મચ્છ-કચ્છ-અણેગ-સડળ્ણ-મિહુણ પવિયરિય-સદ્દુળ્ણ-મહુર-સરણાએ પાસાએ જાવ પડિરૂવે ।

સે ણં એગાએ પડમવરવેઝ્યાએ એગેણં વળસંડેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિત્તે ।
વેઝ્યા-વળસંડપમાણં, વળ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- તે ગંગામહાનદી નીચે જ્યાં (ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં) પડે છે, ત્યાં એક મોટો ગંગાપ્રપાત નામનો કુંડ છે. તે કુંડ ૬૦ યોજન લાંબો, પહોળો અને સાધિક ૧૮૦ યોજનની પરિધિવાળો, ૧૦ યોજન ઊંડો, નિર્મળ અને સ્નિગ્ધ છે. તે કુંડનો કિનારો રજતમય અને સમતલ છે; તેની દિવાલો અને ભૂમિતલ

વજ્રમય છે; તે સુવર્ણ અને શુભરજતમય રેતીથી યુક્ત છે. તે કિનારાની સમીપના ઉત્તર પ્રદેશો વૈદ્યૂર્યમણિ અને સ્ફટિક રત્નજડિત છે. તે કિનારેથી પાણીમાં પ્રવેશવાનો અને બહાર નીકળવાનો માર્ગ(ઘાટ) સુખકર છે; તે ઘાટ અનેક પ્રકારના મણિઓથી સુબદ્ધ અને વૃત્ત હોય છે; તે ઘાટથી કુંડમાં પ્રવેશતા અનુક્રમે પાણી શીતળ અને અગાધ થતું જાય છે. તે પાણી કમલપત્ર, કમળકંદ અને કમળ નાલથી વ્યાપ્ત હોય છે. તે કેસરાલ યુક્ત ઘણા ઉત્પલ-ચંદ્રવિકાસી કમળો, પદ્મ-સૂર્યવિકાસી કમળો, કુમુદ-શ્વેતરક્ત વર્ણવાળા ચંદ્રવિકાસી કમળો, નલિન-ચંદ્રવિકાસી કમળ વિશેષ, સુભગ-કમળ વિશેષ, સૌર્ગધિક-સુગંધીકમળ, પુંડરિક-શ્વેત કમળ, મહાપુંડરિક, સો પાંખડી, હજાર પાંખડી, લાખ પાંખડીવાળા કમળોથી સુશોભિત છે. ભ્રમરો તે કમળોનું રસ પાન કરતાં રહે છે; સ્વચ્છ, નિર્મળ અને પથ્થકારી જલથી કુંડ સર્વદા પરિપૂર્ણ રહે છે. તેમાં મત્સ્યો, કાચબાઓ ચારેય તરફ યથેચ્છ વિચરણ કરતા રહે છે; અનેક પક્ષી યુગલો ત્યાં મધુર સ્વરે નાદ કરતા રહે છે. તે કુંડ પ્રસન્નકારક યાવત્ મનોહર છે.

તે ગંગાપ્રપાતકુંડની ચારેય બાજુ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડ છે. તે વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન પૂર્વવત્ [વક્ષ.-૧ પ્રમાણે] જાણવું.

૧૭ તસ્સ ણં ગંગપ્પવાયકુંડસ્સ તિદિસિં તઓ તિસોવાણપડિરૂવગા પ્ણત્તા, તંજહા પુરત્થિમેણં દાહિણેણં પચ્ચત્થિમેણં । તેસિ ણં તિસોવાણપડિરૂવગાણં અયમેયારૂવે વણ્ણાવાસે પ્ણત્તે, તંજહા- વડ્ડરામયા ણેમ્મા, રિદ્ધામયા પડ્ડાણા, વેરુલિયામયા ચંખા, સુવણ્ણરુપ્પમયા ફલયા, લોહિયક્ખમર્ડઓ સૂર્ડઓ, વયરામયા સંધી, ણાણામણિમયા આલંબણા આલંબણબાહાઓ ।

ભાવાર્થ :- તે ગંગાપ્રપાત કુંડની પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ, આ ત્રણ દિશામાં ત્રણ ત્રણ પગથિયા- વાળી સોપાન શ્રેણી-સીડી છે. તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે- તે સોપાન શ્રેણીનો નેમ ભાગ-ભૂમિભાગ, ઉત્તર પ્રદેશ વજ્રરત્નમય છે; પ્રતિષ્ઠાન-સોપાન શ્રેણીનો મૂળપ્રદેશ રિષ્ટરત્નમય છે; તેના થાંભલા વૈદ્યૂર્યરત્નમય છે; તેના ફલકો-પાટિયા સુવર્ણ અને ચાંદીનાં છે; બે પાટિયાને જોડતી ખીલીઓ લોહિતાક્ષ રત્નની; પાટિયાની સંધિઓ વજ્રરત્નમય છે; તેની બંને બાજુની આલંબનભૂત દિવાલો અનેક મણિઓની છે.

૧૮ તેસિ ણં તિસોવાણપડિરૂવગાણં પુરઓ પત્તેયં-પત્તેયં તોરણા પ્ણત્તા । તે ણં તોરણા ણાણામણિમયા ણાણામણિમણ્ણુ સંખેસુ ઉવણિવિટ્ઠ-સંણિવિટ્ઠા, વિવિહમુત્તંત-રોવચિયા, વિવિહતારારૂવોવચિયા, ઈહામિય-ઉસહ-તુરગ-ણર-મગર-વિહગ- વાલગ-કિણ્ણર-રુરુ-સરભ-ચમર-કુંજર-વણલય-પડમલય-ભત્તિચિત્તા, ચંખુગ્ગય-વડ્ડરવેડ્ડયા-પરિગયાભિરામા, વિજ્જાહરજમલજુયલજંતજુત્તાવિવ, અચ્ચીસહસ્સ-માલણીયા, રૂવગસહસ્સકલિયા, ખિસમાણા, ખિખિસમાણા, ચક્ખુલ્લોયણલેસા, સુહફાસા, સસ્સિરીયરૂવા, ઘંટાવલિ-ચલિય-મહુર-મણહર-સરા, પાસાદીયા જાવ પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- તે ત્રિસોપાન શ્રેણીની આગળ તોરણો છે. તે તોરણો વિવિધ રત્નમય છે. તે તોરણો સોપાન શ્રેણીની સમીપે અનેક મણિમય થાંભલાઓ પર સ્થાપિત છે; તેમાં વચ્ચે વચ્ચે મોતીઓ જડેલા છે. તે અનેક પ્રકારના તારાઓના આકારોથી ઉપચિત છે; તે ઈલામૃગ-વરુ, બળદ, ઘોડા, મનુષ્ય, મગર, પક્ષી, સર્પ, કિન્નર, મૃગ વિશેષ, અષ્ટાપદ, ચમરી ગાય, હાથી, વનલતા, પદ્મલતા વગેરેના ચિત્રોથી સુશોભિત છે. તે તોરણોના થાંભલાઓ વજ્રરત્નમયી વેદિકાયુક્ત રમણીય દેખાય છે. તે સ્તંભ ચંત્રથી સંચાલિત, સમશ્રેણિક વિદ્યાધર યુગલથી યુક્ત હોય છે; રત્નોના હજારો કિરણોથી સુશોભિત, હજારો ચિત્રોથી ઉપશોભિત છે. તે થાંભલાઓ જાણે ઊડીને આંખે વળગતા ન હોય ! તેવા લાગે છે. તે અનુકૂળ સ્પર્શ અને સુંદર રૂપવાળા છે; તેના પર બાંધેલી પવનથી ચલિત ઘંટડીઓ મધુર રણકાર કરે છે; તેવા તે સ્તંભો પ્રસન્નકારી **યાવત્** મનોહર છે.

૧૯ તેસિ ણં તોરણાણં ઉવરિંં બહવે અદ્વદ્વમંગલગા પળ્ણત્તા, તંજહા- સોત્થિય સિરિવચ્છ જાવ પડિરૂવા । તેસિ ણં તોરણાણં ઉવરિંં બહવે કિળ્ણહચામરજ્ઞયા જાવ સુવિકલ્લ-ચામરજ્ઞયા, અચ્છા, સળ્ણહા, રુપ્પપટ્ટા, વડ્ડરામયદળ્ણડા, જલયામલગંધિયા, સુરૂવા પાસાઈયા જાવ પડિરૂવા । તેસિ ણં તોરણાણં ઉપ્પિંં બહવે છત્તાઈચ્છત્તા, પડાગાઈપડાગા, ઘંટાજુયલા, ચામરજુયલા, ઉપ્પલહત્થગા, પડમહત્થગા જાવ સય-સહસ્સપત્તહત્થગા, સવ્વરયણામયા, અચ્છા જાવ પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- તે તોરણ દ્વારો પર સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ વગેરે આઠ-આઠ મંગલ પ્રતીકો છે **યાવત્** તે મનોહર છે. તે તોરણો પર કાળા **યાવત્** શ્વેત ચામરોથી અલંકૃત ધ્વજાઓ ફરકી રહી છે. તે સર્વે ધ્વજાઓ ઉજ્જવળ અને સ્નિગ્ધ છે, તે ધ્વજા રજતમય પટ અને વજ્રરત્નના દંડથી સુશોભિત છે; તે કમળ જેવી સુગંધથી સુગંધિત અને સુરૂપ છે, ચિતને પ્રસન્ન કરનારી **યાવત્** મનોહર છે. તે તોરણો પર ઘણા છત્ર, છત્ર પર છત્ર; પતાકા, પતાકા પર પતાકા; અનેક ઘંટોની જોડીઓ; અનેક ચામરોની જોડીઓ; ઉત્પલરાશિ, પદ્મરાશિ, **યાવત્** સો પાંખડીવાળા, હજાર પાંખડીવાળા કમળોની રાશિ છે; તે સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ **યાવત્** મનોહર છે.

૨૦ તસ્સ ણં ગંગ્ગપ્પવાયકુંડસ્સ બહુમજ્ઞદેસભાએ એત્થ ણં મહં એગે ગંગાદીવે ણામં દીવે પળ્ણત્તે, અદ્વ જોયણાઈં આયામવિક્ખંભેણં, સાઈરેગાઈં પળ્ણવીસં જોયણાઈં પરિક્ખેવેણં, દો કોસે ઋસિએ જલંતાઓ, સવ્વવડ્ડરામએ, અચ્છે સળ્ણહે જાવ પડિરૂવે । સે ણં એગાએ પડમવરવેડ્ડયાએ એગેણ ય વળસંડેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિએ, વળ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે ગંગાપ્રપાતકુંડની બરાબર મધ્યમાં ગંગાદ્વીપ નામનો એક વિશાળ દ્વીપ છે. તે આઠ યોજન લાંબો-પહોળો છે. તેની પરિધિ સાધિક પચીસ યોજન છે. તે પાણીની બહાર બે ગાઉ ઊંચો છે. તે

સંપૂર્ણ રત્નમય, સ્વચ્છ અને સુકોમળ છે. તે દ્વીપ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડથી ઘેરાયેલો છે. તે બંનેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૨૧ ગંગાદીવસ્સ ણં દીવસ્સ ડપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે । તસ્સ ણં બહુમજ્જદેસભાએ એથ્થ ણં મહં એગે ગંગાએ દેવીએ ભવણે પણ્ણત્તે, કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં વિક્ખંભેણં, દેસૂણગં ચ કોસં ડહ્હં ડચ્ચત્તેણં, અણેગખંભસયસણિવિદ્ધે જાવ બહુમજ્જદેસભાએ મણિપેઠીયાએ સયણિજ્જે । સે કેણટ્ટેણં ભંતે! એવં વુચ્ચઈ ગંગા દીવે ણામં દીવે ? ગોયમા તત્થ-તત્થ દેસે-દેસે તર્હિં-તર્હિં બહુઈ ડપ્પલાઈ જાવ સહસ્સપત્તાઈ ગંગાદીવપ્પભાઈ ગંગાદીવાગારાઈ ગંગાદીવ-વણ્ણાઈ, ગંગાદીવ-વણ્ણાભાઈ ગંગા ય ઇથ્થ દેવી મહિઢ્ઢીયા જાવ પલિઓવમ ઠિઈયા પરિવસઈ સે તેણટ્ટેણં ! અદુત્તરં ચ ણં જાવ સાસએ ણામધેજ્જે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- ગંગાદ્વીપ ઉપર ઘણો સમતલ સુંદર ભૂમિભાગ છે. તેની બરાબર મધ્યમાં ગંગાદેવીનું વિશાળ ભવન છે. તે એક ગાઉ લાંબુ, અર્ધો ગાઉ પહોળું અને કંઈક ન્યૂન એક ગાઉ ઊંચું છે. તે ભવન સેંકડો થાંભલાઓ ઉપર સ્થિત છે; તેની બરાબર મધ્યમાં એક મણિપીઠિકા છે. તેના પર શય્યા છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે ગંગા દ્વીપને ગંગાદ્વીપ કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે ગંગાદ્વીપમાં અનેક સ્થાને, ઘણાં ઉત્પલ કમળો યાવત્ લાખ પાંખડી-વાળા કમળો છે. તે કમળો ગંગા દ્વીપ જેવી પ્રભાવાળા, આકારવાળા, વર્ણવાળા અને વર્ણ જેવી આભા-વાળા છે. તે ગંગા દ્વીપમાં મહદ્ધિક યાવત્ પલ્લોપમની સ્થિતિવાળી ગંગાદેવી નામની દેવીનું આવાસસ્થાન છે તેથી તે દ્વીપ ગંગાદ્વીપ કહેવાય છે અથવા આ તેનું શાશ્વતું નામ છે.

૨૨ તસ્સ ણં ગંગપ્પવાયકુંડસ્સ દાહિણિલ્લેણં તોરણેણં ગંગામહાણઈ પવૂઠ્ઠા સમાણી ડત્તરહ્હુભરહવાસં એજ્જમાણી-એજ્જમાણી સત્તર્હિં સસિલાસહસ્સેર્હિં આડરેમાણી-આડરેમાણી અહે ખંડપ્પવાયગુહાએ વેયહ્હુપવ્વયં દાલઈત્તા દાહિણહ્હુભરહવાસં એજ્જમાણી-એજ્જમાણી દાહિણહ્હુભરહવાસસ્સ બહુમજ્જદેસભાગં ગંતા પુરત્થાભિમુહી સત્તર્હિં સલિલાસહસ્સેર્હિં આવત્તા સમાણી ચોદ્દસર્હિં સલિલાસહસ્સેર્હિં સમગ્ગા અહે જગઈં દાલઈત્તા પુરત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેઈ ।

ભાવાર્થ :- તે ગંગાપ્રપાત કુંડના દક્ષિણી તોરણથી ગંગા મહાનદી પ્રવાહિત થઈને ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં વહે છે ત્યારે સાત હજાર નદીઓ તેમાં આવીને મળે છે. તે તેનાથી પરિપૂર્ણ થઈને ખંડ પ્રપાત ગુફાની નીચેથી અર્થાત્ પૂર્વી દિવાલની નીચેથી પસાર થઈને, વૈતાલ્ય પર્વતને ભેદતી (પાર કરતી) દક્ષિણાર્ધ

ભરતક્ષેત્રમાં વહે છે ત્યારે તેમાં બીજી સાત હજાર નદીઓ મળે છે. દક્ષિણાર્ધ ભરતની બરાબર મધ્યમાં પહોંચી તે પૂર્વ તરફ વળે છે અને સર્વ મળી ચૌદ હજાર નદીઓના પરિવાર સાથે તે ગંગા મહાનદી જંબૂદ્વીપની જગતીને ભેદીને પૂર્વદિશાવર્તી લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

૨૩ ગંગા ણં મહાણઈ પવહે છ સકોસાઈં જોયણાઈં વિક્કંભેણં અદ્ધકોસં ઉવ્વેહેણં । તયણંતરં ચ ણં માયાણ-માયાણ પરિવહ્માણી-પરિવહ્માણી મુહે બાસટ્ટિં જોયણાઈં અહ્હુજોયણં ચ વિક્કંભેણં, સકોસં જોયણં ઉવ્વેહેણં । ઉભઓ પાર્સિં દોહિં પઝમવર-વેઝ્યાહિં, દોહિં વણસંડેહિં સંપરિક્ખત્તા । વેઝ્યાવણસંડવણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- ઉદ્દગમ સ્થાન પાસે ગંગા મહાનદીનો પ્રવાહ સવા છ યોજન પહોળો અને અર્ધો ગાઉ ઊંડો હોય છે. ત્યારપછી ક્રમશઃ તેના પ્રવાહની પહોળાઈ વધતાં-વધતાં સમુદ્રમાં મળે છે, ત્યાં તેની પહોળાઈ સાડા બાસઠ યોજન અને ઊંડાઈ સવા યોજન હોય છે. તે નદીની બંને તરફ બે પદ્મવરવેદિકા અને બે વનખંડો છે. વેદિકાઓ અને વનખંડોનું વર્ણન પૂર્વવત્ [વક્ષ. ૧ પ્રમાણે] જાણવું.

૨૪ एवं सिंधूए वि णेयव्वं जाव तस्स णं पउमद्दहस्स पच्चत्थिमिल्लेणं तोरणेणं सिंधुआवत्तणकूडे दाहिणाभिमुही सिंधुप्पवायकुंडं, सिंधुद्वीवो अट्ठो सो चेव जाव अहे तिमिसगुहाए वेयड्ढपव्वयं दालइत्ता पच्चत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणी चोद्दससलिला सहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ, सेसं तं चेव ।

ભાવાર્થ :- સિંધુ મહાનદીનું વર્ણન ગંગાનદી જેવું જ જાણવું. અહીં વિશેષતા એ છે કે સિંધુ મહાનદી પદ્મદ્રહના પશ્ચિમ દિશાવર્તી તોરણથી નીકળે છે, પશ્ચિમ દિશા તરફ વહે છે, સિંધુ આવર્ત કૂટને આવરિત કરતી, વળાંક લઈને દક્ષિણાભિમુખ વહે છે. સિંધુ પ્રપાતકુંડ, સિંધુદ્વીપ આદિનું વર્ણન ગંગાપ્રપાતકુંડ, ગંગાદ્વીપ આદિની સમાન છે. તે તિમિસ ગુફાની નીચેથી વહેતી અર્થાત્ પશ્ચિમી દિવાલ નીચેથી પસાર થઈને વૈતાલ્ય પર્વતને ભેદીને દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં વહેતી, તેની બરાબર મધ્યમાં પહોંચી પશ્ચિમ તરફ વળે છે. તેમાં મળેલી ચૌદ હજાર નદીઓ સાથે તે જગતીને ભેદીને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રને મળે છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન ગંગા મહાનદી સમાન જાણવું.

૨૫ तस्स णं पउमद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं रोहियंसा महाणई पवूढा समाणी दोण्णि छावत्तरे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेगजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ ।

ભાવાર્થ :- રોહિતાંશા મહાનદી પદ્મદ્રહના ઉત્તરી તોરણથી પ્રવાહિત થઈ, પર્વત ઉપર ઉત્તર દિશામાં

બસો છોતેર યોજન અને છ કળા (૨૭૬ ફૂટ યો.) વહે છે. તત્પશ્ચાત્ મોટા ઘડાના મુખમાંથી નીકળતા પાણીના પ્રવાહની જેમ રોહિતાંશા મહાનદી સાધિક ૧૦૦ યોજન ઉપરથી ધોધરૂપે મુક્તાવલી હારના આકારે નીચે પડે છે.

૨૬ રોહિયંસાણામં મહાણઈ જઓ પવડઈ, એથ ણં મહં એગા જિભિયા પળ્ણત્તા । સા ણં જિભિયા જોયણં આયામેણં, અદ્ધતેરસજોયણાઈં વિક્ખંભેણં, કોસં બાહલ્લેણં, મગરમુહવિહટ્ટ-સંઠાણસંઠિયા, સવ્વવહરામઈ, અચ્છા સળ્હા જાવ પહિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- તે રોહિતાંશા મહાનદી જ્યાંથી નીચે પડે છે, ત્યાં એક જિલ્હિકા-પ્રનાલી છે. તે એક યોજન લાંબી, સાડા બાર(૧૨ ફૂ યો.) પહોળી અને એક ગાઉ જાડી છે. તે મુખ ફાડેલા મગર મચ્છના આકાર-વાળી, સર્વ વજ્રમયી, નિર્મળ અને સ્નિગ્ધ યાવત્ મનોહર છે.

૨૭ રોહિયંસા મહાણઈ જહિં પવડઈ, એથ ણં મહં એગે રોહિયંસપ્પવાયકુંડે ણામં કુંડે પળ્ણત્તે । સવીસં જોયણસયં આયામવિક્ખંભેણં, તિણ્ણિ અસીએ જોયણસए કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્ખેવેણં, દસજોયણાઈં ઉવ્વેહેણં, અચ્છે, કુંડવળ્ણઓ જાવ તોરણા ।

ભાવાર્થ :- રોહિતાંશા મહાનદી હેમવય ક્ષેત્રમાં જ્યાં પડે છે, ત્યાં એક મોટો રોહિતાંશા પ્રપાતકુંડ નામનો કુંડ છે. તેની લંબાઈ-પહોળાઈ એકસો વીસ યોજન(૧૨૦ યો.) છે. તેની પરિધિ કંઈક ન્યૂન ત્રણસો એંસી યોજન (૩૮૦ યો.) યોજન છે. તેની ઊંડાઈ દશ યોજન છે. તે સ્વચ્છ છે યાવત્ તોરણ સુધીનું તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૨૮ તસ્સ ણં રોહિયંસપવાયકુંડસ્સ બહુમજ્જદેસભાए એથ ણં મહં એગે રોહિયંસદીવે ણામં દીવે પળ્ણત્તે । સોલસ જોયણાઈં આયામવિક્ખંભેણં, સાહરેગાઈં પળ્ણાસં જોયણાઈં પરિક્ખેવેણં, દો કોસે ઋસિએ જલંતાઓ, સવ્વરયણામए, અચ્છે, સળ્હે સેસં તં ચેવ જાવ ભવણં અદ્ધો ય ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે રોહિતાંશા પ્રપાતકુંડની બરાબર મધ્યમાં રોહિતાંશાદ્વીપ નામનો એક વિશાળ દ્વીપ છે. તેની લંબાઈ-પહોળાઈ સોળ યોજન છે, તેની પરિધિ સાધિક પચ્ચાસ યોજન(૫૦ યો.) છે. તે બે ગાઉ પાણીથી ઉપર ઊંચો છે. તે સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે. ભવન સુધીનું શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૨૯ તસ્સ ણં રોહિયંસપ્પવાયકુંડસ્સ ઉત્તરિલ્લેણં તોરણેણં રોહિયંસા મહાણઈ પવૂઠા સમાણી હેમવયં વાસં એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી ચહ્હસહિં સલિલાસહસ્સેહિં આપૂરેમાણી-આપૂરેમાણી સદ્દાવહ-વટ્ટવેયહ્હુપવ્વયં અદ્ધજોયણેણં અસંપત્તા સમાણી

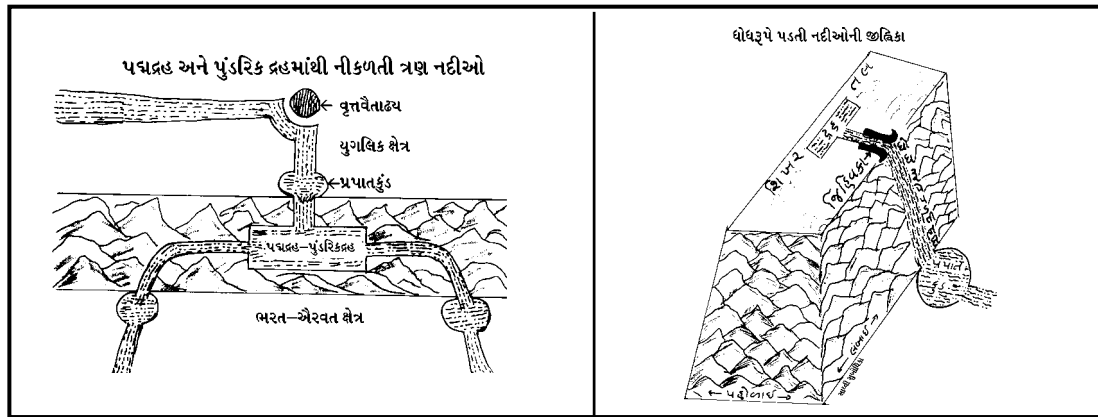
પચ્ચત્થાભિમુહી આવત્તા સમાણી હેમવયં વાસં દુહા વિભયમાણી- વિભયમાણી અટ્ઠાવીસાણ સલિલા-સહસ્સેહિં સમગ્ગા અહે જગઇં દાલઇત્તા પચ્ચત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેઙ્ગ । રોહિયંસા ણં મહાણઈ પવહે અદ્ધતેરસજોયણાં વિક્ખંભેણં, કોસં ઉવ્વેહેણં, તયાણંતરં ચ ણં માયાણ-માયાણ પરિવહ્માણી- પરિવહ્માણી મુહમૂલે પળવીસં જોયણસયં વિક્ખંભેણં, અઙ્ગાઙ્ગાજાં જોયણાં ઉવ્વેહેણં, ઉભઓ પાસિં દોહિં પડમવરવેઙ્ગાહિં દોહિ ય વણસંઢેહિં સંપરિક્ખત્તા ।

ભાવાર્થ :- તે રાહિતાંશા પ્રપાતકુંડના ઉત્તરી તોરણથી રોહિતાંશા મહાનદી પ્રવાહિત થઈને હેમવંતક્ષેત્ર તરફ ઉત્તરાભિમુખ વહે છે, ત્યાં તેને ચૌદ હજાર નદીઓ મળે છે. તેનાથી ભરપૂર થતી શબ્દાપાતી વૃત્ત-વૈતાઢ્ય પર્વત અર્ધો યોજન દૂર હોય ત્યારે તે વળાંક લઈને પશ્ચિમ તરફ વહે છે. તે હેમવતક્ષેત્રને બે ભાગમાં વિભક્ત કરતી આગળ વધે છે; ત્યાર પછી તેને અન્ય ૧૪,૦૦૦ નદીઓ મળે છે, આ રીતે કુલ અઠ્યાવીસ હજાર (૨૮,૦૦૦) નદીઓને પોતાનામાં સમાવીને જગતીને નીચેથી ભેદીને પશ્ચિમ દિશાવર્તી લવણસમુદ્રમાં મળી જાય છે.

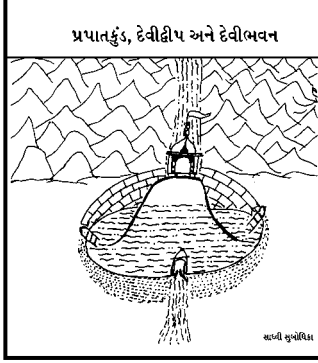
રોહિતાંશા મહાનદી જ્યાંથી નીકળે છે ત્યાં તેનો વિસ્તાર સાડા બાર યોજન અને ઊંડાઈ એક ગાઉ છે ત્યાર પછી ક્રમશઃ તેની પહોળાઈ વધતાં વધતાં સમુદ્રમાં મળવાના સ્થાને એકસો પચીસ યોજન [૧૨૫ યો.] અને ઊંડાઈ અઢી યોજન હોય છે. તેની બંને બાજુ બે પદ્મવર વેદિકાઓ અને બે વનખંડો છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચુલ્લહિમવંત પર્વત પરથી પ્રવાહિત થતી ગંગા, સિંધુ અને રોહિતાંશા, આ ત્રણ મહાનદીઓનું વર્ણન છે. હજારો અન્ય નદીઓ તેમાં મળતી હોવાથી તે મહાનદી કહેવાય છે, ચુલ્લહિમવંત પર્વતની મધ્યગત પદ્મદ્રહના ક્રમશઃ પૂર્વી, પશ્ચિમી અને ઉત્તરી દ્વારથી આ ત્રણે નદી પ્રવાહિત થાય છે.

જીલ્લિકા- પર્વતના જે સ્થાનેથી નદી ધોધરૂપે નીચે પડે, તે સ્થાને એક નાલી-પ્રનાલી હોય છે. તેના દ્વારા પાણી નીચે પડે છે. તે પ્રનાલી જીભના આકારે હોવાથી તેને જીલ્લિકા કહે છે.

પ્રપાતકુંડ— પર્વત ઉપરથી નદીનું પાણી ધોધરૂપે નીચે જ્યાં પડે ત્યાં એક કુંડ હોય છે. તે કુંડમાં નદીનું પાણી પડતું હોવાથી તે પ્રપાતકુંડ કહેવાય છે. તે કુંડમાં એક દ્વીપ હોય છે તે દ્વીપ ઉપર નદીના અધિષ્ઠાયિકા દેવી રહેતા હોવાથી તે દ્વીપ ગંગાદ્વીપ વગેરે દેવીના નામે ઓળખાય છે. તે દ્વીપ ઉપર તેની અધિષ્ઠાયિકા દેવીનું ભવન હોય છે.

ભરતક્ષેત્રમાં ચુલ્લહિમવંત પર્વતની તળેટીમાં આ ગંગાપ્રપાતકુંડ આવેલો છે. ગંગા નદી પર્વત ઉપરથી આ કુંડમાં પડીને પુનઃ ત્યાંથી પ્રવાહિત થાય છે.

ગંગા, સિંધુ રોહિતાંશા નદી :-

ક્રમ	વિગત	ગંગા નદી	સિંધુ નદી	રોહિતાંશા નદી
૧	ઉદ્ગમ સ્થાન	ચુલ્લહિમવંતનું પદ્મદ્રહ	ચુલ્લહિમવંતનું પદ્મદ્રહ	ચુલ્લહિમવંતનું પદ્મદ્રહ
૨	પ્રવાહિત થવાની દિશા	પૂર્વીદ્વાર	પશ્ચિમી દ્વાર	ઉત્તરીદ્વાર
૩	પર્વત પર પ્રવાહ ક્ષેત્ર	પૂર્વમાં ૫૦૦ યો. વળાંક લઈને દક્ષિણમાં ૫૨૩ યો. ત્રણ કળા કુલ ૧,૦૨૩ યો. ત્રણ કળા	પશ્ચિમમાં ૫૦૦ યો. વળાંક લઈને દક્ષિણમાં ૫૨૩ યો. ત્રણ કળા કુલ ૧,૦૨૩ યો. ત્રણ કળા	૨૭૬ યો. ૬ કળા ઉત્તરમાં
૪	ધોધની ઊંચાઈ ધોધ સંસ્થાન	૧૦૦ યો. મુક્તાવલી હાર	૧૦૦ યો. મુક્તાવલી હાર	૧૦૦ યો. મુક્તાવલી હાર
૫	જીલ્લિકા લંબાઈ પહોળાઈ જાડાઈ સંસ્થાન	૦૫ યો. ૬ યો. ૦૫ યો. ખુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છ જેવું	૦૫ યો. ૬ યો. ૦૫ યો. ખુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છ જેવું	૦ યો. ૬ યો. ૦૫ યો. ખુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છ જેવું
૬	પ્રપાતકુંડ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ ઊંડાઈ નદી નિર્ગમન દ્વાર	ગંગાપ્રપાત ૬૦ યો. સાધિક ૧૯૦ યો. ૧૦ યો. દક્ષિણી	સિંધુપ્રપાત ૬૦ યો. સાધિક ૧૯૦ યો. ૧૦ યો. દક્ષિણી	રોહિતાંશાપ્રપાત ૧૨૦ યો. ૩૮૦ યો. ૧૦ યો. ઉત્તરી

૭	પ્રપાતકુંડગત દ્વીપ નામ લંબાઈ પહોળાઈ પરિવિ પાણી ઉપર ઉંચાઈ	ગંગાદ્વીપ ૮ યો. સાધિક ૨૫ યો. ૨ ગાઉ	સિંધુદ્વીપ ૮ યો. સાધિક ૨૫ યો. ૨ ગાઉ	રોહિતાંશા દ્વીપ ૧૬ યો. સાધિક ૫૦ યો. ૨ગાઉ
૮	અધિષ્ઠાયિકા દેવી દેવી ભવનસ્થાન ભવન લંબાઈ ભવન પહોળાઈ ભવન ઊંચાઈ	ગંગાદેવી ગંગાદ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	સિંધુ દેવી સિંધુદ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	રોહિતાંશા દેવી રોહિતાંશા દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ
૯	વળાંક	ગંગાવર્ત કૂટથી ૧ ગાઉ દૂર દક્ષિણ તરફ વળે	સિંધવાવર્ત કૂટથી ૧ ગાઉ દૂર દક્ષિણ તરફ વળે	શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્યથી ૨ ગાઉ દૂરથી પશ્ચિમ તરફ વળે
૧૦	વહેવાનું ક્ષેત્ર	પૂર્વ ભરતમાં ઉત્તરથી દક્ષિણ	પશ્ચિમ ભરતમાં ઉત્તરથી દક્ષિણ	પશ્ચિમ હેમવયમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ
૧૧	મળતી નદીઓ કુલ વૈતાલ્ય પૂર્વે વૈતાલ્ય પછી	૧૪,૦૦૦ ૭,૦૦૦ ૭,૦૦૦	૧૪,૦૦૦ ૭,૦૦૦ ૭,૦૦૦	૨૮,૦૦૦ ૧૪,૦૦૦ ૧૪,૦૦૦
૧૨	સંગમસ્થાન	પૂર્વી સમુદ્ર	પશ્ચિમી સમુદ્ર	પશ્ચિમીસમુદ્ર
૧૩	ઉદ્ગમ સ્થાને પહોળાઈ ઊંડાઈ	૬૧ યો. ૦૧૧ ગાઉ	૬૧ યો. ૦૧૧ ગાઉ	૧૨૧૧ યો. ૧ ગાઉ
૧૪	સમુદ્ર મિલન સ્થાને પહોળાઈ ઊંડાઈ	૬૨૧૧ યો. ૧૧ યો.	૬૨૧૧ યો. ૧૧ યો.	૧૨૫ યો. ૨૧૧ યો.

ચુલ્લહિમવંત પર્વત પર કૂટ :-

૩૦ ચુલ્લહિમવંતે ણં મંતે ! વાસહરપવ્વણ કઙ્ક કૂડા પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ઙ્કકારસ કૂડા પળ્ણત્તા, તં જહા - સિદ્ધાયયળ્ણકૂડે, ચુલ્લહિમવંતકૂડે, ભરહકૂડે, ઙ્લાદેવીકૂડે, ગંગાદેવીકૂડે, સિરિકૂડે, રોહિયંસકૂડે, સિંધુદેવીકૂડે, સુરાદેવીકૂડે, હેમવયકૂડે, વેસમળ્ણકૂડે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવાન્ ! યુલ્લહિમવંત વર્ષઘર પર્વતના કેટલા કૂટ-શિખરો છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના અગિયારકૂટ છે, તે આ પ્રમાણે- (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) યુલ્લહિમવંત કૂટ, (૩) ભરત કૂટ, (૪) ઈલાદેવી કૂટ, (૫) ગંગાદેવી કૂટ, (૬) શ્રીકૂટ, (૭) રોહિતાંશા કૂટ, (૮) સિંધુદેવી કૂટ, (૯) સુરાદેવી કૂટ, (૧૦) હેમવંત કૂટ (૧૧) વૈશ્રમણકૂટ.

૩૧ કહિ ણં મંતે ! ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વે સિદ્ધાયયણકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં ચુલ્લહિમવંતકૂડસ્સ પુરત્થિમેણં એત્થ ણં સિદ્ધાયયણકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે । પંચ જોયણસયાઈં ઉઠ્ઠું ઉચ્ચત્તેણં । મૂલે પંચજોયણસયાઈં વિક્કખંભેણં, મજ્જે તિણ્ણિય પણ્ણત્તરે જોયણસએ વિક્કખંભેણં, ઉપ્પિં અઙ્ગાઈજ્જે જોયણસએ વિક્કખંભેણં । મૂલે એગં જોયણસહસ્સં પંચ ય એગાસીએ જોયણસએ કિંચિ વસેસાહિએ પરિક્કહેવેણં, મજ્જે એગં જોયણસહસ્સં એગં ચ છલસીયં જોયણસયં કિંચિવસેસૂણં પરિક્કહેવેણં, ઉપ્પિં સત્ત ઇક્કાણુએ જોયણસએ કિંચિવસેસૂણે પરિક્કહેવેણં ।

મૂલે વિચ્છિણ્ણે, મજ્જે સંખિત્તે, ઉપ્પિં તણુએ, ગોપુચ્છસંઠાણંસંઠિએ, સવ્વરયણા-મએ, અચ્છે સણ્ણહે જાવ પડિરૂવે । સે ણં એગાએ પડમવરવેઙ્ગાએ એગેણ ય વણસંડેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવાન્ ! યુલ્લહિમવંત વર્ષઘર પર્વત પર સિદ્ધાયતન કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્વી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમમાં, યુલ્લહિમવંતકૂટની પૂર્વમાં, સિદ્ધાયતન નામનો કૂટ આવેલો છે. તે પાંચસો યોજન ઊંચો છે. તે મૂળમાં પાંચસો (૫૦૦) યોજન, મધ્યમાં ત્રણસો પંચોત્તેર(૩૭૫) યોજન અને ઉપર બસો પચાસ(૨૫૦) યોજન વિસ્તારવાળો છે. મૂળમાં તેની પરિધિ સાધિક એક હજાર, પાંચસો એકયાસી(૧,૫૮૧) યોજન, મધ્યમાં કંઈક ન્યૂન એક હજાર, એકસો ઇચ્ચાસી(૧,૧૮૬) યોજન અને ઉપર કાંઈક ન્યૂન સાતસો એકાણું(૭૮૧) યોજન છે.

તે મૂળમાં વિસ્તીર્ણ-પહોળો, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત-સાંકડો અને ઉપર તનુ-પાતળો છે. તેનો આકાર ગાયના ઊંચા ઉપર કરેલા પૂંછડાના જેવો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય અને સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે. તેની ચારે બાજુ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડ છે.

૩૨ સિદ્ધાયયણસ્સ કૂડસ્સ ણં ઉપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસખાએ, એત્થ ણં મહં એગે

સિદ્ધાયયણે પણ્ણત્તે પણ્ણાસં જોયણાં આયામેણં, પળવીસં જોયણાં વિક્ખંભેણં, છત્તીસં જોયણાં ઉહું ઉચ્ચત્તેણં જાવ વણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- સિદ્ધાયતન કૂટની ઉપર એક ઘણો સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગ છે. તે ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ સિદ્ધાયતન છે. તે પચાસ યોજન લાંબુ, પચ્ચીસ યોજન પહોળું અને છત્રીસ યોજન ઊંચું છે. યાવત્ સર્વ વર્ષન પૂર્વવત્ જાણવું.

૩૩ કહિ ણં ભંતે ! ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વે ચુલ્લહિમવંતકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ભરહકૂડસ્સ પુરત્થિમેણં સિદ્ધાયયણકૂડસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એથ ણં ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વે ચુલ્લહિમવંતકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે । એવં જો ચેવ સિદ્ધાયયણકૂડસ્સ ઉચ્ચત્ત વિક્ખંભપરિક્ખેવો જાવ બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ, એથ ણં મહં એગે પાસાયવડ્ડેસએ પણ્ણત્તે । વાસટ્ઠિં જોયણાં અદ્ધજોયણં ચ ઉચ્ચત્તેણં । ઇક્કત્તીસં જોયણાં કોસં ચ આયામ વિક્ખંભેણં ।

અબ્ભુગ્ગય-મૂસિય-પહસિએ વિવ વિવિહમણિરયણભત્તિચિત્તે વાડદ્ધુય વિજય-વેજયંતી-પડાગ-ચ્છત્તાઇછત્તકલિએ, તુંગે ગગણતલ-મભિલંઘમાણ-સિહરે, જાલંતર-રયણ પંજરુમ્મિ-લિએવ્વ, મણિરયણ-થૂભિયાએ, વિયસિય-સયવત્ત પુંડરીય-તિલય-રયણદ્ધ-ચંદચિત્તે, ણાણામણિમય-દામાલંકિએ, અંતો બહિં ચ સળ્હે વડ્ડર-તવણિજ્જ-રુડ્ડલ-વાલુગા-પત્થડે, સુહફાસે, સસ્સિરીયરૂવે, પાસાઈએ જાવ પડિરૂવે । તસ્સ ણં પાસાયવડ્ડેસગસ્સ અંતો બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ સીહાસણં સપરિવારં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યુલ્લહિમવંત વર્ષઘર પર્વત પર યુલ્લહિમવંત નામનો કૂટ ક્યાં આવેલો છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યુલ્લહિમવંત વર્ષઘર પર્વત ઉપર ભરતકૂટની પૂર્વમાં, સિદ્ધાયતન કૂટની પશ્ચિમમાં યુલ્લહિમવંત નામનો કૂટ આવેલો છે. તેની ઊંચાઈ, વિસ્તાર અને પરિધિ સિદ્ધાયતનની સમાન જાણવા. તે કૂટના સમતલ અને બહુ રમણીય ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક ઉત્તમ, મોટો પ્રાસાદ-મહેલ છે. તે સાડા બાસઠ [૨૨^{૧-૨}] યોજન ઊંચો છે અને સવા એકત્રીસ [૩૧^{૧-૪}] યોજન લાંબો- પહોળો છે.

તે ઘણો ઊંચો અને ઉજ્જવળ પ્રભાથી યુક્ત હોવાથી જાણે હસતો હોય તેવો લાગે છે. તેમાં જડેલાં

મણિ-રત્નોના કારણે તે અદ્ભૂત લાગે છે. પવનથી લહેરાતી વિજય વૈજયંતીઓ-વિજયસૂચક ધ્વજાઓ, પતાકાઓ, ઇત્રો અને અતિઇત્રોથી અતીવ સુંદર દેખાય છે. તેના શિખરો જાણે ગગનતલનું ઉલ્લંઘન કરતાં હોય તેમ ઊંચા છે. જાલાન્તરગત રત્નસમુદાયના કારણે જાણે તે પ્રાસાદે પોતાના નેત્રો ખોલ્યા હોય તેવો દેખાય છે. તેની સ્તુપિકાઓ-નાના શિખરો, નાના ઘુમ્મટો મણિ અને રત્નમય છે. તે પ્રાસાદના શિખરો વિકસિત શતપત્ર પુંડરીક કમળો, તિલક અને અર્ધચંદ્રના ચિત્રથી ચિત્રિત છે. તે પ્રાસાદ મણિમાળાઓથી અલંકૃત છે. તેની અંદર અને બહારની દિવાલો વજ્ર-સુવર્ણમયી સ્નિગ્ધ રેતીથી આચ્છાદિત છે. તે સુખપ્રદ સ્પર્શવાળો, સશ્રીક-શોભાયુક્ત, આનંદપ્રદ યાવત્ મનોહર છે. તે પ્રાસાદાવર્તસક્રમાં સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગ સિંહાસન વગેરેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૩૪ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ चुल्लहिमवंतकूडे चुल्लहिमवंतकूडे ?

ગોયમા ! ચુલ્લહિમવંતે ણામં દેવે મહિઙ્ગિણે જાવ પરિવસઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે યુલ્લહિમવંત કૂટને યુલ્લહિમવંત કૂટ કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પરમ ઋદ્ધિશાળી યુલ્લહિમવંત નામના દેવ ત્યાં નિવાસ કરે છે. તેથી તે કૂટ યુલ્લહિમવંત કૂટ કહેવાય છે.

૩૫ कर्हि णं भंते ! चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवंता णामं रायाहाणी पणत्ता ?

ગોયમા ! ચુલ્લહિમવંતકૂડસ્સ દક્ષિણેણં તિરિયમસંખેજ્જે દીવસમુદ્દે વીઙ્વહિત્તા અણ્ણં જંબુદ્દીવં દીવં દક્ષિણેણં બારસ જોયણસહસ્સાઈં ઓગાહિત્તા, એ ત્થ ણં ચુલ્લહિમવંતગિરિકુમારસ્સ દેવસ્સ ચુલ્લહિમવંતા ણામં રાયહાણી પણત્તા, બારસ જોયણસહસ્સાઈં આયામવિક્ખંભેણં, એવં વિજયરાયહાણીસરિસા ભાણિયવ્વા ।

એવં અવસેસાણવિ કૂડાણં વત્તવ્વયા ણેયવ્વા, આયામવિક્ખંભ પરિક્ખેવ-પાસાય દેવયાઓ સીહાસણપરિવારો અટ્ટો ય દેવાણ ય દેવીણ ય રાયહાણીઓ ણેયવ્વાઓ । ચરસુ દેવા ચુલ્લહિમવંત ભરહ હેમવય વેસમણકૂડેસુ, સેસેસુ દેવિયાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યુલ્લહિમવંતગિરિકુમારદેવની યુલ્લહિમવંત નામની રાજધાની ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યુલ્લહિમવંતકૂટની દક્ષિણમાં, તિર્યગ્ લોકમાં અસંખ્યદ્વીપ-સમુદ્રોને પાર કર્યા પછી જંબુદ્વીપ નામનો અન્ય એક દ્વીપ છે. તે દ્વીપની દક્ષિણ દિશામાં બાર હજાર યોજન દૂર યુલ્લહિમવંત- ગિરિકુમારદેવની યુલ્લહિમવંત નામની રાજધાની આવે છે. તે બાર હજાર યોજન લાંબી,

પહોળી છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન વિજય દેવની રાજધાની સમાન જાણવું.

શેષ કૂટોની લંબાઈ, પહોળાઈ, પરિધિ, પ્રાસાદ, દેવ, સિંહાસન, તે દેવ અને દેવીઓની રાજધાનીઓ આદિનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. આ કૂટોમાંથી યુલ્લહિમવંત, ભરત, હેમવત અને વૈશ્રમણ આ ચાર કૂટ ઉપર દેવ નિવાસ કરે છે અને તે સિવાયના બીજા કૂટો ઉપર દેવીઓ નિવાસ કરે છે.

૩૬ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વએ-ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વએ ?

ગોયમા ! મહાહિમવંતવાસહરપવ્વયં પણિહાય આયામુચ્ચત્ત-ઉવ્વેહવિક્ખંભ-પરિક્ખેવં પડુચ્ચ ઈસિંં ખુહુતરાએ ચેવ હસ્સતરાએ ચેવ ણીયતરાએ ચેવ ચુલ્લહિમવંતે ઇત્થ દેવે મહિહ્ઠીએ જાવ પલિઓવમટ્ઠિઈએ પરિવસઈ . સે એણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ- ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વએ, ચુલ્લહિમવંતે વાસહરપવ્વએ । અદુત્તરં ચ ણં ગોયમા ! ચુલ્લહિમવંતસ્સ સાસએ ણામધેજ્જે પણ્ણત્તે- જં ણ કયાઈ ણાસિ જાવ ણિચ્ચે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વતને યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વત કહેવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વતની અપેક્ષાએ યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વતની લંબાઈ, ઊંચાઈ, જમીનમાં ઊંડાઈ, પહોળાઈ અને પરિધિ ક્ષુદ્રતર-નાની, હ્રસ્વતર અને ન્યૂનતર છે તથા ત્યાં પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા યુલ્લહિમવંત નામના દેવ નિવાસ કરે છે. હે ગૌતમ ! તેથી તે પર્વત યુલ્લહિમવંત વર્ષધર કહેવાય છે.

અથવા હે ગૌતમ ! યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વત-આ નામ શાશ્વત છે. તે ક્યારે ય ન હતું તેમ નથી યાવત્ નિત્ય અવસ્થિત છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ભરતક્ષેત્ર અને હેમવય ક્ષેત્રને વિભક્ત કરતાં યુલ્લહિમવંત નામના વર્ષધર પર્વતના કૂટોનું વર્ણન છે.

યુલ્લહિમવંત કૂટ સંખ્યા :- યુલ્લહિમવંત પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન વગેરે ૧૧ કૂટ છે. પ્રથમ સિદ્ધાયતન કૂટ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં છે. તે કૂટો પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ અનુક્રમથી સ્થિત છે અને પશ્ચિમમાં અંતિમ વૈશ્રમણ કૂટ છે.

ચુલ્લહિમવંત કૂટો :-

વિગત	ઊંચાઈ	લંબાઈ	પહોળાઈ			પરિધિ			આકાર	અધિષ્ઠાયક
			મૂળ	મધ્ય	શિખર	મૂળ	મધ્ય	શિખર		
ચુલ્લહિમવંત										
ના ૧૧ કૂટ	૫૦૦ ચો.	૫૦૦ ચો.	૫૦૦ ચો.	૩૭૫ ચો.	૨૫૦ ચો.	૧૫૮૧ ચો.	૧૧૮૬ ચો.	૭૮૧ ચો.	ગોપુચ્છ	પહેલા કૂટ સિવાય શેષ ૧૦ કૂટના માલિક તે તે નામવાળા દેવ-
સિદ્ધાપતન ચૈત્ય	૩૬ ચો.	૫૦ ચો.	-	૨૫ ચો.	-	-			લંબચોરસ	કૂટના માલિક તે તે નામવાળા દેવ-
૧૦ કૂટના પ્રાસાદો	૬૨૧ ચો.	૩૧૧ ચો.	૩૧૧ ચો.			-			લંબચોરસ	દેવી છે

હેમવતક્ષેત્ર :-

૩૭ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદીવે દીવે હેમવણ ણામં વાસે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મહાહિમવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, ચુલ્લહિમવંતસ્સ વાસહર- પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમ-લવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમ-લવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદીવે દીવે હેમવણ ણામં વાસે પણ્ણત્તે । પાઈણપડીણાયણ, ઉદીણદાહિણવિચ્છિણ્ણે, પલિયંકસંઠાણસંઠિણ દુહા લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, પુરત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, પચ્ચત્થિમિલ્લાણ, કોડીણ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે ।

દોણિણ જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ પંચુત્તરં જોયણસયં પંચ ય એગૂણવીસઙ્ગાણ જોયણસ્સ વિક્કખંભેણં ।

તસ્સ બાહા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં છજ્જોયણસહસ્સાઈં સત્ત ય પળવણ્ણે જોયણસણ તિણ્ણિ ય એગૂણવીસઙ્ગાણ જોયણસ્સ આયામેણં ।

તસ્સ જીવા ઉત્તરેણં પાઈણપડીણાયયા, દુહઓ લવણસમુદ્દં પુટ્ટા-પુરત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટા, પચ્ચત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટા । સત્તતીસં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચ ચોવુત્તરે જોયણસણ સોલસ ય એગૂણવીસઙ્ગાણ જોયણસ્સ કિંચિવિસેસૂણે આયામેણં ।

તસ્સ ધણુપુટ્ટં દાહિણેણં અટ્ટતીસં જોયણસહસ્સાઈં સત્ત ય ચત્તાલે જોયણસણ દસ ય એગૂણવીસઙ્ગાણ જોયણસ્સ પરિક્કહેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદીપમાં હેમવતક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં, આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં હેમવત નામનું ક્ષેત્ર છે. તે પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળું, પલંગના આકારે (લંબચોરસ) છે. તે બે બાજુથી લવણસમુદ્રને સ્પર્શ કરે છે- પૂર્વ કિનારાથી પૂર્વી લવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમ કિનારાથી પશ્ચિમી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શ કરે છે.

તે બે હજાર એક સો પાંચ યોજન અને પાંચ કળા [૨,૧૦૫ ૫/૮ યો.] પહોળું છે.

પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી તેની બાહ્ય છ હજાર સાતસો પંચાવન યોજન અને ત્રણ કળા [૬,૭૫૫ ૩/૮ યો.] લાંબી છે.

ઉત્તર દિશાવર્તી તેની પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી જીવા બંને તરફ લવણ સમુદ્રને સ્પર્શેલી છે. પૂર્વી કિનારેથી પૂર્વી લવણસમુદ્રનો અને પશ્ચિમી કિનારેથી પશ્ચિમી લવણ સમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે. તેની લંબાઈ કંઈક ન્યૂન સાડત્રીસ હજાર છસો ચુંમોતેર યોજન અને સોળ કળા (૩૭,૬૭૪ ૫/૮ યો.) છે.

તેનું દક્ષિણવર્તી ધનુષ્ઠ ગોળાઈમાં આડત્રીસ હજાર સાતસો ચાલીસ યોજન અને દસ કળા (૩૮,૭૪૦ ૫/૮) છે.

૩૮ હેમવયસ્સ ણં ભંતે! વાસસ્સ કેરિસા આયારભાવપહોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે, એવં તહયસમાણુભાવો ણેયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! હેમવત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને રમણીય છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ષાન ત્રીજા આરા(સુષમદુઃષમા કાલ) જેવું છે અર્થાત્ આ ક્ષેત્રમાં હંમેશાં ત્રીજા આરા જેવા એક સરખા ભાવ વર્તે છે.

૩૯ કહિ ણં ભંતે ! હેમવણ વાસે સહાવર્ણે ણામં વટ્ટવેયહુપવ્વણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! રોહિયાણે મહાણર્ણે પચ્ચત્થિમેણં, રોહિયંસાણે મહાણર્ણે પુરત્થિમેણં, હેમવયવાસસ્સ બહુમજ્જદેસભાણે, એત્થ ણં સહાવર્ણે ણામં વટ્ટવેયહુપવ્વણે પણ્ણત્તે ।

એણં જોયણસહસ્સં ઉહું ઉચ્ચત્તેણં । અહ્હાહ્હજ્જાહ્હં જોયણસયાહ્હં ઉવ્વેહેણં, સવ્વત્થસમે, પલ્લગસંઠાણસંઠિણે । એણં જોયણસહસ્સં આયામવિક્ખંભેણં । તિણ્ણિણ જોયણસહસ્સાહ્હં એણં ચ બાવટ્ટં જોયણસયં કિંચિવિસેસાહિયં પરિક્ખેવેણં, સવ્વ-રયણામણે અચ્છે સણ્ણે જાવ પહિરૂવે ।

સે ણં એગાણે પઝમવરવેહિયાણે એગેણ ય વણસંઢેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તે,

વેડ્યા-વણસંહ-વણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! હેમવતક્ષેત્રમાં શબ્દાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! રોહિતા મહાનદીની પશ્ચિમમાં, રોહિતાંશા મહાનદીની પૂર્વમાં, હેમવત ક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં, આ શબ્દાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વત છે.

તે એક હજાર (૧,૦૦૦) યોજન ઊંચો છે. અઢીસો (૨૫૦) યોજન ભૂમિગત ઊંડો છે. તે સર્વત્ર સમતલ, પલ્ચના સંસ્થાને સ્થિત છે. તે એક હજાર (૧,૦૦૦) યોજન લાંબો-પહોળો છે, સાધિક ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ(૩,૧૬૨) યોજનની તેની પરિધિ છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય, સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે. તેની ચારે બાજુ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડ છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૪૦ સદ્વાવાઈસ્સ ણં વટ્ટવેયઙ્કપવ્વયસ્સ ઉવરિંં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે। તસ્સ ણંં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એત્થ ણંં મહંં એગે પાસાયવર્ડેસએ પણ્ણત્તે ।

બાવટ્ટિંં જોયણાંં અદ્ધજોયણંં ચ ઉઙ્કંં ઉચ્ચત્તેણંં, ઇક્કતીસંં જોયણાંં કોસંં ચ આયામવિક્કલંંભેણંં જાવ સીહાસણંં સપરિવારંં ।

ભાવાર્થ :- શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વત ઉપર સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગ છે. તે સમતલ ભૂમિ-ભાગની મધ્યમાં એક ઉત્તમ પ્રાસાદ છે.

તે સાડા બાસઠ (૬૨ ૧/૨) યોજન ઊંચો અને સવા એકત્રીસ (૩૧ ૧/૨) યોજન લાંબો પહોળો છે. સપરિવાર સિંહાસન સુધીનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું(મુખ્ય સિંહાસનની ચારે બાજુ પરિવાર ૩૫ દેવ-દેવીઓના સિંહાસન હોય છે.)

૪૧ સે કેણટ્ટેણંં ધંતે! એવંં વુચ્ચઈ સદ્વાવાઈ વટ્ટવેયઙ્કપવ્વએ, સદ્વાવાઈ વટ્ટવેયઙ્ક-પવ્વએ ?

ગોયમા ! સદ્વાવાઈ વટ્ટવેયઙ્કપવ્વએ ણંં ખુહ્હા ખુહ્હિયાસુ વાવીસુ, બિલપંતિયાસુ બહવે ઉપ્પલાંં પડમાંં સદ્વાવાઈપ્પમાંં સદ્વાવાઈઆગારાંં સદ્વાવાઈવણ્ણાંં સદ્વાવાઈ-વણ્ણામાંં; સદ્વાવાઈ ઇત્થ દેવે મહિહ્હિએ જાવ મહાણુભાવે પલિઓવમટ્ટિઈએ પરિવસઈ। સે તેણટ્ટેણંં જાવ સદ્વાવાઈ વટ્ટવેયઙ્કપવ્વએ સદ્વાવાઈ વટ્ટવેયઙ્કપવ્વએ। રાયહાણી વિ ણેયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તે શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વતને, શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાહ્ય કહેવાનું શું

કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત ઉપરની વાવડીઓ યાવત્ સરોવર પંક્તિઓમાં શબ્દાપાતી સમાન પ્રભા, આકાર, વર્ણ, કાંતિવાળા ઘણાં ઉત્પલો અને પદ્મો છે.

ત્યાં મહાઋદ્ધિવાન યાવત્ મહાપ્રભાવાળા, પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા શબ્દાપાતી નામના દેવ વસે છે. તેથી તે પર્વત શબ્દાપાતી વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વત કહેવાય છે. તે દેવની રાજધાની વગેરે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૪૨ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे, हेमवए वासे ?

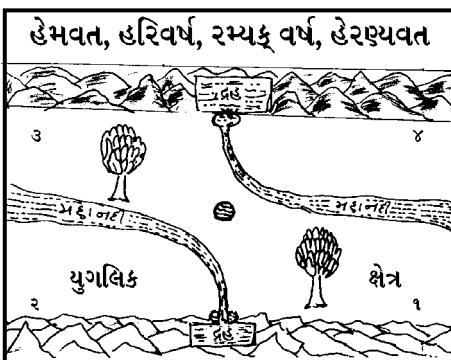
ગોયમા ! ચુલ્લહિમવંત-મહાહિમવંતેહિં વાસહરપવ્વણ્હિં દુહઓ સમવગૂઢે ણિચ્ચં હેમં દલઇ, ણિચ્ચં હેમં પગાસઇ, હેમવણ્ ય ઇત્થ દેવે મહિઢ્ઢીણ જાવ પલિઓવમટ્ટિણ્ પરિવસઇ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे, हेमवए वासे ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે હેમવત ક્ષેત્રને હેમવત ક્ષેત્ર કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- આ ક્ષેત્રની દક્ષિણ દિશા અને ઉત્તર દિશા, તેમ બંને બાજુએ યુલ્લહિમવંત અને મહાહિમવંત, પર્વત સ્થિત છે. તે બંને પર્વત આ ક્ષેત્રને સોનેરી પુદ્ગલો અને સોનેરી પ્રકાશ આપે છે તથા આ ક્ષેત્રમાં એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા હેમવત નામના મહદ્વિક દેવ વસે છે તેથી આ ક્ષેત્ર, હેમવત ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં હેમવત ક્ષેત્રનું વર્ણન છે. તે યુલ્લહિમવંત પર્વતની ઉત્તર દિશામાં અને મહાહિમવંત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં છે. તેની પૂર્વી પશ્ચિમી સીમાએ લવણસમુદ્ર છે. તે યુલ્લહિમવંત પર્વત કરતાં બમણા વિસ્તારવાળું અર્થાત્ બે હજાર એકસો પાંચ યોજન અને પાંચ કળા (૨,૧૦૫ ૧/૨ યો.) વિસ્તારવાળું છે.

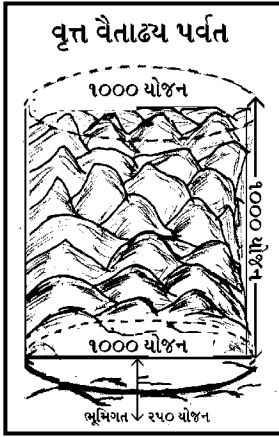

હેમવત ક્ષેત્ર અકર્મભૂમિ :- આ ક્ષેત્રમાં અસિ, મસિ, કૃષિ આદિ કર્મ નથી. આ યુગલિક ક્ષેત્ર છે. ત્યાં દસ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષથી જીવનનિર્વાહ થાય છે. અહીં કાળવિભાગનું પરિવર્તન થતું નથી, હંમેશાં એક સમાન સુષમદુષમા નામના ત્રીજા આરા જેવા ભાવ રહે છે. વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતના કારણે તેના પૂર્વ-પશ્ચિમરૂપ એવા બે વિભાગ અને રોહિતા, રોહિતાંશા બે મહાનદીના કારણે પુનઃ તે બંનેના ઉત્તર-દક્ષિણ રૂપ બે-બે વિભાગ થાય છે. આ રીતે હેમવત ક્ષેત્ર ૪ વિભાગમાં વિભક્ત છે.

હેમવતક્ષેત્ર પ્રમાણાદિ :-

દિશા	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુપૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
મેરુ પર્વતની દક્ષિણમાં ચુલ્લ હિમવંત પર્વતની ઉત્તરમાં	૨,૧૦૫ યો. ૫ કળા	૬,૭૫૫ યોજન ૩ કળા	દેશોન ૩૭,૬૭૪ યો. ૧૬ કળા	૩૮,૭૪૦ યોજન ૧૦ કળા	મધ્યમાં શબ્દાપાતી વૃત્ત વૈતાહ્ય	રોહિતા રોહિતાંશા અને પરિવારરૂપ ૫૬,૦૦૦	સુધમ દુષમા કાળ જેવો કાળ	પલ્યંક-લંબચોરસ

શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાહ્ય :- હેમવત ક્ષેત્રની મધ્યમાં સ્થિત આ પર્વત હેમવત ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરે છે.

આ વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વત ભરત ક્ષેત્રના વૈતાહ્યની જેમ લાંબો નથી પણ ગોળાકાર છે, તેથી તે વૃત્તવૈતાહ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને તેના અધિષ્ઠાયક શબ્દાપાતી નામના દેવ છે. તેથી શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાહ્ય કહેવાય છે. આ વૃત્તવૈતાહ્યના કારણે હેમવત ક્ષેત્ર પૂર્વ, પશ્ચિમ બે વિભાગમાં વિભક્ત થાય છે.

પલિયંકસંઠાણ સંઠિષ્ટ, પલ્લગસંઠાણ સંઠિષ્ટ :- પલ્યંક સંસ્થાન એટલે પલંગાકાર, પલંગ જેવો લંબચોરસ આકાર, હેમવત વગેરે ક્ષેત્રો પલંગાકારે સ્થિત છે અને પલ્લગ સંઠાણ એટલે પલ્યાકાર, ધાન્ય ભરવાના પાલા કે પાણી પીવાના પ્યાલાની જેમ લંબગોળ આકાર, હેમવતાદિ ક્ષેત્રમાં સ્થિત વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વતો ઉપર-નીચે સમપ્રમાણ અને પલ્યાકારે સંસ્થિત છે.

જંબૂદ્વીપના ચાર વૃત્ત વૈતાહ્ય :-

ક્ષેત્ર	નામ	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	પરિધિ	સંસ્થાન	અધિષ્ઠાયક	વર્ણ
હેમવત હરિવર્ષ રમ્યક વર્ષ હેરણ્ય વત	શબ્દાપાતી વિકટાપાતી ગંધાપાતી માલ્યવંત	૧,૦૦૦ યોજન	૧,૦૦૦ યોજન	૧,૦૦૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	૩,૧૬૨ યોજન	પલ્યાકાર (ઉંધા ગલાસ જેવું)	વૃત્ત વૈતાહ્ય ની સમાન નામવાળા દેવ	સર્વ રત્ન મય

હેમવત નામહેતુ :- આ ક્ષેત્રની દક્ષિણે ચુલ્લહિમવંત અને ઉત્તરે મહાહિમવંત પર્વત છે. આ હેમવત ક્ષેત્ર હિમવંત પર્વત સાથે સંબંધિત હોવાથી, સંશ્લિષ્ટ હોવાથી, આ ક્ષેત્રને હેમવત કહે છે.

હેમં દલયઈ :- સુવર્ણ આપે છે. આ ક્ષેત્રના યુગલિકો આ બંને પર્વતોની સુવર્ણમયી શિલાઓનો બેસવા માટે ઉપયોગ કરે છે, તેથી સૂત્રકારે ઉપચારથી હેમં દલયઈ સુવર્ણ આપે છે તેમ કહ્યું છે.

હેમં પગાસઈ :- બંને પર્વતો આ ક્ષેત્રને સુવર્ણમય પ્રકાશ આપે છે. અહીં હેમવદેવ હૈમવતમ્ આ ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર દ્વારા કથન છે. શિલાઓ દ્વારા આ ક્ષેત્ર જાણે પોતાના પ્રશંસ્ય વૈભવને પ્રગટ કરતું ન હોય ! તેમ લાગે છે.

આ ક્ષેત્રમાં હેમવત નામના મહર્ષિક દેવ વસે છે તેથી પણ તેનું હેમવત એવું નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત :-

૪૩ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે મહાહિમવંતે ણામં વાસહરપવ્વણ્ણ પ્પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! હરિવાસસ્સ દાહિણેણં, હેમવયસ્સ વાસસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમલવણ્ણ-સમુદ્દસ્સ પ્પચ્ચત્થિમેણં, પ્પચ્ચત્થિમલવણ્ણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે મહાહિમવંતે ણામં વાસહરપવ્વણ્ણ પ્પણ્ણત્તે ।

પાઈણપડીણાયણ, ઉદીણદાહિણવિત્થિણ્ણે, પલિયંકસંઠાણસંઠિણ, દુહા લવણ્ણ-સમુદ્દં પુટ્ઠે, પુરત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પુરત્થિમિલ્લં લવણ્ણસમુદ્દં પુટ્ઠે, પ્પચ્ચત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પ્પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણ્ણસમુદ્દં પુટ્ઠે । દો જોયણસયાઈં ઉદ્ધં ઉચ્ચત્તેણં । પ્પણ્ણાસં જોયણાઈં ઉવ્વેહેણં । ચત્તારિ જોયણસહસ્સાઈં દોણિણ ય દસુત્તરે જોયણસણ દસ ય ણ્ણૂણવીસઙ્ગહાણ જોયણસ્સ વિક્કખંભેણં ।

તસ્સ બાહા પુરત્થિમ-પ્પચ્ચત્થિમેણં ણવ ય જોયણસહસ્સાઈં દોણિણ ય છાવત્તરે જોયણસણ ણવ ય ણ્ણૂણવીસઙ્ગહાણ જોયણસ્સ અદ્ધભાગં ચ આયામેણં । તસ્સ જીવા ઉત્તરેણં પાઈણપડીણાયયા જાવ તેવ્ણં જોયણસહસ્સાઈં ણવ ય ણ્ણૂણવીસઙ્ગહાણ જોયણસણ છચ્ચ ણ્ણૂણવીસઙ્ગહાણ જોયણસ્સ કિંચિ વિસેસાહિણ આયામેણં ।

તસ્સ ધણુપુટ્ઠં દાહિણેણં સત્તાવ્ણં જોયણસહસ્સાઈં દોણિ ય તેણુણ જોયણસણ દસ ય ણ્ણૂણવીસઙ્ગહાણ જોયણસ્સ પરિક્કહેવેણં, રુયગસંઠાણસંઠિણ, સવ્વરયણામણ, અચ્છે સ્પ્પહે જાવ પડિરૂવે ।

ઉભઓ પાસિં દોહિં પઝમવરવેઙ્ગ્યાહિં દોહિ ય વણ્ણસંઠેહિં સંપરિક્કિચ્ચત્તે, વણ્ણઓ । મહાહિમવંતસ્સ ણં વાસહરપવ્વણ્ણસસ ડપ્પિં બહુસમરણિજ્જે ભૂમિભાગે પ્પણ્ણત્તે, જાવ ણાણાવિહ-પંચવણ્ણેહિં મણીહિ ય ત્તણેહિ ય ઉવસોભિણ જાવ આસયંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મહાહિમવંત નામનો વર્ષધર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં હરિવર્ષક્ષેત્રની દક્ષિણમાં, હેમવતક્ષેત્રની ઉત્તરમાં, પૂર્વી લવણ્ણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણ્ણસમુદ્રની પૂર્વમાં મહાહિમવંત નામનો વર્ષધરપર્વત છે.

તે પર્વત પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળો છે. તેનું સંસ્થાન પલંગના આકાર જેવું (લાંબચોરસ) છે. તે બે સીમાન્તે લવણ્ણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે- પૂર્વી સીમાન્તે પૂર્વી લવણ્ણસમુદ્રનો અને

પશ્ચિમી સીમાને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે. તે બસો(૨૦૦) યોજન ઊંચો છે. તે પચાસ(૫૦) યોજન જમીનમાં ઊંડો છે. તે ચાર હજાર બસો દસ યોજન અને દસ કળા [૪,૨૧૦ ક્ષેત્ર યો.] પહોળો છે.

તેની પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી બાહા નવ હજાર બસો છોતેર યોજન અને સાડા નવ કળા [૯૨૭૬ $\frac{૯૫}{૧૯}$ યો.] લાંબી છે. તેની ઉત્તરવર્તી પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી જીવા. સાધિક ત્રેપન હજાર નવસો એકત્રીસ યોજન અને છ કળા [૫૩,૯૩૧ ક્ષેત્ર યો.] લાંબી છે.

તેનું દક્ષિણવર્તી ધનુ:પૃષ્ઠ સત્તાવન હજાર બસો ત્રાણું યોજન અને દસ કળા [૫૭,૨૯૩ ક્ષેત્ર યો.] છે. તેનો આકાર રુચક(ગળાના આભૂષણ) જેવો છે, તે સંપૂર્ણ રત્નમય છે, સ્વચ્છ છે. તેની બંને બાજુ બે પદ્મવર- વેદિકા અને બે વનખંડ છે. મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વતની ઉપર અત્યંત સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગ છે. તે વિવિધ પ્રકારનાં પંચરંગી રત્નો અને તૃણોથી સુશોભિત છે **યાવત્** ત્યાં દેવ-દેવીઓ નિવાસ કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના છ વર્ષધર પર્વતોમાંથી મહાહિમવંત પર્વતનું વર્ણન છે. તે હરિવર્ષ ક્ષેત્રથી બમણા વિસ્તારવાળો છે.

મહાહિમવંત પર્વત પ્રમાણાદિ :-

દિશા	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુ:પૃષ્ઠ	શર	સંસ્થાન	સ્વરૂપ
મેરુ પર્વતની દક્ષિણમાં હેમવત ક્ષેત્રની ઉત્તરમાં	૨૦૦ યોજન	૫૦ યોજન	૪,૨૧૦ યોજન ૧૦ કળા	૯,૨૭૬ યોજન ૯૫ કળા	સાધિક ૫૩,૯૩૧ યોજન ૬ કળા	૫૭,૨૯૩ યોજન ૧૦ કળા	૭,૮૯૪ યોજન ૧૪ કળા	રુચક- ગળાના આભરણ જેવું	સર્વ રત્નમય

મહાહિમવંત પર્વત : મહાપદ્મદ્રહાદિ :-

૪૪ તસ્સ ણં બહુમજ્જદેસભાએ ત્થ ણં એગે મહાપડમદ્દહે ણામં દહે પણ્ણત્તે । દો જોયણસહસ્સાઈં આયામેણં । એગં જોયણસહસ્સં વિક્કખંભેણં । દસ જોયણાઈં ઉવ્વેહેણં, અચ્છે રયયામયકૂલે એવં આયામવિક્કખંભવિહૂણા જા ચેવ પડમદ્દહસ્સ વત્તવ્વયા સા ચેવ ખેયવ્વા । પડમપ્પમાણં દો જોયણાઈં અટ્ટો જાવ મહાપડમદ્દ- હવણ્ણાખાઈં । હિરી ય ઇત્થ દેવી જાવ પલિઓવમટ્ઠિરૂયા પરિવસઈ ।

સે એણ્ણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ મહાપડમદ્દહે, મહાપડમદ્દહે । અદુત્તરં ચ

જં ગોયમા ! મહાપરમદ્વહસ્સ સાસણ જામધિજ્જે પણ્ણત્તે જં ણ કયાઈ ણાસી જાવ ણિચ્ચે ।

ભાવાર્થ :- તે મહાહિમવંત પર્વતની બરાબર મધ્યમાં મહાપદ્મદ્રહ નામનો એક દ્રહ છે. તે બે હજાર(૨,૦૦૦) યોજન લાંબો છે તે એક હજાર(૧,૦૦૦) યોજન પહોળો છે. તે દસ યોજન ઊંડો છે. તે સ્વચ્છ છે, તેનો કિનારો રજતમય છે. લંબાઈ-પહોળાઈને છોડીને શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન પદ્મદ્રહની સમાન છે.

મહાપદ્મદ્રહની મધ્યમાં બે યોજનનું પદ્મ છે **યાવત્** ત્યાં મહાપદ્મદ્રહના વર્ણ અને પ્રભાવાળા પદ્મો છે. એક પલ્લોપમની સ્થિતિવાળી હ્રી નામની દેવી ત્યાં વાસ કરે છે. (ત્યાં અનેક પદ્મો, ઉત્પલો ઊગે છે તથા ત્યાં શાશ્વતા પૃથ્વીકાયમય અનેક મહાપદ્મો છે તેથી હે ગૌતમ ! તે દ્રહ મહાપદ્મદ્રહ કહેવાય છે અથવા હે ગૌતમ ! મહાપદ્મ એવું તેનું શાશ્વતું નામ છે, તે ક્યારેય ન હતું તેમ નથી વગેરે **યાવત્** અવસ્થિત અને નિત્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં મહાપદ્મદ્રહ અને તદ્ગત પદ્મોનું અતિદેશાત્મક વર્ણન છે. મહાપદ્મ દ્રહનું અને તેના કમળોનું માપ પદ્મદ્રહથી બમણું જાણવું, દ્રહગત કમળવલયોનું સંપૂર્ણ વર્ણન યુલ્લાહિમવંતના પદ્મદ્રહ જેવું જ છે.

રોહિતા, હરિકંતા નદી :-

૪૫ તસ્સ જં મહાપરમદ્વહસ્સ દાહિણિલ્લેણં તોરણેણં રોહિયા મહાણઈ પવૂઠા સમાણી સોલસ પંચુત્તરે જોયણસણ પંચ ય ઇગૂણવીસઈભાણ જોયણસ્સ દાહિણાભિમુહી પવ્વણં ગંતા મહયા ઘડમુહપવિત્તિણં મુત્તાવલિહારસંઠિણં સાઈરેગ દો જોયણ-સઈણં પવાણં પવડઈ ।

ભાવાર્થ :- તે મહાપદ્મદ્રહના દક્ષિણી તોરણથી રોહિતા નામની મહાનદી પ્રવાહિત થઈને, મહાહિમવંત પર્વત ઉપર દક્ષિણાભિમુખ એક હજાર છસો પાંચ યોજન અને પાંચ કળા [૧,૬૦૫ ક્ષેત્ર યો.] વહે છે. તત્પશ્ચાત્ મોટા ઘડાના મુખમાંથી નીકળતા પાણીના પ્રવાહની જેમ તે રોહિતા મહાનદી સાધિક ૨૦૦ યોજન ઉપરથી ધોધરૂપે, મુક્તાવલી હારના સંસ્થાને નીચે પડે છે.

૪૬ રોહિયા જં મહાણઈ જઓ પવડઈ, ઇત્થ જં મહં ઇગા જિભિયા પણ્ણત્તા । સા જં જિભિયા જોયણં આયામેણં, અદ્ધતેરસજોયણાં વિક્કંભેણં, કોસં બાહલ્લેણં, મગરમુહ-વિઠટ્ટ-સંઠાણસંઠિયા, સવ્વવઈરામઈ, અચ્છા સણ્ણહા જાવ પડિરૂવે ।

ભાવાર્થ :- તે રોહિતા મહાનદી જ્યાંથી(પર્વતના જે સ્થાન ઉપરથી) નીચે પડે છે, ત્યાં એક મોટી

જીલ્લિકા (પ્રનાલી) છે. તે જીલ્લિકા એક યોજન લાંબી, સાડાબાર યોજન પહોળી અને એક ગાઉ જાડી છે. તે મુખ ફાડેલા મગરમચ્છના આકારવાળી, સર્વ વજ્રમય અને નિર્મળ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે.

૪૭ રોહિયા ણં મહાણઈ જહિં પવડઇ, એથ ણં મહં એગે રોહિયપ્પવાયકુંડે ણામં કુંડે પણ્ણત્તે । સવીસં જોયણસયં આયામવિક્કંભેણં, તિણ્ણિ અસીએ જોયણસએ કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્કેવેણં, દસ જોયણાઇં ઉવ્વેહેણં, અચ્છે સણ્ણહે, સો ચેવ વણ્ણઓ- વડરતલે, વટ્ટે, સમતીરે જાવ તોરણા ।

ભાવાર્થ :- તે રોહિતા મહાનદી નીચે જ્યાં (હેમવતક્ષેત્રમાં) પડે છે, ત્યાં એક મોટો રોહિતપ્રપાત નામનો કુંડ છે. તે કુંડ એકસોવીસ (૧૨૦) યોજન લાંબો-પહોળો, દેશોન ત્રણસો એંસી (૩૮૦) યોજનની પરિધિવાળો, ૧૦ યોજન ઊંડો નિર્મળ, સ્નિગ્ધ છે. તે કુંડ વજ્રમયતલયુક્ત, વૃત્ત, એક સરખા કિનારા-વાળો છે વગેરે તોરણ સુધીનું સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૪૮ તસ્સ ણં રોહિયપ્પવાયકુણ્ણડસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથ ણં મહં એગે રોહિયદીવે ણામં દીવે પણ્ણત્તે । સોલસ જોયણાઇં આયામવિક્કંભેણં, સાડરેગાઇં પણ્ણાસં જોયણાઇં પરિક્કેવેણં, દો કોસે ઊસીએ જલંતાઓ, સવ્વવડરામએ, અચ્છે સણ્ણહે જાવ પડિરૂવે । સે ણં એગાએ પડમવરવેડ્યાએ એગે ય વણસંડેણ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિત્તે ।

ભાવાર્થ :- રોહિતપ્રપાતકુંડની બરાબર મધ્યમાં રોહિત નામનો એક વિશાળ દ્વીપ છે. તે ૧૬ યોજન લાંબો-પહોળો છે. તેની પરિધિ સાધિક ૫૦ યોજન છે. તે પાણીની બહાર બે ગાઉ ઊંચો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય, ઉજ્જવળ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે. તેની ચારે બાજુ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડ છે.

૪૯ રોહિયદીવસ્સ ણં દીવસ્સ ડપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે । તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથ ણં મહં એગે ભવણે પણ્ણત્તે । કોસં આયામેણં, વણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- રોહિત દ્વીપ ઉપર ઘણો સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગ છે. તે ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ ભવન છે. તે એક ગાઉ લાંબુ છે વગેરે ભવનનું વર્ણન પૂર્વવત્ કહેવું.

૫૦ તસ્સ ણં રોહિયપ્પવાયકુણ્ણડસ્સ દાહિણિલ્લેણં તોરણેણં રોહિયા મહાણઈ પવૂઠા સમાણી હેમવયં વાસં એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી સદ્દાવાઇં વટ્ટવેયડ્ડપવ્વયં અદ્ધજોયણેણં અસંપત્તા પુરત્થાભિમુહી આવત્તા સમાણી હેમવયં વાસં દુહા વિભયમાણી-

વિભયમાળી અદ્વાવીસાણ સલિલાસહસ્સેહિં સમગ્ગા અહે જગઇં દાલઇત્તા પુરત્થિમેળં લવણસમુદ્ધં સમપ્પેઇ । રોહિયા ણં જહા રોહિયંસા તહા પવાહે ય મુહે ય ભાણિયવ્વા જાવ સંપરિક્ખિત્તા ।

ભાવાર્થ :- તે રોહિતપ્રપાતકુંડના દક્ષિણી તોરણથી રોહિતા મહાનદી પ્રવાહિત થઈ, હેમવતક્ષેત્રમાં વહેતી-વહેતી શબ્દાપાતી વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત અર્ધો યોજન(૨ ગાઉ) દૂર હોય ત્યાંથી વળાંક લઈને હેમવતક્ષેત્રના બે ભાગ કરતી પૂર્વાભિમુખ વહે છે. તેમાં મળતી ૨૮,૦૦૦ નદીઓથી પરિપૂર્ણ થઈને, જંબૂદીપની જગતીને નીચેથી ભેદીને, પૂર્વ લવણસમુદ્રમાં મળે છે. રોહિતા મહાનદીના ઉદ્દગમ, સંગમ આદિ સંબંધી સંપૂર્ણ વર્ણન રોહિતાંશા મહાનદીની સમાન છે.

૫૧ તસ્સ ણં મહાપડમદ્દહસ્સ ઉત્તરિલ્લેણં તોરણેણં હરિકંતા મહાણઈ પવૂઢા સમાળી સોલસ પંચુત્તરે જોયણસણ પંચ ય ઇગૂણવીસઇભાણ જોયણસ્સ ઉત્તરાભિમુહી પવ્વણં ગંતા મહયા ઘડમુહપવત્તિણં મુત્તાવલિહારસંઠિણં, સાઝરેગદુજોયણસણં પવાણં પવડઇ ।

ભાવાર્થ :- તે મહાપદ્મદ્રહના ઉત્તરી તોરણથી હરિકંતા નામની મહાનદી પ્રવાહિત થઈ, પર્વત ઉપર ઉત્તરાભિમુખ એક હજાર છસો પાંચ યોજન અને પાંચ કળા[૧,૬૦૫ ૧/૨ યો.] વહે છે પછી મોટા ઘડાના મુખમાંથી નીકળતા પાણીના પ્રવાહની જેમ તે હરિકંતા મહાનદી સાધિક ૨૦૦ યોજન ઉપરથી ધોધરૂપે મુક્તાવલી હારના આકારે નીચે પડે છે.

૫૨ હરિકંતા મહાણઈ જઓ પવડઇ, ઇત્થ ણં મહં ઇગા જિભ્ભિયા પ્પણત્તા । દો જોયણાં આયામેળં, પ્પણવીસં જોયણાં વિક્ખંભેણં, અદ્ધં જોયણં બાહલ્લેણં, મગરમુહ-વિડટ્ટ-સંઠાણસંઠિયા, સવ્વવઝરામઈ અચ્છા સ્પહા જાવ પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- હરિકંતા મહાનદી પર્વતના જે સ્થાન ઉપરથી નીચે પડે છે, ત્યાં એક વિશાળ જિહ્વાકા-પ્રનાલી છે. તે બે યોજન લાંબી, પચીસ યોજન પહોળી, અર્ધો યોજન(૨ ગાઉ) જાડી છે. તેનો આકાર મગરમચ્છના ખુલ્લા મુખના આકાર જેવો છે. તે સંપૂર્ણ વજ્રમય સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે.

૫૩ હરિકંતા ણં મહાણઈ જહિં પવડઇ, ઇત્થ ણં મહં ઇગે હરિકંતપ્પવાયકુંડે ણામં કુંડે પ્પણત્તે-દોણિણ ચ ચત્તાલે જોયણસણ આયામવિક્ખંભેણં, સત્તઅરુણટ્ટે જોયણસણ પરિક્ખેવેણં, અચ્છે ઇવં કુણ્ડવત્તવ્વયા સવ્વા ણેયવ્વા જાવ તોરણા ।

ભાવાર્થ :- હરિકંતા મહાનદી નીચે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં જ્યાં પડે છે, ત્યાં એક મોટો હરિકંતપ્રપાત નામનો કુંડ છે, તે બસો ચાલીસ(૨૪૦) યોજન લાંબો-પહોળો, સાતસો ઓગણસાઠ(૭૫૮) યોજનની પરિધિ-

વાળો છે. તે નિર્મળ છે યાવત્ તોરણ સુધીનું કુંડનું સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૫૪ તસ્સ ણં હરિકંતપ્પવાયકુણ્ડસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ, એથ ણં મહં એગે હરિકંતદીવે ણામં દીવે પ્પણ્ણત્તે-બત્તીસં જોયણાં આયામવિક્ખંભેણં, એગુત્તરં જોયણસયં પરિક્ખેવેણં, દો કોસે ઋસિએ જલંતાઓ, સવ્વરયણામએ, અચ્છે, વણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- હરિકંતપ્રપાતકુંડની બરાબર મધ્યમાં હરિકંતદ્વીપ નામનો એક વિશાળ દ્વીપ છે. તે ૩૨ યોજન લાંબો પહોળો છે. તેની પરિધિ ૧૦૧ યોજન છે, તે પાણીની ઉપર બે ગાઉ ઊંચો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય અને સ્વચ્છ છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૫૫ તસ્સ ણં હરિકંતપ્પવાયકુણ્ડસ્સ ઉત્તરિલ્લેણં તોરણેણં હરિકંતા મહાણઈ પવૂઢા સમાણી હરિવાસં વાસં એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી વિચ્છાવાં વટ્ટવેચ્છં જોયણેણં અસંપત્તા પચ્ચત્થાભિમુહી આવત્તા સમાણી હરિવાસં દુહા વિભયમાણી-વિભયમાણી છપ્પણ્ણાએ સલિલાસહસ્સેહિં સમગ્ગા અહે જગં દલહિત્તા પચ્ચત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેહ્ ।

ભાવાર્થ :- હરિકંત પ્રપાતકુંડના ઉત્તરી તોરણથી હરિકંતા મહાનદી પ્રવાહિત થઈને હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વહે છે. વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વત એક યોજન દૂર હોય ત્યાંથી તે પશ્ચિમાભિમુખ વળાંક લે છે અને હરિવર્ષક્ષેત્રના બે ભાગ કરતી વહે છે. તેમાં મળેલી ૫૬,૦૦૦ નદીઓથી પરિપૂર્ણ થઈને તે હરિકંતા નદી જંબૂદ્વીપની જગતીને નીચેથી ભેદીને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

૫૬ હરિકંતા ણં મહાણઈ પવહે પ્પણ્ણવીસં જોયણાં વિક્ખમ્ભેણં, અદ્ધજોયણં ઉવ્વેહેણં. તયાણંતરં ચ ણં માયાએ-માયાએ પરિવહ્માણી-પરિવહ્માણી મુહમૂલે અહ્હાજ્જાં જોયણસયાં વિક્ખમ્ભેણં, પંચ જોયણાં ઉવ્વેહેણં । ઉભઓ પાસિં દોહિં પઝમવરવેહિયાહિં દોહિ ય વણસંડેહિં સંપરિક્ખિત્તા ।

ભાવાર્થ :- હરિકંતા મહાનદીનો પ્રવાહ ઉદ્દગમ સ્થાન પાસે ૨૫ યોજન પહોળો અને અર્ધયોજન ઊંડો છે અને ત્યારપછી ક્રમશઃ વધતાં-વધતાં સમુદ્રમાં મળે તે સંગમ સ્થાન પાસે તેની પહોળાઈ ૨૫૦ યોજન અને ઊંડાઈ પાંચ યોજનની હોય છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

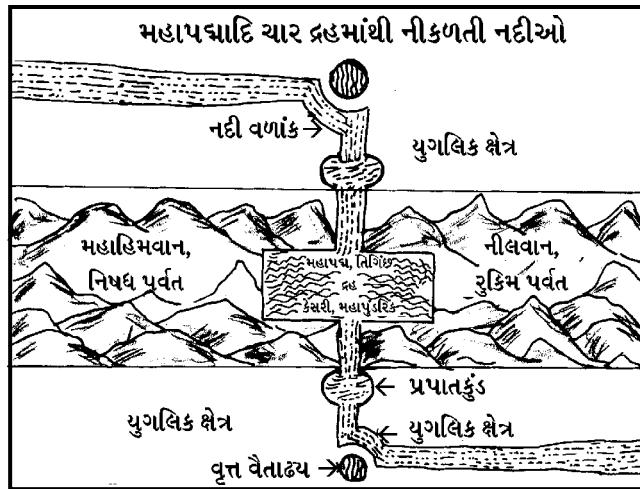
વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં મહાહિમવંત પર્વત ઉપરથી પ્રવાહિત થતી રોહિતા અને હરિકંતા, આ બે મહા નદીઓનું વર્ણન છે.

રોહિતા, હરિકંતા નદી :-

ક્રમ	વિગત	રોહિતા નદી	હરિકંતા નદી
૧	ઉદ્ગમ સ્થાન	મહાહિમવંત પર્વતનો મહાપન્નદ્રહ	મહાહિમવંત પર્વતનો મહાપન્નદ્રહ
૨	પ્રવાહિત થવાની દિશા	દક્ષિણી દ્વાર	ઉત્તરી દ્વાર
૩	પર્વત ઉપર પ્રવાહ ક્ષેત્ર	૧,૬૦૫ ચો. અને ૫ કળા દક્ષિણમાં	૧,૬૦૫ ચો. અને ૫ કળા ઉત્તરમાં
૪	ધોધની ઊંચાઈ સંસ્થાન	સાધિક ૨૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર	સાધિક ૨૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર
૫	શક્તિકા લંબાઈ પહોળાઈ જાડાઈ સંસ્થાન	૧ યોજન ૧૨ ૩/૪ યોજન ૧ ગાઉ ખુલ્લા મુખવાળા મગર મચ્છ જેવું	૨ યોજન ૨૫ યોજન ૨ ગાઉ ખુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છ જેવું
૬	પ્રપાતકુંડ નામ લંબાઈ પહોળાઈ પરિધિ ઊંડાઈ નદી નિર્ગમન દ્વાર	રોહિતપ્રપાતકુંડ ૧૨૦ યોજન સાધિક ૩૮૦ યોજન ૧૦ યોજન દક્ષિણ દ્વાર	હરિકંતપ્રપાતકુંડ ૨૪૦ યોજન ૭૫૯ યોજન ૧૦ યોજન ઉત્તર દ્વાર
૭	પ્રપાતકુંડગત દ્વીપ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ પાણી ઉપર	રોહિત દ્વીપ ૧૬ યોજન સાધિક ૫૦ યોજન ૨ ગાઉ	હરિકંત દ્વીપ ૩૨ યોજન. ૧૦૧ યોજન ૨ ગાઉ
૮	અધિષ્ઠાયક દેવી દેવી ભવનસ્થાન ભવન લંબાઈ ભવન પહોળાઈ ભવન ઊંચાઈ	રોહિતાદેવી રોહિત દ્વીપ ઉપર ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	હરિકંતાદેવી હરિકંતદ્વીપ ઉપર ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ

९	वर्णांक	शब्दापाती वृत्त वैताढ्यथी ०॥ योजन (२ गाँउ) दूरथी पूर्व तरङ्ग वणे	विकटापाती वृत्त वैताढ्यथी अंक योजन दूरथी पश्चिम तरङ्ग वणे.
१०	वडेवानुं क्षेत्र	पूर्वी डेमवय क्षेत्रमां पश्चिमथी पूर्वमां	पश्चिमी डरिवर्ष क्षेत्रमां पूर्वथी पश्चिममां
११	मडानदीने मणती नदीओ	२८,०००	५६,०००
	वर्णांक पूर्व	१४,०००	२८,०००
	वर्णांक पछी	१४,०००	२८,०००
१२	संगम स्थान	पूर्वी लवण समुद्र	पश्चिमी लवण समुद्र
१३	उद्गम स्थाने पडोणाई डोडाई	१२॥ योजन १ गाँउ	२५ योजन २ गाँउ
१४	समुद्र मिलन स्थाने पडोणाई डोडाई	१२५ योजन २॥ योजन	२५० योजन ५ योजन

महाहिमवंत : कूट संख्या :-

५७ महाहिमवंते णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पणत्ता ?

गोयमा ! अट्ट कूडा पणत्ता, तं जहा-सिद्धाययणकूडे, महाहिमवंतकूडे, हेमवयकूडे, रोहियकूडे, हिरिकूडे, हरिकंतकूडे, हरिवासकूडे, वेरुलियकूडे । एवं चुल्लहिमवंतकूडाणं जा चेव वत्तव्वया सच्चेव णेयव्वा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત ઉપર આઠ કૂટ છે, જેમ કે— (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ (૨) મહાહિમવંતકૂટ, (૩) હેમવતકૂટ, (૪) રોહિતકૂટ, (૫) હ્રી કૂટ, (૬) હરિકંતાકૂટ, (૭) હરિવર્ષકૂટ, (૮) વૈદૂર્યકૂટ. તે કૂટોનું વર્ણન યુલ્લાહિમવંત પર્વતના કૂટો પ્રમાણે જાણવું.

૫૮ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ महाहिमवंते वासहरपव्वए, महाहिमवंते वासहरपव्वए ?

ગોયમા ! મહાહિમવંતે ણં વાસહરપવ્વએ ચુલ્લહિમવંતં વાસહરપવ્વયં પણિહાય આયામુચ્ચતુવ્વેહ-વિક્ખમ્મપરિક્ખેવેણં મહંતતરાએ ચેવ દીહતરાએ ચેવ । મહાહિમવંતે ય ઇત્થ દેવે મહિઢ્ઢીએ જાવ પલિઓવમટ્ટિઢ્ઢીએ પરિવસઢ્ઢી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! આ મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વતને મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત, યુલ્લાહિમવંત વર્ષધર પર્વતની અપેક્ષાએ લંબાઈ, ઊંચાઈ, ઊંડાઈ, પહોળાઈ અને પરિધિમાં મહત્તર અને દીર્ઘતર છે(મોટો છે) તથા પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્લોપમના આયુષ્યવાળા મહાહિમવંત નામના દેવ ત્યાં નિવાસ કરે છે, તેથી તે પર્વતને, મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં મહાહિમવંત પર્વતના ૮ કૂટ-શિખર સંબંધી વર્ણન છે. મહાહિમવંત પર્વત ઉપર પૂર્વ દિશામાં પ્રથમ સિદ્ધાયતનકૂટ છે. તત્પશ્ચાત્ ક્રમશઃ પશ્ચિમ દિશા તરફ એક-એક કૂટ કરતા અંતિમ વૈદૂર્યકૂટ છે.

આ કૂટના માપ, તેના પરના ભવનાદિનું વર્ણન યુલ્લાહિમવંત પર્વતના કૂટ સદશ જ છે. ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા કૂટની અધિષ્ઠાયિકા દેવી છે. શેષ કૂટના અધિષ્ઠાયક દેવ છે.

હરિવર્ષક્ષેત્ર :-

૫૯ કહિ ણં ભંતે ! जंबुद्वीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते ?

ગોયમા ! ણિસહસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દક્ખિણેણં, મહાહિવંત વાસહરપવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમ-લવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમ-લવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે હરિવાસે ણામં વાસે પણ્ણત્તે । एवं पुरत्थिमिल्लाए कोडीए

પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, પચ્ચત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે ।

અટ્ટ જોયણસહસ્સાઈં ચત્તારિ ય એગવીસે જોયણસએ એગં ચ એગૂણવીસઈભાગં જોયણસ્સ વિક્કલ્લમ્ભેણં ।

તસ્સ બાહા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં તેરસ જોયણસહસ્સાઈં તિણ્ણિ ય એગસટ્ટે જોયણસએ છચ્ચ એગૂણવીસઈભાએ જોયણસ્સ અદ્ધભાગં ચ આયામેણં ।

તસ્સ જીવા ઉત્તરેણં પાઈણપડીણાયયા જાવ તેવત્તરિં જોયણસહસ્સાઈં ણવ ય એગુત્તરે જોયણસએ સત્તરસ ય એગૂણવીસઈભાએ જોયણસ્સ અદ્ધભાગં ચ આયામેણં ।

તસ્સ ધણુપુટ્ટું દાહિણેણં ચરરાસીઈં જોયણસહસ્સાઈં સોલસ જોયણાઈં ચત્તારિ એગૂણવીસઈભાએ જોયણસ્સ પરિક્કલ્લેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં હરિવર્ષ નામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં નિષધ વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં હરિવર્ષ નામનું ક્ષેત્ર છે. તે તેના પૂર્વી કિનારેથી પૂર્વી લવણસમુદ્રને પશ્ચિમી કિનારે પશ્ચિમી લવણસમુદ્રને સ્પર્શ કરે છે.

તેની પહોળાઈ આઠ હજાર, ચારસો એકવીસ યોજન અને એક કળા (૮,૪૨૧ ૧/૪ યો.) તેની પૂર્વ-પશ્ચિમ વર્તી બાહા તેર હજાર, ત્રણસો એકસઠ યોજન અને સાડા છ કળા (૧૩,૩૬૧ ૩/૪ યો.) ઉત્તરવર્તી જીવા(લંબાઈ) તોતેર હજાર, નવસો એક યોજન અને સાડા સત્તર કળા (૭૩,૮૦૧ ૧/૪ યો.) છે અને તેનું દક્ષિણવર્તી ધનુઃપૃષ્ઠ ચોર્યાસી હજાર, સોળ યોજન અને ચાર કળા (૮૪,૦૧૬ ૧/૪ યો.) છે.

૬૦ હરિવાસસ્સ ણં ધંતે ! વાસસ્સ કેરિસએ આચારભાવપહોચારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બહુસમરણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ મણીહિં તણેહિ ય ઉવસોભિએ એવં મણીણં તણાણ ય વણ્ણો ગંધો ફાસો સદ્દો ભાણિયવ્વો । હરિવાસે ણં વાસે તત્થ તત્થ દેસે તહિં-તહિંં બહવે ખુહ્હા ખુહ્હિયાઓ, એવં જો સુસમાએ અણુભાવો સો ચેવ અપરિસેસો વત્તવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ અત્યંત સમતલ અને રમણીય છે. તે મણિઓ

અને તૃણોથી સુશોભિત છે. તે મણિઓ અને તૃણોના વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ પૂર્વવત્ જાણવાં. હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં ઠેકઠેકાણે નાની નાની વાવડીઓ આદિ છે. આ ક્ષેત્રમાં અવસર્પિણીકાળના સુષમા નામના બીજા આરાના ભાવ જેવા ભાવ હંમેશાં વર્તે છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૬૧ કહિ ણં ભંતે! હરિવાસે વાસે વિચડાવર્ઘે ણામં વટ્ટવેચ્છુપવ્વણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! હરીએ મહાણર્ણે પચ્ચત્થિમેણં, હરિકંતાએ મહાણર્ણે પુરત્થિમેણં, હરિવાસસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથ ણં વિચડાવર્ઘે ણામં વટ્ટવેચ્છુપવ્વણે પણ્ણત્તે। એવં જો ચેવ સદ્દાવાઇસ્સ વિક્કલંભુચ્ચત્તુવ્વેહ-પરિક્કલેવસંઠાણ-વણ્ણાવાસો ય સો ચેવ વિચડાવર્ઘે સ્સવિ ભાણિયવ્વો । ણવરં અરુણો દેવો, પડમાઈં જાવ વિચડાવર્ઘે વણ્ણાભાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! હરિવર્ષક્ષેત્રમાં વિકટાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાલ્યપર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! હરિ અથવા હરિસલિલા નામની મહાનદીની પશ્ચિમમાં, હરિકંતા મહાનદીની પૂર્વમાં, હરિવર્ષ ક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં વિકટાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત છે. વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતની પહોળાઈ, ઊંચાઈ, ઊંડાઈ, પરિધિ, આકાર વગેરે શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત પ્રમાણે છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતના અધિષ્ઠાતા અરૂણ દેવ છે. પચ્ચાદિ સર્વેના વર્ણ, આકાર, પ્રભા વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતની સમાન છે.

૬૨ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ-હરિવાસે વાસે, હરિવાસે વાસે ?

ગોયમા ! હરિવાસે ણં વાસે મણુયા અરુણા, અરુણોભાસા, સેયા ણં સંખદલ-સણ્ણિકાસા; હરિવાસે ય ઇથ દેવે મહિટ્ઠિએ જાવ પલિઓવમટ્ઠિએ પરિવસઈ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રને હરિવર્ષ ક્ષેત્ર કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય રક્તવર્ણવાળા છે, રક્તપ્રભાવાળા છે, કેટલાક શંખ જેવા શ્વેત છે અને શ્વેતપ્રભાવાળા છે. ત્યાં પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા હરિવર્ષ નામના દેવ નિવાસ કરે છે. હે ગૌતમ ! તે કારણથી, તે ક્ષેત્ર હરિવર્ષ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં હરિવર્ષ ક્ષેત્રનું વર્ણન છે.

હરિવર્ષ ક્ષેત્ર—અકર્મભૂમિ :- આ ક્ષેત્ર યુગલિક ક્ષેત્ર છે. અહીં હંમેશાં 'સુષમ' નામના બીજા આરાના

ભાવ જેવા ભાવ વર્તે છે. અહીં કાળ વિભાગનું પરિવર્તન નથી. વિકટાપાતી વૃતવૈતાહ્ય પર્વતના કારણે તેના પૂર્વ-પશ્ચિમ બે વિભાગ અને હરિસલિલા તથા હરિકંતા નદીના કારણે તે બંને વિભાગના પુનઃ બે-બે વિભાગ થાય છે અર્થાત્ આ ક્ષેત્ર હેમવત ક્ષેત્રની જેમ ચાર વિભાગમાં વિભક્ત છે.

હરિવર્ષ ક્ષેત્ર પ્રમાણાદિ :-

દિશા	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુઃપૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
મેરુપર્વતની દક્ષિણમાં મહાહિમવંત પર્વતની ઉત્તરમાં	૮,૪૨૧ યોજન ૧ કળા	૧૩,૩૬૧ યોજન ૬ા કળા	૭૩,૮૦૧ યોજન ૧૭ા કળા	૮૪,૦૧૬ યોજન ૪ કળા	મધ્યમાં વિકટાપાતી વૃત વૈતાહ્ય	હરિકંતા હરિસલિલા અને પરિવારરૂપ ૧,૧૨,૦૦૦	સુષમા કાળ જેવો કાળ	પલ્યંક (લંબચોરસ)

હરિવર્ષ ક્ષેત્રની મધ્યમાં આવેલા વિકટાપાતી નામનો વૃત વૈતાહ્ય પર્વત સ્થિત છે. વિકટાપાતી વૃત વૈતાહ્ય પર્વતનું સંપૂર્ણ વર્ણન શબ્દાપાતી વૃત વૈતાહ્ય પર્વત પ્રમાણે જાણવું. વૃત વૈતાહ્ય પર્વતના નામમાં જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ અને ઠાણાંગ સૂત્રમાં તજાવત છે. તે આ પ્રમાણે છે—

ક્ષેત્ર	જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ	ઠાણાંગ સૂત્ર
હેમવત હરિવર્ષ રમ્યક વર્ષ હેરણ્યવત	શબ્દાપાતી વૃત વૈતાહ્ય વિકટાપાતી વૃત વૈતાહ્ય ગંધાપાતી વૃત વૈતાહ્ય માલ્યવંત વૃત વૈતાહ્ય	શબ્દાપાતીવૃત વૈતાહ્ય ગંધાપાતી વૃત વૈતાહ્ય માલ્યવંત વૃત વૈતાહ્ય વિકટાપાતી વૃત વૈતાહ્ય

હરિ શબ્દેન સૂર્યઃ ચ ચંદ્રઃ તત્ર કેચ્ચ મનુષ્યાઃ સૂર્ય ઇવ અરુણા, કેચ્ચ ચંદ્ર ઇવ કેતા ઇતિ, હરય ઇવ હરયો મનુષ્યાઃ । —વૃત્તિ. હરિ શબ્દનો અર્થ સૂર્ય અને ચંદ્ર પણ છે. કેટલાક મનુષ્ય ઉગતાં સૂર્યની સમાન અરુણવર્ણવાળા અને અરુણ આભાયુક્ત હોય છે. કેટલાક મનુષ્ય ચંદ્ર સમાન શ્વેત ઉજ્જવળ વર્ણવાળા, શ્વેત આભાયુક્ત હોય છે. હરિવર્ષ ક્ષેત્રના મનુષ્યો હરિ = ચંદ્ર, સૂર્ય જેવા વર્ણવાળા હોવાથી તે ક્ષેત્રને હરિવર્ષ કહે છે.

નિષદ વર્ષધર પર્વત :-

૬૩ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદીવે દીવે ણિસહે ણામં વાસહરપવ્વણ્ણ પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મહાવિદેહસ્સ વાસસ્સ દાહિણેણં, હરિવાસસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદીવે દીવે ણિસહે ણામં વાસહરપવ્વણ્ણ પ્ણત્તે-પાઈણપડીણાયણ, ઉદીણદાહિણવિત્થિણે,

દુહા લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, પુરત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, પચ્ચત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે ।

ચત્તારિ જોયણસયાઈં ડહ્હં ઉચ્ચત્તેણં । ચત્તારિ ગાઝયસયાઈં ઉચ્ચેહેણં । સોલસ જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટ ય બાયાલે જોયણસએ દોણિણ ય એગૂણવીસઙ્ગાએ જોયણસ્સ વિક્કખમ્ભેણં ।

તસ્સ બાહા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં વીસં જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ પણ્ણટ્ટં જોયણસયં દુણિણ ય એગૂણવીસઙ્ગાએ જોયણસ્સ અદ્ધભાગં ચ આયામેણં ।

તસ્સ જીવા ઉત્તરેણં જાવ ચઝણવઙ્ગં જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ છપ્પણ્ણં જોયણસયં દુણિણ ય એગૂણવીસઙ્ગાએ જોયણસ્સ આયામેણં ।

તસ્સ ધણુપુટ્ટં દાહિણેણં એગં જોયણસયસહસ્સં ચઝવીસં ચ જોયણસહસ્સાઈં તિણિણ ય છાયાલે જોયણસએ ણવ ય એગૂણવીસઙ્ગાએ જોયણસ્સ પરિક્કહેવેણં । રુયગસંઠાણસંઠિએ, સવ્વતવણિજ્જમએ, અચ્છે સણ્ણે જાવ પડિરૂવે ।

ઉભઓ પાસિં દોહિં પઝમવરવેઙ્ગાહિં દોહિ ય વણસંઢેહિં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિચ્છત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં નિષધ નામનો વર્ષધર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની દક્ષિણમાં, હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ઉત્તરમાં, પૂર્વી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં, નિષધ નામનો પર્વત છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળો છે. તે પોતાની બંને બાજુથી લવણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે, પૂર્વી કિનારેથી પૂર્વી લવણસમુદ્રને અને પશ્ચિમી કિનારેથી પશ્ચિમી લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે.

તે ૪૦૦ યોજન ઊંચો છે. તે ૪૦૦ ગાઉ-૧૦૦ યોજન ભૂમિગત ઊંડો છે. તે સોળ હજાર, આઠસો બેતાલીસ યોજન બે કળા (૧૬,૮૪૨ ૩/૪ યો.) પહોળો છે. તેની પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી બંને બાહાઓ વીસ હજાર, એકસો પાંસઠ યોજન અને અઢી કળા (૨૦,૧૬૫ ૩/૪ યો.) લાંબી છે.

તેની ઉત્તર દિશાવર્તી જીવા(લાંબાઈ) ચોરાણું હજાર, એકસો છપ્પન યોજન અને બે કળા (૯૪, ૧૫૬ ૩/૪ યો.) છે. તેના દક્ષિણવર્તી ધનુઃપૃષ્ઠની ગોળાઈ, એક લાખ, ચોવીસ હજાર ત્રણસો છેતાલીસ યોજન અને નવ કળા (૧, ૨૪, ૩૪૬ ૩/૪ યો.) છે.

તેનું સંસ્થાન રુચક નામના ગળાના આભરણ વિશેષ જેવું છે. તે રક્ત સુવર્ણમય ઉજ્જવળ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે. તેની બંને બાજુ બે પદ્મવરવેદિકા અને બે વનખંડ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં નિષધ નામના વર્ષધર પર્વતનું વર્ણન છે. તે હરિવર્ષ ક્ષેત્ર અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિભક્ત કરે છે. તે હરિવર્ષ ક્ષેત્ર કરતા બમણા વિસ્તારવાળો છે.

નિષધ વર્ષધરપર્વત પ્રમાણ :-

દિશા	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	પહોળાઈ	ભાડા	જીવા	ધનુઃપૃષ્ઠ	શર	સંસ્થાન	સ્વરૂપ
મેરુ પર્વતની દક્ષિણમાં હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ઉત્તરમાં	૪૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન (૪૦૦ ગાઉ)	૧૬,૮૪૨ યોજન ૨ કળા	૨૦,૧૬૫ યોજન ૨૧૧ કળા	૯૪,૧૫૬ યોજન ૨ કળા	૧,૨૪,૩૪૬ યોજન ૯ કળા	૩૩,૧૫૭ યોજન ૧૭ કળા	રુચક ગણાના આભરણ જેવો	તપનીય રક્ત-સુવર્ણમય

તિગિંછ દ્રહાદિ :-

૬૪ ણિસહસ્સ ણં વાસહરપવ્વયસ્સ ડપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ આસયંતિ ।

તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથ ણં મહં એગે તિગિંછિદ્દહે ણામં દહે પણ્ણત્તે । પાર્ણપડીણાયએ, ડદીણદાહિણવિત્થિણ્ણે, ચત્તારિ જોયણસહસ્સાં આયામેણં, ડો જોયણ સહસ્સાં વિક્ખંભેણં, ડસ જોયણાં ડવ્વેહેણં, અચ્છે સણ્ણે રયયામયકૂલે ।

ભાવાર્થ :- નિષધ વર્ષધર પર્વત ઉપર એક ઘણો સમતલ અને સુંદર ભૂમિભાગ છે. ત્યાં દેવ-દેવીઓ નિવાસ કરે છે. તે અતિ સમતલ, સુંદર ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક તિગિંચ્છદ્રહ નામનો દ્રહ છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળો છે. તે ૪,૦૦૦ યોજન લાંબો, ૨,૦૦૦ યોજન પહોળો અને ૧૦ યોજન જમીનમાં ઊંડો છે. તેનો કિનારો સ્વચ્છ અને રજતમય છે.

૬૫ તસ્સ ણં તિગિંચ્છિદ્દહસ્સ ચડદ્ધિસિં ચત્તારિ તિસોવાણપડિરૂવગા પણ્ણત્તા । એવં જાવ આયામવિક્ખમ્ભવિહૂણા જા ચેવ મહાપડમદ્દહસ્સ વત્તવ્વયા સા ચેવ તિગિંચ્છિદ્દહસ્સવિ વત્તવ્વયા, તં ચેવ પડમદ્દહપ્પમાણં જાવ તિગિંચ્છિવણ્ણાં । ધિર્હિં ય ઇથ દેવી પલિ-ઓવમટ્ઠિર્હિયા પરિવસઙ્ગ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઙ્ગ તિગિંચ્છિદ્દહે, તિગિંચ્છિદ્દહે ।

ભાવાર્થ :- તે તિગિંછદ્રહની ચારે બાજુ ત્રણ-ત્રણ પગથિયાવાળી સીડીઓ છે **યાવત્** લંબાઈ, પહોળાઈને છોડીને તિગિંછદ્રહનું સંપૂર્ણ વર્ણન મહાપદ્મદ્રહ જેવું છે. તિગિંછદ્રહગત પદ્મોની સંખ્યા પદ્મદ્રહ પ્રમાણે જાણવી. દ્રહગત ઉત્પલ, પદ્માદિ તિગિંછદ્રહના વર્ણ, આકાર, પ્રભા જેવા જ છે. આ દ્રહગત કમળ ઉપર પરમ ઋદ્ધિશાલિની, એક પલ્લોપમના આયુષ્યવાળી ધૃતિ નામની દેવી નિવાસ કરે છે. તેમાં રહેલાં કમળ આદિનો વર્ણ, પ્રભા વગેરે તિગિંછ- પરિમલ, પુષ્પરજ જેવાં છે. તેથી તે દ્રહ તિગિંછદ્રહ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં નિષધ પર્વત પરના તિગિંછ દ્રહનું વર્ણન છે. તિગિંછ દ્રહનું અને તેના કમળનું માપ મહાપદ્મદ્રહથી બમણું છે. દ્રહગત કમળવલયો આદિ શેષ વર્ણન પદ્મદ્રહ પ્રમાણે જાણવું.

હરિ, સીતોદા નદી :-

૬૬ તસ્સ ણં તિગિંછિદ્દહસ્સ દાહિણિલ્લેણં તોરણેણં હરિમહાણઈ પવૂઠા સમાણી સત્ત જોયણસહસ્સાઈં ચત્તારિ ય એકવીસે જોયણસા એગં ચ એગૂણવીસઈભાગં જોયણસ્સ દાહિણાભિમુહી પવ્વણં ગંતા મહયા ઘડમુહવિત્તિણં મુત્તાવલિહારસંઠિણં સાઝેરગ-ચરજોયણસઈણં પવાણં પવડઈ । એવં જા ચેવ હરિકંતાણ વત્તવ્વયા સા ચેવ હરીણ વિ ણેયવ્વા । જિભ્ભિયાણ, કુંડસ્સ, દીવસ્સ, ભવણસ્સ તં ચેવ પમાણં અટ્ટોવિ ભાણિયવ્વો જાવ અહે જગઈં દાલઈત્તા છપ્પણ્ણાણ સલિલાસહસ્સેહિં સમગ્ગા પુરત્થિમં લવણસમુદ્દં સમપ્પેઈ । તં ચેવ પવહે ય મુહમૂલે ય પમાણં ઉવ્વેહો ય જો હરિકંતાણ જાવ વણસંડ-સંપરિક્ખત્તા ।

ભાવાર્થ :- તે તિગિંછદ્રહના દક્ષિણી તોરણ(દ્વાર)થી હરિ-હરિસલિલા નામની મહાનદી પ્રવાહિત થઈને, પર્વત ઉપર દક્ષિણમાં સાત હજાર ચારસો એકવીસ યોજન અને એક કળા (૭,૪૨૧ ૧/૨ યો.) વહે છે અને તત્પશ્ચાત્ ઘડાના મુખમાંથી નીકળતા પાણીના પ્રવાહની જેમ સાધિક ૪૦૦ યોજન ઉપરથી ધોધરૂપે મુક્તાવલી હારના આકારે નીચે પડે છે.

શેષ સર્વ વર્ણન હરિકંતા મહાનદીની સમાન જાણવું. તેની જિલ્લિકા, કુંડ, દ્વીપ અને ભવનનું માપ વગેરે પણ તે પ્રમાણે જ જાણવું. **યાવત્** જંબૂદ્વીપની જગતીને નીચેથી ભેદીને, ૫૬,૦૦૦ નદીઓથી પરિપૂર્ણ એવી તે મહાનદી પૂર્વી લવણસમુદ્રમાં મળે છે. તેના પ્રવાહ-ઉદ્ગમસ્થાન, મુખમૂળ-સમુદ્રમાં મળવું અને ઊંડાઈનું પ્રમાણ વગેરે સર્વ કથન હરિકંતા મહાનદીની સમાન છે. **યાવત્** તે પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડથી ઘેરાયેલી છે.

૬૭ તસ્સ ણં તિગિંછિદ્દહસ્સ ઉત્તરિલ્લેણં તોરણેણં સીઓદા મહાણઈ પવૂઠા સમાણી

સત્ત જોયણસહસ્સાઈં ચત્તારિ ય એગવીસે જોયણસએ એગં ચ એગૂણવીસઈંભાગં જોયણસ્સ ઉત્તરાભિમુહી પવ્વણં ગંતા મહયા ઘડમુહપવત્તિણં જાવ સાઈરેગચડજોયણસઈંણં પવાણં પવડઈ । સીઓદા ણં મહાણઈં જઓ પવડઈ, એથ ણં મહં એગા જિભિયા પણ્ણત્તા । ચત્તારિ જોયણાઈં આયામેણં, પણ્ણાસં જોયણાઈં વિક્ખંભેણં, જોયણં બાહલ્લેણં, મગરમુહવિડટ્ટ-સંઠાણસંઠિયા, સવ્વવઙ્ગરામઈં અચ્છા સણ્ણહા જાવ પડિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- તે તિગિંચ્છદ્રહના ઉત્તરી તોરણથી સીતોદા નામની મહાનદી પ્રવાહિત થઈને નિષધ પર્વત ઉપર ઉત્તરાભિમુખ સાત હજાર ચારસો એકવીસ યોજન અને એક કળા (૭,૪૨૧ ફૂટ યો.) વહીને ઘડાના મુખમાંથી નીકળતા પાણીના પ્રવાહની જેમ સાધિક ૪૦૦ યોજન ઉપરથી ધોધરૂપે નીચે પ્રપાતકુંડમાં પડે છે. તે સીતોદા મહાનદી પર્વતના જે સ્થાન ઉપરથી પડે છે, ત્યાં એક વિશાળ જિલ્લિકા છે. તે ચાર યોજન લાંબી, પચાસ યોજન પહોળી અને એક યોજન જાડી છે. તેનો આકાર મગરમચ્છના ખુલ્લા મુખ જેવો છે. તે સંપૂર્ણ વજરત્નમય છે, સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે.

૬૮ સીઓદા ણં મહાણઈં જહિં પવડઈ, એથ ણં મહં એગે સીઓદપ્પવાયકુણ્ડે ણામં કુંડે પણ્ણત્તે- ચત્તારિ અસીએ જોયણસએ આયામવિક્ખંભેણં, પણ્ણરસઅટ્ટારે જોયણસએ કિંચિ વિસેસુણે પરિક્ખેવેણં, અચ્છે એવં કુંડવત્તવ્વયા ણેયવ્વા જાવ તોરણા ।

ભાવાર્થ :- સીતોદા મહાનદી જ્યાં પડે છે, ત્યાં એક સીતોદા પ્રપાતકુંડ નામનો કુંડ છે. તેની લંબાઈ-પહોળાઈ ચારસો એસી(૪૮૦) યોજન છે. તેની પરિધિ કંઈક ન્યૂન એક હજાર પાંચસો અઠાર(૧,૫૧૮) યોજન છે. તે નિર્મળ છે, શેષ તોરણ સુધીનું કુંડ સંબંધી સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૬૯ તસ્સ ણં સીઓદપ્પવાયકુણ્ડસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ, એથ ણં મહં એગે સીઓદ-દીવે ણામં દીવે પણ્ણત્તે- ચડસટ્ઠિં જોયણાઈં આયામવિક્ખંભેણં, દોણિણ બિડત્તરે જોયણસએ પરિક્ખેવેણં, દો કોસે ઊસિએ જલંતાઓ, સવ્વવઙ્ગરામએ, અચ્છે, સેસં તમેવ વેઙ્ગયા, વણસંડ, ભૂમિભાગ, ભવણ, સયણિજ્જ, અટ્ટો ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે સીતોદા પ્રપાતકુંડની મધ્યમાં સીતોદદ્વીપ નામનો વિશાળદ્વીપ છે. તેની લંબાઈ, પહોળાઈ ૬૪ યોજન છે, પરિધિ ૨૦૨ યોજન છે. તે જળની ઉપર બે ગાઉ ઊંચો ઊઠેલો છે. તે સંપૂર્ણ વજરત્નમય, સ્વચ્છ છે. પદ્મવરવેદિકા, વનખંડ, ભૂમિભાગ, ભવન, શયનીય વગેરેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૭૦ તસ્સ ણં સીઓદપ્પવાયકુણ્ડસ્સ ઉત્તરિલ્લેણં તોરણેણં સીઓદા મહાણઈં પવૂહા સમાણી દેવકુરું એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી ચિત્તવિચિત્તકૂડપવ્વએ, ણિસઠ-દેવકુરુ-સૂર-સુલસ-વિજ્જુપ્પભદ્દહે ય દુહા વિભયમાણી-વિભયમાણી ચડરાસીએ સલિલા-

સહસ્સેહિં આપૂરેમાણી-આપૂરેમાણી ભદ્રસાલવણં એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી મંદરં પવ્વયં દોહિં જોયણેહિં અસંપત્તા પચ્ચત્થિમાભિમુહી આવત્તા સમાણી અહે વિજ્જુપ્પભં વક્કારપવ્વયં દાલહિત્તા મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં અવરવિદેહ વાસં દુહા વિભયમાણી-વિભયમાણી એગમેગાઓ ચક્કવટ્ટિવિજયાઓ અટ્ટાવીસાએ-અટ્ટાવીસાએ સલિલાસહસ્સેહિં આપૂરેમાણી- આપૂરેમાણી પંચહિં સલિલાસયસહસ્સેહિં દુતીસાએ ય સલિલા સહસ્સેહિં સમગ્ગા અહે જયંતસ્સ દારસ્સ જગં દાલહિત્તા પચ્ચત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેહિં ।

ભાવાર્થ :- તે સીતોદપ્રપાતકુંડના ઉત્તરી તોરણથી સીતોદા મહાનદી પ્રવાહિત થઈને, દેવકુરુક્ષેત્રમાં વહેતી-વહેતી ચિત્ર-વિચિત્ર નામના બે કૂટ પર્વતોની મધ્યમાં થઈને, નિષધ, દેવકુરુ, સૂર, સુલસ અને વિદ્યુત્પ્રભ નામના પાંચ દ્રહોને વિભક્ત કરતી-કરતી, માર્ગમાં આવીને મળતી ૮૪,૦૦૦ (ચોર્યાસી હજાર) નદીઓથી પરિપૂર્ણ થઈને તે ભદ્રશાલ વનમાંથી વહેતી-વહેતી મંદરપર્વત બે યોજન દૂર હોય ત્યારે તે પશ્ચિમ તરફ વળાંક લઈ વિદ્યુત્પ્રભ નામના વક્ષસ્કાર-ગજદંત પર્વતને નીચેથી ભેદીને મંદર પર્વતની પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમ વિદેહક્ષેત્રના બે ભાગ કરતી વહે છે ત્યારે માર્ગમાં પ્રત્યેક ચક્રવર્તી વિજયની અટ્ટાવીસ હજાર ૨૮,૦૦૦-૨૮,૦૦૦ નદીઓ સીતોદા નદીને મળે છે. આ પ્રમાણે (આ ૪,૪૮,૦૦૦ અને પહેલાની ૮૪,૦૦૦ એમ કુલ મળીને) પાંચ લાખ બત્રીસ હજાર (૫,૩૨,૦૦૦) નદીઓના પરિવાર સહિત તે સીતોદા મહાનદી જંબૂદ્વીપની પશ્ચિમદિશાવર્તી જયંત દ્વારની જગતીને નીચેથી ભેદીને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

૭૧ સીઓદા ણં મહાણઈ પવહે પળ્ણાસં જોયણાં વિક્ખંભેણં, એગં જોયણં ઉવ્વેહેણં । તયાણંતરં ચ ણં માયાએ માયાએ પરિવહ્માણી-પરિવહ્માણી મુહમૂલે પંચ જોયણસયાં વિક્ખંભેણં, દસ જોયણાં ઉવ્વેહેણં । ઉભઓ પાર્સિં દોહિં પઝમવરવેહ્યાહિં દોહિં ય વણસંહેહિં સંપરિક્ખત્તા ।

ભાવાર્થ :- સીતોદા મહાનદી તેના ઉદ્ગમ સ્થાનમાં પચાસ યોજન પહોળી છે અને એક યોજન ઊંડી છે. ત્યાર પછી ક્રમશઃ વધતી વધતી જ્યારે સમુદ્રમાં મળે છે ત્યારે તે મુખમૂલ પાસે ૫૦૦ યોજન પહોળી અને ૧૦ યોજન ઊંડી હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં નિષધ પર્વત ઉપરથી પ્રવાહિત થતી હરિસલિલા અને સીતોદા આ બે મહાનદીનું વર્ણન છે.

હરિસલિલા, સીતોદા નદી :-

ક્રમ	વિગત	હરિસલિલા નદી	સીતોદા નદી
૧	ઉદ્ગમ સ્થાન	નિષધ પર્વતનું તિગિંછદ્રહ	નિષધ પર્વતનું તિગિંછદ્રહ
૨	પ્રવાહિત થવાની દિશા	દક્ષિણી દ્વાર	ઉત્તરી દ્વાર
૩	પર્વત પર પ્રવાહ ક્ષેત્ર	૭,૪૨૧ ચો. ૧ કળા દક્ષિણાભિમુખ	૭,૪૨૧ ચો. ૧ કળા ઉત્તરાભિમુખ
૪	ધોધની ઊંચાઈ સંસ્થાન	૪૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર	૪૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર
૫	શુદ્ધિકા લંબાઈ પહોળાઈ જાડાઈ સંસ્થાન	૨ યોજન ૨૫ યોજન ૦૧૧ યોજન મગરમચ્છના ખુલ્લા મુખ જેવું	૪ યોજન ૫૦ યોજન ૧ યોજન મગરમચ્છના ખુલ્લા મુખ જેવું
૬	પ્રપાતકુંડ નામ લંબાઈ, પહોળાઈ પરિધિ ઊંડાઈ નદી નિર્ગમન દ્વાર	હરિસલિલા પ્રપાતકુંડ ૨૪૦ યોજન ૭૫૯ યોજન ૧૦ યોજન દક્ષિણ દ્વાર	સીતોદા પ્રપાતકુંડ ૪૮૦ યોજન ૧,૫૧૮ યોજન ૧૦ યોજન ઉત્તર દ્વાર
૭	પ્રપાતકુંડ ગત દ્વીપ નામ લંબાઈ પહોળાઈ, પરિધિ પાણીની ઉપર	હરિસલિલા દ્વીપ ૩૨ યોજન ૧૦૧ યોજન ૧ ગાઉ	સીતોદા દ્વીપ ૬૪ યોજન ૨૦૨ યોજન ૨ ગાઉ
૮	અધિષ્ઠાયિકાદેવી દેવી ભવન સ્થાન ભવનમાપ લંબાઈ પહોળાઈ ઊંચાઈ	હરિસલિલા દેવી હરિસલિલા દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	સીતોદા દેવી સીતોદા દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ

૯	વર્ણાંક	વિક્રતાપાતી વૃત્ત વૈતાહ્યથી એક યોજન દૂરથી પૂર્વ તરફ વળે	મેરુપર્વતથી ૨ યોજન દૂરથી પશ્ચિમ તરફ વળે
૧૦	વહેવાનું ક્ષેત્ર	હરિવર્ષ	પશ્ચિમ મહાવિદેહ
૧૧	મહાનદીને મળતી નદીઓ	૫૬,૦૦૦	૫,૩૨,૦૦૦
	વર્ણાંક પૂર્વ	૨૮,૦૦૦	૮૪,૦૦૦
	વર્ણાંક પછી	૨૮,૦૦૦	૪,૪૮,૦૦૦
૧૨	સંગમ સ્થાને	પૂર્વી લવણસમુદ્ર	પશ્ચિમી લવણસમુદ્ર
૧૩	ઉદ્ગમસ્થાને		
	પહોળાઈ	૨૫ યોજન	૫૦ યોજન
	ઊંડાઈ	૦૧૧ યોજન [૨ ગાઉ]	૧ યોજન
૧૪	સમુદ્ર મિલન સ્થાને		
	પહોળાઈ	૨૫૦ યોજન	૫૦૦ યોજન
	ઊંડાઈ	૫ યોજન	૧૦ યોજન

નિષધ પર્વત પર કૂટ સંખ્યા :-

૭૨ ગિસહે ણં ભંતે ! વાસહરપ્વ્વે ણં કઙ્ક કૂડા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ણવ કૂડા પ્ણત્તા, તં જહા- સિદ્ધાયયણકૂડે, ગિસઢકૂડે, હરિવાસ-
કૂડે, પુવ્વવિદેહકૂડે, હરિકૂડે, ધિર્કૂડે, સીઓદાકૂડે, અવરવિદેહકૂડે, રુચકકૂડે ।
જો ચેવ ચુલ્લ હિમવંતકૂડાણં ઉચ્ચત્તવિક્ખમ્મ પરિક્ખેવો પુવ્વવણ્ણિઓ રાયહાણી
ય સા ચેવ ઇહં પિ ણેયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નિષધ વર્ષધર પર્વતના કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના નવ કૂટ છે. (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ, (૨) નિષધકૂટ, (૩) હરિવર્ષકૂટ, (૪)
પૂર્વવિદેહકૂટ, (૫) હરિકૂટ, (૬) ધૃતિકૂટ, (૭) સીતોદાકૂટ, (૮) અપરવિદેહકૂટ અને (૯) રુચકકૂટ.
નિષધ પર્વતના કૂટોની ઊંચાઈ, પહોળાઈ, પરિધિ, રાજધાની આદિનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૭૩ સે કેણ્ણેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ગિસહે વાસહરપ્વ્વે, ગિસહે વાસહરપ્વ્વે ?

ગોયમા ! ગિસહે ણં વાસહરપ્વ્વે બહવે કૂડા ગિસહસંઠાણસંઠિયા ઉસભ-
સંઠાણસંઠિયા, ગિસહે ય ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગિણે જાવ પલિઓવમટ્ઠિર્ણે પરિવસઈ, સે

તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-ણિસહે વાસહરપવ્વએ, ણિસહે વાસહરપવ્વએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે નિષધ વર્ષધર પર્વતને નિષધ વર્ષધર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નિષધ વર્ષધર પર્વતના ઘણા કૂટ નિષધના, વૃષભના આકારવાળા છે. તેની ઉપર પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા 'નિષધ' નામના દેવ નિવાસ કરે છે, તેથી તે વર્ષધર પર્વતને નિષધ વર્ષધર પર્વત કહેવામાં આવે છે.

મહાવિદેહક્ષેત્ર :-

૭૪ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે ણામં વાસે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, ણિસહસ્સ વાસહર પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમલવણ- સમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે ણામં વાસે પ્ણત્તે । પાઈણપડીણાયએ, ઉદીણ- દાહિણવિત્થિણ્ણે, પલિયંકસંઠાણસંઠિએ । દુહા લવણસમુદ્દં પુટ્ટં-પુરત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પુરત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે, પચ્ચત્થિમિલ્લાએ કોડીએ પચ્ચત્થિમિલ્લં લવણસમુદ્દં પુટ્ટે ।

તેત્તીસં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચ ચુલસીએ જોયણસએ ચત્તારિ ય એગૂણવીસઙ્ગાએ જોયણસ્સ વિક્ખંભેણં ।

તસ્સ બાહા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં તેત્તીસં જોયણસહસ્સાઈં સત્ત ય સત્તસટ્ટે જોયણસએ સત્ત ય એગૂણવીસઙ્ગાએ જોયણસ્સ આયામેણં ।

તસ્સ જીવા બહુમજ્જદેસઙ્ગાએ પાઈણપડીણાયયા જાવ એગં જોયણસયસહસ્સં આયામેણં ।

તસ્સ ધણુ પુટ્ટં ઉભઓ પાસિં ઉત્તરદાહિણેણં એગં જોયણસયસહસ્સં અટ્ટાવણ્ણં જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ તેરસુત્તરં જોયણસયં સોલસ ય એગૂણવીસઙ્ગાએ જોયણસ્સ કિંચિ વિસેસાહિએ પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપમાં મહાવિદેહ નામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્દીપમાં મહાવિદેહ નામનું ક્ષેત્ર નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં છે. તે

પૂર્વપશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળું છે, પલંગના આકારે લંબચોરસ છે. તે બે બાજુથી લવણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે, પૂર્વી કિનારેથી તે પૂર્વી લવણસમુદ્રને અને પશ્ચિમી કિનારેથી પશ્ચિમી લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે.

તે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર તેત્રીસ હજાર ઇસો ચોર્યાસી યોજન અને ચાર કળા(૩૩,૬૮૪ ચૈ. યો.) પહોળું છે. તેની પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી બાહ્ય તેત્રીસ હજાર સાતસો સડસઠ યોજન અને સાત(૩૩,૭૬૭ ચૈ. યો.) કળા છે. તેની પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી, મધ્યભાગમાં રહેલી જીવા એક લાખ (૧,૦૦,૦૦૦) યોજન છે.

તેની ઉત્તરવર્તી અને દક્ષિણવર્તી બંને ધનુઃપૃષ્ઠની પરિધિ સાધિક એક લાખ અઠાવન હજાર એકસો તેર યોજન અને સોળ કળા(૧,૫૮,૧૧૩ ચૈ. યો.) છે.

૭૫ મહાવિદેહે ણં વાસે ચઙ્ચિહે ચઙ્ચપ્પડોયારે પ્ણત્તે, તં જહા- પુવ્વવિદેહે, અવરવિદેહે, દેવકુરા, ઉત્તરકુરા ।

ભાવાર્થ :- તે મહાવિદેહક્ષેત્રના ચાર ભાગ છે- (૧) પૂર્વવિદેહ, (૨) પશ્ચિમવિદેહ, (૩) દેવકુરુ અને (૪) ઉત્તરકુરુ.

૭૬ મહાવિદેહસ્સ ણં ધંતે ! વાસસ્સ કેરિસણ આયારભાવપડોયારે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પ્ણત્તે જાવ કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને રમણીય છે. યાવત્ તે અનેક પ્રકારના કૃત્રિમ-કોઈ વ્યક્તિએ બનાવેલાં હોય તેવાં અને અકૃત્રિમ-સ્વાભાવિક પંચરંગી રત્નોથી અને તૃણોથી સુશોભિત છે.

૭૭ મહાવિદેહે ણં ધંતે ! વાસે મણુયાણં કેરિસણ આયારભાવપડોયારે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! તેસિ ણં મણુયાણં છવ્ચિહે સંઘયણે, છવ્ચિહે સંઠાણે, પંચધણુસયાઈં ઉહું ઉચ્ચત્તેણં, જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી આઝયં પાલેતિ, પાલેત્તા અપ્પેગઙ્ગયા ણિરયગામી, અપ્પેગઙ્ગયા તિરિયગામી, અપ્પેગઙ્ગયા મણુયગામી, અપ્પેગઙ્ગયા દેવગામી, અપ્પેગઙ્ગયા સિજ્જંતિ જાવ અંતં કરેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! મહાવિદેહક્ષેત્રના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યોને છ સંહનન અને છ સંસ્થાન હોય છે. તેઓની ઊંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ્યની હોય છે. તેઓનું ઓઠામાં ઓઠું આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત અને વધુમાં વધુ આયુષ્ય એક પૂર્વ કોડનું

હોય છે. આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કેટલાક જીવો નરકગતિમાં, કેટલાક જીવો તિર્યચ ગતિમાં, કેટલાક જીવો મનુષ્ય ગતિમાં, કેટલાક દેવગતિમાં અને કેટલાક સર્વ દુઃખનો અંત કરનાર સિદ્ધ થાય છે.

૭૮ **સે કેણદ્દેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे, महाविदेहे वासे ?**

ગોયમા ! મહાવિદેહે ણં વાસે ભરહેરવય-હેમવયહેરણ્ણવય-હરિવાસરમ્મગ વાસેહિંતો આયામવિક્ખંભ-સંઠાણપરિણાહેણં વિત્થિણ્ણતરાણ ચેવ વિપુલતરાણ ચેવ મહંતતરાણ ચેવ સુપ્પમાણતરાણ ચેવ । મહાવિદેહા ય ઇત્થ મણૂસા પરિવસંતિ, મહાવિદેહે ય ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગીણ જાવ પલિઓવમટ્ટિણ્ણ પરિવસઈ । સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! एवं वुच्चइ- महाविदेहे वासे, महाविदेहे वासे ।

અદુત્તરં ચ ણં ગોયમા ! મહાવિદેહસ્સ વાસસ્સ સાસણ્ણામધેજ્જે પણ્ણત્તે, જં ણ કયાઈ ણાસિ જાવ ણિચ્ચં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રને મહાવિદેહ ક્ષેત્ર કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભરતક્ષેત્ર, ઐરવતક્ષેત્ર, હેમવતક્ષેત્ર, હૈરણ્યવતક્ષેત્ર, હરિવર્ષક્ષેત્ર અને રમ્યક્ષેત્રની અપેક્ષાએ મહાવિદેહક્ષેત્ર લંબાઈ, પહોળાઈ, આકાર અને પરિધિ અત્યંત વિસ્તીર્ણ છે. તે અતિ વિપુલ, અતિ વિશાળ અને અતિ મોટા પ્રમાણવાળું છે. મહા વિશાળ દેહવાળા મનુષ્ય તેમાં નિવાસ કરે છે. પરમશ્રદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા મહાવિદેહ નામના દેવ તેમાં નિવાસ કરે છે. હે ગૌતમ! તેથી તે ક્ષેત્રને મહાવિદેહક્ષેત્ર કહે છે અથવા હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્ર તે નામ શાશ્વત છે. તે ક્યારેય નાશ પામ્યું નથી અને ક્યારેય નાશ પામશે નહીં, તે અવસ્થિત અને નિત્ય છે.

વિવેચન :-

નીલવાન વર્ષધર પર્વત અને નિષધ વર્ષધર પર્વતની વચ્ચે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર આવેલું છે. તે નિષધ પર્વતથી બમણા વિસ્તારવાળું છે.

મહાવિદેહ નામ હેતુ :- મહાવિદેહ નામના ચાર કારણ છે- (૧) મહા એટલે મોટું. જંબૂદ્વીપના સર્વક્ષેત્રમાં આ ક્ષેત્ર મોટું હોવાથી તેને મહાવિદેહ કહે છે. (૨) મહા = મહાન, વિ = વિશાળ, દેહ = શરીર. આ ક્ષેત્રના મનુષ્યો સૌથી મોટા-વિશાળ શરીરને ધારણ કરનારા છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રના એક વિભાગ રૂપ દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના મનુષ્યોની ઊંચાઈ ૩ ગાઉની છે. ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં ત્રણ ગાઉની અવગાહનાવાળા મનુષ્યો હોય છે પરંતુ તે ઉત્સર્પિણીકાલના છટ્ટા આરામાં અને અવસર્પિણીના પ્રથમ આરામાં અર્થાત્ સુષમ સુષમકાલમાં જ હોય છે જ્યારે અહીં હંમેશાં ૩ ગાઉના શરીરવાળા મનુષ્ય હોય છે. પૂર્વ અને અપર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૫૦૦ ધનુષ્યની કાયાવાળા મનુષ્યો હોય છે. (૩) મહાવિદેહ નામના દેવ આ ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક હોવાથી તે મહાવિદેહ કહેવાય છે. અથવા (૪) આ તેનું શાશ્વતું નામ છે.

મહાવિદેહ જીવા :- સૂત્રમાં ક્ષેત્ર અને વર્ષધર પર્વતોના લંબાઈના અંત્ય પ્રદેશની પંક્તિને જીવા કહેવામાં આવે છે જ્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મધ્ય પ્રદેશની ૧ લાખ યોજનની સહુથી વધુ ઉત્કૃષ્ટતમ દીર્ઘ પંક્તિને જીવા કહી છે. મધ્યવર્તી જીવાના કારણે તેના ઉત્તર અને દક્ષિણ એવા બે ધનુઃપૃષ્ઠ થાય છે અને બાહ્ય તો ક્ષેત્ર કે પર્વતના બન્ને કિનારાને સ્પર્શ કરવાવાળી હોઈ છે માટે સૂત્રકારે ૩૩,૭૬૭ વૈદ્ય યો. પ્રમાણ બાહ્યાનો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

મહાવિદેહ પ્રમાણ :-

નામ	પહોળાઈ	બાહ્ય	જીવા	ધનુઃપૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
મહા વિદેહ ક્ષેત્ર	૩૩,૬૮૪ યોજન ૪ કળા	૩૩,૭૬૭ યોજન ૭ કળા	૧ લાખ યોજન	૧,૫૮,૧૧૩ યોજન ૧૬ કળા	મધ્યમાં મેરુ પર્વત, ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત	સીતા-સીતોદા તેના પરિવાર રૂપ ૧૦,૬૪,૦૦૦ અને ૧૨ અંતર નદી	દુષ્પમ સુષ્પમા કાળ જેવો કાળ	પલ્યંક લંબચોરસ

ગંધમાદન ગજદંત પર્વત :-

૭૯ કહિ ણં ભંતે મહાવિદેહેવાસે ગંધમાયણે ણામં વક્ષારપવ્વણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તર-પવ્વત્થિમેણં, ગંધિલાવડ્ડસ્સ વિજયસ્સ પુરચ્છિમેણં, ઉત્તરકુરાણે પવ્વત્થિમેણં, એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે ગંધમાયણે ણામં વક્ષારપવ્વણે પણ્ણત્તે ।

ઉત્તરદાહિણાયણે પાઈણપડીણવિત્થિણ્ણે, તીસં જોયણસહસ્સાઈં દુણ્ણિય ણઉત્તરે જોયણસણે છવ્વ ય એગૂણવીસડ્ડિભાણે જોયણસ્સ આયામેણં । ણીલવંતવાસહરપવ્વયંતેણં ચત્તારિ જોયણસયાઈં ઉડ્ડં ઉચ્ચત્તેણં, ચત્તારિ ગાડયસયાઈં ઉવ્વેહેણં, પંચ જોયણસયાઈં વિક્ખંભેણ । તયાણંતરં ચ ણં માયાણે માયાણે ઉસ્સેહુવ્વેહપરિવડ્ડીણે પરિવડ્ડમાણે પરિવડ્ડમાણે, વિક્ખંભપરિહાણીણે પરિહાયમાણે-પરિહાયમાણે મંદરપવ્વયંતેણં પંચ જોયણસયાઈં ઉડ્ડં ઉચ્ચત્તેણં પંચ ગાડયસયાઈં ઉવ્વેહેણં, અંગુલસ્સ અસંખિજ્જહાગં વિક્ખંભેણં પણ્ણત્તે । ગયદંતસંઠાણસંઠિણે, સવ્વરયણામણે, અચ્છે સણ્ણે જાવ પડિરૂવે । ઉભઓ પાસિં દોહિં પડમવરવેડ્ડયાહિં દોહિ ય વણસંડેહિં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખત્તે ।

ગંધમાયણસ્સ ણં વક્ષારપવ્વયસ્સ ઉપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે જાવ આસયંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ગંધમાદન નામનો વક્ષસ્કારપર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નીલવાન વર્ષધરપર્વતની દક્ષિણમાં, મંદરપર્વતની વાયવ્ય દિશામાં, ગંધિલાવતી વિજયની પૂર્વમાં અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની પશ્ચિમમાં મહાવિદેહક્ષેત્રની અંદર ગંધમાદન નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે.

તે ઉત્તરદક્ષિણ લાંબો અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળો છે. તેની લંબાઈ ત્રીસ હજાર બસો નવ યોજન અને છ કળા (૩૦,૨૦૮ ૧/૨ યો.) છે. તે નીલવાન વર્ષધર પર્વતની પાસે ૪૦૦ યોજન ઊંચો, ૪૦૦ ગાઉ જમીનમાં ઊંડો, ૫૦૦ યોજન પહોળો છે. ત્યાર પછી ક્રમશઃ તેની ઊંચાઈ અને ઊંડાઈ વધતી જાય છે, પહોળાઈ ઘટતી જાય છે. આ પ્રમાણે તે મંદર પર્વતની પાસે ૫૦૦ યોજન ઊંચો ૫૦૦ ગાઉ ઊંડો થઈ જાય છે અને તેની પહોળાઈ અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલી રહે છે. તેનો આકાર હાથીના દાંત જેવો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય છે, સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે **યાવત્** મનોહર છે. તે બંને બાજુએ બે પદ્મવરવેદિકાઓ અને બે વનખંડથી ઘેરાયેલો છે.

ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની ઉપર ઘણો સમતલ, સુંદર ભૂમિભાગ છે. તેનાં શિખરો ઉપર ઠેક-ઠેકાણે અનેક દેવ-દેવીઓ નિવાસ કરે છે.

૮૦ ગંધમાયણે ણં વક્ષારપવ્વે કઙ્ઙ કૂડા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! સત્ત કૂડા પ્ણત્તા, તં જહા- સિદ્ધાયણકૂડે, ગંધમાયણકૂડે, ગંધિલાવર્કૂડે, ઉત્તરકુરુકૂડે, ફલિહકૂડે, લોહિયક્ષકૂડે, આણંદકૂડે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તેના સાત કૂટ છે— (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) ગંધમાદન કૂટ, (૩) ગંધિલાવતી કૂટ, (૪) ઉત્તરકુરુ કૂટ, (૫) સ્ફટિક કૂટ, (૬) લોહિતાક્ષ કૂટ અને (૭) આનંદ કૂટ.

૮૧ કહિ ણં ધંતે ! ગંધમાયણે વક્ષારપવ્વે સિદ્ધાયણકૂડે ણામં કૂડે પ્ણત્તે?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં, ગંધમાયણકૂડસ્સ દાહિણ-પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં ગંધમાયણે વક્ષારપવ્વે સિદ્ધાયણકૂડે ણામં કૂડે પ્ણત્તે । જં ચેવ ચુલ્લહિમવંતે સિદ્ધાયણકૂડસ્સ પમાણં તં ચેવ એસિં સવ્વેસિં ધાણિયવ્વં । એવં ચેવ વિદિસાહિં તિણ્ણિ કુડા ધાણિયવ્વા !

ચરુત્થે-તઇયસ્સ ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં પંચમસ્સ દાહિણેણં, સેસા ઉત્તરદાહિણેણં । ફલિહ-લોહિયક્ષેસુ ધોગંકરા-ધોગવર્કૂડો દો દેવિયાઓ, સેસેસુ સરિસણામયા દેવા । છ્સુ વિ પાસાયવર્કૂડેસગા રાયહાણીઓ વિદિસાસુ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદરપર્વતના ઉત્તરપશ્ચિમમાં, ગંધમાદન કૂટના દક્ષિણપૂર્વમાં ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન કૂટ છે. કૂટનું પ્રમાણ યુલ્લહિમવંત પર્વતના સિદ્ધાયતન કૂટની સમાન જાણવું.

મંદર પર્વતની વાયવ્ય દિશામાં સિદ્ધાયતન કૂટ છે. સિદ્ધાયતન કૂટની વાયવ્ય દિશામાં ગંધમાદન કૂટ છે. ગંધમાદન કૂટની વાયવ્ય દિશામાં ગંધિલાવતી કૂટ છે. ગંધિલાવતી કૂટની વાયવ્ય દિશામાં અને સ્ફટિક કૂટની દક્ષિણ દિશામાં ઉત્તરકુરુ કૂટ છે. આ રીતે પ્રથમ ત્રણ કૂટ વિદિશામાં છે.

ચોથું કૂટ ત્રીજા કૂટની વાયવ્ય દિશામાં અને પાંચમું કૂટની દક્ષિણમાં છે. શેષ ત્રણ કૂટ ઉત્તર દક્ષિણ શ્રેણીમાં છે. યથા— ઉત્તરકુરુકૂટની ઉત્તર દિશામાં અને લોહિતાક્ષ કૂટની દક્ષિણ દિશામાં સ્ફટિક કૂટ છે. સ્ફટિક કૂટની ઉત્તર દિશામાં અને આનંદ કૂટની દક્ષિણ દિશામાં લોહિતાક્ષ કૂટ છે. લોહિતાક્ષ કૂટની ઉત્તરમાં અંતિમ આનંદ કૂટ છે.

સ્ફટિક અને લોહિતાક્ષ કૂટ ઉપર ભોગંકરા અને ભોગવતી નામની બે દેવીઓ નિવાસ કરે છે. શેષ કૂટો ઉપર કૂટની સમાન નામવાળા દેવો નિવાસ કરે છે. છ એ કૂટો ઉપર અધિષ્ઠાયક દેવોના ઉત્તમ પ્રાસાદ છે અને વિદિશાઓમાં તેની રાજધાનીઓ છે.

૮૨ સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ ગંધમાયણે વક્ષારપવ્વે ગંધમાયણે વક્ષાર-પવ્વે ?

ગોયમા ! ગંધમાયણસ્સ ણં વક્ષારપવ્વયસ્સ ગંધે સે જહાણામએ કોટ્ટુપુડાણં વા જાવ પીસિજ્જમાણાણ વા ડક્કિરિજ્જમાણાણ વા વિકિરિજ્જમાણાણ વા પુરિભુજ્જમાણાણ વા જાવ ઓરાલા મણુણ્ણા મણામા ગંધા અભિણિસ્સવંતિ ।

મહે એયારૂવે ? ણો ણ્ણદ્દે સમદ્દે, ગંધમાયણસ્સ ણં ણ્ણતો ણ્ણટ્ઠરાએ ચેવ જાવ મણાભિરામતરાએ ગંધે પ્ણત્તે । સે એણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ ગંધમાયણે વક્ષારપવ્વે, ગંધમાયણે વક્ષારપવ્વે । ગંધમાયણે અ ણ્ણત્થ દેવે મહિઙ્ગીએ પરિવસઈ. અદુત્તરં ચ ણં સાસએ ણામધિજ્જે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતને, ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતમાંથી પીસેલા, કૂટેલા, વીખેરેલા (એક વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં નાંખેલા, ઉછાળેલા) કોઠા અને તગરમાંથી નીકળતી સુંગધ જેવી ઉત્તમ, મનોજ, મનોરમ સુંગધ નીકળે છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું તે સુંગધ તગરાદિ જેવી જ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમ નથી. ગંધમાદન પર્વતમાંથી પ્રસરતી સુગંધ તગરાદિના ચૂર્ણ કરતાં અધિક ઈષ્ટ **યાવત્** અધિક મનોરમ હોય છે, તેથી તે પર્વત ગંધમાદન કહેવાય છે.

ત્યાં ગંધમાદન નામના ઋદ્ધિશાળી દેવ નિવાસ કરે છે. તેથી તે ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાય છે અથવા તેનું આ નામ શાશ્વતું નામ છે.

વિવેચન :-

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રનું વિભાજન ગંધમાદન અને માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વત કરે છે. ક્ષેત્રને વિભાજિત કરતા પર્વતને વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાય છે. આ બંને પર્વત હાથીના દાંતના આકારવાળા હોવાથી ગજદંત પર્વત રૂપે પણ પ્રસિદ્ધ છે. આ ગંધમાદન પર્વત ઉપર ૭ કૂટ છે. મેરુપર્વત સમીપે સિદ્ધાયતન કૂટ છે. ત્યાર પછી ક્રમશઃ બીજા કૂટ જાણવા. સિદ્ધાયતન સિવાયના છ કૂટ ઉપર પ્રાસાદ છે. બે કૂટની અધિષ્ઠાયિકા દેવી છે. ચાર કૂટના અધિષ્ઠાયક દેવ છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ગજદંત વક્ષસ્કાર પર્વતો :-

ક્રમ	નામ	ગંધમાદન	માલ્યવાન	સોમનસ	વિદ્યુત્પ્રભ
૧	સ્થાન	ઉત્તરકુરુની પશ્ચિમમાં	ઉત્તરકુરુની પૂર્વમાં	દેવકુરુની પૂર્વમાં	દેવકુરુની પશ્ચિમમાં
૨	લંબાઈ	૩૦,૨૦૯ યોજન અને ૬ કળા			
૩	વર્ણ	સંપૂર્ણ રત્નમય પીતલવર્ણ	વૈદુર્ય રત્નમય (નીલવર્ણ)	સંપૂર્ણ રજતમય (શ્વેતવર્ણ)	તપનીય સુવર્ણમય (લાલવર્ણ)
૪	નીલવાન- નિષધ પાસે	૪૦૦ યોજન ૪૦૦ ગાઉ (૧૦૦ યો.) ૫૦૦ યોજન ૫૦૦ યોજન ૫૦૦ ગાઉ (૧૨૫ યો.) અંગલુનો અસંખ્યાતમો ભાગ			
	ઊંચાઈ				
	ઊંડાઈ				
	પહોળાઈ				
	મેરુ પાસે				
	પહોળાઈ				
૫	કૂટ સંખ્યા	૭	૯	૭	૯
	ઊંચાઈ	૫૦૦ યોજન	આઠ કૂટની ૫૦૦ યો. હરિસ્સહની ૧૦૦૦ યો.	૫૦૦ યોજન	આઠ કૂટની ૫૦૦ યોજન હરિકૂટની ૧૦૦૦ યોજન

	પહોળાઈ		૮ ફૂટ હરિસ્સહ ફૂટ		૮ ફૂટ હરિકૂટ
	મૂળ મધ્ય ઉપર	૬ યોજન ૫ યોજન ૩ યો.	૬ યો. ૧૦૦૦ યો. ૫ યો. ૭૫૦ યો. ૩ યો. ૫૦૦ યો.	૬ યોજન ૫ યોજન ૩ યોજન	૬ યો. ૧૦૦૦ યો. ૫ યો. ૭૫૦ યો. ૩ યો. ૫૦૦ યો.
૬	વનખંડ/ વેદિકા	પૂર્વ-પશ્ચિમ બાજુએ ૧-૧ કુલ બે	પૂર્વ-પશ્ચિમ બાજુએ ૧-૧ કુલ બે	પૂર્વ-પશ્ચિમ બાજુએ ૧-૧ કુલ બે	પૂર્વ-પશ્ચિમ બાજુએ ૧-૧ કુલ બે
૭	નામ હેતુ	તગરાદિ સુગંધી ચૂર્ણ કરતાં મનોહર સુગંધ પ્રસરાવે છે.	પુષ્પોથી, પુષ્પલતાઓથી આચ્છાદિત છે.	સૌમ્ય, મનની કલુષિતા રહિત દેવ-દેવી રહે છે.	આ પર્વત વીજળીની જેમ ચમકે છે.

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર :-

૮૩ કહિ ણં મંતે ! મહાવિદેહે વાસે ઉત્તરકુરા ણામં કુરા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, ગંધમાયણસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં ઉત્તરકુરા ણામં કુરા પણ્ણત્તા ।

પાઈણપડીણાયયા, ડદીણદાહિણવિત્થિણ્ણા, અદ્ધચંદસંઠાણસંઠિયા । ઇક્કારસ જોયણ-સહસ્સાઈં અદ્ધ ય બાયાલે જોયણસણ દોણિણ ય ઇગૂણવીસઈભાણ જોયણસ્સ વિક્ખંભેણં ।

તીસે જીવા ઉત્તરેણં પાઈણપડીણાયયા, દુહા વક્ખારપવ્વયં પુટ્ઠા, તંજહા-પુરત્થિમિલ્લાણ કોડીણ પુરત્થિમિલ્લં વક્ખારપવ્વયં પુટ્ઠા ઇવં પચ્ચત્થિમેણં પુટ્ઠા, તેવણં જોયણસહસ્સાઈં આયામેણં ।

તીસે ણં ધણુપુટ્ઠં દાહિણેણં સટ્ઠિં જોયણસહસ્સાઈં ચત્તારિ ય અટ્ટારસે જોયણસણ દુવાલસ ય ઇગૂણવીસઈભાણ જોયણસ્સ પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ઉત્તરકુરુ નામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મંદરપર્વતની ઉત્તરમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં અને માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં ઉત્તરકુરુ નામનું ક્ષેત્ર છે.

તે અગિયાર હજાર આઠસો બેતાલીસ યોજન અને બે કળા (૧૧,૮૪૨ ફૂટ યો.) પહોળું છે.

તેની ઉત્તરવર્તી જીવા ત્રેપન હજાર(૫૩,૦૦૦) યોજન લાંબી છે. આ જીવા પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી છે. તેનો પૂર્વી કિનારો(છેડો) પૂર્વી વક્ષસ્કાર પર્વતને અને પશ્ચિમી કિનારો પશ્ચિમી વક્ષસ્કાર પર્વતને સ્પર્શે છે.

તેના દક્ષિણવર્તી ધનુઃપૃષ્ઠની ગોળાઈ સાઠ હજાર ચારસો અઠાર યોજન અને બાર કળા (૬૦,૪૧૮ $\frac{૧૩}{૧૬}$ યો.) છે.

૮૪ ઉત્તરકુરાણં ભંતે ! કુરાણં કેરિસણં આચારભાવપઢોચારે પળ્ણત્તે ?

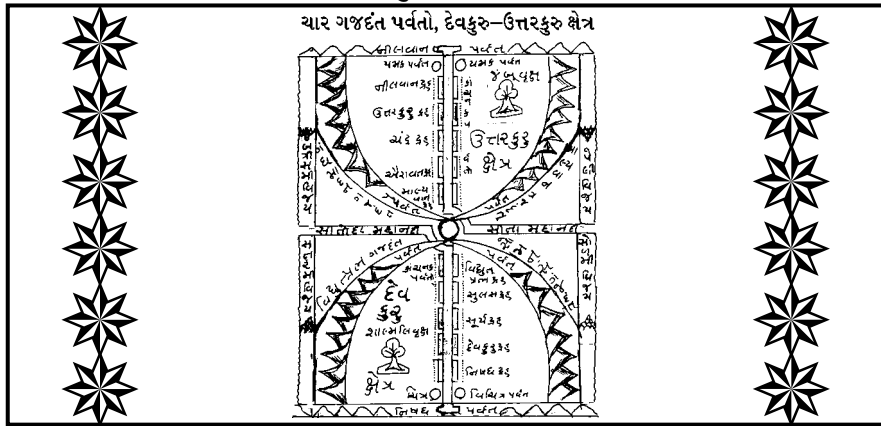
ગોચમા ! બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પળ્ણત્તે । एवं पुव्ववण्णिયા जच्चेव सुसमसुसमा वत्तव्वया सच्चेव णेयव्वा जाव पडमगंधा, मियगंधा, अममा, सहा, तेतली, सण्णिचारी ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્તરકુરુક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ઉત્તરકુરુક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ સમતલ અને સુંદર છે. પૂર્વે વર્ણિત સુષમસુષમા આરા સંબંધી જે વર્ણન છે તે જ પ્રમાણેની સ્થિતિ અહીં જાણવી. યાવત્ ત્યાંના યુગલિક મનુષ્યોની પદ્મગંધા, મૃગગંધા, અમમ, સહ, તેતલી અને શનેશ્ચરી નામની છ જાતિ હોય છે.

વિવેચન :-

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ચાર વિભાગમાંથી એક વિભાગનું નામ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર છે. તે ગંધમાદન અને માલ્યવાન આ બે ગજદંત પર્વતની વચ્ચે આવેલું છે.

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રનું પ્રમાણ :-

દિશા	પહોળાઈ	જીવા	ધનુઃપૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
મેરુપર્વતની	૧૧,૮૪૨	૫૩,૦૦૦	૬૦,૪૧૮	બે યમક	સીતા અને	સુષમસુષમા	અર્ધચંદ્ર
ઉત્તરમાં નીલવાન પર્વતની દક્ષિણમાં	યોજન અને ૨ કળા	યોજન	યોજન અને ૧૨ કળા	પર્વત, ૧૦૦ કાંચનક પર્વતો	તેના પરિવાર ૩૫ ૮૪,૦૦૦		

ઉત્તરકુરુ : યમકપર્વત :-

૮૫ કહિ ણં ભંતે ! ઉત્તરકુરાણ જમગા ણામં દુવે પવ્વયા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ અટ્ટજોયણસણ ચોત્તીસે ચત્તારિ ય સત્તભાણ જોયણસ્સ અબાહાણ, સીયાણ મહાણઈણ ઉભઓ કૂલે, ણથ ણં જમગા ણામં દુવે પવ્વયા પણ્ણત્તા ।

જોયણસહસ્સં ઉટ્ટું ઉચ્ચત્તેણં । અટ્ટાઈજ્જાઈં જોયણસયાઈં ઉવ્વેહેણં । મૂલે ણ ગં જોયણસહસ્સં આયામવિક્ખંભેણં, મજ્ઞે અટ્ટમાણિ જોયણસયાઈં આયામવિક્ખંભેણં, ઉવરિં પંચ જોયણસયાઈં આયામવિક્ખંભેણં ।

મૂલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈં ણગં ચ બાવટ્ટું જોયણસયં કિંચિવિસેસાહિયં પરિક્ખેવેણં, મજ્ઞે દો જોયણસહસ્સાઈં, તિણ્ણિ ય વાવત્તરે જોયણસણ કિંચિવિસેસાહિણ પરિક્ખેવેણં, ઉવરિ ણગં જોયણસહસ્સં પંચ ય ણકાસીણ જોયણસણ કિંચિવિસેસાહિણ પરિક્ખેવેણં ।

મૂલે વિત્થિણ્ણા, મજ્ઞે સંખિત્તા, ઉપ્પિ તણુયા ગોપુચ્છસંઠાણસંઠિયા સવ્વકણગામયા, અચ્છા સણ્ણહા જાવ પડિરૂવા ।

પત્તેયં-પત્તેયં પડમવરવેઙ્ગાપરિક્ખિત્તા પત્તેયં-પત્તેયં વણસંડપરિક્ખિત્તા । તાઓ ણં પડમવરવેઙ્ગાઓ દો ગાડયાઈં ઉટ્ટું ઉચ્ચત્તેણં, પંચ ધણુસયાઈં વિક્ખમ્ભેણં, વેઙ્ગાવણસંડવણ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન! ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં બે યમક પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નીલવાન વર્ષધર પર્વતના દક્ષિણવર્તી ચરમાંત-મૂળ ભાગથી ૮૩૪-ઠું યોજન દૂર સીતા નદીના પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી બંને કિનારે યમક નામના એક-એક એમ બે પર્વત આવેલા છે.

તે યમક પર્વતો ૧,૦૦૦ એક હજાર યોજન ઊંચા છે. તે ૨૫૦ અઢીસો યોજન જમીનમાં ઊંડા છે. તે મૂળમાં ૧,૦૦૦ હજાર યોજન, મધ્યમાં ૭૫૦ સાતસો પચ્ચાસ યોજન અને ઉપર પાંચસો ૫૦૦ યોજન લાંબા-પહોળા છે.

તેની પરિધિ મૂળમાં સાધિક ત્રણ હજાર, એકસો બાસઠ (૩,૧૬૨) યોજન, મધ્યમાં સાધિક બે હજાર, ત્રણસો બોતેર (૨,૩૭૨) યોજન અને ઉપર સાધિક એક હજાર પાંચસો એક્યાસી (૧,૫૮૧) યોજનની છે.

તે મૂળમાં પહોળા, મધ્યમાં સાંકડા, ઉપર પાતળા ગોપુચ્છ સંસ્થાનવાળા છે. તે સર્વ સુવર્ણમય સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે **યાવત્** મનોહર છે.

તે પ્રત્યેક પર્વતોની ચારે બાજુ એક-એક પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડ છે. તે પદ્મવરવેદિકાઓ બે-બે ગાઉ ઊંચી અને પાંચસો ધનુષ્ય પહોળી છે. પદ્મવરવેદિકાઓ અને વનખંડોનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું જોઈએ.

૮૬ તેસિ ણં જમગપવ્વયાણં ડપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ, એત્થ ણં દુવે પાસાયવડેસગા પણ્ણત્તા । તે ણં પાસાયવડેસગા બાવટ્ટિં જોયણાં અદ્ધજોયણં ચ ડહ્ઠું ડચ્ચત્તેણં, ઇક્કતીસં જોયણાં કોસં ચ આયામવિક્ખંભેણં, પાસાયવણ્ણઓ ભાણિયવ્વો, સીહાસણા સપરિવારા જાવ એત્થ ણં જમગાણં દેવાણં સોલસણં આયરક્કદેવસાહસ્સીણં સોલસ ભદ્દાસણસાહસ્સીઓ પણ્ણત્તાઓ ।

ભાવાર્થ :- તે યમક નામના પર્વતો ઉપર બહુ સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગ છે. તે બહુ સમતલ, સુંદર ભૂમિભાગની મધ્યમાં બે ઉત્તમ પ્રાસાદ છે. તે પ્રાસાદ સાડા બાસઠ (૨૨ ૧/૨) યોજન ઊંચા છે. સવા એકત્રીસ યોજન (૩૧ ૧/૨) લાંબા-પહોળા છે. તે સંબંધી સિંહાસન સુધી પ્રાસાદનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. આ યમક દેવોના ૧૬,૦૦૦ (સોળ હજાર) આત્મરક્ષક દેવ છે. તેના ૧૬,૦૦૦ (સોળ હજાર) ઉત્તમ આસન (ભદ્રાસન) હોય છે.

૮૭ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ જમગ પવ્વયા, જમગ પવ્વયા ?

ગોયમા ! જમગ પવ્વેસુ ણં તત્થ-તત્થ દેસે તહિં-તહિં બહવે ખુટ્ટાખુટ્ટિયાસુ વાવીસુ જાવ બિલપંતિયાસુ બહવે ડપ્પલાઈં જાવ જમગવણ્ણાભાઈં, જમગા ય ઇત્થ દુવે દેવા મહિટ્ટિયા । તે ણં તત્થ ચડણં સામાણિય સાહસ્સીણં જાવ મુંજમાણા વિહરંતિ, સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-જમગ પવ્વયા, જમગ પવ્વયા । અદુત્તરં ચ ણં સાસએ ણામધિજ્જે જાવ ણિચ્ચા જમગપવ્વયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યમકપર્વતને યમક પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

હે ગૌતમ ! તે યમક પર્વતો ઉપર ઠેક-ઠેકાણે નાની નાની વાવડીઓ, પુષ્કરિણીઓ છે. તેમાં અનેક ઉત્પલ, કમળ વગેરે ખીલે છે, તેનો આકાર અને આભા યમક પર્વતના આકાર અને આભા જેવા છે. ત્યાં યમક નામના બે પરમ ઋદ્ધિશાળી દેવ નિવાસ કરે છે. તેના ચાર હજાર સામાનિક દેવ છે **યાવત્** તેઓ ભોગ ભોગવતાં રહે છે. તેથી હે ગૌતમ ! તે પર્વતને યમક પર્વત કહે છે અથવા તેનું આ યમક પર્વત નામ શાશ્વત છે. **યાવત્** નિત્ય છે.

૮૮ કહિ ણં ભંતે ! જમગાણં દેવાણં જમિગાઓ રાયહાણીઓ પળ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં અળ્ણમ્મિ જંબુદ્વીવે દીવે બારસ જોયણસહસ્સાઈં ઓગાહિત્તા, એત્થ ણં જમગાણં દેવાણં જમિગાઓ રાયહાણીઓ પળ્ણત્તાઓ એવં રાયહાણી વળ્ણઓ જહા જીવાભિગમે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યમક દેવોની યમિકા નામની રાજધાનીઓ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર(મેરુ) પર્વતની ઉત્તરમાં અન્ય જંબૂદ્વીપમાં બાર હજાર યોજન દૂર યમક દેવોની યમિકા નામની રાજધાનીઓ છે. રાજધાનીનું સંપૂર્ણ વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રાનુસાર જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના એક સમાન બે પર્વતોનું કથન છે. યુગલની જેમ તે બંને એકદમ સદશ હોવાના કારણે યુગલરૂપ તે પર્વતો યમક નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે.

યમક પર્વત પ્રમાણાદિ :-

સ્થાન	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	લંબાઈ-પહોળાઈ	પરિધિ	આકાર	બે પ્રસાદ	
						લાંબા	ઊંચા
નીલવાન પર્વતથી ૮૩૪ ઠૂં યોજન દૂર સીતા નદીના પૂર્વ પશ્ચિમી કિનારે	૧,૦૦૦ યોજન દક્ષિણમાં	૨૫૦ યોજન	મૂળ ૧,૦૦૦ યો. મધ્ય ૭૫૦ યો. ઉપર ૫૦૦ યો.	મૂળમાં સાધિક ૩,૧૬૨ યોજન મધ્યમાં સાધિક ૨,૩૭૨ યોજન ઉપર સાધિક ૧,૫૮૧ યોજન	ગોપુચ્છ	૩૧ ઠૂં યોજન	૬૨ ઠૂં યોજન

પાંચ દ્રહ અને સો કાંચનક પર્વત :-

૮૯

જાવહ્યંમિ પમાણંમિ, હુંતિ જમગાઓ ણીલવંતાઓ ।
તાવહ્યમંતરં ખલુ, જમગદહાણં દહાણં ચ ॥૨॥

ભાવાર્થ :- નીલવાન પર્વતથી યમક પર્વતોનું જેટલું અંતર છે, એટલું જ અંતર યમક પર્વતથી દ્રહ અને એક દ્રહથી બીજા દ્રહની વચ્ચે અંતર છે.

૯૦ કહિ ણં ભંતે ! ઉત્તરકુરાણે ણીલવંતદ્દહે ણામં દહે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! જમગાણં દાહિણિલ્લાઓ ચરિમંત્તાઓ અટ્ટસણે ચોત્તીસે ચત્તારિ ય સત્તભાણે જોયણસ્સ અબાહાણે સીયાણે મહાણઈણે બહુમજ્જદેસભાણે એત્થ ણં ણીલવંતદ્દહે ણામં દહે પણ્ણત્તે-દાહિણ-ઉત્તરાયણે, પાર્ણપડીણવિત્થિણ્ણે જહેવ પઝમદ્દહે તહેવ વણ્ણઓ ણેયવ્વો, ણાણત્તં-દોહિં પઝમવરવેડ્યાહિં દોહિ ય વણસંડેહિં સંપરિક્ખિત્તે, ણીલવંતે ણામં ણાગકુમારે દેવે, સેસં તં ચેવ ણેયવ્વં।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્તરકુરુમાં નીલવાન દ્રહ નામનો દ્રહ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યમક પર્વતોના દક્ષિણી કિનારાથી (ચરમાંતથી) દક્ષિણ દિશામાં આઠસો ચોત્રીસ યોજન અને ચાર સપ્તમાંશ (૮૩૪ ઠે) યોજન દૂર સીતા મહાનદીની બરાબર મધ્યમાં નીલવાન નામનો દ્રહ છે. તે દક્ષિણઉત્તર લાંબો અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળો છે. તેનું વર્ણન પદ્મદ્રહની સમાન છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે- નીલવાન દ્રહ બે પદ્મવરવેદિકાઓથી અને બે વનખંડોથી પરિવેષ્ટિત છે. ત્યાં નીલવાન નામના નાગકુમાર દેવ નિવાસ કરે છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૯૧ ણીલવંતદ્દહસ્સ પુવ્વાવરે પાસે દસ-દસ જોયણાં અબાહાણે, એત્થ ણં વીસં કંચણગપવ્વયા પણ્ણત્તા ણં જોયણસયં ઉઠ્ઠું ઉચ્ચત્તેણં-

મૂલંમિ જોયણસયં, પણ્ણત્તરિ જોયણાં મજ્જંમિ ।
 ઉવરિતલે કંચણગા, પણ્ણાસં જોયણા હુંતિ ॥૧॥
 મૂલંમિ તિણ્ણિ સોલે, સત્તત્તીસાં દુણ્ણિ મજ્જંમિ ।
 અટ્ટાવણ્ણં ચ સયં, ઉવરિતલે પરિરઓ હોઈ ॥૨॥
 પઢમિત્થ ણીલવંતો, બિહ્ણો ઉત્તરકુરુ મુણેયવ્વો ।
 ચંદદ્દહોત્થ તહ્ણો, ણરાવય, માલવંતો ય ॥૩॥
 ણવં વણ્ણઓ, અટ્ટો પમાણં પલિઓવમટ્ટિહ્ણ્યા દેવા ।

ભાવાર્થ :- નીલવાન દ્રહની પૂર્વપશ્ચિમ બાજુએ દશ દશ યોજન દૂર વીસ કાંચનક પર્વત છે. તે સો યોજન ઊંચા છે.

ગાથાર્થ- તે કાંચનક પર્વતનો વિસ્તાર મૂળમાં સો યોજન, મધ્યમાં ૭૫ યોજન અને ઉપર પચાસ યોજન છે. ॥૧॥ તેની પરિધિ મૂળમાં ત્રણસો સોળ(૩૧૬) યોજન, મધ્યમાં બસો સાડત્રીસ(૨૩૭) યોજન અને ઉપર એકસો અઠાવન(૧૫૮) યોજન છે ॥૨॥ પહેલું નીલવાન, બીજું ઉત્તરકુરુ, ત્રીજું ચંદ્ર, ચોથું ઐરાવત અને પાંચમું માલ્યવાન, આ પાંચ દ્રહ છે. ॥૩॥

તેમાં એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવ નિવાસ કરે છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

વિવેચન :-

ઉત્તરકુરુમાં સીતા મહાનદીની અંદર અનુક્રમે પાંચ દ્રહ આવેલા છે.

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના પાંચ દ્રહ અને કાંચનક પર્વતો :-

વિગત	નીલવાન	ઉત્તરકુરુ	ચંદ્રદ્રહ	ઐરાવત દ્રહ	માલ્યવંત દ્રહ
નામહેતુ	દ્રહમાં નીલવાન પર્વતના	દ્રહમાં ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના આકાર આકારવાળા	દ્રહમાં ચંદ્રના આકારવાળા વાળા કમળો કમળો હોવાથી	દ્રહમાં ઐરાવત ક્ષેત્રના આકાર કમળો હોવાથી કમળો હોવાથી	માલ્યવંત પર્વત આકારવાળા વાળા કમળો હોવાથી
અધિષ્ઠાયક દેવ	નીલવાન નામના નાગકુમાર દેવ	ઉત્તરકુરુ નામના વ્યંતર દેવ	ચંદ્ર નામના વ્યંતર દેવ	ઐરાવત નામના વ્યંતર દેવ	માલ્યવાન નામના વ્યંતર દેવ
અંતર નીલવાન પર્વત થી દૂરી	૮૩૪ ઠે યો.	૨,૬૬૯ ઠે યો.	૪,૫૦૩ ઠે યોજન	૬,૩૩૮ ઠે યોજન	૮,૧૭૨ ઠે યો.
પૂર્વ-પશ્ચિમી ચમક પર્વતથી (નીલવાન દ્રહ પેશાએ દૂરી)	૮૩૪ ઠે યોજન				
દ્રહ-દ્રહ વચ્ચેની દૂરી	પ્રત્યેક દ્રહ વચ્ચે ૮૩૪ ઠે યો. ની દૂરી છે.				
લાંબાઈ	પ્રત્યેક દ્રહ ઉત્તર-દક્ષિણ ૧,૦૦૦ યો. લાંબા છે.				
પહોળાઈ	પ્રત્યેક દ્રહ પૂર્વ પશ્ચિમ ૧૦૦ યો. પહોળા છે.				
કમળવલય	પ્રત્યેક દ્રહમાં છ-છ કમળ વલયો છે.				
નદી પ્રવેશ નિર્ગમન	પ્રત્યેક દ્રહમાં સીતા નદીનો ઉત્તર દ્વારથી પ્રવેશ અને દક્ષિણ દ્વારથી નિર્ગમન થાય છે.				
વનખંડ-વેદિકા	સીતા નદીની પૂર્વ અને પશ્ચિમે એક-એક વનખંડ, વેદિકા કુલ ૨-૨ વનખંડ, વેદિકા છે.				
કાંચનક પર્વત સંખ્યા	પ્રત્યેક દ્રહના પૂર્વ કિનારે ૧૦-૧૦, પશ્ચિમ કિનારે ૧૦-૧૦ = પ્રત્યેક દ્રહના ૨૦-૨૦ પર્વતો ૨૦×૫ = ૧૦૦ કાંચનક પર્વતો છે.				

કાંચનક પર્વતો ની દ્રહથી દૂરી	પ્રત્યેક પર્વતો દ્રહથી ૧૦-૧૦ યોજન દૂર છે.
કાંચનક પર્વતોની લાંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ	પ્રત્યેક પર્વતો મૂળમાં ૧૦૦ યો., મધ્યમાં ૭૫ યો. ઉપર ૫૦ છે. પ્રત્યેક પર્વતો ની મૂળમાં સાધિક ૩૧૬ મધ્યમાં ૨૩૭ ઉપર સાધિક ૧૫૮ યો. છે.
ઊંચાઈ	૧૦૦ યોજન
કાંચનક પર્વત નામહેતુ	પર્વત ઉપરની વાવડીમાં કાંચન જેવી કાંતીવાળા કમળો હોવાથી
કાંચનક પર્વત અધિષ્ઠાતા	કાંચન નામના દેવ છે.

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં જંબૂ વૃક્ષાદિ :-

૧૨ કહિ ણં ભંતે ! ઉત્તરકુરાણ કુરાણ જંબુપેઢે ણામં પેઢે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દક્ખિણેણં, મંદરસ્સ ઉત્તરેણં, માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, સીયાણ મહાણઈણ પુરત્થિમિલ્લે કૂલે ણ્ણત્તે ણં ઉત્તરકુરાણ કુરાણ જંબૂપેઢે ણામં પેઢે પણ્ણત્તે- પંચ જોયણસયાઈં આયામ-વિક્ખમ્ભેણં, પણ્ણરસ ઈક્કાસીયાઈં જોયણસયાઈં કિંચિવિસેસાહિયાઈં પરિક્ખેવેણં।

બહુમજ્જદેસભાણ બારસ જોયણાઈં બાહલ્લેણં, તયાણંતરં ચ ણં માયાણ-માયાણ પણ્ણ-પરિહાણીણ પરિહાયમાણે-પરિહાયમાણે સવ્વેસુ ણં ચરિમપેરંતેસુ દો દો ગાઝયાઈં બાહલ્લેણં, સવ્વજંબુણયામણ અચ્છે સણ્ણે જાવ પઢિરૂવે ।

સે ણં ણગાણ પઝમવર-વેઝયાણ ણગેણ ય વણસંઢેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિણ્ણત્તે। ઢુણ્ણપિ વણ્ણઓ ।

તસ્સ ણં જંબૂપેઢસ્સ ચઝઢિસિં ણ્ણ ચત્તારિ તિસોવાણપઢિરૂવગા પણ્ણત્તા, વણ્ણઓ જાવ તોરણાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે ઉત્તરકુરુ નામના કુરુક્ષેત્રમાં જંબૂપીઠ નામનો ચોતરો(ઓટલો) ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, મેરુપર્વતની ઉત્તરમાં, માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં, સીતા મહાનદીના પૂર્વી કિનારે ઉત્તરકુરુ નામના કુરુક્ષેત્રમાં જંબૂપીઠ નામની ચોતરો છે.

તે ૫૦૦ યોજન લાંબો-પહોળો છે. સાધિક એક હજાર પાંચસો એક્યાસી (૧,૫૮૧) યોજન તેની

પરિધિ છે. તે મધ્યભાગમાં બાર યોજન ઊંચી છે. ત્યારપછી તેની ઊંચાઈ ઘટતા-ઘટતા અંત ભાગમાં બે-બે ગાઉની ઊંચાઈ છે. તે સર્વત્ર જંબૂનદ સુવર્ણમય છે અને ઉજ્જવળ અને સ્નિગ્ધ છે યાવત્ મનોહર છે.

તે જંબૂપીઠની ચારે બાજુ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડ છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. તેની ચારે દિશામાં ત્રણ-ત્રણ પગથિયાવાળી એક-એક સોપાન શ્રેણી છે. તેનું તોરણ પર્યતનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૩ તસ્સ ણં જંબૂપેઠસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ, એથ ણં મણિપેઠિયા પણ્ણત્તા- અટ્ટ જોયણાં આયામ વિક્ખમ્ભેણં, ચત્તારિ જોયણાં બાહલ્લેણં ।

તીસે ણં મણિપેઠિયાએ ઉપ્પિં, એથ ણં જંબૂ સુદંસણા પણ્ણત્તા- અટ્ટ જોયણાં ઉઠ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, અદ્ધજોયણં ઉચ્ચેહેણં । તીસે ણં ધંધો દો જોયણાં ઉઠ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, અદ્ધજોયણં બાહલ્લેણં ।

તીસે ણં સાલા છ જોયણાં ઉઠ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં । બહુમજ્જદેસભાએ અટ્ટ જોયણાં આયામવિક્ખમ્ભેણં, સાઝરેગાં અટ્ટ જોયણાં સવ્વગ્ગેણં ।

ભાવાર્થ :- તે જંબૂપીઠની બરાબર મધ્યમાં એક મણિપીઠિકા છે. તે મણિપીઠિકા આઠ યોજન લાંબી-પહોળી છે અને ચાર યોજનની જાડી છે.

તે મણિપીઠિકા ઉપર જંબૂસુદર્શન નામનું એક વૃક્ષ છે. તે જંબૂ સુદર્શન વૃક્ષ ૮ યોજન ઊંચુ અને $\frac{૩}{૪}$ (અર્ધો) યોજન જમીનમાં ઊંડું છે. તેનું થડ બે યોજન ઊંચુ અને $\frac{૩}{૪}$ (અર્ધો) યોજન જાડું છે.

તેની શાખા(મધ્યની બે શાખાઓ) ૬ યોજન ઊંચી છે. તે જંબૂવૃક્ષ વચ્ચોવચ્ચ ૮ યોજન પહોળું છે. તે સંપૂર્ણ ઊંચાઈ સાધિક ૮ યોજન છે.

૧૪ તીસે ણં અયમેયારૂવે વણ્ણાવાસે પણ્ણત્તે-વઝરામયા મૂલા, રયય સુપ્પિટ્ઠિય-વિડિમા, રિટ્ઠમય-વિઝલકંદા વેરુલિય-રુઝલ-ઘંધા, સુજાયવર-જાયરૂવ-પઠમગ-વિસાલ-સાલા, ણાણામણિરયણ-વિવિહસાહપ્પસાહા, વેરુલિયપ્પત્ત તવણિજ્જ પ્પત્તિવિંટા, જંબૂણય-રત્તમય સુકુમાલ-પવાલ-પલ્લવંકુર-ધરા, વિચિત્તમણિરયણ-સુરહિ-કુસુમ-ફલભારણ-મિય-સાલા, સચ્છાયા સપ્પભા સસ્સિરિયા સઝ્જોયા અહિયમણ-ણિવ્વુઝ્ઝકરી પાસાર્ઠ્યા દરિસણિજ્જા અભિરૂવા પઠિરૂવા ।

ભાવાર્થ :- તે જંબૂવૃક્ષનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે- તેનું મૂળ વજ્જરત્નમય છે, તેની સુપ્રતિષ્ઠિત વિડિમા-મધ્ય શાખા રૂપ્યમય છે. તેનું વિશાળ અરિષ્ટરત્નમય કંદ અને વૈદુર્ય રત્નમય થડ છે. તેની વિશાળ મુખ્ય શાખાઓ ઉત્તમજાતીય સુવર્ણમય છે.

તેની પ્રશાખાઓ વિવિધ મણિ-રત્નમય છે; તેના પાંદડા વૈડૂર્ય રત્નમય છે; વૃન્ત-ડીંટિયા રક્ત સુવર્ણમય છે; સુકોમળ પ્રવાલ, પલ્લવ, અંકુરો જંબૂનદ સુવર્ણમય છે. સુગંધી પુષ્પો અને વિવિધ મણિ-રત્નમય ફળોથી નમેલું તે વૃક્ષ ઇયાયુક્ત, પ્રભાયુક્ત, શોભાયુક્ત, ઉદ્યોતયુક્ત, મનને આનંદપ્રદ, પ્રસન્નતાપ્રદ, દર્શનીય, મનોગ્ય અને મનોહર છે.

૧૫ જંબૂ સુદંસણા ચઠ્ઠિસિં ચત્તારિ સાલા પળ્ણત્તા । તેસિ ણં સાલાણં બહુ-મઙ્ગલેસભાણ, એથ ણં સિદ્ધાયયણે પળ્ણત્તે- કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં વિક્ખમ્ભેણં, દેસૂણગં કોસં ઉઠ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, વળ્ણઓ ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે જંબૂસુદર્શન વૃક્ષની ચારે દિશામાં ચાર શાખા છે. તે શાખાની વચ્ચે સિદ્ધાયતન છે તે એક ગાઉ લાંબું, અર્ધ ગાઉ પહોળું અને દેશોન એક ગાઉ ઊંચું છે વગેરે સિદ્ધાયતનનું વર્ણન જાણવું.

૧૬ તત્થ ણં જે સે પુરત્થિમિલ્લે સાલે, એથ ણં ભવણે પળ્ણત્તે- કોસં આયામેણં, એવેવ ણવરમિત્થ સયણિજ્જં, સેસેસુ પાસાયવડેસયા સીહાસણા ય સપરિવારા ।

ભાવાર્થ :- જંબૂવૃક્ષની ચાર શાખાઓમાંથી પૂર્વશાખા ઉપર અનાદત દેવનું એક ભવન છે. તે એક ગાઉ લાંબું છે. (અર્ધો ગાઉ પહોળું અને કિંચિત્ ન્યૂન ૧ ગાઉ ઊંચું છે.) તે ભવનનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. વિશેષતા એ છે કે અહીં શય્યાનું કથન કરવું અર્થાત્ આ ભવનમાં શય્યા છે. શેષ દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર દિશાની શાખા ઉપર એક-એક પ્રાસાદાવતંસક- ઉત્તમ મહેલ છે. તેમાં સપરિવાર સિંહાસનો છે. તે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૭ જંબૂ ણં બારસહિં પમવરવેઙ્ગ્યાહિં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખત્તા, વેઙ્ગ્યાણં વળ્ણઓ । જંબૂ ણં અળ્ણેણં અટ્ઠસણં જંબૂણં તદદ્ધુચ્ચત્તાણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખત્તા, તાસિ ણં વળ્ણઓ । તાઓ ણં જંબૂ છહિં પમવરવેઙ્ગ્યાહિં સંપરિક્ખત્તા ।

ભાવાર્થ :- તે જંબૂવૃક્ષ ચારે બાજુથી બાર-બાર પદ્મવર વેદિકાઓ દ્વારા ઘેરાયેલું છે. વેદિકાનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. તે જંબૂવૃક્ષ અન્ય ૧૦૮ જંબૂવૃક્ષોથી પરિવૃત્ત છે. તે જંબૂવૃક્ષો મૂળ જંબૂવૃક્ષ કરતાં અર્ધા પ્રમાણવાળા છે વગેરે વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. તે (૧૦૮) જંબૂવૃક્ષ છ પદ્મવર વેદિકાઓથી ઘેરાયેલા છે.

૧૮ જંબૂ ણં સુદંસણા ઉત્તરપુરત્થિમેણં, ઉત્તરેણં, ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં એથ ણં અણાઠિ યસ્સ દેવસ્સ ચઠ્ઠહં સામાણિયસાહસ્સીણં ચત્તારિ જંબૂસાહસ્સીઓ પળ્ણત્તાઓ । તીસે ણં પુરત્થિમેણં ચઠ્ઠહં અગ્ગમહિસીણં ચત્તારિ જંબૂઓ પળ્ણત્તાઓ-

દક્ખિણપુરત્થિમે, દક્ખિણેણ તહ અવરદક્ખિણેણં ચ ।

અટ્ઠ દસ બારસેવ ય, ભવંતિ જંબૂસહસ્સાઈ ॥૧॥

અણિયાહિવાણ પચ્ચત્થિમેણ, સત્તેવ હોંતિ જંબૂઓ ।
સોલસ સાહસ્સીઓ, ચડદ્ધિસિં આયરક્ખાણં ॥૨॥

ભાવાર્થ :- તે જંબૂસુદર્શન વૃક્ષની ચારે બાજુ બીજા વલયમાં ઈશાન કોણમાં, ઉત્તર દિશામાં અને વાયવ્ય કોણમાં અનાદત દેવના ૪,૦૦૦ સામાનિક દેવોના ૪,૦૦૦ જંબૂવૃક્ષો છે. પૂર્વ દિશામાં ચાર અગ્ર-મહિષીઓના ચાર જંબૂવૃક્ષ છે.

અગ્નિકોણ, દક્ષિણ દશા અને નૈઋત્યકોણમાં ત્રણ પરિષદના અનુક્રમે ૮,૦૦૦, ૧૦,૦૦૦, ૧૨,૦૦૦(આઠ હજાર, દશ હજાર અને બાર હજાર) જંબૂવૃક્ષો છે.

પશ્ચિમ દિશામાં ૭ અનિકાધિપતિ (સેનાપતિ) દેવોના ૭ જંબૂવૃક્ષો છે. ત્રીજા વલયમાં ચારે દિશામાં ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોના ૧૬,૦૦૦ જંબૂવૃક્ષો છે.

૧૯ જંબૂં પં તિહિં સઙ્ગેહિં વણસંડેહિં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તા । જંબૂં પં પુરત્થિમેણં પળ્ણાસં જોયણાં પઢમં વણસંડં ઓગાહિત્તા, એત્થ પં ભવણે પળ્ણત્તે-કોસં આયામેણં, સો ચેવ વળ્ણઓ સયણિજ્જં ચ । એવં સેસાસુ વિ દિસાસુ ભવણા ।

ભાવાર્થ :- તે જંબૂવૃક્ષ(અને જંબૂવૃક્ષના વલયો) ૧૦૦-૧૦૦ યોજન પ્રમાણવાળા ત્રણ વનખંડોથી પરિવૃત્ત છે. તેમાં પ્રથમના આભ્યંતર વનમાં જંબૂવૃક્ષથી પૂર્વદિશામાં ૫૦ યોજન અંદર એક ભવન છે. તે ૧ ગાઉ લાંબુ છે વગેરે વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. પૂર્વદિશાની જેમ જ શેષ ત્રણે દિશામાં ૫૦-૫૦ યોજન દૂર એક-એક ભવન છે.

૧૦૦ જંબૂં પં ઉત્તરપુરત્થિમેણં પઢમં વણસંડં પળ્ણાસં જોયણાં ઓગાહિત્તા, એત્થ પં ચત્તારિ પુક્ખરિણીઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- પઝમા, પઝમપ્પમા, કુમુદા, કુમુદપ્પમા । તાઓ પં કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં વિક્ખંભેણં, પંચધણુસયાં ઉવ્વેહેણં, વળ્ણઓ ।

તાસિ પં મજ્ઞે પાસાયવડેસગા- કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં વિક્ખંભેણં, દેસૂણં કોસં ઉહ્હં ઉચ્ચત્તેણં, વળ્ણઓ, સીહાસણા સપરિવારા, એવં સેસાસુ વિદિસાસુ ।

પઝમા પઝમપ્પમા ચેવ, કુમુદા કુમુદપ્પમા ।

ઉપ્પલગુમ્મા ણલિણા, ઉપ્પલા ઉપ્પલુજ્જલા ॥૧॥

ભિંગા ભિંગપ્પમા ચેવ, અંજલા કજ્જલપ્પમા ।

સિરિકંતા સિરિમહિયા, સિરિચંદા ચેવ સિરિણિલયા ॥૨॥

ભાવાર્થ :- તે જંબૂવૃક્ષોથી ઈશાનકોણમાં પ્રથમના આભ્યંતર વનમાં ૫૦ યોજન દૂર ચાર પુષ્કરિણી(વાવ)

છે. તે આ પ્રમાણે— (૧) પદ્મા (૨) પદ્મપ્રભા (૩) કુમુદા (૪) કુમુદપ્રભા. તે વાવડીઓ એક ગાઉ લાંબી, અર્ધ ગાઉ પહોળી અને ૫૦૦ ધનુષ્ય ઊંડી હોય છે વગેરે વાવનું વર્ણન જાણવું.

તે ચારે વાવની મધ્યમાં એક ઉત્તમપ્રાસાદ છે. તે એક ગાઉ લાંબો, અર્ધ ગાઉ પહોળો અને દેશોન એક ગાઉ ઊંચો છે. તેમાં સિંહાસન છે વગેરે વર્ણન પ્રાસાદના વર્ણનથી જાણવું. આ જ રીતે શેષ ત્રણે વિદિશામાં ચાર-ચાર પુષ્કરિણીઓ છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે—

અગ્નિકોણમાં — (૫) ઉત્પલગુલ્મા (૬) નલિના (૭) ઉત્પલા (૮) ઉત્પલોજ્જવલા. નૈઋત્ય-કોણમાં — (૯) ભૂંગા (૧૦) ભૂંગપ્રભા (૧૧) અંજના (૧૨) કજ્જલપ્રભા વાયવ્યકોણમાં — (૧૩) શ્રીકાંતા (૧૪) શ્રીમહિતા (૧૫) શ્રીચંદ્રા (૧૬) શ્રીનિલયા.

૧૦૧ જંબૂળ ણં પુરત્થિમિલ્લસ્સ ભવણસ્સ ઉત્તરેણં, ઉત્તરપુરત્થિમિલ્લસ્સ પાસાય-વડેસગસ્સ દક્ષિણેણં, એત્થ ણં એગં મહં કૂડે પણ્ણત્તે- અટ્ટુ જોયણાં ડહં ઉચ્ચત્તેણં, દો જોયણાં ઉચ્ચેહેણં, મૂલે અટ્ટુ જોયણાં આયામ વિક્ખંભેણં, બહુમજ્જદેસભાએ છ જોયણાં આયામ વિક્ખંભેણં, ઉવરિં ચત્તારિ જોયણાં આયામ વિક્ખંભેણં-

પણવીસટ્ટારસ બારસેવ, મૂલે ય મજ્ઝિ ઉવરિં ચ ।

સવિસેસાં પરિરો, કૂડસ્સ ઇમસ્સ બોદ્ધવ્વો ॥૧॥

મૂલે વિત્થિણ્ણે, મજ્ઝે સંખિત્તે, ઉવરિં તણુએ, સવ્વકણગામએ, અચ્છે, વેડયા વણસંડવણ્ણઓ । એવં સેસા વિ કૂડા ।

ભાવાર્થ:- (આ પ્રથમ આભ્યંતર વનમાં જ) જંબૂવૃક્ષની પૂર્વદિશાવર્તી ભવનની ઉત્તરમાં અને ઉત્તરપૂર્વ-દિશાના પ્રાસાદાવતંસક(ઉત્તમ પ્રાસાદ)થી દક્ષિણમાં એક મોટો કૂટ છે, તે ૮ યોજન ઊંચો, ૨ યોજન જમીનમાં ઊંડો, મૂળમાં તેની લંબાઈ-પહોળાઈ ૮ યોજન, મધ્યમાં ૬ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન છે.

ગાથાર્થ- તે કૂટની પરિધિ મૂળમાં સાધિક ૨૫ યોજન મધ્યમાં સાધિક ૧૮ યોજન ઉપરમાં સાધિક ૧૨ યોજન છે. ॥૧॥

તે કૂટ મૂળમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સાંકડો અને ઉપર પાતળો છે. તે સંપૂર્ણ રીતે(સર્વત્ર) કનકમય અને સ્વચ્છ છે. ત્યાં વેદિકા, વનખંડ વગેરેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

શેષ સર્વ કૂટો(સાત)નું વર્ણન પણ આ જ પ્રમાણે છે. [ભવન અને પ્રાસાદોની વચ્ચે વચ્ચે કુલ ૮ કૂટ છે.]

૧૦૨ જંબૂળ ણં સુદંસણાએ દુવાલસ ણામધેજ્જા પણ્ણત્તા, તં જહા-

સુદંસણા અમોહા ય, સુપ્પબુદ્ધા, જસોહરા ।

વિદેહજંબૂ સોમણસા, ણિયયા, ણિચ્ચમંડિયા ॥૧॥

સુભદ્વા ય વિસાલા ય, સુજાયા સુમણા વિ યા ।
સુદંસણાએ જંબૂએ, ણામધેજ્જા દુવાલસ ॥૨॥

જંબૂએ ણં ડપ્પિ અદ્દુટ્ટમંગલગા ।

ભાવાર્થ :- જંબૂ સુદર્શના વૃક્ષના બાર નામ છે. તે આ પ્રમાણે— (૧) સુદર્શના (૨) અમોઘા (૩) સુપ્રતિબદ્ધા (૪) યશોધરા (૫) વિદેહ જંબૂ (૬) સોમનસા (૭) નિયતા (૮) નિત્યમંડિતા (૯) સુભદ્રા (૧૦) વિશાલા (૧૧) સુજાતા (૧૨) સુમના. જંબૂસુદર્શ વૃક્ષના આ ૧૨ નામ જાણવા. જંબૂ સુદર્શન વૃક્ષની ઉપર આઠ-આઠ મંગલ સુશોભિત છે.

૧૦૩ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ- જંબૂ સુદંસણા, જંબૂ સુદંસણા ?

ગોયમા ! જંબૂએ ણં સુદંસણાએ અણાઢિએ ણામં જંબૂદીવાહિવર્ડ પરિવસઈ મહિઢ્ઢીએ જાવ મહાણુભાગે । સે ણં તત્થ ચડણહં સામાણિયસાહસ્સીણં જાવ આયરક્ખદેવ-સાહસ્સીણં, અણ્ણેસિં બહૂણં દેવાણ ય દેવીણ ય જાવ વિહરઈ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ જંબૂ સુદંસણા જંબૂ સુદંસણા ।

અદુત્તરં ણં ચ ણં ગોયમા ! જંબૂસુદંસણા જાવ ભુવિં ચ ભવઈ ય ભવિસ્સઈ ય ધુવાણિયયા સાસયા અક્ખયા અવઢિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂ સુદર્શના વૃક્ષને જંબૂસુદર્શના વૃક્ષ કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂસુદર્શના વૃક્ષ ઉપર જંબૂદ્વીપના અધિપતિ અનાદંત નામના મહર્લિક દેવ વસે છે. તે પોતાના ૪,૦૦૦(ચાર હજાર) સામાનિક દેવોનું યાવત્ ૧૬,૦૦૦(સોળ હજાર) આત્મરક્ષક દેવોનું અને અન્ય અનેક દેવ, દેવીઓનું આધિપત્યાદિ ભોગવતા ત્યાં રહે છે. તેથી તે વૃક્ષને જંબૂસુદર્શના વૃક્ષ કહે છે અથવા જંબૂ સુદર્શન વૃક્ષ હંમેશાં હતું, છે અને રહેશે. તે ધ્રુવ, નિત્ય, શાશ્વત, અક્ષય, અવસ્થિત છે.

૧૦૪ કહિ ણં ભંતે ! અણાઢિયસ્સ દેવસ્સ અણાઢિયા ણામં રાયહાણી પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! જંબૂદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં એવં જં ચેવ વિજય દેવસ્સ જીવાભિગમે તં ચેવ ણેયવ્વં ણિરવસેસં ।

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્ ! અનાદંત નામના દેવની અનાદંતા નામની રાજધાની ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મંદરપર્વતની ઉત્તરમાં બીજા જંબૂદ્વીપમાં અનાદંતા નામની રાજધાની છે. જેનું સંપૂર્ણ વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્ર વર્ણિત વિજય દેવની રાજધાનીના વર્ણન પ્રમાણે જાણવું.

૧૦૫ સે કેળટ્ટેણં ભંતે! एवं वुच्चइ उत्तरकुरा, उत्तरकुरा ?

ગોયમા ! उत्तरकुराए उत्तरकुरू णामं देवे परिवसइ महिद्धीए जाव पलिओवमट्टिइ, से तेणट्टेणं गौयमा ! एवं वुच्चइ उत्तरकुरा-उत्तरकुरा । अदुत्तरं च णं जाव णिच्चे सासए ।

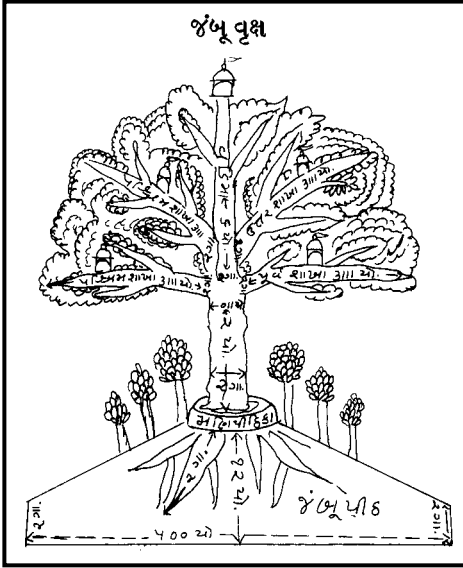
ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં ઉત્તરકુરુ નામના પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પત્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવ નિવાસ કરે છે. હે ગૌતમ ! તેથી તે ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ કહેવાય છે અથવા ઉત્તરકુરુ એવું નામ શાશ્વત છે યાવત્ નિત્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સર્વ વૃક્ષ શિરોમણિ એવા જંબૂસુદર્શના નામના વૃક્ષનું વર્ણન છે.

જંબૂ પીઠ, મણિપીઠિકા અને જંબૂવૃક્ષ :- ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં ઊંધા સરાવલા(કોડીયા)ના આકારનો

જંબૂવૃક્ષનો ઓટલો છે. તેના ઉપર જંબૂવૃક્ષના આસન જેવી મણિમય મણિપીઠિકા છે. આ મણિપીઠિકા ઉપર જંબૂવૃક્ષ સ્થાપિત છે. આ જંબૂવૃક્ષ પૃથ્વીમય છે, સુવર્ણ રત્ન અને મણિમય છે.

જંબૂવૃક્ષ વૃક્ષ હોવા છતાં વનસ્પતિકાયમય નથી. તે વૃક્ષનો આકાર પણ એકદમ વૃક્ષ સદૃશ નથી. સામાન્ય માનવીને ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિ એ તો પહાડ રૂપ જ લાગે, તેમ છતાં તે વૃક્ષની સમાન આકારવાળું હોવાથી જંબૂવૃક્ષ કહેવાય છે.

જંબૂવૃક્ષની પૂર્વાદિ ચાર શાખામાંથી પૂર્વી શાખા ઉપર અનાદત દેવનું ભવન છે અને શેષ ત્રણ શાખાઓ ઉપર પ્રાસાદ છે.

અહીં ભવન અને પ્રાસાદમાં તજાવત નથી. સામાન્ય રૂપે જેની લંબાઈ-પહોળાઈ વિષમ હોય તેને ભવન અને લંબાઈ-પહોળાઈ સમાન હોય તેને પ્રાસાદ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ અહીં પ્રાસાદો પણ ભવનની જેમ વિષમ લંબાઈ-પહોળાઈવાળા હોય છે તેમ સમજવું.

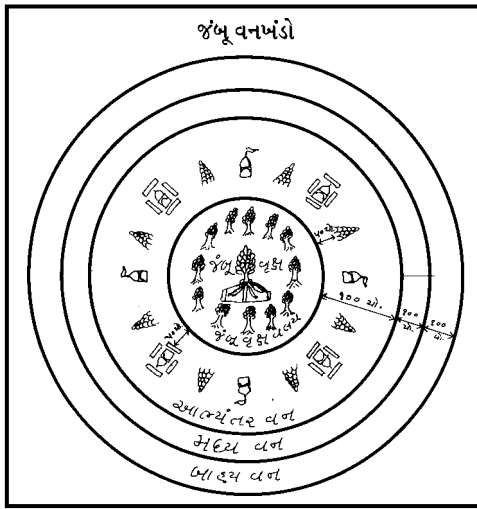
જંબૂવૃક્ષની ઊંચાઈ :- જંબૂવૃક્ષ જમીનમાં ૨ ગાઉ ઊંડું + થડ ૨ યોજન ઊંચું + વિડિમા-મુખ્ય શાખા ૬ યોજન ઊંચી છે = આ રીતે જંબૂવૃક્ષ કુલ ૮ યોજન અને ૨ ગાઉ એટલે કે સાડા આઠ ૮ $\frac{૧}{૨}$ યોજન ઊંચું છે.

જંબૂવૃક્ષની પહોળાઈ :- જંબૂવૃક્ષના થડમાં જ્યાંથી પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં શાખા ફૂટે છે. તે મધ્ય ભાગમાં, જંબૂવૃક્ષ ૮ યોજન પહોળું છે. (બંને શાખા ૩૧૧ + ૩૧૧ યોજન + થડની પહોળાઈ ૦૧૧ યોજન = ૮ યોજન પહોળું છે.) **બહુમજ્જસભાણ** – વૃક્ષનો મધ્યભાગ. વૃક્ષની ઉંચાઈના વચ્ચેવચ્ચે સ્થળે તે આઠ યોજન વિસ્તારવાળો છે. અર્થાત્ શાખાઓનો અધિકતમ વિસ્તાર અને વૃક્ષની અધિકતમ પહોળાઈ આઠ યોજનની છે તેમ સમજવું.

જંબૂવૃક્ષ વલયો : પ્રથમ વલય :- મૂળ જંબૂવૃક્ષથી અર્ધા પ્રમાણવાળા ૧૦૮ જંબૂવૃક્ષ પ્રથમ વલયમાં છે. તેમાં અનાદત દેવના આભૂષણો રહે છે.

બીજું વલય :- પ્રથમવલયના જંબૂવૃક્ષથી અર્ધા પ્રમાણવાળા ૩૪,૦૧૧ (ચોત્રીસ હજાર અગિયાર) જંબૂવૃક્ષો, બીજા વલયમાં છે. યથા- વાયવ્ય, ઉત્તર, ઈશાન આ ત્રણ દિશામાં સામાનિક દેવોના ૪,૦૦૦ (ચાર હજાર) જંબૂવૃક્ષો છે. પૂર્વદિશામાં અગ્નિમહિષીઓના ૪ જંબૂવૃક્ષો છે. અગ્નિકોણમાં આભ્યંતર પરિષદના દેવોના ૮,૦૦૦ (આઠ હજાર) જંબૂવૃક્ષો છે. દક્ષિણદિશામાં મધ્યમ પરિષદના દેવોના ૧૦,૦૦૦ (દસ હજાર) જંબૂવૃક્ષો છે. નૈઋત્યકોણમાં બાહ્ય પરિષદના દેવોના ૧૨,૦૦૦ (બાર હજાર) જંબૂવૃક્ષો છે. પશ્ચિમ દિશામાં સાત સેનાપતિના ૭ જંબૂવૃક્ષો છે.

ત્રીજું વલય :- બીજા વલયના જંબૂવૃક્ષો કરતાં અર્ધા પ્રમાણવાળા આત્મરક્ષક દેવોના ૧૬,૦૦૦ (સોળ હજાર) જંબૂવૃક્ષો છે. સર્વ મળીને ૧ + ૧૦૮ + ૩૪,૦૧૧ + ૧૬,૦૦૦ = ૫૦,૧૨૦ જંબૂવૃક્ષો, મૂળ જંબૂવૃક્ષને ફરતા ત્રણ વલય રૂપે રહ્યા છે. આ ત્રણેય વલય શ્રીદેવીના કમળ વલયોની જેમ જ જાણવા.

જંબૂ વનખંડો :- જંબૂવૃક્ષોના ત્રણ વલયની ચારે બાજુ ૧૦૦-૧૦૦ યોજનના ચક્રવાલ વિષ્કંભવાળા ત્રણ વનખંડ છે.

પ્રથમ વનગત ચાર ભવનો :- ૧૦૦ યોજનના આ વનખંડમાં ૫૦ યોજન અંદર પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં એક-એક, તેમ ૪ ભવન છે. તેમાં અનાદત દેવની આરામ કરવાની શય્યા છે.

પ્રથમ વનગત ચાર પ્રાસાદ :- આ આભ્યંતર વનખંડમાં ૫૦ યોજન અંદર ચારે વિદિશામાં ચાર-ચાર તેમ કુલ ૧૬ વાવડીઓ છે અને તે વાવડીઓની મધ્યમાં ૧-૧ પ્રાસાદ છે. તે પ્રાસાદમાં અનાદત દેવના સિંહાસન છે. કુલ મળી ૧૬ વાવડીઓ છે અને ૪ પ્રાસાદ છે.

પ્રથમ વનગત કૂટ સંખ્યા :- ચાર દિશા અને ચાર વિદિશાની વચ્ચેના આંતરામાં અર્થાત્ ભવન અને પ્રાસાદની વચ્ચે સુવર્ણમય એવા એક-એક કૂટ છે. કુલ મળીને આઠ કૂટ છે. અન્ય બે વનખંડમાં માત્ર વૃક્ષાદિ છે. દેવ ભવનાદિ નથી.

માલ્યવંત વક્ષસ્કાર(ગજદંત) પર્વત :-

૧૦૬ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે માલવંતે ણામં વક્ષારપવ્વે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, ઉત્તરકુરાણ પુરત્થિમેણં, કચ્છસ્સ ચક્કવટ્ટિવિજયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે માલવંતે ણામં વક્ષારપવ્વે પ્ણત્તે- ઉત્તરદાહિણાયણ, પાર્ણપડીણ-વિચ્છિણ્ણે, જં ચેવ ગંધમાયણસ્સ પમાણં વિક્કખંભો ય, ણવરમિમં ણાણત્તં સવ્વવેરુલિયામણ, અવસિટ્ઠં તં ચેવ જાવ ગોયમા ! ણવ કૂડા પ્ણત્તા, તં જહા-

સિદ્ધે ય માલવંતે, ઉત્તરકુરુ કચ્છ સાગરે રયણ ।

સીયા ય પુણ્ણભદ્દે, હરિસ્સહે ચેવ બોદ્ધવ્વે ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં માલ્યવંત નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મંદરપર્વતના ઉત્તરપૂર્વમાં નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, ઉત્તરકુરુની પૂર્વમાં, કચ્છ નામની ચક્રવર્તીવિજયની પશ્ચિમમાં, માલ્યવંત નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળો છે. તે ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની સમાન પ્રમાણ અને વિસ્તારવાળો છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે આ માલ્યવંત પર્વત સંપૂર્ણ વૈદ્યુરત્નમય છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ જાણવું. યાવત્ હે ગૌતમ ! તેમાં નવ કૂટ છે યથા-

(૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) માલ્યવંત કૂટ, (૩) ઉત્તરકુરુ કૂટ, (૪) કચ્છ કૂટ, (૫) સાગર કૂટ, (૬) રજતકૂટ, (૭) સીતા કૂટ, (૮) પૂર્ણભદ્ર કૂટ અને (૯) હરિસ્સહ કૂટ.

૧૦૭ કહિ ણં ભંતે! માલવંતે વક્ષારપવ્વે સિદ્ધાયણકૂડે ણામં કૂડે પ્ણત્તે?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમેણં, માલવંતસ્સકૂડસ્સ દાહિણ-પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં સિદ્ધાયણે કૂડે પ્ણત્તે- પંચ જોયણસયાઈં ઉહ્ઠું ઉચ્ચત્તેણં, અવસિટ્ઠં તં ચેવ જાવ રાયહાણી । એવં માલવંતસ્સ કૂડસ્સ, ઉત્તરકુરુકૂડસ્સ, કચ્છકૂડસ્સ એ ચત્તારિ કૂડા દિસાહિં પમાણેહિં ણેયવ્વા, કૂડસરિસણામયા દેવા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન નામનું કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મંદરપર્વતના ઉત્તરપૂર્વમાં-ઈશાનખૂણામાં, માલ્યવાન કૂટના દક્ષિણપશ્ચિમ-નૈઋત્યખૂણામાં સિદ્ધાયતન નામનું કૂટ છે. તે ૫૦૦ યોજન ઊંચું છે. રાજધાની સુધીનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

માલ્યવંતકૂટ, ઉત્તરકુરુકૂટ અને કચ્છકૂટની દિશાઓ અને પ્રમાણ આદિ સિદ્ધાચતન કૂટ પ્રમાણે જાણવા કૂટોના નામ વાળા દેવ તેના ઉપર નિવાસ કરે છે.

૧૦૮ કહિ ણં ભંતે ! માલવંતે સાગરકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! કચ્છકૂડસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમેણં, રયયકૂડસ્સ દાહિણેણં, એત્થ ણં સાગરકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે- પંચ જોયણસયાઈં ઉહું ઉચ્ચત્તેણં, અવસિટ્ટું તં ચેવ, સુભોગા દેવી, રાયહાણી ઉત્તરપુરત્થિમેણં । રયયકૂડે ભોગમાલિણી દેવી, રાયહાણી ઉત્તરપુરત્થિમેણં । અવસિટ્ટા કૂડા ઉત્તરદાહિણેણં ણેયવ્વા એક્કેણં પમાણેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર સાગર નામનું કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કચ્છકૂટના ઉત્તરપૂર્વમાં અને રજતકૂટની દક્ષિણમાં સાગર નામનું કૂટ છે. તે પાંચસો યોજન ઊંચું છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. ત્યાં સુભોગા નામની દેવી નિવાસ કરે છે. ઉત્તર પૂર્વમાં તેની રાજધાની છે. રજતકૂટ ઉપર ભોગમાલિણી નામની દેવી નિવાસ કરે છે. ઉત્તરપૂર્વમાં તેની રાજધાની છે. શેષ કૂટ એક સમાન પ્રમાણવાળા અને ઉત્તર-દક્ષિણ શ્રેણી રૂપે રહેલા છે.

૧૦૯ કહિ ણં ભંતે ! માલવંતે હરિસ્સહકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પુણ્ણભદ્દસ્સ ઉત્તરેણં, ણીલવંતસ્સ દાહિણેણં, એત્થ ણં હરિસ્સહકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે । એગં જોયણસહસ્સં ઉહું ઉચ્ચત્તેણં, જમગપમાણેણં ણેયવ્વં । રાયહાણી ઉત્તરેણં અસંખેજ્જે દીવે અણ્ણમિં જંબુદ્વીવે દીવે ઉત્તરેણં બારસ જોયણસહસ્સાઈં ઓગાહિત્તા, એત્થ ણં હરિસ્સહસ્સ દેવસ્સ હરિસ્સહાણામં રાયહાણી પણ્ણત્તા-ચરારાસીઈં જોયણસહસ્સાઈં આયામવિક્કખંભેણં, બે જોયણસયસહસ્સાઈં પણ્ણટ્ટિં ચ સહસ્સાઈં છચ્ચ છત્તીસે જોયણસએ પરિક્કહેવેણં, સેસં જહા ચમરચંચાએ રાયહાણીએ તહા પમાણં ભાણિયવ્વં જાવ સાસએ ણામધેજ્જે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત પર હરિસ્સહ નામનું કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પૂર્ણભદ્ર કૂટની ઉત્તરમાં, નીલવાન પર્વતની દક્ષિણમાં, હરિસ્સહ નામનું કૂટ છે. તે એક હજાર યોજન ઊંચું છે. તેની લંબાઈ, પહોળાઈ આદિ ચમક પર્વતની સમાન છે. મંદરપર્વતની ઉત્તરમાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછી બીજા જંબૂદ્વીપમાં બાર હજાર યોજન અંદર હરિસ્સહદેવની હરિસ્સહા નામની રાજધાની છે. તે ૮૪,૦૦૦ (ચોર્યાસી હજાર) યોજન લાંબી-પહોળી છે. તેની પરિધિ બે લાખ પાંસઠ હજાર, છસો છત્રીસ (૨,૬૫,૬૩૬) યોજન છે. તે ઋદ્ધિમય અને ધૃતિમય છે. તેનું શેષ વર્ણન ચમરેન્દ્રની ચમરચંચા નામની રાજધાનીની સમાન જાણવું **યાવત્** હરિસ્સહ એ નામ નિત્ય અને શાશ્વત છે.

૧૧૦ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ- मालवंते वक्खारपव्वए, मालवंते वक्खार-पव्वए ?

ગોયમા ! માલવંતે ણં વક્ખારપવ્વએ તત્થ-તત્થ દેસે તર્હિ-તર્હિં બહવે સરિયાગુમ્મા, ણોમાલિયાગુમ્મા જાવ મગદંતિયાગુમ્મા । તે ણં ગુમ્મા દસદ્ધવણ્ણં કુસુમં કુસુમેતિ, જે ણં તં માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ બહુસમરમણિજ્જં ભૂમિભાગં વાયવિધુયગ્ગસાલા- મુક્કપુપ્ફ-પુંજોવયાર-કલિયં કરેતિ । માલવંતે ય ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગીએ જાવ પલિઓવમ-ટ્ટિઙ્ગે પરિવસઙ્ગે । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! एवं वुच्चइ । अदुत्तरं च णं गोयमा ! जाव णिच्चे ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતને માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત પર ઠેક-ઠેકાણે ઘણી સરિકા નામની પુષ્પલતાઓ, નવ મલ્લિકા નામની પુષ્પલતાઓ યાવત્ મગદંતિકા નામની પુષ્પલતાઓનો સમૂહ છે. તે લતાઓ ઉપર પંચરંગી ફૂલો ખીલે છે. જે માલ્યવાન્ વક્ષસ્કારપર્વતના અત્યંત સમતલ અને સુંદર ભૂમિભાગને, પવનથી કંપિત શાખાઓના અગ્રભાગથી ખરેલા પુષ્પ સમૂહથી સુશોભિત કરે છે.

ત્યાં પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા માલ્યવાન્ નામના દેવ નિવાસ કરે છે. હે ગૌતમ ! તેથી તે પર્વત માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાય છે અથવા તેનું આ નામ શાશ્વત યાવત્ નિત્ય છે.

વિવેચન :-

મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રનું વિભાજન કરનાર બે પર્વતમાં એક ગંધમાદન પર્વત છે અને બીજો આ માલ્યવંત પર્વત છે.

માલ્યવંત પર્વત કૂટ સ્થાન :- માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર નવ કૂટ છે. તેમાંથી પહેલું સિદ્ધાયતન કૂટ મેરુની સમીપે માલ્યવાન પર્વત ઉપર છે. પ્રથમ કૂટ મેરુની ઈશાન દિશામાં, બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, એકબીજાની અપેક્ષાએ ઈશાનમાં છે. પાંચમું કૂટ ઇષ્ટા કૂટની દક્ષિણમાં છે. શેષ ચારે કૂટ ઉત્તર-દક્ષિણ શ્રેણી બદ્ધ છે.

હરિસ્સહ કૂટ :- હરિસ્સહ કૂટ યમક પર્વતની જેમ ૧,૦૦૦ યોજન ઊંચું અને મૂળમાં ૧,૦૦૦ યોજન પહોળું છે. માલ્યવંત પર્વત ૫૦૦ યોજન પહોળો છે, તેથી આ કૂટ(શિખર) પર્વતની બંને બાજુએ ૨૫૦-૨૫૦ યોજન બહાર નીકળેલું છે. વચ્ચે પાંચસો યોજનનો આધાર રહેવાથી ૨૫૦-૨૫૦ યોજન બહાર રહેવું અશક્ય નથી.

માલ્યવાન પર્વતના નવકૂટમાંથી સિદ્ધાયતનકૂટને વર્જિને શેષ આઠ કૂટમાંથી પાંચમા, ઇષ્ટા બે કૂટ ઉપર દેવી અને શેષ છ કૂટ ઉપર કૂટના નામવાળા દેવના આવાસ સ્થાનનો છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કચ્છ વિજય :-

૧૧૧ કહિ ણં ભંતે! જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે કચ્છે ણામં વિજાણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સીયાણે મહાણર્ણે ઉત્તરેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, ચિત્તકૂડસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થં ણં જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે કચ્છે ણામં વિજાણે પણ્ણત્તે ।

ઉત્તરદાહિણાયણે, પાર્ણપડીણવિત્થિણ્ણે પલિયંક-સંઠાણસંઠિણે, ગંગાસિંધૂહિં મહાણર્ણિહિં વેયઢ્ઢેણં ય પવ્વણં છબ્ભાગ-પવિભત્તે ।

સોલસ જોયણસહસ્સાઈં પંચ ય બાણડાણે જોયણસણે દોણિણ ય એગૂણવીસઙ્ગાણે જોયણસ આયામેણં । દો જોયણસહસ્સાઈં દોણિણ ય તેરસુત્તરે જોયણસણે કિંચિ વસેસૂણે વિક્ખંભેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં કચ્છ નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતામહાનદીની ઉત્તરમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં અને માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં કચ્છ નામની વિજય છે.

તે વિજય ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી, પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળી છે. તે લંબચોરસ આકારવાળી છે. ગંગા-સિંધુ મહાનદી અને વૈતાલ્ય પર્વતના કારણે તે છ વિભાગમાં વિભક્ત થાય છે.

તે વિજય સોળ હજાર પાંચસો બાણું યોજન અને બે કળા (૧૬,૫૯૨ ૩/૪ યો.) લાંબી છે. તે દેશોન બે હજાર, બસોતેર (૨,૨૧૩) યોજન પહોળી છે.

૧૧૨ કચ્છસ્સ ણં વિજયસ્સ બહુમજ્જદેસણાણે, એત્થ ણં વેયઢ્ઢે ણામં પવ્વણે પણ્ણત્તે, જે ણં કચ્છ વિજયં દુહા વિભયમાણે-વિભયમાણે ચિટ્ઠિ, તં જહા- દાહિણઢ્ઢકચ્છં ઉત્તરઢ્ઢકચ્છં ચ ।

ભાવાર્થ :- કચ્છ વિજયની બરાબર મધ્યમાં વૈતાલ્ય નામનો પર્વત છે. તે કચ્છ વિજયને દક્ષિણાર્ધ કચ્છ અને ઉત્તરાર્ધ કચ્છના રૂપે બે ભાગમાં વિભક્ત કરે છે.

૧૧૩ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે દાહિણઢ્ઢકચ્છે ણામં વિજાણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! વેયઙ્કુસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ મહાણઈએ ઉત્તરેણં, ચિત્તકૂડસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે દાહિણઙ્કુકચ્છે ણામં વિજએ પણ્ણત્તે, ઉત્તરદાહિણાયએ પાર્ણ- પડીણવિત્થિણ્ણે ।

અટ્ટજોયણસહસ્સાઈં દોણિણ ય એગસત્તરે જોયણસએ એકકં ચ એગૂણવીસઙ્કાઙ્કાઙ્કા જોયણસ્સ આયામેણં । દો જોયણસહસ્સાઈં દોણિણ ય તેરસુત્તરે જોયણસએ કિંચિ- વિસેસૂણે વિક્ખંભેણં, પલિયંકસંઠાણસંઠિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપની અંદર મહાવિદેહક્ષેત્રમાં દક્ષિણાર્ધ કચ્છ નામની વિજય ક્યાં છે ?

હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વૈતાલ્ય પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીના ઉત્તરમાં, ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં, માલ્યવંત વક્ષસ્કારપર્વતની પૂર્વમાં દક્ષિણાર્ધ કચ્છ નામની વિજય છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળી છે.

તે દક્ષિણાર્ધ વિજય આઠ હજાર, બસો, એકોતેર યોજન અને એક કળા (૮,૨૭૧ ૧/૪ યો.) લાંબી છે. ૨,૨૧૩(બે હજાર, બસો તેર) યોજનમાં કાંઈક ન્યૂનપહોળી છે. તે પલંગના આકારે સ્થિત છે.

૧૧૪ દાહિણઙ્કુકચ્છસ્સ ણં ધંતે ! વિજયસ્સ કેરિસએ આયારભાવપહોયારે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બહુસમરણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ કિત્તિમેહિં ચેવ અકિત્તિમેહિં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દક્ષિણાર્ધ કચ્છવિજયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેનો ભૂમિભાગ ઘણો સમતલ અને સુંદર છે. તે પંચવર્ણી મણિઓ અને કૃત્રિમ અકૃત્રિમ તૃણો(વનસ્પતિ)થી સુશોભિત છે.

૧૧૫ દાહિણઙ્કુકચ્છે ણં ધંતે ! વિજએ મણુયાણં કેરિસએ આયારભાવપહોયારે પણ્ણત્તે?

ગોયમા ! તેસિ ણં મણુયાણં છવ્વિએ સંઘયણે જાવ સવ્વદુક્ખાણમંતં કરેતિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દક્ષિણાર્ધ કચ્છ વિજયમાં મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્યાંના મનુષ્યને છ સંહનન હોય છે. યાવત્ કેટલાક જીવો સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

૧૧૬ કહિ ણં ધંતે ! જંબુદીવે દીવે મહાવિદેહ વાસે કચ્છે વિજએ વેયઙ્કુ ણામં પવ્વએ ?

ગોયમા ! દાહિણઙ્કચ્છવિજયસ્સ ઉત્તરેણં, ઉત્તરઙ્કચ્છસ્સ દાહિણેણં, ચિત્તકૂડસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, एत्थ णं कच्छे विजए वेयङ्गे णामं पव्वए पण्णत्ते ! तं जहा - पाईणपडीणायए, उदीणदाहिनवित्थिण्णे, दुहा वक्खारपव्वए पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठे । भरहवेयङ्गसरिसए णवरं दो बाहाओ जीवा धणुपुट्ठं च ण कायव्वं ! विजयविक्खंभ सरिसे आयामेणं ! विक्खंभो, उच्चत्तं, उव्वेहो, विज्जाहरआभिओगसेढीओ तहेव, णवरं पणपण्णं-पणपण्णं विज्जाहर-णगरावासा पण्णत्ता । आभिओगसेढीए उत्तरिल्लाओ सेढीओ सीयाए ईसाणस्स सेसाओ सक्कस्स । कूडा-

સિદ્ધે કચ્છે ઁંડગ, માણી વેયઙ્ક પુણ્ણ તિમિસગુહા ।

કચ્છે વેસમણે વા, વેયઙ્કે હોંતિ કૂડાં ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રની કચ્છ નામની વિજયમાં, વૈતાહ્ય નામનો પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કચ્છ નામની વિજયમાં દક્ષિણાર્ધ કચ્છ વિજયની ઉત્તરમાં, ઉત્તરાર્ધ કચ્છ-વિજયની દક્ષિણમાં, ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં અને માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં વૈતાહ્ય નામનો પર્વત છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો છે, ઉત્તર દક્ષિણ પહોળો છે. તે બંને બાજુથી વક્ષસ્કાર પર્વતનો સ્પર્શ કરે છે, પૂર્વી કિનારેથી તે ચિત્રકૂટ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતને અને પશ્ચિમી કિનારેથી માલ્યવાન નામના ગજદંતા વક્ષસ્કાર પર્વતને સ્પર્શે છે. તે ભરતક્ષેત્રવર્તી વૈતાહ્ય પર્વત જેવો છે. પરંતુ અહીં વિશેષતા એ છે કે આ વૈતાહ્ય પર્વત અવકક્ષેત્રવર્તી-અગોળાકાર ક્ષેત્રમાં હોવાથી તેને બાહા, જીવા, ધનુઃપૃષ્ઠ આ ત્રણ નથી. આ વૈતાહ્ય પર્વતની લંબાઈ કચ્છાદિ વિજયની પહોળાઈ જેટલી સમાન છે અને તેની પહોળાઈ, ઊંચાઈ, ઊંડાઈ, ભરતક્ષેત્રના વૈતાહ્ય પર્વત જેટલી જ છે.

તેમાં વિદ્યાધર અને આત્મિયોગિક શ્રેણીઓ પણ ભરતક્ષેત્રની શ્રેણી જેવી જ છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે આ શ્રેણીઓમાં ઉત્તર-દક્ષિણ બંને વિદ્યાધર શ્રેણીમાં ૫૫-૫૫ નગરો છે અને આત્મિયોગિક શ્રેણીમાં ઈશાનેન્દ્રના આત્મિયોગિક દેવ વસે છે. સીતા નદીની ઉત્તરની વિજયોની આત્મિયોગિક શ્રેણીઓ ઈશાનેન્દ્રની છે અને સીતા મહાનદીની દક્ષિણની વિજયોની આત્મિયોગિક શ્રેણીઓ શકેન્દ્રની છે.

આ વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર નવ કૂટ આ પ્રમાણે છે-

(૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) દક્ષિણાર્ધ કચ્છ કૂટ, (૩) ખંડપ્રપાત ગુફા કૂટ, (૪) માણિભદ્ર કૂટ, (૫) વૈતાહ્યકૂટ, (૬) પૂર્ણભદ્ર કૂટ, (૭) તિમિસગુફા કૂટ, (૮) ઉત્તરાર્ધ કચ્છ કૂટ, (૯) વૈશ્રમણ કૂટ.

૧૧૭ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહ વાસે ઉત્તરદ્વકચ્છે ણામં વિજાણ પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! વેયદ્વસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, ચિત્તકૂડસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે ઉત્તરદ્વ કચ્છે ણામં વિજાણ પ્ણત્તે જાવ સિજ્ઞંતિ, તહેવ ણેયવ્વં સવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં, ઉત્તરાર્ધ કચ્છ નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્દીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વૈતાલ્યપર્વતની ઉત્તરમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં અને ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં, ઉત્તરાર્ધ કચ્છ નામની વિજય છે. યાવત્ તે જીવો સિદ્ધ થાય છે ત્યાં સુધીનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૧૮ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે ઉત્તરદ્વકચ્છે વિજાણ સિંધુકુંડે ણામં કુંડે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! માલવંતસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, ઉસભકૂડસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે, એત્થ ણં જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે ઉત્તરદ્વકચ્છવિજાણ સિંધુકુંડે ણામં કુંડે પ્ણત્તે- સટ્ઠિં જોયણાણિ આયામવિક્ખંભેણં જાવ ભવણં અટ્ટો રાયહાણી ય ણેયવ્વા, ભરહસિંધુકુંડસરિસં સવ્વં ણેયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં સિંધુકુંડ નામનો કુંડ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં, ઋષભકૂટની પશ્ચિમમાં, નીલવંત વર્ષધર પર્વતના દક્ષિણી વિભાગની સમીપમાં (દક્ષિણી તળેટીમાં) સિંધુકુંડ છે, તે સાઠ યોજન લાંબો-પહોળો છે. ભવન, રાજધાની આદિનું સંપૂર્ણ વર્ણન ભરત ક્ષેત્રવર્તી સિંધુકુંડ જેવું છે.

૧૧૯ તસ્સ ણં સિંધુકુંડસ્સ દાહિણિલ્લેણં તોરણેણં સિંધુમહાણઈ પવૂઢા સમાણી ઉત્તરદ્વકચ્છવિજયં એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી સત્તહિં સલિલાસહસ્સેહિં આપૂરેમાણી-આપૂરેમાણી અહે તિમિસગુહાએ વેયદ્વપવ્વયં દાલયિત્તા દાહિણદ્વકચ્છવિજયં એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી ચોદ્દસહિં સલિલાસહસ્સેહિં સમગ્ગા દાહિણેણં સીયં મહાણઈ સમપ્પેઈ ।

સિંધુમહાણઈ પવહે ય મૂલે ય ભરહસિંધુસરિસા પમાણેણં જાવ દોહિં વણસંડેહિં સંપરિક્ષિત્તા ।

ભાવાર્થ :- તે સિંધુકુંડના દક્ષિણી તોરણથી સિંધુ મહાનદી નીકળીને ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં વહે છે. ત્યાં તેને મળતી ૭,૦૦૦(સાત હજાર) નદીઓથી પરિપૂર્ણ થઈ, વૈતાલ્ય પર્વતને ભેદીને તિમિસ્ર ગુફાની નીચેથી વહીને દક્ષિણાર્ધ કચ્છ વિજયમાં વહે છે. ત્યાં તેને મળતી બીજી ૭૦૦૦ સાત હજાર નદીઓ કુલ ૧૪,૦૦૦(ચૌદ હજાર) નદીઓ સાથે તે દક્ષિણમાં સીતા મહાનદીમાં મળી જાય છે. સિંધુ મહાનદીના ઉદ્ગમ અને સંગમ સ્થાન પર તેનો પ્રવાહ વિસ્તાર ભરતક્ષેત્રવર્તી સિંધુ મહાનદી જેટલો છે. તે બે વનખંડોથી ઘેરાયેલી છે. ત્યાં સુધીનું સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૨૦ કહિ ણં ભંતે ! ઉત્તરકુચ્છવિજાણેણં ઉસભકૂડે ણામં પવ્વેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સિંધુકુંડસ્સ પુરત્થિમેણં, ગંગાકુંડસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે, એત્થ ણં ઉત્તરકુચ્છવિજાણેણં ઉસહકૂડે ણામં પવ્વેણં પણ્ણત્તે । અટ્ટ જોયણાં ડહં ઉચ્ચત્તેણં, તં ચેવ પમાણં જાવ રાયહાણી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં ઋષભકૂટ નામનો પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં સિંધુકુંડની પૂર્વમાં, ગંગાકુંડની પશ્ચિમમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણવર્તી તળેટીમાં ઋષભકૂટ નામનો પર્વત આવેલો છે. તે આઠ યોજન ઊંચો છે. તેનું પ્રમાણ, વિસ્તાર યાવત્ રાજધાની સુધીનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૨૧ કહિ ણં ભંતે ! ઉત્તરકુચ્છ વિજાણેણં ગંગાકુંડે ણામં કુંડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચિત્તકૂડસ્સ વક્ષારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, ઉસહકૂડસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે, એત્થ ણં ઉત્તરકુચ્છવિજાણેણં ગંગાકુંડે ણામં કુંડે પણ્ણત્તે— સટ્ઠિં જોયણાં આયામવિક્ખંભેણં તહેવ જહા સિંધુ જાવ વણસંડેણ ય સંપરિક્ષિત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં ગંગાકુંડ નામનો કુંડ ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉત્તરાર્ધ કચ્છમાં ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં, ઋષભકૂટ પર્વતની પૂર્વમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણી તળેટીમાં ગંગાકુંડ નામનો કુંડ છે, તે ૬૦ યોજન લાંબો પહોળો છે. તે એક વનખંડથી ઘેરાયેલો છે. અહીં સુધીનું શેષ વર્ણન સિંધુકુંડ જેવું છે.

૧૨૨ સે કેણટ્ટેણં ભંતે । એવં વુચ્ચઈ કચ્છે વિજાણેણં, કચ્છે વિજાણે ?

ગોયમા ! કચ્છે વિજાણેણં વેયહ્હુસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાણે મહાણઈણે

ઉત્તરેણં, ગંગા઼ મહાણઈ઼ પ્ચ્વત્થિમેણં, સિંધૂ઼ મહાણઈ઼ પુરત્થિમેણં ઢાહિણઢુ-
કચ્છવિજયસ્સ બહુમજ્ઙ્ઙદેસભા઼, ઇત્થ ણં ઁમા ણામં રાયહાણી પ્ણત્તા; વિણીયા
રાયહાણીસરિસા ઢાણિયવ્વા ।

તત્થ ણં ઁમા઼ રાયહાણી઼ કચ્છે ણામં રાયા સમુપ્પજ્ઙ્ઙ- મહયા હિમવંત ઝાવ
સવ્વં ઢરહસ્સ ઓયવણં ઢાણિયવ્વં ણિક્ખમણવજ્ઙં, સેસં તં ચેવ ઝાવ ઢુંઙ઼
મણુસ્સ઼ સુહે। કચ્છે ઇત્થ દેવે મહિઢ્ઢી઼ ઝાવ પલિઓવમઢ્ઢિઈ઼ પરિવસઢ । સે ઇ઼
પઢ્ઢેણં ગોયમા ! ઇવં વુચ્ચઢ- કચ્છે વિઙ઼, કચ્છે વિઙ઼ ઝાવ અવઢ્ઢિ઼ ।

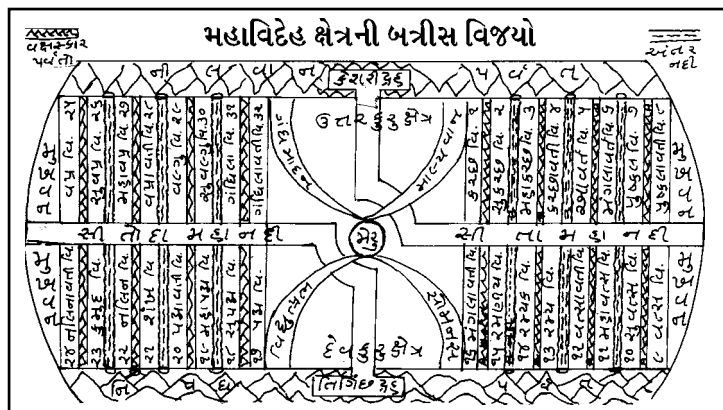
ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે કચ્છવિજયને કચ્છ વિજય કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કચ્છ વિજયમાં વૈતાઢ્ય પર્વતની ઢક્ષિણમાં, સીતા મહાનઢીની ઉત્તરમાં, ગંગા
મહાનઢીની પશ્ચિમમાં, સિંધુ મહાનઢીની પૂર્વમાં, ઢક્ષિણાર્ધ કચ્છવિજયની મઢ્યમાં તેની ક્ષેમા નામની
રાજઢાની છે. તે રાજઢાનીનું વર્ણન વિનીતા રાજઢાની જેવું છે.

તે ક્ષેમા રાજઢાનીમાં કચ્છ નામના ચક્રવર્તી રાજા ઉત્પન્ન થાય છે. તે હિમવંત પર્વત જેવા મહાન
હોય છે. તેનું ઢિગ્વિજય, ઢંડ સાઢન વગેરે સર્વ વર્ણન ભરત ચક્રવર્તી જેવું જ જાણવું. પરંતુ અઢી ઢીક્ષાનું
કથન ન કરવું. કોઈ યાવત્ મનુષ્યસંબંઢી સુખો ભોગવતા રહે છે તેમજ આ કચ્છ વિજયમાં પરમ સમૢઢ્ધિ-
શાણી, ઁક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા કચ્છ નામના ઢેવ નિવાસ કરે છે. તેથી હે ગૌતમ ! તે વિજય
કચ્છવિજય કહેવાય છે. અથવા(બીજી અપેક્ષાઁ) તેનું કચ્છવિજય તે નામ નિત્ય છે, શાશ્વત યાવત્
અવસ્થિત છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં મહાવિઢેહ ક્ષેત્રની કચ્છ વિજયનું વર્ણન છે. મહાવિઢેહની બત્રીસે બત્રીસ વિજયનું
પ્રમાણ, સ્વરૂપ આઢિ ઁક સમાન છે.

મહાવિઢેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજય :-
મહાવિઢેહ ક્ષેત્રની મઢ્યમાં મેરુપર્વત સ્થિત છે, તેના કારણે મહાવિઢેહ ક્ષેત્રના પૂર્વ મહાવિઢેહ અને અપર-પશ્ચિમ મહાવિઢેહ, તેવા બે વિભાગ થાય છે. નિલવાન પર્વતમાંથી નીકળતી સીતા નઢીના કારણે પૂર્વ મહાવિઢેહ ક્ષેત્રના બે વિભાગ થાય છે અને નિષઢ

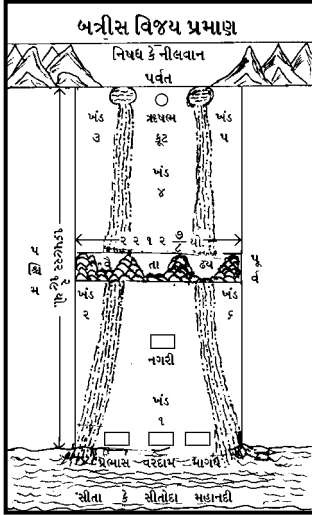
પર્વતમાંથી નીકળતી સીતોદા નદીના કારણે પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બે વિભાગ થાય છે. આ રીતે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ચાર વિભાગ થાય છે.

તેમાં સીતા નદીની ઉત્તરે આઠ વિજય અને દક્ષિણે આઠ વિજય છે, કુલ ૧૬ વિજય પૂર્વ મહાવિદેહમાં છે. તે જ રીતે પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં પણ ૧૬ વિજય છે અર્થાત્ પૂર્વ-પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રે ૩૨ વિભાગમાં વિભક્ત છે. આ ૩૨ વિભાગને વિજય કહેવામાં આવે છે. આ બત્રીસે વિજયના છ-છ ખંડ (વિભાગ) છે. પ્રત્યેક વિજયના છ ખંડ ચક્રવર્તીના વિજયસ્થાન રૂપ હોવાથી તે વિજયરૂપે ઓળખાય છે. તે ચક્રવર્તી વિજય પણ કહેવાય છે. આ આઠ-આઠ વિજય વચ્ચે વિભાગ કરનાર ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત છે અને ત્રણ અંતર નદીઓ છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની બત્રીસ વિજય પ્રમાણાદિ :-

લંબાઈ	પહોળાઈ	સંસ્થાન	વૈતાહ્ય				૯ કૂટ		મળતી નદી	
			લંબાઈ	પહોળાઈ	ઉંચાઈ	ઉડાઈ	ઉંચાઈ	પહોળાઈ	ગંગા	સિંધુ
૧૬,૫૮૨ યોજન ૨ કળા	૨,૨૧૨ ૪ યોજન	પલ્યંક લંબચોરસ	૨,૨૧૨ ૪ યોજન	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન	૫ યોજન	૫ યોજન	મૂળ-૫ યો. મધ્ય-ન્યૂન ૫ યો. ઉપર-સાધિક ૩ યોજન	૧૪,૦૦૦	૧૪,૦૦૦

ચક્રવર્તી વિજયના છ ખંડ :- ચક્રવર્તીની પ્રત્યેક વિજયની મધ્યમાં સ્થિત પૂર્વ પશ્ચિમ ૨,૨૧૨ ૪ યોજન લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણ ૫૦ યોજન પહોળો રજતમય વૈતાહ્ય પર્વત પ્રત્યેક વિજયને બે-બે વિભાગમાં વિભક્ત કરે છે. યથા- ઉત્તરાર્ધ કચ્છાદિ વિજય અને દક્ષિણાર્ધ કચ્છાદિ વિજય.

તે વૈતાહ્ય પર્વત પર ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં વિદ્યાધરની શ્રેણીઓ છે. ત્યાં ૫૫-૫૫ વિદ્યાધરોના નગર છે અને તેનાથી ઉપર આભિયોગિક દેવોની બે શ્રેણીઓ છે.

પૂર્વવર્તી ગંગા મહાનદી (૧૬ વિજયમાં રક્તા મહાનદી) અને પશ્ચિમવર્તી સિંધુ મહાનદી (૧૬ વિજયમાં રક્તાવતી મહાનદી) પોત-પોતાના કુંડમાંથી નીકળી વૈતાહ્ય પર્વતને ભેદતી દક્ષિણમાં સીતા કે સીતોદા મહાનદીને મળે છે. આ બે નદીના કારણે ઉત્તરાર્ધ કચ્છાદિ વિજય અને દક્ષિણાર્ધ કચ્છાદિ વિજય ત્રણ-ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત થઈ જાય છે. આ રીતે તેના છ ખંડ છે.

પ્રત્યેક વિજયની ૨૮,૦૦૨ નદીઓ :- દક્ષિણવર્તી નીલવાન પર્વત અને ઉત્તરવર્તી નિષધ પર્વતના ઢોળાવ પર-તળેટીમાં ગંગા-સિંધુ કે રક્તા-રક્તવતી કુંડ છે. આ કુંડના દક્ષિણી કે ઉત્તરી દ્વારથી આ મહાનદીઓ પ્રવાહિત થાય છે. પૂર્વ-અપર મહાવિદેહની ઉત્તર દિશાવર્તી ૧૬ વિજયમાં તે મહાનદીઓ

દક્ષિણાભિમુખ વહે છે અને દક્ષિણવર્તી ૧૬ વિજયમાં ઉત્તરાભિમુખ વહે છે. વૈતાલ્ય પર્વતને ભેદીને દક્ષિણાર્ધ કે ઉત્તરાર્ધ વિજયમાં વહીને સીતા કે સીતોદા નદીમાં મળે છે. પ્રત્યેક વિજયની ગંગા, સિંધુ કે રક્તા, રક્તવતી આ બંને નદીઓમાં ૧૪,૦૦૦-૧૪,૦૦૦ અન્ય નદીઓ મળે છે. તે તેના પરિવાર રૂપ નદીઓ છે. પ્રત્યેક વિજયમાં પરિવાર રૂપ ૨૮,૦૦૦ અને બે મહા નદી કુલ ૨૮,૦૦૨ નદીઓ વહે છે.

બત્રીસ વિજયમાં કાલ અને ભાવો :- બત્રીસે બત્રીસ વિજયમાં હંમેશાં દુધમસુષમાકાલ અર્થાત્ ચોથા આરાના ભાવો જેવા ભાવો હોય છે. ત્યાં મનુષ્યોની અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્યની, આયુષ્ય કોડ પૂર્વનું, છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન હોય છે, તે જીવો મરી ચારે ગતિમાં જઈ શકે છે અને કેટલાક જીવો મોક્ષગતિને પામે છે.

ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત :-

૧૨૩ કહિ ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે ચિત્તકૂડે ણામં વક્ષારપ્વ્વે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સીયાએ મહાણઈએ ઉત્તરેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપ્વ્વયસ્સ દાહિણેણં કચ્છવિજયસ્સ પુરત્થિમેણં, સુકચ્છવિજયસ્સ પ્વ્વત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહવાસે ચિત્તકૂડે ણામં વક્ષારપ્વ્વે પ્ણત્તે- ઉત્તરદાહિણાયએ, પાર્ણપડીણ વિત્થિણ્ણે, સોલસ જોયણસહસ્સાઈં પંચ ય બાણડએ જોયણસએ દુણ્ણિ ય એગૂણવીસઇભાએ જોયણસ્સ આયમેણં, પંચ જોયણસયાઈં વિક્ખંભેણં, ણીલવંતવાસહર-પ્વ્વયંતેણં ચત્તારિ જોયણસયાઈં ઉહ્હં ઉચ્ચત્તેણં, ચત્તારિ ગાડયસયાઈં ઉવ્વેહેણં ।

તયાણંતરં ચ ણં માયાએ-માયાએ ઉસ્સેહ-ઉવ્વેહપરિવુહ્હીએ પરિવહ્હમાણે-પરિવહ્હમાણે સીયામહાણઈયંતેણં પંચ જોયણસયાઈં ઉહ્હં ઉચ્ચત્તેણં, પંચ ગાડયસયાઈં ઉવ્વેહેણં, આસખંધ-સંઠાણસંઠિએ, સવ્વરયણામએ અચ્છે સ્ણહે જાવ પડિરૂવે । ઉમ્મઓ પાર્સિં દોહિં પડમવરવેઝ્યાહિં દોહિ ય વણસંડેહિં સંપરિક્ખત્તે, વણ્ણઓ દુણ્ણ વિ ।

ચિત્તકૂડસ્સ ણં વક્ષારપ્વ્વયસ્સ ડપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પ્ણત્તે જાવ આસયંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ચિત્રકૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, કચ્છ વિજયની પૂર્વમાં અને સુકચ્છવિજયની પશ્ચિમમાં ચિત્રકૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબો અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળો છે. તે સોળ હજાર, પાંચસો

બાણું યોજન અને બે કળા (૧૬,૫૯૨ ફૂટ યો.) લાંબો છે, ૫૦૦(પાંચસો) યોજન પહોળો છે, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની પાસે ૪૦૦ યોજન ઊંચો છે અને ૪૦૦ ગાઉ(૧૦૦ યોજન) જમીનમાં ઊંડો છે ત્યાર પછી તેની ઊંચાઈ અને ઊંડાઈ ક્રમશઃ વધતી જાય છે. સીતા મહાનદીની પાસે તે ૫૦૦(પાંચસો) યોજન ઊંચો અને ૧૨૫ યોજન જમીનમાં ઊંડો છે. તેનો આકાર ઘોડાના સ્કંધ જેવો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય, નિર્મળ, સ્નિગ્ધ અને સુંદર છે. તે બંને બાજુએ બે પદ્મવર વેદિકાઓથી અને બે વનખંડોથી ઘેરાયેલો છે. બંનેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ઘણો સમતલ અને સુંદર ભૂમિભાગ છે. યાવત્ ત્યાં દેવ દેવીઓ આશ્રય લે છે, વિશ્રામ કરે છે.

૧૨૪ ચિત્તકૂડે ણં મંતે ! વક્ષારપવ્વે કઙ્ કૂડા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ચત્તારિ કૂડા પ્ણત્તા, તં જહા- સિદ્ધાયયણકૂડે, ચિત્તકૂડે, કચ્છકૂડે, સુકચ્છકૂડે । સમા ઉત્તરદાહિણેણં પરુપ્પરંતિ, પઢમણ સીયાણ ઉત્તરેણં, ચઠ્થણ ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં ।

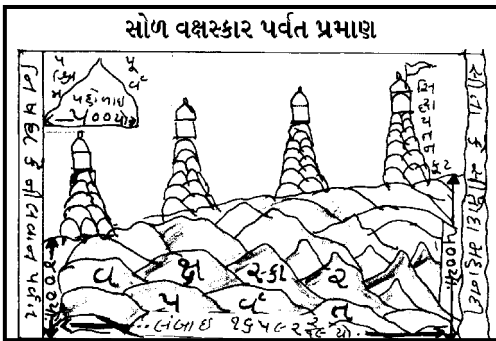
एथ णं चित्तकूडे णामं देवे महिङ्गीए जाव रायहाणी वण्णओ जाव से तेणट्ठेणं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત પર કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના ઉપર ચાર કૂટ છે તે આ પ્રમાણે છે- (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ (૨) ચિત્રકૂટ (૩) કચ્છકૂટ (૪) સુકચ્છકૂટ. તે પરિમાણમાં એક સરખા છે.

તે પરસ્પર એક બીજાની ઉત્તર-દક્ષિણમાં છે. તેમાં પહેલું સિદ્ધાયતનકૂટ સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં અને ચોથું સુકચ્છકૂટ નીલવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં છે. ત્યાં ચિત્રકૂટ નામના પરમ ઋદ્ધિશાળી દેવ નિવાસ કરે છે તેથી તે ચિત્રકૂટ પર્વતના નામે ઓળખાય છે. તેની રાજધાની, પર્વતનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચિત્રકૂટ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતનું વર્ણન છે. બે વિજયોની વચ્ચે જે પર્વત છે તે વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાય છે. આ પર્વત મહાવિદેહ ક્ષેત્રની વિજયોના વિભાગ કરે છે. એક જ ક્ષેત્રને પૃથક્ ક્ષેત્રરૂપે વિભાજિત કરનાર પર્વતને વક્ષસ્કાર પર્વત કહે છે.

વક્ષસ્કાર પર્વતનું અશ્વસ્કંધ સંસ્થાન :- આ પર્વતનું સંસ્થાન અશ્વ સ્કંધ જેવું અર્થાત્ અશ્વની પીઠ જેવું છે. અશ્વની પીઠ ડોક પાસે નીચી છે અને પછી ક્રમશઃ ઊંચી થતાં થતાં

પૂંછ પાસે પીઠ ભાગ ઉત્તર હોય છે. તેમ આ પર્વત ઉત્તરમાં નીચો અને દક્ષિણમાં ઊંચો છે. દક્ષિણ દિશાવર્તી વક્ષસ્કાર પર્વતો દક્ષિણમાં નીચા અને ઉત્તરમાં ઊંચા છે તેથી તેનો આકાર અશ્વસ્કંધ પીઠ જેવો દેખાય છે.

વક્ષસ્કાર પર્વતના કૂટ :- આ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ૪-૪ કૂટ છે. પ્રથમ સિદ્ધાયતન કૂટ મહાનદીની સમીપે હોય છે, બીજું કૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતના નામવાળું હોય છે, ત્રીજું કૂટ પૂર્વની વિજયના નામવાળું હોય છે, ચોથું કૂટ પછીની વિજયના નામવાળું હોય છે.

આ વક્ષસ્કાર પર્વતો તે પર્વતોના નામવાળા દેવોથી અધિષ્ઠિત છે. જેમ કે- ચિત્રકૂટ નામના દેવ આ ચિત્ર કૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતના અધિષ્ઠાયક છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો :-

લંબાઈ	પહોળાઈ	ઊંચાઈ		ઊંડાઈ		કૂટ		સંસ્થાન
		નીલવાન કે નિષધ પર્વત પાસે	સીતા કે સીતોદા નદી પાસે	નીલવાન કે નિષધ પર્વત પાસે	સીતા સીતોદા નદી પાસે	સંખ્યા	પહોળાઈ	
૧૬,૫૮૨ યોજન બે કળા	૫૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૪૦૦ ગાઉ (૧૦૦ યો.)	૫૦૦ ગાઉ (૧૨૫ યો.)	૪	મૂળમાં ૫૦૦ યોજન મધ્યમાં ૩૭૫ યો. ઉપર ૨૫૦ યોજન	અશ્વ સ્કંધ જેવું

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સુકચ્છ વિજય :-

૧૨૫ કહિ ણં ભંતે ! જંબૂદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે સુકચ્છે ણામં વિજણ પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સીયાણ મહાણઈણ ઉત્તરેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, ગાહાવઈણ મહાણઈણ પચ્ચત્થિમેણં, ચિત્તકૂડસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, ણત્થ ણં જંબૂદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે સુકચ્છે ણામં વિજણ પણ્ણત્તે- ઉત્તરદાહિણાયણ, જહેવ કચ્છે વિજણ તહેવ સુકચ્છે વિ, ણવરં- ખેમપુરા રાયહાણી, સુકચ્છે રાયા સમુપ્પજ્જઈ, તહેવ સવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ જંબૂદ્વીપની અંદર મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સુકચ્છ નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, ગાહાવતી મહાનદીની પશ્ચિમમાં અને ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં સુકચ્છ નામની વિજય છે, તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી છે. તેનો વિસ્તાર આદિ સંપૂર્ણ વર્ણન કચ્છ વિજયની સમાન છે. સુકચ્છ વિજયમાં ક્ષેમપુરા નામની રાજધાની છે. ત્યાં સુકચ્છ નામના રાજા ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ સર્વ વર્ણન કચ્છ વિજયની સમાન છે.

મહાવિદેહમાં ગ્રાહાવતી અંતર નદી :-

૧૨૬ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે ગાહાવઙ્કુંડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સુકચ્છવિજયસ્સ પુરત્થિમેણં, મહાકચ્છસ્સ વિજયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે ગાહાવઙ્કુંડે ણામં કુંડે પણ્ણત્તે, જહેવ રોહિયંસાકુંડે તહેવ જાવ ગાહાવઙ્કુંડે દીવે, ભવણે ।

તસ્સ ણં ગાહાવઙ્કુંડસ્સ કુંડસ્સ દાહિણિલ્લેણં તોરણેણં ગાહાવઙ્કુંડે મહાણઙ્કુંડે પવૂઢા સમાણી સુકચ્છ-મહાકચ્છવિજયે દુહા વિભયમાણી-વિભયમાણી અટ્ટાવીસાએ સલિલા-સહસ્સેહિં સમગ્ગા દાહિણેણં સીયં મહાણઙ્કુંડે સમપ્પેઙ્કુંડે । ગાહાવઙ્કુંડે ણં મહાણઙ્કુંડે પવહે ય મુહે ય સવ્વત્થ સમા પણ્ણવીસં જોયણસયં વિક્કખંભેણં, અટ્ટાઙ્કુંડે જોયણાઙ્કુંડે ઉવ્વેહેણં, ઉભઓ પાસિં દોહિ ય પઝમવરવેઙ્કુંડેહિં દોહિ ય વણસંડેહિં સંપરિક્કિત્તા દુણ્ણહિ વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ગ્રાહાવતી કુંડ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સુકચ્છ વિજયની પૂર્વમાં, મહાકચ્છ વિજયની પશ્ચિમમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણી તળેટીમાં ગ્રાહાવતી નામનો કુંડ છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન રોહિતાંશાકુંડ જેવું છે.

તે ગ્રાહાવતીકુંડના દક્ષિણી દ્વારથી ગ્રાહાવતી નામની મહાનદી નીકળીને તે સુકચ્છ અને મહાકચ્છ વિજયને બે ભાગોમાં વિભક્ત કરતી આગળ વધે છે. તેમાં ૨૮,૦૦૦ નદીઓ મળે છે: તેનાથી પરિપૂર્ણ થઈને તે દક્ષિણમાં સીતા મહાનદીને મળે છે: ગ્રાહાવતી મહાનદી ઉદ્ગમ સ્થાનમાં અને સંગમ સ્થાનમાં (સીતા નદીને મળે છે ત્યાં) તે સર્વ સ્થાનમાં એક સમાન તે ૧૨૫ યોજન પહોળી છે. અઢી યોજન જમીનમાં ઊંડી છે. તે બંને બાજુ બે પન્નવરવેદિકા અને બે વનખંડોથી ઘેરાયેલી છે. શેષ સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ગ્રાહાવતી નામની અંતર નદીનું વર્ણન છે. અન્ય સર્વ અંતર

નદીઓનું વર્ણન પણ તે સમાન હોય છે.

અંતર નદી :- મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બૈ-વિજયનું વિભાજન જેમ વક્ષસ્કાર પર્વત કરે છે, તે જ રીતે મહાનદી પણ કરે છે. વિજયનું વિભાજન કરનાર, બે વિજય વચ્ચેની નદી અંતર નદી તરીકે ઓળખાય છે. આઠ વિજય વચ્ચે ૪ વક્ષસ્કાર પર્વત અને ૩ અંતર નદીઓ છે.

અંતર નદી ઉદ્ગમ સ્થાન :- ઉત્તરવર્તી નીલવાન પર્વતનો ઢોળાવ ભાગ અર્થાત્ તળેટીમાં અને દક્ષિણવર્તી નિષધ પર્વતની ઉત્તરી તળેટીમાં તે તે નદીના નામવાળા કુંડ છે. તે કુંડ ૧૨૫ યો. પહોળા અને ૧૦ યો. ઊંડા હોય છે. તે કુંડના ઉત્તરી અને દક્ષિણી દ્વારથી આ નદીઓ પ્રવાહિત થાય છે. મહાવિદેહની ઉત્તર દિશાવર્તી આ અંતર નદીઓ દક્ષિણાભિમુખ વહે છે અને દક્ષિણવર્તી મહાવિદેહની અંતર નદીઓ ઉત્તરાભિમુખ વહે છે.

અંતર નદી પ્રવાહ પ્રમાણ :- આ અંતર નદીઓ ૧૨૫ યોજન પહોળી અને ૨ ૧/૨ યોજન ઊંડી છે. ઉદ્ગમથી સંગમ પર્યંત તેની પહોળાઈ અને ઊંડાઈ એક સરખી રહે છે.

અદ્વાવીસાણ..સમગ્ગા :- અંતર નદીનો પ્રવાહ ઉદ્ગમથી સંગમ પર્યંત એક સમાન છે. તેમ છતાં સૂત્રમાં તેનો પરિવાર ૨૮,૦૦૦ નદીઓનો કહ્યો છે, તે કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે અંતર નદી પોતાની બંને બાજુના વિજયની ગંગા અને સિંધુનદીની સાથે, એમ ત્રણે નદીઓ એક જગ્યાએ સીતાનદીમાં મળે છે; તેથી ગંગાસિંધુનદીના ચૌદ-ચૌદ હજાર નદીઓના પરિવારને મેળવીને ૨૮,૦૦૦ નદીઓ કહી છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની બાર આંતર નદીઓ :-

ઉદ્ગમ સ્થાન	કુંડ		નદી		
	લંબાઈ-પહોળાઈ	ઊંડાઈ	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઊંડાઈ
કુંડ	૧૨૫ યોજન	૧૦ યોજન	૧૬,૫૮૨ યો. બે કળા	૧૨૫ યોજન	૨ ૧/૨ યોજન

ઉત્તરવર્તી વિજય : પર્વત અંતરનદી :-

૧૨૭ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે મહાકચ્છે ણામં વિજયે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાણ મહાણઈણ ઉત્તરેણં, પમ્હકૂડસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, ગાહાવઈણ મહાણઈણ પુરત્થિમેણં, ણ ત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે મહાકચ્છે ણામં વિજયે પણ્ણત્તે, સેસં જહા કચ્છવિજયસ્સ જાવ મહાકચ્છે ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગિણ, અટ્ઠો ય ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મહાકચ્છ નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની

ઉત્તરમાં, પદ્મકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં, ગાહાવતી મહાનદીની પૂર્વમાં મહાકચ્છ નામની વિજય છે. શેષ સર્વ વર્ણન કચ્છવિજયની જેમ છે.

અહીં મહાકચ્છ નામના પરમ ઋદ્ધિશાળી દેવ રહે છે. તેથી તેનું નામ મહાકચ્છ છે વગેરે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ કહેવું.

૧૨૮ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે પમ્હકૂડે ણામં વક્ષારપવ્વે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહર-પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ મહાણઈએ ઉત્તરેણં, મહાકચ્છસ્સ પુરત્થિમેણં, કચ્છાવર્ણે પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે પમ્હકૂડે ણામં વક્ષારપવ્વે પ્ણત્તે, ઉત્તરદાહિણાયએ પાઈણપડીણવિત્થિણ્ણે, સેસં જહા ચિત્તકૂડસ્સ જાવ આસયંતિ ।

પમ્હકૂડે ચત્તારિ કૂડા પ્ણત્તા તં જહા- સિદ્ધાયયણકૂડે, પમ્હકૂડે, મહાકચ્છકૂડે, કચ્છગાવર્ણકૂડે એવં જાવ અટ્ટો ।

પમ્હકૂડે એત્થ દેવે મહદ્ધિએ પલિઓવમઠિઈએ પરિવસઈ । સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ જાવ અવટ્ટિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પદ્મકૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નીલવાન વક્ષસ્કાર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, મહાકચ્છ વિજયની પૂર્વમાં, કચ્છાવતી વિજયની પશ્ચિમમાં પદ્મકૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબો અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળો છે. દેવો ત્યાં રહે છે ત્યાં સુધીનું સંપૂર્ણ વર્ણન ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની સમાન છે.

પદ્મકૂટ પર્વત ઉપરના ચાર કૂટ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ, (૨) પદ્મકૂટ, (૩) મહાકચ્છકૂટ, (૪) કચ્છાવતીકૂટ. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

અહીં પરમ ઋદ્ધિશાળી એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા પદ્મકૂટ નામના દેવ નિવાસ કરે છે. હે ગૌતમ ! તેથી તે પદ્મકૂટ કહેવાય છે. વગેરે વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ તે કૂટ શાશ્વત, નિત્ય યાવત્ અવસ્થિત છે.

૧૨૯ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે કચ્છગાવર્ણે ણામં વિજએ પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહર પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ મહાણઈએ ઉત્તરેણં, દહાવર્ણે મહાણઈએ પચ્ચત્થિમેણં પમ્હકૂડસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે કચ્છગાવર્ણે ણામં વિજએ પ્ણત્તે, ઉત્તરદાહિણાયએ પાઈણપડીણવિત્થિણ્ણે, સેસં જહા

કચ્છસ્સ વિજયસ્સ જાવ કચ્છગાવર્ઈ ય ઇત્થ દેવે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં કચ્છકાવતી નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, દ્રહાવતી મહાનદીની પશ્ચિમમાં, પદ્મકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં, કચ્છકાવતી નામની વિજય છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળી છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન કચ્છ વિજયની સમાન છે **યાવત્** અહીં કચ્છકાવતી નામના દેવ નિવાસ કરે છે.

૧૩૦ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે દહાવર્ઈકુંડે ણામં કુંડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! આવત્તસ્સ વિજયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, કચ્છગાવર્ઈએ વિજયસ્સ પુરત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહર પવ્વયસ્સ દાહિણિલ્લે ણિતંબે, એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે દહાવર્ઈકુંડે ણામં કુંડે પણ્ણત્તે, સેસં જહા ગાહાવર્ઈકુંડસ્સ જાવ અટ્ટો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં દ્રહાવતી નામનો કુંડ ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવર્ત વિજયની પશ્ચિમમાં, કચ્છકાવતી વિજયની પૂર્વમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણી તળેટીમાં દ્રહાવતી નામનો કુંડ આવેલો છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન ગાહાવતી-કુંડની સમાન છે.

૧૩૧ તસ્સ ણં દહાવર્ઈકુંડસ્સ દાહિણેણં તોરણેણં દહાવર્ઈ મહાણર્ઈ પવૂઢા સમાણી કચ્છાવર્ઈ, આવત્તે ય વિજએ દુહા વિભયમાણી-વિભયમાણી દાહિણેણં સીયં મહાણર્ઈ સમપ્પેઙ્ગ, સેસં જહા ગાહાવર્ઈએ ।

ભાવાર્થ :- તે દ્રહાવતીકુંડના દક્ષિણી તોરણ દ્વારથી દ્રહાવતી મહાનદી નીકળે છે. તે કચ્છકાવતી અને આવર્ત વિજયને બે ભાગમાં વિભક્ત કરતી આગળ વધે છે અને દક્ષિણ દિશા તરફ વહેતી સીતા મહાનદીમાં મળી જાય છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન ગાહાવતી નદીની સમાન છે.

૧૩૨ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે આવત્તે ણામં વિજએ પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ મહાણર્ઈએ ઉત્તરેણં, ણલિણકૂડસ્સ વક્ષારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, દહાવર્ઈએ મહાણર્ઈએ પુરત્થિમેણં એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે આવત્તે ણામં વિજએ પણ્ણત્તે, સેસં જહા કચ્છસ્સ વિજયસ્સ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં આવર્ત નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, નલિનકૂટ

વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં અને દ્રહાવતી મહાનદીની પૂર્વમાં આવત નામની વિજય છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કચ્છવિજયની સમાન છે.

૧૩૩ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે ણલિણકૂડે ણામં વક્ષારપવ્વે પ્ણત્તે?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહર પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ મહાણઈએ ઉત્તરેણં, મંગલાવહસ્સ વિજયસ્સ પ્વત્થિમેણં આવત્તસ્સ વિજયસ્સ પુરત્થિમેણં એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે ણલિણકૂડે ણામં વક્ષારપવ્વે પ્ણત્તે, ઉત્તર- દાહિણાયએ પાઈણ- પડીણવિત્થિણ્ણે સેસં જહા ચિત્તકૂડસ્સ જાવ આસયંતિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં નલિનકૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, મંગલાવતી વિજયની પશ્ચિમમાં અને આવત વિજયની પૂર્વમાં નલિનકૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબો અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળો છે. દેવો ત્યાં બેસે છે, વિશ્રામ કરે છે. શેષ સર્વ વર્ણન ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની સમાન છે.

૧૩૪ ણલિણકૂડે ણં ભંતે ! પવ્વે કહ્ કૂડા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ચત્તારિ કૂડા પ્ણત્તા, તં જહા- સિદ્ધાયયણકૂડે, ણલિણકૂડે આવત્તકૂડે, મંગલાવત્તકૂડે । એ કૂડા પંચસહયા, રાયહાણીઓ ઉત્તરેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નલિનકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત પર કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના ચાર કૂટ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) નલિનકૂટ, (૩) આવત્તકૂટ, (૪) મંગલાવત્ત કૂટ.

આ કૂટ પાંચસો યોજન ઊંચા છે. તેની રાજધાનીઓ ઉત્તરમાં છે.

૧૩૫ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે મંગલાવત્તે ણામં વિજએ પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહર પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ ઉત્તરેણં, ણલિણ- કૂડસ્સ પુરત્થિમેણં, પંકાવઈએ મહાણઈએ પ્વત્થિમેણં, એત્થ ણં મંગલાવત્તે ણામં વિજએ પ્ણત્તે । જહા કચ્છસ્સ વિજએ તહા એસો ભાણિયવ્વો જાવ મંગલાવત્તે ય એત્થ દેવે પરિવસહ્, સે એણટ્ટેણં જાવ અવટ્ટિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મંગલાવત્ત નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની

ઉત્તરમાં, નલિનકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં, પંકાવતી મહાનદીની પશ્ચિમમાં મંગલાવર્ત નામની વિજય છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કચ્છ વિજયની સમાન જેવું છે. ત્યાં મંગલાવર્ત નામના દેવ નિવાસ કરે છે. તેથી તે વિજય મંગલાવર્ત વિજય કહેવાય છે. અથવા તો તે નામ નિત્ય, શાશ્વત યાવત્ અવસ્થિત છે.

૧૩૬ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે પંકાવર્દ કુંડે ણામં કુંડે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મંગલાવત્તસ્સ પુરત્થિમેણં, પુક્ખલાવત્તવિજયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહર પવ્વયસ્સ દાહિણે ણિતંબે, એત્થ ણં પંકાવર્દ કુંડે ણામં કુંડે પળ્ણત્તે, તં ચેવ વત્ત્વં ગાહાવઙ્કુંડપ્પમાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પંકાવતી નામનો કુંડ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મંગલાવર્ત વિજયની પૂર્વમાં, પુષ્કલાવર્ત વિજયની પશ્ચિમમાં, નીલવાન વર્ષધરપર્વતના દક્ષિણી તળેટીમાં પંકાવતી નામનો કુંડ છે. તેનું પ્રમાણ, વર્ણન ગાહાવતી કુંડની સમાન છે. તેમાંથી પંકાવતી નામની નદી નીકળે છે. તે મંગલાવર્ત વિજય અને પુષ્કલાવર્ત વિજયને બે ભાગમાં વિભક્ત કરતી આગળ વધે છે. તેનું શેષ વર્ણન ગાહાવતીની સમાન છે.

૧૩૭ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે પુક્ખલાવત્તે ણામં વિજ્ઞે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ ઉત્તરેણં, પંકાવર્દે પુરત્થિમેણં, એગ્ગસેલ્લસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં પુક્ખલાવત્તે ણામં વિજ્ઞે પળ્ણત્તે। એવં જહા કચ્છવિજ્ઞે તહા ણાણિયવ્વં જાવ પુક્ખલે ય એત્થ દેવે મહિઙ્ગીએ પલિઓવમટ્ઠિએ પરિવસઙ્કે, સેસં તં ચેવ જાવ એવટ્ઠિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવર્ત નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, પંકાવતી નદીની પૂર્વમાં, એકશૈલ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં, પુષ્કલાવર્ત નામની વિજય છે. તેનું વર્ણન કચ્છ વિજયની સમાન છે. અહીં પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પત્યોપમના આયુષ્યવાળા પુષ્કલ નામના દેવ નિવાસ કરે છે. શેષ સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ તે વિજયનું નામ અવસ્થિત છે.

૧૩૮ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે એગ્ગસેલે ણામં વક્ખારપવ્વે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પુક્ખલાવત્તચક્ક-વટ્ઠિવિજયસ્સ પુરત્થિમેણં, પોક્ખલાવતી-ચક્ક-વટ્ઠિવિજયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, ણીલવંતસ્સ વાસહર પવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ મહાણર્દે ઉત્તરેણં, એત્થ ણં એગ્ગસેલે ણામં વક્ખારપવ્વે પળ્ણત્તે, ચિત્તકૂડગમેણં ણેયવ્વો જાવ દેવા આસયંતિ ।

ચત્તારિ કૂડા, તં જહા- સિદ્ધાયયણકૂડે, એગસેલકૂડે, પુક્ખલાવત્તકૂડે, પુક્ખલાવર્ડકૂડે । કૂડાણં તં ચેવ પંચસઇયં પરિમાણં જાવ એગસેલે ય ઇત્થ દેવે પરિવસઇ । સે એણટ્ટેણં જાવ ણિચ્ચે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં એકશૈલ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવર્ત ચક્રવર્તી વિજયની પૂર્વમાં, પુષ્કલાવતી ચક્રવર્તી વિજયની પશ્ચિમમાં, નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, એકશૈલ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. દેવ-દેવીઓ ત્યાં આશ્રય લે છે, વિશ્રામ કરે છે, ત્યાં સુધીનું તેનું વર્ણન ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની સમાન છે. તેના ચાર કૂટ છે-(૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) એક શૈલકૂટ, (૩) પુષ્કલાવર્ત કૂટ (૪) પુષ્કલાવતી કૂટ. તે પાંચસો યોજન ઊંચા છે. એકશૈલ નામના પરમ ઋદ્ધિશાળી દેવ તેના ઉપર નિવાસ કરે છે. તેથી તે એકશૈલ પર્વત કહેવાય છે **યાવત્** તેનું તે નામ નિત્ય છે.

૧૩૯ કહિ ણં ધંતે ! મહાવિદેહે વાસે પુક્ખલાવર્ડે ણામં ચક્કવટ્ટિવિજે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ મહાણઈએ ઉત્તરેણં, ઉત્તરિલ્લેસ્સ સીયામુહ વણસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એગસેલસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે પુક્ખલાવર્ડે ણામં વિજે પણ્ણત્તે- ઉત્તરદાહિણાયએ એવં જહા કચ્છવિજયસ્સ જાવ પુક્ખલાવર્ડે ય ઇત્થ દેવે પરિવસઇ, સે એણટ્ટેણં જાવ અવટ્ટિએ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવતી નામની ચક્રવર્તી વિજય ક્યાં છે ?

હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, ઉત્તરવર્તી સીતામુખ વનની પશ્ચિમમાં, એકશૈલ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં, પુષ્કલાવતી નામની વિજય છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી છે. વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન કચ્છ વિજયની સમાન છે. તેમાં પુષ્કલાવતી નામના દેવ નિવાસ કરે છે. તેથી તે પુષ્કલાવતી વિજય કહેવાય છે **યાવત્** તે વિજય શાશ્વત, નિત્ય અને અવસ્થિત છે.

ઉત્તરી દક્ષિણી સીતામુખ વન :-

૧૪૦ કહિ ણં ધંતે ! મહાવિદેહે વાસે સીયાએ મહાણઈએ ઉત્તરિલ્લે સીયામુહવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણીલવંતસ્સ દાહિણેણં, સીયાએ ઉત્તરેણં, પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પુક્ખલાવર્ડ-ચક્કવટ્ટિવિજયસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં સીયામુહવણે ણામં વણે

પણ્ણત્તે-ઉત્તરદાહિણાયણ, પાઈણપડીણવિત્થિણ્ણે, સોલસજોયણસહસ્સાઈં પઞ્ચ ય બાણડાણ જોયણસણ દોણિણ ય ઇગૂણવીસઙ્ગાણ જોયણસ્સ આયામેણં, સીયાણ મહાણઈણ અંતેણં દો જોયણસહસ્સાઈં ણવ ય બાવીસે જોયણસણ વિક્કખ્ખમ્ભેણં। તયાણંતરં ચ ણં માયાણ-માયાણ પરિહાયમાણે-પરિહાયમાણે ણીલવંતવાસહરપવ્વયંતેણં ઇણં ઇગૂણવીસઙ્ગાણ જોયણસ્સ વિક્કખંભેણંતિ । સે ણં ઇગાણ પઝમવરવેઙ્ગાણ ઇગેણ ય વણસંડેણં સંપરિક્કિત્તં, વણ્ણઓ। સીયામુહવણસ્સ જાવ દેવા આસયંતિ। ઇવં ઉત્તરિલ્લં પાસં સમત્તં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં સીતામુખ નામનું વન ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નીલવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં, પૂર્વી લવણ-સમુદ્રની પશ્ચિમમાં, પુષ્કલાવતી ચકવર્તીવિજયની પૂર્વમાં, આ સીતામુખ નામનું વન છે. તે ઉત્તરદક્ષિણ લાંબુ અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળું છે.

તે સીતા મુખવન સોળ હજાર પાંચસો બાણું યોજન અને બે કળા (૧૬,૫૮૨ ચૂંચો.) લાંબુ છે. સીતા મહાનદીની પાસે બે હજાર નવસો બાવીસ (૨,૮૨૨) યોજન પહોળું છે. ત્યાર પછી તેની પહોળાઈ ધીરે ધીરે ક્રમશઃ ઘટતી જાય છે અને નીલવંત વર્ષધર પર્વત પાસે તે માત્ર ચૂંચો યોજન (એક યોજનના ૧૮ ભાગમાંથી એક ભાગ પ્રમાણ માત્ર) પહોળું રહે છે.

તે સીતામુખ વન એક પદ્મવર વેદિકા અને એક વનખંડથી ઘેરાયેલું છે. તેની ઉપર દેવી-દેવીઓ આશ્રય લે છે, વિશ્રામ લે છે વગેરે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

આ રીતે ઉત્તરવર્તી પૂર્વમહાવિદેહ ક્ષેત્રનું (એકથી આઠ વિજય સુધીનું) વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

૧૪૧ વિજયા ભણિયા । રાયહાણીઓ ઇમાઓ-

ખેમા, ખેમપુરા ચેવ, રિદ્ધા રિદ્ધપુરા તહા ।

ખગ્ગી મંજૂસા અવિ ય, ઓસહી પુંડરીગિણી ॥

તાવઙ્ગાઓ અભિયોગસેઢીઓ, સવ્વાઓ ઇમાઓ ઇસાણસ્સ ।

ભાવાર્થ :- ઉત્તરવર્તી પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની આઠ વિજયોનું વર્ણન કર્યું, તે આઠ વિજયોની આઠ રાજધાનીઓ આ પ્રમાણે છે-

ગાથાર્થ :- (૧) ક્ષેમા, (૨) ક્ષેમપુરા, (૩) અરિષ્ટા, (૪) અરિષ્ટપુરા, (૫) ખડ્ગી, (૬) મંજૂષા, (૭) ઔષધિ (૮) પુંડરીકિણી.

તે પ્રમાણે અર્થાત્ આઠ વૈતાલ્ય પર્વત પર આઠ (ઉત્તર અને દક્ષિણવર્તી) આભિયોગિક દેવોની શ્રેણીઓ છે. તે સર્વ પૂર્વી શ્રેણીઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ઉત્તરી વિભાગમાં હોવાથી તેના અધિપતિ ઈશાનંદ્ર છે.

૧૪૨ સવ્વેસુ વિજણ્ણુ કચ્છવત્તવ્વયા જાવ અદ્ધો, રાયાણો સરિસણામગા, વિજણ્ણુ સોલસણ્ણં વક્ખારપવ્વયાણં ચિત્તકૂડવત્તવ્વયા જાવ કૂડા ચત્તારિ- ચત્તારિ બારસણ્ણં ણઈણં ગાહાવઙ્ગવત્તવ્વયા જાવ ઉભઓ પાસિં દોહિં પઝમવરવેઙ્ગ્યાહિં વણસંડેહિ ય સંપરિક્ખિત્તા, વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- મહાવિદેહ ક્ષેત્રની બધી (બત્રીસ) વિજયોનું વર્ણન કચ્છ વિજયની સમાન છે. તે તે વિજયોમાં વિજયોના નામવાળા, ચક્રવર્તી રાજાઓ થાય છે. સંપૂર્ણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિજયોનો વિભાગ કરતાં જે સોળ વક્ષસ્કાર પર્વત છે, તેનું વર્ણન ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત સમાન છે. પ્રત્યેક વક્ષસ્કાર પર્વતના ચાર-ચાર કૂટ છે. તેમાં જે બાર અંતર નદીઓ છે તેનું વર્ણન ગાહાવતીનદીની સમાન છે. યાવત્ તે સર્વે બંને બાજુ બે પદ્મવરવેદિકા અને બે વનખંડથી પરિવેષ્ટિત છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૪૩ કહિ ણં ધંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે સીયાણ મહાણઈણ દાહિણિલ્લે સીયામુહવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે ?

એવં જહ ચેવ ઉત્તરિલ્લં સીયામુહવણં તહ ચેવ દાહિણં પિ ધાણિયવ્વં, ણવરં ણિસહસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, સીયાણ મહાણઈણ દાહિણેણં, પુરત્થિમલવણસમુહસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, વચ્છસ્સ વિજયસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે સીયાણ મહાણઈણ દાહિણિલ્લે સીયામુહવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે- ઉત્તરદાહિણાયણ તહેવ સવ્વં, ણવરં- ણિસહવાસહરપવ્વયંતેણં એગમેગૂણવીસઙ્ગાભાગં જોયણસ્સ વિક્ખંભેણં, કિણ્ણે કિણ્ણોભાસે જાવ સે ણં એગાણ પઝમવરવેઙ્ગ્યાણ, એગેણ વણસંડેણં સંપરિક્ખિત્તં વણ વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા મહાનદીની દક્ષિણમાં સીતામુખવન નામનું વન ક્યાં આવેલું છે ?

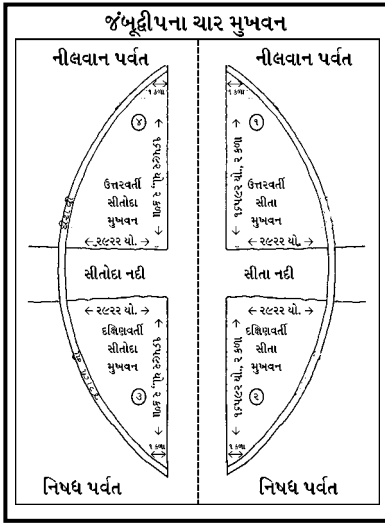
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જેવું સીતા મહાનદીના ઉત્તરદિગ્વર્તી સીતામુખ વનનું વર્ણન છે, તેવું જ વર્ણન દક્ષિણ દિશાવર્તી સીતામુખ વનનું સમજી લેવું જોઈએ. તેમાં વિશેષતા એ છે કે- દક્ષિણ દિશાવર્તી સીતા મુખવન જંબુદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, સીતા મહાનદીની દક્ષિણમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં, વત્સ વિજયની પૂર્વમાં આવેલું છે, તે ઉત્તરદક્ષિણ લાંબુ છે, શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન ઉત્તર-દિશાવર્તી સીતા મુખવન પ્રમાણે છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે- તે ઘટતાં ઘટતાં નિષધ વર્ષધર પર્વતની પાસે કૃત્ત યોજન પહોળું રહે છે. તે કાળા નીલા વગેરે પાંદડાઓના કારણે કૃષ્ણ આભા સહિત છે.

યાવત્ ઘણા દેવ-દેવીઓ તેના ઉપર રહે છે, વિશ્રામ કરે છે. તે એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડથી પરિવેષ્ટિત છે, ઈત્યાદિ સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સીતા મુખવનનું વર્ણન છે.

સીતામુખવન સ્થાન :- મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સીતાનદી પૂર્વદિશામાં જગતીને ભેદીને પૂર્વ લવણસમુદ્રને મળે છે. આ જગતી પાસે સીતા નદીના બંને કિનારે વન છે. સીતા નદી અને નીલવાન પર્વતની વચ્ચે ઉત્તરવર્તી સીતામુખ વન છે. તે જ રીતે સીતાનદી અને નિષધ પર્વત વચ્ચે દક્ષિણવર્તી સીતામુખવન છે.

સીતામુખવન નામહેતુ :- નદી જ્યાં સમુદ્રને મળે તે સ્થાન નદી મુખ તરીકે ઓળખાય છે. સીતા નદી પૂર્વ કિનારે સમુદ્રને મળે છે તે સ્થાન સીતામુખ કહેવાય છે અને આ વન સીતામુખની સમીપે હોવાથી સીતામુખવન કહેવાય છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પૂર્વ દિશામાં ઉત્તરવર્તી + દક્ષિણવર્તી એમ બે સીતામુખવન છે અને મહાવિદેહની પશ્ચિમમાં ઉત્તરવર્તી + દક્ષિણવર્તી એમ બે સીતોદામુખવન છે. સર્વ મળી સમાન માપ-વાળા ચાર મુખવન છે.

પૂર્વ મહાવિદેહની દક્ષિણવર્તી વિજ્યાદિ :-

૧૪૪ કહિ ણં ભંતે! જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે વચ્છે ણામં વિજણ પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણિસહસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, સીયાણ મહાણઈણ દાહિણેણં, દાહિણિલ્લસ્સ સીયામુહવણસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, તિડડસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, ણથ ણં જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે વચ્છે ણામં વિજણ પણ્ણત્તે, તં ચેવ પમાણં, સુસીમા રાયહાણી ।

તિડડે વક્ખારપવ્વણ, વણ્ણઓ। સુવચ્છે વિજણ, કુણ્ણડલા રાયહાણી। તત્તજલા ણઈ, વણ્ણઓ । મહાવચ્છે વિજણ, અપરાજિયા રાયહાણી । વેસમણ્ણકૂડે વક્ખારપવ્વણ, વણ્ણઓ । વચ્છાવઈ વિજણ, પખંકરા રાયહાણી। મત્તજલા ણઈ, વણ્ણઓ ।

રમ્મે વિજણ, અંકાવઈ રાયહાણી । અંજણે વક્ખારપવ્વણ, વણ્ણઓ । રમ્મગે

વિજય, પમ્હાવર્ડ રાયહાણી । ઉમ્મત્તજલા મહાણઈ, વણ્ણઓ । રમણિજ્જે વિજય, સુભા રાયહાણી । માયંજણે વક્ખારપવ્વણ, વણ્ણઓ । મંગલાવર્ડ વિજય, રયણસંચયા રાયહાણીતિ । એવં જહ ચેવ સીયાણ મહાણઈણ ઉત્તરં પાસં તહ ચેવ દાહિણિલ્લં ભાણિયવ્વં, દાહિણિલ્લસીયામુહવણાઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વત્સ નામની વિજય ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, સીતા મહાનદીની દક્ષિણમાં, દક્ષિણી સીતામુખ વનની પશ્ચિમમાં, ત્રિકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં વત્સ નામની વિજય આવેલી છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે. તેની સુસીમા નામની રાજધાની છે અર્થાત્ દક્ષિણવર્તી સીતામુખ વન પછી પશ્ચિમમાં સુસીમા રાજધાનીથી યુક્ત પ્રથમ વત્સ નામની વિજય છે અને તે વિજય પછી ત્રિકૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે.

ગાથાર્થ :- તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી કુંડલા રાજધાનીથી યુક્ત સુવત્સ નામે બીજી વિજય છે અને તે વિજય પછી તત્તજલા નામની મહાનદી(અંતર નદી) છે. તે અંતર નદી પછી અપરાજિત રાજધાનીથી યુક્ત મહાવત્સ નામની ત્રીજી વિજય છે અને તે વિજય પછી વૈશ્રમણ કૂટ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી પ્રભંકરા રાજધાનીથી યુક્ત વત્સાવતી નામની ચોથી વિજય છે અને તે વિજય પછી મત્તજલા નામની મહાનદી(અંતર નદી) છે.

તે અંતર નદી પછી અંકાવતી રાજધાનીથી યુક્ત રમ્ય નામની પાંચમી વિજય છે અને તે વિજય પછી અંજન નામે વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી પન્નાવતી રાજધાનીથી યુક્ત રમ્યકૂ નામની છઠી વિજય છે અને તે વિજય પછી ઉન્મત્તજલા નામની અંતર નદી છે. તે અંતર નદી પછી શુભા રાજધાનીથી યુક્ત રમણીય નામની સાતમી વિજય છે અને તે પછી માતંજન નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી રત્નસંચયા રાજધાનીથી યુક્ત મંગલાવતી નામની આઠમી વિજય છે.

આ રીતે સીતા મહાનદીની ઉત્તર ભાગનું જે વર્ણન છે, તે જ પ્રમાણે આ દક્ષિણ ભાગનું દક્ષિણી સીતામુખ વનથી પ્રારંભ કરીને સર્વ વર્ણન કહેવું જોઈએ.

૧૪૫ ઇમે વક્ખાર કૂડા, તં જહા- તિહડે, વેસમણ કૂડે, અંજણે, માયંજણે ।

ભાવાર્થ :- વક્ષસ્કાર કૂટના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) ત્રિકૂટ (૨) વૈશ્રમણકૂટ (૩) અંજનકૂટ (૪) માતંજનકૂટ.

૧૪૬ ઇમા મહાણઈઓ, તં જહા- તત્તજલા, મત્તજલા, ઉમ્મત્તજલા ।

ભાવાર્થ :- અંતર નદીઓના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) તત્તજલા (૨) મત્તજલા (૩) ઉન્મત્તજલા.

૧૪૭ ઇમા વિજયા તં જહા-

વચ્છે સુવચ્છે મહાવચ્છે, ચરત્થે વચ્છાવર્ઈ ।
રમ્મે રમ્મણ ચેવ, રમણિજ્જે મંગલાવર્ઈ ॥૧॥

ઇમાઓ રાયહાણીઓ, તં જહા-

સુસીમા કુણ્ડલા ચેવ, અપરાજિય પમ્બકરા ।
અંકાવર્ઈ પમ્હાવર્ઈ, સુભા રયણસંચયા ॥૨॥

ભાવાર્થ :- વિજયોના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) વત્સ (૨) સુવત્સ (૩) મહાવત્સ (૪) વત્સકાવતી (૫) રમ્ય (૬) રમ્યક (૭) રમણીય (૮) મંગલાવતી. ॥૧॥

તેની રાજધાનીઓના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) સુસીમા (૨) કુંડલા (૩) અપરાજિતા (૪) પ્રમ્બકરા (૫) અંકાવતી (૬) પદ્માવતી (૭) શુભા (૮) રત્નસંચયા. ॥૨॥

૧૪૮ વચ્છસ્સ વિજયસ્સ ણિસહે દાહિણેણં, સીયા ઉત્તરેણં, દાહિણિલ્લ સીયામુહવણે પુરથિમેણં,
તિડડે પચ્ચથિમેણં । સુસીમા રાયહાણીપ્પમાણં તં ચેવે

ભાવાર્થ :- વત્સવિજયના દક્ષિણમાં નિષદ પર્વત છે, ઉત્તરમાં સીતા મહાનદી છે, પૂર્વમાં દક્ષિણી સીતામુખ વન છે અને પશ્ચિમમાં ત્રિકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તેની સુસીમા રાજધાની છે. તેનું પ્રમાણ, વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ (અયોધ્યા જેવું) છે.

૧૪૯ વચ્છાણંતરં તિડડે, તઓ સુવચ્છે વિજણ । ણણં કમેણં- તત્તજલા ણર્ઈ,
મહાવચ્છે વિજણ । વેસમણકૂડે વક્ષારપવ્વણ, વચ્છાવર્ઈ વિજણ । મત્તજલા ણર્ઈ,
રમ્મે વિજણ । અંજણે વક્ષારપવ્વણ, રમ્મણ વિજણ । ઉમ્મત્તજલા ણર્ઈ, રમણિજ્જે
વિજણ । માયંજણે વક્ષારપવ્વણ, મંગલાવર્ઈ વિજણ ।

ભાવાર્થ :- વત્સ વિજય પછી ત્રિકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત, ત્યાર પછી સુવત્સવિજય છે પછી આ જ ક્રમથી તપ્તજલાનદી, મહાવત્સ વિજય, વૈશ્રમણકૂટ વક્ષસ્કારપર્વત, વત્સાવતી વિજય, મત્તજલાનદી, રમ્યવિજય, અંજન વક્ષસ્કાર પર્વત, રમ્યક વિજય, ઉન્મત્તજલાનદી, રમણીય વિજય, માતંજન વક્ષસ્કાર પર્વત અને મંગલાવતી વિજય છે.

સોમનસ વક્ષસ્કાર(ગજદંત) પર્વત :-

૧૫૦ કહિ ણં મંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે સોમણસે ણામં વક્ષારપવ્વણ
પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ગિસહસ્સ વાસહપરવયસ્સ ઉત્તરેણં, મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણ પુરત્થિમેણં મંગલાવર્ઠવિજયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, દેવકુરાણ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહ વાસે સોમણસે ણામં વક્ખારપવ્વણ પ્પણ્ણત્તે- ઉત્તરદાહિણાયણ, પાર્ણપડીણવિત્થિણ્ણે ।

જહા માલવંતે વક્ખારપવ્વણ તહા, ણવરં સવ્વરયયામણ અચ્છે જાવ અભિરૂવે પડિરૂવે । ગિસહવાસહરપવ્વયંતેણં ચત્તારિ જોયણસયાણં ઉઢ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, ચત્તારિ ગાઠ્ઠયસયાણં ઉવ્વેહેણં, સેસં તહેવ સવ્વં ણવરં-અટ્ઠો સે, ગોયમા ! સોમણસે ણં વક્ખારપવ્વણ । બહવે દેવા ય દેવીઓ ય સોમા સુમણા સોમણસિયા; સોમણસે ય ઇત્થ દેવે મહિઢ્ઠિણ જાવ પરિવસઢ્ઠ । સે ઇણ્ણટ્ટેણં ગોયમા ! જાવ અવટ્ટિણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સોમનસ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, મંદર પર્વતની દક્ષિણપૂર્વમાં, મંગલાવતી વિજયની પશ્ચિમમાં, દેવકુરુની પૂર્વમાં સોમનસ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબો અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળો છે.

તે માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વત જેવો જ છે, તેમાં વિશેષતા એ છે કે આ સોમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત સંપૂર્ણ રજતમય છે, ઉજ્જવળ છે, સુંદર છે. આ સોમનસ પર્વત નિષધ વર્ષધર પર્વતની પાસે ૪૦૦ યોજન ઊંચો છે અને ૪૦૦ ગાઉ જમીનમાં ઊંડો છે વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વત પ્રમાણે છે.

હે ગૌતમ ! સોમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ઘણાં સૌમ્ય-સરળ મધુર સ્વભાવવાળા, કુચ્છેષ્ટા રહિત, સુમનસ્ક-ઉત્તમ ભાવનાવાળા, મનની કલુષિતતાથી રહિત સુમનશીલા દેવ-દેવીઓ આશ્રય લે છે, વિશ્રામ કરે છે. તેના અધિષ્ઠાયક સોમનસ નામના પરમ ઋદ્ધિશાળી દેવ ત્યાં નિવાસ કરે છે. તેથી તે સોમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાય છે. અથવા હે ગૌતમ ! તેનું આ નામ અવસ્થિત છે.

૧૫૧ સોમણસે ય વક્ખારપવ્વણ કઢ્ઠ કૂડા પ્પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! સત્ત કૂડા પ્પણ્ણત્તા, તં જહા-

સિદ્ધે સોમણસે વિ ય, બોદ્ધવ્વે મંગલાવર્ઠ કૂડે ।

દેવકુરુ વિમલ કંચણ, વસિટ્ટકૂડે ય બોદ્ધવ્વે ॥૧॥

એવં સવ્વે પંચસઢ્ઠયા કૂડા, ઇણ્ણિં પુચ્છા દિસિવિદિસાણ ભાણિયવ્વા જહા ગંધમાયણસ્સ, ણવરં વિમલ-કંચણકૂડેસુ દેવયાઓ- સુવચ્છા વચ્છમિત્તા ય; અવસિટ્ટેસુ કૂડેસુ સરિસ ણામયા દેવા, રાયહાણીઓ દાહિણેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર સાત કૂટ કહ્યા છે- (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) સોમનસ કૂટ, (૩) મંગલાવતી કૂટ, (૪) દેવકુરુ કૂટ, (૫) વિમલ કૂટ, (૬) કંચન કૂટ અને (૭) વશિષ્ઠ કૂટ. આ બધા કૂટ ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે. તેનું વર્ણન ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતના કૂટો જેવું છે. તે કૂટોની દિશા-વિદિશા વગેરે સર્વ કથન પૂર્વવત્ જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે- વિમલકૂટ અને કંચનકૂટ પર સુવત્સા અને વત્સમિત્રા નામની દેવીઓ રહે છે. બાકીના કૂટો પર તે કૂટોનાં નામવાળા દેવો નિવાસ કરે છે. મેરુપર્વતથી દક્ષિણમાં તેઓની રાજધાનીઓ છે.

વિવેચન :-

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર અને દેવકુરુ ક્ષેત્રને વિભાજિત કરતાં ચાર ગંજદંત આકારના વક્ષસ્કાર પર્વત છે આ ચારે પર્વતો એક સમાન છે. તેનું વર્ણન ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની સમાન જાણવું.

કૂટદિશા :- સૂત્રમાં દિસિવિદિસાણ શબ્દથી દિશા-વિદિશાના કથનનું સૂચન માત્ર છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો કે પહેલું સિદ્ધાયતન કૂટ મેરુપર્વત પાસે વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર અગ્નિ દિશામાં આવ્યું છે તેનાથી અગ્નિબૂણામાં બીજું, ત્રીજું, ચોથું, કૂટ છે. ચોથા કૂટથી દક્ષિણમાં પાંચમું કૂટ આવેલું છે. આ ૫, ૬, ૭, કૂટ દક્ષિણ-ઉત્તરમાં પંક્તિ બદ્ધ આવેલા છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્ર :-

૧૫૨ કહિ ણં ભંતે ! મહાવિદેહે વાસે દેવકુરા ણામં કુરા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ દાહિણેણં, ણિસહસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, વિજ્જુપ્પહસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, સોમણસ વક્ખારપવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, એત્થ ણં મહાવિદેહે વાસે દેવકુરા ણામં કુરા પણ્ણત્તા- પાઈણપડીણાયયા, ઉદીણ-દાહિણ વિત્થિણ્ણા ઇક્કારસ જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટુ ય બાયાલે જોયણસણ દુણ્ણિ ય એગૂણ-વીસઈભાણ જોયણસ્સ વિક્ખંભેણં, એવં જહા ઉત્તરકુરાણ વત્તવ્વયા તહા ભાણિયવ્વા જાવ અણુસજ્જમાણા પમ્હગંધા, મિયગંધા અમમા સહા તેતલી સણિચારી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મહાવિદેહક્ષેત્રમાં દેવકુરુ નામનું કુરુક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મંદરપર્વતની દક્ષિણમાં, નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં, સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વતથી પશ્ચિમમાં, દેવકુરુ નામનું કુરુ ક્ષેત્ર છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબું અને ઉત્તર-દક્ષિણ વિસ્તીર્ણ છે. તેનો વિસ્તાર અગિયાર હજાર આઠસો બેતાલીસ યોજન અને બે કળા (૧૧,૮૪૨૩૬ યો.) છે, તેનું શેષ વર્ણન ઉત્તરકુરુ જેવું છે. **યાવત્** ત્યાં પદ્મગંધ, મૃગગંધ, અમમ, સહા, તેતલી, સન્નિચારી, તે છ પ્રકારના મનુષ્યોની વંશ પરંપરા ઉત્તરોત્તર ચાલતી રહે છે.

વિવેચન :-

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની દક્ષિણે સૌમનસ અને વિદ્યુતપ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની વચ્ચે અર્ધચંદ્રાકાર દેવકુરુ નામનું યુગલિક-અકર્મભૂમિનું ક્ષેત્ર છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન ઉત્તરકુરુ જેવું જ છે.

દેવકુરુનું પ્રમાણ :-

સ્થાન	પહોળાઈ	જીવા	ધનુ:પૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	સંસ્થાન	કાળ
મેરુ પર્વતની દક્ષિણમાં નિષધ પર્વતની ઉત્તરમાં	૧૧,૮૪૨ યો. ૧૨ કળા	૫૩,૦૦૦ યો.	૬૦,૪૧૮ યો. ૧૨ કળા ૧૦૦	ચિત્ર વિચિત્ર પર્વતો અને કાંચનક પર્વતો	સીતોદા અને તેના પરિવારરૂપ ૮૪,૦૦૦	અર્ધચંદ્ર	સુષમસુષમા

દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં ચિત્ર-વિચિત્ર કૂટ પર્વત :-

૧૫૩ કહિ ણં ભંતે ! દેવકુરાં ચિત્તવિચિત્તકૂડા ણામં દુવે પવ્વયા પ્ણત્તા?

ગોયમા ! ણિસહસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ ઉત્તરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ અટ્ટચોત્તીસે જોયણસાં ચત્તારિ ય સત્તભાણ જોયણસ્સ અબાહાણ સીઓયાણ મહાણઈણ પુરત્થિમ પવ્વત્થિમેણં ઉભઓ કૂલે, એત્થ ણં ચિત્તવિચિત્તકૂડા ણામં દુવે પવ્વયા પ્ણત્તા । એવં જચ્ચેવ જમગપવ્વયાણં વત્તવ્વયા સચ્ચેવ ભાણિયવ્વા । એસિં રાયહાણીઓ દક્ષિણેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં ચિત્ર-વિચિત્ર કૂટ નામના બે પર્વત કયાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નિષધ વર્ષધર પર્વતના ઉત્તરવર્તી ચરમાંતથી (મૂળભાગથી) આઠસો ચોત્રીસ અને એક યોજનના ચાર સપ્તમાંશ ભાગ (૮૩૪ ઠૂંકો યોજન) દૂર છે. સીતોદા મહાનદીની પૂર્વ પશ્ચિમ બંને બાજુએ ચિત્ર-વિચિત્ર કૂટ નામના બે પર્વત છે અર્થાત્ સીતોદા નદીની પૂર્વમાં ચિત્ર અને પશ્ચિમમાં વિચિત્ર પર્વત છે. તેનું વર્ણન યમક પર્વતોની સમાન જાણવું. તેના અધિષ્ઠાતા દેવોની રાજધાનીઓ મેરુથી દક્ષિણમાં છે.

વિવેચન :-

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં જેમ સીતા મહાનદીના પૂર્વી-પશ્ચિમી કિનારે યમક નામના પર્વત છે, તેમ દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં સીતોદા નદીના પૂર્વી કિનારે ચિત્ર અને પશ્ચિમી કિનારે વિચિત્ર નામનો પર્વત છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્રના ચિત્ર-વિચિત્ર પર્વત પ્રમાણાદિ :-

નામ	સ્થાન	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	લાંબાઈ-પહોળાઈ	પરિધિ	સંસ્થાન	બે પ્રાસાદ	
							લાંબાઈ	પહોળાઈ
ચિત્ર વિચિત્ર પર્વતો	નિષધ પર્વતથી ૮૩૪ ઝૂં યો. દૂર. સીતોદા નદીના પૂર્વ- પશ્ચિમી કિનારે	૧૦૦૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	મૂળ-૧,૦૦૦ યો. મધ્ય-૭૫૦ યો. ઉપર-૫૦૦ યો.	મૂળ-સાધિક ૩,૧૬૨ યોજન મધ્ય-સાધિક ૨,૩૭૨ યોજન ઉપર-સાધિક ૧,૫૮૧ યોજન	ગોપુચ્છ સંસ્થાન	૩૧ $\frac{૧}{૪}$ યોજન	૬૨ $\frac{૧}{૪}$ યોજન

નિષધાદિ દ્રહ અને કાંચનક પર્વત :-

૧૫૪ કહિ ણં ભંતે ! દેવકુરાણે કુરાણે ગિસહદ્દહે ણામં દહે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! તેસિં ચિત્તવિચિત્તકૂડાણં પવ્વયાણં ઉત્તરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ અટ્ટ
ચોતીસે જોયણસણે ચત્તારિ ય સત્તભાણે જોયણસ્સ અબાહાણે સીયોયાણે મહાણઈણે
બહુમજ્જદેસભાણે એત્થ ણં ગિસહદ્દહે ણામં દહે પળ્ણત્તે ।

એવં જચ્ચેવ ણીલવંત-ઉત્તરકુરુ-ચંદ-આરાવય-માલવંતાણં વત્તવ્વયા, સચ્ચેવ
ગિસહ-દેવકુરુ-સૂર-સુલસ-વિજ્જુપ્પભાણં ણેયવ્વા । રાયહાણીઓ દક્ષિણેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેવકુરુ નામના કુરુક્ષેત્રમાં નિષધદ્રહ નામનો દ્રહ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચિત્ર-વિચિત્ર કૂટ નામના પર્વતોના ઉતરી ચરમાંતથી (કિનારાથી) ઉત્તર
દિશામાં આઠસો ચોત્રીસ અને ચાર સપ્તાંશ (૮૩૪ ઝૂં યો.) દૂર સીતોદા મહાનદીની બરાબર મધ્યમાં
નિષધદ્રહ નામનો દ્રહ છે. આ રીતે જેમ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં નીલવંત, ઉત્તરકુરુ, ચંદ્ર, ઐરાવત અને માલ્યવાન
દ્રહોનું વર્ણન છે, તે જ પ્રમાણે અહીં નિષધ, દેવકુરુ, સૂર, સુલસ અને વિદ્યુત્પ્રભ નામના (પાંચ) દ્રહોનું
વર્ણન જાણવું. તેના અધિષ્ઠાતા દેવોની રાજધાનીઓ મેરુની દક્ષિણ દિશામાં છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં દેવકુરુ ક્ષેત્રના પાંચ દ્રહ અને ૧૦૦ કાંચનક પર્વત(કંચનગિરિ)નું વર્ણન છે.
નિષધ પર્વતની ઉત્તરે ૮૩૪ ઝૂં યોજન દૂર સીતોદા નદી પર પ્રથમ અને ત્યારપછી ૮૩૪ ઝૂં યોજનના આંતરે
અન્ય ચાર, કુલ પાંચ દ્રહ છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ ૧,૦૦૦ યોજન લાંબા અને પૂર્વ-પશ્ચિમ ૫૦૦ યોજન
પહોળા છે.

તેમાં પ્રથમ નિષધ દ્રહમાં નિષધ પર્વતના આકારવાળા કમળો છે. બીજા દેવકુરુમાં દેવકુરુના આકારવાળા, ત્રીજા સૂર દ્રહમાં સૂર્યના આકારવાળા, ચોથા દ્રહમાં સ્વામી સુલસ નામના દેવના આકારવાળા અને પાંચમાં વિદ્યુત્પ્રભ દ્રહના કમળો ચળકતા પાંદડા યુક્ત છે. તે દ્રહોના સ્વામી તે તે નામવાળા દેવો છે. આ દ્રહોનું સંપૂર્ણ વર્ણન નીલવાનાદિ પાંચે દ્રહોની સમાન જ છે.

ઉત્તરકુરુના નીલવાનાદિ દ્રહની જેમ આ દ્રહોની પૂર્વ-પશ્ચિમ બંને દિશામાં ૧૦-૧૦ કાંચનક પર્વતો કુલ મળી ૫ દ્રહોના ૧૦ + ૧૦ = ૨૦ × ૫ = ૧૦૦ કાંચનક પર્વતો છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન ઉત્તરકુરુના કાંચનક પર્વતની સમાન છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં શાલ્મલી વૃક્ષ :-

૧૫૫ કહિ ણં ભંતે ! દેવકુરાણ કુરાણ કૂડસામલિપેઢે ણામં પેઢે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણપચ્ચત્થિમેણં, ણિસહસ્સ વાસહરપવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, વિજ્જુપ્પભસ્સ વક્ખારપવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં, સીઓયાણ મહાણઈણ પચ્ચત્થિમેણં, દેવકુરુપચ્ચત્થિમદ્ધસ્સ બહુમજ્જદેસભાણ, એત્થ ણં દેવકુરાણ કુરાણ કૂડસામલીપેઢે ણામં પેઢે પણ્ણત્તે ।

એવં જચ્ચેવ જમ્બૂણ સુદંસણાણ વત્તવ્વયા સચ્ચેવ કૂડ સામલીણ વિભાણિયવ્વા ણામવિહૂણા । ગરુલવેણુદેવે । રાયહાણી દક્ખિણેણં । સેસં તં ચેવ જાવ દેવકુરુ ય એત્થ દેવે પલિઓવમટ્ટિણ પરિવસઈ, સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ દેવકુરા, દેવકુરા। અદુત્તરં ચ ણં દેવકુરાણ સાસણ જાવ અવટ્ટિણ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! દેવકુરુ નામના કુરુક્ષેત્રમાં કૂટ શાલ્મલી પીઠ નામનો ચબૂતરો ક્યાં છે ?

હે ગૌતમ ! મંદર પર્વતના દક્ષિણપશ્ચિમમાં, નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વમાં, સીતોદા મહાનદીની પશ્ચિમમાં, દેવકુરુના પશ્ચિમાર્ધની બરાબર મધ્યમાં કૂટ શાલ્મલીપીઠ છે.

જંબૂ સુદર્શન વૃક્ષની સમાન કૂટ શાલ્મલી વૃક્ષનું વર્ણન જાણવું, જંબૂ સુદર્શનના બાર નામ કહ્યા છે, તે અહીં ન કહેવાં. તેના અધિષ્ઠાતા ગરુડ વેણુદેવ છે. તેની રાજધાની મેરુની દક્ષિણ દિશામાં છે. શેષ વર્ણન જંબૂ સુદર્શનની સમાન છે. અહીં એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવકુરુ નામના દેવ નિવાસ કરે છે તેથી હે ગૌતમ ! તે ક્ષેત્ર દેવકુરુક્ષેત્ર કહેવાય છે અથવા દેવકુરુ નામ શાશ્વતું છે. યાવત્ અવસ્થિત છે.

વિવેચન :-

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં સીતાનદીની પૂર્વે જંબૂસુદર્શના વૃક્ષ છે તેમ દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં સીતોદા નદીની પશ્ચિમે સાધિક ૮ યોજન ઊંચું, ૮ યોજન પહોળું કૂટ શાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે. તેના ઉપર ગરુડ વેણુદેવના ભવન, પ્રાસાદ, વૃક્ષવલયો વગેરે સર્વ વક્તવ્યતા જંબૂવૃક્ષની સમાન છે.

વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર(ગજદંત) પર્વત :-

૧૫૬ કહિ ણં ધંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે વિજ્જુપ્પભે ણામં વક્ષારપ્વ્વે પ્પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણિસહસ્સ વાસહરપ્વ્વયસ્સ ઉત્તરેણં, મંદરસ્સ પ્વ્વયસ્સ દાહિણ-પ્વ્વત્થિમેણં, દેવકુરાણ પ્વ્વત્થિમેણં, પ્મહસ્સ વિજયસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્દીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે વિજ્જુપ્પભે વક્ષારપ્વ્વે પ્પણ્ણત્તે- ઉત્તરદાહિણાયણ એવં જહા માલવંતે ણવરં સવ્વતવણિજ્જમણ, અચ્છે જાવ દેવા આસયંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વિદ્યુત્પ્રભ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, મંદર પર્વતની દક્ષિણપશ્ચિમમાં, દેવકુરુની પશ્ચિમમાં અને પદ્મવિજયની પૂર્વમાં, વિદ્યુત્પ્રભ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબો છે. તેનું શેષ વર્ણન માલ્યવંતપર્વત જેવું છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તે સંપૂર્ણ તપનીય, સુવર્ણમય, સ્વચ્છ છે **યાવત્** ત્યાં દેવ-દેવીઓ વિશ્રામ કરે છે.

૧૫૭ વિજ્જુપ્પભે ણં ધંતે ! વક્ષારપ્વ્વે કઙ્ક કૂડા પ્પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ણવ કૂડા પ્પણ્ણત્તા, તંજહા- સિદ્ધાયણકૂડે વિજ્જુપ્પભકૂડે, દેવ-કુરુકૂડે, પ્મહકૂડે, કણગકૂડે, સોવત્થિયકૂડે, સીઓયાકૂડે, સયજ્જલકૂડે, હરિકૂડે ।

સિદ્ધે ય વિજ્જુણામે, દેવકુરુ પ્મહકણગસોવત્થી ।

સોઓયા ય સયજ્જલ, હરિકૂડે ચેવ બોદ્ધવ્વે ॥૧॥

એ હરિકૂડવજ્જા પંચસઙ્કયા ણેયવ્વા । એસિ ણં કૂડાણં પુચ્છાણ દિસિવિદિ-સાઓ ણેયવ્વાઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતના કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના નવ કૂટ છે- (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) વિદ્યુત્પ્રભ કૂટ, (૩) દેવકુરુ કૂટ, (૪) પદ્મકૂટ, (૫) કનકકૂટ, (૬) સૌવસ્તિક કૂટ, (૭) સીતોદા કૂટ, (૮) શતજ્વલ કૂટ, (૯) હરિકૂટ.

ગાથાર્થ :- (૧) સિદ્ધ (૨) વિદ્યુત (૩) દેવકુરુ (૪) પદ્મ (૫) પનક (૬) સૌવસ્તિક (૭) સીતોદા (૮) શતજ્વલ (૯) હરિ. આ નામવાળા નવકૂટ જાણવા. ॥૧॥

હરિકૂટ સિવાયના બધા કૂટ પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા છે. આ કૂટોની દિશા-વિદિશાઓમાં અવસ્થિતિ ઈત્યાદિ સંપૂર્ણ વર્ણન માલ્યવંત પર્વત જેવું છે.

૧૫૮ જહા માલવંતસ્સ હરિસ્સહકૂડે તહ ચેવ ઇહ હરિકૂડે વિ, રાયહાણી જહ ચેવ દાહિણેણં ચમરચંચા રાયહાણી તહ ણેયવ્વા । કણગ-સોવત્થિયકૂડેસુ વારિસેણ-બલાહયાઓ દો દેવયાઓ, અવસિટ્ટેસુ કૂડેસુ કૂડસરિસણામયા દેવા, રાયહાણીઓ દાહિણેણં ।

ભાવાર્થ :- હરિકૂટ માલ્યવંત પર્વતના હરિસ્સહકૂટની સમાન છે. હરિ કૂટના સ્વામી દેવની રાજધાની ચમરચંચા રાજધાની પ્રમાણે દક્ષિણમાં છે. દક્ષિણમાં કનકકૂટ અને સૌવસ્તિક કૂટમાં વારિષેણા અને બલાહકા નામની બે દેવીઓ રહે છે. શેષ કૂટમાં તે તે કૂટના નામવાળા દેવ રહે છે. તેની રાજધાનીઓ મેરુની દક્ષિણમાં છે.

૧૫૯ સે કેણટ્ટેણં ધંતે ! એવં વુચ્ચઈ- વિજ્જુપ્પથે વક્ખારપવ્વે, વિજ્જુપ્પથે વક્ખારપવ્વે ?

ગોયમા ! વિજ્જુપ્પથે ણં વક્ખારપવ્વે વિજ્જુમિવ સવ્વઓ સમંતા ઓભાસેઈ, ઉજ્જોવેઈ, પભાસઈ । વિજ્જુપ્પથે ય ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગીએ જાવ પરિવસઈ, સે એણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ વિજ્જુપ્પથે, વિજ્જુપ્પથે । અદુત્તરં ચ ણં જાવ ણિચ્ચે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતને વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત ચારે બાજુથી વીજળીની જેમ પ્રકાશિત, ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત થાય છે અર્થાત્ આ પર્વત વીજળીની જેમ ચમકે છે. ત્યાં એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વિદ્યુત્પ્રભ નામના દેવ રહે છે. તેથી આ પર્વતને વિદ્યુત્પ્રભ કહે છે અથવા હે ગૌતમ ! તેનું આ નામ નિત્ય-શાશ્વત યાવત્ નિત્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વિદ્યુત્પ્રભ નામના ચોથા ગજદંત વક્ષસ્કાર પર્વતનું વર્ણન છે, જે ગંદમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની સમાન છે. તેના નવ કૂટમાંથી ચાર કૂટો મેરૂ પર્વતથી નૈઋત્યમાં છે. શેષ કૂટો ઉત્તર દક્ષિણ શ્રેણીરૂપે છે.

પશ્ચિમ મહાવિદેહ : વિજય પર્વત નદી :-

૧૬૦ એવં પમ્હે વિજએ, અસ્સપુરા રાયહાણી, અંકાવઈ વક્ખારપવ્વે ॥ સુપમ્હે

વિજા, સીહપુરા રાયહાણી, ળીરોદા મહાણઈ ॥ મહાપમ્હે વિજા, મહાપુરા રાયહાણી, પમ્હાવઈ વક્ષારપવ્વા ॥ પમ્હગાવઈ વિજા, વિજયપુરા રાયહાણી, સીહસોયા મહાણઈ ॥

સંખે વિજા, અવરાઝયા રાયહાણી, આસીવિસે વક્ષારપવ્વા ॥ કુમુદે વિજા અરજા રાયહાણી અંતોવાહિણી મહાણઈ ॥ ણલિણે વિજા, અસોગા રાયહાણી, સુહાવહે વક્ષારપવ્વા ॥ સલિલાવઈ વિજા, વીયસોગા રાયહાણી ॥ દાહિણિલ્લે સીઓયામુહવણસંડે ॥

ભાવાર્થ :- પૂર્વ મહાવિદેહની જેમ (પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતોદા નદીની દક્ષિણ દિશામાં, નિષધ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં, અંકાવતી વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં, વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમમાં) અશ્વપુરી રાજધાનીથી યુક્ત **પક્ષ્મ નામની ૧૭મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી અંકાવતી નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે.

તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી સિંહપુરી રાજધાનીથી યુક્ત **સુપક્ષ્મ નામની ૧૮મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી ક્ષીરોદા નામની મહાનદી (અંતર નદી) છે. તે મહાનદી પછી મહાપુરી રાજધાનીથી યુક્ત **મહાપક્ષ્મ નામની ૧૯મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી પક્ષ્માવતી નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી વિજયપુરી રાજધાનીથી યુક્ત **પક્ષ્મકાવતી નામની ૨૦મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી શીતસ્રોતા નામની મહાનદી(અંતર નદી) છે.

તે અંતર નદી પછી અપરાજિતા રાજધાનીથી યુક્ત **શંખ નામની ૨૧મી વિજય** છે, તે વિજય પછી આશીવિષ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી અરજા રાજધાનીથી યુક્ત **કુમુદ નામની ૨૨મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી અંતર્વાહિણી નામની મહાનદી (અંતર નદી) છે. તે અંતર નદી પછી અશોકા નામની રાજધાનીથી યુક્ત **નલિન નામની ૨૩મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી સુખાવહ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી વીતશોકા રાજધાનીથી યુક્ત **નલિનાવતી (અપરનામ સહીલાવતી) નામની ૨૪મી વિજય** છે. ત્યારપછી દક્ષિણવર્તી સીતોદા મુખવન છે.

૧૬૧ ઉત્તરિલ્લે સીઓયા મુહવણે વિ એવમેવ ભાણિયવ્વે જહા સીયાએ ॥ વપ્પે વિજા, વિજયા રાયહાણી, ચંદે વક્ષારપવ્વા ॥ સુવપ્પે વિજા, વેજયંતી રાયહાણી, ઉમ્મિમાલિણી ણઈ ॥ મહાવપ્પે વિજા, જયંતી રાયહાણી, સૂરે વક્ષારપવ્વા ॥ વપ્પાવઈ વિજા, અપરાઝયા રાયહાણી, ફેણમાલિણી ણઈ ॥

વગ્ગૂ વિજા, ચક્કપુરા રાયહાણી, ણાગે વક્ષારપવ્વા ॥ સુવગ્ગૂ વિજા, ળગ્ગપુરા રાયહાણી, ગંભીરમાલિણી અંતરણઈ ॥ ગંધિલે વિજા, અવજ્ઝા રાયહાણી,

દેવે વક્ષારપવ્વે ॥ ગંધિલાવર્દી વિજયે અઓજ્ઞા રાયહાણી ॥ એવં મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પચ્ચત્થિમિલ્લં પાસં ભાણિયવ્વં ॥

ભાવાર્થ :- સીતોદા નદીની ઉત્તરમાં ઉત્તરવર્તી સીતોદા મુખવન છે. તે બંને વનનું વર્ણન સીતા મુખવનની સમાન જાણવું. પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં [સીતોદા નદીની ઉત્તર દિશામાં ઉત્તરવર્તી સીતોદા વનમુખની પૂર્વ દિશામાં] વિજયા રાજધાનીથી યુક્ત **વપ્રા નામની ૨૫મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી ચંદ્ર નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે.

તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી વૈજયંતી રાજધાનીથી યુક્ત **'સુવપ્રા' નામની ૨૬મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી ઊર્મિમાલિની નામની મહાનદી(અંતર નદી) છે. તે અંતર નદી પછી જયંતી રાજધાનીથી યુક્ત **'મહાવપ્રા' નામની ૨૭મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી 'સૂર' નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી અપરાજિતા રાજધાનીથી યુક્ત **'વપ્રાવતી' નામની ૨૮મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી ફેનમાલિની નામની મહાનદી(અંતર નદી) છે.

તે અંતર નદી પછી ચક્રપુરી રાજધાનીથી યુક્ત **'વલ્ગુ' નામની ૨૯મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી 'નાગ' નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી ખડ્ગપુરી રાજધાનીથી યુક્ત **'સુવલ્ગુ' નામની ૩૦મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી 'ગંભીરમાલિની' નામની મહાનદી(અંતરનદી) છે તે અંતર નદી પછી 'અવધ્યા' રાજધાનીથી યુક્ત **'ગંધિલ' નામની ૩૧મી વિજય** છે અને તે વિજય પછી 'દેવ' નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે વક્ષસ્કાર પર્વત પછી અયોધ્યા રાજધાનીથી યુક્ત **ગંધિલાવતી નામની ૩૨મી વિજય** છે. આ રીતે મંદર પર્વતની પશ્ચિમ બાજુનું વર્ણન કહેવું.

૧૬૨ તત્થ તાવ સીઓયાએ ણઈએ દાહિણિલ્લે ણં કૂલે ઇમે વિજયા, તં જહા-

પમ્હે સુપમ્હે મહાપમ્હે, ચરુત્થે પમ્હગાવર્દી ।

સંખે કુમુએ ણલિણે, અટ્ટમે સલિલાવર્દી ॥૧॥

ઇમાઓ રાયહાણીઓ, તં જહા-

આસપુરા સીહપુરા, મહાપુરા ચેવ હવઇ વિજયપુરા ।

અવરાઇયા ય અરયા, અસોગા તહ વીયસોગા ય ॥૨॥

ઇમાઓ મહાણઈઓ સીઓયાએ મહાણઈએ દાહિણિલ્લે કૂલે- ખીરોયા, સીહસોયા, અંતરવાહિણીઓ ણઈઓ ।

ઇમે વક્ષારા, તંજહા- અંકે, પમ્હે, આસીવિસે, સુહાવહે, એવં ઇત્થ પરિવાડીએ દો દો કૂડા વિજયા સરિસ ણામયા ભાણિયવ્વા, ઇમે દો દો કૂડા અવટ્ટિયા, તં જહા સિદ્ધાયયણ કૂડે, પવ્વયસરિસ ણામ કૂડે ય । દિસા વિદિસાઓ ય ભાણિયવ્વાઓ,

સીઓયામુહવળં ચ ભાણિયવ્વં- સીઓયાએ દાહિણિલ્લં, ઉત્તરિલ્લં ચ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાં પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતોદા નદીના દક્ષિણી કિનારે આઠ વિજય છે, તે આ પ્રમાણે છે- (૧) પક્ષમ (૨) સુપક્ષમ (૩) મહાપક્ષમ (૪) પક્ષમકાવતી (૫) શંખ (૬) કુમુદ (૭) નલિન (૮) સલિલાવતી(નલિનાવતી) ॥૧॥ ત્યાંની આઠ રાજધાનીઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) અશ્વપુરી (૨) સિંહપુરી (૩) મહાપુરી (૪) વિજયપુરી (૫) અપરાજિતા (૬) અરજા (૭) અશોકા (૮) વીતશોકા. ॥૨॥

ત્યાં ત્રણ અંતર નદીઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) ક્ષીરોદા (૨) સિંહસ્રોતા (૩) અંતરવાહિની. ત્યાં ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) અંક (૨) પક્ષમ (૩) આશીવિષ (૪) સુખાવહ. તે પર્વતો ઉપર અનુક્રમે બે-બે કૂટ વિજયના નામવાળા અને શેષ બે કૂટમાંથી એક સિદ્ધાયતન કૂટ અને એક પર્વતના નામવાળું કૂટ અવસ્થિત છે. એમ કુલ ૪ કૂટ છે. કૂટોની દિશાઓ, વિદિશાઓનું કથન પૂર્વવત્ કરવું, તેમજ સીતોદા નદીના દક્ષિણ-ઉત્તરવર્તી બંને સીતોદામુખવનનું વર્ણન પણ પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૬૩ સીઓયાએ ઉત્તરિલ્લે પાસે ઇમે વિજયા, તં જહા-

વપ્પે સુવપ્પે મહાવપ્પે, ચરુત્થે વપ્પગાવઈ ।

વગ્ગુ ય સુવગ્ગુ ય, ગંધિલે ગંધિલાવઈ ॥૧॥

રાયહાણીઓ ઇમાઓ, તં જહા-

વિજયા વેજયંતી, જયંતી અપરાજિયા ।

ચક્કપુરા ચગ્ગપુરા, હવઈ અવજ્ઞા અયોજ્ઞા ય ॥૨॥

ઇમાઓ ણઈઓ- ઝમ્મિમાલિણી, ફેણમાલિણી, ગંભીરમાલિણી, ઉત્તરિલ્લવિજયા- પંતરાઠ । ઇમે વક્ષારા, તં જહા-ચંદપવ્વએ, સૂરપવ્વએ, ણાગપવ્વએ, દેવપવ્વએ । ઇત્થ પરિવાડીએ દો દો કૂડા વિજયસરિસણામયા ભાણિયવ્વા, ઇમે દો દો કૂડા અવટ્ઠિઆ તં જહા- સિદ્ધાયયણકૂડે પવ્વયસરિસણામ કૂડે ।

ભાવાર્થ :- પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતોદા નદીની ઉત્તર દિશામાં આઠ વિજય છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) વપ્ર (૨) સુવપ્ર (૩) મહાવપ્ર (૪) વપ્રકાવતી(વપ્રાવતી) (૫) વલ્ગુ (૬) સુવલ્ગુ (૭) ગંધિલ (૮) ગંધિલાવતી. ॥૧॥

ત્યાં આઠ રાજધાનીઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) વિજયા (૨) વૈજયંતી (૩) જયંતી (૪) અપરાજિતા (૫) ચક્રપુરી (૬) ખડ્ગપુરી (૭) અવધ્યા (૮) અયોધ્યા. ॥૨॥

ત્યાં ત્રણ અંતર નદીઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) ઊર્મિમાલિની (૨) ફેણમાલિની (૩) ગંભીર માલિની. ત્યાં ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) ચંદ્ર પર્વત (૨) સૂર પર્વત (૩) નાગ પર્વત (૪) દેવ પર્વત. તે પર્વતો ઉપર અનુક્રમે બે-બે કૂટ વિજયના નામવાળા અને બે કૂટમાંથી એક સિદ્ધાયતન

કૂટ અને એક વક્ષસ્કાર પર્વતના નામવાળું કૂટ છે, એમ કુલ ૪-૪ કૂટ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની દક્ષિણવર્તી અને ઉત્તરવર્તી વિજયો, વક્ષસ્કાર પર્વતો, અંતર નદીઓનું વર્ણન છે. તે વર્ણન પૂર્વમહાવિદેહની સમાન સમજવું.

પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ભૂમિ કૂવામાંથી કોસ ખેંચનાર બળદના ચાલવાની ભૂમિ સમાન ક્રમે ક્રમે ઊંડી ઉતરતી જાય છે. મેરુ પર્વત પાસેની સપાટ ભૂમિથી આરંભીને પશ્ચિમ તરફ જતાં, જગતીની નજીકની ૨૪મી સલીલાવતી અને ૨૫મી વપ્રાવિજયના અંતિમ કેટલાક ગામો ૧,૦૦૦ યોજન નીચાણમાં છે. તેને અધોલૌકિક ગ્રામ કહે છે. સીતોદા નદી પણ ક્રમશઃ અધોગમન કરતી ૧,૦૦૦ યોજન નીચાણમાં વહેતી જગતીના અધો ભાગને ભેદીને સમુદ્રને મળે છે. આ રીતે આ પશ્ચિમ મહાવિદેહની ભૂમિ અનાદિથી ક્રમિક નીચાણવાળી અને અંતે હજાર યોજન ઊંડી છે. સાતમા વક્ષસ્કારના ૬૦મા સૂત્રથી આ વાતની સિદ્ધિ થાય છે.

મંદર-મેરુપર્વત :-

૧૬૪ કહિ ણં ભંતે!જંબુદ્વીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે મંદરે ણામં પવ્વે પળ્લત્તે?

ગોયમા ! ઉત્તરકુરાણ દાહિણેણં, દેવકુરાણ ઉત્તરેણં, પુવ્વવિદેહસ્સ વાસસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, અવરવિદેહસ્સ વાસસ્સ પુરત્થિમેણં, જંબુદ્વીવસ્સ બહુમજ્જદેસભાણે એ તથ ણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરે ણામં પવ્વે પળ્લત્તે- ણવણઉજોયણસહસ્સાઈં ઉહ્હં ઉચ્ચત્તેણં । એગં જોયણસહસ્સં ઉવ્વેહેણં ।

મૂલે દસજોયણસહસ્સાઈં ણવં ચ જોયણાઈં દસ ય એગારસભાણે જોયણસ્સ વિક્ખંભેણં, ધરણિયલે દસ જોયણસહસ્સાઈં વિક્ખંભેણં, તયાણંતરં ચ ણં માયાણે-માયાણે પરિહાયમાણે-પરિહાયમાણે ઉવરિતલે એગં જોયણસહસ્સં વિક્ખંભેણં ।

મૂલે ઇક્કત્તીસં જોયણસહસ્સાઈં ણવ ય દસુત્તરે જોયણસણે તિણ્ણિ ય એગારસભાણે જોયણસ્સ પરિક્ખેવેણં, ધરણિયલે એકત્તીસં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચ તેવીસે જોયણસણે પરિક્ખેવેણં, ઉવરિતલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ બાવહ્હં જોયણસયં કિંચિવિસેસાહિયં પરિક્ખેવેણં ।

મૂલે વિત્થિણ્ણે મજ્જે સંખિત્તે ઉવરિં તણુણે ગોપુચ્છસંઠાણસંઠિણે, સવ્વરય-ણામણે, અચ્છે સળ્હે જાવ પહિરૂવે ।

સે જં એગાએ પઝમવરવેઝ્યાએ એગેજ ય વણસંઢેજં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ષિત્તે વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મંદર-મેરુ નામનો પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉત્તરકુરુની દક્ષિણમાં, દેવકુરુની ઉત્તરમાં, પૂર્વ વિદેહની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમ વિદેહની પૂર્વમાં જંબૂદ્વીપની બરાબર મધ્યમાં મંદર-મેરુ નામનો પર્વત છે. તે ૯૯,૦૦૦(નવાણું હજાર) યોજન ઊંચો છે. તે ૧,૦૦૦(એક હજાર) યોજન જમીનમાં ઊંડો છે.

મૂળમાં દશ હજાર નેવું યોજન અને એક યોજનના દશ અગિયારાંશ(૧૦,૦૯૦ ૧/૧૦ યો.) પહોળો છે. પૃથ્વી પર ૧૦,૦૦૦(દશ હજાર) યોજન અને ત્યાર પછી અનુક્રમે ઘટતાં ઘટતાં ઉપરના તલભાગ પર ૧,૦૦૦ (એક હજાર) યોજન પહોળો છે.

તેની પરિધિ મૂળમાં એકત્રીસ હજાર, નવસો દશ યોજન અને ત્રણ અગિયારાંશ(૩૧,૯૧૦ ૩/૧૦ યો.) છે. પૃથ્વીતલ પર એકત્રીસ હજાર, છસો ત્રેવીસ (૩૧,૬૨૩) યોજન અને ઉપરી તલ પર સાધિક ૩,૧૬૨(ત્રણ હજાર, એકસો બાસઠ) યોજન છે.

તે મૂળમાં પહોળો, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત-સાંકડો અને ઉપર પાતળો છે. તેનો આકાર ઊંચા કરેલા ગાયના પૂંછડાના આકાર જેવો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય છે, સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ **યાવત્** મનોહર છે.

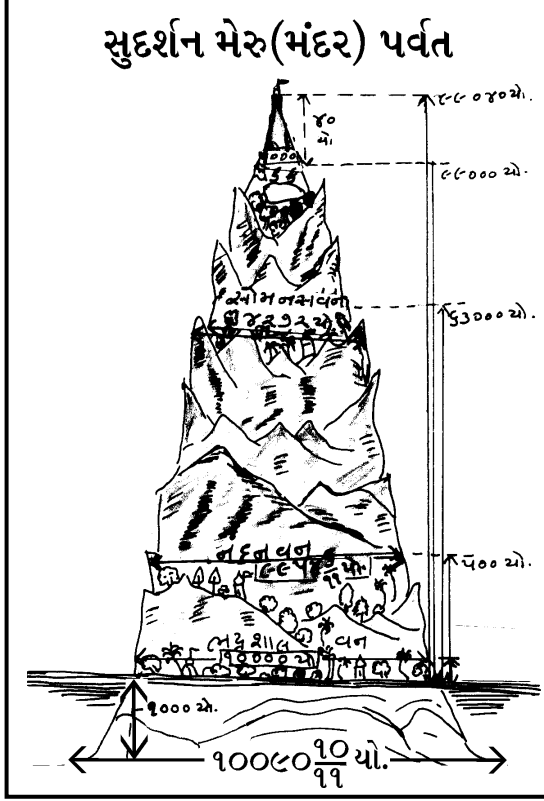
તે એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી પરિવેષ્ટિત છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપની અને વિદેહક્ષેત્રની મધ્યમાં સ્થિત; ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યગ્, આ ત્રણે લોકને સ્પર્શતા મંદર-મેરુ પર્વતનું વર્ણન છે.

મેરુપર્વત :-

સ્થાન	ઊંચાઈ	જમીનમાં	પહોળાઈ ઊંડાઈ	પરિધિ	સંસ્થાન
વિદેહ ક્ષેત્ર અને જંબૂદ્વીપની મધ્યમાં	૯૯,૦૦૦ યોજન	૧,૦૦૦ યોજન	મૂળમાં- ૧૦,૦૯૦ ૧/૧૦ યોજન પૃથ્વી પર- ૧૦,૦૦૦ યો., ઉપરી તલ પર- ૧,૦૦૦ યોજન	મૂળમાં- ૩૧,૯૧૦ ૩/૧૦ યોજન પૃથ્વી તલ પર- ૩૧,૬૨૩ યોજન, ઉપરી તલ પર- સાધિક ૩,૧૬૨ યો.	ઊંચા કરેલા ગોપુચ્છ જેવું

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના કેન્દ્ર સ્થાને મેરુ :- મેરુનો અર્થ છે કેન્દ્રસ્થાન અથવા મધ્યસ્થાન. આ પર્વત જંબૂદ્વીપની બરાબર મધ્યમાં છે, અદ્વીદ્વીપની મધ્યમાં છે, તિરછા લોકની મધ્યમાં છે અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પણ બરાબર મધ્યમાં છે. વિદેહક્ષેત્ર પૂર્વ પશ્ચિમ એક લાખ (૧,૦૦,૦૦૦) યોજન લાંબું છે. મેરુપર્વતની પૂર્વે પિસ્તાળીસ હજાર (૪૫,૦૦૦) યોજન અને પશ્ચિમમાં પિસ્તાળીસ હજાર (૪૫,૦૦૦) યોજન છે અને મધ્યમાં દસ હજાર (૧૦,૦૦૦) યોજનના વિસ્તારવાળો મેરુપર્વત છે. આ રીતે એક લાખ યોજન થાય છે.

વિદેહક્ષેત્રની ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળાઈ તેત્રીસ હજાર છસો ચોર્યાસી યોજન અને ચાર કળા (૩૩,૬૮૪ જેટલું યો.) છે. તેમાંથી મેરુ પર્વતની ઉત્તરમાં અગિયાર હજાર આઠસો બેતાળીસ યોજન અને બે કળા (૧૧,૮૪૨ જેટલું યો.) અને દક્ષિણમાં અગિયાર હજાર આઠસો બેતાળીસ યોજન અને બે કળા (૧૧,૮૪૨ જેટલું યો.)

યો.) છે અને મધ્યમાં દસ હજાર (૧૦,૦૦૦) યોજનના વિસ્તારવાળો મેરુ પર્વત છે. આ રીતે મહાવિદેહની તેત્રીસ હજાર છસો ચોર્યાસી યોજન અને ચાર કળા (૩૩,૬૮૪ જેટલું યો.)ની પહોળાઈ નિશ્ચિત થાય છે. આ પ્રમાણે મહાવિદેહ ક્ષેત્રની લંબાઈ અને પહોળાઈ બંને રીતે મેરુ કેન્દ્રમાં છે.

મંદર પર્વત : ભદ્રશાલવન :-

૧૬૫ મંદરે ણં ભંતે ! પવ્વણ કઙ્ઘ વણા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ચત્તારિ વણા પણ્ણત્તા, તં જહા- ભદ્રશાલવણે, ણંદણવણે, સોમણસવણે, પંડગવણે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન ! મંદર પર્વત ઉપર કેટલા વન છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્યાં ચાર વન છે. (૧) ભદ્રશાલ વન, (૨) નંદનવન, (૩) સોમનસ વન અને (૪) પંડગ વન.

૧૬૬ કહિ ણં ભંતે ! મંદરે પવ્વણ ભદ્રશાલવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ધરણિતલે, એથ ણં મંદરે પવ્વએ ભદ્સાલવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે-પાઈણપડીણાયએ, ઉદીણદાહિણવિત્થિણ્ણે । સોમણસ વિજ્જુપ્પહ ગંધમાયણ માલવંતેહિં વક્ખારપવ્વએહિં સીયા-સીઓયાહિ ય મહાણઈહિં અટ્ટભાગપવિભત્તે ।

મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં બાવીસં-બાવીસં જોયણસહસ્સાઈં આયામેણં, ઉત્તરદાહિણેણં અઙ્કાઈજ્જાઈં-અઙ્કાઈજ્જાઈં જોયણસયાઈં વિક્ખંભેણં । સે ણં એગાએ પડમવરવેઈયાએ એગેણ ય વણસંડેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તે । દુણ્ણહવિ વણ્ણઓ ભાણિયવ્વો જાવ દેવા આસયંતિ સયંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદર પર્વત પર ભદ્રશાલવન નામનું વન ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મંદર પર્વતના ભૂમિભાગ પર મંદરપર્વતનું ભદ્રશાલ નામનું વન છે. તે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળું છે. તે સૌમનસ, વિદ્યુત્પ્રભ, ગંધમાદન અને માલ્યવાન નામના વક્ષસ્કાર પર્વતોથી તેમ જ સીતા અને સીતોદા નામની મહાનદીઓથી આઠ ભાગોમાં વિભક્ત છે.

તે ભદ્રશાલવન મંદર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં બાવીસ-બાવીસ હજાર યોજન લાંબુ છે. તે ઉત્તર-દક્ષિણમાં અઢીસો અઢીસો યોજન પહોળું છે. તે એક પદ્મવરવેદિકાથી અને એક વનખંડથી પરિવેષ્ટિત છે. બંનેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે. યાવત્ ઘણા દેવ દેવીઓ ત્યાં આશ્રય લે છે, વિશ્રામ લે છે.

૧૬૭ મંદરસ્સ ણં પવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં ભદ્સાલવણં પણ્ણાસં જોયણાઈં ઓગાહિત્તા, એથ ણં મહં એગે સિદ્ધાયયણે પણ્ણત્તે- પણ્ણાસં જોયણાઈં આયામેણં, પણ્ણવીસં જોયણાઈં વિક્ખંભેણં, છત્તીસં જોયણાઈં ઉઙ્કં ઉચ્ચત્તેણં, અણેગખંભસયસણ્ણિવિટ્ટે, વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- મંદર પર્વતની પૂર્વમાં, ભદ્રશાલવનમાં ૫૦ યોજન દૂર એક વિશાળ સિદ્ધાયતન છે. તે ૫૦ યોજન લાંબુ, પચ્ચીસ યોજન પહોળું અને છત્રીસ યોજન ઊંચું છે. તે સેંકડો થાંભલાઓ ઉપર સ્થિત છે. વગેરે વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૬૮ મંદરસ્સ ણં પવ્વયસ્સ દાહિણેણં ભદ્સાલવણં પણ્ણાસં એવં ચઉદ્ધિસિંપિ મંદરસ્સ, ભદ્સાલવણે ચત્તારિ સિદ્ધાયયણા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- મંદરપર્વતની દક્ષિણમાં, ભદ્રશાલવનમાં ૫૦ યોજન દૂર, એમ મંદર પાર્વતની ચારે દિશાઓમાં એક એક, કુલ મળીને ચાર સિદ્ધાયતન કહેવા જોઈએ.

૧૬૯ મંદરસ્સ ણં પવ્વયસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમેણં ભદ્સાલવણં પણ્ણાસં જોયણાઈં

ઓગાહિત્તા એત્થ ણં ચત્તારિ ણંદાપુક્કરિણીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- પડમા, પડમપ્પમા, કુમુદા, કુમુદપ્પમા । તાઓ ણં પુક્કરિણીઓ પણ્ણાસં જોયણાં આયામેણં, પણ્ણવીસં જોયણાં વિક્કખમ્ભેણં, દસજોયણાં ઉવ્વેહેણં, વણ્ણઓ વેહ્યાવણસંઠાણં ણાણિયવ્વો । ચડ્ઢિસિં તોરણા જાવ-

તાસિ ણં પુક્કરિણીણં બહુમજ્જદેસમાએ, એત્થ ણં મહં એગે ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો પાસાયવડિંસએ પણ્ણત્તે- પંચજોયણસયાં ઉહ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, અહ્ઠાહ્ઠાજ્જાં જોયણસયાં વિક્કખંભેણં, અબ્ભુગ્ગયમૂસિય એવં સપરિવારો પાસાયવડિંસઓ ણાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- મંદરપર્વતની ઉત્તરપૂર્વ(ઈશાન ખૂણા)માં ભદ્રશાલવનમાં ૫૦ યોજન દૂર (૧) પદ્મા, (૨) પદ્મપ્રભા, (૩) કુમુદા અને (૪) કુમુદપ્રભા નામની ચાર પુષ્કરિણીઓ આવે છે. તે ૫૦ યોજન લાંબી, પચીસ યોજન પહોળી અને દશ યોજન ઊંડી છે. તેની પદ્મવરવેદિકા, વનખંડ અને તોરણદ્વાર આદિનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

તે પુષ્કરિણીઓની મધ્યમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનેન્દ્રનો એક ઉત્તમ મહેલ છે. તે ૫૦૦ યોજન ઊંચો અને અઢીસો યોજન પહોળો છે. સપરિવાર તે મહેલનું વિસ્તૃત વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૭૦ એવં મંદરસ્સ દાહિણપુરત્થિમેણં પુક્કરિણીઓ- ઉપ્પલગુમ્મા, ણલિણા, ઉપ્પલા ઉપ્પલુજ્જલા । તં ચેવ પમાણં મજ્જે પાસાયવડિંસઓ સવ્કક્સ્સ સપરિવારો । તેણં ચેવ પમાણેણં ।

ભાવાર્થ :- મંદર-મેરુ પર્વતના દક્ષિણપૂર્વમાં (૧) ઉત્પલ ગુલ્મા, (૨) નલિના, (૩) ઉત્પલા (૪) ઉત્પલોજ્જવલા નામની પુષ્કરિણીઓ છે. તેનું પ્રમાણ પૂર્વાનુસાર છે. તેની વચ્ચે શકેન્દ્રનો શ્રેષ્ઠ (આલેશાન) મહેલ છે. તેમાં સપરિવાર સિંહાસન વગેરેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૭૧ દાહિણપચ્ચત્થિમેણ વિ પુક્કરિણીઓ- ભિંગા ભિંગણિમા, અંજણા, અંજણપ્પમા । પાસાયવડિંસઓ સવ્કક્સ્સ સીહાસણં સપરિવારં ।

ભાવાર્થ :- મંદર પર્વતની દક્ષિણપશ્ચિમમાં (૧) ભૂંગા, (૨) ભૂંગનિભા, (૩) અંજના અને (૪) અંજનપ્રભા નામની પુષ્કરિણીઓ છે. તેનું પ્રમાણ, વિસ્તાર પૂર્વવત્ છે. શકેન્દ્રના મહેલ સપરિવાર સિંહાસન વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૭૨ ઉત્તરપુરત્થિમેણં પુક્કરિણીઓ- સિરિકંતા, સિરિચંદા, સિરિમહિયા, ચેવ સિરિણિલયા, પાસાયવડિંસઓ ઈસાણસ્સ સીહાસણં સપરિવારં ।

ભાવાર્થ :- મંદર-મેરુ પર્વતની ઉત્તરપશ્ચિમમાં (૧) શ્રીકાંતા, (૨) શ્રી ચંદ્રા, (૩) શ્રી મહિતા (૪) શ્રી નિલયા નામની પુષ્કરિણીઓ છે. તેની વચ્ચે ઈશાનેન્દ્રના ઉત્તમ મહેલ છે તેમાં સપરિવાર સિંહાસન વગેરે વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૭૩ મંદરે ણં ભંતે ! પવ્વે ભદ્રસાલવણે કઙ્ઙ દિસાહત્થિકૂડા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! અદ્દુ દિસાહત્થિકૂડા પ્ણત્તા, તં જહા-

પઝમુત્તરે ણીલવંતે, સુહત્થી અંજણગિરિ ।
કુમુદે ય પલાસે ય, વડિંસે રોયણાગિરી ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ મંદર પર્વતના ભદ્રસાલવણમાં દિશાહસ્તિકૂટ-હાથીના આકારે કૂટ જેવા પર્વતો કેટલા છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્યાં આઠ દિગ્હસ્તિકૂટ પર્વતો છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) પદ્મોત્તર, (૨) નીલવાન, (૩) સુહસ્તિ, (૪) અંજનગિરિ, (૫) કુમુદ, (૬) પલાશ, (૭) અવતંસ (૮) રોયનાગિરિ.

૧૭૪ કહિ ણં ભંતે ! મંદરે પવ્વે ભદ્રસાલવણે પઝમુત્તરે ણામં દિસાહત્થિકૂડે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમેણં, પુરત્થિમિલ્લાએ સીયાએ ઉત્તરેણં
એત્થ ણં પઝમુત્તરે ણામં દિસાહત્થિકૂડે પ્ણત્તે । પંચજોયણસયાઈં ઉઢ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં,
પંચગાઝયસયાઈં ઉવ્વેહેણં એવં વિક્ખંભપરિક્ખેવો ભાણિયવ્વો ચુલ્લહિમવંતસરિસો ।
પાસાયાણ ય તં ચેવ પઝમુત્તરો દેવો, રાયહાણી ઉત્તરપુરત્થિમેણં ॥૧॥

એવં ણીલવંતદિસાહત્થિકૂડે મંદરસ્સ દાહિણપુરત્થિમેણં, પુરત્થિમિલ્લાએ સીયાએ
દક્ષિણેણં । એયસ્સવિ ણીલવંતો દેવો, રાયહાણી દાહિણપુરત્થિમેણં ॥૨॥

એવં સુહત્થિદિસાહત્થિકૂડે મંદરસ્સ દાહિણપુરત્થિમેણં દક્ષિણિલ્લાએ સીઓ-
યાએ પુરત્થિમેણં । એયસ્સવિ સુહત્થી દેવો, રાયહાણી દાહિણપુરત્થિમેણં ॥૩॥

એવં ચેવ અંજણગિરિદિસાહત્થિકૂડે મંદરસ્સ દાહિણપ્ચ્ચત્થિમેણં, દાહિણિલ્લાએ
સીઓયાએ પ્ચ્ચત્થિમેણં । એયસ્સવિ અંજણગિરી દેવો, રાયહાણી દાહિણપ્ચ્ચત્થિ-
મેણં ॥૪॥

એવં કુમુદે વિ દિસાહત્થિકૂડે મંદરસ્સ દાહિણપ્ચ્ચત્થિમેણં, પ્ચ્ચત્થિમિલ્લાએ
સીઓયાએ દક્ષિણેણં । એયસ્સવિ કુમુદો દેવો, રાયહાણી દાહિણપ્ચ્ચત્થિમેણં ॥૫॥

એવં પલાસે વિ દિસાહત્થિકૂડે મંદરસ્સ ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમિલ્લાએ સીઓયાએ ઉત્તરેણં । એયસ્સવિ પલાસો દેવો, રાયહાણી ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં ॥૬॥

એવં વડેસે વિ દિસાહત્થિકૂડે મંદરસ્સ ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં; ઉત્તરિલ્લાએ સીયાએ મહાણઈએ પચ્ચત્થિમેણં । એયસ્સવિ વડેસો દેવો, રાયહાણી ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં ॥૭॥

એવં રોયણાગિરી દિસાહત્થિકૂડે મંદરસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમેણં, ઉત્તરિલ્લાએ સીઆએ પુરત્થિમેણં । એયસ્સવિ રોયણાગિરી દેવો, રાયહાણી ઉત્તરપુરત્થિમેણં ॥૮॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મંદર પર્વતના ભદ્રશાલવનમાં પશ્ચોત્તર નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! પશ્ચોત્તર નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ, મંદર પર્વતની ઉત્તર પૂર્વમાં(મેરુપર્વતથી) પૂર્વવર્તી સીતા મહાનદીની ઉત્તરમાં સ્થિત છે. તે ૫૦૦ યોજન ઊંચો અને ૫૦૦ ગાઉ(૧૨૫ યોજન) જમીનમાં ઊંડો છે. તે કૂટની પહોળાઈ, પરિધિ ચુલ્લહિમવંત પર્વતના કૂટ સદશ જાણવી. પ્રાસાદાદિના માપાદિ પણ પૂર્વવત્ જાણવા. તેના અધિષ્ઠાતા પશ્ચોત્તર દેવ છે. તેની રાજધાની ઉત્તર પૂર્વમાં છે. ॥૧॥

નીલવંત નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ, મંદર પર્વતની દક્ષિણ પૂર્વમાં, પૂર્વવર્તી સીતા મહાનદીની દક્ષિણમાં સ્થિત છે. તેના અધિષ્ઠાતા નીલવંત દેવ છે. તેની રાજધાની દક્ષિણપૂર્વમાં છે. ॥૨॥

સુહસ્તિ નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ, મંદર પર્વતની દક્ષિણપૂર્વમાં, (મેરુ પર્વતથી) દક્ષિણવર્તી સીતોદા મહાનદીની પૂર્વમાં સ્થિત છે. તેના અધિષ્ઠાતા સુહસ્તિ નામના દેવ છે. તેની રાજધાની દક્ષિણપૂર્વમાં છે. ॥૩॥

અંજનગિરિ નામનો દિશાહસ્તિકૂટ મંદર પર્વતની દક્ષિણપશ્ચિમમાં, દક્ષિણવર્તી સીતોદા મહાનદીની પશ્ચિમમાં સ્થિત છે. તેના અધિષ્ઠાતા અંજનગિરિ દેવ છે. તેની રાજધાની દક્ષિણપશ્ચિમમાં છે. ॥૪॥

કુમુદ નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ મંદરપર્વતની દક્ષિણપશ્ચિમમાં, (મેરુપર્વતથી) પશ્ચિમવર્તી સીતોદા મહાનદીની દક્ષિણમાં સ્થિત છે. તેના અધિષ્ઠાતા કુમુદ નામના દેવ છે. તેની રાજધાની દક્ષિણપશ્ચિમમાં છે. ॥૫॥

પલાશ નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ મંદર પર્વતની ઉત્તરપશ્ચિમમાં, (મેરુપર્વતથી) પશ્ચિમવર્તી સીતોદા મહાનદીની ઉત્તરમાં સ્થિત છે. તેના અધિષ્ઠાતા પલાશ નામના દેવ છે. તેની રાજધાની ઉત્તરપશ્ચિમમાં છે. ॥૬॥

અવતંસ નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ મંદરપર્વતની ઉત્તરપશ્ચિમમાં, (મેરુપર્વતથી) ઉત્તરવર્તી સીતા મહાનદીની પશ્ચિમમાં સ્થિત છે. તેના અધિષ્ઠાતા અવતંસ નામના દેવ છે. તેની રાજધાની ઉત્તરપશ્ચિમમાં છે. ॥૭॥

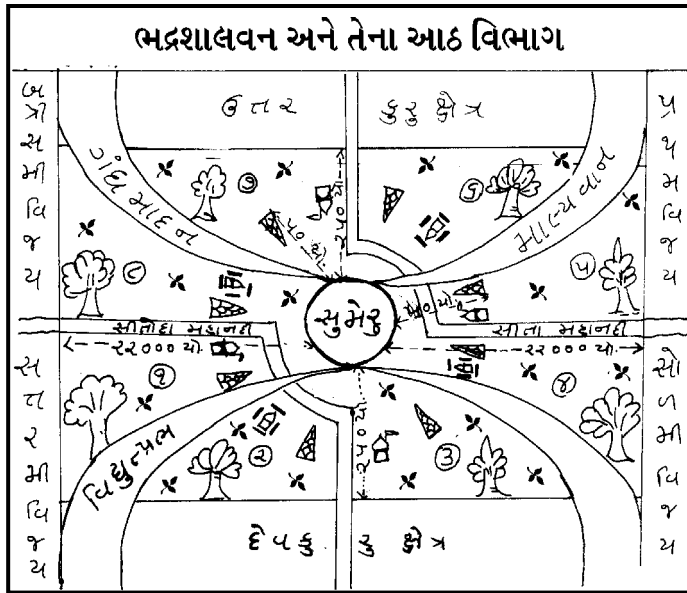
રોયનાગિરિ નામનો દિગ્હસ્તિકૂટ, મંદર પર્વતની ઉત્તરપૂર્વમાં(મેરુપર્વતથી), ઉત્તરવર્તી સીતા

મહાનદીની પૂર્વમાં સ્થિત છે. તેના અધિષ્ઠાતા રોચનાગિરિ નામના દેવ છે. તેની રાજધાની ઉત્તર પૂર્વમાં છે.૥૮૥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં મેરુપર્વતના ચાર વનમાંથી પહેલા ભદ્રશાલ વનનું વર્ણન છે. આ વન મેરુપર્વતની ચારેબાજુ, સમભૂમિ ઉપર સ્થિત છે.

ભદ્રશાલ વન વિભાગ :- ભદ્રશાલ વનમાં ચાર ગજદંત પર્વતો મેરુને સ્પર્શે છે. મેરુથી ૨ યોજન દૂર દક્ષિણાભિમુખ વહેતી સીતા નદી, આ વનમાં ૪ વળાંક લઈને પૂર્વાભિમુખ બને છે અને ઉત્તરાભિમુખ વહેતી સીતોદા નદી, આ વનમાં ૪ વળાંક લઈને પશ્ચિમાભિમુખ બને છે. ૪ ગજદંત પર્વત અને ૨ નદીના કારણે આ વન આઠ વિભાગમાં વિભક્ત થાય છે. આ તે આ પ્રમાણે છે-

(૧) મેરુની પૂર્વ તરફ (૨) મેરુની પશ્ચિમ તરફ (૩) મેરુની દક્ષિણે વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ ગજદંત પર્વતની વચ્ચે દેવકુરુક્ષેત્રમાં (૪) મેરુની ઉત્તરે માલ્યવાન અને ગંધમાદન ગજદંત પર્વતની વચ્ચે ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં. આ ચાર વિભાગના સીતા અને સીતોદા નદી બે-બે વિભાગ કરે છે. યથા દક્ષિણાભિમુખ વહેતી સીતા નદી ઉત્તરી વિભાગના બે ભાગ કરે છે. પૂર્વાભિમુખ વહેતી સીતાનદી પૂર્વી વિભાગના બે ભાગ કરે છે. ઉત્તરાભિમુખ વહેતી સીતોદા નદી દક્ષિણી વિભાગના બે ભાગ કરે

છે અને પશ્ચિમાભિમુખ વહેતી સીતોદા નદી પશ્ચિમી વિભાગના બે ભાગ કરે છે. આઠે વન વિભાગની એક દિશાના સીમાંતે નદી છે, એક દિશાના સીમાંતે વક્ષસ્કાર(ગજદંત) પર્વત છે, એક વિદિશાના સીમાન્તે મેરુપર્વત છે અને પૂર્વ-પશ્ચિમવર્તી બે-બે વિભાગના એક દિશાના સીમાંતે વિજય છે તથા ઉત્તર-દક્ષિણવર્તી બે-બે વિભાગના એક દિશાના સીમાંતે ઉત્તરકુરુ દેવકુરુનું ક્ષેત્ર છે કે જ્યાંથી આગળ જતાં નિષધ કે નીલવાન પર્વત આવે છે.

મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર ચારે દિશામાં સિદ્ધાયતન છે. મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર ચારે વિદિશામાં ચાર-ચાર પુષ્કરિણી વાવ છે. મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર વિદિશામાં ૪-૪ વાવની વચ્ચે

એક-એક પ્રાસાદ છે. મેરુપર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર સિદ્ધાયતન અને પ્રાસાદ વચ્ચે આઠ હસ્તિના આકાર-વાળા કૂટ છે.

દિગ્હસ્તિ કૂટ :- કૂટનો અર્થ છે શિખર. પર્વત ઉપરના શિખરો કૂટ નામે પ્રસિદ્ધ છે. કેટલાક કૂટો પર્વત ઉપર નથી, ભૂમિ ઉપર જ કૂટાકારે સ્થિત પર્વતો કૂટ પર્વત કહેવાય છે. ભદ્રશાલ વનમાં ભૂમિ ઉપર સ્થિત આઠ કૂટ પર્વતો હાથીના આકારવાળા છે, તેથી તેને દિગ્હસ્તિ કૂટ કહેવામાં આવે છે.

ભદ્રશાલ વન :-

	સ્થાન	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઊંડાઈ	ઊંચાઈ	અન્ય વિગત
ભદ્રાશાલવન	મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મેરુપર્વતની ચારે બાજુ સમતલ ભૂમિ પર	પૂર્વ,પશ્ચિમમાં ૨૨,૦૦૦-૨૨,૦૦૦ યો. કુલ ૪૪,૦૦૦ યોજન	ઉત્તર, દક્ષિણમાં ૨૫૦-૨૫૦ યો. કુલ ૫૦૦ યોજન	-	-	૪ ગજદંત પર્વત અને ૨ નદીના કારણે તેના ૮ વિભાગ
સિદ્ધાયતન	ભદ્રશાલ વનમાં મેરુપર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર ચારે દિશામાં	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન	-	૩૬ યોજન	-
પુષ્કરિણી	મેરુપર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર ચારે વિદિશામાં ચાર-ચાર	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન	૧૦ યોજન	-	-
પ્રાસાદ	ચારે વિદિશા ગત ૪-૪ પુષ્કરિણીની મધ્યે	૨૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન		૫૦૦ યોજન	અગ્નિ અને નૈઋત્ય વિદિશાના પ્રાસાદ શકેન્દ્ર અધિષ્ઠિત છે. ઈશાન અને વાયવ્ય વિદિશાના પ્રાસાદ ઈશાનેન્દ્ર અધિષ્ઠિત છે.

પૂર્ણાંક છ અગિયારાંશ યોજન (૮,૯૫૪ ૧/૨ યો.) છે, તેની પરિધિ અઠ્યાવીસ હજાર, ત્રણસો સોળ પૂર્ણાંક આઠ અગિયારાંશ યોજન (૨૮,૩૧૬ ૧/૨ યો.) છે. તે એક પદ્મવરવેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચારે બાજુ ઘેરાયેલું છે. તે બંનેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ ત્યાં દેવ-દેવીઓ આશ્રય લે છે ઇત્યાદિ સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૭૬ મંદરસ્સ ણં પવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં એત્થ ણં મહં એગે સિદ્ધાયયણે પણ્ણત્તે ।
એવં ચડ્ઢિસિં ચત્તારિ સિદ્ધાયયણા, વિદિસાસુ પુક્કરિણીઓ, તં ચેવ પમાણં
સિદ્ધાયયણાણં, પુક્કરિણીણં ચ । પાસાયવડેસગા તહ ચેવ સક્કીસાણાણં તેણં
ચેવ પમાણેણં ।

ભાવાર્થ :- મંદર પર્વતની પૂર્વદિશામાં એક વિશાળ સિદ્ધાયતન છે. આ પ્રમાણે ચારે દિશાઓમાં ચાર સિદ્ધાયતન છે. વિદિશાઓમાં પુષ્કરિણીઓ છે. તે સિદ્ધાયતન, પુષ્કરિણીઓ અને શકેન્દ્ર, ઈશાનેન્દ્રના પ્રાસાદ વગેરેનું વર્ણન પૂર્વવત્ (ભદ્રાશાલવનની સમાન) છે.

૧૭૭ ણંદણવણે ણં ધંતે ! કઙ્ક કૂડા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ણવ કૂડા પણ્ણત્તા, તં જહા- ણંદણવણકૂડે મંદરકૂડે ણિસહકૂડે
હિમવયકૂડે રયયકૂડે રુયગકૂડે સાગરચિત્તકૂડે વઙ્ગકૂડે બલકૂડે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નંદનવનમાં કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્યાં નવ કૂટ છે. (૧) નંદનવનકૂટ, (૨) મંદરકૂટ, (૩) નિષધકૂટ, (૪) હિમવત કૂટ, (૫) રજતકૂટ, (૬) રુચક કૂટ, (૭) સાગર ચિત્ર કૂટ, (૮) વજ્રકૂટ, (૯) બલ કૂટ.

૧૭૮ કહિ ણં ધંતે ! ણંદણવણે ણંદણવણકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમિલ્લ-સિદ્ધાયયણસ્સ ઉત્તરેણં, ઉત્તર-
પુરત્થિમિલ્લસ્સ પાસાયવડેસયસ્સ દાહિણેણં, એત્થ ણં ણંદણવણે ણંદણવણકૂડે
ણામં કૂડે પણ્ણત્તે। પંચસઙ્કયા કૂડા પુવ્વવણિણયા ણાણિયવ્વા । દેવી મેહંકરા,
રાયહાણી વિદિસાણ ॥૧॥

એયાહિં ચેવ પુવ્વાધિલાવેણં ણેયવ્વા ઇમે કૂડા, ઇમાહિં દિસાહિં-
પુરત્થિમિલ્લસ્સ ણવણસ્સ દાહિણેણં, દાહિણપુરત્થિમિલ્લસ્સ પાસાયવડેસગસ્સ
ઉત્તરેણં-મંદરે કૂડે, મેહવર્ઙ્ક દેવી, રાયહાણી પુવ્વેણં ॥૨॥

દાહિણિલ્લસ્સ ણવણસ્સ પુરત્થિમેણં, દાહિણપુરત્થિમિલ્લસ્સ પાસાયવડેસગસ્સ

પચ્ચત્થિમેળં- ગિસહે કૂડે, સુમેહા દેવી, રાયહાણી દાહિણેણં ॥૩॥

દાહિણિલ્લસ્સ ભવણસ્સ પચ્ચત્થિમેળં દાહિણપચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ પાસાય-
વર્ડેસગસ્સ પુરત્થિમેળં- હેમવણ કૂડે, હેમમાલિની દેવી, રાયહાણી દક્ષિણેણં
॥૪॥

પચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ ભવણસ્સ દાહિણેણં, દાહિણપચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ પાસાય-
વર્ડેસગસ્સ ઉત્તરેણં- રયણકૂડે, સુવચ્છા દેવી, રાયહાણી પચ્ચત્થિમેળં ॥૫॥

પચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ ભવણસ્સ ઉત્તરેણં, ઉત્તરપચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ પાસાયવર્ડેસગસ્સ
દાહિણેણં-રુયગે કૂડે, વચ્છમિત્તા દેવી, રાયહાણી પચ્ચત્થિમેળં ॥૬॥

ઉત્તરિલ્લસ્સ ભવણસ્સ પચ્ચત્થિમેળં, ઉત્તરપચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ પાસાયવર્ડેસગસ્સ
પુરત્થિમેળં-સાગરચિત્તે કૂડે, વઙ્ગરસેણા દેવી, રાયહાણી ઉત્તરેણં ॥૭॥

ઉત્તરિલ્લસ્સ ભવણસ્સ પુરત્થિમેળં, ઉત્તરપુરત્થિમિલ્લસ્સ પાસાયવર્ડેસગસ્સ
પચ્ચત્થિમેળં-વઙ્ગરકૂડે, બલાહયા દેવી, રાયહાણી ઉત્તરેણં ॥૮॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નંદનવનમાં નંદનવનકૂટ નામનું કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મંદર પર્વત ઉપર નંદનવનમાં પૂર્વદિશાવર્તી સિદ્ધાયતનની ઉત્તરમાં, ઈશાન-
ખૂણામાં રહેલા ઉત્તમ પ્રાસાદની દક્ષિણમાં, નંદનવન નામનું કૂટ છે. તે કૂટ ૫૦૦ યોજન ઊંચું છે. તેનું
વિસ્તૃત વર્ણન પૂર્વવત્ છે. તે નંદનવનકૂટ ઉપર મેઘંકરા નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની
ઈશાન ખૂણામાં છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ છે. ॥૧॥

આ જ રીતે અનુક્રમથી સર્વે કૂટ જાણવા. પૂર્વ દિશાવર્તી ભવનની દક્ષિણમાં, દક્ષિણપૂર્વમાં રહેલા
ઉત્તમ પ્રાસાદની ઉત્તરમાં મંદરકૂટ છે ત્યાં ઉપર મેઘવતી નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની
દક્ષિણ દિશામાં છે. ॥૨॥

દક્ષિણ દિશાવર્તી ભવનની પૂર્વમાં, દક્ષિણપૂર્વ વિદિશાવર્તી ઉત્તમ પ્રાસાદની પશ્ચિમમાં નિષધકૂટ
છે. ત્યાં સુમેઘા નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની દક્ષિણમાં છે. ॥૩॥

દક્ષિણ દિશાવર્તી ભવનની પશ્ચિમમાં, દક્ષિણપશ્ચિમ વિદિશાવર્તી ઉત્તમ પ્રાસાદની પૂર્વમાં હેમવત
કૂટ છે. ત્યાં હેમમાલિની નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની દક્ષિણમાં છે. ॥૪॥

પશ્ચિમદિશાવર્તી ભવનની દક્ષિણમાં, દક્ષિણપશ્ચિમ વિદિશાવર્તી ઉત્તમ પ્રાસાદની ઉત્તરમાં,
રજતકૂટ છે. ત્યાં સુવત્સા નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની પશ્ચિમમાં છે. ॥૫॥

પશ્ચિમ દિશાવર્તી ભવનની ઉત્તરમાં, ઉત્તરપશ્ચિમ વિદિશાવર્તી ઉત્તમ પ્રાસાદની દક્ષિણમાં, રુચક

કૂટ છે. ત્યાં વત્સમિત્રા નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની પશ્ચિમમાં છે. ॥૬॥

ઉત્તર દિશાવર્તી ભવનની પશ્ચિમમાં, ઉત્તરપશ્ચિમ વિદિશા વર્તી ઉત્તમ પ્રાસાદની પૂર્વમાં સાગરચિત્ર કૂટ છે. ત્યાં વજ્રસેના નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની ઉત્તરમાં છે. ॥૭॥

ઉત્તર દિશાવર્તી ભવનની પૂર્વમાં, ઉત્તરપૂર્વ વિદિશાવર્તી ઉત્તમ પ્રાસાદની પશ્ચિમમાં વજ્રકૂટ છે. ત્યાં બલાહકા નામની દિક્કુમારી દેવી રહે છે. તેની રાજધાની ઉત્તરમાં છે. ॥૮॥

૧૭૯ કહિ ણં ભંતે ! ણંદણવણે બલકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમેણં, એત્થ ણં ણંદણવણે બલકૂડે ણામં કૂડે પણ્ણત્તે । એવં જં ચેવ હરિસ્સહકૂડસ્સ પમાણં રાયહાણી ય, તં ચેવ બલકૂડસ્સવિ, ણવરં બલો દેવો, રાયહાણી ઉત્તરપુરત્થિમેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નંદનવનમાં બલકૂટ નામનો કૂટ ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નંદનવનમાં મંદર પર્વતની ઉત્તરપૂર્વમાં બલકૂટ નામનું કૂટ છે. તે કૂટ અને તેની રાજધાનીનું પ્રમાણ, વિસ્તાર વગેરે હરિસ્સહકૂટની સમાન છે. તેના અધિષ્ઠાયક બલ નામના દેવ છે અને તેની રાજધાની ઉત્તરપૂર્વમાં છે. ॥૯॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં મેરુપર્વત ઉપરના બીજા નંદનવનનું વર્ણન છે.

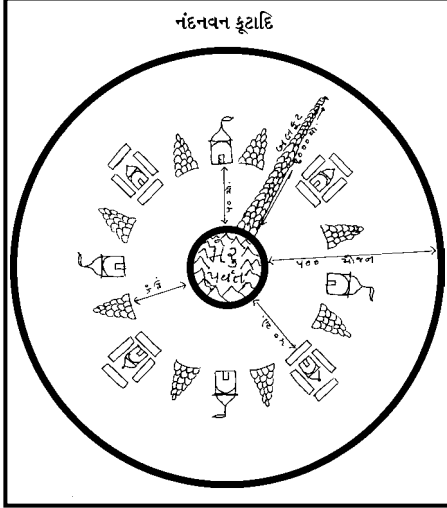
નંદનવનસ્થાન :- મેરુપર્વતની ૫૦૦ યોજનની ઊંચાઈ પર, મેરુપર્વતની ચારે બાજુ વલયાકારે આવન સ્થિત છે. તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૫૦૦ યોજન છે.

બાહિંગિરિ વિક્કંભો :- મેખલાના ભાગમાં પર્વતોની પહોળાઈ બે પ્રકારે હોય છે. એક બહારની અને બીજી અંદરની. નંદનવનની બહારની બાજુ મેરુ પર્વતની પહોળાઈને (૫૦૦ યોજનની ઊંચાઈએ મેરુ પર્વતની પહોળાઈ) 'બાહ્ય પર્વત વિષ્કંભ' કહે છે.

મેરુપર્વત મૂળમાં ૧૦,૦૦૦ યોજન લાંબો-પહોળો છે. ઉપર જતાં પ્રત્યેક યોજને તેની પહોળાઈ $\frac{૧}{૧૦}$ યોજન જેટલી ઘટતી જાય છે. ૫૦૦ યોજન ઊંચે તેની પહોળાઈ ૪૫ $\frac{૧}{૧૦}$ યોજન જેટલી ઘટી જાય છે. ૧૦૦૦૦ યોજનમાંથી ૪૫ $\frac{૧}{૧૦}$ યોજન બાદ કરતા પ્રાપ્ત ૯,૯૫૪ $\frac{૧}{૧૦}$ યોજન પહોળાઈ બાહ્ય મેરુની પહોળાઈ છે.

અંતોગિરિ-વિક્કંભો :- નંદનવનની અંદરની બાજુએ મેરુ પર્વતની પહોળાઈ, આભ્યંતર ગિરિ વિષ્કંભ કહેવાય છે.

નંદનવનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૫૦૦ યોજન છે. પૂર્વ-પશ્ચિમ કે ઉત્તર-દક્ષિણ બે બાજુનો ચક્રવાલ વિષ્કંભનો સરવાળો કરતાં નંદનવનની સર્વ મળીને પહોળાઈનો યોગ ૧,૦૦૦ યોજન થાય છે. તેને

નંદનવનમાં મેરુના બાહ્ય વિષ્કંભમાંથી બાદ કરતા (૯,૯૫૪૬૬ યો.-૧,૦૦૦=) પ્રાપ્ત ૮,૯૫૪૬૬ યો. પહોળાઈ, નંદનવનની અંદર મેરુની પહોળાઈ છે.

નંદનવનમાં સિદ્ધાયતનાદિ :- નંદનવનમાં મેરુથી ૫૦ યોજન દૂર ૪ સિદ્ધાયતન, ૪ પ્રાસાદ, નવ કૂટ છે. તે સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

નંદનવનનું બલકૂટ :- નંદનવનની ઈશાન વિદિશામાં જે પ્રાસાદ છે તેના પણ ઈશાનકોણમાં આ નવમું બલકૂટ સ્થિત છે. તે મૂળમાં ૧,૦૦૦ યોજન લાંબુ, પહોળું છે. નંદનવન ૫૦૦ યોજનનું જ હોવાથી તે કૂટ ૫૦૦ યોજન નંદનવનની બહાર આકાશમાં અધર સ્થિત છે.

નંદનવન પ્રમાણાદિ :-

સ્થાન	આકાર	ચક્રવાલ વિષ્કંભ	બાહ્ય મેરુ વિષ્કંભ	બાહ્ય મેરુ પરિધિ	આભ્યંતર મેરુ વિષ્કંભ	આભ્યંતર મેરુ પરિધિ	મેરુથી ૫૦ યોજન દૂર વન વિગત			
							સિદ્ધાયતન	પુષ્કરિણી	પ્રાસાદ	કૂટ
મેરુ પર્વત ઉપર ૫૦૦ યો.ની ઊંચાઈ પર	વલયાકાર ગોળ	૫૦૦ યો.	૯,૯૫૪૬૬ યો.	૩૧,૪૭૯ યોજન	૮,૯૫૪૬૬ યોજન	૨૮,૩૧૬ યોજન	ચારે દિશામાં ચાર	ચાર વિદિશામાં ચાર	ચાર પુષ્કરિણી વચ્ચે ચારે વિદિશામાં ચાર	વિદિશામાં બે-બે કૂટ, નવમું ઈશાન કૂટ વિદિશાના પ્રાસાદની પણ ઈશાનમાં

મંદરપર્વત : સોમનસવન :-

૧૮૦ કહિ ણં મંતે ! મંદરણ પવ્વણ સોમણસવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે ?

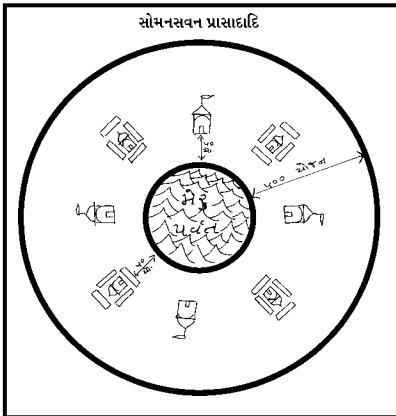
ગોયમા ! ણંદણવણસ્સ બહુસમરમણિજ્જાઓ ભૂમિભાગાઓ અદ્ધતેવદ્ધિં જોયણ-સહસ્સાઈં ઉઠ્ઠું ઉપ્પણ્ણત્તા, ઇત્થ ણં મંદરે પવ્વણ સોમણસવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે-પંચજોયણસયાઈં ચક્કવાલવિક્ખંભેણં, વટ્ટે, વલયાકાર-સંઠાણસંઠિણે, જે ણં મંદરં પવ્વણં સવ્વણો સમંતા સંપરિક્ખિત્તાણં ચિટ્ઠુઈ- ચત્તારિ જોયણસહસ્સાઈં દુણ્ણિ ય બાવત્તરે જોયણસણે અટ્ટ ય ઇક્કારસભાણે જોયણસ્સ બાર્હિં ગિરિવિક્ખંભેણં, તેરસ

જોયણસહસ્સાઈં પંચ ય એકકારે જોયણસૅ છચ્ચ-ઙ્કકારસ-ભાૅ જોયણસ્સ બાહિં ગિરિપરિરૅણં, તિણિ જોયણસહસ્સાઈં દુણિ ય બાવત્તરે જોયણસૅ અદ્દુ ય ઙ્કકારસભાૅ જોયણસ્સ અંતો ગિરિવિક્ખંભેણં, દસ જોયણસહસ્સાઈં તિણિ ય અડ્ઙાપણ્ણે જોયણસૅ તિણિ ય ઙ્કકારસભાૅ જોયણસ્સ અંતો ગિરિપરિરૅણં । સે ણં ંગાૅ પડમવરવેઙ્ગાૅ ંગેણ ય વણસંઢેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખત્તે, વણ્ણઓ જાવ આસયંતિ । ંવં કૂડવજ્જા સચ્ચેવ ણંદણવણ વવ્વયા ભાણિયવ્વા, તં ચેવ ંગાહિરુણ જાવ પાસાયવડેંસગા સવ્કીસાણાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મંદરપર્વત ઉપર સોમનસ નામનું વન ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નંદનવનના બહુ સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગથી ૬૨,૫૦૦(બાસઠ હજાર પાંચસો) યોજન ઊંચે મંદર પર્વત ઉપર સોમનસ નામનું વન છે. તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૫૦૦ યોજન છે, તે ગોળ-વલયાકારે છે. તે મંદરપર્વતની ચારે બાજુ પથરાયેલું છે. તે વનની બહાર મેરુપર્વતની પહોળાઈ ચાર હજાર, બસો બોતેર પૂર્ણાંક આઠ અગિયારાંશ યોજન (૪,૨૭૨ ૧/૨ યો.) છે. તેની પરિધિ તેર હજાર, પાંચસો અગિયાર પૂર્ણાંક છ અગિયારાંશ યોજન (૧૩,૫૧૧ ૧/૨ યો.) છે. તે સોમનસ વનની અંદર મેરુ પર્વતની પહોળાઈ ત્રણ હજાર, બસો બોતેર પૂર્ણાંક આઠ અગિયારાંશ યોજન (૩,૨૭૨ ૧/૨ યો.) છે, પર્વતના અંદરના ભાગમાં સંલગ્ન તેની પરિધિ દસ હજાર, ત્રણસો ંગણપયાસ પૂર્ણાંક ત્રણ અગિયારાંશ (૧૦,૩૪૯ ૧/૨ યો.) છે. તે ંકે પદ્મવરવેદિકા અને ંકે વનખંડથી ચારે બાજુથી ઘેરાયેલું છે. તેનું વિસ્તૃત વર્ણન પૂર્વવત્ છે. ંવવત્ ત્યાં દેવ-દેવીઓ આશ્રય લે છે, વિશ્રામ કરે છે. કૂટો સિવાયનું શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન નંદનવનની સમાન છે. તેમાં મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર શકેન્દ્ર અને ંશાનેન્દ્રના ઉત્તમ પ્રાસાદ છે. તે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં મેરુપર્વતના ચાર વનમાંથી ત્રીજા સોમનસ વનનું વર્ણન છે.

સોમનસવન સ્થાન :- મેરુપર્વત ઉપર ૬૩,૦૦૦ યોજનની ઊંચાઈએ અને નંદનવનથી ૬૨,૫૦૦ યોજન ઊંચે વલયાકારે આ વન સ્થિત છે. આ વનમાં કૂટ નથી.

સોમનસ વનની વાવડીઓના નામ :- સોમનસવનમાં મેરુપર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર ંશાન વિદિશામાં સુમના, સૌમનસા, સૌમનાંસા, મનોરમા; અગ્નિવિદિશામાં ઉત્તરકુરુ, દેવકુરુ, વારિષેણ,

સરસ્વતી; નૈઋત્ય વિદિશામાં વિશાલા, માઘભદ્રા, અભયસેના, રોહિણી અને વાયવ્ય વિદિશામાં ભદ્રોતરા, ભદ્રા, સુભદ્રા, ભદ્રાવતી નામની વાવડીઓ છે.

સોમનસવન :-

સ્થાન	આકાર	ચક્રવાલ વિષ્કંભ	બાહ્ય મેરુ વિષ્કંભ	બાહ્ય મેરુ પરિધિ	આભ્યંતર મેરુ વિષ્કંભ	આભ્યંતર મેરુ પરિધિ	મેરુપર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર વનવિગત		
							સિદ્ધાયતન	પુષ્કરિણી	પ્રાસાદ
મેરુ પર્વત ઉપર ૬૩,૦૦૦ યોજનની ઊંચાઈએ	વલયાકાર	૫૦૦ યો.	૪,૨૭૨ ચૈ યો.	૧૩,૫૧૧ ચૈ યો.	૩,૨૭૨ ચૈ યો.	૧૦,૩૪૮ ચૈ યો.	૪ દિશામાં	ચારે વિદિશા ૪માં ૪-૪	૪-૪ પુષ્કરિણી ની વચ્ચે ૪ વિદિશામાં ૪

મંદરપર્વત : પંડકવન :-

૧૮૧ કહિ ણં ભંતે ! મંદરપવ્વે પંડગવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સોમણસવણસ્સ બહુસમરમણિજ્જાઓ ભૂમિભાગાઓ છત્તીસં જોયણ-સહસ્સાઈં ઉઠ્ઠું ઉપ્પઈત્તા એત્થ ણં મંદરે પવ્વે સિહરતલે પંડગવણે ણામં વણે પણ્ણત્તે। ચત્તારિ ચડણઉણ્ણે જોયણસણ્ણે ચક્કવાલ-વિક્કંભેણં, વટ્ટે, વલયાકાર-સંઠાણસંઠિણ્ણે ણં મંદરચૂલિયં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્કિત્તાણં ચિટ્ઠિહિ । તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈં એણં ચ બાવટ્ટું જોયણસયં કિંચિવિસેસાહિયં પરિક્કેવેણં । સે ણં એણાણ્ણે પડમવરવેહિયાણ્ણે એણે ય વણસંઠેણં જાવ દેવા આસયંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદર પર્વત ઉપર પંડકવન નામનું વન ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સોમનસવનના બહુ સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગથી ૩૬,૦૦૦(છત્રીસ હજાર) યોજન ઊંચે મંદર પર્વતના શિખર તલ ઉપર પંડકવન નામનું વન છે. તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૪૮૪(ચારસો ચોરાણું) યોજનનો છે, તે વન ગોળ-વલયાકારે છે. તે મંદરપર્વતની ચૂલિકાની ચારે બાજુ પથરાયેલું છે. તેની પરિધિ સાધિક ૩,૧૬૨(ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ) યોજન છે. તે એક પદ્મવરવેદિકાથી અને એક વનખંડથી ઘેરાયેલું છે. યાવત્ અનેક દેવ-દેવીઓ ત્યાં આશ્રય લે છે.

૧૮૨ પંડગવણસ્સ બહુમજ્જદેસભાણ્ણે એત્થ ણં મંદરચૂલિયા ણામં ચૂલિયા પણ્ણત્તા। ચત્તલીસં જોયણાઈં ઉઠ્ઠું ઉચ્ચત્તેણં, મૂલે બારસ જોયણાઈં વિક્કંભેણં, મજ્જે અટ્ઠુ જોયણાઈં વિક્કંભેણં, ઉપ્પિ ચત્તારિ જોયણાઈં વિક્કંભેણં । મૂલે સાહરેગાઈં સત્તત્તીસં જોયણાઈં પરિક્કેવેણં, મજ્જે સાહરેગાઈં પણવીસં જોયણાઈં પરિક્કેવેણં, ઉપ્પિ

સાફરેગાઈં બારસ જોયણાઈં પરિક્ષેવેણં, મૂલે વિત્થિણ્ણા, મજ્ઞે સંખિત્તા, ઊપ્પિં તણુયા ગોપુચ્છ-સંઠાણસંઠિયા, સવ્વવેરુલિયામઈં, અચ્છા। સા ણં ંગાં પઝમવરવેઙ્ગાં ંગેણ ય વણસંઢેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ષિત્તા।

ભાવાર્થ :- પંડક વનના બરાબર મધ્યભાગમાં મંદર ચૂલિકા નામની ચૂલિકા છે. તે ચાલીસ યોજન ઊંચી છે. તે મૂળમાં બાર યોજન, મધ્યમાં આઠ યોજન અને ઉપર ચાર યોજન પહોળી છે. મૂળમાં તેની પરિધિ કંઈક અધિક સાડત્રીસ(૩૭) યોજન, મધ્યભાગમાં સાધિક પચ્ચીસ(૨૫) યોજન અને ઉપર સાધિક બાર(૧૨) યોજન છે. તે મૂળમાં વિસ્તીર્ણ-પહોળી, મધ્યમાં સાંકડી અને ઉપર (તનુક)-પાતળી છે. તેનો આકાર ઊંચા કરેલા ગોપુચ્છ જેવો છે. તે સંપૂર્ણ વૈડૂર્ય(નીલમ)રત્નમય ઉજ્જવળ છે. તે એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડથી ચોમેર ઘેરાયેલી છે.

૧૮૩ ઊપ્પિં બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે જાવ સિદ્ધાયયણં બહુમજ્ઞદેસભાં કોસં આયામેણં, અદ્ધકોસં વિક્કલ્લમ્ભેણં, દેસૂણં કોસં ડહ્મં ડચ્ચત્તેણં, અણેગલ્લંભસય સણ્ણિવિદ્ધે જાવ વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- તે ચૂલિકાની ઉપર બહુ સમતલ અને સુંદર ભૂમિભાગ છે. તેની મધ્યમાં સિદ્ધાયતન છે. તે એક ગાઉ લાંબુ, અર્ધો ગાઉ પહોળું, કંઈક ન્યૂન એક ગાઉ(૧,૪૪૦ ધનુષ્ય) ઊંચુ છે, તે સેંકડો થાંભલા પર સ્થિત છે **યાવત્** તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૧૮૪ મંદરચૂલિયાં ણં પુરત્થિમેણં પંડગવણં પણ્ણાસં જોયાણાઈં ઓગાહિત્તા, ંત્થ ણં મહં ંગે ભવણે પણ્ણત્તે । ંવં જચ્ચેવ સોમણસ-વણે પુવ્વવણિઓ ગમો ભવણાણં, પુક્કલરિણીણં, પાસાયવડ્ડેસગાણ ય, સો ચેવ ણેયવ્વો જાવ સવ્વકીસાણ-વડ્ડેસગા તેણં ચેવ પરિમાણેણં ।

ભાવાર્થ :- મંદરપર્વતની ચૂલિકાની પૂર્વમાં, પંડકવનમાં ૫૦ યોજન દૂર એક વિશાળ ભવન છે. પુષ્કરિણીઓ, પ્રાસાદ આદિનું પ્રમાણ, વિસ્તાર આદિ સોમનસ વન પ્રમાણે જાણવા. શકેન્દ્ર અને ઈશાનેન્દ્ર તેના અધિષ્ઠાયક દેવ છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૮૫ પંડગવણે ણં ભંતે ! વણે કઙ્ઘ અભિસેયસિલાઓ પણ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ અભિસેયસિલાઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- પંડુસિલા પંડુકંબલ- સિલા રત્તસિલા રત્તકંબલસિલા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પંડકવનમાં કેટલી અભિષેક શિલાઓ છે ?

હે ગૌતમ ! ત્યાં ચાર અભિષેકશિલાઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે— (૧) પાંડુશિલા, (૨) પાંડુકંબલશિલા, (૩) રક્તશિલા (૪) રક્તકંબલશિલા.

૧૮૬ કહિં ણં ભંતે ! પંડગવણે પંડુસિલા ણામં સિલા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! મંદરચૂલિયાણ પુરત્થિમેણં પંડગવણપુરત્થિમપેરંતે, એત્થ ણં પંડગવણે પંડુસિલા ણામં સિલા પણ્ણત્તા । ઉત્તરદાહિણાયયા, પાર્ણપડીણવિત્થિણ્ણા, અદ્ધચંદ-સંઠાણસંઠિયા, પંચ જોયણસયાઈં આયામેણં, અદ્ધાજ્જાઈં, જોયણસયાઈં વિક્ખમ્ભેણં, ચત્તારિ જોયણાઈ બાહલ્લેણં, સવ્વકણગામઈં અચ્છા સણ્ણહા જાવ પડિરૂવા । વેઝ્યાવણસંઠેણં સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તા, વણ્ણઓ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પંડકવનમાં પાંડુશિલા નામની શિલા ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદરચૂલિકાની પૂર્વમાં, પંડકવનની પૂર્વી સીમાંતે પાંડુશિલા નામની શિલા છે, તે ઉત્તર દક્ષિણ લાંબી અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે. તેનો આકાર અર્ધચંદ્ર જેવો છે. તે ૫૦૦ યોજન લાંબી, ૨૫૦ યોજન પહોળી અને ૪ યોજન જાડી છે. તે સંપૂર્ણ સુવર્ણમય અને સ્વચ્છ છે, તે પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડથી ચોમેર ઘેરાયેલી છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

૧૮૭ તીસે ણં પંડુસિલાણ ચડ્ઢિસિં ચત્તારિ તિસોવાણપડિરૂવગા પણ્ણત્તા જાવ તોરણા, વણ્ણઓ । તીસે ણં પંડુસિલાણ ઉપ્પિં બહુસમરણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે જાવ દેવા આસયંતિ ।

તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસમાણ ઉત્તરદાહિણેણં એત્થ ણં દુવે અભિસેય સીહાસણા પણ્ણત્તા, પંચ ધણુસયાઈં આયામવિક્ખંભેણં, અદ્ધાજ્જાઈં ધણુસયાઈં બાહલ્લેણં, સીહાસણવણ્ણઓ ભાણિયવ્વો વિજયદૂસવજ્જો ।

તત્થ ણં જે સે ઉત્તરિલ્લે સીહાસણે, તત્થ ણં બહૂહિં ભવણવડ-વાણમંતર-જોઝિસિય-વેમાણિણિં દેવેહિં દેવીહિ ય કચ્છાઈયા તિત્થયરા અભિસિંચંતિ ।

તત્થ ણં જે સે દાહિણિલ્લે સીહાસણે તત્થ ણં બહૂહિં ભવણવડ જાવ વેમાણિ-ણિં દેવેહિં દેવીહિ ય વચ્છાઈયા તિત્થયરા અભિસિંચંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે પાંડુશિલાની ચારે દિશાઓમાં ત્રણ ત્રણ પગથિયાવાળી સીડીઓ યાવત્ તોરણ છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે. તે પાંડુશિલા ઉપર સમતલ અને સુંદર ભૂમિભાગ છે યાવત્ ત્યાં અનેક દેવ-દેવીઓ વિશ્રામ કરે છે.

તે બહુ સમતલ, રમણીય ભૂમિભાગની વચ્ચેમાં ઉત્તર અને દક્ષિણમાં બે અભિષેક સિંહાસન છે. તે ૫૦૦ ધનુષ્ય લાંબા, પહોળા અને ૨૫૦ ધનુષ્ય ઊંચા છે. વિજય નામના વસ્ત્ર સિવાય, સિંહાસનનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

ત્યાંના ઉત્તરદિશાવર્તી સિંહાસન ઉપર ઘણા ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ-દેવીઓ, કચ્છાદિ આઠ(૧ થી ૮) વિજયોમાં જન્મ પામેલા તીર્થકરોના જન્માભિષેક કરે છે.

ત્યાંના દક્ષિણવર્તી સિંહાસન ઉપર ઘણા ભવનપતિ આદિ દેવ-દેવીઓ વત્સાદિ આઠ (૮ થી ૧૬) વિજયોમાં જન્મ પામેલા તીર્થકરોના જન્માભિષેક કરે છે.

૧૮૮ કહિ ણં ભંતે ! પંડગવણે પંડુકંબલાસિલા ણામં સિલા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! મંદરચૂલિયાએ દક્ષિણેણં, પંડગવણદાહિણપેરંતે, એથ્થ ણં પંડગવણે પંડુકંબલાસિલા ણામં સિલા પણ્ણત્તા । પાર્ણપડીણાયણા, ઉત્તરદાહિણવિત્થિણ્ણા, એવં તં ચેવ પમાણં વત્તવ્વયા ય ભાણિયવ્વા જાવ તસ્સ ણં બહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ બહુમજ્જદેસભાએ એથ્થ ણં મહં એગે સીહાસણે પણ્ણત્તે, તં ચેવ સીહાસણપ્પમાણં । તત્થ ણં બહૂહિં ભવણવઙ્ગે જાવ ભારહગા તિત્થયરા અભિસિંચંતિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પંડકવનમાં પાંડુકંબલશિલા નામની શિલા ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદરપર્વતની ચૂલિકાની દક્ષિણમાં, પંડકવનના દક્ષિણી સીમાંતે પાંડુકંબલશિલા નામની શિલા છે. તે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબી અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળી છે. તેનું પ્રમાણ, વિસ્તાર આદિ પૂર્વવત્ છે યાવત્ તેના બહુ સમતલ અને રમણીય ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ સિંહાસન છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે. ત્યાં ભવનપતિ આદિ દેવ-દેવીઓ, ભરત ક્ષેત્રમાં જન્મ પામેલા તીર્થકરોના જન્માભિષેક કરે છે.

૧૮૯ કહિ ણં ભંતે ! પંડગવણે રત્તસિલા ણામં સિલા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! મંદરચૂલિયાએ પચ્ચત્થિમેણં, પંડગવણપચ્ચત્થિમપેરંતે, એથ્થ ણં પંડગવણે રત્તસિલા ણામં સિલા પણ્ણત્તા । ઉત્તરદાહિણાયયા, પાર્ણપડીણવિત્થિણ્ણા જાવ તં ચેવ પમાણં સવ્વ-તવણિજ્જામઈ અચ્છા સણ્ણહા જાવ પડિરૂવા । ઉત્તરદાહિણેણં એથ્થ ણં દુવે સીહાસણા પણ્ણત્તા- તત્થ ણં જે સે દાહિણિલ્લે સીહાસણે તત્થ ણં બહૂહિં ભવણવઙ્ગે જાવ પમ્હાઇયા તિત્થયરા અભિસિંચંતિ । તત્થ ણં જે સે ઉત્તરિલ્લે સીહાસણે તત્થ ણં બહૂહિં ભવણવઙ્ગે જાવ વપ્પાઇયા તિત્થયરા અભિસિંચંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પંડકવનમાં રક્તશિલા નામની શિલા ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદર ચૂલિકાની પશ્ચિમમાં, પંડકવનના પશ્ચિમી સીમાંતે રક્તશિલા નામની શિલા છે. તે શિલા ઉત્તરદક્ષિણ લાંબી, પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે. તેનું પ્રમાણ, વિસ્તાર આદિ પૂર્વવત્ છે. તે સંપૂર્ણ તપનીય, સુવર્ણમય અને સ્વચ્છ છે. તેની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં બે સિંહાસનો છે. ત્યાંનાં દક્ષિણી સિંહાસન ઉપર ઘણાં ભવનપતિ આદિ દેવ-દેવીઓ પક્ષ્માદિ આઠ(૧૭ થી ૨૪) વિજયોમાં જન્મ પામેલા તીર્થંકરોના જન્માભિષેક કરે છે.

ત્યાંના ઉત્તરી સિંહાસન ઉપર ઘણાં ભવનપતિ આદિ દેવ, દેવીઓ વપ્રાદિ આઠ (૨૫ થી ૩૨) વિજયોમાં જન્મ પામેલા તીર્થંકરોના જન્માભિષેક કરે છે.

૧૯૦ કહિ ણં ભંતે ! પંડગવણે રક્તકંબલસિલા ણામં સિલા પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! મંદરચૂલિયાએ ઉત્તરેણં, પંડગવણઉત્તરચરિમંતે, એથ ણં પંડગવણે રક્તકંબલસિલા ણામં સિલા પળ્ણત્તા- પાઈણપડીણાયયા, ઉદીણદાહિણવિત્થિણા, સવ્વ-તવણિજ્જામઈ અચ્છા જાવ મજ્જદેસખાએ સીહાસણં, તત્થ ણં બહૂહિં ભવણવડ જાવ એરાવયગા તિત્થયરા અભિસિંચંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ પંડકવનમાં રક્તકંબલશિલા નામની શિલા ક્યાં છે ?

હે ગૌતમ ! મંદરપર્વતની ચૂલિકાની ઉત્તરમાં, પંડકવનના ઉત્તરી સીમાંતે રક્તકંબલશિલા નામની શિલા છે. તે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબી અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળી છે. તે સંપૂર્ણતયા તપનીય સુવર્ણમય અને ઉજ્જવળ છે. તેની બરાબર મધ્યમાં એક સિંહાસન છે. ત્યાં ભવનપતિ આદિ ઘણાં દેવ-દેવીઓ ઐરવત ક્ષેત્રમાં જન્મ પામેલા તીર્થંકરોના જન્માભિષેક કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં મેરુ પર્વતના ચાર વનમાંથી ચોથા પંડગ વનનું વર્ણન છે.

પંડકવન સ્થાન :- મેરુ પર્વતની નવ્વાણું હજાર(૯૯,૦૦૦) યોજનની ઊંચાઈએ અર્થાત્ મેરુ પર્વતની ટોચ ઉપર આવેલું છે. પંડકવન સોમનસવનથી છત્રીસ હજાર(૩૬,૦૦૦) યોજન ઊંચું છે.

પંડકવન પ્રમાણ :- મેરુપર્વતના શિખરની પહોળાઈ હજાર યોજનની છે. મેરુપર્વતની પહોળાઈ એક યોજને ૧૧ યોજને ૧ યોજન ઘટે છે. ૯૯,૦૦૦ યોજનની ઊંચાઈ એ તે ૯,૦૦૦ યોજન ઘટી જાય છે. મૂળમાં મેરુ પર્વતની ૧૦,૦૦૦ યોજનની પહોળાઈ છે. તેમાંથી ૯,૦૦૦ યોજન ઘટી જવાથી શિખર તલ પર ૧,૦૦૦ યોજનની પહોળાઈ રહે છે. તેની મધ્યમાં ૧૨ યોજનની પહોળાઈ ધરાવતી ચૂલિકા છે. તે બાદ કરતાં ૧,૦૦૦-૧૨ = ૯૮૮ યોજન રહ્યા. તેનું અર્ધુ અર્થાત્ ૪૮૪ યોજનનો પંડકવનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે.

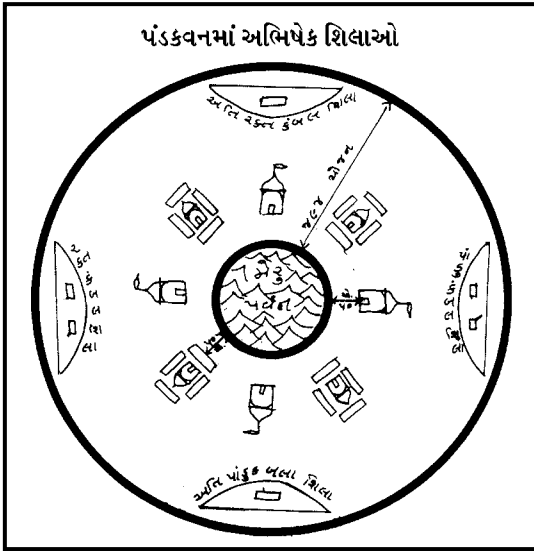
પૂર્વના ત્રણે વન મેરુપર્વતને વીંટળાઈને રહ્યા છે, તેમ આ ચોથું પંડકવન મેરુચૂલિકાને વીંટળાઈને

રહ્યું છે. તેથી તે પણ ચક્રવાલ વિષ્કંભ ધરાવે છે. તેની પરિધિ સાધિક ૩,૧૬૨ (ત્રણ હજાર, એકસો બાસઠ) યોજન છે.

પંડકવન ગત સિદ્ધાયતનાદિ :- મેરુચૂલિકાથી ૫૦ યોજન દૂર પંડકવનમાં ચાર દિશામાં ૪ સિદ્ધાયતન છે. વિદિશામાં ચાર-ચાર પુષ્કરિણીઓ છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— ઈશાન વિદિશામાં પુંડ્રા, પ્રભાવ, સુરક્તા, રક્તાવલી; અગ્નિદિશામાં—ક્ષીરરસા, ઈક્ષુરસા, અમૃતરસા, વારૂણી; નૈઋત્ય વિદિશામાં—શંખોતરા, શંખા, શંખાવર્તા, બલાહકા; વાયવ્ય વિદિશામાં—પુષ્પોત્તરા, પુષ્પવતી, સુપુષ્પા, પુષ્પમાલિની.

ચારે વિદિશામાં પુષ્પકરિણીઓની વચ્ચે એક-એક પ્રાસાદ છે. તેમાંથી અગ્નિ અને નૈઋત્યકોણના પ્રાસાદ શકેન્દ્રના છે અને વાયવ્ય અને ઈશાનકોણના પ્રાસાદ ઈશાનેન્દ્રના છે.

પંડકવનગત અભિષેક શિલાઓ :- પંડકવનમાં જિનેશ્વર ભગવાનના અભિષેક યોગ્ય ચાર શિલાઓ છે. તીર્થંકર પરમાત્મા જન્મે તે સમયે શકેન્દ્ર બાળ પ્રભુને મેરુ પર્વત ઉપર અને પંડકવનમાં લઈને આવે છે અને પંડકવનની શિલા ઉપરના સિંહાસન પર બાળ પ્રભુને લઈને બેસે છે. અનુક્રમે ૬૪ ઈન્દ્રો તીર્થોદકથી બાળપ્રભુનો અભિષેક કરે છે, સ્નાન કરાવે છે.

આ અભિષેક શિલાઓ પંડકવનની ચારે દિશામાં વન સીમાંતે સ્થિત છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમની શિલાઓ ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળી છે. ઉત્તર અને દક્ષિણની શિલાઓ પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળી છે.

આ ચારે શિલાઓ અર્ધચંદ્રાકારે અથવા ધનુષ્યાકારે સ્થિત છે. તેનો વક્રભાગ ચૂલિકાની તરફ છે અને પોતપોતાની દિશા તરફ સરળ-સીધી છે. પાંડુ શિલા

અને પાંડુકંબલશિલા શ્વેત સુવર્ણમય છે. રક્ત શિલા અને રક્ત કંબલ શિલા રક્ત સુવર્ણમય છે.

પૂર્વ પશ્ચિમની શિલા પર બે-બે સિંહાસન છે અને ઉત્તર દક્ષિણની શિલા પર એક-એક સિંહાસન છે.

પૂર્વ દિશાના ઉત્તરવર્તી સિંહાસન પર પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની, સીતાનદીની ઉત્તરવર્તી કચ્છાદિ (૧ થી ૮) વિજયના તીર્થંકરોના, દક્ષિણવર્તી સિંહાસન પર પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની, સીતાનદીની દક્ષિણવર્તી વત્સાદિ આઠ (૮ થી ૧૬) વિજયના તીર્થંકરોના અભિષેક થાય છે.

પશ્ચિમ દિશાના દક્ષિણવર્તી સિંહાસન પર પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સીતોદા નદીની દક્ષિણવર્તી પચ્ચાદિ આઠ (૧૭ થી ૨૪) વિજયના તીર્થંકરોના અભિષેક થાય છે.

પશ્ચિમ દિશાના ઉત્તરવર્તી સિંહાસન પર પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની, સીતોદા નદીની ઉત્તરવર્તી વપ્રાદિ આઠ (૨૫ થી ૩૨) વિજયના તીર્થકરોનો અભિષેક થાય છે.

ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાના સિંહાસન પર ઐરાવત, ભરત ક્ષેત્રના તીર્થકરોના અભિષેક થાય છે.

આ પ્રમાણે મેરુ પર્વત ઉપર અભિષેક કરવાના છ આસનો છે, ત્યાં એક સાથે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ચાર અથવા ભરત-ઐરાવત ક્ષેત્રના બે તીર્થકરોના અભિષેક થાય છે, તીર્થકરોના જન્મ મધ્યરાત્રિએ થાય છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મધ્યરાત્રિએ તીર્થકરના જન્મ થાય ત્યારે ભરત, ઐરાવત ક્ષેત્રમાં મધ્યાહ્નકાળ હોય છે તેથી મહાવિદેહ ક્ષેત્ર અને ભરત-ઐરાવત ક્ષેત્રમાં તીર્થકરોના જન્મ એક સાથે થતા નથી.

કાળની ભિન્નતાના કારણે અઢીદ્વીપમાં એક સાથે ૩૦ તીર્થકરનો જન્મ થતો નથી. પાંચ ભરત, પાંચ ઐરાવતની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ અને પાંચ મહાવિદેહની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ ૨૦ તીર્થકરોના જન્મ એક સાથે થાય છે.

પંડકવનગત મેરુ ચૂલિકા :- પંડકવનની વચ્ચે મેરુપર્વતની ચોટલી જેવી ચૂલિકા છે. તે ૪૦ યોજન ઊંચી છે. તે મૂળમાં ૧૨ યોજન પહોળી છે. તે ચૂલિકાની પહોળાઈ પ્રત્યેક યોજને $\frac{1}{4}$ યોજન અર્થાત્ દર પાંચ યોજને ૧ યોજન ઘટે છે. તેથી ચાલીસ યોજને આઠ યોજન ઘટવાથી (૧૨-૮ = ૪) ઉપર તે ૪ યોજન પહોળી છે.

પંડકવન : અભિષેક શિલાઓ :-

સ્થાન	આકાર	ચક્રવાલ વિષ્કંભ	પરિધિ	૪ દિશાની અભિષેક શિલા				સિંહાસન		૫૦ યોજન દૂર વન વિગત		
				લાંબી	પહોળી	જાડી	આકાર	લાંબાઈ	ઊંચાઈ	સિદ્ધા	પુષ્કરિણી	પ્રાસાદ
મેરુ પર્વત ઉપર ૯૯,૦૦૦ યો. ની ઉંચાઈએ	વલયા- કાર	૪૯૪ યોજન	સાધિક ૩૧૬૨ યો.	૫૦૦ યો.	૨૫૦ યો.	૪ યો.	અર્ધ ચંદ્ર	૫૦૦ ધનુ.	૨૫૦ ધનુ.	૪ દિશામાં ચાર	ચારે વિદિશામાં ચાર- ચાર	પુષ્કરિણી ઓ વચ્ચે ચાર
				પૂર્વ-પશ્ચિમની અભિષેક શિલા પર ૨-૨ અને ઉત્તર-દક્ષિણની શિલા પર ૧-૧ સિંહાસન હોય છે.								

મંદર પર્વતના ત્રણ કાંડ :-

૧૧૧ મંદરસ્સ પં મંતે ! પવ્વયસ્સ કઙ્ઙ કંડા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! તઓ કંડા પણ્ણત્તા, તં જહા- હેટ્ઠિલ્લે કંડે, મજ્ઙિમિલ્લે કંડે, ઉવરિલ્લે કંડે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદરપર્વતના કેટલા કાંડ-વિભાગો છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના ત્રણ વિભાગ છે- (૧) નીચેનો વિભાગ (૨) વચ્ચેનો વિભાગ (૩) ઉપરનો વિભાગ.

૧૯૨ મંદરસ્સ ણં ભંતે ! પવ્વયસ્સ હેટ્ઠિલ્લે કંડે કઙ્ગિવિહે પ્ણત્તે ? ગોયમા ! ચડવ્વિહે પ્ણત્તે, તં જહા- પુઢવી, ઉવલે, વડ્ડરે, સવ્કરા !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદરપર્વતના નીચેના વિભાગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે- (૧) માટીમય (૨) પથ્થરમય (૩) હીરકમય (૪) કાંકરામય.

૧૯૩ મજ્ઙિમિલ્લે ણં ભંતે ! કંડે કઙ્ગિવિહે પ્ણત્તે ? ગોયમા ! ચડવ્વિહે પ્ણત્તે, તં જહા- અંકે, ફલિહે, જાયરૂવે, રયણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મધ્યમ વિભાગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના ચાર પ્રકાર છે. (૧) અંકરત્નમય (૨) સ્ફટિકમય (૩) સુવર્ણમય (૪) રજતમય.

૧૯૪ ઉવરિલ્લે કંડે કઙ્ગિવિહે પ્ણત્તે ? ગોયમા ! ણગાગારે પ્ણત્તે સવ્વજંબૂણયામણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉપરિતન વિભાગના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે એક પ્રકારનો છે. તે સંપૂર્ણ જંબૂનદ સુવર્ણમય છે.

૧૯૫ મંદરસ્સ ણં ભંતે ! પવ્વયસ્સ હેટ્ઠિલ્લે કંડે કેવડ્ડયં બાહલ્લેણં પ્ણત્તે ? ગોયમા ! ણગં જોયણસહસ્સં બાહલ્લેણં પ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદર પર્વતનો નીચેનો વિભાગ કેટલો ઊંચો છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ૬૪૨ (૧,૦૦૦) યોજન ઊંચો છે.

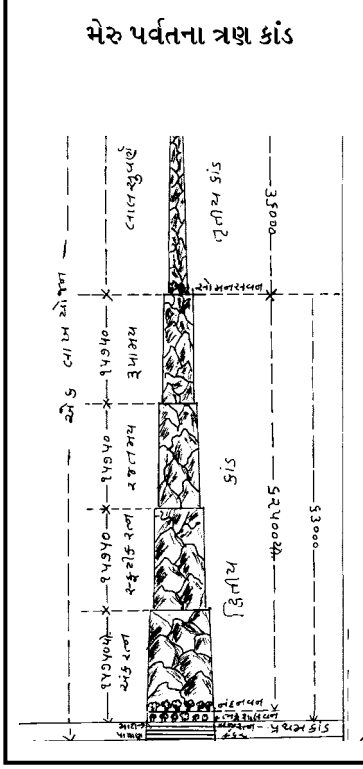
૧૯૬ મજ્ઙિમિલ્લે કંડે પુચ્છા, ગોયમા ! તેવટ્ઠિં જોયણસહસ્સાં બાહલ્લેણં પ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદર પર્વતનો મધ્યમવિભાગ કેટલો ઊંચો છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ત્રેસઠ ૬૪૨ (૬૩,૦૦૦) ત્રેસઠ ૬૪૨ યોજન ઊંચો છે.

૧૯૭ ઉવરિલ્લે પુચ્છા।ગોયમા ! છત્તીસં જોયણસહસ્સાં બાહલ્લેણં પ્ણત્તે । ણવામેવ સપુવ્વાવરેણં મંદરે પ્વવ ણગં જોયણસયસહસ્સં સવ્વગ્ગેણં પ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદર પર્વતનો ઉપરિતન વિભાગ કેટલો ઊંચો છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ૩૬,૦૦૦(છત્તીસ ૬૪૨) યોજન ઊંચો છે. આ પ્રમાણે તેની ઊંચાઈનું કુલ પરિમાણ ૧,૦૦૦ + ૬૩,૦૦૦ + ૩૬,૦૦૦ = ૧,૦૦,૦૦૦(એક લાખ) યોજન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં મેરુ પર્વતના ત્રણ કાંડનું વર્ણન છે. કાંડ = વિશિષ્ટ ભાગ. મેરુપર્વતના ત્રણ વિભાગ છે.

મેરુ પર્વત પ્રથમ વિભાગ :- ૧,૦૦૦ યોજન ઊંડા ભૂમિગત મેરુ પર્વતને અઘસ્તન કાંડ-નીચેનો વિભાગ કહે છે. તે માટી, પાષાણાદિમય છે.

મેરુ પર્વતનો બીજો વિભાગ :- સમ પૃથ્વીથી ૬૩,૦૦૦ યોજન સુધીના મેરુના મધ્ય વિભાગને મધ્યકાંડ કહે છે. ભદ્રશાલવન, નંદનવન અને સોમનસવન તે ત્રણે વન મધ્યકાંડમાં છે.

મેરુ પર્વતનો ત્રીજો વિભાગ :- મેરુ પર્વતના ઉપરના અંતિમ ૫૩,૦૦૦ યોજનના ઉપરી વિભાગને ઉપરિતન કાંડ કહે છે. તેમાં યોથું પંડગવન આવે છે. [તેના ઉપર ૪૦ યોજન ઊંચી મેરુ પર્વતની ચૂલિકા છે. જમીનગત ઊંડાઈ અને ચૂલિકા સાથે મેરુની ઊંચાઈ એક લાખ અને ચાલીસ યોજનની છે.]

મંદર પર્વતના સોળ નામ :-

૧૧૮ મંદરસ્સ પં મંતે ! પ્વયસ્સ કઙ્ઙા નામધેજ્જા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! સોલસ નામધેજ્જા પ્ણત્તા, તં જહા-

મંદર મેરુ મણોરમ, સુદંસણ સયંપથે ય ગિરિરાયા ।

રયણોચ્ચયણ સિલોચ્ચણ, મજ્ઙ્ઙે લોગસ્સણામ્મી ય ॥૧॥

અચ્છે ય સૂરિયાવત્તે, સૂરિયાવરણે તિ ય ।

ઉત્તમે ય દિસાદી ય, વહેસણ ય સોલસે ॥૨॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! મંદરપર્વતનાં કેટલાં નામ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મંદરપર્વતનાં ૧૬ નામ છે,- (૧) મંદર, (૨) મેરુ, (૩) મનોરમ, (૪) સુદર્શન, (૫) સ્વયંપ્રભ, (૬) ગિરિરાજ, (૭) રત્નોચ્ચય, (૮) શિલોચ્ચય, (૯) લોકમધ્ય, (૧૦) લોકનાભિ, (૧૧) અચ્છ, (૧૨) સૂર્યાવર્ત, (૧૩) સૂર્યાવરણ, (૧૪) ઉત્તમ અથવા ઉત્તર, (૧૫) દિગાદિ (૧૬) અવતંસ.

૧૯૯ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ મંદરે પવ્વે, મંદરે પવ્વે ?

ગોયમા ! મંદરે પવ્વે મંદરે ણામં દેવે પરિવસઈ મહિહ્ણિએ જાવ પલિઓવમટ્ટિહ્ણેસે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ મંદરે પવ્વે, મંદરે પવ્વે । અદુત્તરં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! મંદરપર્વતને મંદર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદરપર્વત ઉપર મંદર નામના પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમની સ્થિતિ-વાળા દેવ રહે છે, તેથી તે પર્વત મંદર પર્વત કહેવાય છે અથવા તેનું આ નામ શાશ્વત છે.

નીલવંત વર્ષધર પર્વત :-

૨૦૦ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે ણીલવંતે ણામં વાસહરપવ્વે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! મહાવિદેહસ્સ વાસસ્સ ઉત્તરેણં, રમ્મગવાસસ્સ દાહિણેણં, પુરત્થિમિલ્લ-લવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમિલ્લ-લવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે ણીલવંતે ણામં વાસહરપવ્વે પણ્ણત્તે- પાર્ણપડીણાયે, ઉદીણદાહિણ-વિત્થિણ્ણે, ણિસહવત્તવ્વયા ણીલવંતસ્સ ભાણિયવ્વા, ણવરં જીવા દાહિણેણં, ધણુપુટ્ટં ઉત્તરેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં નીલવંત નામનો વર્ષધર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં મહાવિદેહક્ષેત્રની ઉત્તરમાં, રમ્યક્ષેત્રની દક્ષિણમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં નીલવંત નામનો વર્ષધર પર્વત સ્થિત છે. તે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન નિષધપર્વતની સમાન જાણવું. વિશેષતા એ છે કે— તેની જીવા દક્ષિણમાં છે અને ધનુઃપૃષ્ઠ ઉત્તરમાં છે.

૨૦૧ એત્થ ણં કેસરિદ્દહો । દાહિણેણં સીયા મહાણઈ પવૂઢા સમાણી ઉત્તરકુરું એજ્જે માણી એજ્જેમાણી જમગપવ્વે ણીલવંત-ઉત્તરકુરુ-ચંદેરાવણ માલવંતદ્દહે ય દુહા વિભયમાણી-વિભયમાણી ચરસીએ સલિલાસહસ્સેહિં આપૂરેમાણી-આપૂરેમાણી ભદ્સાલવણં એજ્જેમાણી-એજ્જેમાણી મંદરં પવ્વયં દોહિં જોયણેહિં અસંપત્તા પુરત્થાભિમુહી આવત્તા સમાણી અહે માલવંતવક્કારપવ્વયં દાલયિત્તા મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં પુવ્વવિદેહવાસં દુહા વિભયમાણી-વિભયમાણી એમેગાઓ ચક્કવટ્ટિવિજયાઓ અટ્ટાવીસાએ-અટ્ટાવીસાએ

સલિલાસહસ્સેહિં આપૂરેમાળી-આપૂરેમાળી પંચહિં સલિલા- સયસહસ્સેહિં બત્તીસાણ
ય સલિલાસહસ્સેહિં સમગ્ગા અહે વિજયસ્સ દારસ્સ જગઈં દાલહ્તા પુરત્થિમેણં
લવણસમુહં સમપ્પેઙ્ગ, અવસિટ્ઠં તં ચેવ ।

एवं णारिकंता वि उत्तराभिमुही णेयव्वा, णवरमिमं णाणत्तं-गंधावङ्-
वट्टवेयङ्ग-पव्वयं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी, अवसिट्ठं तं
चेव पवहे य मुहे य जहा हरिकंता सलिला ।

ભાવાર્થ :- તેમાં કેસરી નામનો દ્રહ(ધરો)છે અને તે દ્રહના દક્ષિણી દ્વારથી સીતા મહાનદી નીકળીને તે ઉત્તરકુરુમાં વહે છે. તે યમકપર્વત તેમજ નીલવાન, ઉત્તરકુરુ, ચંદ્ર, ઐરાવત અને માલ્યવાન એ પાંચ દ્રહને બે ભાગમાં વિભક્ત કરતી આગળ વધે છે. તેમાં ૮૪,૦૦૦ નદીઓ મળે છે. તેનાથી પરિપૂર્ણ થઈને તે ભદ્રશાલવનમાં વહે છે. મંદરપર્વત બે યોજન દૂર રહે ત્યારે તે પૂર્વ તરફ વળે છે, માલ્યવંત વક્ષસ્કારપર્વતની નીચેથી વહીને મંદરપર્વતની પૂર્વમાં, પૂર્વવિદેહક્ષેત્રને બે ભાગમાં વિભક્ત કરતી આગળ વધે છે. એક એક ચક્રવર્તી વિજયની અઠ્યાવીસ અઠ્યાવીસ હજાર નદીઓ તેને મળે છે. આ પ્રમાણે કુલ—(૨૮,૦૦૦ × ૧૬ = ૪,૪૮,૦૦૦) + ૮૪,૦૦૦ = ૫,૩૨,૦૦૦ નદીઓથી પરિપૂર્ણ થઈને તે વિજય દ્વારની નીચેથી જગતીને ભેદીને, પૂર્વી લવણસમુદ્રમાં મળી જાય છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ છે.

તે જ રીતે નારીકંતાનદી નીલવંત પર્વતના કેસરી દ્રહમાંથી નીકળી ઉત્તરાભિમુખ વહે છે. (તેનું વર્ણન ઉદ્દગમસ્થાન, પર્વત પર પ્રવાહ ક્ષેત્ર અને ધોધની અપેક્ષાએ સીતા નદીની સમાન જાણવું.) તેમાં વિશેષતા એ છે કે નારીકંતા નદી ગંધાપાતી વૃત વૈતાઢ્યપર્વત એક યોજન દૂર હોય, ત્યાંથી તે પશ્ચિમ તરફ વળી જાય છે. શેષ છે. ઉદ્દગમ અને સંગમ સ્થાને તેના પ્રવાહનો વિસ્તાર વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન હરિકંતા નદી જેવું જ છે.

૨૦૨ णीलवंते णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पणत्ता ? गोयमा ! णव कूडा
पणत्ता, तं जहा-

सिद्धे णीले पुव्वविदेहे, सीया य कित्ति णारी य ।

अवरविदेहे रम्मग, कूडे उवदंसणे चेव ॥१॥

सव्वे एए कूडा पंचसइया । रायहाणीओ उत्तरेणं ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નીલવંત વર્ષધર પર્વતના કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તેના નવ કૂટ છે. તે આ પ્રમાણે છે— (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) નીલવંત કૂટ, (૩) પૂર્વવિદેહ કૂટ, (૪) સીતા કૂટ, (૫) કીર્તિકૂટ, (૬) નારીકંતા કૂટ, (૭) અપરવિદેહ કૂટ, (૮) રમ્યકૂટ, (૯) ઉપદર્શન કૂટ.

આ બધા કૂટ ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે. તેના અધિપતિ દેવોની રાજધાનીઓ મેરુની ઉત્તરમાં છે.

૨૦૩ સે કેળદ્દેગં ધંતે ! ઁવં વુચ્ચઈ- ણીલવંતે વાસહરપવ્વઁ, ણીલવંતે વાસહર પવ્વઁ ?

ગોયમા ! ણીલે ણીલોભાસે, ણીલવંતે ય ઈત્થ દેવે મહિઢ્ઢીઁ જાવ પરિવસઈ સવ્વકેરુલિયામઁ । અહવા ણીલવંતે ય ણામે સાસઁ જાવ અવઢ્ઢિઁ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નીલવંત વર્ષધર પર્વતને નીલવંત વર્ષધર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે નીલવંત વર્ષધર પર્વત નીલવર્ણવાળો, નીલ આભાવાળો, સંપૂર્ણ વૈદૂર્ય રત્નમય(નીલમમય) છે. તેના ઉપર પરમ ઋદ્ધિશાળી નીલવંત નામના દેવ રહે છે. તેથી તે પર્વત નીલવંત પર્વત કહેવાય છે અથવા તેનું આ નામ શાશ્વત છે યાવત્ અવસ્થિત છે.

વિવેચન :-

ઉત્તર જંબૂદ્વીપમાં, મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ઉત્તરી સીમાન્તે વૈદૂર્ય મણિમય નીલવંત નામનો વર્ષધર પર્વત સ્થિત છે.

નીલવંત પર્વત પ્રમાણ, દ્રહ, નદી આદિ :- નીલવંત પર્વતની જીવા દક્ષિણમાં છે. ધનુઃપૃષ્ઠ ઉત્તરમાં છે શેષ દ્રહ, નદી, નવ કૂટ વગેરેનું વર્ણન નિષધ પર્વત પ્રમાણે જાણવું.

નીલવંત વર્ષધર પર્વત :-

દિશા	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુઃપૃષ્ઠ	શર	સંસ્થાન	સ્વરૂપ
મેરુ પર્વતની ઉત્તરમાં રમ્યકું વર્ષ ક્ષેત્રની દક્ષિણમાં	૪૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન	૧૬,૮૪૨ યોજન ૨ કળા	૨૦,૧૬૫ યોજન ૨ા કળા	૯,૪૧૫ યોજન ૨ કળા	૧, ૨૪, ૩૪૬ યોજન ૯ કળા	૩૩,૧૫૭ યોજન ૧૭ કળા	રુચક ગણાના આભરણ જેવો	વૈદૂર્ય મણિમય

સીતા-નારીકંતા નદી :-

ક્રમ	વિગત	સીતા મહાનદી	નારી કાંતા
૧	ઉદ્ગમ સ્થાન	નીલવાન પર્વતનું કેસરી દ્રહ	નીલવંત પર્વતનું કેસરી દ્રહ
૨	પ્રવાહિત થવાની દિશા	દક્ષિણી દ્વાર	ઉત્તરી દ્વાર
૩	પર્વત પર પ્રવાહ ક્ષેત્ર	૭૪૨૧ યો. ૧ કળા દક્ષિણાભિમુખ	૭૪૨૧ યો. ૧ કળા ઉત્તરાભિમુખ

૪	ઘોઘ ઊંચાઈ સંસ્થાન	૪૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર	૪૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર
૫	જીલ્લિકા લંબાઈ પહોળાઈ જાડાઈ સંસ્થાન	૪ યોજન ૫૦ યોજન ૧ યોજન મગર મચ્છના ખુલ્લા મુખ જેવું	૨ યોજન ૨૫ યોજન ૦૧૧ યોજન મગર મચ્છના ખુલ્લા મુખ જેવું
૬	પ્રપાતકુંડ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ ઊંડાઈ નદી નિર્ગમન દ્વાર	સીતા પ્રપાતકુંડ ૪૮૦ યોજન ૧,૫૧૮ યોજન ૧૦ યોજન દક્ષિણ દ્વાર	નારીકંતા પ્રપાત કુંડ ૨૪૦ યોજન ૭૬૯ યોજન ૧૦ યોજન ઉત્તર દ્વાર
૭	પ્રપાતકુંડગત દ્વીપ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ પાણીની ઉપર	સીતા દ્વીપ ૬૪ યોજન ૨૦૨ યોજન ૨ ગાઉ	નારીકંતા દ્વીપ ૩૨ યોજન ૧૦૧ યોજન ૧ ગાઉ
૮	અધિષ્ઠાયિકા દેવી ભવન સ્થાન ભવન લંબાઈ ભવન પહોળાઈ ભવન ઊંચાઈ	સીતા દેવી સીતા દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	નારીકંતા દેવી નારીકંતા દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ
૯	વળાંક	મેરુપર્વતથી ૨ યોજન દૂરથી પૂર્વ તરફ વળે છે. તરફ વળે છે.	ગંધાપાતી વૃત્ત વૈતાલથી એક યોજન દૂરથી પશ્ચિમ
૧૦	વહેવાનું ક્ષેત્ર	પૂર્વ મહાવિદેહમાં પશ્ચિમથી પૂર્વ	૨મ્યક્ વર્ષમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ
૧૧	મળતી નદીઓ	૫,૩૨,૦૦૦	૫૬,૦૦૦

	વળાંક પૂર્વે	૮૪,૦૦૦	૨૮,૦૦૦
	વળાંક પછી	૪,૪૮,૦૦૦	૨૮,૦૦૦
૧૨	સંગમ સ્થાન	પૂર્વી લવણ સમુદ્ર	પશ્ચિમી લવણ સમુદ્ર
૧૩	ઉદ્ગમ સ્થાને		
	પહોળાઈ	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન
	ઊંડાઈ	૧ યોજન	૦૧૧ યોજન(૨ ગાઉ)
૧૪	સમુદ્ર મિલન સ્થાને		
	પહોળાઈ	૫૦૦ યોજન	૨૫૦ યોજન
	ઊંડાઈ	૧૦ યોજન	૫ યોજન

૨મ્યક્રવર્ષ ક્ષેત્ર :-

૨૦૪ કહિ ગં ધંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે રમ્મણ ગામં વાસે પળ્લત્તે ?

ગોયમા ! ગીલવંતસ્સ ઉત્તરેણં, રુપ્પિસ્સ દાહિણેણં, પુરત્થિમ-લવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમ-લવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, ંવં જહ ચેવ હરિવાસં તહ ચેવ રમ્મયં વાસં ધાણિયવ્વં, ણવરં દાહિણેણં જીવા, ઉત્તરેણં ધણુપુટ્ટં, અવસેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં ૨મ્યક્ર નામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં ૨મ્યક્ર નામનું ક્ષેત્ર નીલવંત વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, રુક્મિ પર્વતની દક્ષિણમાં, પૂર્વી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં છે. તેનું વર્ણન હરિવર્ષ ક્ષેત્ર જેવું છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તેની જીવા દક્ષિણમાં છે અને ધનુઃપૃષ્ઠ ઉત્તરમાં છે. શેષ વર્ણન હરિવર્ષ જેવું છે.

૨૦૫ કહિ ગં ધંતે ! રમ્મણ વાસે ગંધાવૈણામં વટ્ટવેયહ્હપ્વ્વણ પળ્લત્તે ?

ગોયમા ! ણરકંતાણ પચ્ચત્થિમેણં, ણારીકંતાણ પુરત્થિમેણં, રમ્મગવાસસ્સ બહુમજ્જદેસધાણ ંથ ગંધાવાૈણામં વટ્ટવેયહ્હ પ્વ્વણ પળ્લત્તે, જં ચેવ વિયડાવહ્હસ્સ વત્તવ્વયા તં ચેવ ગંધાવહ્હસ્સ વિ વત્તવ્વં । અટ્ટો, બહવે ઉપ્પલાઈં જાવ ગંધાવૈવણ્ણાઈં ગંધાવૈવ્વધાઈં; પડમે ય ંથ દેવે મહિહ્હીણ જાવ પલિઓવમટ્ટિઈણ પરિવસઈ । રાયહાણી ઉત્તરેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રમ્યક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નરકંતા નદીની પશ્ચિમમાં, નારીકંતા નદીની પૂર્વમાં, રમ્યક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં ગંધાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત છે. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન હરિવર્ષના વિકટાપાતી વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વતની સમાન જાણવું. ગંધાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત ઉપર તેના જેવાં વર્ણવાળા, આભાવાળા અનેક ઉત્પલ, (કમળ), પદ્મ આદિ છે. ત્યાં પરમ ઋદ્ધિશાળી એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા પદ્મ નામના દેવ રહે છે. તેથી તે પર્વતનું નામ ગંધાપાતી છે, તેની રાજધાની ઉત્તરમાં છે.

૨૦૬ **સે કેળદ્વેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ रम्मए वासे, रम्मए वासे ?**

ગોયમા ! રમ્મએ વાસે ણં રમ્મે, રમ્મએ, રમ્મણિજ્જે; રમ્મએ ય ઇત્થ દેવે જાવ પરિવસઇ, સે તેણદ્વેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે રમ્યક્ષેત્રને રમ્યક્ષેત્ર કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ક્ષેત્ર રમ્યક્ષેત્ર = સુંદર, રમણીય છે અને તેમાં રમ્યક્ષેત્ર નામના દેવ રહે છે. તેથી રમ્યક્ષેત્ર કહેવાય છે.

વિવેચન :-

રમ્યક્ષેત્ર યુગલિક ક્ષેત્ર છે. અહીં હંમેશાં સુષમા નામના બીજા આરા જેવા ભાવો વર્તે છે. આ ક્ષેત્ર ગંધાપાતી વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત અને નારીકંતા તથા નરકંતા નામની બે નદીના કારણે ચાર વિભાગમાં વિભક્ત છે. તે સર્વનું વર્ણન હરિવર્ષ ક્ષેત્ર પ્રમાણે છે.

રમ્યક્ષેત્ર :-

દિશા	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુ:પૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
મેરુપર્વતથી ઉત્તરમાં, શિખરી પર્વતની દક્ષિણમાં	૮,૪૨૧ યોજન ૧ કળા	૧૩,૩૬૧ યોજન ૬૧૧ કળા	૭૩,૮૦૧ યોજન ૧૭૧૧ કળા	૮૪,૦૧૬ યોજન ૪ કળા	મધ્યમાં ગંધાપાતી વૃત્ત વૈતાલ્ય	નારીકંતા નરકંતા અને પરિવારરૂપ ૧,૧૨,૦૦૦	સુષમા કાળ જેવો કાળ	પલ્યંક (લંબચોરસ)

રુકમી વર્ષધર પર્વત :-

૨૦૭ **કહિ ણં ભંતે ! जंबुद्वीवे दीवे रुप्पी गामं वासहरपव्वए पण्णत्ते ?**

ગોયમા ! રમ્મગવાસસ્સ ઉત્તરેણં, હેરણ્ણવયવાસસ્સ દાહિણેણં, પુરત્થિમલવણ-

સમુદ્રસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમ-લવણસમુદ્રસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે રુપ્પી ણામં વાસહરપવ્વે પ્ણત્તે- પાર્ણપડીણાયે ઉદીણદાહિણવિત્થિણ્ણે, એવં જા ચેવ મહાહિમવંત-વત્તવ્વયા સા ચેવ રુપ્પિસ્સ વિ, ણવરં દાહિણેણં જીવા, ઉત્તરેણં ધણુપુટ્ટં । અવસેસં તં ચેવ ।

મહાપુંડરીએ દહે ણરકંતા મહાણઈ દાહિણેણં ણેયવ્વા, જહા રોહિયા પુરત્થિમેણં ગચ્છઈ । રુપ્પકૂલા ઉત્તરેણં ણેયવ્વા, જહા હરિકંતા પચ્ચત્થિમેણં ગચ્છઈ । અવસેસં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં રુક્મિ નામનો વર્ષધર પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં રમ્યકૂર્વર્ષની ઉત્તરમાં, હેરણ્યવત વર્ષની દક્ષિણમાં, પૂર્વી લવણ-સમુદ્રની પશ્ચિમમાં, પશ્ચિમ લવણ સમુદ્રની પૂર્વમાં, જંબુદ્વીપની અંદર રુક્મિ નામનો વર્ષધર પર્વત છે. તે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે. તે મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત જેવો છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તેની જીવા દક્ષિણમાં અને તેનું ધનુઃપૃષ્ઠ ઉત્તરમાં છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન મહાહિમવંત પર્વત જેવું છે.

ત્યાં મહાપુંડરીક નામનું દ્રહ છે. તેના દક્ષિણી દ્વારથી નરકંતા નદી પ્રવાહિત થાય છે અને તે રોહિતા નદીની જેમ પૂર્વીલવણ સમુદ્રમાં મળે છે.

રુપ્યકૂલા નામની નદી મહાપુંડરીક દ્રહના ઉત્તર દ્વારથી પ્રવાહિત થાય છે અને હરિકંતા નદીની જેમ પશ્ચિમી લવણ સમુદ્રમાં મળે છે.

નદી સંબંધી શેષ વર્ણન નરકંતા નદીનું હરિકંતા નદીની સમાન અને રુપ્યકૂલા નદીનું રોહિતા નદીની સમાન જાણવું.

૨૦૮ રુપ્પિમ્મિ ણં ધંતે ! વાસહરપવ્વે કઙ્ઘ કૂડા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! અટ્ટ કૂડા પ્ણત્તા, તં જહા-

સિદ્ધે રુપ્પી રમ્મગ, ણરકંતા બુદ્ધિ રુપ્પકૂલા ય ।

હેરણ્ણવે મણિકંચણે ય, રુપ્પિમ્મિ કૂડાઈ ॥૧॥

સવ્વેવિ એ પંચસહયા, રાયહાણીઓ ઉત્તરેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! રુક્મિ વર્ષધર પર્વતના કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેના આઠ કૂટ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) રુક્મિ કૂટ,

(૩) રમ્યકૂટ, (૪) નરકંતા કૂટ, (૫) બુદ્ધિકૂટ, (૬) રુપ્યકૂલા કૂટ, (૭) હેરણ્યવત કૂટ (૮) મણિકાંચન કૂટ.

આ બધા કૂટ પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા છે. તેની રાજધાનીઓ ઉત્તરમાં છે.

૨૦૯ સે કેળટ્ટેણં ભંતે एवं वुच्चइ- रुष्पी वासहरपव्वए, रुष्पी वासहरपव्वए ?

ગોયમા ! રુષ્પી ણં વાસહરપવ્વએ રુષ્પી રુપ્પપટ્ટે, રુપ્પિઓભાસે સવ્વરુપ્પામએ; રુષ્પી ય ઇત્થ દેવે પલિઓવમટ્ટિઈએ પરિવસઈ । સે તેળટ્ટેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે રુક્મિ વર્ષધર પર્વતને રુક્મિ વર્ષધર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રુક્મિ વર્ષધર પર્વત ચાંદીનો છે તથા રજત પ્રભા, રજત આભાવાળો અને સંપૂર્ણ રજતમય છે. ત્યાં એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા રુક્મિ નામના દેવ નિવાસ કરે છે. તેથી તે પર્વત રુક્મિ વર્ષધરપર્વત કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં રુક્મિ વર્ષધર પર્વતનું વર્ણન છે.

રુક્મિ પ્રમાણ, દ્રહ, નદી, કૂટાદિ :- રુક્મિ પર્વતના દ્રહાદિનું સંપૂર્ણ વર્ણન મહાહિમવંત પર્વત જેવું છે.

જહા રોહિયા...રુપ્પકૂલા ઉત્તરેણ જહા હરિકંતા :- નરકંતા નદી રોહિતા નદીની જેમ દ્રહના દક્ષિણ દ્વારથી નીકળી પૂર્વ તરફ વહી પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે. રુપ્યકૂલા નદી હરિકંતા નદીની જેમ ઉત્તર દ્વારથી નીકળી પશ્ચિમ દિશામાં વહીને પશ્ચિમી સમુદ્રને મળે છે.

અવસેસં તં ચેવ :- નરકંતા નદીની સમાન ક્ષેત્રવર્તી નદી હરિકંતા છે અને રુપ્યકૂલા નદીની સમાન ક્ષેત્રવર્તી નદી રોહિતા છે. તેથી તે પ્રમાણે અતિદેશ કરવા માટે સૂત્રકારે ત્યારપછી અવસેસં તં ચેવ કહ્યું છે. માટે તે રીતે અતિદેશ કરવો ઉચિત છે કે લંબાઈ-પહોળાઈ, ધોધ વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન નરકંતા નદીનું હરિકંતા નદી જેવું છે અને રુપ્યાકૂલા નદીનું રોહિતા નદી જેવું છે.

રુક્મિ પર્વત :-

દિશા	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુ:પૃષ્ઠ	શર	સંસ્થાન	સ્વરૂપ
મેરુ પર્વતની ઉત્તરમાં, હેરણ્યવત ક્ષેત્રની દક્ષિણમાં	૨૦૦ યોજન	૫૦ યોજન	૪,૨૧૦ યોજન ૧૦ કળા	૯,૨૭૬ યોજન ૯૫ કળા	સાધિક ૫૩,૯૩૧ યોજન ૬ કળા	૫૭,૨૯૩ યોજન ૧૦ કળા	૭,૮૯૪ યોજન ૧૪ કળા	રુચક- ગળાના આભરણ જેવું	સંપૂર્ણ રજત- ચાંદીમય

નરકાંતા અને રુપ્યકૂલા નદી :-

ક્રમ	વિગત	નરકાંતા	રુપ્યકૂલા
૧	ઉદ્ગમ સ્થાન	રુકિમ પર્વતનું મહાપુંડરિક દ્રહ	રુકિમ પર્વતનું મહાપુંડરિક દ્રહ
૨	પ્રવાહિત થવાની દિશા	દક્ષિણી દ્વાર	ઉત્તરી દ્વાર
૩	પર્વત ઉપર પ્રવાહ ક્ષેત્ર	૧,૬૦૫ યો. ૫ કળા દક્ષિણાભિમુખ	૧,૬૦૫ યો. ૫ કળા ઉત્તરાભિમુખ
૪	ઘોઘની ઊંચાઈ સંસ્થાન	સાધિક ૨૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર	સાધિક ૨૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર
૫	જીલ્લિકા લંબાઈ પહોળાઈ જાડાઈ સંસ્થાન	૨ યોજન ૨૫ યોજન ૨ ગાઉ મુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છ જેવું	૧ યોજન ૧૨ $\frac{૩}{૪}$ યોજન ૧ ગાઉ મુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છનું
૬	પ્રપાત કુંડ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ ઊંડાઈ નદી નિર્ગમન દ્વાર	નરકાંતા પ્રપાતકુંડ ૨૪૦ યોજન ૭૫૯ યોજન ૧૦ યોજન દક્ષિણ દ્વાર	રુપ્યકૂલા પ્રપાતકુંડ ૧૨૦ યોજન સાધિક ૩૮૦ યોજન ૧૦ યોજન ઉત્તર દ્વાર
૭	પ્રપાતકુંડ ગતદ્વીપ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ પાણીની બહાર	નરકાંતા દ્વીપ ૩૨ યોજન ૧૦૧ યોજન ૨ ગાઉ	રુપ્યકૂલા દ્વીપ ૧૬ યોજન સાધિક ૫૦ યોજન ૨ ગાઉ
૮	અધિષ્ઠાયિકા દેવી દેવી ભવન સ્થાન ભવન લંબાઈ	નરકાંતા દેવી નરકાંતા દ્વીપ ઉપર ૧ ગાઉ	રુપ્યકૂલા દેવી રુપ્યકૂલા દ્વીપ ઉપર ૧ ગાઉ

	ભવન પહોળાઈ ભવન ઊંચાઈ	૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ
૯	વળાંક	ગંધાપાતી વૃત્ત વૈતાલ્યથી એક યોજન દૂરથી પૂર્વતરફ વળે છે.	માલ્યવંત વૃત્ત વૈતાલ્યથી અર્ધો યોજન-બે ગાઉ દૂરથી પશ્ચિમ તરફ વળે છે.
૧૦	વહેવાનું ક્ષેત્ર	પૂર્વી રમ્યક્ષ્ ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમથી પૂર્વ	પશ્ચિમી હેરણ્યવત્ ક્ષેત્રમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ
૧૧	મળતી નદીઓ	૫૬,૦૦૦	૨૮,૦૦૦
	વળાંક પૂર્વ	૨૮,૦૦૦	૧૪,૦૦૦
	વળાંક પશ્ચિ	૨૮,૦૦૦	૧૪,૦૦૦
૧૨	સંગમ સ્થાન	પૂર્વી લવણસમુદ્ર	પશ્ચિમી લવણ સમુદ્ર
૧૩	ઉદ્ગમ સ્થાને		
	પહોળાઈ	૨૫ યોજન	૧૨૧૧ યોજન
	ઊંડાઈ	૨ ગાઉ	૧ ગાઉ
૧૪	સમુદ્ર મિલન સ્થાને		
	પહોળાઈ	૨૫૦ યોજન	૧૨૫ યોજન
	ઊંડાઈ	૫ યોજન	૨૧૧ યોજન

હેરણ્યવત વર્ષ ક્ષેત્ર :-

૨૧૦ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે હેરણ્યવણ વામં વાસે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! રુપ્પિસ્સ ઉત્તરેણં, સિહરિસ્સ દાહિણેણં, પુરત્થિમ-લવણસમુદ્ધસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમ-લવણસમુદ્ધસ્સ પુરત્થિમેણં, એત્થ ણં જંબુદ્વીવે દીવે હેરણ્યવણ વાસે પણ્ણત્તે । એવં જહ ચેવ હેમવયં તહ ચેવ હેરણ્યવણયં પિ ભાણિયવ્વં, ણવરં જીવા દાહિણેણં, ઉત્તરેણં ઘણુપુટ્ટં । અવસિટ્ટં તં ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં હેરણ્યવતક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! રુક્મિ નામના વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, શિખરી નામના વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણ સમુદ્રની પૂર્વમાં છે. જેવું હેમવતક્ષેત્રનું

વર્ણન છે તે જ પ્રમાણે હેરણ્યવત ક્ષેત્રનું વર્ણન જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે હેરણ્યવત ક્ષેત્રની જીવા દક્ષિણમાં છે અને ધનુઃપૃષ્ઠ ઉત્તરમાં છે. શેષ સંપૂર્ણ વર્ણન હેમવત ક્ષેત્ર જેવું છે.

૨૧૧ કહિ જં બંતે ! હેરણ્યવે વાસે માલવંતપરિયાણામં વટ્ટવેયઙ્ગપવ્વણે પવ્વણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સુવણ્ણકૂલાણે પચ્ચત્થિમેણં, રુપ્પકૂલાણે પુરત્થિમેણં, એત્થ જં હેરણ્યવયસ્સ વાસસ્સ બહુમજ્જદેસભાણે માલવંતપરિયાણામં વટ્ટવેયઙ્ગે પવ્વણ્ણત્તે । જહ ચેવ સદ્ધાવર્ણે તહ ચેવ માલવંતપરિયાણેવિ, અટ્ટો, ઉપ્પલાઙ્ગં પઝમાઙ્ગં માલવંતપ્પભાઙ્ગં માલવંતવણ્ણાઙ્ગં માલવંતવણ્ણાભાઙ્ગં । પભાસે ય ઇત્થ દેવે મહિઙ્ગીણે જાવ પલિઓવમઙ્ગિર્ણે પરિવસઙ્ગે । સે તેણટ્ટેણં । રાયહાણી ઉત્તરેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન ! હેરણ્યવતક્ષેત્રમાં માલ્યવંતપર્યાય નામનો વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સુવર્ણકૂલા મહાનદીની પશ્ચિમમાં, રુપ્યકૂલા મહાનદીની પૂર્વમાં, હેરણ્યવત-ક્ષેત્રની બરાબર મધ્યમાં માલ્યવંતપર્યાય નામનો વૃત્તવૈતાહ્યપર્વત છે. શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાહ્યપર્વતનું જે વર્ણન છે, તે જ પ્રમાણે માલ્યવંતપર્યાય નામના વૃત્તવૈતાહ્ય પર્વતનું વર્ણન જાણવું.

તેના પર માલ્યવંત જેવી પ્રભાવાળા, વર્ણવાળા, આભાવાળા ઉત્પલ અને પદ્મ આદિ છે. ત્યાં પરમ ઋદ્ધિશાળી, એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા પ્રભાસ નામના દેવ રહે છે. તેથી તે પર્વત માલ્યવંતપર્યાય વૃત્ત વૈતાહ્ય પર્વત કહેવાય છે. તે દેવીની રાજધાની ઉત્તરમાં છે.

૨૧૨ સે કેણટ્ટેણં બંતે ! એવં વુચ્ચઈ- હેરણ્યવે વાસે, હેરણ્યવે વાસે ?

ગોયમા ! હેરણ્યવે જં વાસે રુપ્પી-સિહરીહિં વાસહરપવ્વણેહિં દુહઓ ણિચ્ચં હિરણ્ણં દલઙ્ગે, ણિચ્ચં હિરણ્ણં મુંચઈ, ણિચ્ચં હિરણ્ણં પગાસઙ્ગે, હેરણ્યવે ય ઇત્થ દેવે પરિવસઙ્ગે; સે એણટ્ટેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન ! હેરણ્યવતક્ષેત્રને હેરણ્યવત ક્ષેત્ર કહેવાનું શું કારણ છે ?

હે ગૌતમ ! આ ક્ષેત્રની બંને બાજુએ દક્ષિણમાં રુક્મિ અને ઉત્તરમાં શિખરી પર્વત સ્થિત છે. આ ક્ષેત્રને તે બંને પર્વતો હિરણ્ય = ચાંદી, રજતમય પુદ્ગલો આપે છે. તેની આભા, પ્રભા, પ્રકાશ પણ રજતમય હોય છે અને આ ક્ષેત્રમાં હેરણ્ય નામના દેવ વસે છે, તેથી તેને હેરણ્યવત ક્ષેત્ર કહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સૂત્રકારે હેરણ્યવત ક્ષેત્રનું વર્ણન હેમવત ક્ષેત્રના અતિદેશ પૂર્વક કર્યું છે. તેનું માપ, નદી વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન હેમવત ક્ષેત્ર જેવું જ છે.

હિરણ્ણં દલઇ :- હિરણ્ય શબ્દનો ચાંદી અર્થ અહીં ગ્રહણ કર્યો છે. આ હેરણ્યવતક્ષેત્રની સીમા કરનાર બંને પર્વતો રજતમય છે અને તેમાંથી રજતમય પુદ્ગલો પ્રસારિત થાય છે તે માટે હિરણ્ણં દલયઇ વગેરે વિશેષણો સૂત્રકારે પ્રયુક્ત કર્યા છે.

હેરણ્યવત ક્ષેત્ર :-

દિશા	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુ:પૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
મેરુપર્વતની ઉત્તરમાં, શિખરી પર્વતની દક્ષિણમાં	૨,૧૦૫ યો. ૫ કળા	૬,૭૫૫ યોજન ૩ કળા	દેશોન ૩૭,૬૭૪ યો. ૧૬ કળા	૩૮,૭૪૦ યો. ૧૦ કળા	મધ્યમાં માલ્યવંત વૃત્ત વૈતાલ્ય	સુવર્ણકૂલા રુપ્યકૂલા અને પરિવાર ૩૫ ૫૬,૦૦૦	સુષમા દુષમા કાળ જેવા ભાવો	પલ્યંક (લંબચોરસ)

શિખરી વર્ષધર પર્વત :-

૨૧૩ કહિ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે સિહરી ણામં વાસહરપવ્વે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! હેરણ્યવયસ્સ ઉત્તરેણં, એરાવયસ્સ દાહિણેણં, પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં । એ વં જહ ચેવ ચુલ્લહિમવંતો તહ ચેવ સિહરી વિ, ણવરં જીવા દાહિણેણં, ધણુપુટ્ટં ઉત્તરેણં, અવસિટ્ટં તં ચેવ ।

એવેવ પુણ્ડરીએ દહે, સુવણ્ણકૂલા મહાણઈ દાહિણેણં ણેયવ્વા; જહા રોહિયંસા પુરત્થિમેણં ગચ્છઈ । એવેવ જહ ચેવ ગંગાસિંધુઓ તહ ચેવ રત્તા- રત્તવઈઓ ણેયવ્વાઓ પુરત્થિમેણં રત્તા, પચ્ચત્થિમેણં રત્તવઈ, અવસિટ્ટં તં ચેવ અપરિસેસં ણેયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં શિખરી નામનો વર્ષધરપર્વત ક્યાં છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં શિખરી નામનો વર્ષધર પર્વત હેરણ્યવત ક્ષેત્રની ઉત્તરમાં, ઐરવતની દક્ષિણમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં સ્થિત છે. તે યુલ્લહિમવંત પર્વતની સમાન છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે શિખરી પર્વતની જીવા દક્ષિણમાં છે. ધનુ:પૃષ્ઠ ઉત્તરમાં છે. શેષ વર્ણન યુલ્લહિમવંત વર્ષધરપર્વત જેવું છે.

તેના ઉપર પુંડરીક નામનો દ્રહ છે. તેના દક્ષિણ તોરણથી સુવર્ણકૂલા નામની મહાનદી નીકળે છે. તેનો પરિવાર, માપ વગેરે રોહિતાંશા નદીની સમાન સમજવા. તે નદી પૂર્વમાં વહીને પૂર્વી લવણસમુદ્રમાં મળે છે. રક્તા અને રક્તવતી બંને નદીઓનું વર્ણન પણ ગંગા-સિંધુ નદી પ્રમાણે જ સમજવું જોઈએ. રક્તા

મહાનદી ઐરાવત ક્ષેત્રની પૂર્વમાં અને રક્તવતી પશ્ચિમમાં વહે છે.

૨૧૪ સિહરિમ્મિ ણં ધંતે ! વાસહરપવ્વે કઙ્કૂડા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ઇક્કારસ કૂડા પ્ણત્તા, તં જહા- સિદ્ધાયયણકૂડે, સિહરિકૂડે, હેરણ્ણવયકૂડે, સુવણ્ણકૂલાકૂડે, સુરાદેવીકૂડે, રક્તાકૂડે, લક્ષ્મીકૂડે, રક્તવર્ડકૂડે, ઇલાદેવીકૂડે, એરવયકૂડે તિગિચ્છકૂડે । એવં સવ્વે વિ કૂડા પંચસઙ્કા, રાયહાણીઓ ઉત્તરેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શિખરી વર્ષધર પર્વતના કેટલા કૂટ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શિખરી વર્ષધર પર્વતના અગિયાર કૂટ છે- (૧) સિદ્ધાયતન કૂટ, (૨) શિખરી કૂટ, (૩) હેરણ્ણવત કૂટ, (૪) સુવર્ણકૂલા કૂટ, (૫) સુરાદેવી કૂટ, (૬) રક્તાકૂટ, (૭) લક્ષ્મીકૂટ, (૮) રક્તાવતી કૂટ, (૯) ઈલાદેવી કૂટ, (૧૦) ઐરવતકૂટ, (૧૧) તિગિચ્છ કૂટ. આ બધા કૂટ ૫૦૦-૫૦૦ યોજન ઊંચા છે, તેના અધિષ્ઠાતા દેવોની રાજધાનીઓ ઉત્તરમાં છે.

૨૧૫ સે કેણટ્ટેણં ધંતે ! એવં વુચ્ચઈ- સિહરિ વાસહરપવ્વે, સિહરિ વાસહર- પવ્વે ?

ગોયમા ! સિહરિમ્મિ વાસહરપવ્વે બહવે કૂડા સિહરિસંઠાણસંઠિયા સવ્વ- રયયામયા । સિહરી ય ઇત્થ દેવે જાવ પરિવસઈ । સે તેણટ્ટેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ શિખરી વર્ષધર પર્વતને શિખરી વર્ષધર પર્વત કહેવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શિખરી વર્ષધર પર્વત ઉપર ઘણાં કૂટ શિખરી પર્વત જેવા આકારવાળા છે. તે સંપૂર્ણ રજત(ચાંદી)મય છે. ત્યાં શિખરી નામના દેવ નિવાસ કરે છે. તેથી તે પર્વત શિખરી વર્ષધર પર્વત કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં શિખરી નામના વર્ષધર પર્વતનું વર્ણન છે. તેનું પ્રમાણ, તેમાંથી પ્રવાહિત થતી નદીઓ, તેના કૂટ વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વત જેવું જ છે. આ પર્વત ઉપર પુંડરીક દ્રહ છે. તેમાંથી ત્રણ નદી પ્રવાહિત થાય છે. રક્તા નદીનું વર્ણન ગંગાનદી તુલ્ય, રક્તવતી નદીનું વર્ણન સિંધુ નદી તુલ્ય અને સુવર્ણકૂલા નદીનું વર્ણન રોહિતાંશા નદી તુલ્ય સમજવું. નદીનો પ્રવાહ, ઊંડાઈ પરિવાર વગેરેની અપેક્ષાએ સમાનતા સમજવી.

શિખરી પર્વત :-

દિશા	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુ:પૃષ્ઠ	શર	સંસ્થાન	સ્વરૂપ
મેરુ પર્વતની ઉત્તરમાં	૧૦૦ યોજન	૨૫ યોજન	૧,૦૫૨ યોજન ૧૨ કળા	૫,૩૫૦ યોજન ૧૫ ૩/૪ કળા	૨૪,૯૩૨ યોજન ૦૧૧ કળા	૨૫,૨૩૦ યોજન ૪ કળા	૧,૫૭૮ યોજન ૧૮ કળા	રુચક-ગણાના આભરણ જેવું	૨૪૩-મય

રક્તા, રક્તવતી, સુવર્ણકૂલા નદી :-

ક્રમ	વિગત	રક્તા નદી	રક્તવતી નદી	સુવર્ણકૂલા નદી
૧	ઉદ્ગમ સ્થાન	શિખરી પર્વતનું પુંડરિક દ્રહ	શિખરી પર્વતનું પુંડરિક દ્રહ	શિખરી પર્વતનું પુંડરિક દ્રહ
૨	પ્રવાહિત થવાની દિશા	પૂર્વી દ્વાર	પશ્ચિમ દ્વાર	દક્ષિણી દ્વાર
૩	પર્વત ઉપર પ્રવાહ ક્ષેત્ર	પૂર્વમાં ૫૦૦ યો. વળાંક લઈને દક્ષિણમાં ૫૨૩ યો. ૩ કળા કુલ ૧,૦૨૩ યો. ૩ કળા	પશ્ચિમમાં ૫૦૦ યો. વળાંક લઈને ઉત્તરમાં ૫૨૩ યો. ૩ કળા કુલ ૧,૦૨૩ યો. ૩ કળા	૨૭૬ યોજન ૬ કળા દક્ષિણમાં
૪	ધોધની ઊંચાઈ સંસ્થાન	૧૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર	૧૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર	૧૦૦ યોજન મુક્તાવલી હાર
૫	જીલ્લિકા લંબાઈ પહોળાઈ જાડાઈ સંસ્થાન	૦૧૧ યોજન ૬ યોજન ૦૧૧ ગાઉ ખુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છ જેવું	૦૧૧ યોજન ૬ યોજન ૦૧૧ ગાઉ ખુલ્લા મુખવાળા મગરમચ્છ જેવું	૧ યોજન ૧૨ ૩/૪ યોજન ૧ ગાઉ ખુલ્લા મુખવાળા મગર મચ્છ જેવું
૬	પ્રપાતકુંડ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ ઊંડાઈ	રક્તાપ્રપાત ૬૦ યોજન સાધિક ૧૯૦ યોજન ૧૦ યોજન	રક્તાવતીપ્રપાત ૬૦ યોજન સાધિક ૧૯૦ યોજન ૧૦ યોજન	સુવર્ણકૂલાપ્રપાત ૧૨૦ યોજન ૩૮૦ યોજન ૧૦ યોજન

	નદી નિર્ગમન દ્વાર	ઉત્તરી દ્વાર	ઉત્તરી દ્વાર	દક્ષિણી દ્વાર
૭	પ્રપાતકુંડ ગત દ્વીપ નામ લંબાઈ-પહોળાઈ પરિધિ પાણી ઉપર ઊંચાઈ	રક્ત દ્વીપ ૮ યોજન સાધિક ૨૫ યોજન ૨ ગાઉ	રક્તાવતી દ્વીપ ૮ યોજન સાધિક ૨૫ યોજન ૨ ગાઉ	સુવર્ણકૂલા દ્વીપ ૧૬ યોજન સાધિક ૫૦ યોજન ૨ ગાઉ
૮	અવિષ્કાયિકા દેવી દેવી ભવનસ્થાન ભવન લંબાઈ ભવન પહોળાઈ ભવન ઊંચાઈ	રક્તા દેવી રક્ત દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	રક્તાવતી દેવી રક્તાવતી દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ	સુવર્ણકૂલા દેવી સુવર્ણકૂલા દ્વીપ ૧ ગાઉ ૦૧૧ ગાઉ દેશોન ૧ ગાઉ
૯	વળાંક	રક્તાવર્ત કૂટથી ૧ ગાઉ દૂરથી ઉત્તર તરફ વળે	રક્તવત્યાવર્ત કૂટ થી ૧ ગાઉ દૂર ઉત્તર તરફ વળે	માલ્યવંતપર્યાય વૃત્ત વૈતાલ્યથી ૨ ગાઉ દૂર પૂર્વ તરફ વળે.
૧૦	વહેવાનું ક્ષેત્ર	પૂર્વી ઐરાવત ક્ષેત્રમાં દક્ષિણથી ઉત્તર	પશ્ચિમ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં દક્ષિણથી ઉત્તર	પૂર્વી હેરણ્યવત ક્ષેત્ર માં પશ્ચિમથી પૂર્વ
૧૧	મળતી નદીઓ વળાંક પૂર્વ વળાંક પછી	૧૪,૦૦૦ ૭,૦૦૦ ૭,૦૦૦	૧૪,૦૦૦ ૭,૦૦૦ ૭,૦૦૦	૨૮,૦૦૦ ૧૪,૦૦૦ ૧૪,૦૦૦
૧૨	સંગમ સ્થાન	પૂર્વી સમુદ્ર	પશ્ચિમ સમુદ્ર	પૂર્વી સમુદ્ર
૧૩	ઉદ્ગમ સ્થાને પહોળાઈ ઊંડાઈ	૬૧ યોજન ૦૧૧ ગાઉ	૬૧ યોજન ૦૧૧ ગાઉ	૧૨૧૧ યોજન ૧ ગાઉ
૧૪	સમુદ્ર મિલન સ્થાને પહોળાઈ ઊંડાણ	૬૨૧૧ યોજન ૧૧ યોજન	૬૨૧૧ યોજન ૧૧ યોજન	૧૨૫ યોજન ૨૧૧ યોજન

ઐરાવત ક્ષેત્ર :-

૨૧૬ કહિ ણં ધંતે ! જંબુદ્દીવે દીવે ઈરાવણ ણામં વાસે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! સિહરિસ્સ ઉત્તરેણં, ઉત્તરલવણસમુદ્દસ્સ દાહિણેણં, પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં, પચ્ચત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પુરત્થિમેણં, ઈત્થ ણં જંબુદ્દીવે દીવે ઈરાવણ ણામં વાસે પણ્ણત્તે-

ખાણુબહુલે, કંટકબહુલે, ઈવં જચ્ચેવ ધરહસ્સ વત્તવ્વયા સચ્ચેવ સવ્વા ણિરવસેસા ણેયવ્વા, સઓયવણા, સણિક્ખમણા, સપરિણિવ્વાણા । ણવરં ઈરાવઓ ચક્કવટ્ટી, ઈરાવઓ દેવો, સે તેણટ્ટેણં ઈરાવણ વાસે, ઈરાવણ વાસે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપમાં ઐરાવત નામનું ક્ષેત્ર ક્યાં છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્દીપમાં ઐરાવત નામનું ક્ષેત્ર શિખરી વર્ષધર પર્વતની ઉત્તરમાં, ઉત્તરી લવણસમુદ્રની દક્ષિણમાં, પૂર્વી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રની પૂર્વમાં છે.

તે સ્થાણુ બહુલ- (સૂકાં લાકડાંની ત્યાં બહુલતા) છે, કંટક બહુલ છે. ઈત્યાદિ તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન ભરતક્ષેત્ર જેવું છે.

ભરત રાજા ની જેમ ત્યાં ષટ્પાંડ સાધના (છ ખંડ વિજય) પ્રવ્રજ્યા કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ વગેરે સંપૂર્ણ વર્ણન કરવું. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે અહીં ઐરાવત નામના ચક્રવર્તી થાય છે. આ ક્ષેત્રના ઐરાવત નામના અધિષ્ઠાતા દેવ છે. તેથી આ ક્ષેત્રને ઐરાવતક્ષેત્ર કહેવાય છે.

વિવેચન :-

આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે ઐરાવત ક્ષેત્રનું વર્ણન ભરત ક્ષેત્રના અતિદેશપૂર્વક કર્યું છે. ભરત ક્ષેત્રની જેમજ મધ્યવર્તી વૈતાલ્ય પર્વત અને રક્તા તથા રક્તાવતી નદીના કારણે આ ક્ષેત્ર છ વિભાગમાં વિભક્ત છે. આ ક્ષેત્રની નદીઓ, વૈતાલ્ય પર્વત પરના કૂટ, વગેરે સર્વ વર્ણન ભરત ક્ષેત્રની નદી અને કૂટ પ્રમાણે જ જાણવા.

ઐરાવત નામહેતુ :- (૧) આ ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાતકાળે ઐરાવત નામે ચક્રવર્તી થાય છે (૨) આ ક્ષેત્રના ઐરાવત નામના અધિષ્ઠાતા દેવ છે તથા (૩) તેનું ઐરાવત એવું શાશ્વતું નામ છે.

ઐરાવત ક્ષેત્રનો ચાર્ટ પાછળ આપેલ છે.

ઐરાવત ક્ષેત્ર :-

નામ	પહોળાઈ	બાહા	જીવા	ધનુ:પૃષ્ઠ	પર્વત	નદી	કાળ	સંસ્થાન
દક્ષિણાર્ધ ઐરાવત	૨૩૮ યોજન ૩ કળા	૧,૮૮૨ યોજન ૭૧૧ કળા	૧૪,૪૭૧ યોજન ૬ કળા	૧૪,૫૨૮ યોજન ૧૧ કળા	ઋષભ- કૂટ પર્વત	રક્તા રક્તાવતી અને પરિવાર રૂપ ૧૪,૦૦૦	સુષમાદિ છ આરાનું પરિવર્તન	પલ્યંક (લંબચોરસ)
ઉત્તરાર્ધ ઐરાવત	૨૩૮ યોજન ૩ કળા	—	૯,૭૪૮ યોજન ૧૨ કળા	૯,૭૬૬ યોજન ૧ કળા	—	રક્તા- રક્તાવતી પરિવારરૂપ ૧૪,૦૦૦		તીર ચડાવેલા ધનુષ્ય જેવું
સંપૂર્ણ ઐરાવત	૫૨૬ યોજન ૬ કળા	—	૧૪,૪૭૧ યોજન ૬ કળા	૧૪,૫૨૮ યોજન ૧૧ કળા	મધ્યમાં દીર્ઘ વૈતાહ્ય	રક્તા- રક્તાવતી અને પરિવાર રૂપ ૨૮,૦૦૦		તીર ચડાવેલા ધનુષ્ય જેવું

આ રીતે ઐરાવત ક્ષેત્રના વર્ણન સાથે જંબૂદ્વીપ વર્ણન સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે જંબૂદ્વીપ ગત ૬ વર્ષધર પર્વત, ૭ વર્ષ-ક્ષેત્ર, ૨ કુરુ ક્ષેત્ર, ૩૪ દીર્ઘ વૈતાહ્ય, ૪ વૃત્ત વૈતાહ્ય, ૯૦ મહાનદીના વર્ણન દ્વારા જંબૂદ્વીપનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

॥ વક્ષસ્કાર-૪ સંપૂર્ણ ॥

પાંચમો વક્ષસ્કાર

પરિચય

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં તીર્થંકર પરમાત્માના જન્મ સમયે ૫૬ દિક્કુમારીઓ ભગવાનનું સૂતિકા કર્મ કરે છે તે તથા ૬૪ ઈન્દ્રો મેરુપર્વત ઉપર પ્રભુનો અભિષેક કરે છે તેનું વર્ણન છે.

તીર્થંકરોનું ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર :- તીર્થંકરો અઢીદ્વીપના કર્મભૂમિના ૧૫ ક્ષેત્રમાં જન્મ ધારણ કરે છે. જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયમાં ઓછામાં ઓછા ૪ તીર્થંકર સદા અવશ્ય હોય છે અને કોઈ કાલે વધુમાં વધુ હોય તો પ્રત્યેક વિજયે ૧-૧ અર્થાત્ જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ૩૨ તીર્થંકર હોય છે.

ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં ત્રીજા-ચોથા આરામાં(કાળ વિભાગમાં) અનુક્રમથી ૨૪ તીર્થંકર થાય છે. જ્યારે તીર્થંકર હોય ત્યારે ત્યાં એક જ હોય છે. તીર્થંકર પ્રભુ મધ્યરાત્રિએ જન્મ ધારણ કરે છે. તે સમયે સહુ પ્રથમ ૫૬ દિક્કુમારિકા-દેવીઓ આવે છે.

૫૬ દિશાકુમારિકા-દેવીઓના સ્થાન :-

અધોલોકવાસી આઠ દિશાકુમારિકા-દેવીઓ :- આ દિશાકુમારીઓ ભવનપતિ જાતિની દેવીઓ છે. તે અધોલોકમાં પોતાના આવાસમાં રહે છે.

ઊર્ધ્વલોકવાસી આઠ દિશાકુમારિકા-દેવીઓ :- મેરુ પર્વત ઉપર ૫૦૦ યોજનની ઊંચાઈ પર રહેલા નંદનવનમાં આઠ કૂટ છે. તેના ઉપર ઊર્ધ્વલોકવાસી દિશાકુમારીકા દેવીઓના આવાસ છે.

રુચકવાસી ૪૦ દિશાકુમારિકા-દેવીઓ :- જીવાભિગમ સૂત્રમાં સર્વ દ્વીપ સમુદ્રોનું વર્ણન છે ત્યાં પંદરમા દ્વીપરૂપે રુચકદ્વીપનું કથન છે. આ રુચક દ્વીપની બરાબર મધ્યમાં વલયાકારે રુચક નામનો પર્વત છે. આ પર્વત ૮૪,૦૦૦ યોજન ઊંચો છે. મૂળમાં ૧૦,૦૨૨ યોજન, મધ્યમાં ૭,૦૨૩ યોજન અને શિખર ઉપર ૪,૦૨૪ યોજન પહોળો છે.

તેના શિખર ઉપર ૪,૦૦૦-૪,૦૦૦ યોજન જઈએ ત્યાં પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં એક લાઈનમાં નવ નવ કૂટ છે. તેમાં મધ્યનું સિદ્ધાયતન કૂટ છે અને તેની બંને બાજુના ૪-૪ અર્થાત્ આઠ કૂટ ઉપર ૮-૮ દિશાકુમારિકા-દેવીઓ રહે છે. તે અનુક્રમે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ રુચક કૂટવાસી દિશાકુમારિકા-દેવી રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. (૮×૪ = ૩૨).

આ રુચક પર્વતના શિખર ઉપર ૪,૦૦૦-૪,૦૦૦ યોજન જઈએ ત્યારે ચારે વિદિશામાં એક-એક કૂટ છે. તે ચાર કૂટ ઉપર વિદિશા રુચક કૂટ વાસી ચાર દિશાકુમારિકા-દેવીઓ રહે છે. (૩૨ + ૪ = ૩૬).

આ રુચક પર્વતના ૪,૦૨૪ યોજન પહોળા શિખર ઉપર ૨,૦૦૦ યોજન જઈએ ત્યારે પૂર્વાદિ

ચારે દિશામાં ચાર કૂટ છે. આ ચારે કૂટ રુચક પર્વતના શિખરના બરાબર મધ્યભાગે હોવાથી તેના પર રહેતી દિશાકુમારિકા-દેવીઓ મધ્ય રુચક કૂટ વાસી કહેવાય છે. (૩૬ + ૪ = ૪૦)

આ રીતે કુલ ૫૬ દિશાકુમારિકા-દેવીઓ ભવનપતિ દેવોમાં દિશાકુમાર જાતિની દેવીઓ છે.

તેઓ પ્રભુનો જન્મ મહોત્સવ ઉજવવા માટે પોતાના જીવ વ્યવહાર અનુસાર મધ્યલોકમાં આવે છે. બાલ પ્રભુને અને તેમની માતાને વંદન-નમસ્કાર કરીને સ્તુતિ કરે છે. પ્રભુના જન્મ સ્થાનની આસપાસનું એક યોજનનું ક્ષેત્ર સ્વચ્છ અને સુગંધી બનાવે છે. ત્યાર પછી તે દેવીઓ પ્રભુના નાલનું છેદન કરી, પ્રભુને તેમજ તેમની માતાને સ્નાન કરાવે છે અને દષ્ટિ દોષ નિવારણ માટે રક્ષાપોટલી બાંધે છે.

આ રીતે ૫૬ દિશાકુમારિકા દેવીઓ પ્રભુનો જન્મોત્સવ ઉજવીને સ્વસ્થાને જાય છે.

૬૪ ઈન્દ્રો :- ઊર્ધ્વલોકમાં વસતા વૈમાનિક જાતિના દેવોના ૧૦ ઈન્દ્રો છે. ૧ થી ૮ દેવલોકના એક-એક, કુલ મળીને ૮, ૯-૧૦ દેવલોકના એક અને ૧૧-૧૨ દેવલોકના એક; તેમ ૮ + ૧ + ૧ = ૧૦ ઈન્દ્ર વૈમાનિકના છે.

મધ્યલોકમાં વસતા જ્યોતિષ જાતિના દેવોમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય તે બે ઈન્દ્ર છે. મધ્યલોકમાં વસતા વ્યંતર જાતિના દેવોના ૩૨ ઈન્દ્રો છે. ૧૬ પ્રકારના વ્યંતર દેવોના ઉત્તર દિશાના ૧૬ અને દક્ષિણ દિશાના ૧૬, કુલ મળી ૩૨ ઈન્દ્ર છે.

અધોલોકમાં વસતા ભવનપતિ જાતિના દેવોના ૨૦ ઈન્દ્ર છે. અસુરકુમારાદિ ૧૦ના ઉત્તર દિશાના ૧૦ અને દક્ષિણ દિશાના ૧૦, કુલ મળી ૨૦ ઈન્દ્ર છે.

આ રીતે ૧૦ + ૨ + ૩૨ + ૨૦ = ૬૪ ઈન્દ્ર થાય છે.

સર્વ પ્રથમ શકેન્દ્ર પ્રભુની જન્મ નગરીમાં આવે છે અને પોતાના પાંચ રૂપ કરી પ્રભુને મેરુ પર્વત ઉપર લઈ જાય છે. અને શેષ ઈન્દ્રો પોત પોતાના દેવલોકમાંથી સીધા મેરુ પર્વત ઉપર પહોંચી જાય છે. મેરુ પર્વત ઉપર પંડકવનમાં ચારે દિશામાં ચાર અભિષેક શિલાઓ છે. તેમાંથી પ્રભુની જન્મ નગરીની દિશાવાળા સિંહાસન ઉપર શકેન્દ્ર બાળપ્રભુને ઉત્સંગમાં લઈને બેસે છે. ત્યારપછી સર્વ પ્રથમ અચ્યુતેન્દ્ર જલથી પરિપૂર્ણ સુવર્ણાદિના કુંભથી અભિષેક કરે છે. તે જ રીતે ક્રમશઃ શેષ ૬૨ ઈન્દ્રો અભિષેક કરે છે. તત્પશ્ચાત્ ઈશાનેન્દ્ર પ્રભુને ઉત્સંગમાં લઈ બેસે છે. શકેન્દ્ર ચાર શ્વેત બળદની વિકુર્વણા કરી તેના આઠ શીંગડા દ્વારા પ્રભુ ઉપર પાણીની ધારા કરી અભિષેક કરે છે.

૬૪ ઈન્દ્રના અભિષેક પૂર્ણ થતાં પુનઃ શકેન્દ્ર પોતાના પાંચ રૂપ કરી બાળપ્રભુને મધ્યલોકમાં માતા પાસે મૂકવા આવે છે. તત્પશ્ચાત્ સર્વ દેવો નંદીશ્વર દ્વીપમાં જઈ અષ્ટાલ્લિકા મહોત્સવ ઉજવે છે. મહોત્સવ પૂર્ણ કરી સર્વ ઈન્દ્રો પોતપોતાના દેવલોકોમાં ચાલ્યા જાય છે.

આ રીતે તીર્થંકર પ્રભુના જન્મ મહોત્સવના વર્ણન સાથે જ આ વક્ષસ્કાર પૂર્ણ થાય છે.

પાંચમો વક્ષસ્કાર

તીર્થંકર જન્મ મહોત્સવ

અધોલોકવાસી દિશાકુમારિકા દેવીઓ :-

૧ જયા પં એકકમેક્કે ચક્કવટ્ટિવિજણ ભગવંતો તિત્થયરા સમુપ્પજ્જંતિ, તેણં કાલેણં તેણં સમણં અહેલોગવત્થવાઓ અટ્ટુ દિસાકુમારીઓ મહત્તરિયાઓ સણહિં-સણહિં કૂડેહિં, સણહિં-સણહિં ભવણેહિં, સણહિં-સણહિં પાસાયવડેંસણહિં, પત્તેયં-પત્તેયં ચડહિં સામાણિયસાહસ્સીહિં, ચડહિં મહત્તરિયાહિં સપરિવારાહિં; સત્તહિં અણિણહિં, સત્તહિં અણિયાહિવડીહિં, સોલસણહિં આયરક્કલેવસાહસ્સીહિં, અણ્ણેહિ ય બહૂહિં દેવેહિં-દેવીહિ ય સદ્ધિં સંપરિવુડાઓ મહયાહય-ણટ્ટ-ગીયવાઇય જાવ ભોગભોગાં ધુંજમાણીઓ વિહરંતિ, તં જહા-

ભોગંકરા ભોગવડી, સુભોગા ભોગમાલિણી ।

તોયધારા વિચિત્તા ય, પુપ્પમાલા અણિંદિયા ॥૧॥

ભાવાર્થ :- જ્યારે ચક્રવર્તી વિજય(મહાવિદેહની ૩૨ વિજય)માંથી એક પણ વિજયમાં અથવા ભરત કે ઐરવત ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર જન્મધારણ કરે છે ત્યારે તે ત્રીજા, ચોથા આરાના કાળે અને તે મધ્યરાત્રિના તીર્થંકર જન્મના સમયે સર્વ પ્રથમ અધોલોકવાસી આઠ દિશાકુમારિકા દેવીઓ આવે છે. અધોલોક વાસી આઠ દિશાકુમારી દેવીઓ કે જે પોતાના સમુદાયમાં મુખ્ય હોય છે અને જે પોતાના કૂટ, પોતાના ભવન, પોતાના પ્રાસાદાવતંસક- શ્રેષ્ઠ મહેલ, પ્રત્યેકના પોતાના ૪,૦૦૦ સામાનિક દેવો, પોતાના પરિવાર સહિત ૪ મહત્તરિકા(મુખ્ય) દેવીઓ, ૭ સેના, ૭ સેનાધિપતિઓ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો અને બીજા અન્ય અનેક દેવ-દેવીઓના સમુદાય સાથે નૃત્ય, ગીત, વાજિંત્ર આદિમાં મગ્ન બની વિપુલ ભોગો ભોગવતી હોય છે. તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) ભોગંકરા (૨) ભોગવતી, (૩) સુભોગા (૪) ભોગમાલિણી (૫) તોયધરા (૬) વિચિત્રા (૭) પુષ્પમાલા (૮) અનિન્દિતા. ॥૧॥

૨ તણ પં તાસિં અહેલોગવત્થવાણં અટ્ટુણં દિસાકુમારીમહત્તરિયાણં પત્તેયં-પત્તેયં આસણાં ચલંતિ । તણ પં તાઓ અહેલોગવત્થવાઓ અટ્ટુ દિસાકુમારીઓ મહત્તરિયાઓ પત્તેયં-પત્તેયં આસણાં ચલિયાં પાસંતિ, પાસિત્તા ઓહિં પડંજંતિ,

પરંજિતા ભગવં તિત્થયરં ઓહિણા આભોંતિ, આભોંત્તા અણ્ણમણ્ણં સદ્ધવેંતિ, સદ્ધવિત્તા
 एवं वयासी- उप्पण्णे खलु भो! जंबुद्वीवे दीवे भयवं तित्थयरे, तं जीयमेयं
 तीयपच्चुप्पण्णमणागयाणं अहेलोगवत्थव्वाणं अट्टण्हं दिसाकुमारीमहत्तरियाणं भगवओ
 तित्थयरस्स जम्मण महिमं करेत्तए, तं गच्छामो णं अम्हे वि भगवओ जम्मण-महिमं
 करेमो त्ति कट्टु एवं वयंति, वइत्ता पत्तेयं-पत्तेयं आभिओगिए देवे सद्घवैति, सद्घवेत्ता
 एवं वयासी- खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अणेग-खंभसय सण्णिविट्ठे लीलट्ठिय
 सालभंजियागे, एवं विमाणवण्णओ भाणियव्वो जाव जोयण वित्थिण्णे दिव्वे जाणविमाणे
 विउव्वह, विउव्वित्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह। तए णं ते आभिओगा देवा
 अणेग-खंभसय जाव पच्चप्पिणंति ।

ભાવાર્થ :- તીર્થકરનો જન્મ થાય ત્યારે તે અધોલોકવાસી પ્રધાન એવી આઠ દિક્કુમારિકા દેવીઓના આસન ચલાયમાન થાય છે, તેમના અંગ સ્પંદિત થાય છે. તે અધોલોકવાસી આઠ દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતાના આસન ચલાયમાન થયેલા જાણીને, મધ્યલોકમાં શું થયું છે તે જાણવા અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરે છે, અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી તેઓ જાણી લે છે કે મધ્યલોકમાં તીર્થકર ભગવાનનો જન્મ થયો છે. ત્યારે પરસ્પર એક બીજાને બોલાવીને કહે છે કે, હે દેવાનુપ્રિય ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં તીર્થકર ભગવાનનો જન્મ થયો છે. ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય આ ત્રણે કાળ સંબંધી અધોલોકવાસી આઠ દિક્કુમારિકા દેવીઓનો જીત વ્યવહાર (પરંપરા ગત વ્યવહાર) છે કે તીર્થકર ભગવાનનો જન્મ મહોત્સવ કરે. “હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે પણ ભગવાનનો જન્મ મહોત્સવ ઉજવવા જઈએ,” આ પ્રમાણે પરસ્પર વાર્તાલાપ કરીને, પોતાના આભિયોગિક (સેવક) દેવોને બોલાવે છે અને આ પ્રમાણે કહે છે કે “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્ર લીલા કરતી પુતળીઓથી શોભતા સેંકડો સ્તંભવાળા પૂર્વ વર્ણિત વર્ણનવાળા એક યોજન વિસ્તૃત દિવ્ય યાન-વિમાનની વિકુર્વણા (રચના) કરો અને તે કાર્ય પૂર્ણ થાય તેની જાણ કરો.” ત્યાર પછી તે આભિયોગિક દેવો સેંકડો સ્તંભ પર સ્થિત વિમાનની વિકુર્વણા કરીને યાન તૈયાર થઈ ગયાની સૂચના આપે છે.

૩ તए णं ताओ अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ट दिसाकुमारी-महत्तरियाओ हट्टतुट्ट
 पत्तेयं-पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं, चउहिं महत्तरियाहिं, अण्णेहिं बहूहिं
 देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ ते दिव्वे जाणविमाणे दुरूहंति, दुरूहित्ता
 सव्विड्डीए सव्वजुईए घणमुइंग-पणव-पवाइय-रवेणं, ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए
 जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मण-णगरे जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणे
 तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता ।

ભાવાર્થ :- વિમાન તૈયાર થઈ ગયાના સમાચાર સાંભળીને, તે અધોલોકવાસી આઠ મહર્દિક દિક્કુમારિકા દેવીઓ હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે. પોતપોતાના ૪,૦૦૦ સામાનિક દેવો, ૪ મહત્તરિકાઓ (મુખ્ય દેવીઓ)

તથા અન્ય ઘણા દેવ-દેવીઓ સાથે તેઓ વિમાનમાં બેસે છે. વિમાનમાં બેસીને સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ, સર્વ પ્રકારની દ્યુતિ, ઘન- ઝાંઝ, મૃદંગ અને પડહ વગરે વાજિંત્રના ધ્વનિ યુક્ત, ઉત્કૃષ્ટ દિવ્ય દેવગતિથી તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ નગર અને તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ ભવન સમીપે આવે છે.

૪ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણ-ભવણં તેહિં દિવ્વેહિં જાણવિમાણેહિં તિક્ખુત્તો આયાહિણ-પયાહિણં કરેતિ, કરિત્તા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીભાએ ઈસિં ચડરંગુલમસંપત્તે ધરણિયલે તે દિવ્વે જાણવિમાણે ઠવેતિ, ઠવેત્તા પત્તેયં-પત્તેયં ચડહિં સામાણિય-સાહસ્સીહિં જાવ સદ્ધિં સંપરિવુડાઓ દિવ્વેહિંતો જાણવિમાણેહિંતો પચ્ચોરુહંતિ, પચ્ચોરુહિત્તા સવ્વિઙ્ઘીએ જાવ દુંદુહિ-ણિગ્ઘોસ-ણાઇણં જેણેવ ભગવં તિત્થયરે તિત્થયરમાયા ય તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા ।

ભાવાર્થ :- (તે દેવીઓ ભગવાનના જન્મગૃહ સમીપે આવીને) પોતાના દિવ્ય યાન-વિમાન દ્વારા તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ ભવનને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરે છે. પ્રદક્ષિણા કરીને— ઈશાન કોણમાં જમીનથી ચાર અંગુલ ઊંચે અધર-આકાશમાં વિમાનને રાખીને તે દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતાના ૪,૦૦૦ સામાનિક દેવો તથા અન્ય દેવ-દેવીઓ સાથે, દિવ્ય વિમાનમાંથી નીચે ઉતરે છે. નીચે ઉતરીને સર્વ ઋદ્ધિ તથા દુંદુભિના નાદ સાથે તીર્થંકર ભગવાન અને તીર્થંકરની માતા પાસે આવે છે.

૫ ભગવં તિત્થયરં તિત્થયર-માયરં ચ તિક્ખુત્તો આયાહિણ-પયાહિણં કરેતિ, કરેત્તા પત્તેયં-પત્તેયં કરયલપરિગ્ઘહિયં સિરસાવત્તં મત્થએ અંજલિં કટ્ટુ એવં વયાસી-
ણમોત્થુ તે રયણકુચ્છિધારિએ ! જગ-પ્પઈવ-દાઈએ ! સવ્વજગમંગલસ્સ, ચક્ખુણો ય સત્તસ્સ, સવ્વજગજીવ-વચ્છલસ્સ, હિયકારગ-મગ્ગદેસિય-વાગિઙ્ઘિ-વિભુ-પ્પભુસ્સ જિણસ્સ ણાણિસ્સ ણાયગસ્સ બુહસ્સ બોહગસ્સ, સવ્વલોગણાહસ્સ, ણિમ્મમસ્સ, પવરકુલ-સમુબ્ભવસ્સ જાઈએ ખત્તિયસ્સ જંસિ લોગુત્તમસ્સ જણી ધણ્ણાસિ પુણ્ણાસિ તં કયત્થાસિ, અમ્હે ણં દેવાણુપ્પિએ ! અહેલોગવત્થવ્વાઓ અટ્ટુ દિસાકુમારી- મહત્તરિયાઓ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણમહિમં કરિસ્સામો, તણ્ણં તુબ્ભેહિં ણ ભાઈયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- (તીર્થંકરની માતા પાસે આવીને) તીર્થંકર ભગવાનને અને તીર્થંકરની માતાને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરે છે. ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરીને, બે હાથ જોડી, હાથની અંજલી દ્વારા મસ્તક પર આવર્તન કરી, આ પ્રમાણે કહે છે—

હે રત્નકુક્ષિ ધારિણી ! (તીર્થંકર રૂપી રત્નને કુક્ષિમાં ધારણ કરનારી) હે જગત પ્રદીપદાયિની !,

(હે માતા) આપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. જગ મંગલકારી, સર્વ સત્ત્વ (પ્રાણીઓ)ના ચક્ષુભૂત, જગજીવવત્સલ, હિતકારક, સન્માર્ગદર્શક, વચનાતિશય અને અન્ય વૈભવના સ્વામી જિનેશ્વર, અતિશય જ્ઞાની, શાસન નાયક, સ્વયં બુદ્ધ, બોધિદાયક, સર્વ લોકના નાથ, નિર્મમત્વી, શ્રેષ્ઠ કુળમાં ઉત્પન્ન થનાર, ક્ષત્રિય જાતિમાં જન્મ લેનાર એવા લોકોત્તમ તીર્થંકર ભગવાનની હે જનની ! તમે ધન્ય છો, પુણ્યવાન છો, કૃતાર્થ છો, હે દેવાનુપ્રિયે ! અમે અધોલોકવાસી મહર્લિક આઠ દિશાકુમારિકા દેવીઓ છીએ. અમે તીર્થંકર ભગવાનનો જન્મ મહોત્સવ કરીશું. તેથી આપ ભય પામશો નહીં.

૬ इति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउव्विय-समुग्घाएणं समोहणंति जाव संवट्टग-वाए विउव्वंति, विउव्वित्ता ते णं सिवेणं मउएणं मारुएणं अणुद्धएणं भूमितल-विमलकरणेणं, मणहरेणं सव्वोउय-सुरभि-कुसुम-गंधाणुवासिएणं पिंडिम-णीहारिमेणं गंधुद्धएणं तिरियं पवाइएणं भगवओ तित्थयरस्स जम्मण-भवणस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं, से जहाणामए कम्मगरदारए सिया जाव

તહેવ જં તત્થ તણં વા પત્તં વા કટ્ટં વા કયવરં વા અસુહમચોક્ખં પૂહ્યં દુભિગંધં તં સવ્વં આહુણિય-આહુણિય એગંતે એદંતિ એહિત્તા, જેણેવ ભગવં તિત્થયરે તિત્થયરમાયા ય તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ ઉવાગચ્છિત્તા ભગવઓ તિત્થયરમાયાએ ય અદૂરસામંતે આગાયમાણીઓ, પરિગાયમાણીઓ ચિદ્દંતિ ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે માતાને કહીને તે દિક્કુમારિકા દેવીઓ ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં જાય છે; જઈને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે. વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરીને યાવત્ સંવર્તક વાયુનું રૂપ ધારણ કરે છે. તે કલ્યાણકારી, મૃદુ અને ધીમે ધીમે વાતા, ભૂમિતલને નિર્મળ કરનારા, મનોહર, સર્વ ઋતુના સુગંધી પુષ્પોની સુગંધથી સુવાસિત, સુગંધના પુંજભૂત-સઘન અને ચિરકાલીન તે સુવાસને દૂર સુધી ફેલાવનારા, ચારે દિશામાં વાતા તે વાયુ દ્વારા તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ ભુવનની ચારે બાજુના એક યોજનના વર્તુળાકાર ક્ષેત્રમાં રહેલા તણખલા, પાંદડા, ડાળીઓ, કચરા, અશુચિમય પદાર્થો, મલિન પદાર્થો, સડેલા, દુર્ગંધી પદાર્થોને ઉપાડીને દૂર એકાંત સ્થાનમાં ફેંકીને જેમ ઝાડુ કાઢનાર નોકર મહેલ, મંદિરાદિને સાફ કરે તેમ (ભગવાનના ભવનની આજુબાજુના એક યોજન ક્ષેત્રને) સ્વચ્છ અને સાફ કરે છે.

તે કાર્ય કર્યા પછી તીર્થંકર અને તીર્થંકરની માતા પાસે આવે છે. તીર્થંકર અને તીર્થંકરની માતા પાસે આવીને તેમની સમીપે(ન અતિદૂર, ન અતિ નજીક) ગીત ગાતી, વિશેષ રૂપે ગીત ગાતી ઊભી રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ સમયે અધોલોકવાસી દિક્કુમારિકા દેવીઓનું કાર્ય

પ્રદર્શિત કર્યું છે. તીર્થકરોના જન્મ સમયે તેમનું સૂતિકા કર્મ અને જન્મ ઉત્સવ ઉજવવા ૫૬ દિક્કુમારિકા દેવીઓ આવે છે.

૫૬ દિશાકુમારિકા દેવીઓનો જીત વ્યવહાર :- ભરત, ઐરવત કે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં જ્યારે-જ્યારે તીર્થકરોનો જન્મ થાય ત્યારે અધોલોક, ઊર્ધ્વલોક, મધ્યલોકમાં રહેતી દિશાકુમારિકાદેવીઓ નવજાત તીર્થકર ભગવાનના નાળનું છેદન, સ્નાન કરાવવું વગેરે સૂતિકા કર્મ કરવા અને ઉત્સવ ઉજવવા આવે છે. આ તેઓનો જીત વ્યવહાર(પરંપરાથી પ્રાપ્ત વ્યવહાર) છે.

૫૬ દિશાકુમારિકા દેવીઓની આગમન વિધિ :- તીર્થકર ભગવાનનો જન્મ થતાં જ દિશાકુમારિકાઓના આસન ચલાયમાન થાય છે, અંગમાં સ્પંદન થાય છે. મધ્યલોકમાં કોઈ વિશિષ્ટ ઘટના ઘટે ત્યારે દેવ-દેવીના આસન ચલાયમાન થાય છે. તે સમયે તેઓ મધ્યલોકની ઘટના જાણવા, પોતાના જ્ઞાનનો પ્રયોગ કરે છે. અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી તીર્થકર પરમાત્માનો જન્મ જાણી, દિશાકુમારિકાઓ પોતાના વિશાળ પરિવાર સાથે દૈવી યાન-વિમાન દ્વારા મધ્યલોકમાં આવે છે.

મધ્યલોકમાં આવી તેઓ પોતાના વિમાન દ્વારા જ તીર્થકર ભગવાનના જન્મ ભવન(મહેલ)ની સમીપે આવી, તે મહેલને ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી, નીચે ઉતરી પોતાના પરિવાર સહિત તીર્થકર પરમાત્માની માતા સમીપે આવી, તીર્થકર પરમાત્મા અને માતાને વંદન કરી તેમની સ્તુતિ કરી, માતાને પોતાના કાર્યથી ભય ન થાય તે માટે પોતાનો પરિચય આપે અને તત્પશ્ચાત્ પોત-પોતાનું કાર્ય કરે છે.

ઊર્ધ્વલોકવાસી દિશાકુમારિકા દેવીઓ :-

૭ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ઉઢ્ઢુલોગવત્થવ્વાઓ અટ્ટુ દિસાકુમારીમહત્તરિયાઓ સર્ણહિં-સર્ણહિં કૂડેહિં સર્ણહિં-સર્ણહિં ભવણેહિં સર્ણહિં-સર્ણહિં પાસાયવડેંસર્ણહિં પત્તેયં-પત્તેયં ચઝહિં સામાણિય-સાહસ્સીહિં એવં તં ચેવ પુવ્વવણિયં જાવ વિહરંતિ, તં જહા -

મેહંકરા મેહવર્ઙ્, સુમેહા મેહમાલિણી ।

સુવચ્છા વચ્છમિત્તા ય, વારિસેણા બલાહગા ॥૧॥

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે- ઊર્ધ્વલોકવાસી પોતાના સમુદાયમાં મુખ્ય એવી આઠ દિશાકુમારિકા દેવીઓ મેરુ પર્વત ઉપર સ્થિત પોતાના કૂટ અને તેના પરના ઉત્તમ પ્રાસાદોમાં, પોતાના ૪,૦૦૦ સામાનિક દેવો વગેરે(પરિવાર) સાથે ભોગ ભોગવતી રહેતી હોય વગેરે વર્ણન પૂર્વ સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) મેઘંકરા, (૨) મેઘવતી (૩) સુમેઘા (૪) મેઘમાલિની (૫) સુવત્સા (૬) વત્સમિત્ર (૭) વારિષેણા (૮) બલાહકા. ॥૧॥

૮ તણં તાર્સિં ઉઢ્ઢુલોગવત્થવ્વાણં અટ્ટુણં દિસાકુમારીમહત્તરિયાણં પત્તેયં-પત્તેયં

આસનાઈં ચલંતિ, એવં તં ચેવ પુવ્વવણિયં ભાણિયવ્વં જાવ અમ્હે ણં દેવા-
ણુપ્પિએ! ઉટ્ટુલોગવત્થવ્વાઓ અટ્ટુ દિસાકુમારી-મહત્તરિયાઓ જેણં ભગવઓ
તિત્થયરસ્સ જમ્મણમહિમં કરિસ્સામો, તેણં તુભ્ભેહિં ણ ભાઈયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે ઊર્ધ્વલોકવાસી મહર્લિકા આઠ દિક્કુમારિકા દેવીઓના આસન ચલાયમાન થાય છે ઈત્યાદિ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ તે દેવીઓ તીર્થકરની માતા સમીપે આવી માતાને કહે છે કે અમે ઊર્ધ્વલોકવાસી આઠ મુખ્ય દિક્કુમારિકાદેવીઓ છીએ. અમે તીર્થકર ભગવાનનો જન્મ મહિમા કરીશું. તેથી આપ ભય પામશો નહીં. ત્યાં સુધીનું સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

૯ તિ કટ્ટુ ઉત્તરપુરત્થિમં દિસિભાગં અવક્કમંતિ, અવક્કમિત્તા વેઝવ્વિય-
સમુગ્ધાણં સમોહણંતિ, સમોહણિત્તા જાવ અબ્ભવદ્દલણે વિઝવ્વંતિ, વિઝવ્વિત્તા
જાવ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણભવણસ્સ સવ્વઓ સમંતા જોયણપરિમંડલં
ણચ્ચોદગં, ણાઈમટ્ટિઅં, પવિરલ્લફુસિયં, રય-રેણુવિણાસણં, દિવ્વં સુરભિગંધોદયવાસં
વાસંતિ વાસિત્તા તં ણિહય-રયં, ણટ્ટરયં, ભટ્ટરયં, પસંતરયં ઉવસંતરયં કરેંતિ
કરેત્તા ચિપ્પામેવ પચ્ચુવસમંતિ ।

એવં પુપ્ફવદ્દલંસિ પુપ્ફવાસં વાસંતિ, વાસિત્તા જાવ સુરવરાભિગમણજોગ્ગં
કરેંતિ, કરેત્તા જેણેવ ભયવં તિત્થયરે તિત્થયરમાયા ય તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ,
ઉવાગચ્છિત્તા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ તિત્થયરમાયાએ ય અદૂરસામંતે આગાયમાણીઓ,
પરિગાયમાણીઓ ચિટ્ટંતિ ।

ભાવાર્થ :- તીર્થકરોની માતાને આ પ્રમાણે કહીને તે દિક્કુમારિકા દેવીઓ ઉત્તર પૂર્વ-દિશામાં જાય છે, જઈને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે, વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરીને યાવત્ વાદળાઓ ઉત્પન્ન કરે છે અને અલ્પ પ્રમાણમાં, કાદવ ન થાય તેવી, ઘૂળ અને રજ બેસી જાય તેવી, ધીમી ધાર યુક્ત, (છંટકાવ કરવાની જેમ ફુવ્વરાવાળી)દિવ્ય સુગંધથી સુવાસિત પાણીની ઝરમર વર્ષા કરીને તીર્થકર ભગવાનના જન્મ ભવનની ચારે બાજુની એક યોજનની પરિમંડલાકાર ભૂમિને બધી ઘૂળ જામી ગઈ હોય તેવી; તત્કાલ વાયુથી ફરી રજ ઉડે નહીં તેવી, જાણે રજ ન હોય તેવી, પ્રશાંત રજવાળી, ઉપશાંત રજવાળી બનાવીને તે વર્ષા તત્કાલ બંધ થઈ જાય છે.

તે જ રીતે (મેઘ વર્ષાની જેમ) તે દિશાકુમારિકા દેવીઓ પુષ્પના વાદળાઓમાંથી અચેત પુષ્પોની વર્ષા કરે છે યાવત્ ભૂમિને દેવેન્દ્રોના આગમન યોગ્ય બનાવીને તીર્થકર અને તીર્થકરની માતા સમીપે આવે છે. ત્યાં આવીને ગીત ગાતી, વિશિષ્ટ ગીત ગાતી તીર્થકર અને તીર્થકરની માતા સમીપે ઊભી રહે છે.

વિવેચન :-

ઉર્ધ્વલોકવાસી દિક્કુમારિકા દેવીઓ મેરુ પર્વત ઉપર નંદનવનના આઠ કૂટોમાં રહે છે. તેમની આગમન વિધિ અધોલોકવાસી દિક્કુમારિકા દેવીઓ જેવી જ છે. તેઓ પાણીની વર્ષા કરીને, પાણી છાંટીને ભૂમિગત રજને શાંત કરીને અચેત પુષ્પ વૃષ્ટિ કરે છે.

રુચકવાસી દિશાકુમારિકા દેવીઓ :-

૧૦ તેણં કાલેણં તેણં સમણં પુરત્થિમ-રુચગવત્થવ્વાઓ અટ્ટ દિસાકુમારી-મહત્તરિયાઓ સણ્હિં-સણ્હિં કૂડેહિં જાવ વિહરંતિ, તં જહા-

ણંદુત્તરા ય ણંદા, આણંદા ણંદિવદ્ધણા ।

વિજયા ય વેજયંતી, જયંતી અપરાજિયા ॥૧॥

સેસં તં ચેવ જાવ તુભ્ભાહિં ણ ભાઇયવ્વં તિ કટ્ટુ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ તિત્થયરમાયાણ ય પુરત્થિમેણં આયંસ-હત્થગયાઓ આગાયમાણીઓ પરિગાયમાણીઓ ચિટ્ટંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે પૂર્વ રુચકકૂટવાસી આઠ મહર્લિક દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતાના કૂટાદિમાં યાવત્ ભોગ ભોગવતી રહે છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) નંદોત્તરા (૨) નંદા (૩) આનંદા (૪) નંદિવર્ધના (૫) વિજયા (૬) વૈજયંતિ (૭) જયંતી (૮) અપરાજિતા. શેષ સર્વ વર્ણન પૂર્વ સૂત્રાનુસાર જાણવું. તેઓ તીર્થકરની માતાને “તમો ભય પામશો નહીં” તેમ કહીને તીર્થકર ભગવાન અને તીર્થકર માતાની પૂર્વ દિશામાં હાથમાં દર્પણ લઈ, ગીત ગાતી, વિશિષ્ટ ગીત ગાતી ઊભી રહે છે.

૧૧ તેણં કાલેણં તેણં સમણં દાહિણરુચગવત્થવ્વાઓ અટ્ટ દિસાકુમારીમહત્તરિયાઓ સણ્હિં-સણ્હિં કૂડેહિં જાવ વિહરંતિ, તં જહા-

સમાહારા સુપ્પણ્ણા, સુપ્પબુદ્ધા જસોહરા ।

લચ્છિમઈ સેસવઈ, ચિત્તગુત્તા વસુંધરા ॥૧॥

તહેવ જાવ તુભ્ભાહિં ણ ભાઇયવ્વંતિ કટ્ટુ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ તિત્થયરમાણ ય દાહિણેણં ધિંગારહત્થગયાઓ આગાયમાણીઓ, પરિગાયમાણીઓ ચિટ્ટંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે દક્ષિણ રુચકકૂટવાસી આઠ મહર્લિક દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતાના કૂટ વગેરેમાં યાવત્ ભોગ ભોગવતી રહે છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) સમાહારા (૨) સુપ્રદત્તા (૩) સુપ્રબુદ્ધા (૪) યશોધરા (૫) લક્ષ્મીવતી (૬) શેષવતી (૭) ચિત્રગુપ્તા (૮) વસુંધરા. શેષ સર્વ વર્ણન પૂર્વ

સૂત્રાનુસાર જાણવું. તેઓ તીર્થંકરની માતાને “ભય પામશો નહીં” તેમ કહીને તીર્થંકર ભગવાન અને તીર્થંકર માતાની દક્ષિણ દિશામાં હાથમાં ઝારી લઈને ગીત ગાતી, વિશિષ્ટ ગીત ગાતી ઊભી રહે છે.

૧૨ તેણં કાલેણં તેણં સમણં પચ્ચત્થિમ-રુયગ-વત્થવ્વાઓ અટ્ટુ દિસાકુમારી-મહત્તરિયાઓ સણ્હિં-સણ્હિં કૂડેહિં જાવ વિહરંતિ, તં જહા-

ઇલાદેવી સુરાદેવી, પુહવી પડમાવડી ।

एगणासा णवमिया, भद्दा सीया य अट्टुमा ॥१॥

સેસં તં ચેવ જાવ તુબ્બાહિં ણ ભાઇયવ્વં તિ કટ્ટુ જાવ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ તિત્થયરમાઠ્ઠુ ય પચ્ચત્થિમેણં તાલિયંટ-હત્થગયાઓ આગાયમાણીઓ, પરિગાયમાણીઓ ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે પશ્ચિમ રુયકકૂટવાસી આઠ મહર્લિક દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતાના કૂટાદિમાં રહે છે. યાવત્ ભોગ ભોગવતી રહે છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) ઈલાદેવી (૨) સુરાદેવી (૩) પૃથ્વી (૪) પદ્માવતી (૫) એક નાસા (૬) નવમિકા (૭) ભદ્રા (૮) સીતા. તેઓ તીર્થંકરની માતાને 'તમો ભય પામશો નહીં' તેમ કહીને તીર્થંકર ભગવાન અને તીર્થંકર માતાની પશ્ચિમ દિશામાં હાથમાં પંખો લઈને ગીત ગાતી, વિશિષ્ટ ગીત ગાતી ઊભી રહે છે.

૧૩ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ઉત્તરિલ્લ-રુયગ-વત્થવ્વાઓ અટ્ટુ દિસાકુમારી-મહત્તરિયાઓ સણ્હિં-સણ્હિં કૂડેહિં જાવ વિહરંતિ, તં જહા-

अलंबुसा मिस्सकेसी, पुण्डरीया य वारुणी ।

हासा सब्बप्पभा चेव, सिरि हिरि चेव उत्तरओ ॥१॥

સેસં તં ચેવ જાવ વંદિત્તા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ તિત્થયરમાઠ્ઠુ ય ઉત્તરેણં ચામરહત્થગયાઓ આગાયમાણીઓ, પરિગાયમાણીઓ ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે ઉત્તર રુયકકૂટવાસી આઠ મહર્લિક દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતાના કૂટાદિમાં યાવત્ ભોગ ભોગવતી રહે છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) અલંબુસા (૨) મિશ્રકેશી (૩) પુંડરિકા (૪) વારુણી (૫) હાસા (૬) સર્વ પ્રભા (૭) શ્રી (૮) હ્રી. તેઓ ભગવાનને વંદન કરી, તીર્થંકર ભગવાન અને તીર્થંકરની માતાની ઉત્તર દિશામાં હાથમાં ચામર લઈને, ગીત ગાતી, વિશિષ્ટ ગીત ગાતી ઊભી રહે છે.

૧૪ તેણં કાલેણં તેણં સમણં વિદિસ-રુયગ-વત્થવ્વાઓ ચત્તારિ દિસાકુમારી-મહત્તરિયાઓ સણ્હિં-સણ્હિં કૂડેહિં જાવ વિહરંતિ, તં જહા- ચિત્તા ય ચિત્તકળગા સતેરા ય સોદામિણી । તહેવ જાવ ણ ભાઇયવ્વં તિ કટ્ટુ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ

તિત્થયર-માઝુ ય ચઝસુ વિદિસાસુ દીવિયા-હત્થગયાઓ આગાયમાણીઓ, પરિગાય-માણીઓ ચિટ્ઠંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે વિદિશા રુચકકૂટવાસી, પોતાના સમુદાયમાં મુખ્ય એવી ચાર દિક્કુમારિકા દેવીઓ યાવત્ ભોગ ભોગવતી રહે છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) ચિત્રા (૨) ચિત્ર કનકા (૩) શતેરા (૪) સૌદામિની. યાવત્ તેઓ તીર્થકરની માતાને "તમો ભય પામશો નહીં" તેમ કહીને, તીર્થકર અને ભગવાન તીર્થકરની માતાની ચારે વિદિશામાં હાથમાં દીપક લઈને ગીત ગાતી, વિશિષ્ટ ગીત ગાતી ઊભી રહે છે.

૧૫ તેણં કાલેણં તેણં સમણં મજ્ઝિમ-રુચગવવત્થવ્વાઓ ચત્તારિ દિસાકુમારી મહત્તરિયાઓ સણ્હિં-સણ્હિં કૂડેહિં તહેવ જાવ વિહરંતિ, તં જહા- રૂયા, રુયાસિયા, સુરૂયા, રુચગાવર્ડ । તહેવ જાવ તુભ્ભાહિં ણ ભાઇયવ્વં તિ કટ્ટુ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ ચઝરંગુલવજ્જં ણાભિણાલં કપ્પેતિ, કપ્પેત્તા વિચરગં ખણંતિ, ખણિત્તા વિચરગે ણાભિણાલં ણિહણંતિ, ણિહણિત્તા રચણાણ ય વઙ્ગરાણ ય પૂરેંતિ, પૂરેત્તા હરિયાલિયાણ પેઠં બંધંતિ, બંધિત્તા ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે મધ્ય રુચકકૂટવાસી ચાર મહર્લિક દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતપોતાના કૂટોમાં ભોગ ભોગવતી રહે છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે— (૧) રૂપા (૨) રૂપાસિકા (૩) સુરૂપા (૪) રૂપકાવતી. યાવત્ તેઓ તીર્થકરની માતાને "તમે ભય પામશો નહીં" તેમ કહી ચાર અંગુલ રાખીને તીર્થકર ભગવાનની નાભિનાળનું છેદન કરે છે. છેદન કરીને ખાડો ખોદે છે. ખાડો ખોદીને તે ખાડામાં નાભિનાળ દાંટે છે અને તે ખાડાને રત્નો અને વજ્ર(હીરા)થી પૂરે છે અને તેના ઉપર હરતાલ(લાલ માટી)ની પીઠ બાંધે છે— ઓટલો બનાવે છે.

૧૬ તિદિસિં તઓ કચલીહરણ વિઝવ્વંતિ । તણ ણં તેસિં કચલીઘરગાણં બહુમજ્ઝદેસભાણ તઓ ચાઝસ્સાલાણ વિઝવ્વંતિ । તણ ણં તેસિં ચાઝસાલગાણં બહુમજ્ઝદેસભાણ તઓ સીહાસણે વિઝવ્વંતિ, તેસિ ણં સીહાસણાણં અચમેવારૂવે વણ્ણાવાસે પણ્ણત્તે, સવ્વો વણ્ણગો ભાણિયવ્વો ।

ભાવાર્થ :- તે ઓટલાની દક્ષિણ, પૂર્વ અને ઉત્તર, આ ત્રણ દિશામાં કદલીગૃહની વિકુર્વણા કરે છે. ત્યારપછી તે દરેક કદલી ગૃહોની વચ્ચેવચ્ચે એક-એક, એમ કુલ ત્રણ, ચોશાલા-લંબચોરસ આકારવાળા ભવન વિશેષની વિકુર્વણા કરે છે.

ત્યારપછી તે દરેક ચોશાલાઓની બરાબર મધ્યમાં એક-એક, એમ કુલ ત્રણ સિંહાસનોની વિકુર્વણા કરે છે. સિંહાસનોનું વર્ણન (રાજપ્રશ્રીય સૂત્ર પ્રમાણે) જાણવું.

૧૭ તદ્દ પં તાઓ રુચગમજ્ઞવત્થવાઓ ચત્તારિ દિસાકુમારીઓ મહત્તરાઓ જેણેવ ભયવં તિત્થયરે તિત્થયરમાયા ય તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા ભગવં તિત્થયરં કરયલસંપુડેણં ગિણ્હંતિ તિત્થયરમાયરં ચ બાહાહિં ગિણ્હંતિ, ગિણ્હિત્તા જેણેવ દાહિણિલ્લે કયલીઘરણ જેણેવ ચાઉસાલણ જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા ભગવં તિત્થયરં તિત્થયરમાયરં ચ સીહાસણે ણિસીયાવેતિ, ણિસીયાવેત્તા સયપાગ-સહસ્સપાગેહિં તેલ્લેહિં અબ્ભંગેતિ, અબ્ભંગેત્તા સુરભિણા ગંધદ્દણં ઉવ્વટ્ટેતિ, ઉવટ્ટિત્તા ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે મધ્ય રુચકવાસી- મહર્લિક ચાર દિશાકુમારિકા દેવીઓ તીર્થકર અને તીર્થકરની માતા પાસે આવીને તીર્થકર ભગવાનને કર સંપૂટ દ્વારા હસ્તાંજલીમાં ગ્રહણ કરીને અને માતાને ભુજાઓ દ્વારા ગ્રહણ કરીને દક્ષિણ દિશાના કદલીગૃહની ચોશાલામાં સિંહાસન સમીપે લાવે છે. ત્યાં લાવીને તીર્થકર અને તીર્થકરની માતાને સિંહાસન ઉપર બેસાડે છે, બેસાડીને શતપાક અને સહસ્રપાક તેલથી માલિશ કરે છે, માલિશ કરીને ચણાદિના લોટ સાથે સુગંધી દ્રવ્ય ભેળવી તૈયાર કરેલું ઉબટન (પીઠી આદિ) ચોળે છે. (તેમ કરી તેલની ચિકાશ દૂર કરે છે.)

૧૮ ભગવં તિત્થયરં કરયલપુડેણ તિત્થયરમાયરં ચ બાહાસુ ગિણ્હંતિ, ગિણ્હિત્તા જેણેવ પુરત્થિમિલ્લે કયલીઘરણ, જેણેવ ચાઉસાલણ જેણેવ સીહાસણે, તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા ભગવં તિત્થયરં તિત્થયરમાયરં ચ સીહાસણે ણિસીયાવેતિ ણિસીયાવેત્તા તિહિં ઉદણ્હિં મજ્જાવેતિ, તં જહા- ગંધોદણં, પુપ્ફોદણં, સુદ્ધોદણં; મજ્જાવિત્તા સવ્વાલંકારવિભૂસિયં કરેતિ કરેત્તા ।

ભાવાર્થ :- (પીઠી આદિ ચોળ્યા પછી) તીર્થકર ભગવાનને પોતાના કરસંપુટ દ્વારા અને માતાને ભુજા દ્વારા ગ્રહણ કરીને, પૂર્વ દિશાના કદલીગૃહની ચોશાલામાં સિંહાસન સમીપે લાવે છે. ત્યાં લાવીને તીર્થકર અને તીર્થકરની માતાને સિંહાસન ઉપર બેસાડે છે, બેસાડીને- (૧) કેશર આદિ સુગંધી દ્રવ્ય મિશ્રિત પાણી (૨) પુષ્પમિશ્રિત પાણી (૩) શુદ્ધ પાણી, આ ત્રણ પ્રકારના પાણીથી સ્નાન કરાવે છે; સ્નાન કરાવી સર્વ પ્રકારનાં અલંકારોથી વિભૂષિત કરે છે.

૧૯ ભગવં તિત્થયરં કરયલપુડેણં તિત્થયરમાયરં ચ બાહાહિં ગિણ્હંતિ, ગિણ્હિત્તા જેણેવ ઉત્તરિલ્લે કયલીઘરણ જેણેવ ચાઉસાલણ જેણેવ સીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ ઉવાગચ્છિત્તા ભગવં તિત્થયરં તિત્થયરમાયરં ચ સીહાસણે ણિસીયાવેતિ ણિસીયાવિત્તા આભિઓગે દેવે સદ્ધાવેતિ, સદ્ધાવેત્તા એવં વયાસી- ચિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! ચુલ્લહિમવંતાઓ વાસહરપવ્વયાઓ ગોસીસ-ચંદણ-કટ્ટાઈં સાહરહ ।

ભાવાર્થ :- (વિભૂષિત કર્યા પછી) તીર્થંકર ભગવાનને પોતાના કરસંપુટ દ્વારા અને તીર્થંકરની માતાને ભુજા દ્વારા ગ્રહણ કરીને ઉત્તર દિશાના કદલીગૃહની ચોશાલામાં સિંહાસન સમીપે લાવે છે. ત્યાં લાવીને તીર્થંકર ભગવાનને અને તીર્થંકરની માતાને સિંહાસન ઉપર બેસાડે છે; બેસાડીને પોતાના આભિયોગિક દેવોને બોલાવી આ પ્રમાણે કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્ર યુલ્લહિમવંત વર્ષઘર પર્વત ઉપરથી ગોશીર્ષ ચંદનના લાકડા લઈ આવો.”

૨૦ તए णं ते आभिओगा देवा ताहिं रुयगमज्झवत्थव्वाहिं चउहिं दिसाकुमारी-
મહત્તરિઆહિં एवं वुत्ता समाणा हट्टुट्टा जाव विणएणं वयणं पडिच्छंति, पडिच्छित्ता
खिप्पामेव चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ सरसाइं गोसीस-चंदणकट्टाइं साहरंति।

ભાવાર્થ :- તે મધ્ય રુચકવાસી મહર્લિક દિક્કુમારિકા દેવીઓ આ પ્રમાણે કહે ત્યારે તે આભિયોગિક દેવો આનંદિત અને સંતુષ્ટ થાય છે યાવત્ વિનય પૂર્વક તેમની આજ્ઞા સ્વીકારીને શીઘ્ર યુલ્લહિમવંત વર્ષઘર પર્વત ઉપરથી સરસ ગોશીર્ષ ચંદન કાષ્ઠ લઈ આવે છે.

૨૧ તए णं ताओ मज्झिम-रुयगवत्थवाओ चत्तारि दिसाकुमारिमहत्तरियाओ
सरगं करंति, करित्ता अरणिं घडंति, अरणिं घडित्ता सरएणं अरणिं महंति,
महित्ता अग्गिं पाडंति, पाडित्ता अग्गिं संधुक्खंति, संधुक्खित्ता गोसीसचंदणकट्टे
पक्खिवंति, पक्खवित्ता अग्गिं उज्जालंति, उज्जालित्ता समिहाकट्टाइं पक्खिवंति,
पक्खवित्ता अग्गिहोमं करंति, करेत्ता भूइकम्मं करंति, करेत्ता रक्खापोट्टलियं
बंधंति, बंधेत्ता। णाणामणिरयणभत्तिचित्ते दुविहे पासाणवट्टगे गहाय भगवओ
तित्थयरस्स कण्णमूलंमि टिट्ठियावेंति- भवउ भयवं पव्वयाउए ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે મધ્ય રુચકવાસી મહત્તરા ચાર દિશાકુમારિકા દેવીઓ શરક (અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવા અણીદાર કાષ્ઠ) તૈયાર કરી અરણી નામના કાષ્ઠ સાથે તે શરક કાષ્ઠને સંયોજિત કરે છે, સંયોજિત કરીને અરણી કાષ્ઠ ઉપર શરક કાષ્ઠનું મથન કરે છે, મથીને અગ્નિ ઉત્પન્ન કરે છે, અગ્નિ ઉત્પન્ન કરીને અગ્નિ સળગાવે છે, સળગાવીને ગોશીર્ષ ચંદન કાષ્ઠ નાંખીને અગ્નિ ઉદીપ્ત કરે છે. (તે લાકડા સળગાવે છે.) તેમાં ચંદન કાષ્ઠના ટુકડાઓ નાંખી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરીને તેમાં સમિધા— (હવન ઉપયોગી) કાષ્ઠ નાંખી અગ્નિ હોમ કરે છે. ભૂતિકર્મ(ભસ્મ મંત્રિત કરવાનું કાર્ય) કરે છે અને તીર્થંકર ભગવાન અને તેમની માતાને ભસ્મની રક્ષા પોટલી બાંધે છે.

ત્યારપછી વિવિધ મણિ, રત્નોથી સંયુક્ત બે ગોળ શાલિગ્રામના આકારના પાષાણને ગ્રહણ કરી, (ભગવાનનું ધ્યાન પોતા તરફ કેન્દ્રિત કરવા) તીર્થંકર ભગવાનના કર્ણ મૂળમાં(કાન પાસે) ટી.ટી અવાજ થાય તેમ વગાડે છે અને “હે ભગવાન ! આપ પર્વત જેવા આયુષ્યવાળા થાઓ” આ પ્રમાણે શુભેચ્છાઓ પાઠવે છે.

૨૨ તए णं ताओ रुयगमज्झवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी-महत्तरियाओ भयवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति, गिण्हित्ता जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मण भवणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता तित्थयरमायरं सयणिज्जंसि णिसीयाविंति, णिसीयावित्ता भयवं तित्थयरं माउए पासे ठवेंति, ठवित्ता आगायमाणीओ, परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે મધ્ય રુચકવાસી મહર્લિક યાર દિશાકુમારિકા દેવીઓ તીર્થકર ભગવાનને કરસંપુટ દ્વારા અને તીર્થકરની માતાને ભુજા દ્વારા ગ્રહણ કરી તીર્થકર ભગવાનના જન્મ ભવનમાં આવે છે. તીર્થકરની માતાને શય્યા પર બેસાડે છે અને તીર્થકરને તેમની માતા પાસે મૂકે છે. ત્યારપછી ગીત ગાતી, વિશેષ ગાતી ઊભી રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં રુચક પર્વત કૂટવાસી ૪૦ દિશાકુમારિકા દેવીઓના કાર્યનું વર્ણન છે. તે ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે. કેટલીક વિશિષ્ટ ક્રિયાઓના અર્થહેતુઓ આ પ્રમાણે છે—

પેઠં બંધંતિ :- નાભિનાળ તે ભગવાનનું અવયવ છે. તેની અશાતના ન થાય, તેના ઉપર કોઈ ચાલે નહીં તેવા હેતુથી નાભિનાળ ખાડામાં દાટી તેના ઉપર ઓટલો બનાવે છે.

શતપાક-સહસ્રપાક તેલ :- આ શબ્દોના ત્રણ પ્રકારે અર્થ થાય છે— (૧) જેમાં સો ઔષધિ હોય, (૨) જેને સો વાર પકાવવા— ઉકાળવામાં આવ્યું હોય, (૩) જેનું મૂલ્ય સો કાર્ષાપણ [૧૬ માસા સુવર્ણનો એક કાર્ષાપણ થાય છે. તે પ્રાચીન ભારતમાં વપરાતી સુવર્ણમુદ્રા છે.] હોય તેને શતપાક તેલ કહે છે. તે જ રીતે જેમાં હજાર ઔષધિ હોય, જેને હજારવાર ઉકાળવામાં આવ્યું હોય અથવા જેનું મૂલ્ય હજાર કાર્ષાપણ હોય તેને સહસ્રપાક તેલ કહેવામાં આવે છે.

ગંધટ્ટણં :- ચૂર્ણપિણ્ડેન, ગંધયુક્ત ગોધૂમ ચૂર્ણપિણ્ડેન વા ઉદ્ધર્તયન્તિ મ્રક્ષિતતૈલાપનયનં કુર્વન્તિ—વૃત્તિ. ગંધવર્તક, ઉબટન. ઘઉં, ચણા આદિના લોટમાં સુગંધી દ્રવ્યો મિશ્રિત કરી શરીર પર યોળવા પીઠી આદિ તૈયાર કરવામાં આવે તે. તીર્થકર તથા તેમની માતાને તેલ માલિશ કર્યા પછી દિક્કુમારિકા દેવીઓ ઉબટન યોળી તેલની ચિકાશને દૂર કરે છે—

સરગં :- તીર જેવું તીક્ષ્ણ અણીદાર કાષ્ઠ. તેને અરણીકાષ્ઠ પર ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે.

અગ્નિહોમં :- દિશાકુમારિકા દેવીઓ ચંદન કાષ્ઠ નાંખી અગ્નિ હોમ કરે છે. તેઓ ચંદન કાષ્ઠને અગ્નિમાં નાંખી બાળે છે. તેના માટે અહીં હોમ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. તેઓ રક્ષા-રાખ સિવાયના અન્ય કોઈ પ્રયોજનથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરતી નથી. અયં રક્ષાકરણાયેતિ ।—વૃત્તિ.

ભૂતિકર્મ :- વિદ્યાથી અભિમંત્રિત કરેલી ભસ્મને શરીર પર લગાડવી કે તે ભસ્મની રક્ષા પોટલી બનાવવી, તેને ભૂતિકર્મ કહે છે.

શાકિની વગેરે દુષ્ટ દેવી-દેવતા દ્વારા દષ્ટિદોષ- નજર લાગવા વગેરેની નિવૃત્તિ અર્થે દિશાકુમારિકા દેવીઓ ચંદન કાષ્ઠની ભસ્મ બનાવી, તેની રક્ષા પોટલી બનાવી બાળ તીર્થકરને બાંધે છે. જો કે તીર્થકરને કોઈ દેવી-દેવતા કાંઈ હાનિ પહોંચાડી શકતા નથી. પરંતુ દિક્કુમારિકા દેવીઓ પોતાની ભાવના-ભક્તિ પ્રગટ કરવા આ પ્રકારની વિધિ કરે છે.

ટિટ્ટિયાર્વેતિ:- ટી. ટી. તે અનુકરણ શબ્દ છે અર્થાત્ બેવડાયેલ શબ્દ છે. દિશાકુમારિકા દેવીઓ ભગવાનના કાન પાસે રત્નના બે ગોળ પાષાણને એકબીજા સાથે અથડાવે છે. તે પાષાણ અથડાવાથી ટી. ટી. જેવો કલરવ ઉત્પન્ન થાય છે. બાળ લીલાના કારણે ભગવાનનું ચિત્ત જો અન્ય સ્થળે હોય તો આ અવાજ સાંભળીને પોતાના તરફ આકર્ષિત થાય અને પોતે જે શુભેચ્છાવચન કહે છે, તે તીર્થકર ભગવાન બરાબર સાંભળે તે માટે આવો અવાજ કરે છે.

છપ્પન દિશાકુમારિકા દેવીઓનાં કાર્યો :-

દિશાકુમારિકા દેવીઓ	કાર્ય
અધોલોકવાસી - ૮	ભુમિ સાફ કરે.
ઉર્ધ્વલોકવાસી - ૮	જલછંટકાવ અને પુષ્પવૃષ્ટિ કરે.
પૂર્વ રુચક કૂટવાસી - ૮	મંગલરૂપે દર્પણ લઈને ઊભી રહે.
દક્ષિણ રુચક કૂટવાસી - ૮	પાણીથી ભરેલી ઝારી લઈને ઊભી રહે.
પશ્ચિમ રુચક કૂટવાસી - ૮	પંખો લઈને ઊભી રહે.
ઉત્તર રુચક કૂટવાસી - ૮	ચામર લઈને ઊભી રહે.
વિદિશા રુચક કૂટવાસી - ૪	દીપક લઈને ઊભી રહે.
મધ્યમ રુચક કૂટવાસી - ૪	નાભિનાલનું છેદન કરી, સ્નાનઆદિ કરાવી રક્ષા પોટલી બાંધે.

શક્ટેન્દ્રજું જન્માભિષેક માટે આગમન :-

૨૩ તેણં કાલેણં તેણં સમણં સક્કે ણામં દેવિંદે દેવરાયા વજ્જપાણી પુરંદરે, સયક્કરુ સહસ્સક્કહે મઘવં પાગસાસણે દાહિણહુ-લોગાહિવર્ઘે બત્તીસવિમાણાવાસ-સયસહસ્સાહિવર્ઘે ઇરાવણવાહણે, સુરિંદે, અરયંબરવત્થધરે, આલહ્યમાલમહુડે

ળવહેમ- ચારુચિત્ત-ચંચલકુંડલ-વિલિહિજ્જમાણગંડે ભાસુરબોંદી પલંબ-વળમાલે મહિઢ્ઢીએ મહજ્જુર્ડીએ મહાબલે મહાયસે મહાણુભાગે મહાસોક્ષ્ણે સોહમ્મે કપ્પે સોહમ્મવડિંસએ વિમાણે સભાએ સુહમ્માએ સવ્કકંસિ સીહાસણંસિ ણિસણ્ણે ।

સેણં તત્થ બત્તીસાએ વિમાણાવાસસયસાહસ્સીણં, ચરરાસીએ સામાણિય સાહસ્સીણં, તાયત્તીસાએ તાયત્તીસગાણં, ચરુણં લોગપાલાણં, અટ્ટુણં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિણં પરિસાણં, સત્તણં અણિયાણં, સત્તણં અણિયાહિવર્ડીણં, ચરુણં ચરરાસીણં આયરકલ્લ દેવસ્સાહસ્સીણં, અણ્ણેસિં ચ બહૂણં સોહમ્મકપ્પવાસીણં વેમાણીયાણં દેવાણ ય દેવીણ ય આહેવલ્લં, પોરેવલ્લં, સામિત્તં, ભટ્ટિત્તં, મહત્તરગત્તં, આણા-ઈસર સેણાવલ્લં કારેમાણે પાલેમાણે મહયાહયણટ્ટ-ગીય-વાઈય-તંતી-તલ- તાલ-તુડિય-ઘણ-મુડ્ડિય- પડુપ્પવાઈય-રવેણં દિવ્વાઈં ભોગભોગાઈં ભુંજમાણે વિહરહ્ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે, શક નામના દેવેન્દ્ર દેવરાજ; વજ્રધારી, શત્રુઓના નાશક, પૂર્વભવે સો વાર શ્રાવક પ્રતિમાના આરાધક હોવાથી શતકતુ, હજારો આંખોના ધારક હોવાથી સહસ્રાક્ષ, વાટળાઓના નિયંત્રક, કુશળ શાસક, દક્ષિણાર્ધ લોકના અધિપતિ, ૩૨ લાખ વિમાનના સ્વામી, ઐરાવત નામના હાથી ઉપર સવારી કરનારા, દેવોના સ્વામી, નિર્મળ વસ્ત્રોના ધારક, ગળામાં માળા અને મસ્તક ઉપર મુગટના ધારક, ઉત્તમ સુવર્ણમય સુંદર ઝળહળતા અને હલતાં કુંડળોથી સુશોભિત ગાલવાળા, દેદીપ્યમાન શરીરધારી, લાંબી પુષ્પમાળાને ધારણ કરનારા, મહાઋદ્ધિવાન, મહાદ્યુતિવાન, મહાબળવાન, મહા-યશસ્વી, મહાપ્રભાવક, મહાસુખી, સુધર્મ નામના દેવલોકમાં, સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં સુધર્મ સભામાં શક નામના સિંહાસન પર બેઠા હોય છે.

તે (શકેન્દ્ર) ૩૨ લાખ વિમાનોના સ્વામી, ૮૪ હજાર સામાનિક (સમાન ઋદ્ધિવાળા) દેવો, ગુરુ, પુરોહિત જેવા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવો, ૪ લોકપાળ, સપરિવાર ૮ અગ્રમહિષીઓ (ઈંદ્રાણીઓ), ત્રણ પરિષદો, ૭ સેનાઓ, ૭ સેનાધિપતિઓ, ૪ × ૮૪ = ૩૨૮ લાખ, ૩૬ હજાર આત્મરક્ષક-અંગરક્ષક દેવો, સૌધર્મ-કલ્પવાસી અન્ય અનેક દેવ-દેવીઓનું આધિપત્ય, પૌરપત્ય-અગ્રેસરપણું; સ્વામીત્વ, પ્રભુત્વ, વડીલપણું, આજ્ઞાકારકત્વ, ઐશ્વર્યત્વ ભોગવતાં, સેનાપતિની જેમ રક્ષણ કરતાં, તે બધાનું પાલન કરતાં, વીણા, તાલી, તાલ, પટહ, ઘન, મૃદંગ, પટુપટહ વગેરે અનેક વાદ્યોના તાલ સાથે ગીત સહિત નૃત્યાદિ દિવ્ય ભોગોને ભોગવતાં રહેતાં હોય છે.

૨૪ તએ ણં તસ્સ સવ્કકસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો આસણં ચલહ્ । તએ ણં સે સવ્કકે દેવિંદે દેવરાયા આસણં ચલિયં પાસહ્, પાસિત્તા ઓહિં પડંજહ્, પડંજિત્તા ભગવં તિત્થયરં ઓહિણા આભોએહ્, આભોએત્તા હટ્ટુટ્ટુચિત્તે આણંદિએ પીડમણે, પરમ- સોમણસ્સિએ, હરિસવસ-વિસપ્પમાણ-હિયએ, ધારાહય-કયંબ-કુસુમ-

ચંચુમાલઈય- ઝસવિય-રોમકૂવે, વિયસિય-વરકમલ ણય-ળવયણે, પયલિય-વરકડગ-તુડિય-કેઝર- મરડે કુંડલ-હાર વિરાયંત-વચ્છે, પાલંબ-પલંબમાણ-ઘોલંત-ભૂસણધરે સસંભમં તુરિયં ચવલં ।

ભાવાર્થ :- ઉપરોક્ત ઋદ્ધિ સંપન્ન દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શકનું અંગસ્ફુરણ થાય છે. તે અંગુસ્ફુરણના સંકેતને જાણીને શકેન્દ્ર અવધિજ્ઞાનમાં ઉપયોગ મૂકે છે અને બાલ તીર્થકર ભગવાનને જુએ છે. તીર્થકરને જોઈને તે હૃષ્ટ અને સંતુષ્ટ ચિત્તવાળા થાય છે, પોતાના મનમાં આનંદ અને પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરે છે. સૌમ્ય મનોભાવ અને હર્ષાતિરેકથી તેનું હૃદય ખીલી ઊઠે છે. મેઘધારાથી આહત કદંબપુષ્પોની જેમ તેના રોમરાય પુલકિત થઈ જાય છે. ઉત્તમ કમળની જેમ મુખ અને નેત્ર વિકસિત થાય છે તેથી તેના હાથના ઉત્તમ કડા, ત્રુટિત (બાહુરક્ષિકા), બાજુબંધ, મુગટ, કાનમાં શોભતા કુંડળ અને વક્ષઃસ્થળ ઉપર શોભતા હાર કંપિત થાય છે. હર્ષાતિરેકથી શરીર કંપાયમાન થવાથી કાનના લાંબા કુંડળ, કંઠના આભૂષણો સાથે ઘર્ષિત થાય છે.

૨૫ સુરિંદે સીહાસણાઓ અબ્ધુદેઈ, અબ્ધુદેતા પાયપીઠાઓ પચ્ચોરુહઈ પચ્ચોરુહિત્તા વેરુલિય-વરિટ્ટુ-રિટ્ટુ-અંજળ-ળિઝળોવિય-મિસિમિસિંત-મળિરયળ-મંડિયાઓ પાડયાઓ ઓમુયઈ, ઓમુઈતા ઇગસાડિયં ઉત્તરાસંગં કરેઈ, કરેતા અંજલિ મડલિયગ્ગ-હત્થે તિત્થયરાભિમુહે સત્તટ્ટ પયાઈ અળુગચ્છઈ, અળુગચ્છિત્તા વામં જાળું અંચેઈ, અંચેતા દાહિળં જાળું ધરળીયલંસિ સાહટ્ટુ તિક્ખુત્તો મુદ્ધાળં ધરળિયલંસિ ળિવેસેઈ, ળિવેસિત્તા ઈસિં પચ્ચુળ્ળમઈ, પચ્ચુળ્ળમિત્તા કડગ-તુડિય-થંભિયાઓ ભુયાઓ સાહરઈ, સાહરિત્તા કરયલપરિગ્ગહિયં દસળહં સિરસાવત્તં મત્થઈ અંજલિં કટ્ટુ ઇવં વયાસી-

ભાવાર્થ :- દેવરાજ શક ઉત્કંઠિત ભાવે, આદરપૂર્વક, શીઘ્ર સિંહાસન ઉપરથી ઊભા થાય છે. પાદપીઠ-બાજોઠ પર પગ રાખીને નીચે ઊતરે છે. નીચે ઊતરીને વૈડૂર્ય- નીલમ, શ્રેષ્ઠ રિષ્ઠ અને અંજન નામના રત્નોથી કુશળતાપૂર્વક કલાત્મક રૂપે બનાવેલી, દેદીપ્યમાન, મણિ રત્નોથી મંડિત પાદુકાઓ પગમાંથી ઉતારે છે. પાદુકાઓ ઉતારીને અખંડવસ્ત્ર- ઉત્તરીય વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરે છે(દુપટ્ટાને મુખ પર બાંધે છે.) અગ્ર હાથને અંજલિ બદ્ધ મુકુલિત- કમલાકાર બનાવી અર્થાત્ હાથ જોડીને જે દિશામાં તીર્થકર ભગવાન ખિરાજતા હોય તે દિશા તરફ સાત-આઠ પગલાં આગળ જાય છે, પછી પોતાના ડાબા ઘૂંટણને ઊભો રાખીને, જમણા ઘૂંટણને ભૂમિ ઉપર સ્થાપિત કરીને; પોતાનું મસ્તક ભૂમિને અડાડી; ત્રણવાર વંદન કરી; થોડા આગળ નમીને; કડાઓ, બાહુરક્ષિકા અને બાજુબંધથી સુસ્થિત ભુજાઓને ઊંચી કરીને; હાથ જોડી; અંજલિ બદ્ધ કરી; (જોડેલા) હાથને મસ્તકની ચોમેર ફેરવી; મસ્તક પર અંજલિ સ્થાપિત કરી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે અને કહે છે-

૨૬ ળમોત્થુળં અરહંતાળં ભગવંતાળં જાવ સિદ્ધિગઈણામધેયં ઠાળં સંપત્તાળં ળમો જિણાળં, જિયભયાળં ।

ભાવાર્થ :- અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર હો *યાવત્* સિદ્ધગતિ નામવાળા સ્થાનને પ્રાપ્ત, ભયને જીતનાર સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર હો.

૨૭ જમોત્યુણં ભગવઓ તિત્થયરસ્સ આઙ્ગરસ્સ જાવ સંપાવિઝકામસ્સ । વંદામિ ણં ભગવંતં તત્થગયં ઇહગણ, પાસઝ મે ભયવં ! તત્થગણ ઇહગયં તિ કટ્ટુ વંદઈ જમંસઈ, વંદિત્તા જમંસિત્તા સીહાસણવરંસિ પુરત્થાભિમુહે સણ્ણિસણ્ણે ।

ભાવાર્થ :- [પ્રથમ સિદ્ધ ભગવાનને વંદન કરી પછી નવજાત તીર્થકર ભગવાનને વંદન કરતાં આ પ્રમાણે કહે છે—] ધર્મની આદિના કરનાર વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત તથા સિદ્ધ ગતિ પ્રાપ્ત કરવાના ઈચ્છુક એવા તીર્થકર ભગવાનને નમસ્કાર હો. "અહીં રહેલો હું ત્યાં(પોતાના જન્મસ્થાનમાં) રહેલા તીર્થકર ભગવાનને વંદન કરું છું. ત્યાં રહેલા ભગવાન તમે અહીં રહેલા મને જુઓ" આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને વંદન કરે છે, નમન કરે છે. વંદન નમસ્કાર કરીને તે પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખીને, ઉત્તમ સિંહાસન ઉપર બેસે છે.

૨૮ તણ ણં તસ્સ સવ્કસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો અયમેવારૂવે અજ્ઙ્ઙત્થિણ જાવ સંકપ્પે સમુપ્પજ્જિત્થા-ઉપ્પણ્ણે ખલુ ભો ! જંબુદ્વીવે દીવે ભગવં તિત્થયરે, તં જીયમેયં તીય પચ્ચુપ્પણ્ણમણાગયાણં સવ્કાણં દેવિંદાણં, દેવરાઈણં તિત્થયરાણં જમ્મણમહિમં કરેત્તણ, તં ગચ્છામિ ણં અહંપિ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણમહિમં કરેમિ તિ કટ્ટુ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શકના મનમાં એવો સંકલ્પ, વિચારાદિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જંબુદ્વીપમાં ભગવાન તીર્થકરનો જન્મ થયો છે. ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યમાં થનારા દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શકનો આ પરંપરાગત આચાર છે કે તીર્થકરનો જન્મોત્સવ ઉજવવો. તેથી હું પણ ત્યાં જાઉં અને તીર્થકર ભગવાનના જન્મમહોત્સવનું સમ્યક્ પ્રકારે આયોજન કરું.

૨૯ એવં સંપેહેઈ, સંપેહિત્તા હરિણેગમેસિં પાયત્તાણીયાહિવઈં દેવં સદ્દાવેઈ, સદ્દાવેત્તા એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! સભાણ સુહમ્માણ મેઘોઘરસિયં ગંભીરમહુર-યર-સદ્દં જોયણ-પરિમંડલં સુઘોસં સૂસરં ઘંટં તિક્ખુત્તો ઝલ્લાલેમાણે-ઝલ્લાલેમાણે મહયા-મહયા સદ્દેણં ઝઘોસેમાણે-ઝઘોસેમાણે એવં વયાહિ- આણવેઈ ણં ભો ! સવ્કે દેવિંદે દેવરાયા, ગચ્છઈ જંબુદ્વીવે દીવે ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણમહિમં કરિત્તણ, તં તુબ્બે વિ ણં દેવાણુપ્પિયા ! સવ્વિઙ્ઙીણ સવ્વજુઈણ સવ્વબલેણં સવ્વસમુદણ ણં સવ્વાયરેણં સવ્વાવિભૂઈણ સવ્વવિભૂસાણ, સવ્વસંભમેણં સવ્વણાડણહિં સવ્વોરોહેહિં, સવ્વપુપ્ફગંધમલ્લાલંકારવિભૂસાણ, સવ્વદિવ્વ તુઙ્ગિયસદ્દ-સણ્ણિણાણં મહયા ઈઙ્ગીણ જાવ રવેણં ણિયયપરિયાલ-સંપરિવુઙ્ગા સયાઈ-સયાઈ જાણવિમાણવાહણાઈં દુરુઠ્ઠા

સમાણા અકાલપરિહીણં ચેવ સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો અંતિયં પાઠ્ઠભવહ ।

ભાવાર્થ :- શકેન્દ્ર આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે, નિર્ણય કરે છે. નિર્ણય કરીને તે પોતાની પાયદળસેનાના અધિપતિ હરિણૈગમેષી નામના દેવને બોલાવે છે, બોલાવીને કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિય ! શીઘ્ર, સુધર્માસભામાં મેઘસમૂહની ગર્જના જેવા ગંભીર, અતિ મધુર સુંદર રીતે રણકાર કરનારી, એક યોજનની ગોળાઈ-વાળી (પરિધિવાળા) સુધોષા નામની ઘંટાને ત્રણવાર વગાડી જોર જોરથી ઉદ્ઘોષણા કરતાં કહો— “હે દેવ ! દેવીઓ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શકનો આદેશ છે કે તેઓ જંબૂદ્વીપમાં ભગવાન તીર્થંકરનો જન્મમહોત્સવ ઉજવવા માટે જઈ રહ્યા છે.”

“હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે બધા, તમારી સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ, દ્યુતિ અને સેના સહિત, સમસ્ત સમુદાય સહિત, મહાન આદર પૂર્વક, સર્વ વિભૂતિ, વિભૂષા, સંભ્રમ-ઉત્કંઠા સહિત, સમસ્ત નાટક, નૃત્ય, ગીતાદિની સાથે, સર્વ અંતઃપુર (દેવી પરિવાર) સાથે, સર્વ પ્રકારનાં પુષ્પો, સુગંધી પદાર્થો, માળાઓ અને આભૂષણોથી વિભૂષિત થઈને, દિવ્ય વાજિંત્રના નાદ સહિત, આ જ રીતે (પ્રદર્શનાપ્રેક્ષા) મહાનઋદ્ધિ યાવત્ ધ્વનિપૂર્વક પોત-પોતાના પરિવારથી પરિવૃત્ત, પોત-પોતાના વિમાનોમાં બેસીને, વિલંબ ન કરતાં શીઘ્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાઓ.”

૩૦ તए णं से हरिणेगमेसी देवे पायत्ताणीयाहिवई सक्केणं देविंदेणं देवरण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्टुत्तुट्टु जाव एवं देवोत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणेत्ता सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव सभाए सुहम्माए, मेघोघरसियगंभीरमहुरयरसद्दा, जोयणपरिमंडला सुघोसा घंटा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मेघोघरसिय-गंभीर-महुरयर-सद्दं जोयणपरिमंडलं सुघोसं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेइ ।

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્ર આ પ્રમાણે આદેશ આપે છે ત્યારે હરિણૈગમેષી દેવ હર્ષિત થાય છે, સંતુષ્ટ થાય છે અને અહોદેવ ! “આપની આજ્ઞા સ્વીકારું છું” તેમ કહીને તે આદેશને વિનયપૂર્વક સ્વીકારે છે. આદેશ સ્વીકારીને શકેન્દ્રની પાસેથી નીકળીને સુધર્માસભામાં મેઘસમૂહની ગર્જના જેવા ગંભીર અને અતિ મધુર, સુંદર રીતે રણકાર કરનારી, એક યોજનની ગોળાઈવાળી સુધોષા નામની ઘંટા પાસે જાય છે. ત્યાં જઈને મેઘગર્જના જેવા ગંભીર સ્વરવાળી અને અત્યંત મધુર ધ્વનિવાળી, એક યોજનની ગોળાઈ-વાળી સુધોષા નામની ઘંટાને ત્રણવાર વગાડે છે.

૩૧ તए णं तीसे मेघोघरसिय-गंभीरमहुरयर-सद्दाए, जोयणपरिमंडलाए सुघोसाए घंटाए तिक्खुत्तो उल्लालियाए समाणीए सोहम्मे कप्पे अण्णेहिं एगूणेहिं बत्तीसाए विमाणावास-सयसहस्सेहिं, अण्णाइं एगूणाइं बत्तीसं घंटासयसहस्साइं जमगसमगं कणकणरवं काउं पयत्ताइं चावि हुत्था ।

તદ્ ણં સોહમ્મે કપ્પે પાસાય-વિમાણ-ણિક્ખુ ડાવડિય-સદ્દસમુટ્ટિય-
ઘંટાપર્ડેસુયા- સયસહસ્સ-સંકુલે જાણે યાવિ હોત્થા ।

ભાવાર્થ :- (હરિશ્ચૈગમેષી દેવ જ્યારે) મેઘગર્જના જેવા ગંભીર સ્વરવાણી અને અત્યંત મધુર ધ્વનિ-
વાણી, એક યોજનની ગોળાઈવાણી, સુધોષા ઘંટાને ત્રણવાર વગાડે છે ત્યારે સૌધર્મકલ્પ નામના પ્રથમ
દેવલોકની એક ન્યૂન ૩૨ લાખ વિમાનમાં રહેલી, એક ન્યૂન ૩૨ લાખ ઘંટાઓ એક સાથે રણકવા લાગે છે.

તે ઘંટાઓનો ધ્વનિ સૌધર્મકલ્પના પ્રાસાદો, વિમાનો અને વિમાનોના ખૂણાઓમાં અથડાય છે
અને લાખો પ્રતિધ્વનિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. સૌધર્મકલ્પ તે ધ્વનિઓ અને પ્રતિધ્વનિઓથી વ્યાપ્ત બની
જાય છે.

૩૨ તદ્ ણં તેસિં સોહમ્મકપ્પવાસીણં બહૂણં વેમાણિયાણં દેવાણ ય દેવીણ ય
એગંત-રહ્પસત્ત ણિચ્ચપમત્ત વિસયસુહમુચ્છિયાણં, સૂસરઘણ્ટારસિય-વિઝલબોલ-
તુરિયચવલપહિબોહણે કદ્દ સમાણે ઘોસણ-કોઠહલ-દિણ્ણકણ્ણ એગગચિત્ત-ઊવઝત્ત-
માણસાણં ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી રતિકીડામાં તલ્લીન, નિત્ય પ્રમાદી, વિષય સુખમાં મૂચ્છિત તે સૌધર્મકલ્પવાસી,
ઘણા વૈમાનિક દેવ-દેવીઓ આ સુસ્વરઘંટાઓના વિપુલ રણકારથી સફાળા જાગૃત થઈ જાય છે, પ્રતિબોધિત
થઈ જાય છે અને હવે થનારી ઘોષણા સાંભળવા દત્તકર્ણ તથા દત્તચિત્ત બની જાય છે. (કાન અને ચિત્તને
એકાગ્ર બનાવી, ઘોષણા સાંભળવા ઉત્સુક બની જાય છે.)

૩૩ સે પાયત્તાણીયાહિવર્ઘે દેવે તંસિ ઘણ્ટારવંસિ ણિસંત-પહિસંતંસિ સમાણંસિ
તત્થ-તત્થ દેસે તહિં-તહિં મહયા-મહયા સદ્દેણં ઝગ્ઘોસેમાણે-ઝગ્ઘોસેમાણે એવં વયાસી-
હંદિ ! સુણંતુ ભવંતો બહવે સોહમ્મકપ્પવાસી વેમાણિયદેવા દેવીઓ ય સોહમ્મકપ્પ-
વહ્ણો ઇણમો વયણં હિયસુહત્થં- આણવેહ્ણ ણં ભો ! સક્કે દેવિંદે દેવરાયા, ગચ્છહ્ણ
ણં ભો ! સક્કે દેવિંદે દેવરાયા જાવ અંતિયં પાઝબ્ભવહ ।

ભાવાર્થ :- જ્યારે ઘંટાનો ધ્વનિ સંપૂર્ણ શાંત થઈ જાય છે ત્યારે શકેન્દ્રની પાયદળ સેનાના અધિપતિ
હરિશ્ચૈગમેષી દેવ તે તે સ્થાનોમાં જોર જોરથી ઉદ્ઘોષણા કરતાં આ પ્રમાણે કહે છે—

“હે સૌધર્મકલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો ! દેવીઓ ! તમે સૌધર્મકલ્પપતિના આ હિતકર અને સુખપ્રદ
વચન સાંભળો— શકેન્દ્ર દેવેન્દ્ર દેવરાજની આજ્ઞા છે કે તેઓ જંબૂદ્વીપમાં તીર્થકરનો જન્મ મહોત્સવ ઉજવવા
જઈ રહ્યા છે યાવત્ આપ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્રની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાઓ.”

૩૪ તદ્ ણં તે દેવા ય દેવીઓ ય એયમહ્ણં સોચ્ચા હહ્ણતુહ્ણ જાવ હિયયા અપ્પેગહ્ણયા

વંદનવત્તિયં, એવં પૂયણવત્તિયં, સક્કારવત્તિયં, સમ્માણવત્તિયં દંસણવત્તિયં, કોઠહલ-
વત્તિયં જિણભત્તિરાગેણં, અપ્પેગઙ્ગયા સક્કસ્સ વયણમણુવત્તમાણા અપ્પેગઙ્ગયા અણ્ણ-
મણ્ણમણુવત્તમાણા અપ્પેગઙ્ગયા તં જીયમેયં એવમાઙ્ગ ત્તિ કટ્ટુ જાવ પાઠ્ઠભવંતિ।

ભાવાર્થ :- ત્યારે તે ઘોષણા સાંભળીને તે દેવ-દેવીઓ હૃદયથી હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે **યાવત્** તેમાંથી કેટલાક તીર્થંકર ભગવાનને વંદન કરવા માટે, કેટલાક પૂજન માટે, કેટલાક સત્કાર કે સ્તવનાદિ દ્વારા ગુણકીર્તન કરવા માટે, કેટલાક સન્માન પ્રદર્શન કરી મનની પ્રસન્નતા બતાવવા માટે, કેટલાક દર્શનની ઉત્સુકતાથી, કેટલાક કુતૂહલથી, કેટલાક જિનેન્દ્ર ભગવાન પ્રત્યેના ભક્તિ-અનુરાગથી, કેટલાક શકેન્દ્રના વચનના અનુવર્તી બનીને, કેટલાક પરસ્પર એક બીજાના વચનથી (એકબીજાના કહેવાથી) અને કેટલાક તેને પોતાનો પરંપરાનુગત આચાર માનીને ત્યાં ઉપસ્થિત થઈ જાય છે.

૩૫ તए णं से सक्के देविंदे देवराया ते वेमाणिए देवे य देवीओ य
अकालपरिहीणं चेव अंतियं पाउब्भवमाणे पासइ, पासित्ता हट्टे । पालयं णामं
आभियोगियं देवं सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी- खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !
अणेगखंभसयसण्णिविदुं एवं विमाणवण्णओ भाणियव्वो । दिव्वं जाणविमाणं
विउव्वाहि, विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि ।

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકેન્દ્ર તે વૈમાનિક દેવ-દેવીઓને અવિલંબપણે પોતાની પાસે આવેલાં જુએ છે, જોઈને પ્રસન્ન થાય છે. તે પોતાના પાલક નામના આભિયોગિક દેવને બોલાવે છે, બોલાવીને તેને કહે છે— “ હે દેવાનુપ્રિય ! સેંકડો થાંભલાઓ ઉપર અવસ્થિત **યાવત્** દિવ્ય યાન-વિમાનની વિકુર્વણા કરો. અહીં વિમાનનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. તે કાર્ય પૂર્ણ થાય તેની મને જાણ કરો.”

૩૬ તए णं से पालएदेवे सक्केणं देविंदेणं देवरण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्ट
जाव वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणित्ता तहेव करेइ । एवं सूरियाभ गमेणं जाव
पच्चप्पिणेंति ।

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક આ પ્રમાણે આજ્ઞા આપે છે ત્યારે પાલક નામના દેવ હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થાય છે **યાવત્** વૈકિય સમુદ્ઘાત કરીને યાન-વિમાનની વિકુર્વણા(વિવિધ રૂપ બનાવવાની શક્તિ દ્વારા રચના) કરે છે. આ રીતે વિમાનની વિકુર્વણાનું સંપૂર્ણ વર્ણન રાજપ્રશ્રીય સૂત્રોક્ત સૂર્યાભદેવના વર્ણન પ્રમાણે જાણવું **યાવત્** કાર્ય પૂર્ણ થવાની સૂચના આપે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં શકેન્દ્રને તીર્થંકરના જન્મની જાણ અને મધ્યલોકમાં આવવા માટેની તૈયારીનું વર્ણન છે. તેમાં કેટલીક વિશિષ્ટ ક્રિયાઓના અર્થ આ પ્રમાણે છે—

તત્થગયં ઇહગણ મે પાસડઃ— તત્રગત— ત્યાં મનુષ્ય લોકમાં રહેલા ભગવાન અત્રગત- અહીં દેવલોકમાં રહેલા મને જુએ. ત્યાં રહેલા ભગવાનને હું અહીંથી વંદન કરું છું. પ્રભુ જન્માદિની જાણ થતાં તુરંત જ ઈન્દ્રો પોતાના સિંહાસન, પાદુકાનો ત્યાગ કરે છે. પ્રભુ પૂર્વાદિ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં સાત-આઠ પગલા આગળ ચાલી જમીન ઉપર નમોત્થુણં મુદ્રામાં બેસીને વંદન કરી ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે.

નવજાત બાળ પ્રભુને ઈન્દ્ર વંદન કરે તેમાં ઈન્દ્રની પ્રભુ પ્રત્યેની તીવ્ર ભક્તિના દર્શન થાય છે. તીર્થંકર ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મે છે. બાળ તીર્થંકર પ્રભુ અવધિજ્ઞાન દ્વારા ઈન્દ્રને અને તેના ભક્તિભાવને જાણી અને જોઈ શકે છે તેથી જ ઈન્દ્ર 'મે પાસડ' પ્રભુ મને જુએ તેમ સંકલ્પ કરે છે.

આ પ્રસંગે ઈન્દ્ર પ્રથમ સિદ્ધ ભગવાનને વંદન કરી સ્તુતિ કરે છે. તેમાં ઈન્દ્રાદિના વંદન વ્યવહાર વિધિના જ્ઞાનની ઝાંખી થાય છે.

ઉગ્ધોસેમાણે :— ઉદ્ઘોષણ કરતાં— અસંખ્ય યોજનમાં પથરાયેલા પ્રથમ દેવલોકાદિના વિમાનોમાં વસતા દેવોને કોઈપણ પ્રસંગની જાણ કરવા, ઈન્દ્રની આજ્ઞા પહોંચાડવા માટે દેવલોકમાં એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ છે. ઈન્દ્રની સુધર્માસભામાં સુધોષા નામની ઘંટા છે, તે વગાડતા જ તત્કાલ લાખો દેવ વિમાનોની ઘંટાઓ રણકી ઉઠે છે. ઘંટાના રણકાર દ્વારા વિવિધ કાર્યમાં રત દેવોને ઉદ્ઘોષણ સાંભળવા તત્પર બનાવ્યા પછી ઈન્દ્રના આભિયોગિક દેવ, ઈન્દ્રની આજ્ઞા પ્રસારિત કરે છે.

આ પ્રકારની ઉદ્ઘોષણ દ્વારા ઈન્દ્ર અન્ય દેવ-દેવીઓને ભગવાનના જન્મ મહોત્સવમાં આવવા માટે આજ્ઞા આપે છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપ વર્ણનનો પ્રસંગ હોવાથી જંબૂદ્વીપમાં તીર્થંકર ભગવાનના જન્મનો ઉલ્લેખ છે. વાસ્તવમાં જે ક્ષેત્રના તીર્થંકર હોય તેનો તે રીતે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

શકેન્દ્રનું પાલક યાન :— શકેન્દ્રની આજ્ઞાથી પોતાની વૈક્રિય શક્તિથી પાલક દેવ જંબૂદ્વીપ જેવડું, એક લાખ યોજન લાંબું, પહોળું અને ૫૦૦ યોજન ઊંચું પાલક નામનું યાન-વિમાન બનાવે છે. તેમાં શકેન્દ્ર, સામાનિક દેવો, ઈન્દ્રાણીઓ, ત્રણ પરિષદના દેવો, અંગરક્ષક દેવો વગેરે સર્વને બેસવા આસનો બનાવે છે.

આ રીતે શકેન્દ્ર મધ્યલોકમાં તીર્થંકરના જન્મ મહોત્સવમાં આવવાની તૈયારી અંતર્મુહૂર્તમાં પૂર્ણ કરે છે.

શકેન્દ્રના યાન-વિમાનનું વર્ણન :-

૩૭ તણ્ પં સે સવકે દેવિંદે, દેવરાયા હદ્દુ જાવહિયણદિવ્વં જિર્ણેદાભિગમણજોગ્ગં સવ્વાલંકારવિભૂસિયં ઉત્તરવેડવ્વિયં રૂવં વિડવ્વહ્, વિડવ્વિત્તા અટ્ટહિં અગ્ગમહિસીહિં સપરિવારાહિં, ણટ્ટાણીણં ગંધવ્વાણીણં ય સહ્ધિં તં વિમાણં અણુપ્પયાહિણીકરેમાણે કરેમાણે પુવ્વિલ્લેણં તિસોવાણેણં દુરુહહ્, દુરુહિત્તા જાવ સીહાસણંસિ પુરથાભિમુહે

સણિસણે ।

एवं चेव सामाणियावि उत्तरेणं तिसोवाणेणं दुरूहिता पत्तेयं-पत्तेयं पुव्वण्णत्थेसु भद्दासणेसु णिसीयंति । अवसेसा य देवा देवीओ य दाहिणिल्लेणं तिसोवाणेणं दुरूहिता तहेव जाव णिसीयंति ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી પાલક દેવ દ્વારા યાન-વિમાનની રચના થઈ ગઈ છે, તેવા સમાચાર સાંભળીને દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક હર્ષિત હૃદયવાળા બની, જિનેન્દ્ર ભગવાનની સન્મુખ જવા યોગ્ય દિવ્ય સર્વાલંકારથી વિભૂષિત, ઉત્તર વૈક્રિયરૂપની વિકુર્વણા કરે છે. તે પ્રમાણે કરીને તે સપરિવાર આઠ અગ્રમહિષીઓ (ઈન્દ્રાણીઓ), નાટ્યસેના અને ગંધર્વસેનાની સાથે યાન-વિમાનની અનુપ્રદક્ષિણા કરતાં પૂર્વદિશાવર્તી ત્રિસોપાન શ્રેણી દ્વારા વિમાન ઉપર આરૂઢ થાય છે. વિમાનારૂઢ થઈને પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન ઉપર બેસે છે.

તે જ પ્રમાણે સામાનિકદેવ ઉત્તરી ત્રિસોપાન શ્રેણી દ્વારા વિમાન ઉપર આરૂઢ થઈને પહેલેથી રાખેલાં ભદ્રાસનો ઉપર બેસે છે.

શેષ દેવ-દેવીઓ દક્ષિણદિશાવર્તી ત્રિસોપાન દ્વારા વિમાન ઉપર આરૂઢ થઈ પોતા માટે નિશ્ચિત થયેલા ભદ્રાસન પર બેસે છે.

૩૮ तए णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो तंसि दिव्वंसि जाणविमाणंसि दुरूढस्स समाणस्स इमे अट्टट्टमंगलगा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्टिया ।

તયાણંતરં ચ ણં પુણ્ણકલસંભિંગારં દિવ્વા ય છત્તપડાગા સચામરા ય દંસણરૂઢ્ય આલોચદરિસણિજ્જા વાઝદ્ધુય-વિજયવેજયંતી ય સમૂસિયા ગગણતલમણુલિહંતી પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

તયાણંતરં ચ ણં વઙ્ગરામય વટ્ટ-લટ્ટ-સંઠિય-સુસિલિટ્ટ-પરિઘટ્ટ-મટ્ટ-સુપણ્ણિએ વિસિટ્ટે, અણેગવર પંચવણ્ણ-કુડ્ડહીસહસ્સ-પરિમંડિયાભિરામે, વાઝદ્ધુય-વિજય-વેજયંતી-પડાગા-છત્તાઇચ્છત્તકલિએ, તુંગે, ગયણતલમણુલિહંતસિહરે, જોયણ-સહસ્સ-મૂસિએ, મહઙ્ગમહાલએ મહિંદજ્જાએ પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિએ ।

તયાણંતરં ચ ણં સરૂવ-ણેવત્થ-પરિયચ્છિયા-સુસજ્જા સવ્વાલંકારવિભૂસિયા પંચ અણિયા પંચ અણિયાહિવઙ્ગો પુરઓ અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

તયાણંતરં ચ ણં બહવે આભિઓગિયા દેવા ય દેવીઓ ય સણ્ણિ-સણ્ણિ જાવ રૂવેહિં જાવ ણિઓગેહિં સક્કં દેવિંદં દેવરાયં પુરઓ ય મગ્ગઓ ય અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

તયાણંતરં ચ ણં બહવે સોહમ્મકપ્પવાસી દેવા ય દેવીઓ ય સવ્વિઙ્ઘીએ જાવ
દુરૂઢા સમાણા પુરઓ ય મગ્ગઓ ય પાસઓ ય અહાણુપુવ્વીએ સંપટ્ટિયા ।

ભાવાર્થ :- શક વિમાનારૂઢ થઈ જાય ત્યારે તેની આગળ અનુક્રમે આઠ-આઠ મંગલો પ્રસ્થાન કરે છે, ચાલે છે.

તદનંતર જળથી પૂર્ણ કળશ અને ઝારી; દિવ્ય ઇત્ર; દિવ્ય પતાકા; ચામર; પવનથી લહેરાતી, અતિ ઊંચી, જાણે આકાશને સ્પર્શતી હોય તેવી વિજય અને વૈજયંતી પતાકા અનુક્રમે ચાલે છે.

ત્યારપછી વજ્ર-રત્નમય; ગોળ, મનોજ્ઞ સંસ્થાનવાળો, ઘસેલો હોય તેવો લીસો-સ્નિગ્ધ, માંજેલો હોય તેવો સ્વચ્છ, સુપ્રતિષ્ઠિત, વાંકો ન થાય તેમ ઉત્તર હોવાથી વિશિષ્ટ, પંચવર્ણી હજારો કુડભિ-લઘુપતાકાના સમૂહથી અલંકૃત, વાયુથી લહેરાતી વિજય સૂચક વૈજયંતી પતાકા, પતાકા ઉપર રહેલી પતાકાઓ, ઇત્ર ઉપર રહેલા ઇત્રથી સુશોભિત; જેનો અગ્રભાગ આકાશતલને સ્પર્શ કરતો હોય તેવો અતિ ઊંચો, એક હજાર યોજન ઊંચો, અતિમહાન એવો મહેન્દ્ર ધ્વજ નામનો ધ્વજ આગળ ચાલે છે.

ત્યારપછી પોત-પોતાના કાર્યાનુરૂપ પહેરવેષથી યુક્ત, સુસજ્જિત અનેક પ્રકારના અલંકારોથી વિભૂષિત પાંચ સેનાઓ અને પાંચ સેનાપતિદેવો અનુક્રમથી ચાલે છે. (સાત સેનામાંથી બે સેના શકેન્દ્રની સાથે પૂર્વવર્તી સોપાન શ્રેણીથી પ્રવેશ કરે છે માટે અહીં પાંચ સેનાનું કથન છે.)

ત્યારપછી ઘણાં આભિયોગિક દેવ-દેવીઓ પોતપોતાના રૂપ-વેષથી યુક્ત, પોતપોતાના ઉપકરણ સહિત દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકની આગળ, પાછળ અનુક્રમે ચાલીને યાન-વિમાનમાં પ્રવેશ કરે છે.

ત્યારપછી સૌધર્મકલ્પવાસી અનેક દેવ-દેવીઓ સર્વપ્રકારની સમૃદ્ધિ સાથે યાવત્ વિમાનારૂઢ થઈને દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શકની આગળ-પાછળ અને બંને બાજુ ચાલે છે.

૩૯ તए णं से सक्के तेणं पंचाणियपरिक्खत्तेणं जाव महिंदज्झाएणं पुरओ पकट्ठिज्जमाणेणं, चउरासीए सामाणिय साहस्सीहिं परिवुडे, सव्विङ्घीए जाव रवेणं सोहम्मस्स कप्पस्स मज्झंमज्झेणं तं दिव्वं देविंङ्घिं उवदंसमाणे-उवदंसमाणे जेणेव सोहम्मस्स कप्पस्स उत्तरिल्ले णिज्जाणमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जोयणसयसाहस्सीएहिं विग्गहेहिं ओवयमाणे-ओवयमाणे ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए वीईवयमाणे-वीईवयमाणे तिरियमसंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झंमज्झेणं जेणेव णंदीसरवरे दीवे जेणेव दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે વિમાનસ્થ દેવરાજ શક, પાંચ સેનાઓ સાથે યાવત્ આગળ ચાલતા મહેન્દ્રધ્વજથી

યુક્ત, ચૌર્યાસી હજાર સામાનિકદેવો વગેરેથી ઘેરાયેલા, સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ વૈભવની સાથે, વાદ્ય ધ્વનિ સાથે સૌધર્મકલ્પની મધ્યમાં થઈ, દિવ્ય દેવ-ઋદ્ધિ બતાવતાં બતાવતાં જ્યાં સૌધર્મકલ્પનો ઉત્તરી નિર્યાણ માર્ગ (બહાર નીકળવાનો માર્ગ) છે ત્યાં આવે છે; ત્યાં આવીને પછી આકાશ માર્ગે લાખો યોજનની ગતિથી નીચે ઉતરતાં ઉતરતાં, ઉત્કૃષ્ટ, તીવ્ર યાવત્ દિવ્ય દેવ ગતિથી આગળ વધતાં વધતાં, તિરછા લોકસંબંધી અસંખ્યદ્વીપ સમુદ્રોની મધ્યમાં થઈને નંદીશ્વર દ્વીપમાં જ્યાં દક્ષિણપૂર્વ દિશામાં રતિકર પર્વત છે, ત્યાં આવે છે.

૪૦ તં દિવ્વં દેવિહિં જાવ દિવ્વં જાણવિમાણં પડિસાહરમાણે પડિસાહરમાણે જેણેવ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણગરે જેણેવ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણભવણે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિતા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણભવણં તેણં દિવ્વેણં જાણવિમાણેણં તિક્ખુત્તો આયાહિણપયાહિણં કરેઇ, કરેત્તા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણભવણસ્સ ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીભાગે ચતુરંગુલમસંપત્તં ધરણિયલે તં દિવ્વં જાણવિમાણં ઠવેઇ, ઠવેત્તા ।

ભાવાર્થ :- રતિકર પર્વત પર આવીને શકેન્દ્ર પોતાની દિવ્ય દેવઋદ્ધિ યાવત્ દિવ્ય યાન-વિમાનને નાનું બનાવે છે. બનાવીને તીર્થકર ભગવાનના જન્મ નગર અને તીર્થકર ભગવાનના જન્મ ભવન સમીપે આવે છે. ત્યાં આવીને તે દિવ્ય વિમાન દ્વારા તીર્થકર ભગવાનના જન્મ ભવનને ત્રણ વાર આદક્ષિણા-પ્રદક્ષિણા કરે છે. એ પ્રમાણે કરીને તીર્થકર ભગવાનના જન્મ ભવનથી ઉત્તરપૂર્વદિશામાં પોતાના દિવ્ય વિમાનને જમીનથી ચાર અંગુલ ઊંચું સ્થાપિત કરે છે.

૪૧ અટ્ટહિં અગ્ગમહિસીહિં દોહિં અણીણહિં ગંધવ્વાણીણ ય ણટ્ટાણીણ ય સદ્ધિં તાઓ દિવ્વાઓ જાણવિમાણાઓ પુરત્થિમિલ્લેણં તિસોવાણપડિરૂવણં પચ્ચોરુહઇ ।

તણં સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો ચરસીઇ સામાણિયસાહસ્સીઓ તાઓ દિવ્વાઓ જાણવિમાણાઓ ઉત્તરિલ્લેણં તિસોવાણપડિરૂવણં પચ્ચોરુહંતિ, અવસેસા દેવા ય દેવીઓ ય તાઓ દિવ્વાઓ જાણવિમાણાઓ દાહિણિલ્લેણં તિસોવાણપડિરૂવણં પચ્ચોરુહંતિ ।

ભાવાર્થ :- વિમાનને સ્થાપિત કરીને પોતાની આઠ અગ્રમહિષીઓ, ગંધર્વાનીક તથા નાટ્યાનીક નામની બે સેનાઓની સાથે તે દિવ્ય વિમાનમાંથી પૂર્વ દિશાવર્તી ત્રિસોપાન શ્રેણી દ્વારા નીચે ઉતરે છે.

ત્યારપછી દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શકના ચૌર્યાસી હજાર સામાનિક દેવો ઉત્તર દિશાવર્તી ત્રિસોપાન દ્વારા તે દિવ્ય વિમાનમાંથી નીચે ઉતરે છે. શેષ દેવ-દેવીઓ (પાંચ સેના વગેરે) તે દિવ્ય યાન વિમાનની દક્ષિણવર્તી ત્રિસોપાન શ્રેણી દ્વારા નીચે ઉતરે છે.

૪૨ તદ્દં પંચ સર્વકે દેવિંદે દેવરાયા ચરણાસીંદ સામાણિયસાહસ્સીંદહિં જાવ સદ્ધિ સંપરિવુડે સવ્વિહ્વીંદ જાવ દુંદુભિ-ણિગ્ધોસ-ણાઇય-રવેણં જેણેવ ભગવં તિત્થયરે તિત્થયરમાયા ય તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા આલોંદ ચેવ પણામં કરેઇ, કરેત્તા ભગવં તિત્થયરં તિત્થયરમાયરં ચ તિક્ખુત્તો આયાહિણપયાહિણં કરેઇ, કરેત્તા કરયલ જાવ ંવં વયાસી- ણમોત્થુ તે રયણકુચ્છિધારણ ંવં જહા દિસાકુમારીઓ તહા ભણઇ જાવ ધણ્ણાસિ, પુણ્ણાસિ, તં કયત્થાસિ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી પોતાના ચૌર્યાસી હજાર સામાનિક દેવો આદિથી ઘેરાયેલા શકેન્દ્ર સર્વ ઋદ્ધિ-વૈભવની સાથે યાવત્ દુંદુભિના દિવ્ય નાદ સાથે, તીર્થંકર ભગવાન અને તેમની માતા સમીપે આવે છે, આવીને તેને જોતાં જ પ્રણામ કરે છે. તીર્થંકર ભગવાન અને તેમની માતાને ત્રણ વાર આદક્ષિણા-પ્રદક્ષિણા કરે છે. એ પ્રમાણે કરીને હાથ જોડી, અંજલિ કરીને તીર્થંકર ભગવાનની માતાને આ પ્રમાણે કહે છે—

“હે રત્નકુક્ષિધારિણી માતા ! તમને નમસ્કાર છે. ઇત્યાદિ દિક્કુમારિકા દેવીઓએ જેમ સ્તુતિ કરી તેમ સ્તુતિ કરે છે યાવત્ હે માતા ! આપને ધન્ય છે, આપ પુણ્યવાન્ છો, કૃતાર્થ છો.”

૪૩ અહણ્ણં દેવાણુપ્પિંદ ! સર્વકે ણામં દેવિંદે દેવરાયા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણમહિમં કરિસ્સામિ, તં પંચ તુભ્ભાહિં ણ ભાઇયવ્વંતિ કટ્ટુ ઓસાવિણિં દલયઇ દલયિત્તા તિત્થયરપડિરૂવગં વિઝવ્વઇ, વિઝવિત્તા તિત્થયરમાડયાંદ પાસે ઠવેઇ, ઠવેત્તા પંચ સર્વકે વિઝવ્વઇ, વિઝવિત્તા ંદે સર્વકે ભગવં તિત્થયરં કરયલપુડેણં ગિણ્ણઇ, ંદે સર્વકે પિટ્ઠઓ આયવત્તં ધરેઇ, દુવે સર્વકા ઉભઓ પાસિં ચામરુક્ખેવં કરેતિ, ંદે સર્વકે પુરઓ વજ્જપાણી પગઙ્ગઇ ।

ભાવાર્થ :- “હે દેવાનુપ્રિય ! હું દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક તીર્થંકર ભગવાનનો જન્મ-મહોત્સવ ઉજવીશ. તેથી આપ ભયભીત થશો નહીં.” આ પ્રમાણે કહીને પોતાની વૈકિય શક્તિ દ્વારા માતાને અવસ્વાપિની-માયામયી નિદ્રામાં પોઢાડી દે છે. પછી તે તીર્થંકર સમાન બાળકની વિકુર્વણા કરે છે અને તેને માતાની પાસે મૂકી દે છે. ત્યાર પછી શકેન્દ્ર પોતાના પાંચ રૂપ બનાવે છે. એક શકેન્દ્ર ભગવાન તીર્થંકરને કરસંપુટમાં ગ્રહણ કરે છે. એક શકેન્દ્ર પાછળ છત્ર ધારણ કરે છે. બે શકેન્દ્રો બે બાજુ ચામર ઢોળે છે. એક શકેન્દ્ર હાથમાં વજ્ર લઈને આગળ ચાલે છે.

૪૪ તદ્દં પંચ સર્વકે દેવિંદે દેવરાયા અણ્ણેહિં બહૂંહિં ભવણવઇ વાણમંતર-જોઇસ-વેમાણિંદે દેવેહિં દેવીહિ ય સદ્ધિ સંપરિવુડે સવ્વિહ્વીંદ જાવ વીર્ઘવયમાણે જેણેવ મંદરે પવ્વંદ જેણેવ પંડગવણે જેણેવ અભિસેયસિલા જેણેવ અભિસેયસીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા સીહાસણવરગંદ પુરત્થાભિમુહે સણ્ણિસણ્ણે ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક બીજા અનેક ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક દેવ-દેવીઓની સાથે, સર્વપ્રકારની ઋદ્ધિથી સુશોભિત, ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, શીઘ્ર, દેવગતિથી ચાલતાં મંદર-પર્વતના, પંડકવનમાં આવેલી અભિષેકશિલાનું અભિષેક સિંહાસન છે, ત્યાં આવે છે. આવીને પૂર્વાભિમુખે તે ઉત્તમ સિંહાસન ઉપર બેસે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં મધ્યલોકમાં શકેન્દ્રના આગમનનું વર્ણન છે.

મધ્યલોક આગમન સમયે શકેન્દ્રનો વૈભવ :- શકેન્દ્ર, ઈન્દ્રાણીઓ આદિથી યુક્ત પાલક યાનમાં બેસી પ્રયાણ કરે ત્યારે તેઓની આગળ સર્વ પ્રથમ અષ્ટ મંગલ હોય છે. ત્યારપછી કળશ, ઝારી, છત્ર, પતાકા, ચામર, વૈજયંતી ધ્વજા, છત્ર ધારણ કરાવાયેલી ઝારી, મહેન્દ્ર ધ્વજ અને ત્યારપછી પાંચ સેના અને સેનાધિપતિઓ અનુક્રમથી આગળ રહે છે. આભિયોગિક દેવો શકેન્દ્રના પાલક વિમાનમાં આગળ-પાછળ બંને બાજુએ રહે છે. આ રીતે સર્વ દેવ-દેવીઓ શકેન્દ્રના પાલક વિમાનમાં યથાક્રમે આરૂઢ થઈ પોત પોતાના નિશ્ચિત સ્થાને બેસી જાય છે.

ગિજ્જાણમર્ગે :- અવતરણ માર્ગ. પ્રત્યેક દેવલોકમાંથી નીચે આવવાના, નીકળવાના માર્ગને નિર્યાણમાર્ગ કહે છે, પહેલા અને બીજા દેવલોકનો પૃથ્વીપિંડ એક જ છે. તેથી તે બંને દેવલોકનો નિર્યાણમાર્ગ પણ એક જ હોય છે. તે બંને દેવલોકની વચ્ચે સૌધર્મ દેવલોકની ઉત્તરમાં અને ઈશાન દેવલોકની દક્ષિણમાં આવેલો છે. ઉપરના દેવલોકોના નિર્યાણમાર્ગ પણ આ નિર્યાણમાર્ગની સીધાણમાં વચ્ચે હોય છે.

જાણ વિમાણં પહિસાહરેમાણે :- શકેન્દ્ર નંદીશ્વર દ્વીપના દક્ષિણ પૂર્વ દિશામાં આવેલા રતિકર પર્વત ઉપર આવીને વિમાનને નાનું કરે છે. પાલક વિમાન શાશ્વતા ૧ લાખ યોજનનું જંબૂદ્વીપ જેવડું હોય છે. જંબૂદ્વીપ જેવડા વિમાન સાથે જંબૂદ્વીપમાં આવવું શક્ય નથી, તેથી શકેન્દ્રની આજ્ઞાથી આ વિમાન નાનું કરવામાં આવે છે. ત્યારપછી પણ સંક્ષિપ્ત કરતાં-કરતાં તીર્થકરના નગર અને ભવન સમક્ષ આવે છે.

ઓસાવિણિં :- અવસ્વાપિની નિદ્રા-ગાઢ નિદ્રા. શકેન્દ્ર જન્માભિષેક માટે નવજાત પ્રભુને મેરુપર્વત ઉપર લઈ જાય ત્યારે માતા પુત્ર વિયોગથી દુઃખી ન થાય તે માટે શકેન્દ્ર પ્રભુની માતા ગાઢ નિદ્રામાં આવી જાય તેવો પ્રયોગ કરે છે અને માતા ગાઢ નિદ્રામાં સરી જાય તેને અવસ્વાપિની નિદ્રા કહે છે.

પહિરૂવગં :- શકેન્દ્ર બાળ પ્રભુને મેરુ ઉપર લઈ જાય ત્યારે તીર્થકર ભગવાન જેવું જ એક પ્રતિબિંબ બનાવી માતા પાસે મૂકી જાય છે. મેરુપર્વત ઉપર જ્યારે અભિષેક મહોત્સવ ચાલુ હોય ત્યારે કદાચ કોઈ દુષ્ટ દેવ માતાને હેરાન કરવા તેની નિદ્રા પાછી ખેંચી લે તો માતા પોતાની સમીપે નિજ બાળકને જોતા દુઃખી ન થાય તેવી દીર્ઘદષ્ટિથી શકેન્દ્ર તીર્થકર જેવું એક રૂપ બનાવી માતા પાસે મૂકીને જાય છે.

ઈશાનેન્દ્રનું મેરુ પર્વત પર આગમન :-

૪૫

તેણં કાલેણં તેણં સમણં ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા સૂલપાણી વસભવાહણે

ઉત્તરહુલોગાહિવર્ઘ અટ્ટાવીસવિમાણાવાસ-સયસહસ્સાહિવર્ઘ અરયંબરવત્થધરે ંવં જહા સવ્કે, ંમં ણાણત્તં- મહાઘોસા ઘંટા, લહુપરવ્કમો પાયત્તાણિયાહિવર્ઘ, પુપ્ફઓ વિમાણકારી, દક્ષિણે ણિજ્ઞાણમગ્ગે, ઉત્તરપુરત્થિમિલ્લો રઙ્કરગપવ્વઓ મંદરે સમોસરિઓ જાવ પજ્જુવાસઙ્ । ંવં અવસિટ્ઠાવિ ંંદા ઘાણિયવ્વા જાવ અચ્ચુઓ, ંમં ણાણત્તં-

ચરરાસીઙ્ અસીઙ્, બાવત્તરિ સત્તરી ય સટ્ઠી ય ।

પણ્ણા ચત્તાલીસા, તીસા વીસા દસ સહસ્સા ॥૧॥

ંણ સામાણિયા । વિમાણા ંમે—

બત્તીસટ્ઠાવીસા, બારસટ્ઠ ચરો સયસહસ્સા ।

પણ્ણા ચત્તાલીસા, છચ્ચ સહસ્સ સહસ્સારે ॥

આણય પાણય કપ્પે, ચત્તારિ સયારણચ્ચું ંતિણિ ॥૨॥

ંમે જાણવિમાણકારી દેવા, તં જહા-

પાલય પુપ્ફે ય સોમણસે, સિરિવચ્છે ય ણંદિયાવત્તે ।

કામગમે પીઙ્ગમે મણોરમે, વિમલ સવ્વઓ ઘદ્દે ॥૩॥

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ંશાનેન્દ્ર ત્રિશૂલધારી, વૃષભ પર સવારી કરનાર, ઉત્તરાર્ધ લોકાધિપતિ, અટ્ટયાવીસ લાખ વિમાનોના સ્વામી, નિર્મળ વસ્ત્રધારી વગેરે તેનું અવશેષ વર્ણન શકેન્દ્ર જેવું છે. તેમાં વિશેષતા ં છે કે તેની ઘંટાનું નામ મહાઘોષા છે. તેના પદાતિસેનાધિપતિનું નામ લઘુ પરાક્રમ છે, વિમાનકારી દેવનું નામ પુષ્પક છે, તેનો બહાર નીકળવાનો રસ્તો દક્ષિણવર્તી છે, વિમાન નાનું કરવાનું સ્થળ ઉત્તરપૂર્વવર્તી રતિકર પર્વત છે. તે તીર્થંકરના જન્મ નગરમાં નહીં જતા સીધા મેરુ પર્વત પર આવે છે. યાવત્ ત્યાં બાલ તીર્થંકરની પર્યુપાસના કરે છે. તે જ પ્રમાણે અચ્ચુતેન્દ્ર સુધીના અવશેષ ંન્દ્રોનું કથન કરવું. તે બધાનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે તેમાં વિશેષતા ં છે—

સામાનિક દેવો સૌધર્મેન્દ્ર-શકના ચૌર્યાસી હજાર, ંશાનેન્દ્રના ંંશીહજાર, સનત્કુમારેન્દ્રના બૌતેર હજાર, માહેન્દ્રના સિતેર હજાર, બ્રહ્મેન્દ્રના સાઠ હજાર, લાંતકેન્દ્રના પચાસ હજાર, મહાશુકેન્દ્રના ચાલીસ હજાર, સહસારેન્દ્રના ત્રીસ હજાર, પ્રાણતેન્દ્રના વીસ હજાર અને અચ્ચુતેન્દ્રના દશ હજાર સામાનિક દેવો હોય છે.

વિમાન સંખ્યા સૌધર્મેન્દ્રના બત્રીસ લાખ, ંશાનેન્દ્રના અટ્ટયાવીસ લાખ, સનત્કુમારેન્દ્રના બાર લાખ, માહેન્દ્રના આઠ લાખ, બ્રહ્મલોકેન્દ્રના ચાર લાખ, લાંતકેન્દ્રના પચાસ હજાર, મહાશુકેન્દ્રના ચાલીસ હજાર, સહસારેન્દ્રના છ હજાર, આણત પ્રાણત આ બે કલ્પોના ચારસો તથા આરણ અચ્ચુત આ બે

કલ્પોના ત્રણસો વિમાન હોય છે.

વિમાનોની વિકુર્વણા(સજાવટ) કરનારા દેવોના નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે— પાલક, પુષ્પક, સોમનસ, શ્રીવત્સ, નંદાવર્ત, કામગમ, પ્રીતિગમ, મનોરમ, વિમલ તથા સર્વતોભદ્ર. યાન-વિમાનો નામ પણ આ જ અનુક્રમથી છે.

૪૬ સોહમ્મગાણં, સળંકુમારગાણં, બંભલોયગાણં, મહાસુક્કયાણં, પાણયગાણં
ઈંદાણં સુઘોસા ઘંટા, હરિણેગમેસી પાયત્તાણીયાહિવર્ઈ, ઉત્તરિલ્લે ણિજ્જાણમગ્ગે,
દાહિણ- પુરત્થિમિલ્લે રઙ્ગરગપવ્વે ।

ઈસાણગાણં, માર્હિંદ-લંતગ-સહસ્સાર-અચ્ચુયગાણ ય ઈંદાણં મહાઘોસા ઘંટા,
લહુપરક્કમો પાયત્તાણીયાહિવર્ઈ, દક્ષિણિલ્લે ણિજ્જાણમગ્ગે, ઉત્તરપુરત્થિમિલ્લે
રઙ્ગરગપવ્વે, [ણવરં બંભલોય લંતગ મહાસુક્ક-સહસ્સારગાણં મજ્ઙ્ગિલ્લે ણિજ્જાણ
મગ્ગે] પરિસાઓ ણં જહા જીવાભિગમે, આયરક્ખા દેવા સામાણિયચડ્ડગુણા
સવ્વેસિં, જાણવિમાણા સવ્વેસિં જોયણસયસહસ્સવિત્થિણ્ણા, ઉચ્ચત્તેણં
સવિમાણપ્પમાણા, માર્હિંદજ્ઙ્ગયા સવ્વેસિં જોયણસહસ્સિયા, સક્કવજ્જા મંદર
સમોસરંતિ જાવ પજ્જુ- વાસંતિ ।

ભાવાર્થ :- સૌધર્મેન્દ્ર, સનત્કુમારેન્દ્ર, બ્રહ્મલોકેન્દ્રે, મહાશુકેન્દ્ર તથા પ્રાણતેન્દ્રની સુઘોષા નામની ઘંટા,
હરિણેગમેષી નામના દેવ પદ્મતિસેનાધિપતિ, ઉત્તરવર્તી અવતરણ માર્ગ, દક્ષિણપૂર્વ દિશામાં રતિકર પર્વત છે.

ઈશાનેન્દ્ર, માહેન્દ્ર, લાંતકેન્દ્ર, સહસ્રારેન્દ્ર તથા અચ્યુતેન્દ્રની મહાઘોષા નામની ઘંટા, લઘુ પરાક્રમ
નામના પદ્મતિસેનાધિપતી, દક્ષિણવર્તી નિર્યાણમાર્ગ તથા ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં રતિકર પર્વત છે. ઈન્દ્રોની
ત્રણ પરિષદો સંબંધી વર્ણન જીવાભિગમસૂત્ર પ્રમાણે જાણવું.

ઈન્દ્રોના સામાનિકદેવ કરતા ચાર-ચાર ગુણા આત્મરક્ષક(અંગરક્ષક દેવો) હોય છે. સર્વ (વૈમાનિક
ઈન્દ્રો)ના યાન-વિમાન એક એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળા હોય છે અને તેની ઊંચાઈ પોતપોતાના
વિમાન પ્રમાણે હોય છે. સર્વ વૈમાનિક ઈન્દ્રોના મહેન્દ્રધ્વજ એક-એક હજાર યોજન વિસ્તારવાળા હોય છે.

શક સિવાય બધા ઈન્દ્રો મેરુ પર્વત પર આવે છે યાવત્ પર્યુપાસના કરે છે.

યમરેન્દ્રાદિનું મેરુ પર્વત પર આગમન :-

૪૭ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ચમરે અસુરિંદે અસુરરાયા ચમરચંચાણ રાયહાણીણ
સભાણ સુહમ્માણ ચમરંસિ સીહાસણંસિ, ચડસટ્ટીણ સામાણિયસાહસ્સીહિં, તાયત્તીસાણ

તાયત્તીસેહિં, ચઝહિં લોગપાલેહિં, પંચહિં અગ્ગમહિસીહિં સપરિવારાહિં તિહિં પરિસાહિં, સત્તહિં અણિણહિં, સત્તહિં અણિયાહિવર્ણહિં ચઝહિં ચઝસટ્ટીહિં આયરક્ખદેવસાહસ્સીહિં, અણ્ણેહિ ય જહા સક્કે, ણવરં ઇમં ણાણત્તં- દુમો પાયત્તાણીયાહિવર્ણ, ઓઘસ્સરા ઘણ્ટા, વિમાણં પણ્ણાસં જોયણસહસ્સાઈં, મહિંદજ્જઓ પંચજોયણસયાઈં, વિમાણકારી આભિઓગિઓ દેવો અવસિટ્ટં તં ચેવ જાવ મંદરે સમોસરઈ, પજ્જુવાસઈ ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમર, ચમરચંચા રાજધાનીમાં, સુધર્મા સભામાં ચમરનામના સિંહાસન પર બેસી પોતાના ચોસઠ હજાર સામાનિકદેવો, તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશદેવો, ચાર લોકપાલો, સપરિવાર પાંચ અગ્રમહિષીઓ, ત્રણ પરિષદો, સાત સેનાઓ, સાત સેનાપતિદેવો અને ચાર ચોસઠ હજાર અર્થાત્ ૬૪ × ૪ = બે લાખ, છપ્પન હજાર (૨,૫૬,૦૦૦) અંગરક્ષક દેવો તથા બીજા અનેક દેવોની સાથે સૌધર્મેન્દ્ર શકની જેમ આવે છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે ચમરેન્દ્રના પદાતિસેનાધિપતિનું નામ દુમ છે, ઔઘસ્વરા નામની ઘંટા છે, તેનું વિમાન પચાસ હજાર યોજન વિસ્તારવાળું છે, માહેન્દ્રધ્વજ પાંચસો યોજન વિસ્તીર્ણ છે, આભિયોગિક દેવ જ યાન-વિમાન બનાવે છે. સજાવટ કરે છે. શેષ વર્ણન પૂર્વવત્ છે યાવત્ તે મંદરપર્વત પર ઉતરે છે અને પર્યુપાસના કરે છે.

૪૮ તેણં કાલેણં તેણં સમણં બલી અસુરિંદે, અસુરરાયા બલીચંચાણ રાયહાણીણ સમાણ સુહમ્માણ એવં જહાચમરે અસુરિંદે તહેવ ણવરં- સટ્ટી સામાણિયસાહસ્સીઓ, ચઝગ્ગુણા આયરક્ખા, મહાદુમો પાયત્તાણીયાહિવર્ણ, મહાઓહસ્સરા ઘંટા સેસં તં ચેવ; પરિસાઓ જહા જીવાભિગમે ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે બલીન્દ્ર અસુરેન્દ્ર, અસુરરાજ બલીચંચા રાજધાનીમાં સુધર્મા સભામાં સપરિવાર બિરાજમાન હોય છે, બલીન્દ્ર પણ મેરુ પર્વત પર આવે છે ત્યાં સુધીનું સંપૂર્ણ વર્ણન ચમરેન્દ્રની સમાન જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે તેના સામાનિક દેવ આઠ હજાર છે. તેનાથી ચાર ગણા એટલે ૩૨ હજાર આત્મરક્ષક દેવ છે, મહાદુમ નામના પાયદલસેનાધિપતિ છે. મહૌઘસ્વરા ઘંટા છે. શેષ પરિષદ આદિનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્ર પ્રમાણે સમજવું.

૪૯ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ધરણે ણગિંદે ણાગરાયા એવં તહેવ જાવ મંદરે સમોસરંતિ જાવ પજ્જુવાસંતિ । છ સામાણિયસાહસ્સીઓ, છ અગ્ગમહિસીઓ, ચઝગ્ગુણા આયરક્ખા, મેઘસ્સરા ઘંટા મહસેણો પાયત્તાણીયાહિવર્ણ, વિમાણં પણવીસં જોયણસહસ્સાઈં, મહિંદજ્જઓ અઙ્ઙાઈજ્જાઈં જોયણસયાઈં, એવં અસુરિંદવજ્જિયાણં ભવણવાસિંદાણં ।

ભાવાર્થ :- તે કાળે, તે સમયે નાગરાજ નાગેન્દ્ર ધરણ વિચરતા હોય છે યાવત્ તે પણ તે જ રીતે મંદર

પર્વત ઉપર આવે છે. વિશેષતા એ છે કે તેના છ હજાર સામાનિક દેવ, છ અગ્રમહિષીઓ, સામાનિકદેવોથી ચાર ગણા અંગરક્ષકદેવ હોય છે. તેમની મેઘસ્વરા નામની ઘંટા, ભદ્રસેન નામના પદ્માતિસેનાધિપતિ છે. તેના વિમાનનો પચ્ચીસ હજાર યોજનનો વિસ્તાર છે અને મહેન્દ્રધ્વજ અઢીસો યોજન વિસ્તૃત હોય છે. અસુરેન્દ્રને છોડીને શેષ ભવનવાસી ઈન્દ્રોનું વર્ણન તે પ્રમાણે જ છે.

૫૦ અસુરાણં ઓઘસ્સરા ઘંટા, ણાગાણં મેઘસ્સરા, સુવણ્ણાણં હંસસ્સરા, વિજ્જૂણં કોંચસ્સરા, અગ્ગીણં મંજુસ્સરા, દિસાણં મંજુઘોસા, ઉદહીણં સુસ્સરા, દીવાણં મહુરસ્સરા, વારુણં ણંદિસ્સરા, થણિયાણં ણંદિઘોસા ।

ચરસટ્ટી સટ્ટી ખલુ, છ્ચ્ચ સહસ્સા ઉ અસુર વજ્જાણં ।
સામાણિયા ઉ એ ચરગ્ગુણા આયરક્ખા ઉ ॥૧॥

દાહિણિલ્લાણં પાયત્તાણીયાહિવર્ઘે ભદ્દસેણો, ઉત્તરિલ્લાણં દક્ખો ।

ભાવાર્થ :- દશ ભવનવાસી દેવોમાં વિશેષતાઓ આ પ્રમાણે છે— અસુરકુમારોની ઓઘસ્વરા, નાગકુમારોની મેઘસ્વરા, સુવર્ણકુમારોની હંસસ્વરા, વિદ્યુત્કુમારોની ક્રૌંચસ્વરા, અગ્નિકુમારોની મંજુસ્વરા, દિક્કુમારોની મંજુઘોષા, ઉદધિકુમારોની સુસ્વરા, દ્વીપકુમારોની મધુરસ્વરા, વાયુકુમારોની નંદીસ્વરા તથા સ્તનિતકુમારોની નંદિઘોષા નામની ઘંટાઓ છે.

ભવનપતિ ઈન્દ્રોમાં ચમરેન્દ્રના ચોસઠ હજાર અને બલીન્દ્રના સાઠ હજાર સામાનિક દેવ છે. અસુરેન્દ્રને છોડીને ઘરણેન્દ્ર આદિ અઢાર ભવનવાસી ઈન્દ્રોના છ-છ હજાર સામાનિક દેવો છે. સામાનિકદેવોથી ચાર ચાર ગુણા અંગરક્ષક દેવો છે.

ચમરેન્દ્રને છોડીને દક્ષિણદિશાના ભવનપતિ ઈન્દ્રોના ભદ્રસેન નામના પાયદલસેનાધિપતિ હોય છે. બલીન્દ્રને છોડીને ઉત્તરદિશાના ભવનપતિ ઈન્દ્રોના દક્ષ નામના પાયદલસેનાધિપતિ હોય છે.

૫૧ વાણમંતર-જોઙ્ગસિયા એવં ચેવ ણેયવ્વા, ણવરં-ચત્તારિં સામાણિયસાહસ્સીઓ, ચત્તારિ અગ્ગમહિસીઓ, સોલસ આયરક્ખસહસ્સા, વિમાણા સહસ્સં, મહિંદજ્ઙ્ગયા પણવીસં જોયણસયં, ઘંટા દાહિણાણં મંજુસ્સરા, ઉત્તરાણં મંજુઘોસા, પાયતાણીયાહિવર્ઘે વિમાણકારી ય આભિઓગા દેવા, જોઙ્ગસિયાણં સુસ્સરા સુસ્સરણિઘોસાઓ ઘંટાઓ, મંદરે સમોસરણં જાવ પજ્જુવાસંતિ ।

ભાવાર્થ :- આ જ પ્રમાણે વ્યંતરેન્દ્રો તથા જ્યોતિષેન્દ્રોનું વર્ણન છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે— તેના ચાર હજાર સામાનિક દેવ, ચાર અગ્રમહિષીઓ અને સોળ હજાર અંગરક્ષક દેવો છે. વિમાન એક હજાર યોજનના વિસ્તારવાળા અને મહેન્દ્રધ્વજ એકસોપચ્ચીસ યોજન વિસ્તીર્ણ છે. દક્ષિણ દિશાના વ્યંતરેન્દ્રોની મંજુસ્વરા અને ઉત્તર દિશાના વ્યંતરેન્દ્રોની મંજુઘોષા ઘંટા છે. તેના પદ્માતિસેનાધિપતિ તથા વિમાનોની વિકુર્વણા

કરનારા આભિયોગિકદેવ છે.

જ્યોતિષેન્દ્રોમાં ચંદ્રોની સુસ્વરા અને સૂર્યોની સુસ્વરનિર્ઘોષા નામની ઘંટા છે. તે સિવાય તેઓ મંદરપર્વત ઉપર આવે છે યાવત્ પર્યુપાસના કરે છે, તે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ઈશાનેન્દ્ર વગેરે ૬૩ ઈન્દ્રો તીર્થકર ભગવાનનો જન્માભિષેક ઉત્સવ ઉજવવા મેરુ પર્વત ઉપર પોત-પોતાના યાન દ્વારા આવે છે તેનું વર્ણન છે. આ પ્રસંગે સૂત્રકારે ૬૪ ઈન્દ્રના સામાનિક દેવો આદિ પરિવાર સંખ્યા, તેમની સુધર્મા સભામાં રહેલી ઉદ્ઘોષણા ઘંટાઓના નામ, તેમનો નિર્યાણ માર્ગ અને સેનાપતિના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે.

વૈમાનિક દેવોની ઘંટાદિ વિગત :-

ક્રમ	ઈન્દ્રનું નામ	ઘંટાનું નામ	સેનાપતિનું નામ	નિર્યાણ માર્ગ દિશા	વિમાન-યાન		મહેન્દ્ર ધ્વજ	વિમાના		પરિવાર	
					વિસ્તાર	બનાવનાર		વાસ	અગ્ર મહિષી	સામાનિક	
૧	સૌધર્મેન્દ્ર	સુઘોષા	હરિણૈગમેષી	ઉત્તરવર્તી	એ	પાલક	એ	૩૨ લાખ	૮	૮૪,૦૦૦	
૨	ઈશાનેન્દ્ર	મહાઘોષા	લઘુ પરાક્રમ	દક્ષિણવર્તી	ક	પુષ્પક	ક	૨૮ લાખ	૮	૮૦,૦૦૦	
૩	સનત્કુમારેન્દ્ર	સુઘોષા	હરિણૈગમેષી	ઉત્તરવર્તી		સૌમનસ		૧૨ લાખ	-	૭૨,૦૦૦	
૪	માહેન્દ્ર	મહાઘોષા	લઘુ પરાક્રમ	દક્ષિણવર્તી	લા	શ્રીવત્સ	લા	૮ લાખ	-	૭૦,૦૦૦	
૫	બ્રહ્મ લોકેન્દ્ર	સુઘોષા	હરિણૈગમેષી	મધ્યવર્તી	ખ	નંદાવર્ત	ખ	૪ લાખ	-	૬૦,૦૦૦	
૬	લાંતકેન્દ્ર	મહાઘોષા	લઘુ પરાક્રમ	મધ્યવર્તી		કામગમ		૫૦,૦૦૦	-	૫૦,૦૦૦	
૭	શકેન્દ્ર	સુઘોષા	હરિણૈગમેષી	મધ્યવર્તી	યો	પ્રીતિગમ	યો	૪૦,૦૦૦	-	૪૦,૦૦૦	
૮	સહસારેન્દ્ર	મહાઘોષા	લઘુ પરાક્રમ	મધ્યવર્તી	જ	મનોરમ	જ	૬૦૦૦	-	૩૦,૦૦૦	
૯	પ્રાણતેન્દ્ર	સુઘોષા	હરિણૈગમેષી	દક્ષિણવર્તી	ન	વિમલ	ન	૪૦૦	-	૨૦,૦૦૦	
૧૦	અચ્યુતેન્દ્ર	મહાઘોષા	લઘુ પરાક્રમ	દક્ષિણવર્તી		સર્વતોભદ્ર		૩૦૦	-	૧૦,૦૦૦	

જ્યોતિષી ઈન્દ્રોની ઘંટાદિ વિગત :-

દેવનામ	ઈન્દ્ર નામ	ઘંટાનુ નામ	સેનાપતિ	યાન-વિમાન		મહેન્દ્ર	પરિવાર	
				વિસ્તાર	બનાવનાર		ધ્વજ	અગ્રમહિષી
ગ્રહ, નક્ષત્ર તારા	ચંદ્રેન્દ્ર	સુસ્વરા	આભિયો-ગિક દેવ	૧,૦૦૦ યોજન	આભિયોગિક દેવ	૧૨૫ યોજન	૪	૪,૦૦૦
ગ્રહ, નક્ષત્ર તારા	સૂર્યેન્દ્ર	સુસ્વર નિઘોષા	આભિયો-ગિક દેવ	૧,૦૦૦ યોજન	આભિયોગિક દેવ	૧૨૫ યોજન	૪	૪,૦૦૦

વ્યંતર ઈન્દ્રોની ઘંટાદિ વિગત :-

દેવના નામ	દક્ષિણ શ્રેણીના ઈન્દ્ર		ઉત્તર શ્રેણીના ઈન્દ્ર		સેનાપતિ	યાન-વિમાન		મહેન્દ્ર ધ્વજ વિસ્તાર	પરિવાર	
	ઈન્દ્ર નામ	ઘંટાનું નામ	ઈન્દ્ર નામ	ઘંટાનું નામ		વિસ્તાર	બનાવનાર		અગ્ર-મહિષી	સામાનિક દેવ
૧. પિશાચ	કાળેન્દ્ર	મં	મહાકાળેન્દ્ર	મં	આ	એ	આ	એ	૪	ચા
૨. ભૂત	સ્વ-રૂપેન્દ્ર		પ્રતિરૂપેન્દ્ર						૪	
૩. યક્ષ	પૂર્ણ-ભદ્રેન્દ્ર	જુ	મણિભદ્રેન્દ્ર	જુ	ભિ	ક	ભિ	ક	૪	ર
૪. રાક્ષસ	ભીમેન્દ્ર		મહાભીમેન્દ્ર		યો	હ	યો	હ	૪	હ
૫. કિંનર	કિંનરેન્દ્ર	સ્વ	કિંપુરુષેન્દ્ર	ધો					૪	
૬. કિંપુરુષ	સત્ય-પુરુષેન્દ્ર		મહાપુરુષેન્દ્ર		ગિ	જા	ગિ	જા	૪	જા
૭. મહોરોગ	અતિ-કાયેન્દ્ર	રા	મહાકાયેન્દ્ર	ષ	ક	ર	ક	ર	૪	ર
૮. ગંધર્વ	ગીત-રતીન્દ્ર		ગીતયશેન્દ્ર		દે	યો	દે	યો	૪	
૯. અપ્રજ્ઞપ્તિ	સંનિ-હિતેન્દ્ર		સમાનકેન્દ્ર		વ	જ	વ	જ	૪	
૧૦. પંચપ્રજ્ઞપ્તિ	ઘાતેન્દ્ર		વિઘાતેન્દ્ર						૪	
૧૧. ઋષિવાદિત	ઋષીન્દ્ર		ઋષિપાલકેન્દ્ર			ન		ન	૪	
૧૨. ભૂતવાદિત	ઈશ્વરેન્દ્ર		મહેશ્વરેન્દ્ર						૪	

૧૩. કંદિત	સુવત્સ- કેન્દ્ર	મં	વિશાલકેન્દ્ર	મં	આ ભિ યો ગિ	ઓ ક હ જા ર યો જ ન	આ ભિ યો ગિ ક દે વ	ઓ ક હ જા ર યો જ ન	૪	ચા ર હ જા ર
૧૪. મહાકંદિત	હાસેન્દ્ર	જુ	હાસરતીન્દ્ર	જુ	ક દે વ	ક દે વ	ક દે વ	૪	૪	
૧૫. કુખ્યાંડ	ચેતેન્દ્ર	સ્વ	મહાચેતેન્દ્ર	ધો	ક દે વ	ક દે વ	ક દે વ	૪	૪	
૧૬. પાવક	પવકેન્દ્ર	રા	પવકપતીન્દ્ર	ષ	ક દે વ	ક દે વ	ક દે વ	૪	૪	

ભવનપતિ ઈન્દ્રોની ઘંટાદિ વિગત :-

દેવના નામ	દક્ષિણ દિશાના ઈન્દ્ર		ઉત્તર દિશાના ઈન્દ્ર		ઘંટાનુ નામ	યાન-વિમાન		મહેન્દ્ર ધ્વજ વિસ્તાર	પરિવાર	
	નામ	સેનાપતિ નામ	નામ	સેનાપતિ નામ		વિસ્તાર	બનાવનાર દેવ		અગ્ર- મહિષી	સામાનિક દેવ
૧. અસુરકુમાર	ચમરેન્દ્ર	દુમ			ઔઘસ્વરા	૫૦,૦૦૦ યો. યોજન	ખા	૫૦૦ યો.	૫	૬૪,૦૦૦
			બલીન્દ્ર	મહાદુમ	મહોઘસ્વરા	૫	આ	અ	૫	૬૪
૨. નાગકુમાર	ધરણેન્દ્ર	ભદ્રસેન	ભૂતાનદેન્દ્ર	દક્ષ	મેઘસ્વરા	૨૫	ભિ	ઠી	૫	હ
૩. સુવર્ણકુમાર	વેણુદેવેન્દ્ર	"	વેણુદારીન્દ્ર	દક્ષ	હંસસ્વરા	૨૫	યો	સો	૫	જા
૪. વિદ્યુન્કુમાર	હરીન્દ્ર	"	હરિશિખેન્દ્ર	દક્ષ	કોંચસ્વરા	હ	ગિ	યો	૫	૨
૫. અગ્નિકુમાર	અગ્નિ શિખેન્દ્ર	"	અગ્નિમાણવેન્દ્ર	દક્ષ	મંજુસ્વરા	જા	ક	જ	૫	
૬. દિકકુમાર	અનિતેન્દ્ર	"	અણિતવાહનેન્દ્ર	દક્ષ	મંજુઘોષા	૨	દે	ન	૫	
૭. ઉદધિકુમાર	જલકાંતેન્દ્ર	"	જલપ્રભેન્દ્ર	દક્ષ	સુસ્વરા	યો	વ	જ	૫	
૮. દ્વીપકુમાર	પૂણેન્દ્ર	"	અવિશિષ્ટેન્દ્ર	દક્ષ	મધુસ્વરા	જ		ન	૫	
૯. વાયુકુમાર	વિલંબેન્દ્ર	"	પ્રભંજનેન્દ્ર	દક્ષ	નંદીસ્વરા	ન		ન	૫	
૧૦. સ્તનિત- કુમાર	સુઘોષેન્દ્ર	"	મહાઘોષેન્દ્ર	દક્ષ	નંદીઘોષા	ન		ન	૫	

અભિષેકની પૂર્વ વિધિ :-

૫૨ ત્વં ણં સે અચ્ચુદે દેવિંદે દેવરાયા મહં દેવાહિવે આભિઓગે દેવે સદ્વાવેઙ્, સદ્વાવેત્તા એવં વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! મહત્થં મહગ્ધં મહારિહં વિઝલં તિત્થયરાભિસેયં ઉવટ્ટવેહ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ, મહાદેવાધિપ અચ્યુતેન્દ્ર આભિયોગિક દેવોને બોલાવે છે અને કહે છે, 'હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્ર મહાર્થ- મણિ, રત્ન, કનક વગેરે સર્વોત્તમ પદાર્થો, મહા મૂલ્યવાન, જન્મોત્સવને યોગ્ય વિપુલ માત્રામાં તીર્થકરના અભિષેકને યોગ્ય સામગ્રી ઉપસ્થિત કરો.

૫૩ તદ્દા પુનઃ તે આભિઓગા દેવા હૃદયતુદ્ધુ જાવ પડિસુણિત્તા ઉત્તરપુરત્થિમં દિસીભાગં અવક્કમંતિ, અવક્કમિત્તા વેડવ્વિયસમુગ્ધાણં સમોહણંતિ, સમોહણિત્તા અદ્દુસહસ્સં સોવણ્ણિય કલસાણં, એવં રુપ્પમયાણં મણિમયાણં સુવણ્ણરુપ્પમયાણં સુવણ્ણમણિમયાણં, રુપ્પમણિમયાણં, સુવણ્ણરુપ્પમણિમયાણં અદ્દુસહસ્સં ભોમિજ્જાણં, અદ્દુસહસ્સં ચંદણકલસાણં ।

એવં ભિંગારાણં, આયંસાણં, થાલાણં, પાઈણં, સુપ્પહુગાણં, ચિત્તાણં રયણ-કરંડગાણં, પુપ્પચંગેરીણં, એવં જહા સૂરિયાભસ્સ સવ્વચંગેરીઓ સવ્વપડલગાઈં વિસેસિયતરાઈં ભાણિયવ્વાઈં, સીહાસણછત્તચામરતેલ્લસમુગ્ગ સરિસવસમુગ્ગા જાવ તાલિયંટા કડુચ્છુયાણં વિડવ્વંતિ, વિડવ્વિત્તા ।

ભાવાર્થ :- અચ્યુતેન્દ્રેની આ આજ્ઞા સાંભળી આભિયોગિક દેવો હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઈ યાવત્ ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં જાય છે, ત્યાં જઈને વૈક્રિય સમુદ્ધાત (જુદા જુદા રૂપ બનાવવા માટેની પ્રક્રિયા) કરીને (૧) ૧૦૦૮ સુવર્ણમય કળશો (૨) ૧૦૦૮ ચાંદીમય કળશો (૩) ૧૦૦૮ મણિમય (૪) ૧૦૦૮ સુવર્ણ ચાંદીમય, (૫) ૧૦૦૮ સુવર્ણ મણિમય, (૬) ૧૦૦૮ ચાંદી મણિમય, (૭) ૧૦૦૮ સુવર્ણ ચાંદી મણિમય, (૮) ૧૦૦૮ માટીમય, (૯) ૧૦૦૮ ચંદનમય (૧૦૦૮ × ૯ = ૯૦,૦૭૨) કળશોની વિકુર્વણા (રચના) કરે છે.

તે જ રીતે ૧૦૦૮-૧૦૦૮ ઝારીઓ, દર્પણ, થાળો, પાત્રીઓ (રકાબી જેવી મોટી તાંસળીઓ), સુપ્રતિષ્ઠકો-શૃંગારના સાધનો રાખવાની પેટીઓ, વિવિધ રત્નોની પેટીઓ અને પુષ્પ ચંગેરીઓની વિકુર્વણા કરે છે. આ રીતે સૂર્યાભદેવના અભિષેક પ્રસંગથી કંઈક વિશિષ્ટતર સર્વ ચંગેરીઓ, ફૂલના ગુચ્છઓ વગેરેનું કથન કરવું. આ રીતે ૧૦૦૮ સિંહાસન, છત્ર, ચામર, તેલના પાત્ર, સરસવના પાત્ર યાવત્ તાલવૃંત-પંખા, ધૂપદાનીની વિકુર્વણા કરે છે.

૫૪ સાહાવિએ વિડવ્વિએ ય કલસે જાવ કડુચ્છુએ ય ગિણિહત્તા જેણેવ ખીરોદણ સમુદ્દે, તેણેવ આગમ્મ ખીરોદગં ગિણ્હંતિ, ગિણિહત્તા જાઈં તત્થ ઉપ્પલાઈં પડમાઈં જાવ સહસ્સપત્તાઈં તાઈં ગિણ્હંતિ ।

એવં પુક્કરોદાઓ જાવ ભરહેરવયાણં માગહાઈતિત્થાણં ઉદગં મટ્ટિયં ચ ગિણ્હંતિ, ગિણિહત્તા । એવં ગંગાઈણં મહાણઈણં ઉદગં મટ્ટિયં ચ ગિણ્હંતિ ।

ચુલ્લહિમવંતાઓ સવ્વતુઅરે સવ્વપુપ્પે સવ્વગંધે, સવ્વમલ્લે જાવ

સવ્વો- સહીઓ સિદ્ધત્થએ ય ગિણ્હંતિ, ગિણ્હિત્તા । પઝમદ્દહાઓ દહોદગં ઉપ્પલાઈણિ ય ।

એવં સવ્વકુલપવ્વએસુ, વટ્ટવેયઢ્ઢેસુ સવ્વમહદ્દહેસુ સવ્વવાસેસુ સવ્વચક્કવટ્ટિ- વિજએસુ વક્ખારપવ્વએસુ અંતર-ળઈસુ વિભાસિજ્જા । એવં જાવ ઉત્તરકુરુસુ જાવ સુદંસણ-ભદ્દસાલવણે સવ્વતુવરે જાવ સિદ્ધત્થએ ય ગિણ્હંતિ ।

એવં ણંદણવણાઓ સવ્વતુવરે જાવ સિદ્ધત્થએ ય સરસં ચ ગોસીસચંદણં દિવ્વં ચ સુમણદામં ગેણ્હંતિ, એવં સોમણસપંડગવણાઓ ય સવ્વતુવરે સુમણદામં દદ્દરમલય-સુગંધે ય ગિણ્હંતિ, ગિણ્હિત્તા એગઓ મિલંતિ, મિલિત્તા જેણેવ સામી તેણવ ઉવાગચ્છંતિ ઉવાગચ્છિત્તા મહત્થં જાવ તિત્થયરાભિસેયં ઉવટ્ટવેતિ ।

ભાવાર્થ :- (તે દેવો) સ્વાભાવિક અને વિકુર્વિત કળશોથી લઈને ધૂપદાની સુધીની બધી વસ્તુઓ ગ્રહણ કરીને ક્ષીરોદક સમુદ્ર સમીપે આવીને ક્ષીરોદકને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કરીને કમળ, પદ્મ યાવત્ સહસ્રપત્ર કમળો આદિ ગ્રહણ કરે છે.

તે જ પ્રમાણે પુષ્કરોદક સમુદ્રમાંથી પાણી આદિ ગ્રહણ કરે છે. મનુષ્યક્ષેત્રવર્તી પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધના તથા ભરત, ઐરવત ક્ષેત્રના માગધ આદિ તીર્થોના પાણી તથા માટી ગ્રહણ કરે છે. તે જ રીતે ગંગા આદિ મહાનદીઓનું પાણી અને માટી ગ્રહણ કરે છે.

ચુલ્લહિમવંત પર્વતથી તુવર-કસાયેલા પદાર્થ, વનસ્પતિ વિશેષ, સર્વ પ્રકારના પુષ્પો, સર્વ પ્રકારના સુગંધિત પદાર્થો, સર્વ પ્રકારની માળાઓ, સર્વ પ્રકારની ઔષધિઓ અને સફેદ સરસવ ગ્રહણ કરે છે. તે બધું લઈને પદ્મદ્રહમાંથી પાણી અને કમળો ગ્રહણ કરે છે.

આ પ્રમાણે સર્વ ક્ષેત્રોને વિભાજિત કરનારા સર્વ વર્ષધર પર્વતો, વૃત્ત-વૈતાહ્ય પર્વતો, સર્વ મહાદ્રહો, સર્વ ક્ષેત્રો, સર્વ ચક્રવર્તી વિજયો, વક્ષસ્કાર પર્વતો, ગ્રાહાવતી આદિ અંતર-નદીઓનું કથન કરવું. તેમજ ઉત્તરકુરુ, જંબૂ સુદર્શન, ભદ્રાશાલવન, નંદનવન, (તાજું ગોશીર્ષ ચંદન અને દિવ્ય પુષ્પમાળા નંદનવનમાંથી ગ્રહણ કરે છે.)

સોમનસ અને પંડકવનમાંથી સર્વ કષાયદ્રવ્ય વગેરે ગ્રહણ કરે છે. વિશેષમાં પુષ્પમાળા તેમજ દર્દર અને મલયપર્વત પર ઉત્પન્ન થયેલા ચંદનની સુગંધથી પરિપૂર્ણ સુરભિમય પદાર્થો સોમનસવન, પંડકવનમાંથી ગ્રહણ કરીને બધા દેવો એક સ્થાન પર ભેગા થઈને, પોતાના સ્વામી અચ્યુતેન્દ્ર પાસે આવે છે અને તીર્થકરના અભિષેકને યોગ્ય સામગ્રી ઉપસ્થિત કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અચ્યુતેન્દ્રદ્વારા પ્રથમ અભિષેકની પૂર્વ તૈયારીનું વર્ણન છે. બાળ પ્રભુને શકેન્દ્ર મેરુ પર્વત ઉપર લઈને આવે પછી શેષ ઈન્દ્રો પોત-પોતાના પરિવાર સાથે મેરુ પર્વત ઉપર આવે છે.

ત્યારપછી ૬૪ ઈન્દ્રમાં પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત એવા અચ્યુતેન્દ્ર પ્રથમ અભિષેક કરે છે.

મહં દેવાહિવે :- મહાદેવાધિપ. અચ્યુતેન્દ્ર માટે આ વિશેષણનો પ્રયોગ થયો છે. **ચતુઃષષ્ટાવપિ** ઇંદ્રેષુ લબ્ધ- પ્રતિષ્ઠોઽત્ત એવાસ્ય પ્રથમોઽભિષેક । ૬૪ ઈન્દ્રોમાં તે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત હોવાથી, ૧૧-૧૨માં દેવલોકના ઈન્દ્ર હોવાથી તેને મહાધિપ કહ્યા છે અને તે પ્રથમ અભિષેક કરે છે.

વિસેસિયતરાઈ :- વિશેષરૂપે નિર્મિત કરે છે. સૂત્રમાં પુષ્પ ચંગેરી વગેરે બનાવે છે, એમ દર્શાવ્યું છે. તેમાં રાજપ્રશીય સૂત્રગત સૂર્યાભદેવના જન્માભિષેક સમયે જેમ પુષ્પ ચંગેરી વગેરે બનાવે છે તેમ કથન કરી વિસેસિયતરાઈ શબ્દનો સપ્રયોજન પ્રયોગ કર્યો છે. અહીં જે સૂર્યાભદેવ સાથે તુલના કરી છે તેમાં સંખ્યાની દૃષ્ટિએ જ સમાનતા છે. પરંતુ ગુણની અપેક્ષા એ નહીં. સૂર્યાભદેવ પ્રથમ દેવલોકના દેવ છે તેના કરતાં ૧૨માં દેવલોકના ઈન્દ્રની વિકુર્વણા શક્તિ અને તેની ગુણવત્તા અધિક હોય છે.

આરીથી લઈ પુષ્પ ચંગેરી-પુષ્પ ગુચ્છ સુધીની ૮,૦૦૦ વસ્તુ બનાવે છે. તે સંખ્યા સમાન છે. અષ્ટ સહસ્રંપુષ્પપટલકાનાં, ઇમાનિ વસ્તુનિ સૂર્યાભિષેકોપયોગવસ્તુભિ સંખ્યયૈવ તુલ્યાનિ નતુ ગુણેનેત્યાહ વિશેષિતતરાણિ-અતિવિશિષ્ટાનિ ભાણિતવ્યાનિવાચ્યાનિ પ્રથમકલ્પીયદેવવિકુર્વણાતોઽચ્યુતકલ્પ દેવ વિકુર્વણાયા અધિકતરત્વાત્ ।

અચ્યુતેન્દ્ર આભિયોગિક દેવો પાસે પર્વતો અને વનોની ઔષધિઓ; મહાદ્રહો, સમુદ્રો, તીર્થો અને મહાનદીઓનું પાણી અને માટી અભિષેક માટે એકત્રિત કરાવે છે.

તીર્થકર જન્માભિષેકમાં દેવોલ્લાસ :-

૫૫ તए णं से अच्चुए देविंदे दसहिं सामाणियसाहस्सीहिं, तायतीसाए तायती-
सएहिं, चउहिं लोगपालेहिं, तिहिं परिसाहिं, सत्तहिं अणिएहिं, सत्तहिं अणिया-
हिवईहिं, चत्तालीसाए आयरक्खदेव-साहस्सीहिं सद्धिं संपरिवुडे तेहिं साभाविए
हिं विउव्विएहि य वरकमल-पइट्टाणेहिं, सुरभिवरवारि-पडिपुण्णेहिं,
चंदणकयचच्चा-एहिं आविद्ध- कंठेगुणेहिं, पउमुप्पलपिहाणेहिं
करयलसकुमालपरिग्गहिएहिं अट्टसहस्सेणं सोवणियाणं कलसाणं जाव
अट्टसहस्सेणं भोमेज्जाणं अट्टसहस्सेणं चंदणकलसाणं सव्वोदएहिं, सव्वमट्टियाहिं,
सव्वतुवरेहिं, सव्वपुप्फेहिं, सव्वगंधेहिं सव्वमल्लेहिं सव्वोसहि-सिद्धत्थएहिं
सव्विड्डीए जाव दुंदुहि णिग्घोस- णाइय- रवेणं महया-महया तित्थयराभिसेएणं
अभिसिंचंति ।

ભાવાર્થ :- જ્યારે અભિષેક યોગ્ય બધી સામગ્રી આવી જાય ત્યારે દેવેન્દ્ર અચ્યુત પોતાના દશ હજાર સામાનિકદેવો, તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશદેવો, ચાર લોકપાલો, ત્રણ પરિષદો, સાત સેનાઓ, સાત સેનાપતિદેવો તથા ચાલીશ હજાર અંગરક્ષકદેવોની સાથે સ્વાભાવિક તેમજ વિકુર્વિત શ્રેષ્ઠ કમળો પર રાખેલા, સુગંધિત, ઉત્તમ જળથી પરિપૂર્ણ, ચંદનનો લેપ કરેલા, કાંઠા પર મંગલરૂપ દોરી બાંધેલા, કમળો તેમજ ઉત્પલોથી

આચ્છાદિત થયેલા અને સારી રીતે કોમળ હસ્તથી ગ્રહણ કરાયેલા ૧૦૦૮ સુવર્ણમય કળશો યાવત્ ૧૦૦૮ માટીમય કળશો, ૧૦૦૮ ચંદનમય કળશોથી બધા પ્રકારના જલ, બધી જાતની માટી, સર્વપ્રકારના કસાયેલા પદાર્થો, સર્વપ્રકારના પુષ્પો, સર્વપ્રકારના સુગંધિત પદાર્થો, સર્વપ્રકારની માળાઓ, સર્વપ્રકારની ઔષધિઓ અને સફેદ સરસવ દ્વારા સર્વપ્રકારની ઋદ્ધિ-વૈભવની સાથે યાવત્ દુઠ્ઠુભિ વગેરેના વાદધ્વનિપૂર્વક તીર્થંકર ભગવાનનો અભિષેક કરે છે.

૫૬ તए णं सामिस्स महया-महया अभिसेयंसि वट्टमाणंसि इंदाइया देवा छत्तचामर-कलस-धूव-कडुच्छुय-पुप्फगंध-मल्लचुण्णाइ हत्थगया हट्टतुट्ट जाव वज्जसूलपाणी पुरओ चिट्ठंति पंजलिउडा, एवं विजयाणुसारेण जाव अप्पेगइगा देवा आसिय संमज्जिओवलित्तं सित्त-सुइ-सम्मट्ट-रत्थंतरावण-वीहियं करेंति जाव गंधवट्टिभूयं ।

અપ્પેગઇયા હિરણ્ણવાસં વાસંતિ, એવં સુવણ્ણ-રયણ-વહર-આભરણ-પત્ત-પુપ્ફ-ફલ-બીય-મલ્લ-ગંધ-વણ્ણ જાવ ચુણ્ણવાસં વાસંતિ । અપ્પેગઇઆ હિરણ્ણવિહિં ભાએંતિ એવં જાવ ચુણ્ણવિહિં ભાએંતિ ।

અપ્પેગઇયા ચઝવ્વિહં વજ્જં વાએંતિ તં જહા- તતં વિતતં ઘણં ઝુસિરં । અપ્પેગઇયા ચઝવ્વિહં ગેયં ગાયંતિ, તં જહા- ઝક્ખિત્તં પાયત્તં મંદાઈયં રોઈયાવસાણં । અપ્પેગઇયા ચવ્વિહં ણટ્ટં ણચ્ચંતિ, તં જહા- અંચિયં, દુયં આરભઠં ભસોલં । અપ્પેગઇયા ચઝવ્વિહં અભિણયં અભિણેંતિ, તં જહા- દિટ્ઠંતિયં, પાડિસ્સુઈયં, સામણ્ણઓ-વિણિવાઈયં, લોગમજ્ઝાવસાણિયં । અપ્પેગઇયા બત્તીસઈવિહં દિવ્વં ણટ્ટવિહિં ઉવદંસેંતિ ।

અપ્પેગઇયા ઉપ્પયણિવયં, ણિવયઉપ્પયં, સંકુચિયપસારિયં જાવ ભંતસંભંતણામં દિવ્વં ણટ્ટવિહિં ઉવદંસેંતિ, અપ્પેગઇયા પીણેંતિ, એવં બુક્કારેંતિ તંડવેંતિ, લાસેંતિ । અપ્પોડેંતિ, વગ્ગંતિ, સીહણાયં ણદંતિ, અપ્પેગઇયા સવ્વાઈ કરેંતિ, અપ્પેગઇયા હયહેસિયં એવં હત્થિગુલગુલાઈયં, રહઘણઘણાઈયં, અપ્પેગઇયા તિણ્ણિ વિ ।

અપ્પેગઇયા ઝચ્છોલંતિ, અપ્પેગઇયા પચ્છોલંતિ, અપ્પેગઇયા તિવઈં છિંદંતિ, અપ્પેગઇયા તિણ્ણિ વિ । અપ્પેગઇયા પાયદહરયં કરેંતિ, અપ્પેગઇયા ભૂમિચવેડં દલયંતિ, અપ્પેગઇયા મહયા-મહયા સદ્દેણં રાવેંતિ એવં સંજોગા વિભાસિયવ્વા ।

અપ્પેગઇયા હક્કારેંતિ, એવં પુક્કારેંતિ, થક્કારેંતિ; ઓવયંતિ, ઉપ્પયંતિ,

પરિવયંતિ; જલંતિ તવંતિ, પયવંતિ; ગજ્જંતિ, વિજ્જુયાયંતિ, વાસિંતિ ।

અપ્પેગઇયા દેવુક્કલિયં કરેંતિ एवं દેવકહકહગં કરેંતિ, અપ્પેગઇયા દુહદુહગં કરેંતિ । અપ્પેગઇયા વિકિયભૂયાઇં રૂવાઇં વિઝવ્વિત્તા પળચ્ચંતિ, એવમાઇ વિભાસેજ્જા જહા વિજયસ્સ જાવ સવ્વઓ સમંતા આધાર્વેંતિ પરિધાર્વેંતિ ।

ભાવાર્થ :- જ્યારે અચ્યુતેન્દ્ર ભગવાનનો મહાઅભિષેક કરી રહ્યા હોય ત્યારે અન્ય ઈદ્રો તથા દેવો હર્ષિત અને પરિતુષ્ટ બની હાથમાં ઇત્ર, ચામર, કળશ, ધૂપદાની, પુષ્પ, સુગંધી પદાર્થો, માળાઓ, ચૂર્ણ, વજ્ર, ત્રિશૂલ વગેરે લઈને હાથ જોડીને ઊભા રહે છે. આ વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રગત વિજય દેવના અભિષેક વર્ણનની સમાન છે.

(તે સમયે) કેટલાક દેવો પંડકવનમાં પાણી છાંટે છે, કેટલાક કચરો સાફ કરે છે, કેટલાક લીંપે છે. પાણી-ચંદનાદિના છંટકાવથી, સ્વચ્છ થઈ જવાથી તથા દેવો દ્વારા રથ્યાઓ-રસ્તાઓ વચ્ચે સુગંધી પદાર્થોના ઢગલા કરાયેલા હોવાથી તે રસ્તાઓ બજાર જેવા લાગે છે. **યાવત્** કેટલાક દેવો પંડકવનમાં સુગંધી ધૂપ ફેલાવે છે.

કેટલાક ત્યાં ચાંદી વરસાવે છે. કેટલાક સુવર્ણ, રત્ન, હીરા, ઘરેણાં, પાંદડા, ફૂલ, ફળ, બીજ, માળાઓ, ગંધ-સુગંધિત દ્રવ્ય, હિંગળો આદિ રંગ (વસ્ત્ર) તથા સુગંધિત પદાર્થોનું ચૂર્ણ વરસાવે છે. કેટલાક મંગલ પ્રતીકરૂપે બીજા દેવોને ચાંદી ભેટ આપે છે **યાવત્** કેટલાક ચૂર્ણ ભેટ આપે છે.

કેટલાક વીણા આદિ તત્, કેટલાક ઢોલ આદિ વિતત, કેટલાક તાલ આદિ ઘન તથા કેટલાક વાંસળી આદિ શુષિર આ ચાર પ્રકારના વાદ્ય વગાડે છે. કેટલાક પહેલેથી જ શરુ કરેલા ઉત્ક્ષિપ્ત, કેટલાક છંદના ચોથા ભાગરૂપ પાદમાં બાંધેલા પાદબદ્ધ, કેટલાક વચ્ચે વચ્ચે મૂચ્છના આદિના પ્રયોગથી ધીરે ધીરે ગાવામાં આવતા મંદાય તથા કેટલાક યથોચિત લક્ષણયુક્ત હોવાથી છેલ્લે સુધી યોગ્ય નિર્વાહયુક્ત રોચિતાવસાન આ ચાર પ્રકારના ગેય-સંગીતમય ગીત ગાય છે.

કેટલાક દેવો અંચિત, દ્રુત, આરભટ અને ભસોલ નામના ચાર પ્રકારના નૃત્ય કરે છે. કેટલાક દેવો દાષ્ટાન્તિક, પ્રાતિશ્રુતિક, સામાન્યતોવિનિપાતિક અને લોકમધ્યાવસાનિક, આ ચાર પ્રકારના અભિનય કરે છે. કેટલાક દેવો બત્રીસ પ્રકારની નાટ્ય-વિધિ બતાવે છે.

કેટલાક આકાશમાં ઊંચે ઉછળીને નીચે પડે છે; નીચે પડીને ઉપર ઉછળે છે; નૃત્યક્રિયામાં પહેલાં અંગોને સંકોચી પછી ફેલાવે છે; આ પ્રકારની એક કે ત્રણેય ક્રિયાઓ કરે છે. કેટલાક ભ્રાન્તસંભ્રાન્ત-બતાવવામાં આવતાં અદ્ભૂત ચરિત્રને જોઈને પ્રેક્ષકો ભ્રમમાં પડી જાય, આશ્ચર્ય પામી જાય, તેવી અભિનયશૂન્ય, ગાત્રવિક્ષેપમાત્ર નાટ્યવિધિ બતાવે છે. કેટલાક તાંડવ-પ્રોદ્ધત, પ્રબળ નૃત્ય કરે છે, કેટલાક લાસ્ય-સુકોમળ નૃત્ય કરે છે, રાસલીલા કરે છે.

કેટલાક પોતાના શરીરને સ્થૂલ બતાવવાનો અભિનય કરે છે, કેટલાક ફૂતકાર શબ્દ કરે છે, કેટલાક આસ્કાલન-જમીન પર હાથ પછાડી અવાજ કરે છે, કેટલાક પહેલવાનોની જેમ કૂદે છે, કેટલાક સિંહનાદ કરે છે, કેટલાક સ્થૂલત્વ આદિ સર્વ ક્રિયા કરે છે.

કેટલાક ઘોડાની જેમ હણહણે છે, કેટલાક હાથીઓની જેમ ચિંધાડે-ગુલગુલાટ કરે છે, કેટલાક રથોની જેમ રણઝણાટ કરે છે. કેટલાક હણહણાટ આદિ ત્રણે ય કરે છે.

કેટલાક આગળથી મુખ પર થપ્પડ મારે છે, કેટલાક પાછળથી મુખ પર થપ્પડ મારે છે, કેટલાક અખાડામાં પહેલવાનોની જેમ પેંતરા-દાવ બદલે છે, કેટલાક જમીન પર પગ પછાડે છે, કેટલાક જમીન પર હાથના થાપા મારે છે, કેટલાક મોટે મોટેથી અવાજ કરે છે.

કેટલાક આ ક્રિયાઓમાંથી બે ક્રિયા અથવા ત્રણે ત્રણ ક્રિયાઓ ભેગી કરીને બતાવે છે.

કેટલાક હુંકાર કરે છે, કેટલાક ફૂંકાર કરે છે. કેટલાક વકકાર કરે છે— વક્ વક શબ્દ બોલે છે, કેટલાક નીચે પડે છે, કેટલાક ઊંચે ઉછળે છે, કેટલાક પરિપતિત થાય છે(ત્રાંસા પડે છે). કેટલાક જવલિત થાય છે કેટલાક તપ્ત થાય, કેટલાક પ્રતપ્ત થાય છે. કેટલાક ગર્જના કરે છે, દેવોત્કલિકા-દેવ વીજળી ચમકાવે છે, કેટલાક વર્ષા કરે છે.

કેટલાક વાદળની જેમ ચકકર લગાવે છે, કેટલાક અત્યંત પ્રમોદપૂર્વક કલશોર કરે છે, કેટલાક "દુહુ-દુહુ" કરે છે— ઉલ્લાસને કારણે એ પ્રમાણે અવાજ કરે છે, કેટલાક વિકૃત-ભયાનક ભૂત-પ્રેતાદિ જેવું રૂપ વિકૃત્વીને ઉતાવળથી નીચે, ચારે બાજુ, ક્યારેક ધીરે ધીરે, ક્યારેક જોર જોરથી દોડે છે. ઈત્યાદિ વિજય દેવના વર્ણનની સમાન જાણવું.

૫૭ તए णं से अच्चुइंदे सपरिवारे सामिं तेणं महया महया अभिसेएणं अभिसिंचइ अभिसिंचित्ता करयलपरिगहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावेत्ता ताहिं इट्ठाहिं जाव जयजयसहं पउंजइ, पउंजित्ता तप्पढमयाए पम्हल-सुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लूहेइ, लूहेत्ता एवं जाव देवदूसजुयलं णियंसावेइ, णियंसावेत्ता कप्परूक्खगंपिव अलंकिय विभूसियं करेइ, करेत्ता दिव्वं च सुमणदामं पिणद्धावेइ, पिणद्धावित्ता णट्टविहिं उवदंसेइ, उवदंसेत्ता अच्छेहिं सण्णेहिं रयया- मएहिं अच्छरसा तण्डुलेहिं भगवओ सामिस्स पुरओ अट्टुमंगलगे आलिहइ, तं जहा-

दप्पण भद्दासण वद्धमाण, वरकलस, मच्छ सिरिवच्छा ।

सोत्थिय णंदावत्ता, लिहिया अट्टुमंगलगा ॥१॥

ભાવાર્થ :- અચ્ચુતેન્દ્ર પરિવાર સહિત વિપુલ અભિષેક સામગ્રીથી તીર્થંકર ભગવાનનો અભિષેક કરે છે. અર્થાત્ નદી, તીર્થો વગેરેના જળથી સ્નાન કરાવે છે. અભિષેક કરીને તે હાથ જોડે છે, હાથને અંજલિ બદ્ધ કરી મસ્તકે અડાડે છે, જય-વિજય શબ્દોથી ભગવાનને વધાવે છે, ઈષ્ટ-પ્રિય વાણીથી જય-જય શબ્દ ઉચ્ચારે છે. આ પ્રમાણે કરીને રૂંછડાવાળા, સુકોમળ, સુગંધી, કાષાયિક = લાલ અથવા ગેરુ રંગના

ટુવાલથી ભગવાનના શરીરને લૂંછે છે. શરીર લૂંછીને બે દિવ્ય વસ્ત્ર-પરિધાન કરાવે છે. આ પ્રમાણે કરીને તે ભગવાનને કલ્પવૃક્ષની જેમ શણગારે છે, શણગારીને નાટ્યવિધિ બતાવે છે. નાટ્યવિધિ બતાવીને ભગવાનની સમક્ષ સ્વચ્છ, લીસા, રજતમય, ઉત્તમ રસપૂર્ણ ચોખાના આઠ-આઠ મંગલ પ્રતીક દોરે છે. જેમ કે— (૧) દર્પણ, (૨) ભદ્રાસન, (૩) વર્ધમાન, (૪) શ્રેષ્ઠ કળશ, (૫) મત્સ્ય, (૬) શ્રીવત્સ, (૭) સ્વસ્તિક (૮) નંદાવર્ત.

૫૮ લિહિઠ્ઠુણ કરેઈ ઉવયારં, કિં તે?પાડલ-મલ્લિય-ચંપગ-અસોગ- પુણ્ણાગ-
ચૂયમંજરિ-ળવમાલિયબડલ-તિલય કળવીર-કુંદ-કુજ્જગ-કોરંટ- પત્ત-દમળગ-
વરસુરભિ-ગંધગંધિયસ્સ, કયગ્ગહગહિય કરયલપભટ્ટ- વિપ્પમુક્કસ્સ,
દસદ્ધવળ્ણસ્સ કુસુમળિગરસ્સ તત્થ ચિત્તં જળ્ણુસ્સેહપ્પમાળમિત્તં ઓહિળિકરં
કરેત્તા ચંદપ્પભ-રયળ-વઙ્ગ-વેરુલિય- વિમલદળ્ણં, કંચળમળિરયળભત્તિચિત્તં,
કાલાગુરુપવર-કુંદુરુક્ક- તુરુક્ક-ધૂવ-ગંધુત્તમાળુવિદ્ધં ચ ધૂમવટ્ઠિં વિળિમ્મુયંતં,
વેરુલિયમયં કડુચ્છયં પગ્ગહિત્તુ પયણં ધૂવં દારુળ જિળવરિંદસ્સ સત્તદ્ધ
પયાઈં ઓસરિત્તા દસંગુલિઅં અંજલિં કરિય મત્થયંસિ પયઓ
અદ્ધસયવિસુદ્ધગંથજુત્તેહિં, મહાવિત્તેહિં અપુળરુત્તેહિં, અત્થજુત્તેહિં સંથુળઈ,
સંથુળિત્તા વામં જાળું અંચેઈ, અંચેત્તા જાવ કરયલપરિગ્ગહિયં મત્થે અંજલિં
કટ્ટુ એવં વયાસી-

ભાવાર્થ:— તેનું આલેખન કરીને પૂજોપચાર કરે છે. ગુલાબ, મલ્લિકા, ચંપા, અશોક, પુત્રાગ, આમ્રમંજરી, નવમલ્લિકા, બકુલ, તિલક, કણેર, કુંદ, કુબ્જક, કોરંટ, પત્ર-મરવો તથા દમનકના શ્રેષ્ઠ સુગંધી ફૂલોની ગંધથી સુવાસિત કરે છે, કોમળતાથી તેને હાથમાં પકડે છે, તે ફૂલોને સ્વાભાવિક રીતે પોતાના હાથથી ચડાવે છે, તે ફૂલો એટલા બધા ચડાવે છે કે તે પંચરંગી ફૂલોનો ગોઠણ પ્રમાણ ઊંચો ઢગલો થઈ જાય છે. ચંદ્રકાંત આદિ રત્ન, હીરા તથા નીલમથી બનેલા ઉજ્જવળ દંડયુક્ત, સુવર્ણ, મણિ અને રત્નોથી ચિત્રાંકિત, કાલાગુરુ, ઉત્તમ કુંદરુક, લોખાન અને ધૂપમાંથી નીકળતી શ્રેષ્ઠ સુગંધથી પરિવ્યાપ્ત, નીલમથી બનાવેલી ધૂપદાની પકડીને સાવધાનીથી પ્રેમપૂર્વક ધૂપ આપે છે. ધૂપ દઈને જિનેશ્વરની સમ્મુખ સાત-આઠ પગલા ચાલીને, હાથ જોડીને, અંજલિ કરીને તેને મસ્તકે લગાવીને, અપુનરુક્ત, અર્થયુક્ત, એકસો આઠ મહાવૃત્તો- મહિમામયકાવ્યો દ્વારા તેમની સ્તુતિ કરે છે. આ પ્રમાણે કરીને તે પોતાનો ડાબો ગોઠણ ઊંચો કરે છે. જમણો ગોઠણ જમીન પર રાખે છે, હાથ જોડે છે, બંને હાથને અંજલિ બદ્ધ કરીને તેને મસ્તકે લગાવે છે, કહે છે—

૫૯ ણમોત્થુ તે સિદ્ધ-બુદ્ધ-ળીરય-સમળ-સામાહિય-સમત્ત-સમજોગિ- સલ્લગત્તળ-
ળિભય-ળીરાગદોસ-ળિમ્મમ-ળિસ્સંગ-ળીસલ્લ-માળમૂરળ- ગુળરયળ- સીલસાગર-
મળંત- મપ્પમેય-ભવિય-ધમ્મવરચારૂરંત-ચક્કવટ્ટી, ણમોત્થુ તે અરહઓત્તિ કટ્ટુ

વંદઈ ણમંસઈ, વંદિતા ણમંસિત્તા ણચ્ચાસણ્ણે ણાઈદૂરે સુસ્સુસમાણે જાવ પજ્જુવાસઈ ।

એવં જહા અચ્ચુયસ્સ તહા જાવ ઈસાણસ્સ ભાણિયવ્વં, એવં ભવણવહ્વાણમંતર-જોહિસિયા ય સૂરપજ્જવસાણા સણ્ણં-સણ્ણં પરિવારેણં પત્તેયં-પત્તેયં અભિસિંચંતિ ।

ભાવાર્થ :- હે સિદ્ધ ! બુદ્ધ-જ્ઞાતતત્ત્વ ! નીરજ-કર્મરૂપી રજથી રહિત થનારા ! શ્રમણ-તપસ્વિન્ ! સમાહિત-અનાકુળ ચિત્ત ! સમાપ્ત-કૃતકૃત્ય ! સમયોગિન્-કુશળ મનોવાક્ કાયયુક્ત ! શલ્યકર્તન-કર્મરૂપી શલ્યનો નાશ કરનારા ! નિર્ભય ! રાગ, દ્વેષ રહિત ! નિર્ભય ! નિઃસંગ- નિર્લેપ ! શલ્ય રહિત ! માનમર્દક ! અહંકારનો નાશ કરનારા ! ગુણોમાં રત્નસ્વરૂપ ! શીલ સાગરમાં અતિ ઉત્કૃષ્ટ ! બ્રહ્મચર્યના સાગર ! અનંત ! અપરિમિત જ્ઞાન તથા ગુણયુક્ત ! ચારે ગતિઓનો અંત કરનારા ધર્મચક્રના પ્રવર્તક ! જગત્ પૂજ્ય અથવા કર્મરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરનારા ! આપને નમસ્કાર હો. આ પ્રમાણે કહીને તે ભગવાનને વંદન કરે છે, નમન કરે છે. ભગવાનથી ન અતિ દૂર, ન અતિ નજીક બેસીને શુશ્રૂષા કરે છે યાવત્ પર્યુપાસના કરે છે.

અચ્યુતેન્દ્રની જેમ ઈશાનેન્દ્ર સુધીના સર્વ ઈન્દ્રો પ્રભુનો અભિષેક કરે છે, તેનું વર્ણન કરવું જોઈએ. ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષી-ચંદ્ર, સૂર્ય આદિ સર્વ ઈન્દ્રો પણ પોતપોતાના દેવપરિવાર સહિત અભિષેક કરે છે.

૬૦ તણ્ણં સે ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા પંચ ઈસાણે વિઝ્ઞવ્વઈ, વિઝ્ઞવ્વિત્તા એગે ઈસાણે ભગવ તિત્થયરં કરયલસંપુડેણં ગિણ્ણહઈ, ગિણ્ણિત્તા સીહાસણવરગણ્ણ પુરત્થાભિમુહે સણ્ણિસણ્ણે, એગે ઈસાણે પિટ્ઠુઓ આયવત્તં ધરેઈ, દુવે ઈસાણા ઉભઓ પાસિં ચામરુક્કેવં કરેતિ, એગે ઈસાણે પુરઓ સૂલપાણી ચિટ્ઠઈ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાનેન્દ્ર પોતાના પાંચ રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. એક ઈશાનેન્દ્ર તીર્થકર ભગવાનને કરસંપુટમાં ગ્રહણ કરીને પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન પર બેસે છે. એક ઈશાનેન્દ્ર પાછળ છત્ર ધારણ કરે છે. બે ઈશાનેન્દ્ર બંને બાજુ ચામર ઢોળે છે અને એક ઈશાનેન્દ્ર હાથમાં ત્રિશૂળ લઈને સામે ઊભા રહે છે.

૬૧ તણ્ણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા આભિઓગે દેવે સદ્દાવેઈ, સદ્દાવેત્તા એસોવિ તહ ચેવ અભિસેયાણત્તિં દેઈ, તેવિ તહ ચેવ ઉવર્ણેતિ ।

તણ્ણં સે સક્કે દેવિંદે, દેવરાયા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ ચઝહિંસિં ચત્તારિ ધવલવસભે વિઝ્ઞવ્વેઈ । સેણ સંખદલવિમલ-ગિમ્મલદધિ-ઘણ-ગોઝીર-ફેણ-રયય-ગિગરપ્પગાસે પાસાઈણ્ણ દરસણિજ્જે અભિરૂવે પહિરૂવે ।

તણ્ણં તેસિં ચઝહં ધવલવસભાણં અટ્ઠહિં સિંગહિંતો અટ્ઠ તોયધારાઓ ગિગ્ગચ્છંતિ, તણ્ણં તાઓ અટ્ઠ તોયધારાઓ ઉદ્ધં વેહાસં ઉપ્પયંતિ, ઉપ્પઈત્તા એગઓ મિલાયંતિ,

મિલાહ્તા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ મુદ્ધાણંસિ ણિવયંતિ ।

ભાવાર્થ:- ત્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક પોતાના આભિયોગિકદેવોને બોલાવે છે. બોલાવીને તેમને અચ્યુતેન્દ્રની જેમ અભિષેકની સામગ્રી લાવવાની આજ્ઞા આપે છે. તેઓ પણ તે જ રીતે અભિષેકની સામગ્રી લાવે છે.

ત્યાર પછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક તીર્થંકર ભગવાનની ચારે દિશાઓમાં ચાર શ્વેત ઋષભ-બળદની વિકુર્વણા કરે છે. તે બળદો શંખ જેવા નિર્મળ, દહીંના પિંડ જેવા, ગાયના દૂધના ફીણ, ચંદ્રજ્યોત્સના તથા રજત સમૂહ જેવા સફેદ, ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારા, દર્શનીય, મનોહર અને મનમાં વસી જનારા હોય છે.

તે ચારે બળદોના આઠ શીંગડામાંથી આઠ જલધારા નીકળે છે, તે જલધારાઓ ઉપર ઉછળીને આકાશમાં પરસ્પર મળીને એક રૂપ થઈને તીર્થંકર ભગવાનના મસ્તક પર પડે છે.

૬૨ તए णं सक्के देविंदे देवराया चउरासीईए सामाणियसाहस्सीहिं,
एयस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो जाव णमोत्थु ते अरहओ त्ति कट्टु वंदइ
णमंसइ जाव पज्जुवासइ ।

ભાવાર્થ :- પોતાના ચૌર્યાસી હજાર સામાનિક આદિ દેવ પરિવારથી પરિવૃત્ત દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક તીર્થંકર ભગવાનનો અભિષેક કરે છે તે પ્રમાણે કથન કરવું **યાવત્** “હે અર્હત્ ! આપને નમસ્કાર હો,” આ પ્રમાણે કહીને તે ભગવાનને વંદન કરે છે, નમન કરે છે **યાવત્** તેની પર્યુપાસના કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં તીર્થંકર ભગવાનની અભિષેક વિધિનું વિધાન છે.

અભિષેક વિધિ :- શકેન્દ્ર ભગવાનને લઈને પંડગવનની અભિષેક શિલાના સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થાય ત્યારે સૌ પ્રથમ અચ્યુતેન્દ્ર ૧૦૦૮ સોનાના વગેરે કુંભ દ્વારા પ્રભુ ઉપર જલધારા કરી અભિષેક કરે છે. ત્યારપછી પ્રાણતેન્દ્ર વગેરે ઈશાનેન્દ્ર પર્યંતના વૈમાનિક ઈન્દ્રો ક્રમથી અભિષેક, સ્તુતિ આદિ કરે છે, ત્યારપછી જ્યોતિષ્કેન્દ્ર, વ્યંતરેન્દ્ર અને ભવનપત્યેન્દ્ર ક્રમશઃ અભિષેક કરે છે.

ત્યારપછી ઈશાનેન્દ્ર શકેન્દ્રની જેમ પોતાના પાંચ રૂપ બનાવીને બાલ પ્રભુને લઈ સિંહાસન ઉપર બિરાજે છે અને શકેન્દ્ર ચાર બળદના રૂપ બનાવી ચાર દિશામાંથી આઠ શીંગડા દ્વારા જલધારા કરી અભિષેક કરે છે.

આ રીતે ૬૪ ઈન્દ્રોની અભિષેક વિધિ આનંદપૂર્વક પૂર્ણ થાય છે.

તીર્થંકરોના અભિષેક સમયે વ્યક્ત થતો દેવોલ્લાસ :- ઈન્દ્ર અભિષેક કરતાં હોય ત્યારે અન્ય ઈન્દ્રો તથા દેવો દર્પણાદિ ગ્રહણ કરી ઊભા રહે છે. કોઈ દેવ હાથમાં વજ્ર, ત્રિશૂળ વગેરે લઈ ઊભા રહે છે. અહીં વૈરભાવથી શસ્ત્ર લઈ ઊભા રહેતા નથી પરંતુ સેવા ધર્મ વ્યક્ત કરવા તથા પ્રકારની વિવિધ સામગ્રીઓ લઈને ઊભા રહે છે. સેવાધર્મસત્યાપનાર્થ ન તુ વૈરિનિગ્રહાર્થ તત્ર વૈરિણામભાવાત્, કૈચન વજ્રપાણયઃ,

કેચન શૂલપાણયઃ ઇતિ । – વૃત્તિ.

દેવો નાયવું, કૂદવું, નૃત્ય, ગીતાદિ ભિન્ન-ભિન્ન ક્રિયાઓ દ્વારા પોતાના હર્ષાતિરેક યુક્ત હાવભાવ અને દેવાધિદેવ પ્રત્યેની ભક્તિને પ્રગટ કરે છે.

જન્માભિષેક સમાપન વિધિ :-

૬૩ તદ્દં પંચ સર્વકે દેવિંદે દેવરાયા પંચ સર્વકે વિઝવ્વહ, વિઝવ્વિત્તા એગે સર્વકે ભયવં તિત્થયરં કરયલપુડેણં ગિણહહ, એગે સર્વકે પિટ્ટઓ આયવત્તં ધરેહ, દુવે સર્વકા ઉભઓ પાસિં ચામરુક્ખેવં કરેતિ, એગે સર્વકે વજ્જપાણી પુરઓ પગહ્હહ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક પાંચ રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. એક શક તીર્થંકર ભગવાનને પોતાના કરસંપુટમાં ગ્રહણ કરે છે, એક શક ભગવાનની પાછળ રહી છત્ર ધારણ કરે છે. બે શક બંને બાજુ ચામર વીંઝે છે. એક શક હાથમાં વજ્ર લઈને આગળ ચાલે છે.

૬૪ તદ્દં પંચ સર્વકે દેવિંદે દેવરાએ ચઠરાસીઈએ સામાણિયસાહસ્સીહિં જાવ ણાહયરવેણં તાએ ઉક્કિટ્ટાએ જાવ જેણેવ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણણયરે જેણેવ જમ્મણભવણે જેણેવ તિત્થયરમાયા તેણેવ ઉવાગચ્છહ, ઉવાગચ્છિત્તા ભગવં તિત્થયરં મારુએ પાસે ઠવેહ, ઠવેત્તા તિત્થયરપડિરૂગં પડિસાહરહ, પડિસાહરિત્તા ઓસોવર્ણિં પડિસાહરહ, પડિસાહરિત્તા એગં મહં ખોમજુયલં કુંડલજુયલં ચ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ ઉસ્સીસગમૂલે ઠવેહ ઠવેત્તા એગં મહં સિરિદામગંડં તવણિજ્જ-લંબૂસગં સુવણ્ણ-પયરગ- મંડિયં, ણાણામણિરયણ- વિવિહહારહહાર- ઉવસોહિય-સમુદયં ભગવઓ તિત્થયરસ્સ ઉલ્લોયંસિ ણિક્ખિવહ, તણ્ણં ભગવં તિત્થયરે અણિમિસાએ દિટ્ટીએ દેહમાણે-દેહમાણે સુહંસુહેણં અભિરમમાણે- અભિરમમાણે ચિટ્ટહ ।

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી શક પોતાના ચૌર્યાસી હજાર સામાનિક દેવો, બીજા ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિકદેવો, દેવીઓની સાથે, સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ સહિત, દુંદુભિના ધ્વનિ સાથે, ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત (શીઘ્ર) દિવ્યગતિ દ્વારા તીર્થંકર ભગવાનના જન્મનગરમાં, જન્મભવનમાં માતા સમીપે આવે છે, આવીને તીર્થંકર ભગવાનને તેમની બાજુમાં રાખે છે. તીર્થંકરનું પ્રતિબિંબ કે જે માતાની બાજુમાં મૂક્યુ હતું તેને સંહરી લે છે તથા તીર્થંકર ભગવાનની માતાની અવસ્થાપિની નિદ્રા સંહરી લે છે. આ પ્રમાણે કરીને તીર્થંકર ભગવાનના ઓશીકા પાસે બે મહાવસ્ત્ર તથા બે કુંડલ રાખે છે. ત્યારપછી તે તપનીયસુવર્ણથી બનાવેલા, ઝુનઝુન(ઝાલરોવાળા), સુવર્ણ પ્રતરોથી જડિત, અનેક પ્રકારના મણીઓ તથા રત્નોથી બનેલા

વિવિધ પ્રકારના હારો(અઢારસરા હાર), અર્ધહારો(નવસરા હાર)થી સુશોભિત, શ્રીદામદંડ(સુંદર માળા)ઓને પરસ્પર ગૂંથીને બનાવેલ ઝુમર ભગવાનની ઉપર રહેલા ચંદરવામાં લટકાવે છે, તેથી ભગવાન અનિમેષ દષ્ટિએ તેના સામું જોયા કરે અને રમ્યા કરે છે.

૬૫ તए णं से सक्के देविंदे देवराया वेसमणं देवं सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! बत्तीसं हिरण्णकोडीओ, बत्तीसं सुवण्णकोडीओ, बत्तीसं णंदाइं, बत्तीसं भद्दाइं सुभगे, सुभगरूव-जुव्वणलावण्णे य भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरह, साहरित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક વૈશ્રમણદેવને બોલાવે છે, બોલાવીને કહે છે— “હે દેવાનુપ્રિય તમે શીઘ્ર બત્રીસ કરોડ ચાંદીની મુદ્રાઓ, બત્રીસ કરોડ સુવર્ણ મુદ્રાઓ, સુભગ આકાર, શોભા અને સૌન્દર્યયુક્ત બત્રીસ નંદન નામના વર્તુળાકાર લોહાસન, બત્રીસ ભદ્રાસન તીર્થકર ભગવાનના જન્મભવનમાં લાવો. લાવીને મને જણાવો.”

૬૬ તए णं से वेसमणे देवे सक्केणं जाव विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणेत्ता जंभए देवे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी- खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! बत्तीसं हिरण्णकोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरइ, साहरित्ता ए गमाणत्तियं पच्चप्पिणह ।

ભાવાર્થ :- શકે વૈશ્રમણ દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે અત્યંત આનંદિત ચિત્તવાળા થાય છે અને વિનયપૂર્વક પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા સ્વીકારીને પછી જાંભક દેવોને બોલાવે છે. તે દેવોને આ પ્રમાણે કહે છે કે— “હે દેવાનુપ્રિયો ! ૩૨ કરોડ ચાંદીની મુદ્રાઓ વગેરે તીર્થકર ભગવાનના જન્મ ભવનમાં લાવો. લાવીને મને જણાવો.”

૬૭ તए णं ते जंभगा देवा वेसमणेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हट्टुतुट्ट जाव खिप्पामेव बत्तीसं हिरण्णकोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरंति साहरित्ता जेणेव वेसमणे देवे तेणेव जाव पच्चप्पिणंति । तए णं से वेसमणे देवे जेणेव सक्के देविंदे देवराया जाव पच्चप्पिणइ ।

ભાવાર્થ :- વૈશ્રમણદેવે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે જાંભકદેવો હર્ષિત અને પરિતુષ્ટ થાય છે. તેઓ શીઘ્ર બત્રીસ કરોડ ચાંદીની મુદ્રાઓ આદિ તીર્થકર ભગવાનના જન્મભવનમાં લાવે છે, લાવીને વૈશ્રમણદેવને તે કાર્ય કર્યાની સૂચના આપે છે. ત્યારપછી વૈશ્રમણ દેવ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક પાસે આવીને કાર્ય થઈ ગયાની સૂચના આપે છે.

૬૮ તए णं से सक्के देविंदे देवराया आभिओगे देवे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं

વયાસી- ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ! ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણ- ણયરંસિ સિંઘાડગ જાવ મહાપહપહેસુ મહયા-મહયા સદ્દેણં ઉગ્ધોસેમાણા- ઉગ્ધોસેમાણા એવં વદહ- હંદિ સુણંતુ ભવંતો ! બહવે ભવણવઙ્ગ વાણમંતર જોઇસ વેમાણિયા દેવા ય દેવીઓ ય જે ણં દેવાણુપ્પિયા ! તિત્થયરસ્સ, તિત્થયરસ્સ માઝુણ વા અસુભં મણં પધારેઙ્ગ, તસ્સણં અજ્જગ મંજારિકા ઇવ સત્તહા મુદ્ધાણં ફુટ્ટિહીઙ્ગ ત્તિ કટ્ટુ ઘોસણં ઘોસેહ, ઘોસેત્તા એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણહ ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક આભિયોગિક દેવોને બોલાવે છે અને કહે છે- “હે દેવાનુપ્રિય ! શીઘ્ર તીર્થંકર ભગવાનના જન્મનગરના ત્રિકોણસ્થાનો યાવત્ રાજમાર્ગો પર જોર જોરથી ઉદ્ઘોષણ કરતાં કહો- “બધાં જ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી તથા વૈમાનિક દેવ-દેવીઓ ! આપ સાંભળો, હે દેવાનુપ્રિયો ! જે કોઈ તીર્થંકર અથવા તેમની માતા પ્રત્યે પોતાના મનમાં અશુભ ભાવ લાવશે- દુષ્ટ સંકલ્પ કરશે તેના મસ્તકના આર્યક- વનસ્પતિ વિશેષની મંજરીની જેમ સો સો ટુકડા કરવામાં આવશે.” આ પ્રમાણે ઘોષણ કરો, કરીને તે ઘોષણ થઈ ગયાની મને જાણ કરો.”

૬૯ તણં તે આભિઓગા દેવા એવં દેવોત્તિ આણાણ પડિસુણંતિ પડિસુણેત્તા સવ્કક્સસ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો અંતિયાઓ પડિણિક્ખમંતિ, પડિણિક્ખમિત્તા ખિપ્પામેવ ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણણગરંસિ સિંઘાડગ જાવ એવં વયાસી- હંદિ સુણંતુ ભવંતો બહવે ભવણવઙ્ગ જાવ ઘોસણં ઘોસંતિ, ઘોસિત્તા એયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણંતિ ।

ભાવાર્થ :- તે આભિયોગિક દેવો “જેવી આજ્ઞા” આ પ્રમાણે કહીને દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકનો આદેશ સ્વીકારે છે. આદેશ સ્વીકારીને શકેન્દ્ર પાસેથી નીકળે છે. તે શીઘ્ર જ તીર્થંકર ભગવાનના જન્મનગરમાં આવીને ત્યાં ત્રિકોણમાર્ગ વગેરે પર આ પ્રમાણે ઘોષણ કરે છે- “ઘણાં ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવો ! દેવીઓ ! આપનામાંથી જે કોઈ તીર્થંકર અથવા તેમના માતા પ્રત્યે મનમાં અશુભ ચિંતન-દુષ્ટ સંકલ્પ કરશે તો આર્યક-મંજરીની જેમ તેના મસ્તકના સો સો ટુકડા કરવામાં આવશે.” આ પ્રમાણે ઘોષણ કરે છે. ઘોષણ કરીને તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ ગયાની શકને જાણ કરે છે.

૭૦ તણં તે બહવે ભવણવઙ્ગવાણમંતરજોઇસવેમાણિયા દેવા ભગવઓ તિત્થયરસ્સ જમ્મણમહિમં કરેત્તિ, કરેત્તા જેણેવ ણંદીસરદીવે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા અટ્ટાહિયાઓ મહામહિમાઓ કરેત્તિ, કરિત્તા જામેવ દિસિં પાઠ્ઠભૂયા તામેવ દિસિં પડિગયા ।

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી ઘણાં ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી તથા વૈમાનિકદેવ તીર્થંકર ભગવાનનો જન્મોત્સવ ઉજવે છે. ત્યાર પછી જ્યાં નંદીશ્વર દ્વીપ છે ત્યાં આવે છે. ત્યાં આવીને અષ્ટાક્તિકા મહોત્સવ આયોજિત કરે છે. તે પ્રમાણે કરીને જે દિશામાંથી આવ્યા હોય તે દિશામાં પાછા ચાલ્યા જાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં તીર્થંકરોના જન્મમહોત્સવની સમાપન વિધિનું વિધાન છે. ૩૨ કરોડ સુવર્ણ મુદ્રા, ભદ્રાસન વગેરે જન્મભવનમાં મૂકાવવા વગેરે કથન ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

દેવોની પ્રત્યેક ક્રિયા દેવાધિદેવ, ત્રિલોકીનાથ, તીર્થંકર પ્રત્યેની ભક્તિની સૂચક છે.

ભવિષ્યમાં જે પરમ પુરુષ શાસનની સ્થાપના કરશે, ત્રણે જગતના જીવોને નિષ્કામભાવે, નિષ્પક્ષપણે સન્માર્ગનું દર્શન કરાવી દુઃખ મુક્તિ માટે રાહબર બનશે તેવા ઉત્તમ પુરુષોનો જન્મ મહોત્સવ દેવો, દાનવો અને માનવો આનંદપૂર્વક ઉજવે છે.

છઠ્ઠો વક્ષસ્કાર

પરિચય

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કાર પૂર્વ વર્ણિત વિષયોનો સંગ્રાહક છે. તેમાં જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્ર, પર્વત, નદી, કૂટ વગેરે વિષયોનું સંખ્યા માત્રથી જ કથન કર્યું છે, આ વક્ષસ્કારમાં સૂત્રકારે પ્રશ્નોત્તર શૈલી અપનાવી છે.

★ વક્ષસ્કારના પ્રારંભમાં પરસ્પર એકબીજાને સ્પર્શીને રહેલા બે ક્ષેત્રોના ચરમાન્ત પ્રદેશ પરસ્પર સ્પર્શતા હોવા છતાં બંને ક્ષેત્રોની સ્વતંત્રતા પ્રગટ કરી છે. જંબૂદ્વીપના ચરમ-અંતિમ પ્રદેશો લવણ સમુદ્રને અને લવણ સમુદ્રના અંતિમ પ્રદેશો જંબૂદ્વીપને સ્પર્શે છે. તેમ છતાં જંબૂદ્વીપના અંતિમ પ્રદેશો જંબૂદ્વીપના અને લવણ સમુદ્રના અંતિમ પ્રદેશો લવણ સમુદ્રના જ કહેવાય છે. બે સ્વતંત્ર ક્ષેત્રોમાં રહેતા જીવો મૃત્યુ પામીને અન્ય ક્ષેત્રમાં જન્મ-મરણ કરી શકે છે.

★ સંગ્રહણી ગાથા દ્વારા દશ વર્ણ્ય વિષયને સૂચિત કર્યા છે. તેમાં દશ દ્વાર છે.

(૧) ખંડ :- જંબૂદ્વીપનું ખંડ ગણિત. એક લાખ યોજનના જંબૂદ્વીપના ભરત ક્ષેત્ર પ્રમાણ ૧૯૦ ખંડો થાય છે. તે ૧૯૦ ખંડના ગણિત દ્વારા એક લાખ યોજનની ગણના આપી છે.

(૨) યોજન :- યોજન ગણિત પદ. તેમાં જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રફળનું કથન છે. જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ સાત અબજ, નેવું કરોડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર, એકસો પચાસ યોજન, પોણા બે ગાઉ, પંદર ધનુષ્ય, અઢી હાથ (૭,૯૦,૫૬,૯૪,૧૫૦ યો. ૧૧૧૧ ગાઉ, ૧૫ ધનુષ્ય અને ૨૧૧ હાથ) છે.

(૩) વર્ષ :- ક્ષેત્ર. જંબૂદ્વીપમાં ભરત આદિ મુખ્ય સાત ક્ષેત્ર છે.

(૪) પર્વત :- જંબૂદ્વીપમાં વર્ષધર પર્વત, વૈતાહ્ય પર્વત આદિ સર્વ મળીને ૨૬૯ પર્વતો છે.

(૫) કૂટ :- પર્વત પરના કૂટો. જંબૂદ્વીપમાં પર્વતોના ૪૬૭ કૂટો છે.

(૬) તીર્થ :- સમુદ્ર કે નદીમાં ઉતરવાના માર્ગ રૂપ કુલ ૧૦૨ તીર્થ છે.

(૭) શ્રેણી :- વૈતાહ્ય પર્વત પર વિદ્યાધરોની અને આભિયોગિક દેવોની કુલ ૧૩૬ શ્રેણીઓ છે.

(૮) વિજય :- ચક્રવર્તીના વિજય રૂપ સ્થાનો ૩૪ છે. તે જ રીતે ૩૪ રાજધાની, ૩૪ તિમિસ અને ખંડપ્રપાત ગુફા, ૩૪ ઋષભકૂટ પર્વત છે.

(૯) દ્રહ :- જંબૂદ્વીપમાં મહાનદીઓના ઉદ્ભવસ્થાન રૂપ સોળ મહાદ્રહો છે.

(૧૦) નદી :- જંબૂદ્વીપમાં મહાનદી, અંતરનદી, નાની નદીઓ સર્વ મળીને ચૌદ લાખ, છપ્પન હજાર, છવ્વીસ (૧૪,૫૬,૦૨૬) નદીઓ છે.

આ રીતે આ વક્ષસ્કારમાં જંબૂદ્વીપની સંપૂર્ણ માહિતી સંખ્યારૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. જે કંઠસ્થ કરવામાં સહાયક બને છે.

છટ્ટો વક્ષસ્કાર

જંબૂદ્વીપ અને લવણસમુદ્રના સ્પર્શાદિ :-

૧ જંબુદ્વીવસ્સ ણં ભંતે ! દીવસ્સ પણ્ણા લવણસમુદ્દં પુટ્ઠા ? હંતા પુટ્ઠા ।
તે ણં ભંતે ! કિં જંબુદ્વીવે દીવે, લવણસમુદ્દે ? ગોયમા ! તે ણં જંબુદ્વીવે
દીવે, ણો ખલુ લવણસમુદ્દે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું જંબૂદ્વીપના(ચરમ) પ્રદેશો લવણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર— હા, ગૌતમ ! તે લવણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના જે ચરમ પ્રદેશો લવણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે તે પ્રદેશો જંબૂદ્વીપના
કહેવાય કે લવણસમુદ્રનો સ્પર્શ કરવાને કારણે લવણસમુદ્રના પ્રદેશો કહેવાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે પ્રદેશો જંબૂદ્વીપના જ છે, લવણસમુદ્રના નથી.

૨ એવં લવણસમુદ્દસ્સ વિ પણ્ણા જંબુદ્વીવે પુટ્ઠા ભાણિયવ્વા ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે લવણસમુદ્રના જે પ્રદેશો જંબૂદ્વીપને સ્પર્શ કરે છે. તે લવણસમુદ્રના કહેવાય છે.

૩ જંબુદ્વીવે દીવે ણં ભંતે ! જીવા ઉદ્દાહિત્તા ઉદ્દાહિત્તા લવણસમુદ્દં પચ્ચાયંતિ ?
અત્થેગહિયા પચ્ચાયંતિ, અત્થેગહિયા ણો પચ્ચાયંતિ । એવં લવણસમુદ્દસ્સ વિ જંબુદ્વીવે
દીવે ણેયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું જંબૂદ્વીપના જીવ મરીને લવણસમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર— હે
ગૌતમ ! કેટલાક ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક ઉત્પન્ન થતાં નથી.

આ પ્રમાણે લવણસમુદ્રના જીવોનું જંબૂદ્વીપમાં ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં કથન કરવું જોઈએ અર્થાત્
લવણસમુદ્રના કેટલાક જીવ જંબૂદ્વીપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક થતાં નથી.

૪ ઁંડા જોયણ વાસા, પવ્વય કૂડા ય તિત્થ સેઢીઓ ।
વિજય દ્ધહ સલિલાઓ ય, પિંડેહિં હોહિ સંગહણી ॥૧॥

ભાવાર્થ :- (૧) ખંડ વિભાગ(૧૯૦) (૨) યોજન વિભાગ (૩) વર્ષ (૪) પર્વત (૫) કૂટ (૬) તીર્થ (૭) વિદ્યાધરની શ્રેણીઓ (૮) વિજય (૯) દ્રહ (૧૦) નદીઓનું આ સૂત્રમાં વર્ણન છે. તેની આ સંગ્રહ ગાથા છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં બે ક્ષેત્રના ચરમ-અંતિમ પ્રદેશો પરસ્પર સ્પર્શતા હોવા છતાં તેની સ્વતંત્રતા સિદ્ધ કરી છે. મધ્યલોકની મધ્યમાં જંબુદ્વીપ અને તેને ફરતો લવણસમુદ્ર છે. તેથી જંબુદ્વીપના અંતિમ પ્રદેશો લવણ સમુદ્રને સ્પર્શ અને લવણસમુદ્રના અંતિમ પ્રદેશો જંબુદ્વીપને સ્પર્શ છે.

બે ક્ષેત્રના પ્રદેશોના પરસ્પર સ્પર્શ માત્રથી તે ક્ષેત્ર અન્ય ક્ષેત્રનું થતું નથી. યથા— પાસે રહેલા બે મકાનોની દિવાલો પરસ્પર સ્પર્શતી હોય તેમ છતાં તે સ્વતંત્ર છે. તે જ રીતે જંબુદ્વીપ અને લવણ સમુદ્રના અંતિમ પ્રદેશો પરસ્પર સ્પર્શવા છતાં તે બંને ક્ષેત્રો સ્વતંત્ર છે.

બંને ક્ષેત્રો સ્વતંત્ર હોવા છતાં એક ક્ષેત્રના જીવો મૃત્યુ પામીને અન્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. કારણ કે જીવના જન્મ-મરણની બાબતમાં ક્ષેત્રનું બંધન નથી. તેથી જંબુદ્વીપના જીવો લવણ સમુદ્રમાં પાણીરૂપે કે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયાદિ રૂપે જન્મ ધારણ કરી શકે છે અને લવણ સમુદ્રના જીવો જંબુદ્વીપમાં એકેન્દ્રિયાદિ કોઈ પણ જાતિમાં જન્મ ધારણ કરી શકે છે.

સંગ્રહણી :- સંગ્રહણી ગાથા. કોઈપણ વિષયનું વર્ણન કરતાં પૂર્વે અથવા વિષયનું વર્ણન કર્યા પછી તે વિષયનો ગાથામાં સંક્ષિપ્ત રૂપે સંગ્રહ કરવામાં આવે તેને સંગ્રહણી ગાથા કહેવામાં આવે છે. આ વક્ષસ્કારમાં જે વિષયોનું વર્ણન કરવાનું છે, તેવા ૧૦ વિષયોનું નામ કથન આ ગાથા દ્વારા કર્યું છે.

જંબુદ્વીપની ખંડ સંખ્યા :-

૫ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે ભરહપ્પમાણમેત્તેહિં ધંડેહિં કેવઙ્ચં ધંડગણિણં પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! ણરણં ધંડસયં ધંડગણિણં પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! આ જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્ર જેવડા ખંડ(વિભાગ) કરવામાં આવે તો ખંડગણિત પ્રમાણે કેટલા ખંડ થાય ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ખંડગણિત પ્રમાણે તેના ૧૯૦(એકસો નેવું) ખંડ થાય છે.

વિવેચન :-

ખંડ એટલે વિભાગ, ટુકડા. ૧ લાખ યોજનના જંબુદ્વીપના પરઠ યો. ૬ કળા પ્રમાણ ભરતક્ષેત્ર જેવડા વિભાગ કરવામાં આવે તો તેના ૧૯૦ ખંડ થાય છે. પરઠ $\frac{૬}{૧૦} \times ૧૯૦ = ૧,૦૦,૦૦૦$ અથવા ૧૯૦ ખંડને ભેગા કરતાં ઉત્તર, દક્ષિણમાં જંબુદ્વીપ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણનો થાય છે.

पूर्वपश्चिमतस्तु यद्यपि खण्डगणितविचारणासूत्रे न कृता वनमुखाभिरेव लक्षपूर्तेभिधानात्

તથાપિ ખણ્ડગણિત વિચારે ક્રિયમાણે ભરત પ્રમાણાનિ તાવન્ત્યેવ ખણ્ડાનિ ભવન્તિ । – વૃત્તિ.

જંબૂદ્વીપની ૧ લાખ યોજનની પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળાઈની ગણના ખંડ ગણિત પ્રમાણે કરવામાં આવતી નથી. ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈની ગણના ખંડ ગણિતથી અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈની ગણના વનમુખાદિના આધારે કરવામાં આવે છે. ખંડ ગણિતથી વિચારીએ તો પણ જંબૂદ્વીપ ૧૯૦ ખંડ પ્રમાણ જ છે.

કળા :- એક યોજનના ઓગણીશમા ભાગને એક કળા કહેવામાં આવે છે. ૧૯ કળાનો એક યોજન થાય છે.

ખંડગણિત :- ખંડગણિત-ખંડસંખ્યા ખંડગણિત. ખંડ(વિભાગ)સંખ્યા દ્વારા જંબૂદ્વીપના એક લાખ યોજનની ગણના કરવાની રીતને ખંડગણિત કહે છે.

જંબૂદ્વીપમાં સાત ક્ષેત્રો અને તેની મર્યાદા કરનાર છ વર્ષધર પર્વતો છે. તેમાં દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ ક્ષેત્ર અને ત્રણ પર્વત છે. ઉત્તરદિશામાં પણ ત્રણ ક્ષેત્ર અને ત્રણ પર્વત છે અને મધ્યમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે. દક્ષિણ દિશાના અંતે આવેલા ભરત ક્ષેત્રથી મધ્યમાં આવેલા મહાવિદેહક્ષેત્ર પર્યતના ક્ષેત્રો અને પર્વતો ક્રમશઃ બમણા વિસ્તારવાળા છે. યથા— ભરત ક્ષેત્ર ૫૨૬ યોજન ૬ કળાનું છે તેટલા પ્રમાણનો એક ખંડ થાય છે. ત્યારપછીનો યુલ્લહિમવંત પર્વત ૧૦૫૨ યો. ૧૨ કળાના વિસ્તારનો છે. તેથી તેના ભરતક્ષેત્ર જેવડા બે ખંડ થાય છે. આ રીતે ત્યારપછીના ક્ષેત્ર અને પર્વત બમણા બમણા વિસ્તારવાળા હોવાથી તેના બમણા બમણા ખંડ થાય છે. આ રીતે હેમવત ક્ષેત્રના ચાર ખંડ, મહાહિમવંત પર્વતના આઠ ખંડ, હરિવર્ષ ક્ષેત્રના સોળ ખંડ, નિષધ પર્વતના બત્રીસ ખંડ, મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ૬૪ ખંડ થાય છે.

તે જ રીતે ઉત્તર દિશાના અંતે ઐરવત ક્ષેત્ર છે. તેનું ક્ષેત્ર પ્રમાણ ભરત ક્ષેત્રની સમાન છે. ઉત્તરમાં આવેલા પર્વતો અને ક્ષેત્રો પણ પૂર્વવત્ ક્રમશઃ બમણા વિસ્તારવાળા છે. તેથી પૂર્વવત્ તેની ખંડ સંખ્યા પણ બમણી થાય છે. ઐરવત ક્ષેત્રનો એક ખંડ, શિખરી પર્વતના બે ખંડ, હેરણ્યવત ક્ષેત્રના ચાર ખંડ, રુકિમ પર્વતના આઠ ખંડ, રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રના ૧૬ ખંડ અને નીલવાન પર્વતના ૩૨ ખંડ થાય છે.

આ રીતે તે દક્ષિણ દિશાના ૧ + ૨ + ૪ + ૮ + ૧૬ + ૩૨ = ૬૩ ખંડ થાય તે જ રીતે ઉત્તર દિશાના ૬૩ ખંડ અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ૬૪ ખંડ કુલ ૬૩ + ૬૩ + ૬૪ = ૧૯૦ ખંડ થાય છે.

જંબૂદ્વીપના દક્ષિણોત્તર ૧ લાખ યોજનની ખંડ ગણના :-

ક્રમ	ક્ષેત્રાદિ નામ	ખંડ સંખ્યા	ક્ષેત્રની પહોળાઈ	ક્ષેત્રાદિ નામ	ક્રમ
૧	ભરત ક્ષેત્ર →	૧	૫૨૬ યોજન અને ૬ કળા	← ઐરવત ક્ષેત્ર	૧૩
૨	યુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વત →	૨	૧,૦૫૨ યો. અને ૧૨ કળા	← શિખરી વર્ષધર પર્વત	૧૨
૩	હેમવંત ક્ષેત્ર →	૪	૨,૧૦૫ યોજન અને ૫ કળા	← હેરણ્યવત ક્ષેત્ર	૧૧

૪	મહાહિમવંત → વર્ષધર પર્વત	૮	૪,૨૧૦ યોજન અને ૧૦ કળા	←	રુકિમ વર્ષધર પર્વત	૧૦
૫	હરિવર્ષ ક્ષેત્ર →	૧૬	૮,૪૨૧ યોજન અને ૧ કળા	←	રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્ર	૮
૬	નિષધ વર્ષધર પર્વત →	૩૨	૧૬,૮૪૨ યોજન અને ૨ કળા	←	નિલવાન વર્ષધર પર્વત	૮
૭	મહાવિદેહ ક્ષેત્ર →	૬૪	૩૩,૬૮૪ યોજન અને ૪ કળા			

૧ + ૨ + ૪ + ૮ + ૧૬ + ૩૨ + ૬૪ + ૩૨ + ૧૬ + ૮ + ૪ + ૨ + ૧ = ૧૮૦ ખંડ ૧૮૦ × ૫૨૬
 $\frac{1}{4}$ = ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ યોજન)

જંબૂદ્વીપ : પૂર્વ-પશ્ચિમ એક લાખ યોજન :-

જંબૂદ્વીપના પૂર્વી ક્ષેત્ર	જંબૂદ્વીપના પશ્ચિમી ક્ષેત્રો	ક્ષેત્ર પહોળાઈ	કુલક્ષેત્ર સંખ્યા	કુલ વિસ્તાર
૧. સીતાવનમુખ	સીતોદાવનમુખ	૨,૮૨૩ યો.	×	૨ = ૫,૬૪૬ યો.
૨. વિજયક્ષેત્ર ૮	૮ વિજયક્ષેત્ર	૨,૨૧૨ $\frac{3}{4}$ યો.	×	૧૬ = ૩૫,૪૦૪ યો.
૩. અંતરનદી ૩	૩ અંતરનદી	૧૨૫ યો.	×	૬ = ૭૫૦ યો.
૪. વક્ષસ્કાર પર્વત ૪	૪ વક્ષસ્કાર પર્વત	૫૦૦ યો.	×	૮ = ૪,૦૦૦ યો.
૫. ભદ્રશાલવન	ભદ્રશાલવન	૨૨,૦૦૦ યો.	×	૨ = ૪૪,૦૦૦ યો.
૬. મધ્યમાં મેરુપર્વત ૧૦,૦૦૦ યો.				= ૧૦,૦૦૦ યો.
				૧,૦૦,૦૦૦ યો.

જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ :-

૬ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે કેવદ્વયં જોયણગણિણં પણ્ણત્તે ? ગોયમા !
 સત્તેવ ય કોડિસયા, ણડયા છપ્પણ્ણ સયસહસ્સાઈં ।
 ચરણવદ્વં ચ સહસ્સા, સયં દિવદ્વં ચ ગણિયપયં ॥૨॥

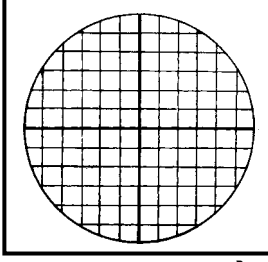
ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યોજનગણિત પ્રમાણે જંબૂદ્વીપનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપનું યોજન ગણિત પદ(ક્ષેત્રફળ) સાતસો નેવું કરોડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર, એકસો પચાસ (૭,૮૦,૫૬,૮૪,૧૫૦) યોજન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ દર્શાવ્યું છે.

યોજન ગણિતપદ :- કોઈપણ ક્ષેત્રના સમચોરસ ખંડ-વિભાગ કરવાને ગણિત પદ કહે છે અથવા કોઈપણ ક્ષેત્રના ક્ષેત્રફળ કાઢવાને ગણિતપદ કહે છે. અહીં યોજન ગણિત દ્વારા જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ બતાવ્યું છે.

વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય યાનિ યોજન માત્રયા ।

ખણ્ડાનિ સર્વ ક્ષેત્રસ્ય તત્ ક્ષેત્રફલમુચ્યતે ॥ -લોકપ્રકાશ. સર્ગ-૧૬ ગા.૧૦

જંબૂદ્વીપનું યોજન ગણિતપદ :- કોઈ વ્યક્તિ જંબૂદ્વીપના ૧ યોજન લાંબા, ૧ યોજન પહોળા ટુકડા કરવા ઈચ્છે તો તે જંબૂદ્વીપના ૭ અબજ, ૯૦ કરોડ, ૫૬ લાખ, ૯૪ હજાર, ૧૫૦ ટુકડા કરી શકે છે.

આ સૂત્રમાં યોજન ગણિતપદનું કથન હોવાથી સૂત્રકારે અહીં યોજન સુધીના જ ગણિતપદનો નિર્દેશ કર્યો છે. તે ઉપરાંત ગાઉ આદિ ગણિતપદનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યો નથી પણ વાસ્તવમાં જંબૂદ્વીપનું કુલ ગણિત પદ આ પ્રમાણે છે- ૭,૯૦,૫૬,૯૪,૧૫૦ યોજન, ૧૧૧૧ ગાઉ, ૧૫ ધનુષ્ય, ૨૧૧ હાથ પ્રમાણ છે.

જંબૂદ્વીપનું ગણિતપદ કાઢવાની રીત :- વિક્ષંભ પાય ગુણિઓ, પરિરઓ તસ્સ ગણિઅ પયં । પહોળાઈના ચોથા ભાગથી પરિધિને ગુણતા જે સંખ્યા આવે તે વૃત્ત-ગોળ વસ્તુનું ગણિતપદ કહેવાય છે.

જંબૂદ્વીપની પરિધિ ૩,૧૬,૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ્ય, ૧૩ ૧/૨ અંગુલ છે. જંબૂદ્વીપની પહોળાઈ(વિષ્કંભ) ૧ લાખ યોજન છે. તેના ચોથા ભાગથી અર્થાત્ ૨૫,૦૦૦ યોજનથી ગુણતા જે સંખ્યા આવે તે તેનું ક્ષેત્રફળ છે.

જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ :-

જંબૂદ્વીપની પરિધિ	જંબૂદ્વીપના વિષ્કંભનો ચોથો ભાગ	પ્રાપ્ત ગાઉ આદિ	પ્રાપ્ત યોજનાદિ
૩,૧૬,૨૨૭ યોજન ×	૨૫,૦૦૦ =	→	૭,૯૦,૫૬,૭૫,૦૦૦ યો.
૩ ગાઉ ×	૨૫,૦૦૦ =	૭૫,૦૦૦ ગાઉ ÷ ૪ = (ચાર ગાઉનો એક યોજન છે માટે)	૧૮,૭૫૦ યો.
૧૨૮ ધનુષ્ય ×	૨૫,૦૦૦ =	૩૨,૦૦,૦૦૦ ધનુ. ÷ ૮,૦૦૦ = (૮,૦૦૦ ધનુષ્યનો ૧ યોજન છે માટે)	૪૦૦ યો.
૧૩ ૧/૨ અંગુલ	૨૫,૦૦૦ =	૩,૩૭,૫૦૦ અંગુલ તેના ગાઉ આદિ કરતાં	૧૧૧૧ ગાઉ, ૧૫ ધનુ., ૨૧૧ હાથ

પ્રાપ્ત યોજનાદિનો સરવાળો કરતાં જંબૂદ્વીપનું ગણિતપદ ૭,૮૦,૫૬,૮૪,૧૫૦ યો. ૧૧૧૧ ગાઉ, ૧૫ ધનુષ અને ૨૧૧ હાથ થાય છે.

જંબૂદ્વીપમાં ક્ષેત્ર સંખ્યા :-

૭ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કઙ્ઘ વાસા પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! સત્ત વાસા પળ્ણત્તા, તં જહા- ભરહે ઇરવણ હેમવણ હેરળ્ણવણ હરિવાસે રમ્મગવાસે મહાવિદેહે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં કેટલા વાસ(વર્ષ-ક્ષેત્ર) છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં સાત ક્ષેત્ર છે, તે આ પ્રમાણે છે- (૧) ભરત, (૨) ઐરવત, (૩) હેમવત, (૪) હેરણ્યવત, (૫) હરિવાસ, (૬) રમ્યક્વાસ તથા (૭) મહાવિદેહ.

વિવેચન :-

આ સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના ૭ ક્ષેત્રનો નામોલ્લેખ છે. જંબૂદ્વીપની મધ્યમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે. રમ્યક્વાસ, હેરણ્યવત અને ઐરવત ક્ષેત્ર મહાવિદેહની ઉત્તરમાં છે, જ્યારે હરિવર્ષ, હેમવત અને ભરતક્ષેત્ર મહાવિદેહ ક્ષેત્રની દક્ષિણમાં છે.

જંબૂદ્વીપની પર્વત સંખ્યા :-

૮ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવઙ્ઘયા વાસહરા પળ્ણત્તા ? કેવઙ્ઘયા મંદરા પવ્વયા? કેવઙ્ઘયા ચિત્તકૂડા, કેવઙ્ઘયા વિચિત્તકૂડા ? કેવઙ્ઘયા જમગ પવ્વયા ? કેવઙ્ઘયા કંચળ પવ્વયા ? કેવઙ્ઘયા વક્ખારા ? કેવઙ્ઘયા દીહવેયઙ્ઘા, કેવઙ્ઘયા વટ્ટવેયઙ્ઘા પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે છ વાસહરપવ્વયા, ઇગે મંદરે પવ્વણ, ઇગે ચિત્તકૂડે, ઇગે વિચિત્તકૂડે, દો જમગપવ્વયા, દો કંચળગપવ્વયસયા, વીસં વક્ખારપવ્વયા, ચોત્તીસં દીહવેયઙ્ઘા, ચત્તારિ વટ્ટવેયઙ્ઘા, ઇવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે દુળ્ણિ અઙ્ગત્તરા પવ્વયસયા ભવંતીતિમક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં કેટલા વર્ષધર પર્વત છે ? કેટલા મંદર પર્વત છે ? કેટલા ચિત્રકૂટ પર્વત છે ? કેટલા વિચિત્ર કૂટ પર્વત છે ? કેટલા યમક પર્વત છે ? કેટલા કાંચનક પર્વત છે ? કેટલા વક્ષસ્કાર પર્વત છે ? કેટલા દીર્ઘવૈતાહ્યપર્વત તથા કેટલા વૃત્ત વૈતાહ્ય પર્વત છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં છ વર્ષધર પર્વત, એક મંદર-મેરુ પર્વત, એક ચિત્રકૂટ પર્વત, એક વિચિત્રકૂટ પર્વત, બે યમકપર્વત, બસો(૨૦૦) કાંચનક પર્વત, વીસ વક્ષસ્કાર પર્વત, ચોત્રીસ દીર્ઘ વૈતાહ્ય પર્વત અને ચાર વૃત્તવૈતાહ્યપર્વત છે. આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં પર્વતોની કુલ સંખ્યા $૬+૧+૧+૧+૨+ ૨૦૦+૨૦+૩૪+૪ = ૨૬૯$ (બસો ઓગણસીત્તેર) છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના પર્વતોની સંખ્યાનું કથન છે.

વર્ષધર પર્વત :- મુખ્ય સાત ક્ષેત્રને વિભાજિત કરતા ૬ વર્ષધર પર્વત છે. (૧) યુલ્લહિમવંત (૨) મહાહિમવંત (૩) નિષધ. આ ત્રણ પર્વત મેરુની દક્ષિણમાં છે જ્યારે (૪) નીલવાન (૫) રુકિમ (૬) શિખરી, આ ત્રણ પર્વત મેરુની ઉત્તર દિશામાં છે.

મંદર પર્વત :- મંદર-મેરુ એટલે કેન્દ્ર નાભિ. જંબૂદ્વીપના કેન્દ્રમાં ૧ લાખ યોજન ઊંચો મેરુ પર્વત છે.

ચિત્ર-વિચિત્ર પર્વત :- દેવકુરુક્ષેત્રમાં સીતોદા નદીના પૂર્વી તટપર વિચિત્ર અને પશ્ચિમી તટ પર ચિત્ર નામના એક-એક પર્વત છે.

યમક પર્વત :- ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં સીતા નદીના પૂર્વી-પશ્ચિમી કિનારે એક-એક, એમ બે યમક પર્વત છે.

કાંચનક પર્વત :- ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં સીતા નદી ઉપરના અને દેવકુરુમાં સીતોદા નદી ઉપરના પાંચ-પાંચ દ્રહના પૂર્વી-પશ્ચિમી કિનારે ૧૦૦-૧૦૦ કાંચનક પર્વત છે. આ રીતે કુલ ૨૦૦ કાંચનક પર્વતો છે.

વક્ષસ્કાર પર્વત :- મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું વિભાજન કરતા પર્વતને વક્ષસ્કાર પર્વત કહે છે. તેમાં ઉત્તરકુરુક્ષેત્રને વિભાજિત કરનારા ૨ વક્ષસ્કાર; દેવકુરુક્ષેત્રને વિભાજિત કરનારા ૨ વક્ષસ્કાર પર્વત છે અને વિજયોને વિભાજિત કરતાં ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતમાંથી પૂર્વ મહાવિદેહમાં સીતાનદીની ઉત્તરે ૪ વક્ષસ્કાર, દક્ષિણમાં ચાર વક્ષસ્કાર, પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સીતોદા નદીની ઉત્તરમાં ચાર અને દક્ષિણમાં ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. કુલ $૧૬ + ૪ = ૨૦$ વક્ષસ્કાર પર્વત છે.

દીર્ઘ વૈતાહ્ય પર્વત :- ભરત, ઐરવત ક્ષેત્રમાં તે ક્ષેત્રની મધ્યમાં પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા બે વૈતાહ્ય પર્વત અને ૩૨ વિજયમાં તે ક્ષેત્રની મધ્યમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા એક, એક, તેમ બત્રીસ વિજયના ૩૨ વૈતાહ્ય પર્વત છે. કુલ મળી $૩૨ + ૨ = ૩૪$ દીર્ઘ વૈતાહ્ય છે.

વૃત્ત વૈતાહ્ય પર્વત :- હેમવત, હરિવર્ષ, હેરણ્યવત, રમ્યક્રવર્ષ, આ ચાર ક્ષેત્રની મધ્યમાં ગોળાકારે વૈતાહ્ય પર્વત છે, એમ કુલ ચાર વૃત્ત વૈતાહ્ય પર્વત છે.

આ ઉપરાંત જંબૂદ્વીપમાં હારમાળા રૂપે નહીં પરંતુ એક-એક પર્વતો શિખરના આકારવાળા-કૂટ પર્વતો છે. ૩૨ વિજય અને ભરત-ઐરવતક્ષેત્રમાં એક-એક ઋષભકૂટ છે. કુલ ૩૪ ઋષભકૂટ પર્વતો છે. જંબૂવૃક્ષવનમાં, શાલ્મલીવૃક્ષવનમાં, ભદ્રશાલવનમાં ૮-૮ કુલ ૨૪, કૂટ પર્વતો છે. સર્વ મળીને $૩૪ + ૨૪ = ૫૮$ કૂટ પર્વતો ઉમેરતા $૨૬૯ + ૫૮ = ૩૨૭$ પર્વતો જંબૂદ્વીપમાં છે. સૂત્રકારે કૂટ પર્વતોની ગણના કરી નથી.

જંબૂદ્વીપના પર્વતોની કૂટ સંખ્યા :-

૯ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવડયા વાસહરકૂડા ? કેવડયા વક્ષારકૂડા ? કેવડયા વેયડ્ઠકૂડા, કેવડયા મંદરકૂડા પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! છપ્પળ્ણં વાસહરકૂડા, છળ્ણડં વક્ષારકૂડા, તિળ્ણિ છલુત્તરા વેયડ્ઠકૂડસયા, ણવ મંદરકૂડા પળ્ણત્તા । એવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે ચત્તારિ સત્ઢા(સત્તસઢ) કૂડસયા ભવંતીતિ મક્ષાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલા વર્ષધર કૂટ, કેટલા વક્ષસ્કાર કૂટ, કેટલા વૈતાહ્યકૂટ તથા કેટલા મંદરકૂટ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં છપ્પન વર્ષધરકૂટ, છત્તુ વક્ષસ્કારકૂટ, ત્રણસો છ વૈતાહ્યકૂટ તથા નવ મંદરકૂટ છે. આ પ્રમાણે આ બધાં મળીને કુલ $૫૬+૯૬+૩૦૬+૯ = ૪૬૭$ (ચારસો સડસઠ) કૂટ થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના પર્વત ઉપર કૂટ—શિખરોની સંખ્યાનું કથન છે.

જંબૂદ્વીપમાં ચુલ્લહિમવંત અને શિખરી વર્ષધર પર્વત પર ૧૧-૧૧(૨૨); મહાહિમવંત અને રુકિમ વર્ષધર પર્વત ઉપર ૮-૮(૧૬); નિષધ અને નીલવાન વર્ષધર પર્વત ઉપર ૯-૯(૧૮); આ રીતે વર્ષધર પર્વત ઉપર ૫૬ કૂટ છે. ૩૪ વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર ૯-૯ (૩૪×૯ = ૩૦૬) કૂટ છે. મંદરપર્વત ઉપર નંદનવનમાં ૯ કૂટ છે.

૧૬ વક્ષસ્કારના ૪ કૂટ(૧૬ × ૪ = ૬૪), ગજદંતાકાર વક્ષસ્કાર પર્વતમાં ગંધમાદન અને સોમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ૭-૭(૧૪) અને માલ્યવંત અને વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ૯-૯(૧૮), આ રીતે ૯૬(છત્તુ) વક્ષસ્કાર કૂટ છે. આ રીતે વર્ષધરકૂટ ૫૬ + વક્ષસ્કારકૂટ ૯૬ + વૈતાહ્યકૂટ ૩૦૬ + મંદરકૂટ ૯ = ૪૬૭ કૂટ થાય છે.

જંબૂદ્વીપની તીર્થ સંખ્યા :-

૧૦ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે દીવે ભરહે વાસે કડ્ઢ તિત્થા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! તઓ તિત્થા પળ્ણત્તા, તં જહા- માગહે, વરદામે, પમાસે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં કેટલા તીર્થ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં ત્રણ તીર્થ છે— (૧) માગધ તીર્થ, (૨) વરદામ તીર્થ (૩) પ્રભાસ તીર્થ.

૧૧ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે ઇવવ વાસે કઙ તિત્થા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! તઓ તિત્થા પણ્ણત્તા, તં જહા- માગહે, વરદામે, પધાસે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના ઐરવત ક્ષેત્રમાં કેટલા તીર્થ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના ઐરવત ક્ષેત્રમાં ત્રણ તીર્થ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) માગધ તીર્થ (૨) વરદામ તીર્થ (૩) પ્રભાસ તીર્થ.

૧૨ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે મહાવિદેહે વાસે ઇગમેગે ચક્કવટ્ટિવિજ્જે કઙ તિત્થા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! તઓ તિત્થા પણ્ણત્તા, તં જહા- માગહે વરદામે પધાસે । ઇવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે ઇગે ઢિઉત્તરે તિત્થસણ્ણ ધવંતીતિમક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રની પ્રત્યેક ચક્કવર્તીવિજયમાં કેટલા કેટલા તીર્થ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રની પ્રત્યેક ચક્કવર્તીવિજયમાં ત્રણ ત્રણ તીર્થ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) માગધ તીર્થ, (૨) વરદામ તીર્થ (૩) પ્રભાસતીર્થ.

આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્ર, ઐરવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહક્ષેત્રની ઉર વિજયોના સર્વ મળીને ૧૦૨ (એકસો બે) તીર્થ છે.

વિવેચન :-

તિત્થા :- તીર્થ. સમુદ્ર કે નદીમાં કિનારેથી અંદર ઉતરવાના માર્ગને તીર્થ કહે છે. ભરત-ઐરવતના ત્રણ-ત્રણ તીર્થ સમુદ્ર કિનારે છે. મહાવિદેહક્ષેત્રની ઉર વિજયના ત્રણ-ત્રણ તીર્થ નદી કિનારે છે. સર્વ મળી જંબૂદ્વીપમાં $૩૪ \times ૩ = ૧૦૨$ તીર્થ છે.

જંબૂદ્વીપની શ્રેણી સંખ્યા :-

૧૩ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે કેવડયાઓ વિજ્જાહરસેઢીઓ ? કેવડયાઓ આધિઓગ-સેઢીઓ પણ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે અટ્ટસટ્ટી વિજ્જાહરસેઢીઓ, અટ્ટસટ્ટી આધિઓગ-સેઢીઓ પણ્ણત્તાઓ । ઇવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે છત્તીસે સેઢીસણ્ણ ધવંતીતિ મક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલી વિદ્યાધર શ્રેણીઓ અને કેટલી આભિયોગિકશ્રેણીઓ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં અડસઠ વિદ્યાધરશ્રેણીઓ તથા અડસઠ આભિયોગિક શ્રેણીઓ છે. આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં સર્વ મળીને ૧૩૬ (એકસો છત્રીસ) શ્રેણીઓ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વિદ્યાધર મનુષ્યો અને આભિયોગિક દેવો(નોકર દેવો)ના ક્રમબદ્ધ, શ્રેણીબદ્ધ નગરોનું કથન છે.

વિદ્યાધર શ્રેણી :- દીર્ઘ વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર ૧૦ યોજનની ઊંચાઈએ વિદ્યાધરી મનુષ્યોના નગરો શ્રેણીરૂપે (એક લાઈનમાં) પથરાયેલા છે તે વિદ્યાધર શ્રેણી કહેવાય છે.

ભરત—ઐરવત તથા મહાવિદેહની ૩૨ વિજયના ૩૪ દીર્ઘ વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર ઉત્તરે એક અને દક્ષિણમાં એક તેમ, બે—બે વિદ્યાધરની શ્રેણીઓ છે. $૩૪ \times ૨ = ૬૮$.

૩૪ વૈતાહ્ય પર્વત ઉપર ૨૦ યોજનની ઊંચાઈએ ઉત્તરમાં એક અને દક્ષિણમાં એક તેમ, બે—બે આભિયોગિક દેવોની શ્રેણીઓ છે. $૩૪ \times ૨ = ૬૮$. જંબૂદ્વીપમાં કુલ $૬૮ + ૬૮ = ૧૩૬$ કુલ શ્રેણીઓ થાય છે.

જંબૂદ્વીપની વિજયાદિ સંખ્યા :-

૧૪ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે કેવડયા ચક્કવટ્ટિવિજયા ? કેવડયાઓ રાય-હાણીઓ ? કેવડયાઓ તિમિસગુહાઓ ? કેવડયાઓ ખંડપ્પવાયગુહાઓ ? કેવડયા કયમાલયા દેવા ? કેવડયા ણટ્ટમાલયા દેવા ? કેવડયા ડસભકૂડા પવ્વયા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે ચોત્તીસં ચક્કવટ્ટિવિજયા, ચોત્તીસં રાયહાણીઓ, ચોત્તીસં ખંડપ્પવાય ગુહાઓ, ચોત્તીસં કયમાલયા દેવા, ચોત્તીસં ણટ્ટમાલયા દેવા, ચોત્તીસં ડસભકૂડ પવ્વયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલી ચક્રવર્તી વિજય(ચક્રવર્તી દ્વારા વિજય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ક્ષેત્ર), રાજધાનીઓ, તિમિસ ગુફાઓ, ખંડપ્રપાત ગુફાઓ, કેટલા કૃતમાલક દેવ, નૃતમાલકદેવ તથા ઋષભકૂટ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં ચોત્રીસ ચક્રવર્તીવિજય, ચોત્રીસ રાજધાનીઓ, ચોત્રીસ તિમિસગુફાઓ, ચોત્રીસ ખંડપ્રપાતગુફાઓ, ચોત્રીસ કૃતમાલકદેવ, ચોત્રીસ નૃતમાલકદેવ તથા ચોત્રીસ ઋષભ કૂટ પર્વત છે.

વિવેચન :-

વિજયા :- ચક્રવર્તી છ ખંડ પર વિજય મેળવે છે. તેવા છ ખંડ રૂપ ક્ષેત્ર વિભાગને વિજય કહે છે. ભરત-ક્ષેત્ર, ઐરવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહક્ષેત્રની ૩૨ વિજય તેમ કુલ ૩૪ વિજય છે. તેની ૧-૧ રાજધાની એમ કુલ ૩૪ રાજધાની હોય છે.

વૈતાલ્ય પર્વતમાં તિમિસ્ર અને ખંડપ્રપાત ગુફાઓ છે. આ ૩૪ ક્ષેત્ર વિભાગમાં ૩૪ ઋષભકૂટ પર્વતો છે.

જંબુદ્વીપની દ્રહ સંખ્યા :-

૧૫ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવડયા મહદ્દહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! સોલસ મહદ્દહા પળ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં કેટલા મહાદ્રહ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં સોળ મહાદ્રહ છે.

વિવેચન :-

જંબુદ્વીપમાં છ વર્ષધર પર્વત ઉપર એક-એક મહાદ્રહ છે તથા ઉત્તરકુરુમાં સીતા નદી પર પાંચ અને દેવકુરુમાં સીતોદા નદી પર પાંચ મહાદ્રહો છે. આ રીતે કુલ ૬ + ૫ + ૫ = ૧૬ મહાદ્રહો થાય છે.

જંબુદ્વીપની મહાનદી સંખ્યા :-

૧૬ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવડયાઓ મહાળઈઓ વાસહરપવહાઓ, કેવડયાઓ મહાળઈઓ કુંડપ્પવહાઓ પળ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે ચોદસ મહાળઈઓ વાસહરપવહાઓ, છાવત્તરિં મહાળઈઓ કુંડપ્પવહાઓ । એવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે ણડં મહાળઈઓ ભવંતીતિ- મક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં વર્ષધરપર્વતોમાંથી (પર્વતના દ્રહોમાંથી) કેટલી મહાનદીઓ નીકળે છે અને કુંડોમાંથી કેટલી મહાનદીઓ નીકળે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં વર્ષધર પર્વતોમાંથી ચૌદ મહાનદીઓ નીકળે છે તથા છોત્તેર મહાનદીઓ કુંડોમાંથી નીકળે છે.

જંબુદ્વીપમાં બધી મળીને કુલ ૧૪+૭૬ = ૯૦(નેવું) મહાનદીઓ છે.

૧૭ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે દીવે ઢરહેરવણસુ વાસેસુ કઙ મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ ।

ગોયમા ! ચત્તારિ મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- ગંગા, સિંધુ, રક્તા, રક્તવઈ। તત્થ ણં ંગમેગા મહાણઈ ચઁડ્ઢસહિં સલિલાસહસ્સેહિં સમગ્ગા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેઙ્ગ । ંવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે ઢરહેરવણસુ વાસેસુ છપ્પળ્ણં સલિલાસહસ્સા ઢવંતીતિમક્કયાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્ર તથા ંરવતક્ષેત્રમાં કેટલી મહાનદીઓ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ંાર મહાનદીઓ છે. (૧) ગંગા, (૨) સિંધુ, (૩) રક્તા (૪) રક્તવતી. ંક ંક મહાનદીમાં ંૌઢ-ંૌઢ હજાર નદીઓ મળે છે. તેનાથી પરિપૂર્ણ થઈને તે પૂર્વી અને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રમાં મળે છે. ંા પ્રમાણે જંબુદ્વીપના ભરત તથા ંરવતક્ષેત્રમાં કુલ નદીઓ ૧૪,૦૦૦ × ૪ = ૫૬,૦૦૦(છપ્પન હજાર) છે.

૧૮ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે હેમવય-હેરળ્ણવણસુ વાસેસુ કઙ મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- રોહિયા, રોહિયંસા, સુવળ્ણ-કૂલા, રુપ્પકૂલા । તત્થ ણં ંગમેગા મહાણઈ અઢ્ઢાવીસાં-અઢ્ઢાવીસાં સલિલા-સહસ્સેહિં સમગ્ગા પુરત્થિપચ્ચત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેઙ્ગ । ંવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે હેમવય-હેરળ્ણવણસુ વાસેસુ ઢારસુત્તરે સલિલાસયસહસ્સે ઢવંતીતિ મક્કયાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપના હેમવતક્ષેત્ર અને હેરણ્યવત ક્ષેત્રમાં કેટલી મહાનદીઓ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ંાર મહાનદીઓ છે. તે ંા પ્રમાણે છે- (૧) રોહિતા, (૨) રોહિતાંશા, (૩) સુવર્ણકૂલા તથા (૪) રુપ્યકૂલા.

ંા પ્રત્યેક મહાનદીમાં ૨૮ હજાર નદીઓ મળે છે. તે તેનાથી પરિપૂર્ણ થઈને પૂર્વી અને પશ્ચિમી લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

ંા પ્રમાણે જંબુદ્વીપના હેમવત તથા હેરણ્યવતક્ષેત્રમાં કુલ ૨૮,૦૦૦ × ૪ = ૧,૧૨,૦૦૦(ંક લાખ, ઢાર હજાર) નદીઓ છે.

૧૯ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે હરિવાસ-રમ્મગવાસેસુ કઙ મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- હરી, હરિકંતા, ણરકંતા, ણારિકંતા । તત્થ ણં ંગમેગા મહાણઈ છપ્પણાં છપ્પણાં સલિલા-સહસ્સેહિં સમગ્ગા-પુરત્થિમ પચ્ચત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેઙ્ગ । ંવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્ધીવે દીવે હરિવાસ-રમ્મગવાસેસુ દો ચડવીસા સલિલા-સયસહસ્સા ભવંતીતિમક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના હરિવર્ષ તથા રમ્યક્વર્ષમાં કેટલી મહાનદીઓ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચાર મહાનદીઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) હરિ (હરિસલિલા), (૨) હરિકંતા, (૩) નરકંતા તથા (૪) નારીકંતા. આ પ્રત્યેક મહાનદીમાં છપ્પન છપ્પન હજાર નદીઓ મળે છે. તેનાથી પરિપૂર્ણ થઈને તે બધી પૂર્વી તથા પશ્ચિમી લવણસમુદ્રમાં મળી જાય છે. આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના હરિવર્ષ તથા રમ્યક્વર્ષમાં કુલ $૫૬,૦૦૦ \times ૪ = ૨,૨૪,૦૦૦$ (બે લાખ, ચોવીસ હજાર) નદીઓ છે.

૨૦ જંબુદ્ધીવે ણં ભંતે ! દીવે મહાવિદેહે વાસે કઙ્ગ મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! દો મહાણઈઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- સીયા ય સીઓયા ય । તત્થ ણં ંગમેગા મહાણઈ પંચહિં-પંચહિં સલિલાસયસહસ્સેહિં બત્તીસાં ય સલિલાસહસ્સેહિં સમગ્ગા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં લવણસમુદ્દં સમપ્પેઙ્ગ । ંવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્ધીવે દીવે મહાવિદેહે વાસે દસ સલિલાસયસહસ્સા ચડસઙ્કિં ચ સલિલાસહસ્સા ભવંતીતિ મક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં કેટલી મહાનદીઓ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બે મહાનદીઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) સીતા (૨) સીતોદા. તે પ્રત્યેક મહાનદીમાં પાંચ લાખ, બત્રીસ હજાર (૫,૩૨,૦૦૦) નદીઓ મળે છે. તેનાથી પરિપૂર્ણ થઈને તે પૂર્વી તથા પશ્ચિમી લવણસમુદ્રમાં મળે છે. આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં કુલ $૫,૩૨,૦૦૦ \times ૨ = ૧૦,૬૪,૦૦૦$ (દશ લાખ, ચોસઠ હજાર) નદીઓ છે.

૨૧ જંબુદ્ધીવે ણં ભંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દક્ષિણેણં કેવડયા સલિલા-સયસહસ્સા પુરત્થિમપચ્ચત્થિમાભિમુહા લવણસમુદ્દં સમપ્પેતિ ?

ગોયમા ! ંગે છળ્ણડં સલિલાસયસહસ્સે પુરત્થિમપચ્ચત્થિમાભિમુહે લવણસમુદ્દં સમપ્પેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મંદરપર્વતની દક્ષિણ દિશામાં કેટલા લાખ નદીઓ પૂર્વાભિમુખ

અને પશ્ચિમાભિમુખ થઈને લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપના મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ૧,૯૬,૦૦૦(એક લાખ, છત્તુ હજાર) નદીઓ પૂર્વાભિમુખ વહીને અને ૧,૯૬,૦૦૦ નદીઓ પશ્ચિમાભિમુખ વહીને લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

૨૨ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરેણં કેવડયા સલિલાસયસહસ્સા પુરત્થિમપ્ચ્ચત્થિમાભિમુહા લવણસમુદ્દં સમર્પેતિ ?

ગોયમા ! એગે છ્ણ્ણઙ્ણ સલિલાસયસહસ્સે પુરત્થિમ્ચ્ચત્થિમાભિમુહે લવણસમુદ્દં સમર્પેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપના મંદરપર્વતની ઉત્તર દિશામાં કેટલા લાખ નદીઓ પૂર્વાભિમુખ અને પશ્ચિમાભિમુખ વહીને લવણસમુદ્રમાં મળે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ૧,૯૬,૦૦૦ (એક લાખ, છત્તુ હજાર) નદીઓ પૂર્વાભિમુખ અને ૧,૯૬,૦૦૦ નદીઓ પશ્ચિમાભિમુખ થઈને લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

૨૩ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવડયા સલિલાસયસહસ્સા પુરત્થિમાભિમુહા લવણસમુદ્દં સમર્પેતિ ?

ગોયમા ! સત્ત સલિલાસયસહસ્સા અદ્ધાવીસં ચ સહસ્સા પુરત્થિમાભિમુહા લવણસમુદ્દં સમર્પેતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં કેટલા લાખ નદીઓ પૂર્વાભિમુખ વહીને લવણસમુદ્રમાં મળે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ૭,૨૮,૦૦૦(સાત લાખ, અઠ્યાવીસ હજાર) નદીઓ પૂર્વાભિમુખ વહીને લવણસમુદ્રમાં મળે છે.

૨૪ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવડયા સલિલાસયસહસ્સા પ્ચ્ચત્થિમાભિમુહા લવણસમુદ્દં સમર્પેતિ ?

ગોયમા ! સત્તસલિલાસયસહસ્સા અદ્ધાવીસં ચ સહસ્સા પ્ચ્ચત્થિમાભિમુહા લવણસમુદ્દં સમર્પેતિ । એવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્વીવે દીવે ચોદ્દસ સલિલાસયસહસ્સા છ્ણ્ણ્ણં ચ સહસ્સા ભવંતીતિ મક્કયાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં કેટલા લાખ નદીઓ પશ્ચિમાભિમુખ વહીને લવણસમુદ્રમાં મળે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ૭,૨૮,૦૦૦(સાત લાખ, અઠ્યાવીસ હજાર) નદીઓ પશ્ચિમાભિમુખ વહીને

લવણસમુદ્રમાં મળે છે. આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં કુલ $૭,૨૮૦૦૦ + ૭,૨૮૦૦૦ = ૧૪,૫૬,૦૦૦$ (ચૌદ લાખ, છપ્પન હજાર) નદીઓ છે.

વિવેચન :-

જંબૂદ્વીપમાં ૮૦ મહાનદીઓ વહે છે. તેમાંથી ૧૪ મહાનદીઓ ૬ વર્ષધર પર્વત ઉપરના દ્રહમાંથી નીકળતી પર્વત ઉપરથી પ્રપાત કુંડમાં પડી પુનઃ કુંડમાંથી પ્રવાહિત થાય છે અને ૭૬ મહાનદીઓ કુંડમાંથી પ્રવાહિત થાય છે. આ રીતે ૮૦ નદીઓના ૮૦ કુંડ જંબૂદ્વીપમાં છે.

૧૪ નદીઓનું ઉદ્દગમ સ્થાન ૬ વર્ષધર પર્વત ઉપરના દ્રહ :-

નદી	પર્વત નામ	દ્રહ નામ
૧-૩ ગંગા, સિંધુ, રોહિતાંશા	યુલ્લહિમવંત	પદ્મદ્રહ
૪-૫ રોહિતા, હરિકંતા	મહાહિમવંત	મહાપદ્મદ્રહ
૬-૭ હરિસલિલા-સીતોદા	નિષધ	તિગિંચ્છ
૮-૯ સીતા-નારીકંતા	નીલવાન	કેશરી
૧૦-૧૧ નરકંતા-રુપ્યકૂલા	રુકિમ	મહાપુંડરિક
૧૨-૧૪ સુવર્ણકૂલા, રક્તા, રક્તવતી	શિખરી	પુંડરિક

પૂર્વ મહાવિદેહની દક્ષિણવર્તી ૮ થી ૧૬ તથા પશ્ચિમ મહાવિદેહની ઉત્તરવર્તી ૨૫ થી ૩૨, એમ ૧૬ વિજયની રક્તા અને રક્તવતી નદીઓ તથા પૂર્વવિદેહની ઉત્તરવર્તી ૧ થી ૮ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહની ૧૭ થી ૨૪ એમ ૧૬ વિજયની ગંગા અને સિંધુ નદીઓ તથા મહાવિદેહની ૧૨ અંતર નદીઓ $૩૨ + ૩૨ + ૧૨ = ૭૬$ નદીઓ કુંડમાંથી નીકળે છે.

આ રીતે ૮૦ મહાનદીમાંથી ૧૪ મહાનદીઓ દ્રહમાંથી અને ૭૬ મહાનદીઓ કુંડમાંથી પ્રવાહિત થાય છે.

મહાનદીઓ અને તેનો પરિવાર :-

નદી	પરિવાર	સમુદ્ર સંગમ	નદી	પરિવાર	સમુદ્ર સંગમ
ગંગા-રક્તા	૧૪,૦૦૦- ૧૪,૦૦૦		સીતોદા	૫,૩૨,૦૦૦	

રોહિતા— સુવર્ણ કૂલા	૨૮,૦૦૦— ૨૮,૦૦૦	પૂર્વી	હરિકંતા— નારીકંતા	૫૬,૦૦૦— ૫૬,૦૦૦	પશ્ચિમી
હરિસલિલા— નરકંતા	૫૬,૦૦૦— ૫૬,૦૦૦	સમુદ્રમાં	રુપ્યકૂલા— રોહિતાંશા	૨૮,૦૦૦— ૨૮,૦૦૦	સમુદ્રમાં
સીતા	૫,૩૨,૦૦૦ ૭,૨૮,૦૦૦	મળે છે.	સિંધુ— રક્તાવતી	૧૪,૦૦૦— ૧૪,૦૦૦ ૭,૨૮,૦૦૦	મળે છે.

આ રીતે ૧૪ મહાનદીઓના પરિવારની ૭,૨૮,૦૦૦ + ૭,૨૮,૦૦૦ = ૧૪,૫૬,૦૦૦ નદીઓ થાય છે. સૂત્રકારે સૂત્રમાં તે સંખ્યાનું કથન કર્યું છે. તેની સાથે ૧૪ મહાનદીઓ અને ૧૨ અંતરનદીઓ ગણતાં કુલ ૧૪,૫૬,૦૨૬ નદીઓ જંબૂદ્વીપમાં છે.

સાતમો વક્ષસ્કાર

પરિચય

પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારમાં અઢીદ્વીપમાં દિવસ-રાત્રિ આદિ કાળ વિભાગનું સર્જન કરતાં જ્યોતિષક દેવ વિમાનોનું વર્ણન છે. ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા, આ પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષક દેવ વિમાનો અઢીદ્વીપમાં જંબૂદ્વીપના સુમેરુ પર્વતને પ્રદક્ષિણા કરે છે અને ભિન્ન-ભિન્ન ક્ષેત્રમાં દિવસ-રાત્રિ કરે છે.

સમપૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજનથી ૯૦૦ યોજન પર્યંત ઊર્ધ્વદિશામાં ઊંચે રહેલા આ જ્યોતિષક વિમાનો અઢીદ્વીપની બહાર સ્થિર છે અને નિયત ક્ષેત્રમાં પ્રકાશ પાથરતા રહે છે.

જંબૂદ્વીપમાં ૨ ચંદ્ર, ૨ સૂર્ય છે અને તે બંનેના પરિવાર રૂપે ૫૬ નક્ષત્રો, ૧૭૬ ગ્રહો અને ૧,૩૩,૯૫૦ કોડાકોડી તારાઓ છે. આ બંને ચંદ્ર, સૂર્ય વગેરે મેરુથી સામસામી દિશામાં રહીને મેરુને પ્રદક્ષિણા કરે છે.

મંડલ :- ચંદ્રાદિ જ્યોતિષક વિમાનોના પ્રદક્ષિણાના વર્તુળાકાર માર્ગ 'મંડલ' કહેવાય છે. ચંદ્ર, સૂર્યના આ પ્રદક્ષિણા માર્ગ સંપૂર્ણ માંડલાકાર નથી. તેઓ પરિભ્રમણ કરતાં-કરતાં પોતાના સ્થાનથી દૂર સરકે છે. પ્રદક્ષિણા કરતા કરતા જલેબીના ગૂંચળાની જેમ દૂર જાય છે અને પુનઃ પ્રદક્ષિણા કરતાં-કરતાં નજીક આવે છે. તેઓ ૫૧૦ યોજનમાં ગમનાગમન-પરિભ્રમણ કરે છે. સૂર્યના ૧૮૪ અને ચંદ્રના ૧૫ અનવસ્થિત મંડલો છે.

ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓ પોતાના એક નિશ્ચિત વર્તુળાકાર મંડલ ઉપર જ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. ૨૮ નક્ષત્રોના આઠ અવસ્થિત મંડલ છે. પ્રત્યેક નક્ષત્રનું પોતાનું એક જ નિશ્ચિત મંડલ છે. તિરછા ૫૧૦ યોજનના ક્ષેત્રમાં નક્ષત્ર સમૂહના આઠ મંડલો છે.

ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્રનું પ્રથમ મંડલ મેરુથી ૪૪,૮૨૦ યોજન દૂર છે. તારાઓનું પ્રથમ મંડલ મેરુથી ૧,૧૨૧ યોજન દૂર છે. ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્રના પ્રથમ અને અંતિમ મંડલ સમરેખાએ ઉપર-નીચે છે. તેથી તેમનો વ્યાસ, પરિધિ આદિ સમાન છે.

બંને સૂર્યો મળીને(પ્રત્યેક સૂર્ય અર્ધ-અર્ધ મંડલ ચાલીને) ૬૦ મુહૂર્તે ૪૮ કલાકે એક પ્રદક્ષિણા પૂર્ણ કરે છે. ૩૦ મુહૂર્તનો ૨૪ કલાકનો ૧ અહોરાત્ર કહેવાય છે. બંને ચંદ્ર મળીને ૬૨ મુહૂર્તે અને નક્ષત્રો ૫૯ મુહૂર્તે એક પ્રદક્ષિણા પૂર્ણ કરે છે. આ પ્રદક્ષિણા કરતા સૂર્ય જે ક્ષેત્રમાં પ્રકાશ પાથરે ત્યાં દિવસ અને સૂર્ય પ્રકાશનો અભાવ હોય ત્યાં રાત્રિનો વ્યવહાર કરાય છે. ચંદ્રના પરિભ્રમણના આધારે તિથિ નિર્મિત થાય છે. ચંદ્ર સૂર્યાદિના આ પરિભ્રમણના આધારે ચંદ્ર, સૂર્યાદિ માસ અને સંવત્સર નિર્મિત થાય છે.

ચંદ્ર અને સૂર્ય પોતાના અનેક મંડલો પર ભ્રમણ કરતા હોવાથી મેરુ તરફના પ્રથમ મંડલથી અંતિમ મંડલ તરફ પ્રયાણ કરે તેને દક્ષિણાયન અને લવણ સમુદ્ર તરફના અંતિમ મંડળથી પ્રથમ મંડળ

તરફ પ્રયાણ કરે તેને ઉત્તરાયણ કહેવામાં આવે છે. ગ્રહો, નક્ષત્રો, તારાઓનું એક મંડલથી બીજા મંડલ ઉપર ગમન થતું ન હોવાથી તેને ઉત્તરાયણ, દક્ષિણાયન કે ચાર ક્ષેત્ર નથી. સૂર્યના તાપથી વસ્તુની છાયા-પડછાયો પડે છે. ઉત્તરાયણ-દક્ષિણાયનમાં તે છાયા નાની-મોટી થાય છે. તેની હાનિ-વૃદ્ધિના ક્રમનું વર્ણન આ વક્ષસ્કારમાં છે.

ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર એ ત્રણેની ગતિની ભિન્નતાના કારણે પોત-પોતાના ભ્રમણ માર્ગ પર ચાલતા ચંદ્ર-નક્ષત્ર, સૂર્ય-નક્ષત્રનું સહભ્રમણ થાય છે, તેનાથી અનેક પ્રકારના યોગ થાય છે. તે વિવિધ યોગોનું, કરણનું, જ્યોતિષક દેવ વિમાનોનું, તેના દેવોનું અને ઈન્દ્રાદિનું વર્ણન આ વક્ષસ્કારમાં છે. ગ્રહ અને તારા સંબંધી અલ્પ વર્ણન છે.

આ વક્ષસ્કારના અંતમાં જંબૂદ્વીપ વર્ણનની સમાપ્તિ કરતા સૂત્રકારે જંબૂદ્વીપની લંબાઈ-પહોળાઈ આદિનું પુનઃ કથન કરી, જંબૂદ્વીપના નામહેતુનું કથન કર્યું છે. મિથિલા નગરમાં આ 'જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર'ની પ્રરૂપણાના કથન સાથે વક્ષસ્કાર અને સૂત્રની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે.

સાતમો વક્ષસ્કાર

જંબુદ્વીપમાં ચંદ્રાદિની સંખ્યા :-

૧ જંબુદ્વીપે ણં મંતે ! દીવે કઙ્ ચંદા પમાસિંસુ પમાસંતિ પમાસિસ્સંતિ ? કઙ્ સૂરિયા તવંસુ, તવેંતિ, તવિસ્સંતિ ? કેવઙ્યા ણક્ષત્તા જોગં જોંસુ જોયંતિ જોઙ્સંતિ ? કેવઙ્યા મહગ્ગહા ચારં ચરિંસુ ચરંતિ ચરિસ્સંતિ ? કેવઙ્યાઓ તારાગણકોડાકોડીઓ સોમ્હિંસુ, સોમ્હંતિ, સોમ્હિસ્સંતિ ?

ગોયમા ! દો ચંદા પમાસિંસુ પમાસંતિ પમાસિસ્સંતિ, દો સૂરિયા તવંસુ તવેંતિ તવિસ્સંતિ, છપ્પણં ણક્ષત્તા જોગં જોંસુ જોંતિ જોઙ્સંતિ, છાવત્તરં મહગ્ગહસયં ચારં ચરિંસુ ચરંતિ ચરિસ્સંતિ ।

ઁગં ચ સયસહસ્સં, તેત્તીસંં ઁલુ મ્હે સહસ્સાંઙ્ ।

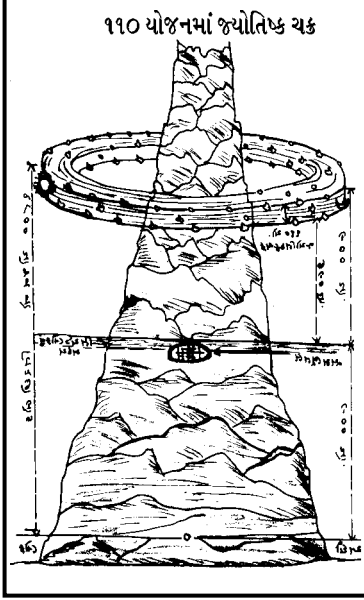
ણવ ય સયા પ્પણાસા, તારાગણકોડિકોડિણં ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભૂતકાળમાં કેટલા ચંદ્ર પ્રકાશ કરતા હતા ? વર્તમાનમાં કેટલા પ્રકાશ કરે છે ? ભવિષ્યમાં કેટલા પ્રકાશ કરશે ? કેટલા સૂર્ય તપતા હતા, કેટલા તપે છે અને કેટલા તપશે ? કેટલા નક્ષત્ર ચંદ્ર-સૂર્ય સાથે યોગ કરતા હતા, કરે છે અને કરશે ? કેટલા મહાગ્રહ ચાલ ચાલતા હતા અર્થાત્ મંડલ ક્ષેત્ર પર પરિભ્રમણ કરતા હતા, કરે છે અને કરશે ? કેટલા કોડાકોડ તારાગણ શોભતા હતા, શોભે છે અને શોભશે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં બે ચંદ્રો ઉદ્યોત(પ્રકાશ) કરતા હતા, કરે છે અને કરશે. બે સૂર્યો તપતા હતા, તપે છે અને તપશે. ૫૬(છપ્પન) નક્ષત્રો ચંદ્ર-સૂર્ય સાથે યોગ કરતા હતા, કરે છે અને કરશે. ૧૭૬(એકસો છોંતેર) મહાગ્રહો મંડલ ક્ષેત્ર પર પરિભ્રમણ કરતા હતા, કરે છે અને કરશે. ૧ લાખ, ૩૩ હજાર, ૮૫૦ કોડાકોડ તારા ગણ શોભતા હતા, શોભે છે અને શોભશે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જ્યોતિષી દેવો અને તેના વિમાનો સંબંધી કથન છે. ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી

અને વૈમાનિક, આ ચાર પ્રકારના દેવોમાંથી જ્યોતિષી દેવો મધ્યલોકમાં વસે છે. તેના ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા, તેમ પાંચ ભેદ છે. સમપૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજનથી શરૂ કરી ૯૦૦ યોજન સુધીમાં અર્થાત્ ૧૧૦ યોજનમાં આ જ્યોતિષી દેવો વસે છે. અઢીદ્વીપમાં આ પાંચે પ્રકારના દેવોના વિમાનો મેરુપર્વતને પ્રદક્ષિણા કરતા ફરે છે અને અઢીદ્વીપની બહાર તે સ્થિર છે.

ચંદાપભાસિંસુ :- ચંદ્રની પ્રભા એટલે પ્રકાશ. ચંદ્રના પ્રકાશને ઉદ્યોત કહે છે. ચંદ્ર વિમાનના પૃથ્વીકાય જીવોને ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય હોય છે તેથી તેઓ શીત-અનુષ્ણ સ્પર્શ અને પ્રકાશિત શરીરવાળા હોય છે.

જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્ર હોય છે, તે બંને ચંદ્ર સામસામી દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે.

સૂરિયા તવઙ્સુ :- સૂર્યનો તાપ એટલે આતાપ, સૂર્ય વિમાનના પૃથ્વીકાય જીવોને આતાપ નામકર્મનો ઉદય હોય છે તેથી તેઓ ઉષ્ણ સ્પર્શ અને પ્રકાશિત શરીરવાળા હોય છે. જંબૂદ્વીપમાં ૨ સૂર્ય પ્રકાશ કરે છે. તે બંને સૂર્ય સામસામી દિશામાં પ્રકાશ પાથરે છે.

ળક્ષ્તા જોગં :- પોત-પોતાના મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતા નક્ષત્રો જેટલો સમય ચંદ્ર અને સૂર્ય સાથે રહે, સાથે પરિભ્રમણ કરે કે સંબંધમાં રહે, તેને યોગ કહે છે.

મહગ્ગહા ચારં ચરિંસુ :- મહાગ્રહ ચાલ ચાલે છે. ચાલ એટલે મંડળ ક્ષેત્ર પર પરિભ્રમણ કરવું. સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર બધાને પોત-પોતાના મંડળ હોય છે અને તે તે મંડળ પર પરિભ્રમણ કરે છે. પણ અહીં ગ્રહની ગતિ માટે 'ચાર' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. એક-એક ચંદ્ર પરિવારના ૮૮-૮૮ ગ્રહ છે. તેથી બે ચંદ્રના કુલ ૧૭૬ ગ્રહ છે.

તારાગણ :- એક-એક ચંદ્રના પરિવારમાં ૬૬,૯૭૫ કોટાકોટિ તારાગણ હોય છે. તેથી બે ચંદ્રના કુલ મળી ૧,૩૩,૯૫૦ કોટાકોટિ તારાગણ છે.

સૂર્યમંડલની સંખ્યા :-

૨ કઈ ણં ભંતે ! સૂરમંડલા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ંગે ચરરાસીં મંડલસં પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂર્યમંડળો(સૂર્યના વર્તુળાકાર ભ્રમણ માર્ગો) કેટલા હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૂર્યના મંડળો ૧૮૪ છે.

૩ જંબુદીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવઇયં ઓગાહિત્તા કેવઇયા સૂરમંડલા પ્ણત્તા ?
ગોયમા ! જંબુદીવે દીવે અસીયં જોયણ સયં ઓગાહિત્તા, એથ ણં પ્ણટ્ટી
સૂરમંડલા પ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદીપ નામના દીપમાં કેટલા સૂર્ય મંડળો છે ? તે કેટલા ક્ષેત્રને અવગાહીને રહ્યા છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદીપ નામના દીપના ૧૮૦(એકસો એસી) યોજન ક્ષેત્રમાં સૂર્યના ૬૫ મંડળો વ્યાપ્ત છે અર્થાત્ જંબુદીપ ઉપર ૬૫ સૂર્યમંડળો છે.

૪ લવણે ણં ભંતે ! સમુદ્દે કેવઇયં ઓગાહિત્તા કેવઇયા સૂરમંડલા પ્ણત્તા ?
ગોયમા ! લવણે સમુદ્દે તિણ્ણિ ટીસે જોયણસે ઓગાહિત્તા, એથ ણં
એગૂણવીસે સૂરમંડલસે પ્ણત્તે । એવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદીવે દીવે લવણે ય
સમુદ્દે એગે ચુલસીએ સૂરમંડલસે ભવંતીતિમક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રમાં કેટલા સૂર્ય મંડળો છે ? તે કેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લવણસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન ક્ષેત્રમાં સૂર્યના ૧૧૯ મંડળો વ્યાપ્ત છે અર્થાત્ લવણસમુદ્ર ઉપર ૧૧૯ સૂર્યમંડળો છે.

આ પ્રમાણે જંબુદીપ અને લવણસમુદ્ર બંનેના મળીને(૬૫ + ૧૧૯) કુલ ૧૮૪ સૂર્યમંડળો કહેવામાં આવ્યા છે. ॥દ્વાર-૧॥

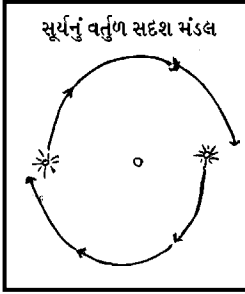
વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'સૂર્યમંડળ સંખ્યા' નામના પ્રથમ દ્વારનું કથન છે.

સૂર્ય મંડળ પ્રરૂપણાના ૧૫ દ્વાર :- ચંદ્ર મંડળ કરતા સૂર્ય મંડળની વક્તવ્યતા વધુ હોવાથી સૂત્રકારે પ્રથમ સૂર્ય મંડળનું વર્ણન કર્યું છે. વૃત્તિકારે સૂત્રગત સૂર્ય વર્ણનનાં ૧૫ દ્વાર દ્વારા પ્રરૂપણા કરી છે. તે ૧૫ દ્વાર આ પ્રમાણે છે- (૧) મંડળ સંખ્યા દ્વાર (૨) મંડળ ચાર ક્ષેત્ર દ્વાર (૩) મંડળ આબાધા અંતર દ્વાર (૪) સૂર્ય વિમાન આયામ-વિષ્કંભ દ્વાર (૫) મેરુપર્વત અને મંડળ અંતર દ્વાર (૬) મંડળ આયામાદિની વૃદ્ધિ હાનિ દ્વાર (૭) મુહૂર્ત ગતિ દ્વાર (૮) દિવસ-રાત્રિ વૃદ્ધિ હાનિ દ્વાર (૯) તાપ ક્ષેત્ર સંસ્થાન દ્વાર (૧૦) સૂર્ય દૂર-નજીક દેખાવા સંબંધી લોકપ્રતીતિ દ્વાર (૧૧) ચાર ક્ષેત્ર સંબંધી અતીતાદિ પ્રશ્ન દ્વાર (૧૨) ચાર ક્ષેત્ર સંબંધી ક્રિયાદિ પ્રશ્ન દ્વાર (૧૩) ઊર્ધ્વાદિ દિશા પ્રાપ્ત તાપ ક્ષેત્ર પ્રમાણ દ્વાર (૧૪) જ્યોતિષ્ક દેવ ઊર્ધ્વોપપન્નાદિ દ્વાર (૧૫) ઈન્દ્રાદિ અભાવમાં સ્થિતકલ્પ દ્વાર.

સમપૃથ્વીથી ૮૦૦ યોજન ઊંચે, સામસામી દિશામાં રહીને, જંબૂદ્વીપના બંને સૂર્યો મેરુપર્વતને પ્રદક્ષિણા કરે છે. મેરુને પ્રદક્ષિણા કરતાં-કરતાં તેઓ તેનાથી ૫૧૦ યોજન દૂર જાય છે અને પુનઃ પ્રદક્ષિણા ફરતા ફરતા નજીક આવે છે. સૂર્યો ૫૧૦ યોજનના તિરછા ભ્રમણ ક્ષેત્રમાં શીઘ્રગતિએ પ્રદક્ષિણા કરે છે તેથી તેના મંડલો નજીક-નજીક અને અનેક મંડલ છે.

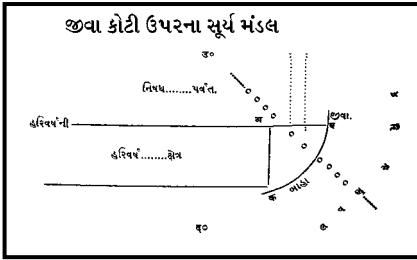
સૂર્યમંડલ :- સૂર્યયોદક્ષિણોત્તરાયણે કુર્વતોર્નિજબિમ્બપ્રમાણ ચક્રવાલ વિષ્કમ્બાનિ પ્રતિદિન ભ્રમિક્ષેત્ર લક્ષણાનિ મંડલાનિ । - વૃત્તિ. દક્ષિણાયન-દૂર જતા અને ઉત્તરાયણ-નજીક આવતા સૂર્યના, પોતાના વિમાનની પહોળાઈ જેટલા પહોળા, રોજના ભ્રમણ માર્ગને મંડળ કહે છે. સૂર્યનો મેરુની પ્રદક્ષિણાનો વર્તુળાકાર નિયત માર્ગ સૂર્ય મંડળ કહેવાય છે.

આ સૂર્ય મંડળો વાસ્તવિક રૂપે સંપૂર્ણ વર્તુળાકાર નથી. મંડલે પ્રથમક્ષણે યદ્ વ્યાપ્ત ક્ષેત્ર તત્સમ શ્રેણ્યેવ યદિ પરઃ ક્ષેત્રવ્યાપ્નુયાત્ તદા તાત્ત્વિકી મંડલતા ન સ્યાત્ - વૃત્તિ.

જે ક્ષેત્રથી સમશ્રેણીએ વર્તુળાકારે ગતિ શરૂ કરે અને પુનઃ તે જ ક્ષેત્ર પર આવી પહોંચે તો તે વાસ્તવિક મંડળ કહેવાય. સમશ્રેણી ઉપર વર્તુળાકારે ભ્રમણ કરી પુનઃ અન્ય ક્ષેત્રને પ્રાપ્ત કરે તો તે તાત્ત્વિક મંડળ ન કહેવાય.

સૂર્ય પ્રત્યેક અર્ધપ્રદક્ષિણાએ બે યોજન અને એક પ્રદક્ષિણા પૂર્ણ થાય ત્યારે ૪ યોજન દૂર ચાલ્યો જાય છે. તેથી સૂર્ય મંડળ વાસ્તવિક મંડલાકાર નથી પરંતુ મંડલત્વં ચૈષાં મંડલસદૃશત્વાત્ ન તુ તાત્ત્વિકાં - વૃત્તિ. આ મંડલો વર્તુળ સદૃશ, મંડલ જેવા હોવાથી તેને મંડલ કહ્યા છે.

સૂર્ય મંડલ સંખ્યા :- કુલ સૂર્ય મંડલ ૧૮૪ છે. તેમાંથી ૬૫ સૂર્ય મંડલ જંબૂદ્વીપ ઉપર અને ૧૧૯ મંડલ લવણ સમુદ્ર ઉપર છે. જંબૂદ્વીપગત ૬૫ મંડલોમાંથી ૬૩ મંડળ નિષધ અને નીલવાન પર્વત ઉપર છે. ૨ મંડલ હરિવર્ષ અને રમ્યક્ વર્ષ ક્ષેત્રની જીવાકોટી ઉપર છે. અહીં નિષધ અને નીલવાન પર્વત ઉપરના મંડળો ભિન્ન ભિન્ન નથી તેથી બંનેના મળી ૧૩૦ મંડલ છે તેમ ન સમજવું.

સૂર્યનું એક મંડળ નિષધથી શરૂ થઈ, નિષધ પાસે પૂર્ણ થાય છે. તેથી નિષધ અને નીલવાન પર્વત ઉપરના મંડળો એક જ છે.

તેમાં આખા સંપૂર્ણ મંડળ ૬૫ જ છે. પ્રતિદિશાવર્તી વ્યક્તિને સ્વદિશાગત અર્ધ અર્ધ મંડળો દષ્ટિગોચર થાય છે. સ્વક્ષેત્રથી બંને બાજુના મંડળો બંને વિભાગમાં જોઈ શકાય છે તેથી બંને બાજુએ ૬૫-૬૫ મંડળોનું કથન છે.

જંબૂદ્વીપમાં ૬૫ મંડળ છે. ૬૬મું મંડળ જંબૂદ્વીપમાં શરૂ થાય છે અને લવણ સમુદ્રમાં પૂર્ણ થાય છે, તેથી તેની ગણના લવણ સમુદ્રમાં કરી છે.

સૂર્ય મંડલ ચાર ક્ષેત્ર :-

૫ સવ્વભંતરાઓ ણં ધંતે ! સૂરમંડલાઓ કેવડયાએ અબાહાએ સવ્વબાહિરએ સૂરમંડલે પળ્ણત્તે ?

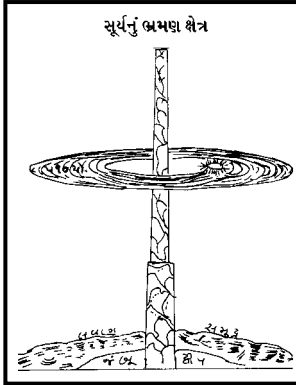
ગોયમા ! પંચદસુત્તરે જોયણસએ અબાહાએ સવ્વબાહિરએ સૂરમંડલે પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વ આભ્યંતર સૂર્યમંડળ અને સર્વ બાહ્ય સૂર્યમંડળ વચ્ચે વ્યવધાન રહિતપણે કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ આભ્યંતર સૂર્યમંડળ અને સર્વબાહ્ય સૂર્યમંડળ વચ્ચે વ્યવધાન રહિતપણે ૫૧૦ યોજનનું અંતર છે. ॥દ્વાર-૨॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'સૂર્ય મંડળ ચાર ક્ષેત્ર' નામના બીજા દ્વારનું વર્ણન છે.

સૂર્યમંડળ ચાર ક્ષેત્ર :- સૂર્યના ચાર-ચાલવાના ક્ષેત્રને, ભ્રમણ ક્ષેત્રને “ સૂર્યમંડળ ચાર ક્ષેત્ર” કહેવામાં આવે છે. મળ્ડલક્ષેત્રં નામ સૂર્યમળ્ડલૈઃ સર્વાભ્યન્તરાદિભિઃ સર્વબાહ્યપર્યવસાનૈર્વ્યાપ્તમાકાશં, તચ્ચક્રવાલ-વિષ્કમ્ભતોઽવસેયમ્- વૃત્તિ. સૂર્યના સર્વાભ્યંતર મંડળથી સર્વ બાહ્ય મંડળ વચ્ચેના આકાશ-ક્ષેત્રના ચક્રવાલ વિષ્કંભને “સૂર્યમંડળ ચાર ક્ષેત્ર” કહે છે.

સર્વાભ્યંતર મંડળ :- જંબૂદ્વીપમાં મેરુ તરફના સૂર્યના સૌથી પ્રથમ મંડળ ને સર્વાભ્યંતર મંડળ કહે છે.

સર્વ બાહ્ય મંડળ :- લવણ સમુદ્રમાં લવણ શિખા તરફના સૌથી છેલ્લા-૧૮૪માં મંડળને સર્વ બાહ્ય મંડળ કહે છે.

પ્રથમ અને અંતિમ મંડળ વચ્ચે ૫૧૦ યોજનનું અંતર છે અને તેનું ચારક્ષેત્ર ૫૧૦ ઠેક્ક યોજન છે.

સૂર્યમંડળ ચાર ક્ષેત્રની ગણના વિધિ :- સૂર્ય વિમાનની લંબાઈ પહોળાઈ ઠેક્ક યોજન છે, તેથી પ્રત્યેક સૂર્ય મંડળ ઠેક્ક યોજનાંશ પ્રમાણવાળા છે. એવા ૧૮૪ મંડળ છે. એટલે ૧૮૪ × ઠેક્ક યોજનાંશ = ૧૪૪ ઠેક્ક યોજન પ્રમાણ મંડળોનું ક્ષેત્ર થાય છે.

પાંચ આંગળીઓ વચ્ચે ચાર આંતરા હોય તેમ સૂર્યના ૧૮૪ મંડળ વચ્ચે ૧૮૩ આંતરા છે. પ્રત્યેક સૂર્યમંડળો વચ્ચે ૨-૨ યોજનનું આંતરું છે તેથી ૧૮૩×૨ = ૩૬૬ યોજન આંતરાના થાય છે. ૧૪૪ ઠેક્ક + ૩૬૬ = ૫૧૦ ઠેક્ક યોજનનું ચાર ક્ષેત્ર છે.

સૂર્ય મંડલો વચ્ચેનું અંતર :-

૬ સૂરમંડલસ્સ ણં મંતે ! સૂરમંડલસ્સ ય કેવઙ્ઙ અબાહાઁ અંતરે પ્ણત્તે ? ગોયમા ! દો જોયણાઙ્ઙ અબાહાઁ અંતરે પ્ણત્તે ।

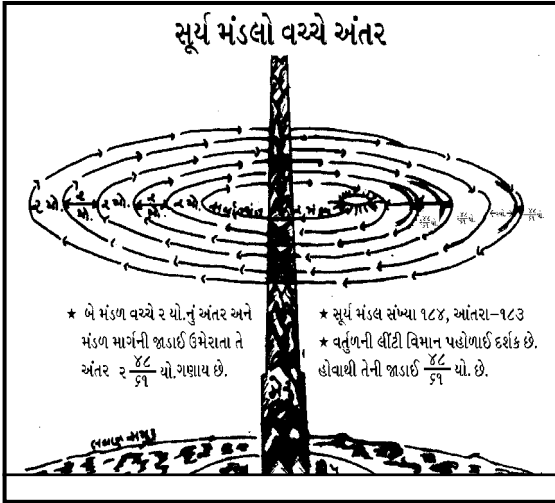
ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઁક સૂર્યમંડળ અને બીજા સૂર્યમંડળ વચ્ચે અબાધિત(વ્યવધાન રહિત) અંતર કેટલું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઁક સૂર્યમંડળથી બીજા સૂર્યમંડળનું અબાધિત અંતર બે યોજનનું હોય છે. ॥દ્વાર-૩॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'સૂર્યમંડળ અંતર' દ્વાર નામના ત્રીજા દ્વારનું વર્ણન છે. પ્રત્યેક સૂર્ય મંડળ વચ્ચે ૨-૨ યોજનનું અંતર છે.

સૂર્ય મંડળ વચ્ચેના અંતરની ગણના વિધિ :- સૂર્યના ચાર ક્ષેત્રમાંથી સૂર્યના ૧૮૪ મંડલોના કુલ

મંડલ ક્ષેત્રને બાદ કરતાં કુલ અંતર ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેને ૧૮૩ મંડળમાં વિભક્ત કરવા ૧૮૩થી ભાગતા જે સંખ્યા આવે તેટલું અંતર પ્રત્યેક મંડળ વચ્ચે જાણવું. તે આ પ્રમાણે છે- સૂર્ય મંડળના ૫૧૦ $\frac{૪૮}{૬૧}$ યોજનના ભ્રમણ ક્ષેત્રમાંથી ૧૪૪ $\frac{૪૮}{૬૧}$ યોજન કુલ મંડળ ક્ષેત્રના બાદ કરતાં $(૫૧૦ \frac{૪૮}{૬૧} - ૧૪૪ \frac{૪૮}{૬૧}) = ૩૬૬$ યોજન શેષ રહે છે. તેને ૧૮૩ આંતરમાં વહેંચવા $૩૬૬ \div ૧૮૩ = ૨$ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રત્યેક મંડળની વચ્ચે ૨-૨ યોજનનું આંતરું છે.

અબાહાઁ અંતરે :- પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'આબાધા અંતર' નો શબ્દ પ્રયોગ છે. અહીં અંતર શબ્દના

વિશેષણ રૂપે આબાધા-અવ્યવધાન શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. 'અંતર' શબ્દનો તફાવત, વિશેષતા વગેરે અર્થ પણ થાય છે. જેમ કે- **उभयोर्महदन्तरम्** બંને વચ્ચે ઘણું અંતર છે અર્થાત્ બંને વચ્ચે ઘણો તફાવત છે, બંને વચ્ચે ઘણી વિશેષતા છે. પ્રસ્તુતમાં બે મંડળ વચ્ચે કેટલું અંતર છે એટલે કે બે મંડળ વચ્ચે કેટલો તફાવત છે, તેવા અર્થમાં અંતર શબ્દ ગ્રહણ ન થઈ જાય તે માટે સૂત્રકારે આબાધા વિશેષણ સાથે અંતર શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. તેથી અર્થ થાય છે કે ઁક મંડળથી બીજા મંડળ વચ્ચે વ્યવધાન રહિત કેટલું અંતર છે ? અર્થાત્ ઁક મંડળથી બીજું મંડળ કેટલું દૂર છે ? ઁક મંડળથી બીજું મંડળ કોઈપણ જાતના વ્યવધાન રહિતપણે ૨ યોજન દૂર હોય છે.

સૂર્ય વિમાનની લંબાઈ-પહોળાઈ :-

૭ સૂર્યમંડલે ણં મંતે ! કેવઇયં આયામ-વિક્ષંભેણં કેવઇયં પરિક્ષેવેણં, કેવઇયં બાહલ્લેણં પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! અડયાલીસં ંગસટ્ટિભાએ જોયળસ્સ આયામ-વિક્ષંભેણં, તં તિગુણં સવિસેસં પરિક્ષેવેણં, ચડવીસં ંગસટ્ટિભાએ જોયળસ્સ બાહલ્લેણં પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂર્યમંડળ અર્થાત્ સૂર્યવિમાનની લંબાઈ-પહોળાઈ, પરિધિ તથા જાડાઈ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૂર્યમંડળ(સૂર્યવિમાન)ની લંબાઈ-પહોળાઈ અડતાલીસ એકસઠાંશ(૩૬૬) યોજન, પરિધિ તેનાથી સાધિક ત્રણ ગુણી અર્થાત્ બે પૂર્ણાંક બાવીસ એકસઠાંશ (૨૩૩૩) યોજન અને જાડાઈ ચોવીસ એકસઠાંશ (૩૬૬) યોજનની હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'સૂર્ય બિંબાયામ વિષ્કંભ' નામના ચોથા દ્વારનું વર્ણન છે. બિંબ એટલે વિમાન. સૂર્યબિંબ = સૂર્ય વિમાન. આ સૂત્રમાં સૂર્યમંડલે સૂર્યમંડળ શબ્દથી સૂર્યબિંબ-સૂર્યવિમાનનું ગ્રહણ થાય છે. આ સૂર્યવિમાન મેરુને પ્રદક્ષિણા ફરે છે, તેથી પ્રત્યેક સૂર્યમંડળ માગ ૩૬૬ યોજનાંશ લાંબો-પહોળો છે.

સૂર્ય વિમાનની લંબાઈ-પહોળાઈ(વ્યાસ) :- સૂર્ય વિમાનની લંબાઈ-પહોળાઈ ૩૬૬ યોજનાંશ. એક યોજનના ૬૧ ભાગમાંથી ૪૮ ભાગ અંશ પ્રમાણ છે.

સૂર્ય વિમાનની પરિધિ :- તેની પરિધિ તેના વ્યાસ કરતાં સાધિક ત્રણ ગણી એટલે $૪૮ \times ૩ = ૧૪૪$ યોજનાંશ પ્રમાણ છે. આ યોજનાંશના યોજન કરવા ૬૧થી ભાગતા($૧૪૪ \div ૬૧ =$) સાધિક ૨૩૩૩ યોજન પ્રમાણ સૂર્ય વિમાનની પરિધિ છે.

સૂર્ય વિમાનની જાડાઈ કે ઊંચાઈ :- જ્યોતિષ્ક વિમાનોની ઊંચાઈ તેના વિષ્કંભ વ્યાસ કરતાં અર્ધી હોય છે. વિમાન વિષ્કંભસ્યાર્દ્ધ ભાગેનોચ્ચત્વાત્ તે પ્રમાણે સૂર્ય વિમાનની ઊંચાઈ ૩૬૬ યોજનાંશ પ્રમાણ છે.

સૂર્ય મંડલો અને મેરુ પર્વત વચ્ચે અંતર :-

૮ જંબુદીવે ણં મંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવઇયાએ અબાહાએ સવ્વભંતરે સૂર્યમંડલે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચોયાલીસં જોયળસહસ્સાઈં અટ્ટ ય વીસે જોયળસએ અબાહાએ

સવ્વભંતરે સૂરમંડલે પળ્ણત્તે ?

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં મંદર પર્વતથી સર્વાભ્યન્તર સૂર્યમંડળ કેટલું દૂર છે ?

ઉત્તર હે- ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં મંદરપર્વતથી સર્વાભ્યન્તર સૂર્યમંડળ ૪૪,૮૨૦(ચુમાળીસ હજાર, આઠસો વીસ) યોજન દૂર છે.

૯ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવડયાએ અબાહાએ સવ્વભંતરાણંતરે સૂરમંડલે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચોયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટુ ય બાવીસે જોયણસએ અડયાલીસં ય એગસટ્ટિભાગં જોયણસ્સ અબાહાએ અભંતરાણંતરે સૂરમંડલે પળ્ણત્તે !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપના મંદરપર્વતથી સર્વાભ્યન્તર સૂર્યમંડળ પછીનું બીજું સૂર્યમંડળ કેટલું દૂર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપના મંદર પર્વતથી સર્વાભ્યન્તર સૂર્યમંડળ પછીનું બીજું સૂર્યમંડળ ચુમાળીસ હજાર, આઠસો બાવીસ પૂર્ણાંક અડતાળીસ એકસઠાંશ (૪૪,૮૨૨ ૬૬) યોજન દૂર છે.

૧૦ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવડયાએ અબાહાએ અભંતરતચ્ચે સૂરમંડલે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચોયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટુ ય પળ્ણવીસે જોયણસએ પળ્ણતીસં ચ એકસટ્ટિભાગે જોયણસ્સ અબાહાએ અભંતરતચ્ચે સૂરમંડલે પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપના મંદરપર્વતથી ત્રીજું આભ્યંતર સૂર્યમંડળ કેટલું દૂર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપના મંદર પર્વતથી ત્રીજું આભ્યંતર સૂર્યમંડળ ચુમાળીસ હજાર, આઠસો પચીસ પૂર્ણાંક પાંત્રીસ એકસઠાંશ(૪૪,૮૨૫ ૬૬) યોજન દૂર છે.

૧૧ એવં ખલુ એણં ઉવાએણં ણિક્ખમમાણે સૂરિએ તયાણંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંતરં મંડલં સંકમમાણે-સંકમમાણે દો-દો જોયણાઈં અડયાલીસં ચ એગસટ્ટિભાએ જોયણસ્સ એ ગમેગે મંડલે અબાહાવુટ્ઠિં અભિવટ્ટેમાણે- અભિવટ્ટેમાણે સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરડ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી પ્રથમ મંડળ પરથી બહાર નીકળતો સૂર્ય પછી પછીના મંડળો પર સંક્રમણ કરતો એક અહોરાત્રે એક-એક મંડળને પાર કરતો, પ્રત્યેક મંડળે બે પૂર્ણાંક અડતાળીસ એકસઠાંશ (૨ ૬૬) યોજનની વ્યવધાન રહિતપણે અંતરની વૃદ્ધિ કરતો, સર્વ બાહ્ય મંડળ પર પહોંચે છે.

૧૨ જંબુદ્દીવે ણં ભંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવડયાએ અબાહાએ સવ્વબાહિરે સૂરમંડલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પળયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં તિણ્ણિ ય તીસે જોયણસએ અબાહાએ સવ્વબાહિરે સૂરમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપના મંદરપર્વતથી સર્વબાહ્ય સૂર્યમંડળ કેટલું દૂર હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબુદ્દીપના મંદરપર્વતથી સર્વબાહ્ય સૂર્યમંડળ પિસ્તાળીસ હજાર, ત્રણસો ત્રીસ (૪૫,૩૩૦) યોજન દૂર હોય છે.

૧૩ જંબુદ્દીવે ણં ભંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવડયાએ અબાહાએ સવ્વબાહિરાણંતરે સૂરમંડલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પળયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં તિણ્ણિ ય સત્તાવીસે જોયણસએ તેરસ ય એગસટ્ઠિભાએ જોયણસ્સ અબાહાએ બાહિરાણંતરે સૂરમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપના મંદરપર્વતથી સર્વબાહ્ય સૂર્યમંડળ પછીનું વ્યવધાન રહિત બીજું બાહ્ય સૂર્યમંડળ કેટલું દૂર છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબુદ્દીપના મંદરપર્વતથી સર્વબાહ્ય અનંતર બીજું સૂર્યમંડળ પિસ્તાળીસ હજાર, ત્રણસો સત્તાવીસ પૂર્ણાંક તેર એકસઠાંશ (૪૫,૩૨૭ $\frac{૧૩}{૧૦૦}$) યોજન દૂર છે.

૧૪ જંબુદ્દીવે ણં ભંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવડયાએ અબાહાએ બાહિરતચ્ચે સૂરમંડલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પળયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં તિણ્ણિ ય ચડવીસે જોયણસએ છવ્વીસં ચ એગસટ્ઠિભાએ જોયણસ્સ અબાહાએ બાહિરતચ્ચે સૂરમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપના મંદરપર્વતથી સર્વબાહ્ય ત્રીજું સૂર્યમંડળ કેટલું દૂર છે ?

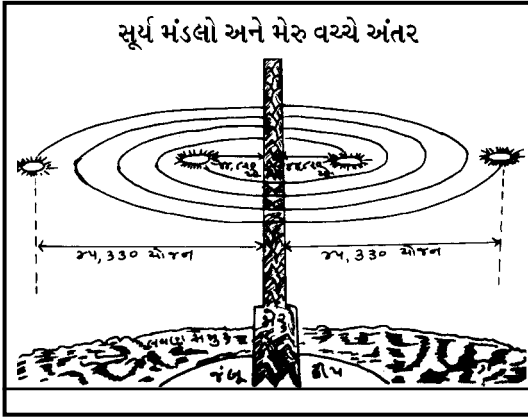
ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબુદ્દીપના મંદર પર્વતથી બાહ્ય ત્રીજું સૂર્યમંડળ પિસ્તાળીસ હજાર, ત્રણસો ચોવીસ પૂર્ણાંક છવ્વીસ એકસઠાંશ (૪૫,૩૨૪ $\frac{૨૬}{૧૦૦}$) યોજન દૂર છે.

૧૫ એવં ખલુ એણં ઉવાએણં પવિસમાણે સૂરિએ તયાણંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંતરં મંડલં સંકમમાણે-સંકમમાણે દો-દો જોયણાઈં અડયાલીસં ચ એગસટ્ઠિભાએ જોયણસ્સ એગમેગે મંડલે અબાહાવુઢ્ઠિં ણિવઢ્ઠેમાણે-ણિવઢ્ઠેમાણે સવ્વબ્ભંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી અંતિમ મંડળ પરથી અંદર પ્રવેશ કરતો સૂર્ય પછી પછીના મંડળો પર સંક્રમણ કરતાં, પ્રત્યેક મંડળે ૨ ઠેકાં યોજનનું વ્યવધાન રહિત અંતર ઘટાડતો-ઘટાડતો સર્વાભ્યંતર મંડળ પર પહોંચે છે. ॥દ્વાર-પા॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'મેરુ મંડળ અબાધા અંતર દ્વાર' નામના પાંચમાં દ્વારનું કથન છે. અબાધા એટલે વ્યવધાન રહિત, અંતર એટલે દૂરી; આ સૂત્રમાં મેરુ પર્વત અને સૂર્યમંડળો વચ્ચેના અંતરનું વર્ણન છે.

મેરુ અને સર્વાભ્યંતર મંડળ વચ્ચેના અંતરની ગણના વિધિ :- સર્વાભ્યંતર મંડળ જંબૂદ્વીપની સીમા, જંબૂદ્વીપ પૂર્ણ થાય ત્યાંથી ૧૮૦ યોજન અંદર છે. મેરુપર્વતથી જંબૂદ્વીપની સીમા પર્યંત ૪૫,૦૦૦ યોજન છે. તેમાંથી ૧૮૦ યોજન બાદ કરતાં (૪૫,૦૦૦-૧૮૦ =) ૪૪,૮૨૦ યોજનનું અંતર મેરુ અને પ્રથમ મંડળ વચ્ચે છે.

આ રીતે ઉત્તરાયણના અંતિમ દિવસે સર્વાભ્યંતર મંડળ પર ભ્રમણ કરતાં બંને સૂર્ય મેરુથી ૪૪,૮૨૦-૪૪,૮૨૦ યોજન દૂર હોય છે.

અહીં મેરુ વ્યાસના ૧૦,૦૦૦ યોજન ગણવામાં આવે છે તે વ્યવહારથી સમજવું. સૂર્ય સમપૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજન ઊંચે છે. ત્યાં મેરુનો વ્યાસ ૯,૯૨૭ ઠેકાં યોજન હોય છે. મેરુનો વ્યાસ ૧૧ યોજને ૧ યોજન જેટલો ઘટે છે, તેથી ૮૦૦ યોજન ઊંચે ૭૨ ઠેકાં યોજન મેરુ વ્યાસ ઘટી જાય છે, પરંતુ અહીં સમપૃથ્વી સમીપે જે ૧૦,૦૦૦ યોજનનો વ્યાસ છે તે જ વ્યવહારથી ગ્રહણ કર્યો છે.

મેરુ અને સર્વ બાહ્ય મંડળ વચ્ચેના અંતરની ગણના વિધિ :- સર્વબાહ્ય મંડળ-અંતિમ ૧૮૪મું મંડળ, લવણ સમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન દૂર છે. તેથી મેરુથી જંબૂદ્વીપ સીમાના ૪૫,૦૦૦ યોજન + ૩૩૦ લવણ સમુદ્રગત મંડળ ચાર ક્ષેત્રના = ૪૫,૩૩૦ યોજનનું અંતર મેરુની બંને બાજુએ, સર્વ બાહ્ય મંડળ પર રહેલા સૂર્ય અને મેરુ વચ્ચે હોય છે.

આ રીતે દક્ષિણાયનના અંતિમ દિવસે સર્વબાહ્ય મંડળ પર ભ્રમણ કરતાં બંને સૂર્ય મેરુથી ૪૫,૩૩૦- ૪૫,૩૩૦ યોજન દૂર હોય છે.

મેરુ મંડળ અંતર હાનિ-વૃદ્ધિનો ધ્રુવાંક :- દક્ષિણાયનના સૂર્ય અને મેરુ વચ્ચે પ્રત્યેક મંડળે ૨ ઠેકાં યોજનનું અંતર વધે છે જ્યારે ઉત્તરાયણના સૂર્યનું તેટલું જ અંતર ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે-

બે મંડળ વચ્ચે ૨-૨ યોજનનું અંતર છે, તે ૨ યોજન + મંડળ માર્ગની પહોળાઈ ઠેકાં યોજનાંશ છે, (૨ + ઠેકાં =) ૨ ઠેકાં યોજનની વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે.

સૂર્યમંડલોની લંબાઈ-પહોળાઈ, પરિધિ :-

૧૬ જંબુદ્વીવે દીવે સવ્વભંતરે ણં ભંતે ! સૂરમંડલે કેવઇયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઇયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણવણઠં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચ ચત્તાલે જોયણસે આયામવિક્ખંભેણં તિણ્ણિયં ય જોયણસયસહસ્સાઈં પણ્ણરસ ય જોયણસહસ્સાઈં એગૂણણઠં ચ જોયણાઈં કિંચિવિસેસાહિયાઈં પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં સર્વાભ્યંતર સૂર્યમંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેની લંબાઈ-પહોળાઈ નવાણું હજાર, છસો ચાળીસ (૯૯,૬૪૦) યોજન અને તેની પરિધિ સાધિક ત્રણ લાખ, પંદર હજાર, નેવ્યાસી (૩,૧૫,૦૮૯) યોજન છે.

૧૭ અભંતરાણંતરે ણં ભંતે ! સૂરમંડલે કેવઇયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઇયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણવણઠં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચ પણ્યાલે જોયણસે પણ્ણતીસં ચ એગસટ્ઠિભાએ જોયણસ્સ આયામવિક્ખંભેણં તિણ્ણિયં જોયણસયસહસ્સાઈં પણ્ણરસ ય જોયણસહસ્સાઈં એગં સત્તુત્તરં જોયણસયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બીજા આભ્યંતર સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બીજા આભ્યંતર સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ નવાણું હજાર, છસો પિસ્તાળીસ અને પાંત્રીસ એકસઠાંશ (૯૯,૬૪૫ $\frac{૩૫}{૬૪}$) યોજન અને તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, પંદર હજાર, એકસો સાત (૩,૧૫,૧૦૭) યોજનની છે.

૧૮ અભંતરતચ્ચે ણં ભંતે ! સૂરમંડલે કેવઇયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઇયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણવણઠં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચ એકાવણ્ણે જોયણસે ણવ ય એગસટ્ઠિભાએ જોયણસ્સ આયામવિક્ખંભેણં, તિણ્ણિયં ય જોયણસયસહસ્સાઈં પણ્ણરસ જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ પણ્ણવીસં જોયણસયં પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્રીજા આભ્યંતર સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રીજા આભ્યંતર સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ નવ્વાણું હજાર, છસો એકાવન યોજન અને નવ એકસઠાંશ (૯૯,૬૫૧ ૬૬) યોજન છે અને તેની પરિધિ ૩,૧૫,૧૨૫ યોજનની છે.

૧૯ એવંં ખલુ એણંં ઉવાએણંં ણિક્ખમમાણે સૂરિએ તયાણંંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંંતરંં મંડલંં ઉવસંકમમાણે-ઉવસંકમમાણે પંચ-પંચ જોયણાંં પળતીસંં ચ એગસટ્ટિભાએ જોયણસસ એગમેગે મંડલે વિક્ખંંભવુઢ્ઠિંં અભિવઢ્ઠેમાણે-અભિવઢ્ઠેમાણે અટ્ટારસ-અટ્ટારસ જોયણાંં પરિરયવુઢ્ઠિંં અભિવઢ્ઠેમાણે-અભિવઢ્ઠેમાણે સવ્વબાહિરંં મંડલંં ઉવસંકમિત્તા ચારંં ચરઇંં ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે આ ક્રમથી સર્વાભ્યંતર મંડળમાંથી બહાર નીકળતો સૂર્ય પછી પછીના મંડળ પર સંક્રમણ કરતો પ્રત્યેક મંડળે લંબાઈ-પહોળાઈમાં પાંચ પૂર્ણાંક પાંત્રીસ એકસઠાંશ (૫ ૬૬) યોજન અને પરિધિમાં ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ કરતો-કરતો સર્વ બાહ્ય મંડળ પર પહોંચે છે.

૨૦ સવ્વબાહિરેણંં ણંં ધંંતે ! સૂરમંડલે કેવઇયંં આયામવિક્ખંંધેણંં, કેવઇયંં પરિક્ખેવેણંં પળ્લત્તે ?

ગોયમા ! એગંં જોયણસયસહસ્સંં છચ્ચ સટ્ટે જોયણસએ આયામવિક્ખંંધેણંં, તિણ્ણિય જોયણસયસહસ્સાંં અટ્ટારસ ય સહસ્સાંં તિણ્ણિય પળ્ણરસુત્તરે જોયણસએ પરિક્ખેવેણંં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વબાહ્ય સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ બાહ્ય(૧૮૪માં) સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ ૧,૦૦,૬૬૦(એક લાખ, છસો સાઠ) યોજન અને તેની પરિધિ ૩,૧૮,૩૧૫ (ત્રણ લાખ, અઠાર હજાર, ત્રણસો પંદર) યોજન બતાવેલ છે.

૨૧ બાહિરાણંંતરે ણંં ધંંતે ! સૂરમંડલે કેવઇયંં આયામવિક્ખંંધેણંં, કેવઇયંં પરિક્ખેવેણંં પળ્લત્તે ?

ગોયમા ! એગંં જોયણસયસહસ્સંં છચ્ચ ચડપળ્ણે જોયણસએ છવ્વીસંં ચ એગસટ્ટિભાગે જોયણસસ આયામવિક્ખંંધેણંં, તિણ્ણિય જોયણસયસહસ્સાંં અટ્ટારસ ય સહસ્સાંં દોણ્ણિય સત્તાણડએ જોયણસએ પરિક્ખેવેણંં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બાહિરાણંંતર(સર્વબાહ્યથી અનંતર-બીજું બાહ્ય મંડળ) ૧૮૩માં મંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ કેટલી હોય છે.

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વબાહ્યાનંતર (મંડળ ૧૮૩માં) મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ એક લાખ, છસો ચોપન યોજન અને છવ્વીસ એકસઠાંશ(૧,૦૦,૬૫૪ $\frac{૨૬}{૧૦૦૦}$) યોજન છે. તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, અઠાર હજાર, બસો સત્તાણું(૩,૧૮,૨૯૭) યોજનની છે.

૨૨ બાહિરતચ્ચે ણં મંતે ! સૂરમંડલે કેવઇયં આયામ વિક્ખંભેણં, કેવઇયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! એગં જોયણસયસહસ્સં છચ્ચ અડયાલે જોયણસણે બાવણ્ણં ચ એગસટ્ઠિભાણે જોયણસ્સ આયામવિક્ખંભેણં, તિણ્ણિ જોયણસયસહસ્સાઇં અટ્ટારસ ય સહસ્સાઇં દોણ્ણિ ય અઝ્ઞાસીણે જોયણસણે કિંચિવિસેસાહિણે પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ત્રીજા બાહ્યાનંતર સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ અને તેની પરિધિ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ત્રીજા બાહ્યાનંતર (૧૮૨માં) સૂર્યમંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ એક લાખ, છસો અડતાલીસ પૂર્ણાંક બાવન એકસઠાંશ(૧,૦૦,૬૪૮ $\frac{૫૩}{૧૦૦૦}$) યોજન છે અને તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, અઠાર હજાર, બસો ઓગણ્યાએંસી(૩,૧૮,૨૭૯)યોજન સાધિકની હોય છે.

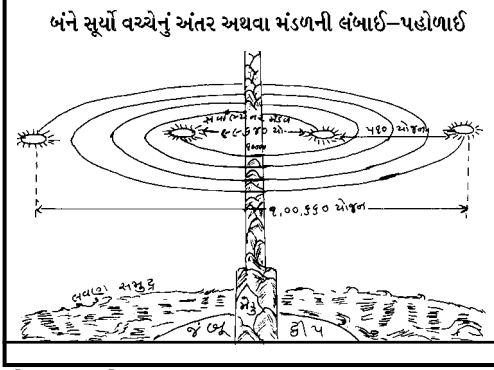
૨૩ એવં ખલુ એણં ઉવાણં પવિસમાણે સૂરિણે તયાણંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંતરં મંડલં સંકમમાણે-સંકમમાણે પંચપંચ જોયણાઇં પણ્ણતીસં ચ એગસટ્ઠિભાણે જોયણસ્સ એગમેગે મંડલે વિક્ખંભવુઢ્ઠિં ણિવુઢ્ઠેમાણે-ણિવુઢ્ઠેમાણે અટ્ટારસ-અટ્ટારસ જોયણાઇં પરિયવુઢ્ઠિં ણિવુઢ્ઠેમાણે-ણિવુઢ્ઠેમાણે સવ્વબ્ભંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઇ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી સર્વ બાહ્ય મંડળમાંથી અંદર પ્રવેશતો સૂર્ય પછી પછીના મંડળો પર સંક્રમણ કરતો પ્રત્યેક મંડળે લંબાઈ-પહોળાઈમાં પાંચ પૂર્ણાંક પાંત્રીસ એકસઠાંશ (૫ $\frac{૩૫}{૧૦૦૦}$) યોજનને અને પરિધિમાં ૧૮ યોજનને ઘટાડતો-ઘટાડતો સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પહોંચે છે. ॥દ્વાર—૬॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં "સૂર્ય મંડલ આયામાદિ દ્વાર" નામના છટ્ટા દ્વારનું વર્ણન છે. મેરુના ફરતા વલયાકારે રહેલા આ મંડળોના આયામ-લંબાઈ, વિષ્કંભ-પહોળાઈ અને પરિક્ષેપ-પરિધિનું કથન છે. પ્રત્યેક મંડળ પર બંને સૂર્યો બરાબર સામસામી દિશામાં હોય છે, તેથી સૂર્યમંડળની જેટલી લંબાઈ-પહોળાઈ હોય, તેટલું જ બંને સૂર્ય વચ્ચે અંતર રહે છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે મંડલગત બે સૂર્ય વચ્ચેનું અંતર અને મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ બંને એકજ છે.

સર્વાભ્યંતર, સર્વબાહ્ય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ (વ્યાસ) ગણનાવિધિ :- સર્વાભ્યંતર મંડળ

જંબૂદ્વીપ સીમાથી પૂર્વ-પશ્ચિમ કે ઉત્તર-દક્ષિણ બંને બાજુએ ૧૮૦-૧૮૦ યોજન અંદર છે. બંને બાજુના ગણતા ૩૬૦ યોજન થાય છે. જંબૂદ્વીપના ૧ લાખ યોજનના વ્યાસમાંથી તે બાદ કરતાં (૧,૦૦,૦૦૦-૩૬૦ =) ૯૯,૬૪૦ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વાભ્યંતર પ્રથમ મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ છે.

સર્વ બાહ્ય મંડળ લવણસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન દૂર છે. તેથી જંબૂદ્વીપ વ્યાસમાં ૩૩૦+ ૩૩૦ કુલ ૬૬૦ યોજન ઉમેરતા (૧,૦૦,૦૦૦ + ૬૬૦ =) ૧,૦૦,૬૬૦ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ બાહ્ય મંડળની લંબાઈ- પહોળાઈ છે.

પ્રત્યેક સૂર્યમંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ હાનિ-વૃદ્ધિનો ધ્રુવાંક :- દક્ષિણાયનમાં સૂર્ય પ્રત્યેક મંડળે લંબાઈ- પહોળાઈ ૫ ઠેકાણે યોજન વૃદ્ધિ કરે છે; તે આ પ્રમાણે- એક મંડળથી બીજું મંડળ ૨ યોજન દૂર છે, તે બંને બાજુના ૨, ૨ યોજન = ૪ યોજન અને પ્રત્યેક મંડળ માર્ગ ૧૦ યોજનાંશ પહોળા છે; બંને બાજુના મંડળ માર્ગની પહોળાઈ ૧ ઠેકાણે યોજન ઉમેરતા (૪ + ૧ ઠેકાણે યોજન =) ૫ ઠેકાણે યોજન પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યેક મંડળ મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈમાં(વ્યાસમાં) ૫ ઠેકાણે યો. ની વૃદ્ધિ થાય છે.

ઉત્તરાયણમાં પ્રત્યેક મંડળે તેટલી જ (૫ ઠેકાણે યોજનની) હાનિ થાય છે.

સર્વાભ્યંતર-સર્વ બાહ્ય સૂર્ય મંડળની પરિધિ :- સર્વાભ્યંતર મંડળનો વ્યાસ-લંબાઈ પહોળાઈ ૯૯,૬૪૦ યોજન છે. ત્રિગુણકરણ પદ્ધતિએ તેની પરિધિ કાઢતા ૩,૧૫,૦૮૯ યોજનની થાય છે અને સર્વ બાહ્ય મંડળની પરિધિ ૩,૧૮,૩૧૫ યોજનની થાય છે.

પ્રત્યેક સૂર્ય મંડળની પરિધિ હાનિવૃદ્ધિનો ધ્રુવાંક :- દક્ષિણાયનમાં પ્રત્યેક મંડળે, લંબાઈ પહોળાઈ ૫ ઠેકાણે યોજન વધે છે. આ વર્ધિત ક્ષેત્રની પરિધિ કાઢીએ તો ૧૭ ઠેકાણે યોજન આવે છે તેથી પ્રત્યેક મંડળે પરિધિમાં ૧૭ ઠેકાણે યોજનની વૃદ્ધિ થાય છે અને ઉત્તરાયણમાં પ્રત્યેક મંડળે ૧૭ ઠેકાણે યોજનની હાનિ થાય છે.

સૂત્રકારે સુગમતા માટે સ્થૂલ વ્યવહારનયથી ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ કરવાનું કહ્યું છે. જેમ કે પ્રથમ મંડળની ૩,૧૫,૦૮૯ યોજન પરિધિમાં ૧૮ યોજન ઉમેરતા બીજા મંડળની પરિધિ ૩,૧૫,૧૦૭ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે ૧૮૩ મંડળમાં ૧૮, ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિથી ૧૮૩ મંડળ \times ૧૮ = ૩,૨૯૪ યોજનની વૃદ્ધિ થાય છે. પ્રથમ મંડળની પરિધિ ૩,૧૫,૦૮૯ યોજન છે, તેમાં ૩,૨૯૪ યોજનની વૃદ્ધિને ઉમેરતા ૩૧,૦૮,૩૮૩ યોજન સર્વ બાહ્ય મંડળની પરિધિ થાય છે પરંતુ સૂત્રકારે ૨૦માં સૂત્રમાં સર્વ બાહ્ય મંડળની પરિધિ ૩,૧૮,૩૧૫ યોજન કહી છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પરિધિમાં ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિનું કથન વ્યવહારની અપેક્ષાએ છે. વાસ્તવિક રીતે પ્રત્યેક મંડળની પરિધિમાં ૧૭ ઠેકાણે યોજનની વૃદ્ધિ થાય છે. આ રીતે ગણના કરતા ૧૮૩ મંડળે $૧૮૩ \times ૧૭ ઠેકાણે = ૩,૧૮,૩૧૪ ઠેકાણે$ યોજન થાય છે. સૂત્રકારે સુગમતા માટે અહીં ૩,૧૮,૩૧૫ યોજનનું કથન કર્યું છે. સૂત્રકારે સૂત્ર ૧૬, ૧૭, ૧૮માં સર્વાભ્યંતર ત્રણ મંડળની પરિધિનું કથન ૧૮ યોજનની

વૃદ્ધિની અપેક્ષાએ કર્યું છે અને સૂત્ર ૨૦માં સર્વ બાહ્ય મંડળની પરિધિનું કથન ૧૭ ઝૂંક યોજનની વૃદ્ધિની અપેક્ષાએ કર્યું છે. ૧૮ યોજન વૃદ્ધિ અને ૧૭ ઝૂંક યોજન વૃદ્ધિથી પ્રત્યેક મંડળે પ્રાપ્ત પરિધિ માટે પરિશિષ્ટમાં સૂર્યના ૧૮૪ મંડળનું કોષ્ટક જુઓ.

સૂર્યની મુહૂર્તગતિ :-

૨૪ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણ સવ્વભંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ્, તયા ણં ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવહ્ચં ચેત્તં ગચ્છહ્ ?

ગોયમા ! પંચ-પંચ જોયણસહસ્સાઈં દોણિણ ય ઇગાવણ્ણે જોયણસણ ઇગુણતીસં ચ સટ્ઠિભાણે જોયણસ્સ ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં ગચ્છહ્ ।

તયા ણં ઇહગયસ્સ મણૂસસ્સ સીયાલીસાણે જોયણસહસ્સેહિં દોહિ ય તેવટ્ઠેહિં જોયણસણેહિં ઇગવીસાણે ય જોયણસ્સ સટ્ઠિભાણેહિં સૂરિણ ચક્ખુપ્પાસં હવ્વમાગચ્છહ્ ।

સે ણિક્ખમમાણે સૂરિણ ણવં સંવચ્છરં અયમાણે પઢમંસિ અહોરત્તંસિ સવ્વભંતરા-
ણંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળ(પ્રથમ મંડળ) ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ? અર્થાત્ તેની મુહૂર્ત ગતિ કેટલી છે.

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વાભ્યંતર(પ્રથમ) મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો સૂર્ય પ્રત્યેક મુહૂર્તે ૫,૨૫૧ ઝૂંક યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે. અર્થાત્ સૂર્ય વિમાનની મુહૂર્ત ગતિ પાંચ હજાર, બસો એકાવન પૂર્ણાંક ઓગણત્રીસ સાઠાંશ(૫,૨૫૧ ઝૂંક) યોજનની છે.

સૂર્ય પ્રથમ મંડળ પર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે આ ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યો તે સૂર્યને સુડતાળીસ હજાર, બસો ત્રેસઠ યોજન અને એકવીસ સાઠાંશ(૪૭,૨૬૩ ઝૂંક) યોજન દૂરથી જુએ છે.

પ્રથમ મંડળમાંથી બહાર નીકળતો સૂર્ય નવા વર્ષના ભ્રમણોનો પ્રારંભ કરતા, પ્રથમ અહોરાત્રમાં સર્વાભ્યંતર પછીના બીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્ય બીજા મંડળ પર ગતિ શરૂ કરે ત્યારે નવા વર્ષનો પ્રારંભ થાય છે.

૨૫ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણ અભંતરાણંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ્, તયા ણં ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવહ્ચં ચેત્તં ગચ્છહ્ ।

ગોયમા ! પંચ-પંચ જોયણસહસ્સાઈં દોણિણ ય ઇગાવણ્ણે જોયણસણ સીયાલીસં ચ સટ્ઠિભાગે જોયણસ્સ ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં ગચ્છહ્ ।

તયા પંં ઇહગયસ્સ મણુસસ્સ સીયાલીસાણ જોયણસહસ્સેહિં ઇગૂણાસીણ જોયણસણ સત્તાવણ્ણાણ ય સટ્ઠિભાણ્ણેહિં; જોયણસ્સ સટ્ઠિભાગં ચ ઇગસટ્ઠિહા છેત્તા ઇગૂણવીસાણ ચુણ્ણિયાભાગેહિં સૂરિણ ચક્ખુપ્પાસં હવ્વમાગચ્છઈ ।

સે ણિક્ખમમાણે સૂરિણ દોચ્ચંસિ અહોરત્તંસિ અબ્ભંતરતત્ત્વં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યંતર પછીના બીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય જ્યારે બીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે ૫,૨૫૧ $\frac{૫૭}{૧૦૦}$ યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે.

સૂર્ય બીજા મંડળ ઉપર ગતિ કરતો હોય ત્યારે આ ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યો તે સૂર્યને યોજન સુડતાલીસ હજાર, એકસો ઓગણ્યાએસી યોજન અને એક યોજનના સાંઠ ભાગમાંથી સત્તાવનભાગ અને એક સાઠાંશના ઓગણીસ એકસઠીયા પ્રતિભાગ (ચૂર્ણિકાભાગ) (૪૭,૧૭૮ $\frac{૫૭}{૧૦૦}$, $\frac{૫૭}{૧૦૦}$ યો.) પ્રમાણ દૂરથી સૂર્યને જુએ છે.

બીજા મંડળમાંથી નીકળતો સૂર્ય નવા વર્ષના બીજા અહોરાત્રમાં ત્રીજા અભ્યંતર મંડળ પર પરિભ્રમણ કરે છે.

૨૬ જયા પંં ભંતે ! સૂરિણ અબ્ભંતરતત્ત્વં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ, તયા પંં ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવઈયં ખેત્તં ગચ્છઈ ?

ગોયમા ! પંચપંચ જોયણસહસ્સાઈં દોણ્ણિ ય બાવણ્ણે જોયણસણ પંચ ય સટ્ઠિભાણ્ણે જોયણસ્સ ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં ગચ્છઈ ।

તયા પંં ઇહગયસ્સ મણુસસ્સ સીયાલીસાણ જોયણસહસ્સેહિં છણ્ણઝઈં જોયણેહિં તેત્તીસાણ સટ્ઠિભાગેહિં જોયણસ્સ સટ્ઠિભાગં ચ ઇગસટ્ઠિહા છેત્તા દોહિં ચુણ્ણિયાભાગેહિં સૂરિણ ચક્ખુપ્પાસં હવ્વમાગચ્છઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે ત્રીજા અભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય જ્યારે ત્રીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે તે પ્રત્યેક મુહૂર્તે પાંચ હજાર, બસો બાવન યોજન અને પાંચ સાઠાંશ (૫,૨૫૨ $\frac{૫૭}{૧૦૦}$) યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે.

સૂર્ય જ્યારે ત્રીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે આ ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યો સુડતાળીસ હજાર, છન્નું યોજન અને તેત્રીસ સાઠાંશ તથા બે એકસઠાંશ (૪૭,૦૯૬ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ અને $\frac{૨૩}{૧૦૦}$) યોજન દૂરથી સૂર્યને જુએ છે.

૨૭ एवं खलु एएणं उवाएणं णिक्खममाणे सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे-संकममाणे अट्टारस-अट्टारस सट्ठिभागे जोयणस्स ए गमेगे मंडले मुहुत्तगइं अभिवड्ढेमाणे-अभिवड्ढेमाणे चुलसीइं-चुलसीइं सीयाइं जोयणाइं पुरिसच्छायं णिव्वड्ढेमाणे-णिव्वड्ढेमाणे सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી સર્વાભ્યંતર મંડળમાંથી બહાર નીકળતો, પછી પછીના મંડળો પર સંક્રમણ કરતો સૂર્ય પ્રત્યેક મંડળે $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજનની મુહૂર્ત ગતિને વધારતો વધારતો લગભગ ૮૪-૮૪ યોજન પુરુષ ઇયા એટલે દષ્ટિ પથને ઘટાડતો ઘટાડતો સર્વ બાહ્ય મંડળ પર પહોંચે છે.

૨૮ जया णं भंते ! सूरिए सव्वबाहिरमंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ, तथा णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइयं खेत्तं गच्छइ ?

ગોયમા ! પંચપંચ જોયણસહસ્સાઈં તિણિય પંચુત્તરે જોયણસાં પજ્જરસ ય સટ્ઠિભાએ જોયણસ્સ એગમેગેણં મુહુત્તેણં ગચ્છઈ । તયા ણં ઇહગયસ્સ મણુસસ્સ એગતીસાએ જોયણસહસ્સેહિં અટ્ઠહિ ય એગતીસેહિં જોયણસાંહિં તીસાએ ય સટ્ઠિ-ભાએ હિં જોયણસ્સ સૂરિએ ચક્ખુપ્પાસં હવ્વમાગચ્છઈ । એસ ણં પઢમે છમ્માસે, એસ ણં પઢમસ્સ છમ્માસસ્સ પજ્જવસાણે ।

સે પવિસમાણે સૂરિએ દોચ્વે છમ્માસે અયમાણે પઢમંસિ અહોરત્તંસિ બાહિરાણંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વબાહ્ય (૧૮૪મા) મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વ બાહ્ય (અંતિમ ૧૮૪મા) મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે પાંચ હજાર, ત્રણસો પાંચ પૂર્ણાંક પંદર સાઠાંશ (૫,૩૦૫ $\frac{૧૫}{૧૦૦}$) યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે.

સૂર્ય સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે આ ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યો એકત્રીસ હજાર, આઠસો એકત્રીસ પૂર્ણાંક ત્રીસ સાઠાંશ (૩૧, ૮૩૧ $\frac{૩૦}{૧૦૦}$) યોજન દૂરથી સૂર્યને જુએ છે.

આ રીતે પ્રથમ છ માસ થાય છે. આ પ્રથમ છ માસની સમાપ્તિ છે. ત્યારપછી આભ્યંતર

મંડળોમાં પ્રવેશ કરતો સૂર્ય બીજા છ માસના ભ્રમણનો પ્રારંભ કરતાં પ્રથમ અહોરાત્રમાં બાહ્યાનન્તર(બીજા) મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ શરૂ કરે છે.

૨૯ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણે બાહિરાણંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ, તયા ણં ચ એ ગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવઈયં ખેત્તં ગચ્છઈ ?

ગોયમા ! પંચપંચ જોયણસહસ્સાઈં તિણિણ ય ચઝરુત્તરે જોયણસણ સત્તાવણ્ણં ચ સટ્ટિભાણે જોયણસ્સ ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં ગચ્છઈ । તયા ણં ઇહગયસ્સ મણુસસ્સ ઇ ગત્તીસાણે જોયણસહસ્સેહિં ણવહિ ય સોલસુત્તરેહિં જોયણસણેહિં ઇગુણાલીસાણે ય સટ્ટિભાણે હિં જોયણસ્સ સટ્ટિભાગં ચ ઇગસટ્ટિહા છેત્તા સટ્ટિણે ચુણિણયાભાગેહિં સૂરિણે ચક્ખુપ્પાસં હવ્વમાગચ્છઈ ।

સે પવિસમાણે સૂરિણે દોચ્ચંસિ અહોરત્તંસિ બાહિરતચ્ચં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વ બાહ્યાનન્તર (૧૮૩મા) મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય જ્યારે બીજા બાહ્ય મંડળ પર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે પાંચ હજાર, ત્રણસો ચાર પૂર્ણાંક સત્તાવન સાઠાંશ(૫,૩૦૪ $\frac{૫૭}{૧૦૦}$) યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે અને ત્યારે આ ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યો સૂર્યને એકત્રીસ હજાર, નવસો સોળ યોજન અને ઓગણચાળીશ સાઠાંશ ભાગ તથા સાંઠ એકસઠાંશ ચૂર્ણિકાભાગ (૩૧,૯૧૬ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ અને $\frac{૩૩}{૧૦૦}$) યોજન દૂરથી સૂર્યને જુએ છે.

આભ્યંતર મંડળમાં પ્રવેશ કરતો સૂર્ય બીજા અહોરાત્રમાં(દિવસે) ત્રીજા મંડળ ઉપર ગતિ કરે છે.

૩૦ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણે બાહિરતચ્ચં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ, તયા ણં ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવઈયં ખેત્તં ગચ્છઈ ?

ગોયમા ! પંચપંચ જોયણસહસ્સાઈં તિણિણ ય ચઝરુત્તરે જોયણસણ ઇગુણાલીસં ચ સટ્ટિભાણે જોયણસ્સ ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં ગચ્છઈ । તયા ણં ઇહગયસ્સ મણુસસ્સ ઇગાહિણેહિં બત્તીસાણે જોયણસહસ્સેહિં ઇગૂણપણ્ણાણે ય સટ્ટિભાણેહિં જોયણસ્સ સટ્ટિભાગં ચ ઇગસટ્ટિહા છેત્તા તેવીસાણે ચુણિણયાભાણેહિં સૂરિણે ચક્ખુપ્પાસં હવ્વમાગચ્છઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે ત્રીજા બાહ્ય મંડળ(૧૮૨માં) પર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૂર્ય જ્યારે ત્રીજા બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્ત પાંચ હજાર, ત્રણસો ચાર પૂર્ણાંક ઓગણચાળીસ સાઠાંશ (૫,૩૦૪ $\frac{૩૬૬}{૧૦૦૦}$) યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે અને ત્યારે આ ભરત ક્ષેત્રના મનુષ્યો બત્રીસ હજાર, એક યોજન અને ઓગણપચાસ સાઠાંશ તથા ત્રેવીસ એકસઠાંશ (૩૨,૦૦૧ $\frac{૪૬૬}{૧૦૦૦}$ અને $\frac{૩૩૩}{૧૦૦૦}$) યોજન દૂરથી સૂર્યને જુએ છે.

૩૧ एवं खलु एएणं उवाएणं पविसमाणे सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे-संकममाणे अट्टारस-अट्टारस सट्टिभाए जोयणस्स एगमेगे मंडले मुहुत्तगइं णिवड्ढेमाणे-णिवड्ढेमाणे साइरेगाइं पंचासीइं-पंचासीइं जोयणाइं पुरिसच्छायं अभिवड्ढेमाणे-अभिवड्ढेमाणे सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ । एस णं दोच्चे छम्मासे । एस णं दोच्चस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे, एस णं आइच्चे संवच्छरे, एस णं आइच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे पणत्ते ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે આ ક્રમથી અંતિમ ૧૮૪ મંડળ પરથી અંદર પ્રવેશતો, પછી પછીના મંડળો પર સંક્રમણ કરતો સૂર્ય પ્રત્યેક મંડળે $\frac{૩૬૬}{૧૦૦૦}$ યોજનની ગતિને ઘટાડતો-ઘટાડતો અને સાતિરેક ૮૫ યોજન પુરુષ ણયા-દષ્ટિપથને વધારતો-વધારતો સર્વાભ્યંતર મંડળ પર પહોંચે છે.

આ બીજા છ માસ છે. આ સર્વાભ્યંતર મંડળ પૂર્ણ થતાં બીજા છ માસ પૂર્ણ થાય છે. આ બંને છ-છ માસના સંયોગે એક આદિત્ય(સૂર્ય) સંવત્સર થાય છે. સૂર્યનું આ સર્વાભ્યંતર(પ્રથમ) મંડળમાં ભ્રમણ પૂર્ણ થતાં આદિત્ય સંવત્સર પૂર્ણ થાય છે. ॥દ્વાર-૭॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'મુહૂર્ત ગતિ દ્વાર' નામના સાતમાં દ્વારનું વર્ણન છે. સૂર્ય દક્ષિણાયનના છ મહિનામાં (૧૮૩ અહોરાત્રમાં) ૧૮૩ મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરે છે અને ઉત્તરાયણના છ મહિનામાં (૧૮૩ અહોરાત્રમાં) ૧૮૩ મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરે છે. સૂર્ય પ્રત્યેક મંડળ ૩૦ મુહૂર્ત પાર કરે છે. દક્ષિણાયનમાં પ્રત્યેક મંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ, પરિધિ વધતા જાય છે અને ઉત્તરાયણમાં પ્રત્યેક મંડળની લંબાઈ, પહોળાઈ, પરિધિ ઘટતા જાય છે. મંડળની પરિધિ વધવા છતાં સૂર્યની ગતિના કાળમાનમાં વધારો થતો નથી. ૩૦ મુહૂર્ત અર્થાત્ એક અહોરાત્ર (૨૪ કલાક)માં તે મંડળ તેને પસાર કરવાનું હોય છે તેથી પ્રતિ મંડળે સૂર્ય પોતાની પરિભ્રમણ ગતિ વધારે છે.

મુહૂર્ત ગતિ :- પ્રતિમંડળ ઉપર સૂર્ય એક-એક મુહૂર્તમાં જેટલા યોજન ચાલે તે તેની મુહૂર્ત ગતિ કહેવાય છે.

સૂર્યની મુહૂર્ત ગતિ નિશ્ચિત કરવાની વિધિ :- સર્વમપિ મંડલમેકોનાહોરાત્રેણ દ્વાભ્યા સૂર્યાભ્યા પરિસમાપ્યતે, પ્રતિસૂર્ય અહોરાત્ર ગણને પરમાર્થતો દ્વાવહોરાત્રૌ ભવતઃ, દ્વયોશ્વાહારોત્રયોઃ ષષ્ટિમુહૂર્તાસ્તતો

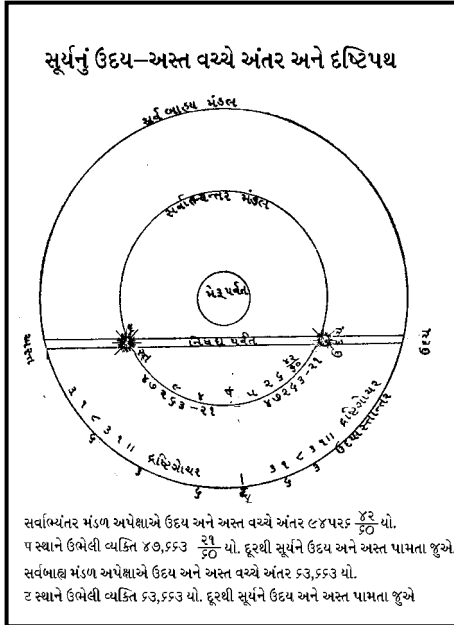
મળ્ડલ પરિરયસ્ય ષષ્ટ્યા ભાગે હ્તે યલ્લભ્યતે તન્મુહૂર્તગતિ પ્રમાણં ।

બે સૂર્ય મળીને એક અહોરાત્રમાં એક મંડળ પૂર્ણ કરે છે. એક સૂર્ય એક અહોરાત્રમાં અર્ધમંડળ ચાલે છે અને બીજો સૂર્ય તે જ અહોરાત્રમાં શેષ અર્ધ મંડળ ચાલે, બંને સૂર્યના એક-એક અહોરાત્ર થાય પણ પરમાર્થતઃ બંનેના મુહૂર્ત ભેગા કરીએ તો બે અહોરાત્ર થાય. ૧ અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત છે, બે અહોરાત્રના ૬૦ મુહૂર્ત છે. બે સૂર્ય મળીને ૬૦ મુહૂર્તમાં ૧ મંડળ પાર કરે છે. તેથી મંડળની જે પરિધિ હોય તેને ૬૦ થી ભાગતા જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય તે તેની મુહૂર્ત ગતિ કહેવાય છે. જેમ કે—

પ્રથમ સર્વાભ્યંતર મંડળની પરિધિ ૩, ૧૫, ૦૮૮ યોજન છે. તેને બે અહોરાત્રના ૬૦ મુહૂર્તથી ભાગ આપતા $(૩,૧૫,૦૮૮ \div ૬૦ =) ૫,૨૫૧ \frac{૨૮}{૬૦}$ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રથમ મંડળ પરની સૂર્યની મુહૂર્ત ગતિ જાણવી.

મુહૂર્ત ગતિ હાનિ-વૃદ્ધિ ધ્રુવાંક :- પ્રત્યેક મંડળની પરિધિ વ્યવહારથી ૧૮, ૧૮ યોજન વૃદ્ધિ પામે છે. (વાસ્તવમાં તો ૧૭ $\frac{૨૮}{૬૦}$ પરિધિ વધે છે.) તેથી સૂર્યને પ્રત્યેક મંડળે એક અહોરાત્ર-૬૦ મુહૂર્તમાં ૧૮-૧૮ યોજન વધુ ચાલવું પડે છે. તેથી દક્ષિણાયનમાં પ્રત્યેક મંડળે $\frac{૨૮}{૬૦}$ યોજનાંશ પ્રમાણ મુહૂર્ત ગતિ વધે છે અને ઉત્તરાયણમાં $\frac{૨૮}{૬૦}$ યોજનાંશ પ્રમાણ મુહૂર્ત ગતિ ઘટે છે. જેમ કે પ્રથમ મંડળે સૂર્યની ૫,૨૫૧ $\frac{૨૮}{૬૦}$ યોજન મુહૂર્ત ગતિ છે, તેમાં $\frac{૨૮}{૬૦}$ યોજનાંશ વધારવાથી $(૫,૨૫૧ \frac{૨૮}{૬૦} + \frac{૨૮}{૬૦}) = ૫,૨૫૧ \frac{૫૬}{૬૦}$ યોજનની મુહૂર્ત ગતિ બીજા મંડળે પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે સૂર્યની ગતિ ક્રમશઃ વધતી જાય છે.

સૂત્રકારે સર્વ બાહ્ય મંડળ પર સૂર્યની મુહૂર્ત ગતિ ૫,૩૦૫ $\frac{૧૫}{૬૦}$ યોજનની કહી છે, તે $\frac{૧૫}{૬૦}$, $\frac{૨૮}{૬૦}$ યોજનાંશ વૃદ્ધિથી ગણના કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યાવહારિક $\frac{૨૮}{૬૦}$ ની વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થતી નથી. (જુઓ પરિશિષ્ટમાં સૂર્યના ૧૮૪ મંડલ વિગતનું કોષ્ટક) અથવા અંતિમ મંડળ પરિધિના ૩,૧૮,૩૧૫ યોજનને ૬૦થી ભાગ આપવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા બાહ્ય મંડળની મુહૂર્ત ગતિ અંતિમ મંડળ ની મુહૂર્ત ગતિથી $\frac{૨૮}{૬૦}$ ભાગ ન્યૂન થાય છે. $૫,૩૦૫ \frac{૧૫}{૬૦} - \frac{૨૮}{૬૦} = ૫,૩૦૪ \frac{૫૭}{૬૦}$ યો. બીજા બાહ્ય મંડળની ગતિ થાય છે. આ રીતે જ્યારે સૂર્ય અંદરના મંડળમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેની મુહૂર્ત ગતિમાં ક્રમશઃ $\frac{૨૮}{૬૦}$ યોજનની હાનિ થાય છે.

સૂર્ય દષ્ટિપથ પ્રાપ્તિ :- સૂર્ય ઉદય સમયે જેટલે દૂરથી દેખાય તે તેનો દષ્ટિપથ પ્રાપ્તિ કે દષ્ટિ ગોચરતા કહેવાય છે. ઉદય સમયે સૂર્ય જેટલે દૂરથી દેખાય તેટલે જ દૂરથી અસ્ત સમયે દેખાય છે. સૂત્રકારે તે માટે યક્ષુ સ્પર્શ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. **સૂર્યચક્ષુસ્પર્શ ચક્ષુર્વિષયંહવ્વં શીઘ્રમાગચ્છતિ ।** યક્ષુનો વિષય બને, સૂર્ય આંખનો વિષય બને તેને યક્ષુ સ્પર્શ કહે છે. દષ્ટિપથપ્રાપ્તતા ચક્ષુસ્પર્શ પુરુષચ્છાયા इत्येकार्थाः ।

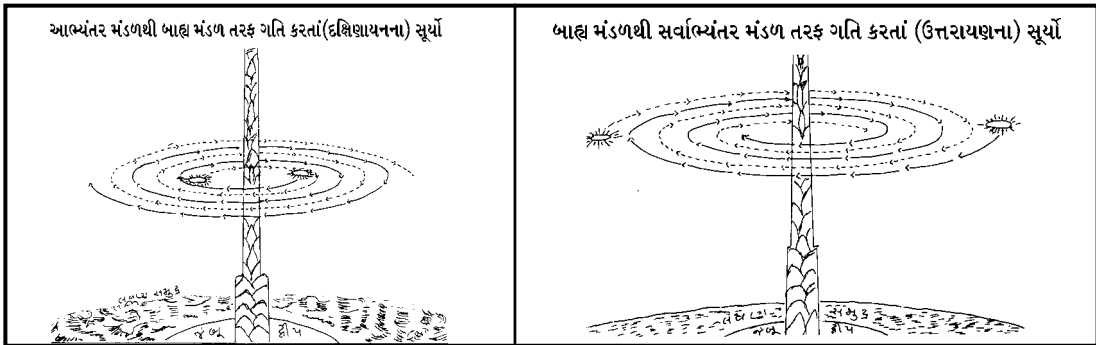
દષ્ટિપથ પ્રાપ્તિ, ચક્ષુ સ્પર્શ, પુરુષ ઇયા આ ત્રણે એકાર્થ શબ્દ છે. સૂત્રકારે પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચક્ષુસ્પર્શ અને પુરુષ ઇયા આ બંને શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

દષ્ટિપથ પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ :- પ્રત્યેક મંડળે સૂર્યની જે મુહૂર્ત ગતિ હોય તેની સાથે તે જ મંડળે સૂર્યનું જે દિનમાન હોય અર્થાત્ જેટલા મુહૂર્તનો દિવસ હોય તેનાથી ગુણતા સૂર્યનું તાપક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ સૂર્ય તેટલા ક્ષેત્રને એક દિવસમાં પ્રકાશિત કરે છે અને સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતો હોય તેનાથી બરાબર અર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણ દૂર રહેલા મનુષ્યને સૂર્ય ઉદય-અસ્ત સમયે દષ્ટિગોચર થાય છે. જેમ કે સૂર્યાભ્યંતર મંડળ ઉપર સૂર્યની સૂર્યગતિ ૫,૨૫૧ ૩૬૦ છે અને દિવસ ૧૮ મુહૂર્તનો હોય છે. તેથી ૫,૨૫૧ ૩૬૦ × ૧૮ = ૯૪,૫૨૬ ૪૦૦ યોજનનું તાપક્ષેત્ર અથવા ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર પ્રાપ્ત થયું. તેનું અર્ધ કરતાં અર્થાત્ ૨ થી ભાગ આપતા (૯૪,૫૨૬ ૪૦૦ તાપ ક્ષેત્ર ÷ ૨) ૪૭,૨૬૩ ૨૦૦ યોજન દૂરથી સૂર્ય દષ્ટિગોચર થાય છે.

ળવં સંવચ્છરં અયમાણે :- નવા સંવત્સર(વર્ષ) અને દક્ષિણાયનના પ્રથમ અહોરાત્રમાં સૂર્ય સર્વાભ્યંતર પછીના અર્થાત્ બીજા મંડળ ઉપર ભ્રમણ કરે છે.

દક્ષિણાયન :- નવા વરસના પ્રથમના છ માસ, કે જેમાં બંને સૂર્યો અંદરના મંડળ ઉપરથી અંતિમ ૧૮૪મા મંડળ તરફ પ્રયાણ કરે છે. સૂર્ય બહાર નીકળે ત્યારે ૧૮૪મા મંડળ પર્યંતના ૧૮૩ મંડળ ઉપર ગતિ કરવાના ૧૮૩ અહોરાત્ર દક્ષિણાયનના કહેવાય છે. અર્થાત્ સૂર્યના સર્વાભ્યંતર મંડળથી સર્વ બાહ્ય મંડળ તરફના ગમનને દક્ષિણાયન કહે છે.

શાસ્ત્રીય શ્રાવણ વદ-૧, ગુજરાતી અષાઢ વદ-૧થી સૂર્ય સંવત્સરનો પ્રારંભ થાય છે. શ્રાવણ વદ-૧ નિષધ પર્વત સમીપે રહી બીજા મંડળ પર ભ્રમણ શરૂ કરી ભારતીય સૂર્ય ભરતક્ષેત્રમાં અને ઐરવતીય સૂર્ય નીલવાન સમીપે રહી ઐરવત ક્ષેત્રમાં નવા વરસનો પ્રારંભ કરે છે.

પવિસમાણે સૂરિણ દોચ્ચે છમ્માસે :- ઉત્તરાયણના પ્રથમ અહોરાત્રમાં સૂર્ય સર્વ બાહ્ય પછીના બીજા અર્થાત્ ૧૮૩મા મંડળ ઉપર ભ્રમણ કરે છે.

ઉત્તરાયણ :- સૂર્ય વરસના દ્વિતીય છ માસ કે જેમાં બંને સૂર્ય બહારના બીજા મંડળ ઉપરથી સર્વાભ્યંતર-પ્રથમ મંડળ તરફ પ્રયાણ કરે છે. સૂર્ય અંદર પ્રવેશ કરે ત્યારે ૧૮૩થી પ્રથમ મંડળ પર્યંતના ૧૮૩ મંડળના ૧૮૩

અહોરાત્ર ઉત્તરાયણના કહેવાય છે. અર્થાત્ સૂર્યના સર્વ બાહ્ય મંડળથી સર્વાભ્યંતર મંડળ તરફના ગમનને ઉત્તરાયણ કહે છે.

દિવસ-રાત્રિના પ્રમાણની વૃદ્ધિ હાનિ :-

૩૨ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણ સવ્વભંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ્, તયા ણં કે મહાલાણ દિવસે, કે મહાલિયા રાઈ ભવહ્ ?

ગોયમા ! તયા ણં ઉત્તમકટ્ટપત્તે ઉવ્વકોસણ અટ્ટારસમુહુત્તે દિવસે ભવહ્, જહણિયા દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવહ્ ।

સે ણિક્ખમમાણે સૂરિણ ણવં સંવચ્છરં અયમાણે પઠમંસિ અહોરત્તંસિ અભંતરાણંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે કેટલો મોટો(લાંબો) દિવસ અને કેટલી મોટી રાત્રિ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર ગતિ કરતો હોય ત્યારે આખા વરસનો સૌથી મોટો, લાંબામાં લાંબો ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે અને ટૂંકામાં ટૂંકી ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે.

પ્રથમ મંડળમાંથી નીકળતો, નવા વરસનો પ્રારંભ કરતો સૂર્ય, પ્રથમ અહોરાત્રિમાં સર્વાભ્યંતર પછીના બીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરે છે.

૩૩ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણ અભંતરાણંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ્, તયા ણં કે મહાલાણ દિવસે, કે મહાલિયા રાઈ ભવહ્ ?

ગોયમા ! તયા ણં અટ્ટારસમુહુત્તે દિવસે ભવહ્ દોહિં ઇગસટ્ઠિભાગમુહુત્તેહિં ઊણે, દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવહ્ દોહિ ય ઇગસટ્ઠિભાગમુહુત્તેહિં અહિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે આભ્યંતરાનંતર બીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે કેટલો મોટો દિવસ અને કેટલી મોટી રાત્રિ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૂર્ય આભ્યંતરાનંતર બીજા મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે બે એકસઠાંશ (૧૧) મુહૂર્તાંશ ન્યૂન ૧૮ મુહૂર્તનો અર્થાત્ સત્તર પૂર્ણાંક ઓગણસાઠ એકસઠાંશ (૧૭) મુહૂર્તનો દિવસ અને બાર પૂર્ણાંક બે એકસઠાંશ (૧૨) મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે.

૩૪ સે ણિક્ખમમાણે સૂરિણ દોચ્ચંસિ અહોરત્તંસિ અભંતરતત્ત્વં મંડલં

ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઇ, તયા ણં ધંતે ! કે મહાલણ દિવસે, કે મહાલિયા રાઈ ભવઇ ?

ગોયમા ! તયા ણં અદ્ધારસમુહુત્તે દિવસે ભવઇ ચઝહિં ઇગસદ્ધિભાગમુહુત્તેહિં ઝુણે, દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવઇ ચઝહિં ઇગસદ્ધિભાગમુહુત્તેહિં અહિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! બીજા મંડળમાંથી નીકળતો સૂર્ય બીજી અહોરાત્રિમાં ત્રીજા આભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય, ત્યારે કેટલો મોટો દિવસ અને કેટલી મોટી રાત્રિ હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય ત્રીજા આભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે ચાર એકસઠાંશ (૪/૬૬) મુહૂર્ત ન્યૂન ૧૮ મુહૂર્તનો અર્થાત્ સત્તર પૂર્ણાંક સત્તાવન એકસઠાંશ (૧૭ ૫/૬૬) મુહૂર્તનો દિવસ અને બાર મુહૂર્ત અને ચાર એકસઠાંશ (૧૨ ૪/૬૬) મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે.

૩૫ એવં ખલુ ઇણં ઉવાણં ણિક્ખમમાણે સૂરિણ તયાણંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંતરં મંડલં સંકમમાણે-સંકમમાણે દો-દો ઇગસદ્ધિભાગમુહુત્તેહિં મંડલે દિવસખિત્તસ્સ ણિવ્વઙ્ગેમાણે-ણિવ્વઙ્ગેમાણે રયણિખિત્તસ્સ અભિવ્વઙ્ગેમાણે- અભિવ્વઙ્ગેમાણે સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઇ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી સર્વાભ્યંતર મંડળમાંથી બહાર નીકળતો, પછી પછીના મંડળો પર સંક્રમણ કરતો સૂર્ય પ્રત્યેક મંડળે દિવસને બે એકસઠાંશ (૪/૬૬) મુહૂર્ત નાનો કરતો અને રાત્રિને ૪ મુહૂર્ત મોટી કરતો કરતો સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર પહોંચે છે.

૩૬ જયા ણં સૂરિણ સવ્વબંધંતરાઓ મંડલાઓ સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઇ, તયા ણં સવ્વબંધંતરમંડલં પણિહાય ઇણેણં તેસીણં રાઈદિયસણં તિણિણ ણાવઢ્ઠે ઇગસદ્ધિભાગમુહુત્તસણ દિવસખેત્તસ્સ ણિવ્વુઢ્ઠેત્તા રયણિખેત્તસ્સ અભિવુઢ્ઠેત્તા ચારં ચરઇ ।

ભાવાર્થ :- જ્યારે સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળથી સર્વબાહ્યમંડળ ઉપર આવી પરિભ્રમણ કરે ત્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળની અપેક્ષાએ (પ્રથમ મંડળને વર્જિને શેષ ૧૮૩ મંડળના) ૧૮૩ અહોરાત્રમાં ત્રણસો છાસઠ એકસઠાંશ (૩૬૬/૬૬) મુહૂર્ત અર્થાત્ ૬ મુહૂર્ત પ્રમાણ દિવસ ક્ષેત્રની હાનિ અને રાત્રિ ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરે છે.

૩૭ જયા ણં ધંતે ! સૂરિણ સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઇ, તયા ણં કે મહાલણ દિવસે, કે મહાલિયા રાઈ ભવઇ ?

ગોયમા ! તયા ણં ઉત્તમકટ્ટપત્તા ઉવ્વકોસિયા અદ્ધારસમુહુત્તા રાઈ ભવઇ, જહણ્ણણ દુવાલસમુહુત્તે દિવસે ભવઇ ।

एस णं पढमे छम्मासे, एस णं पढमस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे । से पविसमाणे सूरिए दोच्चं छम्मासं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વ બાહ્ય (૧૮૪મા) મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે કેટલો મોટો દિવસ અને કેટલી મોટી રાત્રિ હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે આખા વરસની સૌથી મોટી, લાંબામાં લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ અને ટૂંકામાં ટૂંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે.

આ રીતે પ્રથમ છ માસ થાય છે. અહીં સર્વ બાહ્ય મંડળમાં સૂર્યનું પરિભ્રમણ પૂર્ણ થતાં વર્ષના પ્રથમ છ માસનો અંત થાય છે. સર્વ બાહ્ય મંડળ(૧૮૪મા) મંડળથી અંદર, ૧૮૩મા મંડળ પર પ્રવેશતો સૂર્ય, બીજા છ માસનો પ્રારંભ કરતો, પ્રથમ અહોરાત્રમાં બીજા બાહ્ય મંડળ (૧૮૩મા મંડળ) ઉપર પરિભ્રમણ કરે છે.

૩૮ જया णं भंते ! सूरिए बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ, तया णं के महालए दिवसे भवइ, के महालिया राई भवई ?

गोयमा ! अट्टारसमुहुत्ता राई भवइ दोहिं एगसट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणा, दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ दोहिं एगसट्टिभागमुहुत्तेहिं अहिए ।

से पविसमाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि बाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વ બાહ્યાનંતર મંડળ (૧૮૩મા મંડળ) ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે કેટલો મોટો દિવસ અને કેટલી મોટી રાત્રિ હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ત્યારે બે એકસઠાંસ(૩૬ મુહૂર્તાંશ) ન્યૂન ૧૮ મુહૂર્તની અર્થાત્ સત્તર પૂર્ણાંક ઓગણસાઠ એકસઠાંશ(૧૭ ૩/૪) મુહૂર્તની રાત્રિ અને ૩૬ મુહૂર્તાંશ અધિક ૧૨ મુહૂર્ત (૧૨ ૩/૪ મુહૂર્ત)નો દિવસ હોય છે.

સર્વ બાહ્ય મંડળથી અંદર પ્રવેશતો સૂર્ય બીજા અહોરાત્રમાં ત્રીજા બાહ્ય(૧૮૨મા) મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરે છે.

૩૯ જया णं भंते ! सूरिए बाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ, तया णं के महालए दिवसे भवइ, के महालिया राई भवइ ?

गोयमा ! तया णं अट्टारसमुहुत्ता राई भवइ चउहिं एगसट्टिभागमुहुत्तेहिं

ઝળા, ડુવાલસમુહત્તે ઢિવસે ભવઙ્ ચઝહિં ંગસટ્ટિભાગમુહત્તેહિં અહિં ં.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન! સૂર્ય જ્યારે ત્રીજા બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે કેટલો મોટો ઢિવસ અને કેટલી મોટી રાત્રિ હોય છે.

ઉત્તર- હે ગૌતમ! સૂર્ય ત્રીજા બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે ૬૬ મુહૂર્ત ન્યૂન ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ અર્થાત્ ૧૭ ૬૬ મુહૂર્ત અને ૬૬ મુહૂર્ત અધિક ૧૨ મુહૂર્તનો (૧૨ ૬૬નો) ઢિવસ હોય છે.

૪૦ ંવં ખલુ ંણં ઝવાણં પવિસમાણે સૂરિં તયાણંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંતરં મંડલં સંકમમાણે-સંકમમાણે ઢો-ઢો ંગસટ્ટિભાગમુહત્તેહિં ંગમેગે મંડલે રયણિખેત્તસ્સ ણિવુઢ્ઢેમાણે-ણિવુઢ્ઢેમાણે ઢિવસખેત્તસ્સ અભિવુઢ્ઢેમાણે-અભિવુઢ્ઢેમાણે સવ્વભંતરં મંડલં ઝવસંકમિત્તા ચારં ચરઙ્ .

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી સર્વ બાહ્ય મંડળથી અંદર પ્રવેશતો, પછી પછીના મંડળો પર સંક્રમણ કરતો સૂર્ય પ્રત્યેક મંડળે રાત્રિને ૬૬ મુહૂર્તાંશ નાની કરતો અને ઢિવસને ૬૬ મુહૂર્તાંશ મોટો કરતો સર્વાભ્યંતર મંડળે પહોંચે છે.

૪૧ જયા ણં ભંતે ! સૂરિં સવ્વબાહિરાઓ મંડલાઓ સવ્વભંતરં મંડલં ઝવસંકમિત્તા ચારં ચરઙ્, તયા ણં સવ્વબાહિરં મંડલં પણિહાય ંગેણં તેસીંણં રાંઢિયસણં તિણ્ણિ છાવઢ્ઢે ંગસટ્ટિભાગમુહત્તસણ રયણિખેત્તસ્સ ણિવુઢ્ઢેત્તા ઢિવસખેત્તસ્સ અભિવુઢ્ઢેત્તા ચારં ચરઙ્ .

ંસ ણં ઢોચ્ચે છમ્માસે, ંસ ણં ઢુચ્ચસ્સ છમ્માસ્સ પજ્જવસાણે, ંસ ણં આઙ્ચે સંવચ્છરે, ંસ ણં આઙ્ચસ્સ સંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે પણ્ણત્તે .

ભાવાર્થ :- જ્યારે સૂર્ય સર્વ બાહ્ય મંડળથી સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર આવી પરિભ્રમણ કરે ત્યારે સર્વબાહ્ય મંડલની અપેક્ષાએ (૧૮૪મા મંડળને વર્જિને શેષ ૧૮૩ મંડળના) ૧૮૩ અહોરાત્રના ૩૬૬ એકસઠીયા ભાગ (૩૬૬) અર્થાત્ ૬ મુહૂર્ત પ્રમાણ રાત્રિ ક્ષેત્રની હાનિ અને ઢિવસ ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરે છે.

આ બીજા (ઉત્તરાયણના) છ માસ છે. સર્વ આભ્યંતર મંડલ પર સૂર્ય પરિભ્રમણ કરે ત્યારે બીજા છ માસ પૂર્ણ થાય છે. આ બંને છ માસ મળીને આઢિત્ય સંવત્સર થાય છે. આ રીતે સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળ પૂર્ણ કરે ત્યારે આઢિત્ય સંવત્સર પૂર્ણ થાય છે.॥ઢ્ઢાર-૮॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'ઢિવસ રાત્રિ હાનિ વૃદ્ધિ ઢ્ઢાર' નામના આઠમાં ઢ્ઢારનું વર્ણન છે.

સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળથી સર્વ બાહ્ય મંડળ તરફ પ્રયાણ કરે ત્યારે મેરુ પર્વતથી સૂર્ય દૂર જાય છે, તેથી તે દક્ષિણાયનના છ માસમાં દિવસ ટૂંકો અને રાત લાંબી થતી જાય છે. તે જ રીતે સૂર્ય સર્વ બાહ્ય મંડળથી સર્વાભ્યંતર તરફ પ્રયાણ શરૂ કરે ત્યારે મેરુ પર્વતની નજીક આવતો જાય છે, તેથી તે ઉત્તરાયણના છ માસમાં રાત્રિ ટૂંકી અને દિવસ લાંબો થતો જાય છે.

લાંબામાં લાંબો દિવસ :- જ્યારે બંને સૂર્યો ઉત્તરાયણના અંતિમ મંડળ ઉપર અર્થાત્ સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતાં હોય ત્યારે વરસનો સૌથી લાંબો ૧૮ મુહૂર્તનો, (૧૪ કલાક અને ૨૪ મિનિટનો) દિવસ અને બાર મુહૂર્તની (૯ કલાક અને ૩૬ મિનિટની) રાત્રિ હોય છે.

લાંબામાં લાંબી રાત :- જ્યારે બંને સૂર્યો દક્ષિણાયનના અંતિમ મંડળ અર્થાત્ સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતાં હોય ત્યારે વરસની સૌથી લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની (૧૪ કલાક અને ૨૪ મિનિટની) રાત્રિ અને ૧૨ મુહૂર્તનો (૯ કલાક અને ૩૬ મિનિટનો) દિવસ હોય છે.

પ્રતિમંડળે દિવસ-રાત્રિના હાનિ-વૃદ્ધિનો ધ્રુવાંક :- દક્ષિણાયનમાં પ્રત્યેક મંડળે ૩૬ મુહૂર્તાંશ દિવસ ઘટે છે અને રાત્રિ તેટલી જ વધે છે.

ઉત્તરાયણમાં પ્રત્યેક મંડળે ૩૬ મુહૂર્તાંશ રાત્રિ ઘટે છે અને તેટલો જ દિવસ વધે છે.

બંને અયનમાં સૂર્ય ૧૮૩ મંડળ પસાર કરે છે. પ્રત્યેક મંડળે ૩૬ મુહૂર્તાંશ અર્થાત્ લગભગ દોઢ મિનિટની વધ-ઘટ થાય છે. $૧૮૩ \times ૩૬ = ૬૬૬$ મુહૂર્તાંશના મુહૂર્ત કરવા $૬૬૬ \div ૬૧ = ૬$ મુહૂર્ત. બંને અયનમાં કુલ ૬ મુહૂર્તની દિવસ-રાતની વધ-ઘટ થાય છે.

રાત્રિ-દિવસની સમપ્રમાણતા :- બંને અયનના સૂર્યો પોતપોતાના ૧૮૩ મંડળમાંથી ૯૧૧માં મંડળ ઉપર અથવા કુલ ૧૮૪ મંડળના ૯૨૧માં મંડળ ઉપર ભ્રમણ કરતા હોય ત્યારે ૧૫ મુહૂર્તની રાત અને ૧૫ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે. જુઓ પરિશિષ્ટમાં સૂર્યના ૧૮૪ મંડળનું કોષ્ટક.

તાપ-અંધકાર ક્ષેત્ર :-

૪૨ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણ સવ્વભંતરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ્, તયા ણં કિંસંઠિયા તાવખિત્તસંઠિઈ પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ઉઢ્ઠીમુહ-કલંબુયા-પુપ્ફસંઠાણસંઠિયા તાવખેત્તસંઠિઈ પ્ણત્તા । અંતો સંકુહયા બાહિં વિત્થડા, અંતો વટ્ટા બાહિં પિહુલા, અંતો અંકમુહસંઠિયા બાહિં સગહુહ્મીમુહ-સંઠિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે તેના તાપક્ષેત્રની સંસ્થિતિ-પ્રકાશ વ્યાપ્તિ ક્ષેત્રનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે ઊર્ધ્વમુખી ધતુરાના પુષ્પના આકાર જેવો તાપક્ષેત્રનો આકાર હોય છે; તે તાપક્ષેત્ર અંદર(મેરુ) તરફ સંકુચિત અને બહાર(સમુદ્ર) તરફ પહોળું હોય છે; અંદરની બાજુએ અંકમુખ જેવો આકાર અને બહારની બાજુએ ગાડીની ધુરાના અગ્રભાગ જેવો આકાર હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે તાપ ક્ષેત્ર મેરુ પાસે (ધતુરાના) સંકુચિત પુષ્પમૂલ સમાન છે અને સમુદ્ર તરફ વિસ્તૃત પુષ્પ મુખ સમાન છે.

૪૩ उभओ पासेणं तेसिं दो बाहाओ अवट्टियाओ हवंति-
पणयालीसं-पणयालीसं जोयणसहस्साइं आयामेणं ।

ભાવાર્થ :- તાપક્ષેત્રની બંને બાજુની બે બાહાઓ અવસ્થિત છે. આ બંને અવસ્થિત બાહાઓ ૪૫,૦૦૦-૪૫,૦૦૦ યોજન લાંબી છે. (આ લંબાઈ જંબૂદ્વીપની અપેક્ષાએ સમજવી. લવણ સમુદ્રમાં તાપક્ષેત્રની લંબાઈ સાધિક ૩૩,૩૩૩ $\frac{૩}{૪}$ યોજન છે. આ લંબાઈમાં હાનિ વૃદ્ધિ થતી નથી, તેથી તેને અવસ્થિત બાહા કહે છે.)

૪૪ दुवे य णं तीसे बाहाओ अणवट्टियाओ हवंति, तं जहा-
सव्वभंतरिया चेव बाहा, सव्वबाहिरिया चेव बाहा ।

ભાવાર્થ :- તે તાપક્ષેત્રની બે બાહાઓ અનવસ્થિત હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે— (૧) સર્વાભ્યંતર બાહા મેરુ પાસે અને (૨) સર્વ બાહ્ય બાહા સમુદ્ર તરફ.

૪૫ तीसे णं सव्वभंतरिया बाहा मंदरपव्वयंतेणं णव जोयणसहस्साइं चत्तारिं
छलसीए जोयणसए णव य दसभाए जोयणस्स परिकखेवेणं ।

एस णं भंते ! परिकखेवविसेसे कओ आहिएति वएज्जा ?

गोयमा ! जे णं मंदरस्स पव्वयस्स परिकखेवे, तं परिकखेवं तिहिं गुणेत्ता
दसहिं छेत्ता दसहिं भागे हीरमाणे, एस परिकखेवविसेसे आहिएत्ति वएज्जा ।

ભાવાર્થ :- પ્રત્યેક તાપક્ષેત્ર સંસ્થિતિની સર્વાભ્યંતર બાહા મંદર પર્વત સમીપે નવ હજાર ચારસો છ્યાસી યોજન અને એક યોજનના નવ દશમાંશ ($૯,૪૮૬ \frac{૬}{૧૦}$) યોજનની) પરિધિ ધરાવે છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વાભ્યંતર બાહાની પરિધિનું આ પ્રમાણ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદર પર્વતની જે પરિધિ છે તેને ત્રણથી ગુણી, તે ગુણન ફળને ૧૦ થી ભાગતા જે સંખ્યા આવે તે તાપક્ષેત્રની સર્વાભ્યંતર પરિધિ જાણવી. (મેરુપર્વતની પરિધિ $૩૧,૬૨૩ \times ૩ = ૯૪,૮૬૯ \div ૧૦ = ૯,૪૮૬ \frac{૬}{૧૦}$ યોજન તાપક્ષેત્રની મેરુપર્વતની સમીપની પરિધિ—પહોળાઈ છે.)

૪૬ तीसे णं सव्वबाहिरिया बाहा लवणसमुद्धंतेणं चउणवई जोयणसहस्साइं अट्ट य

અદ્વસદ્દે જોયણસણ ચત્તારિ ય દસભાણ જોયણસ્સ પરિક્ખેવેણં ।

સે ણં ભંતે ! પરિક્ખેવવિસેસે કઓ આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા ?

ગોયમા ! જે ણં જંબુદ્દીવસ્સ પરિક્ખેવે, તં પરિક્ખેવં તિહિં ગુણેત્તા દસહિં
છેત્તા દસભાણે હીરમાણે, ણસ ણં પરિક્ખેવવિસેસે આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા ।

ભાવાર્થ :- પ્રત્યેક તાપક્ષેત્રની સર્વ બાહ્ય બાહાની પરિધિ અર્થાત્ બહારની પહોળાઈ લવણ સમુદ્ર પાસે ૯૪,૮૬૦ ફૂટ યોજન છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તાપક્ષેત્રની સર્વ બાહ્ય બાહાની પરિધિનું પ્રમાણ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપની પરિધિ સાથે ૩૦ ગુણકાર કરીને, પ્રાપ્ત ગુણનફળને ૧૦ થી ભાગતા જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય તે સર્વ બાહ્ય બાહાની પરિધિ સમજવી. જંબૂદ્વીપની પરિધિ ૩,૧૬,૨૨૮ યોજન $\times ૩ = ૯,૪૮,૬૮૪ \div ૧૦ = ૯૪,૮૬૮$ ફૂટ યોજન તે સર્વ બાહ્ય બાહાની પરિધિ છે. (જંબૂદ્વીપ પરિધિના ૧૦ વિભાગમાંથી ત્રણ વિભાગ પ્રમાણ તાપક્ષેત્ર છે, તેથી ત્રણથી ગુણી, ૧૦ થી ભાગવાનું કથન છે.)

૪૭ તયા ણં ભંતે ! તાવખિત્તે કેવણ્ણયં આયામેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! અદ્વહત્તરિં જોયણસહસ્સાઈં તિણ્ણિ ય તેત્તીસે જોયણસણ જોયણસ્સ
તિભાગં ચ આયામેણં પણ્ણત્તે ।

મેરુસ્સ મજ્જયારે, જાવ ય લવણસ્સ રુંદછ્છભાઓ ।

તાવાયામો ણસો, સગદુદ્દીસંઠિઓ ણિયમા ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! (જ્યારે તાપક્ષેત્રની પૂર્વોક્ત પહોળાઈ હોય) ત્યારે તે તાપક્ષેત્રની લંબાઈ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે સમયે તાપક્ષેત્રની કુલ લંબાઈ ઈટોતેર હજાર, ત્રણસો તેત્રીસ યોજન અને એકતૃતીયાંશ યોજન(૭૮,૩૩૩ $\frac{૧}{૩}$ યો.) પ્રમાણ હોય છે.

મેરુના મધ્યભાગથી લવણસમુદ્રના વિસ્તારના(ચક્રવાલ વિષ્કંભના) છટ્ટા ભાગ પર્યંતના લાંબા તાપક્ષેત્રનું સંસ્થાન-આકાર ગાડાની ધુરા જેવું છે. (મેરુના મધ્યભાગથી જંબૂદ્વીપના અંત સુધીના ૪૫,૦૦૦ યોજન અને લવણસમુદ્રના વ્યાસના ૨ લાખ યોજનનો છટ્ટો ભાગ ૩૩,૩૩૩ $\frac{૧}{૩}$ છે. તે બંને મળી ૪૫,૦૦૦ + ૩૩,૩૩૩ $\frac{૧}{૩} = ૭૮,૩૩૩ \frac{૧}{૩}$ યોજનની તાપક્ષેત્રની લંબાઈ થાય છે.

૪૮ તયા ણં ભંતે ! કિંસંઠિયા અંધકારસંઠિઈં પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ડહ્ધીમુહ-કલંબુયા-પુપ્ફસંઠાણસંઠિયા અંધકારસંઠિઈં

પણ્ણતા, અંતો સંકુયા, બાહિં વિત્થડા, તં ચેવ જાવ સગડુદ્ધીમુહ-સંઠિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અંધકાર સંસ્થિતિ અર્થાત્ અંધકાર વ્યાપ્ત ક્ષેત્રનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અંધકાર વ્યાપ્ત ક્ષેત્રનો આકાર ઊર્ધ્વમુખી ધતુરાના પુષ્પ જેવો હોય છે. તે અંધકાર ક્ષેત્ર અંદર તરફ સંકુચિત અને બહાર તરફ પહોળું હોય છે. પ્રકાશ ક્ષેત્રના વર્ણન જેવું જ સર્વાભ્યંતર બાહા અને સર્વ બાહ્ય બાહા સુધીનું અંધકાર ક્ષેત્રનું વર્ણન સમજવું.

૪૯ તીસે ણં સવ્વબ્ભંતરિયા બાહા મંદરપવ્વયંતેણં છજ્જોયણસહસ્સાઈં
તિણ્ણિય ચ ચડવીસે જોયણસણ છચ્ચ દસભાણ જોયણસ્સ પરિક્ખેવેણં ।

સે ણં ભંતે ! પરિક્ખેવ-વિસેસે કઓ આહિણ્ણિ વણ્ણજ્જા ?

ગોયમા ! જે ણં મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પરિક્ખેવે, તં પરિક્ખેવં, દોહિં ગુણેત્તા દસહિં
છેત્તા દસહિં ભાગે હીરમાણે, ણસ ણં પરિક્ખેવ-વિસેસે આહિણ્ણિ વણ્ણજ્જા ।

ભાવાર્થ :- અંધકાર ક્ષેત્રની સર્વાભ્યંતર બાહાની મેરુ તરફની પરિધિ છ હજાર, ત્રણસો ચોવીસ યોજન અને એક યોજનના છ દસમાંશ(૬,૩૨૪ $\frac{૬}{૧૦}$ યો.)ની છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અંધકાર ક્ષેત્રની સર્વાભ્યંતર પરિધિનું પ્રમાણ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! મંદર પર્વતની પરિધિ સાથે બેનો ગુણાકાર કરી પ્રાપ્ત ગુણનફળને દસથી ભાગતા જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય તે અંધકાર ક્ષેત્રની સર્વાભ્યંતર પરિધિ સમજવી. (મેરુ પરિધિ ૩૧,૬૨૩ × ૨ = ૬૩,૨૪૬ ÷ ૧૦ = ૬,૩૨૪ $\frac{૬}{૧૦}$ યો.) સર્વાભ્યંતર બાહાની પરિધિ છે.

૫૦ તીસે ણં સવ્વબાહિરિયા બાહા લવણસમુદ્દંતેણં તેસટ્ટી જોયણસહસ્સાઈં
દોણ્ણિય ચ પણ્યાલે જોયણસણ છચ્ચ દસભાણ જોયણસ્સ પરિક્ખેવેણં ।

સે ણં ભંતે ! પરિક્ખેવ-વિસેસે કઓ આહિણ્ણિ વણ્ણજ્જા ?

ગોયમા ! જે ણં જંબુદ્ધીવસ્સ પરિક્ખેવે તં પરિક્ખેવં દોહિં ગુણેત્તા દસહિં
છેત્તા દસહિં ભાગે હીરમાણે ણસ ણં પરિક્ખેવ-વિસેસે આહિણ્ણિ વણ્ણજ્જા ।

ભાવાર્થ :- તે અંધકાર ક્ષેત્રની સર્વ બાહ્ય બાહા-લવણ સમુદ્ર તરફની પરિધિ ૬૩,૨૪૫ $\frac{૬}{૧૦}$ યોજન છે.

પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અંધકાર ક્ષેત્રની સર્વબાહ્ય બાહાની પરિધિનું પ્રમાણ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબુદ્ધીપની પરિધિ સાથે બેનો ગુણાકાર કરી, પ્રાપ્ત ગુણન ફળને ૧૦ થી ભાગતા, જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય તે અંધકાર ક્ષેત્રની સર્વબાહ્ય પરિધિ સમજવી. (જંબુદ્ધીપરિધિ ૩,૧૬,૨૨૮ × ૨ = ૬,૩૨,૪૫૬ ÷ ૧૦ = ૬૩,૨૪૫ $\frac{૬}{૧૦}$ યોજન પ્રમાણ છે.)

૫૧ તયા ણં ભંતે ! અંધયારે કેવઙ્ગ આયામેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! અદ્દુહત્તરિં જોયણસહસ્સાઈં તિણ્ણિ ય તેત્તીસે જોયણસણ્ણ જોયણ-તિભાગં ચ આયામેણં પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જ્યારે અંધકારની ઉપરોક્ત પહોળાઈ હોય ત્યારે તે અંધકાર ક્ષેત્રની લંબાઈ કેટલી હોય છે.

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સમયે અંધકાર ક્ષેત્રની કુલ લંબાઈ ૭૮,૩૩૩ $\frac{૧}{૬}$ (એક તૃતીયાંશ સાધિક ઈંદ્રોત્તેર હજાર ત્રણસો તેત્રીસ) યોજનની હોય છે.

૫૨ જયા ણં ભંતે ! સૂરિણ સવ્વબાહિરમંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઙ્ગ, તયા ણં કિંસંઠિયા તાવચ્ચિત્તસંઠિઈં પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ડહ્ઠીમુહકલંબુયાપુપ્ફસંઠાણસંઠિયા પણ્ણત્તા, તં ચેવ સવ્વં ણેયવ્વં, ણવરં- જં અંધયારસંઠિઈં પુવ્વ-વણ્ણિયં પમાણં તં તાવચ્ચિત્તસંઠિઈં ણેયવ્વં, જં તાવ ચ્ચિત્તસંઠિઈં પુવ્વ-વણ્ણિયં પમાણં તં અંધયારસંઠિઈં ણેયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય જ્યારે સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે તાપક્ષેત્ર- (પ્રકાશ વ્યાપ્ત ક્ષેત્ર)નો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તેનો આકાર ઊર્ધ્વમુખી ધતુરાના પુષ્પ જેવો હોય છે. તે સર્વ વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. વિશેષતા એ છે કે પૂર્ણવર્ણિત અંધકાર ક્ષેત્ર પ્રમાણ અહીં તાપક્ષેત્રનું પ્રમાણ સમજવું અને પૂર્વ વર્ણિત તાપક્ષેત્ર પ્રમાણ અહીં અંધકાર ક્ષેત્રનું પ્રમાણ સમજવું. ॥દ્વાર—૮॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'તાપક્ષેત્ર સંસ્થાન દ્વાર' નામના નવમાં દ્વારનું વર્ણન છે.

તાપ ક્ષેત્ર-અંધકાર ક્ષેત્ર સંસ્થિતિ :- જેટલા આકાશ ખંડમાં, જેટલા ક્ષેત્રમાં પ્રકાશ ફેલાતો હોય, તે ક્ષેત્રને તાપ ક્ષેત્ર કહે છે. જે ક્ષેત્રમાં સૂર્યનો પ્રકાશ પહોંચતો ન હોય, તે ક્ષેત્રમાં પ્રકાશના અભાવમાં અંધકાર ફેલાય છે, તે ક્ષેત્રને અંધકાર ક્ષેત્ર કહે છે.

આ પ્રકાશ, અંધકાર ક્ષેત્રની જે વ્યવસ્થા છે તેને સંસ્થિતિ કહે છે. સૂર્યાતપવ્યાપ્તાકાશખંડસ્ય સંસ્થિતિ વ્યવસ્થા પ્રજ્ઞપ્તા । સૂર્યના આતપથી વ્યાપ્ત આકાશખંડ-વિભાગની વ્યવસ્થાને સંસ્થિતિ કહે છે.

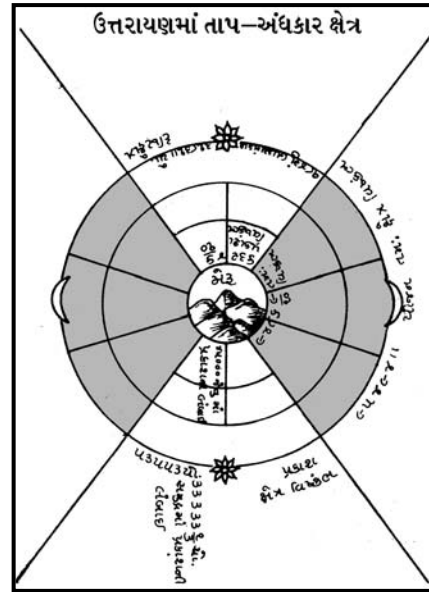
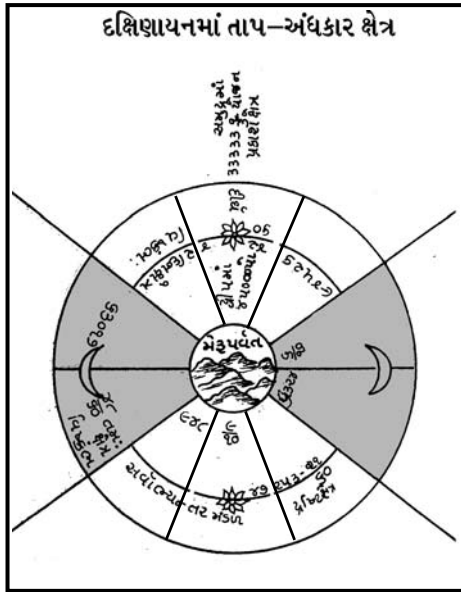
તાપક્ષેત્ર, પ્રકાશક્ષેત્ર, આતપ ક્ષેત્ર આ ત્રણે શબ્દો એકાર્થક છે.

તાપ ક્ષેત્ર : અંધકાર ક્ષેત્ર સંસ્થાન :- આ બંને ક્ષેત્રનો આકાર ઊર્ધ્વમુખી ઘતુરાના કે તાલપુષ્પના આકાર જેવો હોય છે. આ પ્રકાશ-અંધકાર ક્ષેત્ર બેટરીમાંથી ફેલાતા પ્રકાશની જેમ, ગાડાના ઘુસરની જેમ અંદરની બાજુ મેરુ સમીપે સાંકડુ, સંકુચિત અને બહારની બાજુ-લવણ સમુદ્ર તરફ પહોળું છે.

જેમ કોઈ પુરુષ પચાસન કરી બેઠો હોય, તો તે આસનનો મૂળભાગ-પેટ તરફનો ભાગ અર્ધવલયાકાર હોય તેમ આ ક્ષેત્ર મેરુ તરફ અર્ધવલયાકાર છે અને લવણ સમુદ્ર તરફ વિસ્તૃત છે.

બાહાઓ :- સૂત્રકારે **બાહાઓ અવઢિયાઓ** – અવસ્થિત બાહા શબ્દ દ્વારા સૂત્રકારે તાપક્ષેત્રની લંબાઈનું સૂચન કર્યું છે. તે તાપક્ષેત્રની બંને બાજુની લંબાઈનું બે બાહારૂપે કથન કર્યું છે. **બાહાઓ અણવઢિયાઓ** અનવસ્થિત બાહા શબ્દ દ્વારા સૂત્રકારે તાપ ક્ષેત્રની પહોળાઈનું સૂચન કર્યું છે. તે મેરુ સમીપે અને જંબૂદ્વીપની પરિધિ સમીપેના તાપક્ષેત્રની પહોળાઈનું બે બાહા રૂપે કથન કર્યું છે.

તાપ-અંધકાર ક્ષેત્ર પ્રમાણ :- જંબૂદ્વીપના બંને સૂર્યોનો પ્રકાશ મેરુથી લઈને લવણ સમુદ્રમાં ૩૩,૩૩૩ યોજન પર્યંતના ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરે ત્યારે જંબૂદ્વીપના ૬ ભાગને દીપ્ત રૂપે પ્રકાશિત કરે છે અને સર્વ બાહ્ય મંડળ પર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે ૬ ભાગને મંદરૂપે પ્રકાશિત કરે છે.

તાપ-અંધકાર ક્ષેત્ર વિભાગ કલ્પના :- સૂર્યનો પ્રકાશ જંબૂદ્વીપ અને લવણસમુદ્રમાં ફેલાય છે. તેના તાપ-અંધકાર યોગ્ય ક્ષેત્રના ૧૦ વિભાગની કલ્પના કરી છે. સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળ પર હોય અને ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ હોય ત્યારે તેમાંથી સામસામી દિશાના ત્રણ-ત્રણ કુલ છ વિભાગને પ્રકાશિત કરે છે.

સર્વબાહ્ય મંડળ પર સૂર્ય હોય અને ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય ત્યારે બે-બે વિભાગમાં દિવસ અને

શેષ ત્રણ-ત્રણ વિભાગમાં રાત્રિ હોય છે.

તાપ-અંધકાર ક્ષેત્રની લંબાઈ :- પ્રત્યેક તાપ કે અંધકાર ક્ષેત્ર મેરુના અંતભાગથી શરૂ થઈ લવણ સમુદ્રમાં પૂર્ણતાને પામે છે. જંબૂદ્વીપમાં મેરુથી જંબૂદ્વીપના અંત સુધીની ૪૫,૦૦૦ યોજનની તેની લંબાઈ છે અને લવણ સમુદ્રમાં તેની પહોળાઈના છઠ્ઠા ભાગ પર્યંત અર્થાત્ ૨,૦૦,૦૦૦ યોજનનો લવણ સમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ÷ ૬ (છઠ્ઠા ભાગ સુધી પ્રકાશ પહોંચે છે તે) = ૩૩,૩૩૩ $\frac{૧}{૩}$ યોજનની લંબાઈ છે. ૪૫,૦૦૦ + ૩૩,૩૩૩ $\frac{૧}{૩}$ = ૭૮,૩૩૩ $\frac{૧}{૩}$ યોજનની કુલ લંબાઈ છે.

તાપ-અંધકાર ક્ષેત્રની લંબાઈ વિષયક મતાંતર :- સૂત્રકારના મતે સૂર્યપ્રકાશ મેરુથી પ્રતિઘાત પામે છે તેથી મેરુ પહોળાઈના ૧૦,૦૦૦ યોજન બાદ કર્યા છે.

કેટલાક આચાર્યના મતે સૂર્ય પ્રકાશ મેરુથી પ્રતિઘાત પામતો નથી. મેરુની ગુફાઓમાં પ્રકાશ-અંધકાર બંને ફેલાય છે. તેમના મતે તાપક્ષેત્ર લંબાઈ ૫૦,૦૦૦ + ૩૩,૩૩૩ $\frac{૧}{૩}$ = ૮૩,૩૩૩ $\frac{૧}{૩}$ યોજનની લંબાઈ થાય છે.

કોઈપણ મંડળ પર પરિભ્રમણ કરતાં બંને સૂર્યના તાપ કે અંધકાર ક્ષેત્રની લંબાઈ હંમેશાં અવસ્થિત-એક સરખી રહે છે. બંને બાજુની આ અવસ્થિત લંબાઈને સૂત્રકારે બે બાહ્ય કહેલ છે.

તાપ-અંધકાર ક્ષેત્ર પહોળાઈ :- તાપ કે અંધકાર ક્ષેત્રની પહોળાઈ પરિધિના $\frac{૩}{૪}$ કે $\frac{૨}{૩}$ પ્રમાણ હોય છે. સૂત્રકારે સૂત્રમાં મેરુ સમીપે અને જંબૂદ્વીપના અંતભાગ સમીપે, એમ બે સ્થાનની પહોળાઈ દર્શાવી છે સર્વાભ્યંતર મંડળ કે સર્વબાહ્ય મંડળ પ્રાપ્ત તાપક્ષેત્રાદિનું કથન કર્યું નથી. તેમાં વિવક્ષા ભેદ સિવાય અન્ય કોઈ કારણ નથી.

મેરુપરિધિ ૩૧,૬૨૩ યો., સર્વાભ્યંતર મંડળ પરિધિ ૩,૧૫,૦૮૯ યો., જંબૂદ્વીપના અંતભાગમાં પરિધિ ૩,૧૬,૨૨૮ યો. અને સર્વ બાહ્ય મંડળ પરિધિ ૩,૧૮,૩૧૫ યો. છે. આ પરિધિના ત્રણ કે બે દશાંશ પ્રમાણ તાપક્ષેત્ર કે અંધકારક્ષેત્ર હોય છે.

તાપ-અંધકારક્ષેત્રની પહોળાઈ :-

સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપરના ભ્રમણ સમયે	મેરુ સમીપે	પ્રથમ મંડળ સમીપે	જંબૂદ્વીપ સમીપે	અંતિમ મંડળ સમીપે	સર્વબાહ્ય મંડળ ઉપરના ભ્રમણ સમયે
તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ	૯,૪૮૬ $\frac{૧}{૩}$ યો.	૯૪,૫૨૬ $\frac{૧}{૩}$ યો.	૯૪,૮૬૮ $\frac{૧}{૩}$ યો.	૯૫,૪૯૪ $\frac{૧}{૩}$ યો.	અંધકારક્ષેત્રની પહોળાઈ
અંધકારક્ષેત્રની પહોળાઈ	૬,૩૨૪ $\frac{૧}{૩}$ યો.	૬૩,૦૧૭ $\frac{૧}{૩}$ યો.	૬૩,૨૪૫ $\frac{૧}{૩}$ યો.	૬૩,૬૬૩ યો.	તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ

સૂત્રકારે તાપ અંધકાર ક્ષેત્રની મેરુ પાસેની પહોળાઈને સર્વાભ્યંતર બાહ્યા અને લવણ સમુદ્ર પાસેની પહોળાઈને સર્વ બાહ્ય બાહ્યા કહી છે. આ બંને પ્રકારની પહોળાઈ અનવસ્થિત-અનિશ્ચિત છે. દક્ષિણાયનમાં તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ ઘટે અને અંધકાર ક્ષેત્રની પહોળાઈ વધે છે. ઉત્તરાયણમાં તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ વધે છે અને અંધકાર ક્ષેત્ર ઘટે છે.

સૂર્યદર્શન વિષયક લોક પ્રતીતિ :-

૫૩ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે સૂરિયા ઉગ્ગમણમુહુત્તંસિ દૂરે ય મૂલે ય દીસંતિ, મજ્જંતિય-મુહુત્તંસિ મૂલે ય દૂરે ય દીસંતિ, અત્થમણમુહુત્તંસિ દૂરે ય મૂલે ય દીસંતિ?

હંતા ગોયમા ! તં ચેવ જાવ દીસંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં સૂર્યો ઉદય સમયે શું દૂર હોવા છતાં નજીક દેખાય છે ? મધ્યાહ્ન સમયે નજીક હોવા છતાં શું દૂર દેખાય છે ? અસ્ત સમયે દૂર હોવા છતાં શું નજીક દેખાય છે ?

ઉત્તર— હા ગૌતમ ! બંને સૂર્યો ઉપરોક્ત રીતે નજીક—દૂર દેખાય છે.

૫૪ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે સૂરિયા ઉગ્ગમણમુહુત્તંસિ ય મજ્જંતિયમુહુત્તંસિ ય અત્થમણમુહુત્તંસિ ય સવ્વત્થ સમા ઉચ્ચત્તેણં ?

હંતા ગોયમા । તં ચેવ જાવ ઉચ્ચત્તેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં સૂર્યો ઉદય સમયે, મધ્યાહ્ન સમયે અને અસ્ત સમયે શું એક સરખી ઊંચાઈએ હોય છે ?

ઉત્તર— હા ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં સૂર્યો ઉદય, મધ્યાહ્ન અને અસ્ત સમયે એક સરખી ઊંચાઈએ હોય છે.

૫૫ જઇ ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે સૂરિયા ઉગ્ગમણમુહુત્તંસિ ય મજ્જંતિયમુહુત્તંસિ ય અત્થમણમુહુત્તંસિ ય સવ્વત્થ સમા ઉચ્ચત્તેણં, કમ્હા ણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે સૂરિયા ઉગ્ગમણમુહુત્તંસિ દૂરે અ મૂલે ય દીસંતિ જાવ અત્થમણમુહુત્તંસિ દૂરે ય મૂલે ય દીસંતિ ?

ગોયમા ! લેસાપડિઘાણં ઉગ્ગમણમુહુત્તંસિ દૂરે ય મૂલે ય દીસંતિ, લેસાહિતાવેણં મજ્જંતિયમુહુત્તંસિ મૂલે ય દૂરે ય દીસંતિ, લેસાપડિઘાણં અત્થમણમુહુત્તંસિ દૂરે ય મૂલે ય દીસંતિ । એવં ખલુ ગોયમા ! તં ચેવ જાવ દીસંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યો ઉદય સમયે, મધ્યાહ્ન સમયે અને અસ્ત સમયે જો એક સરખી ઊંચાઈએ હોય તો હે ભગવન્ ! સૂર્ય ઉદય સમયે દૂર હોવા છતાં નજીક, મધ્યાહ્ન સમયે નજીક હોવા છતાં દૂર અને અસ્ત સમયે દૂર હોવા છતાં નજીક કેમ દેખાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉદય સમયે સૂર્ય દૂર (૪૭,૨૬૩ યો.) દૂર હોવાથી સૂર્યની લેશ્યાનો પ્રતિઘાત થાય છે. અર્થાત્ અતિદૂરીના કારણે તેનો પ્રકાશ અહીં સુધી મંદ-મંદતમ પહોંચે છે. તેથી તે સુખપૂર્વક જોઈ શકાય છે. તેથી જ સૂર્ય દૂર હોવા છતાં નજીક દેખાય છે. (લાગે છે.)

મધ્યાહ્ન સમયે સૂર્ય પ્રાતઃકાલની અપેક્ષાએ નજીક (૮૦૦ યો.) હોય છે. તેથી તેની લેશ્યાનો પ્રતિઘાત થતો નથી અર્થાત્ સૂર્યનું તેજ પ્રચંડ હોય છે. તેથી તે દુર્દર્શનીય થઈ જાય છે અને તેથી જ તે નજીક હોવા છતાં દૂર દેખાય છે.

અસ્ત સમયે સૂર્ય દૂર (૪૭,૨૬૩ યો.) દૂર હોવાથી સૂર્યની લેશ્યાનો પ્રતિઘાત થાય છે. અર્થાત્ અતિદૂરીના કારણે તેનો પ્રકાશ અહીં સુધી મંદ-મંદતમ પહોંચે છે. તેથી તે સુખપૂર્વક જોઈ શકાય છે. તેથી જ સૂર્ય દૂર હોવા છતાં નજીક દેખાય છે. (લાગે છે.)

આ રીતે હે ગૌતમ ! સૂર્ય તેજના પ્રતિઘાત અને અતિતાપના કારણે સૂર્ય નજીક કે દૂર દેખાય છે.
॥દ્વાર-૧૦॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં "દૂર નજીકથી સૂર્ય દર્શન લોક પ્રતીતિ દ્વાર" નામના દસમા દ્વારનું વર્ણન છે.

સમપૃથ્વી અને સૂર્ય વચ્ચે ઊર્ધ્વ અંતર ૮૦૦ યો.નું છે. સૂર્યોદય, સૂર્યાસ્ત કે મધ્યાહ્ન કોઈ પણ સમયે આ અંતર સમાન જ હોય છે પરંતુ ઉદય-અસ્ત સમયે પૃથ્વી અને સૂર્ય વચ્ચે તિરછુ અંતર વધે છે. તે અંતર જઘન્ય ૪૭,૨૬૩ યો. હોય છે અને મધ્યાહ્ન સમયે તિરછુ અંતર ન હોવાથી ઊર્ધ્વ અંતર ૮૦૦ યો. જ હોય છે. આ રીતે ઉદય-અસ્ત સમયે સૂર્ય વધુ દૂર અને મધ્યાહ્ન સમયે નજીક હોય છે પરંતુ લેશ્યાના પ્રતિઘાત અને અતિતાપના કારણે વિપરીત પ્રતીતિ થાય છે.

ઉદય અસ્ત સમયે સૂર્ય દૂર છતાં નજીક દેખાવાનું કારણ :- લેશ્યાના પ્રતિઘાતના કારણે સૂર્ય ઉદય અસ્ત સમયે દૂર હોવા છતાં નજીક પ્રતીત થાય છે. **લેસાપડિઘાણ-લેશ્યાયા: - સૂર્યમંડલગત તેજસઃ, પ્રતિઘાતેન દૂરતરત્વાદુદ્ગમનદેશસ્ય તદપ્રસરણેનેત્યર્થઃ: ઉદગમનમુહૂર્તે દૂરે ચ મૂલે ચ દ્રશ્યતે, લેશ્યા પ્રતિઘાતે હિ સુખદ્રશ્યત્વેન સ્વભાવેન દૂરસ્થોઽપિ સૂર્ય આસન્નપ્રતીતિં જનયતિ -** લેશ્યા એટલે સૂર્યબિંબનું તેજ. ઉદય અસ્ત સમયે તે દૂર હોવાથી તેનું તેજ-પ્રકાશ પ્રસારિત થયું ન હોવાથી, તેનો તાપ મંદ હોવાથી સૂર્યને સુખપૂર્વક જોઈ શકાય છે તેથી સૂર્ય દૂર હોવા છતાં નજીક હોય તેવી પ્રતીતિ થાય છે. અહીં દૂરે = દ્રષ્ટસ્થાનપેક્ષયા વિપ્રકૃષ્ટે જે સ્થાનથી સૂર્ય દેખાતો હોય તે સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર અને મૂલે = દ્રષ્ટપ્રતીત્યપેક્ષયા આસન્ને દ્રશ્યતે- દ્રષ્ટસ્થાન પ્રતીતિની અપેક્ષાએ નજીક, તેમ અર્થ કરવામાં આવેલ છે.

મધ્યાહ્ન સમયે સૂર્ય નજીક છતાં દૂર દેખાવાનું કારણ :- લેશ્યાના અભિતાપના કારણે સૂર્ય મધ્યાહ્ન સમયે નજીક છતાં દૂર પ્રતીત થાય છે. લેસાપહિઘાણ-લેશ્યાયા અભિતાપેન-પ્રતાપેન સર્વતસ્તેજઃ પ્રતાપેનત્યર્થઃ, મૂલે ચ દૂરે ચ દૃશ્યતે, મધ્યાહ્ને હ્યાસન્નઽપિ સૂર્યસ્તીવ્રતેજસા દુર્દર્શાત્વેન દૂરપ્રતીતિં જનયતિ । લેશ્યા એટલે સૂર્યમંડળ-સૂર્યબિંબનું તેજ. તેજના અભિતાપથી એટલે પ્રતાપથી, મધ્યાહ્ને સૂર્ય કિરણો પ્રચંડ હોવાથી, તીવ્ર તેજના કારણે મીટ માંડીને જોઈ શકાતો ન હોવાથી તે નજીક હોવા છતાં દૂર હોય તેવી પ્રતીતિ (ભાસ) થાય છે.

ગમન ક્ષેત્ર સંબંધી અતીતાદિ પ્રશ્નો :-

૫૬ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે સૂરિયા કિં તીયં ચેત્તં ગચ્છંતિ, પદુપ્પણં ચેત્તં ગચ્છંતિ, અણાગયં ચેત્તં ગચ્છંતિ ?

ગોયમા ! ણો તીયં ચેત્તં ગચ્છંતિ, પદુપ્પણં ચેત્તં ગચ્છંતિ, ણો અણાગયં ચેત્તં ગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્ર ઉપર ચાલે છે, વર્તમાન ક્ષેત્ર ઉપર ચાલે છે કે અનાગત ક્ષેત્ર ઉપર ચાલે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૂર્યો અતીત ક્ષેત્ર પર ચાલતા નથી, વર્તમાન ક્ષેત્ર પર ચાલે છે, અનાગત ક્ષેત્ર પર ચાલતા નથી.

૫૭ તં ભંતે ! કિં પુટ્ટં ગચ્છંતિ ? અપુટ્ટં ગચ્છંતિ ?

ગોયમા ! પુટ્ટં ગચ્છંતિ ણો અપુટ્ટં ગચ્છંતિ એવં જહા પણ્ણવણાણ આહાર પયં તહા ણેયવ્વં જાવ ણિયમા છદ્ધિસિં । એવં ઓભાસેતિ, ઉજ્જોવેતિ, તવેતિ, પભાસેતિ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સૂર્યો શું ગમન ક્ષેત્રને સ્પર્શીને ચાલે છે કે સ્પર્શ કર્યા વિના ચાલે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સૂર્યો ગમન ક્ષેત્રને સ્પર્શીને ચાલે છે પરંતુ સ્પર્શ કર્યા વિના ચાલતા નથી. વગેરે પ્રશ્નોત્તર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના આહાર પદ(અઠાવીસમા પદ) પ્રમાણે જાણવા. યાવત્ નિયમા છ દિશામાં સ્પર્શીને ચાલે છે.

આ જ પ્રમાણે સૂર્યો ગમન ક્ષેત્રને અલ્પપ્રકાશિત કરે છે, વિશેષ પ્રકાશિત કરે છે, આતાપિત કરે છે, વિશેષ આતાપિત પ્રકાશિત કરે છે. ॥દ્વાર-૧૧॥

૫૮ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે સૂરિયાણં કિં તીએ ચેત્તે કિરિયા કજ્જઈ ? પદુપ્પણે ચિત્તે કિરિયા કજ્જઈ ? અણાગએ ચેત્તે કિરિયા કજ્જઈ ?

ગોયમા ! જો તીંએ ઁત્તે કિરિયા કજ્જઇ, પડુપ્પણ્ણે ઁત્તે કિરિયા કજ્જઇ, જો અણાગણ્ણે ઁત્તે કિરિયા કજ્જઇ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યો દ્વારા અવભાસનાદિ ક્રિયા શું અતીત ક્ષેત્રમાં કરાય છે, વર્તમાન ક્ષેત્રમાં કરાય છે કે અનાગત ક્ષેત્રમાં કરાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્યો દ્વારા અવભાસનાદિ ક્રિયા અતીત ક્ષેત્રમાં કરાતી નથી, વર્તમાન ક્ષેત્રમાં કરાય છે; અનાગત ક્ષેત્રમાં કરાતી નથી.

૫૯ સા ઢંતે ! કિં પુટ્ટા કજ્જઇ, અપુટ્ટા કજ્જઇ ?

ગોયમા ! પુટ્ટા કજ્જઇ જો અપુટ્ટા કજ્જઇ । ઁવં જાવ ણિયમા છદ્ધિસિં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શું સૂર્યો દ્વારા તે જ ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરીને અવભાસનાદિ ક્રિયા કરાય છે કે સ્પર્શ કર્યા વિના કરાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરીને અવભાસનાદિ ક્રિયા કરાય છે, ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કર્યા વિના અવભાસનાદિ ક્રિયા કરાતી નથી યાવત્ ઇ દિશામાં અવભાસનાદિ ક્રિયા કરાય છે, ત્યાં સુધીનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું. ॥દ્વાર—૧૨॥

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “ગમન ક્ષેત્ર સંબંધી અતીતાદિ પ્રશ્ન દ્વાર” નામના અગિયારમાં દ્વારનું તથા “ગમન ક્ષેત્ર સંબંધી ક્રિયાદિ પ્રશ્ન દ્વાર” નામના બારમાં દ્વારનું વર્ણન છે. પ્રસ્તુતમાં ક્ષેત્ર શબ્દથી સૂર્ય પ્રકાશથી વ્યાપ્ત ક્ષેત્ર પ્રકાશિત આકાશ વિભાગનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. ક્ષેત્ર તો અનાદિ અનંત છે, તેથી તેમાં અતીતાદિ વ્યવહાર સંભવે નહીં પરંતુ અહીં ‘સૂર્ય પ્રકાશથી વ્યાપ્ત’ ક્ષેત્રનું તેવા વિશેષણ સાથે ગ્રહણ કરવાથી અતીતાદિ વ્યવહાર સંભવે છે. ઇહ ચ યદાકાશખંડ સૂર્ય સ્વતેજસા વ્યાપ્નોતિ તત્ક્ષેત્રમુચ્યતે। વૃત્તિ. સૂર્ય વર્તમાન તાપક્ષેત્ર, ગમન ક્ષેત્ર પર ચાલે છે.

અહીં, તે ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરીને ચાલે, સ્પર્શ કર્યા વિના ચાલે વગેરે વર્ણન; પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના આહાર પદ પ્રમાણે જાણવાનું કથન છે. તે આ પ્રમાણે છે— (પુટ્ટોગાઢમણંતરઅણુમહહુમાદિવિસયાણુપુઁવી ય ઁગદિસિં જાવ ણિયમા છદ્ધિસિં ।) (૧) સ્પૃષ્ટ—સૂર્ય ગમન ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરીને (૨) અવગાઢ—અવગાહિત કરીને (૩) અનંતરાવગાઢ—ક્ષેત્રને વ્યવધાન રહિત અવગાહિત કરીને (૪) અણુ, બાદર બંને પ્રકારના ક્ષેત્રને (સર્વાભ્યંતર મંડળ અપેક્ષાએ અણુ, સર્વ બાહ્ય મંડળ અપેક્ષાએ બાદર) (૫) ઊર્ધ્વાદિ-સૂર્યમંડળ-બિંબની રૂઁ યોજન પ્રમાણ ઊંચાઈની અપેક્ષાએ ઊર્ધ્વ, તિર્યક, અધો દિશાને (૬) આદિ, મધ્યાદિ-૧૮ મુહૂર્તાદિ દિવસના આદિ, મધ્ય, અંત ભાગને, (૭) સ્વવિષય—સ્વ ઊચિત ક્ષેત્રને (૮) આનુપૂર્વી અનુક્રમથી ગમનક્ષેત્રને (૯) ઇ દિશા—નિયમા ઇ દિશાને અવભાસિત પ્રકાશિત કરે છે.

પ્રસ્તુતમાં સૂર્ય સંબંધી પાંચ ક્રિયા દર્શાવી છે— (૧) ગચ્છંતિ — ગમન કરે છે (૨) ઓભાસંતિ- અવભાસયતઃ ઇષદુદ્યોતયતઃ, યથા સ્થૂલતરમેવ દ્રશ્યતે । અતિ સ્થૂળ વસ્તુ દેખાય તેવો આછો પ્રકાશ (૩) ડજ્જોર્વેતિ-ડદ્યોતયતો-ભૂશં પ્રકાશયતઃ યથા સ્થૂલમેવ દ્રશ્યતે । ઉજાસ. સ્થૂલ વસ્તુને સારી રીતે જોઈ શકાય તેવો પ્રકાશ (૪) તર્વેતિ-તાપયતઃ-અપનીત શીતં કુરુતઃ, યથા સૂક્ષ્મં પિપીલિકાદિ દ્રશ્યતે તથા કુરુતઃ । પોતાના તાપથી ઠંડીને દૂર કરે તેવો તથા કીડી વગેરે સૂક્ષ્મ વસ્તુ જોઈ શકાય તેવો પ્રકાશ. (૫) પભાસંતિ- પ્રભાસયતઃ અતિતાપયોગાદવિશેષતોડપનીતશીતં કુરુતો, યથા સૂક્ષ્મતરં દ્રશ્યતે । પ્રભાસિત, અતિતાપથી વિશેષ પ્રકારે શીતને-ઠંડીને દૂર કરે તેવો તથા અતિ સૂક્ષ્મ વસ્તુ જોઈ શકાય તેવો પ્રકાશ.

ઉર્ધ્વાદિ દિશામાં સૂર્ય પ્રકાશ પ્રમાણ :-

૬૦ જંબુદીવે ણં ભંતે ! દીવે સૂરિયા કેવઇયં ખેત્તં ડહ્ઠં તવયંતિ, અહે તિરિયં ચ? ગોયમા ! એગં જોયણસયં ડહ્ઠં તવયંતિ, અટ્ટારસ જોયણસયાઇં અહે તવયંતિ, સીયાલીસં જોયણસહસ્સાઇં દોણિણ ય તેવટ્ટે જોયણસણ એગવીસં ચ સટ્ટિભાણ જોયણસ્સ તિરિયં તવયંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદીપ નામના દ્વીપમાં બંને સૂર્યો ઉર્ધ્વ, અધો, તિરછી દિશામાં કેટલા ક્ષેત્રને તપ્ત કરે છે, તેજથી વ્યાપ્ત કરે છે.

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઉર્ધ્વભાગમાં ૧૦૦ યોજન ક્ષેત્રને, અધોભાગમાં ૧,૮૦૦ યોજનક્ષેત્રને અને તિર્યગ્ ભાગમાં સૂડતાળીસ હજાર, બસો ત્રેસઠ યોજન અને એકવીસ સાઠાંસ (૪૭,૨૬૩ ૩/૪ યો.) યોજનના ક્ષેત્રને પોતાના તેજથી તપાવે છે—વ્યાપ્ત કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં “ઉર્ધ્વાદિ દિશામાં સૂર્ય પ્રકાશ પ્રમાણ દ્વાર” નામના તેરમાં દ્વારનું વર્ણન છે.

ઉર્ધ્વ દિશામાં સૂર્ય પ્રકાશ :- બંને સૂર્યનો પ્રકાશ ઊંચે ૧૦૦ યોજન સુધી પહોંચે છે. તેઓ પોતાના વિમાનથી ઊંચે તેટલા ક્ષેત્રને તપાવે છે-પ્રકાશિત કરે છે.

અધો દિશામાં સૂર્ય પ્રકાશ :- બંને સૂર્યોથી ૮૦૦ યોજન નીચે સમપૃથ્વી તલ છે અને ત્યાંથી ૧,૦૦૦ યોજન નીચાણમાં સલિલાવતી અને વપ્રા નામની પશ્ચિમ મહાવિદેહક્ષેત્રની ચોવીસની અને પચ્ચીસમી વિજય સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રસરે છે. માટે ૮૦૦ + ૧,૦૦૦ = ૧,૮૦૦ અધોક્ષેત્રને તપાવે છે.

તિરછી દિશામાં સૂર્ય પ્રકાશ :- તિર્યગ્ દિશામાં ૪૭,૨૬૩ ૩/૪ યોજન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. આ કથન દષ્ટિપથની અપેક્ષાએ છે તથા સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર હોય તે અપેક્ષાથી છે. સૂર્ય સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર હોય ત્યારે ૩૧, ૮૩૧ ૧/૨ યોજન સુધી તેનો પ્રકાશ ફેલાય છે.

જ્યોતિષ્ક દેવ ઊર્ધ્વોપપન્નકાદિ : ઈન્દ્ર વિરહાદિ :-

૬૧ અંતો પં ભંતે ! માણુસુત્તરસ્સ પવ્વયસ્સ જે ચંદિમસૂરિય-ગહગણ-ળક્ષત્ત-તારારૂવા, તે પં ભંતે ! દેવા કિં ઉદ્ધોવવણ્ણગા કપ્પોવવણ્ણગા વિમાણોવવણ્ણગા ચારોવવણ્ણગા ચારટ્ટિઈયા ગઈરઈયા, ગઈસમાવણ્ણગા ?

ગોયમા ! અંતો પં માણુસુત્તરસ્સ પવ્વયસ્સ જે ચંદિમસૂરિય જાવ તારારૂવે તે પં દેવા પો ઉદ્ધોવવણ્ણગા પો કપ્પોવવણ્ણગા, વિમાણોવવણ્ણગા, ચારોવવણ્ણગા, પો ચારટ્ટિઈયા, ગઈરઈયા ગઈસમાવણ્ણગા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! માનુષોત્તર પર્વતના અંતર્વર્તી એટલે કે અઢીદ્વીપગત ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારા રૂપ જે જ્યોતિષ્ક દેવો છે, તેઓ શું (૧) ઊર્ધ્વોપપન્નક—ઐવેયક અને અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા કહેવાય છે ? (૨) તેઓ શું કલ્પોપપન્નક—સૌધર્માદિ ૧૨ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા કહેવાય છે ? (૩) તેઓ શું વિમાનોપપન્નક—જ્યોતિષ્ક દેવો સંબંધિત વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા કહેવાય છે ? (૪) તેઓ શું ચારોપપન્નક—મંડલાકાર ગતિથી પરિભ્રમણ કરનારા જ્યોતિષ્ક દેવો કહેવાય છે ? (૫) તેઓ શું ચાર સ્થિતિક—મંડલાકાર ગતિથી પરિભ્રમણના અભાવવાળા જ્યોતિષ્ક દેવો કહેવાય છે ? (૬) તેઓ શું ગતિરતિક ગતિમાં પ્રીતિવાળા કહેવાય છે કે (૭) ગતિ સમાપન્નક—નિરંતર ગતિ કરનારા કહેવાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! માનુષોત્તર પર્વત અંતર્વર્તી અઢીદ્વીપગત ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા રૂપ જ્યોતિષ્ક દેવો ઊર્ધ્વોપપન્નક નથી, કલ્પોપપન્નક નથી, વિમાનોપપન્નક છે, ચારોપપન્નક છે, ચાર સ્થિતિક નથી, ગતિરતિક છે, ગતિ સમાપન્નક છે.

૬૨ ઉડ્ઠીમુહકલંબુયા-પુપ્ફસંઠાણસંઠિઈહિં જોયણસાહસ્સિઈહિં તાવખેત્તેહિં, સાહસ્સિયાહિં વેઝવ્વિયાહિં બાહિરાહિં પરિસાહિં, મહયાહય-ળટ્ટગીયવાઈય-તંતીતલતાલ-તુડિય-ઘણ-મુઈંગ-પડુપ્પવાઈરય-રવેણં દિવ્વાઈં ભોગભોગાઈં ભુંજમાણા મહયા ઉક્કિટ્ટુ-સીહણાય-બોલકલ-કલરવેણં અચ્છં પવ્વયરાયં પયાહિણાવત્ત-મળ્લલચારં મેરું અણુપરિયટ્ટંતિ ।

ભાવાર્થ :- આ જ્યોતિષ્ક દેવો ઊર્ધ્વમુખી કદંબ પુષ્પના આકારે સ્થિત હજારો યોજનાના તાપ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતાં; અનેક હજારો વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરનારી બાહ્ય પરીષદથી (નાટકાદિ કરનારા નોકર જેવા દેવોના સમૂહથી) પરિવૃત્ત થઈ નાટક, ગીતના તાલ સાથે તંતી, તાલ, ત્રુટિત, ઘન, મૃદંગાદિ વાજિંત્રના મધુર ધ્વનિ વગેરે દ્વારા દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા; મોટા, ઉત્કૃષ્ટ સિંહનાદ કરતા; કલરવ કરતાં, નિર્મળ—ઉજ્જવળ એવા પર્વતરાજ-મેરુની પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડલગતિએ (મેરુ જમણીબાજુ જ રહે તેવી વર્તુળાકાર ગતિએ) પ્રદક્ષિણા કરતા રહે છે.

૬૩ તેસિ ણં ધંતે ! દેવાણં જાહે ઇંદે ચુણ ભવઈ, સે કહમિયાણિં પકરેંતિ ?
ગોયમા ! તાહે ચત્તારિ પંચ વા સામાણિયા દેવા તં ઠાણં ડવસંપજ્જિત્તા ણં
વિહરંતિ, જાવ તત્થ અણ્ણે ઇંદે ડવવણ્ણે ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જ્યારે તે જ્યોતિષ્કદેવોના ઈન્દ્ર મરણપામે ત્યારે ઈન્દ્રવિરહકાળમાં તે દેવો શું કરે છે ? અર્થાત્ કેવી રીતે કામ ચલાવે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી બીજા ઈન્દ્ર ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં સુધી ચાર-પાંચ સામાનિકદેવો મળીને ઈન્દ્રસ્થાનનું પરિપાલન, કાર્ય સંચાલન કરે છે.

૬૪ ઇંદટ્ટાણે ણં ધંતે ! કેવઈયં કાલં ડવવાણં વિરહિણ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં
ણં સમયં, ડવ્કોસેણં છમ્માસે ડવવાણં વિરહિણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નવા ઈન્દ્રની ઉત્પત્તિ વિના ઈન્દ્રનું સ્થાન કેટલો સમય ખાલી રહે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તે સ્થાન ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે છ મહિના સુધી ઈન્દ્રોત્પત્તિ વિના રહે છે. ॥દ્વાર-૧૪॥

અટીઢ્ઢીપ બાહ્ણવર્તી જ્યોતિષી :-

૬૫ બહિયા ણં ધંતે ! માણુસુત્તરસ્સ પવ્વયસ્સ જે ચંદિમ જાવ તારારૂવા તં ચેવ
ણેયવ્વં, ણાણત્તં- વિમાણોવવણ્ણગા, ણો ચારોવવણ્ણગા, ચારઠિઈયા ણો ગઈરઈયા
ણો ગઈસમાવણ્ણગા ।

પક્કિટ્ટગ-સંઠાણસંઠિઈહિં જોયણસયસાહસ્સિઈહિં તાવચિત્તેહિં,
સયસાહસ્સિયાહિં વેડવ્વિયાહિં બાહિરાહિં પરિસાહિં મહયાહય- ણટ્ટગીયવાઈય જાવ
ધુંજમાણા સુહલેસા મંદલેસા મંદાતવલેસા ચિત્તંતરલેસા અણ્ણોણ્ણસમોગાઢાહિં
લેસાહિં કૂડાવિવ ઠાણઠિયા સવ્વઓ સમંતા તે પણ્ણે ઓભાસંતિ ડજ્જોવેંતિ
પભાસેંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! માનુષોત્તરપર્વતની બહારના ચંદ્રથી તારા પર્યંતના જ્યોતિષ્ક દેવો ઊર્ધ્વોપપન્નક છે વગેરે પ્રશ્નો પૂર્વવત્ પૂછવા. તે સર્વનું ઉત્તરરૂપ વર્ણન પણ પૂર્વાનુરૂપ જાણવું. તેમાં વિશેષતા એ છે કે— તે વિમાનોત્પન્ન છે પરંતુ ચારોપપન્ન નથી. તે ચારસ્થિતિક છે, ગતિરતિક અને ગતિ-સમાપન્ન નથી.

પાકી ઈટના આકારવાળા લાખો યોજન વિસ્તીણ તાપક્ષેત્ર યુક્ત, અનેક પ્રકારના વિકુર્વિત રૂપ ધારણ કરવામાં સમર્થ, લાખો બાહ્ણ પરિષદના દેવો સાથે તે જ્યોતિષ્કદેવ નાટ્ય ગીત વગેરે દિવ્ય ભોગ

ભોગવવામાં અનુરત, સુખદાયી તેજ યુક્ત, મંદ તેજ યુક્ત અને મંદ તાપ અને તેજ યુક્ત, આ રીતે ભિન્નિત લેશ્યા-તાપ યુક્ત છે. ચંદ્ર, સૂર્યનો પ્રકાશ પરસ્પરાવગાઢ છે. તે પર્વતના શિખરોની જેમ પોતપોતાના સ્થાનમાં સ્થિત, બધી બાજુથી પોતાની નજીક રહેલા પ્રદેશોને પ્રકાશિત કરે છે, ઉદ્યોતિત કરે છે, પ્રભાસિત કરે છે.

૬૬ તેસિ ણં ભંતે ! દેવાણં જાહે ઙ્દે ચુણ્ સે કહમિયાણિં પકરંતિ ।

ગોયમા ! તાહે ચત્તારિ પંચ વા સામાણિયા દેવા તં ઠાણં ડવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરંતિ, જાવ તત્થ અણ્ણે ઙ્દે ડવવણ્ણે ભવઙ્ ।

ઇંદદ્દાણે ણં ભંતે ! કેવઙ્ચં કાલં ડવવાણં વિરહિણ્ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં ંવકં સમયં, ડવકોસેણં છમ્માસા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જ્યારે માનુષોત્તર પર્વતના બહિર્વર્તી આ જ્યોતિષ્કદેવોના ઈન્દ્ર ચ્યવી (મૃત્યુ પામી) જાય ત્યારે તેઓ કેવી રીતે કામ કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી નવા ઈન્દ્ર ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં સુધી ચાર-પાંચ સામાનિકદેવ મળીને તે ઈન્દ્રસ્થાનનું પરિપાલન કરે છે, ત્યાંનું કાર્યસંચાલન કરે છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઈન્દ્રસ્થાન કેટલા સમય સુધી ઈન્દ્રોત્પત્તિથી વિરહિત રહે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ઈન્દ્ર સ્થાન ઓછોમાં ઓછા એક સમય અને વધારેમાં વધારે છ મહિના સુધી ઈન્દ્ર વિનાનું રહે છે. ॥દ્વાર-૧૫॥

વિવેચન :-

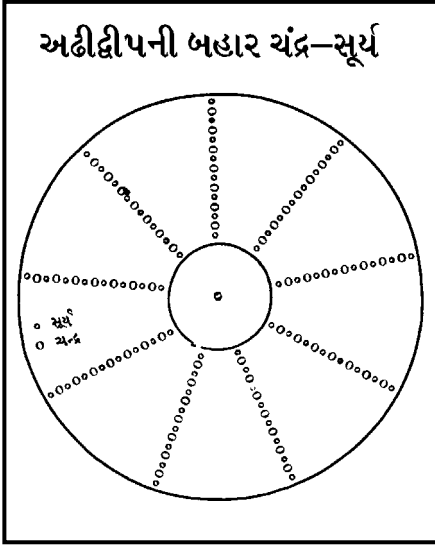
પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં અઢીઢીપની બહાર રહેલા જ્યોતિષ્ક દેવોનું સ્વરૂપ વર્ણન છે. તેઓ સ્થિર છે, ગતિશીલ નથી.

જ્યોતિષ્ક દેવો ઊર્ધ્વાપપન્નકાઢિ :-

	ઊર્ધ્વાપપન્નક ૯ શ્રૈવેચક, અનુત્તરવાસી	કલ્પોપપન્નક ૧૨ દેવલોક	વિમાનોપપન્નક જ્યોતિષ્ક દેવો	ચારોપપન્નક ચાર - ગતિ કરનારા	ચાર સ્થિતિક ચાર - ગતિના અભાવવાળા	ગતિરતિક ગતિની- પ્રીતિવાળા	ગતિ સમાપન્નક- નિરંતર ગતિ કરનાર
અઢીઢીપગત જ્યોતિષ્ક દેવો	નથી	નથી	છે	છે	નથી	છે	છે

અઢીઢીપ બહારના જ્યોતિષ્ક ઢેવો	નથી	નથી	છે	નથી	છે	નથી	નથી
---------------------------------------	-----	-----	----	-----	----	-----	-----

અઢીઢીપની બહાર ચંદ્ર-સૂર્ય વ્યવસ્થા :- માનુષોતર પર્વતથી બહારના ઢીપ સમુદ્રોમાં સૂર્યથી સૂર્ય અને ચંદ્રથી ચંદ્રનું અંતર સાધિક એક લાખ યોજન પ્રમાણ છે. સૂર્યો ચંદ્રાન્તરિત અને ચંદ્રો સૂર્યાન્તરિત છે અર્થાત્ બે સૂર્ય વચ્ચે એક ચંદ્ર અને બે ચંદ્રો વચ્ચે એક સૂર્ય છે. ચંદ્ર-સૂર્ય વચ્ચે ૫૦,૦૦૦-૫૦,૦૦૦ યોજનનું અંતર હોય છે.

ચંદ્ર-સૂર્ય પ્રત્યેકનો પ્રકાશ એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળો છે. સૂર્યી શ્રેણી વડે વ્યવસ્થિત ચંદ્ર-સૂર્યોનું અંતર ૫૦,૦૦૦ યોજન છે, તેથી ચંદ્ર અને સૂર્ય બંનેનો પ્રકાશ મિશ્રિત છે. આ જ્યોતિષ્ક ઢેવોના વિમાનોનું પ્રકાશ ક્ષેત્ર પાકી ઈટ જેવા લંબચોરસ આકારવાળું છે. તે તાપક્ષેત્રની લંબાઈ અનેક લાખ યોજનની અને પહોળાઈ ૧ લાખ યોજનની છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સૂત્રકારે જ્યોતિષ્ક ઢેવોના પ્રકાશ માટે કેટલાક વિશેષણ આપ્યા છે.

- (૧) સુહલેસા- સુખલેશ્યાઃ, ઇતચ્ચ વિશેષણં ચંદ્રાણ પ્રતિ, તેન તે નાતિશીત તેજસઃ મનુષ્યલોકે ઇવ શીતકાલાદૌ ન ઇકાન્તતઃ શીતરશ્મય । મનુષ્યલોક-અઢીઢીપમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ શીતકાળમાં એકાંત શીત હોય છે, તેવો અતિશીત હોતો નથી.
- (૨) મંદલેસા-મન્દલેશ્યા, ઇતચ્ચ સૂર્યાનુપ્રતિ, તેન તે નાત્યુષ્ણ તેજસઃ મનુષ્યલોકે ઇવ નિદાઘ સમયે ન ઇકાન્તત ડષ્ણરશ્મય । આ વિશેષણ સૂર્ય પ્રકાશ માટે છે. મનુષ્ય લોકમાં સૂર્ય પ્રકાશ ગરમીના સમયમાં એકાંતે ડષ્ણ હોય છે, તેવો અતિ ડષ્ણ પ્રકાશ હોતો નથી.
- (૩) મંદાતવ લેસા- મંદાતપલેશ્યા-મંદા-નાત્યુષ્ણસ્વભાવા આતપરુપાલેશ્યા રશ્મિસંઘાતો । લેશ્યા-કિરણ સમૂહ અતિ ડષ્ણ હોતો નથી. મંદ તાપરૂપ હોય છે.
- (૪) ચિતંતર લેસા- ચિત્રવિચિત્ર પ્રકાશ ચિત્રમન્તરં લેશ્યા, ભાવાર્થશ્વાસ્ય ચિત્રમન્તરં સૂર્યાણાં ચન્દ્રાન્તરિત્વાત્ ચિત્રલેશ્યા ચન્દ્રમસાં શીતરશ્મિત્વાત્ સૂર્યાણામુષ્ણરશ્મિત્વાત્ । સૂર્ય ચંદ્રથી, ચંદ્ર સૂર્યથી અંતરિત હોવાથી, ચંદ્રનો શીત પ્રકાશ અને સૂર્યનો ડષ્ણ પ્રકાશ આ બંને પ્રકાશ મિશ્રિત થવાથી તે પ્રકાશને ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકાશ કહ્યો છે.
- (૫) અણ્ણોણ્ણસમોગાઢાહિં લેસાહિં- અન્યોન્યસમાવગાઢાભિ-પરસ્પરં સંશ્લિષ્ટાભિલેશ્યાભિઃ । બંનેનો પ્રકાશ પરસ્પર મળેલો હોવાથી અન્યોન્યાવગાઢ પ્રકાશ હોય છે.

કૂડાવિવ ઠાળઠિયા-કૂટાનીવ-પર્વતોપરિવ્યવસ્થિતશિખરાણીવ સ્થાનસ્થિતા:- સદૈવૈકત્ર સ્થાને સ્થિતા:। કૂટ-પર્વતની ઉપર રહેલા શિખરની જેમ એક જ સ્થાનમાં આ પ્રકાશ અને ચંદ્ર-સૂર્ય સ્થિત રહે છે.

ચંદ્રમંડલની સંખ્યા :-

૬૭ કઙ્ઙ ણં ધંતે ! ચંદમંડલા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! પળ્ણસ્સ ચંદમંડલા પળ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્રમંડલ કેટલા છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચંદ્રમંડલ પંદર છે.

૬૮ જંબુદ્ધીવે ણં ધંતે ! દીવે કેવઙ્ઙયં ઁત્તં ઓગાહિત્તા કેવઙ્ઙયા ચંદમંડલા પળ્ણત્તા? ગોયમા ! જંબુદ્ધીવે દીવે અસીયં જોયળસયં ઓગાહિત્તા પંચ ચંદમંડલા પળ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્ધીપમાં કેટલા ક્ષેત્રનું અવગાહન કરીને (અર્થાત્ કેટલા ક્ષેત્રમાં) કેટલા ચંદ્રમંડલ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્ધીપમાં ૧૮૦ યોજન ક્ષેત્રનું અવગાહન કરીને પાંચ ચંદ્રમંડલ છે.

૬૯ લવળે ણં ધંતે પુચ્છા ?

ગોયમા ! લવળે ણં સમુદ્દે તિળ્ણિ ઠીસે જોયળસઁ ઓગાહિત્તા, ઁત્થ ણં દસ ચંદમંડલા પળ્ણત્તા ।

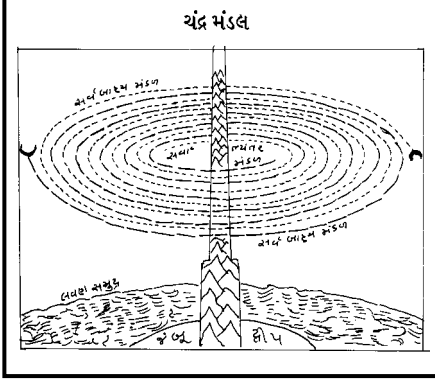
ઁવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્ધીવે દીવે લવળે ય સમુદ્દે પળ્ણરસ ચંદમંડલા ધવંતીત્તિમક્કયાયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લવણસમુદ્રના કેટલા ક્ષેત્રમાં કેટલા ચંદ્રમંડલ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લવણસમુદ્રના ૩૩૦ યોજન ક્ષેત્રમાં દસ ચંદ્રમંડલ છે. આ પ્રમાણે જંબૂદ્ધીપ તથા લવણસમુદ્રના સર્વ મળીને ૧૫ ચંદ્રમંડલ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'ચંદ્રમંડળ સંખ્યા દ્વાર' નામના પ્રથમ દ્વારનું વર્ણન છે. સમપૃથ્વીથી ૮૮૦ યોજન ઊંચે સામસામી દિશામાં રહી, જંબૂદ્ધીપના બંને ચંદ્રો મેરુને પ્રદક્ષિણા કરે છે. ચંદ્રની પરિભ્રમણ ગતિ સૂર્ય કરતાં મંદ છે, તેથી તેના મંડળ દૂર-દૂર છે.

ચંદ્ર મંડળ :- ચંદ્રના મેરુની પ્રદક્ષિણાના નિયત માર્ગને ચંદ્રમંડળ કહે છે.

ચંદ્ર મંડળ સંખ્યા :- કુલ ચંદ્ર મંડળ ૧૫ છે. તેમાંથી પાંચ ચંદ્રમંડળ જંબૂદ્વીપ ઉપર છે અને દશ ચંદ્રમંડળ લવણ સમુદ્ર ઉપર છે.

ચંદ્ર પ્રરૂપણાના સાત દ્વાર :- વૃત્તિકારે સૂત્રગત ચંદ્ર પ્રરૂપણાનું સાત દ્વાર દ્વારા નિરૂપણ કર્યું છે. તે સાત દ્વાર આ પ્રમાણે છે— (૧) ચંદ્ર મંડળ સંખ્યા દ્વાર (૨) ચંદ્ર મંડળ ચાર ક્ષેત્ર

દ્વાર (૩) પ્રત્યેક મંડળ અંતર દ્વાર (૪) ચંદ્રમંડળ-બિંબાયામ દ્વાર, (૫) મેરુથી મંડળ અંતર દ્વાર (૬) ચંદ્ર મંડળ આયામાદિ (૭) મુહૂર્ત ગતિ દ્વાર.

ચંદ્રમંડલ ચાર ક્ષેત્ર :-

૭૦ સવ્વબંધંતરાઓ ણં મંતે ! ચંદમંડલાઓ ણં કેવણ અબાહાણ સવ્વબાહિરણ ચંદમંડલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પંચદસુત્તરે જોયણસણ અબાહાણ સવ્વબાહિરણ ચંદમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વાભ્યંતર ચંદ્રમંડલથી સર્વબાહ્ય ચંદ્રમંડલ અબાધિતરૂપે કેટલું દૂર છે?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વાભ્યંતર ચંદ્રમંડલથી સર્વબાહ્ય ચંદ્રમંડલ અબાધિતરૂપે ૫૧૦ યોજન દૂર છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'ચંદ્રમંડળ ચાર ક્ષેત્ર દ્વાર' નામના બીજા દ્વારનું વર્ણન છે.

ચંદ્ર મંડળ ચાર ક્ષેત્ર :- ચંદ્રના ભ્રમણ ક્ષેત્રને, ચંદ્રના ચાર-ચાલવાના ક્ષેત્રને અથવા ચંદ્રના સર્વાભ્યંતર મંડળથી સર્વ બાહ્ય મંડળ વચ્ચેના ક્ષેત્રના ચક્રવાલ વિષ્કંભને ચંદ્રમંડળ ચાર ક્ષેત્ર કહે છે.

ચંદ્ર સર્વાભ્યંતર મંડળ :- જંબૂદ્વીપ ઉપર મેરુ તરફના ચંદ્રના સૌથી પ્રથમ મંડળને ચંદ્રનું સર્વાભ્યંતર મંડળ કહે છે.

ચંદ્ર સર્વ બાહ્ય મંડળ :- લવણસમુદ્ર ઉપર લવણ શિખા તરફના સૌથી છેલ્લા—પંદરમાં મંડળને ચંદ્રનું સર્વ બાહ્ય મંડળ કહે છે. પ્રથમ મંડળ અને અંતિમ મંડળ વચ્ચે ૫૧૦ ઝૂંઝ યોજનનું અંતર છે.

ચંદ્ર મંડળ ચાર ક્ષેત્રની ગણના વિધિ :- પ્રત્યેક ચંદ્ર મંડળ ૫૬ યોજનાંશ પ્રમાણ પહોળું છે. તેવા ૧૫ મંડળ છે એટલે ૧૫×૫૬ યોજનાંશ = ૮૪૦ ઝૂંઝ યોજન પ્રમાણ મંડળોનું ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૫ ચંદ્ર મંડળની વચ્ચે ૧૪ આંતરા છે. પ્રત્યેક ચંદ્રમંડળ વચ્ચે ૩૫ ઝૂં, ઠ યોજનનું અંતર છે. (૩૫ યોજન પૂરા, ૩૬માં યોજનના ૬૧ ભાગ કરીએ તો તેમાંથી ૩૦ ભાગ અર્થાત્ ૩૦ એકસઠીયા ભાગ અને ૩૧માં એકસઠીયા ભાગના ૭ ભાગ કરીએ તો તેમાંથી ૪ સાતીયા ભાગ) $૧૪ \times ૩૫ \frac{૩૦}{૬૧}, \frac{૭}{૬૧} = ૪૯૭ \frac{૧}{૬૧}$ યોજન આંતરાઓના થાય છે. મંડળોનું ક્ષેત્ર $૧૩ \frac{૧૦}{૬૧}$ યો. + ૧૪ આંતરાનું ક્ષેત્ર $૪૯૭ \frac{૧}{૬૧} = ૫૧૦ \frac{૧૦}{૬૧}$ યોજનનું મંડળ ચાર ક્ષેત્ર જાણવું. તેની અંક સ્થાપના.

ચંદ્રમંડલો વચ્ચેનું અંતર :-

૭૧ ચંદ્રમંડલસ્સ ણં મંતે! ચંદ્રમંડલસ્સ કેવડ્યાએ અબાહાએ અંતરે પળ્ણત્તે?

ગોયમા ! પળ્ણત્તીસં-પળ્ણત્તીસં જોયળાં, તીસં ચ એગસટ્ઠિભાએ જોયળસ્સ, એ ગસટ્ઠિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા ચત્તારિ ચુળ્ણિયાભાએ, ચંદ્રમંડલસ્સ-ચંદ્રમંડલસ્સ અબાહાએ અંતરે પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! એક ચંદ્રમંડલ અને બીજા ચંદ્રમંડલ વચ્ચે કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! એક ચંદ્ર મંડલથી બીજા ચંદ્રમંડલ વચ્ચે સ્વાભાવિક અંતર પાંત્રીસ યોજન પૂરા અને એક યોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ તેવા ત્રીસ ભાગ તથા એક એકસઠીયા ભાગના સાત ચૂર્ણિકા ભાગ કરીએ તેવા ચાર ચૂર્ણિકા ભાગ (૩૫ ઝૂં, ઠ યોજન) પ્રમાણ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'ચંદ્ર મંડળ અબાધા અંતર દ્વાર' નામના ત્રીજા દ્વારનું વર્ણન છે. અબાધા = બાધા રહિત એટલે સ્વાભાવિક અંતરને અબાધા અંતર કહેવાય છે. પ્રત્યેક ચંદ્ર મંડળ વચ્ચે ૩૫ યોજન, ૩૦ એકસઠીયા ભાગ અને ૪ પ્રતિભાગ-ચૂર્ણિકા ભાગ (૩૫ ઝૂં, ઠ યોજન) પ્રમાણ ક્ષેત્રનું અંતર છે.

ચંદ્ર મંડળ વચ્ચેના અંતરની ગણના વિધિ :- ચંદ્રમંડળના ચાર ક્ષેત્રમાંથી, ૧૫ મંડળના કુલ મંડળ ક્ષેત્રને બાદ કરવાથી કુલ આંતરાનું ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તેને ૧૪ આંતરાના ક્ષેત્રમાં વિભક્ત કરવા ૧૪ થી ભાગતા જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય, તેટલું અંતર પ્રત્યેક મંડળ વચ્ચેનું જાણવું. હવે આ અંતર ક્ષેત્રનું પ્રમાણ કાઢવા તેના એકસઠીયા ભાગ કરવા ૬૧ થી ગુણવામાં આવે છે.

$૫૧૦ \frac{૧૦}{૬૧}$ યોજનનું ચાર ક્ષેત્ર છે. ૫૧૦ ચાર ક્ષેત્ર \times (એકસઠીયા ભાગ કરવા) $૬૧ = ૩૧,૧૧૦ + ૪૮$ (ચાર ક્ષેત્રના ૪૮ એકસઠીયા ભાગ) = $૩૧,૧૫૮$ યોજનાંશ ચાર ક્ષેત્રના થાય છે.

ચાર ક્ષેત્રમાંથી મંડળ ક્ષેત્ર બાદ કરતા અંતર ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી $૩૧,૧૫૮ - ૮૪૦ = ૩૦,૩૧૮$ યોજનાંશનું કુલ અંતર ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેને ચંદ્ર મંડળના ૧૪ અંતરમાં વિભક્ત કરતા $૩૦,૩૧૮ \div ૧૪ = ૨,૧૬૫$ ઠ યોજનાંશનું આંતરું પ્રત્યેક મંડળનું પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં ઠ પ્રતિભાગ કહેવાશે અને ૨,૧૬૫

યોજનાંશ(એકસઠીયા ભાગ)ના યોજન કરવા ૬૧થી ભાગતા ૨૧૬૫ ÷ ૬૧ = ૩૫ $\frac{૩૦}{૬૧}$ યોજનનું એક મંડળથી બીજા મંડળ વચ્ચેનું અંતર પ્રાપ્ત થાય છે.

ચંદ્ર વિમાનની લંબાઈ પહોળાઈ :-

૭૨ ચંદ્રમંડલે ણં મંતે ! કેવઙ્યં આયામવિક્ષંભેણં કેવઙ્યં પરિક્ષેવેણં કેવઙ્યં બાહલ્લેણં પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! છપ્પણં એગસટ્ટિભાએ જોયણસ્સ આયામવિક્ષંભેણં, તં તિગુણં સવિસેસં પરિક્ષેવેણં, અટ્ટાવીસં ચ એગસટ્ટિભાએ જોયણસ્સ બાહલ્લેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ચંદ્રમંડલની અર્થાત્ ચંદ્ર વિમાનની લંબાઈ પહોળાઈ, પરિધિ અને ઊંચાઈ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ચંદ્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ એક યોજનના એકસઠીયા છપ્પન ભાગ ($\frac{૫૬}{૬૬}$ યોજન) છે, પરિધિ તેનાથી સાધિક ત્રણગુણી અર્થાત્ બે યોજન અને એક યોજનના એકસઠીયા પંચાવન ભાગ (૨ $\frac{૫૫}{૬૬}$ યોજન)ની છે અને વિમાનની જાડાઈ એટલે ઊંચાઈ અટ્ટાવીસ એકસઠાંસ($\frac{૨૬}{૬૬}$) યોજનની છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'ચંદ્ર બિંબાયામ વિષ્કંભ દ્વાર' નામના પાંચમાં દ્વારનું વર્ણન છે. બિંબ એટલે વિમાન. ચંદ્રબિંબ ચંદ્રવિમાન. સૂત્રકારે ચંદ્રમંડલે શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. ચંદ્રવિમાન ૫૬ યોજનાંશ લાંબુ પહોળું છે. આ ચંદ્ર વિમાન મેરુને પ્રદક્ષિણા ફરે છે તેથી પ્રત્યેક ચંદ્રમંડળ માર્ગ ૫૬ યોજનાંશ લાંબો-પહોળો છે.

ચંદ્ર વિમાન લંબાઈ-પહોળાઈ :- ચંદ્ર વિમાન $\frac{૫૬}{૬૬}$ યોજનાંશ લાંબુ-પહોળું છે. એક યોજનના ૬૧ ભાગમાંથી ૫૬ ભાગ-અંશ પ્રમાણ છે.

ચંદ્ર વિમાન પરિધિ :- વર્તુળાકાર વસ્તુની પરિધિ સાધિક ત્રણ ગુણી હોય છે. તેથી તેની પરિધિ ૨ $\frac{૫૫}{૬૬}$ યોજન પ્રમાણ છે.

ચંદ્ર વિમાન જાડાઈ અથવા ઊંચાઈ :- જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનોની ઊંચાઈ તેની લંબાઈ-પહોળાઈ કરતાં અર્ધી હોય છે. તદનુસાર ચંદ્ર વિમાન $\frac{૨૬}{૬૬}$ યોજન ઊંચું છે.

ચંદ્ર મંડળો અને મેરુપર્વત વચ્ચે અંતર :-

૭૩ જંબુદ્દીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવઙ્યાએ અબાહાએ સવ્વબ્ભંતરે ચંદ્રમંડલે પ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચોયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટ ય વીસે જોયણસણ અબાહાણ સવ્વભંતરે ચંદમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી સર્વાભ્યંતર ચંદ્રમંડલ સ્વાભાવિક રીતે કેટલું દૂર હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી સર્વાભ્યંતર ચંદ્રમંડલ ૪૪,૮૨૦ (ચુંમાળીસ હજાર, આઠસો વીસ) યોજન દૂર હોય છે.

૭૪ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવડ્યાણ અબાહાણ અભંતરાણંતરે ચંદમંડલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચોયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટ ય છપ્પણે જોયણસણ પળવીસં ચ એગસટ્ઠિભાણ જોયણસ્સ એગસટ્ઠિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા ચત્તારિ ચુણ્ણિયાભાણ અબાહાણ અભંતરાણંતરે ચંદમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં, મેરુપર્વતથી બીજું આભ્યંતર ચંદ્રમંડલ કેટલું દૂર હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં, મેરુપર્વતથી બીજું આભ્યંતર ચંદ્રમંડલ ચુંમાળીસ હજાર, આઠસો છપ્પન યોજન, એક યોજનના પરચીસ એકસઠીયા ભાગ અને ચાર સાતિયા ભાગ પ્રમાણ (૪૪,૮૫૬ $\frac{૫૫}{૪}$) યોજન દૂર હોય છે.

૭૫ જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવડ્યાણ અબાહાણ અભંતરતચ્ચે મણ્ણલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચોયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટ ય બાણડણ જોયણસણ એગાવણ્ણં ચ એગસટ્ઠિભાણ, જોયણસ્સ એગસટ્ઠિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા એગં ચુણ્ણિયાભાગં અબાહાણ અભંતરતચ્ચે મણ્ણલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી ત્રીજું આભ્યંતર ચંદ્રમંડલ કેટલું દૂર હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી ત્રીજું આભ્યંતર ચંદ્રમંડલ ચુંમાળીસ હજાર, આઠસો બાણું યોજન અને એકાવન એકસઠીયા ભાગ તથા ૧ સાતિયા પ્રતિભાગ ૪૪,૮૯૨ $\frac{૫૫}{૪}$, $\frac{૫}{૪}$ યોજન પ્રમાણ દૂર હોય છે.

૭૬ એવં ખલુ એણં ઉવાણં ણિક્ખમમાણે ચંદે તયાણંતરાઓ મણ્ણલાઓ તયાણંતરં મણ્ણલં સંકમમાણે-સંકમમાણે છત્તીસં-છત્તીસં જોયણાઈં

પળવીસં ચ ંગસટ્ટિભાં, જોયળસસ ંગસટ્ટિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા ચત્તારિ
ચુણ્ણિયાભાં, ંગમેગે મળ્ડલે અબાહાં વુઢ્ઢિં અભિવઢ્ઢેમાળે-અભિવઢ્ઢેમાળે સવ્વબાહિરં
મંડલં ઁવસંકમિત્તા ચારં ચરઢ્ઢિ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી સર્વાભ્યંતર મંડળથી બહાર નીકળતો ચંદ્ર પછી પછીના મંડળો પર
સંક્રમણ કરતો, પ્રત્યેક મંડળે ૩૬ ઝૂં, ઝૂં યોજન (૩૬ યોજન અને ંક યોજનના ૨૫ ંકસઠીયા ભાગ તથા
૪ સાતીયા પ્રતિભાગ)ની વૃદ્ધિ કરતો સર્વ બાહ્ય મંડળ પર પહોંચે છે.

૭૭ જંબુઢ્ઢીવે ઢીવે મંદરસસ પવ્વયસસ કેવઢ્ઢિં અબાહાં સવ્વબાહિરે ચંદમંડલે
પળ્ણત્તે ?

પળ્યાલીસં જોયળસહસસાઢ્ઢિં તિણ્ણ ય તીસે જોયળસં અબાહાં સવ્વબાહિરં
ચંદમંડલે પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુઢ્ઢીપમાં મેરુપર્વતથી સર્વબાહ્ય ચંદ્રમંડલ કેટલું ઢૂર હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુઢ્ઢીપમાં મેરુપર્વતથી સર્વબાહ્ય ચંદ્રમંડલ ૪૫,૩૩૦(પિસ્તાળીસ હજાર,
ત્રણસો ત્રીસ) યોજન ઢૂર હોય છે.

૭૮ જંબુઢ્ઢીવે ઢીવે મંદરસસ પવ્વયસસ કેવઢ્ઢિં અબાહાં બાહિરાળંતરે
ચંદમંડલે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પળ્યાલીસં જોયળસહસસાઢ્ઢિં ઢોણ્ણ ય તેળઁ ંજોયળસં
પળ્ણત્તીસં ચ ંગસટ્ટિભાં, જોયળસસ ંગસટ્ટિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા
તિણ્ણ ચુણ્ણિયાભાં અબાહાં બાહિરાળંતરે ચંદમંડલે પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુઢ્ઢીપમાં મેરુપર્વતથી બાહ્યાનંતર ંટલે બીજું બાહ્ય ચંદ્રમંડલ કેટલું
ઢૂર હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબુઢ્ઢીપમાં મેરુપર્વતથી બીજું બાહ્ય ચંદ્રમંડલ પિસ્તાળીસ હજાર, બસો ત્રાણું
યોજન અને પાંત્રીસ ંકસઠાંશ (૪૫,૨૮૩ ઝૂં) યોજન પ્રમાણ ઢૂર હોય છે.

૭૯ જંબુઢ્ઢીવે ઢીવે મંદરસસ પવ્વયસસ કેવઢ્ઢિં અબાહાં બાહિરતચ્ચે
ચંદમંડલે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પળ્યાલીસં જોયળસહસસાઢ્ઢિં ઢોણ્ણ ય સત્તાવળ્ણે
જોયળસં ળવ ય ંગસટ્ટિભાં, જોયળસસ ંગસટ્ટિભાગં ચ સત્તહા

છેતા છ ચુણિયાભાણ અબાહાણ બાહિરતચ્ચે ચંદમંડલે પળ્ળત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી ત્રીજું બાહ્ય ચંદ્રમંડલ કેટલું દૂર હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી ત્રીજું બાહ્ય ચંદ્રમંડલ પિસ્તાળીસ હજાર, બસો સત્તાવન યોજન અને એક યોજનના એકસઠીયા નવ ભાગ તથા સાતીયા છ પ્રતિભાગ (૪૫,૨૫૭ $\frac{૧૬}{૬૩}$, $\frac{૬૩}{૬૩}$) યોજન પ્રમાણ દૂર હોય છે.

૮૦ **एवं खलु एएणं उवाएणं पविसमाणे चंदे तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे-संकममाणे छत्तीसं-छत्तीसं जोयणाइं पणवीसं च एगसट्टिभाए जोयणस्स एगसट्टिभागं च सत्तहा छेत्ता चत्तारि चुणियाभाए एगमेगे मण्डले अबाहाए वुड्ढिं णिव्वड्ढेमाणे-णिव्वड्ढेमाणे सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ ।**

ભાવાર્થ :- આ રીતે આ ક્રમથી અંતિમ મંડળથી અંદર પ્રવેશ કરતો, એક મંડળથી બીજા મંડળમાં સંક્રમણ કરતો, ચંદ્ર પ્રત્યેક મંડળે છત્રીસ યોજન પૂરા અને એક યોજનના પચ્ચીસ એકસઠીયા ભાગ તથા એક એકસઠીયા ભાગના સાતીયા ચાર પ્રતિભાગ (૩૬ $\frac{૧૬}{૬૩}$, $\frac{૬૩}{૬૩}$ યોજન) પ્રમાણ અંતરને ઘટાડતો-ઘટાડતો સર્વાભ્યંતર મંડલ પર પહોંચે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં "મેરુ મંડળ અબાધા અંતર દ્વાર" નામના પાંચમાં દ્વારનું કથન છે. મેરુપર્વત અને ચંદ્ર મંડળની વચ્ચેના અંતરનું કથન છે.

મેરુ અને સર્વાભ્યંતર મંડળ વચ્ચેના અંતરની ગણના વિધિ :- ચંદ્રનું સર્વાભ્યંતર મંડળ જંબૂદ્વીપની સીમાં(પરિધિ)થી ૧૮૦ યોજન અંદર છે. મેરુથી જંબૂદ્વીપ સીમા પર્યંત ૪૫,૦૦૦ યોજન છે, તેમાંથી ૧૮૦ બાદ કરતાં (૪૫,૦૦૦-૧૮૦) ૪૪,૮૨૦ યોજન દૂર ચંદ્રનું પહેલું મંડળ છે.

મેરુ અને સર્વ બાહ્ય મંડળ વચ્ચેના અંતરની ગણના વિધિ :- ચંદ્રનું સર્વ બાહ્ય અંતિમ ૧૫મું મંડળ લવણ સમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન દૂર છે. તેથી મેરુથી જંબૂદ્વીપ સીમાના ૪૫,૦૦૦ + ૩૩૦ લવણ સમુદ્રગત ચંદ્ર ચાર ક્ષેત્રના = ૪૫,૩૩૦ યોજનનું અંતર મેરુની બંને બાજુએ મેરુ અને ચંદ્ર વચ્ચે હોય છે.

મેરુથી ચંદ્રમંડળ અંતર હાનિ-વૃદ્ધિ ધ્રુવાંક :- સર્વાભ્યંતર મંડળથી ચંદ્ર સર્વ બાહ્ય મંડળ તરફ જાય ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે ૩૬ $\frac{૧૬}{૬૩}$, $\frac{૬૩}{૬૩}$ યોજનની દૂરી વધે છે. યથા— એક મંડળથી બીજા મંડળ વચ્ચેનું ૩૫ $\frac{૧૬}{૬૩}$ યોજનનું અંતર + $\frac{૧૬}{૬૩}$ યોજનાંશ મંડળ માર્ગની પહોળાઈ = ૩૬ $\frac{૧૬}{૬૩}$, $\frac{૬૩}{૬૩}$ યોજન પ્રમાણની દૂરી વધે છે.

સર્વ બાહ્ય મંડળથી ચંદ્ર સર્વાભ્યંતર મંડળ તરફ આવે ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે મેરુથી ૩૬ $\frac{૧૬}{૬૩}$, $\frac{૬૩}{૬૩}$ યોજનની દૂરી ઘટે છે.

ચંદ્ર-મંડલોની લંબાઈ, પહોળાઈ, પરિધિ :-

૮૧ સવ્વભંતરે ણં ભંતે ! ચંદ્રમંડલે કેવઈયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઈયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણવણુઠ્ઠં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચત્તાલે જોયણસે આયામવિક્ખંભેણં, તિણ્ણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં પણ્ણરસસ જોયણસહસ્સાઈં અઝ્ઞાણુઠ્ઠં ચ જોયણાઈં કિંચિવિસેસાહિણે પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વાભ્યંતર ચંદ્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી હોય છે?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વાભ્યંતર ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ નવ્વાણું હજાર છસો ચાળીસ (૯૯,૬૪૦) યોજન અને તેની પરિધિ સાધિક ત્રણ લાખ પંદર હજાર નેવ્યાસી (૩,૧૫,૦૮૯) યોજનની હોય છે.

૮૨ અભંતરાણંતરે ણં ભંતે ! ચંદ્રમંડલે કેવઈયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઈયં પરિક્ખે- વેણં પણ્ણત્તે ।

ગોયમા ! ણવણુઠ્ઠં જોયણસહસ્સાઈં સત્ત ય બારસુત્તરે જોયણસે એગાવણ્ણં ચ એગસટ્ઠિભાગે જોયણસસ, એગસટ્ઠિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા એગં ચુણ્ણિયાભાગં આયામ- વિક્ખંભેણં, તિણ્ણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં પણ્ણરસસ- હસ્સાઈં તિણ્ણિ ય એગૂણવીસે જોયણસે કિંચિવિસેસાહિણે પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બીજા આભ્યંતર ચંદ્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બીજા આભ્યંતર ચંદ્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ ૯૯,૭૧૨ $\frac{૫૬}{૬૬}$, $\frac{૧}{૬}$ યોજન (નવ્વાણું હજાર, સાતસો બાર યોજન ૫૧ એકસઠીયા ભાગ અને ૧ સાતીયા ચૂર્ણિકા ભાગ પ્રમાણ હોય છે.) તથા તેની પરિધિ સાધિક ત્રણ લાખ પંદર હજાર ઓગણીસ (૩,૧૫,૩૧૯) યોજનની હોય છે.

૮૩ અભંતરતત્ત્વે ણં ભંતે ચંદ્રમંડલે કેવઈયં આયામવિક્ખંભેણં કેવઈયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ।

ગોયમા ! ણવણુઠ્ઠં જોઅણસહસ્સાઈં સત્ત ય પંચાસીએ જોયણસે ઇગતાલીસં ચ એગસટ્ઠિભાએ જોયણસસ, એગસટ્ઠિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા

દોષિણ ય ચુષ્ણિયાભાણ આયામવિક્ખંભેણં, તિષ્ણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં પણ્ણરસ્સ જોયણસહસ્સાઈં પંચ ય ઇગુણાપણ્ણે(અડણાપણ્ણે) જોયણસણ કિંચિવિસેસાહિણ પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ત્રીજા આભ્યંતર ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ત્રીજા આભ્યંતર ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ નવાણું હજાર, સાતસો પંચાસી યોજન ૪૧ એકસઠીયા ભાગ અને ૨ સાતીયા ચૂર્ણિકા ભાગ પ્રમાણ (૯૯,૭૮૫ ૬૬, ૬૬ યોજન પ્રમાણ) હોય છે અને તેની પરિધિ સાધિક ત્રણ લાખ, પંદર હજાર, પાંચસો ઓગણપચાસ(૩,૧૫,૫૪૯) યોજનની હોય છે.

૮૪ એવં ખલુ એણં ઉવાએણં ણિક્ખમમાણે ચંદે તયાણંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંતરં મંડલં સંકમમાણે-સંકમમાણે બાવત્તરિં-બાવત્તરિં જોયણાઈં એગાવણ્ણં ચ એગસટ્ઠિભાણેજોયણસ્સ, એગસટ્ઠિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા એગં ચ ચુષ્ણિયાભાગં એગમેગે મંડલે વિક્ખંભવુઢ્ઠિં અભિવઢ્ઠેમાણે-અભિવઢ્ઠેમાણે દો દો તીસાઈં જોયણસયાઈં પરિરયવુઢ્ઠિં અભિવઢ્ઠેમાણે-અભિવઢ્ઠેમાણે સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી સર્વાભ્યંતર મંડળ પરથી બહાર નીકળતો, એક પછી બીજા મંડળ પર સંક્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રત્યેક મંડળે લંબાઈ-પહોળાઈમાં ૭૨ ૬૬, ૬૬ (બોતેર યોજન અને ૫૧ એકસઠીયા ભાગ તથા ૧ સાતીયા પ્રતિભાગ) યોજનની વૃદ્ધિ કરતો અને પરિધિમાં ૨૩૦ યોજનની વૃદ્ધિ કરતો કરતો સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર પહોંચે છે.

૮૫ સવ્વબાહિરેણં ણં ભંતે! ચંદમંડલે કેવઈયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઈયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! એગં જોયણસયસહસ્સં છચ્ચ સટ્ઠે જોયણસણ આયામવિક્ખંભેણં, તિષ્ણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં અટ્ઠારસ સહસ્સાઈં તિષ્ણિ ય પણ્ણરસુત્તરે જોયણસણ પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વબાહ્ય ચંદ્રમંડલની (સંક્રમણ માર્ગની) લંબાઈ-પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વબાહ્ય ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ ૧,૦૦,૬૬૦ (એક લાખ, છસો સાઠ) યોજન તથા તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, અઠાર હજાર, ત્રણસો પંદર(૩,૧૮,૩૧૫) યોજનની હોય છે.

૮૬ બાહિરાણંતરે ણં પુચ્છા ?

ગોયમા ! એગં જોયણસયસહસ્સં પંચ સત્તાસીએ જોયણસએ ણવ ય એગસટ્ટિભાએ જોયણસ્સ, એગસટ્ટિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા છ ચુણિયાભાએ આયામવિક્ખંભેણં, તિણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં અટ્ટારસ સહસ્સાઈં પંચાસીઈં ચ જોયણાઈં પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વ બાહ્ય મંડળ પછીના બીજા બાહ્ય ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બીજા બાહ્ય ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ એક લાખ, પાંચસો સત્યાસી યોજન અને નવ એકસઠીયા ભાગ તથા ૬ સાતીયા પ્રતિભાગ(૧,૦૦,૫૮૭ ્૬, ૬) યોજન પ્રમાણ હોય છે અને તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, અઠાર હજાર પંચાસી (૩,૧૮,૦૮૫) યોજનની છે.

૮૭ બાહિરતચ્ચે ણં ભંતે ! ચંદમંડલે કેવઈયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઈયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! એગં જોયણસયસહસ્સં પંચ ય ચડસુત્તરે જોયણસએ એગૂણવીસં ચ એગસટ્ટિભાએ જોયણસ્સ, એગસટ્ટિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા પંચ ચુણિયાભાએ આયામવિક્ખંભેણં, તિણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં સત્તરસ સહસ્સાઈં અટ્ટ ય પણપણ્ણે જોયણસએ પરિક્ખેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ત્રીજા બાહ્ય ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ત્રીજા બાહ્ય ચંદ્રમંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ એક લાખ, પાંચસો ચૌદ યોજન અને ઓગણીસ એકસઠીયા ભાગ તથા ૫ સાતીયા પ્રતિભાગ(૧,૦૦,૫૧૪ ્૬, ૬ યો.) પ્રમાણ હોય છે અને તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, સત્તર હજાર, આઠસો પંચાવન (૩,૧૭,૮૫૫) યોજનની હોય છે.

૮૮ એવં ખલુ એણં ઉવાએણં પવિસમાણે ચંદે જાવ સંકમમાણે-સંકમમાણે બાવત્તરિં-બાવત્તરિં જોયણાઈં એગાવણ્ણં ચ એગસટ્ટિભાએ જોયણસ્સ, એગસટ્ટિભાગં ચ સત્તહા છેત્તા એગં ચુણિયાભાગં એગમેગે મંડલે વિક્ખંભવુટ્ઠિં ણિવુટ્ઠેમાણે-ણિવુટ્ઠેમાણે દો-દો તીસાઈં જોયણસયાઈં પરિરયવુટ્ઠિં ણિવુટ્ઠેમાણે-ણિવુટ્ઠેમાણે સવ્વભંતરં મંડલં ઉવસંક-મિત્તા ચારં ચરઈ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે, આ ક્રમથી સર્વ બાહ્ય મંડળથી અંદર પ્રવેશ કરતો, એક પછી બીજા મંડળ ઉપર સંક્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રત્યેક મંડળે બોતેર યોજન પૂરા અને એક યોજનના એકસઠીયા એકાવન ભાગ તથા સાતીયા એક પ્રતિભાગ(૭૨ ્૬, ૬ યો.) પ્રમાણ લંબાઈ પહોળાઈને ઘટાડતો ઘટાડતો અને મંડળની પરિધિમાં ૨૩૦ યોજનની હાનિ કરતો કરતો સર્વાભ્યંતર મંડળ પર પહોંચે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'ચંદ્ર મંડળ આયામાદિ દ્વાર' નામના છટ્ટા દ્વારનું વર્ણન છે. પ્રત્યેક મંડળ પર બંને ચંદ્ર બરાબર સામસામી દિશામાં હોય છે તેથી ચંદ્ર મંડળની જે લંબાઈ-પહોળાઈ હોય, તેટલું જ અંતર બંને ચંદ્રો વચ્ચે રહે છે. તેનો અર્થ એ થાય કે મંડળગત બે ચંદ્ર વચ્ચેનું અંતર અથવા તે મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ કહો, બંને એક સમાન જ છે.

સર્વાભ્યંતર, સર્વ બાહ્ય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ(વ્યાસ) ગણના વિધિ :- સર્વાભ્યંતર મંડળ, જંબૂદ્વીપની સીમા પરિધિથી પૂર્વ-પશ્ચિમ કે ઉત્તર-દક્ષિણ બંને બાજુએ ૧૮૦-૧૮૦ યોજન અને બંને મળીને ૩૬૦ યોજન અંદર છે. તેથી જંબૂદ્વીપના ૧ લાખ યોજનના વ્યાસમાંથી ૩૬૦ બાદ કરતાં (૧,૦૦,૦૦૦-૩૬૦ =) ૯૯,૬૪૦ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રથમ મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ છે.

સર્વ બાહ્ય મંડળ લવણ સમુદ્રમાં બંને બાજુએ ૩૩૦-૩૩૦ યોજન જઈએ ત્યાં છે. તેથી જંબૂદ્વીપ વ્યાસમાં ૩૩૦ + ૩૩૦ = ૬૬૦ યોજન ઉમેરતા (૧,૦૦,૦૦૦ + ૬૬૦) = ૧,૦૦,૬૬૦ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે. તે સર્વ બાહ્ય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ છે.

પ્રત્યેક મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ હાનિ-વૃદ્ધિનો દ્વુવાંક :- ચંદ્ર જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળથી સર્વ બાહ્ય મંડળ તરફ ગતિ કરે ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે $૩૬ \frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજનનું અંતર વધે છે. તેથી બંને બાજુનું અંતર ગણતા $૩૬ \frac{૩૩}{૧૦૦} \times ૨ = ૭૨$ યોજન, $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજનાંશ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ પ્રતિયોજનાંશની વૃદ્ધિ કરે છે તેથી પ્રત્યેક મંડળે વ્યાસમાં તેટલી વૃદ્ધિ થાય છે.

ચંદ્ર સર્વ બાહ્ય મંડળથી સર્વાભ્યંતર મંડળ તરફ ગતિ કરે ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે તેટલી જ (૭૨ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$, $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજનની) લંબાઈ-પહોળાઈમાં હાનિ થતી જાય છે.

અંતિમ ચંદ્રમંડળ અને અંતિમ સૂર્ય મંડળના વ્યાસમાં ૧૬ અંશના તફાવતનું કારણ :- પ્રત્યેક મંડળે ૭૨ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$, $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજનની ચંદ્ર મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ વૃદ્ધિ કરતા, અંતિમ મંડળે લંબાઈ-પહોળાઈ ૧,૦૦,૬૬૯ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજન પ્રમાણ આવે છે. (૧૫ ચંદ્રમંડળનું કોષ્ટક જુઓ)

ચંદ્ર અને સૂર્યનું ચાર ક્ષેત્ર સમાન હોવા છતાં અંતિમ મંડળે સૂર્ય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ ૧,૦૦,૬૬૦ યોજન છે. જ્યારે ચંદ્રમંડળની ૧,૦૦,૬૬૯ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજન અર્થાત્ ૧૬ અંશનો તફાવત થાય છે. તેનું કારણ સૂર્ય અને ચંદ્રનો વિમાન વિસ્તાર અથવા મંડળ માર્ગ વિસ્તાર છે. અંતિમ માર્ગ પર વિમાન હોય ત્યારે તેની પ્રાથમિક હદ સુધી જ ચાર ક્ષેત્ર ગણાય તેનો સમગ્ર વિસ્તાર ન ગણાય તેથી અંતિમ સૂર્યમંડળના ૪૮ અંશ ન ગણાતા ૫૧૦ યોજન થાય. ચંદ્ર વિમાનના ૫૬ અંશ ન ગણાતા ૫૦૯ $\frac{૩૩}{૧૦૦}$ યોજનનું ચાર ક્ષેત્ર થાય આ રીતે સૂર્ય-ચંદ્ર મંડળ માર્ગમાં ૮-૮ અંશનો તફાવત હોવાથી બંનેના અંતિમ મંડળના વ્યાસમાં ૧૬ અંશનો તફાવત થાય છે.

ચંદ્રની સર્વાભ્યંતર-સર્વ બાહ્ય મંડળની પરિધિ :- સર્વાભ્યંતર મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ ૯૯,૬૪૦

યોજન છે. ત્રિગુણ કરણ પદ્ધતિએ તેની પરિધિ કાઢતા ૩,૧૫,૦૮૯ યોજનની પરિધિ આવે છે અને સર્વ બાહ્ય મંડળની પરિધિ ૩,૧૮,૩૧૫ યોજનની આવે છે.

પ્રત્યેક ચંદ્ર મંડળની પરિધિ હાનિ વૃદ્ધિ ધ્રુવાંક :- પ્રત્યેક મંડળે, મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ ૭૨ $\frac{૫૫}{૬૬}$, $\frac{૬૬}{૬૬}$ યોજન પ્રમાણ વધે છે. આ વર્ધિત ક્ષેત્રની પરિધિ કાઢતા સાધિક ૨૩૦ યોજન આવે છે. પ્રત્યેક મંડળે પરિધિમાં ૨૩૦ યોજનની વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે.

અહીં પ્રત્યેક મંડળે ૨૩૦ યોજન ઉમેરતા અંતિમ મંડળ પરિધિ ૩૧૮૩૦૯ આવે છે. (જુઓ-૧૫ ચંદ્રમંડળ કોષ્ટક) પરંતુ સૂત્રકારે અંતિમ મંડળની પરિધિ ૩,૧૮,૩૧૫ યોજનની કહી છે. તેમાં ૬ યોજન ખૂટવાનું કારણ એ છે કે સૂત્રકારે સાધિક ૨૩૦ યોજનની વૃદ્ધિનું કથન કર્યું છે. તે સાધિક અર્થાત્ દેશોન ૦૧૧ યોજન તેમાં ઉમેરાયા નથી. માટે પર્યન્તે, મધ્યે દેશોન ૦૧૧ યોજન ઉમેરવાથી યથાર્થ પરિધિ આવે છે. પ્રત્યેક મંડળની પરિધિ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ “૧૫ ચંદ્રમંડળ”નું કોષ્ટક.

ચંદ્રમુહૂર્ત ગતિ :-

૮૯ જયા ણં ભંતે ! ચંદે સવ્વભંતરમંડલં ઉવસંકમિતા ચારં ચરઙ તયા ણં ં ગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવઙયં ખેત્તં ગચ્છઙ ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઙં તેવત્તરિં ચ જોયણાઙં સત્તરિં ચ ચોયાલે ભાગસં ગચ્છઙ, મંડલં તેરસહિં સહસ્સેહિં સત્તહિ ય પળવીસેહિં સંહિં છેત્તા । તયા ણં ં ઙહગયસ્સ મળૂસસ્સ સીયાલીસાં જોયણસહસ્સેહિં દોહિ ય તેવટ્ટેહિં જોયણસંહિં ંગવીસાં ય સટ્ટિભાંહિં જોયણસ્સ ચંદે ચક્ખુપ્પાસં હવ્વમાગચ્છઙ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર જ્યારે સર્વાભ્યંતરમંડલ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે તે પ્રત્યેક મુહૂર્ત કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રત્યેક મુહૂર્તમાં પાંચ હજાર તોતેર યોજન સાધિક(૫,૦૭૩ $\frac{૭૭૪૪}{૧૩૭૨૫}$ યોજન) ક્ષેત્ર પાર કરે છે.

ચંદ્ર પ્રથમ મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે તે (ચંદ્ર) અહીંના ભરતાર્ધક્ષેત્રના મનુષ્યો સૂડતાલીસ હજાર, બસો ત્રેસઠ યોજન અને એકવીસ એકસઠીયા ભાગ (૪૭,૨૬૩ $\frac{૩૩}{૬૬}$ યો.) દૂરથી ચંદ્રને જુએ છે.

૯૦ જયા ણં ભંતે ? ચંદે અભંતરાણંતરં મંડલં ઉવસંકમિતા ચારં ચરઙ તયા ણં ં ગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવઙયં ખેત્તં ગચ્છઙ ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઙં સત્તરિં ચ જોયણાઙં છત્તીસં ચ ચોવત્તરે

भागसए गच्छइ, मंडलं तेरसहिं सहस्सेहिं सत्तहि य पणवीसेहिं सएहिं छेत्ता।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ચંદ્ર જ્યારે બીજા આભ્યંતર મંડલ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે.

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બીજા અભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રતિમુહૂર્તમાં પાંચ હજાર, સિતોતેર યોજન સાધિક ($૫,૦૭૭ \frac{૩૬૭૪}{૧૩૭૨૫}$) યોજન ક્ષેત્ર પાર કરે છે.

૧૧ જયા ણં ભંતે ! ચંદે અભંતરતચ્ચં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરइ તયા ण एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइयं खेत्तं गच्छइ ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઈં અસીઈં ચ જોયણાઈં તેરસ ય ભાગસહસ્સાઈં તિણિણ વ એગૂણવીસે ભાગસએ ગચ્છઈ, મંડલં તેરસહિં સહસ્સેહિં સત્તહિ ય પણવીસેહિં સએહિં છેત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ચંદ્ર જ્યારે ત્રીજા આભ્યંતરમંડલ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે તે પ્રતિમુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ત્રીજા અભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રતિમુહૂર્તે સાધિક પાંચ હજાર, એસી ($૫,૦૮૦ \frac{૧૩૩૧૯}{૧૩૭૨૫}$) યોજન ક્ષેત્ર પાર કરે છે.

૧૨ एवं खलु एएणं उवाएणं णिक्खममाणे चंदे तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे-संकममाणे तिण्णिण-तिण्णिण जोयणाइं छण्णउइं च पंचावण्णे भागसए एगमेगे मंडले मुहुत्तगइं अभिवड्ढेमाणे-अभिवड्ढेमाणे सव्वबाहिरं मंडलं उवसंકમિત્ता चारं चरइ ।

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે આ ક્રમથી સર્વાભ્યંતર મંડળથી બહાર નીકળતો, એક પછી એક મંડળો પર સંક્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રત્યેકમંડલે $૩ \frac{૯૬૫૫}{૧૩૭૨૫}$ (સાધિક ત્રણ યોજન) મુહૂર્ત ગતિ વધારતો વધારતો સર્વબાહ્ય મંડલ પર પહોંચે છે.

૧૩ જયા ણં ભંતે ! ચંદે સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરइ તયા णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइयं खेत्तं गच्छइ ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ પણવીસં જોયણસયં અડણત્તરિં ચ ણડએ ભાગસએ ગચ્છઈ, મંડલં તેરસહિં ભાગસહસ્સેહિં સત્તહિ ય પણવીસેહિં સએહિં છેત્તા ।

તયા ણં ઇહગયસ્સ મણૂસસ્સ એક્કતીસાએ જોયણસહસ્સેહિં અટ્ટહિ ય એ ગત્તીસેહિં જોયણસએહિં ચંદે ચક્ખુપ્પાસં હવ્વામાગચ્છઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર જ્યારે સર્વબાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વ બાહ્ય મંડળ ઉપર જ્યારે ચંદ્ર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે તે પ્રત્યેક મુહૂર્ત સાધિક પાંચ હજાર, એકસો પચીસ (૫,૧૨૫ $\frac{૬૯૯૦}{૧૩૭૨૫}$) યોજન ક્ષેત્ર પાર કરે છે.

ત્યારે આ ભરત ક્ષેત્રના મનુષ્યોને તે ચંદ્ર એકત્રીસ હજાર, આઠસો એકત્રીસ (૩૧,૮૩૧) યોજન દૂરથી દેખાય છે.

૯૪ જયા ણં ભંતે ! બાહિરાણંતરં પુચ્છા ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઈં એક્કં ચ એક્કવીસુત્તરં જોયણસયં એક્કારસ ય સટ્ટે ભાગસહસ્સે ગચ્છઈ, મંડલં તેરસહિં જાવ છેત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર જ્યારે બીજા બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે પ્રત્યેક મુહૂર્ત કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બીજા બાહ્ય મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રતિમુહૂર્તે સાધિક પાંચ હજાર, એકસો એકવીસ (૫,૧૨૧ $\frac{૧૧૬૦}{૧૩૭૨૫}$) યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે.

૯૫ જયા ણં ભંતે ! બાહિરતચ્ચં પુચ્છા ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઈં એગં ચ અટ્ટારસુત્તરં જોયણસયં ચોદ્દસ ય પંચુત્તરે ભાગસએ ગચ્છઈ, મંડલં તેરસહિં સહસ્સેહિં સત્તહિ ય પળવીસેહિં સએહિં છેત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જ્યારે ચંદ્ર ત્રીજા બાહ્ય મંડળ ઉપર ગતિ કરે છે, ત્યારે પ્રતિમુહૂર્તે કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્યારે તે પ્રતિમુહૂર્તમાં સાધિક પાંચ હજાર, એકસો અઠાર (૫,૧૧૮ $\frac{૧૪૦૫}{૧૩૭૨૫}$) યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે.

૯૬ એવં ખલુ એએણં ઉવાએણં ણિક્ખમમાણે ચંદે તયાણંતરાઓ મંડલાઓ તયાણંતરં મંડલં સંકમમાણે-સંકમમાણે તિણ્ણિ-તિણ્ણિ જોયણાઈં છણ્ણણં

च पंचावण्णे भागसए एगमेगे मंडले मुहुत्त-गइं णिवुड्ढेमाणे-णिवुड्ढेमाणे सव्वभंंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ ।

ભાવાર્થ :- આ રીતે આ ક્રમથી સર્વ બાહ્ય મંડળથી અંદર પ્રવેશતો એક પછી બીજા મંડળ ઉપર સંક્રમણ કરતો ચંદ્ર પ્રત્યેક મંડળે સાધિક ત્રણ ($3 \frac{૯૬૫૫}{૧૩૭૨૫}$) યોજન મુહૂર્તગતિ ઘટાડતો ઘટાડતો સર્વાભ્યંતર મંડલ પર પહોંચે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'મુહૂર્ત ગતિ દ્વાર' નામના સાતમાં દ્વારનું વર્ણન છે. પ્રત્યેક ચંદ્ર એક અર્ધ મંડળને ૧ અહોરાત્ર અધિક ૧ મુહૂર્ત અર્થાત્ ૩૧ મુહૂર્ત અને $\frac{૧૧૧૧}{૨૨૧}$ મુહૂર્તાંશ પૂર્ણ કરે છે. બંને ચંદ્રના અહોરાત્રને ભેગા કરતા ૧ મંડળને ૨ અહોરાત્ર અને $૨ \frac{૨૨૨૨}{૨૨૧}$ મુહૂર્તાંશ અર્થાત્ $૬૨ \frac{૨૨૨૨}{૨૨૧}$ મુહૂર્ત પૂર્ણ કરે છે.

ચંદ્ર મુહૂર્ત ગતિ ગણના વિધિ :- બંને ચંદ્ર મળીને $૬૨ \frac{૨૨૨૨}{૨૨૧}$ મુહૂર્તમાં ૧ મંડળ પૂર્ણ કરે છે. જે મંડળની મુહૂર્ત ગતિ (તે મંડળ પર ૧ મુહૂર્તમાં જેટલું ક્ષેત્ર ચાલે) કાઢવી હોય, તે મંડળની પરિધિને $૬૨ \frac{૨૨૨૨}{૨૨૧}$ મુહૂર્તથી ભાગતા, તે તે મંડળની મુહૂર્ત ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ કે— સર્વાભ્યંતર મંડળની પરિધિ ૩,૧૫,૦૮૮ યોજન છે, તેને $૬૨ \frac{૨૨૨૨}{૨૨૧}$ મુહૂર્તથી ભાગતા ૫,૦૭૩ $\frac{૭૭૪૪}{૧૩૭૨૫}$ યોજનની મુહૂર્તગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સૂત્રકારે મંડલ તેરસહિં સહસ્સેહિં સત્તહિ ચ પળવીસેહિં સર્પહિંછેત્તા ૧૩,૭૨૫ થી છેદવાનું-ભાગવાનું વિધાન કર્યું છે. આ ૧૩,૭૨૫ રાશિ પ્રાપ્ત કરવા $૬૨ \frac{૨૨૨૨}{૨૨૧}$ મુહૂર્તને મુહૂર્તાંશમાં પરિવર્તિત કરવા ૨૨૧થી ગુણવામાં આવે છે. $૬૨ \times ૨૨૧ = ૧૩,૭૦૨ + ૨૩ = ૧૩,૭૨૫$ મુહૂર્તાંશ પ્રમાણ છેદક રાશિ પ્રાપ્ત થાય છે. સમભાગ લાવવા મંડળ પરિધિને યોજનાંશમાં પરિવર્તિત કરવા ૨૨૧થી ગુણવામાં આવે છે.

સર્વાભ્યંતર મંડળ પરિધિ ૩,૧૫,૦૮૮ $\times ૨૨૧ = ૬, ૯૬, ૩૪, ૬૬૯$ યોજનાંશ પ્રમાણ છેદ રાશિ પ્રાપ્ત થાય છે તેને છેદક રાશિથી છેદતા $(૬,૯૬,૩૪,૬૬૯ \div ૧૩,૭૨૫) = ૫,૦૭૩ \frac{૭૭૪૪}{૧૩૭૨૫}$ મુહૂર્ત ગતિ સર્વાભ્યંતર મંડળે હોય છે.

ચંદ્ર દષ્ટિ પથ પ્રાપ્તિ :- જે મંડળનો દષ્ટિપથ કાઢવાનો હોય તેની પરિધિના દશ વિભાગ કરી દશાંશને ૩ ગુણો કરવાથી સૂર્ય તાપક્ષેત્રની જેમ ચંદ્રનું પ્રકાશ ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેને ૨ થી ભાગતા, અર્ધુ કરતા દષ્ટિપથ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ કે સર્વાભ્યંતર મંડળ પરિધિ ૩,૧૫,૦૮૮ $\div ૩,૧૫,૦૮ \frac{૬૬}{૧૦} \times ૩ = ૯૪,૫૨૬ \frac{૩૩}{૧૦} \div ૨ = ૪૭,૨૬૩ \frac{૩૩}{૧૦}$.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં સૂત્રકારે પ્રથમ અને અંતિમ મંડળગત ચંદ્રની દષ્ટિ ગોચરતા પ્રગટ કરી છે અન્ય મધ્ય મંડળો કે પ્રત્યેક મંડળે હાનિ-વૃદ્ધિ ધ્રુવાંકનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી પરંતુ તે ઉપરોક્ત રીતે અથવા સૂર્ય દષ્ટિપથ વિધિથી શોધી શકાય છે.

નક્ષત્ર મંડલની સંખ્યા :-

૧૭ કઙ્ગ ણં મંતે ! ણક્ષત્તમંડલા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! અદ્દ ણક્ષત્તમંડલા પ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નક્ષત્ર મંડળ કેટલા છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નક્ષત્ર મંડળ આઠ છે.

૧૮ જંબુદ્દીવે દીવે કેવઙ્ગ ઓગાહિત્તા કેવઙ્ગયા ણક્ષત્તમંડલા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! જંબુદ્દીવે દીવે અસીયં જોયણસયં ખેત્તં ઓગાહેત્તા ંથ ણં દો ણક્ષત્તમંડલા પ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબુદ્દીપના કેટલા ક્ષેત્રમાં અવગાહિત કરીને, કેટલા નક્ષત્ર મંડળ છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબુદ્દીપમાં ૧૮૦ યોજન ક્ષેત્રમાં ૨ નક્ષત્રમંડળ છે.

૧૯ લવણે ણં સમુદ્દે કેવઙ્ગ ખેત્તં ઓગાહેત્તા કેવઙ્ગયા ણક્ષત્તમંડલા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! લવણે ણં સમુદ્દે તિણ્ણિ ટીસે જોયણસંથે ઓગાહિત્તા ંથ ણં છ ણક્ષત્તમંડલા પ્ણત્તા । ંવામેવ સપુવ્વાવરેણં જંબુદ્દીવે દીવે લવણસમુદ્દે ય અદ્દ ણક્ષત્તમંડલા મ્વંતીતિમક્ખાયં ।

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રના કેટલા ક્ષેત્રમાં કેટલા નક્ષત્ર મંડળ છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! લવણ સમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન ક્ષેત્રમાં ૬ નક્ષત્ર મંડળ છે. આ પ્રમાણે જંબુદ્દીપ અને લવણસમુદ્ર, બંનેના કુલ મળીને ૮ નક્ષત્ર મંડળ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'નક્ષત્ર મંડળ સંખ્યા દ્વાર' નામના પ્રથમ દ્વારનું વર્ણન છે. જંબુદ્દીપમાં બે ચંદ્ર છે. બંને ચંદ્રના પરિવાર રૂપે ૨૮-૨૮ નક્ષત્ર, કુલ ૫૬ નક્ષત્ર છે.

આ નક્ષત્રોના આઠ મંડળ છે. નક્ષત્રો પોત-પોતાના નિયત મંડળ ઉપર જ ભ્રમણ કરે છે. તેના મંડળ વાસ્તવિક રૂપે મંડલાકાર, વર્તુળાકાર છે. નક્ષત્રો એક મંડળ સ્થાન ઉપર જ પરિભ્રમણ કરે છે. એક મંડળ સ્થાન છોડી, અન્ય મંડળ સ્થાન પર ગમન કરતા નથી. નક્ષત્ર મંડળો અવસ્થિત છે. એક-એક નક્ષત્રના આઠ-આઠ મંડળ નથી પરંતુ નક્ષત્ર જાતિની અપેક્ષાએ આઠ મંડળ કલા છે. એક નક્ષત્રને તો એક જ મંડળ હોય છે.

પોતપોતાના મંડળ ઉપર ૨૮ નક્ષત્રો અર્ધ મંડળ પર ભ્રમણ કરે, તે જ સમયે અર્ધ-અર્ધ મંડળ

ઉપર બીજા ૨૮ નક્ષત્ર ભ્રમણ કરે છે. ૨૮ નક્ષત્રો આઠ મંડળમાં વહેંચાયેલા છે અને તે નક્ષત્ર તે મંડળ ઉપર જ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.

નક્ષત્રમંડલ સંખ્યાદિ :-

ક્રમ	મંડળ	સ્થાન	નક્ષત્ર
૧	પ્રથમ મંડળ	જંબૂદ્વીપ ઉપર	અભિજિત, શ્રવણ, ઘનિષ્ઠા, શતભિષક, પૂર્વભાદ્રપદા, ઉત્તરભાદ્રપદા, રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, પૂર્વા ફાલ્ગુની, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, સ્વાતિ, તે ૧૨ નક્ષત્રો.
૨	બીજું મંડળ	જંબૂદ્વીપ ઉપર	પુનર્વસુ, મઘા, તે બે નક્ષત્રો.
૩	ત્રીજું મંડળ	લવણસમુદ્ર ઉપર	કૃતિકા
૪	ચોથું મંડળ	લવણ સમુદ્ર ઉપર	ચિત્રા, રોહિણી, તે બે નક્ષત્રો.
૫	પાંચમું મંડળ	લવણ સમુદ્ર ઉપર	વિશાખા
૬	છઠ્ઠું મંડળ	લવણ સમુદ્ર ઉપર	અનુરાધા
૭	સાતમું મંડળ	લવણ સમુદ્ર ઉપર	જ્યેષ્ઠા
૮	આઠમું મંડળ	લવણ સમુદ્ર ઉપર	આર્દ્રા, મૃગશિર, પુષ્ય, આશ્લેષા, મૂળ હસ્ત, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, તે ૮ નક્ષત્રો.

આ રીતે નક્ષત્ર સમૂહના આઠ મંડળોમાંથી બે મંડળ જંબૂદ્વીપ ઉપર છે અને છ નક્ષત્ર મંડળ લવણ સમુદ્ર ઉપર છે.

નક્ષત્ર પ્રરૂપણાના આઠ દ્વાર :- સૂત્રકારે આઠ દ્વારથી નક્ષત્રોની પ્રરૂપણા કરી છે. તે આ પ્રમાણે છે— (૧) નક્ષત્ર મંડળ સંખ્યા દ્વાર (૨) નક્ષત્ર ચાર ક્ષેત્ર દ્વાર (૩) એક મંડળગત નક્ષત્ર વિમાનોનું પરસ્પર અંતર (૪) નક્ષત્ર વિમાન આયામાદિ (૫) મેરુપર્વતથી નક્ષત્ર મંડળોનું સ્વાભાવિક અંતર (૬) નક્ષત્ર મંડળના આયામાદિ (૭) મુહૂર્તગતિ (૮) નક્ષત્ર મંડળોનો ચંદ્ર મંડળો સાથે સમવતાર. મૂળપાઠમાં આ આઠ દ્વારનો નામોલ્લેખ નથી પરંતુ વૃત્તિકારે તેનો સ્પષ્ટ નામોલ્લેખ કર્યો છે.

નક્ષત્ર મંડલ ચારક્ષેત્ર :-

૧૦૦ સવ્વબંધંતરાઓ ણં ભંતે ! ણક્ષત્તમંડલાઓ કેવઇયં અબાહાણ સવ્વબાહિરણ ણક્ષત્તમંડલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પંચદસુત્તરે જોયણસણ અબાહાણ સવ્વબાહિરણ ણક્ષત્તમંડલે પણ્ણત્તે
ઈતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વાભ્યંતર નક્ષત્ર મંડળથી સર્વ બાહ્ય નક્ષત્ર મંડળ અબાધિતરૂપે (સ્વાભાવિકરૂપે) કેટલું દૂર છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વાભ્યંતર મંડળથી સ્વાભાવિક રૂપે સર્વ બાહ્ય મંડળ ૫૧૦ યોજન દૂર છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'નક્ષત્ર મંડળ ચાર ક્ષેત્ર દ્વાર' નામના બીજા દ્વારનું વર્ણન છે. જંબૂદ્વીપના ૧૮૦ યોજનમાં પ્રથમના બે મંડળ અને લવણસમુદ્રના ૩૩૦ યોજનમાં ૬ નક્ષત્ર મંડળ છે. કુલ ૫૧૦ યોજનમાં આઠ નક્ષત્ર મંડળો છે, તે જ તેનું 'મંડળ ચારક્ષેત્ર' કહેવાય છે.

આ મંડળ ક્ષેત્રનું કથન નક્ષત્ર જાતિની અપેક્ષાએ સમજવું **इदं च सूत्रं नक्षत्रजात्यपेक्षया बोद्धव्यं।** સર્વાભ્યંતરનક્ષત્રમण्डलजातीयात् सर्व बाह्यं नक्षत्र मण्डलं जातीयं इयत्या अबाधया प्रज्ञप्तम् । – વૃત્તિ. નક્ષત્રો નિયત મંડળ ઉપર જ પરિભ્રમણ કરે છે. નક્ષત્રો ચંદ્ર-સૂર્યની જેમ પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં અન્ય મંડળ ઉપર સંક્રમણ કરતા નથી. તેથી નક્ષત્રને પોતાનું મંડળ ચાર ક્ષેત્ર નથી. તે એકજ મંડળ પર પરિભ્રમણ કરતા હોવાથી તેનું સર્વાભ્યંતર કે સર્વ બાહ્ય મંડળ પણ સંભવિત નથી. પરંતુ અહીં ચાર ક્ષેત્રનું કથન નક્ષત્ર જાતિની અપેક્ષાએ છે. સર્વાભ્યંતર નક્ષત્ર જાતિ મંડળથી સર્વ બાહ્ય નક્ષત્ર જાતિ મંડળ ૫૧૦ યોજન દૂર છે. ૨૮ નક્ષત્ર જુદા-જુદા આઠ મંડળ પર પરિભ્રમણ કરે છે. તે ૨૮ નક્ષત્રની અપેક્ષાએ નક્ષત્રચારક્ષેત્ર ૫૧૦ યોજનનું છે તેમ સમજવું.

નક્ષત્ર-મંડલો વચ્ચે અંતર :-

૧૦૧ ણક્ષત્તમંડલસ્સ ણં મંતે ! ણક્ષત્તમણ્ડલસ્સ ય ઇસ ણં કેવઇયં અબાહાણ
અંતરે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! દો જોયણાઈ ણક્ષત્તમણ્ડલસ્સ ય ણક્ષત્તમણ્ડલસ્સ ય અબાહાણ
અંતરે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! (એક મંડળગત) નક્ષત્ર મંડળ-નક્ષત્ર વિમાન અને અન્ય નક્ષત્ર મંડળ-વિમાન વચ્ચે વ્યવધાન રહિત અંતર કેટલું છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! એક મંડળગત નક્ષત્ર વિમાન અને અન્ય નક્ષત્ર વિમાન વચ્ચે વ્યવધાન રહિત ૨ યોજનનું અંતર હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'નક્ષત્ર મંડલ અબાધા અંતર દ્વાર' નામના ત્રીજા દ્વારનું વર્ણન છે. સૂત્રકારે એક મંડળથી બીજા મંડળ વચ્ચે જે ૨ યોજનનું અંતર કહ્યું છે. તે એક સાથે ૮ કે ૧૨ નક્ષત્રો હોય ત્યાં, એક નક્ષત્ર વિમાનથી બીજા નક્ષત્ર વિમાન વચ્ચેનું અંતર સમજવું પરંતુ પ્રથમ-સર્વાભ્યંતર મંડળથી બીજા મંડળ વચ્ચેના અંતરનું કથન નથી. અષ્ટાસ્વપિ મળડલેષુ યત્ર યત્ર મળડલે યાવન્તિ નક્ષત્રાણાં વિમાનાનિ તેષામન્તર બોધકમિદં સૂત્ર ૧-વૃત્તિ. આઠ મંડળોમાંથી જે જે મંડળ ઉપર જેટલા જેટલા નક્ષત્ર વિમાનો છે, તે નક્ષત્ર વિમાનો વચ્ચેનું અંતર આ સૂત્ર દ્વારા દર્શાવ્યું છે. વૃત્તિમાં ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યું છે કે અભિજિન્નક્ષત્ર વિમાનસ્ય શ્રવણનક્ષત્ર વિમાનસ્ય ચ પરસ્પરમન્તરં દ્વે યોજને અભિજિત નક્ષત્ર વિમાનથી શ્રવણ નક્ષત્ર વિમાન વચ્ચે બે યોજનનું અંતર છે. સૂત્રોક્ત આ કથન જઘન્ય અંતરની અપેક્ષાએ છે તેમ સમજવું. નક્ષત્ર વિમાનો વચ્ચે બે યોજનથી વધુ અંતર પણ સંભવિત છે.

નક્ષત્ર વિમાન લંબાઈ, પહોળાઈ :-

૧૦૨ ણકલ્પત્તમંડલે ણં ભંતે ! કેવઙ્ચ આયામવિક્ષંભેણં, કેવઙ્ચ પરિક્ષેવેણં, કેવઙ્ચ બાહલ્લેણં પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ગાઝયં આયામવિક્ષંભેણં, તં તિગુણં સવિસેસં પરિક્ષેવેણં, અદ્ભગાઝયં બાહલ્લેણં પળ્ણત્તે ?

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નક્ષત્ર મંડળની એટલે નક્ષત્ર વિમાનની લંબાઈ, પહોળાઈ, પરિધિ તથા ઊંચાઈ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નક્ષત્ર વિમાનની લંબાઈ, પહોળાઈ એક ગાઉ, તેની પરિધિ વિષ્કંભ કરતાં સાધિક ત્રણ ગુણી અને જાડાઈ અને ઊંચાઈ અર્ધા ગાઉની હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં “નક્ષત્ર વિમાન આયામાદિ” નામના ચોથા દ્વારનું વર્ણન છે. નક્ષત્ર વિમાન એક ગાઉ લાંબુ પહોળું અને અર્ધ ગાઉ ઊંચું હોવાથી તેના મંડળ માર્ગનો વિષ્કંભ ૧ ગાઉનો છે અને વિમાનને અનુલક્ષીને જ મંડળ માર્ગની ઊંચાઈ ૦.૫ ગાઉની કહી છે. તેની પરિધિ ચક્રવાલ વિષ્કંભથી સાધિક ત્રણ ગણી જાણવી.

નક્ષત્રમંડલ અને મેરુ વચ્ચેનું અંતર :-

૧૦૩ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવઙ્ચાણ અબાહાણ સવ્વભંતરે ણકલ્પત્તમંડલે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ચોયાલીસં જોયણસહસ્સાઈં અટ્ટ ય વીસે જોયણસણ અબાહાણ સવ્વબ્હંતરે ણક્ખત્તમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વાભ્યંતર નક્ષત્રમંડલ જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતથી અવ્યવહિતરૂપે (સ્વાભાવિક રીતે) કેટલું દૂર છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વાભ્યંતર નક્ષત્રમંડલ જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતથી અવ્યવહિત રૂપે (સ્વાભાવિક રીતે) ચુંભાળીસ હજાર, આઠસો વીસ (૪૪,૮૨૦) યોજન દૂર છે.

૧૦૪ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ કેવઈયં અબાહાણ સવ્વબાહિરણ ણક્ખત્તમંડલે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પળયાલીસં જોઅણસહસ્સાઈં તિણ્ણિ ય તીસે જોયણસણ અબાહાણ સવ્વબાહિરણ ણક્ખત્તમંડલે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સર્વ બાહ્ય નક્ષત્રમંડલ જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતથી અવ્યવહિતરૂપે કેટલું દૂર છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વબાહ્ય નક્ષત્રમંડલ જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતથી અવ્યવહિતરૂપે પિસ્તાળીસ હજાર, ત્રણસો ત્રીસ(૪૫,૩૩૦) યોજન દૂર છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “મેરુ મંડળ અંતર અબાધા દ્વાર” નામના પાંચમા દ્વારનું વર્ણન છે. ચંદ્ર મંડળથી ૪ યોજન ઊંચે, ચંદ્ર મંડળની ઊર્ધ્વ સમશ્રેણીએ, ચંદ્ર મંડળની બરાબર ઉપર, ચંદ્ર મંડળ જેવડા જ નક્ષત્ર મંડળ છે.

ચંદ્રના સર્વાભ્યંતર મંડળથી ૪ યોજન ઊંચે, નક્ષત્રનું સર્વાભ્યંતર મંડળ અને ચંદ્રના સર્વ બાહ્ય મંડળની ઉપર નક્ષત્રનું સર્વ બાહ્ય મંડળ છે. તેથી ચંદ્રના સર્વાભ્યંતર મંડળની જેમજ નક્ષત્રનું સર્વાભ્યંતર મંડળ મેરુ પર્વતથી ૪૪,૮૨૦ યોજન દૂર અને સર્વ બાહ્ય મંડળ ૪૫,૩૩૦ યોજન દૂર છે.

નક્ષત્ર મંડલોની લંબાઈ, પહોળાઈ, પરિધિ :-

૧૦૫ સવ્વબ્હંતરે ણક્ખત્તમંડલે કેવઈયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઈયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ણવણઠઈં જોયણસહસ્સાઈં છચ્ચત્તાલે જોયણસણ

આયામવિક્ષંભેનં, તિણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં પળ્ણરસ જોયણ સહસ્સાઈં
 ંગૂળણવઙ્ગં ચ જોયણાઈં કિંચિવિસેસાહિં પરિક્ષેવેણં પળ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વાભ્યંતર નક્ષત્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ અને પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વાભ્યંતર નક્ષત્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ નવ્વાણું હજાર, છસો યાળીસ
 (૯૯,૬૪૦) યોજન અને પરિધિ સાધિક ત્રણ લાખ, પંદર હજાર, નેવ્યાસી (૩,૧૫,૦૮૯) યોજનની છે.

૧૦૬ સવ્વબાહિરેણં ણં ભંતે ! ણક્ષત્તમળ્ણલે કેવઙ્ગયં આયામવિક્ષંભેણં કેવઙ્ગયં
 પરિક્ષેવેણં પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! ંગં જોયણસયસહસ્સં છ્ચ્ચ સટ્ઠે જોયણસે આયામવિક્ષંભેણં
 તિણિ ય જોયણસયસહસ્સાઈં અટ્ઠારસ ય સહસ્સાઈં તિણિ ય પળ્ણરસુત્તરે જોયણસે
 પરિક્ષેવેણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સર્વબાહ્ય નક્ષત્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા પરિધિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સર્વબાહ્ય નક્ષત્રમંડલની લંબાઈ, પહોળાઈ એક લાખ, છસો સાઠ (૧,૦૦,૬૬૦)
 યોજન તથા તેની પરિધિ ત્રણ લાખ, અઠાર હજાર, ત્રણસો પંદર (૩,૧૮,૩૧૫) યોજનની છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'નક્ષત્ર મંડળ આયામાદિ દ્વાર' નામના છઠ્ઠા દ્વારનું વર્ણન છે. ચંદ્ર મંડળની ઊર્ધ્વ
 સમશ્રેણીએ, ચંદ્ર મંડળ જેવડા નક્ષત્ર મંડળ હોવાથી તેના આયામ, વિષ્કંભ, પરિધિ પણ ચંદ્ર મંડળ
 પ્રમાણે જ છે.

નક્ષત્ર મુહૂર્ત ગતિ :-

૧૦૭ જયા ણં ભંતે ! ણક્ષત્તે સવ્વભંતરમંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઙ્ગ તયા ણં
 ંગમેગેણં મુહુત્તેણં કેવઙ્ગયં ખેત્તં ગચ્છઙ્ગ ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઈં દોણિ ય પળ્ણટ્ઠે જોયણસે અટ્ઠારસ ય
 ભાગસહસ્સે દોણિ ય તેવટ્ઠે ભાગસે ગચ્છઙ્ગ, મંડલં એકવીસાં ભાગસહસ્સેહિં
 ણવહિ ય સટ્ઠેહિં સેહિં છેત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નક્ષત્ર જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડલ ઉપર પરિભ્રમણ કરતા હોય ત્યારે (તે)
 નક્ષત્ર પ્રતિ મુહૂર્તમાં કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ? અર્થાત્ પ્રથમ મંડલગત નક્ષત્રની મુહૂર્ત ગતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! જે નક્ષત્ર સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ કરતા હોય તે નક્ષત્ર પ્રતિમુહૂર્તે સાધિક પાંચ હજાર, બસો પાંસઠ (૫,૨૬૫ $\frac{૧૯૨૬૩}{૨૧૯૬૦}$) યોજનનું ક્ષેત્ર પાર કરે છે.

૧૦૮ જયા ણં મંતે ! ણક્ષત્તે સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઙ તયા ણં એમગેગેણં મુહુત્તેણં કેવઙયં ખેત્તં ગચ્છઙ ?

ગોયમા ! પંચ જોયણસહસ્સાઙં તિણ્ણિય એગૂણવીસે જોયણસએ સોલસ ય ભાગસહસ્સેહિં તિણ્ણિય પળ્ણટ્ટે ભાગસએ ગચ્છઙ, મંડલં એકવીસાએ ભાગસહસ્સેહિં ણવહિ ય સટ્ટેહિં સએહિં છેત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નક્ષત્ર જ્યારે સર્વબાહ્યમંડલ ઉપર પરિભ્રમણ કરતા હોય ત્યારે તે પ્રતિમુહૂર્તમાં કેટલા ક્ષેત્રને પાર કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જે નક્ષત્ર સર્વ બાહ્ય મંડળ પર પરિભ્રમણ કરતા હોય તે પ્રતિમુહૂર્તમાં સાધિક પાંચ હજાર, ત્રણસો ઓગણીસ (૫,૩૧૯ $\frac{૧૬૩૬૫}{૨૧૯૬૦}$) યોજન ક્ષેત્રને પાર કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં 'નક્ષત્ર મુહૂર્ત ગતિ' નામના સાતમા દ્વારનું વર્ણન છે. નક્ષત્ર જાતિની અપેક્ષાએ સૂત્રમાં એકવચનનો પ્રયોગ છે. જે મંડળ પર જેટલા નક્ષત્ર હોય તે સર્વ નક્ષત્રોની મુહૂર્ત ગતિ એક સરખી જ હોય છે.

પ્રત્યેક નક્ષત્ર પોત-પોતાનું એક મંડળ અથવા બે નક્ષત્ર અર્ધ-અર્ધ મંડળ પર પરિભ્રમણ કરી એક પૂર્ણ મંડળ ૫૯ $\frac{૩૦૦}{૩૬૦}$ મુહૂર્તમાં પાર કરે છે. આ ભાજક સંખ્યાથી મંડળ પરિધિને ભાગવાથી મુહૂર્ત ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૫૯ $\frac{૩૦૦}{૩૬૦}$ મુહૂર્ત પ્રમાણ નક્ષત્ર મંડળ ગતિકાળ કાઢવાની ત્રિરાશિ :- પ્રત્યેક નક્ષત્ર ૧,૮૩૫ અર્ધ-મંડળો, એક યુગ(પાંચ વરસ)ના ૧,૮૩૦ અહોરાત્રમાં પૂર્ણ કરે છે. તો બે અર્ધમંડળ ચાલવામાં કેટલો સમય લાગે ?

$$\text{એટલે } \frac{૧૮૩૦}{૧} \times \frac{૨}{૧૮૩૫} = \frac{૩૬૬૦}{૧૮૩૫} \text{ અહોરાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.}$$

અહોરાત્રના મુહૂર્ત બનાવવા તેને ૩૦ થી ગુણતાં $\frac{૩૬૬૦}{૧૮૩૫} \times \frac{૩૦}{૧} = \frac{૧૦૯૮૦૦}{૧૮૩૫}$ આવે. તે બંને રકમનો પાંચના અંકથી છેદ ઉડાડતા $\frac{૨૧૯૬૦}{૩૬૦}$ રાશિ પ્રાપ્ત થાય છે.

તે રાશિના પૂર્ણાંક કાઢતા ૫૯ $\frac{૩૦૦}{૩૬૦}$ મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થાય છે.

મુહૂર્ત ગતિ ગણના વિધિ :- નક્ષત્ર મંડળ પરિધિને ૫૯ $\frac{૩૦૭}{૬૬૭}$ મુહૂર્તથી ભાગતા મુહૂર્ત ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૯ મુહૂર્તાંશ બનાવવા ૩૬૭થી ગુણતા, (૫૯ × ૩૬૭ =) ૨૧,૬૫૩ + ૩૦૭ = ૨૧,૯૬૦ મુહૂર્તાંશ થયા. સમભાગ બનાવવા પ્રથમ મંડળ પરિધિ ૩૬૭ થી ગુણતા (૩,૧૫,૦૮૮ × ૩૬૭ =) ૧૧,૫૬,૩૭,૬૬૩ યોજનાંશ ભાજ્ય સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. હવે ૧૧,૫૬,૩૭,૬૬૩ ÷ ૨૧,૯૬૦ = ૫,૨૬૫ $\frac{૧૮૨૬૩}{૨૧૯૬૦}$ યોજન પ્રમાણ મુહૂર્ત ગતિ જાણવી.

સૂત્રકારે આઠ નક્ષત્ર મંડળોમાંથી સર્વાભ્યંતર અને સર્વ બાહ્ય, બે મંડળની મુહૂર્ત ગતિનું કથન કર્યું છે. શેષ મંડળની મુહૂર્ત ગતિ આ જ રીતે કાઢી શકાય.

નક્ષત્ર મંડળોનો ચંદ્રમંડળમાં સમાવેશ :-

૧૦૯ એતે જં મંતે ! અદ્વ ણક્ષત્તમંડલા કઠ્ઠિહિં ચંદમંડલેહિં સમોયરંતિ ?

ગોયમા ! અદ્વિહિં ચંદમંડલેહિં સમોયરંતિ, તંજહા- પઢમે ચંદમંડલે, એવં તદ્દે, છદ્દે, સત્તમે, અદ્દમે, દસમે, ઇક્કારસમે, પળ્ળરસમે ચંદમંડલે ।

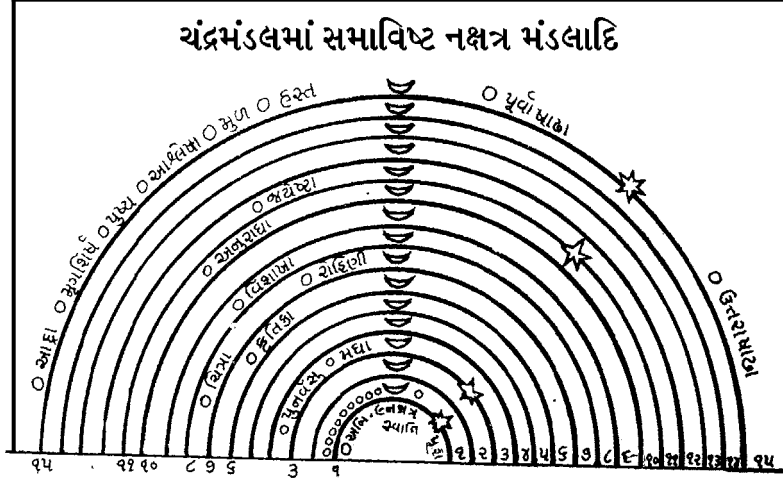
ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તે આઠ નક્ષત્રમંડલ કેટલા ચંદ્રમંડળોમાં સમાવિષ્ટ(અંતર્ભૂત) થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આઠ ચંદ્રમંડળમાં સમાવિષ્ટ થાય છે, યથા- પહેલાં, ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા અને પંદરમા ચંદ્રમંડલમાં.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ૧૫ ચંદ્ર મંડળમાંથી કયા ચંદ્રમંડળ ઉપર કયું નક્ષત્ર મંડળ છે, તે દર્શાવ્યું છે.

પહેલું નક્ષત્ર મંડળ	પહેલા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
બીજું નક્ષત્ર મંડળ	ત્રીજા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
ત્રીજું નક્ષત્ર મંડળ	છઠ્ઠા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
ચોથું નક્ષત્ર મંડળ	સાતમા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
પાંચમું નક્ષત્ર મંડળ	આઠમા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
છઠ્ઠું નક્ષત્ર મંડળ	દશમા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
સાતમું નક્ષત્ર મંડળ	અગિયારમા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
આઠમું નક્ષત્ર મંડળ	પંદરમા ચંદ્ર મંડળમાં સમાવિષ્ટ છે.
શેષ ચંદ્રમંડળની ઉપર નક્ષત્ર મંડળ નથી.	

૧૧૦ એગમેગેણં ભંતે ! મુહુત્તેણં ચંદે કેવઝયાઈં ભાગસયાઈં ગચ્છઝ ?

ગોયમા ! જં જં મંડલં ડવસંકમિત્તા ચારં ચરઝ, તસ્સ તસ્સ મંડલપરિક્ષેવસ્સ સત્તરસ અઢ્ઢસઢ્ઢે ભાગસઍ ગચ્છઝ, મંડલં સયસહસ્સેણં અઢ્ઢાણઝઈં ય સઍહિં છેત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ચંદ્ર એક મુહૂર્તમાં મંડલ-પરિધિના કેટલા ભાગ ઉપર ગમન કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ચંદ્ર જે જે મંડલમાં રહીને ભ્રમણ કરે છે, તે તે મંડલની પરિધિના $\frac{૧૭૬૮}{૧૦૯૮૦૦}$ ભાગ ઉપર એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે અર્થાત્ ચંદ્ર એક મંડલના એક લાખ, અઢ્ઢાણું સો ભાગમાંથી સત્તરસો અડસઢ ભાગને એક મુહૂર્તમાં પાર કરે છે.

૧૧૧ એગમેગેણં ભંતે ! મુહુત્તેણં સૂરિઍ કેવઝયાઈં ભાગસયાઈં ગચ્છઝ ?

ગોયમા ! જં જં મંડલં ડવસંકમિત્તા ચારં ચરઝ તસ્સ તસ્સ મંડલપરિક્ષેવસ્સ અઢ્ઢારસતીસે ભાગસઍ ગચ્છઝ, મંડલં સયસહસ્સેહિં અઢ્ઢાણઝઈં ય સઍહિં છેત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સૂર્ય પ્રતિમુહૂર્તે મંડલ પરિધિના કેટલા ભાગ ઉપર ગમન કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સૂર્ય જે જે મંડલમાં રહીને ભ્રમણ કરે છે, તે તે મંડલની પરિધિના $\frac{૧૮૩૦}{૧૦૯૮૦૦}$ ભાગ ઉપર એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે અર્થાત્ સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં એક મંડલના એક લાખ, અઢ્ઢાણું સો ભાગમાંથી અઢ્ઢાર સો ત્રીસ ભાગને પાર કરે છે.

૧૧૨ એગમેગેણં ભંતે ! મુહુત્તેણં ણક્ષત્તે કેવઝયાઈં ભાગસયાઈં ગચ્છઝ ?

ગોયમા ! જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઇ, તસ્સ તસ્સ મંડલપરિક્ષેવસ્સ અટ્ટારસ પળતીસે ભાગસણ ગચ્છઇ, મંડલં સયસહસ્સેણં અટ્ટાણઝઈણ ય સણહિં છેત્તા।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! નક્ષત્ર પ્રતિમુહૂર્તમાં મંડલ-પરિધિના કેટલા ભાગ ઉપર ગમન કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! નક્ષત્ર જે જે મંડલ ઉપર ભ્રમણ કરે છે, તે તે મંડલની પરિધિના $\frac{૧૮૩૫}{૧૦૮૮૦૦}$ ભાગ ઉપર પ્રતિ મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે અર્થાત્ એક મંડલના એક લાખ, અઠાણું સો ભાગમાંથી નક્ષત્ર એક મુહૂર્તમાં અઠારસો પાંત્રીસ ભાગ પાર કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્રોની અંશ-ભાગ રૂપે મુહૂર્ત ગતિ વર્ણવી છે. પૂર્વે યોજનથી મુહૂર્ત ગતિ દર્શાવી હતી. અહીં નક્ષત્રના ચંદ્રસૂર્યના યોગ આધારે મંડળ પરિધિની અંશ રૂપે ગણના કરી મુહૂર્ત ગતિ પ્રગટ કરી છે. નક્ષત્રોનો ચંદ્રાદિ સાથે યોગ કોઈ નિશ્ચિત દિવસે કે નિશ્ચિત સમયે થતો નથી તેથી સૂત્રકારે અંશરૂપે નક્ષત્રોની સીમા દર્શાવી, તે તે અંશરૂપ મંડળ ઉપર એક મુહૂર્તમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર કેટલું ગમન કરે તે સમજાવ્યું છે.

અંશરૂપે નક્ષત્ર મંડળનો સીમા વિસ્તાર :- ૧,૦૮,૮૦૦ અંશ રૂપ મંડળ છેદની ઉત્પત્તિ સમજવા પૂર્વે ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્ર સમજવા જરૂરી છે.

(૧) સમક્ષેત્રી નક્ષત્ર :- એક અહોરાત્રમાં સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં ભ્રમણ કરી શકે (ચાલી શકે) તેટલા ક્ષેત્રમાં નક્ષત્રો ચંદ્ર સાથે ભ્રમણ કરે તે નક્ષત્રો સમક્ષેત્રી કહેવાય છે. ૧૫ નક્ષત્રો સમક્ષેત્રી છે.

(૨) અર્ધ ક્ષેત્રી નક્ષત્ર :- એક અહોરાત્રમાં સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં ભ્રમણ કરી શકે, તેટલા ક્ષેત્રમાંથી અર્ધા ક્ષેત્રમાં(અર્ધાભાગમાં) જે નક્ષત્રો ચંદ્ર સાથે ફરે તે નક્ષત્રો અર્ધક્ષેત્રી કહેવાય છે. ૬ નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રી છે.

(૩) સાર્ધ ક્ષેત્રી(દોઢ ક્ષેત્રવાળા) નક્ષત્રો :- એક અહોરાત્રમાં સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં ભ્રમણ કરી શકે, તેટલા ક્ષેત્રથી દોઢા ક્ષેત્રમાં જે નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે ફરે તે સાર્ધક્ષેત્રી કહેવાય છે. ૬ નક્ષત્ર સાર્ધ ક્ષેત્રી છે.

હવે એક અહોરાત્રના ૬૭ ભાગની કલ્પના કરીએ તો સમ ક્ષેત્રી નક્ષત્રના ૬૭ ભાગ, અર્ધ ક્ષેત્રી નક્ષત્રના ૩૩ ભાગ અને સાર્ધ ક્ષેત્રી નક્ષત્રના ૧૦૦ા ભાગ થશે. સમ ક્ષેત્રી વગેરે નક્ષત્રોના અંશ-ભાગ કરવા ૬૭થી ગુણતા.

સમ ક્ષેત્રી નક્ષત્ર ૧૫ × ૬૭ અંશ = ૧,૦૦૫ અંશ.

અર્ધ ક્ષેત્રી નક્ષત્ર ૬ × ૬૭ અંશ = ૪૦૨ અંશ

સાર્ધ ક્ષેત્રી નક્ષત્ર ૬ × ૬૭ અંશ = ૪૦૨ અંશ અને અભિજિત નક્ષત્રના ૨૧ અંશ છે. આ સર્વનો સરવાળો કરતાં ૧,૦૦૫ + ૪૦૨ + ૪૦૨ + ૨૧ = ૧,૮૩૦ અંશ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે ૨૮ નક્ષત્રના

૧,૮૩૦ અને ૫૬ નક્ષત્રના ૩,૬૬૦ અંશ થયા. પ્રત્યેક નક્ષત્ર એક અહોરાત્રમાં આટલા અંશો ચાલે છે તેથી એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્તથી ગુણતા $૩,૬૬૦ \times ૩૦ = ૧,૦૯,૮૦૦$ યોજનાંશ પ્રાપ્ત થયા.

એક મંડળના ૧,૦૯,૮૦૦ યોજનાંશમાંથી ચંદ્ર એક મુહૂર્તમાં ૧,૭૬૮ અંશ, સૂર્ય ૧,૮૩૦ અંશ, અને નક્ષત્ર ૧,૮૩૫ અંશ ચાલે છે.

ચંદ્રની અંશાત્મક મુહૂર્ત ગતિ :- ચંદ્ર ૧૩,૭૨૫ મુહૂર્તાંશમાં, ૧,૦૯,૮૦૦ યોજનાંશવાળું મંડળ પૂર્ણ કરે છે, તો એક મુહૂર્તમાં કેટલું ચાલે? આ પ્રમાણે ત્રિરાશિ મૂકતા $\frac{૧૦૯૮૦૦}{૧} \times \frac{૧}{૧૩૭૨૫}$ અહીં ૧,૦૯,૮૦૦ અને ૧૩,૭૨૫ અંશરૂપ રાશિ છે. તેથી ૧ મુહૂર્તના અંશ કરવા ૨૨૧થી ગુણતા $\frac{૧૦૯૮૦૦}{૧} \times \frac{૨૨૧}{૧૩૭૨૫} = ૨,૪૫,૬૫,૮૦૦ \div ૧૩,૭૨૫ = ૧,૭૬૮$ અંશરૂપ ચંદ્ર મુહૂર્ત ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સૂર્યની અંશાત્મક મુહૂર્ત ગતિ :- સૂર્ય ૬૦ મુહૂર્ત ૧,૦૯,૮૦૦ અંશવાળું મંડળ ચાલે છે. તો ૧ મુહૂર્તમાં કેટલું ચાલે? $\frac{૧}{૬૦} \times \frac{૧૦૯૮૦૦}{૧૩૭૨૫} = ૧,૮૩૦$ અંશરૂપ સૂર્યની મુહૂર્ત ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

નક્ષત્રની અંશાત્મક મુહૂર્ત ગતિ :- નક્ષત્રો ૨૧,૯૬૦ મુહૂર્તાંશે ૧,૦૯,૮૦૦ અંશાત્મક મંડળ ચાલે તો ૧ મુહૂર્તમાં અર્થાત્ ૩૬૭ મુહૂર્તાંશમાં કેટલું ચાલે? આ પ્રમાણે ત્રિરાશિ મૂકતા $\frac{૧૦૯૮૦૦}{૧} \times \frac{૩૬૭}{૨૧૯૬૦}$ (આ ત્રિરાશિમાં ૧,૦૯,૮૦૦ \times ૩૬૭ = ૪,૦૨૯, ૬,૬૦૦ \div ૨૧,૯૬૦ = ૧,૮૩૫ અંશરૂપ નક્ષત્રની મુહૂર્ત ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સૂર્યોદય વ્યવસ્થા :-

૧૧૩ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે સૂરિયા ઉદીણપાઈણમુગ્ગચ્છ પાઈણદાહિણમાગચ્છંતિ, પાઈણદાહિણમુગ્ગચ્છ દાહિણપડીણમાગચ્છંતિ, દાહિણપડીણમુગ્ગચ્છ પડીણઉદીણ- માગચ્છંતિ, પડીણઉદીણમુગ્ગચ્છ ઉદીણપાઈણમાગચ્છંતિ ?

હંતા ગોયમા ! જહા પંચમસણ પઢમે ઉદેસે જાવ ણેવત્થિ ઓસપ્પિણી અવટ્ટિણ ણં તત્થ કાલે પણ્ણત્તે સમણાસો ।

इच्चेसा जंबुदीवपण्णत्ती सूरपण्णत्ती वत्थुसमासेणं सम्मत्ता भवइ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં સૂર્ય (૧) શું ઉત્તરપૂર્વ(ઈશાનકોણ)માં ઉદય પામીને પૂર્વ દક્ષિણ(અગ્નિકોણ)માં આવે છે, અસ્ત પામે છે? (૨) શું પૂર્વદક્ષિણમાં ઉદય પામીને દક્ષિણ પશ્ચિમ(નૈઋત્યકોણ)માં અસ્ત પામે છે? શું દક્ષિણપશ્ચિમમાં ઉદય પામીને પશ્ચિમઉત્તર(વાયવ્ય કોણ)માં અસ્ત પામે છે? (૪) શું પશ્ચિમઉત્તરમાં ઉદય પામીને ઉત્તરપૂર્વ(ઈશાન કોણ)માં અસ્ત પામે છે?

ઉત્તર- હા ગૌતમ ! એમ જ થાય છે. આ રીતે અહીં ભગવતી સૂત્ર શ.-૫ ઉ.-૧નું સર્વ કથન કરવું યાવત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પસર્પિણી અવસર્પિણી કાલ નથી પરંતુ હે આયુષ્યમાન ! ત્યાં અવસ્થિત કાલ છે. ભગવતી સૂત્રના તે કથન સાથે જંબુદ્વીપ સંબંધી સૂર્યનું સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ અહીં સમાપ્ત થાય છે.

૧૧૪ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે ચંદિમા ઉદીણપાર્ણમુગ્ગચ્છ પાર્ણદાહિણમાગચ્છંતિ
 एवं जहा सूर वत्तव्वया तहा चंदस्स वि भाणियव्वा जहा पंचमसयस्स दसमे उद्देसे
 जाव अवट्टिए णं तत्थ काले पण्णत्ते समणाउओ !

इच्चेसा जंबुद्वीवपण्णत्ती चंदपण्णत्ती वत्थुसमासेण समत्ता भवइ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં શું ચંદ્ર ઉત્તરપૂર્વ(ઈશાનકોણ)માં ઉદય પામીને પૂર્વદક્ષિણ (અગ્નિકોણ)માં અસ્ત પામે છે ? વગેરે પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો સૂર્યની જેમ ચંદ્ર સંબંધી પણ કરવા જોઈએ. આ રીતે અહીં ભગવતી સૂત્ર શ.-૫ ઉ.-૧૦ પ્રમાણે કથન કરવું યાવત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં અવસર્પિણી ઉત્પસર્પિણી કાલ નથી પરંતુ હે આયુષ્યમાન ! ત્યાં અવસ્થિત કાલ છે. ભગવતી સૂત્રના આ કથન સાથે જંબુદ્વીપ સંબંધી ચંદ્રનું સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ અહીં સમાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જંબુદ્વીપના વિવિધ ક્ષેત્રના સૂર્યોદય-સૂર્યાસ્તનું વર્ણન છે.

સૂર્યના ઉદય-અસ્તનો વ્યવહાર :- સૂર્યના ઉદય અસ્તનો વ્યવહાર દર્શકોની દ્રષ્ટિની અપેક્ષાએ કરવામાં આવે છે. સૂર્ય હંમેશાં ભૂમંડલ પર વિદ્યમાન જ હોય છે. સૂર્ય સતત ગતિશીલ છે. સૂર્યની ગતિના કારણે જે ક્ષેત્રના મનુષ્યની દ્રષ્ટિનો વિષય બને છે તે ક્ષેત્રના મનુષ્યો 'સૂર્યોદય થયો', તેવો વ્યવહાર કરે છે અને જ્યારે સૂર્ય દ્રષ્ટિથી દૂર થઈ જાય, દેખાતો બંધ થઈ જાય ત્યારે તે ક્ષેત્રના મનુષ્યો 'સૂર્યાસ્ત થયો' તેવો વ્યવહાર કરે છે. આ રીતે મનુષ્યોની દ્રષ્ટિની અપેક્ષાએ સૂર્યના ઉદય અસ્તનો વ્યવહાર થાય છે. સૂર્યના ઉદયથી રાત્રિનો અંત અને દિવસનો પ્રારંભ અને સૂર્યના અસ્તથી રાત્રિનો પ્રારંભ અને દિવસનો અંત થાય છે.

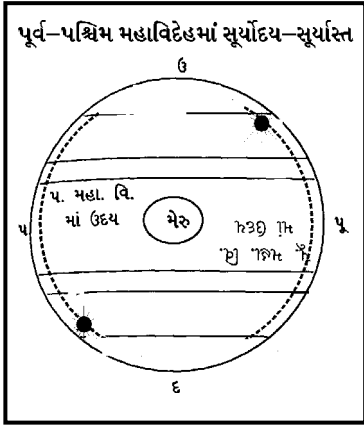
પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ચાર કોણ-ચાર વિદિશાથી સૂર્યોદય-સૂર્યાસ્તનું કથન છે. દિશાના બે પ્રકાર છે. ક્ષેત્ર દિશા અને તાપ દિશા.

ક્ષેત્ર દિશા :- લોક કે જંબુદ્વીપમાં જે સ્થાયી દિશાનું વિભાજન છે તે ક્ષેત્ર દિશા કહેવાય છે. દિશાઓનો પ્રારંભ મેરુપર્વતથી થાય છે. તે પ્રારંભમાં બે પ્રદેશી હોય છે અને ત્યાર પછી નિરંતર બે-બે પ્રદેશની વૃદ્ધિ સાથે વિસ્તૃત થતી જાય છે. ચારે વિદિશાઓ સર્વત્ર એક પ્રદેશી હોય છે.

તાપ દિશા :- સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તના આધારે નિશ્ચિત થતી દિશાને તાપ દિશા કહે છે. જેમ કે- જે ક્ષેત્રમાં જે દિશાથી સૂર્યોદય થાય તે ક્ષેત્રમાં તે પૂર્વ દિશા અને તદનુરૂપ પશ્ચિમ આદિ દિશા હોય છે. અહીં ક્ષેત્ર દિશાની અપેક્ષાએ વર્ણન છે.

ચાર દિશા—ચાર વિદિશા કોણ :- પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ ચાર દિશા છે. બે દિશાની વચ્ચે ભાગને વિદિશા કહે છે. દિશાની જેમ વિદિશા પણ ચાર છે. પ્રત્યેક વિદિશા કોણ બે દિશાના સંયોગથી બને છે. તેથી સૂત્રમાં બે-બે દિશાના સંયોગથી તેના નામનો ઉલ્લેખ છે. જેમ કે ઉત્તર પૂર્વ એટલે ઈશાન કોણ, પૂર્વ દક્ષિણ એટલે અગ્નિકોણ, દક્ષિણ પશ્ચિમ એટલે નૈઋત્ય કોણ અને પશ્ચિમ ઉત્તર એટલે વાયવ્ય કોણ. ચાર વિદિશાઓ સર્વત્ર એક પ્રદેશી હોય છે.

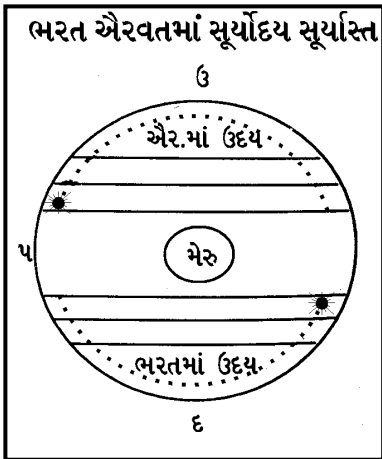
જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યોદય વ્યવસ્થા :- જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો સામસામી દિશામાં રહી મેરુને પ્રદક્ષિણા કરે છે. એક સૂર્ય અગ્નિકોણમાં હોય ત્યારે બીજો સૂર્ય વાયવ્યકોણમાં હોય અને અગ્નિકોણનો સૂર્ય પરિભ્રમણ કરતાં વાયવ્યકોણમાં પહોંચે ત્યારે વાયવ્યકોણનો સૂર્ય અગ્નિકોણમાં પહોંચે છે.

પૂર્વ મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય :- એક સૂર્ય જ્યારે ઈશાનકોણમાં શિખરી પર્વત સમીપે આવે ત્યારે પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સૂર્યોદય થાય છે અને દક્ષિણ તરફ આગળ વધતા પૂર્વ મહાવિદેહને પ્રકાશિત કરી અગ્નિકોણમાં યુલ્લહિમવંત સમીપે પહોંચે ત્યારે પૂર્વ મહાવિદેહમાં સૂર્યાસ્ત થાય છે.

પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય :- પૂર્વ મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય થયો હોય તે જ સમયે બીજો સૂર્ય નૈઋત્ય કોણમાં યુલ્લહિમવંત સમીપે પહોંચે છે ત્યારે પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય થાય છે અને ઉત્તરમાં આગળ વધતા પશ્ચિમ મહાવિદેહને પૂર્ણ રૂપે પ્રકાશિત કરી વાયવ્ય કોણમાં શિખરી પર્વત સમીપે પહોંચે ત્યારે પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સૂર્યાસ્ત થાય છે.

ભરત ક્ષેત્રમાં સૂર્યોદય :- એક સૂર્ય જ્યારે અગ્નિકોણમાં નિષધ પર્વત સમીપે પહોંચે ત્યારે ભરતક્ષેત્રમાં સૂર્યોદય થાય છે અને દક્ષિણ તરફ આગળ વધતા ભરત ક્ષેત્રને પૂર્ણરૂપે પ્રકાશિત કરી પશ્ચિમ દિશામાં નિષધ પર્વત સમીપે પહોંચે ત્યારે સૂર્યાસ્ત થાય છે.

ઐરવત ક્ષેત્રમાં સૂર્યોદય :- ભરત ક્ષેત્રમાં સૂર્યોદય થયો હોય તે જ સમયે બીજો સૂર્ય વાયવ્યકોણમાં નીલવાન પર્વત સમીપે પહોંચે છે ત્યારે ઐરવત ક્ષેત્રમાં સૂર્યોદય થાય છે. ઉત્તર તરફ આગળ વધતો સૂર્ય ઐરવત ક્ષેત્રને પૂર્ણરૂપે પ્રકાશિત કરી ઈશાનમાં નીલવાન સમીપે પહોંચે ત્યારે ઐરવત ક્ષેત્રમાં સૂર્યાસ્ત થાય છે.

એક અહોરાત્ર-૨૪ કલાકમાં જે સૂર્ય ભરતક્ષેત્રમાં સૂર્યોદય કરે છે, તે જ સૂર્ય પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય કરે છે અને તે જ અહોરાત્રમાં બીજો સૂર્ય ઐરવત અને પૂર્વ મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય કરે છે. આ રીતે ભરત અને ઐરવત

ક્ષેત્રમાં એક સાથે દિવસ અને રાત થાય છે. તે જ રીતે પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એક સાથે દિવસ અને રાત થાય છે.

સૂત્રકારે રાત્રિ-દિવસની વધઘટ સંબંધી સર્વ વર્ણન ભગવતી સૂત્ર શતક-૫ અને ઉદ્દેશક ૧ તથા ૧૦ અનુસાર જાણવા જણાવ્યું છે. તે માટે જુઓ ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન પ્રકાશિત ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૨ પેજ નં. ૭ થી ૧૯.

સંવત્સરના પ્રકાર :-

૧૧૫ કઈ ણં ભંતે ! સંવચ્છરા પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! પંચ સંવચ્છરા પળ્ણત્તા, તં જહા- ણકલ્લત્તસંવચ્છરે, જુગસંવચ્છરે, પમાણસંવચ્છરે, લક્ષણસંવચ્છરે, સણિચ્છરસંવચ્છરે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! સંવત્સરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! સંવત્સરના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે-(૧) નક્ષત્રસંવત્સર, (૨) યુગ સંવત્સર, (૩) પ્રમાણ સંવત્સર, (૪) લક્ષણ સંવત્સર (૫) શનેશ્વર સંવત્સર.

૧૧૬ ણકલ્લત્તસંવચ્છરે ણં ભંતે ! કઈલ્લિહે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! દુલાલસલ્લિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- સાવણે, ભદ્લવણે, આસોણે કલ્લિણે, મગ્ગસિરે, પોસે, માહે, ફગ્ગુણે, ચેત્તે, વહ્સાહે, જેટ્ટે, આસાઢે ।

જં વા લ્લિહપ્પઈ મહગ્ગહે દુલાલસેહિં સંવચ્છરેહિં સલ્લવ્વણકલ્લત્તમંડલં સમાણેહ્, સે ત્તં ણકલ્લત્તસંવચ્છરે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નક્ષત્રસંવત્સરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નક્ષત્રસંવત્સરના બાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) શ્રાવણ, (૨) ભાદરવો, (૩) આસો, (૪) કારતક, (૫) માગસર, (૬) પોષ, (૭) મહા, (૮) ફાગણ, (૯) ચૈત્ર, (૧૦) વૈશાખ, (૧૧) જેઠ, (૧૨) અષાઢ.

બૃહસ્પતિ મહાગ્રહ બારવર્ષમાં સર્વ નક્ષત્રોને પાર કરે છે, તેથી બાર નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે બૃહસ્પતિ મહાગ્રહ એક વર્ષમાં શ્રાવણમાસ સંબંધી નક્ષત્રોને પાર કરે છે. બીજે વર્ષ ભાદરવા સંબંધી નક્ષત્રોને, આ રીતે બારમા વર્ષે અષાઢ સંબંધી નક્ષત્રોને પાર કરે છે. તે કાલવિશેષ પણ નક્ષત્રસંવત્સર કહેવાય છે.

૧૧૭ જુગસંવચ્છરે ણં ભંતે ! કઈલ્લિહે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ચંદે, ચંદે, અભિવહ્ણિએ, ચંદે, અભિવહ્ણિએ
ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! યુગસંવત્સરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! યુગસંવત્સરના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) ચંદ્રસંવત્સર, (૨) ચંદ્રસંવત્સર, (૩) અભિવદ્ધિતસંવત્સર, (૪) ચંદ્રસંવત્સર (૫) અભિવદ્ધિતસંવત્સર.

૧૧૮ પઢમસ્સ ણં ધંતે ચંદસંવચ્છરસ્સ કઙ્ પવ્વા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચોવ્વીસં
પવ્વા પળ્ણત્તા ।

બિહ્ણયસ્સ ણં ધંતે ! ચંદસંવચ્છરસ્સ કઙ્ પવ્વા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચઠ્ઠવ્વીસં
પવ્વા પળ્ણત્તા ।

એવં પુચ્છા તહ્ણયસ્સ । ગોયમા ! છવ્વીસં પવ્વા પળ્ણત્તા । ચઠ્ઠથસ્સ ચંદ-
સંવચ્છરસ્સ ચોવ્વીસં પવ્વા, પંચમસ્સ ણં અભિવહ્ણિયસ્સ છવ્વીસં પવ્વા ય પળ્ણત્તા ।
એવામેવ સપુવ્વાવરેણં પંચસંવચ્છરિએ જુએ એગે ચઠ્ઠવ્વીસે પવ્વસાએ પળ્ણત્તે । સે ત્તં
જુગસંવચ્છરે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રથમ ચંદ્રસંવત્સરના કેટલા પર્વ-પક્ષ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રથમ
ચંદ્રસંવત્સરના ચોવીસ પક્ષ છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! બીજા ચંદ્રસંવત્સરના કેટલા પક્ષ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! બીજા ચંદ્રસંવત્સરના
ચોવીસ પક્ષ છે.

પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ત્રીજા અભિવદ્ધિતસંવત્સરના કેટલા પક્ષ છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ત્રીજા
અભિવદ્ધિતસંવત્સરના છવ્વીસ પક્ષ છે. ચોથા ચંદ્રસંવત્સરના ચોવીસ અને પાંચમા અભિવદ્ધિતસંવત્સરના
૨૬ પક્ષ છે. પાંચે પ્રકારના યુગસંવત્સરના કુલ મળીને ૧૨૪ પક્ષ થાય છે. આ રીતે યુગ સંવત્સર થાય છે.

૧૧૯ પમાણસંવચ્છરે ણં ધંતે ! કઙ્વિહે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા- ણક્ષત્તે, ચંદે, ઝઠ્ઠ, આહ્ણવે,
અભિવહ્ણિએ સે ત્તં પમાણસંવચ્છરે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રમાણસંવત્સરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રમાણસંવત્સરના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) નક્ષત્રસંવત્સર,

(૨) ચંદ્રસંવત્સર, (૩) ઋતુસંવત્સર, (૪) આદિત્યસંવત્સર તથા (૫) અભિવદ્ધિત સંવત્સર. આ રીતે પ્રમાણ સંવત્સર થાય છે.

૧૨૦ લક્ષણસંવચ્છરે ણં ભંતે ! કઙ્કવિહે પળ્ણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા-

સમયં ણક્ષત્તા જોગં જોયંતિ, સમયં ડડ પરિણમંતિ ।
ળચ્ચુળ્હં ણાઙ્કસીઓ, બહૂદઓ હોઙ્ક ણક્ષત્તે ॥૧॥

સસિ સમગ પુળ્ણમાસિં, જોણંતિ વિસમચારિ ણક્ષત્તા ।
કડુઓ બહૂદઓ વા, તમાહુ સંવચ્છરં ચંદં ॥૨॥

વિસમં પવાલિણો પરિણમંતિ, અણુઠ્ઠસુ દેંતિ પુપ્ફફલં ।
વાસં ણ સમ્મં વાસઙ્ક, તમાહુ સંવચ્છરં કમ્મં ॥૩॥

પુઢવિદગાણં ચ રસં, પુપ્ફફલાણં ચ દેઙ્ક આઙ્કચ્ચો ।
અપ્પેણ વિ વાસેણં, સમ્મં ણિપ્પજ્જઞ્ક સસ્સં ॥૪॥

આઙ્કચ્ચ-તેય-તવિયા, ઁણલવદિવસા ડઠ્ઠ પરિણમંતિ ।
પૂરેઙ્ક ય ણિળ્ણથલે, તમાહુ અભિવદ્ધિયં જાળ ॥૫॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! લક્ષણસંવત્સરના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! લક્ષણસંવત્સરના પાંચ પ્રકાર છે-

ગાથાર્થ- (૧) નક્ષત્ર લક્ષણ સંવત્સર- કૃતિકાદિ નક્ષત્રોનો યથા સમયે ચંદ્ર-સૂર્ય સાથે યોગ થતો હોય; જે માસનું જે મુખ્ય નક્ષત્ર હોય તે સ્વભાવથી પૂર્ણિમાના દિવસે યોગ ધરાવતું હોય; ઋતુઓ સમરૂપે પરિણમિત થતી હોય, વિપરીત થતી ન હોય; અતિ ગરમી અતિ ઠંડી ન હોય તેમજ અતિ વરસાદ વરસતો હોય, આ લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સરને નક્ષત્ર સંવત્સર કહે છે.

(૨) ચંદ્ર લક્ષણ સંવત્સર- જે માસથી વિષમ નામવાળા નક્ષત્ર પૂર્ણિમાના દિવસે ચંદ્ર સાથે યોગ કરતા હોય; ગરમી, ઠંડી, રોગાદિની બહુલતાના કારણે ઋતુ કષ્ટકર હોય; અતિવૃષ્ટિ હોય; આ લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સરને ચંદ્ર સંવત્સર કહે છે.

(૩) કર્મ-ઋતુ લક્ષણ સંવત્સર- વિષમકાળે-અકાળે વનસ્પતિ અંકુરિત થાય; કમોસમે વૃક્ષ પર પુષ્પ અને ફળ આવે; યથોચિત વર્ષા ન થાય; આ લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સરને કર્મ-ઋતુ સંવત્સર કહે છે.

(૪) આદિત્ય લક્ષણ સંવત્સર- પૃથ્વી, જળ, પુષ્પ, ફળ વગેરેમાં સૂર્ય યથાર્થ રસ પ્રદાન કરે;

વરસાદ થોડો હોવા છતાં પર્યાપ્ત માત્રામાં અનાજ નિષ્પન્ન થાય, આ લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સરને આદિત્ય સંવત્સર કહે છે.

(૫) અભિવર્ધિત લક્ષણ સંવત્સર— સૂર્યના પ્રચંડ તાપથી ભૂમિ પરિતપ્ત રહે; ઋતુઓનું પરિણમન અત્યલ્પ હોય; નિમ્ન સ્થળો પાણીથી પૂર્ણ રહે, આ લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સરને અભિવર્ધિત સંવત્સર કહે છે.

૧૨૧ સણિચ્છર સંવચ્છરે ણં ભંતે કઙ્ગિવિહે પ્ણત્તે ? ગોયમા ! અદ્વાવિસઙ્ગિવિહે પ્ણત્તે, તં જહા-

અભિર્ઈ સવણે ધણિદ્વા, સયભિસયા દો ય હોંતિ ભદ્વયા ।

રેવઙ્ અસ્સિણિ ભરણી, કત્તિઅ તહ રોહિણી ચેવ ॥૧॥

મિગસિરં, અદ્વા, પુણ્ણવસૂ, પુસ્સો, અસિલેસા, મઘા, પુવ્વાફગ્ગુણી, ઉત્તરા-ફગ્ગુણી, હત્થો, ચિત્તા, સાતી, વિસાહા, અણુરાહા, જેદ્દામૂલો, પુવ્વાઆસાઢા ઉત્તરાઓ આસાઢાઓ । જં વા સણિચ્છરે મહગ્ગહે તીસાણ સંવચ્છરેહિં સવ્વં ણકલ્લમંડલં સમાણેઙ્ । સે ત્તં સણિચ્છર સંવચ્છરે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શનૈશ્વર સંવત્સરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! શનૈશ્વર-સંવત્સરના અઠ્યાવીસ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે— (૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતભિષક, (૫) પૂર્વા ભાદ્રપદ, (૬) ઉત્તરા ભાદ્રપદ, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) કૃત્તિકા, (૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશિર, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસુ, (૧૫) પુષ્ય, (૧૬) અશ્લેષા, (૧૭) મઘા, (૧૮) પૂર્વા ફાલ્ગુની, (૧૯) ઉત્તરા ફાલ્ગુની, (૨૦) હસ્ત, (૨૧) ચિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫) જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૂલ, (૨૭) પૂર્વા-ષાઢા તથા (૨૮) ઉત્તરાષાઢા. શનૈશ્વર મહાગ્રહ ત્રીસ વર્ષોમાં સમસ્ત નક્ષત્રોને પાર કરે છે, તે કાલ, શનૈશ્વરસંવત્સર કહેવાય છે. અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોને પાર કરે તે અપેક્ષાએ તેના ૨૮ પ્રકાર કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના સંવત્સરો (વર્ષો)નું વર્ણન છે. ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, ગ્રહ વગેરેની ગતિની ભિન્નતા અને પ્રદક્ષિણા પૂર્ણ કરવાના કાળની ભિન્નતાના કારણે તે પ્રત્યેકના ભિન્ન-ભિન્ન સંવત્સર નિર્મિત થાય છે.

સંવત્સર નામ નિરુક્તિ :-

(૧) નક્ષત્ર સંવત્સર નિરુક્તિ :- નક્ષત્રેષુ ભવ સંવત્સરો નક્ષત્રઃ સંવત્સરઃ । જે વર્ષ નક્ષત્રથી

નિર્મિત થાય તેને નક્ષત્ર વર્ષ કહે છે, ચંદ્ર જેટલા સમયમાં, અભિજિત નક્ષત્રથી શરૂ કરી ઉત્તરાષાઢા પર્યંતના નક્ષત્રોને પાર કરે, તેને નક્ષત્ર માસ કહે છે અથવા ચંદ્રના નક્ષત્ર મંડળ પરના પરિભ્રમણથી નિષ્પન્ન માસને નક્ષત્ર માસ કહે છે. ૧૨ નક્ષત્ર માસનો એક નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે.

(૨) યુગ સંવત્સર નિરુક્તિ :- યુગ પંચસંવત્સરાત્મક પાંચ વરસના સમુદાયને એક યુગ કહે છે. સૂત્રકારે અહીં ચંદ્ર સંવત્સરની પ્રધાનતાએ પાંચ ચંદ્રસંવત્સરના સમૂહને યુગ સંવત્સર કહ્યો છે. તે જ રીતે પાંચ સૂર્ય વર્ષના સમુદાયને પણ સૂર્ય યુગ સંવત્સર કહે છે અને પાંચ નક્ષત્ર વર્ષના સમુદાયને નક્ષત્રયુગ સંવત્સર કહેવાય છે.

(૩) પ્રમાણ સંવત્સર નિરુક્તિ :- પ્રમાણ પ્રધાનત્વાદસ્ય સંવત્સરસ્ય પ્રમાણમેવાભિધીયતે । પ્રમાણ, પરિમાણની પ્રધાનતાવાળા સંવત્સરને પ્રમાણ સંવત્સર કહે છે. ચંદ્ર સંવત્સર, સૂર્ય સંવત્સર, નક્ષત્ર સંવત્સર વગેરેના અહોરાત્ર પ્રમાણને પ્રમાણ સંવત્સર કહે છે. પ્રમાણ સંવત્સર એટલે નક્ષત્રાદિ સંવત્સરોનું પ્રમાણ.

(૪) લક્ષણ સંવત્સર નિરુક્તિ :- લક્ષણાનાં પ્રધાનતયા લક્ષણ સંવત્સરાઃ । લક્ષણની પ્રધાનતાવાળા સંવત્સરને લક્ષણ સંવત્સર કહે છે. ચંદ્ર સંવત્સર, સૂર્ય સંવત્સર, નક્ષત્ર સંવત્સર વગેરેના લક્ષણને લક્ષણ સંવત્સર કહે છે.

(૫) શનૈશ્ચર સંવત્સર નિરુક્તિ :- શનિ મહાગ્રહના ૨૮ નક્ષત્ર કે ૧૨ રાશિને ભોગવવાના કાળને શનૈશ્ચર સંવત્સર કહે છે.

સંવત્સર પ્રકાર :-

નક્ષત્ર સંવત્સર પ્રકાર :- નક્ષત્ર સંવત્સરના ૧૨ પ્રકાર છે. ૨૮ નક્ષત્રમાંથી શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, અશ્વિની, કાર્તિક, મૃગશિર, પોષ, માઘ, ફાલ્ગુન, ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ, અષાઢ, આ ૧૨ યોગ પર્યાયને ૧૨થી ગુણિત કરવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર નિષ્પન્ન થાય છે. આ શ્રાવણાદિ માસ(મહિના) સંવત્સર-વર્ષના અવયવભૂત છે. અવયવમાં અવયવીના ઉપચારથી શ્રાવણાદિને સંવત્સર કહ્યા છે અને તે જ કારણે નક્ષત્ર સંવત્સરના ૧૨ પ્રકાર કહ્યા છે.

યુગ સંવત્સર પ્રકાર :- યુગ સંવત્સરના પાંચ પ્રકાર છે. અહીં ચંદ્ર યુગ સંવત્સરનું કથન છે. સૂર્ય યુગ સંવત્સરના પાંચ પ્રકાર સૂર્ય સંવત્સર જ કહેવાય છે. ચંદ્ર અને નક્ષત્ર સંવત્સરના અહોરાત્ર સૂર્ય સંવત્સર કરતા ઓછા છે. એક યુગે ચંદ્ર-નક્ષત્ર સંવત્સરનો સૂર્ય સંવત્સર સાથે મેળ કરવા ચંદ્ર માસ, નક્ષત્ર માસ વધારવામાં આવે છે, અભિવર્ધિત કરવામાં આવે છે તેથી તે ચંદ્ર માસ કે નક્ષત્ર માસ અભિવર્ધિત માસ-અધિક માસ તરીકે ઓળખાય છે. નક્ષત્ર સંવત્સર વ્યવહારમાં પ્રવર્તતું ન હોવાથી તેના અભિવર્ધિત માસનો ઉલ્લેખ નથી. પાંચે સૂર્ય સંવત્સર સમાન છે તેથી સૂત્રકારે સૂત્રમાં ચંદ્ર યુગ સંવત્સરના જ પ્રકાર બતાવ્યા છે.

ચંદ્ર યુગ સંવત્સરમાં પહેલું ચંદ્ર સંવત્સર છે. યુગના પ્રારંભે શ્રાવણ વદ-૧ થી પૂનમની સમાપ્તિ સુધીના પૂરા ૩૦ દિવસનો એક ચંદ્ર માસ હોય છે અને ૧૨ ચંદ્ર માસનું એક ચંદ્ર સંવત્સર કહેવાય છે. આ જ પ્રમાણે બીજું, ચોથું ચંદ્ર સંવત્સર જાણવું.

ત્રીજું અને પાંચમું ચંદ્ર યુગ સંવત્સર અભિવર્ધિત સંવત્સર કહેવાય છે. અભિવર્ધિત યુગ સંવત્સર ૧૩ માસનું હોય છે. પાંચ વર્ષ ૩૫ યુગમાં સૂર્ય સંવત્સરની અપેક્ષાએ વિચાર કરતાં, ન્યૂનાધિકતા વિના પાંચ વર્ષ જ હોય છે. સૂર્ય માસ ૩૦૧ (૩૦ ૬૬) અહોરાત્ર પ્રમાણ છે. જ્યારે ચંદ્રમાસ ૨૯ ૬૬ અહોરાત્ર પ્રમાણ છે. સૂર્ય માસ પ્રમાણે ૩૦ માસ પૂર્ણ થાય ત્યારે ચંદ્ર માસના ૩૧ માસ પૂર્ણ થાય છે. તે એક માસનો જે તફાવત થયો, તે માસને અધિક માસ કહેવામાં આવે છે.

અધિક માસ ગણના :- એક સૂર્ય માસની ૩૦ ૬૬ અહોરાત્રિ થાય છે. તેથી ૩૦ સૂર્ય માસની ૩૦ ૬૬ × ૩૦ = ૮૧૫ અહોરાત્ર થાય.

એક ચંદ્રમાસની ૨૯ ૬૬ અહોરાત્રિ થાય છે. તેથી ૩૦ ચંદ્રમાસની ૨૯ ૬૬ × ૩૦ = ૮૮૫ ૬૬ અહોરાત્ર થાય.

આ રીતે ૩૦ સૂર્ય માસની ૮૧૫ અહોરાત્રિ અને ચંદ્ર માસની ૮૮૫ ૬૬ અહોરાત્રિ થાય બંને વચ્ચે ૨૯ ૬૬ અહોરાત્રિનો તફાવત થયો. (૮૧૫-૮૮૫ ૬૬ = ૨૯ ૬૬) આ તફાવતની પૂર્તિ કરવા ચંદ્ર સંવત્સરમાં એક માસ અભિવર્ધિત કરાય છે. તેને અધિકમાસ કહે છે.

એક યુગમાં સૂર્ય સંવત્સરના ૩૦ માસ કે ૬૦ પક્ષ વ્યતીત થાય ત્યારે અર્થાત્ ચંદ્ર સંવત્સરના ત્રીજા સંવત્સરે(અઢી વરસે) અને પાંચમાં સંવત્સરના અંતે એક ચંદ્ર માસ વધારવામાં આવે છે.

પ્રમાણ સંવત્સરના પ્રકાર :- સૂત્રકારે નક્ષત્ર, ચંદ્ર, ઋતુ(કર્મ), આદિત્ય-સૂર્ય, અભિવર્ધિત, આ પાંચ સંવત્સરના પ્રમાણ દર્શાવ્યા છે. પાંચ સંવત્સરના પ્રમાણને જ અહીં સંવત્સરના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. વર્ષનું પરિમાણ પ્રમાણ માસના પરિમાણ પ્રમાણને આધીન છે તેથી અહીં નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય વગેરેના માસ પ્રમાણના આધારે સંવત્સર પ્રમાણ દર્શાવ્યા છે.

૧૮૩૦ અહોરાત્ર પ્રમાણ યુગસંવત્સર :- એક યુગમાં સૂર્યના પાંચ દક્ષિણાયન અને પાંચ ઉત્તરાયણ કુલ ૧૦ અયન થાય છે. બંને અયન ૧૮૩-૧૮૩ અહોરાત્રના છે, તેથી ૧૮૩ × ૧૦ = ૧,૮૩૦ અહોરાત્ર એક યુગના થાય છે.

એક યુગમાં સૂર્ય માસ ૬૦, નક્ષત્ર માસ-૬૭, ચંદ્ર માસ-૬૨, ઋતુ માસ-૬૧ છે. તેથી એક એક માસના અહોરાત્ર નિશ્ચિત કરવા ૧,૮૩૦ને ૬૦, ૬૭, ૬૨, ૬૧ થી ભાગતા સૂર્ય માસાદિના અહોરાત્રનું પ્રમાણ આવે છે.

સૂર્યાદિ સંવત્સરના અહોરાત્ર પાછળ આપેલ છે.

સૂર્યાદિ સંવત્સરના અહોરાત્ર :-

ક્રમ	૧ યુગના અહોરાત્ર	યુગના માસ	માસ અહોરાત્ર	સંવત્સરના માસ પ્રમાણ	સંવત્સર અહોરાત્ર પ્રમાણ
સૂર્ય માસ સંવત્સર પ્રમાણ	૧,૮૩૦	૬૦	૩૦ ૩૦	૧૨	૩૬૬
નક્ષત્ર માસ સંવત્સર પ્રમાણ	૧,૮૩૦	૬૭	૨૭ ૩૦	૧૨	૩૨૭ ૩૦
ચંદ્ર માસ સંવત્સર પ્રમાણ	૧,૮૩૦	૬૨	૨૮ ૩૦	૧૨	૩૫૪ ૩૦
ઋતુ માસ સંવત્સર પ્રમાણ	૧,૮૩૦	૬૧	૩૦	૧૨	૩૬૦
અભિવર્ધિત સંવત્સર પ્રમાણ	૧,૮૧૮ ૩૦	૫૭ માસ ૭ દિવસ ૧૧ ૩૦ મુહૂર્ત	૩૧ ૩૦	૧૨	૩૮૩ ૩૦

આદિત્ય સંવત્સર-આદિ પૂર્વોક્ત પાંચે સંવત્સરમાંથી એક કર્મ સંવત્સર-ઋતુ સંવત્સરનો માસ-ઋતુમાસ ૩૦ અહોરાત્ર પ્રમાણ છે તેના કોઈ અંશ નથી. આ ઋતુ માસ નિરંશ હોવાથી લોક વ્યવહાર પ્રયોજક છે. શેષ સૂર્યાદિ માસ અંશ સહિત હોવાથી લોક વ્યવહાર દુષ્કર બને છે.

નિરંશ પ્રમાણ થી ૬ પળ	=	૧ ઘડી
૨ ઘડી	=	૧ મુહૂર્ત
૩૦ મુહૂર્ત	=	૧ અહોરાત્ર
૧૫ અહોરાત્ર	=	૧ પક્ષ
૨ પક્ષ	=	૧ માસ
૧૨ માસ	=	૧ સંવત્સર થાય છે.

લક્ષણ સંવત્સર પ્રકાર :- નક્ષત્ર, ચંદ્ર, ઋતુ-કર્મ, આદિત્ય-સૂર્ય, અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરના લક્ષણ સૂત્રકારે દર્શાવ્યા છે. આ પાંચ સંવત્સરના લક્ષણને જ અહીં પાંચ લક્ષણ સંવત્સર કહ્યા છે.

માસ, પક્ષ દિવસાદિની સંખ્યા : નામાદિ :-

૧૨૨ એમગસ્સ ણં ભંતે ! સંવચ્છરસ્સ કઙ્ગ માસા પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! દુવાલસ માસા પળ્ણત્તા । તેસિં ણં દુવિહા ણામધેજ્જા પળ્ણત્તા, તં જહા- લોઙ્ગયા, લોઉત્તરિયા ય । તત્થ લોઙ્ગયા ણામા ઙ્ગમે, તં જહા- સાવણે,

ભદ્રવજ્ર જાવ આસાદે । લોત્તરિયા ણામા ઇમે, તં જહા-

અભિણંદિજ પઙ્કે ય, વિજજ પીઙ્વદ્ધણે ।
સેયંસે ય સિવે ચેવ, સિસિરે ય સહેમવં ॥૧॥

જવમે વસંતમાસે, દસમે કુસુમસંભવે ।
એક્કારસે ણિદાહે ય, વણવિરોહે ય બારસે ॥૨॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક સંવત્સરમાં કેટલા મહિના હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક સંવત્સરના બાર મહિના હોય છે. તેના લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે પ્રકારે નામ છે-

ગાથાર્થ- લૌકિક નામ આ પ્રમાણે છે- શ્રાવણ, ભાદરવો, આસો, કાર્તિક, માગસર, પોષ, મહા, ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ તથા અષાઢ.

લોકોત્તર નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) અભિનંદિત (૨) પ્રતિષ્ઠિત (૩) વિજય (૪) પ્રીતિવર્ધન (૫) શ્રેયાંશ, (૬) શિવ (૭) શિશિર (૮) હેમંત (૯) વસંતમાસ (૧૦) કુસુમસંભવ (૧૧) નિદાઘ (૧૨) વનવિરોહ.

૧૨૩ એમગસ્સ ણં ધંતે ! માસસ્સ કઙ્ પક્ખા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દો પક્ખા પણ્ણત્તા, તં જહા- બહુલપક્ખે ય સુક્કપક્ખે ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રત્યેક મહિનાના કેટલા પક્ષ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રત્યેક મહિનાના બે પક્ષ હોય છે (૧) કૃષ્ણપક્ષ (૨) શુક્લપક્ષ.

૧૨૪ એમગસ્સ ણં ધંતે ! પક્ખસ્સ કઙ્ દિવસા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! પણ્ણરસ દિવસા પણ્ણત્તા, તં જહા- પઙ્કિવા-દિવસે વિત્તિઆ-દિવસે જાવ પણ્ણરસી-દિવસે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! એક પક્ષના કેટલા દિવસ હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! એક પક્ષના પંદર દિવસ હોય છે. જેમ કે- પ્રતિપદા દિવસ(એકમ), દ્વિતીયા-દિવસ(બીજ) યાવત્ પંચદશીદિવસ(અમાવસ્થા અથવા પૂર્ણમાસીનો દિવસ.) આ લૌકિક(પ્રચલિત) નામ છે.

૧૨૫ એતેસિ ણં ધંતે ! પણ્ણરસણ્ણં દિવસાણં કઙ્ ણામધેજ્જા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પણ્ણરસ ણામધેજ્જા પણ્ણત્તા, તં જહા-

પુવ્વંગે સિદ્ધમણોરમે ય, તત્તો મણોરહે ચેવ ।
જસભદ્દે ય જસધરે, છટ્ટે સવ્વકામસમિદ્ધે ય ॥૧॥

ઇંદમુદ્ધાભિસિત્તે ય, સોમણસ ધણંજણ ય બોદ્ધવ્વે ।
અત્થસિદ્ધે અભિજાણ, અચ્ચસણે સયંજણ ચેવ ॥૨॥

અગ્ગિવેસે ઉવસમે, દિવસાણં હોંતિ ણામધેજ્જાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ પંદર દિવસના કેટલા(કયા) નામ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પંદર દિવસના(લોકોત્તર શાસ્ત્રમાં) પંદર નામ બતાવ્યા છે, જેમ કે-(૧) પૂર્વાંગ, (૨) સિદ્ધમનોરમ, (૩) મનોહર, (૪) યશોભદ્ર, (૫) યશોધર, (૬) સર્વકામ સમૃદ્ધ, (૭) ઈન્દ્રમૂર્ધ્વાભિષિક્ત, (૮) સોમનસ, (૯) ધનંજય, (૧૦) અર્થસિદ્ધ, (૧૧) અભિજાત, (૧૨) અત્યશન, (૧૩) શતંજય, (૧૪) અગ્નિવેશ (૧૫) ઉપશમ. આ ૧૫ દિવસના પંદર નામ જાણવા.

૧૨૬ એતેસિ ણં ભંતે ! પણ્ણરસણં દિવસાણં કઠ્ઠિ તિહી પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! પણ્ણરસ તિહી પણ્ણત્તા, તં જહા-

પંદે ભદ્દે જણ તુચ્છે પુણ્ણે પક્કલ્લસ પંચમી । પુણ્ણરવિ પંદે ભદ્દે જણ તુચ્છે પુણ્ણે
પક્કલ્લસ દસમી । પુણ્ણરવિ પંદે ભદ્દે જણ તુચ્છે પુણ્ણે પક્કલ્લસ પણ્ણરસી, એવં તે
તિગુણા તિહીઓ સવ્વેસિં દિવસાણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ પંદર દિવસની કેટલી તિથિઓ કહી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પંદર દિવસની ૧૫ તિથિઓ કહી છે, જેમ કે-(૧) નંદા, (૨) ભદ્રા, (૩) જયા, (૪) તુચ્છા, (૫) પૂર્ણા; તે પક્ષની પંચમી. ફરી (૬) નંદા, (૭) ભદ્રા, (૮) જયા, (૯) તુચ્છા, (૧૦) પૂર્ણા; તે પક્ષની દશમી. ફરી (૧૧) નંદા, (૧૨) ભદ્રા, (૧૩) જયા, (૧૪) તુચ્છા(ચતુર્દશી) (૧૫) પૂર્ણા(પંચદશી).

આ પ્રમાણે પાંચ નામ ત્રિગુણા કરવાથી પંદર તિથિઓ થાય છે.

૧૨૭ એગમેગલ્લસ ણં ભંતે ! પક્કલ્લસ કઠ્ઠિ રાઈઓ પણ્ણત્તાણો ? ગોયમા !
પણ્ણલ્લસ રાઈઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહા- પહિવારાઈ જાવ પણ્ણરસીરાઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રત્યેક પક્ષમાં કેટલી રાત્રિઓ હોય છે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રત્યેક પક્ષમાં પંદર રાત્રિઓ હોય છે. પ્રતિપદારાત્રિ-એકમની રાત યાવત્ પંચદશી-અમાવસ્યા અથવા પૂનમની રાત. (આ લૌકિક (પ્રચલિત) નામ છે.)

૧૨૮ ય્યાસિ ણં ભંતે પળ્ણરસળ્ણહં રાઈણં કઙ્ગ ણામધેજ્જા પળ્ણત્તા ? ગોયમા !
પળ્ણરસ્સ ણામધેજ્જા પળ્ણત્તા, તં જહા-

ઉત્તમા ય સુળ્ણવ્વત્તા, ંલાવ્વ્વા જસોહરા ।

સોમળ્ણસા ચેવ તહા, સિરિસંભૂયા ય બોઢ્ઢવ્વા ॥૧॥

વિજયા ય વેજયંતિ, જયંતિ અપરાજિયા ય ઇચ્છા ય ।

સમાહારા ચેવ તહા, તેયા ય તહા અઙ્ગતેયા ॥૨॥

દેવાળંદા ણિરઈ, રયળ્ણીણં ણામધેજ્જાઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ પંદર રાત્રિઓના કેટલા નામ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પંદર રાત્રિના પંદર નામ છે, જેમ કે-(૧) ઉત્તમા, (૨) સુનક્ષત્રા, (૩) ંલાપત્યા, (૪) યશોધરા, (૫) સોમનસા, (૬) શ્રીસંભૂતા, (૭) વિજયા, (૮) વૈજયન્તી, (૯) જયન્તી, (૧૦) અપરાજિતા, (૧૧) ઈચ્છા, (૧૨) સમાહારા, (૧૩) તેજા, (૧૪) અતિતેજા તથા (૧૫) દેવાનંદા અથવા નિરતિ. આ રાત્રિના શાસ્ત્ર વર્ણિત નામ જાણવા.

૧૨૯ ય્યાસિ ણં ભંતે ! પળ્ણરસ રાઈણં કઙ્ગ તિહી પળ્ણત્તા ?

ગોયમા ! પળ્ણરસ તિહી પળ્ણત્તા, તં જહા- ડગ્ગવઈ, ભોગવઈ, જસવઈ, સવ્વસિદ્ધા, સુહળ્ણામા, પુળ્ણરવિ- ડગ્ગવઈ ભોગવઈ જસવઈ સવ્વસિદ્ધા સુહળ્ણામા, પુળ્ણરવિ- ડગ્ગવઈ ભોગવઈ જસવઈ સવ્વસિદ્ધા સુહળ્ણામા । ંવં તિગુળ્ણા તિહીઓ સવ્વેસિં રાઈણં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ પંદર રાત્રિઓની કેટલી તિથિઓ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેની પંદર તિથિઓ બતાવી છે, જેમકે- (૧) ઉગ્રવતી (૨) ભોગવતી (૩) યશોમતી (૪) સર્વસિદ્ધા (૫) શુભનામા; ફરીથી- (૬) ઉગ્રવતી (૭) ભોગવતી (૮) યશોમતી (૯) સર્વસિદ્ધા (૧૦) શુભનામા; ફરીથી- (૧૧) ઉગ્રવતી (૧૨) ભોગવતી (૧૩) યશોમતી (૧૪) સર્વસિદ્ધા (૧૫) શુભનામા. આ પ્રમાણે પાંચ નામ ત્રિગુણિત કરવાથી સર્વ રાત્રિઓની (પંદર રાત્રિઓની) તિથિઓ આવી જાય છે.

૧૩૦ ંગમેગ્સ્સ ણં ભંતે ! અહોરત્ત્સ્સ કઙ્ગ મુહુત્તા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! તીસં મુહુત્તા પળ્ણત્તા, તં જહા-

રુદ્ધે સેષ મિત્તે, વાઝ સુણિણે તહેવ અભિચંદે ।
માહિંદ બલવ બંભે, બહુસચ્ચે ચેવ ઈસાણે ॥૧॥

સટ્ટે ય ભાવિયપ્પા, વેસમણે વારુણે ય આણંદે ।
વિજ્ઞે ય વીસસેણે, પાયાવચ્ચે ઝવસમે ય ॥૨॥

ગંધવ્વ-અગ્ગિવેસે, સયવસહે આયવે ય અમમે ય ।
અણવં ભોમે વસહે, સવ્વટ્ટે રક્ખસે ચેવ ॥૩॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રત્યેક અહોરાત્રના કેટલા મુહૂર્ત હોય છે.

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પ્રત્યેક અહોરાત્રના ત્રીસ-ત્રીસ મુહૂર્ત હોય છે, જેમ કે- (૧) રુદ્ર (૨) શ્રેયાન (૩) મિત્ર (૪) વાયુ (૫) સુપ્રિત (૬) અભિચંદ્ર (૭) માહેન્દ્ર (૮) બલવ (૯) બ્રહ્મ (૧૦) બહુસત્ય (૧૧) ઈશાન (૧૨) સ્પષ્ટા (૧૩) ભાવિતાત્મા (૧૪) વૈશ્રમણ (૧૫) વારુણ (૧૬) આનંદ (૧૭) વિજય (૧૮) વિશ્વસેન (૧૯) પ્રાજાપત્ય (૨૦) ઉપશમ (૨૧) ગંધર્વ (૨૨) અગ્નિવેશ (૨૩) શતવૃષભ (૨૪) આતપવાન (૨૫) અમમ (૨૬) ઋણવાન (૨૭) ભૌમ (૨૮) વૃષભ (૨૯) સર્વાર્થ (૩૦) રાક્ષસ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં માસના, પક્ષ, દિવસાદિના નામ વગેરેનું કથન છે.

એક વરસના મહિના :- એક વરસમાં ૧૨ મહિના હોય છે. સૂત્રકારે આ ૧૨ મહિનાના નામ લૌકિક અને લોકોત્તરિક, એમ બે રીતે દર્શાવ્યા છે.

લોહ્યા લોઝતરિયા ણામા :- કારતક, માગસર, પોષ વગેરે લોકમાં પ્રસિદ્ધ ૧૨ મહિના નામ લૌકિક નામ કહેવાય છે. લોક: પ્રવચનબાહ્યો જનસ્તેષુ પ્રસિદ્ધત્વેનં તત્સંબંધીની લૌકિકાની । જિન પ્રવચનની બહારના લોકોને લોક કહે છે, લોકમાં પ્રસિદ્ધ કારતકાદિ મહિનાઓને લૌકિક માસ કહે છે.

લોક: તસ્માત્સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ ગુણ યુક્તત્વેન ઉત્તરા: પ્રધાના: લોકોત્તરા: જૈનાસ્તેષુ પ્રસિદ્ધત્વેન તત્સંબંધીની લોકોત્તરાણિ । જૈનોમાં પ્રસિદ્ધ 'અભિનંદિત' વગેરે ૧૨ મહિનાના નામને લોકોત્તરિક નામ કહે છે.

એક મહિનાના પક્ષ :- એક મહિનામાં બે પક્ષ હોય છે.

કૃષ્ણ પક્ષ :- કૃષ્ણપક્ષો યત્ર ધ્રુવરાહુ: સ્વવિમાનેન ચંદ્ર વિમાનમાવૃણોતિ તેનયોઽન્ધકાર બહુલ: પક્ષ: સ બહુલ પક્ષ: । ધ્રુવ રાહુ સ્વવિમાનથી ચંદ્રને આવૃત્ત કરે અને તેથી અંધકારની બહુલતા વધતી જાય, તે અંધકારની બહુલતાવાળા પક્ષને બહુલ પક્ષ કે કૃષ્ણ પક્ષ કહે છે.

શુક્લ પક્ષ :- શુક્લપક્ષે યત્ર સ એવ ચન્દ્રવિમાનમાવૃતં મુઞ્ચતિ તેન જ્યોત્સનાધવલિત તયા શુક્લ:

પક્ષ: સ શુક્લ: પક્ષ: । ધ્રુવ રાહુથી આવૃત્ત ચંદ્ર વિમાન મુક્ત થાય અને અંધકારનું પ્રમાણ ઘટીને ઉજ્જવળતાનું પ્રમાણ વધતું હોય તેવા ચંદ્રની ચાંદનીથી ધવલિત પક્ષને શુક્લ પક્ષ કહે છે.

એક પક્ષના દિવસ :- એક પક્ષમાં પંદર દિવસ હોય છે. સામાન્ય રૂપે દિવસ શબ્દ અહોરાત્ર માટે રૂઠ હોવા છતાં અહીં દિવસ રૂપ કાળ વિશેષનું ગ્રહણ કર્યું છે. **યદ્યપિ દિવસ શબ્દોઽહોરાત્રેરુઠસ્થાપિ સૂર્ય પ્રકાશવતઃ કાલવિશેષસ્યાત્રગ્રહણં, રાત્રિવિભાગપ્રશ્નસૂત્રસ્યાગ્રે વિદ્યાસ્યમાનત્વાત્ ।** દિવસ શબ્દ અહોરાત્ર માટે રૂઠ હોવા છતાં રાત્રિનું કથન અલગ સૂત્રથી કર્યું હોવાથી અહીં (અહોરાત્ર અર્થ ન કરતાં) સૂર્ય પ્રકાશ યુક્ત દિવસ અર્થ કર્યો છે.

પ્રસ્તુત સૂત્ર કથિત માસ, પક્ષ, દિવસ વગેરે કથન કર્મ માસની અપેક્ષાએ જાણવું. **एतच्च कर्ममासापेक्षया द्रष्टव्यं ।**

એક પક્ષના દિવસ નામાદિ :-

ક્રમ	૧૫ દિવસ	૧૫ દિવસના નામ	૧૫ દિવસની તિથિ	૧૫ રાત્રિ	૧૫ રાત્રિના નામ	૧૫ રાત્રિની તિથિ
૧	પ્રતિપદા	પૂર્વાંગ	નંદા	એકમ રાત્રિ	ઉત્તમા	ઉગ્રવતી
૨	દ્વિતીયા	સિદ્ધ મનોરમ	ભદ્રા	દ્વિતીયા રાત્રિ	સુનક્ષત્રા	ભોગવતી
૩	તૃતીયા	મનોહર	જયા	તૃતીયા રાત્રિ	એલાપત્યા	યશોમતી
૪	ચતુર્થી	યશોભદ્ર	તુચ્છા	ચતુર્થી રાત્રિ	યશોધરા	સર્વ સિદ્ધા
૫	પંચમી	યશોધર	પૂર્ણા	પંચમી રાત્રિ	સૌમનસા	શુભનામા
૬	ષષ્ઠી	સર્વકામ સમૃદ્ધ	નંદા	ષષ્ઠી રાત્રિ	શ્રી સંભૂતા	ઉગ્રવતી
૭	સપ્તમી	ઈન્દ્ર મૂર્ધાભિષિક્ત	ભદ્રા	સપ્તમી રાત્રિ	વિજયા	ભોગવતી
૮	અષ્ટમી	સોમનસ	જયા	અષ્ટમી રાત્રિ	વૈજયંતી	યશોમતી
૯	નવમી	ધનંજય	તુચ્છા	નવમી રાત્રિ	જયંતી	સર્વ સિદ્ધા
૧૦	દશમી	અર્થ સિદ્ધ	પૂર્ણા	દશમી રાત્રિ	અપરાજિતા	શુભનામા
૧૧	એકાદશી	અભિજાત	નંદા	એકાદશી રાત્રિ	ઈચ્છા	ઉગ્રવતી
૧૨	દ્વાદશી	અત્યશન	ભદ્રા	દ્વાદશી રાત્રિ	રાત્રિસમાહારા	ભોગવતી
૧૩	ત્રયોદશી	શતંજય	જયા	ત્રયોદશી રાત્રિ	તેજા	યશોમતી
૧૪	ચતુર્દશી	અગ્નિવેશમ	તુચ્છા	ચતુર્દશી રાત્રિ	અતિતેજા	સર્વસિદ્ધા
૧૫	પંચદશી (પૂનમ-અમાસ)	ઉપશમ	પૂર્ણા	પંચદશી રાત્રિ (પંચહની)	દેવાનંદા કે નિરતિ	શુભનામ

અહોરાત્ર(દિવસ) અને તિથિમાં વિશેષતા :- સૂર્યચારકૃતો દિવસઃ અહોરાત્ર(દિવસ)ની ઉત્પત્તિ સૂર્યથી થાય છે. જેટલા કાળમાં સૂર્ય આકાશમાં એક મંડળ ઉપર ચાલે તેટલા કાળને અહોરાત્ર કહેવામાં આવે છે અથવા એક સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય સુધીનો કાળ અહોરાત્ર કહેવાય છે. સૂર્ય ૩૦ મુહૂર્તમાં એક મંડળ પસાર કરે છે, તેથી એક અહોરાત્ર ૩૦ મુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

ચંદ્રચારકૃતા તિથિ । તિથિની ઉત્પત્તિ ચંદ્રથી થાય છે. ચંદ્રની કળાની હાનિ-વૃદ્ધિના આધારે તિથિ નિષ્પન્ન થાય છે. જેટલા કાળમાં ચંદ્રનો પંદરમો ભાગ અથવા ૧૫ (ચંદ્રના બાસઠ અંશમાંથી ૪-૪ અંશ) આવૃત્ત થાય કે પ્રગટ થાય તેને તિથિ કહેવામાં આવે છે.

ચંદ્ર વિમાનના ૬૨ ભાગ(અંશ)ની કલ્પના કરવામાં આવે તો તેમાંથી ૨ અંશ હંમેશાં અનાવૃત્ત જ રહે છે. શેષ ૬૦ અંશાત્મક ચંદ્ર મંડળનો ૧૫ અંશ અથવા ચંદ્ર વિમાનના ૧૫ ભાગની કલ્પના કરવામાં આવે તો તેનો ૧૫મો ભાગ કૃષ્ણપક્ષમાં ૨૮ ૧/૨ મુહૂર્ત ધ્રુવ રાહુથી ઢંકાતો જાય છે અને શુકલ પક્ષમાં તે ૧૫ અંશ પ્રગટ થતો જાય છે, તેથી તિથિ ૨૮ ૧/૨ મુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

સૂર્યથી નિષ્પન્ન અહોરાત્ર એક હોવા છતાં દિવસ અને રાત્રિના ભેદથી તેના બે પ્રકાર થાય છે તેમ દિવસ-રાત્રિના ભેદથી તિથિ પણ બે પ્રકારની થાય છે.

એક અહોરાત્રના મુહૂર્ત :- એક અહોરાત્રના (એક રાત્રિ દિવસના) ૩૦ મુહૂર્ત હોય છે. તેના રૂદ્રાદિ ૩૦ નામ સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

કરણાધિકાર :-

૧૩૧ કઙ્ઞં ણં ભંતે ! કરણા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! એકકારસ કરણા પ્ણત્તા, તં જહા- બવં બાલવં કોલવં થી-વિલોયણં
ગરાઈ વણિજં વિટ્ટી સઙ્ગી ચઙ્ગ્યં ણાગં કિંત્યુગ્ધં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કરણ કેટલા હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કરણ અગિયાર હોય છે, જેમ કે- (૧) બવ, (૨) બાલવ, (૩) કૌલવ, (૪) સ્ત્રીવિલોચન, (૫) ગરાદિ-ગર, (૬) વણિજ, (૭) વિટ્ટિ, (૮) શકુનિ, (૯) ચતુષ્પદ, (૧૦) નાગ (૧૧) કિંસ્તુધન.

૧૩૨ એસિ ણં ભંતે ! એકકારસઙ્ઞં કરણાણં કઙ્ઞં કરણા ચરા, કઙ્ઞં
કરણા થિરા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! સત્ત કરણા ચરા, ચત્તારિ કરણા થિરા પ્ણત્તા । તં જહા- બવં
બાલવં, કોલવં, થીવિલોચણં, ગરાદિ, વણિજં, વિટ્ટી, એતે ણં સત્ત કરણા ચરા ।

ચત્તારિ કરણા થિરા પળ્ણત્તા તં જહા- સડળી, ચડપ્પયં, ણાગં કિંત્થુગ્ધં, ણ્ણં
ચત્તારિ કરણા થિરા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ અગિયાર કરણોમાં કેટલા કરણ ચર અને કેટલા સ્થિર હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તેમાં સાત કરણ ચર અને ચાર કરણ સ્થિર હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે- બવ, બાલવ, કૌલવ, સ્ત્રીવિલોચન, ગરાદિ, વણિજ તથા વિષ્ટિ-આ સાત કરણ ચર હોય છે અને શકુનિ, ચતુષ્પદ, નાગ અને કિંસ્તુદ્ધન, આ ચાર કરણ સ્થિર હોય છે.

૧૩૩ ણ્ણં ભંતે ! ચરા થિરા વા કયા ભવંતિ ?

ગોયમા ! સુક્કપક્ખસ્સ પહિવાઞ્ણે રાઓ બવે કરણે ભવઙ્ણિ । બિઙ્ણ્યાઞ્ણે
દિવા બાલવે કરણે ભવઙ્ણિ, રાઓ કોલવે કરણે ભવઙ્ણિ । તઙ્ણ્યાઞ્ણે દિવા
થીવિલોચણં કરણં ભવઙ્ણિ, રાઓ ગરાદિ કરણં ભવઙ્ણિ । ચડત્થીઞ્ણે દિવા વણિજં
રાઓ વિટ્ઠી । પંચમીઞ્ણે દિવા બવં, રાઓ બાલવં । છટ્ઠીઞ્ણે દિવા કોલવં, રાઓ
થીવિલોચણં । સત્તમીઞ્ણે દિવા ગરાદિ, રાઓ વણિજં । અટ્ઠમીઞ્ણે દિવા વિટ્ઠી
રાઓ બવં । નવમીઞ્ણે દિવા બાલવં રાઓ કોલવં । દસમીઞ્ણે દિવા થીવિલોચણં
રાઓ ગરાદિ, એકકારસીઞ્ણે દિવા વણિજં રાઓ વિટ્ઠી । બારસીઞ્ણે દિવા બવં,
રાઓ બાલવં । તેરસીઞ્ણે દિવા કોલવં રાઓ થીવિલોચણં । ચડહ્હસીઞ્ણે દિવા
ગરાદિ કરણં, રાઓ વણિજં । પુણ્ણિમાઞ્ણે દિવા વિટ્ઠીકરણં, રાઓ બવં કરણં
ભવઙ્ણિ ।

બહુલપક્ખસ્સ પહિવાઞ્ણે દિવા બાલવં, રાઓ કોલવં । બિઙ્ણ્યાઞ્ણે દિવા
થીવિલોચણં રાઓ ગરાદિ । તઙ્ણ્યાઞ્ણે દિવા વણિજં, રાઓ વિટ્ઠી । ચડત્થીઞ્ણે
દિવા બવં, રાઓ બાલવં । પંચમીઞ્ણે દિવા કોલવં, રાઓ થીવિલોચણં ।
છટ્ઠીઞ્ણે દિવા ગરાદિ રાઓ વણિજં । સત્તમીઞ્ણે દિવા વિટ્ઠી, રાઓ બવં ।
અટ્ઠમીઞ્ણે દિવા બાલવં, રાઓ કોલવં । નવમીઞ્ણે દિવા થીવિલોચણં, રાઓ
ગરાદિ, દસમીઞ્ણે દિવા વણિજં, રાઓ વિટ્ઠી । એકકારસીઞ્ણે દિવા બવં, રાઓ
બાલવં । બારસીઞ્ણે દિવા કોલવં, રાઓ થીવિલોચણં । તેરસીઞ્ણે દિવા ગરાદિ
રાઓ વણિજં । ચડહ્હસીઞ્ણે દિવા વિટ્ઠી, રાઓ સડળી । અમાવાસાઞ્ણે દિવા
ચડપ્પયં, રાઓ ણાગં । સુક્કપક્ખસ્સ પહિવાઞ્ણે દિવા કિંત્થુગ્ધં કરણં
ભવઙ્ણિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ચર અને સ્થિર કરણ ક્યારે હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! શુક્લ પક્ષના એકમની રાત્રે ભવ કરણ, બીજના બાલવ કરણ.

બીજના	દિવસે	બાલવકરણ,	રાત્રે	કૌલવકરણ
ત્રીજના	દિવસે	સ્ત્રીવિલોચનકરણ	રાત્રે	ગરાદિકરણ
ચોથના	દિવસે	વણિજકરણ	રાત્રે	વિષ્ટિકરણ
પાંચમના	દિવસે	ભવકરણ,	રાત્રે	બાલવકરણ
છઠ્ઠના	દિવસે	કૌલવકરણ	રાત્રે	સ્ત્રીવિલોચનકરણ
સાતમના	દિવસે	ગરાદિકરણ	રાત્રે	વણિજકરણ
આઠમના	દિવસે	વિષ્ટિકરણ	રાત્રે	ભવકરણ
નોમના	દિવસે	બાલવકરણ	રાત્રે	કૌલવકરણ
દસમના	દિવસે	સ્ત્રીવિલોચનકરણ	રાત્રે	ગરાદિકરણ
અગિયારસના	દિવસે	વણિજકરણ	રાત્રે	વિષ્ટિકરણ
બારસના	દિવસે	ભવકરણ	રાત્રે	બાલવકરણ
તેરસના	દિવસે	કૌલવકરણ	રાત્રે	સ્ત્રીવિલોચનકરણ
ચૌદસના	દિવસે	ગરાદિકરણ	રાત્રે	વણિજકરણ
પૂર્ણિમાના	દિવસે	વિષ્ટિકરણ	રાત્રે	ભવકરણ

કૃષ્ણપક્ષની

પ્રતિપદાના	દિવસે	બાલવકરણ	રાત્રે	કૌલવકરણ
બીજના	દિવસે	સ્ત્રીવિલોચનકરણ	રાત્રે	ગરાદિકરણ
ત્રીજના	દિવસે	વણિજકરણ	રાત્રે	વિષ્ટિકરણ
ચોથના	દિવસે	ભવકરણ	રાત્રે	બાલવકરણ
પાંચમના	દિવસે	કૌલવકરણ	રાત્રે	સ્ત્રીવિલોચનકરણ
છઠ્ઠના	દિવસે	ગરાદિકરણ	રાત્રે	વણિજકરણ
સાતમના	દિવસે	વિષ્ટિકરણ	રાત્રે	ભવકરણ
આઠમના	દિવસે	બાલવકરણ	રાત્રે	કૌલવકરણ
નોમના	દિવસે	સ્ત્રીવિલોચન,	રાત્રે	ગરાદિકરણ
દસમના	દિવસે	વણિજકરણ	રાત્રે	વિષ્ટિકરણ

અગિયારસના	દિવસે	બવકરણ	રાત્રે	બાલવકરણ
બારસના	દિવસે	કૌલવકરણ	રાત્રે	સ્ત્રીવિલોચનકરણ
તેરસના	દિવસે	ગરાદિકરણ	રાત્રે	વણિજકરણ
ચૌદસના	દિવસે	વિષ્ટિકરણ	રાત્રે	શકુનિકરણ
અમાવસ્યાના	દિવસે	ચતુષ્પદકરણ	રાત્રે	નાગકરણ

શુકલપક્ષની પ્રતિપદા-એકમના દિવસે કિંસ્તુદ્ધનકરણ હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં તિથિ સાથે પ્રતિબદ્ધ કરણાનું સ્વરૂપ વર્ણન છે.

ચર કરણ :- ૭ કરણ ચર છે. સપ્ત કરણાણિ ચરાણિ અનિયત તિથિ ભાવિત્વાત્ ૭ કરણ અનિયત-અનિશ્ચિત તિથિ સાથે હોવાથી ચર કરણ કહ્યા છે.

સ્થિર કરણ :- ચત્વારિ કરણાણિ સ્થિરાણિ નિયતતિથિ ભાવિત્વાત્, શકુનિ વગેરે ૪ કરણ નિયત-નિશ્ચિત તિથિ સાથે જ હોવાથી તેને સ્થિર કરણ કહ્યા છે. તિથિ-કરણ યોગ સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રત્યેક કરણ અર્ધ તિથિ પ્રમાણવાળા છે. સૂત્રગત દિવસ શબ્દથી તિથિનો પ્રથમ અર્ધ ભાગ અને રાત્રિ શબ્દથી તિથિનો પાછલો અર્ધ ભાગ જાણવો.

સંવત્સર, અયન, ઋતુ આદિ :-

૧૩૪ કિમાઈયા ણં ધંતે ! સંવચ્છરા, કિમાઈયા અયણા, કિમાઈયા ઉઠુ, કિમાઈયા માસા, કિમાઈયા પક્ષા, કિમાઈયા અહોરત્તા, કિમાઈયા મુહુત્તા, કિમાઈયા કરણા, કિમાઈયા ણક્ષત્તા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! ચંદાઈમા સંવચ્છરા, દક્ષિણાઈયા અયણા, પાઠસાઈયા ઉઠુ, સાવણાઈયા માસા, બહુલાઈયા પક્ષા, દિવસાઈયા અહોરત્તા, રોદ્દાઈયા મુહુત્તા, બાલવાઈયા કરણા, અભિજિતાઈયા ણક્ષત્તા પ્ણત્તા સમણાઠસો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સંવત્સરોમાં આદિ-પ્રથમ સંવત્સર કયુ છે ? અયનોમાં પ્રથમ અયન કયુ છે ? ઋતુઓમાં પ્રથમ ઋતુ કઈ છે ? મહિનાઓમાં પ્રથમ મહિનો કયો છે ? પક્ષમાં પ્રથમ પક્ષ કયો છે અહોરાત્રોમાં પ્રથમ અહોરાત્ર કઈ છે ? મુહૂર્તોમાં પ્રથમ મુહૂર્ત કયુ છે ? કરણોમાં પ્રથમ કરણ કયું છે ? નક્ષત્રોમાં પ્રથમ નક્ષત્ર કયું છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સંવત્સરોમાં પ્રથમ ચંદ્રસંવત્સર છે, અયનોમાં પ્રથમ દક્ષિણાયન છે. ઋતુઓમાં પ્રથમ વર્ષાઋતુ(અષાઢ, શ્રાવણરૂપ), મહિનાઓમાં પ્રથમ શ્રાવણ મહિનો. પક્ષોમાં પ્રથમ કૃષ્ણપક્ષ છે. અહોરાત્રમાં-પ્રથમ દિવસ છે, મુહૂર્તોમાં પ્રથમ રુદ્ર મુહૂર્ત છે. કરણોમાં પ્રથમ બાલવકરણ અને નક્ષત્રોમાં પ્રથમ અભિજિત નક્ષત્ર છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં યુગના પ્રારંભના પ્રથમ સંવત્સર, માસાદિનું નિરૂપણ છે. સદા પરિવર્તનશીલ કાળમાં પ્રારંભ કે અંતની સંભાવના નથી, પરંતુ વ્યવહારમાં અમુક સંવત્સરાદિ અતીત થઈ ગયા, અમુક સંવત્સરાદિ વર્તમાનમાં ચાલે છે, અમુક સંવત્સર ભવિષ્યમાં આવશે, આ રીતનો વ્યવહાર થાય છે. આ વ્યવહાર પ્રવર્તન માટે કાળ વિશેષથી યુગાદિ કાળના પ્રારંભની ગણના કરવી આવશ્યક બને છે. યુગે પ્રતિપદ્યમાને સર્વે કાલવિશેષાઃ સુષમસુષમાદયઃ પ્રતિપદ્યન્તે યુગે પર્યવસ્યતિ, પર્યવસ્યતિ તે પર્યવસ્યન્તિ । — વૃત્તિ. સુષમસુષમાદિના પ્રારંભ સમયે અર્થાત્ અવસર્પિણીના પ્રારંભ સમયથી યુગનો પ્રારંભ માનવામાં આવે છે અને તે સમયે જે સંવત્સર, માસ, દિવસ, ઋતુ વગેરે વર્તમાન હોય તે જ સંવત્સરાદિ યુગનું પ્રથમ સંવત્સરાદિ ગણાય છે.

યુગનું પ્રથમ સંવત્સર—ચંદ્ર સંવત્સર :- યુગનું પ્રથમ સંવત્સર, ચંદ્ર સંવત્સર છે. યુગના પ્રારંભ સમયે સૂર્ય દક્ષિણાયન તરફ અને ચંદ્ર ઉત્તરાયણ તરફ ગતિ કરે છે. યુગના પ્રથમ સમયમાં ચંદ્રનો અભિજિત નક્ષત્ર સાથે યોગ થાય છે, જ્યારે સૂર્યનો તો પુષ્ય નક્ષત્ર સાથે યોગ ચાલુ જ હોય છે, યુગના પ્રારંભ સમયે સૂર્યના પુષ્ય નક્ષત્ર સાથેના ૬ ભાગ વ્યતીત થઈ ગયા હોય છે અને ૨૩ ભાગ બાકી હોય છે તેથી યુગનું પ્રથમ સંવત્સર ચંદ્ર સંવત્સર માનવામાં આવે છે.

યુગનું પ્રથમ અયન દક્ષિણાયન :- યુગનું પ્રથમ અયન દક્ષિણાયન હોય છે. આ કથન સૂર્યની અપેક્ષાએ સમજવું. ચંદ્રની અપેક્ષાએ તો ઉત્તરાયણ હોય, કારણ કે યુગની આદિમાં ચંદ્રનું અયન-ગમન ઉત્તર તરફ હોય છે. સૂર્યનું અયન-ગમન દક્ષિણ તરફ હોય છે.

યુગની પ્રથમ ઋતુ : પ્રાવૃટ્ ઋતુ :- એક વરસમાં પ્રાવૃટ્ આદિ છ ઋતુ હોય છે. યુગારંભ સમયે અષાઢ અને શ્રાવણ રૂપ પ્રાવૃટ્ ઋતુ પ્રવર્તમાન હોય છે.

યુગનો પ્રથમ માસ : શ્રાવણ માસ :- પ્રાવૃટ્ ઋતુના દેશભૂત શ્રાવણ માસથી યુગનો પ્રારંભ થાય છે.

યુગનો પ્રથમ પક્ષ : કૃષ્ણ પક્ષ :- યુગના પ્રારંભમાં કૃષ્ણપક્ષ પ્રવૃત્ત હોય છે અર્થાત્ શ્રાવણ માસનો કૃષ્ણપક્ષ (ગુજરાતી અષાઢ કૃષ્ણપક્ષ) પ્રવૃત્ત હોય છે.

યુગનો પ્રથમ અહોરાત્રમાં દિવસ :- અહોરાત્ર-રાત્રિ દિવસમાંથી યુગનો પ્રારંભ દિવસે થાય છે. મેરુપર્વતથી દક્ષિણસ્થ સ્થાનોમાં સૂર્યોદય થાય ત્યારે યુગનો પ્રારંભ થાય છે. આ કથન ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જાણવું. વિદેહ ક્ષેત્રમાં યુગનો પ્રારંભ રાત્રિથી થાય છે.

યુગનું પ્રથમ મુહૂર્ત : રુદ્ર મુહૂર્ત :- એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્તમાંથી યુગની આદિમાં રુદ્ર નામનું પ્રથમ મુહૂર્ત હોય છે. પ્રાતઃકાલે રુદ્ર મુહૂર્તની જ પ્રવૃત્તિ હોય છે.

યુગનું પ્રથમ કરણ : બાલવકરણ :- યુગારંભે બાલવકરણ હોય છે. કૃષ્ણપક્ષની એકમ-પ્રતિપદાના દિવસે આ કરણનો જ સદ્ભાવ હોય છે.

યુગનું પ્રથમ નક્ષત્ર : અભિજિત નક્ષત્ર :- યુગારંભે પ્રથમ નક્ષત્ર અભિજિત હોય છે. ઉત્તરાષાઢાનો ક્ષય અંતિમ સમય પૂર્ણ થતાં પહેલાં યુગનો અંત થાય છે. તેથી નવા યુગના પ્રારંભે અભિજિત નક્ષત્ર હોય છે.

એક યુગના અયન, ઋતુ માસાદિ સંખ્યા :-

૧૩૫ પંચ સંવચ્છરિણ ણં ભંતે ! જુગે કેવઙ્યા અયણા, કેવઙ્યા ડુરુ, ંવં માસા, પક્ખા, અહોરત્તા, કેવઙ્યા મુહુત્તા પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! પંચસંવચ્છરિણ ણં જુગે દસ અયણા, તીસં ડુરુ, સઢ્ઢી માસા, ંગે વીસુત્તરે પક્ખસણ, અઢ્ઢારસતીસા અહોરત્તસયા, ચરુપ્પણ્ણં મુહુત્તસહસસા ણવ સયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પાંચ સંવત્સર રૂપ યુગમાં કેટલાં અયન, ઋતુ, માસ, પક્ષ, અહોરાત્ર અને મુહૂર્ત હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પાંચ સંવત્સર રૂપ એક યુગમાં ૧૦ અયન, ૩૦ ઋતુઓ, ૬૦ મહિનાઓ, ૧૨૦ પક્ષ, ૧,૮૩૦ અહોરાત્ર અને ૫૪,૯૦૦(ચોપન હજાર નવસો) મુહૂર્ત હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં એક યુગમાં-પાંચ વર્ષમાં અયન, ઋતુ, માસ વગેરે સંખ્યાનું પ્રમાણ દર્શાવ્યું છે.

એક યુગમાં ૧૦ અયન :- એક વર્ષમાં દક્ષિણાયન, ઉત્તરાયણ એમ બે અયન હોય છે તેથી એક યુગના પાંચ વર્ષમાં $૫ \times ૨ = ૧૦$ અયન હોય છે.

એક યુગમાં ૩૦ ઋતુ :- ૧ અયનમાં ૩ ઋતુ અને ૧ વર્ષમાં ૬ ઋતુ હોય છે, તેથી એક યુગના પાંચ વર્ષમાં $૫ \times ૬ = ૩૦$ ઋતુ હોય છે.

એક યુગમાં ૬૦ મહિના :- ૧ વર્ષમાં ૧૨ મહિના હોય, તેથી પાંચ વર્ષમાં $૧૨ \times ૫ = ૬૦$ માસ અથવા ૨ માસની ૧ ઋતુ હોવાથી યુગની ૩૦ ઋતુમાં $૩૦ \times ૨ = ૬૦$ મહિના હોય છે.

એક યુગમાં ૧૨૦ પક્ષ :- ૧ મહિનામાં ૨ પક્ષ હોય છે અને ૧ વર્ષમાં ૨૪ પક્ષ હોય છે અને પાંચ વર્ષમાં $૨૪ \times ૫ = ૧૨૦$ પક્ષ હોય છે.

એક યુગમાં ૧,૮૩૦ અહોરાત્ર :- ૧ વર્ષમાં ૩૬૬ અહોરાત્ર હોય છે. તેથી એક યુગના પાંચ વર્ષમાં $૩૬૬ \times ૫ = ૧,૮૩૦$ અહોરાત્ર હોય છે.

એક યુગમાં ૫૪,૯૦૦ મુહૂર્ત :- એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત હોય છે. તેથી એક યુગના ૧,૮૩૦ અહોરાત્રમાં $૧,૮૩૦ \times ૩૦ = ૫૪,૯૦૦$ મુહૂર્ત હોય છે.

નક્ષત્ર નિરૂપણના દસ દ્વાર :-

૧૩૬

**જોગો દેવ ય તારગ્ગ, ગોત્ત સંઠાણ ચંદ રવિ જોગા ।
કુલ પુણિમ અવમંસા ય, સણિવાણ ય ણેયા ય ॥૧॥**

ભાવાર્થ :- નક્ષત્ર વર્ણનના ૧૦ દ્વાર છે— (૧) યોગ દ્વાર-ચંદ્ર સાથે દક્ષિણયોગી ઉત્તરયોગી વગેરે નક્ષત્રો (૨) દેવદ્વાર-નક્ષત્રના દેવ (૩) તારાગ્ર-નક્ષત્રના તારાનું પ્રમાણ (૪) ગોત્ર-નક્ષત્રના ગોત્ર (૫) સંસ્થાન દ્વાર-નક્ષત્રનો આકાર (૬) રવિ ચંદ્ર યોગ દ્વાર-નક્ષત્રનો ચંદ્ર, સૂર્ય સાથેનો સહયોગ સંબંધ (૭) કુલ દ્વાર-કુલ સંજક, ઉપકુલ સંજક અને કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્ર (૮) પૂનમ, અમાસ દ્વાર-પૂનમ અને અમાવસ્યાની સંખ્યા (૯) સંનિપાત દ્વાર-પૂનમ અમાસનો નક્ષત્ર સાથે સંબંધ (૧૦) નેતા દ્વાર-માસના પરિસમાપક નક્ષત્ર ગણ.

૧૩૭ કઙ્ઞં ણં ભંતે ! ણક્ષત્તા પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! અદ્વાવીસં ણક્ષત્તા પ્ણત્તા, તં જહા- અભિર્ઈ સવણો ધણિદ્વા સયભિસયા પુવ્વભદ્વયા ઉત્તરભદ્વયા રેવર્ઈ અસ્સિણી ભરણી કત્તિયા રોહિણી મિયસિરા અદ્વા પુણવ્વસૂ પૂસો અસ્સેસા મઘા પુવ્વફગ્ગુણી ઉત્તરફગ્ગુણી હત્થો ચિત્તા સાઈ વિસાહા અણુરાહા જેદ્વા મૂલં પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! નક્ષત્ર કેટલા છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! નક્ષત્ર અઠ્યાવીસ છે, તે આ પ્રમાણે છે— (૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતભિષક, (૫) પૂર્વભાદ્રપદા, (૬) ઉત્તરભાદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) કૃતિકા, (૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશિર, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસુ, (૧૫) પુષ્ય, (૧૬) અશ્લેષા, (૧૭) મઘા, (૧૮) પૂર્વાફાલ્ગુની, (૧૯) ઉત્તરાફાલ્ગુની, (૨૦) હસ્ત, (૨૧) ચિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫) જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૂલ, (૨૭) પૂર્વાષાઢા (૨૮) ઉત્તરાષાઢા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં નક્ષત્ર વર્ણન માટેના ૧૦ દ્વાર અને ૨૮ નક્ષત્રોના નામનો ઉલ્લેખ છે. તે સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

નક્ષત્ર ક્રમ હેતુ :- યુગની આદિમાં ચંદ્રનો અભિજિત નક્ષત્ર સાથે પ્રથમ યોગ થાય છે અને પછી જ શેષ નક્ષત્રોનો યોગ અનુક્રમે થતો હોવાથી શાસ્ત્રમાં અભિજિત નક્ષત્રથી પ્રારંભ કરીને નક્ષત્ર ક્રમનું કથન છે, આ અભિજિત નક્ષત્ર સાથેનો યોગ સ્વલ્પકાલીન છે, અભિજિત સાથે યોગ કરીને ચંદ્ર તુરંત જ અન્ય નક્ષત્રમાં પ્રવેશ કરી જાય છે, તેથી તે અવ્યવહાર્ય છે અને તે અપેક્ષાએ સત્તાવીસ નક્ષત્ર ગણવામાં આવે છે.

લોકમાં અશ્વિની, ભરણી વગેરે ક્રમથી નક્ષત્રોનું કથન કરવામાં આવે છે. પરંતુ પૂર્વે સૂત્ર ૧૩૪માં પણ નક્ષત્રોમાં પ્રથમ નક્ષત્ર અભિજિત નક્ષત્રને કહ્યું છે.

નક્ષત્ર યોગ :-

૧૩૮ **एएसि णं भंते ! अट्टावीसाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जे णं सया चंदस्स दाहिणेणं जोगं जोएंति ?**

કયરે ણક્ખત્તા જે ણં સયા ચંદસ્સ ઉત્તરેણં જોગં જોએંતિ ? કયરે ણક્ખત્તા જે ણં ચંદસ્સ દાહિણેણવિ ઉત્તરેણવિ પમદંપિ જોગં જોએંતિ ? કયરે ણક્ખત્તા જે ણં ચંદસ્સ દાહિણેણપિ પમદંપિ જોગં જોએંતિ ? કયરે ણક્ખત્તા જે ણં સયા ચંદસ્સ પમદં જોગં જોએંતિ ?

ગોયમા ! **एएसिणं अट्टावीसाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं सया चंदस्स दाहिणेणं जोगं जोएंति ते णं छ, तं जहा-**

મિગસિરં અદ્ પુસ્સો, અસિલેસ હત્થો તહેવ મૂલે ય ।

બાહિરઓ બાહિરમંડલસ્સ, છપ્પેતે ણક્ખત્તા ॥૧॥

તત્થ ણં જે તે ણક્ખત્તા જે ણં સયા ચંદસ્સ ઉત્તરેણં જોગં જોએંતિ તે ણં બારસ, તં જહા- અભિર્ઠી, સવણો, ધણિટ્ટા, સયભિસયા, પુવ્વભદ્વયા, ઉત્તરભદ્વયા, રેવર્ઠી, અસ્સિણી, ભરણી, પુવ્વાફગ્ગુણી, ઉત્તરાફગ્ગુણી, સાઈ ।

તત્થ ણં જે તે ણક્ખત્તા જે ણં સયા ચંદસ્સ દાહિણઓવિ ઉત્તરઓવિ પમદંપિ જોગં જોએંતિ તે ણં સત્ત, તં જહા- કત્તિઆ, રોહિણી, પુણવ્વસૂ, મઘા, ચિત્તા, વિસાહા, અણુરાહા ।

તત્થ ણં જે તે ણક્ખત્તા જે ણં સયા ચંદસ્સ દાહિણઓવિ પમદંપિ જોગં જોએંતિ, તાઓ ણં દુવે આસાઢાઓ । સવ્વબાહિરે મંડલે જોગં જોઈંસુ વા જોઈંતિ વા, જોઈંસ્સંતિ વા ।

તત્થ ણં જે સે ણક્ષત્તે જે ણં સયા ચંદસ્સ પ્મદં જોગં જોણ્ઠ, સા ણં ણગા
જેદ્દા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ૨૮ નક્ષત્રમાંથી (૧) કેટલા નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે દક્ષિણ દિશાથી એટલે દક્ષિણ દિશામાં રહીને યોગ(સંબંધ) જોડે છે ? (૨) કેટલા નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે ઉત્તર દિશાથી યોગ જોડે છે ? (૩) કેટલા નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે દક્ષિણ દિશાથી, ઉત્તર દિશાથી અને પ્રમર્દ યોગ સંબંધ જોડે છે ? (૪) કેટલા નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે દક્ષિણ દિશાથી અને ઉપર-નીચેથી યોગ જોડે છે ? (૫) કેટલા નક્ષત્ર હંમેશાં પ્રમર્દ યોગ જોડે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ૨૮ નક્ષત્રમાંથી— (૧) મૃગશીર્ષ, આર્દ્રા, પુષ્ય, અશ્લેષા, હસ્ત અને મૂલ, આ છ નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે દક્ષિણ દિશામાં રહીને યોગ કરે છે. આ છ નક્ષત્ર ચંદ્રના સર્વ બાહ્ય મંડળની બહારની બાજુએ હોય છે. તેથી દક્ષિણ દિશાથી જ ચંદ્ર સાથે યોગ થાય છે.

(૨) અભિજિત શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષક, પૂર્વ ભાદ્રપદ, ઉત્તર ભાદ્રપદ, રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, પૂર્વ ફાલ્ગુની, ઉત્તર ફાલ્ગુની, સ્વાતિ, આ ૧૨ નક્ષત્ર ચંદ્રની ઉત્તર દિશામાં રહીને ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે.

(૩) કૃતિકા, રોહિણી, પુનર્વસુ, મઘા, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા, આ સાત નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે દક્ષિણ દિશાથી, ઉત્તર દિશાથી અને પ્રમર્દયોગ એમ ત્રણે પ્રકારે યોગ કરે છે.

(૪) બે આષાઢા(પૂર્વષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા) નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે દક્ષિણ દિશાથી પ્રમર્દ યોગ કરે છે. તે સર્વબાહ્ય મંડળ પર યોગ કર્યો હતો, કરે છે અને કરશે.

(૫) એક જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે માત્ર એક પ્રમર્દ યોગ (ઉપર કે નીચે સીધાણમાં રહીને જ સંબંધ) કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં "નક્ષત્ર યોગ દ્વાર" નામના પ્રથમ દ્વારનું વર્ણન છે.

ચંદ્ર મંડળથી ૪ યોજન ઊંચે નક્ષત્ર મંડળો છે. નક્ષત્રોની ભ્રમણ ગતિ તીવ્ર છે અને ચંદ્રની ગતિ મંદ છે.

યોગ :- યોગ સંબંધ । ઉપર, નીચે સ્થિત પરિભ્રમણ માર્ગ પર ભ્રમણ કરતા ચંદ્ર અને નક્ષત્ર જેટલો સમય એક સાથે ગમન કરે, તેને યોગ કહે છે અર્થાત્ ચંદ્ર અને નક્ષત્રોના સહગમન રૂપ સંબંધને યોગ કહે છે.

ચંદ્ર નક્ષત્રના યોગ :- ચંદ્ર નક્ષત્રના પાંચ પ્રકારના યોગ—સંબંધ છે.

(૧) દક્ષિણાભિમુખી યોગ :- જે નક્ષત્રો ચંદ્રથી દક્ષિણ દિશામાં જ રહીને સાથે ચાલે તેવા નક્ષત્રોનો ચંદ્ર સાથે દક્ષિણાભિમુખી-દક્ષિણ દિશાથી યોગ કહેવાય છે. સર્વ બાહ્ય મંડળવર્તી પ્રથમના ૬ નક્ષત્રો (પૂર્વા-

ષાઢા, ઉત્તરાષાઢાને વર્જિને)નો યોગ ચંદ્રની દક્ષિણ દિશાથી જ થાય છે.

(૨) ઉત્તરાભિમુખી યોગ :- જે નક્ષત્રો ચંદ્રથી ઉત્તર દિશામાં જ રહીને સાથે ચાલે તેવા નક્ષત્રોનો ચંદ્ર સાથે ઉત્તરાભિમુખી કે ઉત્તર દિશાથી જ યોગ કહેવાય છે. સર્વાભ્યંતર મંડળવર્તી ૧૨ નક્ષત્રો ઉત્તરથી જ યોગ કરે છે.

(૩) પ્રમર્દ યોગ :- જે નક્ષત્રો ચંદ્રની ઉપર કે નીચે સીધાઈમાં રહીને જ સાથે ચાલે તેવા નક્ષત્રોનો ચંદ્ર સાથે પ્રમર્દ યોગ કહેવાય છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રને ચંદ્ર સાથે હંમેશા પ્રમર્દ યોગ જ થાય છે.

(૪) ઉત્તર, દક્ષિણ, પ્રમર્દ આ ત્રણ પ્રકારના યોગ કરનાર નક્ષત્રો :- મધ્યમંડળ એટલે કે બીજાથી સાતમા નક્ષત્ર મંડળના આઠ નક્ષત્રમાંથી જ્યેષ્ઠાને વર્જિને શેષ ૭ નક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે ત્રણે પ્રકારે યોગ થાય છે. ચંદ્ર જ્યારે બહાર જતો હોય ત્યારે આ ૭ નક્ષત્ર સાથે ઉત્તર દિશાથી યોગ થાય છે. ચંદ્ર જ્યારે અંદર આવતો હોય ત્યારે દક્ષિણ દિશાથી યોગ થાય છે અને જ્યારે નક્ષત્ર વિમાનો ચંદ્ર વિમાનની ઉપર અથવા નીચે સીધાઈમાં આવીને સાથે ગમન કરતા હોય, ત્યારે પ્રમર્દ યોગ થાય છે.

(૫) દક્ષિણ અને પ્રમર્દ, આ બે પ્રકારના યોગ કરનાર નક્ષત્રો :- પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રને ૪-૪ તારા છે. તેમાંથી તેના બે-બે તારા(વિમાન) આઠમા મંડળની અંદર અને બે-બે તારા બહાર છે. બહારના બે તારાની અપેક્ષાએ ચંદ્રનો યોગ દક્ષિણ દિશાથી થાય છે અને અંદરના બે તારાની અપેક્ષાએ ઉપર અથવા નીચે રહેવાથી પ્રમર્દ યોગ થાય છે.

કયા નક્ષત્રોને ચંદ્ર સાથે કેવા પ્રકારનો યોગ થાય છે. તે આ કોષ્ટકથી જાણી શકાય છે.

ચંદ્રયોગ અને નક્ષત્રો :-

૧	દક્ષિણાભિમુખી નક્ષત્રો	૬. આર્દ્રા, મૃગશિર, પુષ્ય, આશ્લેષા, મૂળ અને હસ્ત
૨	ઉત્તરાભિમુખી નક્ષત્રો	૧૨. અભિજિત, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષક, પૂર્વભાદ્રપદા, ઉત્તરભાદ્રપદા, રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, સ્વાતિ
૩	કેવળ પ્રમર્દ યોગી નક્ષત્રો	જ્યેષ્ઠા
૪	ત્રણે પ્રકારનો યોગ કરનારા નક્ષત્રો	૭. પુર્નવસુ, મઘા, કૃતિકા, ચિત્રા, રોહિણી, વિશાખા અને અનુરાધા.
૫	દક્ષિણ અને પ્રમર્દ યોગ આ બે પ્રકારનો યોગ કરનારા નક્ષત્રો.	૨. પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા.

નક્ષત્રના સ્વામી દેવ :-

૧૩૯ એતેસિ ણં ભંતે ! અઢ્ઢાવીસાણં ણક્ષત્તાણં અભિર્ઢિ ણક્ષત્તે કિં દેવયાણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! બમ્હદેવયાણં પણ્ણત્તે, સવણે ણક્ષત્તે વિણ્હુદેવયાણં પણ્ણત્તે, ઢ્ઢિણ્હુ વસુદેવયાણં પણ્ણત્તા, ંણં કમેણં ણેયવ્વા અણુપરિવાડીણં ંમાઓ દેવયાઓ-બમ્હા, વિણ્હુ, વસુ, વરુણે, અયા, અભિવઢ્ઢી, પૂસે, આસે, જમે, અગ્ગી, પયાવર્ઢિ, સોમે, રુદ્દે, અદિતી, વહસ્સર્ઢિ, સપ્પે, પિરુ, ભગે, અજ્જમ, સવિયા, તઢ્ઢા, વારુ, ંદગ્ગી, મિત્તો, ંદે, ણિર્ઢિ, આઝ, વિસ્સા ય, ંવં ણક્ષત્તાણં ંયાણં પરિવાડીણં ણેયવ્વા જાવ ઉત્તરાસાઢ્ઢા કિંદેવયા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! વિસ્સદેવયા પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ૨૮ નક્ષત્રમાંથી અભિજિત નક્ષત્રના સ્વામી દેવ કોણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્રના સ્વામી દેવ બ્રહ્મા છે, શ્રવણ નક્ષત્રના સ્વામી દેવ વિષ્ણુ છે, ઢ્ઢિણ્હુના સ્વામી દેવ વસુ છે. આવી રીતે પ્રથમ નક્ષત્રથી અંતિમ નક્ષત્ર પર્યંત, આ જ ક્રમથી (પરિપાટીથી) નક્ષત્ર દેવોના નામ આ પ્રમાણે જાણવા-

(૧) અભિજિતના બ્રહ્મા (૨) શ્રવણના વિષ્ણુ (૩) ઢ્ઢિણ્હુના વસુ (૪) શતભિષકના વરુણ (૫) પૂર્વભાદ્રપદના અજ (૬) ઉત્તર ભાદ્રપદના અભિવૃદ્ધિ (૭) રેવતીના પૂષા (૮) અશ્વિનીના અશ્વ (૯) ભરણીના યમ (૧૦) કૃતિકાના અગ્નિ (૧૧) રોહિણીના પ્રજાપતિ (૧૨) મૃગશીર્ષના સોમ (૧૩) આર્દ્રાના રુદ્ર (૧૪) પુનર્વસુના અદિતિ.

(૧૫) પુષ્યના બૃહસ્પતિ (૧૬) અશ્લેષાના સર્પ (૧૭) મઘાના પિતૃ (૧૮) પૂર્વા ફાલ્ગુનીના ભગ (૧૯) ઉત્તરા ફાલ્ગુનીના અર્ચમા (૨૦) હસ્તના સવિતૃ (૨૧) ચિત્રાના ત્વષ્ટા (૨૨) સ્વાતિના વાયુ (૨૩) વિશાખાના ંન્દ્રાગ્નિ (૨૪) અનુરાધાના મિત્ર (૨૫) જ્યેષ્ઠાના ંન્દ્ર (૨૬) મૂળના નૈઃઋત (૨૭) પૂર્વાષાઢ્ઢાના આપ અને (૨૮) ઉત્તરાષાઢ્ઢાના વિશ્વદેવ, સ્વામી દેવ છે.

આ પ્રમાણે નક્ષત્રો અને સ્વામી દેવની પરિપાટી જાણવી. યાવત્ અંતિમ પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ઉત્તરાષાઢ્ઢા નક્ષત્રના સ્વામી દેવ કોણ છે ? હે ગૌતમ ! વિશ્વદેવ ઉત્તરષાઢ્ઢાના સ્વામી દેવ છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં "નક્ષત્ર દેવ દ્વાર" નામના બીજા દ્વારનું વર્ણન છે. અભિજિત આદિ નક્ષત્રના પચ્ચાદિ સ્વામી દેવ છે.

નક્ષત્રના તારા વિમાનની સંખ્યા :-

૧૪૦ એસિ પં ભંતે ! અદ્વાવીસાણકખત્તાણં અભિર્જિનકખત્તે કહિતારે પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! તિતારે પળ્ણત્તે । એવં ણેયવ્વા જસ્સ જહ્યાઓ તારાઓ, ઇમં ચ તં તારગ્ગં -

તિગ-તિગ-પંચેગસયં દુગ-દુગબત્તીસગં તિગ તિગં ચ ।

છપ્પંચગ-તિગ-એકકગ, પંચગ-તિગ-છકકગં ચેવ ॥૧॥

સત્તગ-દુગદુગ પંચગ, એકકેકકગ, પંચ, ચડતિગં ચેવ ।

એકકારસગ-ચડકકં ચડકકગં ચેવ તારગ્ગં ॥૨॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ અદ્વાવીસ નક્ષત્રોમાં અભિજિત નક્ષત્રના કેટલા તારા છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્રના ત્રણ તારા છે. જે નક્ષત્રોના જેટલા જેટલા તારાઓ છે. તે આ પ્રમાણે છે-

(૧) અભિજિત નક્ષત્રના ત્રણ તારા, (૨) શ્રવણ નક્ષત્રના ત્રણ તારા, (૩) ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના પાંચ તારા, (૪) શતભિષક નક્ષત્રના સો તારા, (૫) પૂર્વભાદ્રપદા નક્ષત્રના બે તારા, (૬) ઉત્તર ભાદ્રપદા નક્ષત્રના બે તારા, (૭) રેવતી નક્ષત્રના બત્રીસ તારા, (૮) અશ્વિની નક્ષત્રના ત્રણ તારા, (૯) ભરણી નક્ષત્રના ત્રણ તારા, (૧૦) કૃતિકા નક્ષત્રના છ તારા, (૧૧) રોહિણી નક્ષત્રના પાંચ તારા, (૧૨) મૃગશિર નક્ષત્રના ત્રણ તારા, (૧૩) આર્દ્રા નક્ષત્રનો એક તારો, (૧૪) પુનર્વસુ નક્ષત્રના પાંચ તારા, (૧૫) પુષ્યનક્ષત્રના ત્રણ તારા, (૧૬) અશ્લેષા નક્ષત્રના છ તારા, (૧૭) મઘા નક્ષત્રના સાત તારા, (૧૮) પૂર્વ ફાલ્ગુની નક્ષત્રના બે તારા, (૧૯) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના બે તારા, (૨૦) હસ્ત નક્ષત્રના પાંચ તારા, (૨૧) ચિત્રા નક્ષત્રનો એક તારો, (૨૨) સ્વાતિ નક્ષત્રનો એક તારો, (૨૩) વિશાખા નક્ષત્રના પાંચ તારા, (૨૪) અનુરાધા નક્ષત્રના ચાર તારા, (૨૫) જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના ત્રણ તારા, (૨૬) મૂલ નક્ષત્રના અગિયાર તારા, (૨૭) પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના ચાર તારા તથા (૨૮) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના ચાર તારા છે.

વિવેચન :-

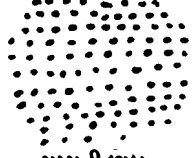

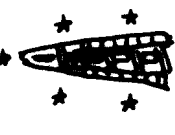

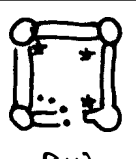

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં “નક્ષત્રના તારા પ્રમાણ દ્વાર” નામના ત્રીજા દ્વારનું વર્ણન છે. પ્રસ્તુતમાં સૂત્રકારે ૨૮ નક્ષત્રોના તારાઓની સંખ્યાનું કથન કર્યું છે.

તારા શબ્દનો અર્થ :- તારાશ્ચાત્રજ્યોતિષ્કવિમાનાનિ, અધિકારાન્નક્ષત્રજાતીયજ્યોતિષ્કાનાં વિમાનાનીત્યર્થઃ ।

અહીં તારા શબ્દનો અર્થ 'નક્ષત્રોના વિમાનો' સમજવો, જ્યોતિષ્કના પાંચમા ભેદરૂપ તારા નહીં, નક્ષત્રના વિમાન મોટા છે, તારાના વિમાન નાના છે, તારાઓની સંખ્યા કોટાકોટિ પ્રમાણ છે. અહીં નક્ષત્રના તારા ૩, ૫, આદિ કહ્યા છે. માટે અહીં તારા શબ્દનો અર્થ નક્ષત્ર વિમાન સમજવો જરૂરી છે.

કોઈ મહાસમૃદ્ધ માણસને ૨-૩ કે વધુ ઘર હોય છે તેમ આ અભિજિત આદિ દેવોને ૨, ૩ કે વધુ વિમાન હોય છે.

નક્ષત્રના તારાઓની સંખ્યા અને સંસ્થાન :-

અભિજિત તારા-૩ ગાયનું મસ્તક	શ્રવણ-૩ કાવડ	ઘનિષ્ઠા-૫ પીજરું	શતભિષક-૧૦૦ પુષ્પની છાબ	પૂર્વભાદ્રપદા-૨ અર્ધ વાવ
ઉત્તર ભાદ્ર પદા-૨ અર્ધ વાવ	રેવતી-૩૨ નાવ	અશ્વિની-૩ અશ્વરૂકંધ	ભરણી-૩ ભગ-યોની	કૃતિકા-૬ નાવિની કોથળી
રોહિણી-૫ ગાડાનું ધૂંસર	મૃગશિર-૩ હરણનું મસ્તક	આર્દ્રા-૧ લોહીનું ટીપું	પુનર્વસુ-૫ ત્રાજવું	પુષ્ય-૩ વર્ધમાન
અશ્લેષા-૬ પતાકા-ધ્વજા	મઘા-૭ કિલ્લો	પૂર્વા ફાલ્ગુની-૨ અર્ધ પલંગ	ઉત્તરા ફાલ્ગુની-૨ અર્ધ પલંગ	હસ્ત-૫ હાથની પંજો
ચિત્રા-૧ જુઈનું ફૂલ	સ્વાતિ-૧ ખીલી	વિશાખા-૫ દામણી	અનુરાધા-૪ એકાવલી હાર	જ્યેષ્ઠા-૩ હાથી દાંત
	મૂળ-૧૧ વિચ્છી	પૂર્વાષાઠા-૪ હાથીની ચાલ	ઉત્તરાષાઠા-૪ બેઠેલ સિંહ	

નક્ષત્રોના ગોત્ર અને સંસ્થાન :-

૧૪૧ એસિ ણં ધંતે ! અઢ્ઢાવીસાએ ણક્ષત્તાણં અધિર્દે ણક્ષત્તે કિં ગોત્તે ?
ગોયમા ! મોગ્ગલાયણસગોત્તે, ગાહા-

મોગ્ગલાયણ સંઘાયણે ય, તહ અગ્ગભાવ કણિલ્લે ।
તત્તો ય જાઝકણ્ણે, ધણંજએ ચેવ બોઢ્ઢવ્વે ॥૧॥

પુસ્સાયણે ય અસ્સાયણે ય, ધગ્ગવેસે ય અગ્ગિવેસે ય ।
ગોયમ ધારદ્દાએ, લોહચ્ચે ચેવ વાસિઢ્ઢે ॥૨॥

ઓમજ્જાયણ મંઢવ્વાયણે ય, પિંગાયણે ય ગોવલ્લે ।
કાસવ કોસિય ઢબ્બા ય, ચામરચ્છાય સુંગા ય ॥૩॥

ગોલવ્વાયણ તેગિચ્છાયણે ય, કચ્ચાયણે હવઙ મૂલે ।
તત્તો ય બજ્ઙિયાયણ, વગ્ઘાવચ્ચે ય ગોત્તાઙ્ઙં ॥૪॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આ અઢ્ઢયાવીસ નક્ષત્રોમાં અભિજિત નક્ષત્રનું કયું ગોત્ર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્રનું મૌઢ્ઢ્ઢ્ઢલાયન ગોત્ર છે.

ગાથાર્થ :- સર્વ નક્ષત્રોના ગોત્ર આ પ્રમાણે છે-(૧) અભિજિત નક્ષત્રનું મૌઢ્ઢ્ઢ્ઢલાયન, (૨) શ્રવણ નક્ષત્રનું સાંખ્યાયન, (૩) ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનું અગ્રભાવ, (૪) શતભિષક નક્ષત્રનું કણિલાયન, (૫) પૂર્વભાદ્રપદા નક્ષત્રનું જાતુકર્ણ, (૬) ઉત્તર ભાદ્રપદા નક્ષત્રનું ધનંજય, (૭) રેવતી નક્ષત્રનું પુષ્યાયન, (૮) અશ્વિની નક્ષત્રનું અશ્વાયન, (૯) ભરણી નક્ષત્રનું ભાર્ગવેશ, (૧૦) કૃતિકા નક્ષત્રનું અગ્નિવેશ્ય, (૧૧) રોહિણી નક્ષત્રનું ગૌતમ, (૧૨) મૃગશિર નક્ષત્રનું ભારદ્વાજ, (૧૩) આર્દ્રા નક્ષત્રનું લોહિત્યાયન, (૧૪) પુનર્વસુ નક્ષત્રનું વાસિષ્ઠ, (૧૫) પુષ્ય નક્ષત્રનું અવમજજાયન, (૧૬) અશ્લેષા નક્ષત્રનું માંઢવ્યાયન, (૧૭) મઘા નક્ષત્રનું પિંગાયન, (૧૮) પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રનું ગોવલ્લાયન, (૧૯) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનું કાશ્યપ, (૨૦) હસ્ત નક્ષત્રનું કૌશિક, (૨૧) ચિત્રા નક્ષત્રનું દાભાયાન, (૨૨) સ્વાતિ નક્ષત્રનું ચામરચ્છાયન, (૨૩) વિશાખા નક્ષત્રનું શુંગાયન, (૨૪) અનુરાધા નક્ષત્રનું ગોલવ્યાયન, (૨૫) જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનું ચિકિત્સાયન, (૨૬) મૂલ નક્ષત્રનું કાત્યાયન, (૨૭) પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રનું બાહ્યાયન તથા (૨૮) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનું વ્યાઢ્ઢાપત્યગોત્ર બતાવ્યું છે.

૧૪૨ એતેસિ ણં ધંતે ! અઢ્ઢાવીસાએ ણક્ષત્તાણં અધિર્દે ણક્ષત્તે કિસંઠિએ પણ્ણત્તે?
ગોયમા ! ગોસીસાવલિ સંઠિએ પણ્ણત્તે, ગાહા-

ગોસીસાવલિ કાહાર, સડણિ પુપ્ફોવયાર વાવી ય ।
ળાવા આસક્ષંધગ, ભગ છુરઘરણ અ સગડુદ્ધી ॥૧॥

મિગસીસાવલિ રુહિરબિંદુ, તુલ્લ વદ્ધમાળગ પડાગા ।
પાગારે પલિયંકે, હત્થે મુહફુલ્લણ ચેવ ॥૨॥

ઝીલગ દામણિ ંગાવલી ય, ગયદંત બિચ્છુલંગુલે ય ।
ગયવિક્કમે ય તત્તો, સીહણિસીહી ય સંઠાળા ॥૩॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ૨૮ નક્ષત્રમાં અભિજિત નક્ષત્રનું સંસ્થાન કેવું છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્રનું ગોશીર્ષાવલી સંસ્થાન છે.

ગાથાર્થ- સર્વ નક્ષત્રોનો આકાર આ પ્રમાણે છે- (૧) અભિજિતનક્ષત્ર- ગોશીર્ષાવલી- ગાયોના શ્રેણી બંધ મસ્તકોના આકારે છે. (૨) શ્રવણનક્ષત્ર- કાવડના આકારે (૩) ધનિષ્ઠાનક્ષત્ર- પક્ષીના પાંજરાના આકારે (૪) શતભિષકનક્ષત્ર- પુષ્પ ચંગેરી(છાબ)ના આકારે, (૫-૬) પૂર્વાભાદ્રપદા અને ઉત્તરભાદ્ર- પદાનક્ષત્ર- બંને અર્ધવાવના આકારે (૭) રેવતીનક્ષત્ર- નાવના આકારે (૮) અશ્વિનીનક્ષત્ર- અશ્વસ્કંધ આકારે (૯) ભરણીનક્ષત્ર- ભગ આકારે (૧૦) કૃતિકાનક્ષત્ર- અસ્ત્રાના ઘર(નાવીની બેગ)ના આકારે (૧૧) રોહિણીનક્ષત્ર- ગાડાના ધુંસરાકારે (૧૨) મૃગશીર્ષનક્ષત્ર- હરણના મસ્તકના આકારે (૧૩) આર્દ્રાનક્ષત્ર- લોહીના બિંદુના આકારે (૧૪) પુર્નવસુનક્ષત્ર- તુલા-ત્રાજવાના આકારે (૧૫) પુષ્યનક્ષત્ર- વર્ધમાનક (કોડિયું)ના આકારે (૧૬) અશ્લેષાનક્ષત્ર- પતાકા-ધ્વજાના આકારે (૧૭) મઘાનક્ષત્ર- કિલ્લાના આકારે (૧૮-૧૯) પૂર્વાફાલ્ગુની- ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્ર- આ બંને અર્ધ પલંગાકારે, બંને મળી પૂર્ણ પલંગાકારે, (૨૦) હસ્તનક્ષત્ર- હાથના આકારે (૨૧) ચિત્રાનક્ષત્ર- મુખાકારે- જુઈના આકારે (૨૨) સ્વાતિનક્ષત્ર- ખીલાના આકારે (૨૩) વિશાખાનક્ષત્ર- પશુદામન-ગાયાના પગે બાંધેલા દોરડાના આકારે (૨૪) અનુરાધાનક્ષત્ર- એકાવલી હારના આકારે (૨૫) જ્યેષ્ઠાનક્ષત્ર- ગજદંતાકારે (૨૬) મૂળનક્ષત્ર- વીંછીની પૂંછડીના આકારે (૨૭) પૂર્વાષાઢાનક્ષત્ર- હાથીના પગના આકારે અને (૨૮) ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્ર- બેઠેલા સિંહના આકારે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “નક્ષત્ર ગોત્ર” અને “નક્ષત્ર સંસ્થાન” નામના ચોથા-પાંચમા દ્વારનું વર્ણન છે. નક્ષત્ર દ્વારમાં નક્ષત્રના અધિષ્ઠાયક દેવોના ગોત્રનું કથન છે અને સંસ્થાન દ્વારમાં નક્ષત્ર અને વિમાનોથી સર્જતા આકારનું વર્ણન છે.

નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય યોગ કાલ :-

૧૪૩ ંગસિ ણં ભંતે ! અઢ્ઢાવીસાં ણક્ષત્તાણં અભિઈ ણક્ષત્તે કઙ્ઙમુહુત્તે ચંદેણ

સદ્ધિ જોગં જોણ્ ?

ગોયમા ! ણવ મુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સત્તટ્ટિભાણ મુહુત્તસ્સ ચંદેણ સદ્ધિં જોગં જોણ્ । એવં ઇમાઈં ગાહાહિં અણુગંતવ્વં —

અભિહસ્સ ચંદજોગો, સત્તટ્ટિ ખંડિઓ અહોરત્તો ।

તે હુંતિ ણવમુહુત્તા, સત્તાવીસં કલાઓ ય ॥૧॥

સયભિસયા ભરણીઓ, અદ્દા અસ્સેસ સાઈ જેટ્ઠા ય ।

એતે છણ્ણકખત્તા, પણ્ણરસ મુહુત્ત-સંજોગા ॥૨॥

તિણ્ણેવ ઉત્તરાઈં, પુણ્ણવ્વસૂ રોહિણી વિસાહા ય ।

એ છણ્ણકખત્તા, પણ્યાલ મુહુત્ત-સંજોગા ॥૩॥

અવસેસા ણકખત્તા, પણ્ણરસ વિ હુંતિ તીસઈમુહુત્તા ।

ચંદમ્મિ એસ જોગો, ણકખત્તાણં મુણેયવ્વો ॥૪॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોમાં અભિજિત નક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે કેટલા મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે ૯ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે.

નક્ષત્રોનો ચંદ્રયોગ આ ગાથાઓ દ્વારા જાણવો જોઈએ—

ગાથાર્થ :- અભિજિત નક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે સડસઠ ભાગવાળા અહોરાત્રના નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તની સત્યાવીસ કલા (૯ મુહૂર્ત) સુધી યોગ રહે છે. શતભિષક, ભરણી, આર્દ્રા, અશ્લેષા, સ્વાતિ અને જ્યેષ્ઠા, આ છ નક્ષત્રોનો ચંદ્ર સાથે ૧૫ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે.

ત્રણે ઉત્તરા- ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તર ભાદ્રપદા, પુનર્વસુ, રોહિણી તથા વિશાખા આ છ નક્ષત્રોનો ચંદ્ર સાથે ૪૫ મુહૂર્ત પર્યંત યોગ રહે છે.

બાકીના ૧૫ નક્ષત્રોનો ચંદ્ર સાથે ૩૦ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે.

આ પ્રમાણે નક્ષત્રોનો ચંદ્ર યોગ ક્રમ છે.

૧૪૪ એસિં ણં ભંતે ! અઢ્ઢાવીસાણ ણકખત્તાણં અભિઈ ણકખત્તે કઈ અહોરત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોગં જોણ્ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ અહોરત્તે છચ્ચ મુહુત્તે સૂરેણં સદ્ધિં જોગં જોણ્ઠ, એવં ઇમાહિં ગાહાહિં ણેયવ્વં —

અભિઈ છચ્ચ મુહુત્તે, ચત્તારિ ય કેવલે અહોરત્તે ।
સૂરેણ સમં ગચ્છઈ, એત્તો સેસાણ વોચ્છામિ ॥૧॥

સયભિસયા ભરણીઓ, અદ્દા અસ્સેસ સાઈ જેટ્ઠા ય ।
વચ્ચંતિ મુહુત્તે, ઇક્કવીસ છચ્ચેવહોરત્તે ॥૨॥

તિણેવ ઉત્તરાઈં, પુણવ્વસૂ રોહિણી વિસાહા ય ।
વચ્ચંતિ મુહુત્તે, તિણિણ ચેવ વીસં અહોરત્તે ॥૩॥

અવસેસા ણક્ખત્તા, પણ્ણરસ વિ સૂરસહગયા જંતિ ।
બારસ ચેવ મુહુત્તે, તેરસ ય સમે અહોરત્તે ॥૪॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! આ અદ્વયાવીસ નક્ષત્રોમાં અભિજિત નક્ષત્રનો સૂર્યની સાથે કેટલા અહોરાત્ર સુધી યોગ રહે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્રનો સૂર્ય સાથે ૪ અહોરાત્ર અને ૬ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે. નક્ષત્રોનો સૂર્યયોગ નિમ્નોક્ત ગાથાઓ દ્વારા જાણવો જોઈએ.

ગાથાર્થ— અભિજિત નક્ષત્રનો સૂર્યની સાથે ૪ અહોરાત્ર તથા ૬ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે. શતભિષક, ભરણી, આર્દ્રા, અશ્લેષા, સ્વાતિ તથા જ્યેષ્ઠા, આ નક્ષત્રોનો સૂર્ય સાથે ૬ અહોરાત્ર તથા ૨૧ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે.

ત્રણે ઉત્તરા અર્થાત્ ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, પુનર્વસુ, રોહિણી અને વિશાખા આ નક્ષત્રોનો સૂર્યની સાથે ૨૦ અહોરાત્ર અને ૩ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે. બાકીના પંદર નક્ષત્રોનો સૂર્યની સાથે ૧૩ અહોરાત્ર અને ૧૨ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “ નક્ષત્ર રવિ ચંદ્ર યોગ દ્વાર ” નામના છટ્ટા દ્વારનું વર્ણન છે. અહીં નક્ષત્રોના ચંદ્ર યોગકાળ અને સૂર્યયોગ કાળનું કથન છે.

યોગકાળ :- અભિજિત વગેરે નક્ષત્રો એક અહોરાત્રમાં જેટલો સમય ચંદ્ર સાથે અને સૂર્ય સાથે પરિભ્રમણ કરે છે, તેને ક્રમશઃ ચંદ્રયોગકાળ અને સૂર્યયોગકાળ કહે છે.

અભિજિત નક્ષત્રનો ચંદ્રયોગ કાળ :- અભિજિત નક્ષત્ર ૧ અહોરાત્રના ૬૭ ભાગ કરવામાં આવે તો તદ્દગત ૨૧ ભાગ સુધી ચંદ્ર સાથે રહે છે.

એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત છે. તેથી ૨૧ ભાગને ૩૦ થી ગુણતા (૨૧ × ૩૦ =) ૬૩૦ ભાગ આવે, તેને ૬૭થી ભાગતા (૬૩૦ ÷ ૬૭ =) ૯ ૩/૫ મુહૂર્ત પ્રમાણ અભિજિત નક્ષત્રનો ચંદ્રયોગ કાળ પ્રાપ્ત થાય છે.

અભિજિત નક્ષત્રનો સૂર્યયોગ કાળ :- સૂર્ય યોગકાળની ગણના વિધિમાં સામાન્ય નિયમ એવો છે કે જે નક્ષત્રનો જેટલા સડસઠીયા ભાગ પ્રમાણ ચંદ્રયોગ કાળ હોય, તેના પાંચમા ભાગ પ્રમાણ અહોરાત્ર સુધી સૂર્ય યોગ કાળ હોય છે.

અભિજિત નક્ષત્રનો ૩/૫ ભાગ પ્રમાણ ચંદ્રયોગ છે. તેનો પાંચમો ભાગ કરવા, પાંચથી ભાગતા (૨૧ ÷ ૫ =) ૪ ૧/૫ અહોરાત્ર આવે છે. હવે ૧/૫ ના મુહૂર્ત કરવા ૩૦ થી ગુણતા ૧/૫ × ૩૦ = ૬ મુહૂર્ત, આમ ૪ અહોરાત્ર અને ૬ મુહૂર્ત પ્રમાણ અભિજિત નક્ષત્રનો સૂર્યયોગ કાળ પ્રાપ્ત થાય છે.

નક્ષત્ર ચંદ્ર-સૂર્ય યોગકાળ :-

નક્ષત્ર ક્રમાંક	એક અહોરાત્રના સડસઠીયા ભાગ પ્રમાણ ચંદ્ર યોગકાળ	મુહૂર્ત પ્રમાણ યોગ કાળ	
		ચંદ્રયોગ કાળ	સૂર્યયોગ કાળ
૧. અભિજિત	૩/૫ ભાગ	૯ ૩/૫ મુહૂર્ત પ્રમાણ	૪ અહોરાત્ર, ૬ મુહૂર્ત પ્રમાણ
શતભિષકાદિ ૯ નક્ષત્ર	૩૩ ભાગ	૧૫ મુહૂર્ત	૬ અહોરાત્ર, ૨૧ મુહૂર્ત
ઉત્તરા ફાલ્ગુની આદિ ૯	૧૦૦/૩	૪૫ મુહૂર્ત	૨૦ અહોરાત્ર, ૩ મુહૂર્ત
શેષ ૧૫ નક્ષત્ર	૬૭ ભાગ (અર્થાત્ ૧ અહોરાત્ર)	૩૦ મુહૂર્ત	૧૩ અહોરાત્ર અને ૧૨ મુહૂર્ત

કુલ, ઉપકુલ, કુલોપકુલ નક્ષત્રો :-

૧૪૫ કઈ ગં ભંતે ! કુલા, કઈ ઉવકુલા, કઈ કુલોવકુલા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! બારસ કુલા, બારસ ઉવકુલા, ચત્તારિ કુલોવકુલા પળ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કુલ, ઉપકુલ તથા કુલોપકુલ સંજ્ઞક કેટલા નક્ષત્ર છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કુલ સંજક બાર, ઉપકુલ સંજક બાર અને કુલોપકુલ સંજક ચાર નક્ષત્ર છે.

૧૪૬ બારસ કુલા, તં જહા- ધણિટ્ટાકુલં, ઉત્તરભદ્રવયાકુલં, અસ્સિનીકુલં, કત્તિઆ કુલં, મિગસિરકુલં, પુસ્સોકુલં, મઘાકુલં, ઉત્તરફગ્ગુણીકુલં, ચિત્તાકુલં, વિસાહા- કુલં, મૂલોકુલં, ઉત્તરાસાઢાકુલં ।

ભાવાર્થ :- કુલ સંજક નક્ષત્ર બાર છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) ધનિષ્ઠા કુલ, (૨) ઉત્તરાભાદ્રપદ કુલ, (૩) અશ્વિની કુલ, (૪) કૃતિકા કુલ, (૫) મૃગશિર કુલ, (૬) પુષ્ય કુલ, (૭) મઘા કુલ, (૮) ઉત્તરાશ્લેષા કુલ, (૯) ચિત્રા કુલ, (૧૦) વિશાખા કુલ, (૧૧) મૂલકુલ તથા (૧૨) ઉત્તરાષાઢાકુલ.

૧૪૭

માસાણં પરિણામા હોંતિ કુલા, ઉવકુલા ઉ હેટ્ટિમગા ।
હોંતિ પુણ કુલોવકુલા, અભી-ઇસય-અદ્ અણુરાહા ॥૧॥

ભાવાર્થ :- જે નક્ષત્રોથી મહિનાઓની પરિસમાપ્તિ થાય છે, તે મહિનાની સમાન નામવાળા નક્ષત્ર 'કુલ નક્ષત્ર' કહેવાય છે. જે નક્ષત્રો કુલોના અધસ્તન હોય, કુલોની સમીપે હોય તેને 'ઉપકુલ નક્ષત્ર' કહે છે. તે પણ માસસમાપક હોય છે. જે નક્ષત્રો ઉપકુલોની નીચે હોય તે અભિજિત, શતભિષક, આર્દ્રા અને અનુરાધા 'કુલોપકુલનક્ષત્ર' છે.

૧૪૮ બારસ ઉવકુલા તં જહા- સવણોઉવકુલં, પુવ્વભદ્રવયાઉવકુલં, રેવઈઉવકુલં, ભરણીઉવકુલં, રોહિણીઉવકુલં, પુણવ્વસુઉવકુલં, અસ્સેસાઉવકુલં, પુવ્વફગ્ગુણી- ઉવકુલં, હત્થોઉવકુલં, સાઈઉવકુલં જેટ્ટાઉવકુલં, પુવ્વાસાઢાઉવકુલં ।

ભાવાર્થ :- ઉપકુલ સંજક નક્ષત્ર બાર છે. તે આ પ્રમાણે- (૧) શ્રવણ ઉપકુલ, (૨) પૂર્વભાદ્રપદ ઉપકુલ, (૩) રેવતી ઉપકુલ, (૪) ભરણી ઉપકુલ, (૫) રોહિણી ઉપકુલ, (૬) પુનર્વસુ ઉપકુલ, (૭) અશ્લેષા ઉપકુલ, (૮) પૂર્વશ્લેષા ઉપકુલ, (૯) હસ્ત ઉપકુલ, (૧૦) સ્વાતિ ઉપકુલ, (૧૧) જ્યેષ્ઠા ઉપકુલ, (૧૨) પૂર્વાષાઢા ઉપકુલ.

૧૪૯ ચત્તારિ કુલોવકુલા, તં જહા- અભિઈ કુલોવકુલા, સયભિસયા કુલોવકુલા, અદ્દા કુલોવકુલા, અણુરાહા કુલોવકુલા ।

ભાવાર્થ :- કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્ર ચાર છે. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) અભિજિત કુલોપકુલ, (૨) શતભિષક કુલોપકુલ, (૩) આર્દ્રા કુલોપકુલ, (૪) અનુરાધા કુલોપકુલ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં "નક્ષત્ર કુલ દ્વાર" નામના સાતમાં દ્વારનું વર્ણન છે. આ સૂત્રોમાં કુલ સંજક,

ઉપકુલ સંજક અને કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રોનું કથન છે.

કુલ સંજક નક્ષત્રો :- પ્રાયઃ જે નક્ષત્રોમાં માસ(મહિનો) પરિસમાપ્ત થાય અને જે નક્ષત્ર માસ સદશ નામવાળા હોય તેને કુલ નક્ષત્ર કહેવાય છે. જેમ કે— પ્રાયઃ શ્રાવણ માસ શ્રવિષ્ઠા તેનું બીજું નામ ધનિષ્ઠા છે; તેના દ્વારા સમાપ્ત થાય છે. ભાદ્રપદ(ભાદરવો) માસ પોષ્ટપદ એટલે ઉત્તર ભાદ્રપદ નક્ષત્રથી સમાપ્ત થાય છે. તેવા ૧૨ નક્ષત્ર કુલ સંજક છે. પ્રાયઃ શબ્દ સૂચવે છે કે કેટલાક ઉપકુલ સંજક નક્ષત્ર દ્વારા પણ માસની સમાપ્તિ થાય છે. ધનિષ્ઠા વગેરે ૧૨ નક્ષત્ર કુલ સંજક છે તે નામ સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રો :- કુલાનામધસ્નાનિ, કુલાનાં સમીપમુપકુલં કુલ સંજક નક્ષત્રોથી નીચે, કુલ સંજક નક્ષત્રોની પાસેના નક્ષત્રો 'ઉપકુલ' રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. શ્રવણ વગેરે ૧૨ નક્ષત્ર 'ઉપકુલ' નક્ષત્ર છે.

કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રો :- યાનિકુલાનામુપકુલાનાં ચાધસ્તનાનિ તાનિ કુલોપકુલાનિ । કુલ સંજક, ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રોની નીચેના નક્ષત્રોને કુલોપકુલ નક્ષત્ર કહે છે. આદ્રાદિ ચાર નક્ષત્ર કુલોપકુલ સંજક છે.

પૂર્ણિમા : અમાવાસ્યા :-

૧૫૦ કઙ્ઞં ધંતે ! પુણ્ણિમાઓ, કઙ્ઞં અમાવાસ્યાઓ પળ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! બારસ પુણ્ણિમાઓ, બારસ અમાવાસ્યાઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા- સાવિટ્ટી, પોટ્ટવર્ડ, આસોઈ, કત્તિગી, મગ્ગસિરી, પોસી, માહી, ફગ્ગુણી, ચેત્તી, વડ્ડસાહી, જેટ્ટામૂલી, આસાઢી ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! પૂર્ણિમાઓ તથા અમાવાસ્યાઓ કેટલી છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! બાર પૂર્ણિમાઓ અને બાર અમાવાસ્યાઓ છે. જેમ કે— (૧) શ્રાવિષ્ઠી-શ્રાવણી, (૨) પ્રૌષ્ઠપદી-ભાદ્રપદી, (૩) આસોજી, (૪) કાર્તિકી, (૫) માર્ગશીર્ષી, (૬) પૌષી, (૭) માઘી, (૮) ફાલ્ગુની, (૯) ચૈત્રી, (૧૦) વૈશાખી, (૧૧) જ્યેષ્ઠા મૂલી (૧૨) આષાઢી.

પૂનમ, અમાસ સાથે નક્ષત્ર સંબંધ :-

૧૫૧ સાવિટ્ટિણ્ણં ધંતે ! પુણ્ણિમાસિં કઙ્ઞં ણક્ખત્તા જોગં જોણ્ણંતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ ણક્ખત્તા જોગં જોણ્ણંતિ, તં જહા- અભિઈ, સવળો, ધણિટ્ટા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શ્રાવણી પૂર્ણિમાસીની સાથે કેટલા નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! શ્રાવણી પૂર્ણિમાસીની સાથે અભિજિત, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા, આ ત્રણ નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે.

૧૫૨ પોદ્વર્ણનં ભંતે ! પુણ્ણિમં કઙ્ઞ નક્ષત્તા જોગ જોઁંતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ નક્ષત્તા જોગં જોઁંતિ, તં જહા- સયભિસયા પુવ્વભદ્વયા ઉત્તરભદ્વયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! પ્રોષ્ઠીપદી-ભાદરવી પૂર્ણિમાની સાથે કેટલા નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભાદરવી પૂર્ણિમાની સાથે શતભિષક, પૂર્વભાદ્રપદા તથા ઉત્તરભાદ્રપદા, આ ત્રણ નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે.

૧૫૩ આસોઙ્ઞનં ભંતે ! પુણ્ણિમં કઙ્ઞ નક્ષત્તા જોગં જોઁંતિ ?

ગોયમા ! દો જોઁંતિ, તં જહા- રેવર્ઈ, અસ્સિણી ય; ઁવં કત્તિઙ્ઞનં દો- ભરણી, કત્તિયા ય; મગ્ગસિરિણ્ણં દો- રોહિણી, મગ્ગસિરં ચ; પોસિં તિણ્ણિ- અદ્દા, પુણ્ણવ્વસૂ પુસ્સો; માઘિણ્ણં દો- અસ્સેસા, મઘા ય; ફગ્ગુણિણ્ણં દો- પુવ્વાફગ્ગુણી ય, ઉત્તરાફગ્ગુણી ય; ચેત્તિણ્ણં દો- હત્થો, ચિત્તા ય; વિસાહિણ્ણં દો- સાઈ, વિસાહા ય; જેઢ્ઢામૂલિણ્ણં તિણ્ણિ- અણુરાહા, જેઢ્ઢા, મૂલો; આસાઢિણ્ણં દો- પુવ્વાસાઢા, ઉત્તરાસાઢા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! આસો પૂર્ણિમાની સાથે કેટલા નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આસો પૂર્ણિમાની સાથે રેવતી તથા અશ્વિની, આ બે નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે. આ રીતે કાર્તિક પૂર્ણિમાની સાથે ભરણી તથા કૃતિકા આ બે નક્ષત્રોનો; માર્ગશીર્ષી પૂર્ણિમાની સાથે રોહિણી તથા મૃગશિર આ બે નક્ષત્રોનો; પૌષી પૂર્ણિમાની સાથે આર્દ્રા, પુનર્વસુ અને પુષ્ય, આ ત્રણ નક્ષત્રોનો; માઘી પૂર્ણિમાની સાથે અશ્લેષા અને મઘા આ બે નક્ષત્રોનો; ફાલ્ગુની પૂર્ણિમાની સાથે પૂર્વાફાલ્ગુની તથા ઉત્તરાફાલ્ગુની, આ બે નક્ષત્રોનો; ચૈત્રી પૂર્ણિમાની સાથે હસ્ત અને ચિત્રા બે નક્ષત્રોનો; વૈશાખી પૂર્ણિમાની સાથે સ્વાતિ અને વિશાખા, આ બે નક્ષત્રોનો; જ્યેષ્ઠામૂલી પૂર્ણિમાની સાથે અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા અને મૂલ, આ ત્રણ નક્ષત્રોનો તથા આષાઢી પૂર્ણિમા સાથે પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા આ બે નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે.

૧૫૪ સાવિઢ્ઢિણ્ણં ભંતે ! પુણ્ણિમં કિ કુલં જોઁઙ્ઞ, ઉવ્વકુલં જોઁઙ્ઞ, કુલોવ્વકુલં જોઁઙ્ઞ ?

ગોયમા ! કુલં વા જોઁઙ્ઞ, ઉવ્વકુલં વા જોઁઙ્ઞ, કુલોવ્વકુલં વા જોઁઙ્ઞ । કુલં જોઁણમાણે ધણિઢ્ઢા નક્ષત્તે જોઁઙ્ઞ, ઉવ્વકુલં જોઁમાણે સવણે નક્ષત્તે જોઁઙ્ઞ, કુલોવ્વકુલં જોઁમાણે અભિઈ નક્ષત્તે જોઁઙ્ઞ ।

સાવિટ્રિણં પુણિમાસિં કુલં વા જોઈ, ઉવકુલં વા જોઈ, કુલોવકુલં વા જોઈ, કુલેણ વા જુતા ઉવકુલેણ વા જુતા કુલોવકુલેણં વા જુતા સાવિટ્રી પુણિમા જુત્તિ વત્તવ્વં સિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! શ્રાવણી પૂર્ણિમાની સાથે શું કુલનો(કુલસંજક નક્ષત્રનો) યોગ થાય છે ? ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે ? કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે અથવા ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે અથવા કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે. કુલયોગની અંતર્ગત ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલયોગની અંતર્ગત શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ થાય છે તથા કુલોપકુલયોગની અંતર્ગત અભિજિત નક્ષત્રનો યોગ થાય છે.

(ઉપસંહારરૂપે) શ્રાવણી પૂર્ણિમાની સાથે કુલ, ઉપકુલ અથવા કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે. આ પ્રમાણે શ્રાવણી પૂર્ણિમાની કુલયોગયુક્ત હોય કે ઉપકુલયોગયુક્ત અથવા કુલોપકુલ-યોગયુક્ત હોય તો પણ આ શ્રાવણી પૂર્ણિમા યોગ યુક્ત કહેવાય છે.

૧૫૫ પોટ્ટવઙ્ગણં ભંતે ! પુણિમં કિં કુલં જોઈ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! કુલં વા ઉવકુલં વા કુલોવકુલં વા જોઈ કુલં જોઈ માણે ઉત્તરભદ્રવયા ણક્ષત્તે જોઈ, ઉવકુલં જોઈ માણે પુવ્વભદ્રવયા ણક્ષત્તે જોઈ, કુલોવકુલં જોઈ માણે સયભિસયા ણક્ષત્તે જોઈ । પોટ્ટવઙ્ગણં પુણિમં જાવ જુત્તિ વત્તવ્વં સિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ભાદ્રપદી પૂર્ણિમાની સાથે શું કુલસંજકનક્ષત્રનો યોગ થાય છે ? શું ઉપકુલસંજકનક્ષત્રનો યોગ થાય છે ? શું કુલોપકુલસંજકનક્ષત્રનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કુલસંજકનક્ષત્ર, ઉપકુલસંજકનક્ષત્ર અથવા કુલોપકુલસંજકનક્ષત્ર આ ત્રણેનો યોગ થાય છે. કુલયોગની અંતર્ગત ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રનો યોગ થાય છે. ઉપકુલ યોગની અંતર્ગત પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્રનો યોગ થાય છે. કુલોપકુલયોગની અંતર્ગત શતભિષક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે. યાવત્ ભાદ્રપદી પૂર્ણિમા યોગ યુક્ત કહેવાય છે.

૧૫૬ આસોઙ્ગણં ભંતે ! પુચ્છા ?

ગોયમા ! કુલં વા જોઈ, ઉવકુલં વા જોઈ, ણો લબ્ભઈ કુલોવકુલં । કુલં જોઈ માણે અસ્સિણી ણક્ષત્તે જોઈ, ઉવકુલં જોઈ માણે રેવઈ ણક્ષત્તે જોઈ । આસોઙ્ગણં પુણિમં જાવ વત્તવ્વં સિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! આસો પૂર્ણિમાની સાથે શું કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે વગેરે પૂર્વવત્ પ્રશ્નો કરવા ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે પરંતુ કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થતો નથી. કુલયોગની અંતર્ગત અશ્વિની નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલયોગની અંતર્ગત રેવતી નક્ષત્રનો યોગ થાય છે **યાવત્** આસો પૂર્ણિમાને યોગ યુક્ત કહેવાય છે.

૧૫૭ કત્તિઙ્ગણં ભંતે ! પુણ્ણિમં કિં કુલં જોણ્ણ, પુચ્છા ?

ગોયમા ! કુલં વા જોણ્ણ, ઉવકુલં વા જોણ્ણ, ણો કુલોવકુલં જોણ્ણ, કુલં જોણ્ણમાણે કત્તિયાણવ્વક્ષત્તે જોણ્ણ, ઉવકુલં જોણ્ણમાણે ભરણીણવ્વક્ષત્તે જોણ્ણ । કત્તિઙ્ગણં પુણ્ણિમં જાવ વત્તવ્વં સિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કાર્તિકી પૂર્ણિમાની સાથે શું કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ? વગેરે પ્રશ્નો કરવા.

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થતો નથી.

કુલયોગની અંતર્ગત કૃતિકા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલયોગની અંતર્ગત ભરણી નક્ષત્રનો યોગ થાય છે **યાવત્** કાર્તિકી પૂર્ણિમા યોગયુક્ત કહેવાય છે.

૧૫૮ મગ્ગસિરિણ્ણં ભંતે ! પુણ્ણિમં કિં કુલં જોણ્ણ, પુચ્છા ।

ગોયમા ! તં ચેવ દો જોણ્ણ, ણો ભવઙ્ણ કુલોવકુલં । કુલં જોણ્ણમાણે મગ્ગસિરિણ્ણ વ્વક્ષત્તે જોણ્ણ, ઉવકુલં જોણ્ણમાણે રોહિણી વ્વક્ષત્તે જોણ્ણ । મગ્ગસિરિણ્ણં પુણ્ણિમં જાવ વત્તવ્વં સિયા । એવં સેસિયાઓઽવિ જાવ આસાઢિં । પોસિં, જેઢ્ઢામૂલિં ચ કુલં વા ઉવકુલં વા કુલોવકુલં વા, સેસિયાણં કુલં વા, ઉવકુલં વા કુલોવકુલં વા ભણ્ણઙ્ણ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! માર્ગશીર્ષી પૂર્ણિમાની સાથે શું કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કુલ સંજક નક્ષત્ર અને ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે પરંતુ કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થતો નથી. કુલયોગની અંતર્ગત મૃગશિર નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલયોગની અંતર્ગત રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ થાય છે.

યાવત્ માર્ગશીર્ષી પૂર્ણિમા યોગ યુક્ત કહેવાય છે. આ રીતે આષાઢી પૂર્ણિમા સુધીનું વર્ણન તે જ

પ્રમાણે છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે- પૌષી તથા જ્યેષ્ઠામૂલી પૂર્ણિમાની સાથે કુલ ઉપકુલ તથા કુલોપકુલનો યોગ થાય છે. શેષ પૂર્ણિમાઓની સાથે કુલ અને ઉપકુલ બે પ્રકારનો યોગ થાય છે, કુલોપકુલનો યોગ થતો નથી.

૧૫૯ સાવિટ્ટિણ્ણં ભંતે ! અમાવાસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા જોણ્ણંતિ ?

ગોયમા ! દો નક્ષત્તા જોણ્ણંતિ, તં જહા- અસ્સેસા ય મહા ય ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શ્રાવણી અમાસની સાથે કેટલા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શ્રાવણી અમાસની સાથે અશ્લેષા તથા મઘા, આ બે નક્ષત્રનો યોગ થાય છે.

૧૬૦ પોટ્ટવણ્ણં ભંતે ! અમાવાસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા જોણ્ણંતિ ?

ગોયમા ! દો-પુવ્વાફગ્ગી, ઉત્તરાફગ્ગી, આસ્સોણ્ણં દો- હત્થે, ચિત્તા ય; કત્તિણ્ણં દો- સાઈ, વિસાહા ય; મગ્ગસિરિણ્ણં તિણ્ણિ- અણુરાહા, જેટ્ટા, મૂલો ય; પોસિણ્ણં દો- પુવ્વાસાઢા, ઉત્તરાસાઢા; માહિણ્ણં તિણ્ણિ- અભિઈ, સવણો, ધણિટ્ટા; ફગ્ગુણ્ણં તિણ્ણિ- સયભિસયા, પુવ્વભદ્વયા, ઉત્તરભદ્વયા; ચેત્તિણ્ણં દો- રેવઈ, અસ્સિણી ય; વહ્સાહિણ્ણં દો- ભરણી, કત્તિયા ય; જેટ્ટામૂલિણ્ણં દો- રોહિણી, મગ્ગસિરં ચ; આસાઢિણ્ણં તિણ્ણિ- અદ્દા, પુણવ્વસૂ, પુસ્સો ઇતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભાદ્રપદી અમાસની સાથે કેટલા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભાદ્રપદી અમાસની સાથે પૂર્વાફાલ્ગુની તથા ઉત્તરાફાલ્ગુની, આ બે નક્ષત્રનો યોગ થાય છે.

આસો અમાસની સાથે હસ્ત અને ચિત્રા આ બે નક્ષત્રનો; કાર્તિકી અમાસની સાથે સ્વાતિ અને વિશાખા આ બે નક્ષત્રનો; માર્ગશીર્ષી અમાસની સાથે અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા તથા મૂલ; આ ત્રણ નક્ષત્રનો; પૌષી અમાસની સાથે પૂર્વાષાઢા તથા ઉત્તરાષાઢા આ બે નક્ષત્રનો; માઘી અમાસની સાથે અભિજિત, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા આ ત્રણ નક્ષત્રનો; ફાલ્ગુની અમાસની સાથે શતભિષક, પૂર્વભાદ્રપદા અને ઉત્તર-ભાદ્રપદા આ ત્રણ નક્ષત્રનો; ચૈત્રી અમાસની સાથે રેવતી અને અશ્વિની આ બે નક્ષત્રનો; વૈશાખી અમાસની સાથે ભરણી તથા કૃતિકા આ બે નક્ષત્રનો; જ્યેષ્ઠા મૂલ અમાસની સાથે રોહિણી અને મૃગશિર આ બે નક્ષત્રનો અને અષાઢી અમાસની સાથે આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, આ ત્રણે નક્ષત્રનો યોગ થાય છે.

૧૬૧ સાવિટ્ટિણ્ણં ભંતે ! અમાવાસં કિં કુલં જોણ્ણં, ઉવકુલં જોણ્ણં, કુલોવકુલં જોણ્ણં ?

ગોયમા ! કુલં વા જોણ્ણં, ઉવકુલં વા જોણ્ણં, ણો લબ્ભઈ કુલોવકુલં। કુલં

જોમાણે મહાળકખત્તે જોણ્, ઉવ્કુલં જોમાણે અસ્સેસા ણકખત્તે જોણ્ । સાવિટ્ટિણ્ણં અમાવાસં જાવ જુત્તિ વત્તવ્વં સિયા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ શ્રાવણી અમાસની સાથે શું કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ? ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ? કે કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! શ્રાવણી અમાસની સાથે કુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે અથવા ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે પરંતુ કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થતો નથી. કુલયોગની અંતર્ગત મઘા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલયોગની અંતર્ગત અશ્લેષા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે. યાવત્ શ્રાવણી અમાસ યોગયુક્ત કહેવાય છે.

૧૬૨ પોટ્ટવર્ણ્ણં ભંતે ! અમાવાસં તં ચેવ જાવ દો જોણ્— કુલં વા જોણ્, ઉવ્કુલં વા જોણ્, કુલં જોમાણે ઉત્તરાફગ્ગુણી ણકખત્તે જોણ્, ઉવ્કુલં જોમાણે પુવ્વાફગ્ગુણી ણકખત્તે જોણ્ । પોટ્ટવર્ણ્ણં અમાવાસં જાવ જુત્તિ વત્તવ્વં સિયા । એવં આસોઙ્ગ્ગં, કત્તિઙ્ગ્ગં અમાવાસં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ભાદ્રપદી અમાસની સાથે શું કુલ સંજક નક્ષત્ર, ઉપકુલ સંજક નક્ષત્ર અને કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે ?

હે ગૌતમ ! ભાદ્રપદી અમાસની સાથે કુલ અને ઉપકુલ સંજક નક્ષત્ર યોગ થાય છે. કુલયોગની અંતર્ગત ઉત્તરાશ્લેષુની નક્ષત્રનો યોગ થાય છે. ઉપકુલયોગની અંતર્ગત પૂર્વાશ્લેષુની નક્ષત્રનો યોગ થાય છે. યાવત્ તેનો ઉપરોક્ત કોઈ પણ નક્ષત્ર સાથે યોગ થતો હોવાથી તે ભાદ્રપદી અમાસ યોગયુક્ત કહેવાય છે. આ જ રીતે આસોજ અને કાર્તિકી અમાવસ્યાનું કથન કરવું.

૧૬૩ મગ્ગસિરિણ્ણં તં ચેવ કુલં મૂલે ણકખત્તે જોણ્, ઉવ્કુલં જેટ્ઠા ણકખત્તે જોણ્, કુલોવકુલે અણુરાહા જાવ જુત્તિ વત્તવ્વં સિયા । એવં માહીએ ફગ્ગુણીએ આસાઢીએ કુલં વા ઉવ્કુલં વા કુલોવકુલં વા, અવસેસિયાણં કુલં વા ઉવ્કુલં વા જોણ્ ।

ભાવાર્થ :- માર્ગશીર્ષી અમાસની સાથે પૂર્વવત્ કુલયોગની અંતર્ગત મૂલ નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, ઉપકુલયોગની અંતર્ગત જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે તથા કુલોપકુલયોગની અંતર્ગત અનુરાધા નક્ષત્રનો યોગ થાય છે યાવત્ આ માર્ગશીર્ષ અમાવસ્યા યોગ યુક્ત કહેવાય છે.

આ જ પ્રમાણે માઘી, શ્લેષુની તથા આષાઢી અમાસની સાથે કુલ, ઉપકુલ અને કુલોપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે, શેષ અમાવસ્યાઓની સાથે કુલ સંજક નક્ષત્ર અને ઉપકુલ સંજક નક્ષત્રનો યોગ થાય છે.

૧૬૪ જયા પં ભંતે ! સાવિટ્ટી પુણિમા ભવઈ તયા પં માહી અમાવાસા ભવઈ ? જયા પં ભંતે ! માહી પુણિમા ભવઈ તયા પં સાવિટ્ટી અમાવાસા ભવઈ ?

હંતા ગોયમા ! જયા પં સાવિટ્ટી તં ચેવ વત્તવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- (૧) હે ભગવન્ ! જ્યારે શ્રાવણી પૂર્ણિમા હોય, ત્યારે શું માઘી અમાસ હોય છે ? અર્થાત્ શ્રવણ નક્ષત્રથી યુક્ત પૂર્ણિમા હોય ત્યારે તેની પૂર્વવર્તી અમાસ મઘા નક્ષત્ર યુક્ત હોય છે ? (૨) હે ભગવન્ ! જ્યારે માઘી પૂર્ણિમા હોય ત્યારે શું શ્રાવણી અમાસ હોય છે ? અર્થાત્ માઘ નક્ષત્રથી યુક્ત પૂર્ણિમા હોય ત્યારે તેની પૂર્વવર્તી અમાસ શ્રવણ નક્ષત્ર યુક્ત હોય છે.

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શ્રાવણી પૂર્ણિમા હોય ત્યારે માઘી અમાસ હોય છે. વગેરે તે તેમજ કથન કરવું.

૧૬૫ જયા પં ભંતે ! પોટ્ટવઈ પુણિમા ભવઈ તયા પં ફગ્ગુણી અમાવાસા ભવઈ, જયા પં ફગ્ગુણી પુણિમા ભવઈ તયા પં પોટ્ટવઈ અમાવાસા ભવઈ ?

હંતા ગોયમા ! તં ચેવ, एवं एएणं अभिलावेणं इमाओ पुण्णिमाओ अमावासाओ णेयव्वाओ- अस्सिणी पुण्णिमा चेत्ती अमावासा, कत्तिगी पुण्णिमा वइसाही अमावासा, मग्गसिरी पुण्णिमा जेट्टामूली अमावासा, पोसी पुण्णिमा आसाढी अमावासा ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ભાદ્રપદી પૂર્ણિમા હોય ત્યારે શું ફાલ્ગુની અમાસ હોય છે ? જ્યારે ફાલ્ગુની પૂર્ણિમા હોય ત્યારે શું ભાદ્રપદી અમાસ હોય છે ?

ઉત્તર- હા, ગૌતમ ! તે તેમજ હોય છે.

આ જ પ્રમાણે, પૂર્ણિમા અને અમાસનું કથન કરવું. અશ્વિની પૂર્ણિમા ચૈત્રી અમાસ; કાર્તિકી પૂર્ણિમા વૈશાખી અમાસ; મૃગશીર્ષી પૂર્ણિમા જેઠમૂલી અમાસ; પોષી પૂર્ણિમા અષાઢી અમાસ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં નક્ષત્રના “પૂનમ અમાસ દ્વાર” અને “નક્ષત્ર સન્નિપાત દ્વાર” નામના આઠમા અને નવમા દ્વારનું વર્ણન છે. આ દ્વાર અંતર્ગત પૂર્ણિમા, અમાવસના પ્રકાર, કુલ, ઉપકુલ, કુલોપકુલ સંજ્ઞક નક્ષત્રો સાથેના યોગાદિનું વર્ણન છે.

પૂર્ણિમા નિર્ચુકિત :- પરિસ્ફુટ ષોડશકલાકચન્દ્રોપેતકાલ વિશેષરૂપા: પૂર્ણિમા: । પરિસ્ફુટ-પ્રગટ સોળકળાવાળા ચંદ્રથી યુક્ત કાળવિશેષને પૂર્ણિમા કહે છે. પૂર્ણેન ચંદ્રેન નિર્વૃતા-પૂર્ણ ચંદ્રથી નિષ્પન્ન તિથિને પૂર્ણિમા કહે છે.

અમાવાસ્યા નિર્યુક્તિ = એકકાલાવચ્છેદેનૈકસ્મિન્નક્ષત્રે ચન્દ્રસૂર્યાવસ્થાનાધારકાલ- વિશેષરૂપાઃ અમાવાસ્યાઃ । ચંદ્ર અને સૂર્ય, બંને એક સાથે રહે તેવા કાળવિશેષને અમાવાસ્યા કહે છે. અમાસહ ચંદ્રસૂર્યો વસતોઽસ્યામિતિ અમા એટલે સાથે, ચંદ્ર સૂર્ય એક સાથે જેમાં વસે તે અમાવાસ્યા.

પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યા પ્રકાર :- પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાના ૧૨-૧૨ પ્રકાર છે. ધનિષ્ઠાદિ ૧૨ નક્ષત્રો પ્રાયઃ શ્રવણાદિ માસોની પૂર્ણિમાને પૂર્ણ કરે છે અર્થાત્ પૂર્ણિમાના દિવસે તે નક્ષત્ર સમાપ્ત થાય છે. તેથી તે નક્ષત્રોના નામથી અનુક્રમે શ્રાવણી વગેરે ૧૨ પૂર્ણિમા અને ૧૨ અમાવાસ્યાના નામ પડ્યાં છે. જેમ કે જે પૂર્ણિમાના દિવસે ધનિષ્ઠા એટલે શ્રવિષ્ઠા નક્ષત્ર પૂર્ણ થતું હોય તે શ્રાવિષ્ઠા કે શ્રાવણી પૂર્ણિમા કહેવામાં આવે છે.

જ્યારે ઉપકુલ સંજ્ઞક નક્ષત્રો પૂર્ણિમાઓને સમાપ્ત કરે છે ત્યારે તે ઉપકુલોથી પૂર્વના શ્રવણાદિ નક્ષત્રો અનુક્રમે આમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.

જ્યારે કુલોપકુલ સંજ્ઞક નક્ષત્રો પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ત્યારે ઉપકુલસંજ્ઞક નક્ષત્રોથી પાછલા અભિજિત આદિ નક્ષત્રો અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. (જે કે અભિજિત નક્ષત્ર પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરતું દેખાતું નથી, પરંતુ શ્રુતિયોગથી સાંભળવા માત્રથી તેને પૂર્ણિમાનું પૂરક કહ્યું છે.)

જે નક્ષત્રમાં પૂર્ણિમા થાય તેથી પ્રતિલોમ ગણતાં પંદરમે અથવા ચૌદમે નક્ષત્રે અમાવાસ્યા થાય છે. જેમ કે માઘ માસમાં પૂર્ણિમાને મઘા નક્ષત્રનો યોગ હોય તો અમાવાસ્યાને શ્રાવષ્ટી-ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ હોય છે. તે જ રીતે શ્રાવણ માસમાં પૂર્ણિમાને વાસવ-ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ અને અમાવાસ્યાને મઘા નક્ષત્રનો યોગ હોય છે.

આ જ રીતે અન્ય ભાદ્રપદી પૂર્ણિમા અને ફાલ્ગુની અમાવાસ્યા વગેરે જાણવા. પૂર્ણિમાદિના કુલાદિ યોગ સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

માસ પરિસમાપક નક્ષત્રો અને પુરુષ છાયા :-

૧૬૬ વાસાણં પઢમં માસં કઙ્ ણક્ષત્તા જેંતિ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ ણક્ષત્તા જેંતિ, તં જહા- ઉત્તરાસાઢા, અભિર્હી, સવણો, ધણિઢ્ઠા । ઉત્તરાસાઢા ચઢઢ્ઠસ અહોરત્તે જેઈ, અભિર્હી સત્ત અહોરત્તે જેઈ, સવણો અઢ્ઠ અહોરત્તે જેઈ, ધણિઢ્ઠા એઙં અહોરત્તં જેઈ ।

તંસિ ચ ણં માસંસિ ચઢરંગુલપોરસીએ છાયાએ સૂરિએ અપુપરિયઢ્ઠ્ઠ૩ । તસ્સ ણં માસસ્સ ચરિમદિવસે ઢો પઢા ચત્તારિ ય અંગુલા પોરિસી ભવઙ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વર્ષાકાળના પ્રથમ શ્રાવણ માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! શ્રાવણ માસને (૧) ઉત્તરાષાઢા (૨) અભિજિત (૩) શ્રવણ (૪) ધનિષ્ઠા, આ ચાર નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે અર્થાત્ શ્રાવણ માસમાં આ ચાર નક્ષત્ર હોય છે. શ્રાવણ માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત ઉત્તરાષાઢા, ૭ અહોરાત્ર પર્યંત અભિજિત, ૮ અહોરાત્ર પર્યંત શ્રવણ, ૧ અહોરાત્ર પર્યંત ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૭ + ૮ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે શ્રાવણ માસમાં સૂર્ય પોરસી પ્રમાણની બે પગ રૂપ છાયાને ચાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તે માસના અંતિમ દિવસે ૨ પાદ(પગ) અને ૪ અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે અર્થાત્ ઊભા પુરુષના ઢીંચણ સુધીના પગ જેટલી છાયા પડે ત્યારે પોરસીનો કાળ થાય છે.

૧૬૭ વાસાણં ભંતે ! દોચ્ચં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ- ધણિટ્ટા સયભિસયા, પુવ્વભદ્વયા, ઉત્તરાભદ્વયા । ધણિટ્ટા ણં ચઙ્ઞસ અહોરત્તે ણેઙ્ઞ, સયભિસયા સત્ત અહોરત્તે ણેઙ્ઞ, પુવ્વાભદ્વયા અટ્ઠ અહોરત્તે ણેઙ્ઞ, ઉત્તરાભદ્વયા ંગં ।

તંસિ ચ ણં માસંસિ અટ્ઠંગુલપોરિસીં છાયાં સૂરિં અણુપરિયટ્ઠિં । તસ્સ માસસ્સ ચરિમે દિવસે દો પયા અટ્ઠ ય અંગુલા પોરિસીં ભવઙ્ઞ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વર્ષાકાળના બીજા-ભાદ્રપદ(ભાદરવા) માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ભાદ્રપદ માસને (૧) ધનિષ્ઠા (૨) શતભિષા (૩) પૂર્વભાદ્રપદા (૪) ઉત્તર ભાદ્રપદા, આ ૪ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. ભાદ્રપદ માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત ધનિષ્ઠા, ૭ અહોરાત્ર પર્યંત શતભિષક, ૮ અહોરાત્ર પર્યંત પૂર્વ ભાદ્રપદા અને ૧ અહોરાત્ર પર્યંત ઉત્તર ભાદ્રપદ નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૭ + ૮ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર)

તે ભાદ્રપદ માસમાં સૂર્ય પોરસી પ્રમાણની છાયાને(બે પગ રૂપ) ૮ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે ૨ પાદ(પગ) અને ૮ અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૬૮ વાસાણં ભંતે ! તઙ્ઞં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! તિણિ ણક્ષત્તા ણેતિ, તં જહા- ઉત્તરભદ્વયા, રેવઙ્ઞ, અસ્સિણી । ઉત્તરભદ્વયા ચઙ્ઞસ રાઙ્ઞંદિં ણેઙ્ઞ, રેવઙ્ઞ પ્ણરસ, અસ્સિણી ંગં । તંસિ ચ ણં માસંસિ દુવાલસંગુલપોરિસીં છાયાં સૂરિં અણુપરિયટ્ઠિં । તસ્સ ણં માસસ્સ ચરિમે દિવસે લેહટ્ટાઙ્ઞં તિણિ પયાઙ્ઞં પોરિસીં ભવઙ્ઞ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! વર્ષાકાળના ત્રીજા-આસો માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! આસો માસને (૧) ઉત્તરભાદ્રપદા (૨) રેવતી (૩) અશ્વિની, આ ૩ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. આસો માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત ઉત્તરભાદ્રપદા, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત રેવતી અને ૧ અહોરાત્ર પર્યંત અશ્વિની નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર) તે આસો માસમાં સૂર્ય પોરસી પ્રમાણની બે પગ ઇયાને ૧૨ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે પૂરેપૂરા ત્રણ પગ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૬૯ વાસાણં ભંતે ! ચડત્થં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ।

ગોયમા ! તિણ્ણિ- અસ્સિણી, ભરણી, કત્તિયા । અસ્સિણી ચડહ્સ, ભરણી પળ્ણરસ, કત્તિયા ઇણં । તંસિ ચ ણં માસંસિ સોલસંગુલપોરિસીએ છાયાએ સૂરિએ અણુપરિયટ્ટહ્ । તસ્સ ણં માસસ્સ ચરમે દિવસે તિણ્ણિ પયાહં ચત્તારિ અંગુલાહં પોરિસી ભવહ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! વર્ષાકાળના ચોથા-કારતક માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! કાર્તિક માસને (૧) અશ્વિની (૨) ભરણી (૩) કૃતિકા, આ ત્રણ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. કાર્તિક માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત અશ્વિની, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત ભરણી અને ૧ અહોરાત્ર પર્યંત કૃતિકા નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર) તે કાર્તિક માસમાં સૂર્ય પોરસી પ્રમાણ પુરુષ ઇયાને ૧૬ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે ૩ પાદ અને ૪ અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૭૦ હેમંતાણં ભંતે ! પઢમં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ- કત્તિયા, રોહિણી, મિગસિરં । કત્તિયા ચડહ્સ, રોહિણી પળ્ણરસ, મિગસિરં ઇણં અહોરત્તં ણેહ્ । તંસિ ચ ણં માસંસિ વીસંગુલપોરિસીએ છાયાએ સૂરિએ અણુપરિયટ્ટહ્ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ તિણ્ણિ પયાહં અટ્ટ ય અંગુલાહં પોરિસી ભવહ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! હેમંત કાળના પ્રથમ મૃગશીર્ષ(માગસર) માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! માર્ગશીર્ષ માસને (૧) કૃતિકા (૨) રોહિણી (૩) મૃગશીર્ષ, આ ત્રણ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. મૃગશીર્ષ માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત કૃતિકા, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત રોહિણી, ૧ અહોરાત્ર પર્યંત મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર). તે મૃગશીર્ષ માસમાં સૂર્ય પોરસી પ્રમાણ પુરુષ ઇયાને ૨૦ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે ત્રણ પાદ અને આઠ અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૭૧ હેમંતાણં ભંતે ! દોચ્ચં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ નક્ષત્તા ણેતિ, તં જહા- મિગસિરં, અદ્દા, પુણ્વસૂ, પુસ્સો । મિગસિરં ચઠ્ઠસ રાઙ્ઞિદિયાઙ્ઞં ણેઙ્ઞ, અદ્દા અદ્દુ રાઙ્ઞિદિયાઙ્ઞં ણેઙ્ઞ, પુણ્વસૂ સત્ત રાઙ્ઞિદિયાઙ્ઞં ણેઙ્ઞ, પુસ્સો ઇઙ્ઞં રાઙ્ઞિદિયં ણેઙ્ઞ ।

તંસિં ચ ણં માસંસિ ચઠ્ઠવીસંગુલપોરિસીઇ છાયાઇ સૂરિઇ અણુપરિયટ્ઠઙ્ઞ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ લેહટ્ઠાઙ્ઞં ચત્તારિ પયાઙ્ઞં પોરિસી ભવઙ્ઞ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! હેમંત કાળના બીજા પોષ માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! પોષ માસને (૧) મૃગશીર્ષ (૨) આર્દ્રા (૩) પુનર્વસુ (૪) પુષ્ય, આ ૪ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. પોષ માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત મૃગશીર્ષ, ૮ અહોરાત્ર પર્યંત આર્દ્રા, ૭ અહોરાત્ર પર્યંત પુનર્વસુ, ૧ અહોરાત્ર પર્યંત પુષ્ય નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૮ + ૭ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે પોષ માસમાં સૂર્ય પોરસી પ્રમાણ પુરુષ ઇયાને ૨૪ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે પૂરેપૂરા ચાર પાદ પ્રમાણ ઇયાની પોરસી હોય છે.

૧૭૨ હેમંતાણં ભંતે । તચ્ચં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ- પુસ્સો, અસિલેસા, મહા । પુસ્સો ચોદ્દસ રાઙ્ઞિદિયાઙ્ઞં ણેઙ્ઞ, અસિલેસા પણ્ણરસ, મહા ઇક્કં ।

તંસિ ચ ણં માસંસિ વીસંગુલપોરિસીઇ છાયાઇ સૂરિઇ અણુપરિયટ્ઠઙ્ઞ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ તિણ્ણિ પયાઙ્ઞં અટ્ઠંગુલાઙ્ઞં પોરિસી ભવઙ્ઞ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! હેમંતકાળના ત્રીજા માઘ(મહા) માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! મહામાસને (૧) પુષ્ય, (૨) અશ્લેષા (૩) મઘા, આ ત્રણ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. મહા માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત પુષ્ય, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત અશ્લેષા, ૧ અહોરાત્ર પર્યંત મઘા નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે મહામાસમાં સૂર્ય (ચાર પગરૂપ ઉપરોક્ત ઇયામાં ચાર અંગુલ હાનિ કરતો અને પૂર્વોક્ત પુરુષ પ્રમાણ રૂપ ઇયામાં) ૨૦ અંગુલની વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે ત્રણ પગ, આઠ અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૭૩ હેમંતાણં ભંતે ! ચઠ્થં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ નક્ષત્તા, તં જહા- મહા, પુવ્વાફગ્ગુણી, ઉત્તરાફગ્ગુણી। મહા ચઠ્ઠસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, પુવ્વાફગ્ગુણી પળ્ણરસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, ઉત્તરાફગ્ગુણી ંગં રાઈંદિયં ણેઈ ।

તયા ણં સોલસંગુલપોરિસીં છાયાં સૂરિં અણુપરિયટ્ટઈ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ તિણ્ણિ પયાઈં ચત્તારિ અંગુલાઈં પોરિસી ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! હેમંતકાળના ચોથા ફાલ્ગુન માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ફાલ્ગુન માસને (૧) મઘા (૨) પૂર્વાફાલ્ગુની (૩) ઉત્તરાફાલ્ગુની, આ ત્રણ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. ફાલ્ગુન(ફાગણ) માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત મઘા, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત પૂર્વાફાલ્ગુની અને ૧ અહોરાત્ર પર્યંત ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે ફાલ્ગુન માસમાં સૂર્ય પુરુષ પ્રમાણ પોરસી ઇયામાં ૧૬ અંગુલની વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે ત્રણ પગ અને ચાર અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૭૪ ગિમ્હાણં ભંતે ! પઢમં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ નક્ષત્તા ણેતિ- ઉત્તરાફગ્ગુણી, હત્થો, ચિત્તા । ઉત્તરાફગ્ગુણી ચઠ્ઠસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, હત્થો પળ્ણરસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, ચિત્તા ંગં રાઈંદિયં ણેઈ ।

તયા ણં દુવાલસંગુલપોરિસીં છાયાં સૂરિં અણુપરિયટ્ટઈ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ લેહટ્ટાઈં તિણ્ણિ પયાઈં પોરિસી ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! શ્રીષ્ઠકાળના પ્રથમ ચૈત્ર માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચૈત્ર માસને (૧) ઉત્તર ફાલ્ગુની (૨) હસ્ત (૩) ચિત્રા, આ ત્રણ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. ચૈત્રમાસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત હસ્ત અને ૧ અહોરાત્ર પર્યંત ચિત્રા નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે ચૈત્રમાસમાં સૂર્ય પુરુષ પ્રમાણ પોરસી ઇયાને ૧૨ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે પૂરેપૂરા ત્રણ પગ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૭૫ ગિમ્હાણં ભંતે ! દોચ્ચં માસં કઙ્ઞ નક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ નક્ષત્તા ણેતિ, તં જહા- ચિત્તા, સાઈ, વિસાહા । ચિત્તા

ચરહસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, સાઈ પળ્ણરસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, વિસાહા ંગં રાઈંદિયં ણેઈ ।

તયા ણં અટ્ટંગુલપોરિસીં છાયાં સૂરિં અણુપરિયટ્ટઈ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ દો પયાઈં અટ્ટંગુલાઈં પોરિસી ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ગ્રીષ્મકાળના બીજા વૈશાખ માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! વૈશાખ માસને (૧) ચિત્રા (૨) સ્વાતિ (૩) વિશાખા, આ ત્રણ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. વૈશાખ માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત ચિત્રા, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત સ્વાતિ, ૧ અહોરાત્ર પર્યંત વિશાખા નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે વૈશાખ માસમાં સૂર્ય પોરસી ઇયાને ૮ અંગુલની વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે બે પગ આઠ અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૭૬ ગિમ્હાણં ભંતે ! તચ્ચં માસં કઈ ણક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ ણક્ષત્તા ણેતિ તં જહા- વિસાહા, અણુરાહા, જેટ્ટા, મૂલો । વિસાહા ચરહસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, અણુરાહા અટ્ટ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, જેટ્ટા સત્ત રાઈંદિયાઈં ણેઈ, મૂલો ંક્ક રાઈંદિયં ।

તયા ણં ચરૂંગુલપોરિસીં છાયાં સૂરિં અણુપરિયટ્ટઈ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ દો પયાઈં ચત્તારિ ય અંગુલાઈં પોરિસી ભવઈ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ગ્રીષ્મ કાળના ત્રીજા જ્યેષ્ઠ માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્યેષ્ઠ(જેઠ) માસને (૧) વિશાખા (૨) અનુરાધા (૩) જ્યેષ્ઠા (૪) મૂલ, આ ચાર નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. જ્યેષ્ઠ માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત વિશાખા, ૮ અહોરાત્ર પર્યંત અનુરાધા, ૭ અહોરાત્ર પર્યંત જ્યેષ્ઠા અને ૧ અહોરાત્ર પર્યંત મૂલ નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૮ + ૭ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે જ્યેષ્ઠ(જેઠ) માસમાં સૂર્ય પોરસી ઇયાને ૪ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે બે પગ અને ચાર અંગુલ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

૧૭૭ ગિમ્હાણં ભંતે ! ચરૂત્થં માસં કઈ ણક્ષત્તા ણેતિ ?

ગોયમા ! તિણ્ણિ ણક્ષત્તા ણેતિ, તં જહા- મૂલો, પુવ્વાસાઢા, ઉત્તરાસાઢા । મૂલો ચરહસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, પુવ્વાસાઢા પળ્ણરસ રાઈંદિયાઈં ણેઈ, ઉત્તરાસાઢા ંગં

રાઈદિયં જેઠ ।

તયા ણં વટ્ટાએ સમચરંસસંઠાણસંઠિયાએ ણગ્ગોહપરિમંડલાએ સકાય-મણુરંગિયાએ છાયાએ સૂરિએ અણુપરિયટ્ટિ । તસ્સ ણં માસસ્સ જે સે ચરિમે દિવસે તંસિ ચ ણં દિવસંસિ લેહટ્ટાઈં દો પયાઈં પોરિસી ભવઈ । એસિ ણં પુવ્વવણ્ણિયાણં પયાણં ઇમા સંગહણી તં જહા-

જોગો દેવયતારગ્ગ, ગોત્તસંઠાણ ચંદરવિજોગો ।

કુલપુણ્ણિમઅવમંસા, જેયા છાયા ય બોદ્ધવ્વા ॥૧॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ગ્રીષ્મકાળના ચોથા અષાઠ માસને કેટલા નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અષાઠ માસને (૧) મૂલ (૨) પૂર્વાષાઠા (૩) ઉત્તરાષાઠા આ ૩ નક્ષત્ર પરિવહન કરે છે. અષાઠ માસમાં ૧૪ અહોરાત્ર પર્યંત મૂળ નક્ષત્ર, ૧૫ અહોરાત્ર પર્યંત પૂર્વાષાઠા નક્ષત્ર, ૧ અહોરાત્ર પર્યંત ઉત્તરાષાઠા નક્ષત્ર રહે છે. (૧૪ + ૧૫ + ૧ = ૩૦ અહોરાત્ર).

તે અષાઠ માસમાં સૂર્ય વર્તુળ, સમયતુરસ્થ કે ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાનવાળી અને વૃદ્ધિ-હાનિ રહિત પોતાની કાયા સમ એટલે પ્રકાશ્ય વસ્તુને અનુરૂપ ઇયાને કરતો પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી તે માસના અંતિમ દિવસે ઊભા પુરુષના ઠીંચણ સુધીના પગની ઇયા પૂરેપૂરા બે પગ પ્રમાણ પોરસી હોય છે.

આ પૂર્વવર્ણિત વિષયોની સંગ્રહ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે- યોગ, દેવતા, તારા, ગોત્ર, સંસ્થાન, ચંદ્ર-સૂર્યયોગ, કુલ, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા, નેતા અને ઇયાનું વર્ણન પૂર્ણ થયું છે તેમ જાણવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં “માસના પરિવહન કર્તા નક્ષત્ર દ્વાર” નામના દસમાં દ્વારનું વર્ણન છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૧ વર્ષની ૩ ઋતુ, પ્રત્યેક ઋતુના ૪-૪ મહિના, એમ કુલ ૧૨ મહિનાના પ્રત્યેક માસના નક્ષત્રોની સંખ્યા અને તે નક્ષત્રોની તે માસમાં રહેવાની કાળમર્યાદા પ્રગટ કરી છે.

મહિનાના નક્ષત્રો, સ્થિતિકાળ અને પોરસી ઇયા પ્રમાણ :-

મહિનાનું નામ	મહિનામાં નક્ષત્ર સંખ્યા	મહિનામાં નક્ષત્રોની સ્થિતિ અહોરાત્ર	પોરસી ઇયા પ્રમાણ
(૧) શ્રાવણ	ઉત્તરષાઠા અભિજિત શ્રવણ ધનિષ્ઠા	૧૪ અહોરાત્ર ૭ અહોરાત્ર ૮ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૨ પાદ અને ૪ અંગુલ

(૨) ભાદ્રપદ	ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વ ભાદ્રપદા ઉત્તર ભાદ્રપદા	૧૪ અહોરાત્ર ૭ અહોરાત્ર ૮ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૨ પાદ અને ૮ અંગુલ
(૩) આસો	ઉત્તર ભાદ્રપદા રેવતી અશ્વિની	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૩ પાદ
(૪) કારતક	અશ્વિની ભરણી કૃતિકા	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૩ પાદ ૪ અંગુલ
(૫) માગસર	કૃતિકા રોહિણી મૃગશીર્ષ	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૩ પાદ ૮ અંગુલ
(૬) પોષ	મૃગશીર્ષ આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય	૧૪ અહોરાત્ર ૮ અહોરાત્ર ૭ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૪ પાદ
(૭) મહા	પુષ્ય અશ્લેષા મઘા	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૩ પાદ ૮ અંગુલ
(૮) ફાગણ	મઘા પૂર્વા ફાલ્ગુની ઉત્તરા ફાલ્ગુની	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૩ પાદ ૪ અંગુલ
(૯) ચૈત્ર	ઉત્તરા ફાલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૩ પાદ
(૧૦) વૈશાખ	ચિત્રા સ્વાતિ વિશાખા	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૨ પાદ ૮ અંગુલ

(૧૧) જેઠ	વિશાખા અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલ	૧૪ અહોરાત્ર ૮ અહોરાત્ર ૭ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૨ પાદ ૪ અંગુલ
(૧૨) અષાઢ	મૂલ પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા	૧૪ અહોરાત્ર ૧૫ અહોરાત્ર ૧ અહોરાત્ર	૨ પાદ પ્રમાણ

પોરસીએ છાયાએ :- પૌરુષી કે પોરસી ઇયા. અહીં ‘પુરુષ’ શબ્દથી શંકુ-ખીલો અથવા પુરુષનું શરીર ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. તે પુરુષના આધારે જે ઇયા કે પડછાયો થાય તેને પૌરુષી કે પોરસી કહે છે.

દક્ષિણાયનના પ્રથમ દિવસે કોઈપણ વસ્તુની ઇયા તે વસ્તુ જેવડી જ હોય છે. તત્પશ્ચાત્ પ્રતિદિન તે ઇયા વૃદ્ધિ પામે છે અને ઉત્તરાયણના પ્રથમ દિવસે ઇયા વસ્તુ પ્રમાણ કરતાં બમણી હોય છે. ત્યારપછી પ્રતિદિન ઇયા ઘટતા ઘટતા દક્ષિણાયનના પ્રથમ દિને પુનઃ તે ઇયા વસ્તુના પ્રમાણ જેવડી થાય છે.

પ્રત્યેક વસ્તુના પોત-પોતાના પ્રમાણના ૧૮૩માં ભાગ પ્રમાણ ઇયાની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે. જેમ કે ૨૪ અંગુલનો શંકુ-ખીલાની ઇયા અથવા ૨૪ અંગુલ પ્રમાણ ઢીંચણ સુધીના પગની પૌરુષી ઇયા-પડછાયો દક્ષિણાયનના પ્રથમ દિને ૨૪ અંગુલ પ્રમાણ જ હોય છે.

પાદદ્વિતયમાનશ્ચ જાનુઃ સ્યાત્પાદમૂલતઃ

દ્વાદશાંગુલમાનોઽત્ર પાદો ન તુ ષડ્ગુલઃ લોકપ્રકાશ સર્ગ ૮ / ગા. ૧૦૧૩

ત્યારપછી પ્રતિદિન ૬ અંગુલ પ્રમાણ ઇયા વૃદ્ધિ પામે છે. સાધિક સાડા સાત દિવસે ઇયા ૧ અંગુલની વૃદ્ધિ પામે છે અર્થાત્ શ્રાવણ વદી-૮ના તે ખીલાની ઇયા ૨૫ અંગુલ પ્રમાણ વાળી થાય છે અને મહિનાના અંતે-અંતિમ દિવસે ઇયા ચાર અંગુલ પ્રમાણ વૃદ્ધિ પામતા ૨૪ અંગુલ પ્રમાણ ઢીંચણ સુધીના પગની ઇયા ૨૮ અંગુલ પ્રમાણ થાય છે. અહીં ૧૨ અંગુલનો ૧ પાદ છે તેથી ૨ પાદ અને ચાર અંગુલની પૌરુષી ઇયા છે, તેમ પણ કહી શકાય છે.

પૌરુષી ઇયા હાનિ-વૃદ્ધિ ધ્રુવાંક :- પ્રત્યેક વસ્તુની ઇયા પ્રતિદિન તે વસ્તુના પ્રમાણના ૧૮૩માં અંશ પ્રમાણ વૃદ્ધિ અને હાનિને પામે છે. ૨૪ અંગુલના શંકુની અપેક્ષાએ પ્રતિદિન ૬ અંગુલની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે ૨૪ અંગુલનો ૧૮૩ મો ભાગ નિશ્ચિત કરવા પ્રથમ ૨૪ અંગુલના અંશ કરવા ૬૧થી ગુણતા (૨૪ × ૬૧ = ૧,૪૬૪) થાય છે તેનો ૧૮૩મો ભાગ નિશ્ચિત કરવા ૧,૪૬૪ ÷ ૧૮૩ = ૮ અંશ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રતિદિન ૬ અંગુલની વૃદ્ધિ થતાં સાધિક ૭ ૧/૨ દિવસે ઇયા ૧ અંગુલ વધી જાય છે. પ્રત્યેક માસે ૪ અંગુલની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે.

ઇયાનો આકાર :- યત્ પ્રકાશ્યં વસ્તુ યત્સંસ્થાનં ભવતિ તસ્ય છાયાઽપિ તથા સંસ્થાનોપજાયતે ।

વૃત્તિ. પ્રકાશ્ય વસ્તુનું જે સંસ્થાન આકાર હોય છે તેવું જ સંસ્થાન તેની ઇયાનું હોય છે. સૂત્રકારે ત્યગ્ણ વદ્દા... દ્વારા આ જ વાત રજૂ કરી છે કે વૃત્ત-ગોળ વસ્તુની ઇયા વૃત્ત અને ચોરસ વસ્તુની ઇયા ચોરસ હોય છે. ન્યગ્રોધ પરિમંડળ-વટના વૃક્ષની ઇયા વટના વૃક્ષ જેવી જ હોય છે. આ વાતને સૂત્રકારે સકાયમણુરંજિયા પદ દ્વારા વધુ સ્પષ્ટ કરી છે. સકાય- સ્વશરીર, સ્વપિંડ, તેને અનુરંજિત કરવાવાળી અર્થાત્ તેના આકારવાળી (અનુરજ્યતે-અનુકારં) ઇયાથી સૂર્ય તે વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે.

સૂત્રકારે અષાઢ માસના વર્ણનમાં આ વાત રજૂ કરી છે પણ સર્વ માસમાં ઇયા વસ્તુના આકાર-વાળી હોય છે તેમ સમજવું આ ઇયાની લંબાઈમાં હાનિ-વૃદ્ધિ જરૂર થાય છે પણ તેનો આકાર પ્રકાશ્ય વસ્તુની સમાન જ હોય છે.

જ્યોતિષમંડલના વિષય સૂચક દ્વાર :-

૧૭૮

હિદિં સસિપરિવારો, મંદરબાહા તહેવ લોગંતે ।

ધરણિતલાઓ અબાહા, અંતો બાહિં ચ ઉદ્ધુમુહે ॥૧॥

સંઠાણં ચ પમાણં, વહંતિ સીહગઈ ઇદ્ધિમંતા ય ।

તારંતર અગ્ગમહિસી, તુડિય પહુ ઠિઈ ય અપ્પબહૂ ॥૨॥

ભાવાર્થ :- હવે જ્યોતિષી દેવો અને તેના વિમાનો સંબંધી તુલનાત્મક વિષયોનું વર્ણન કરવામાં આવશે. તે વિષયના સોળ દ્વાર થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે યથા- (૧) તારાદેવની ઋદ્ધિ (૨) ચંદ્ર પરિવાર (૩) મેરુથી અંતર (૪) લોકાન્તથી અંતર (૫) ભૂતલથી અંતર(ઊંચાઈ) (૬) અંદર, બહાર, ઉપર ચાલતા નક્ષત્ર (૭) દેવ વિમાન સંસ્થાન (૮) લંબાઈ-પહોળાઈ (૯) વાહક દેવ (૧૦) શીઘ્ર ગતિ તુલના (૧૧) ઋદ્ધિ તુલના (૧૨) તારાઓ વચ્ચેના અંતર (૧૩) અગ્રમહિષી (૧૪) ભોગ મર્યાદા (૧૫) સ્થિતિ (૧૬) અલ્પબહુત્વ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જ્યોતિષક દેવોના અવશિષ્ટ વર્ણન માટે સૂત્રકારે ૧૬ દ્વાર બતાવ્યા છે.

પ્રથમ દ્વાર :- આ દ્વારમાં ચંદ્ર તથા સૂર્યના અધસ્તન(નીચેના) પ્રદેશવર્તી, સમપંક્તિવર્તી તથા ઉપરિતન (ઊંધ્વ) પ્રદેશવર્તી તારકમંડલના-તારા વિમાનોના અધિષ્ઠાતા-દેવોની ઋદ્ધિ હેતુના કારણનું વર્ણન છે.

બીજું દ્વાર :- આ દ્વારમાં ચંદ્રપરિવારનું વર્ણન છે.

ત્રીજું દ્વાર :- આ દ્વારમાં મેરુથી જ્યોતિષમંડળના અંતરનું-દૂરીનું વર્ણન છે.

ચોથું દ્વાર :- આ દ્વારમાં લોકાન્તથી જ્યોતિષમંડળના અંતરનું વર્ણન છે.

પાંચમું દ્વાર :- આ દ્વારમાં ભૂતલથી જ્યોતિષમંડળના અંતરનું વર્ણન છે.

- છટ્ઠું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં ચાર ક્ષેત્રની બહાર, અંદર અથવા ઉપર ચાલતા નક્ષત્ર સંબંધી વર્ણન છે.
- સાતમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં જ્યોતિષી વિમાનોના સંસ્થાનનું વર્ણન છે.
- આઠમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં જ્યોતિષીદેવોની સંખ્યાનું વર્ણન છે.
- નવમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં ચંદ્ર આદિ દેવોના વિમાનોને વહન કરનાર દેવો સંબંધી વર્ણન છે.
- દશમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં શીઘ્રગતિવાળા, મંદગતિવાળા દેવો સંબંધી વર્ણન છે.
- અગિયારમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં અલ્પ વૈભવશાળી અને વિપુલ વૈભવશાળી દેવ સંબંધી વર્ણન છે.
- બારમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં તારાઓના પારસ્પરિક અંતરનું વર્ણન છે.
- તેરમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં ચંદ્રાદિ દેવોની અગ્રમહિષી(મુખ્યદેવી)ઓનું વર્ણન છે.
- ચૌદમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં આભ્યંતર પરિષદ અને દેવીઓની સાથેના ભોગ-સામર્થ્ય આદિનું વર્ણન છે.
- પંદરમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં જ્યોતિષીદેવોના આયુષ્યનું વર્ણન છે.
- સોળમું દ્વાર :-** આ દ્વારમાં જ્યોતિષીદેવોના અલ્પબહુત્વનું વર્ણન છે.

તારા દેવોની અલ્પાદિ ઋદ્ધિ હેતુ :-

૧૭૯ અત્થિ ણં ભંતે ! ચંદિમ-સૂરિયાણં હિદ્દિં પિ તારારૂવા અણુંપિ તુલ્લાવિ, સમેવિ તારારૂવા અણુંપિ તુલ્લાવિ, ડિપ્પિપિ તારારૂવા અણુંપિ તુલ્લાવિ ?
હંતા ગોયમા ! તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! (૧) ચંદ્ર, સૂર્ય, વિમાનની નીચેના ક્ષેત્રમાં સ્થિત તારા વિમાનોના દેવો શું ચંદ્ર-સૂર્ય કરતાં અલ્પ ઋદ્ધિવાન(કંઈક અલ્પ ઋદ્ધિવાળા) કે સમઋદ્ધિવાન(એકસરખી ઋદ્ધિવાળા) હોય છે ? (૨) ચંદ્ર-સૂર્ય વિમાનની સમશ્રેણીએ સ્થિત તારા વિમાનોના દેવો ચંદ્રાદિ કરતાં શું કંઈક અલ્પ ઋદ્ધિવાળા કે એક સરખી ઋદ્ધિવાળા હોય છે ? (૩) ચંદ્ર-સૂર્ય વિમાનની ઉપરના ક્ષેત્રમાં સ્થિત તારા વિમાનોના દેવો ચંદ્રાદિ કરતાં શું કંઈક અલ્પ ઋદ્ધિવાળા કે એકસરખી ઋદ્ધિવાળા હોય છે ?

ઉત્તર— હા, ગૌતમ ! આ રીતે હોય છે અર્થાત્ ચંદ્ર-સૂર્ય વિમાનની નીચે કે સમશ્રેણીએ કે ઊર્ધ્વ-ભાગમાં સ્થિત તારા વિમાનના કેટલાક દેવો ચંદ્રાદિ કરતાં કંઈક અલ્પઋદ્ધિવાન હોય છે અને કેટલાક સમઋદ્ધિવાન પણ હોય છે.

૧૮૦ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ ?

ગોયમા ! જહા જહા ણં તેસિં દેવાણં તવ-ણિયમ-બંભચેરાણિ ઋસિયાઈં

ભવંતિ તહા તહા ણં તેસિ ણં દેવાણં એવં પળ્ણાયણ, તં જહા- અણુત્તે વા તુલ્લત્તે વા, જહા જહા ણં તેસિં દેવાણં તવ-ણિયમ-બંભચેરાણિ ણો ઋસિયાઈં ભવંતિ તહા તહા ણં તેસિં દેવાણં એવં (ણો) પળ્ણાયણ, તં જહા- અણુત્તે વા તુલ્લત્તે વા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્રાદિ દેવની અપેક્ષાએ તારા રૂપ દેવોની અલ્પ કે સમઋદ્ધિનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જે દેવોએ પૂર્વભવમાં કનીષ્ઠ કે શ્રેષ્ઠરૂપે તપ, નિયમ, બ્રહ્મચર્યાદિનું પાલન કર્યું હોય તે દેવો ચંદ્રાદિ કરતાં કંઈક અલ્પ કે તૂલ્ય ઋદ્ધિવાળા દેખાય છે અને જે દેવોએ પૂર્વભવમાં તપ, નિયમ, બ્રહ્મચર્યાદિનું પાલન કર્યું ન હોય તે દેવો ચંદ્રાદિ કરતાં કંઈક અલ્પ કે તૂલ્ય ઋદ્ધિવાળા હોતા નથી અર્થાત્ તે નગણ્ય ઋદ્ધિવાળા બહુ સામાન્ય દેવ થાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “તારા દેવ ઋદ્ધિ દ્વાર” નામના પ્રથમ દ્વારનું વર્ણન છે.

જ્યોતિષી દેવોમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય ઇન્દ્ર સ્થાને છે. તારારૂપ દેવો ચંદ્ર દેવના પરિવાર રૂપે ઓળખાય છે. જેમ લોકમાં પૂર્વ સંચિત પુણ્યના કારણે કેટલીક વ્યક્તિઓ રાજા ન હોવા છતાં રાજા તુલ્ય વૈભવવાળા કે રાજાથી કંઈક ન્યૂન વૈભવવાળા હોય છે, તેમ કેટલાક તારારૂપ દેવો ચંદ્રાદિ જેવી ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત હોય છે અને કેટલાક તેનાથી કંઈક ન્યૂન ઋદ્ધિવાળા હોય છે. જ્યારે અન્ય કેટલાક તારારૂપ દેવો સામાન્ય મનુષ્યની જેમ અત્યલ્પ ઋદ્ધિવાળા પણ હોય છે.

તારા દેવોની ચંદ્ર કરતા અલ્પ કે તૂલ્ય ઋદ્ધિનું કારણ જણાવતા સૂત્રકાર કહે છે કે પૂર્વભવમાં જેણે તપ, નિયમ, બ્રહ્મચર્યાદિનું શ્રેષ્ઠ આચરણ કર્યું હોય તે દેવો ચંદ્રાદિ જેવી કે તેનાથી કંઈક ન્યૂન ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે અને જેણે તપ, નિયમાદિનું આચરણ ન કર્યું હોય તે ચંદ્રાદિની સરખામણીમાં આવતાં જ નથી. તેઓ કંઈક અલ્પ ઋદ્ધિવાળા કે સમઋદ્ધિવાળા હોતા જ નથી. પરંતુ તે ચંદ્ર-સૂર્યની અપેક્ષાએ અત્યંત અલ્પ નિમ્નતર કે નિમ્નત્તમ અર્થાત્ નગણ્ય ઋદ્ધિવાળા હોય છે. તેમ સમજવું જોઈએ.

ચંદ્ર પરિવાર :-

૧૮૧ એગમેગસ્સ ણં ભંતે ! ચંદસ્સ કેવડયા મહગ્ગહા પરિવારો, કેવડયા ણક્ષત્તા પરિવારો, કેવડયા તારાગણકોડાકોડીઓ પળ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! અટ્ટાસીડ મહગ્ગહા પરિવારો, અટ્ટાવીસં ણક્ષત્તા પરિવારો, છાવટ્ટિ-સહસ્સાઈં ણવ સયા પળ્ણત્તરા તારાગણકોડાકોડીણં પળ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! કેટલા મહાગ્રહો પ્રત્યેક ચંદ્રના પરિવાર રૂપે છે ? કેટલા નક્ષત્ર ચંદ્રના પરિવાર રૂપે છે ? અને કેટલા કોટાકોટી તારાઓ ચંદ્રના પરિવાર રૂપે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ૮૮ મહાગ્રહો, ૨૮ નક્ષત્રો અને ૬૬,૮૭૫ કોટાકોટી તારાઓ પ્રત્યેક ચંદ્રના પરિવાર રૂપે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં “ચંદ્ર પરિવાર દ્વાર” નામના બીજા દ્વારનું વર્ણન છે. પ્રસ્તુતમાં ચંદ્રના પરિવારભૂત ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓની સંખ્યાનું કથન છે. સૂત્રમાં ચંદ્રના પરિવાર રૂપે ઉલ્લેખ હોવા છતાં સૂર્યન્દ્રનો પણ તે જ પરિવાર છે, જેમ મનુષ્યોમાં બલદેવ અને વાસુદેવ બન્ને ત્રિભંડાધિપતિની રાજ્યઋદ્ધિ એક જ હોય છે તેમ સમજવું.

જ્યોતિષ વિમાનોનું મેરુ આદિથી અંતર :-

૧૮૨ મંદરસ્સ ણં ભંતે ! પવ્વયસ્સ કેવડયાએ અબાહાએ જોડસં ચારં ચરડ ।
ગોયમા ! એકકારસહિં એકકવીસેહિં જોયણ સએહિં અબાહાએ જોડસં
ચારં ચરડ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! તારા રૂપ જ્યોતિષી દેવો મેરુ પર્વતથી કેટલા યોજન દૂર રહીને પરિભ્રમણ કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! તારારૂપ જ્યોતિષી દેવ વિમાનો મેરુ પર્વતથી ૧૧૨૧ યોજન દૂર રહીને પરિભ્રમણ કરે છે.

૧૮૩ લોગંતાઓ ણં ભંતે ! કેવડયાએ અબાહાએ જોડસે પણ્ણત્તે ?
ગોયમા ! એકકારસ એકકારસેહિં જોયણ સએહિં અબાહાએ જોડસે
પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવાન ! જ્યોતિષી દેવોના વિમાનો લોકાંતથી કેટલા દૂર સ્થિત છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જ્યોતિષી દેવોના વિમાનો લોકાંતથી ૧,૧૧૧ યોજન દૂર સ્થિત છે.

૧૮૪ ધરણિતલાઓ ણં ભંતે ! કેવડયં અબાહાએ હેટ્ટિલે તારારૂવે ચારં ચરડ ?
કેવડયં અબાહાએ સૂર વિમાણે ચારં ચરડં ? કેવડયં અબાહાએ ચંદ વિમાણે
ચારં ચરડ । કેવડયં અબાહાએ ઉવરિલ્લં તારા રૂવે ચારં ચરડ ।

ગોયમા ! સત્તહિં ણડએહિં જોયણ સએહિં જોડસે ચારં ચરડ, એવં
સૂરવિમાણે અટ્ટહિં સએહિં, ચંદવિમાણે અટ્ટહિં અસીએહિં, ઉવરિલ્લે તારારૂવે
ણવહિં જોયણ સએહિં ચારં ચરડ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! સમભૂમિથી કેટલા યોજનની ઊંચાઈએ સહુથી નીચે રહેનાર તારામંડલ પરિભ્રમણ કરે છે ? કેટલી ઊંચાઈએ સૂર્ય વિમાન પરિભ્રમણ કરે છે ? કેટલી ઊંચાઈએ ચંદ્ર વિમાન પરિભ્રમણ કરે છે અને કેટલી ઊંચાઈએ સહુથી ઉપર રહેનાર તારા મંડલ પરિભ્રમણ કરે છે ? (તેમ પ્રશ્ન સમજવો).

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સહુથી નીચે રહેનાર તારામંડલ જ્યોતિષી વિમાનો સમપૃથ્વીથી ૭૮૦ યોજનની ઊંચાઈએ પરિભ્રમણ કરે છે. આ રીતે સૂર્ય વિમાન ૮૦૦ યોજન, ચંદ્ર વિમાન ૮૮૦ યોજન અને સૌથી ઉપર તારા મંડલ સમુદાય સમભૂમિથી ૯૦૦ યોજનની ઊંચાઈએ પરિભ્રમણ કરે છે.

૧૮૫ જોડસસ્સ ણં મંતે ! હેટ્ટિલ્લાઓ તલાઓ કેવઇયં અબાહાએ સૂરવિમાણે ચારં ચરઇ ?

ગોયમા ! દસહિં જોયનેહિં અબાહાએ ચારં ચરઇ । એવં ચંદ વિમાણે ણઝઈએ જોયનેહિં ચારં ચરઇ । ડવરિલ્લે તારારૂવે દસુત્તરે જોયણસએ ચારં ચરઇ । સૂર-વિમાણાઓ ચંદવિમાણે અસીઈએ જોયનેહિં ચારં ચરઇ, સૂરવિમાણાઓ જોયણસએ ડવરિલ્લે તારારૂવે ચારં ચરઇ, ચંદ વિમાણાઓ વીસાએ જોયનેહિં ડવરિલ્લે ણં તારારૂવે ચારં ચરઇ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ મંડલના સૌથી નીચે રહેલા તારા વિમાન સમુદાયથી કેટલી ઊંચાઈએ સૂર્ય વિમાન પરિભ્રમણ કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! સર્વથી નીચે રહેલા તારા વિમાન સમુદાયથી ૧૦ યોજન ઊંચે સૂર્ય વિમાન પરિભ્રમણ કરે છે; ચંદ્ર વિમાન ૮૦ યોજન ઊંચે અને અંતિમ ઉપરી તારા સમુદાય ૧૧૦ યોજન ઊંચે પરિભ્રમણ કરે છે. સૂર્ય વિમાનથી ૮૦ યોજન ઊંચે ચંદ્ર વિમાન અને ૧૦૦ યોજન ઊંચે ઉપરી અંતિમ તારા વિમાન, સમુદાય છે. ચંદ્ર વિમાન(જે સમભૂમિથી ૮૮૦ યોજન ઊંચે છે તેના)થી વીસ યોજન ઊંચે સૌથી ઉપરના તારા સમુદાય પરિભ્રમણ કરે છે.

વિવેચન :-

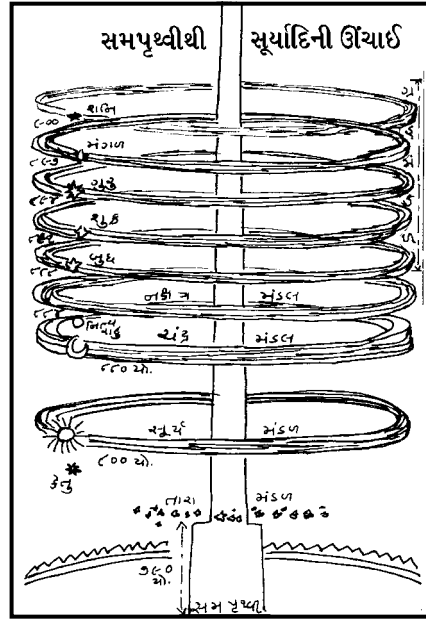
પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “મેરુથી અંતર, લોકથી અંતર અને સમપૃથ્વીથી અંતર દ્વાર નામના ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા ત્રણ દ્વારનું વર્ણન છે. આ રીતે વિભિન્ન દષ્ટિકોણથી જ્યોતિષી વિમાનોનું અંતર દર્શાવ્યું છે.

તારા વિમાનની મેરુથી દૂરી :- મેરુપર્વતથી ૧૧૨૧ યોજન દૂર રહી જ્યોતિષી વિમાનો મેરુને પ્રદક્ષિણા કરે છે. અહીં સૂત્રમાં જોડસં શબ્દથી તારા વિમાનનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. કારણ કે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ અને નક્ષત્ર મેરુથી ૪૪,૮૨૦ યોજન દૂર રહી ભ્રમણ કરે છે, તેથી અહીં ૧૧૨૧ યોજનની દૂરી તારા વિમાનોની અપેક્ષાએ જ છે.

મેરુથી જ્યોતિષ મંડળની દૂરીનું આ કથન જંબૂદ્વીપના જ્યોતિષી વિમાનોની અપેક્ષાએ છે, તેમ સમજવું જોઈએ. લવણાદિના જ્યોતિષી વિમાનો મેરુથી વધુ દૂરવર્તી છે.

લોકાંતથી જ્યોતિષ મંડળની દૂરી :- જ્યોતિષી વિમાનોની અંતિમ પંક્તિથી લોકાંત ૧,૧૧૧ યોજન દૂર સ્થિત છે. અહીંદ્વીપની બહાર જ્યોતિષી વિમાનો સ્થિર છે. તેથી જ સૂત્રકારે આ કથનમાં ચારં ચરણ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

સમપૃથ્વીથી જ્યોતિષક ચક્રની દૂરી :- સમ પૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજનની ઊંચાઈએ જ્યોતિષક ચક્ર પરિભ્રમણ કરે છે. સૂત્રકારે સૂત્રમાં ચંદ્ર, સૂર્ય અને નીચે રહેલા તારા મંડળનું સમપૃથ્વીથી અંતર દર્શાવ્યું છે. ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા મંડળોના કરોડો તારાઓનું નિશ્ચિત અંતર દર્શાવ્યું નથી. સમપૃથ્વીથી ૮૦૦ યોજને સૂર્ય અને ૮૮૦ યોજને ચંદ્ર મંડળ છે. શેષ નક્ષત્રો, ગ્રહો, તારાઓના મંડળો સમપૃથ્વીથી ૭૯૦ થી ૮૦૦ યોજન સુધી અર્થાત્ ૧૧૦ યોજનના ક્ષેત્રમાં ઉપર-નીચે ગમે ત્યાં હોય છે. કેટલાક ગ્રહો, તારાઓના મંડળનું સમપૃથ્વીથી અંતર ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે, તે આ પ્રમાણે છે—

જ્યોતિષક ચક્રની સમપૃથ્વીથી ઊંચાઈ :-

જ્યોતિષક દેવ	સમપૃથ્વીથી ઊંચે	જ્યોતિષક વિમાનથી	ઊંચાઈ
તારામંડળ	૭૯૦ યોજન	—	—
સૂર્ય	૮૦૦ યોજન	તારામંડળથી	૧૦ યોજન ઊંચે
ચંદ્ર	૮૮૦ યોજન	સૂર્યથી	૮૦ યોજન ઊંચે

નક્ષત્ર મંડળ	૮૮૪ યોજન	ચંદ્રથી	૪ યોજન ઊંચે
ગ્રહમંડળમાં બુધાદિ ગ્રહો	૮૮૮ યોજન	નક્ષત્રથી	૪ યોજન ઊંચે
શુક્રાદિ ગ્રહો	૮૯૧ યોજન	બુધ ગ્રહથી	૩ યોજન ઊંચે
બૃહસ્પતિ આદિ ગ્રહો	૮૯૪ યોજન	શુક્ર ગ્રહથી	૩ યોજન ઊંચે
મંગલાદિ ગ્રહો	૮૯૭ યોજન	બૃહસ્પતિ ગ્રહથી	૩ યોજન ઊંચે
શનિ આદિ ગ્રહો	૯૦૦ યોજન	મંગલ ગ્રહથી	૩ યોજન ઊંચે

અંદર, બહાર ઉપર ચાલતા નક્ષત્રો :-

૧૮૬ જંબુદ્વીવે ણં દીવે અટ્ટાવીસાણ્ઞ નક્ષત્રાણાં કયરે નક્ષત્રત્તે સવ્વબ્હંતરિલ્લં ચારં ચરહ્ ? કયરે નક્ષત્રત્તે સવ્વબાહિરં ચારં ચરહ્ ? કયરે નક્ષત્રત્તે સવ્વહિટ્ઠિલ્લં ચારં ચરહ્, કયરે નક્ષત્રત્તે સવ્વઝવરિલ્લં ચારં ચરહ્ ?

ગોયમા ! અભિર્હિ નક્ષત્રત્તે સવ્વબ્હંતરં ચારં ચરહ્, મૂલો સવ્વબાહિરં ચારં ચરહ્, ભરણી સવ્વહિટ્ઠિલ્લં ચારં ચરહ્, સાહ સવ્વુવરિલ્લગં ચારં ચરહ્ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૨૮ નક્ષત્રમાંથી કયા નક્ષત્ર સર્વથી અંદર(મેરુ તરફ) રહીને પરિભ્રમણ કરે છે ? કયા નક્ષત્ર સર્વથી બહાર(સમુદ્ર તરફ) રહીને પરિભ્રમણ કરે છે ? કયા નક્ષત્ર સૌથી ઉપર રહીને અને કયા નક્ષત્ર સૌથી નીચે રહીને ભ્રમણ કરે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્ર સૌથી અંદર(મેરુથી નજીક) ભ્રમણ કરે છે; મૂલ નક્ષત્ર સૌથી બહાર(સમુદ્ર તરફ) રહીને, ભ્રમણ કરે છે; સ્વાતિ નક્ષત્ર સૌથી ઉપર અને ભરણી નક્ષત્ર સૌથી નીચે રહીને પરિભ્રમણ કરે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં “અંદર, બહાર, ઉપર, નીચે ચાલતા નક્ષત્ર દ્વાર” નામના છઠ્ઠા દ્વારનું કથન છે.

આભ્યંતર મંડળમાં ૧૨ નક્ષત્રો છે તેમાંથી અભિજિત નક્ષત્રવિમાન મેરુ તરફ થોડું અંદર છે. મૂલ નક્ષત્ર સર્વ નક્ષત્રોથી બહાર ચાલે છે અર્થાત્ સર્વ બાહ્ય મંડળના ૮ નક્ષત્રોમાં મૂળ નક્ષત્રનું મંડળ લવણ સમુદ્ર તરફ થોડું વધારે બહાર છે. સ્વાતિ નક્ષત્ર ઊંચાઈમાં સર્વથી ઉપર છે. ભરણી નક્ષત્રનું ભ્રમણ સ્થાન સર્વ નક્ષત્રોની સપાટીથી થોડું નીચેક છે.

જ્યોતિષ્ક વિમાનનો આકાર :-

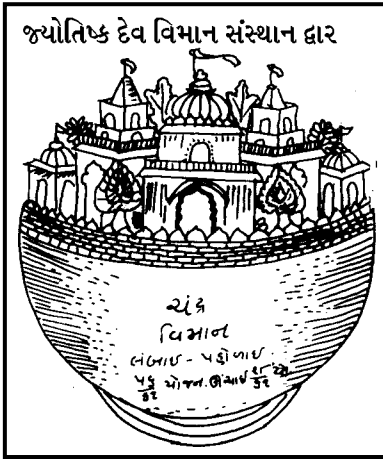
૧૮૭ ચંદવિમાને ણં મંતે ! કિંસંઠિએ પળ્ણત્તે ?

ગોયમા ! અદ્ધ કવિદ્વસંઠાણસંઠિએ, સવ્વફાલિયામએ અબ્ધુગ્ગયમૂસિએ । એવં સવ્વાઈં ણેયવ્વાઈં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર વિમાનનો આકાર કેવો છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચંદ્ર વિમાન ઉપર તરફ મુખ હોય તેવા અર્ધ કોઠા ફળના આકારવાળું, સંપૂર્ણપણે સ્ફટિક રત્નમય, ઝળહળતા કિરણોવાળું હોય છે. આ જ રીતે સર્વ જ્યોતિષી વિમાનો ચંદ્ર વિમાન જેવા જ આકારવાળા હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જ્યોતિષ્ક “દેવ વિમાન સંસ્થાન દ્વાર” નામના સાતમાં દ્વારનું વર્ણન છે.

સર્વ જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનો અર્ધ કોઠા કે અર્ધ બિજોરાના આકારે છે. આ જ્યોતિષ્ક વિમાનોની અર્ધ કોઠાના આકારવાળી પીઠ ઉપર જ્યોતિષ્ક દેવોના પ્રાસાદો-મહેલો ચઢતા-ઉતરતા ક્રમથી એવી રીતે ગોઠવાયેલા છે કે તેના શિખરના ભાગો લગભગ ગોળાકાર બની જાય છે અને તેથી જ ઉદય-અસ્ત સમયે તે વિમાનો ગોળાકાર રૂપે જ દેખાય છે. મધ્યાહ્ન સમયે તો મસ્તક ઉપર હોવાથી તેનું ગોળાકાર તળીયું દેખાય છે. આ રીતે અર્ધ ગોળાકાર હોવા છતાં અર્ધ ભાગના પ્રાસાદોની રચનાના કારણે તે ગોળાકાર રૂપે જ દેખાય છે.

જ્યોતિષ્ક વિમાનોની લંબાઈ-પહોળાઈ :-

૧૮૮ ચંદવિમાને ણં મંતે ! કેવઈયં આયામવિક્કખભેણં, કેવઈયં બાહલ્લેણં પળ્ણત્તે ? ગોયમા !

છપ્પળ્ણં ખલુ ભાએ, વિચ્છિળ્ણં ચંદમંડલં હોઈ ।

અટ્ટાવીસં ભાએ, બાહલ્લં તસ્સ બોદ્ધવ્વં ॥૧॥

અડયાલીસં ભાએ, વિચ્છિળ્ણં સૂરમંડલ હોઈ ।

ચરવીસં ખલુ ભાએ, બાહલ્લં તસ્સ બોદ્ધવ્વં ॥૨॥

दो कोसे य गहाणं, णक्खत्ताणं तु हवइ तस्सद्धं ।
तस्सद्धं ताराणं, तस्सद्धं चेव बाहल्लं ॥३॥

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! ચંદ્ર વિમાનની લાંબાઈ-પહોળાઈ અને ઊંચાઈ કેટલી છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ચંદ્ર વિમાન એક યોજનના એકસઠીયા ૫૬ ભાગ ($\frac{૫૬}{૧૦૦}$) યોજન પ્રમાણ લાંબુ-પહોળું હોય છે અને એકસઠીયા અઠાવીસ ભાગ ($\frac{૨૩}{૧૦૦}$) યોજન ઊંચું હોય છે.

સૂર્ય વિમાન $\frac{૧૦૦}{૧૦૦}$ યોજન લાંબુ-પહોળું અને $\frac{૨૩}{૧૦૦}$ યોજન ઊંચું હોય છે. ગ્રહ વિમાનો ૨ ગાઉ લાંબા-પહોળા અને ૧ ગાઉ ઊંચા છે. નક્ષત્ર વિમાનો ૧ ગાઉ લાંબા-પહોળા અને અર્ધા ગાઉ ઊંચા છે. તારા વિમાનો અર્ધા ગાઉ લાંબા-પહોળા અને $\frac{૧}{૨}$ ઊંચા છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ‘જ્યોતિષ્ક દેવ વિમાન પ્રમાણ દ્વાર’ નામના આઠમાં દ્વારનું વર્ણન છે. આ સર્વ વિમાનો પોતાની લાંબાઈ-પહોળાઈ કરતાં અર્ધી ઊંચાઈ ધરાવે છે.

જ્યોતિષી વિમાનોના વાહકદેવો :-

૧૮૯ ચંદ્રવિમાણે ણં ધંતે ! કइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?

ગોયમા ! સોલસ્સ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહંતિત્તિ । ચંદ્રવિમાણસ્સ ણં પુરત્થિમે ણં સેયાણં સુભગાણં સુપ્પભાણં સંખતલ-વિમલ-ણિમ્મલ-દધિઘણ-ગોઝીર-ફેણ-રયયણિગર-પ્પગાસાણં થિર-લટ્ટ-પડટ્ટ-વટ્ટ-પીવર-સુસિલિટ્ટ-વિસિટ્ટ-તિક્ખ-દાઢા વિડંબિય-મુહાણં રત્તુપ્પલ-પત્ત-મઝય-સુકુમાલ-તાલુજીહાણં મહુગુલિય-પિંગલક્ખાણં પીવર-વરોરુ-પહિપુણ્ણ-વિઝલખંધાણં મિઝવિસય-સુહુમ-લક્ખણ-પસત્થ-વરવણ્ણ-કેસર- સહોવસોહિયાણં ઋસિય-સુણમિય-સુજાય-અપ્પોહિય-ણંગૂલાણં વહિરામ- યણક્ખાણં વહિરામય-દાઢાણં વહિરામય-દંતાણં તવણિજ્જ-જીહાણં તવણિજ્જ તાલુયાણં તવણિજ્જ-જોત્તગ-સુજોહિયાણં કામગમાણં પીહગમાણં મણોગમાણં-મણોરમાણં અમિયગર્હણં અમિય-બલવીરિયપુરિસક્કારપરક્કમાણં મહયા અપ્પોહિય સીહણાય-બોલ-કલકલરવેણં મહુરેણં મણહરેણં પૂરેતા અંબરં, દિસાઓ ય સોભયંતા, ચત્તારિ દેવસાહસ્સીઓ સીહ-રૂવધારી પુરત્થિમિલ્લં બાહં વહંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! કેટલા હજાર દેવો ચંદ્ર વિમાનનું પરિવહન(ઉપાડીને ભ્રમણ) કરે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ૧૬,૦૦૦ દેવો ચંદ્ર વિમાનનું વહન કરે છે.

ચંદ્ર વિમાનને વહન કરવા સિંહ રૂપધારી ૪,૦૦૦ આભિયોગિક(સેવક) દેવો ચંદ્ર વિમાનની પૂર્વ બાજુથી વહન કરે છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

તે સિંહરૂપધારી દેવો શ્વેતવર્ણી; સૌભાગ્યશાળી, વિલક્ષણ તેજવાળા હોય છે. તેમનો પ્રકાશ શંખના મધ્યભાગ જેવો નિર્મળ; કઠણ દહીં, ગાયના દૂધના ફીણ અને ચંદ્ર સમાન હોય છે. તેમના કાંડા સ્થિર-દઢ, લષ્ટ-કાંત અને શોભનીય હોય છે. તેમનું મુખ ગોળ, પુષ્ટ, છિદ્ર રહિત, વિશેષ રૂપથી તીક્ષ્ણ એવી દાઢના કારણે ખુલ્લા મુખવાળા હોય છે. તેમનું તાળવું અને જીભ રક્ત કમળના પત્ર જેવા કોમળ છે. તેમની આંખ મધના પીંડ જેવી પીળી હોય છે. તેમની બંને જંઘા પુષ્ટ શ્રેષ્ઠ અને સોડામણી હોય છે. તેમના ખંભા માંસલ અને વિશાળ હોય છે. તેમની કેશરાળ (ગર્દન ઉપરનાવાળ) મૃદુ ઉજ્જવળ, પાતળી, પ્રશસ્ત, શ્રેષ્ઠ વર્ણવાળી અને શોભનીય હોય છે. તેઓની પૂંછડી ઉપર તરફ ઊભી રહે છે પરંતુ તેનો અગ્રભાગ નીચેની બાજુ વળેલી હોવાથી તે સોડામણી લાગે છે. આવી પૂંછડીથી તે ભૂમિને તાડિત કરતાં રહે છે. તેઓના નખ, દાઢ અને દાંત વજ્રમય હોય છે. તેઓની જીભ અને તાળવું તપ્ત સુવર્ણ જેવા લાલ હોય છે. તેઓની લગામ સુવર્ણમયી હોય છે. તેઓની ગતિ સ્વેચ્છાનુસારી, સુખજનક, મન જેવી વેગવંતી, મનોરમ, મનોહર અને (અતિ તીવ્ર હોય છે, તેઓનું બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ અમિત હોય છે. તેઓના મહા સિંહનાદના મધુર અવાજથી આકાશ ગાજી ઊઠે છે અને દિશાઓ સુશોભિત થાય છે. ૪,૦૦૦ સિંહરૂપધારી દેવો ચંદ્રને પૂર્વ બાજુથી વહન કરે છે.

૧૧૦ ચંદ્રવિમાનસ્સ ણં દાહિણેણં સેયાણં સુભગાણં સુપ્પભાણં સંખતલવિમલ-ણિમ્મલ-દધિઘણ-ગોઝીરફેણ-રયયણિગર-પ્પગાસાણં વઙ્ગરમય-કુંભજુયલ-સુટ્ટિય-પીવર-વરવઙ્ગર- સોંઠવટ્ટિય-દિત્ત-સુરત્ત-પડમપ્પગાસાણં અભ્ભુણ્ણય-મુહાણં તવણિજ્જવિસાલકણગ-ચંચલચલંત-વિમલુજ્જલાણં મહુવણ્ણ-ભિસંત-ણિદ્ધ-પત્તલ-ણિમ્મલ-તિવણ્ણ-મણિરયણ-લોયણાણં અભ્ભુગ્ગય-મડલમલ્લિયા-ધવલસરિસ-સંઠિયણિવ્વણ-દઢકસિણ-ફાલિયા મય-સુજાય-દંતમુસલોવસોભિયાણં કંચણકોસી-પવિટ્ટ-દંતગ્ગ-વિમલમણિરયણ-રુઙ્ગલપેરંત-ચિત્તરૂવગવિરાઙ્ગયાણં તવણિજ્જ-વિસાલ-તિલગપ્પમુહ-પરિમણ્ણિયાણં ણાણામણિરયણ-મુદ્ધગેવિજ્જબદ્ધગ-લયરવર-ભૂસણાણં વેરુલિય-વિચિત્તદણ્ણ-ણિમ્મલ-વઙ્ગરમય-તિક્ક-લટ્ટ-અંકુસ-કુંભજુયલયંતરોડિયાણં તવણિજ્જસુબદ્ધ-કચ્છદપ્પિય-બલુદ્ધરાણં વિમલઘણમંડલવઙ્ગરમયલાલા-લલિયતાલણાણં ણાણામણિરયણઘંટપાસગ-રયયામય-બદ્ધરજ્જુ-લંબિય-ઘંટાજુયલ-મહુરસર-મણહરાણં અલ્લીણપમાણજુત્ત-વટ્ટિય-સુજાયલક્કણપસત્થ-રમણિજ્જબાલગત્ત-પરિપુંછણાણં ઉવચિયપડિપુણ્ણ-કુમ્મચલણ-લહુવિક્કમાણં અંકમયણક્કયાણં તવણિજ્જજીહાણં તવણિજ્જતાલુયાણં તવણિજ્જજોત્તગસુજોઙ્ગયાણં કામગમાણં પીઙ્ગમાણં

મળોગમાણં-મળોરમાણં અમિયર્ગઈણં અમિયબલવીરિઅપુરિસક્કાર-
પરક્કમાણં મહયાગંભીરગુલુગુલાઈય-રવેણં મહુરેણં મળહરેણં પૂરેંતા અંબરં,
દિસાઓ ય સોભયંતા ચત્તારિ દેવસાહસ્સીઓ ગયરૂવધારીણં દેવાણં
દક્ષિણિલ્લં બાહં પરિવહંતિ ।

ભાવાર્થ :- (ગજરૂપધારી ૪,૦૦૦ આભિયોગિક દેવો ચંદ્ર વિમાનને દક્ષિણ બાજુથી વહન કરે છે.) તે ગજરૂપધારી દેવો શ્વેતવર્ણી, સૌભાગ્યશાળી, સુપ્રભાવાન હોય છે. તેમનો પ્રકાશ શંખના મધ્યભાગ જેવો નિર્મળ, દહીં, ગાયના દૂધના ફીણ અને ચાંદીના સમૂહ જેવો શુભ હોય છે. તેઓનું કુંભસ્થલ-ગંડસ્થલ વજ્રમય હોય છે. તેઓની સૂંઠ સુંદર આકારવાળી, પુષ્ટ, વજ્રમયી, ગોળ, સ્પષ્ટ દેખાતા એક પ્રકારના જલબિંદુ રૂપે કમળોથી યુક્ત હોય છે. તેઓનું મુખ આગળથી ઉન્નત હોય છે. તેઓના બંને કાન તપેલા સુવર્ણ જેવા લાલ, વિશાળ, ચંચળ, વિમળ, ઉજ્જવલ, બહારની બાજુ શ્વેતવર્ણવાળા હોય છે. તેઓની આંખો પીતવર્ણની ચમકીલી, સ્નિગ્ધ, પલક યુક્ત, નિર્મળ, ત્રિવર્ણી-રક્ત, પીત, શ્વેત આ ત્રણ વર્ણથી યુક્ત એવા મણિરત્ન જેવી હોય છે. તેઓના બંને દંતશૂળ ઉન્નત, મલ્લિકાના વિકસિત પુષ્પ જેવા ધવલ, એક સરખા આકારવાળા, વ્રણ રહિત, દઢ, સંપૂર્ણપણે સ્ફટિક, સુજાત-ઉત્પત્તિ સમયથી દોષ રહિત હોય છે. તે દંતશૂળની કાંચનકોશી (દંતશૂળ પરનું સોનાનું ખોભળું) વિમલ, મણિરત્ન જડિત, રુચિર અને ચિત્રિત હોય છે. તેઓના મુખાભરણો તપનીય (સુવર્ણના) વિશાળ હોય છે અને તિલકાદિ મુખાભરણોથી તેઓ ઉપશોભિત હોય છે. તેઓના મસ્તક મણિ અને રત્નોથી સુસજ્જિત હોય છે. તેઓના કંઠાભરણ ઘંટાથી યુક્ત હોય છે અને તેઓના ગળામાં તે પહેરાવેલા હોય છે. તેઓના કુંભસ્થળોની વચ્ચે રહેલું અંકુશ વૈદુર્યરત્નથી નિર્મિત હોય છે અને અંકુશદંડ વિચિત્ર, નિર્મળ, વજ્ર જેવો કઠોર, તીક્ષ્ણ લષ્ટ = મનોહર હોય છે. તેમના પેટ પર બાંધેલું દોરડું રક્ત સુવર્ણનું હોય છે. આ ગજરૂપધારી દેવો દર્પ-અભિમાની અને બળવાન હોય છે. તેઓનું મંડળ-સમુદાય વિમળ અને ઘનરૂપે હોય છે (તેઓ ભિન્ન-ભિન્ન રૂપમાં હોતા નથી.) વજ્રમય અંકુશનું તાડન તેઓને સુખપ્રદ લાગે છે.

મણિમયી નાની ઘંટડીઓ જેની આસપાસ છે, રજતમયી રજજૂ(દોરી) કટિભાગ પર બાંધેલી ઘંટાયુગલ(બે ઘંટ)થી ઉત્પન્ન રણકારથી તેઓ મનોહર લાગે છે. તેઓની પૂંછડી કેશયુક્ત હોવાથી સુશ્લેષ્ટ, પાછળના ચરણ સુધી લટકતી હોવાથી પ્રમાણોપેત, ગોળ, સુજાત લક્ષણોપેત, પ્રશસ્ત, રમણીય, મનોહર અને ગાત્ર(શરીર)ને સાફ રાખનારી હોય છે. (પ્રાયઃ પશુઓ પોતાની પૂંછડીથી જ શરીરને સાફ કરે છે.) માંસલ, પૂર્ણ અવયવવાળા, કાયબાની જેમ ઉન્નત ચરણો શીઘ્રન્યાસવાળા હોય છે. તેમના પગના નખ અંકરત્નના હોય છે. તેમના જીભ અને તાળવું તપ્ત સુવર્ણ જેવા લાલ હોય છે. તેઓની લગામ(નથ) સુવર્ણમયી હોય છે. તેઓની ગતિ સ્વેચ્છાનુસારી, સુખજનક, મન જેવી વેગવંતી મનોરમ, મનોહર અને અતિતીવ્ર હોય છે. તેઓનું બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર, પરાક્રમ અપરિમિત હોય છે. તેઓ મોટી ચિંઘાડ કરતાં ચાલતા હોવાથી, તેમની ચિંઘાડના મધુર સ્વરથી આકાશ ગાજી ઊઠે છે. દિશાઓ તેનાથી સુશોભિત થાય છે. ગજરૂપધારી ૪૦૦૦ દેવો ચંદ્રને દક્ષિણ બાજુથી વહન કરે છે.

૧૧૧ ચંદવિમાણસ્સ ણં પચ્ચત્થિમેણં સેયાણં સુભગાણં સુપ્પભાણં
ચલચવલકકુહ- સાલીણં ઘણિચિયસુબદ્ધ-લક્ષણુણ્ણય- ઈસિયાણય-

વસભોદ્રાણં ચંકમિય-લલિય-પુલિયચલ-ચવલ-ગઢ્વિયગર્હણં સળ્ળયપાસાણં-
 સંગયપાસાણં સુજાયપાસાણં પીવરવટ્ટિયસુસંઠિયકડીણં ઓલંબપલંબ-
 લક્ષણ- પમાણજુત્ત-રમણિજ્જવાલગણ્ડાણં સમખુરવાલિધાણાણં સમલિ-
 હિયસિંગ-તિક્ષગ્ગસંગયાણં તણુસુહુમસુજાયણિદ્ધ-લોમ-ચ્છવિ-ધરાણં
 ઉવચિયમંસલ-વિસાલપડિપુણ્ણ-ખંધપણ્ણ-સુંદરાણં વેરુલિય-ભિસંત-
 કડકલ-સુણિરિક્ષણાણં જુત્તપમાણ-પહાણલક્ષણપસત્થ-રમણિજ્જ-
 ગગરગલ્લ-સોભિયાણં - ઘર-ઘરગ-સુ સદ્-બદ્ધ-કં ઠપરિમં ડિયાણં
 ણાણામણિકણગરયણ- ઘંટિયા- વેગચ્છિગ-સુકયમાલિયાણં વરઘંટાગલ-
 યમાલુજ્જલ-સિરિધરાણં પડમુપ્પલ-સગલ- સુરભિ-માલાવિભૂસિયાણં વહરખુરાણં
 વિવિહવિક્ષુરાણં ફાલિયામયદંતાણં તવણિજ્જજીહાણં તવણિજ્જતાલુયાણં
 તવણિજ્જજોત્ત-ગસુજોહયાણં કામગમાણં પીહગમાણં મણોગમાણં મણોરમાણં
 અમિયગર્હણં અમિયબલવીરિયપુરિસક્કારપરક્કમાણં મહયા- ગજ્જિયગંભીર-
 રવેણં મહુરેણં મણહરેણં પૂરેંતા અંબરં, દિસાઓ ય સોભયંતા, ચત્તારિ
 દેવસાહસ્સીઓ વસહરૂવધારીણં દેવાણં પચ્ચત્થિમિલ્લં બાહં પરિવહંતિ ।

ભાવાર્થ :- (વૃષભ રૂપધારી ૪,૦૦૦ આભિયોગિક દેવો ચંદ્ર વિમાનને પશ્ચિમ બાજુથી વહન કરે છે.) તે વૃષભ રૂપધારી દેવો શ્વેતવર્ણી; સૌભાગ્યશાળી તથા વિલક્ષણ તેજવાળા હોય છે. તેઓની કકુદ્ધ (ગળાની નીચેનો ગોદડી જેવો ભાગ) ચલયપલ-ડોલતો હોય છે અને તેના કારણે તે વૃષભ રૂપધારી દેવો સોહામણ લાગે છે. તેઓના હોઠ લોઢાના હથોડાની જેવા મજબૂત, સુબદ્ધ (શિથિલ ન હોય તેવા), પ્રશસ્ત લક્ષણયુક્ત અને કંઈક અંશે નીચે તરફ નમેલા હોય છે. તેઓની ગતિ કુટિલ, વિલાસયુક્ત, ગર્વિત અને ચંચળ હોય છે. તેઓના બંને પાર્શ્વભાગ(પડખા) નીચે તરફ નમેલા, દેહોચિત પ્રમાણવાળા અને સુજાત-જન્મથી ખોડરહિત હોય છે. તેમનો કટીભાગ- કમરનો ભાગ પુષ્ટ, ગોળ અને સુંદર આકારવાળો હોય છે. તેમના લટકતા ચામર(પૂંછડીના વાળ) લાંબા, લક્ષણોપેત, યથોચિત પ્રમાણવાળા અને રમણીય હોય છે. તેમની બંને ખરી તથા પૂંછડીના વાળો પરસ્પર સમાન હોય છે. તેઓના શિંગડા સાથે જ ઘડાયા હોય તેમ એક સરખા, અણિયાળા અને પ્રમાણોપેત હોય છે. તેમની રૂંવાટી પાતળી, સુજાત, સ્નિગ્ધ સુંવાળી અને છવિમય-ચમકીલી હોય છે. તેઓનો સ્કંધપ્રદેશ(ખૂંધ) પુષ્ટ, માંસલ, વિશાળ-ભાર વહનમાં સમર્થ, પરિપૂર્ણ હોય છે. તેના દ્વારા દેવરૂપ વૃષભો સુંદર દેખાય છે. તેમના લોચન વૈદુર્યમણિમય અને અતિશય શોભનીય હોય છે. તેમનું ગળું યથોચિત પ્રમાણથી યુક્ત, પ્રધાન લક્ષણોથી સંપન્ન, પ્રશસ્ત અને રમણીય ઝારક નામના આભરણ વિશેષથી સુશોભિત હોય છે. તેમનું શબ્દાયમાન = રણકતું ઘરઘરક નામનું કંઠનું આભૂષણ તેઓના કંઠને સુશોભિત કરે છે. અનેક પ્રકારના મણિ, સુવર્ણ, રત્નોથી સુનિર્મિત ઘંટડીઓની માળા તેઓના વક્ત્ર:સ્થળ પર બાંધવામાં આવે છે. શ્રેષ્ઠ ઘંટાઓની માળાથી તેઓનું ગળું ઉજ્જવલ લાગે છે. તેઓની શોભા અખંડિત, અનુપમ ગંધયુક્ત પદ્મ અને ઉત્પલોની માળાથી વધુ શોભાયમાન બને છે. તેમની ખરી વજ્રમયી હોય છે, તેમની વિચખરી(ખરીની ઉપરનો

(ભાગ) મણિ, કનકાદિવાળો હોવાથી અનેક પ્રકારનો હોય છે. તેઓના દાંત સ્ફટિકમય હોય છે. તેઓના જીભ અને તાળવા તપનીય સુવર્ણ જેવા લાલ હોય છે. તેઓનું જોતરું-નથ તપનીય સુવર્ણમયી હોય છે. તેઓની ગતિ સ્વેચ્છાનુસારી, સુખજનક, મન જેવી વેગવંતી, મનોરમ, મનોહર અને અમિત અતિતીવ્ર હોય છે. તેઓનું બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ અમિત હોય છે. તેઓના મહા ગંભીર, મનોહર અવાજથી આકાશ ગાજી ઊઠે છે અને દિશા સુશોભિત થાય છે. ૪,૦૦૦ વૃષભ રૂપધારી દેવો ચંદ્રને પશ્ચિમ બાજુથી વહન કરે છે.

૧૯૨ ચંદ્રવિમાણસ્સ ણં ઉત્તરેણં સેયાણં સુભગાણં સુપ્પભાણં તરમલ્લિ-
હાયણાણં હરિમેલ-મઝલ-મલ્લિયચ્છાણં ચંચુચ્ચિય-લલિય- પુલિય-
ચલચવલચંચલગઈણં લંઘણ-વગ્ગણ-ધાવણધોરણ-તિવઙ્-જઙ્ગણ- સિક્ખિયગઈણં
લલંતલાસગ-લલાયવર-ભૂસણાણં સળ્ળયપાસાણં સંગયપાસાણં
સુજાયપાસાણં પીવરવટ્ટિયસુસંઠિયકડીણં ઓલંબપલંબ- લક્ખણપમાણજુત્ત-
રમણિજ્જવાલ-પુચ્છાણં તણુસુહુમસુજાય- ણિદ્ધલોમચ્છવિહરાણં
મિઝવિસય-સુહુમલક્ખણ-પસત્થવિકિણ્ણ-કેસરાવલિ- ધરાણં,
લલંતથાસગ-લલાહ-વર-ભૂસણાણં મુહમંડગઓચૂલગ-ચામર- થાસગ-
પરિમંડિય-કડીણં તવણિજ્જખુરાણં તવણિજ્જજીહાણં તવણિજ્જતાલુયાણં
તવણિજ્જજોત્તગસુજોઈયાણં કામગમાણં પીઙ્ગમાણં મણોગમાણં મણોરમાણં
અમિયગઈણં અમિયબલવીરિયપુરિસક્કાર-પરક્કમાણં મહયાહય- હેસિય-
કિલકિલાઈય-રવેણં મણહરેણં પૂરેંતા અંબરં, દિસાઓ ય સોભયંતા ચત્તારિ
દેવસાહસ્સીઓ હયરૂવધારીણં દેવાણં ઉત્તરિલ્લં બાહં પરિવહંતિ ।

ભાવાર્થ :- (અશ્વરૂપધારી ૪,૦૦૦ આભિયોગિક દેવો ચંદ્રવિમાનને ઉત્તર બાજુથી વહન કરે છે.) તે અશ્વરૂપધારી દેવો શ્વેતવર્ણી, જનપ્રિય અને વિલક્ષણ તેજવાળા હોય છે. તેઓ યૌવનશાળી હોય છે. તેઓની આંખ હરિમેલ નામક વનસ્પતિની ખીલેલી કળીઓ જેવી હોય છે. તેઓની ગતિ ચંચુ-કુટિલ અથવા પોપટની ચાંચ જેવી વક્ર (પગ ઊંચો કરી નીચે મૂકે ત્યારે પગ વાંકા થાય છે, તેથી તેમની ગતિ ક્રિયાને વક્ર કહી છે), લલિત-વિલાસ યુક્ત, પુલકિત-આનંદ ઉપજાવનારી, તથા ચલ(વાયુ) જેવી અતિચંચળ હોય છે. તેઓની ચાલ ખાડાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં, કૂદવામાં, દોડવામાં, ગતિની ચતુરાઈમાં, ત્રણ પગ પર ઊભા રહેવામાં જયશાળી અને અભ્યસ્ત હોય છે. તેઓ ગળામાં ડોલતા, સુરમ્ય આભૂષણો ધારણ કરી રાખે છે. તેઓના બંને પાર્શ્વભાગ (પડખા) નીચે તરફ નમેલા, દેહોચિત પ્રમાણવાળા તથા સુજાત હોય છે. તેઓનો કટિભાગ પુષ્ટ, ગોળ અને સુંદર આકારવાળો હોય છે. તેઓના લટકતા ચામર-પૂંછડાના વાળ લાંબા, લક્ષણોપેત, યથોચિત પ્રમાણવાળા અને રમણીય હોય છે. તેઓની રૂંવાટી અતિસૂક્ષ્મ-પાતળી, સુજાત-દોષ વર્જિત, સ્નિગ્ધ-સુંવાળી અને ચમકીલી હોય છે. તેઓની કેશરાળ મૃદુ વિશદ્ ઉજ્જવળ, પાતળા, પ્રશસ્ત, શ્રેષ્ઠ વર્ણવાળા અને શોભનીય હોય છે. તેઓ કપાળ પર આભલાયુક્ત આભરણ ધારણ કરે છે. તેઓ મુખાભરણ, લાંબા ગુચ્છ(ફૂમકાદિ) શરીર પર યથાસ્થાને ધારણ કરે છે અને સ્થાસક-દર્પણાકાર આભરણ

કટિપ્રદેશ ઉપર ધારણ કરે છે, તેથી કટીપ્રદેશ સુશોભિત લાગે છે. તેઓની ખરી, જીભ અને તાળવું તપ્ત સુવર્ણ જેવા લાલ હોય છે. તેઓની લગામ તપનીય સુવર્ણની હોય છે. તેઓની ગતિ સ્વેચ્છાનુસારી, સુખજનક, મન જેવી વેગવંતી, મનોરમ, મનોહર અને અતિતીવ્ર હોય છે. તેઓનું બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ અપરિમિત હોય છે. તેઓના હણહણાટના મધુર અવાજથી આકાશ ગાજી ઉઠે છે તથા દિશાઓ સુશોભિત થાય છે. ૪,૦૦૦ અશ્વરૂપધારી દેવો ચંદ્રને ઉત્તર બાજુથી વહન કરે છે.

૧૯૩

સોલસદેવસહસ્સા, હવંતિ ચંદેસુ ચેવ સૂરેસુ ।

અટ્ટેવ સહસ્સાઈં, એકકેક્કમ્મિ ગહવિમાણે ॥૧॥

ચત્તારિ સહસ્સાઈં, ણક્ખત્તમ્મિ ય હવંતિ ઇક્કિક્કે ।

દો ચેવ સહસ્સાઈં, તારારૂવેક્કમેક્કમ્મિ ॥૨॥

એવં સૂરવિમાણાણં જાવ તારારૂવવિમાણાણં । ણવરં એસ દેવસંઘાણં ।

ભાવાર્થ :- ચંદ્ર અને સૂર્ય વિમાનના ૧૬,૦૦૦ વાહક દેવો છે. એક-એક ગ્રહ વિમાનના ૮,૦૦૦ વાહક દેવો છે. એક-એક નક્ષત્ર વિમાનના ૪,૦૦૦ વાહક દેવો છે. એક-એક તારા વિમાનના ૨,૦૦૦ વાહક દેવો છે.

આ જ પ્રમાણે (ચંદ્ર વિમાનની જેમ) સૂર્ય વિમાનથી તારા વિમાન સુધીના વાહક દેવોનું કથન જાણવું. તફાવત વાહક દેવ સંઘાત-દેવ સમુદાય-દેવ સંખ્યામાં છે. તે ગાથા દ્વારા સૂચિત કરી છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જ્યોતિષ્ક વિમાનના વાહક દેવ દ્વાર નામના નવમા દ્વારનું વર્ણન છે.

ચંદ્ર આદિ જ્યોતિષી દેવો શક્તિસંપન્ન હોય છે. તેઓ અન્યના આલંબન વિના જ પોતાના વિમાનોનું વહન કરી શકે છે. તેઓને વિમાન વાહક દેવોની જરૂર નથી પરંતુ તેઓના આભિયોગિક સેવક દેવો તથા પ્રકારના નામ કર્મના ઉદયે આભિયોગિક-દાસપણું પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે આભિયોગિક દેવો ઉત્તમ, તુલ્ય કે હીન જાતિવાળા દેવ વિમાનોનું વહન કરે છે.

તે દેવો પોતાનો મહિમા લોક સમક્ષ પ્રગટ કરવા તે વિમાનોની નીચે રહે છે. મહદ્વિક દેવોના સેવક-નોકર થવામાં તે દેવો ગૌરવ અનુભવે છે. તેઓ સિંહ, વૃષભ, ગજ અને અશ્વના રૂપ ધારણ કરી, વિમાનની ચારે દિશામાં રહીને વિમાનું વહન કરે છે.

જ્યોતિષ્ક દેવ વિમાન વાહક દેવો :-

ક્રમ	દેવ વિમાન	વાહક દેવ સંખ્યા	પૂર્વ દિશાવર્તી સિંહરૂપ ધારી દેવ	દક્ષિણ દિશાવર્તી ગજરૂપ ધારી દેવ	પશ્ચિમ દિશાવર્તી વૃષભરૂપ ધારી દેવ	ઉત્તર દિશાવર્તી અશ્વ રૂપ ધારી દેવ
૧	ચંદ્ર વિમાન	૧૬,૦૦૦	૪,૦૦૦	૪,૦૦૦	૪,૦૦૦	૪,૦૦૦

૨	સૂર્ય વિમાન	૧૬,૦૦૦	૪,૦૦૦	૪,૦૦૦	૪,૦૦૦	૪,૦૦૦
૩	ગ્રહ વિમાન	૮,૦૦૦	૨,૦૦૦	૨,૦૦૦	૨,૦૦૦	૨,૦૦૦
૪	નક્ષત્ર વિમાન	૪,૦૦૦	૧,૦૦૦	૧,૦૦૦	૧,૦૦૦	૧,૦૦૦
૫	તારા વિમાન	૨,૦૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦

જ્યોતિષી દેવોની ગતિ :-

૧૯૪ એસિ ણં ભંતે ! ચંદિમ-સૂરિય-ગહગણ-ળક્ષત્ત-તારારૂવાણં કયરે સવ્વસિઘ્ઘર્ગઈ કયરે સવ્વસિઘ્ઘર્ગઈતરાણ ચેવ ।

ગોયમા ! ચંદેહિંતો સૂરા સવ્વસિઘ્ઘર્ગઈ, સૂરેહિંતો ગહા સિઘ્ઘર્ગઈ, ગહેહિંતો ણક્ષત્તા સિઘ્ઘર્ગઈ, ણક્ષત્તેહિંતો તારારૂવા સિઘ્ઘર્ગઈ, સવ્વપ્પ-ર્ગઈ ચંદા, સવ્વ સિઘ્ઘર્ગઈ તારારૂવા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારામાં સર્વથી શીઘ્રગતિવાળું કોણ છે અને સર્વથી શીઘ્રતરગતિવાળું કોણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચંદ્રો કરતા સૂર્યો સર્વથી શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. સૂર્યો કરતા ગ્રહો શીઘ્રગતિવાળા હોય છે, ગ્રહો કરતા નક્ષત્રો શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે, નક્ષત્રો કરતા તારાઓ શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે. ચંદ્રો સર્વથી અલ્પ ગતિવાળા છે અને તારાઓ સર્વથી શીઘ્રગતિવાળા છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં શીઘ્ર ગતિ દ્વાર નામના દસમા દ્વારનું વર્ણન છે. જ્યોતિષ્ક દેવ વિમાનોની ચાલવાની ગતિનું નિરૂપણ છે. બધા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ચંદ્ર વિમાન સહુથી મોટું છે. તેના કરતા અનુક્રમે સૂર્યાદિ વિમાનો નાના-નાના હોય છે. લોકમાં પણ એવું દેખાય છે કે ભારે સ્થૂલ શરીરવાળાની ગતિ પ્રાયઃ અલ્પ હોય છે. ચંદ્ર કરતા સૂર્ય, સૂર્ય કરતા ગ્રહ, ગ્રહ કરતા નક્ષત્ર અને નક્ષત્ર કરતા તારાઓ શીઘ્રગામી હોય છે.

જ્યોતિષી દેવોની ઋદ્ધિ :-

૧૯૫ એસિ ણં ભંતે ! ચંદિમ-સૂરિય-ગહ-ળક્ષત્ત-તારારૂવાણં કયરે સવ્વમહિઙ્ઘિયા કયરે સવ્વ-અપ્પિઙ્ઘિયા ?

ગોયમા ! તારારૂવેહિંતો ણક્ષત્તા મહિઙ્ઘિયા, ણક્ષત્તેહિંતો ગહા મહિઙ્ઘિયા, ગહેહિંતો સૂરિયા મહિઙ્ઘિયા, સૂરેહિંતો ચંદા મહિઙ્ઘિયા । સવ્વ અપ્પિઙ્ઘિયા

તારારૂવા સવ્વમહિદ્ધિયા ચંદા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓમાં સર્વથી મહદ્ધિક કોણ છે ? સર્વથી અલ્પદ્ધિક કોણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તારાઓ કરતાં નક્ષત્રો મહદ્ધિક હોય છે, નક્ષત્રો કરતા ગ્રહો મહદ્ધિક હોય છે, ગ્રહો કરતા સૂર્યો મહદ્ધિક હોય છે અને સૂર્યો કરતા ચંદ્રો મહદ્ધિક હોય છે. તારાઓ સર્વથી અલ્પ ઋદ્ધિ-વાળા અને ચંદ્રો સર્વથી મહાઋદ્ધિવાળા હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં ઋદ્ધિ દ્વાર નામના અગિયારમા દ્વારનું વર્ણન છે. સર્વ જ્યોતિષક દેવોમાં ચંદ્ર મહદ્ધિક છે.

તારાઓ વચ્ચેનું અંતર :-

૧૯૬ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે તારાણ ય તારાણ ય કેવણ્ણ અબાહાણ અંતરે પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! દુવિહે અંતરે પણ્ણત્તે વાઘાણ્ણ ય ણિવ્વાઘાણ્ણ ય ।

ણિવ્વાઘાણ્ણ- જહણ્ણેણં પંચધણ્ણસયાણ્ણં ઉક્કોસેણં દો ગાઠ્ઠયાણ્ણં । વાઘાણ્ણ- જહણ્ણેણં દોણ્ણિણ છાવટ્ઠે જોયણ્ણસણ્ણ, ઉક્કોસેણં બારસ જોયણ્ણસહસ્સાણ્ણં દોણ્ણિણ ય બાયાલે જોયણ્ણસણ્ણ તારારૂવસ્સ ય તારારૂવસ્સ ય અબાહાણ અંતરે પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં એક તારા અને બીજા તારા વચ્ચે કેટલું અંતર હોય છે ?

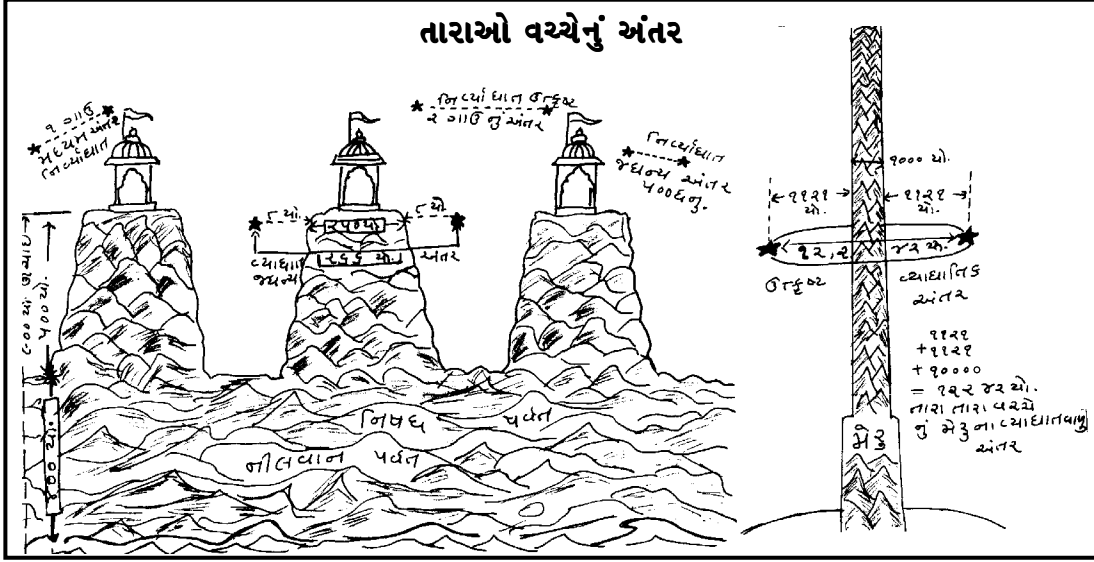
ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે અંતર બે પ્રકારનું છે- (૧) વ્યાધાતિક અંતર-વચ્ચમાં પર્વત આદિનો વ્યાધાત હોય તેવું અંતર (૨) નિર્વ્યાધાતિક- વચ્ચમાં કોઈ પ્રકારનો વ્યાધાત ન હોય તેવું અંતર.

એક તારાથી બીજા તારાનું નિર્વ્યાધાતિક-સ્વાભાવિક અંતર જઘન્ય ૫૦૦ ધનુષ્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ ૨ ગાઉ છે.

એક તારાથી બીજા તારાનું વ્યાધાતિક-પર્વતના વ્યવધાનવાળું અંતર જઘન્ય ૨૬૬(બસો છાસઠ) યોજન તથા ઉત્કૃષ્ટ ૧૨,૨૪૨(બાર હજાર, બસો બેતાળીસ) યોજન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “તારાઓ વચ્ચેના અંતર દ્વાર” નામના બારમા દ્વારનું વર્ણન દર્શાવ્યું છે.

તારાઓ વચ્ચેનું નિર્વ્યાધાતિક અંતર :- એક તારાથી બીજા તારાની વચ્ચે પર્વતાદિનું વ્યવધાન ન હોય તો તે નિર્વ્યાધાતિક અંતર કહેવાય છે. તે અંતર જઘન્ય ૫૦૦ ધનુષ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨ ગાઉનું હોય છે.

તારાઓ વચ્ચેનું વ્યાધાતિક અંતર :- સમપૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજન ઊંચે તારામંડળ મેરુને પરિભ્રમણ કરે છે. જંબૂદ્વીપના નિષધ અને નીલવાન પર્વત ૪૦૦ યોજન ઊંચા છે અને તેના કૂટ ૫૦૦-૫૦૦ યોજન ઊંચા છે. આ રીતે કુલ ઊંચાઈ ૯૦૦ યોજનની થાય છે. તેથી તારાઓની વચ્ચે તે પર્વત આવે છે તેથી તે અંતર વ્યાધાતિક કહેવાય છે.

નિષધ પર્વત અને નીલવાન પર્વતના કૂટની બંને બાજુ ૮-૮ યોજન છોડીને પછી તારાવિમાન હોય છે અર્થાત્ કૂટથી ૮-૮ યોજન દૂર તારા વિમાન હોય છે. આ કૂટો ઉપર ૨૫૦ યોજન પહોળા છે. તેથી $૨૫૦ + ૮ + ૮ = ૨૬૬$ યોજનનું જઘન્ય વ્યાધાતિક અંતર તારાઓ વચ્ચે જાણવું.

જંબૂદ્વીપની મધ્યમાં મેરુપર્વત સ્થિત છે. તે ૯૯,૦૦૦ યોજન ઊંચો છે. ૭૯૦ યોજન ઊંચે તારા મંડળ પરિભ્રમણ કરે છે. સામસામી દિશામાં રહેલા તારાઓની વચ્ચે મેરુપર્વતનું વ્યવધાન આવે છે. ૭૯૦ યોજનની ઊંચાઈએ મેરુના વ્યાસમાં, લંબાઈ પહોળાઈમાં ખાસ ફેર હોતો નથી. તેથી ૭૯૦ યોજનની ઊંચાઈએ મેરુ ૧૦,૦૦૦ યોજનની પહોળાઈ ધરાવે છે. તારાઓ મેરુથી ૧,૧૨૧ યોજન દૂર રહી ભ્રમણ કરે છે. તેથી મેરુપર્વતથી એક દિશામાં ૧,૧૨૧ યોજન દૂર તારામંડળનું ભ્રમણ છે. તેવી જ રીતે સામી દિશામાં પણ ૧,૧૨૧ યોજન દૂર તારામંડળ ભ્રમણ કરે છે. વચ્ચે મેરુની પહોળાઈ $૧,૧૨૧ + ૧૦,૦૦૦ + ૧,૧૨૧ = ૧૨,૨૪૨$ યોજનનું અંતર મેરુથી વ્યાધાતિક ઉત્કૃષ્ટ અંતર જાણવું.

જ્યોતિષી દેવોની અગ્રમહિષીઓ તથા ભોગમર્યાદા :-

૧૧૭ ચંદસ્સ ણં મંતે ! જોઈસિંદસ્સ જોઈસરણ્ણો કઙ અગ્ગમહિસીઓ પ્ણ્ણત્તાઓ ?

ગોયમા ! ચત્તારિ અગ્ગમહિસીઓ પળ્ણત્તાઓ તં જહા- ચંદપ્પમા, દોસિણામા અચ્ચિમાલી, પમંકરા । તઓ ણં ંગમેગાં દેવીં ચત્તારિ ચત્તારિ દેવીસહસ્સાં પરિવારો પળ્ણત્તો । પમ્મૂ ણં તાઓ ંગમેગા દેવી અળ્ણં દેવીસહસ્સં વિઝવ્વિત્તં, ંવામેવ સપુવ્વાવરેણ સોલસ દેવીસહસ્સા, સેત્તં તુઢિં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રની કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચાર અગ્રમહિષીઓ-મુખ્યદેવીઓ હોય છે.- (૧) ચંદ્રપ્રભા, (૨) જ્યોત્સનાભા, (૩) અર્ચિમાલી (૪) પ્રભંકરા.

તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીઓને ચાર-ચાર હજાર દેવીઓનો પરિવાર હોય છે. પ્રત્યેક અગ્રમહિષીઓ બીજી હજારો દેવીઓની વિકુર્વણા કરવામાં સમર્થ હોય છે. આ પ્રમાણે વિકુર્વણા દ્વારા સોળ હજાર દેવીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ્યોતિષરાજ ચંદ્રનું અંત:પુર છે.

૧૧૮ પહૂ ણં મંતે ! ચંદે જોઙ્ઙિંસિંદે જોઙ્ઙસરાયા ચંદવડેસં વિમાણે ચંદાં રાયહાણીં સમાં સુહમ્માં તુઢિં સિંદિ મહયાહયણટ્ટગીયવાઙ્ઙ ઝાવ દિવ્વાઙ્ઙ મ્મોગમ્મોગાઙ્ઙ મ્મંજમાણે વિહરિત્તં ? ગોયમા ! ણો ઙ્ઙણ્ટે સમઢ્ટે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જ્યોતિષેન્દ્ર, જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં, ચંદ્રા રાજધાનીમાં, સુધર્મા સભામાં પોતાના અંત:પુરની (ઈન્દ્રાણીઓ) સાથે નાટ્ય, ગીત, વાદ્ય આદિ સહિત દિવ્ય ભોગ ભોગવતા શું વિચરી શકે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ં પ્રમાણે બની શકતું નથી, જ્યોતિષેન્દ્ર ચંદ્ર સુધર્માસભામાં પોતાના અંત:પુરની સાથે દિવ્ય ભોગ ભોગવી શકતા નથી.

૧૧૯ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! ંવં વુચ્ચઙ્ઙ- ણો પમ્મૂ ઝાવ વિહરિત્તં ?

ગોયમા ! ચંદસ્સ ણં જોઙ્ઙિંસિંદસ્સ જોઙ્ઙસરણ્ણો ચંદવડેસં વિમાણે ચંદાં રાયહાણીં સમાં સુહમ્માં માણવં ચેઙ્ઙયખંભે વઙ્ઙરામંસુ ગોલવટ્ટસમુગ્ગંસુ બહૂઙ્ઙો ઝિણસકહાઓ સળ્ણિણ્ણિત્તાઓ ચિટ્ઢિંતિ । તાઓ ણં ચંદસ્સ અળ્ણેસિં ચ બહૂળં દેવાળ ય દેવીળ ય અચ્ચણિજ્ઙાઓ ઝાવ પજ્ઙુવાસણિજ્ઙાઓ, સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! ણો પમ્મૂ ણં ચંદે સમાં સુહમ્માં ચઙ્ઙિં સમાણિયસાહસ્સિંઙ્ઙિં ંવં ઝાવ દિવ્વાઙ્ઙ મ્મોગમ્મોગાઙ્ઙ મ્મંજમાણે વિહરિત્તં, કેવલં પરિયારિઢ્ઢીં, ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિયં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! તેઓ ત્યાં શા માટે દિવ્ય ભોગો ભોગવી શકતા નથી ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્યોતિષેન્દ્ર, જ્યોતિષરાજ ચંદ્રના ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં, ચંદ્રા રાજધાનીમાં, સુધર્મા સભામાં માણવક નામનો ચૈત્યસ્તંભ હોય છે. તેના પર વજ્રમય ગોળાકાર સંપુટરૂપ ડબ્બામાં ઘણી જિનદાદાઓ રાખેલી હોય છે અને તે ડબ્બાઓ ચંદ્ર તથા બીજાં ઘણાં દેવો અને દેવીઓ માટે અર્ચનીય પૂજનીય તથા પર્યુપાસનીય હોય છે. તે કારણે હે ગૌતમ ! પોતાના ચાર હજાર સામાનિક દેવો સહિત ચંદ્ર સુધર્મા સભામાં પોતાના અંતઃપુરની સાથે દિવ્ય ભોગ ભોગવતા નથી. તે ત્યાં માત્ર પોતાના પરિવારની ઋદ્ધિ વૈભવ તથા પ્રભુત્વ સંબંધી સુખોપભોગ કરે છે. મૈથુન પ્રત્યયિક સુખોપભોગ કરતા નથી.

૨૦૦ વિજયા, વેજયંતી, જયંતિ, અપરાજિયા- સર્વેહિં ગહાર્ણિણં યયાઓ અગ્ગમહિસીઓ, વત્તવ્વઓ ઇમા ગહા તં જહા- ઇંગાલઓ જાવ ભાવકેડ । ઇમા ણક્ષત્ત દેવયા, તં જહા- બમ્હા જાવ બિસ્સા । એવં ભાણિયવ્વં જાવ ભાવકેડસ્સ અગ્ગમહિસીઓ ત્તિ ।

ભાવાર્થ :- સર્વ ગ્રહ આદિની અર્થાત્ ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓની (૧) વિજયા, (૨) વૈજ્યન્તી, (૩) જયન્તી તથા (૪) અપરાજિત આ ચાર નામની ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. ગ્રહોના(ગ્રહ દેવતાઓના) નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) અગારક યાવત્ (૮૮) ભાવકેતુ [સૂર્ય પ્ર. ૨૦] નક્ષત્ર દેવતાઓના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) બ્રહ્મા યાવત્ વિશ્વ [જંબૂ વક્ષ. ૭ સૂત્ર ૧૪૦]

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં “અગ્રમહિષી અને ભોગ મર્યાદા દ્વાર” નામના તેરમા-ચૌદમા દ્વારનું વર્ણન છે.

ચંદ્રાદિની સુધર્મ સભામાં ભોગ ન ભોગવવાની મર્યાદાનું વર્ણન સૂત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સૂર્યેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓના નામનું કથન નથી પણ જીવાભિગમ સૂત્ર પ્રમાણે સૂર્યેન્દ્રની (૧) સૂર્યપ્રભા (૨) આતપાભા(આતપની આભા) (૩) અર્ચિમાલી (૪) પ્રભંકરા નામની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે.

સર્વેહિં ગહાર્ણિણં :- સર્વ ગ્રહાદિની અર્થાત્ ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા દેવોની વિજયાદિ નામવાળી ૪-૪ અગ્રમહિષીઓ હોય છે.

જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ :-

૨૦૧ ચંદવિમાણે ણં મંતે ! દેવાણં કેવઙ્ગયં કાલં ટિઈ પ્ણત્તા ?

ગોયમા ! જહણ્ણેણં ચઠ્ઠાગપલિઓવમં, ઉક્કોસેણં પલિઓવમં વાસસય-સહસ્સેહિમબ્હહિયં । ચંદવિમાણે ણં દેવીણં જહણ્ણેણં ચઠ્ઠાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં પ્ણાસણ વાસસહસ્સેહિમબ્હહિયં ।

સૂરવિમાણે દેવાણં જહણ્ણેણં ચઠ્ઠભાગપલિઓવમં, ઉક્કોસેણં પલિઓવમં વાસસહસ્સમબ્બહિયં । સૂરવિમાણે દેવીણં જહણ્ણેણં ચઠ્ઠભાગ- પલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં પંચહિં વાસસણ્ણિં અબ્બહિયં ।

ગહવિમાણે દેવાણં જહણ્ણેણં ચઠ્ઠભાગપલિઓવમં, ઉક્કોસેણં પલિઓવમં । ગહવિમાણે દેવીણં જહણ્ણેણં ચઠ્ઠભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં ।

ળક્ખત્તવિમાણે દેવાણં જહણ્ણેણં ચઠ્ઠભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિ- ઓવમં । ળક્ખત્તવિમાણે દેવીણં જહણ્ણેણં ચઠ્ઠભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં સાહિયં ચઠ્ઠભાગપલિઓવમં ।

તારાવિમાણે દેવાણં જહણ્ણેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં ચઠ્ઠભાગપલિ-ઓવમં । તારા વિમાણે દેવીણં જહણ્ણેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં સાઙ્ગેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર-વિમાનોમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જ્યોતિષી દેવોની સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે-

- (૧) ચંદ્ર વિમાન ગત દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ.
- (૨) તેની દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચાસ હજાર વર્ષ અધિક અર્ધો પલ્યોપમ.
- (૩) સૂર્ય વિમાનગત દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૧,૦૦૦ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ.
- (૪) તેની દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ વર્ષ અધિક અર્ધો પલ્યોપમ.
- (૫) ગ્રહ વિમાનગત દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમ.
- (૬) તેની દેવીઓની દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધો પલ્યોપમ.
- (૭) નક્ષત્ર વિમાનગત દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધો પલ્યોપમ.
- (૮) તેની દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્ય ૩ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૩ પલ્યોપમ.
- (૯) તારા વિમાનગત દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય પલ્યનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૩ પલ્યોપમ.
- (૧૦) તેઓની દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્ય પલ્યનો આઠમો ભાગ(૧/૮), ઉત્કૃષ્ટ સાધિક પલ્યનો આઠમો ભાગ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જ્યોતિષક દેવ “સ્થિતિ દ્વાર” નામના પંદરમાં દ્વારનું વર્ણન છે. દેવ કરતા દેવીની સ્થિતિ અલ્પ હોય છે.

જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ :-

જઘન્ય	ચંદ્ર વિમાન		સૂર્ય વિમાન		ગ્રહ વિમાન		નક્ષત્ર વિમાન		તારા વિમાન	
	દેવ	દેવી	દેવ	દેવી	દેવ	દેવી	દેવ	દેવી	દેવ	દેવી
જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) સ્થિતિ	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.
ઉત્કૃષ્ટ (વધુમાં વધુ) સ્થિતિ	૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પલ્ય.	૫૦,- ૦૦૦ વર્ષ સાધિક $\frac{1}{4}$ પલ્ય.	૧,૦૦૦ વર્ષ અધિક ૧ પલ્ય.	૫૦૦ વર્ષ અધિક $\frac{1}{4}$ પલ્ય.	૧ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	સાધિક $\frac{1}{4}$ પલ્ય.	$\frac{1}{4}$ પલ્ય.	સાધિક $\frac{1}{4}$ પલ્ય

જ્યોતિષી દેવોનું અલ્પબહુત્વ :-

૨૦૨ એતેસિ ણં ભંતે ! ચંદિમસૂરિયગહગણકલ્પત્તારારૂવાણં કયરે
કયરેહિંતો અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?

ગોયમા ! ચંદિમસૂરિયા દોવિ તુલ્લા સઠ્વત્થોવા, ણકલ્પત્તા
સંખેજ્જગુણા, ગહા સંખેજ્જગુણા, તારારૂવા સંખેજ્જગુણા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ તુલ્ય
તથા વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ચંદ્ર અને સૂર્ય પરસ્પર તુલ્ય અને બધાથી અલ્પ છે. તેની અપેક્ષાએ નક્ષત્ર
સંખ્યાત ગુણા-૨૮ ગુણા અધિક છે. નક્ષત્રોની અપેક્ષાએ ગ્રહ સંખ્યાતગુણા છે. પ્રત્યેક ચંદ્ર-સૂર્યના ૮૮-૮૮
ગ્રહો હોવાથી સાધિક ત્રણ ગુણા અધિક છે. ગ્રહોની અપેક્ષાએ તારા સંખ્યાત ગુણા વધુ છે. કારણ કે તેની
સંખ્યા સહુથી વધુ એટલે ૬૬,૯૭૫ કોડાકોડ હોય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'અલ્પબહુત્વ દ્વાર' નું વર્ણન છે. ચંદ્ર અને સૂર્યની સંખ્યા સમાન છે. પ્રત્યેક દ્વીપ
અને પ્રત્યેક સમુદ્રમાં તેઓ સમસંખ્યક હોય છે અને પાંચે જ્યોતિષ્ક દેવોમાં તેઓ અલ્પ સંખ્યક છે.

પ્રત્યેક ચંદ્ર અને સૂર્યના પરિવારમાં ૨૮-૨૮ નક્ષત્ર હોય છે તેથી તે સંખ્યાત ગુણા અધિક છે.
પ્રત્યેક ચંદ્ર-સૂર્ય પરિવારમાં ગ્રહો ૮૮-૮૮ હોય છે તેથી તે સંખ્યાત ગુણા વધુ છે. ગ્રહો નક્ષત્ર કરતાં

સાધિક ત્રણ ગુણા વધુ છે અને ચંદ્ર-સૂર્ય કરતાં ૮૮ ગુણા વધુ છે. પ્રત્યેક ચંદ્ર-સૂર્ય પરિવારમાં તારાઓ ૬૬,૯૭૫ કોડાકોડી હોય છે તેથી સંખ્યાત ગુણા અધિક કહ્યા છે.

જંબૂદ્વીપમાં તીર્થકરાદિની સંખ્યા :-

૨૦૩ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે જહણ્ણપ્પે વા ઉક્કોસપ્પે વા કેવડ્ડયા તિત્થયરા સવ્વગ્ગેણં પ્પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! જહણ્ણપ્પે ચત્તારિ, ઉક્કોસપ્પે ચોત્તીસં તિત્થયરા સવ્વગ્ગેણં પ્પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં ઓછામાં ઓછા અને વધુમાં વધુ સર્વ મળીને કેટલા તીર્થકર થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા ચાર અને સર્વ મળીને વધારેમાં વધારે ચોત્રીસ તીર્થકર થાય છે.

૨૦૪ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે કેવડ્ડયા જહણ્ણપ્પે વા ઉક્કોસપ્પે વા ચક્કવટ્ઠી સવ્વગ્ગેણં પ્પણ્ણત્તા ?

ગોયમા ! જહણ્ણપ્પે ચત્તારિ, ઉક્કોસપ્પે તીસં ચક્કવટ્ઠી સવ્વગ્ગેણં પ્પણ્ણત્તા। બલદેવા તત્તિયા ચેવ જત્તિયા ચક્કવટ્ઠી, વાસુદેવા વિ તત્તિયા ચેવ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં ઓછામાં ઓછા તથા સર્વ મળીને વધારેમાં વધારે કેટલાં ચક્રવર્તી થાય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા ચાર તથા સર્વ મળીને વધારેમાં વધારે ત્રીસ ચક્રવર્તી થાય છે. જેટલાં ચક્રવર્તી હોય છે, તેટલાં જ ઉત્કૃષ્ટપદે બલદેવ હોય છે અને વાસુદેવ પણ તેટલાં જ હોય છે.

૨૦૫ જંબુદ્વીવે ણં મંતે દીવે કેવડ્ડયા ણિહિરયણા સવ્વગ્ગેણં પ્પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! તિણ્ણિણિ છલુત્તરા ણિહિરયણસયા સવ્વગ્ગેણં પ્પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં સર્વ મળીને કેટલા નિધિ રત્ન-નિધાન હોય છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં સર્વ મળીને ૩૦૬ નિધિરત્ન-નિધાન હોય છે.

૨૦૬ જંબુદ્વીવે દીવે કેવડ્ડયા ણિહિરયણસયા પરિભોગત્તાપ્પે હવ્વમાગચ્છંતિ ? ગોયમા ! જહણ્ણપ્પે છત્તીસં ઉક્કોસપ્પે દોણ્ણિણિ સત્તરા ણિહિરયણસયા પરિભોગત્તાપ્પે હવ્વમાગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલા નિધિરત્ન ઉપયોગમાં આવે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા ૩૬ અને વધારેમાં વધારે ૨૭૦(૩૦ × ૯) નિધિરત્ન ઉપયોગમાં આવે છે.

૨૦૭ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે કેવડયા પંચિંદિયરયણસયા સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દો દસુત્તરા પંચિંદિયરયણસયા સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં સર્વ મળીને પંચેન્દ્રિય રત્ન કેટલાં હોય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં સર્વ મળીને ૨૧૦(૩૦×૭) પંચેન્દ્રિય રત્ન હોય છે.

૨૦૮ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે જહણ્ણપણે વા ઉક્કોસપણે વા કેવડયા પંચિંદિય- રયણસયા પરિભોગત્તાણે હવ્વમાગચ્છંતિ ?

ગોયમા ! જહણ્ણપણે અટ્ટાવીસં, ઉક્કોસપણે દોણ્ણિણ દસુત્તરા પંચિંદિયરયણસયા પરિભોગત્તાણે હવ્વમાગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે કેટલા પંચેન્દ્રિયરત્ન ઉપયોગમાં આવે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં ઓછામાં ઓછા ૨૮ અને વધારેમાં વધારે ૨૧૦(૩૦ × ૭) પંચેન્દ્રિયરત્ન ઉપયોગમાં આવે છે.

૨૦૯ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે કેવડયા ણિંદિયરયણસયા સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! દો દસુત્તરા ણિંદિયરયણસયા સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તા ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં સર્વ મળીને એકેન્દ્રિય રત્ન કેટલાં હોય છે ?

હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં સર્વ મળીને ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન હોય છે.

૨૧૦ જંબુદ્વીવે ણં ધંતે ! દીવે કેવડયા ણિંદિયરયણસયા પરિભોગત્તાણે હવ્વ- માગચ્છંતિ?

ગોયમા ! જહણ્ણપણે અટ્ટાવીસં, ઉક્કોસપણે દોણ્ણિણ દસુત્તરા ણિંદિયરયણસયા પરિભોગત્તાણે હવ્વમાગચ્છંતિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલાં એકેન્દ્રિયરત્ન ઉપયોગમાં આવે છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા ૨૮ તથા વધારેમાં વધારે ૨૧૦ એકેન્દ્રિયરત્ન ઉપયોગમાં આવે છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જંબૂદ્વીપમાં થતાં તીર્થકરાદિની સંખ્યા વિષયક નિરૂપણ છે. જંબૂદ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર, આ ત્રણ કર્મભૂમિમાં જ તીર્થકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ બળદેવ વગેરે ઉત્તમ પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે. જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હંમેશાં તીર્થકરો વિદ્યમાન હોય છે. ચક્રવર્તી અને વાસુદેવો પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સદાકાળ હોય છે. ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાં ત્રીજા ચોથા આરામાં-કાળ વિભાગમાં અનુક્રમે ૨૪ તીર્થકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૮ બળદેવ અને ૮ વાસુદેવ થાય છે.

જંબૂદ્વીપમાં તીર્થકરોની સંખ્યા :- મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયો ૪ વિભાગમાં વિભક્ત છે. પૂર્વ મહાવિદેહ અને અપર-પશ્ચિમ મહાવિદેહ. તે બંને ઉત્તર વિભાગ અને દક્ષિણ વિભાગમાં વિભક્ત છે. આ રીતે તેના ચાર વિભાગ થાય છે. એક વિભાગમાં આઠ આઠ વિજય છે. તે ચારે ય વિભાગમાં ૧-૧ તીર્થકર હોય ત્યારે કુલ મળી ૪ તીર્થકર જઘન્ય પદે જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હોય છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સર્વ વિજયમાં અર્થાત્ બત્રીસે બત્રીસ વિજયમાં એક-એક તીર્થકર હોય ત્યારે મહાવિદેહના ૩૨ તીર્થકરો અને તે સમયે જો ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાં તીર્થકર વિદ્યમાન હોય તો ૧ ભરત ક્ષેત્રના અને ૧ ઐરવત ક્ષેત્રના એમ ૨ તીર્થકરો મળીને (૩૨ + ૨ =) ૩૪ તીર્થકરો ઉત્કૃષ્ટપદે થાય છે. ભરત-ઐરવત અને મહાવિદેહ ત્રણે ક્ષેત્રના મળીને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાએ તીર્થકર થાય છે, તે સૂચવવા સૂત્રકારે સવ્વગ્ગેણ = સર્વસંખ્યયા શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

જંબૂદ્વીપમાં ચક્રવર્તી : વાસુદેવ સંખ્યા :- મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જઘન્ય પદે ૪ ચક્રવર્તી અને ૪ વાસુદેવ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટપદે ૨૮ ચક્રવર્તી અને ૨૮ વાસુદેવ હોય છે. તેમાં એ રીતે સમજવું કે ૩૨ વિજયમાંથી ૪ વિજયમાં ચક્રવર્તી હોય ત્યારે શેષ ૨૮ વિજયમાં વાસુદેવો હોય છે અને ૪ વિજયમાં જઘન્યપદે વાસુદેવો હોય ત્યારે શેષ ૨૮ વિજયમાં ઉત્કૃષ્ટપદે ૨૮ ચક્રવર્તી હોય છે. એક વિજયમાં ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ બંને સાથે સંભવિત નથી ચક્રિણામર્દ્ધચક્રિણાં ચ સહાનવસ્થાન લક્ષણ વિરોધાત્ । - વૃત્તિ. તે જ સમયે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પણ ચક્રવર્તી અથવા વાસુદેવ હોય તો ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ ચક્રવર્તી અથવા ૩૦ વાસુદેવ થાય છે.

જંબૂદ્વીપમાં નવનિધિ સંખ્યા :- પ્રત્યેક ચક્રવર્તી નવનિધિના અધિપતિ હોય છે. ગંગામુખનિવાસી આ નિધિઓને ચક્રવર્તી દિગ્વિજય પછી અક્રમ દ્વારા વશ કરે છે. મહાવિદેહની ૩૨ વિજય અને ભરત, ઐરવત ક્ષેત્રમાં આ નવનિધિ શાશ્વત રૂપે રહે છે, તેથી સર્વ મળીને $૩૪ \times ૯ = ૩૦૬$ નિધિઓ જંબૂદ્વીપમાં હોય છે. જંબૂદ્વીપમાં જઘન્ય ચક્રવર્તી ૪ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ છે. ચક્રવર્તી જ તેના ઉપભોક્તા હોય છે, તેથી ૩૦૬ નિધિમાંથી જઘન્ય (૪ \times ૯ =) ૩૬ નિધિઓ અને ઉત્કૃષ્ટ (૯ \times ૩૦ =) ૨૭૦ નિધિઓ ચક્રવર્તીના ઉપભોગમાં આવે છે. અહીં સૂત્રકારે આ નિધિઓ શીઘ્ર ઉપયોગમાં આવે છે તે સૂચવવા 'હવ્વમ્' શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. વૃત્તિકાર તેનો અર્થ કરતાં જણાવે છે કે "હવ્વમિતિ-શીઘ્રં ચક્રવર્ત્યભિલાષોત્પત્યનન્તરં

નિર્વિલમ્બમિત્યર્થઃ । ચક્ર નવનિધિની અભિલાષા કરે પછી જરાપણ વિલંબ વિના શીઘ્ર ચક્રવર્તીની સેવામાં હાજર થઈ જાય છે.

જંબૂદ્વીપમાં ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નની સંખ્યા :- ચક્રવર્તી ૭ એકેન્દ્રિય અને ૭ પંચેન્દ્રિય રત્નના સ્વામી હોય છે. ચક્રવર્તીના સમયમાં જ તે ઉત્પન્ન થાય છે. ચક્રરત્ન વગેરે શાશ્વત છે પણ તે નવનિધિની જેમ જંબૂદ્વીપ નિવાસી નથી. ચક્રવર્તીના સમયમાં યથાયોગ્ય સમયે દેવો તેને આયુધશાળામાં પ્રગટ કરે છે. તેથી ૪ ચક્રવર્તી હોય ત્યારે $4 \times 7 = 28$ અને ૩૦ ચક્રવર્તી હોય ત્યારે $30 \times 7 = 210$ એકેન્દ્રિય રત્ન તથા ૨૧૦ પંચેન્દ્રિય રત્ન ચક્રવર્તીના ઉપયોગમાં આવે છે.

તીર્થંકર, ચક્રવર્તીની સંખ્યાની ગણના તેઓની વિદ્યમાનતાની અપેક્ષાએ સમજવી જોઈએ. જન્મની અપેક્ષાએ આ કથન નથી. **एतच्च विहरमानजिनापेक्षया बौद्धयं, न तु जन्मापेक्षया ।** જન્મની અપેક્ષાએ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એક તીર્થંકર પાછળ ૮૩ તીર્થંકર જન્મ ધારણ કરી લે છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સર્વ તીર્થંકરના આયુષ્ય ૮૪ લાખ પૂર્વના હોય છે. તેઓની એક લાખ પૂર્વની સંયમાવસ્થા હોય છે. એક તીર્થંકર નિર્વાણ પામે ત્યાં બીજા એક તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન થઈ જાય છે. પ્રથમ તીર્થંકર નિર્વાણ પામે ત્યારે પછીના તીર્થંકર ૮૩ લાખ પૂર્વની વયવાળા થઈ જાય છે. આ રીતે પ્રત્યેક તીર્થંકર પાછળ ૮૩-૮૩ તીર્થંકરો જન્મ લઈ લીધો હોય છે તેથી આ જઘન્ય પદે અને ઉત્કૃષ્ટ પદે જે સંખ્યા કહી છે તે વિદ્યમાનતાની અપેક્ષાએ કહી છે.

જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર :-

૨૧૧ જંબુદ્વીવે ણં ભંતે ! દીવે કેવઙ્ગયં આયામવિક્ખંભેણં, કેવઙ્ગયં પરિક્ખેવેણં, કેવઙ્ગયં ઉવ્વેહેણં, કેવઙ્ગયં ઉઢ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, કેવઙ્ગયં સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તે ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે ઇણં જોયણસયસહસ્સં આયામવિક્ખંભેણં, તિણ્ણિ જોયણ સયસહસ્સાઈં સોલસ ય સહસ્સાઈં દોણ્ણિ ય સત્તાવીસે જોયણસણ, તિણ્ણિ ય કોસે, અટ્ટાવીસં ચ ધણુસયં, તેરસ અંગુલાઈં, અઢ્ઢંગુલં ચ કિંચિ વિસેસાહિયં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે । ઇણં જોયણસહસ્સં ઉવ્વેહેણં, ણવણઝઈં જોયણસહસ્સાઈં સાઙ્ગેરેગાઈં ઉઢ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં, સાઙ્ગેરેગં જોયણ સયસહસ્સં સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! (૧) જંબૂદ્વીપની લંબાઈ-પહોળાઈ કેટલી છે ? (૨) તેની પરિધિ કેટલી છે ? (૩) તેનો ઉદ્વેધ-જમીનની અંદર ઊંડાઈ કેટલી છે ? (૪) તેની ઊર્ધ્વ ઊંચાઈ કેટલી છે ? (૫) ઊંડાઈ અને ઊંચાઈ બંને મળીને, સમગ્ર વિસ્તાર કેટલો છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! (૧) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની લંબાઈ-પહોળાઈ ૧,૦૦,૦૦૦(એક લાખ) યોજન છે (૨) તેની પરિધિ ૩,૧૬, ૨૨૭(ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્તાવીસ) યોજન ૩ ગાઉ ૧૨૮

ધનુષ્ય કાંઈક અધિક ૧૩ $\frac{1}{4}$ અંગુલ છે. (૩) તેની ભૂમિગત ઊંડાઈ ૧૦૦૦(એક હજાર) યોજન છે. (૪) તેની ઊંચાઈ સાધિક ૯૯,૦૦૦(નવ્વાણું હજાર) યોજન છે. (૫) ભૂમિગત ઊંડાઈ અને ઊંચાઈ બંને મળીને તે સમગ્રતયા સાધિક ૧,૦૦,૦૦૦(એક લાખ) યોજન છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપની લંબાઈ-પહોળાઈ વગેરે માપ બતાવવામાં આવ્યું છે. પ્રથમ વક્ષસ્કારમાં ત્રીજા સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપ વર્ણનની શરૂઆતમાં સૂત્રકારે જંબૂદ્વીપના વ્યાસ અને પરિધિનું કથન કર્યું છે. અહીં શિષ્યને પુનઃસ્મરણ કરાવવા પુનઃ કથન કર્યું છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપની ઊંડાઈ, ઊંચાઈ દર્શાવી છે. સામાન્ય રૂપે સમુદ્ર-સરોવરની ઊંડાઈ મપાય છે અને પર્વતની ઊંચાઈ મપાય છે. દ્વીપમાં ઊંડાઈ-ઊંચાઈ માપવામાં આવતી નથી. પરંતુ જંબૂદ્વીપમાં અધોગ્રામ-સલિલાવતી વિજય ૧,૦૦૦ યોજન ઊંડી છે. ત્યાં તીર્થંકરાદિ થાય છે અને જંબૂદ્વીપમાં થતો સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર હોય છે. તેથી જંબૂદ્વીપની ઊંડાઈ ૧,૦૦૦ યોજન કહી છે. જંબૂદ્વીપગત મેરુપર્વત ઉપર પંડકવનમાં તીર્થંકરોનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. તેથી મેરુપર્વતની અપેક્ષાએ જંબૂદ્વીપની ઊંચાઈ દર્શાવી છે.

જંબૂદ્વીપની શાશ્વતતા-અશાશ્વતતા :-

૨૧૨ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે કિં સાસણ અસાસણ ? ગોયમા ! સિય સાસણ, સિય અસાસણ !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! કોઈક અપેક્ષાએ શાશ્વત છે; કોઈક અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે.

૨૧૩ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ- સિય સાસણ, સિય અસાસણ? ગોયમા ! દવ્વટ્ટયાણ સાસણ; વણ્ણપજ્જવેહિં, ગંધપજ્જવેહિં, રસપજ્જવેહિં ફાસપજ્જવેહિં અસાસણ. સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-સિય સાસણ, સિય અસાસણ !

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ શાશ્વત પણ છે અને અશાશ્વત પણ છે તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે શાશ્વત છે, વર્ણપર્યાય, ગંધપર્યાય, રસપર્યાય અને સ્પર્શપર્યાયની અપેક્ષાએ તે અશાશ્વત છે. હે ગૌતમ ! તેથી કહેવાય છે કે- તે કદાચિત્ શાશ્વત છે, કદાચિત્ અશાશ્વત છે.

૨૧૪ જંબુદીવે ણં મંતે ! દીવે કાલઓ કેવચિરં હોઈ ?

ગોયમા ! જ કયાવિ જાસિ, જ કયાવિ જાત્થિ, જ કયાવિ જ ભવિસ્સઈ; ભુવિં ચ, ભવઈ ય ભવિસ્સઈ ય; ધુવે, જિયણ, સાસણ, અવ્વણ, અવઢિણ, જિચ્ચે જંબુદીવે દીવે પજ્જત્તે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ કાલની દષ્ટિએ ક્યાં સુધી રહેશે ? અર્થાત્ જંબૂદ્વીપની સ્થિતિ કેટલી છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! તે ક્યારેય-ભૂતકાળમાં ન હતો, તેવું નથી, ક્યારેય નથી તેવું નથી, ક્યારેય-ભવિષ્યકાળમાં નહીં હોય, તેમ નથી; તે ભૂતકાળમાં હતો, વર્તમાનકાળમાં છે અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે જંબૂદ્વીપ ધ્રુવ(સ્થિર), નિયત(અવસ્થાયી), શાશ્વત, અવ્યય(અવિનાશી), અવસ્થિત એક સરખો વિદ્યમાન તથા સદાકાળ રહેવાવાળો નિત્ય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અનેકાન્તદષ્ટિ એ(ભિન્ન-ભિન્ન અપેક્ષાએ) જંબૂદ્વીપની શાશ્વતતાનું કથન છે. શાશ્વત અને અશાશ્વત બંને વિરોધી દેખાતા ગુણધર્મો ભિન્ન-ભિન્ન અપેક્ષાએ પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં રહી શકે છે. પ્રત્યેક દ્રવ્ય, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શાશ્વત હોય છે અને પર્યાય-અવસ્થાની અપેક્ષાએ અશાશ્વત-નાશવંત હોય છે. જેમ સોનાની વીંટી, બંગડી વગેરે અવસ્થા બદલાય છે પણ સુવર્ણ તે જ રહે છે. તેમ જંબૂદ્વીપ દ્રવ્યની અપેક્ષા શાશ્વત છે અને તેની પર્યાય-અવસ્થાઓ બદલાતી રહે છે તેથી તે અશાશ્વત છે. તેના પુદ્ગલોની સ્થિતિ પૂર્ણ થતાં તે અન્યવર્ણાદિ રૂપે પરિણમે પણ દ્રવ્યરૂપે શાશ્વત છે. સદાકાળ ટકી રહે છે.

જંબૂદ્વીપનું સ્વરૂપ :-

૨૧૫ જંબુદ્વીવે જં ભંતે ! દીવે કિં પુઢવિપરિણામે, આડપરિણામે, જીવપરિણામે, પોગ્ગલપરિણામે ?

ગોયમા ! પુઢવિપરિણામે વિ, આડપરિણામે વિ, જીવપરિણામે વિ, પોગ્ગલ- પરિણામે વિ ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ શું પૃથ્વી પરિણામરૂપ(પૃથ્વીમય) છે ? શું પાણી મય છે ? શું જીવરૂપ છે ? શું પુદ્ગલમય છે ?

ઉત્તર- હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ પૃથ્વીમય પણ છે, પાણીમય પણ છે, જીવમય પણ છે અને પુદ્ગલમય પણ છે.

૨૧૬ જંબુદ્વીવે જં ભંતે ! દીવે સવ્વપાણા, સવ્વભૂયા, સવ્વજીવા, સવ્વસત્તા,

પુઢવિ- કાઙયત્તાઞ આઙકાઙયત્તાઞ તેઙકાઙયત્તાઞ વાઙકાઙયત્તાઞ
વણસસઙકાઙયત્તાઞ ઁવવણ્ણ- પુઘ્વા ?

હંતા ગોયમા ! અસઙં અઢુવા અણંતઘુત્તો ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં સર્વ પ્રાણી-વિકલેન્દ્રિય જીવો, સર્વભૂત-વનસ્પતિ જીવો, સર્વ જીવ-પંચેન્દ્રિય જીવો, સર્વ સત્ત્વ-પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુના જીવો શું પૃથ્વીકાયરૂપે, અપ્કાયરૂપે, તેઉકાયરૂપે, વાયુકાયરૂપે, વનસ્પતિકાય રૂપે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે ?

ઉત્તર- હા ગૌતમ ! અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં જંબુદ્વીપનનું સ્વરૂપ દર્શન કરાવ્યું છે.

જંબુદ્વીપ શું છે ? સૂત્રકારે વિવિધ દષ્ટિકોણથી તેનો ઉત્તર આપી જંબુદ્વીપનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. જંબુદ્વીપમાં પર્વતાદિ, દ્વીપાદિગત પૃથ્વી છે. તે અપેક્ષાએ જંબુદ્વીપને પૃથ્વીમય કહેવામાં આવે છે. જંબુદ્વીપમાં નદી-તળાવાદિ છે તે અપેક્ષાએ જંબુદ્વીપને પાણીમય કહેવામાં આવે છે. જંબુદ્વીપમાં વિપુલ પ્રમાણમાં વનસ્પતિ જીવો છે. તે ઉપરાંત મનુષ્ય, તિર્યચાદિ જીવો પણ જંબુદ્વીપમાં વસે છે તેથી તે જીવમય કહેવાય છે. તે જ રીતે જંબુદ્વીપમાં અનંતાનંત જીવોના પુદ્ગલમય શરીર અને અનંતાનંત પુદ્ગલ સ્કંધો પણ ભરેલા છે. તેથી પુદ્ગલ પરિણામરૂપ પણ છે. પૃથ્વી, પાણી, તદ્ગત જીવો અને પુદ્ગલ સ્કંધો મળીને, જંબુદ્વીપ બને છે. તેથી જંબુદ્વીપ તે સર્વમય કહેવાય છે. જેમ પ્રત્યેક અંગો મળીને શરીર બને છે તેથી હાથ પણ શરીર કહેવાય અને પગ પણ શરીર કહેવાય તેમ પૃથ્વી આદિ સર્વ જંબુદ્વીપ કહેવાય.

ભવભ્રમણ કરતા છ કાયના જીવો જંબુદ્વીપમાં પૂર્વે પૃથ્વી-પાણી વગેરે રૂપે અનેક વાર અથવા અનંતવાર જન્મી ચૂક્યા છે.

જંબુદ્વીપ : નામહેતુ :-

૨૧૭ સે કેણટ્ટેણં ધંતે ! ઁવં વુચ્ચઙ્ઙ જંબુદ્વીવે દીવે ?

ગોયમા ! જંબુદ્વીવે ણં દીવે તત્થ-તત્થ દેસે તહિં-તહિં બહવે જંબૂરુઘ્ખા, જંબૂ-વણા, જંબૂ વણસંઙા, ણિચ્ચં કુસુમિયા જાવ પિંઙિ-મંજરિ-વડેંસગઘરા સિરીઁ અઈવ- અઈવ ઁવસોધેમાણા ચિટ્ઙ્ઙિત્તિ ।

જંબૂઁ સુદંસણાઁ અણાઢિઁ ણામં દેવે મહિઙ્ઙિઁ જાવ પલિઓવમટ્ઙિઁ પરિવસઙ્ઙા સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! ઁવં વુચ્ચઙ્ઙ જંબુદ્વીવે દીવે ।

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપને "જંબુદ્વીપ" શા માટે કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં, તે તે સ્થાનમાં-ઉત્તરકુરુમાં ઘણાં જંબૂવૃક્ષો છે, જંબૂવનો છે. જંબૂવન ખંડો-મુખ્યતયા જંબૂવૃક્ષો અને સાથે અન્ય વૃક્ષો હોય તેવા વનખંડો છે. તે હંમેશાં પુષ્પિત રહે છે યાવત્ મંજરીઓ રૂપ શિરોભૂષણ કલગીઓથી અતિ શોભી રહ્યા છે.

જંબૂ સુદર્શના પર પરમ ઋદ્ધિશાળી, પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા અનાદત નામના દેવ નિવાસ કરે છે.

હે ગૌતમ ! તેથી તે દ્વીપ જંબૂદ્વીપ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપ નામ પ્રસિદ્ધ થવાનું કારણ પ્રદર્શિત કર્યું છે. જંબૂદ્વીપમાં ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં મુખ્ય જંબૂ સુદર્શન વૃક્ષ અને તેને ફરતે ઘણા જંબૂવૃક્ષો, તેના વન અને વનખંડો છે. નિત્યકુસુમિત વિશેષણ પણ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના જંબૂવૃક્ષની અપેક્ષાએ આપવામાં આવ્યું છે. અન્ય ક્ષેત્રમાં તો વર્ષાઋતુમાં જંબૂવૃક્ષો કુસુમિત થાય છે. નિત્યકુસુમિત્વાદિકં જંબૂવૃક્ષાણામુત્તરકુરુક્ષેત્રપેક્ષયા બોધ્યં, અન્યથૈષાં પ્રાવૃટ્કાલભાવિપુષ્પફલોદયવત્વેન । - વૃત્તિ. જંબૂવૃક્ષની બહુલતાના કારણે આ દ્વીપ જંબૂદ્વીપ કહેવાય છે અથવા જંબૂદ્વીપના અધિપતિ દેવ-અનાદત દેવના આશ્રયસ્થાન એવા જંબૂવૃક્ષ ઉપરથી આ દ્વીપનું નામ જંબૂદ્વીપ પ્રસિદ્ધ થયું છે. અથવા જંબૂદ્વીપ એવું તેનું શાશ્વતું નામ છે.

ઉપસંહાર :-

૨૧૮ તए णं समणे भगवं महावीरे मिहिलाए णयरीए माणिभदे चेइए बहूणं समणाणं, बहूणं समणीणं, बहूणं सावयाणं, बहूणं सावियाणं, बहूणं देवाणं बहूणं देवीणं मज्झगए एवमाइक्खइ एवं भासइ एवं पण्णवेइ एवं परूवेइ जंबूदीवपण्णती णाम अज्जो ! अज्झयणे अट्ठं च हेउं च पसिणं च कारणं च वागरणं च भुज्जो भुज्जो उवदंसेइ त्ति बेमि ।

॥ जंबूदीवपण्णती समत्ता ॥

ભાવાર્થ :- શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ મિથિલાનગરીના પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં ઘણા શ્રમણો, ઘણી શ્રમણીઓ, ઘણા શ્રાવકો, ઘણી શ્રાવિકોઓ, ઘણા દેવો, ઘણી દેવીઓની મધ્યમાં આ પ્રમાણે આપ્યાત-સામાન્યરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે; આ પ્રમાણે ભાષણ-વિશેષ રૂપથી પ્રતિપાદન કર્યું છે; આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના ભિન્ન-ભિન્ન રૂપે સમજાવ્યું છે; આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા-હેતુ, દષ્ટાંત દ્વારા સ્વકથનનું સમર્થન કર્યું છે. હે આર્ય જંબૂ ! આ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપ્તિ નામના અધ્યયનમાં અર્થ-પ્રતિપાદ્ય વિષયનું, હેતુનું, પ્રશ્નોનું, કારણોનું, વ્યાકરણનું(પ્રશ્નોના ઉત્તરનું) પ્રતિપાદન કરીને, વારંવાર ઉપદેશ આપ્યો છે. તે પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહ્યું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકારે જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિની ઉદ્ગમનગરી મિથિલાના નામોદ્લેખ સાથે વિશાળ ચતુર્વિધ સંઘની મધ્યે આ સૂત્રની દેશના થયાનું કથન કર્યું છે. સૂત્રગત કેટલાક વિશિષ્ટ શબ્દોનું સ્પષ્ટીકરણ વૃત્તિકારે આ પ્રમાણે કર્યું છે.

અજ્ઞયણે :- પ્રસ્તુત જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિનામ કે સ્વતન્ત્રાધ્યયને ન તુ શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિવત્ શ્રુતસ્કન્ધાઘ્નન્તર્ગતે। જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ નામનું એક સ્વતંત્ર અધ્યયન છે. જેમ આચારાંગ સૂત્રમાં શસ્ત્ર પરિજ્ઞા અધ્યયન પ્રથમ શ્રુતસ્કંધની અંતર્ગત છે, તેવું અહીં નથી અર્થાત્ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં શ્રુત સ્કંધ નથી. તે એક અધ્યયન રૂપ છે.

અટ્ટં :- અર્થો જમ્બૂદ્વીપાદિપદાનામન્વર્થઃ । જંબૂદ્વીપ આદિ પદોનો અન્વયાર્થ પ્રગટ કરવો તેને અર્થ કહે છે. જંબૂદ્વીપનું જંબૂદ્વીપનામ જંબૂવૃક્ષના કારણે છે. ભરતક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતા પર્વતને વૈતાઠ ય કહે છે. આ તે પદના અન્વયાર્થ છે. આ ઉપાંગમાં અર્થ-અન્વયાર્થ બતાવવામાં આવ્યા છે.

હેઝં :- હેતુઃ નિમિત્તં હેતુ એટલે નિમિત્ત-કારણ. આ ઉપાંગમાં હેતુઓ દર્શાવાયા છે. જેમ કે સુધર્મા સભામાં પ્રભુની દાઢાઓ, અસ્થિફૂલો સ્થાપિત હોવાના કારણે દેવો ત્યાં મૈથુન સેવન કરતા નથી. આ રીતે કારણોનું કથન છે.

પસિણં- પ્રશ્ન શિષ્યપૃષ્ટસ્યાર્થસ્યપ્રતિપાદનરુપઃ । શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય અને તેના ઉત્તરરૂપે પ્રતિપાદન થયું હોય. જેમ કે જંબૂદ્વીપનો કેટલો વિસ્તાર છે? શિષ્યના આવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું જંબૂદ્વીપનો ૧ લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે. આ રીતે જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં પ્રશ્નોત્તર માધ્યમથી પણ વિષય સમજાવવામાં આવ્યા છે.

કારણં- અપવાદોવિશેષવચનમ્ । અપવાદ વિશેષ વચનને કારણ કહેવામાં આવે છે. **ળવરં** પદથી તે સૂચિત કરવામાં આવે છે. જેમ કે ઐરવત ક્ષેત્રનું વર્ણન ભરતક્ષેત્રની સમાન જાણવું પરંતુ તેમાં **ળવરં** શબ્દથી તફાવત દર્શાવ્યો કે ઐરવત ક્ષેત્રમાં ઐરવત નામના દેવ રહે છે તેથી તે ઐરવત ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

વાગરણઃ- અપૃષ્ટોત્તર રુપં । પ્રશ્ન ન પૂછવા છતાં ઉત્તરમાં કથન કરવું. જેમ કે સૂર્યના સર્વાભ્યંતર મંડળ માં મુહૂર્ત ગતિ કેટલી છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શિષ્યના પૂછ્યા વિના શિષ્ય પ્રત્યેના અનુગ્રહથી સૂત્રકારે મુહૂર્ત ગતિની સાથે શિષ્યે પૂછ્યું નથી પણ શિષ્યપરના અનુગ્રહથી દ્રષ્ટિપથનું પ્રમાણ બતાવી દીધું છે.

આ રીતે જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ અધ્યયનમાં ભગવાને હેતુ, અર્થ, પ્રશ્ન, કારણ અને અપૃષ્ટોત્તર રૂપે વિષયને સ્પષ્ટ કર્યા છે.

॥ સપ્તમ વક્ષસ્કાર સંપૂર્ણ ॥

॥ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સંપૂર્ણ ॥

ચંદ્રનાં ૧૫ મંડલોની વિગત :-

મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૩૬ ફૂટ - ૬ યોજનની વૃદ્ધિ			મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૭૨ ફૂટ - ૬ યોજનની વૃદ્ધિ			મંડલ પરિધિ પ્રત્યેક મંડલે સાધિક ૨૩૦ યોજનની વૃદ્ધિ કરતાં ૧૫ મંડલે ૬ યોજન બીજા વધશે.	મુકૂર્તગતિ પ્રત્યેક મંડલે ૩ ૯,૬૫૫ ૧૩,૭૨૫ યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	સાતીયા ભાગ	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	સાતીયા ભાગ	યોજન	યોજન	તેર હજાર સાતસો પચીસીયા ભાગ
૧	૪૪,૮૨૦	—	—	૯૯,૬૪૦	—	—	૩,૧૫,૦૮૯	૫,૦૭૩	૭,૭૪૪
૨	૪૪,૮૫૬	૨૫	૪	૯૯,૭૧૨	૫૧	૧	૩,૧૫,૩૧૯	૫,૦૭૭	૩,૬૭૪
૩	૪૪,૮૯૨	૫૧	૧	૯૯,૭૮૫	૪૧	૨	૩,૧૫,૫૪૯ + ૧	૫,૦૮૦	૧૩,૩૨૯
૪	૪૪,૯૨૯	૧૫	૫	૯૯,૮૫૮	૩૧	૩	૩,૧૫,૭૮૦	૫,૦૮૪	૯,૨૫૯
૫	૪૪,૯૬૫	૪૧	૨	૯૯,૯૩૧	૨૧	૪	૩,૧૬,૦૧૦ + ૧	૫,૦૮૮	૫,૧૮૯
૬	૪૫,૦૦૨	૫	૬	૧,૦૦,૦૦૪	૧૧	૫	૩,૧૬,૨૪૧	૫,૦૯૨	૧,૧૧૯
૭	૪૫,૦૩૮	૩૧	૩	૧,૦૦,૦૭૭	૧	૬	૩,૧૬,૪૭૧ + ૧	૫,૦૯૫	૧૦,૭૭૪
૮	૪૫,૦૭૪	૫૭	—	૧,૦૦,૧૪૯	૫૩	—	૩,૧૬,૭૦૨	૫,૦૯૯	૬,૭૦૪
૯	૪૫,૧૧૧	૨૧	૪	૧,૦૦,૨૨૨	૪૩	૧	૩,૧૬,૯૩૨ + ૧	૫,૧૦૩	૨,૬૩૪
૧૦	૪૫,૧૪૭	૪૭	૧	૧,૦૦,૨૯૫	૩૩	૨	૩,૧૭,૧૬૩	૫,૧૦૬	૧૨,૨૮૯
૧૧	૪૫,૧૮૪	૧૧	૫	૧,૦૦,૩૬૮	૨૩	૩	૩,૧૭,૩૯૩ + ૧	૫,૧૧૦	૧૨,૨૮૯
૧૨	૪૫,૨૨૦	૩૭	૨	૧,૦૦,૪૪૧	૧૩	૪	૩,૧૭,૬૨૪	૫,૧૧૪	૮,૨૧૯
૧૩	૪૫,૨૫૭	૧	૬	૧,૦૦,૫૧૪	૩	૫	૩,૧૭,૮૫૪ + ૧	૫,૧૧૮	૪,૧૪૯
૧૪	૪૫,૨૯૩	૨૭	૩	૧,૦૦,૫૮૬	૫૪	૬	૩,૧૮,૦૮૫	૫,૧૨૨	૭૯
૧૫	૪૫,૩૨૯	૫૩	—	૧,૦૦,૬૫૯	૪૫	—	૩,૧૮,૩૧૫	૫,૧૨૫	૯,૭૩૪

: સૂર્યના ૧૮૪ મંડલોની વિગત :

મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ૧/૨ યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ૧/૨ યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ૧/૨ યોજન વૃદ્ધિ		મુદૂર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૬ યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	યોજન	સાઠીયા ભાગ
૧	૪૪,૮૨૦	—	૯૯,૬૪૦	—	૩,૧૫,૦૮૯	૩,૧૫,૦૮૯	—	૫,૨૫૧	૨૯
૨	૪૪,૮૨૨	૪૮	૯૯,૬૪૫	૩૫	૩,૧૫,૧૦૭	૩,૧૫,૧૦૬	૩૮	૫,૨૫૧	૪૭
૩	૪૪,૮૨૫	૩૫	૯૯,૬૫૧	૯	૩,૧૫,૧૨૫	૩,૧૫,૧૨૪	૧૫	૫,૨૫૨	૫
૪	૪૪,૮૨૮	૨૨	૯૯,૬૫૬	૪૪	૩,૧૫,૧૪૩	૩,૧૫,૧૪૧	૫૩	૫,૨૫૨	૨૩
૫	૪૪,૮૩૧	૦૯	૯૯,૬૬૨	૧૮	૩,૧૫,૧૬૧	૩,૧૫,૧૫૯	૩૦	૫,૨૫૨	૪૧
૬	૪૪,૮૩૩	૫૭	૯૯,૬૬૭	૫૩	૩,૧૫,૧૭૯	૩,૧૫,૧૭૭	૦૭	૫,૨૫૨	૫૯
૭	૪૪,૮૩૬	૪૪	૯૯,૬૭૩	૨૭	૩,૧૫,૧૯૭	૩,૧૫,૧૯૪	૪૫	૫,૨૫૩	૧૭
૮	૪૪,૮૩૯	૩૧	૯૯,૬૭૯	૧	૩,૧૫,૨૧૫	૩,૧૫,૨૧૨	૨૨	૫,૨૫૩	૩૫
૯	૪૪,૮૪૨	૧૮	૯૯,૬૮૪	૩૬	૩,૧૫,૨૩૩	૩,૧૫,૨૨૯	૬૦	૫,૨૫૩	૫૩
૧૦	૪૪,૮૪૫	૦૫	૯૯,૬૯૦	૧૦	૩,૧૫,૨૫૧	૩,૧૫,૨૪૭	૩૭	૫,૨૫૪	૧૧
૧૧	૪૪,૮૪૭	૫૩	૯૯,૬૯૫	૪૫	૩,૧૫,૨૬૯	૩,૧૫,૨૬૫	૧૪	૫,૨૫૪	૨૯
૧૨	૪૪,૮૫૦	૪૦	૯૯,૭૦૧	૧૯	૩,૧૫,૨૮૭	૩,૧૫,૨૮૨	૫૨	૫,૨૫૪	૪૭
૧૩	૪૪,૮૫૩	૨૭	૯૯,૭૦૬	૫૪	૩,૧૫,૩૦૫	૩,૧૫,૩૦૦	૨૯	૫,૨૫૫	૫
૧૪	૪૪,૮૫૬	૧૪	૯૯,૭૧૨	૨૮	૩,૧૫,૩૨૩	૩,૧૫,૩૧૮	૦૬	૫,૨૫૫	૨૩
૧૫	૪૪,૮૫૯	૦૧	૯૯,૭૧૮	૨	૩,૧૫,૩૪૧	૩,૧૫,૩૩૫	૪૪	૫,૨૫૫	૪૧
૧૬	૪૪,૮૬૧	૪૯	૯૯,૭૨૩	૩૭	૩,૧૫,૩૫૯	૩,૧૫,૩૫૩	૨૧	૫,૨૫૫	૫૯
૧૭	૪૪,૮૬૪	૩૬	૯૯,૭૨૯	૧૧	૩,૧૫,૩૭૭	૩,૧૫,૩૭૦	૫૯	૫,૨૫૬	૧૭
૧૮	૪૪,૮૬૭	૨૩	૯૯,૭૩૪	૪૬	૩,૧૫,૩૯૫	૩,૧૫,૩૮૮	૩૬	૫,૨૫૬	૩૫
૧૯	૪૪,૮૭૦	૧૦	૯૯,૭૪૦	૨૦	૩,૧૫,૪૧૩	૩,૧૫,૪૦૬	૧૩	૫,૨૫૬	૫૩
૨૦	૪૪,૮૭૨	૫૮	૯૯,૭૪૫	૫૫	૩,૧૫,૪૩૧	૩,૧૫,૪૨૩	૫૧	૫,૨૫૭	૧૧
૨૧	૪૪,૮૭૫	૪૫	૯૯,૭૫૧	૨૯	૩,૧૫,૪૪૯	૩,૧૫,૪૪૧	૨૮	૫,૨૫૭	૨૯
૨૨	૪૪,૮૭૮	૩૨	૯૯,૭૫૭	૩	૩,૧૫,૪૬૭	૩,૧૫,૪૫૯	૦૫	૫,૨૫૭	૪૭

મં ડ લ ક ્ર મ	મુહૂર્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૬૬ યો.ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે ૬૬ મુહૂર્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ ઠેકી, ઉ. ૮૫ ઠેકી યો.ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દષ્ટિપથથી ભ્રમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ	યોજન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ
					મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ	મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ				
૧	૫,૨૫૧	: ૨૮	: -	૨૨ જુન	૧૮	: -	૧૨	: -	૪૭,૨૬૩	: ૨૧	૯૪,૫૨૬	: ૪૨
૨	૫,૨૫૧	: ૪૬	: ૩૮	૨૩ જુન	૧૭	: ૫૮	૧૨	: ૨	૪૭,૧૭૯	: ૫૪	૯૪,૩૫૯	: ૪૮
૩	૫,૨૫૨	: ૪	: ૧૬	૨૪ જુન	૧૭	: ૫૭	૧૨	: ૪	૪૭,૦૯૬	: ૨૬	૯૪,૧૯૨	: ૫૨
૪	૫,૨૫૨	: ૨૧	: ૫૪	૨૫ જુન	૧૭	: ૫૫	૧૨	: ૬	૪૭,૦૧૨	: ૫૮	૯૪,૦૨૫	: ૫૬
૫	૫,૨૫૨	: ૩૯	: ૩૨	૨૬ જુન	૧૭	: ૫૩	૧૨	: ૮	૪૬,૯૨૯	: ૨૯	૯૩,૮૫૮	: ૫૮
૬	૫,૨૫૨	: ૫૭	: ૧૦	૨૭ જુન	૧૭	: ૫૧	૧૨	: ૧૦	૪૬,૮૪૬	: -	૯૩,૬૯૨	: -
૭	૫,૨૫૩	: ૧૪	: ૪૮	૨૮ જુન	૧૭	: ૪૯	૧૨	: ૧૨	૪૬,૭૬૨	: ૩૦	૯૩,૫૨૫	: -
૮	૫,૨૫૩	: ૩૨	: ૨૬	૨૯ જુન	૧૭	: ૪૭	૧૨	: ૧૪	૪૬,૬૭૯	: -	૯૩,૩૫૮	: -
૯	૫,૨૫૩	: ૫૦	: ૦૪	૩૦ જુન	૧૭	: ૪૫	૧૨	: ૧૬	૪૬,૫૯૫	: ૨૯	૯૩,૧૯૦	: ૫૮
૧૦	૫,૨૫૪	: ૦૭	: ૪૨	૧ જુલાઈ	૧૭	: ૪૩	૧૨	: ૧૮	૪૬,૫૧૧	: ૫૭	૯૩,૦૨૩	: ૫૪
૧૧	૫,૨૫૪	: ૨૫	: ૨૦	૨ જુલાઈ	૧૭	: ૪૧	૧૨	: ૨૦	૪૬,૪૨૮	: ૨૫	૯૨,૮૫૬	: ૫૦
૧૨	૫,૨૫૪	: ૪૨	: ૫૮	૩ જુલાઈ	૧૭	: ૩૯	૧૨	: ૨૨	૪૬,૩૪૪	: ૫૨	૯૨,૬૮૯	: ૪૪
૧૩	૫,૨૫૫	: -	: ૩૬	૪ જુલાઈ	૧૭	: ૩૭	૧૨	: ૨૪	૪૬,૨૬૧	: ૧૯	૯૨,૫૨૨	: ૩૮
૧૪	૫,૨૫૫	: ૧૮	: ૧૪	૫ જુલાઈ	૧૭	: ૩૫	૧૨	: ૨૬	૪૬,૧૭૭	: ૪૫	૯૨,૩૫૫	: ૩૦
૧૫	૫,૨૫૫	: ૩૫	: ૫૨	૬ જુલાઈ	૧૭	: ૩૩	૧૨	: ૨૮	૪૬,૦૯૪	: ૧૦	૯૨,૧૮૮	: ૨૦
૧૬	૫,૨૫૫	: ૫૩	: ૩૦	૭ જુલાઈ	૧૭	: ૩૧	૧૨	: ૩૦	૪૬,૦૧૦	: ૩૫	૯૨,૦૨૧	: ૧૦
૧૭	૫,૨૫૬	: ૧૧	: ૦૮	૮ જુલાઈ	૧૭	: ૨૯	૧૨	: ૩૨	૪૫,૯૨૭	: -	૯૧,૮૫૪	: -
૧૮	૫,૨૫૬	: ૨૮	: ૪૬	૯ જુલાઈ	૧૭	: ૨૭	૧૨	: ૩૪	૪૫,૮૪૩	: ૨૪	૯૧,૬૮૬	: ૪૮
૧૯	૫,૨૫૬	: ૪૬	: ૨૪	૧૦ જુલાઈ	૧૭	: ૨૫	૧૨	: ૩૬	૪૫,૭૫૯	: ૪૭	૯૧,૫૧૯	: ૩૪
૨૦	૫,૨૫૭	: ૦૪	: ૦૨	૧૧ જુલાઈ	૧૭	: ૨૩	૧૨	: ૩૮	૪૫,૬૭૬	: ૯	૯૧,૩૫૨	: ૧૮
૨૧	૫,૨૫૭	: ૨૧	: ૪૦	૧૨ જુલાઈ	૧૭	: ૨૧	૧૨	: ૪૦	૪૫,૫૯૨	: ૩૧	૯૧,૧૮૫	: ૨
૨૨	૫,૨૫૭	: ૩૯	: ૧૮	૧૩ જુલાઈ	૧૭	: ૧૯	૧૨	: ૪૨	૪૫,૫૦૮	: ૫૩	૯૧,૦૧૭	: ૪૬

મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ક્ષે યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લાંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ક્ષે યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ક્ષે યોજન વૃદ્ધિ		મુદ્ગર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૬ યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	સાઠીયા ભાગ
૨૩	૪૪,૮૮૧	: ૧૮	૮૮,૭૬૨	: ૩૮	૩,૧૫,૪૮૫	૩,૧૫,૪૭૬	: ૪૩	૫,૨૫૮	: ૫
૨૪	૪૪,૮૮૪	: ૦૬	૮૮,૭૬૮	: ૧૨	૩,૧૫,૫૦૩	૩,૧૫,૪૮૪	: ૨૦	૫,૨૫૮	: ૨૩
૨૫	૪૪,૮૮૬	: ૫૪	૮૮,૭૭૩	: ૪૭	૩,૧૫,૫૨૧	૩,૧૫,૫૧૧	: ૫૮	૫,૨૫૮	: ૪૧
૨૬	૪૪,૮૮૮	: ૪૧	૮૮,૭૭૮	: ૨૧	૩,૧૫,૫૩૮	૩,૧૫,૫૨૮	: ૩૫	૫,૨૫૮	: ૫૮
૨૭	૪૪,૮૯૨	: ૨૮	૮૮,૭૮૪	: ૫૬	૩,૧૫,૫૫૭	૩,૧૫,૫૪૭	: ૧૨	૫,૨૫૮	: ૧૭
૨૮	૪૪,૮૯૫	: ૧૫	૮૮,૭૯૦	: ૩૦	૩,૧૫,૫૭૫	૩,૧૫,૫૬૪	: ૫૦	૫,૨૫૮	: ૩૫
૨૯	૪૪,૮૯૮	: ૦૨	૮૮,૭૯૬	: ૪	૩,૧૫,૫૯૩	૩,૧૫,૫૮૨	: ૨૭	૫,૨૫૮	: ૫૩
૩૦	૪૪,૯૦૦	: ૫૦	૮૮,૮૦૧	: ૩૯	૩,૧૫,૬૧૧	૩,૧૫,૬૦૦	: ૦૪	૫,૨૬૦	: ૧૧
૩૧	૪૪,૯૦૩	: ૩૭	૮૮,૮૦૭	: ૧૩	૩,૧૫,૬૨૯	૩,૧૫,૬૧૭	: ૪૨	૫,૨૬૦	: ૨૯
૩૨	૪૪,૯૦૬	: ૨૪	૮૮,૮૧૨	: ૪૮	૩,૧૫,૬૪૭	૩,૧૫,૬૩૫	: ૧૯	૫,૨૬૦	: ૪૭
૩૩	૪૪,૯૦૯	: ૧૧	૮૮,૮૧૮	: ૨૨	૩,૧૫,૬૬૫	૩,૧૫,૬૫૨	: ૫૭	૫,૨૬૧	: ૫
૩૪	૪૪,૯૧૧	: ૫૯	૮૮,૮૨૩	: ૫૭	૩,૧૫,૬૮૩	૩,૧૫,૬૭૦	: ૩૪	૫,૨૬૧	: ૨૩
૩૫	૪૪,૯૧૪	: ૪૬	૮૮,૮૨૯	: ૩૧	૩,૧૫,૭૦૧	૩,૧૫,૬૮૮	: ૧૧	૫,૨૬૧	: ૪૧
૩૬	૪૪,૯૧૭	: ૩૩	૮૮,૮૩૫	: ૫	૩,૧૫,૭૧૯	૩,૧૫,૭૦૫	: ૪૯	૫,૨૬૧	: ૫૯
૩૭	૪૪,૯૨૦	: ૨૦	૮૮,૮૪૦	: ૪૦	૩,૧૫,૭૩૭	૩,૧૫,૭૨૩	: ૨૬	૫,૨૬૨	: ૧૭
૩૮	૪૪,૯૨૩	: ૦૭	૮૮,૮૪૬	: ૧૪	૩,૧૫,૭૫૫	૩,૧૫,૭૪૧	: ૦૩	૫,૨૬૨	: ૩૫
૩૯	૪૪,૯૨૫	: ૫૫	૮૮,૮૫૧	: ૪૯	૩,૧૫,૭૭૩	૩,૧૫,૭૫૮	: ૪૧	૫,૨૬૨	: ૫૩
૪૦	૪૪,૯૨૮	: ૪૨	૮૮,૮૫૭	: ૨૩	૩,૧૫,૭૯૧	૩,૧૫,૭૭૬	: ૧૮	૫,૨૬૩	: ૧૧
૪૧	૪૪,૯૩૧	: ૨૯	૮૮,૮૬૨	: ૫૮	૩,૧૫,૮૦૯	૩,૧૫,૭૯૩	: ૫૬	૫,૨૬૩	: ૨૯
૪૨	૪૪,૯૩૪	: ૧૬	૮૮,૮૬૮	: ૩૨	૩,૧૫,૮૧૭	૩,૧૫,૮૧૧	: ૩૩	૫,૨૬૩	: ૪૭
૪૩	૪૪,૯૩૭	: ૦૩	૮૮,૮૭૪	: ૬	૩,૧૫,૮૪૫	૩,૧૫,૮૨૯	: ૧૦	૫,૨૬૪	: ૫
૪૪	૪૪,૯૩૯	: ૫૧	૮૮,૮૭૯	: ૪૧	૩,૧૫,૮૬૩	૩,૧૫,૮૪૬	: ૪૮	૫,૨૬૪	: ૨૩
૪૫	૪૪,૯૪૨	: ૩૮	૮૮,૮૮૫	: ૧૫	૩,૧૫,૮૮૧	૩,૧૫,૮૬૪	: ૨૫	૫,૨૬૪	: ૪૧
૪૬	૪૪,૯૪૫	: ૨૫	૮૮,૮૯૦	: ૫૦	૩,૧૫,૮૯૯	૩,૧૫,૮૮૨	: ૦૨	૫,૨૬૪	: ૫૯

મં ડ લ ક મ	મુહૂર્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે કે. કે. યો. ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે જે મુહૂર્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ ફેફ, ૬, ઉ. ૮૫ ફેફ યો.ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દષ્ટિપથથી બમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ	યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ
					મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ	મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ				
૨૩	૫,૨૫૭	: ૫૬	: ૫૬	૧૪ જુલાઈ	૧૭	: ૧૭	૧૨	: ૪૪	૪૫,૫૨૫	: ૧૪	૯૦,૮૫૦	: ૨૮
૨૪	૫,૨૫૮	: ૧૪	: ૩૪	૧૫ જુલાઈ	૧૭	: ૧૫	૧૨	: ૪૬	૪૫,૩૪૧	: ૩૪	૯૦,૬૮૩	: ૮
૨૫	૫,૨૫૮	: ૩૨	: ૧૨	૧૬ જુલાઈ	૧૭	: ૧૩	૧૨	: ૪૮	૪૫,૨૫૭	: ૫૪	૯૦,૫૧૫	: ૪૮
૨૬	૫,૨૫૮	: ૪૯	: ૫૦	૧૭ જુલાઈ	૧૭	: ૧૧	૧૨	: ૫૦	૪૫,૧૭૪	: ૧૨	૯૦,૩૪૮	: ૨૪
૨૭	૫,૨૫૯	: ૦૭	: ૨૮	૧૮ જુલાઈ	૧૭	: ૯	૧૨	: ૫૨	૪૫,૦૯૦	: ૩૧	૯૦,૧૮૧	: ૨
૨૮	૫,૨૫૯	: ૨૫	: ૦૬	૧૯ જુલાઈ	૧૭	: ૭	૧૨	: ૫૪	૪૫,૦૦૬	: ૪૮	૯૦,૦૧૩	: ૩૬
૨૯	૫,૨૫૯	: ૪૨	: ૪૪	૨૦ જુલાઈ	૧૭	: ૫	૧૨	: ૫૬	૪૪,૯૨૩	: ૧૨	૮૯,૮૪૬	: ૧૪
૩૦	૫,૨૬૦	: -	: ૨૨	૨૧ જુલાઈ	૧૭	: ૩	૧૨	: ૫૮	૪૪,૮૩૯	: ૨૪	૮૯,૬૭૮	: ૪૮
૩૧	૫,૨૬૦	: ૧૮	: -	૨૨ જુલાઈ	૧૭	: ૧	૧૨	: ૬૦	૪૪,૭૫૫	: ૪૦	૮૯,૫૧૧	: ૨૦
૩૨	૫,૨૬૦	: ૩૫	: ૩૮	૨૩ જુલાઈ	૧૬	: ૬૦	૧૩	: ૧	૪૪,૬૭૧	: ૫૪	૮૯,૩૪૩	: ૪૮
૩૩	૫,૨૬૦	: ૫૩	: ૧૬	૨૪ જુલાઈ	૧૬	: ૫૮	૧૩	: ૩	૪૪,૪૮૮	: ૧૦	૮૯,૧૭૬	: ૨૦
૩૪	૫,૨૬૧	: ૧૦	: ૫૪	૨૫ જુલાઈ	૧૬	: ૫૬	૧૩	: ૫	૪૪,૫૦૪	: ૨૪	૮૯,૦૦૮	: ૪૮
૩૫	૫,૨૬૧	: ૨૮	: ૩૨	૨૬ જુલાઈ	૧૬	: ૫૪	૧૩	: ૭	૪૪,૪૨૦	: ૧૬	૮૮,૮૪૦	: ૩૨
૩૬	૫,૨૬૧	: ૪૬	: ૧૦	૨૭ જુલાઈ	૧૬	: ૫૨	૧૩	: ૯	૪૪,૩૩૬	: ૫૨	૮૮,૬૭૩	: ૪૪
૩૭	૫,૨૬૨	: ૦૩	: ૪૮	૨૮ જુલાઈ	૧૬	: ૫૦	૧૩	: ૧૧	૪૪,૨૫૩	: ૫	૮૮,૫૦૬	: ૧૦
૩૮	૫,૨૬૨	: ૨૧	: ૨૬	૨૯ જુલાઈ	૧૬	: ૪૮	૧૩	: ૧૩	૪૪,૧૬૯	: ૧૮	૮૮,૩૩૮	: ૩૬
૩૯	૫,૨૬૨	: ૩૯	: ૦૪	૩૦ જુલાઈ	૧૬	: ૪૬	૧૩	: ૧૫	૪૪,૦૮૫	: ૨૯	૮૮,૧૭૦	: ૫૮
૪૦	૫,૨૬૨	: ૫૬	: ૪૨	૩૧ જુલાઈ	૧૬	: ૪૪	૧૩	: ૧૭	૪૪,૦૦૧	: ૪૦	૮૮,૦૦૩	: ૨૦
૪૧	૫,૨૬૩	: ૧૪	: ૨૦	૧ ઓગસ્ટ	૧૬	: ૪૨	૧૩	: ૧૯	૪૩,૯૧૭	: ૫૦	૮૭,૮૩૫	: ૪૦
૪૨	૫,૨૬૩	: ૩૧	: ૫૮	૨ ઓગ.	૧૬	: ૪૦	૧૩	: ૨૧	૪૩,૮૩૪	: -	૮૭,૬૬૮	: -
૪૩	૫,૨૬૩	: ૪૯	: ૩૬	૩ ઓગ.	૧૬	: ૩૮	૧૩	: ૨૩	૪૩,૭૫૦	: ૧૦	૮૭,૫૦૦	: ૨૦
૪૪	૫,૨૬૪	: ૦૭	: ૧૪	૪ ઓગ.	૧૬	: ૩૬	૧૩	: ૨૫	૪૩,૬૬૬	: ૧૯	૮૭,૩૩૨	: ૩૮
૪૫	૫,૨૬૪	: ૨૪	: ૫૨	૫ ઓગ.	૧૬	: ૩૪	૧૩	: ૨૭	૪૩,૫૮૨	: ૨૭	૮૭,૧૬૪	: ૫૪
૪૬	૫,૨૬૪	: ૪૨	: ૩૦	૬ ઓગ.	૧૬	: ૩૨	૧૩	: ૨૯	૪૩,૪૯૮	: ૩૪	૮૬,૯૯૭	: ૮

મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ક્ષેત્ર યોજન વૃદ્ધિ		મુદ્દર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૬ યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	સાઠીયા ભાગ
૪૭	૪,૯૪૮	: ૧૨	૯૯,૮૯૬	: ૨૪	૩,૧૫,૯૧૭	૩,૧૫,૯૯૯	: ૪૦	૫,૨૬૫	: ૧૭
૪૮	૪૪,૯૫૦	: ૬૦	૯૯,૯૦૧	: ૫૯	૩,૧૫,૯૩૫	૩,૧૫,૯૧૭	: ૧૭	૫,૨૬૫	: ૩૫
૪૯	૪૪,૯૫૩	: ૪૭	૯૯,૯૦૭	: ૩૩	૩,૧૫,૯૫૩	૩,૧૫,૯૩૪	: ૫૫	૫,૨૬૫	: ૫૩
૫૦	૪૪,૯૫૬	: ૩૪	૯૯,૯૧૩	: ૭	૩,૧૫,૯૭૧	૩,૧૫,૯૫૨	: ૩૨	૫,૨૬૬	: ૧૧
૫૧	૪૪,૯૫૯	: ૨૧	૯૯,૯૧૮	: ૪૨	૩,૧૫,૯૮૯	૩,૧૫,૯૭૦	: ૦૯	૫,૨૬૬	: ૨૯
૫૨	૪૪,૯૬૨	: ૦૮	૯૯,૯૨૪	: ૧૬	૩,૧૬,૦૦૭	૩,૧૫,૯૮૭	: ૪૭	૫,૨૬૬	: ૪૭
૫૩	૪૪,૯૬૪	: ૫૬	૯૯,૯૨૯	: ૫૧	૩,૧૬,૦૨૫	૩,૧૬,૦૦૫	: ૨૪	૫,૨૬૭	: ૫
૫૪	૪૪,૯૬૭	: ૪૩	૯૯,૯૩૫	: ૨૫	૩,૧૬,૦૪૩	૩,૧૬,૦૨૩	: ૦૧	૫,૨૬૭	: ૨૩
૫૫	૪૪,૯૭૦	: ૩૦	૯૯,૯૪૦	: ૬૦	૩,૧૬,૦૬૧	૩,૧૬,૦૪૦	: ૩૯	૫,૨૬૭	: ૪૧
૫૬	૪૪,૯૭૩	: ૧૭	૯૯,૯૪૬	: ૩૪	૩,૧૬,૦૭૯	૩,૧૬,૦૫૮	: ૧૬	૫,૨૬૭	: ૫૯
૫૭	૪૪,૯૭૬	: ૦૪	૯૯,૯૫૨	: ૮	૩,૧૬,૦૯૭	૩,૧૬,૦૭૫	: ૫૪	૫,૨૬૮	: ૧૭
૫૮	૪૪,૯૭૯	: ૫૨	૯૯,૯૫૭	: ૪૩	૩,૧૬,૧૧૫	૩,૧૬,૦૯૩	: ૩૧	૫,૨૬૮	: ૩૫
૫૯	૪૪,૯૮૧	: ૩૯	૯૯,૯૬૩	: ૧૭	૩,૧૬,૧૩૩	૩,૧૬,૧૧૧	: ૦૮	૫,૨૬૮	: ૫૩
૬૦	૪૪,૯૮૪	: ૨૬	૯૯,૯૬૯	: ૫૨	૩,૧૬,૧૫૧	૩,૧૬,૧૨૮	: ૪૬	૫,૨૬૯	: ૧૧
૬૧	૪૪,૯૮૭	: ૧૩	૯૯,૯૭૪	: ૨૬	૩,૧૬,૧૬૯	૩,૧૬,૧૪૬	: ૨૩	૫,૨૬૯	: ૨૯
૬૨	૪૪,૯૯૦	: —	૯૯,૯૮૦	: —	૩,૧૬,૧૮૭	૩,૧૬,૧૬૪	: —	૫,૨૬૯	: ૪૭
૬૩	૪૪,૯૯૨	: ૪૮	૯૯,૯૮૫	: ૩૫	૩,૧૬,૨૦૫	૩,૧૬,૧૮૧	: ૩૮	૫,૨૭૦	: ૫
૬૪	૪૪,૯૯૫	: ૩૫	૯૯,૯૯૧	: ૯	૩,૧૬,૨૨૩	૩,૧૬,૧૯૯	: ૧૫	૫,૨૭૦	: ૨૩
૬૫	૪૪,૯૯૮	: ૨૨	૯૯,૯૯૬	: ૪૪	૩,૧૬,૨૪૧	૩,૧૬,૨૧૬	: ૫૩	૫,૨૭૦	: ૪૧
૬૬	૪૫,૦૦૧	: ૦૯	૧,૦૦,૦૦૨	: ૧૮	૩,૧૬,૨૫૯	૩,૧૬,૨૩૪	: ૩૦	૫,૨૭૦	: ૫૯
૬૭	૪૫,૦૦૩	: ૫૭	૧,૦૦,૦૦૭	: ૫૩	૩,૧૬,૨૭૭	૩,૧૬,૨૫૨	: ૦૭	૫,૨૭૧	: ૧૭
૬૮	૪૫,૦૦૬	: ૪૪	૧,૦૦,૦૧૩	: ૨૭	૩,૧૬,૨૯૫	૩,૧૬,૨૬૯	: ૪૫	૫,૨૭૧	: ૩૫
૬૯	૪૫,૦૦૯	: ૩૧	૧,૦૦,૦૧૯	: ૧	૩,૧૬,૩૧૩	૩,૧૬,૨૮૭	: ૨૨	૫,૨૭૧	: ૫૩
૭૦	૪૫,૦૧૨	: ૧૮	૧,૦૦,૦૨૪	: ૩૬	૩,૧૬,૩૩૧	૩,૧૬,૩૦૪	: ૬૦	૫,૨૭૨	: ૧૧

મં ડ લ ક મ	મુહૂર્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે કે. કે. યો. ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે કે. મુહૂર્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ કે.કે., ઉ. ૮૫ કે. યો.ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દષ્ટિપથથી બમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ	યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ
					મુહૂર્ત	એક સઠીયા ભાગ	મુહૂર્ત	એક સઠીયા ભાગ				
૪૭	૫,૨૬૫	—	૦૮	૭ ઓગ.	૧૬	૩૦	૧૩	૩૧	૪૩,૪૧૪	૪૧	૮૬,૨૨૯	૨૨
૪૮	૫,૨૬૫	૧૭	૪૬	૮ ઓગ.	૧૬	૨૮	૧૩	૩૩	૪૩,૩૩૦	૪૮	૮૬,૬૬૧	૩૬
૪૯	૫,૨૬૫	૩૫	૨૪	૯ ઓગ.	૧૬	૨૬	૧૩	૩૫	૪૩,૨૪૬	૫૪	૮૬,૪૯૩	૪૮
૫૦	૫,૨૬૫	૫૩	૦૨	૧૦ ઓગ.	૧૬	૨૪	૧૩	૩૭	૪૩,૧૬૩	—	૮૬,૩૨૬	—
૫૧	૫,૨૬૬	૧૦	૪૦	૧૧ ઓગ.	૧૬	૨૨	૧૩	૩૯	૪૩,૦૭૯	૪	૮૬,૧૫૮	૮
૫૨	૫,૨૬૬	૨૮	૧૮	૧૨ ઓગ.	૧૬	૨૦	૧૩	૪૧	૪૨,૯૯૫	૮	૮૫,૯૯૦	૧૬
૫૩	૫,૨૬૬	૪૫	૪૬	૧૩ ઓગ.	૧૬	૧૮	૧૩	૪૩	૪૨,૯૧૧	૧૧	૮૫,૮૨૨	૨૨
૫૪	૫,૨૬૭	૦૩	૩૪	૧૪ ઓગ.	૧૬	૧૬	૧૩	૪૫	૪૨,૮૨૭	૨૪	૮૫,૬૫૪	૨૮
૫૫	૫,૨૬૭	૨૧	૧૨	૧૫ ઓગ.	૧૬	૧૪	૧૩	૪૭	૪૨,૭૪૩	૧૬	૮૫,૪૮૬	૩૨
૫૬	૫,૨૬૭	૩૮	૫૦	૧૬ ઓગ.	૧૬	૧૨	૧૩	૪૯	૪૨,૬૫૯	૧૮	૮૫,૩૧૮	૩૬
૫૭	૫,૨૬૭	૫૬	૨૮	૧૭ ઓગ.	૧૬	૧૦	૧૩	૫૧	૪૨,૫૭૫	૨૦	૮૫,૧૫૦	૪૦
૫૮	૫,૨૬૮	૧૪	૦૬	૧૮ ઓગ.	૧૬	૮	૧૩	૫૩	૪૨,૪૯૧	૨૧	૮૪,૯૮૨	૪૨
૫૯	૫,૨૬૮	૩૧	૪૪	૧૯ ઓગ.	૧૬	૬	૧૩	૫૫	૪૨,૪૦૭	૨૦	૮૪,૮૧૪	૪૦
૬૦	૫,૨૬૮	૪૯	૨૨	૨૦ ઓગ.	૧૬	૪	૧૩	૫૭	૪૨,૩૨૩	૧૯	૮૪,૬૪૬	૩૮
૬૧	૫,૨૬૯	૦૭	—	૨૧ ઓગ.	૧૬	૨	૧૩	૫૯	૪૨,૧૫૯	૮	૮૪,૩૧૮	૧૬
૬૨	૫,૨૬૯	૨૪	૩૮	૨૨ ઓગ.	૧૬	—	૧૪	—	૪૨,૧૫૫	૧૭	૮૪,૩૧૦	૩૪
૬૩	૫,૨૬૯	૪૨	૧૬	૨૩ ઓગ.	૧૫	૫૯	૧૪	૨	૪૨,૦૭૧	૧૪	૮૪,૧૪૨	૨૮
૬૪	૫,૨૬૯	૫૯	૫૪	૨૪ ઓગ.	૧૫	૫૭	૧૪	૪	૪૧,૯૮૭	૧૨	૮૩,૯૭૪	૨૪
૬૫	૫,૨૭૦	૧૭	૩૨	૨૫ ઓગ.	૧૫	૫૫	૧૪	૬	૪૧,૯૦૩	૮	૮૩,૮૦૬	૧૬
૬૬	૫,૨૭૦	૩૫	૧૦	૨૬ ઓગ.	૧૫	૫૩	૧૪	૮	૪૧,૮૧૯	૪	૮૩,૬૩૮	૮
૬૭	૫,૨૭૦	૫૨	૪૮	૨૭ ઓગ.	૧૫	૫૧	૧૪	૧૦	૪૧,૭૩૫	—	૮૩,૪૭૦	—
૬૮	૫,૨૭૧	૧૦	૨૬	૨૮ ઓગ.	૧૫	૪૯	૧૪	૧૨	૪૧,૬૫૦	૫૪	૮૩,૩૦૧	૪૮
૬૯	૫,૨૭૧	૨૮	૦૪	૨૯ ઓગ.	૧૫	૪૭	૧૪	૧૪	૪૧,૫૬૬	૪૮	૮૩,૧૩૩	૩૬
૭૦	૫,૨૭૧	૪૫	૪૨	૩૦ ઓગ.	૧૫	૪૫	૧૪	૧૬	૪૧,૪૮૨	૪૪	૮૨,૯૬૫	૨૮

મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ક્ષેત્ર યોજન વૃદ્ધિ		મુદૂર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૬ યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એકસઠીયા ભાગ	યોજન	સઠીયા ભાગ
૭૧	૪૫,૦૧૫	: ૦૫	૧,૦૦,૦૩૦	: ૧૦	૩,૧૬,૩૪૯	૩,૧૬,૩૨૨	: ૩૭	૫,૨૭૨	: ૨૯
૭૨	૪૫,૦૧૭	: ૫૩	૧,૦૦,૦૩૫	: ૪૫	૩,૧૬,૩૬૭	૩,૧૬,૩૪૦	: ૧૪	૫,૨૭૨	: ૪૭
૭૩	૪૫,૦૨૦	: ૪૦	૧,૦૦,૦૪૧	: ૧૯	૩,૧૬,૩૮૫	૩,૧૬,૩૫૭	: ૫૨	૫,૨૭૩	: ૫
૭૪	૪૫,૦૨૩	: ૨૭	૧,૦૦,૦૪૬	: ૫૪	૩,૧૬,૪૦૩	૩,૧૬,૩૭૫	: ૨૯	૫,૨૭૩	: ૨૩
૭૫	૪૫,૦૨૬	: ૧૪	૧,૦૦,૦૫૨	: ૨૮	૩,૧૬,૪૨૧	૩,૧૬,૩૯૩	: ૦૬	૫,૨૭૩	: ૪૧
૭૬	૪૫,૦૨૯	: ૦૧	૧,૦૦,૦૫૮	: ૨	૩,૧૬,૪૩૯	૩,૧૬,૪૧૦	: ૪૪	૫,૨૭૩	: ૫૯
૭૭	૪૫,૦૩૧	: ૪૯	૧,૦૦,૦૬૩	: ૩૭	૩,૧૬,૪૫૭	૩,૧૬,૪૨૮	: ૨૧	૫,૨૭૪	: ૧૭
૭૮	૪૫,૦૩૪	: ૩૬	૧,૦૦,૦૬૯	: ૧૧	૩,૧૬,૪૭૫	૩,૧૬,૪૪૫	: ૫૯	૫,૨૭૪	: ૩૫
૭૯	૪૫,૦૩૭	: ૨૩	૧,૦૦,૦૭૪	: ૪૬	૩,૧૬,૪૯૩	૩,૧૬,૪૬૩	: ૩૬	૫,૨૭૪	: ૫૩
૮૦	૪૫,૦૪૦	: ૧૦	૧,૦૦,૦૮૦	: ૨૦	૩,૧૬,૫૧૧	૩,૧૬,૪૮૧	: ૧૩	૫,૨૭૫	: ૧૧
૮૧	૪૫,૦૪૨	: ૫૮	૧,૦૦,૦૮૫	: ૫૫	૩,૧૬,૫૨૯	૩,૧૬,૪૯૯	: ૫૧	૫,૨૭૫	: ૨૯
૮૨	૪૫,૦૪૫	: ૪૫	૧,૦૦,૦૯૧	: ૨૯	૩,૧૬,૫૪૭	૩,૧૬,૫૧૬	: ૨૮	૫,૨૭૫	: ૪૭
૮૩	૪૫,૦૪૮	: ૩૨	૧,૦૦,૦૯૭	: ૩	૩,૧૬,૫૬૫	૩,૧૬,૫૩૪	: ૦૫	૫,૨૭૬	: ૫
૮૪	૪૫,૦૫૧	: ૧૯	૧,૦૦,૧૦૨	: ૩૮	૩,૧૬,૫૮૩	૩,૧૬,૫૫૧	: ૪૩	૫,૨૭૬	: ૨૩
૮૫	૪૫,૦૫૪	: ૦૬	૧,૦૦,૧૦૮	: ૧૨	૩,૧૬,૬૦૧	૩,૧૬,૫૬૯	: ૨૦	૫,૨૭૬	: ૪૧
૮૬	૪૫,૦૫૬	: ૫૪	૧,૦૦,૧૧૩	: ૪૭	૩,૧૬,૬૧૯	૩,૧૬,૫૮૭	: ૫૮	૫,૨૭૬	: ૫૯
૮૭	૪૫,૦૫૯	: ૪૧	૧,૦૦,૧૧૯	: ૨૧	૩,૧૬,૬૩૭	૩,૧૬,૬૦૪	: ૩૫	૫,૨૭૭	: ૧૭
૮૮	૪૫,૦૬૨	: ૨૮	૧,૦૦,૧૨૪	: ૫૬	૩,૧૬,૬૫૫	૩,૧૬,૬૨૨	: ૧૨	૫,૨૭૭	: ૩૫
૮૯	૪૫,૦૬૫	: ૧૫	૧,૦૦,૧૩૦	: ૩૦	૩,૧૬,૬૭૩	૩,૧૬,૬૩૯	: ૫૦	૫,૨૭૭	: ૫૩
૯૦	૪૫,૦૬૮	: ૦૨	૧,૦૦,૧૩૬	: ૪	૩,૧૬,૬૯૧	૩,૧૬,૬૫૭	: ૨૭	૫,૨૭૮	: ૧૧
૯૧	૪૫,૦૭૦	: ૫૦	૧,૦૦,૧૪૧	: ૩૯	૩,૧૬,૭૦૯	૩,૧૬,૬૭૫	: ૦૪	૫,૨૭૮	: ૨૯
૯૨	૪૫,૦૭૩	: ૩૭	૧,૦૦,૧૪૭	: ૧૩	૩,૧૬,૭૨૭	૩,૧૬,૬૯૨	: ૪૨	૫,૨૭૮	: ૪૭
૯૩	૪૫,૦૭૬	: ૨૪	૧,૦૦,૧૫૨	: ૪૮	૩,૧૬,૭૪૫	૩,૧૬,૭૧૦	: ૧૯	૫,૨૭૯	: ૫
૯૪	૪૫,૦૭૯	: ૧૧	૧,૦૦,૧૫૮	: ૨૨	૩,૧૬,૭૬૩	૩,૧૬,૭૨૭	: ૫૭	૫,૨૭૯	: ૨૩

મં ડ લ ક મ	મુહૂર્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે કે. કે. યો. ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે જે મુહૂર્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ ફેફા, ૭. ૮૫ ફેફા યો.ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દષ્ટિપથથી બમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ	યોજન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ
					મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ	મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ				
૭૧	૫,૨૭૨ : ૦૩ : ૨૦			૩૧ ઓગ.	૧૫ : ૪૩	૧૪ : ૧૮			૪૧,૩૮૮ : ૩૬		૮૨,૭૯૭ : ૧૨	
૭૨	૫,૨૭૨ : ૨૦ : ૫૮			૧ સપ્ટેમ્બર	૧૫ : ૪૧	૧૪ : ૨૦			૪૧,૩૧૪ : ૨૮		૮૨,૬૨૮ : ૫૬	
૭૩	૫,૨૭૨ : ૩૮ : ૩૬			૨ સપ્ટે.	૧૫ : ૩૮	૧૪ : ૨૨			૪૧,૨૩૦ : ૨૧		૮૨,૪૬૦ : ૪૨	
૭૪	૫,૨૭૨ : ૫૬ : ૧૪			૩ સપ્ટે.	૧૫ : ૩૭	૧૪ : ૨૪			૪૧,૧૪૬ : ૧૨		૮૨,૨૯૨ : ૨૪	
૭૫	૫,૨૭૩ : ૧૩ : ૫૨			૪ સપ્ટે.	૧૫ : ૩૫	૧૪ : ૨૬			૪૧,૦૬૨ : ૨		૮૨,૧૨૪ : ૪	
૭૬	૫,૨૭૩ : ૩૧ : ૩૦			૫ સપ્ટે.	૧૫ : ૩૩	૧૪ : ૨૮			૪૦,૯૭૭ : ૫૨		૮૧,૯૫૫ : ૪૪	
૭૭	૫,૨૭૩ : ૪૯ : ૦૮			૬ સપ્ટે.	૧૫ : ૩૧	૧૪ : ૩૦			૪૦,૮૯૩ : ૪૩		૮૧,૭૮૭ : ૨૬	
૭૮	૫,૨૭૪ : ૦૬ : ૪૬			૭ સપ્ટે.	૧૫ : ૨૯	૧૪ : ૩૨			૪૦,૮૦૯ : ૩૨		૮૧,૬૧૯ : ૪	
૭૯	૫,૨૭૪ : ૨૪ : ૨૪			૮ સપ્ટે.	૧૫ : ૨૭	૧૪ : ૩૪			૪૦,૭૨૫ : ૨૦		૮૧,૪૫૦ : ૪૦	
૮૦	૫,૨૭૪ : ૪૨ : ૦૨			૯ સપ્ટે.	૧૫ : ૨૫	૧૪ : ૩૬			૪૦,૬૪૧ : ૭		૮૧,૨૮૨ : ૧૪	
૮૧	૫,૨૭૪ : ૫૯ : ૪૦			૧૦ સપ્ટે.	૧૫ : ૨૩	૧૪ : ૩૮			૪૦,૫૫૬ : ૫૪		૮૧,૧૧૩ : ૪૮	
૮૨	૫,૨૭૫ : ૧૭ : ૧૮			૧૧ સપ્ટે.	૧૫ : ૨૧	૧૪ : ૪૦			૪૦,૪૭૨ : ૧૮		૮૦,૯૪૪ : ૩૬	
૮૩	૫,૨૭૫ : ૩૪ : ૫૬			૧૨ સપ્ટે.	૧૫ : ૧૯	૧૪ : ૪૨			૪૦,૩૮૮ : ૨૭		૮૦,૭૭૬ : ૫૪	
૮૪	૫,૨૭૫ : ૫૨ : ૩૪			૧૩ સપ્ટે.	૧૫ : ૧૭	૧૪ : ૪૪			૪૦,૩૦૪ : ૧૪		૮૦,૬૦૮ : ૨૮	
૮૫	૫,૨૭૬ : ૧૦ : ૧૨			૧૪ સપ્ટે.	૧૫ : ૧૫	૧૪ : ૪૬			૪૦,૨૧૯ : ૫૯		૮૦,૪૩૯ : ૫૮	
૮૬	૫,૨૭૬ : ૨૭ : ૫૦			૧૫ સપ્ટે.	૧૫ : ૧૩	૧૪ : ૪૮			૪૦,૧૩૫ : ૪૨		૮૦,૨૭૧ : ૨૪	
૮૭	૫,૨૭૬ : ૪૫ : ૨૮			૧૬ સપ્ટે.	૧૫ : ૧૧	૧૪ : ૫૦			૪૦,૦૫૧ : ૨૮		૮૦,૧૦૨ : ૫૬	
૮૮	૫,૨૭૭ : ૦૩ : ૦૬			૧૭ સપ્ટે.	૧૫ : ૯	૧૪ : ૫૨			૩૯,૯૬૭ : ૧૧		૭૯,૯૩૪ : ૨૨	
૮૯	૫,૨૭૭ : ૨૦ : ૪૪			૧૮ સપ્ટે.	૧૫ : ૭	૧૪ : ૫૪			૩૯,૮૮૨ : ૫૩		૭૯,૭૬૫ : ૪૬	
૯૦	૫,૨૭૭ : ૩૮ : ૨૨			૧૯ સપ્ટે.	૧૫ : ૫	૧૪ : ૫૬			૩૯,૭૯૮ : ૩૪		૭૯,૫૯૭ : ૮	
૯૧	૫,૨૭૭ : ૫૬ : -			૨૦ સપ્ટે.	૧૫ : ૩	૧૪ : ૫૮			૩૯,૭૧૪ : ૧૭		૭૯,૪૨૮ : ૩૪	
૯૨	૫,૨૭૮ : ૧૩ : ૩૮			૨૧ સપ્ટે.	૧૫ : ૧	૧૪ : ૬૦			૩૯,૬૨૯ : ૫૭		૭૯,૨૫૯ : ૫૪	
૯૩	૫,૨૭૮ : ૩૧ : ૧૬			૨૨ સપ્ટે.	૧૪ : ૬૦	૧૫ : ૧			૩૯,૫૪૫ : ૩૯		૭૯,૦૯૧ : ૧૮	
૯૪	૫,૨૭૮ : ૪૯ : ૫૪			૨૩ સપ્ટે.	૧૪ : ૫૮	૧૫ : ૩			૩૯,૪૬૧ : ૧૮		૭૮,૯૨૨ : ૩૬	

મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ક્ષેત્ર યોજન વૃદ્ધિ		મુદ્ગર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૬ યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	સાઠીયા ભાગ
૯૫	૪૫,૦૮૧	: ૫૯	૧,૦૦,૧૬૩	: ૫૭	૩,૧૬,૭૮૧	૩,૧૬,૭૪૫	: ૩૪	૫,૨૭૯	: ૪૧
૯૬	૪૫,૦૮૪	: ૪૬	૧,૦૦,૧૬૯	: ૩૧	૩,૧૬,૭૯૯	૩,૧૬,૭૬૩	: ૬૩	૫,૨૭૯	: ૫૯
૯૭	૪૫,૦૮૭	: ૩૩	૧,૦૦,૧૭૫	: ૫	૩,૧૬,૮૧૭	૩,૧૬,૭૮૦	: ૪૯	૫,૨૮૦	: ૧૭
૯૮	૪૫,૦૯૦	: ૨૦	૧,૦૦,૧૮૦	: ૪૦	૩,૧૬,૮૩૫	૩,૧૬,૭૯૮	: ૨૬	૫,૨૮૦	: ૩૫
૯૯	૪૫,૦૯૩	: ૦૭	૧,૦૦,૧૮૬	: ૧૪	૩,૧૬,૮૫૩	૩,૧૬,૮૧૬	: ૦૩	૫,૨૮૦	: ૫૩
૧૦૦	૪૫,૦૯૫	: ૫૫	૧,૦૦,૧૯૧	: ૪૯	૩,૧૬,૮૭૧	૩,૧૬,૮૩૩	: ૪૧	૫,૨૮૧	: ૧૧
૧૦૧	૪૫,૦૯૮	: ૪૨	૧,૦૦,૧૯૭	: ૨૩	૩,૧૬,૮૮૯	૩,૧૬,૮૫૧	: ૧૮	૫,૨૮૧	: ૨૯
૧૦૨	૪૫,૧૦૧	: ૨૯	૧,૦૦,૨૦૨	: ૫૮	૩,૧૬,૯૦૭	૩,૧૬,૮૬૮	: ૫૬	૫,૨૮૧	: ૪૭
૧૦૩	૪૫,૧૦૪	: ૧૬	૧,૦૦,૨૦૮	: ૩૨	૩,૧૬,૯૨૫	૩,૧૬,૮૮૬	: ૩૩	૫,૨૮૨	: ૫
૧૦૪	૪૫,૧૦૭	: ૦૩	૧,૦૦,૨૧૪	: ૬	૩,૧૬,૯૪૩	૩,૧૬,૯૦૪	: ૧૦	૫,૨૮૨	: ૨૩
૧૦૫	૪૫,૧૦૯	: ૫૧	૧,૦૦,૨૧૯	: ૪૧	૩,૧૬,૯૬૧	૩,૧૬,૯૨૧	: ૪૮	૫,૨૮૨	: ૪૧
૧૦૬	૪૫,૧૧૨	: ૩૮	૧,૦૦,૨૨૫	: ૧૫	૩,૧૬,૯૭૯	૩,૧૬,૯૩૯	: ૨૫	૫,૨૮૨	: ૫૯
૧૦૭	૪૫,૧૧૫	: ૨૫	૧,૦૦,૨૩૦	: ૫૦	૩,૧૬,૯૯૭	૩,૧૬,૯૫૭	: ૦૨	૫,૨૮૩	: ૧૭
૧૦૮	૪૫,૧૧૮	: ૧૨	૧,૦૦,૨૩૬	: ૨૪	૩,૧૭,૦૧૫	૩,૧૬,૯૭૪	: ૪૦	૫,૨૮૩	: ૩૫
૧૦૯	૪૫,૧૨૦	: ૬૦	૧,૦૦,૨૪૧	: ૫૯	૩,૧૭,૦૩૩	૩,૧૬,૯૯૨	: ૧૭	૫,૨૮૩	: ૫૩
૧૧૦	૪૫,૧૨૩	: ૪૭	૧,૦૦,૨૪૭	: ૩૩	૩,૧૭,૦૫૧	૩,૧૭,૦૦૯	: ૫૪	૫,૨૮૪	: ૧૧
૧૧૧	૪૫,૧૨૬	: ૩૪	૧,૦૦,૨૫૩	: ૭	૩,૧૭,૦૬૯	૩,૧૭,૦૨૭	: ૩૨	૫,૨૮૪	: ૨૯
૧૧૨	૪૫,૧૨૯	: ૨૧	૧,૦૦,૨૫૮	: ૪૨	૩,૧૭,૦૮૭	૩,૧૭,૦૪૫	: ૦૯	૫,૨૮૪	: ૪૭
૧૧૩	૪૫,૧૩૨	: ૦૮	૧,૦૦,૨૬૪	: ૧૬	૩,૧૭,૧૦૫	૩,૧૭,૦૬૨	: ૪૭	૫,૨૮૫	: ૫
૧૧૪	૪૫,૧૩૪	: ૫૬	૧,૦૦,૨૬૯	: ૫૧	૩,૧૭,૧૨૩	૩,૧૭,૦૮૦	: ૨૪	૫,૨૮૫	: ૨૩
૧૧૫	૪૫,૧૩૭	: ૪૩	૧,૦૦,૨૭૫	: ૨૫	૩,૧૭,૧૪૧	૩,૧૭,૦૯૮	: ૦૧	૫,૨૮૫	: ૪૧
૧૧૬	૪૫,૧૪૦	: ૩૦	૧,૦૦,૨૮૦	: ૬૦	૩,૧૭,૧૫૯	૩,૧૭,૧૧૫	: ૩૯	૫,૨૮૫	: ૫૯
૧૧૭	૪૫,૧૪૩	: ૧૭	૧,૦૦,૨૮૬	: ૩૪	૩,૧૭,૧૭૭	૩,૧૭,૧૩૩	: ૧૬	૫,૨૮૬	: ૧૭
૧૧૮	૪૫,૧૪૬	: ૦૪	૧,૦૦,૨૯૨	: ૮	૩,૧૭,૧૯૫	૩,૧૭,૧૫૦	: ૫૪	૫,૨૮૬	: ૩૫

મં ડ લ ક મ	મુહૂર્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે કે. કે. યો. ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે જે મુહૂર્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દૃષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ કે.કે., ઉ. ૮૫ કે. યો.ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દૃષ્ટિપથથી બમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ	યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ
					મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ	મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ				
૯૫	૫,૨૭૯	: ૦૬	: ૩૨	૨૪ સપ્ટે.	૧૪	: ૫૬	૧૫	: ૫	૩૯,૩૭૬	: ૫૭	૭૮,૭૫૩	: ૫૪
૯૬	૫,૨૭૯	: ૨૪	: ૧૦	૨૫ સપ્ટે.	૧૪	: ૫૪	૧૫	: ૭	૩૯,૨૧૨	: ૩૬	૭૮,૫૮૫	: ૧૨
૯૭	૫,૨૭૯	: ૪૧	: ૪૮	૨૬ સપ્ટે.	૧૪	: ૫૨	૧૫	: ૯	૩૯,૨૦૮	: ૧૪	૭૮,૪૧૬	: ૨૮
૯૮	૫,૨૭૯	: ૫૯	: ૨૬	૨૭ સપ્ટે.	૧૪	: ૫૦	૧૫	: ૧૧	૩૯,૧૨૩	: ૫૧	૭૮,૨૪૭	: ૪૨
૯૯	૫,૨૮૦	: ૧૭	: ૦૪	૨૮ સપ્ટે.	૧૪	: ૪૮	૧૫	: ૧૩	૩૯,૦૩૯	: ૨૭	૭૮,૦૭૮	: ૫૪
૧૦૦	૫,૨૮૦	: ૩૪	: ૪૨	૨૯ સપ્ટે.	૧૪	: ૪૬	૧૫	: ૧૫	૩૮,૯૫૫	: ૪	૭૭,૯૧૦	: ૮
૧૦૧	૫,૨૮૦	: ૫૨	: ૨૦	૩૦ સપ્ટે.	૧૪	: ૪૪	૧૫	: ૧૭	૩૮,૮૭૦	: ૪૧	૭૭,૭૪૧	: ૨૨
૧૦૨	૫,૨૮૧	: ૦૯	: ૫૮	૧ ઓક્ટો.	૧૪	: ૪૨	૧૫	: ૧૯	૩૮,૭૮૬	: ૧૫	૭૭,૫૭૨	: ૩૦
૧૦૩	૫,૨૮૧	: ૨૭	: ૩૬	૨ ઓક્ટો.	૧૪	: ૪૦	૧૫	: ૨૧	૩૮,૭૦૧	: ૫૧	૭૭,૪૦૩	: ૪૨
૧૦૪	૫,૨૮૧	: ૪૫	: ૧૪	૩ ઓક્ટો.	૧૪	: ૩૮	૧૫	: ૨૩	૩૮,૬૧૭	: ૨૪	૭૭,૨૩૪	: ૪૮
૧૦૫	૫,૨૮૨	: ૦૨	: ૫૨	૪ ઓક્ટો.	૧૪	: ૩૬	૧૫	: ૨૫	૩૮,૫૩૨	: ૫૭	૭૭,૦૬૫	: ૫૪
૧૦૬	૫,૨૮૨	: ૨૦	: ૩૦	૫ ઓક્ટો.	૧૪	: ૩૪	૧૫	: ૨૭	૩૮,૪૪૮	: ૩૨	૭૬,૯૯૭	: ૪
૧૦૭	૫,૨૮૨	: ૩૮	: ૦૮	૬ ઓક્ટો.	૧૪	: ૩૨	૧૫	: ૨૯	૩૮,૩૬૪	: ૨	૭૬,૭૨૮	: ૪
૧૦૮	૫,૨૮૨	: ૫૫	: ૪૬	૭ ઓક્ટો.	૧૪	: ૩૦	૧૫	: ૩૧	૩૮,૨૭૯	: ૩૫	૭૬,૫૫૯	: ૧૦
૧૦૯	૫,૨૮૩	: ૧૩	: ૨૪	૮ ઓક્ટો.	૧૪	: ૨૮	૧૫	: ૩૩	૩૮,૧૯૫	: ૧	૭૬,૩૯૦	: ૧૪
૧૧૦	૫,૨૮૩	: ૩૧	: ૦૨	૯ ઓક્ટો.	૧૪	: ૨૬	૧૫	: ૩૫	૩૮,૧૧૦	: ૩૭	૭૬,૨૨૧	: ૧૪
૧૧૧	૫,૨૮૩	: ૪૮	: ૪૦	૧૦ ઓક્ટો.	૧૪	: ૨૪	૧૫	: ૩૭	૩૮,૦૨૬	: ૬	૭૬,૦૫૨	: ૧૨
૧૧૨	૫,૨૮૪	: ૦૬	: ૧૮	૧૧ ઓક્ટો.	૧૪	: ૨૨	૧૫	: ૩૯	૩૭,૯૪૧	: ૩૭	૭૫,૮૮૩	: ૧૪
૧૧૩	૫,૨૮૪	: ૨૩	: ૫૬	૧૨ ઓક્ટો.	૧૪	: ૨૦	૧૫	: ૪૧	૩૭,૮૫૭	: ૫	૭૫,૭૧૪	: ૧૦
૧૧૪	૫,૨૮૪	: ૪૧	: ૩૪	૧૩ ઓક્ટો.	૧૪	: ૧૮	૧૫	: ૪૩	૩૭,૭૭૨	: ૩૩	૭૫,૫૪૫	: ૬
૧૧૫	૫,૨૮૪	: ૫૯	: ૧૨	૧૪ ઓક્ટો.	૧૪	: ૧૬	૧૫	: ૪૫	૩૭,૬૮૮	: -	૭૫,૩૭૬	: -
૧૧૬	૫,૨૮૫	: ૧૬	: ૫૦	૧૫ ઓક્ટો.	૧૪	: ૧૪	૧૫	: ૪૭	૩૭,૬૦૩	: ૨૭	૭૫,૨૦૬	: ૫૪
૧૧૭	૫,૨૮૫	: ૩૪	: ૨૮	૧૬ ઓક્ટો.	૧૪	: ૧૨	૧૫	: ૪૯	૩૭,૫૧૮	: ૫૪	૭૫,૦૩૭	: ૪૮
૧૧૮	૫,૨૮૫	: ૫૨	: ૦૬	૧૭ ઓક્ટો.	૧૪	: ૧૦	૧૫	: ૫૧	૩૭,૪૩૪	: ૨૦	૭૪,૮૬૮	: ૪૦

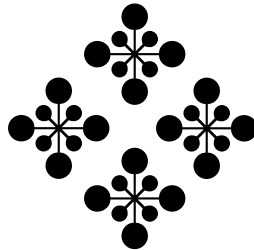
મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ક્ષેત્ર યોજન વૃદ્ધિ		મુદૂર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૬ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	સાઠીયા ભાગ
૧૧૯	૪૫,૧૪૮	: ૫૨	૧,૦૦,૨૯૭	: ૪૩	૩,૧૭,૨૧૩	૩,૧૭,૧૬૮	: ૩૧	૫,૨૮૬	: ૫૩
૧૨૦	૪૫,૧૫૧	: ૩૯	૧,૦૦,૩૦૩	: ૧૭	૩,૧૭,૨૩૧	૩,૧૭,૧૮૬	: ૦૮	૫,૨૮૭	: ૧૧
૧૨૧	૪૫,૧૫૪	: ૨૬	૧,૦૦,૩૦૮	: ૫૨	૩,૧૭,૨૪૯	૩,૧૭,૨૦૩	: ૪૬	૫,૨૮૭	: ૨૯
૧૨૨	૪૫,૧૫૭	: ૧૩	૧,૦૦,૩૧૪	: ૨૬	૩,૧૭,૨૬૭	૩,૧૭,૨૨૧	: ૨૩	૫,૨૮૭	: ૪૭
૧૨૩	૪૫,૧૬૦	: -	૧,૦૦,૩૨૦	: -	૩,૧૭,૨૮૫	૩,૧૭,૨૩૯	: -	૫,૨૮૮	: ૫
૧૨૪	૪૫,૧૬૨	: ૪૮	૧,૦૦,૩૨૫	: ૩૫	૩,૧૭,૩૦૩	૩,૧૭,૨૫૬	: ૩૮	૫,૨૮૮	: ૨૩
૧૨૫	૪૫,૧૬૫	: ૩૫	૧,૦૦,૩૩૧	: ૯	૩,૧૭,૩૨૧	૩,૧૭,૨૭૪	: ૧૫	૫,૨૮૮	: ૪૧
૧૨૬	૪૫,૧૬૮	: ૨૨	૧,૦૦,૩૩૭	: ૪૪	૩,૧૭,૩૩૯	૩,૧૭,૨૯૧	: ૫૩	૫,૨૮૮	: ૫૯
૧૨૭	૪૫,૧૭૧	: ૦૯	૧,૦૦,૩૪૨	: ૧૮	૩,૧૭,૩૫૭	૩,૧૭,૩૦૯	: ૩૦	૫,૨૮૯	: ૧૭
૧૨૮	૪૫,૧૭૩	: ૫૭	૧,૦૦,૩૪૭	: ૫૩	૩,૧૭,૩૭૫	૩,૧૭,૩૨૭	: ૦૭	૫,૨૮૯	: ૩૫
૧૨૯	૪૫,૧૭૬	: ૪૪	૧,૦૦,૩૫૩	: ૨૭	૩,૧૭,૩૯૩	૩,૧૭,૩૪૪	: ૪૫	૫,૨૮૯	: ૫૩
૧૩૦	૪૫,૧૭૯	: ૩૧	૧,૦૦,૩૫૯	: ૧	૩,૧૭,૪૧૧	૩,૧૭,૩૬૨	: ૨૨	૫,૨૯૦	: ૧૧
૧૩૧	૪૫,૧૮૨	: ૧૮	૧,૦૦,૩૬૪	: ૩૬	૩,૧૭,૪૨૯	૩,૧૭,૩૭૯	: ૬૦	૫,૨૯૦	: ૨૯
૧૩૨	૪૫,૧૮૫	: ૦૫	૧,૦૦,૩૭૦	: ૧૦	૩,૧૭,૪૪૭	૩,૧૭,૩૯૭	: ૩૭	૫,૨૯૦	: ૪૭
૧૩૩	૪૫,૧૮૭	: ૫૩	૧,૦૦,૩૭૫	: ૪૫	૩,૧૭,૪૬૫	૩,૧૭,૪૧૫	: ૧૪	૫,૨૯૧	: ૫
૧૩૪	૪૫,૧૯૦	: ૪૦	૧,૦૦,૩૮૧	: ૧૯	૩,૧૭,૪૮૩	૩,૧૭,૪૩૨	: ૫૨	૫,૨૯૧	: ૨૩
૧૩૫	૪૫,૧૯૩	: ૨૭	૧,૦૦,૩૮૬	: ૫૪	૩,૧૭,૫૦૧	૩,૧૭,૪૫૦	: ૨૯	૫,૨૯૧	: ૪૧
૧૩૬	૪૫,૧૯૬	: ૧૪	૧,૦૦,૩૯૨	: ૨૮	૩,૧૭,૫૧૯	૩,૧૭,૪૬૮	: ૦૬	૫,૨૯૧	: ૫૯
૧૩૭	૪૫,૧૯૯	: ૦૧	૧,૦૦,૩૯૮	: ૨	૩,૧૭,૫૩૭	૩,૧૭,૪૮૫	: ૪૪	૫,૨૯૨	: ૧૭
૧૩૮	૪૫,૨૦૧	: ૪૯	૧,૦૦,૪૦૩	: ૩૭	૩,૧૭,૫૫૫	૩,૧૭,૫૦૩	: ૨૧	૫,૨૯૨	: ૩૫
૧૩૯	૪૫,૨૦૪	: ૩૬	૧,૦૦,૪૦૯	: ૧૧	૩,૧૭,૫૭૩	૩,૧૭,૫૨૦	: ૫૯	૫,૨૯૨	: ૫૩
૧૪૦	૪૫,૨૦૭	: ૨૩	૧,૦૦,૪૧૪	: ૪૬	૩,૧૭,૫૯૧	૩,૧૭,૫૩૮	: ૩૬	૫,૨૯૩	: ૧૧
૧૪૧	૪૫,૨૧૦	: ૧૦	૧,૦૦,૪૨૦	: ૨૦	૩,૧૭,૬૦૯	૩,૧૭,૫૫૬	: ૧૩	૫,૨૯૩	: ૨૯
૧૪૨	૪૫,૨૧૨	: ૫૮	૧,૦૦,૪૨૫	: ૫૫	૩,૧૭,૬૨૭	૩,૧૭,૫૭૩	: ૫૧	૫,૨૯૩	: ૪૭

મં ડ લ ક મ	મુહૂર્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે કે. કે. યો. ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે કે. મુહૂર્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ કે. કે., ઉ. ૮૫ કે. યો.ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દષ્ટિપથથી બમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ	યોજન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ
					મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ	મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ				
૧૧૯	૫,૨૮૬	: ૦૯	: ૪૪	૧૮ ઓક્ટો.	૧૪	: ૮	૧૫	: ૫૩	૩૭,૩૪૯	: ૪૬	૭૪,૬૯૯	: ૩૨
૧૨૦	૫,૨૮૬	: ૨૭	: ૨૨	૧૯ ઓક્ટો.	૧૪	: ૬	૧૫	: ૫૫	૩૭,૨૬૫	: ૧૧	૭૪,૫૩૦	: ૨૨
૧૨૧	૫,૨૮૬	: ૪૫	: -	૨૦ ઓક્ટો.	૧૪	: ૪	૧૫	: ૫૭	૩૭,૧૮૦	: ૩૪	૭૪,૩૬૧	: ૮
૧૨૨	૫,૨૮૭	: ૦૨	: ૩૮	૨૧ ઓક્ટો.	૧૪	: ૨	૧૫	: ૫૯	૩૭,૦૯૫	: ૫૮	૭૪,૧૯૧	: ૫૬
૧૨૩	૫,૨૮૭	: ૨૦	: ૧૬	૨૨ ઓક્ટો.	૧૪	: -	૧૬	: -	૩૭,૦૧૧	: ૨૨	૭૪,૦૨૨	: ૪૪
૧૨૪	૫,૨૮૭	: ૩૭	: ૫૪	૨૩ ઓક્ટો.	૧૩	: ૫૯	૧૬	: ૨	૩૬,૯૨૬	: ૪૪	૭૩,૮૫૩	: ૨૮
૧૨૫	૫,૨૮૭	: ૫૫	: ૩૨	૨૪ ઓક્ટો.	૧૩	: ૫૭	૧૬	: ૪	૩૬,૮૪૨	: ૫	૭૩,૬૮૪	: ૧૦
૧૨૬	૫,૨૮૮	: ૧૩	: ૧૦	૨૫ ઓક્ટો.	૧૩	: ૫૫	૧૬	: ૬	૩૬,૭૫૭	: ૨૮	૭૩,૫૧૪	: ૫૬
૧૨૭	૫,૨૮૮	: ૩૦	: ૪૮	૨૬ ઓક્ટો.	૧૩	: ૫૩	૧૬	: ૮	૩૬,૬૭૨	: ૪૮	૭૩,૩૪૫	: ૩૬
૧૨૮	૫,૨૮૮	: ૪૮	: ૨૬	૨૭ ઓક્ટો.	૧૩	: ૫૧	૧૬	: ૧૦	૩૬,૫૮૮	: ૮	૭૩,૧૭૬	: ૧૬
૧૨૯	૫,૨૮૯	: ૦૬	: ૦૪	૨૮ ઓક્ટો.	૧૩	: ૪૯	૧૬	: ૧૨	૩૬,૫૦૩	: ૨૮	૭૩,૦૦૬	: ૫૬
૧૩૦	૫,૨૮૯	: ૨૩	: ૪૨	૨૯ ઓક્ટો.	૧૩	: ૪૭	૧૬	: ૧૪	૩૬,૪૧૮	: ૪૭	૭૨,૮૩૭	: ૩૪
૧૩૧	૫,૨૮૯	: ૪૧	: ૨૦	૩૦ ઓક્ટો.	૧૩	: ૪૫	૧૬	: ૧૬	૩૬,૩૩૪	: ૫	૭૨,૬૬૮	: ૧૦
૧૩૨	૫,૨૮૯	: ૫૮	: ૫૮	૩૧ ઓક્ટો.	૧૩	: ૪૩	૧૬	: ૧૮	૩૬,૨૪૯	: ૨૪	૭૨,૪૯૮	: ૪૮
૧૩૩	૫,૨૯૦	: ૧૬	: ૩૬	૧ નવે.	૧૩	: ૪૧	૧૬	: ૨૦	૩૬,૧૬૪	: ૪૦	૭૨,૩૨૯	: ૨૦
૧૩૪	૫,૨૯૦	: ૩૪	: ૧૪	૨ નવે.	૧૩	: ૩૯	૧૬	: ૨૨	૩૬,૦૭૯	: ૫૬	૭૨,૧૫૯	: ૫૨
૧૩૫	૫,૨૯૦	: ૫૧	: ૫૨	૩ નવે.	૧૩	: ૩૭	૧૬	: ૨૪	૩૫,૯૯૫	: ૧૪	૭૧,૯૯૦	: ૨૮
૧૩૬	૫,૨૯૧	: ૦૯	: ૩૦	૪ નવે.	૧૩	: ૩૫	૧૬	: ૨૬	૩૫,૯૧૦	: ૨૯	૭૧,૮૨૦	: ૫૮
૧૩૭	૫,૨૯૧	: ૨૭	: ૦૮	૫ નવે.	૧૩	: ૩૩	૧૬	: ૨૮	૩૫,૮૨૫	: ૪૩	૭૧,૬૫૧	: ૨૬
૧૩૮	૫,૨૯૧	: ૪૪	: ૪૬	૬ નવે.	૧૩	: ૩૧	૧૬	: ૩૦	૩૫,૭૪૦	: ૫૭	૭૧,૪૮૧	: ૫૪
૧૩૯	૫,૨૯૨	: ૦૨	: ૨૪	૭ નવે.	૧૩	: ૨૯	૧૬	: ૩૨	૩૫,૬૫૬	: ૧૨	૭૧,૩૧૨	: ૨૪
૧૪૦	૫,૨૯૨	: ૨૦	: ૦૨	૮ નવે.	૧૩	: ૨૭	૧૬	: ૩૪	૩૫,૫૭૧	: ૨૫	૭૧,૧૪૨	: ૫૦
૧૪૧	૫,૨૯૨	: ૩૭	: ૪૦	૯ નવે.	૧૩	: ૨૫	૧૬	: ૩૬	૩૫,૪૮૬	: ૩૯	૭૦,૯૭૩	: ૧૮
૧૪૨	૫,૨૯૨	: ૫૫	: ૧૮	૧૦ નવે.	૧૩	: ૨૩	૧૬	: ૩૮	૩૫,૪૦૧	: ૫૦	૭૦,૮૦૩	: ૪૦

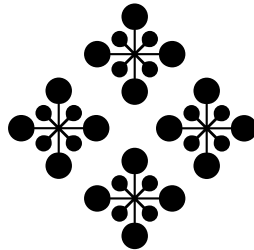
મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ઠેઠ યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ઠેઠ યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ઠેઠ યોજન વૃદ્ધિ		મુદૂર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૬ યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એક્સઠીયા ભાગ	યોજન	સાઠીયા ભાગ
૧૪૩	૪૫,૨૧૫	: ૪૫	૧,૦૦,૪૩૧	: ૨૯	૩,૧૭,૬૪૫	૩,૧૭,૫૯૧	: ૨૯	૫,૨૯૪	: ૫
૧૪૪	૪૫,૨૧૮	: ૩૨	૧,૦૦,૪૩૭	: ૩	૩,૧૭,૬૬૩	૩,૧૭,૬૦૯	: ૦૫	૫,૨૯૪	: ૨૩
૧૪૫	૪૫,૨૨૧	: ૧૯	૧,૦૦,૪૪૨	: ૩૮	૩,૧૭,૬૮૧	૩,૧૭,૬૨૬	: ૪૩	૫,૨૯૪	: ૪૧
૧૪૬	૪૫,૨૨૪	: ૦૬	૧,૦૦,૪૪૮	: ૧૨	૩,૧૭,૬૯૯	૩,૧૭,૬૪૪	: ૨૦	૫,૨૯૪	: ૫૯
૧૪૭	૪૫,૨૨૬	: ૫૪	૧,૦૦,૪૫૩	: ૪૭	૩,૧૭,૭૧૭	૩,૧૭,૬૬૧	: ૫૮	૫,૨૯૫	: ૧૭
૧૪૮	૪૫,૨૨૯	: ૪૧	૧,૦૦,૪૫૯	: ૨૧	૩,૧૭,૭૩૫	૩,૧૭,૬૭૯	: ૩૫	૫,૨૯૫	: ૩૫
૧૪૯	૪૫,૨૩૨	: ૨૮	૧,૦૦,૪૬૪	: ૫૬	૩,૧૭,૭૫૩	૩,૧૭,૬૯૭	: ૧૨	૫,૨૯૫	: ૫૩
૧૫૦	૪૫,૨૩૫	: ૧૫	૧,૦૦,૪૭૦	: ૩૦	૩,૧૭,૭૭૧	૩,૧૭,૭૧૪	: ૫૦	૫,૨૯૬	: ૧૧
૧૫૧	૪૫,૨૩૮	: ૦૨	૧,૦૦,૪૭૬	: ૪	૩,૧૭,૭૮૯	૩,૧૭,૭૩૨	: ૨૭	૫,૨૯૬	: ૨૯
૧૫૨	૪૫,૨૪૦	: ૫૦	૧,૦૦,૪૮૧	: ૩૯	૩,૧૭,૮૦૭	૩,૧૭,૭૫૦	: ૦૪	૫,૨૯૬	: ૪૭
૧૫૩	૪૫,૨૪૩	: ૩૭	૧,૦૦,૪૮૭	: ૧૩	૩,૧૭,૮૨૫	૩,૧૭,૭૬૭	: ૪૨	૫,૨૯૭	: ૫
૧૫૪	૪૫,૨૪૬	: ૨૪	૧,૦૦,૪૯૨	: ૪૮	૩,૧૭,૮૪૩	૩,૧૭,૭૮૫	: ૧૯	૫,૨૯૭	: ૨૩
૧૫૫	૪૫,૨૪૯	: ૧૧	૧,૦૦,૪૯૮	: ૨૨	૩,૧૭,૮૬૧	૩,૧૭,૮૦૨	: ૫૭	૫,૨૯૭	: ૪૧
૧૫૬	૪૫,૨૫૧	: ૫૯	૧,૦૦,૫૦૩	: ૫૭	૩,૧૭,૮૭૯	૩,૧૭,૮૨૦	: ૩૪	૫,૨૯૭	: ૫૯
૧૫૭	૪૫,૨૫૪	: ૪૬	૧,૦૦,૫૦૯	: ૩૧	૩,૧૭,૮૯૭	૩,૧૭,૮૩૮	: ૧૧	૫,૨૯૮	: ૧૭
૧૫૮	૪૫,૨૫૭	: ૩૩	૧,૦૦,૫૧૫	: ૫	૩,૧૭,૯૧૫	૩,૧૭,૮૫૫	: ૪૯	૫,૨૯૮	: ૩૫
૧૫૯	૪૫,૨૬૦	: ૨૦	૧,૦૦,૫૨૦	: ૪૦	૩,૧૭,૯૩૩	૩,૧૭,૮૭૩	: ૨૬	૫,૨૯૮	: ૫૩
૧૬૦	૪૫,૨૬૩	: ૦૭	૧,૦૦,૫૨૬	: ૧૪	૩,૧૭,૯૫૧	૩,૧૭,૮૯૧	: ૦૩	૫,૨૯૯	: ૧૧
૧૬૧	૪૫,૨૬૫	: ૫૫	૧,૦૦,૫૩૧	: ૪૯	૩,૧૭,૯૬૯	૩,૧૭,૯૦૮	: ૪૧	૫,૨૯૯	: ૨૯
૧૬૨	૪૫,૨૬૮	: ૪૨	૧,૦૦,૫૩૭	: ૨૩	૩,૧૭,૯૮૭	૩,૧૭,૯૨૬	: ૧૮	૫,૨૯૯	: ૪૭
૧૬૩	૪૫,૨૭૧	: ૨૯	૧,૦૦,૫૪૨	: ૫૮	૩,૧૮,૦૦૫	૩,૧૭,૯૪૩	: ૫૬	૫,૩૦૦	: ૫
૧૬૪	૪૫,૨૭૪	: ૧૬	૧,૦૦,૫૪૮	: ૩૨	૩,૧૮,૦૨૩	૩,૧૭,૯૬૧	: ૩૩	૫,૩૦૦	: ૨૩
૧૬૫	૪૫,૨૭૭	: ૦૩	૧,૦૦,૫૫૪	: ૬	૩,૧૮,૦૪૧	૩,૧૭,૯૭૯	: ૧૦	૫,૩૦૦	: ૪૧
૧૬૬	૪૫,૨૭૯	: ૫૧	૧,૦૦,૫૫૯	: ૪૧	૩,૧૮,૦૫૯	૩,૧૭,૯૯૬	: ૪૮	૫,૩૦૦	: ૫૯

મં ડ લ ક મ	મુહૂર્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે કે. કે. યો. ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે કે. મુહૂર્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ કે. કે., ઉ. ૮૫ કે. યો.ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દષ્ટિપથથી બમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ	યોજન	પ્રાયઃ સાઠીયા ભાગ
					મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ	મુહૂર્ત	એક સાઠીયા ભાગ				
૧૪૩	૫,૨૯૩	: ૧૨	: ૫૬	૧૧ નવે.	૧૩	: ૨૧	૧૬	: ૪૦	૩૫,૩૧૭	: -	૭૦,૬૩૪	: -
૧૪૪	૫,૨૯૩	: ૩૦	: ૩૪	૧૨ નવે.	૧૩	: ૧૯	૧૬	: ૪૨	૩૫,૨૩૨	: ૨૦	૭૦,૪૬૪	: ૨૪
૧૪૫	૫,૨૯૩	: ૪૮	: ૧૨	૧૩ નવે.	૧૩	: ૧૭	૧૬	: ૪૪	૩૫,૧૪૭	: ૨૩	૭૦,૨૯૪	: ૪૬
૧૪૬	૫,૨૯૪	: ૦૫	: ૫૦	૧૪ નવે.	૧૩	: ૧૫	૧૬	: ૪૬	૩૫,૦૬૨	: ૩૨	૭૦,૧૨૫	: ૪
૧૪૭	૫,૨૯૪	: ૨૩	: ૨૮	૧૫ નવે.	૧૩	: ૧૩	૧૬	: ૪૮	૩૪,૯૭૭	: ૪૧	૬૯,૯૫૫	: ૨૨
૧૪૮	૫,૨૯૪	: ૪૧	: ૦૬	૧૬ નવે.	૧૩	: ૧૧	૧૬	: ૫૦	૩૪,૮૯૨	: ૫૧	૬૯,૭૮૫	: ૪૨
૧૪૯	૫,૨૯૪	: ૫૮	: ૪૪	૧૭ નવે.	૧૩	: ૯	૧૬	: ૫૨	૩૪,૮૦૭	: ૫૮	૬૯,૬૧૫	: ૫૬
૧૫૦	૫,૨૯૫	: ૧૬	: ૨૨	૧૮ નવે.	૧૩	: ૭	૧૬	: ૫૪	૩૪,૭૨૩	: ૫	૬૯,૪૪૬	: ૧૦
૧૫૧	૫,૨૯૫	: ૩૪	: -	૧૯ નવે.	૧૩	: ૫	૧૬	: ૫૬	૩૪,૬૩૮	: ૧૨	૬૯,૨૭૬	: ૨૪
૧૫૨	૫,૨૯૫	: ૫૧	: ૩૮	૨૦ નવે.	૧૩	: ૩	૧૬	: ૫૮	૩૪,૫૫૩	: ૧૯	૬૯,૧૦૬	: ૩૮
૧૫૩	૫,૨૯૬	: ૦૯	: ૧૬	૨૧ નવે.	૧૩	: ૧	૧૬	: ૬૦	૩૪,૪૬૮	: ૨૪	૬૯,૯૩૬	: ૪૮
૧૫૪	૫,૨૯૬	: ૨૬	: ૫૪	૨૨ નવે.	૧૨	: ૬૦	૧૭	: ૧	૩૪,૩૮૩	: ૩૦	૬૯,૭૬૭	: -
૧૫૫	૫,૨૯૬	: ૪૪	: ૩૨	૨૩ નવે.	૧૨	: ૫૮	૧૭	: ૩	૩૪,૨૯૮	: ૩૫	૬૯,૫૯૭	: ૧૦
૧૫૬	૫,૨૯૭	: ૦૨	: ૧૦	૨૪ નવે.	૧૨	: ૫૬	૧૭	: ૫	૩૪,૨૧૩	: ૩૮	૬૯,૪૨૭	: ૧૬
૧૫૭	૫,૨૯૭	: ૧૯	: ૪૮	૨૫ નવે.	૧૨	: ૫૪	૧૭	: ૭	૩૪,૧૨૮	: ૪૧	૬૯,૨૫૭	: ૨૨
૧૫૮	૫,૨૯૭	: ૩૭	: ૨૬	૨૬ નવે.	૧૨	: ૫૨	૧૭	: ૯	૩૪,૦૪૩	: ૪૫	૬૯,૦૮૭	: ૩૦
૧૫૯	૫,૨૯૭	: ૫૫	: ૦૪	૨૭ નવે.	૧૨	: ૫૦	૧૭	: ૧૧	૩૩,૯૫૮	: ૪૭	૬૭,૯૧૭	: ૩૪
૧૬૦	૫,૨૯૮	: ૧૨	: ૪૨	૨૮ નવે.	૧૨	: ૪૮	૧૭	: ૧૩	૩૩,૮૭૩	: ૪૮	૬૭,૭૪૭	: ૩૬
૧૬૧	૫,૨૯૮	: ૩૦	: ૨૦	૨૯ નવે.	૧૨	: ૪૬	૧૭	: ૧૫	૩૩,૭૮૮	: ૪૮	૬૭,૫૭૭	: ૩૬
૧૬૨	૫,૨૯૮	: ૪૭	: ૫૮	૩૦ નવે.	૧૨	: ૪૪	૧૭	: ૧૭	૩૩,૭૦૩	: ૫૦	૬૭,૪૦૭	: ૪૦
૧૬૩	૫,૨૯૯	: ૦૫	: ૩૬	૧ ડિસે.	૧૨	: ૪૨	૧૭	: ૧૯	૩૩,૬૧૮	: ૫૦	૬૭,૨૩૭	: ૪૦
૧૬૪	૫,૨૯૯	: ૨૩	: ૧૪	૨ ડિસે.	૧૨	: ૪૦	૧૭	: ૨૧	૩૩,૫૩૩	: ૫૦	૬૭,૦૬૭	: ૪૦
૧૬૫	૫,૨૯૯	: ૪૦	: ૫૨	૩ ડિસે.	૧૨	: ૩૮	૧૭	: ૨૩	૩૩,૪૪૮	: ૪૮	૬૬,૮૯૭	: ૩૬
૧૬૬	૫,૨૯૯	: ૫૮	: ૩૦	૪ ડિસે.	૧૨	: ૩૬	૧૭	: ૨૫	૩૩,૩૬૩	: ૪૬	૬૬,૭૨૭	: ૩૨

મં ડ લ ક મ	મેરુ અને મંડલ વચ્ચે અંતર પ્રત્યેક મંડલે ૨ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલની લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રત્યેક મંડલે ૫ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ		મંડલ પરિધિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૮ યોજનની વૃદ્ધિ	મંડલ પરિધિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે ૧૭ ક્ષેત્ર યોજન વૃદ્ધિ		મુદૂર્તગતિ સ્થૂલગણિતથી પ્રત્યેક મંડલે ૧૬ ક્ષેત્ર યોજનની વૃદ્ધિ	
	યોજન	એક્સરીયા ભાગ	યોજન	એક્સરીયા ભાગ	યોજન	યોજન	એક્સરીયા ભાગ	યોજન	સાડીયા ભાગ
૧૬૭	૪૫,૨૮૨	: ૩૮	૧,૦૦,૫૬૫	: ૧૫	૩,૧૮,૦૭૭	૩,૧૮,૦૧૪	: ૨૫	૫,૩૦૧	: ૧૭
૧૬૮	૪૫,૨૮૫	: ૨૫	૧,૦૦,૫૭૦	: ૫૦	૩,૧૮,૦૮૫	૩,૧૮,૦૩૨	: ૦૨	૫,૩૦૧	: ૩૫
૧૬૯	૪૫,૨૮૮	: ૧૨	૧,૦૦,૫૭૬	: ૨૪	૩,૧૮,૧૧૩	૩,૧૮,૦૪૯	: ૪૦	૫,૩૦૧	: ૫૩
૧૭૦	૪૫,૨૯૦	: ૬૦	૧,૦૦,૫૮૧	: ૫૯	૩,૧૮,૧૩૧	૩,૧૮,૦૬૭	: ૧૭	૫,૩૦૨	: ૧૧
૧૭૧	૪૫,૨૯૩	: ૪૭	૧,૦૦,૫૮૭	: ૩૩	૩,૧૮,૧૪૯	૩,૧૮,૦૮૪	: ૫૪	૫,૩૦૨	: ૨૯
૧૭૨	૪૫,૨૯૬	: ૩૪	૧,૦૦,૫૯૩	: ૭	૩,૧૮,૧૬૭	૩,૧૮,૧૦૨	: ૩૨	૫,૩૦૨	: ૪૭
૧૭૩	૪૫,૨૯૯	: ૨૧	૧,૦૦,૫૯૯	: ૪૨	૩,૧૮,૧૮૫	૩,૧૮,૧૨૦	: ૦૯	૫,૩૦૩	: ૫
૧૭૪	૪૫,૩૦૨	: ૦૮	૧,૦૦,૬૦૪	: ૧૬	૩,૧૮,૨૦૩	૩,૧૮,૧૩૭	: ૪૭	૫,૩૦૩	: ૨૩
૧૭૫	૪૫,૩૦૪	: ૫૬	૧,૦૦,૬૦૯	: ૫૧	૩,૧૮,૨૨૧	૩,૧૮,૧૫૫	: ૨૪	૫,૩૦૩	: ૪૧
૧૭૬	૪૫,૩૦૭	: ૪૩	૧,૦૦,૬૧૫	: ૨૫	૩,૧૮,૨૩૯	૩,૧૮,૧૭૩	: ૦૧	૫,૩૦૩	: ૫૯
૧૭૭	૪૫,૩૧૦	: ૩૦	૧,૦૦,૬૨૦	: ૬૦	૩,૧૮,૨૫૭	૩,૧૮,૧૯૦	: ૩૯	૫,૩૦૪	: ૧૭
૧૭૮	૪૫,૩૧૩	: ૧૭	૧,૦૦,૬૨૬	: ૩૪	૩,૧૮,૨૭૫	૩,૧૮,૨૦૮	: ૧૬	૫,૩૦૪	: ૩૫
૧૭૯	૪૫,૩૧૬	: ૦૪	૧,૦૦,૬૩૨	: ૮	૩,૧૮,૨૯૩	૩,૧૮,૨૨૫	: ૫૪	૫,૩૦૪	: ૫૩
૧૮૦	૪૫,૩૧૮	: ૫૨	૧,૦૦,૬૩૭	: ૪૩	૩,૧૮,૩૧૧	૩,૧૮,૨૪૩	: ૩૧	૫,૩૦૫	: ૧૧
૧૮૧	૪૫,૩૨૧	: ૩૯	૧,૦૦,૬૪૩	: ૧૭	૩,૧૮,૩૨૯	૩,૧૮,૨૬૧	: ૦૮	૫,૩૦૫	: ૨૯
૧૮૨	૪૫,૩૨૪	: ૨૬	૧,૦૦,૬૪૯	: ૫૨	૩,૧૮,૩૪૭	૩,૧૮,૨૭૯	: ૪૬	૫,૩૦૫	: ૪૭
૧૮૩	૪૫,૩૨૭	: ૧૩	૧,૦૦,૬૫૪	: ૨૬	૩,૧૮,૩૬૫	૩,૧૮,૨૯૬	: ૨૩	૫,૩૦૬	: ૫
૧૮૪	૪૫,૩૩૦	: -	૧,૦૦,૬૬૦	: -	૩,૧૮,૩૮૩	૩,૧૮,૩૧૪	: -	૫,૩૦૬	: ૨૩

મં ડ લ ક મ	મુક્ત ગતિ વાસ્તવિકરૂપે પ્રત્યેક મંડલે કે. કે. યો. ની હાનિ વૃદ્ધિ			સૂર્ય માસ પ્રમાણે મંડલ તારીખ	દિનમાન-રાત્રિમાન પ્રત્યેક મંડલે કે. મુક્તની હાનિ-વૃદ્ધિ				દષ્ટિ પથ પ્રત્યેક મંડલે જ. ૮૩ કે. કે., ઉ. ૮૫ કે. યો. ની હાનિ-વૃદ્ધિ		ઉદય-અસ્ત વચ્ચેનું અંતર દષ્ટિપથથી બમણું	
	યોજન	સાઠીયા ભાગ	સાઠીયા પ્રતિ ભાગ		દિનમાન		રાત્રિમાન		યોજન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ	યો જન	પ્રાય: સાઠીયા ભાગ
					મુક્ત	એક સઠીયા ભાગ	મુક્ત	એક સઠીયા ભાગ				
૧૬૭	૫,૩૦૦	: ૧૬	: ૦૮	૫ ડિસે.	૧૨	: ૩૪	૧૭	: ૨૭	૩૩,૨૭૮	: ૪૫	૬૬,૫૫૭	: ૩૦
૧૬૮	૫,૩૦૦	: ૩૩	: ૪૬	૬ ડિસે.	૧૨	: ૩૨	૧૭	: ૨૯	૩૩,૧૯૩	: ૪૧	૬૬,૩૮૭	: ૨૨
૧૬૯	૫,૩૦૦	: ૫૧	: ૨૪	૭ ડિસે.	૧૨	: ૩૦	૧૭	: ૩૧	૩૩,૧૦૮	: ૩૭	૬૬,૨૧૭	: ૧૪
૧૭૦	૫,૩૦૧	: ૦૯	: ૦૨	૮ ડિસે.	૧૨	: ૨૮	૧૭	: ૩૩	૩૩,૦૨૩	: ૩૪	૬૬,૦૪૭	: ૮
૧૭૧	૫,૩૦૧	: ૨૬	: ૪૦	૯ ડિસે.	૧૨	: ૨૬	૧૭	: ૩૫	૩૨,૯૩૮	: ૨૯	૬૫,૮૭૬	: ૫૮
૧૭૨	૫,૩૦૧	: ૪૪	: ૧૮	૧૦ ડિસે.	૧૨	: ૨૪	૧૭	: ૩૭	૩૨,૮૫૩	: ૨૩	૬૫,૭૦૬	: ૪૬
૧૭૩	૫,૩૦૨	: ૦૧	: ૫૬	૧૧ ડિસે.	૧૨	: ૨૨	૧૭	: ૩૯	૩૨,૭૬૮	: ૧૭	૬૫,૫૩૬	: ૩૪
૧૭૪	૫,૩૦૨	: ૧૯	: ૩૪	૧૨ ડિસે.	૧૨	: ૨૦	૧૭	: ૪૧	૩૨,૬૮૩	: ૧૨	૬૫,૩૬૬	: ૨૪
૧૭૫	૫,૩૦૨	: ૩૭	: ૧૨	૧૩ ડિસે.	૧૨	: ૧૮	૧૭	: ૪૩	૩૨,૫૯૮	: ૪	૬૫,૧૯૬	: ૮
૧૭૬	૫,૩૦૨	: ૫૪	: ૫૦	૧૪ ડિસે.	૧૨	: ૧૬	૧૭	: ૪૫	૩૨,૫૧૨	: ૫૬	૬૫,૦૨૫	: ૫૨
૧૭૭	૫,૩૦૩	: ૧૨	: ૨૮	૧૫ ડિસે.	૧૨	: ૧૪	૧૭	: ૪૭	૩૨,૪૨૭	: ૪૭	૬૪,૮૫૫	: ૩૪
૧૭૮	૫,૩૦૩	: ૩૦	: ૦૬	૧૬ ડિસે.	૧૨	: ૧૨	૧૭	: ૪૯	૩૨,૩૪૨	: ૩૯	૬૪,૬૮૫	: ૧૮
૧૭૯	૫,૩૦૩	: ૪૭	: ૪૪	૧૭ ડિસે.	૧૨	: ૧૦	૧૭	: ૫૧	૩૨,૨૫૭	: ૩૦	૬૪,૫૧૫	: -
૧૮૦	૫,૩૦૪	: ૦૫	: ૨૨	૧૮ ડિસે.	૧૨	: ૮	૧૭	: ૫૩	૩૨,૧૭૨	: ૨૧	૬૪,૩૪૪	: ૪૨
૧૮૧	૫,૩૦૪	: ૨૩	: -	૧૯ ડિસે.	૧૨	: ૬	૧૭	: ૫૫	૩૨,૦૮૭	: ૧૦	૬૪,૧૭૪	: ૨૦
૧૮૨	૫,૩૦૪	: ૪૦	: ૩૮	૨૦ ડિસે.	૧૨	: ૪	૧૭	: ૫૭	૩૨,૦૦૧	: ૫૯	૬૪,૦૦૩	: ૫૮
૧૮૩	૫,૩૦૪	: ૫૮	: ૧૬	૨૧ ડિસે.	૧૨	: ૨	૧૭	: ૫૯	૩૧,૯૧૬	: ૪૭	૬૩,૮૩૩	: ૩૪
૧૮૪	૫,૩૦૫	: ૧૫	: ૫૪	૨૨ ડિસે.	૧૨	: -	૧૮	: -	૩૧,૮૩૧	: ૩૫	૬૩,૬૬૩	: ૧૦

જંબૂદ્વીપમાં જ્યોતિષ મંડલ :-

વિગત	ચંદ્ર વિમાન	સૂર્ય વિમાન	ગ્રહ	નક્ષત્ર	તારા					
જંબૂદ્વીપમાં સંખ્યા	૨	૨	(૨૮+૨૮) ૫૬	(૮૮+૮૮) ૧૭૬	૬૬,૯૭૫ કોડાકોડી + ૬૬,૯૭૫ કોડાકોડી = ૧,૩૩,૯૫૦ કોડાકોડી					
સમ પૃથ્વીથી ઊર્ધ્વદિશામાં ઊંચે	૮૮૦ યોજન	૮૦૦ યોજન	૮૮૮ યોજનથી ૯૦૦ યોજન પર્યંત	૮૮૪ યોજન	૭૯૦ યો. થી ૯૦૦ યો. સુધીમાં					
જ્યોતિષી વિમાન લંબાઈ-પહોળાઈ ઊંચાઈ	૫૬ યો. ૩૬ યો.	૫૬ યો. ૩૬ યો.	૨ ગાઉ ૧ ગાઉ	૧ ગાઉ ૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ ૦૧ ગાઉ					
સંસ્થાન	અર્ધ કોઠાનું	અર્ધ કોઠાનું	અર્ધ કોઠાનું	અર્ધ કોઠાનું	અર્ધ કોઠાનું					
ગતિ	સર્વથી મંદ	ચંદ્ર કરતાં શીઘ્ર	સૂર્ય કરતાં શીઘ્ર	ગ્રહ કરતાં શીઘ્ર	નક્ષત્ર કરતાં શીઘ્ર					
ઋદ્ધિ	સર્વ મહદ્ધિક	ચંદ્ર કરતાં અલ્પ	સૂર્ય કરતાં અલ્પ	ગ્રહ કરતાં અલ્પ	નક્ષત્ર કરતાં અલ્પ					
વાહકદેવ	ચારે દિશાએ ૪૦૦૦-૪૦૦૦ કુલ ૧૬૦૦૦	ચારે દિશાએ ૪૦૦૦-૪૦૦૦ કુલ ૧૬૦૦૦	ચારે દિશાએ ૨૦૦૦-૨૦૦૦ કુલ ૮૦૦૦	ચારે દિશાએ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ કુલ ૪૦૦૦	ચારે દિશાએ ૫૦૦-૫૦૦ કુલ ૨૦૦૦					
અગ્રમહિષી	૪	૪	૪	૪	૪					
સ્થિતિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ	દેવ ૩ પલ્ય. ૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પલ્ય.	દેવી ૩ પલ્ય. ૫૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક ૦૧ પલ્ય.	દેવ ૩ પલ્ય. ૧,૦૦૦ વર્ષ અધિક ૧ પલ્ય.	દેવી ૩ પલ્ય. ૫૦૦ વર્ષ અધિક ૦૧ પલ્ય.	દેવ ૩ પલ્ય. ૧ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય.	દેવી ૩ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય.	દેવ ૩ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય.	દેવી ૩ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય.	દેવ ૩ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય.	દેવી ૩ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય. ૦૧ પલ્ય.
મંડલ	પ્રદક્ષિણા કરતાં ૧૫ મંડળ ઉપર ગમનાગમન પરિભ્રમણ	પ્રદક્ષિણા કરતાં ૧૮૪ મંડળ ઉપર ગમનાગમન પરિભ્રમણ	પોતાના અવસ્થિત મંડળ પર પરિભ્રમણ	આઠ મંડળમાંથી પોતપોતાના એક અવસ્થિત મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ	પોતપોતાના અવસ્થિત મંડળ ઉપર પરિભ્રમણ					
એક મંડલના પરિભ્રમણનો કાળ	૬૨ દૈનિક મુહૂર્ત	૬૦ મુહૂર્ત	-	૫૯ મુહૂર્ત	-					
ચાર ક્ષેત્ર	૫૧૦ યોજન	૫૧૦ યોજન	ગ્રહજાત્યાપેક્ષા ૫૧૦ યો.	નક્ષત્ર જાત્યાપેક્ષા ૫૧૦ યો.	૭૮,૦૦૦ -૧,૧૨૧ ૭૬,૮૭૯					

વિગત	ચંદ્ર વિમાન	સૂર્ય વિમાન	ગ્રહ	નક્ષત્ર	તારા
મેરુ - મંડલ વચ્ચે અંતર					
સર્વાભ્યંતર મંડલ	૪૪,૮૨૦ યો.	૪૪,૮૨૦ યો.	૪૪,૮૨૦ યો.	૪૪,૮૨૦ યો.	૧,૧૨૧ યો.
સર્વ બાહ્ય મંડલ	૪૫,૩૩૦ યો.	૪૫,૩૩૦ યો.	૪૫,૩૩૦ યો.	૪૫,૩૩૦ યો.	
પરસ્પર અંતર		મેરુના વ્યવધાન સહિત ૮૮,૬૪૦ યો. ૧,૦૦,૬૩૦ યો.		એક મંડલ પરના નક્ષત્રો વચ્ચે ૨-૨ યોજન	વ્યવધાન રહિત જઘન્ય ૫૦૦ ધનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ ૨ ગાઉ, વ્યવધાન સહિત જઘન્ય ૨૬૬ યોજન ઉત્કૃષ્ટ ૧૨,૨૪૨ યોજન
લોકાન્તથી તિરછુ અંતર	ચંદ્રની અંતિમ પંક્તિ ૧,૧૧૧ યોજન દૂર	સૂર્યની અંતિમ પંક્તિ ૧,૧૧૧ યોજન દૂર	ગ્રહની અંતિમ પંક્તિ ૧,૧૧૧ યો. દૂર	નક્ષત્રની અંતિમ પંક્તિ ૧,૧૧૧ યો. દૂર	તારાની અંતિમ પંક્તિ ૧,૧૧૧ યોજન દૂર
અંદર-બહાર ચાલ		મંડલ ઉપર ચાલે		મંડલ ઉપર ચાલે, અભિજિત મંડલથી અંદર, મૂલ બહાર, સ્વાતિ ઉપર, ભરણી મંડલથી નીચે ચાલે છે.	મંડલ ઉપર ચાલે
માસના અહોરાત્ર	૨૯ ૩૩/૪ અહોરાત્ર	૩૦ ૧/૪ અહોરાત્ર	-	૨૭ ૩૩/૪ અહોરાત્ર	-
સંવત્સરના અહોરાત્ર	૩૫૪ ૩/૪ અહોરાત્ર	૩૬૬ અહોરાત્ર	-	૩૨૭ ૩/૪ અહોરાત્ર	-
યુગના અહોરાત્ર	૧,૮૩૦ અહોરાત્ર	બે અધિક માસ આવવાથી ૧,૮૩૦ અહોરાત્ર	-	અધિક માસ આવવાથી ૧,૮૩૦ અહોરાત્ર	-
અલ્પ બહુત્વ	પરસ્પર તુલ્ય સર્વથી અલ્પ		સંખ્યાતગુણ અધિક	સંખ્યાતગુણ અધિક	સંખ્યાતગુણ અધિક

તારાઓના ચાર ક્ષેત્રની સમજણ :-

મેરુથી જગતી સુધી ૪૫,૦૦૦ યો.
 લવણ સમુદ્રમા ૩૩,૦૦૦ યો.
 યોગ ૭૮,૦૦૦ યો.
 મેરુથી તારાઓ નથી - ૧,૧૨૧ યો.
૭૬,૮૭૯ યો.

જંબૂદ્વીપના સાત મહાક્ષેત્રો અને છ વર્ષધર પર્વતો :-

ક્રમ	નામ	સ્થાન	જીવા		વિષ્કંભ		શર		ધનુષ્ટક	
			યો.	કળા	યો.	કળા	યો.	કળા	યો.	કળા
૧	ભરત ક્ષેત્ર દક્ષિણાર્ધ ભરત વૈતાલ્ય પર્વત ઉત્તરાર્ધ ભરત	મેરુથી દક્ષિણ	૧૪,૪૭૧	: ૫	૫૨૬	: ૬	૫૨૬	: ૬	૧૪,૫૨૮	: ૧૧
			૮,૭૪૮	: ૧૨	૨૩૮	: ૩	૨૩૮	: ૩	૮,૭૬૬	: ૧
			૧૦,૭૨૦	: ૧૧	૫૦	: -	૨૮૮	: ૩	૧૦,૭૪૩	: ૧૫
			૧૪,૪૭૧	: ૫	૨૩૮	: ૩	૫૨૬	: ૬	૧૪,૫૨૮	: ૧૧
૨	ચુલ્લહિમવંતપર્વત	ભરતક્ષેત્રની ઉત્તરે	૨૪,૮૩૨	: ૦૧૧	૧,૦૫૨	: ૧૨	૧,૫૭૮	: ૧૮	૨૫,૨૩૦	: ૪
૩	હેમવત ક્ષેત્ર	ચુલ્લહિમવંત પર્વતની ઉત્તરે	૩૭,૬૭૪	: ૧૫ સાધિક	૨,૧૦૫	: ૫	૩,૬૮૪	: ૪	૩૮,૭૪૦	: ૧૦
૪	મહાહિમવંત પર્વત	હેમવત ક્ષેત્રની ઉત્તરે	૫૩,૮૩૧	: ૬૧૧	૪,૨૧૦	: ૧૦	૭,૮૮૪	: ૧૪	૫૭,૨૮૩	: ૧૦
૫	હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	મહાહિમવંત ની ઉત્તરે	૭૩,૮૦૧	: ૧૭૧૧	૮,૪૨૧	: ૧	૧૬,૩૧૫	: ૧૫	૮૪,૦૧૬	: ૪
૬	નિષધ પર્વત	હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ઉત્તરે	૮૪,૧૫૬	: ૨	૧૬,૮૪૨	: ૨	૩૩,૧૫૭	: ૧૭	૧,૨૪,૩૪૬	: ૮
૭	મહાવિદેહ ક્ષેત્ર દક્ષિણ વિદેહાર્ધ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ઉત્તર વિદેહાર્ધ	નિષધની ઉત્તરે, નીલવાનની દક્ષિણે (બંનેની વચ્ચે) નિષધની ઉત્તરે મેરુની દક્ષિણે, મેરુની ઉત્તરે, નીલવંતની દક્ષિણે	૧,૦૦,૦૦૦	: -	૩૩,૬૮૪	: ૪	-	: -	-	: -
			૧,૦૦,૦૦૦	: -	૧૬,૮૪૨	: ૨	૫૦,૦૦૦	: -	૧,૫૮,૧૧૩	: ૧૬૧૧
			૫૩,૦૦૦	: -	૧૧,૮૪૨	: ૨	૧૧,૮૪૨	: ૨	૬૦,૪૧૮	: ૧૨
			૫૩,૦૦૦	: -	૧૧,૮૪૨	: ૨	૧૧,૮૪૨	: ૨	૬૦,૪૧૮	: ૧૨
૮	નીલવંત પર્વત	મહાવિદેહની ઉત્તરે	૮૪,૧૫૬	: ૨	૧૬,૮૪૨	: ૨	૩૩,૧૫૭	: ૧૭	૧,૨૪,૩૪૬	: ૮
૯	રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્ર	નીલવંતની ઉત્તરે	૭૩,૮૦૧	: ૧૭૧૧	૮,૪૨૧	: ૧	૧૬,૩૧૫	: ૧૫	૮૪,૦૧૬	: ૪
૧૦	રુક્મિ પર્વત	રમ્યક વર્ષની ઉત્તરે	૫૩,૮૩૧	: ૬૧૧	૪,૨૧૦	: ૧૦	૭,૮૮૪	: ૧૪	૫૭,૨૮૩	: ૧૦
૧૧	હેરણ્યવત ક્ષેત્ર	રુક્મિ પર્વતની ઉત્તરે	૩૭,૬૭૪	: ૧૫ સાધિક	૨,૧૦૫	: ૫	૩,૬૮૪	: ૪	૩૮,૭૪૦	: ૧૦
૧૨	શિખરી પર્વત	હેરણ્યવતની ઉત્તરે	૨૪,૮૩૨	: ૦૧૧	૧,૦૫૨	: ૧૨	૧,૫૭૮	: ૧૮	૨૫,૨૩૦	: ૪
૧૩	ઐરવત ક્ષેત્ર દક્ષિણાર્ધ ઐરવત વૈતાલ્ય પર્વત ઉત્તરાર્ધ ઐરવત	મેરુથી ઉત્તરે	૧૪,૪૭૧	: ૫	૫૨૬	: ૬	૫૨૬	: ૬	૧૪,૫૨૮	: ૧૧
			૧૪,૪૭૧	: ૫	૨૩૮	: ૩	૫૨૬	: ૬	૧૪,૫૨૮	: ૧૧
			૧૦,૭૨૦	: ૧૧	૫૦	: -	૨૮૮	: ૩	૧૦,૭૪૩	: ૧૫
			૮,૭૪૮	: ૧૨	૨૩૮	: ૩	૨૩૮	: ૩	૮,૭૬૬	: ૧

જંબૂદ્વીપના સાત મહાક્ષેત્રો અને છ વર્ષધર પર્વતો :-

ક્રમ	બાહ્ય યો. કળા	ઊંચાઈ	ઊંડાઈ	નીકળતી કે વહેતી મહાનદી	સરોવર કે કુંડ	મધ્યગિરિ	સ્વરૂપ	કૂટ
૧	— — ૪૮૮ : ૧૬૫ ૧,૮૯૨ : ૭૫	—	—	પૂર્વમાં ગંગા પશ્ચિમમાં સિંધુ	ઉત્તરાર્ધ ભરતમાં બે પ્રપાત કુંડ	દીર્ઘવૈતાલ્ય	—	—
૨	૫,૩૫૦ : ૧૫૫	૧૦૦ યો.	૨૫ યો.	ગંગા, સિંધુ રોહિતાંશા	પદ્મ દ્રહ	—	સુવર્ણમય	૧૧
૩	૬,૭૫૫ : ૩	—	—	રોહિતાંશા, રોહિતા	૨ પ્રપાત કુંડ	વૃત વૈતાલ્ય	—	—
૪	૯,૨૭૬ : ૯૫	૨૦૦ યો.	૫૦ યો.	રોહિતા, હરિકંતા	મહાપદ્મ દ્રહ	—	રત્નમય	૮
૫	૧૩,૩૬૧ : ૬૫	—	—	હરિકંતા, હરિસલિલા	૨ પ્રપાત કુંડ	વૃત વૈતાલ્ય	—	—
૬	૨૦,૧૬૫ : ૨૫	૪૦૦ યો.	૧૦૦ યો.	હરિસલિલા, સીતોદા	તિગિંછ દ્રહ	—	જંબૂનદમય	૯
૭	૧૬,૮૮૩ : ૧૩૫	—	—	સીતોદા, સીતા ૬ અંતર નદીઓ, ગંગાદિ નદીઓ ૬ અંતર નદીઓ ૩૨ ગંગાદિ નદી સીતોદા નદી સીતા નદી ૬ અંતર નદી ૩૨ ગંગાદિ નદી	૭૮ કુંડ ૩૮ કુંડ ૧ કુંડ પાંચદ્રહ ૧ કુંડ પાંચદ્રહ ૩૮ કુંડ	મેરુ પર્વત — — — —	— — — — —	— — — — —
૮	૨૦,૧૬૫ : ૨૫	૪૦૦ યો.	૧૦૦ યો.	સીતા, નારીકંતા	કેશરીદ્રહ	—	વૈદ્યમય	૯
૯	૧૩,૩૬૧ : ૬૫	—	—	નારીકંતા, નરકંતા	૨ પ્રપાત કુંડ	વૃત વૈતાલ્ય	—	—
૧૦	૯,૨૭૬ : ૯૫	૨૦૦ યો.	૫૦ યો.	નરકંતા, રૂપ્યકૂલા	મહાપુંડરીક દ્રહ	—	રૂપાનો	૮
૧૧	૬,૭૫૫ : ૩	—	—	રૂપ્યકૂલા, સુવર્ણકૂલા	૨ પ્રપાત કુંડ	વૃત વૈતાલ્ય	—	—
૧૨	૫,૩૫૦ : ૧૫૫	૧૦૦ યો.	૨૫ યો.	સુવર્ણકૂલા, રક્તા રક્તવતી નદી	પુંડરીક દ્રહ	—	રજતમય	૧૧
૧૩	— — ૧,૮૯૨ : ૭૫ — — ૪૮૮ : ૧૬૫ — —	— — — — — — — —	— — — — — — — —	— — — — — — — —	— — — — — — — —	— — — — — — — —	— — — — — — — —	— — — — — — — —
				પૂર્વમાં રક્તા પશ્ચિમમાં રક્તવતી	દક્ષિણાર્ધ ઐરવતમાં ૨ પ્રપાત કુંડ	દીર્ઘ વૈતાલ્ય	—	—

જંબૂદ્વીપનાં ઠરપ કૂટ :-

ક્રમ	સ્થાન સહિત કૂટ સંખ્યા	ઊંચાઈ	લંબાઈ - પહોળાઈ		
			મૂળમાં	મધ્યમાં	શિખર ઉપર
૧	યુલ્લ હિમવંત પર્વત ૧૧	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૩૭૫ યોજન	૨૫૦ યોજન
૨	શિખરી પર્વત ૧૧				
૩	મહા હિમવંત પર્વત ૮				
૪	રુકિમ પર્વત ૮				
૫	નિષધ પર્વત ૮				
૬	નીલવંત પર્વત ૮				
૭	૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત પર ૪-૪ કૂટ ૬૪				
૮	સોમનસ ગજદંત ૭				
૯	ગંધ માદન ગજદંત ૭				
૧૦	વિદ્યુત્પ્રભ ગજદંત ૮ કૂટ ૧ કૂટ	૫૦૦ યોજન ૧૦૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન ૧૦૦૦ યોજન	૩૭૫ યોજન ૭૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન ૫૦૦ યોજન
૧૧	માલ્યવંત ગજદંત ૮ કૂટ ૧ કૂટ	૫૦૦ યોજન ૧૦૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન ૧૦૦૦ યોજન	૩૭૫ યોજન ૭૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન ૫૦૦ યોજન
૧૨	૩૪ વૈતાહ્ય પર્વત પર ૯-૯ ૩૦૬	૬ ૩/૪ યોજન	૬ ૩/૪ યોજન	ન્યૂન ૫ યોજન	સાધિક ૩ યોજન
૧૩	મેરુ ઉપર નંદનવન ૮ કૂટ ૧ કૂટ	૫૦૦ યોજન ૧૦૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન ૧૦૦૦ યોજન	૩૭૫ યોજન ૭૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન ૫૦૦ યોજન
૧૪	મેરુના ભૂમિ ભાગ પર ભદ્રશાલવન ૮ ગજકૂટ	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૩૭૫ યોજન	૨૫૦ યોજન
૧૫	ઉત્તરકુરુ જંબૂવૃક્ષ વન ૮ જંબૂકૂટ	૮ યોજન	૮ યોજન	૬ યોજન	૪ યોજન
૧૬	દેવકુરુ શાલ્મલી વૃક્ષ વન ૮ શાલ્મલીકૂટ				
૧૭	ભરત, ઐરવત અને ૩૨ વિજયમાં ૩૪ ઋષભકૂટ				

જંબૂદ્વીપનાં ઈરપ કૂટ :-

ક્રમ	મૂળમાં	પરિધિ	શિખર ઉપર	સ્વરૂપ	કૂટ પરના સમયોરસ પ્રાસાદ		
		મધ્યમાં			લંબાઈ	પહોળાઈ	ઊંચાઈ
૧				સર્વરત્નમય	૬૨૫ યો.	૬૨૫ યો.	૩૧૫ યો.
૨	સાધિક ૧,૫૮૧ યોજન	કંઈક ન્યૂન ૧,૧૮૬ યોજન	કંઈક ન્યૂન ૭૧૯ યોજન	સ	૬૨૫ યો	૬૨૫ યો	૩૧૫ યો
૩				ર્વ			
૪				ર			
૫				ત્ન			
૬				મ			
૭	ય						
૮				રૂપ્યમય			
૯				પીત રત્નમય	૪	૪	૪
૧૦	સાધિક ૧,૫૮૧ યો. ૩,૧૬૨ યો.	ન્યૂન ૧,૧૮૬ યો. ૨,૩૭૨ યોજન	ન્યૂન ૭૧૯ યો. ૧,૫૮૧ યોજન	રત્નમય સુવર્ણમય	૫	૫	૫
૧૧	સાધિક ૧,૫૮૧ યો. ૩,૧૬૨ યો.	ન્યૂન ૧,૧૮૬ યો. ૨,૩૭૨ યોજન	ન્યૂન ૭૧૯ યો. ૧,૫૮૧ યોજન	રત્નમય સુવર્ણમય	૫	૫	૫
૧૨	ન્યૂન ૨૦ યો.	ન્યૂન ૧૫ યોજન	સાધિક ૯ યોજન	મધ્યવર્તી ૩-૩ કૂટ(૧૦૨) સુવર્ણમય, શેષ (૨૦૪) સર્વ રત્નમય	૦૫ ગાઉ	૦૫ ગાઉ	૧ ગાઉ
૧૩	સાધિક ૧,૫૮૧ યો. ૩,૧૬૨ યો.	ન્યૂન ૧,૧૮૬ યો. ૨,૩૭૨ યોજન	ન્યૂન ૭૧૯ યો. ૧,૫૮૧ યોજન	રત્નમય સુવર્ણમય	૬૨૫ યો.	૬૨૫ યો.	૩૧૫ યો.
૧૪	સાધિક ૧,૫૮૧ યોજન	ન્યૂન ૧,૧૮૬ યોજન	ન્યૂન ૭૧૯ યોજન	સર્વ રત્નમય	૬૨ યો.	૬૨ યો.	૩૧ યો.
૧૫	સાધિક ૨૫ યોજન	સાધિક ૧૮ યોજન	સાધિક ૧૨ યોજન	જંબૂનદ-સુવર્ણમય	-	-	-
૧૬				રૂપ્યમય	-	-	-
૧૭				જંબૂનદ-સુવર્ણમય	૦૫ ગાઉ	૦૫ ગાઉ	૧ ગાઉ

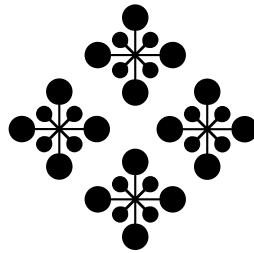
જંબૂદ્વીપની ૯૦ મહાનદીઓ :-

ક્રમ	નામ	પર્વતીય મૂળ સ્થાન	ઉદ્ગમ સ્થાન દ્વાર	પર્વત ઉપર વહેણ	જીલ્લિકા			પ્રપાત કુંડ
					લંબાઈ	પહોળાઈ	જાડાઈ	
૧	ગંગા નદી	યુલ્લહિમવંત પર્વત	પદ્મદ્રહ પૂર્વી દ્વાર	૫૦૦ યો. પૂર્વાભિમુખ, ગંગાવર્ત કૂટથી ૧ ગાઉ દૂરથી વળીને પર૩ યો. ૩ કળા દક્ષિણાભિમુખ	અ	સ	અ	ગંગા પ્રપાત
૨	સિંધુ નદી	યુલ્લહિમવંત	પદ્મદ્રહ પશ્ચિમી દ્વાર	૫૦૦ યો. પશ્ચિમાભિમુખ, સિંધવાવર્ત કૂટથી ૧ ગાઉ દૂરથી વળીને પર૩ યો. ૩ કળા દક્ષિણાભિમુખ	ઘો	છ	ઘો	સિંધુ પ્રપાત
૩	રક્તા નદી	શિખરી પર્વત	પુંડરિક દ્રહ પૂર્વી દ્વાર	૫૦૦ યો. પૂર્વાભિમુખ, રક્તાવર્ત કૂટથી ૧ ગાઉ દૂરથી વળીને પર૩ યો. ૩ કળા ઉત્તરાભિમુખ	જ	જ	ઉ	રક્તા પ્રપાત
૪	રક્તવતી નદી	શિખરી પર્વત	પુંડરિક દ્રહ પશ્ચિમી દ્વાર	૫૦૦ યો. પશ્ચિમાભિમુખ, રક્તાવત્યાવર્ત કૂટથી ૧ ગાઉ દૂરથી વળીને પર૩ યો. ૩ કળા ઉત્તરાભિમુખ				રક્તવતી પ્રપાત
૫	રોહિતાંશા નદી	યુલ્લહિમવંત પર્વત	પદ્મદ્રહ ઉત્તરી દ્વાર	૨૭૬ યો. ૬ કળા ઉત્તરાભિમુખ	એ	સા	એ	રોહિતાંશા પ્રપાત
૬	રોહિતા નદી	મહાહિમવંત પર્વત	મહાપદ્મદ્રહ દક્ષિણી દ્વાર	૧,૬૦૫ યો. ૫ કળા દક્ષિણાભિમુખ	ક	ડા	ક	રોહિતા પ્રપાત
૭	સુવર્ણકૂલા નદી	શિખરી પર્વત	પુંડરિક દ્રહ દક્ષિણી દ્વાર	૨૭૬ યો. ૬ કળા દક્ષિણાભિમુખ	યો	બા	ગા	સુવર્ણકૂલા પ્રપાત
					જ	ર	ઉ	
					ન	જ	ન	

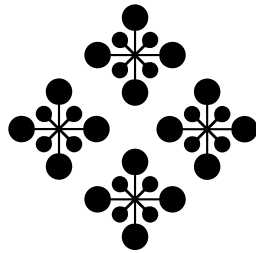
ક્રમ	નામ	પર્વતીય મૂળ સ્થાન	ઉદ્ગમ સ્થાન દ્વાર	પર્વત ઉપર વહેણ	જલિકા			પ્રપાત કુંડ
					લંબાઈ	પહોળાઈ	જાડાઈ	
૮	રૂપ્યકલા નદી	રુક્મિ પર્વત	મહાપુંડરિકદ્રહ ઉત્તરી દ્વાર	૧,૬૦૫ યો. ૫ કળા ઉત્તરાભિમુખ	૧ યો.	૧૨૫ યો.	૧ ગાઉ	રૂપ્યકલા પ્રપાત
૯	હરિકંતા નદી	મહાહિમવંત પર્વત	મહાપદ્મદ્રહ ઉત્તરી દ્વાર	૧,૬૦૫ યો. ૫ કળા ઉત્તરાભિમુખ	બે યો જ ન	૫ થી ૨૫ યો જ ન	બે ગાઉ	હરિકંતા પ્રપાત
૧૦	હરિસલીલા નદી	નિષધ પર્વત	તિગિંછ દ્રહ દક્ષિણી દ્રહ	૭,૪૨૧ યો. ૧ કળા દક્ષિણાભિમુખ				હરિસલીલા પ્રપાત
૧૧	નરકંતા નદી	રુક્મિ પર્વત	મહાપુંડરિક દ્રહ દક્ષિણી દ્વાર	૧,૬૦૫ યો. ૫ કળા દક્ષિણાભિમુખ				નરકંતા પ્રપાત
૧૨	નારીકંતા નદી	નીલવંત પર્વત	કેશરી દ્રહ ઉત્તરી દ્વાર	૭,૪૨૧ યો. ૧ કળા ઉત્તરાભિમુખ				નારીકંતા પ્રપાત
૧૩	સીતોદા નદી	નિષધ પર્વત	તિગિંછ દ્રહ ઉત્તરીદ્વાર	૭,૪૨૧ યો. ૧ કળા ઉત્તરાભિમુખ	૨૫ યો જ ન	૫૦ યો જ ન	૨ યો જ ન	સીતોદા પ્રપાત
૧૪	સીતા નદી	નીલવંત પર્વત	કેશરી દ્રહ દક્ષિણીદ્વાર	૭,૪૨૧ યો. ૧ કળા દક્ષિણાભિમુખ	૨૫ યો જ ન	૫૦ યો જ ન	૨ યો જ ન	સીતા પ્રપાત
૧૫-૩૦	૧ થી ૮ વિજયની ગંગા-સિંધુ	નીલાવંતના દક્ષિણી તળેટીના કુંડ	કુંડ દક્ષિણી દ્વાર	—	—	—	—	—
૩૧-૪૬	૯ થી ૧૬ વિજયની રક્તા-રક્તવતી	નિષધના ઉત્તરી તળેટીના કુંડ	કુંડ ઉત્તરી દ્વાર	—	—	—	—	—
૪૭-૬૨	૧૭ થી ૨૪ વિજયની ગંગા-સિંધુ	નિષધના ઉત્તરી તળેટીના કુંડ	કુંડ ઉત્તરી દ્વાર	—	—	—	—	—

કુંડ નિર્ગમન	પર્વત પાસેથી વળાંક	વહેણ ક્ષેત્ર	વહેણ દિશા		સંગમ સ્થાન	પરિવાર નદી	પહોળાઈ		ઊંડાઈ		દર યોજને	
			વળાંક પૂર્વ	વળાંક પછી			પ્રારંભે	પર્યંતે	પ્રારંભે	પર્યંતે	પ્રવાહ વૃદ્ધિ	ઊંડાઈ વૃદ્ધિ
ઉત્તરી દ્વાર	વૃત્ત વૈતાલ્યથી બે ગાઉ દૂર	હેરણ્ય વત ક્ષેત્ર	ઉત્તરા- ભિમુખ	પશ્ચિમા- ભિમુખ	પશ્ચિમી સમુદ્ર	૨૮,૦૦૦	૧૨૫ યો જ ન	૧૨૫ યો જ ન	૧ ગા ઉ	૧૦ ગા ઉ	૧૦- ૧૦ ધ નુ.	૬ ધ નુ ષ
ઉત્તરી દ્વાર	વૃત્ત વૈતાલ્યથી ૧ યો. દૂર	હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	ઉત્તરા- ભિમુખ	પશ્ચિમા- ભિમુખ	પશ્ચિમી સમુદ્ર	૫૬,૦૦૦	૫ ચી	અ ઠી	બે ગા	પાં ચ	વી સ - વી સ ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ
દક્ષિણી દ્વાર	વૃત્ત વૈતાલ્યથી ૧ યો. દૂર	હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	દક્ષિણા ભિમુખ	પૂર્વા ભિમુખ	પૂર્વી સમુદ્ર	૫૬,૦૦૦	સ યો	સો યો	ઉ	યો જ	વી સ ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ
દક્ષિણી દ્વાર	વૃત્ત વૈતાલ્યથી ૧ યો. દૂર	રમ્યક વર્ષ	દક્ષિણા- ભિમુખ	પૂર્વા- ભિમુખ	પૂર્વી સમુદ્ર	૫૬,૦૦૦	જ ન	જ ન		ન	ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ
ઉત્તરી દ્વાર	વૃત્ત વૈતાલ્યથી ૧ યો. દૂર	રમ્યક વર્ષ	ઉત્તરા- ભિમુખ	પશ્ચિમા- ભિમુખ	પશ્ચિમી સમુદ્ર	૫૬,૦૦૦						
ઉત્તરી દ્વાર	મેરુથી ૨ યો. દૂર	પશ્ચિમ મહાવિટેહ	ઉત્તરા- ભિમુખ	પશ્ચિમા- ભિમુખ	પશ્ચિમી સમુદ્ર	૫,૩૨,૦૦૦	૫૦ યો	૫૦૦ યો	૧ યો	૧૦ યો	૪૦ ૪૦ ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ
દક્ષિણી દ્વાર	મેરુથી ૨ યો. દૂર	પૂર્વ મહાવિટેહ	દક્ષિણા- ભિમુખ	પૂર્વા- ભિમુખ	પૂર્વી સમુદ્ર	૫,૩૨,૦૦૦	જ ન	જ ન	જ ન	જ ન	ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ
દક્ષિણી દ્વાર	-	પોતાની વિજય	દક્ષિણાભિમુખ		સીતા નદી	૧૪,૦૦૦	સ વા	સા ડા બા	અ ધો	પાં ચ	પાં ચ ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ
ઉત્તરી દ્વાર	-	પોતાની વિજય	ઉત્તરાભિમુખ		સીતા નદી	૧૪,૦૦૦	છ યો	સ ઠ યો	ગા ઉ	ગા ઉ	ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ
ઉત્તરી દ્વાર	-	પોતાની વિજય	ઉત્તરાભિમુખ		સીતોદા નદી	૧૪,૦૦૦	જ ન	જ ન			ધ નુ ષ	૬ ધ નુ ષ

ક્રમ	નામ	પર્વતીય મૂળ સ્થાન	ઉદ્ગમ સ્થાન દ્વાર	પર્વત ઉપર વહેણ	અધિકા			પ્રપાત કુંડ
					લંબાઈ	પહોળાઈ	જડાઈ	
૬૩-૭૮	૨૫ થી ૩૨ વિજયની રક્તા-રક્તવતી	નીલવંતના દક્ષિણી તળેટીના કુંડ	કુંડ દક્ષિણી દ્વાર	—	—	—	—	—
૭૯-૮૧	૧-૨-૩ અંતર નદી	નીલવંતના દક્ષિણી	કુંડ દક્ષિણી દ્વાર તળેટીના કુંડ	—	—	—	—	—
૮૨-૮૪	૪-૫-૬ અંતર નદી	નિષધના ઉત્તરી તળેટીના કુંડ	કુંડ ઉત્તરી દ્વાર	—	—	—	—	—
૮૫-૮૭	૭-૮-૯ અંતર નદી	નિષધના ઉત્તરી તળેટીના કુંડ	કુંડ ઉત્તરી દ્વાર	—	—	—	—	—
૮૮-૯૦	૧૦-૧૧-૧૨ અંતર નદી	નીલવંતના દક્ષિણી તળેટીના કુંડ	કુંડ દક્ષિણી દ્વાર	—	—	—	—	—

કુંડ નિર્ગમન	પર્વત પાસેથી વળાંક	વહેણ ક્ષેત્ર	વહેણ દિશા		સંગમ સ્થાન	પરિવાર નદી	પહોળાઈ		ઊંડાઈ		દર યોજન	
			વળાંક પૂર્વ	વળાંક પછી			પ્રારંભે	પર્યંતે	પ્રારંભે	પર્યંતે	પ્રવાહ વૃદ્ધિ	ઊંડાઈ વૃદ્ધિ
દક્ષિણી દ્વાર		પોતાની વિજય	દક્ષિણાભિમુખ		સીતોદા નદી	૧૪,૦૦૦	૬ યો જ ન	૬૨૫ યો જ ન	૦૫ ગા ઉ	૫ ગા ઉ	૫-૫ ધ નુ સ	૬ ધ નુ સ
દક્ષિણી દ્વાર	-	પૂર્વ મહાવિદેહ	દક્ષિણાભિમુખ		સીતા નદી	-	સ વા સો યો જ ન	અ ઢી યો જ ન	-	-	-	-
ઉત્તરી દ્વાર	-	પૂર્વ મહાવિદેહ	ઉત્તરાભિમુખ		સીતા નદી	-						
ઉત્તરી દ્વાર	-	પશ્ચિમ મહાવિદેહ	ઉત્તરાભિમુખ		સીતોદા નદી	-						
દક્ષિણી દ્વાર	-	પશ્ચિમ મહાવિદેહ	દક્ષિણાભિમુખ		સીતોદા નદી	-						

જંબૂદ્વીપના ૯૦ કુંડો :-

ક્રમાંક	કુંડના નામ	સ્થાન	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઊંડાઈ
૧	ગંગા પ્રપાત	પૂર્વ ભરત ક્ષેત્રમાં	૬૦ યો.	૬૦ યો.	૧૦
૨	સિંધુ પ્રપાત	પશ્ચિમ ભરત ક્ષેત્રમાં	"	"	
૩	રક્તા પ્રપાત	પૂર્વ ઐરવત ક્ષેત્રમાં	"	"	
૪	રક્તવતી પ્રપાત	પશ્ચિમ ઐરવત ક્ષેત્રમાં	"	"	
૫	રોહિતાંશા પ્રપાત	દક્ષિણ હેમવત ક્ષેત્રમાં	૧૨૦ યો.	૧૨૦ યો.	
૬	રોહિતા પ્રપાત	ઉત્તર હેમવત ક્ષેત્રમાં	"	"	
૭	સુવર્ણકૂલા પ્રપાત	ઉત્તર હેરણ્યવત ક્ષેત્રમાં	"	"	
૮	રૂપ્યકૂલા પ્રપાત	દક્ષિણ હેરણ્યવત ક્ષેત્રમાં	"	"	
૯	હરિસલિલા પ્રપાત	ઉત્તર હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	"	"	
૧૦	હરિકંતા પ્રપાત	દક્ષિણ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	૨૪૦ યો.	૨૪૦ યો.	
૧૧	નરકંતા પ્રપાત	ઉત્તર રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રમાં	"	"	યો
૧૨	નારીકંતા પ્રપાત	દક્ષિણ રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રમાં	"	"	
૧૩	સીતોદા પ્રપાત	દક્ષિણ દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં	૪૮૦ યો.	૪૮૦ યો.	
૧૪	સીતા પ્રપાત	ઉત્તર ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં	૪૮૦ યો.	૪૮૦ યો.	જ
૧૫	ગંગા-સિંધુ કુંડ ૧ થી ૮ વિજય	નીલવંતની દક્ષિણવર્તી તળેટી તે તે વિજયની ઉત્તરમાં	૬૦	૬૦	
૧૬	રક્તા-રક્તવતી કુંડ ૯ થી ૧૬ વિજય	નિષધની ઉત્તરવર્તી તળેટી તે તે વિજયની દક્ષિણમાં	યો	યો	ન
૧૭	ગંગા-સિંધુ કુંડ ૧૭ થી ૨૪ વિજય	નિષધ ઉત્તરવર્તી તળેટી તે તે વિજયની દક્ષિણમાં	જ	જ	
૧૮	રક્તા-રક્તવતી કુંડ ૨૫ થી ૩૨ વિજય	નીલવંતની દક્ષિણવર્તી તળેટી તે તે વિજયની ઉત્તરમાં	ન	ન	૧૨૦
૧૯	૧-૨-૩ અંતરનદી કુંડ	નીલવંતની દક્ષિણવર્તી તળેટી	૧૨૦	૧૨૦	
૨૦	૪-૫-૬ અંતરનદી કુંડ	નિષધની ઉત્તરવર્તી તળેટી	યો	યો	
૨૧	૭-૮-૯ અંતરનદી કુંડ	નિષધની ઉત્તરવર્તી તળેટી	જ	જ	
૨૨	૧૦-૧૧-૧૨ અંતરનદી કુંડ	નીલવંત દક્ષિણવર્તી તળેટી	ન	ન	

કુંડગત દેવી દ્વીપ					કુંડદ્વીપગત દેવી ભવન		
ક્રમાંક	નામ	લંબાઈ	પહોળાઈ	પાણીથી ઉપર	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઊંચાઈ
૧	ગંગાદ્વીપ	૮ યોજન	૮ યોજન	૨ ગાઉ	૧ ગાઉ	૦૧૧ ગાઉ	દેશોન ગાઉ
૨	સિંધુદ્વીપ	"	"	બ	બ	બ	બ
૩	રક્તદ્વીપ	"	"	ઘા	ઘા	ઘા	ઘા
૪	રક્તવતી દ્વીપ	"	"	ઘા	ઘા	ઘા	ઘા
૫	રોહિતાંશા દ્વીપ	૧૬ યોજન	૧૬ યોજન				
૬	રોહિતા દ્વીપ	"	"	દે	દે	દે	દે
૭	સુવર્ણકૂલા દ્વીપ	"	"	વી	વી	વી	વી
૮	રૂપ્યકૂલા દ્વીપ	"	"	વી	વી	વી	વી
૯	હરિકંતા દ્વીપ	૩૨ યોજન	૩૨ યોજન				
૧૦	હરિસલિલા	"	"	દ્વી	ભ	ભ	ભ
૧૧	નરકંતા દ્વીપ	"	"	પ	વ	વ	વ
૧૨	નારીકંતા દ્વીપ	"	"	પ	વ	વ	વ
૧૩	સીતોદા દ્વીપ	૬૪ યોજન	૬૪ યોજન				
૧૪	સીતા દ્વીપ	"	"	પા	ની	ની	ની
૧૫	ગંગા-સિંધુ દ્વીપ	૮	૮	ણી	ની	ની	ની
૧૬	રક્તા-રક્તવતી દ્વીપ	યો	યો	થી	લં	પ	ઈ
૧૭	ગંગા-સિંધુ દ્વીપ	જ	જ	બે	બા	બા	દે
૧૮	રક્તા-રક્તવતી દ્વીપ	ન	ન	ગા	ઈ	ઈ	શો
૧૯	ગ્રાહાવતી આદિ ત્રણ દ્વીપ	૧૬	૧૬	ઉ	એ	અ	ન
૨૦	તપ્તવતી આદિ ત્રણ દ્વીપ	યો	યો	ઉ	ક	ધો	ગા
૨૧	ક્ષીરોદા આદિ ત્રણ દ્વીપ	જ	જ	પ	ગા	ગા	ઉ
૨૨	ઉર્મિમાલિની આદિ ત્રણ દ્વીપ	ન	ન	૨	ઉ	ઉ	ની
				છે	ની	ની	છે
				છે	છે	છે	છે

પરિશિષ્ટ

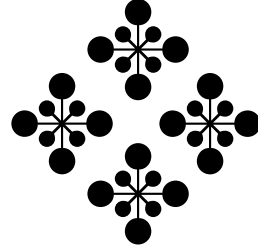
વિવેચિત વિષયોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા

	વિષય	વક્ષ.	પૃષ્ઠાંક		વિષય	વક્ષ.	પૃષ્ઠાંક
અ	અગુરુલહુપજ્જવેહિં	૨	૬૭		ઉચ્ચત્તપજ્જવેહિં	૨	૬૬
	અગિગહોમં	૫	૩૯૪		ઉદ્દાગકમ્મ-પજ્જવેહિં	૨	૬૭
	અચલમકંપં	૩	૧૬૫		ઉત્તર પોટ્ટવયા	૩	૨૨૬
	અટ્ટ સુવર્ણં	૩	૧૭૩		ઉત્તરાભિમુખી યોગ	૭	૫૩૭
	અઠારસ સેણિપ્પસેણિઓ	૩	૧૩૮		ઉત્તરાયણ	૭	૪૬૭
	અઢીઢીપ બહાર ચંદ્ર સૂર્ય વ્યવસ્થા	૭	૪૮૭		ઉત્સર્પિણી કાલ	૨	૪૨
	અણુત્તરેણ ણાણેણ	૨	૮૫		ઉસભસામિ-વજ્જા	૨	૧૨૦
	અણેગ લક્ષણ	૩	૧૨૯	એ	એગાસીઈ પેસુ...દેવયાણં	૩	૧૫૪
	અધિક માસ ગણના	૭	૫૨૧		એગૂણ ણવરૂઈહિં પક્કહેહિં	૨	૯૭
	અબાહાએ	૭	૪૫૨		એગૂણપણ્ણં મંડલાઈં	૩	૧૭૩
	અમાવસ્થા	૭	૫૫૪	ઓ	ઓસાવિણિં	૫	૪૦૭
	અષ્ટાલ્લિકા મહોત્સવ	૨	૯૯	અં	અંતકર ભૂમિ	૨	૮૯
	અશ્વસ્કંધ સંસ્થાન	૪	૩૧૬		અંતગઢે	૨	૯૭
	આ	આરૂપજ્જવેહિં	૨	૬૭		અંતર નદી	૪
આકાર ભાવ પ્રત્યાવતાર		૧	૫	ક	કળા	૬	૪૩૧
આભિયોગિક શ્રેણીઓ		૧	૩૦		કાંચનક પર્વત	૬	૪૩૫
આલિંગ-પુક્કરેઈ		૧	૧૭		કુંભગ્ગસો	૨	૯૯
ઈ	આસણે ચલિએ	૨	૯૭		કુંભસહસ્સાઈં	૩	૧૯૦
	ઈષુ	૧	૧૬		કૃષ્ણપક્ષ	૭	૫૨૬
ઉ	ઉરૂકલ્લાણિયા	૩	૨૧૬		કેવળજ્ઞાન - કેવળદર્શન	૨	૮૫
	ઉગ્ગોસેમાણે	૫	૪૦૨		કૌશલિક	૨	૭૪

	विषय	वक्ष.	पृष्ठांक		विषय	वक्ष.	पृष्ठांक
भ	खाणु बहुले	१	१३		जियं	२	८८
	भंडगणित	६	४३१		शुवा	१	१६
ग	गइ कल्लाणाणं.. अणुत्तरोववाइणं	२	८८		जीवियमरणे गिरवकंखे	२	८३
	गणधम्म	२	१०३		शुद्धिका	४	२५२
	गवाक्ष कटक	१	७		जोयणंतरियाहिं	३	१४७
	गुरुलहु पज्जवेहिं	२	६७		जंबुद्धीवदीवणउयसयभागे	१	१२
	गंगा सिंधु विषयक शंका समाधान	२	१११	अ	ज्ञाणंतरियाए	२	८५
	गंधवट्टएणं	५	३८४	ट	टिट्टियावेंति	५	३८५
थ	चउमुट्टीहिं लोयं	२	७८	श	णक्खत्ता जोगं	७	४४८
	चउरंगुलकन्नागं	३	१८०		णिगोयभूया	२	१११
	थार दिशा, थार विदिशा	७	५१५		णिज्जाणमग्गे	५	४०७
	चियत्तदेहे	२	८१	त	तापदिशा	७	५१४
	थित्र, विथित्र पर्वत	६	४३५		तारागण	७	४४८
	चोदसुत्तर...जोयणस्स	३	१२७		तित्था	६	४३७
	चंदा पभासिंसु	७	४४८	द	दसारवंशे	२	१०१
	थंद्र दृष्टि पथ प्राप्ति	७	५०२		दक्षिणायन	७	४६७
	थंद्र मुहुर्त गति गणना विधि	७	५०२		दक्षिणाभिमुभी योग	७	५३६
छ	छट्टा आराना मनुष्यना भिलस्थानो	२	११०		दिग्गुस्ति कूट	४	३४८
	छत्तीसाहियपसत्थ पत्थिव- गुणेहिं जुत्ते	३	१२८		दिक्वाए मइए	३	१८६
ज	जगइ	१	७		देवदूष्य	२	७८
	जणवयकल्लाणिया	३	२१६	ध	धम्मचरणे	२	१०४
	जय जय नंदा, जय जय भद्रा	२	७८		धनुपुष्प	१	१६
	जाणविमाणं पडिसाहरेमाणे	५	४०७	न	नक्खत्ता जोगं	७	४४८
	जायतेए	२	१०४		नक्षत्र कम्भेत्तु	७	५३५

	વિષય	વક્ષ.	સૂત્રાંક		વિષય	વક્ષ.	સૂત્રાંક
	નક્ષત્ર સંવત્સર	૭	૫૧૯		બારસાવત્તગ	૩	૧૯૦
	નંદીશ્વર દ્વીપમાં ઉત્સવ સ્થાનો	૨	૯૯		બાહા	૧	૧૬
૫	પચ્છિમે તિભાગે	૨	૧૦૩		બાહાનું પ્રમાણ કાઢવાની રીત	૧	૨૯
	પજ્જવેહિં	૨	૬૬		બાહિં ગિરિ વિક્કંભો	૪	૩૫૨
	પહિરૂવગં	૫	૪૦૭	ભ	ભગવાનની ૧૪ ઉપમાઓ	૨	૮૨
	પરિણિવ્વુઢે	૨	૯૭		ભારગ્ગસો	૨	૯૯
	પલિયંક સંઠાણ સંઠિણ	૪	૨૬૩		ભૂતિકર્મ	૫	૩૯૫
	પલ્લગ સંઠાણ સંઠિણ	૪	૨૬૩	મ	મણિપીઠિકા	૪	૩૦૩
	પલ્લવગિરિ-ઢોંગરુત્થલ-ભારં	૨	૧૧૦		મહાગહા ચારં ચરિંસુ	૭	૪૪૮
	પાલક યાન વિમાન	૫	૪૦૨		મહાવિદેહ જીવા	૪	૨૮૬
	પાસંઢ ઢમ્મે	૨	૧૦૩		મહાવિદેહ ક્ષેત્ર નામહેતુ	૪	૨૮૫
	પૂર્ણિમાની નિર્યુક્તિ	૭	૫૫૩		મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજય	૪	૩૧૩
	પેઢં બંધતિ	૫	૩૯૪		માણુમ્માણપ્પમાણજુત્તં	૩	૧૯૬
	પોરસીણ છાયાણ	૭	૫૬૨		મુત્તે	૨	૯૭
	પૌરથી છાયા હાનિ-વૃદ્ધિ ધ્રુવાંક	૭	૫૬૨	ય	યુગ સવંત્સર	૭	૫૨૦
	પ્રતિબંધ	૨	૮૩	૨	રાયઢમ્મે	૨	૧૦૪
	પ્રપાત કુંડ	૪	૨૫૩	લ	લક્ષણ સંવત્સર	૭	૫૨૦
	પ્રમર્દ યોગ	૭	૫૩૭		લોકાંતથી જ્યોતિષ મંડળની દૂરી	૭	૫૬૮
	પ્રમાણ સંવત્સર નિરુક્તિ	૭	૫૨૦		લોગસ્સ પજ્જવે	૨	૮૬
૬	બત્તીસઢ બઢ્ઢા ણાઢગ	૩	૨૧૬	વ	વણ્ણપજ્જવેહિં...ફાસ પજ્જવેહિં	૨	૬૬
	બલકૂટ	૪	૩૫૩		વત્થુસુ	૩	૧૫૪
	બહુ સમરમણિજ્જે	૨	૧૦૩		વણ્ણાદિનો વૃદ્ધિકમ	૨	૧૧૩
	બત્તીસ લક્ષણો	૨	૬૩		વર્ધમાન ગૃહ	૩	૧૫૫
	બત્તીસ વિજયમાં કાલ અને ભાવો	૪	૩૧૫		વર્ધધર પર્વત	૬	૪૩૫

विषय	वक्ष.	पृष्ठांक	विषय	वक्ष.	पृष्ठांक
वक्षस्कार पर्वत	६	४३५	सिंधु देवी भवन	३	१५८
वाणमंतराणं सोलस इंदा	२	८८	सूरिया तवइंसु	७	४४८
वासहर	४	२३८	सूर्यना उदय अस्तनो व्यवहार	७	५१४
विजया	६	४३८	संघयण संठाण पज्जवेहिं	२	६६
विजयंसि	३	२२६	६ हरिस्सडकूट	४	३०७
विद्याधर श्रेष्ठी	६	४३८	हेमं दलयइ	४	२६३
विद्याधर श्रेष्ठीओ	१	३०	हेमं पगासइ	४	२६३
वृत्त वैताढ्य	६	४३५	क्षेत्रदिशा	७	५१४
वंश	२	१०१			
व्याघातिक-निर्व्याघातिक अंतर	७	५७८			
श शकेन्द्रनुं पालक यान	५	४०२			
शकेन्द्रनुं वैभव युक्त आगमन	५	४०७			
शतपाक - सडसपाक तेल	५	३८४			
शब्दापाती वृत्तवैताढ्य	४	२६३			
शनैश्चर संवत्सर	७	५२०			
शुक्ल पक्ष	७	५२६			
स समक्षेत्री नक्षत्रो	७	५१२			
सरगं	५	३८४			
सर्व बाह्य मंडल	७	४५१			
सर्वाभ्यंतर मंडल	७	४५१			
सठ्वदु कखप्पहीणे	२	८७			
सहइ, खमइ वगेरे	२	८१			
सार्धक्षेत्री नक्षत्रो	७	५१२			
सिप्पसयं	२	७७			

ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસીના શ્રુત સહયોગી દાતાઓ

: પ્રથમ આગમ વિમોચક :

માતૃશ્રી ચંપાબેન શાંતીલાલ પરષોત્તમદાસ સંઘવી તથા
માતૃશ્રી મૃદુલાબેન નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી ના સ્મરણ સાથે
સૌ. કુંદનબેન જયંતીલાલ શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી રાજીવ જયંતીલાલ, શ્રી શૈલેશ નવનીતરાય, શ્રી હિરેન નવનીતરાય સંઘવી

શ્રુતાધાર

- માતૃશ્રી કુસુમબેન શાંતિલાલ શાહ
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી ઈષ્તિત - ડો. નીતા શાહ, શ્રી ભાષિત - દર્શિતા શાહ મુંબઈ
- માતૃશ્રી સવિતાબેન ડો. નાનાલાલ શાહ (હેમાણી)
સુપુત્ર શ્રી સતીષ - રશ્મિ શાહ, સુપુત્રી શ્રીમતી ડો. ભારતી - ડો. રશ્મિકાંત શાહ U.S.A.
- સાધ્વી સુબોધિકા (ભદ્રા) જૈન ટ્રસ્ટ, માતૃશ્રી લલિતાબેન પોપટલાલ શાહ (હેમાણી)
બહેન-શ્રીમતી લતા શરદ શાહ, શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી આકોલા
- શ્રીમતી દત્તા ગિરીશ શાહ (પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ. ના ભાઈ-ભાભી) સુપુત્ર
શ્રી મુંજાલ - વિજયા, શ્રી ભાવિન - તેજલ, સુપુત્રી નિવિશા મનીષ મહેતા U.S.A.
- પૂ. આરતીબાઈ મ. ના બહેનો - શ્રીમતી સરોજબેન જશવંતરાય દોમડિયા
શ્રીમતી હર્ષાબેન વસંતરાય લાઠીયા હસ્તે - શ્રી અલકેશ, શ્રી પ્રિયેશ, શ્રી હેમલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી જયાબેન શાંતીલાલ કામદાર, માતૃશ્રી રમાબેન છોટાલાલ દફતરી
હસ્તે શ્રીમતી પ્રેમિલાબેન કિરીટભાઈ દફતરી U.S.A.
- ડો. ભરતભાઈ ચીમનલાલ મહેતા
સુપુત્ર-ચી. મલય, સુપુત્રી શ્રીમતી વિરલ આશિષ મહેતા રાજકોટ
- માતૃશ્રી વિજ્યાલક્ષ્મીબહેન માણેકચંદ શેઠ
સુપુત્ર શ્રી દિલસુખભાઈ શેઠ, શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ (શેઠ બિલ્ડર્સ) રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- માતૃશ્રી હીરાગૌરી હરિલાલ દોશી, શ્રીમતી પૂર્ણિમાબેન નરેન્દ્ર દોશી
હસ્તે - નરેન્દ્ર - મીના દોશી, કુ. મેઘના, કુ. દેશના રાજકોટ

- માતૃશ્રી કાશ્મીરાબેન કાંતિભાઈ શેઠ
હસ્તે - શ્રીમતી હેતલ સંજય શેઠ, કુ. ઉપાસના, કુ. કીજલ રાજકોટ
- માતૃશ્રી જશવંતીબેન શાંતીલાલ તુરખીયા, શ્રીમતી ભાવના દિલીપ તુરખીયા
હસ્તે - દિલીપ એસ. તુરખીયા, સુપુત્ર - શ્રી પારસ - રિક્કિર તુરખીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી કિરણબેન પ્રવીણચંદ્ર દોશી
હસ્તે સુપુત્ર શ્રી નીરવ - તેજલ દોશી, કુ. પ્રિયાંશી, કુ. ઝીલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી મંજુલાબેન છબીલદાસ ચૂડગર
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી કેતન - આરતી ચૂડગર, કુ. ધ્રુવી મુંબઈ
- શ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈ જસાણી પરિવાર રાજકોટ
- શ્રી પ્રવિણભાઈ ગંભીરદાસ પારેખ મુંબઈ
- કુ. વિધિ ગિરીશ જોશી, કુમાર કુશાન ગિરીશ જોશી
હસ્તે - શ્રીમતી નીલાબેન ગિરીશભાઈ જોશી મુંબઈ
- શ્રી પરેશભાઈ સુમતીભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી કિશોરભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી રમેશભાઈ ગટુલાલ કામદાર ચેમ્બુર
- માતૃશ્રી લીલાવતીબેન નીમચંદ નથુભાઈ દોશી, સ્વ. કિશોરકુમાર નીમચંદ દોશી,
સ્વ. મૃદુલા કુંદનકુમાર મહેતા. હસ્તે - હર્ષદ અને કુમકુમ દોશી કલકત્તા
- માતૃશ્રી તારાબેન મોદી કલકત્તા
- માતૃશ્રી મધુકાંતાબેન નંદલાલ ભીમાણી
હસ્તે - શ્રી રાજેશભાઈ ભીમાણી કલકત્તા
- માતૃશ્રી કીકીબેન દેસાઈ, હસ્તે - શ્રી શૈલેશભાઈ-મીનાબેન દેસાઈ મુંબઈ
- શ્રી અંજલભાઈ ઢાંકી મુંબઈ
- ગુરુભક્ત રાજકોટ
- શ્રી હેમેન્દ્રભાઈ પૂજાણી
- માતૃશ્રી ચંપકબેન શશીકાંતભાઈ મહેતા, હસ્તે - સુપુત્રી શ્રી કિરીટ-અરૂણા,
શ્રી અજય - નીતા, શ્રી કમલેશ - દિવ્યા, સુપુત્રી - નિરૂપમા - નિરંજન દોશી મુંબઈ
- માતૃશ્રી નર્મદાબેન રૂગનાથ દોશી, હસ્તે - શ્રી કાંતીભાઈ રૂગનાથ દોશી કલકત્તા
- શ્રી હેમલતાબેન નટવરલાલ માણીયાર વડોદરા
- માતૃશ્રી અમૃતબેન ભગવાનજી અવલાણી પરિવાર
હસ્તે - શ્રી રમણીકભાઈ ભગવાનજી અવલાણી કલકત્તા
- શ્રી કેશવજીભાઈ શાહ પરિવાર કલકત્તા

શ્રુત અનુભોદક

- શ્રીમતી ડો. ભારતીબેન - ડો. રશ્મિકાંત કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી લતાબેન - શ્રી શરદભાઈ કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી, શ્રીમતી જીમિતા હિરેન મોદી,
શ્રીમતી ડો. શ્રુતિ મહેશ વર્મા, શ્રીમતી ભવિતા જયંત ઈંગળે આકોલા
- શ્રી સૌરાષ્ટ્ર દશાશ્રીમાળી પ્રાણ મહિલા મંડળ, હસ્તે - અધ્યક્ષા સૌ. હર્ષાબેન મોદી આકોલા
- માતૃશ્રી નિર્મળાબેન લાલચંદ ભરવાડા કોલ્હાપુર
- શ્રી પરેશભાઈ રમેશચંદ્ર સુતરીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી સુશીલાબેન કાંતીલાલ પંચમીયા મુંબઈ
- શ્રી મીનાબેન હરીશભાઈ દેસાઈ કલકત્તા

શ્રુત સદસ્ય

- શ્રી પારિતોષ આર. શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી રાજુલ રજનીકાંત શાહ મુંબઈ
- જૈન જાગૃતિ સેન્ટર વાશી (મુંબઈ)
- શ્રી મુકુન્દ આર. શેઠ મુંબઈ
- શ્રી કેતનભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી ગુણવંતીબેન પ્રફુલ્લચંદ્ર દોમડીયા મુંબઈ
- શ્રી સુધીરભાઈ પી. શાહ મુંબઈ
- શ્રી રાજેશ કલ્યાણભાઈ ગાલા મુંબઈ
- શ્રીમતી મૃદુલાબેન નવનીતરાય સંઘવી મુંબઈ
- હસ્તે - સૌ. હીના શૈલેશ સંઘવી, સૌ. સોનલ હિરેન સંઘવી કલકત્તા

ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍

ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍

ଆମେନ ରୁଅକ୍

ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍

ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍ ଆମେନ ରୁଅକ୍

ଆମେନ ରୁଅକ୍

PARASDHAM

Vallabh Baug Lane, Tilak Road,
Ghatkopar (E), Mumbai - 400 077.

Tel : 32043232.

www.parasdham.org
www.jainaagam.org